التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

5

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

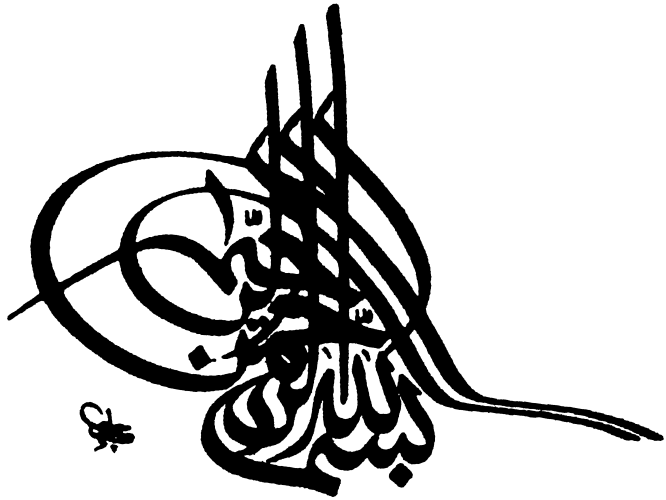

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

(5. CİLT)

Orijinal Adı

Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-17-7 (5.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan

Abdullah Karakuş

İç Düzen

Çelebi Şenel

Baskı

Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

5. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

Namazlara ve "Salât-ı Vustâ"ya Devâm Etmenin Hükmü

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

"Namazlara ve salât-ı vusta'ya devâm ediniz.. Allah için, tam bir huşû ile kıyâmda durun" (Bakara, 238).

Bil ki Allahu Teâlâ, mükelleflere dinî malûmatları beyan edip ve onlara şeriatinin kanunlarını iyiden iyiye izâh buyurunca onlara beş vakit namaza devam etmelerini emretmiştir. Bunun birkaç sebebi vardır:

a) Namazda Kur'an okumak, ayakta durmak (kıyâm), rükû, sücûd ve huşû manaları olduğu için namaz, Allah'ın heybeti karşısında kalbin hüznünü, insanın yapısında bulunan başkaldırı ve isyânın bulunmamasını ve Allah'ın emirlerine inkıyad edip, O'nun nehyettiği şeylerden vazgeçmeyi ifâde eder. Nitekim Hak Teâlâ, إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ *"Muhakkak ki namaz edepsizlikten ve çirkin olan her şeyden alıkor"* (Ankebût, 45) buyurmuştur.

b) Namaz, kuluna Allah'ın rubûbiyyetinin celâlini, kulluğun tevâzuunu, zilletini, mükâfat ve cezâ işlerini hatırlatır; böylece de kulun Allah'a itaate boyun eğmesi kolaylaşmış olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ *"Sabır ve namazla yardım isteyin"* (Bakara, 45) buyurmuştur.

c) Nikâh, talâk ve iddet gibi daha önce geçmiş olan hususlar, dünyevî işlerle meşgûl olmayı ifâde ediyordu. Böylece buna Hak Teâlâ, âhiret işleri olan namaz mevzûunu eklemiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Âyetin Beş Vakit Namaza Delâlet Etmesi**

Müslümanlar, farz olan namazın beş vakit namaz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet de buna delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın *"Namazlara devâm ediniz"* emri, cemî sîgasının en azının üç olması bakımından, üç vakit namaza delâlet eder. Hak Teâlâ'nın daha sonra gelen, وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى *"orta namaza..."* tabiri de bu üçe ilâve edilen fazla bir şeye delâlet eder. Aksi halde, bir tekrârın bulunması gerekir. Aslolan ise, tekrarın bulunmamasıdır. Sonra bu ilâve olan şeyin dördüncü vakit olması imkânsızdır. Aksi halde, dört vakit olan namazların ortası olan bir namaz bulunmaz. Binaenaleyh bu üç lâfzına, toplandığında

bir orta namazın meydana gelebileceği bir başka sayının mutlaka eklenmesi gerekir. Bu toplamın en azı da, beştir. Binaenaleyh bu âyet, işte açıkladığımız yol ile, beş vakit namazın farz olduğuna delâlet eder. Bil ki yaptığımız bu istidlâl, el-vustâ kelimesinden muradın, sayı bakımından orta olan bir şey olduğunu; fazilet bakımından orta olan bir şey olmadığını beyân ettiğimiz zaman tam ve eksiksiz olur. Biz bunu, inşaallah deliliyle beraber beyân edeceğiz. Her ne kadar bu âyet beş vakit namazın farz olduğunu gösterse de namazın vakitlerine delâlet etmez. Vakitlere tafsilâtlı olarak delâlet eden âyetler dört tanedir.

Birinci âyet: Hak Teâlâ'nın, فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ *"Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih ediniz"* (Rûm, 17) âyeti. Bu âyet, vakitleri bildiren âyetlerin en açığıdır. Buna göre Hak Teâlâ'nın, "فَسُبْحَانَ اللّٰهِ" tâbirinin manası, "Yani, Allah'ı tesbih edin, akşam vaktinde Allah için namaz kılın" demektir ki, Allah bu akşam vaktiyle, akşam ve yatsı namazlarını kastetmiştir. "وَحِينَ تُصْبِحُونَ" sözü ile sabah namazını; "وَعَشِيًّا" (Rûm, 18) ile ikindi namazını ve "وَحِينَ تُظْهِرُونَ" (Rûm, 18) tabiri ile de öğlen namazını kastetmiştir.

İkinci âyet: Hak Teâlâ'nın, اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا *"Güneşin kayması anından, gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da... Çünkü sabah namazına şâhit olunur"* (İsra, 78) âyetidir. Allahu Teâlâ bu âyette, "اَلدُّلُوكِ" tabiri ile güneşin zevâlini kastetmiştir ki, bu ifâdenin muhtevasına öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazları girmektedir. Daha sonra da, "وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ" buyurarak, sabah namazını murat erimiştir.

Üçüncü âyet: Hak Teâlâ'nın, وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَاءِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى *"Güneşin doğmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et ki, böylece ilâhi rızâya nail olasın!"* (Tâhâ, 130) âyetidir. Bazı âlimler bu âyetin beş vakit namaza delâlet ettiğini söylemişlerdir. Çünkü zaman, ya güneş doğmadan önce veya batmadan önce olur. Binaenaleyh gece ve gündüz kavramları bu iki terkibin muhtevâsına dahil olmuş olurlar.

Dördüncü âyet: Hak Teâlâ'nın, اَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl"* (Hûd, 114) âyetidir. Hak Teâlâ'nın, "طَرَفَيِ النَّهَارِ" tabiriyle maksadı sabah ve ikindi;

"وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifâdesiyle ise, akşam ve yatsıdır. Bazı âlimler bu âyetle, vitir namazının vâcip olduğu hususunda istidlâl etmişlerdir. Çünkü, "زُلَفًا" kelimesi, çoğul bir ifâdedir. Çoğulun en azı ise üçtür.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, namaza devâm etmeyi emretmek, onun şartlarını bulundurmaya devâmı emretmek demektir. Namazın şartları, bedenin, elbisenin ve namaz kılınan yerin temizliği; avret mahallinin örtülmesi, kıbleye yönelmek, namazın erkânına riâyet etmek ve ister kalbin, ister lisânın, isterse uzuvların amelleriyle ilgili olsun, namazı iptâl eden her şeyden kaçınmaktır. Namaz konusunda en mühim olan iş, niyet etmektir. Çünkü niyet, namaz konusunda asıl maksattır. Hak Teâlâ, وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِى *"Beni anmak için namaz kıl"* (Tâhâ, 14) buyurmuştur. Kim bu tarz üzere namazını edâ ederse, o kimse namazını bihakkın devâm ettirmiş olur. Aksi halde, hayır!.

Buna göre eğer, "حَافِظُوا" emri, "اَلْمُخَاصَمَةُ" ve "اَلْمُقَاتَلَةُ" lâfızları gibi müşareket ifâde eden bir bâbdan getirilmiştir. Buna göre, buradaki mana nasıl olur?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap veririz:

a) "Muhâfaza", kul ile Rabbi arasında olur. Buna göre kula sanki şöyle denilmiştir: "Sana namaz kılmayı emreden Rabbin seni koruması ve gözetmesi için, namazına devâm et!..." Bu, Hak Teâlâ'nın, فَاذْكُرُونِى اَذْكُرْكُمْ *"Beni anınız ki, ben de sizi anayım"* (Bakara, 152) buyruğu gibidir.

Hadiste de, اِحْفَظِ اللّٰهَ يَحْفَظْكَ *"Sen Allah'ın hakkını gözet ki, Allah da seni muhafaza etsin"*[1] şeklinde gelmiştir.

b) Bu karşılıklı koruma işinin, namaz kılan kimseyle namaz arasında olmasıdır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Namazının seni koruması için, sen de namazına devâm et!"

Bil ki namazın, namaz kılan kimseyi koruması şu üç şekilde olur:

1) Namaz, insanı günahlardan korur. Nitekim Hak Teâlâ, اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ *"Muhakkak ki namaz, edepsizlikten ve çirkin olan her şeyden alıkor"* (Ankebut, 45). Binaenaleyh, kim namaz kılmaya devâm ederse, namaz onu fuhşiyattan korur.

2) Namaz insanı, belâ ve sıkıntılardan korur. Nitekim Hak Teâlâ, وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ *"Sabır ve namaz ile, yardım isteyiniz"* (Bakara, 45) ve, "وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّى مَعَكُمْ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ" (Maide, 12) buyurmuştur ki bunun

1 **Tirmizi,** Kıyame, 59 (4/667).

manası, "Eğer namazınızı kılar, zekâtınızı da verirseniz, ben yardımım ve korumamla, sizin yanınızdayım" şeklindedir.

3) Namaz, namaz kılan kimseyi korur ve ona şefaat eder. Nitekim Hak Teâlâ, وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ *"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin. Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız"* (Bakara, 110) buyurmuştur.

Bir de namazda Kur'an okunur. Kur'an da, kendisini okuyan kimseye şefaât eder. Kur'ân hem "Şâfi" hem de "müşeffi"dir. Haberde şu şekilde vârid olmuştur: "Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, (kıyamet gününde) iki bulut gibi gelirler ve kendilerini okuyanın lehinde şehadette bulunarak ona şefaât ederler."

Yine haberde şöyle gelmiştir: "Mülk Sûresi kendisini okuyarak gece namazı kılan kimseden kabir azâbını savuşturur; haşr esnasında onu savunur, sırâtta onun iki ayağının dibinde durarak, cehenneme, "Hayır, ona ilişemezsin!" der. Allah en iyisini bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Salât-ı Vusta Ne Demektir?**

Âlimler, "salât-ı vustâ"nın ne olduğu hususunda yedi görüş belirtmişlerdir.

Birinci Görüş: Allahu Teâlâ, bu namaza devam etmeyi emretmiş, fakat bunun hangi namaz olduğunu bize açıklamamıştır. Biz, "Allahu Teâlâ onun hangi namaz olduğunu bize açıklamamıştır" dedik, çünkü eğer Allahu Teâlâ bunu açıklamış olsaydı, o zamanca "Allahu Teâlâ onu, kat'î veya zannî yolla beyân etmiştir" denilirdi ki, birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü o beyan, ya bu âyetle olur veya kesinlik ifâde eden bir başka yolla, veyahut da mütevâtir bir haberle olur.. Beyanın bu âyette bulunması mümkün değildir. Çünkü namaz vakitlerinin sayısı beştir. Halbuki âyette, namazın ne evveline, ne de sonuna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Durum böyle olunca, beş vakit namazın her biri hakkında, "orta namaz" olabileceği söylenebilir. Veyahut da, "bu açıklama bir başka âyette veya mütevâtir bir haberde yapılmıştır" denilebilir. Halbuki böyle bir açıklama söz konusu değildir. Bu hususun zannî bir yolla izah edilmesine gelince, ki bu yol haber-i vâhid ve kıyastır, bu da caiz değildir. Çünkü zan ifade eden yollar, haberler ameli konularda muteber addedilmiştir. Bu mesele ise, amel ile ilgili bir mesele değildir. Binaenaleyh Allahu Teâlâ'nın, orta namazın ne olduğunu beyan etmediği ortaya çıkmış olur. Bu görüşte olanlar, sözlerini şu

şekilde sürdürmüşlerdir: Bunun hikmeti şudur: Allahu Teâlâ bu namazın ne olduğunu beyan etmemekle berâber, bunun önemli bir namaz vakti olduğunu hassaten bildirince, kişinin edâ ettiği her namazın salât-ı vustâ (orta namaz) olduğunu zannetmesi caiz olur. Böyle bir zan ise, kişiyi bütün namazları tastamam ve mükemmel bir biçimde edâ etmeye teşvik etmiş olur. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ, Ramazan ayında Kadir gecesini; cuma gününde duâların kabul olunacağı saati; bütün isimlerinin içinde "İsm-i a'zâmı"nı ve, mükellef her vakit ölüm endişesini hissetsin ve böylece de her vakit tevbekâr olsun diye, bütün zaman içinde de "ölüm vaktini" gizlemiştir. İşte bu görüşü, ulemâdan bir topluluk benimsemiş, tercih etmiştir.

Muhammed İbn Sîrîn şöyle demiştir: Bir adam **Zeyd İbn Sâbit,** (r.a)'e orta namazın ne olduğunu sordu da, o da, bunun üzerine, "Bütün namazlara devâm et, o zaman ona rastlar, isâbet edersin" dedi.

Rebî İbn Haysem'den rivâyet edildiğine göre birisi ona, bu namazın ne olduğunu sorduğunda o, "Ey amcam oğlu, orta namaz beş vakit namazdan birisidir. Binaenaleyh, hepsine devâm et. Böylece de, orta namaza da devam etmiş olursun" diyerek, sözüne şunu ilâve etti: "Eğer sen, onun hangi namaz olduğunu kesin olarak bilseydin, sen sadece ona devam eder, diğer namazları da zay ederdin.. (değil mi?)" deyince, soru soran kişi, "Hayır!" der. Bunun üzerine **Rebî,** "Eğer beş vakit namaza devam edersen, orta namaza da devam etmiş olursun" dedi.

İkinci Görüş: Bu, beş vakit namazın tamamıdır. Çünkü beş vakit namaz, taat sayılan ibadetlerin ortasıdır. Bunu şöyle izah edebiliriz: İmân yetmiş küsür kısımdır ve bunların en üst derecesini kelime-i şehâdet teşkil eder. En alt derecesi ise, yollarda insanların yürümesine eziyet veren şeyleri kaldırıp atmaktır. Beş vakit farz namaz derece bakımından imandan aşağı, fakat yoldaki eziyet verici şeyleri giderme mertebesinin üstündedir. Binaenaleyh farz namazlar bu iki taraf arasında yer almış olur ve "orta" olur.

Salat-ı Vustanın Sabah Namazı Olduğunu Söyleyenler

Üçüncü Görüş: Bundan murat, sabah namazıdır. Bu görüş, sahâbeden **Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Abbas, Cabir b. Abdullah, Ebu Umâme el-Bâhilî** (r.ah)'nin; tâbiînden ise **Tâvus, Atâ, İkrime** ve **Mücahidin** görüşüdür. **İmam-ı Şâfiî** de bu görüştedir. Şu hususlar, bu görüşün doğru olduğunu gösterir:

a) Sabah namazı alacakaranlıkta kılınır. Bundan dolayı bu namazın başlangıcı karanlık olduğu için gece namazına, sonu da aydınlık olduğu için gündüz namazlarına benzetilmiştir.

b) Bu namaz fecr-i sâdık'ın doğmasından sonra, güneşin doğmasından önce edâ edilir. Bu kadar zaman dilimi içerisinde ne tam karanlık ne de tam aydınlık vardır. Binaenaleyh sanki bu zaman, ne gecedir ne de gündüzdür. Bu sebeple de bu zaman, gece ile gündüz arasında "orta" bir durum olmuş olur.

c) Tam gündüz öğle ile ikindi namazı; gece olunca da akşam ile yatsı namazı kılınır. Sabah namazı ise gece ve gündüz kılınan namazlar arasında "orta" bir yerde gibidir.

Buna göre eğer, "Bu hususların hepsi akşam namazı için de söz konusudur?" denirse, biz deriz ki: İnşaallah ileride de izah edeceğimiz gibi, sabah namazı daha faziletli olduğu için, onu akşam namazına tercih ettik.

d) Öğle ile ikindi namazları Arafat'da bütün mezheplerin ittifakı ile, sefer esnasında da **Şafiî** mezhebine göre birleştirilir. Akşam ile yatsı namazı da böyledir. Sabah namazı ise her zaman vaktinde tek olarak kılınır. Bundan dolayı öğle ve ikindi namazlarının vakitleri tek bir vakit, akşam ve yatsı namazlarının vakitleri de tek bir vakit (gibi) olmuş olur. Böylece sabah namazının vakti, bu ikisi arasında "orta" bir vakit olmuş olur.

Kaffâl (r.h) şöyle der: "Bu delil insanların şöyle demesine dayanır: Bir kimse, iki taraftan birine meyletmeyip tek başına hareket ettiğinde, "فُلَانٌ وَسَطٌ" denilir." Allah en iyisini bilendir.

e) Cenâb-ı Allah'ın, إِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا *"Çünkü sabah namazına şâhit olunur"* (İsra, 78) âyetidir. Mütevatir haber ile, buradaki Kur'an'dan muradın sabah namazı olduğu sabit olmuştur. Bu namaz, gece ve gündüz meleklerinin bir arada bulunduğu sırada edâ edildiği için Cenâb-ı Allah, bunun "şâhit olunan" bir namaz olduğunu haber vermiştir.

Bunu iyice anladığın zaman, bil ki bu âyet ile şu iki bakımdan istidlâl edilmiştir:

1) Allahu Teâlâ sabah namazını tek olarak zikretmiştir. Bu da, sabah namazının çok faziletli olduğunu gösterir. Cenâb-ı Allah, "orta namaz'ın da çok faziletli olduğunu özellikle bildirmiştir. Binaenaleyh hatıra, zann-ı gâlib olarak, sabah namazının daha faziletli olduğu o âyetle sabit olduğu

için, bu âyette özellikle zikredilen "orta namaz"dan muradın sabah namazı olması gerektiği geliyor.

2) Gece ve gündüz melekleri nöbet değiştirirler. Binaenaleyh gece melekleri ile gündüz melekleri sadece sabah namazı vaktinde (nöbet değiştirirken) bir arada bulunurlar. Bundan dolayı sabah namazının bu bakımdan gece ile gündüzün iki tarafında başlayıp, gece ile gündüzün arasına giren orta bir şey gibi olduğu sabit olur.

f) Allahu Teâlâ, "orta namaz"ı zikrettikten sonra, وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ *"Allah için tam bir huşû ile kıyamda durun"* buyurarak, bu namazı "kunût" lâfzı ile birlikte zikretmiştir. Halbuki, sahih haberlere göre, İslâm'da "kunût"un bulunduğu namaz sadece sabah namazıdır.[2] Binaenaleyh bu, "orta namazı"nın sabah namazı olduğunu gösterir.

g) Şüphesiz ki Hak Teâlâ, bu namazın önemini belirtmek için, tek olarak zikretmiştir.

Yine sabah namazının, diğer namazlardan daha çok te'kid ve teşvik edilmeye muhtaç olduğunda şüphe yoktur. Çünkü namazlar içerisinde bundan güç olanı yoktur. Zira sabah namazı insanlara, uykularının en tatlı vaktinde vâcip olmaktadır. Hatta Araplar, bundan dolayı sabah namazı vaktindeki uykuyu, "عُسَيْلَةٌ" "Bal" diye adlandırmışlardır. Bu tatlı ve güzel uykuyu bırakıp, soğuk suya yönelmek, câmiye gidip, namaza durmaya hazırlanmak, insana çok zor ve güç gelen bir şeydir. Bundan dolayı âyetteki "orta namaz" ile, sabah namazının kastedilmiş olması gerekir. Çünkü bu namaz teşvik edilmeye diğer namazlardan daha uygundur.

h) Sabah namazı, namazların en efdalidir. Durum böyle olunca "orta namaz"ın, sabah namazı olması gerekir.

Sabah Namazının Efdal Olmasının Sebepleri

Biz şu bakımlardan sabah namazının daha efdal olduğunu söyledik:

1) Cenâb-ı Allah, الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ *"Sabredenler, sadıklar, itaatle (Allah'a) boyun eğenler, infak edenler ve seherlerde istiğfar edenler..."* (Al-i İmrân, 17) buyurmuş, bu kimselerin değerli taatlerini ve mükemmel ibâdetlerini, seher vakitlerindeki istiğfarlarını zikrederek bitirmiştir.

2 Kunût, Şafiîlere göre, sabah namazında, rükû ile secde arasında kıyamda yapılan duadır.

Bir hadis-i kutside Cenâb-ı Allah, لَنْ يَتَقَرَّبَ إِلَيَّ الْمُتَقَرِّبُونَ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ *"Kullarım bana, kendilerine farz kıldığım şeyleri yerine getirerek yakınlaştıkları gibi, hiçbir şeyle yakınlaşamazlar"*[3] buyurduğu için, istiğfar çeşitlerinin en büyüğünün, farzları edâ etme olması gerekir. Bu da, imandan sonra taatlerin en efdalinin sabah namazı olmasını gerektirir.

2) Bu hususta cemaatle kılınan sabah namazının ilk tekbirinin, dünya ve dünyadaki her şeyden daha hayırlı olduğu rivâyet edilmiştir.

3) Sahih hadislerde, sabah namazı için iki ezan okunduğu; birincisinin fecr-i sâdık henüz doğmadan; ikincisinin ise, doğduktan sonra okunduğu yer almıştır. Bu böyledir. Çünkü birinci ezandan maksat, kalkıp abdest hazırlığı yapsınlar diye insanları uyandırmaktır.

4) Hak Teâlâ, sabah namazına çeşitli isimler vermiştir. Mesela, İsrâ Sûresi'nde, "قُرْاٰنَ الْفَجْرِ" (İsrâ, 78); Nûr Sûresi'nde, "صَلَاةِ الْفَجْرِ" (Nûr, 58); Rûm Sûresi'nde, حِينَ تُصْبِحُونَ *"Sabahladığınız vakit.."* (Rum, 17) gibi isimler... Hz. Ömer (r.a), وَإِدْبَارَ النُّجُومِ *"Yıldızların batışı.."* (Tûr, 49) âyetinden sabah namazının kastedildiğini söylemiştir.

5) Cenâb-ı Allah sabah namazı üzerine yemin ederek, وَالْفَجْرِ * وَلَيَالٍ عَشْرٍ *"Fecre ve on geceye yemin olsun ki.."* (Fecr, 1-2) buyurmuştur. Bu, * وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *"Asra yemin olsun ki şüphesiz insanlar zarardadır"* (Asr, 1-2) âyetiyle bir tezâd teşkil etmez. Çünkü biz, bu âyetteki "asır"dan muradın, ikindi namazı olduğunu kabul etsek bile sabah namazı hakkındaki, وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ *"Gündüzün iki tarafında namaz kıl.."* (Hûd, 114) âyetinde bulunan te'kid ve teşvik daha kuvvetlidir. Bu te'kidin ikindi namazı için bulunmadığını beyân etmiştik.

6) Sabah namazı ezanında "tesvîb" yapılır. Tesvîb, "hayya âle'l-felâh"tan sonra iki defâ, اَلصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ "Namaz uykudan hayırlıdır" demektir. Böyle bir te'kid, başka namazların ezanında yoktur.

7) İnsan uykudan kalktığı zaman, yoktan var olmuş gibi veya ölü iken dirilmiş gibi olur. Hatta bütün mahlûkat geceleri âdetâ ölürler, sabah olunca dirilirler. İnsanlar uykularından kalkıp, kendilerinden gecenin, uykunun ve gafletin, acizliğin ve şaşkınlığın karanlıklarını gidererek, bütün bunları ihsanları ile değiştirip, âlemi nurla, bedenleri de hayat, akıl, fehim ve ma'rifetle doldurduğu için, Allah'ın kudret ve rahmetinin mükemmelliğini gösteren bu büyük hâdiseyi müşâhede ettiklerinde, hiç şüphe yok ki, bu

3 Benzeri bir hadis için bkz. Buhârî, Rikâk, 38.

vakit kulun kulluğunu edâya, Allah'a karşı hudû, zillet ve meskenetini ortaya koymaya uğraşmasına diğer vakitlerden daha uygundur.

8) Böylece, bütün bu açıklamalar ile, sabah namazının, diğer namazlardan daha efdal olduğu ortaya çıkmış olur ve bu sebeple de, "orta namazı"nı, "sabah namazı" olarak anlamak daha evlâ olur.

9) **Hz. Ali** (k.v)'ye, "orta namaz"ın ne olduğu sorulmuş, o da, "Biz, onun sabah namazı olduğunu zannediyoruz" demiştir.

Yine **İbn Abbas** (r.a)'tan, sabah namazını kılıp, daha sonra da "işte bu orta namazdır" dediği rivâyet edilmiştir.

10) Sabah namazının sünneti diğer namazların sünnetlerinden daha kuvvetlidir. Binaenaleyh farzının da, diğerlerinin farzından daha kuvvetli olması gerekir. İşte bu sebeple âyetteki teşvik ve te'kidi sabah namazına hamletmek daha evlâdır. Orta namazın, sabah namazı olduğuna dâir delillerin tamamı bunlardan ibârettir.

Salat-ı Vusta'nın Öğle Namazı Olduğunu Söyleyenler

Dördüncü Görüş: Bu "Orta namaz öğle namazıdır" diyen kimsenin görüşüdür. Bu görüş, **Ömer, Zeyd, Ebu Saîd el-Hudrî** ve **Üsâme İbn Zeyd** (r.a)'den rivâyet edilmektedir. **Ebu Hanife** ve arkadaşlarının görüşü budur. Bu görüşte olanlar, buna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) Öğle namazı, kaylûle vaktinde ve öğle sıcağında olduğu için, onlara zor geliyordu. Bundan dolayı özellikle ve hâssaten belirtilme ve dikkat çekilmeyi bu namaza vermek daha uygundur. **Zeyd İbn Sâbit**'ten rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), öğlenin kızgın sıcağında namaz kılıyordu ve bu namaz da, ashâbına namazların en ağırı idi... Çoğu kez arkasında bir veya iki saf bulunuyordu. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdular: أَنْ أُحَرِّقَ عَلَى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ بُيُوتَهُمْ لَقَدْ هَمَمْتُ *"Andolsun ki, (öğle) namazında hazır bulunmayan kimselerin evlerini yakmaya niyetlendim."* Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

2) Öğle namazı gündüzün ortasına tesadüf eder. Farz namazlar içinde, onun dışında gündüzün veya gecenin ortasına rastlayan başka namaz yoktur.

3) Öğle namazı, gündüzün kılınan iki namaz olan sabah ile ikindinin ortasındadır.

4) Öğle namazı, iki serinlik, yani sabah serinliği ile akşam serinliği ortasına rastlayan bir namazdır.

5) **Ebû'l-Aliye** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıyla beraber öğle namazı kıldım. Namazı bitirdikten sonra onlara, orta namazın hangisi olduğunu sordum. Onlar da, 'Orta namaz, kıldığın şu namazdır' dediler."

6) Hz. Aişe (r.anha)'den rivâyet edildiğine göre O, "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى" âyetini, "وَالصَّلٰوةُ الْوُسْطٰى وَالصَّلٰوةُ الْعَصْرِ" şeklinde okurdu. Bundan şu şekilde istidlâl edilmiştir: O, "اَلصَّلٰوةُ الْعَصْرِ" (ikindi namazı) ifâdesini, "اَلصَّلٰوةُ الْوُسْطٰى" (orta namaz) üzerine atfetmiştir. Matûfun aleyh, matûftan daha öncedir. Buna göre ikindi namazından önce olan da, öğle namazıdır.

7) Rivâyet edildiğine göre bir grup insan, **Zeyd İbn Sâbit**'in yanında idiler. **Üsâme İbn Zeyd**'e bir adam gönderip, ondan orta namazın hangi namaz olduğunu sordurdular. O, "Orta namaz, öğle namazıdır. O, öğlenin sıcağında kılınır" dedi.

8) Sahih hadislerde, Cebraîl (a.s)'in Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk defa öğle namazında imam olduğu rivâyet edilmiştir. Bu, öğle namazının namazların en şereflisi olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh, âyetteki husûsî te'kid ve teşviki, öğle namazına hamletmek daha uygundur.

9) Cuma namazı, namazların en şereflisidir. O da, öğleyin kılınan namazdır. Bundan dolayı âyetteki hususi te'kidi öğle namazına hamletmek evlâdır.

Salat-ı Vusta'nın İkindi Namazı Olduğunu Söyleyenler

Beşinci Görüş: Bu görüş, "Orta namaz, ikindi namazıdır" diyenlerin görüşüdür. Bu görüş sahâbeden **Hz. Ali** (r.a), **İbn Mes'ûd, İbn Abbas** ve **Ebu Hureyre** (r.a)'den; fukahâdan da, **Nehâî, Katâde** ve **Dahhâk**'tan rivâyet edilmiştir. Bu, aynı zamanda **Ebu Hanife**'den rivâyet edilen görüştür. Bunlar bu görüşlerine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) **Hz. Ali** (r.a)'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hendek Günü,** شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطٰى فَلَأَ اللّٰهُ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا *"Bu kâfirler bizi orta namazdan alıkoydular. Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun"* buyurdu. Bu hadisi, **Buharî, Müslim** ve diğer hadis imamları rivâyet etmiştir. Bu haber, bu meselede dikkate alınması gereken önemli bir haberdir. **Sahih-i Müslim**'de bu hadis, شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطٰى صَلَاةِ الْعَصْرِ *"Bizi orta namazdan, yani ikindi namazından alıkoydular"* şeklinde vârid olmuştur.

Fukahâdan bazıları buna şöyle cevap vermişlerdir: "İkindi, orta bir vakittir. Ama Kur'an'da zikredilen o değildir. Orta olan iki namaz vardır:

Sabah ve ikindi namazları.. Bunlardan bir tanesi Kur'an ile sabit olmuştur, bir tanesi de sünnetle sabit olmuştur. Nitekim, Harem mıntıkaları da iki tanedir: Mekke'nin Harem bölge oluşu Kur'an ile, Medine'nin Harem bölge oluşu da sünnet ile sâbit olmuştur." Bu cevâp, gerçekten zorlanarak verilmiş bir cevaptır.

2) Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İkindi namazı hakkında zikredilen te'kidlerin bir benzeri, onun dışındaki bir başka namaz hakkında rivâyet edilmemiştir. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ فَاتَهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ فَكَأَنَّمَا وَتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ *"İkindi namazını kaçıran kimse, sanki ailesine ve malına kötülük etmiştir"*[4] buyurmuştur. Cenâb-ı Allah da, وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *"Asr'a yemin olsun ki, insan ziyandadır..."* (Asr, 1-2) diyerek ikindi namazına yemin etmiştir. Bu, ikindi namazı vaktinin, Cenâb-ı Allah'a en sevimli bir vakit olduğuna delâlet eder.

3) İkindi namazının husûsen te'kid edilmesi daha uygundur. Çünkü diğer vakit namazlarına devam etmek, ikindi namazına devam etmekten daha hafif ve kolaydır. Bunun iki sebebi vardır:

a) İkindi namazının vakti, vakitlerin en belirsizidir. Çünkü sabah namazının vakti, ziyâsı ufukta yazılmış olan fecr-i sadığın doğmasıyla; öğle namazının vakti, zevâl vaktinin belirmesiyle; akşam namazının vakti, güneşin ufukta kaybolmasıyla; yatsı namazının vakti de, akşam kızıllığının tamamen kaybolmasıyla girer. Fakat ikindi namazının vaktinin geldiği, ancak dikkatli bir nazar ve gölgenin durumuyla ilgili son derece güçlü tefekkür ile anlaşılır. Bunu bilmek daha zor olduğuna göre, hiç şüphesiz bunun fazileti de daha fazla olur.

b) İnsanların çoğu, ikindi vakti esnasında işleriyle güçleriyle meşguldürler. Bundan dolayı ikindi namazını kılmaya yönelmek daha zordur. Binaenaleyh, âyetteki husûsî te'kidi ikindi namazına vermek daha uygundur.

4) İkindi namazı, orta namaz olmaya, birçok bakımdan daha uygundur.

a) İkindi namazı, rekâtlarının sayısı çift olan bir namaz ile, tek olan bir namaz arasında yer alır. Rekâtlarının sayısı çift olan öğle namazıdır; tek olan da akşam namazıdır...

Fakat, yatsı namazı da aynı durumdadır. Çünkü, ondan önce rekâtlarının sıyısı tek olan akşam namazı, ondan sonra da, rekâtlarının sayısı çift olan sabah namazı vardır.

4 Buhari, Mevâkit, 14; Müslim, Mesâcid, 200 (1/435).

b) İkindi namazı, bir gündüz namazı olan öğle namazı ile, bir gece namazı olan akşam namazı ortasında yer almıştır.

c) İkindi namazı, iki gece namazı ile iki gündüz namazı arasındadır.

Salat-ı Vustâ Akşam Namazıdır Diyenler

Altıncı Görüş: Orta namazı, akşam namazıdır. Bu, **Ebû Übeyde es-Selmânî** ile, **Kubayda İbn Züeyb**'in görüşüdür. Bu görüşün iki delili vardır:

a) Akşam namazı, gündüzün beyazlığı ile, gecenin karanlığı arasındadır. Bu mana, her ne kadar sabah namazında da var ise de akşam namazı diğer bir yönden tercih edilir. Bu da, akşam namazının sabahın iki rekâtından daha fazla; öğlenin, ikindinin ve yatsının dört rekât farzından daha azdır. Binaenaleyh uzunluk ve kısalık itibariyle tam ortadadır.

b) Öğle namazı, birinci namaz diye isimlendirilir. Bundan dolayı Cebraîl (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk defa öğle namazında imamlık yaptı.. Öğle namazı, namazların birincisi olunca, şüphesiz ki orta namaz akşam namazı olmuş olur.

Orta Namaz Yatsı Namazıdır Diyenler

Yedinci Görüş: Orta namaz, yatsı namazıdır. Bu görüşte olanlar: "Çünkü yatsı namazı, seferde kısaltılamayan akşam ve sabah namazları arasındadır. **Hz. Osman** (r.a)'dan, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: مَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ كَقِيَامِ الصَّفَا لَيْلَةٍ *"Yatsı namazını cemaatle kılan kimse, sanki o gecenin yarısını ibadetle geçirmiş gibi olur."* İşte bütün bu açıklamalar, bu meseledeki görüşlerin ve bu görüşleri savunan insanların delillerinin tamamıdır.

Ben, bunlardan herhangi birini tercih etmedim, çünkü bu iş, çok uzun açıklamalar gerektirmektedir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İmâm-ı Şafiî, bu âyeti vitir namazının vâcip olmadığı hususuna delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Eğer vitir namazı vâcip olsaydı, vâcip namazların sayısı altı olurdu.[5] Eğer böyle olsaydı, bu altının ortası olmazdı. Âyet ise, namazların bir ortası olduğuna delâlet etmektedir." Buna göre eğer,

5 Şafiî mezhebinde "farz-vâcip" ayırımı olmayıp, bütün farzlar "vâcip" ıstılâhıyla ifâde edilmektedir. Hanefi mezhebine göreyse farz ile vâcip arasında amel bakımından herhangi bir fark görülmeyip, ama itikâd bakımından bu iki mefhum farklı kabul edilmiştir. (Ç.)

"Bu istidlâl ancak, âyette geçen, "الْوُسْطٰى" kelimesinden muradın, "sayı itibariyle orta olan" manasında olması halinde tamam olur.. Bu ise, mümkün değildir; aksine bu kelimeden murat, fazileti ifâde etmektir. Cenâb-ı Allah, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا *"İşte böylece biz sizi, orta bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143), yani "âdil olan bir ümmet.." buyurmuştur. Ve Cenâb-ı Hak yine, en âdilleri manasında, قَالَ اَوْسَطُهُمْ *"En ortaları buyurdu..."* (Kalem, 28) buyurmuştur. Biz, bu iştikâkı "وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا" (Bakara, 43) âyetinin tefsirinde iyice açıklamıştık.

Ve yine, niçin bu "الْوُسْطٰى"dan muradın miktar hususunda olması ve akşam namazının kastedilmesi caiz olmasın? Çünkü akşam namazı üç rekâttır. Üç ise, iki ile dördün ortasındadır.

Ve yine "niçin, âyetteki orta tabirinden muradın, sıfat hususunda olması ve bununla sabah namazının kastedilmesi caiz olmasın? Çünkü sabah namazı, ne tamamen karanlık, ne de tamamen aydınlık bir vakitte yer almaktadır..." denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Cevap: Üstün ahlâk, faziletli bir ahlâk olması bakımından değil, aksine ifrât ve tefrit denilen iki aşırı uç arasında bulunduğu için, "orta" diye adlandırılmıştır. Meselâ, cesâret gibi.. Çünkü cesâret, korkaklıkla hiddet arasında bulunduğu için, üstün ahlâk olmuştur. İşin neticesi, "vasat" (orta) lâfzının adet bakımından orta olması itibariyle hakikat; güzel ahlâk ve zikretmiş olduğumuz iki aşırı uç arasında yer almış olması itibariyle de, güzel iş manasında mecâz olduğu sonucuna varır. Lâfzı hakikî manasına hamletmek, onu mecazî manasına hamletmekten daha evlâdır.

Onun, "Bunu, zaman bakımından orta olan namaz vaktine, ki bu öğle namazıdır, hamlederiz.." şeklindeki ifâdesine de şu şekilde cevap veririz: Öğle namazı hakikatte orta namaz değildir. Çünkü öğle namazı, zevâlden sonra kılınır. Bu vakitte de, "orta" olma anlamı bulunmaz.

Onun, "Bunu, vâcip olma vakti, karanlık vakit ile aydınlık vakit arasında orta olduğu için, sabah namazına; adedi iki rekât ile dört rekât arasında orta bir yer işgal ettiği için, akşam namazına hamledebiliriz" şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Sizin zikrettiğiniz bu görüş, ihtimal dahilindedir. Bizimki de böyledir. Binaenaleyh, lâfzı hepsine hamletmek gerekir. Bu mesele hakkında bu âyetle yapılan istidlâllerin imkân nispetindeki izâhı işte budur. Allah, en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ *"Allah için, tam bir huşû ile kıyamda durun"* buyruğu hakkında bazı izahlar vardır:

a) Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Buna göre "kunût" dua ve zikir manasındadır. Bu anlama geldiğine dair şu iki hususla istidlâl edilmiştir:

1) Hak Teâlâ'nın, "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ" emri namazın içinde bulunan fiilleri îfa etmeyi emretmektedir. Binaenaleyh "kunût"u, namazın içinde bulunan her türlü zikre hamletmek gerekir. Buna göre bu ifâdenin manası, "Allah'ı zikrederek, duâ ederek ve her şeyden ilişkisini kesip O'na yönelerek kıyâma durunuz..." şeklinde olur.

2) "Kunût" lâfzından anlaşılan, أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا *"Yoksa o, gecenin saatlerinde secde ederek ve kıyamda durarak taât ve ibâdet eden kimse gibi midir?"* (Zümer, 9) âyetinin de delâletiyle, zikir ve duâdır. Sabah ve vitir namazındaki kunûtun manası da budur. Bu, Arapların, قَنَتَ عَلَى فُلَانٍ "Falan, falancaya duâ etti" tabirinden anlaşılan şeydir. Çünkü bu ifâdeyle, talanın falancaya duâ etmesi anlaşılır.

b) "قَانِتِينَ" ifâdesinin manası, "مُطِيعِينَ" "itâat ederek" demektir. Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî, Saîd İbn Cübeyr, Tâvus, Katâde, Dahhâk** ve **Mukâtil**'in görüşüdür. Bunun delili de şu iki hususdur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurmasıdır: كُلُّ قُنُوتٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ الطَّاعَةُ *"Kur'an'da geçen bütün kunût lâfızlarının manası, tâat demektir."*[6]

2) Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zevceleri hususunda, وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Sizden kim Allah'a ve Resûlü'ne itâat ederse..."* (Ahzâb, 31) ve bütün kadınlar hakkındaki, فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ *"İyi kadınlar, itaatli olanlardır"* (Nisa, 34) âyetleridir. Binaenaleyh kunût, mükemmel bir şekilde itâat etmekten ve tâat sayılan fiillerin rükun, sünnet ve adâbı arasına herhangi bir kusur ve eksiklik girdirmekten kaçınmaktan ibarettir. Bu, nasıl namaz kıldığına aldırmayan, namazı hafife alan, kifâyet miktarıyla yetinen ve "Allah'ın, kullarının namazına ihtiyacı yoktur" kanaatine varan kimseleri men etmektir. Eğer, durum denildiği gibi olsaydı, o zaman kişinin hiç namaz kılmaması gerekirdi. Çünkü, "Allah bizim ibâdetlerimizin çoğuna muhtaç olmadığı gibi, aynı şekilde azına da muhtaç değildir," denilebilir. Hulbuki Allah'ın Resûlü, diğer peygamberler ve selef-i

6 Müsned, 3/75.

sâlih namaz kılmışlar, hem uzun uzun kıyâmda durmuşlar, huşû ve hudûlarını izhar etmişlerdir. Onlar, Allah'ı, böyle diyen ve diyecek olan câhillerden daha iyi tanıyorlardı.

c) "قَانِتِينَ"nin manası, "سَاكِتِينَ" (susarak) demektir. Bu, **İbn Mes'ûd** ve **Zeyd İbn Erkam**'ın görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: "Biz namaz esnasında konuşurduk. Birisi selâm verdiğinde, selâmını alırdık. Bir kimse, namaz kılan kimselere kaç rekât namaz kıldıklarını sorabilirdi.. Bu tıpkı, Ehl-i kitâbın yaptığı gibiydi. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, "وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ" âyetini indirdi, böylece susmamızı emrederek, konuşmamızı yasakladı."

d) Kunût, huşû, hudû ve Allah'ın heybeti karşısında başka hiçbir şeye iltifat etmemeden ibarettir. Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür. Sahâbe ve tâbiînden birisi namaz kıldığı zaman, Rabbinin heybetinden dolayı dehşete kapılır, herhangi bir şeye iltifat etmez, (namaz kıldığı zeminde) bulunan çakıl taşlarıyla ilgilenmez, bedenindeki herhangi bir şeyle alâkalanmaz, hatırına dünya ile ilgili herhangi bir şey getirmez ve namazlarını bu şekilde bitirirlerdi...

e) Kunût, ayakta durmak demektir. Bu görüşte olanlar, görüşlerine **Câbir** (r.a)'in naklettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: Hz. Peygamber'e hangi namazın efdal olduğu sorulduğunda O, kıyâmı uzatma manasını kastederek, طُولُ الْقُنُوتِ *"Kunûtu uzun olan namaz"*[7] buyurmuştur.

Bu görüş, bana göre zayıftır. Aksi takdirde, âyetin takdiri, "وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ" şeklinde olurdu. Meğer ki şöyle denilsin: وَقُومُوا لِلَّهِ مُدِيمِينَ لِذٰلِكَ الْقِيَامِ "Namazın kıyamını devâm ettirerek, Allah için kıyâma durun!.." Bu durumda da kunût, "kıyâm" ile "kıyâmı devam ettirmek" manasıyla açıklanmış olur.

f) Bu, **Ali İbn İsa**'nın tercih ettiği görüştür. Bu görüşe göre kunût, bir şeye devam, ona sabır ve ondan ayrılmamadan ibarettir. İslâm dininde kunût, Allah'a itâatte bulunmayı sürdürmek ve O'nun hizmetine devam etme manasına tahsis edilmiştir. Bu açıklamaya göre, müfessirlerin söylemiş olduğu şeylerin tamamı bu tabire dahil olur. Bundan muradın, "farz ve nafile namazların kıyamına devâm ederek, Allah için kıyâma durun" şeklinde olması muhtemeldir. Allah en iyisini bilendir.

---

7 Müslim, Müsâfirin, 164-165 (1/520). İbn Mace, İkâme, 200 (1/456).

Harpte Kılınan Namaz

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا ۚ فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

"Eğer korkarsanız, o zaman da yürüyerek, yahut binekli olarak... Emin olduğunuz vakit ise, yine Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri nasıl öğretti ise, o şekilde anınız.." (Bakara, 239).

Bil ki Allahu Teâlâ, namaza devâm etmeyi, namazın rükûn ve şartlarıyla, onu edâ etmeyi sürdürmeyi vâcip kılınca, bundan sonra bu şekilde namazı sürdürmenin, korku esnasında değil, emniyet bulunduğu zaman farz olduğunu beyan ederek, "فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"رِجَالًا" ifâdesinin, "رُجَّالًا ، رُجَالًا" ve "رَجْلًا" şeklinde okunduğu rivâyet edilmektedir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidi (r.h.) şöyle demiştir: "Âyetin takdiri, فَإِنْ خِفْتُمْ عَدُوًّا "Eğer düşmandan korkarsanız..." şeklindedir. Ancak, bilindiği için, mef'ûl hazfedilmiştir.

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Eğer sizde düşman ve benzeri şeylerin korkusu bulunursa..." takdirindedir. Bu görüş daha sahihtir. Çünkü ister düşman, isterse başka şeylerden korkulsun, bu hüküm mutlak olarak korku sırasında câridir.

Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu da mananın şöyle olmasıdır: "Harbi bitirinceye kadar namazınızı tehir ettiğinizde, namazın geçeceğinden korkarsanız, yürüyerek yahut binekli olarak (kılınız)...." Bu takdire göre âyet, kıyamı, rükû ve sücûdu terk ederek namazı kılmaya müsaade edilinceye kadar, vaktin farzının eksiksiz kılınması gerektiğine delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"رِجَالًا" sözü hakkında iki görüş vardır:

a) "رِجَال" kelimesi, "تَاجِرٌ" kelimesinin, "تِجَارٌ" ; "صَاحِبٌ" kelimesinin "صِحَابٌ" şeklinde çoğul gelmeleri gibi, "رَاجِلٌ" kelimesinin çoğuludur. "رَاجِلٌ", ister yürüsün, ister dursun, ayakları üzerinde duran kimsedir. "رَاجِلٌ" kelimesinin çoğulunun, "رُجَّالَةٌ، رُجَّالٌ، رَجَّالَةٌ، رَجْلٌ" ve "رِجَالٌ" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

b) **Kaffâl**'in zikretmiş olduğu şu husustur: "رِجَالٌ" kelimesinin, "cem'u'l-cem" olması caizdir. Çünkü,. "رَاجِلٌ" kelimesi, "رَجْلٌ" şeklinde çoğul yapılmış, sonra, "رَجْلٌ" kelimesi de, "رِجَالٌ" şeklinde "cem'u'l-cem" yapılmıştır, "رُكْبَانٌ" kelimesi de, "فَارِسٌ" kelimesinin, "فُرْسَانٌ" (binici, süvari) şeklinde çoğul yapılması gibi, "رَاكِبٌ" kelimesinin çoğuludur. **Kaffâl** sözüne devâmla, "Deve üzerinde olan kimseye, "رَاكِبٌ" ; ata binmiş olana da, "فَارِسٌ" denilir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"رِجَالًا" kelimesi, hal olduğu için mansûbdur. Âmili ise hazfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri, "فَصَلُّوا رِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Korku namazı iki çeşittir:

a) Savaşırken kılınan namaz.. Bu âyetle, işte bu namaz kastedilmiştir.

b) Savaş halinin dışında kılınan korku namazı.. Ki bu da Nisâ Sûresi'nde Cenâb-ı Hakk'ın, وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ *"Sen içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte dursun..."* (Nisa, 102) âyetinde zikredilen husustur. Bu iki âyetin siyâkında iki görüşün farklılığının beyânı bulunmaktadır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Savaş kızışıp, kimsenin savaşı terk etmesi mümkün olmadığı zaman, **Şafiî**'nin mezhebine göre şu yapılır: "Savaşta bulunan kimseler binekli ve yaya olarak, kıbleye veya aksi istikâmetlere doğru yönelerek namaz kılarlar.. Rükû ve sücûdlarını îma ile îfa ederler. Secdelerini yaparken başlarını biraz daha fazla eğerler. Nara atmadan sakınırlar. Çünkü bu zorunlu değildir."

Ebu Hanife'ye göre ise, yaya olan kimse (savaş sırasında) namazını tehir eder. **Şafiî** (r.h.), bu âyetle iki bakımdan ihticâc etmiştir:

1) **İbn Ömer** şöyle demiştir: فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا *"kıbleye yönelmiş olarak* veya *yönelmemiş olarak..."* demektir." **Nâfi' İbn Ömer**'in bunu, ancak Hz. Peygamber'den rivâyet ettiğini zannediyorum" demiştir.

2) Bulunduğu zaman, yaya hâlde, yürürken, binitli vaziyette ve koşarken namaz kılmanın caiz olduğu korku varken devamlı olarak kıbleye yönelmek mümkün değildir. Böylece âyetteki, فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا *"Yürüyerek, yahut binekli olarak..."* ifadesi, kıbleye yönelmeme hususunda bir ruhsatın olduğuna delâlet eder. Yine bu ifâde, rükû ve secdenin yerine îmâ yapmaya ruhsat olduğunu da gösterir. Çünkü, düşmandan ötürü olan şiddetli korku esnasında insan canından emin olamaz. Olduğu yerde duruyor olsa bile, rükû ve secde etmesi mümkün olmaz. Bundan dolayı, yaptığımız izaha göre, "رِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا" tabirinin kıbleye yönelmeme ile rükû ve secdede îmâ yapılabileceği hususlarına delâlet ettiği sâbit olur.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca, korku esnasındaki namazda, hangi rükûnlerin düşüp hangilerinin düşmediğinden bahsedelim. Biz deriz ki: Şüphesiz namaz şu üç şeyin bir arada bulunmasıyla tamam olur:

a) Kalbin fiili (hali) ki, bu insanın namaza niyetidir. Niyet rüknü hiçbir zaman düşmez. Çünkü bu, korku esnasında da değişmez.

b) Dilin fiili ki, bu da kıraattir. Bu rükün de, korku esnasında düşmez. Herhangi bir zaruret olmadığı için, insanın korku namazı esnasında namazı bozacak bir söz söylemesi veya nara atması caiz değildir.

c) Uzuvların fiili. Biz deriz ki, kıyam (ayakta durma) ile ku'ûd (tahiyyatta oturma), şüphesiz ki korku namazında düşerler. Kıbleye yönelme şartı da, anlattığımız gibi düşer. Rükû ve secdeye gelince, îmâ onların yerini alır. Binaenaleyh secde yerine geçecek îmâ'nın, rükû'nun yerine geçecek îmâdan daha fazla eğilerek yapılması gerekir. Çünkü bunu yapmak mümkündür. Korku sebebiyle namazın taharetini (abdest ve guslü) bırakmak caiz değildir. Çünkü o kimsenin su veya toprakla abdest ve teyemmümü mümkündür. İhtilâf, insanın su bulduğu halde onunla abdest alması mümkün olmadığında, binekli olarak bulabileceği toz ile teyemmüm etmesinin câiz olup olmaması hususundadır. Daha sahih görüşe göre bu caizdir. Çünkü susama korkusu olduğu zaman, su olduğu halde teyemmüm etmeye ruhsat vardır. Kişinin canından korkması, bu

hususta ruhsat verilmeye daha uygundur. **İmam Şafiî** (r.h)'nin görüşünün geniş izahı budur.

Netice olarak diyebiliriz ki: **İmam-ı Şafiî** bu konuda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ *"Size bir şey emrettiğimde, onu gücünüz yettiğince yapın"*[8] hadisine dayanmıştır.

Ebu Hanife ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Hendek Günü**'nde namazı tehir etmiş olmasını delil getirerek, bunun bizlere de gerekli olduğunu söylemiştir.

Ebu Hanife'ye şöyle cevap verilir: **Hendek Savaşı**'nda korku bu dereceye ulaşmamıştır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) yine de namazını tehir etmiştir. Binaenaleyh bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o davranışını neshetmiş olduğunu anlarız.

ALTINCI MESELE

Âlimler böyle bir ruhsatın verilmesini gerektiren korkunun, ne derecede bir korku olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunu şöyle diyerek ortaya koyabiliriz: Korku ya savaş esnasında, ya da savaş dışında olur. Savaş esnasındaki korku, ya vâcip, ya mubah, yahut haram bir savaş esnasında olur. Vâcip olan savaş, kâfirlere karşı yapılan savaştır.

Korku namazında asıl olan, bu tür savaştır ve âyet işte bu tür savaş hakkındadır. Âsilerle savaş da, bu tür savaş hükmüne girer. Nitekim Hak Teâlâ, "فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ" *"O tecâvüzkâr olan kavimle, onlar Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın"* (Hucurât, 9) buyurmuştur. Mubah olan savaş hususunda **el-Kâdi Ebu'l-Muhâsin et-Taberî, "Şerhu'l Muhtasar"** adlı eserinde şöyle demiştir: "İnsanın kendisini müdafaa etmesi (nefsi müdafaa) vâcip değil mubahtır. Fakat eğer saldıran kâfir ise, bu müstesnâ.. Bu durumda, İslâm'ın hakkı ihlâl edilmesin diye, nefsi müdafaa vâcibtir."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, "İnsanın kendisini ve öldürülmesi haram olan her canlıyı müdafaa için yapılan savaşta, korku namazı kılmak câizdir. Fakat insanın malının alınması ve halinin bozulması kastı ile yapılan savaşta, kişinin korku namazı kılıp kılamayacağı hususunda iki görüş vardır:

8 **Müslim,** Fezâil, 130 (4/1830).

a) En doğru görüşe göre bu câizdir. **Şafiî,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ *"Malı uğrunda öldürülen kimse şehit olur"*[9] hadis-i şerifine dayanır. Böylece bu, malı savunmanın nefsi müdafaa gibi olduğuna delâlet eder.

b) Bu esnada korku namazı kılmak câiz değildir. Çünkü bu iki şeyden ikincisinin hürmeti daha büyüktür. Haram olan savaş esnasında ise korku namazı kılmak câiz değildir. Çünkü korku namazı bir ruhsattır. Ruhsat ise bir ilâhi yardımdır. Âsî olan kimse ilâhî yardıma lâyık değildir. Savaşın dışında olan, yangın, boğulma, ve vahşi hayvan gibi şeylerden kaçmadan dolayı bulunan korkular ve alacaklı kimsenin borcunu istemesinden ötürü, borçlunun güç durumda olduğu, fakat bunu belirleyen delilleri ortaya koyamayacağı için hapsedilmesi korkusu gibi korkulardan dolayı, insan yine korku namazı kılabilir. Çünkü âyetteki, فَإِنْ خِفْتُمْ *"Eğer korkarsanız..."* ifâdesi, bütün bu korkuları içine alan mutlak bir ifâdedir.

Buna göre eğer, "Âyetteki, فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا *"yürüyerek yahut binekli olarak"* tabiri bu korkudan muradın, savaş esnasında düşmandan dolayı duyulan korku olduğuna delâlet eder" denilir ise, biz deriz ki: "Farzet ki bu böyledir. Fakat âyette bir zararı defetme hükmü yer aldığına göre, bu durum, diğer korkularda da vardır. Binaenaleyh onlar için de bu hükmün bulunması gerekir."

YEDİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Cenâb-ı Allah, Peygamberimiz'in lisanı ile, namazı mukîm iken dört, seferde iken iki, korku esnasında ise bir rekat olarak farz kılmıştır." Âlimlerin çoğu mukim iken namazların dört rekat, seferde iken ise, korku olsa da olmasa da iki rekat olarak kılınacağı ve **İbn Abbas**'ın sözüne göre amel edilemeyeceği görüşündedirler.

Allahu Teâlâ'nın, "فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا" emrinin manası, "bu ruhsata sebep olan korku ortadan kalktığı için emin olduğunuz vakit ise, yine Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri nasıl öğretti ise, o şekilde anınız" şeklindedir. Âyetteki bu ifâde ile ilgili iki görüş vardır:

9 Buhâri, Mezâlim. 33; Müslim, İmân, 226 (1/125).

a) "فَاذْكُرُوا" lâfzı, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ *"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah için tam bir huşû ile kıyamda durun"* âyeti ile Allah'ın size öğretip şartlarını ve rükünlerini beyân ettiği şekilde namazınızı kılınız" demektir. Çünkü ruhsatın sebebi ortadan kalkınca, bu hususdaki farziyet, önceki şekliyle aynen döner. Namaz, فَاسْعَوْا إِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ *"Allah'ı zikre (namaza) koşun"* (Cuma, 9) âyetinden dolayı bazen "zikir" diye adlandırılmıştır.

b) "فَاذْكُرُوا اللّٰهَ", "Allah'a, size emniyet nimetini vermesinden dolayı şükrediniz" manasındadır.

Kâdî bu görüşü tenkit ederek şöyle demiştir: "Bu âyetteki "zikir", korkudan sonra emniyetin bulunması demek olan belli bir şarta bağlanınca, bu lâfız aynı şart üzere hem korku hem de emniyetle birlikte bulunması gereken bir zikir yani şükür manasına hamledilemez. Şükrün, emniyet esnasında yapılması gerektiği gibi korku esnasında da yapılması gerektiği herkesçe bilinir.

Çünkü her iki hâlde de Cenâb-ı Allah'ın nimetleri devam etmektedir. Buradaki korku Allah'tan dolayı değil, kâfirlerden dolayıdır. Binaenaleyh, فَاذْكُرُوا اللّٰهَ *"Allah'ı zikrediniz"* emrini bu duruma has olan bir zikre hamletmek gerekir.

c) Bu hususta bir üçüncü görüş daha vardır: Buna göre, âyetteki, "فَاذْكُرُوا اللّٰهَ" mefhumuna hem namaz hem de şükür girer. Çünkü şükür sebebi ile elde edilecek emniyet, namazı vaktinde kılma ile birlikte yapılması gereken bir şükür diye tarif edilmiştir.

Hak Teâlâ'nın, كَمَا عَلَّمَكُمْ *"size nasıl öğretti ise..."* buyruğu Allah'ın öğretme ve bildirme suretiyle bize in'am etmiş olduğunu, bunun ilâhi nimetlerden sayılıp, eğer O'nun hidâyeti olmasaydı bizim bunlara ulaşamayacağımızı beyân etmektedir. Sonra âlimlerimiz Allah'ın öğretmesini, "ilmi yaratmak"; **Mu'tezile** ise "delilleri yerleştirme ve lütuf fiilleri ihsan etme" diye açıklamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ *"bilmediğiniz şeyleri..."* tabiri Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilişinden önceki cehâlet ve dalâlet zamanına işarettir.

Vefât Hakkındadır

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ۚ وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

"Sizden hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin (evlerinden) çıkartmayarak bir yıla kadar faydalanmasını vasiyet (etsinler). Bunun üzerine o kadınlar kendiliklerinden çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşrû işlerden dolayı size mes'uliyet yoktur. Allah azîz ve hakîmdir" (Bakara, 240).

Âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesîr, Nâfî, Kisaî, Âsım'ın Ebu Bekr isimli ravisi, "وَصِيَّةٌ" şeklinde ref ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları da nasb ile okumuşlardır. Ref ile okumanın delilleri şunlardır:

1) Hak Teâlâ'nın, "وَصِيَّةٌ" sözü mübtedâ, "لِأَزْوَاجِهِمْ" sözü ise haberdir. Nekire kelimenin mübteda olması uygundur. Çünkü cümle içindeki yerinin kendisine kazandırmış olduğu hususiyetten dolayı hususileşmiştir. Bu ifâde tıpkı, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَخَيْرٌ بَيْنَ يَدَيْكَ "Size selâm olsun ve hayır hep senin önünde olsun" ifâdesinde olduğu gibidir.

2) Hak Teâlâ'nın, "وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِكُمْ" ifadesinin mübteda olması, kendisine de bir haberin takdir edilmesidir. Buna göre takdir, فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ "Onlara, zevceleri için vasiyet etmeleri vâciptir" şeklinde olur. Yapılan bu takdirin diğer benzerleri de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetleridir: فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ *"O zaman (sizin üzerinize) takdir ettiğiniz mihrin yarısı vardır"* (Bakara, 237); فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ *"O zaman (sizin üzerinize), teslim edilmiş bir diyet vardır"* (Nisa, 92) ve, فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ *"O zaman (size) üç gün oruç tutmak gerekir"* (Bakara, 196).

3) Âyetin takdirinin şöyle olmasıdır: اَلْأَمْرُ وَصِيَّةٌ "Durum, iş, vasiyet etmenizdir" veya, "اَلْمَفْرُوضُ وَصِيَّةٌ" "Farz kılınmış olan, vasiyet etmenizdir"

veyahut da, اَلْحُكْمُ وَصِيَّةٌ "Hüküm, vasiyet etmenizdir." Bu durumda biz, mübtedâyı takdir etmiş oluruz.

4) Âyetin takdirinin, كُتِبَ عَلَيْكُمْ وَصِيَّةٌ "Size, vasiyet yazıldı, farz kılındı" şeklinde olmasıdır.

5) Âyetin takdirinin, لِيَكُنْ مِنْكُمْ وَصِيَّةٌ "Sizden bir vasiyet olsun, yapılsın" şeklinde olmasıdır.

6) Takdirin, وَوَصِيَّةُ الَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَصِيَّةٌ إِلَى الْحَوْلِ "Sizden ölenlerin vasiyeti, bir yıla kadar olan vasiyettir" şeklinde olması.

Bütün bu takdirler caiz ve güzeldir. Nasb okunmasının delili ise şunlardır:

1) Âyetin takdirinin, فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً "Bir vasiyet yapsınlar" şeklinde olmasıdır.

2) Takdirin, تُوصُونَ وَصِيَّةً "Bir vasiyet edişle vasiyet edersiniz" şeklindedir. Bu senin, إِنَّمَا أَنْتَ سَيْرَ الْبَرِيدِ "Sen, bir postacının yürüyüşü gibi yürüyorsun" demen gibidir. Yani, "تَسِيرُ سَيْرَ الْبَرِيدِ" şeklinde...

3) Takdirin, أَلْزَمَ الَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ وَصِيَّةً "Allah, ölen erkeklere, vasiyet etmelerini vâcip kıldı" şeklinde olmasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "مَتَاعًا" tabiri hakkında bazı izahlar yapılmıştır:

1) Bunun, مَتِّعُوهُنَّ مَتَاعًا "O kadınları bir metâ ile faydalandırın..." şeklinde olmasıdır. Buna göre âyetin takdiri, فَلْيُوصُوا لَهُنَّ وَصِيَّةً وَلْيُمَتِّعُوهُنَّ مَتَاعًا "O ölen erkekler (ölmeden önce), hanımları için bir vasiyet etsinler ve onları bir metâ ile faydalandırsınlar" şeklinde olur.

2) Takdirin, جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ ذٰلِكَ مَتَاعًا "Allah bunu o kadınlar için bir metâ kabul etmiştir" şeklinde olmasıdır. Çünkü ifâdenin öncesi, böyle bir takdirin yapılmasını gösterir.

3) Hal olması sebebiyle, kelimenin mansûb olmasıdır.

Hak Teâlâ'nın, غَيْرَ إِخْرَاجٍ *"Çıkarmaksızın..."* buyruğu hakkında da iki görüş vardır:

1) Bu, hal olmasından dolayı mansûb olmuştur. Hak Teâlâ sanki, مَتِّعُوهُنَّ مُقِيمَاتٍ غَيْرَ مُخْرَجَاتٍ "Onlar evinizde oldukları ve çıkarılmadıkları halde, o kadınları metâlandırınız..." demiştir.

2) Harf-i cer hazfedildiği için kelime mansûb olmuştur. Allahu Teâlâ, مِنْ غَيْرِ إِخْرَاجٍ *"Çıkartmaksızın"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyet hakkında üç görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, müfessirlerin çoğunluğunun tercih ettiği görüştür. Buna göre bu âyet mensûhtur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İslâm'ın ilk yıllarında tatbik edilen hüküm şöyleydi: Koca öldüğü zaman, kadının kocasının malında, nafaka ve evinde bir yıl durma hakkından başka, herhangi bir hakkı bulunmuyordu. Evlenme hususunda, kadının kocasının evinde bir yıl beklemesi ilâhî bir emir idi. Ne var ki o kadın, iddet bekleme hususunda serbest idi. Kadın isterse kocasının evinde iddetini tamamlar, isterse yıl tamamlanmadan önce kocasının evini terk ederek, iddetini başka bir yerde tamamlardı. Ne var ki kadın kocasının evinden çıktı mı, nafaka hakkını kaybederdi. Bu âyette bahsedilen hususların tamamı budur. Çünkü biz, "وَصِيَّةٌ" şeklinde okursak, mana, فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ "Onlara, (kadınlar için) vasiyet etmeleri gerekir" şeklinde; "وَصِيَّةً" şeklinde okursak, mana, فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً "bir vasiyet etsinler" şeklinde olur. Her iki kıraate göre de, böyle bir vasiyet vâciptir. Sonra bu vasiyet iki şekilde tefsir edilmiştir:

a) Bir yıla kadar kadına metâ ve nafaka vermek...

b) Bir yıla kadar kadının kocasının evinde kalması..

Daha sonra Allahu Teâlâ, kadınların kocalarının evinden çıkmaları halinde, bu hususta kocalarının herhangi bir vebâli olmayacağı hükmünü indirmiştir. Binaenaleyh bu âyetin iki şeyin gerektiği ortaya çıkmış olur:

1) Bir yıl süreyle olmak üzere kadına, kocasının malından nafaka verilmesiyle kocasının evinde oturmasının vâcip olması...

2) Bir yıl iddet beklemenin vâcip olması... Çünkü kadının bir yıl süreyle kocasının malından nafaka alıp, onun evinde oturmasının vâcip olması, o yıl içerisinde başka bir kocayla evlenememesini gerektirir. Daha sonra Allahu Teâlâ bu iki hükmü neshetmiştir.

Nafaka ve kadının kocasının evinde oturmasıyla ilgili vasiyet hükmünün mensûh olması, Kur'an'ın, kadının kocasının malına zaten varis olduğuna delâlet etmesi sebebiyledir. Ayrıca sünnet de, varis olan kimseye vasiyet yapılamayacağına delâlet etmektedir. Böylece hem Kur'an hem de sünnet, kocanın zevcesine bir yıl süreyle evinde kalması ve malından nafaka almasıyla ilgili vasiyet etmesi hükmünü neshetmişlerdir. Bir yıl iddet beklemesinin vâcip olması hükmü de, Hak Teâlâ'nın, يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا " *(Kocası ölen) kadınlar, kendi başlarına dört ay on gün iddet*

beklerler" (Bakara, 234) âyetiyle neshedilmiştir. İşte bu görüş, önceki ve sonraki müfessirlerden pek çoğunun ittifakla benimsediği görüştür.

İkinci Görüş: Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür. Buna göre Allahu Teâlâ, kocası ölen kadınların iddeti hususunda iki âyet indirmiştir:

1) Hak Teâlâ'nın, daha önce geçmiş olan, يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا " *(Kocası ölen) kadınlar, kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler"* (Bakara, 234) âyetidir.

2) وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ *"Sizden, hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, hanımları için vasiyet etsinler..."* (Bakara, 240) âyeti.

Binaenaleyh bu iki âyetin, ayrı ayrı iki durum için indirilmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Binaenaleyh buna göre biz şöyle deriz: Eğer kocası ölen kadın, kocasının evinde beklemeyi ve onun malından nafaka almayı tercih etmezse, birinci (Bakara, 234) âyete göre onun iddeti, dört ay on gün olur. Ama, eğer kocasının evinde oturmayı ve onun malından nafaka almayı isterse, bu kadının iddeti de bir yıl olmuş olur. İşte bu âyetlerin hükmünü, her ikisiyle de amel edilmiş olsun diye, bu iki takdire göre ele almak daha uygun olur.

Üçüncü Görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin görüşüdür. Buna göre âyetin manası şeyledir: "Sizden hanımlarını geriye bırakıp ölecek olan kimseler, bir yıl süreyle hanımlarının nafaka almalarını ve evlerinde oturmalarını vasiyet etmişlerse, (buna rağmen) onlar bu süre bitmeden önce evden çıkar ve Allah'ın kendileri için belirlemiş olduğu (iddet) müddetini tamamladıktan sonra kocalarının vasiyetlerine muhalefet ederlerse, o kadınların kendileri için ma'rûf şeyi yapmalarında, (yani sahîh bir nikâhla evlenmelerinde) bir günâh yoktur. Çünkü onların bu vasiyeti yerine getirmeleri gerekli değildir." **Ebu Müslim,** sözüne devamla şöyle der: "Bunun sebebi, kocaların câhiliyye döneminde bir tam yıl süreyle, hanımlarının nafaka almalarını ve evlerinde oturmalarını vasiyet etmeleridir. Böylece kadının da, bir yıl iddet beklemesi gerekiyordu. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyette, bu hükmün böyle olmadığını açıklamıştır. Bu açıklamaya göre nesh ihtimali de ortadan kalkar."

Ebu Müslim, görüşüne şunları delil getirmiştir:

Birinci vecih: Nesh, aslın hilâfına bir durumdur. Binaenaleyh, imkânlar ölçüsünde, neshin vaki olmadığı neticesine varmak gerekir.

İkinci vecih: Nüzûl itibariyle nâsihin, mensûhtan sonra olması gerekir. Nâsih olan âyet, nüzûl itibariyle sonra olunca, en güzel olan durumun onun tilâvet bakımından da sonra olmasıdır. Ama tilâvet bakımından nesh eden âyetin, mensûh olan âyetten önce olması, her ne kadar biraz caiz olsa bile, ne var ki bu, güzel bir tertip sayılmaz. İlahî kelâmı, imkânlar nispetinde böyle bir tertipten tenzih etmek vâciptir. Bu âyet, tilâvet bakımından nâsih olan âyetten sonra olunca, bu âyetin o âyetle mensûh olduğuna hükmetmek evlâ olur.

Üçüncü vecih: Usûl-i fıkıhta, "Nesh ile tahsis etme arasında bir teâruz bulunursa, tahsis etmek evlâ olur" hükmü yer almıştır. Burada biz bu iki âyeti, **Mücâhid**'in dediği gibi iki ayrı duruma tahsis ettiğimizde, "nesh" hükmü ortadan kalkmış olur. Binaenaleyh, delilsiz olarak, "nesh" vaki olduğunu söylemektense, **Mücâhid**'in, görüşünü kabul etmek daha uygun olur.

Ebu Müslim'in görüşüne göre, söz açıktır. Çünkü siz, âyetin takdirinin, فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ "Onlara, karıları için vasiyet etmeleri gerekir, vâciptir" veyahut, فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً "Bir vasiyet etsinler" şeklinde olduğunu söylüyorsunuz. Böylece de hükmü Allah'a nisbet etmiş oluyorsunuz... Halbuki, **Ebu Müslim** "Aksine âyetin takdiri, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَلَهُمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ "Sizden vefât edeceklerin hanımları için vasiyet etmeleri gerekir" veya, وَقَدْ اَوْصُوا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ "Hanımları için vasiyet etmiş olurlar.." şeklindedir" demiştir. Binaenaleyh o, hükmü kocaya nisbet etmiştir. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyor ise, sizin takdiriniz, onunkinden daha evlâ değildir.

Sonra âyetin takdiri sizin söylediğiniz şekilde olursa, ona nesh ârız olmuş olur. Bu durumda da her akl-ı selim Ebu Müslim'in takdirinin sizinkinden daha uygun olduğuna ve âyette neshin bulunduğunu söylemeniz delilsiz bir iddia olduğuna şehâdet eder. Hem neshin olduğunu kabul etmede, Allah'ın kelâmının münezzeh olduğunun söylenmesi gereken bir kötü tertibin bulunduğunu kabul vardır. Bu açık bir sözdür.

Bunu böylece bildiğin zaman biz deriz ki: Bu âyet başından sonuna kadar bir şart cümlesidir. Buna göre şart, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ *"Sizden hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin evlerinden çıkarılmayarak bir yıla kadar faydalanmasını vasiyet etsinler.."* ifâdesidir. Bütün bu cümle şart cümlesidir. Bunun cezâsı (cevâbı) ise: فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِى مَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ *"Eğer o kadınlar kendiliklerinden çıkarlarsa, artık onların bizzat yaptıkları meşru*

işlerden dolayı size mes'uliyet yoktur" âyetidir. **Ebu Müslim**'in görüşünün izahı işte bundan ibarettir ve bu görüş son derece doğrudur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kocasının ölümünden dolayı ister hâmile olsun ister olmasın, isterse hâmile olmasına mâni bir özrü bulunsun, kocanın malından bu kadının nafakasının ve giyim masrafının karşılanması gerekmez. **Hz. Ali** (k.v) ile **İbn Ömer** (r.a)'den rivâyet edildiğine göre, bu durumdaki kadın eğer hâmile olur ise, kocasının malından nafakası karşılanır. **Câbir** ve **İbn Abbas** (r.ah)'tan rivâyet edildiğine göre, bu durumdaki kadınlar için nafaka verilmez, kocalarına vâris olmaları yeterlidir. Bu durumdaki kadınların, ölen kocalarının evlerinde oturmaya hakları olup olmadığı meselesinde iki görüş vardır:

a) Oturmaya hakları yoktur. Bu, **Hz. Ali, İbn Abbas** ve **Hz. Aişe** (r.anha)'nin görüşü ve aynı zamanda da **Ebu Hanife**'nin mezhebidir. **Müzeni** de bu görüşü tercih etmiştir.

b) Bu kadının, kocasının evinde oturmaya hakkı vardır. **Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes'ûd** ve **Ümmü Seleme** (r.anha)'nin görüşü budur. **İmam Malik, Sevrî** ve **İmam Ahmed** de aynı görüştedirler.

Bu iki görüşün dayanağı da, **Fürey'â binti Mâlik**'in haberidir. Bu kadının kocası öldürülünce, "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, âileme dönüp dönemeyeceğimi sordum. Çünkü kocasının sahip olduğu bir evi yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Evet, dönebilirsin" dedi. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılmış giderken, ya henüz Mescid-i Nebî'de veya henüz odasında idim ki, O beni geri çağırarak, أُمْكُثِي فِي بَيْتِكِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ *"İddetin bitinceye kadar, evinde dur."*[10] dedi" demiştir.

Âlimler bu hadisin tertibi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önce müsaade etmeyip, sonra o kadının âilesine dönmesine müsaade ettiğini, binaenaleyh müsaade etmeyişin mensuh olduğunu; bazıları da, farziyyeti ifâde eden değil fakat müstehap oluşu ifâde eden bir şekilde o kadına evinde beklemesini emrettiğini söylemişlerdir. **Müzeni** (r.h), bu durumdaki kadınların kocalarının evinde oturmaya hakları olmadığına delil getirerek şöyle demiştir: "Biz (âlimler), bu gibi kadınların nafaka haklarının olmadığı hususunda ittifâk ettik. Çünkü ölüm sebebi ile mülkiyet sona ermiştir. Ev hususundaki mülkiyet hakkı da aynıdır.

10 **Tirmizi,** Talak, 23 (3/508).

Çünkü âlimler, ister babası ister çocuğu olsun, nafakası ve barınması kendi üzerinde olan bir insan öldüğünde onların nafaka ve barınmalarının sona ereceği hususunda ittifak etmişlerdir. Zira ölenin malı artık vârisler için bir mirastır. Burada da böyledir.

Âlimlerimiz buna karşı şöyle cevap vermişlerdir: Barınma hakkını nafakaya kıyas etmek mümkün değildir. Çünkü üç talakla boşanmış kadın, her halükârda kocasının evinde oturmaya (iddet esnasında) müstahak iken, **Müzeni**'ye göre, kendinden dolayı nafakaya müstahak değildir. Bir de nafaka, kadından istifâde etme imkânı karşılığında vâcip olur. Halbuki bu durumda, böyle bir imkân söz konusu değildir. Barındırma hakkı ise, kadınları her bakımdan muhafaza etmek için gereklidir ve bu gereklilik de burada vardır. Dolayısı ile bu iki mesele birbirinden farklıdır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu âyetin mensuh olduğunu söyleyenlerin, işte bu meseleden dolayı farklı bir görüşe sahip olmaları gerekir. Çünkü bu âyet hem nafaka hem de süknâ (barınma hakkı)'yı gerektirir. Bu nafakanın vâcip olması mensuhtur. "Süknâ"nın, (barınma hakkının) vâcip olması hükmünün mensuh olup olmadığı meselesiyle karşılaşırız. Bu hususdaki görüşümüzü daha önce zikrettik.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu vasiyetin vâcip olduğunu söyleyenler, kendi kendilerine şu soruyu sorma ihtiyacını hissetmişlerdir: "Allahu Teâlâ, önce kocaların ölümünden bahsetmiş, sonra da onların vasiyet etmesini emretmiştir. O halde ölen kişi nasıl vasiyet edebilir?" Onlar, bu sorularına yine kendileri şöyle cevap vermişlerdir: "Bu âyetin manası, "ölümleri yaklaşan kimselere bu vasiyeti yapmaları gerekir" şeklindedir. Binaenaleyh âyette bahsedilen "ölüm", ölmeye yaklaşma manasından ibârettir.

Buna bir başka cevap da şöyledir: Bu vasiyetin, Allah'ın emri ve teklifi manasında olmak üzere, Allah'a nisbet edilmesi de câizdir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "Bu, Allah tarafından onların kadınları için yapılan bir vasiyettir." Bu tıpkı, يُوصِيكُمُ اللهُ فِى اَوْلَادِكُمْ *"Allah size, çocuklarınız hakkında şöyle vasiyet (emr) eder..."* (Nisa, 11) âyeti gibidir. Bu mana, kelimeyi, "وَصِيَّةً" şeklinde okuyanların kıraatine göre ancak güzel olur.

Cenâb-ı Allah'ın, "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ" âyetinin manası, "Ey ölenlerin velileri (akrabaları), o kadınların kendi kendilerine yaptıkları süslenme ve evlenmeye teşebbüs etmeleri gibi işlerden dolayı size herhangi bir mes'ûliyet

yoktur" şeklindedir. Velilere mes'ûliyetin olmayışı hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bir sene dolmadan önce, ölen kocalarının evinden kendiliklerinden çıkan kadınların nafakalarını kesmede bir günah yoktur.

b) Onları kocalarının evinden çıkmalarına mânî olmamanızda bir günah yoktur. Çünkü bu kadınların, kocalarının evlerinde bir yılı doldurmaları kendilerine gerekli değildir.

Boşanmış Kadınlar Hakkındaki Hüküm

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

"Boşanmış kadınların da meşrû sûrette mut'a hakları vardır ki, bu muttakiler için bir vazifedir. İşte Allah, akıllarınız ersin diye size âyetlerini böyle açıklıyor" (Bakara, 241-242).

Boşanmış Kadınlara Verilmesi Gereken Mut'a

Rivâyet edildiğine göre bu âyet şu sebepten dolayı indirilmiştir: Allahu Teâlâ, وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ *"(Boşadığınız) kadınları, zengin olanınız kudretine göre, fakir olanınız da kudretine göre, ma'ruf bir mal ile faydalandırınız. Bu muhsinlerin (iyilerin) üzerine bir borçtur"* (Bakara, 236) âyeti nâzil olunca, bir Müslüman "Bunu istersem yaparım, istersem yapmam" dediğinde, Hak Teâlâ, *"Boşanmış kadınların da meşrû sûrette faydalanmaları haklarıdır. Ki bu muttakiler için (yani küfürden sakınan herkes için), bir vazifedir"* âyetini indirmiştir.

Bil ki bu âyette bahsedilen **"meta' "** (mal) dan muradın ne olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Bu "mut'a" (bir miktar mal)dır. Buna göre âyetin zâhiri, boşanan her kadına bir miktar mal vermenin vâcip olduğunu gösterir. Âlimlerden, âyetin zâhirini delil getirerek, boşanan bütün kadınlara "mut'a" (bir miktar mal) verilmesi gerektiğini söyleyenler vardır. **Saîd b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye** ve **Zührî** bunlardandır.

Şafiî (r.h) de, "Mihri belirlenmiş ve fakat kendisi ile cinsi münasebette bulunulmadan boşanmış kadınların dışında, her boşanan kadına mut'a verilir" demiştir. Bu meseleyi biz, "وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ" (Bakara, 236) âyetinin tefsirinde izah ettik.

Buna göre, "Bu husus, (Bakara, 236.) âyette geçtiği halde, burada niçin tekrar edilmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, burada hususî bir hüküm, orada ise umûmî bir hüküm olarak zikredilmiştir.

2) Bu mut'a'dan murat, nafakadır. Nafaka bazen "metâ" olarak adlandırılır. Biz bu metâı, nafaka olarak anladığımızda, böyle bir tekrar söz konusu olmaz. Binaenaleyh bu görüş evlâ olur. Hüküm ifâde eden âyetlerin sonu burasıdır. Allah en iyisini bilendir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

"Sayıları binlere ulaştığı halde, ölüm korkusuyla yurtlarını bırakıp çıkanları görmedin mi? Allah onlara 'ölün' dedi, sonra kendilerini diriltti. Muhakkak Allah insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler" (Bakara, 243).

Bil ki Allahu Teâlâ'nın, Kur'an'daki âdeti, ahkâmdan bahsettikten sonra, muhataplara bir va'z u nasihat olsun ve bu onları isyan, ve inadı bırakmaya; Allah'a karşı olan huşû ve inkıyatlarını artırmaya sevk etsin diye geçmiş kavimlerin kıssalarından bahsetmektir. Bundan dolayı *"Yurtlarını bırakıp çıkanları görmedin mi?.."* buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, اَلَمْ تَرَ *"görmedin mi?"* tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Elem Tera Hitabı ile İlgili Açıklama**

Bil ki "ru'yet" (görme), bazen basiret ve kalbin görüşü manasına gelir ki, bu "bilmek" demektir. Bu aynen, وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا *"(Ey Rabbimiz!), bize ibâdet edeceğimiz yerleri bildir"* (Bakara, 128) yani "öğret" ve, لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ *"İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği, yani öğrettiği şekilde hükmedesin diye.."* (Nisa, 105) âyetlerinde olduğu gibidir.

Sonra "ru'yet" (görme) kelimesi, bazen muhatabın önceden bildiği şey hakkında, bazen de bilmediği şey hakkında kullanılır. Mesela birisi başkasına, yeni bildirmeyi kastederek, اَلَمْ تَرَ اِلَى مَا جَرَى عَلَى فُلَانٍ "Falanın başına geleni biliyor musun?" der. Bu ifâde, "Falanın başına şu geldi" manasında ilk olarak o şeyi haber vermektir. Bu izaha göre, âyetin muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bahsedilen hadiseyi, bu âyet ile öğrenmiş olması mümkün olduğu gibi, âyetin nüzûlünden önce de biliyor olması ve Allahu Teâlâ'nın onun bilgisine uygun olarak bu âyeti indirmiş olması da mümkündür.

İKİNCİ MESELE

Âyetin zâhirine göre bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan bir hitaptır. Fakat bundan, hem onun hem de ümmetinin muhatap tutulmuş olması mümkündür. Bununla beraber hitap Hz. Peygamber'edir. Bu, يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman, iddetlerine doğru boşayınız"* (Talak, 1) âyetinde olduğu gibidir. (Yani asıl muhatap olanlar mü'minlerdir).

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ" tabiri içinde, "اِلَى" harf-i cerrinin muhataplarca "intiha" (son noktayı) bildiren bir edat olabileceği için yer almış olması muhtemeldir. Bu tıpkı, مِنْ فُلَانٍ اِلَى فُلَانٍ "falancadan falancaya" ifâdesinde olduğu gibidir. Binaenaleyh bu, bir öğretenin öğretmesi ile öğrenen kimseyi, bu öğreten o bilgilere ulaştırmış ve onu o noktaya getirmiş demektir. İşte bu izahtan dolayı, bu âyette, "اِلَى" harf-i cerrinin gelmesi yerindedir. Bunun bir benzeri de, اَلَمْ تَرَ اِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ *"Rabbine bir bakmadın mı? O, gölgeyi nasıl uzatmış"* (Furkan, 45) âyetidir.

Ölüm Korkusuyla Yurtlarını Bırakıp Kaçanlar

Cenâb-ı Allah'ın, اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ *"yurtlarını bırakıp çıkanlara.."* âyeti ile ilgili birkaç rivâyet var:

1) **Süddî** şöyle demiştir: "Bir beldede vebâ salgını başladı. Belde halkı kaçtı. Kaçmayıp kalanların çoğu öldü. Geri kalanların çoğu da hastalık ve musibetlere dûçar oldular. Vebâ salgını ve hastalıklar sona erince, kaçanlar sağ selâmet geri döndüler. Bunun üzerine hastalıklardan kıvranmış olanlar: "Bu kimseler, bu memlekette kalmayı bizden daha çok istiyorlardı. Eğer biz de onlar gibi yapsaydık, hastalık ve belâlardan kurtulmuş

olurduk. Eğer bu memlekete bir daha vebâ gelirse, biz de çıkıp gideriz" dediler. Yine veba salgını oldu ve böyle söyleyenler de beldeyi bırakıp kaçtılar. Sayıları otuz bin civarında idi. Vâdilerinden çıkınca, vâdinin üstünden ve altından birer melek onlara, "ölünüz" diye seslendi. Bunun üzerine hepsi öldü ve cesetleri çürüdü. Adı **Hazkil** olan bir peygamber onların cesetlerine rastladı. Onları görünce durup, onlar hakkında tefekkür etti ve Cenâb-ı Allah ona, "Onları nasıl dirilteceğimi sana göstermemi mi istiyorsun?" diye vahyetti. O da "Evet" dedi. Ona, "Ey kemikler! Cenâb-ı Allah toplanmanızı emrediyor" diye seslenmesi söylendi. O seslenince kemikler birbirine doğru uçuşmaya başladılar ve (herkesin kemiği) tamamlandı. Daha sonra Allahu Teâlâ, ona, "Ey kemikler! Allahu Teâlâ, et ve kan giymenizi emrediyor" şeklinde seslen" diye vahyetti. O böyle seslenince, kemikler et ve kana büründü. Sonra ona, "Allahu Teâlâ canlanıp, kalkmanızı emrediyor" diye seslenmesi söylendi. O seslenince, cesetler canlanıp kalktılar ve şöyle diyorlardı: "Ey Rabbimiz! Seni tesbih eder ve sana hamd ederiz. Senden başka ilâh yoktur." Onlar böyle dirildikten sonra beldelerine geri döndüler. Ölmüş olduklarının işareti yüzlerinde belli idi. Bundan sonra onlar, ecellerine göre geri kalan ömürlerini yaşadılar.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "İsrâiloğulları krallarından biri, askerlerine savaşmalarını emretti. Onlar savaşmaya yanaşmadılar ve krallarına, "Savaşacağımız yerde vebâ var. Veba kesilinceye kadar oraya gitmeyiz" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onların hepsinin canını aldı. Onlar cansız olarak sekiz gün kalıp şiştiler. İsrailoğullarına bu askerlerin ölüm haberi ulaşınca, onları gömmek için oraya gittiler. Ölenlerin sayısı çok olduğu için, bunu da tam yapamadılar. Hepsini bir araya toplayıp etraflarını duvarla çevirdiler.

Allahu Teâlâ, sekiz gün geçtikten sonra onları diriltti. Bu koku hem onlar üzerinde kaldı, hem de evlâtları üzerinde bu güne kadar devam etti." Bu görüşte olanlar, bu âyetin peşi sıra gelen, ...وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللهِ *"Allah yolunda savaşınız..."* âyetini delil getirmişlerdir.

3) **Hazkil** (a.s), kavmini cihada teşvik etti. Fakat onlar, bunu hoş görmeyerek korktular. Bunun üzerine Allahu Teâlâ onlara ölümü gönderdi. İçlerinde ölüm çoğalınca, ölümden kurtulmak için memleketlerinden kaçtılar. **Hazkil** (a.s) bunu görünce "Ey Ya'kûb'un ve Mûsa'nın ilâhı Allah'ım, kullarının şu isyanını görüyorsun. Onlara, kendileri üzerinde kudretinin nelere yeteceğini ve senin kudret elinden kurtulamayacaklarını gösteren

bir mu'cize gönder" dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ kaçanlara da ölümü gönderdi. Sonra Peygamber onların ölümlerine dayanamayarak, onlar için dua edince, Allah onları diriltti.

Hak Teâlâ'nın, وَهُمْ اُلُوفٌ *"Sayıları binlere ulaştığı halde.."* buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bundan murat, onların ne kadar olduklarını beyân etmektir. Âlimler bunların sayılarının ne kadar olduğunda ihtilâf etmişlerdir. **Vâhidi** (r.h), "Onlar üç binden az, yetmiş binden çok değildiler" demiştir. Âyetin lâfzına göre izah edilecek olur ise, onların on binden fazla olması gerekir. Çünkü âyetteki "اُلُوفٌ" (binlerce) kelimesi, cem-i kesrettir. Binaenaleyh on tane veya on taneden daha az bin için, "اُلُوفٌ" denmez.

İkinci Görüş: "اُلُوفٌ" kelimesi, "قَاعِدٌ - وَقُعُودٌ" ve "جَالِسٌ - وَجُلُوسٌ" kelimelerinde olduğu gibi, "آلِفٌ" kelimesinin çoğuludur. Buna göre, "وَهُمْ اُلُوفٌ" tabirinin manası, "Kalpleri birbirlerine karşı sevgi ve muhabbet dolu olduğu halde..." demektir.

Kâdî şöyle demiştir: "Birinci görüş daha uygundur. Çünkü onlar çok kalabalık oldukları halde ölümün onlara gelmesi, durumlarından daha fazla ibret alınmasını gerektirir. Çünkü büyük bir topluluğun alışılmadık şekilde bir defada ölüvermesi, büyük bir ders verir. Fakat ölümün, fertleri arasında sevgi ve bağlılık bulunan topluluğa normal olarak gelişi ile aralarında ihtilâf olan bir topluluğa gelişi arasında, ibret verme açısından bir fark ve değişiklik olmaz." Bu suale şöyle cevap verilmesi mümkündür: "Bundan murat, onlardan her birinin kendi hayatını sevmesi ve bu dünyaya muhabbet duymasıdır. Buna göre âyetin ifâde ettiği mana, Cenâb-ı Hakk'ın onların niteliği hakkında söylemiş olduğu, وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ *"Andolsun ki sen onları, insanların hayata en düşkünü bulursun"* (Bakara, 96) âyetindeki manayı ifade etmiş olur. Sonra onlar, hayatı son derece sevmeleri ve onu anlamalarına rağmen, insanın dünya hayatına olan ihtirasının onu ölümden kurtaramayacağı bilinsin diye, Allah onları öldürmüştür. Bu görüşe göre yapılan bu izah, fazla tuhaf görülecek bir açıklama değildir.

Hak Teâlâ'nın, حَذَرَ الْمَوْتِ *"ölüm korkusuyla"* tabirindeki, "حَذَرَ" kelimesi mef'ûlün leh olduğu için mansubdur, "ölümden korktukları için" demektir. Her insanın ölümden korktuğu malûmdur. Allahu Teâlâ ölüm korkusunu özellikle burada zikredince, ölüm sebebinin, ister vebâ sebebi ile olsun, ister savaş yüzünden olsun, bu hadisede daha fazla bulunduğu anlaşılmış oldu.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا *"Allah onlara 'ölün' dedi"* âyetine gelince, Allah'ın onlara "ölün" demesi hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu ifâde, إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"Bir şeyin olmasını murat ettiğimiz zaman, sözümüz ancak ona 'ol' demektir. O da hemen oluverir"* (Nahl, 40) âyetinin yerini tutmaktadır. Daha önce bu ifadeden muradın, Cenâb-ı Hakk'ın bir söz söylediğini belirtmek değil, aksine Allah onu istediği zaman, o şeyin önüne geçilemez ve geciktirilemez bir şekilde tahakkuk ettiğini bildirmek olduğu geçmişti. Bu tür tabirler Arapçada yaygındır. Buna Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ أَحْيَاهُمْ *"Sonra kendilerini diriltti"* sözü de delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın sözü ile diriltme hâdisesi gerçekleşince, öldürme hususundaki sözü de bunun gibi olur.

2) Allahu Teâlâ, o peygamberine, kavmine "ölünüz" demesini ve onları diriltmesi esnasında da, **Süddî**'den rivâyet ettiğimiz sözü söylemesini emretmiştir. Yine bunu söyleyenin melekler olduğuna dair rivâyet ettiğimiz görüş de muhtemeldir. Birinci görüş, doğru olmaya daha yakındır.

Allahu Teâlâ'nın, ثُمَّ أَحْيَاهُمْ *"Sonra kendilerini diriltti"* sözünde birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kaçanların Öldükten Sonra Diriltilmeleri**

Âyet-i kerime, onlar öldükten sonra, Cenâb-ı Hakk'ın onları dirilttiğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh buna kesin inanmak gerekir. Çünkü diriltme hadd-i zatında mümkündür. Doğru haber de onun meydana geldiğini bildirmektedir. Bu sebeple, onun vukû bulduğuna inanmak gerekir. Diriltmenin mümkün oluşu şunlardır: Çünkü çeşitli unsurların, belli bir şekil üzere bir araya gelmeleri mümkündür. Aksi halde o şey önceden de bulunmazdı. Bu unsurların yeniden diriltme için bir araya getirilmesi ihtimali mümkündür. Aksi halde bu ihtimal, daha önce de bulunmazdı. İşte bu durum her ne zaman sabit olursa, ölümden sonra diriltme imkânı da bulunmuş olur. Doğru haberin bunu bildirmesi ise, bu âyetin bildirmesi ile olmuştur. Cenâb-ı Hak ne zaman, aklen mümkün olan bir şeyin meydana geldiğini haber verirse, onun kat'i olarak meydana gelmiş olduğuna inanmak gerekir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Ölüyü diriltmek harikulâde bir olaydır. Böyle bir şeyin Cenâb-ı Hak tarafından meydana getirilmesi, ancak o şey bir peygamber için mu'cize olacağı zaman câiz olur. Onun bir peygamberin

mu'cizesi olmaksızın meydana gelmesi câiz olsaydı, peygamberliğe delâlet etmesi bâtıl olurdu."

Bizim âlimlerimiz ise, velinin kerâmetini izhâr etmesi ve diğer gayeler için olağanüstü şeylerin meydana gelmesinin câiz olacağını söylemişlerdir. Böylece harikulâde hâdiselerin sadece nübüvvete delâlet ettiği görüşü bâtıl olmuş olur.

Sonra **Mû'tezile** şöyle demiştir: "Rivâyet edildiğine göre bu diriltme işi, peygamber olan **Hazkîl** (a.s) zamanında, onun duasının bereketiyle meydana gelmiştir. Bu da, bu gibi hadiselerin ancak peygamberlerin bir mu'cizesi olarak meydana gelebileceği görüşümüzü sağlamlaştırmaktadır. **Hazkil** (a.s)'in, **Zülkifl** (a.s) olduğu söylenmiştir. Onun **"Zülkifl"** diye isimlendirilmesinin sebebi, yetmiş peygambere kefil olup, onları ölümden kurtarmasından dolayıdır. Yine **Hazkil** (a.s)'in, o peygamberler ölü iken onlara rastladığı ve onlar hakkında hayretle düşünmeye başladığı, bunun üzerine Allahu Teâlâ'nın ona, "Eğer sen istersen, onları diriltirim ve bunu senin için bir mu'cize yaparım" diye vahyettiği, **Hazkil**'in de "Evet" deyince, Cenâb-ı Hakk'ın, onun duası ile onları dirilttiği söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mükelleflerin imânî bilgilerinin, ölüme yaklaştığı ve ölümün korkuları ile şiddetlerini müşâhede etmeye başladığında, zarûrî (kesin) bir hale geleceği delillerle sâbit olmuştur. Allahu Teâlâ'nın öldürüp sonra yeniden diriltmiş olduğu bu kavmin ise, ya kendisi sebebiyle imânî bilgilerinin zarûrî hale geleceği ölüm korku ve hallerini müşâhede etmiş oldukları veyahut da bu korkulardan hiçbirini müşâhede etmeksizin Cenâb-ı Hakk'ın onları, bu korkuları müşahede etmeksizin meydana gelen bir uyku gibi, ansızın öldürmüş olduğu söylenebilir. Şâyet doğru olan görüş birinci görüş ise, Allahu Teâlâ onları dirilttiği zaman, onların bu çektikleri korku ve dehşetler ile Rablerini, kendisi vesilesi ile zâruri olarak tanıdıkları hadiseyi unuttuklarını söylemek imkânsızdır. Çünkü akıllı bir kimsenin büyük ve mühim olayları unutması mümkün değildir. Bundan ötürü, meydana gelen zarûrî bilginin, diriltilmelerinden sonra da onlarda bulunması gerekir. Bu zarûri bilgilerin bulunmaya devam etmesi ise, dünyada mükellefiyetin ortadan kalkmasını gerektirir. Nitekim âhirette (her şey belli olduğundan) orada mükellefiyet yoktur. Ya da şöyle denilebilir: Onlar diriltildikten sonra artık mükellef değildirler. Âyette bu manaya mâni herhangi bir şey yoktur.

Yahut da şöyle denilebilir: Allahu Teâlâ, onları öldürdüğü zaman, bilgilerinin zarûri hale gelmesine sebep olacak büyük hadiselerden herhangi birini onlara göstermemiştir. Böylece bu ölüm, ölüm yaklaştığı zaman dehşet verici korkular yaşayan diğer mükelleflerin ölümü gibi olmamıştır. Her şeyin hakikatini en iyi bilen Allah'tır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Katâde, "Allah onları, geri kalan ömürlerini tamamlasınlar diye diriltmiştir" demiştir. Bu görüş hakkında, söylenebilecek çok şey ve yapılabilecek uzun izahlar vardır.

Hak Teâlâ'nın, إِنَّ اللهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ *"Muhakkak Allah insanlara karşı lütuf sahibidir"* âyetiyle ilgili birkaç izah vardır:

a) Bu, Allahu Teâlâ'nın öldürmüş olduğu bu topluluğu onları yeniden diriltmek suretiyle yaptığı lütuftur. Bu böyledir. Çünkü onlar günahtan dolayı, bu dünya hayatından çıkmışlar. Allahu Teâlâ onları tekrar bu hayata döndürerek, onlara tevbe imkânı ve hatalarını onarma fırsatı vermiştir.

b) Âhireti inkâr eden Araplar, birçok meselede Yahûdilerin sözlerine itibar ediyorlardı. Allahu Teâlâ Yahûdilerin dikkatini, kendilerince malûm olan ve âhireti inkâr eden Araplara anlattıkları bu hâdiseye çekince, görünen odur ki, âhireti inkâr eden bu Araplar, sırf inkârdan ibaret olan bâtıl dinlerinden, ölümden sonra diriltilme ve haşrı tasdikten ibaret olan hak dine dönüyorlar, böylece de cezâdan kurtulup sevâba müstahak oluyorlardı. Bundan dolayı bu kıssayı anlatmak, Cenâb-ı Hakk'ın bu inkârcılara bir lütfu ve ihsanı olmuş oluyor.

c) Bu kıssa, ölümden korkmanın ölüme karşı bir faydası olmadığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, insanı her halükârda, Allah'a ibâdete teşvik eder ve kalpten ölüm korkusunu çıkarır. Bundan dolayı bu kıssanın hatırlatılması, kulun günahlardan uzaklaşmasına, büyük sevaplar elde edeceği taatlere yaklaşmasına vesile olur ki bu da Allah'ın, kuluna bir lütfu ve keremi olmaktadır.

Cenâb-ı Hak sonra, وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ *"Fakat insanların çoğu şükretmezler"* buyurmuştur. Bu ifâde, فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا *"Fakat insanların çoğu, ancak nankörlük ederek diretirler"* (Furkan, 50) âyeti gibidir.

وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

"Allah yolunda savaşın. Bilin ki şüphesiz Allah, hakkıyla işiten, ve kemâliyle bilendir" (Bakara, 244).

Âyet hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, diriltilmiş olan o kavme bir hitaptır. **Dahhâk** şöyle demiştir: "Allah onları diriltti ve sonra onlara cihâda gitmelerini emretti. Çünkü Allah onların canını, cihada gitmekten hoşlanmadıkları için almıştı." Buna göre, hitap ancak mahzuf bir kelimenin takdiri ile tamamlanmaktadır ki o da, ...وَقِيلَ لَهُمْ قَاتِلُوا "ve onlara 'savaşın...' denildi" sözüdür.

İkinci Görüş: Bu, muhakkik âlimlerin çoğunun görüşüdür ki, buna göre, âyetteki hitap bir yeni cümle olup, hazır olanlara yöneltilmiştir ve cihat emri taşımaktadır. Fakat Cenâb-ı Hak, lütuf ve merhametinin bir eseri olarak, ölüm korkusu sebebi ile, hayatı çok sevdikleri için Allah'ın emrinden yüz çevirmesinler ve herkes Cenâb-ı Hakk'ın: قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَلِيلًا *"De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışınız size asla fayda vermez. O takdirde bile ancak pek az bir zaman faydalanırsınız"* (Ahzâb, 16) âyetinde de buyurulduğu gibi, savaştan kaçmakla ölümden kurtulamayacağını anlasın diye, yurtlarından çıkan bu kimselerin hikâyesini, savaş emrinden önce zikretmiş, böylece de ya dünyada düşmana galip gelme veyahut da âhirette nimetler içerisinde ebedi saadeti elde etme ve gönüllerin çekip, gözlerin zevk duyacağı şeylere ulaşmaktan ibaret olan iki güzel neticeden birinin va'dedilmesi demek olan cihada teşvik etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فِى سَبِيلِ اللهِ *"Allah yolunda"* tabirindeki "sebil", yol demektir. İbâdetler, insanlar kendisine sülük ettiği ve onlara girdikleri için Allah'a ulaştıklarından dolayı, "yol" diye isimlendirilmiştir. Cihâdın gayesinin, dinin güçlendirilmesi olduğu malûmdur. Bu sebeple cihad da bir ibâdettir. Bundan dolayı muhakkak ki mücahid, Allah yolunda savaşan kimsedir.

Cenâb-ı Hak sonra, "وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" yani, "Allahu Teâlâ, sizin başka kimseleri cihâda teşvik veya cihaddan soğutma hususundaki sözlerinizi duymakta, gönüllerinizdeki niyet ve gayeleri; yaptığınız bu savaşın

din için mi, dünya menfaatleri elde etmek için mi olduğunu hakkıyla bilmektedir" buyurmuştur.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

"Kimdir o şahıs ki, Allah'a güzel bir borç verir, Allah da (onun karşılığını) kat kat artırır! Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir. Siz ancak O'na döndürüleceksiniz" (Bakara, 245).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, Allah yolunda savaşmayı emredince, مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا *"Kimdir o şahıs ki Allah'a güzel bir borç verir..."* âyetini getirmiştir. Müfessirler bu tâbir hususunda iki görüş belirterek ihtilâf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu âyet, önceki âyetlerle ilgili olup, bundan murat da özellikle cihât için güzel borç vermek, infakta bulunmaktır. Böylece cihât edemeyen kimse, cihât edebilecek fakir kimselere maddeten destek olmaya teşvik edilmiş; cihada muktedir olan kimse de, cihât yolunda kendisi için harcamada bulunmakla emrolunmuştur. Hak Teâlâ bu hususu, وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ *"Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir"* sözüyle de te'kid etmiştir. Bu böyledir. Çünkü bu hakikati bilen kimse, artık kendi malından daha çok, Allah'ın lütfuna güvenecek ve bu onu Allah yolunda mal infâk edip, infâkta cimrilik etmemeye sevk edecektir.

İkinci Görüş: Bu âyet, yeni başlayan bir cümle olup, kendinden öncesiyle bir ilgisi yoktur. Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu güzel borçtan muradın mal infâk etmek olduğunu, bir kısmı da mal infakı dışında başka birşey olduğunu söylemişlerdir. Bunun mal infâk etmek olduğunu söyleyenlerin de üç değişik görüşü vardır:

1) Âyetten kastedilen, farz olmayan sadakalardır. Bu, **el-Esamm**'ın görüşüdür. O, bu görüşüne iki şekilde delil getirmiştir:

a) Allahu Teâlâ buna "karz" (borç) demiştir. Karz ise ancak bağışlanan şeydir.

b) Âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda **İbn Abbas** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: "Bu âyet, **Ebu'd-Dehhâk** hakkında nâzil olmuştur. **Ebu'd-Dehhâk:** "Ya Resûlallah, benim iki bahçem var. Onlardan birisini Allah yolunda tasadduk etsem, bana cannette onun iki misli verilir mi?" der. Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet" cevabını verince, "Hanımım da benimle birlikte olur mu?" der. Hz. Peygamber (s.a.s) yine "Evet" der. "Çocuklarım da benimle beraber olacak mı?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s) "Evet" der. Bunun üzerine **Ebu'd- Dehhâk** en güzel bahçesini tasadduk eder. Bu bahçe **"Huneyniyye"** diye isimlendirilmiştir." **İbn Abbas** anlatmaya devam ederek şöyle der: **"Ebu'd-Dehhâk** bundan sonra çoluk-çocuğunun yanına döner. Onları tasadduk etmiş olduğu bahçede bulur. Bahçenin kapısında durur ve bahçeyi tasadduk ettiğini hanımına anlatınca, hanımı, "Allah alış-verişini mübarek etsin" der. Hep beraber bahçeden çıkarlar ve bahçeyi teslim ederler. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) onun hakkında sık sık şöyle derdi: *"Cennette, **Ebu'd-Dehhâk**'ın, köklerini yere salmış nice iri hurma ağaçları vardır."* Sen, âyetin sebeb-i nüzûlünü anladığın zaman, burada karz (borç) ile, farz olan zekâtın değil, bağışlanan infâkın (sadakanın) kastedilmiş olduğunu anlarsın.

2) Bu "karz"dan murat, Allah yolunda vâcip olan infaktır. Bu görüşü savunan kimse, görüşüne âyetin sonunda, وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuş olmasını delil getirir. Bu ifâde bir tehdit gibidir. Böyle bir şey ise ancak, vâcip (farz) olan bir şey hakkında uygun olur.

3) Doğruya en yakın olan görüş olup, buna göre âyete, her iki kısım da dahildir. Nitekim bu iki kısım, مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ *"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali yedi başak bitiren bir tek tohumun hali gibidir"* (Bakara, 261) âyetinin manasına da dahildir.

Bu "karz"dan muradın mal infakının dışında bir şey olduğunu söyleyenler şunu demişlerdir: **"İbn Mes'ûd**'un arkadaşlarının birisinden, bu karz'ın bir insanın *"sübhânallahi ve'l-hamdülillahi ve lâ ilâhe illallâhu vallahu ekber"* demesi olduğu rivâyet edilmiştir."

Kâdî ise şöyle söylemiştir: "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü 'ikraz' (borç verme), Arapça'da bu manaya gelmez. Bu görüşü doğru kabul etmek mümkün değildir. Ancak biz şunu söyleyebiliriz: Herhangi bir şeye mâlik olmayan bir fakirin kalbinde, "ah keşke zengin olsaydım da mal infâk etseydim" arzusu bulunur ise, işte o zaman onun bu niyeti infâk yerine geçer."

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُ مَا يَتَصَدَّقُ بِهِ فَلْيَلْعَنِ الْيَهُودَ فَإِنَّهُ لَهُ صَدَقَةٌ *"Kimin tasadduk edecek bir şeyi yoksa, o, Yahudilere lânet etsin. Çünkü bu lanet, onun için bir sadaka sayılır"* dediği rivâyet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, buradaki "karz" lâfzının "infâk" manasına hakikî olarak mı, mecâzi olarak mı itlâk edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci Görüş: Zeccâc şöyle demiştir: Kelime hakiki anlamda bu manaya gelir. Çünkü "karz", karşılık alınmak için yapılan her şeye denilmektedir. Araplar, لَكَ عِنْدِى قَرْضٌ حَسَنٌ وَسَيِّئٌ "Senin bende, güzel veya kötü bir alacağın, karşılığın var" derler. Bundan maksat, onun cezalandırılacağı veya mükâfatlandırılacağı bir şeydir...

Umeyye İbn Ebî's-Salt da şöyle demiştir: كُلُّ امْرِئٍ سَوْفَ يُجْزَى قَرْضَهُ حَسَنًا اَوْ سَيِّئًا اَوْ مَدِينًا كَالَّذِى دَانَا *"Herkes, verdiği borcun karşılığını görecektir: Güzelse güzel, kötüyse kötü... Veya, borç alan kimse gibi, borçlu düşecektir..."*

"Karz"ın zikrettiğimiz manaya geldiğine delâlet eden hususlardan biri de, lügattaki esas manasının "kesmek" olmasıdır. Nitekim, makas anlamına gelen, "اَلْمِكْرَاضُ" kelimesi ve helâk oldular anlamına, "اِنْقَرَضَ الْقَوْمُ" tabiri bu köktendir. Çünkü bir kavim helâk olduğu zaman, onların izi silinir, soyları kesilir. Bir kimse borç verdiğinde, bundan murat onun, malından veya amelinden karşılığını göreceği bir kısmını kesip ayırmış olmasıdır.

İkinci Görüş: Karz lâfzı, burada mecâzdır. Çünkü karz, insanın misli-nin kendine dönmesi için verdiği şeydir. Burada, Allah yolunda infakta bulunan kimse, malını sevâbı kendisine dönsün diye infâk etmektedir. Fakat, bu infâk ile borç verme arasında birçok bakımdan farklılık görülmüştür:

a) Karz'ı, ancak fakirliğinden ötürü ona muhtaç olan kimse alır. Bu Cenâb-ı Allah hakkında düşünülemez.

b) Mûtad olan, borcun bedeli ancak misliyle ödenir. Bu infâkta ise, karşılık kat kattır..

c) Borç alanın aldığı mal, o kimsenin mülkü değildir. Burada ise, Allah'a borç verilen, Allah yolunda infak edilen mal Allah'ın mülküdür. Aralarında böyle farklar olduğu halde, Cenâb-ı Allah infâkı "karz" olarak isimlendirmiştir. Bundaki hikmet, karz'ın ödenmesinin vâcip olup, ödememenin caiz olmaması gibi, bu infâkın Allah katında boşa gitmeyeceğine dikkat çekmedir. Bundan dolayı, bu infâktan dolayı hak edilen sevâp, mükellefe mutlaka ulaşacaktır.

Rivâyet edildiğine göre bu âyet nâzil olduğu zaman, Yahudiler, "Allah fakir, biz ise zenginiz. Bundan dolayı, O bizden borç istiyor" demişlerdir. Bu söz onların câhilliklerine ve ahmaklıklarına uygun bir sözdür. Çünkü onlar çoğu kez "teşbih" akidesine sapıyorlar ve meselâ, ma'budlarının bir ihtiyar (şeyh) olduğunu söylüyorlardı. **Kâdî,** "Ma'bûdları hakkında böyle söz söyleyen kimselerin, O'nu fakir olarak nitelemeleri yadırganacak bir durum değildir" demiştir.

Eğer, "مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا" âyetinin manası nedir? Ve niçin bu ifâde bir soru şeklinde vârid olmuştur?" denilirse, biz şöyle deriz: "İstifhâm uslûbu, bir şeyi yapmaya teşvik hususunda, açık bir emirden daha tesirlidir..."

Cenâb-ı Allah'ın, قَرْضًا حَسَنًا *"Güzel bir borç"* tabiriyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî: "قَرْضًا" kelimesi, bu âyette mastar değil, isimdir. Çünkü, eğer mastar olsaydı, "إِقْرَاضًا" şeklinde gelmesi gerekirdi" demiştir.

İKİNCİ MESELE

"Karz"ın güzel olmasının birkaç izahı bulunmaktadır:

a) Cenâb-ı Allah bununla, kendisine haram karışmamış, helâl ve halis malı, infâkı kastetmiştir. Çünkü, şüphe ile beraber karışıklık ortaya çıkar; karışıklıkla beraber de, çoğu zaman yapılan fiiller çirkin olur.

b) Bu infâkın peşinden başa kakma ve eziyetin gelmemesidir.

c) Bu infâkın, Cenâb-ı Hakk'a yakınlaşma niyetiyle yapılmış olmasıdır. Çünkü riyâ ve gösteriş için yapılan infâk, sevâba müstahak olamaz.

Cenâb-ı Allah'ın, فَيُضَاعِفَهُ لَهُ *"(Onun karşılığını) kat kat arttırsın"* âyetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"فَيُضَاعِفَهُ" kelimesinin dört türlü kıraati vardır:

a) **Ebu Amr, Nâfi, Hamza** ve **Kisâî** elif'li olarak ve ref ile, "فَيُضَاعِفُهُ" şeklinde;

b) **Âsım,** elif'li olarak ve nasb ile, "فَيُضَاعِفَهُ" şeklinde;

c) **İbn Kesir,** şeddeli, elif'siz ve ref ile, "فَيُضَعِّفُهُ" şeklinde;

d) **İbn Âmir** ise elif'siz, şeddeli ve nasb ile, "فَيُضَعِّفَهُ" şeklinde okumuşlardır. Buna göre biz diyoruz ki, bu kelimenin şeddeli ve şeddesiz okunuşları,

Arapça'da iki ayrı kullanılıştır. Kelimenin ref ile okunuşu, onun "يُقْرِضُ" üzerine atfedilmesinden dolayıdır. Nasb ile okunuşu ise, sözün lâfza değil de manaya hamledilmesinden dolayıdır. Çünkü âyetin manası, "قَرْضًا فَيُضَاعِفَهُ" şeklindedir.. Yani, "Allah karşılığını kat kat arttırsın diye, kim güzel bir borç verir?..." demektir. Tercihe şayan olan kıraat, ref ile olan okunuştur. Çünkü bu durumda kelime, şartın cevâbı olur. Şartın cevâbı, fâ harfi ile geldiğinde mutlaka merfû olur.

İKİNCİ MESELE

"اَلْإِضْعَافُ ، اَلتَّضْعِيفُ" ve "اَلْمُضَاعَفَةُ" kelimeleri aynı manaya gelirler. Bu da, bir şeyi iki misline veya daha fazlasına ulaşıncaya kadar arttırmak manasıdır. Âyette bir hazif olup, bunun takdiri, "فَيُضَاعِفُ ثَوَابَهُ" "Onun sevâbını kat kat arttırır, verir" şeklindedir.

Cenâb-ı Allah'ın, "اَضْعَافًا كَثِيرَةً" *"kat kat"* tabiriyle ilgili olarak bazı âlimler, muayyen bir miktar zikretmişlerdir. Bu hususta söylenenlerin en güzeli şudur: "Bu, Cenâb-ı Allah'ın, مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ *"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali, yedi başak bitiren tek bir tohumun hali gibidir"* (Bakara, 261) âyetinde zikredilen miktardır. Bununla ilgili olarak şöyle denilmiştir: Mücmel olan âyet, müfesser olan âyete hamledilir. Çünkü bu iki âyet de, infâk hakkında gelmiştir. Buna şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Allah bu âyet-i kerimede, herhangi bir sınır belirtmemiş, aksine, وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ *"Allah (bu miktarı), dilediği kimse için kat kat arttırır"* (Bakara, 261) buyurmuştur. Bu hususta ikinci bir görüşe göre, ki bu daha doğru olup, **Süddî**'nin tercih ettiği görüştür. Bu kat kat arttırmanın ne kadar olduğunu kimse bilemez. Cenâb-ı Allah bunu müphem bırakmıştır, çünkü teşvîk hususunda söylenilen müphem bir ifâde, açıklanmış bir ifâdeden daha güçlü ve tesirlidir.

Cenâb-ı Allah'ın, وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ *"Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir"* âyetinin öncesiyle ilgisinin nasıl olduğu hususunda birkaç izah şekli vardır:

1) Bunun manası şudur: Daraltan ve genişleten Cenâb-ı Allah olduğu için, eğer mal infâk etmesi emredilen kimsenin kaderi fakirlik ise, o kimse Allah yolunda mal infâk etsin; çünkü infâk etse de etmese de, o kimse mutlaka fakir olacaktır. Eğer o kimsenin kaderi zengin olmak ise, yine infâk etsin. Çünkü infâk etse de etmese de, zenginlik, genişlik ve bolluk onun kaderidir. Her iki durumda da Allah yolunda mal infâk etmek daha evlâdır.

2) İnsan, rızkı daraltmanın ve genişletmenin Allah'ın elinde olduğunu bilirse, dünya malına fazla iltifât etmez; sadece Allah'a dayanır. Bu durumda da, Allah rızasına nail olma yolunda mal infâk etmek onun için çok kolay olur.

3) Allahu Teâlâ kullarının geçimini genişletir ve daraltır. Bundan dolayı Allah'ın size geniş geniş verdiği şeylerde, Allah'ın bunları darlıkla değiştirmemesi için cimrilik yapmayın.

4) Cenâb-ı Allah, kullarına sadakayı emredip, ona teşvik edince, bunun ancak kendi tevfîki ve yardımıyla olabileceğini haber vermiş ve, وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ buyurmuştur. *Yani "Allah bazı kalpleri sıkar, daraltır, böylece de onlar (tevfîk olmadığı için) bu tâate yönelmez; bazı kalpleri de genişletir, böylece de onlar bu tâate yönelirler."*

Sonra Cenâb-ı Allah, وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Bundan murat, "Siz, O'ndan başka bir hakîm ve müdebbir olmayan bir yere varacaksınız" demektir. Allah en iyisini bilendir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

"Musa'dan sonra İsraîloğullarının ileri gelenlerine bakmadın mı? Hani onlar peygamberlerine; 'Bize bir hükümdar yolla da, Allah yolunda savaşalım' demişlerdi. O da: 'Size savaşmak farz kılındığında, ya savaşmayıverirseniz?' demişti. Onlar da şöyle demişlerdi: 'Hem yurtlarımızdan, hem de evlâtlarımızdan çıkarılmışken, Allah yolunda niye savaşmayalım?' Ama, savaşmak onlara farz kılınınca, pek azı müstesna, yüz çevirdiler. Allah, zâlimleri çok iyi bilicidir" (Bakara, 246).

el-Mele', önde gelen insanlara işaret etmekte olup, cemaat ve topluluk adıdır. Tıpkı, "اَلْقَوْمُ" ، "الرَّهْطُ" ve, "اَلْجَيْشُ" kelimeleri gibi. Bu kelimenin çoğulu ise, "اَلْأَمْلَاءُ"dür. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَقَالَ لَهَا الْاَمْلَاءُ مِنْ كُلِّ مَعْشَرٍ وَخَيْرُ أَقَاوِيلِ الرِّجَالِ سَدِيدُهَا

"Her topluluğun önde gelenleri ona, 'erkeklerin sözlerinin en hayırlısı, bu sözlerin doğru olanıdır' dediler."

Kelimenin aslı, doldurmak anlamına gelen, "اَلْمَلْءُ" kelimesidir. Buna göre mele', gözleri heybet ve görünüm bakımından dolduran kimseler demektir. Yine, mecliste bulunduklarında ortalığı, mekânı dolduran kimseler anlamına geldiği de söylenmiştir.

Zeccâc ise: "Mele', liderlerdir. Onlar, kendisine ihtiyaç duyulan şeyle kalpleri doldurdukları için, bu isimle isimlendirilmişlerdir. Bu, Arapların şu ifâdesinden alınmıştır, "مَلَأَ الرَّجُلُ يَمْلَأُ مَلْأَةً فَهُوَ مَلِيءٌ" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا *"Hani onlar peygamberlerine, 'bize... yolla.' demişlerdi"* sözünde birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah, وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ *"Allah yolunda savaşınız.."* (Bakara, 244) kavliyle savaşmayı emredip, sonra da bize, kıtal ile murat edilen şeyin mükemmelleşmesinde etkili olduğu için, cihat uğruna infâkı emretmiş olması cihetiyle bu âyet kendisiyle ilgili olup, Hak Teâlâ burada da İsrailoğullarının kıssasını anlatmıştır. Bu kıssa da şudur: Onlar, savaşmakla emrolundukları zaman caydılar ve Allah'ın emrine muhalefet ettiler.. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah onları kınadı ve onların zalim olduğunu belirtti. Bundan maksat, bu ümmetten savaşla emrolunanların muhalefete yeltenmemeleri ve Allah düşmanlarına karşı devam etmelerini istemektir.

İKİNCİ MESELE

İster bu peygamberin, o İsrailoğullarından kim olduğunu ve bu topluluğun da kimler olduğunu bilelim, isterse bu hususta hiçbir şey bilmeyelim, zikrettiğimiz bu maksat hasıl olmuştur. Çünkü âyetten maksat, cihâda teşviktir. Bu husus değişmez. Bu peygamberin ve bu topluluğun kim olduğu ise ancak, ya haber-i mütevâtirle bilinir, -ki bu konuda mütevâtir bir haber yoktur- veya haber-i vâhidle bilinir, ki haber-i vâhid de zan ifâde eder..

Âlimlerden bazıları, bu peygamberin **Yûşa b. Nûn b. Efrâyim b. Yûsuf** (a.s) olduğunu ve âyetteki, مِنْ بَعْدِ مُوسَى *"Musa'dan sonra..."* tabirinin buna delil olduğunu söylemiştir. Bu görüş zayıftır, çünkü, "مِنْ بَعْدِ مُوسَى" tâbiri o peygamberin Hz. Musa'dan hemen sonra olduğunu gösterebileceği gibi, herhangi bir zaman sonra gelebileceğini de gösterir.

Bazıları da, bu peygamberin isminin **Harun** (a.s)'un oğullarından **Eşmoyil** olduğunu, Arapçasının ise **İsmâîl** olduğunu söylemiştir. Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür. **Süddî** şöyle demiştir: "Bu, **Şemûn**'dur. Onu, annesi böyle isimlendirmiştir. Çünkü annesi, Cenâb-ı Allah'a, kendisine bir evlât nasip etmesi için duâ etmiş, Cenâb-ı Allah da, onun duasını kabul buyurmuştu. Bundan dolayı onu, kendisiyle ilgili duâya icâbet edilen manasında **Şemûn** diye isimlendirir. İbranîcede sin, şîn olarak söylenir. O **Lâvi İbn Yakûb** (a.s)'un çocuğudur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vehb ve **Kelbî** şunu söylemişlerdir: "İsrailoğullarının günahları artmış, hataları büyümeye başlamıştı. Sonra düşmanlarından birisi onları yendi ve zürriyetlerinin çoğunu esir aldı.. Bunun üzerine onlar peygamberlerinden, birliklerini sağlayacak, işlerini halledecek ve düşmanlarına karşı cihatta durumlarını düzeltecek bir hükümdar istediler..."

Başka bir rivâyette de şöyle varid olmuştur: **Câlut,** İsrailoğullarını yener.. İsrailoğullarının ayakta durması ise, düşmanlarına karşı cihat etmek hususunda etrafında bir araya gelecekleri ve hükümleri yerine getirecek bir hükümdar ile, bu hükümdarın itaat edeceği, dinlerini ayakta tutacak ve onlara, Rablerinin katından haber getirecek bir peygamber ile mümkün idi..

Cenâb-ı Allah'ın, نُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللهِ *"Allah yolunda savaşalım.."* sözüne gelince, bil ki buradaki, "نُقَاتِلْ" kelimesi, cevap olmak üzere, nûn harfi ve cezim ile hâl olmak üzere, "Bize, bize savaşmamız takdir edilmiş olarak bir peygamber yolla" anlamında, veya müste'nef bir cümle olmak üzere nûn ve ref ile, "نُقَاتِلُ" şeklinde okunmuştur. Müste'nef cümle olması durumunda sanki onlara, "Hükümdarla ne yapacaksınız?" denilmiş de onlar, "onunla beraber savaşacağız" cevâbını vermişlerdir. Yine bu kelime şartın cevâbı olmak üzere, yâ harfiyle ve cezm ile, "يُقَاتِلْ" şeklinde; "مَلِكًا" kelimesinin sıfatı olmak üzere, "يُقَاتِلُ" şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا *"Allah da, 'Size savaşmak farz kılındığında, ya savaşmayıverirseniz?' demişti"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sadece **Nâfi**, bu kelimeyi burada ve Muhammed Sûresi'nde (Muhammed, 22) sîn harfinin kesresiyle, "عَسِيتُمْ" şeklinde okumuştur. Halbuki bu kelimenin meşhûr şekli fetha ile okunmasıdır. **Nâfi**'nin kıraatinin izahı,

İbnu'l-Arabî'nin naklettiği şu hususdur: Araplar, "هُوَ عَسِيٌّ بِكَذَا", "O, buna lâyıktır" demektedirler. Bu ifâde, "عَسَيْتُمْ" kelimesinin, sîn'in kesresiyle, "عَسِيتُمْ" şeklindeki kıraatini kuvvetlendirmektedir. "عَسِيٌّ" kelimesinin, "حَرِيٌّ" ve "شَحِيحٌ" kelimeleri gibi olduğunu görmez misin? **Ebu Ubeyde** bu kıraati tenkit etmiş ve, "eğer bu caiz olsaydı, "عَسٰى رَبُّكُمْ" ifâdesinde (Tahrim, 8) "عَسٰى" kelimesinin, "عَسِيَ" şeklinde okunması da caiz olurdu" demiştir. Nâfi'nin talebeleri buna iki şekilde cevap vermişlerdir:

1) Yâ harfi sâkin olup, kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğunda, telâffuz biraz güç ve zor olur. "عَسٰى" fiilindeki yâ harfi böyle değildir. Çünkü bu harf, her ne kadar yâ harfi şeklinde yazılıyorsa da, telâffuzda med harfidir. Binaenaleyh bu kelimenin telâffuzu rahattır, başka bir hafifletmeye gerek yoktur..

2) Farzedelim ki kıyas, "عَسٰى رَبُّكُمْ" (Tahrim, 8) âyetinde, kelimenin, "عَسِي" şeklinde okunmasını gerektiriyor.. Fakat biz, ikisinin de carî kullanış olduğunu söyledik. Bundan dolayı **Nâfi,** iki kullanışı da almış, birisini bir âyette, diğerini de başka bir âyette kullanmıştır.

İKİNCİ MESELE

"هَلْ عَسَيْتُمْ" sözünün haberi, "اَنْ لَا تُقَاتِلُوا" ifâdesidir. Şart ise, bu ikisi arasına girmiştir. Buna göre mana, "Sizin savaştan korkacağınızı zannediyorum..." anlamında olmak üzere, "Gerçekten savaşacak mısınız?..." şeklindedir. Bunun için, muhâtaba, beklenen ve olması umulan şeyi sormak için, bu ifâdenin başına, "هَلْ" edâtı getirilmiş ve bu istifhamla istifhâm-ı inkârı değil, istifhâm-ı takrîrî kastedilmiştir. Beklenen şeyin mutlaka tahakkuk ettiği ve soru soran kimsenin, beklentisinin gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Bu ifâde Hak Teâlâ'nın tıpkı, هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ *"İnsanın üzerinden öyle uzun bir devir geçti ki..."* (İnsan, 1) âyeti gibidir. Buradaki istifhamın manası da takriri bir istifhâmdır. Daha sonra Allahu Teâlâ o kavmin, "وَمَا لَنَا اَلَّا نُقَاتِلَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ" dediğini söylemiştir ki, bu da, özellikle çok güçlü bir teminatın verildiğine delâlet etmektedir. Onlar, bunun peşinden, bu hususta kesinlikle tavizkâr davranmayacaklarını gösteren, çok güçlü bir gerekçeyi zikretmişlerdir. Bu gerekçe de onların, وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَائِنَا *"Biz, hem yurtlarımızdan, hem de evlâtlarımızdan çıkarılmışken..."* sözleridir. Çünkü, düşmanları bu hadde ulaşmış olan kimseden beklenen, düşmanlarını yıldırıp, onlarla savaşma hususunda bütün gücünü sarfetmesidir.

Buna göre eğer, "Meşhur olan tabir, مَا لَكَ اَنْ تَفْعَلَ كَذَا "Sana ne oluyor da, böyle yapıyorsun?" demek yerine, "مَا لَكَ تَفْعَلُ كَذَا" şeklinde söylenmesidir. Hak Teâlâ nitekim, مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا *"Niye siz Allah'tan korkmazsınız (onun azametini tanımazsınız)?"* (Nuh, 13) ve, وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *"Size ne oluyor ki, Allah'a iman etmiyorsunuz?"* (Hadid, 8) buyurmuştur" denilirse, bu soruya şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

Birinci vecih: Müberred'in görüşüdür. Buna göre âyetteki, "مَا"nın ifâde ettiği mana istifhâm değil, bir inkârdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: مَا لَنَا نَتْرُكُ الْقِتَالَ "Bizim savaşı bırakmamız düşünülemez." Buna göre, böyle bir soru gereksiz olur.

İkinci vecih: Buradaki, "مَا"nın istifham manasında olduğunu kabul etmemizdir. Bunu kabul etmemiz halinde de, ortaya şu hususlar çıkmaktadır:

a) **Ahfeş** şöyle demiştir: Bu sözdeki, "مَا" zâiddir. Buna göre mana, مَا لَنَا لَا نُقَاتِلُ *"Biz savaşmayacağız"* şeklinde olur. Bu görüş zayıftır. Çünkü Allah'ın kelâmında bir ziyâdeliğin bulunduğuna hükmetmek, aslolanın hilâfına bir durumdur.

b) **Ferrâ** şöyle demiştir: Burada söz, manaya hamledilmiştir. Çünkü, senin "مَا لَكَ لَا تُقَاتِلُ" şeklindeki sözünün manası, مَا يَمْنَعُكَ اَنْ تُقَاتِلَ *"Savaşmaktan seni ne alıkoydu?"* demektir. Kelime men etmek anlamını ihtiva edince, ifâdeye, "اَنْ" edâtının dahil edilmesi güzel olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ *"Seni secde etmekten ne men etti?"* (Sâd, 75) ve, مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ *"Ey İblis, sen niye secde edenlerden olmadın?"* (Hicr, 32) buyurmuştur.

c) **Kisaî** şöyle demiştir: Bu ifâdenin manası, اَيُّ شَيْءٍ لَنَا فِى تَرْكِ الْقِتَالِ "Savaşı terk etmemizde, bizim için hangi fayda vardır?" şeklindedir. Buna göre ifâdedeki, "فِى" harf-i cerri düşmüştür. **Ebu Ali el-Farisi, Kisaî**'nin görüşünü, **Ferrâ**'nın görüşüne tercih ederek şöyle demiştir: "Çünkü **Ferrâ**'nın görüşüne göre, mutlaka harf-i cer takdir etmek gerekir. Buna göre takdir: مَا يَمْنَعُنَا مِنْ اَنْ نُقَاتِلَ "Bizi savaşmaktan ne alıkoyuyor?..." Her iki görüşe göre de mutlaka harf-i cerrin takdir edilmesi gerekli olduğu; sonra lâfız, **Kisâî**'nin görüşüne göre, bu takdirle beraber zahiri üzere kaldığı; **Ferrâ**'nın görüşüne göre de kalmadığı için hiç şüphesiz Kisâî'nin görüşü daha evlâ ve daha kuvvetli olur.

Hak Teâlâ'nın, فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا *"Ama, savaşmak onlara farz kılınınca, yüz çevirdiler.."* buyruğuna gelince, bil ki bu sözde takdiri, "O Allah'tan

bunu istedi, Allah da onlara bir hükümdar göndererek savaşmalarını takdir etti de onlar savaşmaktan yüz çevirdiler" şeklinde olan bir hazif vardır.

Hak Teâlâ'nın, إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ *"Onlardan pek azı müstesna"* tabirinde bahsedilenler, nehri geçen kimselerdir ki, bunların konusu ileride gelecektir. Bu az sayıdaki kimsenin, Bedir gazvesine katılan Müslümanların sayısınca üç yüz on üç kişi olduğu söylenmiştir. Hak Teâlâ'nın, "وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ" buyruğunun manası, "Rabbine muhalefet ederek, O'nun tarafından söylenilenleri yerine getirmeyerek, nefsine zulmeden kimseleri Allah bilir" demektir. İşte bu, bu âyetin Cenâb-ı Hakk'ın daha önceki, وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda savaşınız"* (Bakara, 244) emriyle ilgili olduğuna delâlet eden hususdur. Böylece Allahu Teâlâ, cihât hususunda İsrailoğullarının kıssasını zikrederek, sanki Allah yolunda savaşmanın vâcip olduğunu te'kit etmiş, peşinden de, bu gibi şeyleri yapanların zâlim olduğunu, Allah ise, zâlimlerin neye müstahak olduklarını daha iyi bildiğini bunun peşinden getirmiştir. Bu, ileride bu gibi şeyleri yapmadan men etme, insanları cihâda teşvik etme ve her Müslümanın cihâda devam etmesi gibi hususlarda açık bir ifâdedir. Allah en iyisini bilendir.

Allah'ın Benî İsrail'e Tâlût'u Hükümdar Tayin Etmesi

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾

"Onlara peygamberleri, 'Muhakkak ki, Allah size bir hükümdar olarak Tâlût'u göndermiştir' dedi. Dekiler ki: 'Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona bol mal da verilmemiş iken, nasıl olur da bizim başımızda hükümdarlık onun olabilir?' Peygamber de: 'Muhakkak ki Allah, size onu seçti. Ona bilgice ve vücutça bir üstünlük verdi.. Allah mülkü (idareyi) kime dilerse ona verir. Allah'ın (nimeti) boldur. Allah hakkıyla bilicidir' dedi" (Bakara, 247).

Bil ki Allahu Teâlâ birinci âyette onların isteklerine icâbet ettiğini, daha sonra ise onların yüz çevirdiğini beyan edince, onların ilk inkâr ettikleri şeyin **Tâlût**'un hükümdarlığı meselesi olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü onlar peygamberlerinden, Allahu Teâlâ'dan kendilerine bir melik tayin etmesini istemesini talep etmişler, Allahu Teâlâ da bu isteğe, onlara hükümdar olarak **Tâlût**'u göndermek suretiyle icâbet etmiştir. **Keşşâf sahibi, Tâlut**'un **Câlût** ve **Dâvûd** kelimeleri gibi, Arapça olmayan bir isim (ism-i a'cemi) olduğunu; ma'rife ve ucmeliğinden dolayı gayr-ı munsarif olduğunu söylemiştir. Nahivciler ise, Allahu Teâlâ'nın onu, vücut bakımından güçlü ve kuvvetli olarak nitelemesinden dolayı, Tâlût kelimesinin, "اَلطُّولُ" (uzunluk, büyüklük, genişlik) kelimesinden olduğunu; vezninin de, "فَعْلُوتٌ" vezni olup, kelimenin aslının, "طَلَولُوت" şeklinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Ne var ki bunun gayr-ı munsarif oluşu, onun bu kökten iştikâk etmesine mânidir. Ancak bu kelimenin, "حِطَّةٌ" lâfzının, "حِنْطَةٌ" lâfzıyla uyuşması gibi, bir Arapça kelimeye uygunluk arz eden İbranîce bir isim olduğu söylenebilir. Bu açıklamaya göre onun gayr-ı munsarif olmasını sağlayan sebeplerden birisinin, bu kelime İbranîce bir kelime olduğu için, ucmeliği (Arapça olmaması) olması mümkündür. Sonra Allahu Teâlâ, **Tâlût**'u onların hükümdarı olarak tayin ettiğinde, onlar ona itaat etmemeyi ve hükümlerinden yüz çevirmeyi açıkça dile getirerek, اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا *"Bizim başımızda hükümdarlık nasıl onun olabilir?"* deyip, **Tâlût**'un kendilerine hükümdar olmasını mümkün görmemişlerdir. Müfessirler bu kabul etmeyişin sebebini şöyle açıklamışlardır: Peygamberlik, İsrailoğullarının boylarından bir boya tahsis edilmişti. Bu da, **Lâvi İbn Yakûb**'un boyudur ki, **Hz. Musa** ve **Harûn** da bu boydandır. Hükümdarların soyu da, **Yehûzâ**'nın soyuna dayanır ki, **Dâvûd** ve **Süleyman** (a.s)'ın soyu da buraya dayanır. Halbuki **Tâlût**'un soyu bu iki soydan hiçbirisine dayanmıyor, bilâkis **Bünyamin**'in oğullarının soyuna dayanıyordu. İşte bundan dolayı onlar, **Tâlût**'un kendilerine kral olmasını yadırgamışlar, kendilerinin hükümdarlığa **Tâlût**'dan daha lâyık olduğunu iddia etmişler, daha sonra da bu şüphelerini bir başka şüphe ile te'kid ederek, وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ *"Ve ona, bol mal da verilmemiştir"* demişlerdir. Bu ifâde de, **Tâlût**'un fakir bir kimse olduğuna işaret eder.

Âlimler **Tâlût**'un mesleğinin ne olduğu hususunda ihtilâf ederek **Vehb,** onun bir debbağ olduğunu; **Süddî,** onun at ve deve kiralayarak kervancılık yaptığını, başkaları da onun sucu olduğunu söylemişlerdir.

Eğer, "وَنَحْنُ اَحَقُّ" tabiriyle, "وَلَمْ يُؤْتَ" tabirinin başındaki bu iki vâv arasında ne fark vardır?" denilirse, deriz ki: Birinci vâv hâl vâv'ıdır. İkinci vâv da cümleyi, hâl vaki olan cümleye atfeden vâv'dır. Buna göre mana şöyle olur: "O bize nasıl hükümdar olabilir ki? Halbuki, kral olmaya ondan daha lâyık kimseler bulunduğu için, o kral olamaz... Yine o, fakirdir. Hükümdarlığını destekleyecek mal ve mülkün bulunması gerekir.." Allahu Teâlâ onların öne sürdükleri şüphelere şu şekillerde cevap vermiştir:

Birinci Şekil: Allahu Teâlâ'nın, اِنَّ اللهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ *"Muhakkak ki Allah, size onu seçti'* sözüdür. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin manası, "Allahu Teâlâ melikliği ve hükümdarlığı **Tâlût**'a tahsis etmiştir" şeklindedir.

Bil ki İsraîloğulları o peygamberin nübüvvetini ikrar edince, peygamberin, "Allahu Teâlâ'nın **Tâlût**'u onlara hükümdar tayin ettiğini bildirmesi" **Tâlût**'un melikliğinin sübûtu hususunda kesin bir hüccet olmuştur. Çünkü peygamberlerin yalan söylemelerini caiz görmek, onların sözlerine güven duyulmamasını gerektirir ki, bu da onların nübüvvet ve risâletlerini zedeler.. Haber veren kimsenin (peygamberin) doğruluğu sabit olunca, Allahu Teâlâ'nın hükümdarlığı **Tâlût**'a vermiş olduğu da sabit olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, **Tâlût**'un itaat edilmesi vâcip olan ve kendisine itiraz edilmemesi gereken bir melik olduğu ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "اصْطَفٰيهُ" tabirinin manası, "Hükümdarlığı başkasından alarak ona verdi; onu seçti ve 'onu özellikle kendisi için seçti' anlamında seçip beğendi" demektir. **Zeccâc** bu kelimenin kökünün, "صَفْوَةٌ" (temizlik, duruluk, arılık)den geldiğini, aslının ise, "اِصْتَفٰى" olduğunu, sâd harfinden tî harfini söylemek kolay olduğu için, te harfinin tî harfine çevrildiğini söylemiştir. Kelimenin iştikâkı nasıl olursa olsun, bundan murat bizim söylemiş olduğumuz husus olur ki, bu da Hak Teâlâ'nın hükümdarlık ve krallığı **Tâlût**'a tahsis etmesidir. İşte bu izahtan dolayı Allahu Teâlâ kendisini, "Peygamberleri seçmekle", peygamberleri de, اَلْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ *"Seçilmiş hayırlılar"* (Sad, 47) olarak; Hz. Peygamberi de, "Mustafa" (seçilmiş) diye tavsif etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hükümdarlıkta Veraset Değil, Liyakat Esastır**

Bu âyet imâmetin (hâlifeliğin) verâset yoluyla geçtiğini söyleyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü İsrailoğulları, kendi krallarının kral soyundan gelmemesini yadırgamışlardır. Fakat Cenâb-ı Allah da onlara, bunun yersiz olduğunu ve hükümdar olmaya, Allah'ın bunun için seçtiği kimselerin müstahak olduklarını bildirmiştir. Bu, تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ *"(Allah'ım!) Sen mülkü kime dilersen ona verirsin, dilediğinden de mülkü geri alırsın"* (Âl-i İmran, 26) âyetinde ifâde edilen hususun bir benzeridir.

İkinci Şekil Cevap: Cenâb-ı Allah'ın, وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ *"Ona bilgice ve vücutça bir üstünlük verdi"* ifâdesidir. Bu cevabın izâhı şöyledir: Onlar **Tâlût**'un melik olmasını şu iki bakımdan tenkit etmişlerdi:

a) O, krallar soyundan değildir.

b) Ve o fakirdir.

Allahu Teâlâ, onun hükümdarlığa ehil olduğunu açıklamış ve bu ehliyeti de onda iki sıfatın bulunmasına bağlamıştır: İlim ve güç.. Bu iki vasıf, hükümdarlığa hak kazanmak için ilk iki vasıftan daha üstündür.

Bu birkaç bakımdan açıklanabilir:

1) İlim ve kudret, gerçek kemâl vasıflarındandır. Mal ve makam ise böyle değildir.

2) İlim ve kudret, insanın kendi cevherinde bulunan mükemmelliklerdendir. Mal ve makam ise, insanın zatından ayrı iki şeydir.

3) İlim ve kudreti insandan koparıp almak mümkün değildir. Mal ve makamı ise insandan soyup almak mümkündür.

4) Harp sanatını iyi bilmek ve savaşa son derece dayanıklı olmak gibi şeylerden, ülkenin menfaatini korumada ve düşmanın kötülüklerini yok etme hususlarında elde edilecek istifâde, işleri zabt-u rabt altına alacak liyâkati ve düşmanı geri döndürecek gücü olmayan, fakat asil ve zengin bir kimseden elde edilecek istifâdeden çok daha fazla ve mükemmeldir. Anlatmış olduğumuz hususlar ile, hükümdarlığın âlim ve muktedir bir kimseye verilmesinin, asil ve zengin bir kimseye verilmesinden daha uygun olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, وَزَادَهُ بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ *"Ona bilgice ve vücutça bir üstünlük verdik"* âyetini, kulların amellerinin yaratılması meselesine delil getirmişlerdir. Çünkü bu ifâde, insanlarda meydana gelen ilimlerin ancak Allahu Teâlâ'nın yaratması ve icadı ile meydana geldiğine delâlet etmektedir.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Aklı veren ve delilleri koyan Allahu Teâlâ olduğu için, âyette bahsedilen bilgice üstünlük verme Allah'a nisbet edilmiştir." Âlimlerimiz buna karşı, nisbet edilmede esas olanın sebep olma değil, bizzat yapma olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerden bazıları vücutça üstünlükten maksadın, boy uzunluğu olduğunu, **Tâlût**'un, insanların ancak omuzuna yetişebilecekleri kadar uzun olduğunu ve boyunun uzunluğundan dolayı **"Tâlût"** diye isimlendirildiğini söylemişlerdir. Vücutça üstünlükten maksadın güzellik olduğu ve Tâlût'un İsrâiloğulları arasında en yakışıklı erkek olduğu söylenmiştir. Yine bundan muradın güç ve kuvvet olduğu söylenmiştir. Buna göre bu son görüş daha doğrudur. Çünkü düşmanları mağlûp etmede güç ve kuvvetten istifâde edilir, boy uzunluğu ve yakışıklılıktan değil...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ ilimce üstünlüğü, vücutça üstünlükten önce zikretmiştir. Bu, Allah'ın, rûhî üstünlük ve meziyetlerin, bedenî üstünlüklerden daha yüce, daha şerefli ve daha mükemmel olduğuna bir işâretidir.

Üçüncü Şekil Cevap: Allahu Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ يُؤْتِى مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ *"Allah, mülkünü kime dilerse ona verir"* buyruğudur. Bu cevabın izahı şöyledir: Mülk Allah'ındır. Kullar da Allah'ındır. Allah mülkünü dilediğine verir ve yaptığı şeylerden dolayı Allah'a kimse itiraz edemez. Çünkü mâlik, mülkünde bir tasarrufta bulunduğu zaman o hususta ona hiç kimsenin itiraz hakkı yoktur.

Dördüncü Şekil Cevap: Allahu Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah vâsi', (nimeti) boldur. Allah hakkıyla bilicidir"* buyruğudur. Bu ifâde hakkında üç görüş vardır:

a) "Allahu Teâlâ'nın lütfu, rızkı ve rahmeti geniştir. O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır." Bu manaya göre âyetin takdiri, "Siz fakir olduğu için **Tâlût**'u kınadınız. Allahu Teâlâ'nın ise lütfu ve rahmeti geniştir. Allahu Teâlâ ona mülkü verdiğinde, bu hükümranlığın ancak mal ile yürüyebileceğini

bilir ise, o zaman ona mal hususunda genişlik verir, bol rızık kapısını açar" şeklindedir.

b) "Genişleten" manasına olmak üzere, "Allah geniştir." Yani "Allah dilediğine bol nimet verir." Bu sözün kendisinden önceki ifâde ile alâkası, yukarıda anlattığımız şekildedir.

c) Allah, "genişlik sahibi" manasında geniştir. Âyetteki, "وَاسِعٌ" ismi fa-ili, "ذُو سَعَةٍ" *"genişlik sahibi"* manasındadır. Bu, tıpkı "عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ" (Hâkka, 21); yani *"hoşnut olunulan bir hayat.."* âyetindeki, "رَاضِيَةٍ" kelimesi gibidir, "ذُو نُصْبٍ" (yorgunluk ve belâ dolu keder) manasında da, "هَمٌّ نَاصِبٌ" denil-mektedir.

Daha sonra Cenab-ı Hak, "عَلِيمٌ" *"Hakkıyla bilicidir"* kelimesi ile, fakir olanı zengin etmeye muktedir olması yanında, bu mülkün yönetilmesi hususunda ihtiyaç duyulacak şeylerin miktarını ve bu mülkün şimdiki ile gelecekteki durumunu bildiğini, bundan dolayı işlerin bütün neticelerini bildiği için, o mülkü ayakta tutmaya yarayacak en uygun şeyleri seçtiğini beyân etmiştir.

Tâlût'un Hükümdarlığının Delili

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖٓ اَنْ يَّاْتِيَكُمُ التَّابُوْتُ فِيْهِ سَكِيْنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوْسٰى وَاٰلُ هٰرُوْنَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿٢٤٨﴾ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوْتُ بِالْجُنُوْدِ ۙ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيْكُمْ بِنَهَرٍ ۚ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّىْ ۚ وَمَنْ لَّمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهٗ مِنِّىْٓ اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً ۢ بِيَدِهٖ ۚ فَشَرِبُوْا مِنْهُ اِلَّا قَلِيْلًا مِّنْهُمْ ۭ فَلَمَّا جَاوَزَهٗ هُوَ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ ۙ قَالُوْا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوْتَ وَجُنُوْدِهٖ ۭ قَالَ الَّذِيْنَ يَظُنُّوْنَ اَنَّهُمْ مُّلٰقُوا اللّٰهِ ۙ كَمْ مِّنْ فِئَةٍ قَلِيْلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيْرَةًۢ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿٢٤٩﴾

"Peygamberleri onlara şöyle dedi: 'Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o Tâbût'un gelmesi olacaktır. Onun içinde Rabbinizden bir sekine ve Musâ hânedanı ile Hârun hânedanının bırakmış olduğu bir bakiyye vardır. Onu melekler taşır. Elbette bunda sizin için kesin bir alâmet vardır, eğer imân ederseniz...' Tâlût ordusuyla ayrılıp

çıktığı zaman 'Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir. Ondan tatmayan ise bendendir. Eliyle bir avuç içenler müstesna, (onlara müsaade var)' dedi. Derken (ırmağa vardılar), içlerinden çok azı müstesna, onlar o ırmaktan kana kana içtiler. Nihâyet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman, 'Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok' dediler. Muhakkak (bir gün) Allah'a kavuşacaklarını (bilenler) ise, 'Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler" (Bakara, 248-249).

Bil ki önceki âyetin zâhiri, bu kavmin içlerinde bulunan peygamberin nübüvvetini kabul ettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın onlardan naklen söylemiş olduğu, *"Hani onlar peygamberlerine, 'Bize bir hükümdar yolla' demişlerdi"* (Bakara, 246) ifâdesi, onların o peygamberin nübüvvetini kabul etmiş oldukları ve onun Allah tarafından gönderildiğini tasdik ettikleri hususunda açık bir delildir. Sonra bu peygamber onlara, *"Muhakkak ki Allah size bir hükümdar olarak Tâlût'u göndermiştir"* (Bakara, 47) deyince, bu ifâde **Tâlût**'un bir hükümdar olduğuna kat'i bir delil olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, mahlûkâtına olan rahmetinin kemâlinden dolayı bu delile, peygamberin bu sözünde doğru olduğunu ve yine Allah'ın **Tâlût**'u hükümdar tayin ettiğini gösteren bir başka delil ilâve etmiştir. Allahu Teâlâ tarafından çokça delil gönderilmesi câizdir. Bundan ötürüdür ki Hz. Musa (a.s)'nın ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in mu'cizeleri çok olmuştur. Bu sebeple Cenâb-ı Allah: *"Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o Tâbût'un gelmesidir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Tâbût'un, Allah katından bir mu'cize olabilmesi için, gelişinin harikulâde ve o iddianın doğruluğuna delâlet edebilecek bir şekilde olması gerekir:

1) Haber rivâyet edenler şunu nakletmişlerdir: Allahu Teâlâ **Hz. Adem** (a.s)'e, içinde, zürriyetinden peygamber olacakların resimlerinin bulunduğu bir sanduka indirmişti. **Hz. Adem**'in zürriyeti, bu sandukayı **Hz. Yakûb** (a.s)'a gelinceye kadar nesilden nesile miras yoluyla intikal ettirdiler.

Sonra bu sanduka (**Hz. Yakûb**'un soyu olan) İsrailoğullarının elinde kaldı. Onlar bir meselede ihtilâf ettikleri zaman, o sanduka konuşuyor ve aralarında hükmediyordu. Savaşa gittiklerinde, onu eller üzerinde en önde taşıyorlar ve onun sayesinde düşmanlarına karşı zafer kazanmak istiyorlardı. Düşmanla çarpışırken, melekler onu askerin üstünde taşıyorlardı. Onlar bu sandukadan bir ses işittikleri zaman, muzaffer olacaklarını kesin olarak anlıyorlardı.

İsrailoğulları isyan edip bozulunca Cenâb-ı Allah onlara **Amâlika** kavmini musallat kıldı ve bu Tâbût'a (sandukaya) rağmen onlar İsrailoğullarını yenip bunu onların elinden aldılar. İşte İsrailoğulları peygamberlerinden, **Tâlût**'un hükümdarlığına dâir bir delil isteyince o, "Tâlût'un hükümdarlığının delili bu sandukayı onun evinde bulmanızdır" dedi. Sonra bu sandukayı ellerinden almış olan kâfirler, onu helâ olarak kullanılan bir yere atmışlardı. Bu peygamber o zamanda bu kâfirlere beddua etti. Allahu Teâlâ da bu kâfirlere bir musîbet verdi. Öyle ki bu sandukanın bulunduğu yerde, def-i hâcette bulunan herkes bâsür hastalığına yakalandı. Bunun üzerine kâfirler, bu hastalığın sandukayı hafife almalarından dolayı olduğunu anlayıp onu oradan çıkarıp iki öküzün üzerine koydular. Bu iki öküz koşmaya başladı. Cenâb-ı Allah onlara dört melek vazifelendirdi ve onlar öküzleri sürüp **Tâlût**'un evine kadar getirdiler. Sonra İsrailoğulları sandukayı **Tâlût**'un evinde gördüler. Böylece bunun, **Tâlût**'un hükümdarları olduğuna bir delil olduğunu anladılar. İşte, اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖ اَنْ يَّاْتِيَكُمُ التَّابُوْتُ *"Onun hükümdarlığının açık alâmeti, size o Tâbût'un gelmesidir"* âyetinin ifâde ettiği husus budur. Buna göre **Tâbût**'un gelişi mecâzîdir. Çünkü o gelmemiş, getirilmiştir. Bundan dolayı "gelme" fiili, mecâzen ona nisbet edilmiştir. Nitekim Arapça'da mecâzî olarak, "Paralar kazandı, ticâret zarar etti" denilir.

2) **Tâbût,** Musa (a.s)'nın içine Tevrât'ı koyduğu tahtadan bir sandıktır. İsrailoğulları bu sandığı biliyorlardı. Allahu Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın vefâtından sonra, İsrailoğullarına kızdığı için, **Tâbût**'u göğe çekip onlardan aldı. Daha sonra gelen bu peygamber, "**Tâlût**'un sizin hükümdarınız olduğunun alameti, gökten **Tâbût**'un size gelmesidir" demiştir. Bu **Tâbût**'u ne melekler ne de iki öküz taşımıştır. Aksine o gökten yere inmiş, melek onu korumuş ve İsrailoğulları da o **Tâbût**'un, **Tâlût**'un yanına inişini seyretmişlerdir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Bu izaha göre, "gelme" fiili, **Tâbût** hakkında hakiki manada kullanılmıştır. Her iki görüşe göre de taşıma işi meleklere nisbet edilmiştir. Çünkü yolda bir şeyi muhafaza eden kimse

hakkında, her ne kadar onu bizzat taşımasa da "taşıdı" tabirinin kullanılması câizdir. Nitekim bir insan, malı başkası taşımış olsa da, o malı koruduğu zaman, "Ben bu malı Zeyd'e taşıdım" der.

Bil ki Allahu Teâlâ **Tâbût**'un gelişini bir mu'cize kılmıştır. Bu hususta iki ihtimal vardır:

a) **Tâbût**'un gelişinin mu'cize olması ihtimali... Bu bizim daha önce izah ettiğimiz şeydir.

b) **Tâbût**'un mu'cize olmayıp, onun içinde bulunan şeyin mu'cize olmasıdır. Bu, onların **Tabût**'u bomboş gördükten sonra, peygamberlerinin onu İsrailoğullarından bir topluluğun huzurunda bir eve koyup, evin kapısını kilitlemesi, daha sonra da peygamberin, "Allah onun içinde, bu hâdisemize alâmet olacak şeyi yaratmıştır" diye iddia etmesi, bunun üzerine de onların evi açarak **Tâbût**'a bakıp içinde hükümdarlarının **Tâlût** olduğunu ve Allah'ın, düşmanlarına karşı onlara yardım edeceğini gösteren bir mektup görmeleri şeklinde tahakkuk etmiştir. İşte bu onun Allah katından olduğuna delâlet eden kesin bir mu'cize olmuştur. Kur'an'ın lâfzı bu ikinci görüşe de muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın, اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Size içinde Rabbinizden bir sekine bulunan o Tâbût'un gelmesidir.."* buyruğundan muradın, onların **Tâbût**'un içinde, kalplerinin yatışmasına sebep olacak bir mu'cizeyi bulmaları olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: **"Tâbût,** ya, "فَعْلُوتٌ" veya, "فَاعُولٌ" veznindedir. Birincisi tercih edilmiştir.

Çünkü Arapçada, "سَلِسٌ" ve "قَلِقٌ", kelimelerinde olduğu gibi ilk ve son harfi aynı cinsten olan kelimeler azdır. Binaenaleyh **Tâbût**'un, bu anlatılanlara kıyas edilerek, "تُبْتُ" (Tevbe ettim) lafzından olduğu söylenemez. Bu kısım fasit olunca, birincisinin vezninde olmuş olması ortaya çıkmış olur. Bu da rucû (geri dönme) manasına olan, "اَلتَّوْبُ" kelimesinden olmak üzere bu kelimenin, "فَعْلُوتٌ" vezni üzere olmasıdır. Çünkü, "تَابُوتٌ" içine eşya konan ve yerleştirilen bir kaptır. Buna göre çıkartılan şeyler devamlı ona geri konulur ve sahibi içindeki şeylere muhtaç oldukça, o tâbût'a tekrar tekrar döner, gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bütün kıraat âlimleri bu kelimeyi, "اَلتَّابُوتُ" şeklinde okudukları halde, **Ubey b. Ka'b** ile **Zeyd b. Sabit** (r.ahm) sonu "he" harfi ile, "اَلتَّابُوهُ" şeklinde okumuşlardır. Bu Ensârın lehçesidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler, **Tâlût**'un da bir peygamber olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ onun elinde de mu'cizeler yaratmıştır. Böyle olan herkes peygamber olur. Bunun, evliyaullahın kerâmetleri babından olduğu söylenemez. Çünkü keramet ile mu'cize arasında fark vardır. Kerâmet, meydan okumak için gösterilmez. Mu'cize ise meydan okumak için gösterilir. Bundan dolayı, **Tâlût**'un elinde zuhûr eden harikulâde hallerin kerâmetler cinsinden olmaması gerekir.

Bu görüşe şöyle cevap verilir: Bunun, o zamanın peygamberinin bir mu'cizesi olması uzak bir ihtimal değildir. Bunun, o peygamberin mu'cizesi olmasının yanında, **Tâlût**'un krallığı hususunda kesin bir alâmet olması da söz konusudur.

Sekîne'nin Manası

Allahu Teâlâ'nın, فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Onun içinde Rabbinizden bir sekîne vardır"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Sekîne" hareketin zıddı olan "sükûn" mastarından, "فَعِيلَةٌ" vezninde bir kelimedir. Bu, "kaziyye", "bakiyye" ve "azîme" kelimeleri gibi, isim olarak kullanılan bir mastardır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler bu "sekîne"nin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususdaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz: **"Sekîne"**den murat ya **Tâbût**'un içinde bulunan bir şeydir veya başka bir şeydir. Bu ikinci ihtimal **Ebu Bekir el-Esamm**'ın görüşüdür. Çünkü o şöyle demektedir: "Cenâb-ı Allah'ın, "اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" âyetinin manası **"Tâbût** geldiği zaman sizler sükûnete erer, **Tâlût**'un hükümdarınız olduğunu kabul eder ve **Tâlût**'a karşı olan nefretiniz sona erer" şeklindedir. Çünkü gökten onlara **Tâbût** gelip, onlar **Tâbût**'un gelişini seyrettiklerinde, mutlaka kalplerinin yatışması ve bu istemeyişlerinin tamamen sona ermiş olması gerekir."

"Sekîne"den muradın, **Tâbût** içinde bulunan bir şey olması görüşü hususunda da değişik şeyler söylenmiştir:

a) **Ebu Müslim**'in görüşü olup bu görüşe göre **Tâbût**'un içinde Allahu Teâlâ'nın, **Hz. Musa, Hz. Hârun** ve onlardan sonra gelen peygamberlere

(a.s) indirdiği kitaplar ile bu kitaplarda Allah'ın **Tâlût** ve ordusuna yardım edip, onlardan düşmanın korkusunu kaldıracağı müjdesi vardı.

b) **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşüdür. Buna göre, **Tâbût**'un insan yüzüne benzer bir yüzü ve duyulan bir nefesi vardı.

c) **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüne göre **Tâbût,** zeberced veya yakuttan yapılmış bir heykel olup, kedininki gibi bir başı ve kuyruğu vardı. Kedi gibi ses verdiğinde, düşmana doğru hareket eder, İsrailoğulları da onunla birlikte yürürlerdi. O durunca, onlar da durur, böylece ilahî yardım inmiş olurdu.

d) Bu, **Amr b. Ubeyd**'in görüşüdür. Buna göre sekîne, **Tâbut**'un içinde, ne olduğu bilinmeyen bir şeydir.

Bil ki sekîne, sebat ve emniyetten ibarettir. Bu, mağara kıssası ile ilgili[11] فَأَنْزَلَ اللهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا *"Allah da onun üzerine sekînetini indirmiş, onu görmediğiniz ordularla desteklemişti"* (Tevbe, 40) âyetinde olduğu gibidir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, "فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" âyetinin manası da, "emniyet ve sükûn" demektir.

Tâbût'un içinde bir şey bulunduğunu söyleyenler, delil olarak şu iki hususu öne sürmüşlerdir:

a) Hak Teâlâ'nın, "فِيهِ سَكِينَةٌ" tabiri, **Tâbût**'un sekînenin zarfı olduğunu gösterir.

b) Bu kelimeye, Hak Teâlâ'nın, وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى *"Ve Musa hanedanının bırakmış olduğu bir bakiyye"* sözü atfedilmiştir. **Tâbût,** bakiyye'nin zarfı olduğuna göre, sekîne'nin de zarfı olması gerekir.

Birinciye şöyle cevap verilir: Âyetteki, "فِي" harf-i cerri, "zarf" manasında olabileceği gibi, "sebebiyet" de ifâde edebilir; Hz. Peygamber (s.a.s), فِي النَّفْسِ الْمُؤْمِنَةِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ *"Öldürülen bir mü'mine mukabil yüz deve gerekir"*[12] ve فِي خَمْسٍ مِنَ الْإِبِلِ شَاةٌ *"Beş deveye bir koyun zekât düşer"* yani, "beş deve sebebiyle..." buyurmuştur. Buna göre, "فِيهِ سَكِينَةٌ" tabirindeki "فِي" harf-i cerri, "onun sebebiyle..." anlamındadır ve bu ifâde de, "O **Tâbût** sebebiyle sekîne meydana gelir" demek olur.

İkinciye cevap: Mûsa ve **Hârun** (a.s) soylarının geride bıraktığı bakiyye'den muradın, onların geriye bırakmış oldukları din ve şeriat olması

11 Tefsir metninde Fetih 26 ayeti yazılmış olmakla beraber, mağara hâdisesiyle ilgili ayet olduğu için biz Tevbe 40. ayetini ve meâlini yazdık (Ç).

12 **Nesai,** Kasame, 46 (8/60).

mümkündür. Buna göre âyetin manası şudur: "Bu Tâbût sebebiyle, **Mûsâ** ve **Harun**'un din ve şeriatlerinden geriye kalan şeyler düzene girer."

Bakiyye'den muradın, **Tâbût**'un içine konulmuş bir şey olduğunu söyleyenler, **"Bakiyye, Tevrât**'ın yazılı olduğu levhaların küçük parçaları; **Mûsâ** (a.s)'nın asâsıyla elbisesi, **Tevrat**'ın bir parçası, ve İsrailoğullarına inen kudret helvasından bir parçadır..." demişlerdir.

Cenâb-ı Allah'ın, "اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ" sözüyle ilgili iki görüş vardır:

1) Bazı müfessirler, "اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ"den muradın, **Mûsâ** ve **Harun** (a.s)'un bizzat kendilerinin olmasının muhtemel olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili, Hz. Peygamber'in **Ebû Mûsa el-Eş'ârî** (r.a) hakkında, لَقَدْ أُوتِيَ هٰذَا مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ اٰلِ دَاوُودَ *"Andolsun ki Ebu Musa'ya, Âl-i Dâvûd (Dâvûd ailesi)'un kavallarından bir kaval (güzel ses ve nağme) verilmiştir"*[13] buyururken, **Âl-i Dâvûd** tabirinden sadece **Dâvûd** aleyhisselâm'ı kastetmiş olmasıdır. Çünkü, Dâvûd (a.s)'un ailesi içinde, sesi onun kadar güzel olan başka bir kimse yoktur.

2) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu bakiyye, **Âl-i Musa** ve **Âl-i Harun**'a nisbet edilmiştir. Çünkü **Tâbût**'u **Musa** ve **Harun** (a.s)'dan sonra nesilleri, **Tâlût**'un zamanına kadar elden ele nakletmişlerdi. **Tâbût**'un içinde Musa ve Harun (a.s)'a tâbi olan âlimlerin birbirlerinden tevarüs ettikleri eşya bulunmakta idi. Buna göre âyette geçen, "اٰل" bu etbâdır. Cenâb-ı Allah, bu manada, اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ *"Firavun hanedanını azâbın en çetinine sokun"* (Mü'min, 46), yani, "Firavun'a tâbi olanları..." buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, تَحْمِلُهُ الْمَلٰئِكَةُ **"Onu** *melekler taşır"* buyruğu ile ilgili açıklama yukarıda geçmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Elbette bunda sizin için kesin bir alâmet vardır, eğer iman ederseniz"* buyruğunun manası şudur: "Eğer siz mu'cizenin delil oluşu ile peygamberliğini iddia edenin doğruluğuna inanan kimselerden iseniz, bilin ki bu alâmet apaçık bir mu'cizedir..."

Cenâb-ı Allah'ın, فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ *"Tâlût ordusuyla ayrılıp çıktığı zaman..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu âyetin öncesi ile irtibatı, sözün geri kalan kısmının kendisine delâlet ettiği bir mahzûfu takdir etmekle görülür. Bu takdir de şöyledir:

13 **Buhâri,** Fezailü'l-Kur'an, 31; **Müslim,** Müsâfirin, 235-236 (1/546).

"Onlar **Tâbût** alâmeti gelince, **Tâlût**'a boyun eğdiler.. Ve, Tâlût'un sancağı altında yola çıkmayı kabul ettiler. **Tâlût** onlarla beraber ülkenin sınırını geçip, memleketinden iyice ayrılınca..." Âyetteki, "فَصَلَ" kelimesinin manası "kesip ayırmak"tır. Bir söz, hak ile bâtılı birbirinden ayırdığı zaman, bu söze "قَوْلٌ فَصْلٌ" denilir. Yine, et kemikten tamamen ayrıldı manasına, "فَصَلَتِ اللَّحْمُ عَنِ الْعَظْمِ فَصْلًا"; "bir kimse ortağından ve hanımından tamamen ayrıldı" manasında, "فَاصَلَ الرَّجُلُ شَرِيكَهُ وَامْرَأَتَهُ فِصَالًا" denilir. Çocuğu sütten kestiği için, sütten kesmeye de, "اَلْفِصَالُ" denilir. Bir yerden ayrılıp gitme manasında da, "فَصَلَ عَنِ الْمَكَانِ" denilir. Cenâb-ı Allah'ın, وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ *"Kervan ayrılınca..."* (Yusuf, 94) âyetindeki, "فَصَلَ" kelimesi de bu manadadır. **Keşşâf sahibi,** "فَصَلَ عَنْ مَوْضِعِ كَذَا" (Falanca yerden ayrıldı) sözünün esas manası, فَصَلَ نَفْسَهُ "Kendini ayırdı" demektir. Bu, çok kullanılan bir tâbir olduğu için, Araplar buradaki "نَفْسَهُ" ifâdesini hazfetmişler ve fiil, "اِنْفَصَلَ" fiili gibi, lâzım (geçişsiz) fiil hükmünde olmuştur" demiştir.

"اَلْجُنُودُ" kelimesi, "اَلْجُنْدُ" kelimesinin çoğuludur. Yaratılmışların her sınıfı, kendi başına bir "ordu"dur. Çok sayıdaki çekirgeye, "جُنُودُ اللهِ" denir. Hz. Peygamber'in, اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ *"Ruhlar, bir araya getirilmiş ordulardır"*[14] hadisi de bu manadadır.

İKİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre Tâlût, kavmine şöyle demişti:

"Ev yapmakta olan, fakat henüz yapısını bitirmemiş olan kimsenin, ticaretle meşgul tüccarın ve bir kadınla evlenmiş ama ona bir yuva kuramamış kimselerin benimle savaşa çıkması gerekmez.. Ben, işi olmayan, güçlü kuvvetli gençler istiyorum.." Bunun üzerine onun etrafında, seçtiklerinden seksen bin kişi toplandı.

Allahu Teâlâ'nın Tâlût'un Ordusunu İmtihan Etmesi

Allahu Teâlâ'nın, قَالَ اِنَّ اللهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ *"Şüphesiz, Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir"* âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler bu sözü kimin söylediği hususunda ihtilâf etmiş ve çoğunluğu, "Bu sözü söyleyen **Tâlût**'tur" demiştir.

Birinci Görüş: Bu görüş, en açık olan görüştür. Çünkü bu sözün, daha önce zikredilmiş olan bir şahsa isnat edilmesi gerekir. Daha önce zikredilen

14 Buhâri, Enbiya, 2; Müslim, Birr, 159-160 (4/2031).

de **Tâlût**'tur. Sonra bu sözün, **Tâlût**'un sözü olması muhtemeldir, fakat o, bu sözü zamanın peygamberinden almaktadır. Bu takdire göre **Tâlût**'un peygamber olması gerekmez. Yine, bunun **Tâlût** tarafından söylenmiş olması da muhtemeldir. Binaenaleyh, ona Rabbinden gelen bir vahyin bulunması gerekir. Bu da, hükümdarlığı yanında, onun peygamber olmasını gerektirir.

İkinci Görüş: Buna göre, bu sözü söyleyen, âyetin başında zikredilen peygamberdir. Buna göre âyetin takdiri: **"Tâlût** ordusuyla ayrılınca, peygamberleri onlara, 'Şüphesiz, Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir' dedi" şeklinde olur. O vakit peygamber, **Eşmayil** (a.s) idi.

İKİNCİ MESELE

Bu imtihanın hikmeti hususunda şu iki açıklama bulunmaktadır:

1) **Kâdî** şöyle demiştir: "İsrailoğulları için meşhur olan durum, apaçık âyetlere rağmen, onların peygamber ve hükümdarlarına muhalefet etmeleridir. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, düşmanla karşılaşmadan önce harbe sabredecek kimseleri sabredemeyecek kimselerden ayırmak için bir mu'cize göstermek istedi. Çünkü düşmanla karşılaşmadan önce dönmenin olumsuz etkisi, düşmanla karşılaştıktan sonra geri dönmenin tesiri gibi değildir. Düşmanla karşılaşmadan önce bu imtihanın yapılması uygun olduğu için, Cenâb-ı Allah, "إِنَّ اللهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ" buyurmuştur.

2) Cenab-ı Allah, zorluklara, sabretmeye alışsınlar diye onları imtihan etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu nehir ile ilgili bazı görüşler vardır:

1) **Katâde** ve **Rebî**'nin görüşüne göre bu, **Ürdün** ile **Filistin** arasında bir nehirdir.

2) **İbn Abbas** ve **Süddî**'nin görüşüne göre bu, **Filistin** nehridir. **Kâdî,** "Bu iki görüş şöyle uzlaştırılabilir: "Bir beldeden çıkıp başka bir beldeye akan bir nehrin ikisinden herhangi birine nisbet edilmesi câizdir."

3) **Keşşaf sahibi**'nin rivâyet ettiği görüşe göre, bu esnada hava çok sıcaktı. Onlar bir çöle çıktılar. Cenâb-ı Allah'tan kendilerine bir nehir akıtmasını istediler. Allah da *"Şüphesiz Allah sizi istediğiniz o nehir ile imtihan edecektir"* buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın, "مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ" tabiri, "Sizi, kulunu imtihan ettiği gibi, imtihan edecek" manasındadır.

Nitekim O, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ *"Gerçekten biz, insanı, imtihan edelim diye birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık"* (İnsan, 2) buyurmuştur. İnsanlar arasındaki imtihan (deneme) ancak bir şeyin ortaya çıkması için olup, Allahu Teâlâ'nın da ilmine göre tespit yapmayıp insanları cezalandırmadığı, cezalandırmayı ancak insanlar arasında ortaya çıkan fiillere göre yaptığı ortaya çıkınca ve bu fiillerin ortaya çıkması da ancak Allah'ın onları mükellef tutmasıyla meydana geldiği için, Cenâb-ı Allah, teklifi (mükellef tutuşunu), **"İbtila"** (imtihan, deneme) diye adlandırmıştır. Bu manada, hem "بَلَا - يَبْلُو - بَلْوًا" hem de, "اِبْتَلَى - يَبْتَلِي - اِبْتِلَاءً" fiilleri kullanılır. Şâir,

وَلَقَدْ بَلَوْتُكَ وَابْتَلَيْتُ خَلِيفَتِي وَلَقَدْ كَفَاكِ مَوَدَّتِي بِتَأَدُّبِ

"Andolsun ki hem seni sınadım, hem de halifemi imtihan ettim... Ve andolsun ki, teeddübün konusunda sana duyduğum hayranlık, sevgi sana yeter" demiş ve her iki fiili de kullanmıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Hem "he" harfinin sükûnu, hem de harekeli okunuşu ile kelime, "نَهْرٌ" ve "نَهَرٌ" şeklinde okunmuştur. Civârında "huruf-u halktan" bir harf bulunan her üç harfli kelime, bu iki şekilde gelir. Meselâ, "شَعَرٌ – شَعْرٌ ؛ صَخَرٌ – صَخْرٌ" ve, "بَحَرٌ – بَحْرٌ" kelimeleri gibi. Şair şöyle demiştir:

كَأَنَّمَا خُلِقْتَ كَفَاءً مِنْ حَجَرٍ فَلَيْسَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَالنَّدَى عَمَلُ

يَرَى الْيَتِيمُ فِي بَرٍّ وَفِي بَحَرٍ مَخَافَةَ اَنْ يَرَى فِي كَفِّهِ بَلَلُ

Hak Teâlâ'nın, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir. Ondan tatmayan ise, bendendir"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "فَلَيْسَ مِنِّي" *"Benden değildir"* sözü bir zecr ve men etmek gibidir. Yani, "Benim dinim ve taâtime uyanlardan değildir" demektir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"Mü'min erkek ve mü'min kadınlar, birbirlerinin dostlarıdırlar. İyiliği emrederler, kötülükten nehyederler"* (Tevbe, 71) âyetidir. Sonra bu âyetten önce de Cenâb-ı Hak, اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ *"Münafık erkek ve münafık kadınlar, birbirlerinin parçasıdırlar. Kötülüğü emrederler, iyilikten nehyederler"* (Tevbe, 67) buyurmuştur. Yine bunun bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَلَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا *"Küçüklerimize merhamet*

etmeyen ve büyüklerimize saygı duymayan kimse bizden değildir"[15] Yani, "Bizim dinimiz ve yolumuz üzere değildir" demektir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Dilciler, Hak Teâlâ'nın, "لَمْ يَطْعَمْهُ" kavlinin manasının, "Onu tatmadı" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu, "اَلطَّعْمُ" kökünden gelmektedir. Ta'am sözü, hem yiyecek hem de içecek şeyler hakkında kullanılır. Dilcilerin söylediği işte budur. Bana göre, bu lâfzın seçilmesi şu iki faydadan dolayıdır:

a) İnsan çok susayıp, sonra da su içip ve bu suyu da hoş ve tatlı diye nitelendirmek istediğinde: "Bu su, bal gibi..." der ve onu hoş ve tatlı olarak vasıflandırır. Buna göre, âyetteki, "وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ" sözünün manası, "Her ne kadar susuzluk bu suyun, insanın ağzında hoş ve güzel denebilecek dereceye ulaşmasına sebep olsa bile, insanın onu içmemesi ve ondan sakınması gerekir" şeklindedir.

b) Suyu ağzına alıp, onu ağzında çalkalayan ve tekrar tüküren kimse için, "O, onu tattı" denir, fakat "O, suyu içti" denmez. Buna göre şâyet Cenâb-ı Hak âyette, وَمَنْ لَمْ يَشْرَبْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي "kim ondan içmez ise, o bendendir" buyurmuş olsaydı, bu yasak, içmeye hasredilmiş olurdu. Fakat, "وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ" *"Kim ondan tatmaz ise"* tabirini kullandığı için, bu yasak, hem o nehirden içme, hem de onun suyu ile ağzı çalkalama hakkında olmuştur. Böyle bir mükellefiyetin çok güç olacağı ve su içmesi yasaklanmış kimsenin su ile ağzını çalkaladığında bir nevi rahatlık ve serinlik hissedeceği herkesin mâlumudur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah âyetin başında, *"Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir"* buyurmuş, daha sonra da, *"Onu tatmayan ise bendendir"* demiştir. Halbuki âyetin sonu başına uygun düşsün diye, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ مِنْهُ "Kim ondan tatmaz ise bendendir" şeklinde, "مِنْ" harf-i cerrinin kullanılması beklenirdi. Fakat Cenâb-ı Hak bunu kullanmamıştır. Âyetin esas şeklinin, şu incelikten dolayı tercih edildiği ileri sürülmüştür: Fakihler, bu nehirden içmeyeceğine dâir yemin eden kimsenin yemininin nasıl bozulacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Ebu Hanife,** o kimsenin nehirden ağzı ile su içmesi durumunda yemininin bozulacağını; bir testiyi o nehirden doldurup, suyu testiden içtiğinde ise yemininin bozulmayacağını; çünkü bir şeyden içmenin, o şeyin bizzat kendisine ağzını dayayarak içme olduğunu;

15 **Tirmizi,** Birr, 15 (4/322).

bu durumda nehirden içmenin, ancak o kişinin ağzını nehre dayayarak içmesi ile gerçekleşmiş olacağını söylemiştir. Diğer fıkıh imamları ise, o nehirden doldurulan testiden, o yemin eden kişi su içtiğinde yemininin bozulacağını; bu mecâzî bir ifâde olsa bile, meşhur bir mecâz olduğunu söylemişlerdir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyetteki, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي *"Kim ondan içerse, benden değildir"* ifâdesinin zâhiri, bu yasağın o nehirden içmeye hasredildiğini gösterir. Hatta bir kimse onun suyunu bir testiyle alıp içtiğinde, o kimse bu yasağın muhtevasına girmiş olmaz. Bu ihtimal birinci lâfızda bulununca, Cenâb-ı Hak ikinci lâfızda bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir ifâde kullanarak, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"Ondan tatmayan ise bendendir"* buyurmuş, tatmayı ve içmeyi nehir ile değil, su ile ilgili kılmıştır.

Allahu Teâlâ'nın, إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ *"Eliyle bir avuç içenler müstesna.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi ve **Ebu Amr** kelimeyi, "gayn" harfinin fethası ile, "غَرْفَةً" şeklinde okumuşlardır. **Ya'kub** ve **Halef** de böyle okumuşlardır.

Âsım, İbn Âmir, Hamza ve **Kisâî** ise zamme ile, "غُرْفَةً" şeklinde okumuşlardır. Dilciler bu iki kıraat arasındaki farkı şöyle izah etmişlerdir: "غُرْفَةً" kelimesi, avuç içinde kalan az bir şey manasındadır. "غَرْفَةً" kelimesi ise, bizzat avuçlama manasınadır. Bu da tek bir kere avuçlama demektir. Bunun bir benzeri de, "أَكْلَةً" ve, "أُكْلَةً" kelimeleridir. فُلَانٌ يَأْكُلُ فِي النَّهَارِ اَكْلَةً وَاحِدَةً "falanca gündüzleri bir öğün yemek yer" وَمَا اَكَلْتُ عِيدَهُمْ إِلَّا أُكْلَةً yani "onların yanında bir lokma gibi az bir şey yedim" denilir. Yine etten koparılmış küçük bir parça için, "اَلْحُزَّةُ" ve "etten bir parça kopardım" manasında, "حَزَزْتُ اللَّحْمَ حَزَّةً" denilir. Bunların bir benzeri de, "خُطْوَةٌ" ve "خَطْوَةٌ" kelimeleridir. "خُطْوَةٌ", "adım" manasınadır. "خَطْوَةٌ" ise, "bir adım atma" manasınadır. **Müberred,** ğarfe kelimesinin, insanın avucunda olan az veya çok şey için; ğurfe kelimesinin ise, avucun veya suya batırılan şeyin ismi olarak kullanıldığını söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ" sözü, "فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ" ifâdesinden yapılan bir istisnadır. Bu cümle, mana bakımından, "فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ" cümlesine bağlıdır.

Fakat, "وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ" cümlesi, kendisine verilen önemden dolayı, istisnâdan önce zikredilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a), "Bu bir avuç sudan onların her birinin hem kendisi, hem hayvanı, hem de hizmetçisi içmiş, kalanını da yedeklerine almışlardır" demiştir.

Ben de diyorum ki, onun bu sözü şu iki manaya muhtemeldir:

1) Onlardan her biri bu sudan, bir defada ve bir avuç ile olmak üzere alabildikleri kadar almaya izinli idiler. Bu şekilde bir kerede alınan su hem o kimseye, hem hayvanına, hem hizmetçisine ve hem de bir miktar beraberinde götürmeye yetiyordu.

2) Onlardan her birinin aldığı su az miktarda idi. Fakat Cenâb-ı Hak o azıcık sulara bir bereket verdi de o su hepsine yetti. İşte bu, peygamberleri için bir mu'cize idi. Nitekim Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında da bu pek çok kimseyi az bir su ile suya kandırmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا *"Derken (ırmağa vardılar), içlerinden çok azı müstesna, o ırmaktan kana kana içtiler"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ubeyy (r.a) ve **A'meş,** "اِلَّا قَلِيلًا" kelimesini, "اِلَّا قَلِيلٌ" şeklinde okumuşlardır.

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu kıraatin sebebi, onların lâfza aldırmayıp, manaya önem vermelerinden dolayıdır. Çünkü âyetteki, "فَشَرِبُوا مِنْهُ" sözü "فَلَمْ يُطِيعُوهُ" "ona itaat etmediler" manasındadır. Şüphesiz âyetin lâfzı, bu manaya hamledilmiştir. Buna göre sanki, فَلَمْ يُطِيعُوهُ اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ "Onlardan pek azı müstesna, onlar **Tâlût**'a itaat etmediler" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Biz bu imtihandan maksadın, sadık olanı zındık olandan ve hakka boyun eğeni eğmeyenden ayırmak olduğunu söylemiştik. Binaenaleyh Allahu Teâlâ, bu savaşa ehil olan kimselerin, bu nehirden içmeyen kimseler olduğunu, ondan içenlerin, bu savaşa katılmaya izinli olmadıklarını ve bu kimselerin kalplerinde savaşa karşı aşırı bir nefret doğacağını zikredince, onlar nehirden içmeye yöneldiler ve böylece hakka boyun eğen, eğmeyenden; sözünün eri olan, olmayandan ayrılmış oldu. Rivâyete göre **Tâlût**'un ordusu, son derece susuzluk çektikten sonra nehre hücum edince,

içlerinden çoğu kendisini nehre atıp çatlayıncaya kadar ondan içtiler. Az bir kısmı ise, Allah'ın bu emrine boyun eğerek, sadece birer avuç su içtiler. Nehirden kana kana içerek Allah'ın emrini çiğneyen kimselerin dudakları morarmış, devamlı susamışlar, bir türlü suya kanamamışlar, nehrin kıyısından ayrılamamışlar ve düşman gelince de korkup yığılıp kalmışlardır. Allah'ın emrini tutanların kalpleri ise güçlenmiş, imanları şahlanmış ve nehri sapasağlam geçmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nehrin suyundan içmeyen bu azınlığın sayısının, dört bin kadar olduğu söylenmiştir. Meşhur olan ve **Hasan el-Basri**'ye âit olan görüşe göre ise, bunların sayısı Bedir'deki Müslümanların sayısı kadar, üç yüz on küsur idi. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Bedir Günü**'nde ashabına, أَنْتُمُ الْيَوْمَ عَلَى عِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ حِينَ عَبَرُوا النَّهْرَ وَمَا جَازَ مَعَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ *"Siz bugün, nehri geçtikleri esnadaki Talût'un ashabının sayısı kadarsınız. Onunla beraber (nehri) ancak mü'min olanlar geçmişti"* demiş olmasıdır. **Berâ b. Âzib** (r.a), "O gün biz, üç yüz on üç kişi idik" demiştir.

Allahu Teâlâ'nın, فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ *"Nihâyet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman, 'Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok' dediler"* âyetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın emrine isyan edip nehrin suyundan içenlerin, düşmanla karşılaşmadan memleketlerine geri döndükleri, nehrin suyundan içme hususunda Allah'ın emrine uyanların ise düşmanla karşılaştıkları hususunda, bütün müfessirler ittifak halindedir. Müfessirler, beldelerine dönen kimselerin, nehri geçmeden önce mi, yoksa nehri geçtikten sonra mı dönmüş oldukları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bununla ilgili olarak şu iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Tâlût ile birlikte nehri, sadece ona itaat eden kimseler geçmişlerdir. Bu görüşte olanların delilleri şunlardır:

1) Allahu Teâlâ, فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ *"Nihâyet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman..."* buyurmuştur. Âyetteki, "beraberindeki mü'minler"den murat, bu emirde Tâlût'a itaat eden kimselerdir. Allahu Teâlâ, önce bütün orduyu zikredip, daha sonra da nehri geçenlerin,

kendisine itaat edenler olduğunu özellikle belirtince, biz, nehri sadece itaat edenlerin geçmiş olduğunu anlamış oluruz.

2) Allahu Teâlâ'nın **Tâlût**'un sözü olarak naklettiği, "فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي" ifâdesi "Benim yol arkadaşım değildir" manasındadır. Bu ifâde insanın tıpkı bir başkasına, "Bu işte sen bizden değilsin" demesi gibidir. Buna göre, "فَشَرِبُوا مِنْهُ" sözünün manası, "Onlar memleketlerine geri dönme sebebi olsun diye su içmişlerdir" şeklindedir. Bu da, onların dinlerinin ve kalplerinin bozulmasından dolayı olmuştur.

3) Bu imtihandan maksat, itaat eden kimsenin, isyankâr ve inatçı kimselerden ayrılıp belli olmasıdır. Böylece Tâlût onları düşmanla karşılaştıklarında irtidât etmeden önce, kendisinden uzaklaştırmış ve geri çevirmiştir. Bu imtihandan maksat, işte böyle bir gaye olunca, ortaya çıkan durum **Tâlût**'un onları, işte o esnada kendisinden uzaklaştırıp, nehri geçmelerine izin vermemesi olur.

İkinci Görüş: Tâlut, bütün ordusuyla yola girmiş, onların hepsi de nehri geçmişlerdir. Bu görüşte olanlar, bu görüşlerini ispat hususunda. Hak Teâlâ'nın, **Tâlût**'un kavminden naklen söylediği, قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ *"Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" dediler"* âyetine dayanmışlardır. Bu sözün, Rabbinin emrine inkıyat etmiş olan bir mü'mine yakışmadığı, aksine ancak münafık ve fâsık olandan sudûr edebileceği herkesin mâlumudur.. Bu delil zayıftır. Bunun zayıf oluş sebepleri şunlardır:

a) **Tâlût**'un, nehri geçmeye azmedip, pek çok kimse de ondan ayrılınca, kendisinden ayrılan kimselerin, "Ayrılma mazeretimiz bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüzün olmamasıdır. O halde bu geri kalma hususunda biz mâzuruz" demiş olmaları muhtemeldir. Bu konuda en son olarak şu söylenebilir: Hak Teâlâ'nın, "فَلَمَّا جَاوَزَهُ" buyruğundaki fâ, لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ... *"Bugün bizim Câlût'a karşı duracak gücümüz yok.."* şeklindeki sözlerinin, nehri geçtikten sonra söylenmiş olmasını gerektirir. Ne var ki biz, şöyle denilmiş olmasının da muhtemel olacağını söylüyoruz: Tâlût ve mü'minler nehri geçip, kavmin geride kalıp nehri geçmediklerini görünce, **Tâlût** onlara bunun sebebini sormuş, onlar da bu sözü söylemişlerdir. Nehir, karşılıklı konuşmaya mâni olacak büyüklükte de değildi.. Yine "geçme" sözüyle kastedilenin, "geçmenin meydana gelmesinin

yakın olması" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu takdire göre de böyle bir müşkil kendiliğinden ortadan kalkar.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: Nehri geçen mü'minler iki gruptur. Onların bir kısmı hayatı seviyor, ölümü istemiyor, çoğu kez korku ve tedirginlik içinde bulunuyorlardı. Bazılarıysa, Allahu Teâlâ'ya itaât hususunda ölüme aldırmayan, kalpleri güçlü, cesaretli kimselerdi. Buna göre, birinci kısmı teşkil edenler, لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ "Bugün duracak gücümüz yok" diyen kimseler; ikinci kısmı teşkil edenler ise, كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً *"Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu yenmiştir!"* diyerek icâbet eden kimselerdir.

c) Şöyle de denilebilir: Birinci kısım mü'minler, ordularının azlığını gördüklerinde, لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ "Bugün, Câlût'a karşı duracak gücümüz yok. Onun için bizim, savaşa karşı kendimizi hazırlamamız gerekir. Çünkü Allah'ın emrinden kaçılamaz" demişlerdir. İkinci kısım mü'minler ise, "Bizim, kendimizi savaşa hazırlamamız gerekmez.. Aksine biz Allah'tan fetih ve zafer bekliyoruz" demişlerdir. Birincilerin maksadı, şehitlik hususunda insanları teşvik edip, böylece cennete ulaşmak; ikincilerin maksadı ise fetih ve zafer arzusu konusunda insanları teşviktir. Bu izaha göre, bu iki sözden herhangi biri diğerine ters düşmez.

İKİNCİ MESELE

"اَلطَّاقَةُ" kelimesi, "إِطَاقَةٌ" yerine kullanılmış bir mastardır. Meselâ, أَطَقْتُ الشَّيْءَ إِطَاقَةً وَطَاقَةً "Bir şeye iyice güç yetirdim" denilir. "أَطَاعَ وَإِطَاعَةً" kelimeleri de böyledir. "اَلطَّاعَةُ" kelimesi, "إِطَاعَةً" mastarından bir isimdir. "اَغَارَ – يُغِيرُ" fiilinin ismi, "اَلْغَارَةُ"; "أَجَابَ – يُجِيبُ – إِجَابَةً" fiilinin ismi, "اَلْجَابَةُ" kelimeleridir. Bir darb-ı meselde de أَسَاءَ سَمْعًا فَأَسَاءَ جَابَةً "yanlış duyar, yanlış tatbik eder. (Yani duyduğunu iyi anlamaz ve yanlış uygular)" denir.

Cenâb-ı Allah'ın, قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللهِ *"Muhakkak (bir gün) Allah'a kavuşacaklarını zannedenler şöyle dediler..."* âyeti ile ilgili olarak şu soru sorulur: Niçin Cenâb-ı Hak kesin inandıklarını değil de zannettiklerini söylemiştir?

Cevap: Bunun bazı sebepleri vardır:

a) Katâde'nin görüşüne göre, Allah'a kavuşmaktan murat, ölümdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ اَحَبَّ لِقَاءَ اللهِ اَحَبَّ اللهُ لِقَاءَهُ وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللهِ كَرِهَ اللهُ لِقَاءَهُ *"Kim Allah'a kavuşmayı isterse, Allah da ona kavuşmayı ister. Kim de*

Allah'a kavuşmayı istemez ise, Allah da ona kavuşmayı istemez"[16] buyurmuştur. Bu mü'minler kendilerini savaşa hazırlayıp, ölümden kurtuluş olmadığını iyice anlayınca, onları tavsif etmek için, "Onlar Allah'a kavuşacaklarını zannediyorlar.." denilmiştir.

b) *"Allah'a kavuşacaklarını zannedenler..."* ifâdesi, "Onlar, bu taatleri sebebi ile Allah'ın mükafaatı ile karşılaşacaklarını sanıyorlar" manasındadır. Bu böyledir, çünkü hiç kimse işinin neticesini kesin bilemez. Binaenaleyh taat hususunda çok ileri gitmiş olsa bile, taatının neticesinin ne olacağını -ona haber veren birisinin bulunması durumu hariç- kesin şekilde bilemez; yapacağı en fazla iş zan ve ümit beslemeden ileri geçemez. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşüdür ve güzel bir görüştür.

c) Bu ifâdenin manası, "Allah'a itaate kavuşacaklarını zannedenler şöyle dediler..." şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü insanın yaptığı amellerinin taat olduğuna kesinkes hükmetmesi mümkün değildir. Çünkü çoğu kez bu amellere riya ve gösteriş ârız olup, hâlis bir niyetle yapılmamış olur. Bu durumda da onlar birer taat olmaz. Bu hususta mümkün olan, Allah'ın o amelleri taat ve ihlâs vasıflarıyla meydana getirmesini ummak, zannetmektir.

d) Biz, "اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" âyetinin tefsirinde, bazı müfessirlere göre, "sekine"den muradın, Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve zaferinin **Tâlût** ve ordusuna geleceğini gösteren ve geçmiş peygamberlere indirilmiş olan semavî kitapların o sanduka içinde bulunması olduğunu söylemiştik. Fakat o kitaplarda, ilahî yardım ve muzafferiyetin ilk defada mı, yoksa daha sonra mı olacağını gösteren herhangi bir işaret yoktu. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللهِ" buyruğunun manası, "Allah'ın muzafferiyet va'dine kavuşacaklarını zannedenler" şeklindedir. Allahu Teâlâ, bunun yakînî bir şey olduğunu değil, zannî bir şey olduğunu beyan etmiştir. Çünkü o yardımın bulunacağı bir nebze kesin olsa bile, o yardımın ilk defâda olacağına, ancak hüsn-ü zann beslenir.

e) Müfessirlerden çoğu, bu ifâdeden maksadın, "Onlar biliyor ve kesin inanıyorlardı..." manası olduğu kanaatindedirler. Çünkü "zann" kelimesi, zann ile kesin inanç arasında itikadı te'kid hususunda bir benzerlik bulunduğu için, mecâzî olarak "yakîn" (kesin iman) yerinde kullanılmıştır.

16 Buhâri, Rikâk, 41; Müslim, Zikir, 14, 16, 18 (4/2065-2067).

Allahu Teâlâ'nın, كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ *"Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir"* buyruğu ile ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdeden maksat, *"Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok"* diyen kimselerin kalplerine güç vermektir. Buna göre âyetin manası, "Sayı çokluğunun önemi yok. Önemli olan ilâhî destek ve yardımdır. Allah'ın yardımı geldiği zaman, sayıca az olmanın ve madden güçsüz olmanın bir önemi yoktur. Fakat belâ geldiği zaman, sayının ve hazırlığın çok olmasının da bir faydası yok" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "فِئَةٌ" kelimesi, cemaat, topluluk manasınadır. Çünkü insanlardan bazısı bazısına dönüp gelir ve böylece bir topluluk meydana getirirler. **Zeccâc** bu kelimenin aslının, Arapların, "فَأَوْتُ رَأْسَهُ بِالسَّيْفِ" veya, "فَأَيْتُ" "Onun başını kılıçla kestim" sözünden alındığını söylemiştir. Buna göre, "فِئَةٌ" insanların bir kısmı manasınadır. Çünkü bir kısım insanlar, bütün insanların bir parçası gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ferrâ şöyle demiştir: "Buradaki, "مِنْ" harf-i cerri amel ettirilmez ise, "فِئَةٌ" kelimesini hem merfu, hem mansûb ve hem de mecrur okumak câizdir. Mansub okunması,, "كَمْ" kelimesinin "sayı" manasında kullanılmasından dolayıdır. Buna göre, "عِشْرُونَ رَجُلًا" misalinde olduğu gibi, "كَمْ"den sonra gelen kelime temyiz olarak mansûb olur. Mecrur okunması ise başındaki, "مِنْ" harfini amel ettirmeden dolayıdır. Merfu okunması da, başına bir fiil takdir etmeye göre olur. Buna göre sanki, كَمْ غَلَبَتْ فِئَةٌ "Nice topluluklar gâlib gelmişlerdir" denilmektedir.

Allahu Teâlâ'nın, وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ *"Allah sabredenlerle beraberdir"* buyruğundan murat, ilâhi yardım ve muzafferiyetin sabredenlerle beraber olması demek oluşunda bir şüphe yoktur.

Sonra bu sözün, *"Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir"* diyen kimselere ait bir söz olması muhtemel olduğu gibi, bu birinci ihtimal daha açık olsa da, Cenâb-ı Allah'ın sözü olması da muhtemeldir.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾

"Onlar (Tâlût'a itaat eden mü'minler), Câlût ve askerleri ile karşılaştıkları zaman, 'Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve bu kâfirler gürûhuna karşı bize yardım et' diye (dua ettiler)" (Bakara, 250).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Harplerdeki **"mübareze"**, iki ordunun savaş esnasında karşı karşıya gelip saf tutmalarıdır.

"Mübareze" kelimesinin asıl manası şudur: Arada herhangi bir mania bulunmayan düz bir araziye, "اَلْبَرَازُ" denilir. Binaenaleyh, "اَلْبُرُوزُ" kelimesi, böyle bir arazide, iki tarafın karşı karşıya gelmesi manasındadır. Bu da, iki tarafın birbirini görmesi demektir.

İKİNCİ MESELE

Tâlût'un ordusu içinde bulunan âlim ve yiğit kimseler, avâm ve güçsüz kimseleri az bir topluluğun, kalabalık bir cemaate Allah'ın izniyle galip geleceğine iyice inandırınca ve Allah'ın yardımı ile muzafferiyetinin ancak O'nun inâyeti ile olacağını iyice izah edince, **Tâlût**'un ordusu ile **Câlût**'un ordusu yüz yüze gelip, mü'minler kendilerinin az, düşmanlarının ise kalabalık olduğunu gördüklerinde, hemen dua ve niyâza başlayarak, رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا *"Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır"* dediler. Bunun bir benzeri de Allahu Teâlâ'nın, müşriklerle karşılaştıklarında şöyle duâ eden kimselerden bahsettiği şu âyetlerdir:

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ * وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *

"Nice peygamberlerle beraber birçok âlimler savaştılar ve Allah yolunda uğradıkları belâlardan dolayı ne bir gevşeklik ve zaaf gösterdiler, ne de (düşmana) boyun eğdiler. Allah sabredenleri sever. Onlar sadece: 'Ey Rabbimiz, günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla. Ayaklarımıza sebat ver ve

kâfirler gürûhuna karşı bize yardım et' dediler." (Âl-i İmran, 146-147). Hz. Peygamber (s.a.s) de her savaş meydanında böyle dua ederdi. Onun Bedir Savaşı esnasında devamlı dua ettiği, Cenâb-ı Allah'tan va'dini yerine getirmesini istediği ve düşmanla karşılaştığında, اَللّٰهُمَّ اِنِّی اَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ وَاَجْعَلُكَ فِی نُحُورِهِمْ *"Allah'ım, onların şerrinden sana sığınıyorum ve onların mağlubiyetini sana havâle ediyorum."* اَللّٰهُمَّ بِكَ اُصُولُ وَبِكَ اُجُولُ *"Allah'ım, senin adınla hücum eder, senin yardımınla harp meydanında dolaşırım"*[17] derdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَلْإِفْرَاغُ", "dökmek" demektir. İçindekini döktüğün zaman, أَفْرَغْتُ الْإِنَاءَ "Kabı boşalttım" dersin. Bu kelimenin aslı, "اَلْفَرَاغُ" kelimesindendir. İşi gücü yok manasında olmak üzere, "فُلَانٌ فَارِغٌ" denilir. "إِفْرَاغٌ", kabın içindeki şeyi boşaltma manasına gelir. Boşaltma işi ise, kabın içindekileri dökerek olur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, âyetteki, اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا *"Üzerimize sabır dök"* tâbiri şu iki bakımdan, sabrı çok isteme manasını ifâde eder:

a) Bir şey, bir şeye döküldüğünde, dökülen şey ondan ayrılmayacak şekilde onda sâbit kılınmış olur. Bu da te'kide delâlet eder.

b) Kabı dökmek, boşaltmak demektir. Bu da kabın içindeki şeyi dökmekle olur. Buna göre, *"üzerimize sabır dök"* sözünün manası, "üzerimize iyice ve son noktasına kadar sabır dök" demektir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Savaş Esnasında Bulunması İstenen Üç Şey**

Bil ki savaş esnasında, şu üç şeyin bulunması istenir:

a) İnsanın, korku ve dehşetleri müşahede ettiğinde çok sabırlı olması. Bu, savaşan kimse için gereken birinci esastır. Çünkü asker korkak olduğunda, ondan beklenen fayda elde edilemez.

b) Harp için gerekli olan alet, edevât ve insanın sebat edip durmasını ve firara yeltenmemesini sağlayacak güzel bir birlik ile beraberliğin bulunması...

c) Düşmanı yenebilmeleri için, düşmandan daha çok yiyecek ve içeceğe sahip olmaları...

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Bunlardan birincisi, âyetteki, "اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا"; ikincisi, "وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا"; üçüncüsü de, "وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ" ifâdelerinden murat edilen manalardır.

17 **Ebu Davud,** Cihâd, 99 (3/42).

BEŞİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, kulların fiillerinin yaratıcısının da Allah olduğuna dâir, "رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا" âyetini delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü sabrın manası, sebat etmeye niyetlenmek ve de sebat etmektir. Sebat etmenin ise sükûn ve istikrardan başka manası yoktur. Âyet, "sabır" denen bu niyetin Allah'tan olduğuna delâlet eder ki, bu da Cenâb-ı Allah'ın *"üzerimize sabır dök"* tâbiriyle anlattığı hususdur. Yine bu âyet, böyle bir niyetin bulunması ile meydana gelen sebat ve sükûnun da Allah'ın yaratması ile meydana geldiğini ifâde eder ki bu, âyetteki *"ayaklarımıza sebat ver"* sözüdür. İşte bu âyet, kulun irâdesinin hem kendi fiili, hem de Allah'ın yaratması ile meydana geldiği hususunda açık bir ifâdedir.

Kâdî, âlimlerimizin bu görüşüne şu şekilde cevap vermiştir: "Âyette bahsedilen sabır ve sebattan murat, sabır ve sebat sebeplerini meydana getirmektir. Bu sebepler şunlardır:

1) Düşmanlarının kalplerine, Müslümanları görünce bir korku ve endişenin düşmesidir. Bundan dolayı onlarda bir panik başlar. Bu da Müslümanların, o kâfirlere karşı cesaret kazanmasına bir sebep olur ve savaşa devam edip hezimete uğramamalarını sağlar.

2) Cenâb-ı Allah düşmanlardan bazısına, uğrunda savaştıkları din ve davalarının bâtıl olduğu bilgisini yerleştirir de aralarında ihtilâf ve tefrika baş gösterir. Bunlar da mü'minlerin, kâfirlere karşı cesaret kazanmasına sebep olur.

3) Cenâb-ı Allah'ın, kâfirlerin ordusu içinde, memleketlerinde ve ahâlileri arasında, ölüm, veba gibi salgınları ve kendi kendileri ile uğraşıp savaşmaya fırsat bulamayacakları şeyleri yaratmasıdır. Bu da Müslümanların, onlara karşı cesaretlenmelerine sebep olur.

4) Cenâb-ı Hakk'ın onların hepsini veya çoğunu içine alacak bir salgın hastalığı onlara belâ etmesi veya reislerini ve idarecilerini öldürmesidir... Mü'minler bundan haberdar olurlar, bu da onların kalplerinin kuvvetlenmesine sebep olur ve sabr u sebatlarının bulunmasını gerektirir." **Kâdî**'nin sözleri bunlardır.

Kâdî'nin bu görüşlerine şu iki vecihte cevap verilir:

Birinci vecih: Biz, sabrın sükûna niyetlenmeden, sebâtın da sükûndan ibaret olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh bu âyet, kulun irâde ve maksadının Allah tarafından yaratıldığına delâlet eder. Ki bu da sizin görüşünüzü

geçersiz kılar. Çünkü siz bu âyeti zâhirî manasından çıkararak, sabır ve sebatın sebepleri manasına hamlediyorsunuz. Bir delile dayanmaksızın zâhirî manayı bırakmanın câiz olmadığı ise herkesçe bilinir.

İkinci vecih: Allah'ın fiili olduğunu kabul ettiğiniz bu sebepler meydana geldiklerinde, kulun tercihi üzerinde bir tesire sahip midirler yoksa değil midirler? Eğer bir tesirleri yoksa, Allah'tan bunları niyaz etmenin bir manası yoktur. Eğer bu sebeplerin kulun tercihinde bir tesiri var ise, Allah tarafından tercih edilen bu sebeplerin meydana gelmesi ile zaten bir rüchân bulunmuş. Rüchân (tercih edilebilecek iki taraftan birinin üstünlüğü) bulunduğu zaman, üstünlük kazanmayan tarafın meydana gelmesi imkânsız olur ve böylece de rüchaniyet kazanan tarafın meydana gelmesi vâcip olur. Çünkü bu meselenin, bu iki zıt ihtimalin dışına çıkması imkansızdır. Elde etmek istediğimiz netice de budur. Allah en iyi bilendir.

Tâlût'un Ordusunun Muzaffer Olması

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

"Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davûd da Câlût'u öldürdü. Allah da ona (Davud'a) saltanat ve hikmet verdi ve ona dilediği şeylerden öğretti. Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı. Fakat Allah, âlemlere karşı büyük fazl-u kerem sahibidir" (Bakara, 251).

Bu âyetin, önceki âyetlerle birlikte manası şudur: "Allahu Teâlâ, onların dualarını kabul edip, onlara sabr-u sebat verdi. Müslümanlara, **Câlût** ve ordusu gibi kâfir milletlere karşı yardım edip, fazlı ve rahmeti ile *"Nice az bir topluluk daha çok bir topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir"* (Bakara, 249) diyen kimselerin zannını gerçekleştirmiş ve onlar Allah'ın izniyle kâfirleri hezimete uğratmışlardır."

Âyette geçen, "هَزَمَ" fiilinin Arapçadaki asıl manası "kırmak"tır. "Kuruyup çatladığında" su kabı için, "سِقَاءٌ مُنْهَزِمٌ" denilir. Yine aynı manada olmak üzere, "هَزَمَتِ الْعَظْمُ اَوِ الْقَصَبَةُ هَزْمًا" (Kemik veya kamış kuruyup çatladı) denilir. Dağdaki veya kayalardaki çukurlara da, "اَلْهَزْمَةُ" denilir. **Süfyan İbn Uyeyne,** zemzem kuyusu hakkında, "O, ayağı ile yeri kırıp, böylece de su çıktı" manasında, هِىَ هَزْمَةُ جِبْرِيلَ "Bu, Cibril'in açtığı bir çukurdur" derdi. Yine sanki içinde çatlama, kırılma olan bir ses olduğu için gök gürültüsü hakkında, سَمِعْتُ هَزْمَةَ الرَّعْدِ "Gök gürültüsünün çatırtısını duydum" denilir. Bulut için de, yağmurla bölünüp çatladığı için, "هَزِيمٌ" denilir. Yine hayvanın memesinin çatlamasına, "هَزْمُ الضَّرْعِ" ve "هَزْمُهُ" denilir. Sonra Allahu Teâlâ o hezimetin Allah'ın izni, yardımı, muvaffakiyeti ve kolay kılmasıyla olduğunu; Allah'ın tevfîki ve inâyeti olmasaydı, bunun kesinlikle olmayacağını haber vermiştir.

Daha sonra da, وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ *"Dâvud da Câlût'u öldürdü"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: **Dâvud** (a.s) çoban idi. Yedi kardeşi de, **Tâlût**'un ordusuna katılmıştı. "İş" adındaki kardeşinden babası haber alamayınca, oğulları hakkında kendisine haber getirsin diye oğlu Dâvud'u onların yanına yolladı.. Kardeşleri, **Câlut**'un ordusu karşısında saf tutmuşlarken, o onların yanına geldi. **Âd Kavmi**'nden olan zorba **Câlût,** vuruşmak için ileri çıkınca, **Tâlût**'un ordusundan hiç kimse onun karşısına çıkamadı... Bunun üzerine **Câlût** şöyle seslendi: "Ey İsrailoğulları, eğer siz bir hak ve hakikat üzere olsaydınız, muhakkak ki içinizden birisi, benimle dövüşmek için meydana çıkardı..." Bunun üzerine **Dâvud** kardeşlerine: "Aranızda şu sünnetsizle dövüşecek bir kimse yok mu?" dedi. Bu soruya karşılık onlar sustular, bir şey diyemediler. Derken **Dâvûd** (a.s), kardeşlerinin yer almadığı saffın yan tarafına doğru gitti. O sırada, askerlerini savaşa teşvik eden **Tâlût** ile karşılaştı. **Tâlût**'a, "Bu sünnetsizi öldürecek kimseye ne mükâfat verirsiniz?" dediğinde, **Tâlût** (a.s), "Ona kızımı ve malımın mülkümün yarısını veririm" dedi.. Bunun üzerine **Dâvûd** (a.s): "Ben onunla dövüşmeye çıkacağım" dedi. **Dâvûd** (a.s), sürüsüne saldıran kurtları ve aslanları, sapanıyla öldürürdü.. **Tâlût** (a.s) da, onun gücünü, kuvvetini ve cesaretini biliyordu.. **Dâvûd** (a.s) **Câlût** ile dövüşe çıktığında, üç taşa rastladı.. Bu taşlar ona lisan-i hâl ile: **"Ey Dâvûd,** bizi de yanında götür; çünkü **Câlût**'un ölümü bizim elimizdendir" dediler. Sonra **Dâvûd** (a.s) **Câlût** ile mübarezeye çıkınca, o taşlardan birisini sapanıyla **Câlût**'a fırlattı.. Taş, **Câlût**'un göğsüne isabet ederek, onu delip geçti. Bu mübarezeden sonra **Dâvûd,** daha

pek çok kimseyi öldürdü... İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, **Câlût**'un ordusunu bozguna uğrattı ve **Dâvûd** (a.s) da **Câlût**'u öldürdü. Bundan dolayı **Tâlût, Dâvûd**'a haset ederek, onu memleketinden sürüp çıkardı... Vaadinde de durmadı.. Daha sonra pişman oldu ve öldürülünceye kadar **Dâvûd** (a.s)'u aradı.. Daha sonra **Dâvûd** (a.s) hükümdar oldu; ayrıca ona peygamberlik verildi.. İsrailoğulları içinde, **Dâvûd** (a.s)'dan başka hiç kimse hem hükümdar, hem de peygamber olmamıştı...

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ *"Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar ve Dâvûd da Câlut'u öldürdü"* buyruğu her ne kadar **Câlût, Dâvûd** (a.s) tarafından öldürülmüş ise de, **Câlût**'un ordusunun **Tâlût** tarafından hezimete uğratıldığını gösterir. Âyetin zâhirinde, **Câlût**'un ordusunun hezimete uğramasının **Câlût**'un öldürülmesinden önce veya sonra olduğuna dair herhangi bir delâlet yoktur. Çünkü vâv harfi, tertip ifâde etmez.

Cenâb-ı Allah'ın Hz. Davud'a Nübüvvet ve Hükümdarlık Vermesi

Hak Teâlâ'nın, وَآتَيْهُ اللهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ *"Ve, Allah o (Dâvûd'a), saltanat ve hikmeti verdi"* sözü hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı âlimler, Allah'ın **Dâvûd** (a.s)'a mülkü ve peygamberliği, âlim olması ve peygamberliği yüklenmeye ehliyetli olması yanında, üstün itaatinden ve Cenâb-ı Hakk'ın yolunda canını ortaya koymasına bir mükâfat olarak verdiğini söylemişlerdir. Nübüvvetin, itaatine bir mükâfat olarak verilmiş olması imkânsız değildir. Nitekim Cenab-ı Hak, وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ * وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَؤٌا مُبِينٌ *"Andolsun ki biz onları bilerek, bütün âlemlere üstün kıldık.. Ve onlara, içinde apaçık imtihanlar bulunan şeyler verdik..."* (Duhan, 32-33) buyurmuştur.

Ve yine Cenâb-ı Hak, اَللهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ *"Allah, risâletini göndereceği yeri en iyi bilendir"* (En'am. 124) buyurmuştur. Bu âyetin zâhiri de buna delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'un **Câlût**'u öldürdüğünü naklettiğinde, bunun peşinden, وَآتَيْهُ اللهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ *"Allah ona (Dâvud'a) saltanat ve hikmeti verdi"* buyurmuştur. Hükümdar, zor hizmetleri îfa eden hizmetkârlarından bazılarına in'âm ve ihsânda bulunduğu zaman, çoğu kez bu in'âm ve ihsanın o hizmetlere mukabil verilmiş olduğu düşüncesi gâlip gelir...

Çoğu âlimler ise, peygamberliğin yapılan tâatlere bir mükâfat olarak verilmesinin caiz olmadığını, aksine bunun sırf bir lütuf ve ihsan olduğunu, Hak Teâlâ'nın da, اَللّٰهُ يَصْطَفِى مِنَ الْمَلٰئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ *"Allah hem meleklerden, hem de insanlardan peygamberler seçer"* (Hacc, 75) buyurduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler de, âyetin zâhirinin, **"Dâvûd** (a.s) **Câlût**'u öldürdüğünde Allah'ın ona mülk ve nübüvvet verdiğine delâlet ettiğini" söylemişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'u **Câlût**'un öldürdüğünü belirtmesinin peşinden, ona mülk ve nübüvvet vermiş olduğunu söylemiştir. Hükmün, (o hükme) münasip bir vasfa dayandırılması, o vasfın, o hükmün illeti olduğunu ihsas ettirir. Bu ilgiyi şöyle açıklayabiliriz: **Dâvûd** (a.s) bu büyük düşmanını sapan ve taş ile öldürünce, bu bir mu'cize olmuştur. Hele hele taşlar **Dâvûd** (a.s) ile birlikte olup, "Bizi de yanına al, çünkü sen **Câlût**'u bizim vasıtamızla öldüreceksin!.." derlerse... Binaenaleyh mu'cizenin zuhûru, Dâvûd (a.s)'un nübüvvetine delâlet eder.

Onun kral olması meselesine gelince; İsrailoğulları, Dâvûd'un bu ufacık şeyle bu heybetli düşmanını öldürdüğünü müşahede ettiklerinde, muhakkak ki onların gönülleri **Dâvûd** (a.s)'a meyletmiştir. Ki bu da, açıkça hükümdarlığın onun olmasını iktiza eder.

Ekseri âlimler ise şöyle demişlerdir: **Dahhâk**'ın söylediğine göre **Dâvûd** (a.s)'a krallığın ve nübüvvetin verilmesi, o andan yedi sene sonra olmuştur. Bu görüşte olanlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: Bu hususta yapılan rivâyetler bu istikâmette vârid olmuşlardır. Çünkü Allahu Teâlâ hükümdarlığa **Tâlût**'u tayin edince, onu, hayatta iken hükümdarlıktan azletmesi uzak bir ihtimaldir. İsrailoğullarının durumu hakkında söylenebilecek olan şey, o zamanın peygamberinin **Eşmayil;** hükümdarının ise **Tâlût** olduğudur. **Eşmayil** (a.s) vefât edince, Allahu Teâlâ nübüvveti; **Tâlût** da ölünce hükümdarlığı **Dâvûd**'a verdi.. Böylece hem hükümdarlık, hem de peygamberlik **Dâvûd** (a.s)'da birleşti..

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hikmet Ne Demektir?**

"Hikmet", işleri en doğru ve en uygun biçimde yapmak, yerli yerine koymaktır. Bu mananın kemâli ve zirvesi ise, ancak nübüvvet ile gerçekleşir. Binaenaleyh buradaki "hikmet"ten maksadın nübüvvet olduğu uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Hak Teâlâ, اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلٰى مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ

فَقَدْ اٰتَيْنَا اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا *"Yoksa onlar, Allahu Teâlâ'nın onlara vermiş olduğu lütfa haset mi ediyorlar? Biz muhakkak ki İbrahim hanedanına da kitap ve hikmet vermiştik.. Ve onlara, (ayrıca), büyük bir saltanat da bahşetmiştik"* (Nisa, 54) ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamber olarak göndermesi hakkında da, وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Ve onlara, Kitâb'ı ve hikmeti öğretir"* (Âl-i İmran, 164) buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Âyetteki hikmetten maksat nübüvvet olduğuna, hükümdarlık da nübüvvetten daha aşağı bir derece olduğuna göre, o halde niçin hükümdarlığı nübüvvetten önce zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Allahu Teâlâ, bu âyette **Dâvûd** (a.s)'un bu yüksek mertebeye nasıl yükseldiğini beyan buyurmuştur. Bir kimse terakkinin nasıl olduğu hususunda konuştuğu zaman, daha sonra zikredilen şeyler, mertebe bakımından daha büyük ve yüce olur.

Allahu Teâlâ'nın, وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ *"Ve ona dilediği şeylerden öğretti"* buyruğu hakkında bazı görüşler bulunmaktadır:

a) Bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ *"Biz ona sizin için; sizin muharebenizin şiddetinden sizi korumak için giyecek (zırh) san'atını öğrettik"* (Enbiyâ, 80) âyetinde bildirdiği hususdur.

Ve yine Cenâb-ı Hak, وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ * اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِى السَّرْدِ *"Ona demiri yumuşattık. 'Uzun zırhlar yap, dokumada intizam gözet' diye..."* (Sebe, 10-11) buyurmuştur.

b) Bu ifadeden muradın, kuşlar ve karıncalarla konuşmasıdır.. Nitekim Hak Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'dan naklederek, عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ *"Bize kuşların dili öğretildi"* (Neml, 16) buyurmuştur.

c) Bundan muradın, dünyevî işler ve hükümdarlıkla alâkalı hususları öğretmiş olmasıdır.. Çünkü **Dâvûd** (a.s), krallığı atalarından tevarüs etmemiştir. Çünkü **Dâvûd** (a.s)'un ataları kral değillerdi..

d) Bundan maksat, dinî ilimlerdir. Nitekim Hak Teâlâ, وَاٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا *"Ve Davud'a da Zebur'u vermiştik"* (Nisa, 163) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü **Dâvûd** (a.s) insanlar arasında hükmediyordu... Bu sebeple, Allahu Teâlâ'nın ona mutlaka, hükmetme ve yargılamanın nasıl olacağını öğretmiş olması gerekir.

e) Bundan murat, Dâvûd (a.s)'a öğretilen güzel şarkılardır.. (mezâmîrdir).

Bu ifâdeyi bütün bu manalara hamletmek de mümkündür.

Buna göre şâyet, "Allahu Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'a hikmeti verdiğinden bahsedip, hikmetten maksat da nübüvvet olunca, ilim de bu nübüvvet mefhûmunun içine girmiş olur. O halde daha niye bu ifadeden sonra, وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ *"Ve, ona dilediği şeylerden öğretti"* buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki: Bundan maksat şu hususa dikkat çekmektir: Kul, ister nebî olsun, isterse olmasın, hiçbir zaman kesinlikle öğrenmekten müstağni olamaz.. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا *"De ki: Rabbim, benim ilmimi arttır"* (Tâhâ, 114) demesini emretmiştir.

Allah İnsanların Bazısının Şerrini Bazısı Vasıtasıyla Önler

Allahu Teâlâ'nın, وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı"* buyruğuna gelince:

Bil ki Allahu Teâlâ, **Câlût** ve ordusu sebebiyle meydana gelen fesadın, **Tâlût** ile ordusu, ve **Dâvûd** (a.s)'un da **Câlût**'u öldürmesi sebebiyle ortadan kalktığını beyan edince, bunun peşinden bu konudaki her türlü açıklamayı ihtivâ eden bir cümleyi getirmiştir. Bu da Allahu Teâlâ'nın, yeryüzü tamamıyla fesâda bulaşmasın diye, insanların bir kısmını diğer kısmının eliyle men etmesi kaidesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Ebu Amr,** elifsiz olarak, وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ şeklinde; Hacc Sûresi'nde de (Hacc, 40) yine, "وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ" şeklinde okumuşlardır.

Bu iki imâm, Hacc 38. âyeti de elif'siz olarak, إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا *"Şüphesiz Allah, iman edenlerden savuşturacaktır..."* (Hacc, 38) şeklinde okumuşlardır.

Âsım, Hamza, Kisaî ve **İbn Âmir el-Yahsubî,** elif'siz olarak, "دَفْعُ اللهِ" terkibinde, **İbn Kesir** ile **Ebu Amr**'a uymuşlar; Hacc 38. âyeti de elif'li olmak üzere, "إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا" şeklinde okumuşlardır.

Nâfi ise bu kelimeleri elif'le, "وَلَوْ لَا دِفَاعُ اللهِ" ve "إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ" şeklinde okumuştur.

Bu rivâyetleri iyice öğrendiğinde biz deriz ki, bu kelimeleri, "وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ" ve, "إِنَّ اللهَ يَدْفَعُ" şeklinde okuyanlara göre mana açıktır. Ama, "وَلَوْ لَا دِفَاعُ

اللهِ" ve, "إِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا" şeklinde okuyanlara gelince, bu kıraate göre ortaya çıkan müşkil şudur:

"Müdâfaa" kelimesi, "müfâale" veznindedir. "Müfâale" vezni de burada, "Karşılıklı olarak kendilerini savunan herkesin, rakibine mani olması ve onu savuşturmak istemesi" manasını ifade eder. Allah hakkında, kuldan böyle bir şeyin olması imkânsızdır (Kul, Allah'a rakip olamaz)...

Bu müşkile şu şekilde cevap verilir: Dilcilerin, "اَلدِّفَاعُ" lâfzı hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

a) Bu kelime, "دَفَعَ" fiilinin mastarıdır. Sen, "كَتَبْتُهُ ، كَتْبًا ، كِتَابًا" dediğin gibi, aynı şekilde, "دَفَعْتُهُ - دَفْعًا - وَدِفَاعًا"" de dersin. Bu görüşün sahipleri, sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: "فِعَال" kalıbı, çoğu kez sülâsî mücerred bablarında, "فَعَلَ - يَفْعَلُ – فَعِلَ - يَفْعَلُ" ve, "فَعُلَ يَفْعُلُ" bablarının mastarı olarak gelir. Meselâ, "لَقِيتُهُ لِقَاءً ، طَمَحَ طِمَاحًا ، جَمَحَ جِمَاحًا" ve "قُمْتُ قِيَامًا" dersin. Bu izaha göre Hak Teâlâ'nın bu âyetinin, "وَلَوْ لَا دِفَاعُ اللهِ" şeklinde okunması halindeki manası, "وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ" okunması halindeki manasının aynısı olur.

b) Bunun, "دَافَعَ" fiilinin mastarı olduğunu kabul edenlerin görüşü.. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, zâlimlerin ve isyankârların mü'minlere yapacakları zulmü, peygamberlerinin, elçilerinin ve din büyüklerinin eliyle giderir, önler.." şeklinde olur. Allahu Teâlâ'nın bu tür savuşturması, hakka sarılan kimselerle bâtılı savunan kimseler arasında, sürekli mücadele ve devâmlı bir karşı koyma şeklinde daima süregelmiştir. Binaenaleyh bu hadiseyi, "müdafaa" lâfzını kullanarak haber vermek yerinde olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ *"Allah ve Resulü'yle muharebe ederler"* (Maide, 33) ve, شَاقُّوا اللهَ *"Allah'a muhalefet ettiler"* (Haşr, 4) âyetlerinde de böyledir.

Yine Cenâb-ı Hak, قَاتَلَهُمُ اللهُ *"Allah onları helâk etsin"* (Tevbe, 30) vb. buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette hem def edileni, hem de kendileri vasıtasıyla def etme işinin tahakkuk ettiği kimseleri zikretmiştir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ" ifâdesi, def edilenlere; "بِبَعْضٍ" kelimesi, kendileri vasıtasıyla def etme işinin tahakkuk etmiş olduğu kimselere işarettir. Kendisinden def edilen şey, âyette zikredilmemiştir. Bunun,

din hususundaki şerler veya dünya hususundaki şerler veyahut da hem dinî hem de dünyevî şerler olması muhtemeldir.

Din hususundaki şerlerin söz konusu olduğu birinci kısma gelince, buna göre bu şerlerin neticesi ya küfre götürür, ya fiska veya her ikisine birden. Biz, bu üç ihtimal üzerinde duralım:

Birinci ihtimal: Âyetin manası "Allah eğer insanların bazısını bazısı ile küfürden alıkoymamış olsaydı..." şeklinde olur. Bu manaya göre, def eden ve alıkoyan kimseler peygamberler ve hidâyet önderleridir. Bunlar, delilleri, burhanları ve apaçık hüccetleri ortaya koymak suretiyle, insanları küfre düşmekten alıkorlar. Nitekim Hak Teâlâ, كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ *"Bu, insanları karanlıklardan nura çıkarman için sana inzal ettiğimiz bir kitaptır"* (İbrahim, 1) buyurmuştur.

İkinci ihtimal: Muradın, "Allah, eğer insanların bazıları vasıtasıyla bazılarını günahlardan ve kötü fiillerden alıkoymamış olsaydı..." şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre alıkoyanlar, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yapanlardır. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"Sizler, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Ma'rufu emreder, münker olandan da nehyedersiniz.."* (Âl-i imran, 110). Buna Allah'ın sınırlarını belirlemek ve İslâm'ın alâmetlerini ortaya koymak üzere Cenâb-ı Hak tarafından gönderilmiş imamlar ve önderler de dahildir. Bunun başka bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, اِدْفَعْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ *"En güzel olanla kötülüğü savuştur..."* (Mü'minûn, 96) ve, وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ *"Kötülüğü, güzellikle savuştururlar..."* (Ra'd, 22) âyetleridir.

Üçüncü ihtimal: Muradın, "Allah eğer, insanların bazıları vasıtasıyla bazılarını dünyada karışıklıklar çıkarmak, fitneleri tahrik ve teşvik etmekten alıkoymasıdır..." şeklinde olmasıdır. Bil ki, bu takdirde alıkoyanlar, peygamberler (a.s), sonra da onların şeriatlerini müdafaa eden önderler ve hükümdarlardır. Bunu tam olarak şöyle anlatabiliriz: Bir insanın tek başına yaşaması mümkün değildir. Çünkü bir kimse ekmek pişirmediği, başkası un yapmadığı, diğeri ev inşa etmediği, bir başkası kumaş dokumadığı müddetçe bir insanın ihtiyacı olan şeyler, tedarik edilemez. Bu ihtiyaç ancak, bir yerde bir topluluk meydana geldiği zaman karşılanabilir. İşte bundan dolayı denilmiştir ki, insan tabiatı gereği toplum içinde yaşamaya yatkın bir varlıktır. Daha sonra insanlar, önce çatışmalara sebep

olacak tartışmalar ve sonra da, savaşlar için bir araya gelmektedirler. Şeriatler, insanların arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve davaları halletsin, bir neticeye bağlasın diye, insanlara bir yasa ve şeriat göndermek de, ilahî hikmetin bir muktezası olmuştur. İşte bunun içindir ki, kendilerine Allah tarafından bu din ve şeriatler verilen peygamberler (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın, kendileri vasıtasıyla insanların bir kısmından belâ ve musibetleri savuşturmuş olduğu kimselerin ta kendileridirler. Çünkü ümmetler bu ilahî yasalara bağlanıp tutundukları sürece aralarında hiçbir mücadele ve anlaşmazlık meydana gelmez.. Hükümdar ve imamlar da, bu yasalara bağlı kaldıkları sürece, fitneler ve kargaşalar yok olur, insanların yararına olan şeyler meydana gelir. Böylece, peygamber göndermek suretiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlerden dünyanın muhtelif kötülüklerini men ettiği ortaya çıkmaktadır. Şunu bil ki, davaların ve anlaşmazlıkların sona erdirilmesi için ilâhî yasa gerekiyorsa, aynı şekilde şeriatin tatbik edilmesi için bir de hükümdar gerekmektedir. İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber: اَلْإِسْلَامُ وَالسُّلْطَانُ أَخَوَانِ تَوْأَمَانِ *"İslâm ve hükümdar, ikiz iki kardeştirler"* buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber, اَلْإِسْلَامُ أَمِيرٌ وَالسُّلْطَانُ حَارِسٌ فَمَا لَا أَمِيرَ لَهُ فَهُوَ مُنْهَزِمٌ وَمَا لَا حَارِسَ لَهُ فَهُوَ ضَائِعٌ *"İslâm bir emir, sultan da bir bekçidir.. Emiri olmayan şey dağılır, hezimete uğrar.. Bekçisi olmayan şey de, zayi olur"* buyurmuşlardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yasalar yollamak, hükümdarlar tayin edip onları takviye etmek suretiyle, muhtelif dünya kötülüklerini mü'minlerden savuşturmuştur. Bu görüşü benimseyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Dünya mutlaka fesada uğrardı"* ifâdesi hakkında, "Yani yeryüzündekileri öldürme ve günâhlar istila ederdi.." demektedir. Bu, "fesat" olarak isimlendirilmektedir... Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ *"Ekini ve nesli helâk eder, Allah, fesâdı sevmez"* (Bakara, 205); اَتُرِيدُ اَنْ تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْاَمْسِ اِنْ تُرِيدُ اِلَّا اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِى الْاَرْضِ وَمَا تُرِيدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ *"Dün bir cana kıydığın gibi, beni de mi öldürmek istiyorsun? Sen bu yerde, ancak bir zorba olmak istiyorsun. Sen, arabulucudardan olmak istemiyorsun"* (Kasas, 19); اِنِّى اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِى الْاَرْضِ الْفَسَادَ *"Ben, onun sizin dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum"* (Mü'min, 26); اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ *"Musa ve kavmine bu topraklarda fesat çıkarmaları için müsaade mi edeceksin?"* (A'raf, 127); ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ *"İnsanların ellerinin işlediği şeyler yüzünden yeryüzünde ve*

denizlerde fesat belirdi..." (Rûm, 41). Öte yandan Cenâb-ı Hakk'ın Hacc Sûresi'ndeki şu âyeti de bu görüşü desteklemektedir: وَلَوْ لَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ *"Allah bazı insanların (şerrini), bazıları ile def etmeseydi, içinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılıp giderdi"* (Hacc, 40).

Dördüncü ihtimal: Muradın, "Şâyet Allah, mü'min ve iyi kulları kâfirlerden ve fâcirlerden korumamış olsaydı, yeryüzü fesada boğulur ve orada bulunan herkes helâk olurdu" şeklinde olmasıdır. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu ihtimali doğrulamaktadır:

يَدْفَعُ بِمَنْ يُصَلِّي مِنْ أُمَّتِي عَمَّنْ لَا يُصَلِّي وَبِمَنْ يُزَكِّي عَمَّنْ لَا يُزَكِّي وَبِمَنْ يَصُومُ عَمَّنْ لَا يَصُومُ وَبِمَنْ يَحُجُّ عَمَّنْ لَا يَحُجُّ وَبِمَنْ يُجَاهِدُ عَمَّنْ لَا يُجَاهِدُ وَلَوِ اجْتَمَعُوا عَلَى تَرْكِ هٰذِهِ الْأَشْيَاءِ لَمَا أَنْظَرَهُمْ طَرْفَةَ عَيْنٍ

"Allahu Teâlâ, ümmetinden namaz kılanları kılmayanlara; zekat verenleri vermeyenlere; oruç tutanları tutmayanlara, haccedenleri haccetmeyenlere ve cihâd edenleri de etmeyenlere karşı korur, himaye eder. Eğer insanların tamamı ibadetleri terk etselerdi, Allah onlara bir an bile mühlet vermezdi." Sonra da Hz. Peygamber, bu sözün doğruluğuna delil olmak üzere şu âyetleri okumuştur: وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا *"Duvara gelince o, şehirde yetim iki çocuğa ait idi. Altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları da iyi bir insandı"* (Kehf, 82); وَلَوْ لَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا *"Şâyet onların içinde, tanımadan kendilerini çiğneyip de, bu sebeple onlardan dolayı size bir vebâl ve günahın isâbet edeceği mü'min erkekler ve mü'min kadınlar olmasaydı, (Allah size fethi nasip ederdi). Bu, Allah'ın dilediğini kendi rahmetine sokması içindir. Eğer onlar seçilip ayrılsalardı, biz onlardan küfredenlere muhakkak elem verici bir azap tattırırdık.."* (Feth, 25) ve, وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ *"Sen onların içinde olduğun halde, Allah onlara azap etmez"* (Enfâl, 33). Bu görüşü benimseyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, "لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ" buyruğunun tefsiri hakkında, "Yani, kâfir ve günahkâr olanları çok olduğu için, Allah yeryüzünde bulunanları helâk ederdi..." demektir.

Beşinci ihtimal: Kelâmın bütün bunlara hamledilmesidir. Çünkü bu ihtimaller arasında ortak bir nokta bulunmaktadır ki, o da fesâdı savuşturmaktır. Lâfzı buna hamlettiğimiz zaman, bütün kısımlar da buna dâhil olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, cebir görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eden en güçlü delillerdendir. Çünkü fesat, şâyet Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı bir şey olsaydı, o hâlde Allah'ın, وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını) bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı"* demesi nasıl uygun düşer? Onların görüşlerine göre, insanların bazısının, bazısının şerrini def etmesinin, fesâdın ortadan kalkması hususunda herhangi bir tesirinin bulunmaması gerekir. Bu böyledir, çünkü onların görüşlerine göre fesat, insanlarla ilgili olan bir şeyden dolayı değil, Allah'ın onu yapmaması ve onu yaratması sebebiyle meydana gelmez."

Cevap: Allahu Teâlâ, fesâdın meydana geleceğini bilip, O'nun bu bilgisiyle beraber bu fesâdı meydana getirmemesi doğru olunca, mana, "Kulun, fesâdın bulunmaması ile fesâdın bulunmasını bilmesinin arasını cem etmesi, doğru olur" şeklinde olur. Bu durumda da, kulun nefy ile ispat arasını cem etmeye kâdir olması gerekir ki, bu da imkânsızdır.

Hak Teâlâ'nın, وَلٰكِنَّ اللهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Fakat Allah, âlemlere karşı büyük fazl-u kerem sahibidir"* âyetinden maksat, "fesâdı bu yolla gidermek, insanların hepsini kapsayan ilahî bir lütuftur" şeklindedir. Âlimlerimiz bu âyet ile, her şeyin Allah'ın kazası (hükmü) ile meydana geldiğine istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Eğer kulun fiilini Allah yaratmamış olsaydı, o zaman peygamberlerin, din büyüklerinin, hidâyet önderlerinin bâtıla bağlanmış olan kimselerin şerlerini def etmeleri, Allahu Teâlâ'nın insanlara bir lütfu olmamış olurdu.. Çünkü bu def etme işini üzerine alan, kendi istek ve iradesiyle kulun bizzat kendisi olup, Allah'ın da bu def etme hususunda bir tesiri ve etkisi olmayınca, o zaman Allahu Teâlâ'nın bu def sebebiyle âlemlere bir lütf u keremi söz konusu olmaz.. Ne var ki Hak Teâlâ'nın, "وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ" ifâdesinin peşinden, "وَلٰكِنَّ اللهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ" buyurması, Allahu Teâlâ'nın, bu deften dolayı âlemlere lütuf ve ikram sahibi olduğunu gösterir. Böylece bu, kulların fiili olan o def etme işinin, Allahu Teâlâ'nın yaratması ve O'nun takdiriyle olduğuna delâlet eder.

Buna göre, eğer onlar, "Bu beyân, irşâd ve emre hamledilir" derlerse, biz deriz ki, bütün bunlar, kendisinden herhangi bir def işinin sudûr etmediği kâfir ve fâcir kimseler hakkında da söz konusudur. Böylece biz,

Allah'ın bize olan ihsan ve lütfunun, ancak, bizzat bu def etme işi sebebiyle olduğunu anlarız. Bu da bizim görüşümüzün doğruluğunu ortaya koyar. Allah en iyi bilendir.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

"Bunlar Allah'ın âyetleridir ki, onları, hak olarak sana okuyoruz. Sen muhakkak ki, gönderilen peygamberlerdensin" (Bakara, 252).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "تِلْكَ" sözü O'nun, binlerce kişinin memleketlerini terk etmeleri, Allah'ın onları öldürüp, sonra diriltmesi, **Tâlût**'u onlara kral yapması, gökyüzünden **Tâbût**'un inmesi şeklinde tecelli eden mu'cizeyi göstermesi, fakir bir çocuk olan **Dâvûd**'un eliyle zorba olan **Câlût**'u mağlup etmesi gibi hâdise ve kıssalara işarettir. Bütün bunların, Allah'ın kudretinin, hikmet ve rahmetinin kemâline delâlet eden apaçık birer mu'cize olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Buna göre eğer, "تِلْكَ" edatı ile, hazır olan bir şeye değil, gâibe işaret edilmesi yanında, ayrıca Hak Teâlâ niçin, "هٰذِهِ" değil de, "تِلْكَ" ifâdesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Biz Hak Teâlâ'nın, ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ *"İşte, kitap budur. Onda hiçbir şüphe yoktur"* (Bakara, 2) âyetini tefsir ederken, "تِلْكَ" ve "ذٰلِكَ" lâfızlarının, "هٰذِهِ" ve, "هٰذَا" manalarına gelebileceklerini söylemiştik. Bir de, bu kıssalar zikredilince, zikredildikten sonra olmuş bitmiş mesabesinde olurlar. Böylece de gâib hükmünde kabul edilirler. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "تِلْكَ" buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın "نَتْلُوهَا" kavlinin manası, "Cibrîl onu sana okuyor" demektir. Ancak ne var ki, Allahu Teâlâ Cibril'in okumasını kendisinin okuması olarak kabul etmiştir. Bu da, Cibril'in ne kadar büyük bir şerefi haiz olduğunu göstermektedir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ *"Sana beyât edenler (bilsinler ki), Allah'a beyât ediyorlar"* (Fetih, 10) âyeti gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "بِالْحَقِّ" tâbiri ile ilgili bazı açıklamalar vardır:

a) Bu kıssaların zikredilmesinden maksat, geçmiş ümmetler içinde mü'min olan kimselerin bu tür sıkıntılara katlandıkları gibi, cihada dair çetin meşakkatlere göğüs germe hususunda, hem Hz. Muhammed'in, hem de ashabının ibret almasıdır.

b) "بِالْحَقِّ" tâbirinin manası, "Ehl-i kitabın kendisinden şüphe etmeyeceği bir yakîn ve hakikat olarak.." demektir. Çünkü bu husus, arada kesinlikle hiçbir fark bulunmaksızın, onların kitaplarında da yer almıştır.

c) Bu ifâdenin manası, "Biz bu âyetleri, kendilerinde fesâhat ve belegatın bulunmasından dolayı, senin peygamberliğine delâlet edecek bir biçimde indirdik" demektir.

d) "تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ" ifadesinin manası, "Bu âyetlerin sana, şeytanın ilkâ (vesvese)sı, kâhinlerin ve sihirbazların bozması ve göz boyaması olarak değil, Allah tarafından indirildiğini bilmen gerekir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ" buyurmuştur. Allahu Teâlâ bunu şu sebeplerden dolayı, kendisinden önce geçen ifâdenin peşinden getirmiştir:

a) Sen, bu kıssaları başkasından öğrenmeden ve bu konuda ders almadan haber verdin. Bu da senin, onları, ancak Allah'tan aldığın vahiy sebebiyle bildiğini ve anlattığını gösterir.

b) "Sen bu âyetlerle, İsrailoğulları içindeki peygamberlerin başına gelen korkuları ve sözlerinin reddedilişlerini gördün ve anladın. Binaenaleyh, seni inkâr edenlerin inkârı ve sana muhalefet edenlerin muhalefeti sana ağır gelmesin. Çünkü sen de onlar gibisin. Allahu Teâlâ bütün peygamberleri risaletini yerine getirmeleri ve emrine istemeyerek değil, kendi irade ve itaat arzularıyla uymaları için yollamıştır. Binaenaleyh onların bu konuda muhalefet etmeleri ve inkâra sapmaları sebebiyle, sana bir itâb ve azar yoktur. Bu hususta vebâl ve günah, onlara aittir." Böylece bu ifâde, Hz. Peygamber'i, kâfir ve münafıklardan gördüğü ve karşılaştığı sıkıntı ve eziyetler hususunda bir teselli olur ki, Hak Teâlâ'nın, وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ *"Sen, muhakkak ki, gönderilen peygamberlerdensin"* ifâdesi de bu hususa bir dikkat çekme gibi olmuştur.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَآءَ اللهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَآءَ اللهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

"Biz, bu peygamberlerin kimine, diğerinden üstün meziyetler verdik. Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş, kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir. Meryem'in oğlu İsa'ya, apaçık deliller verdik ve onu rûhu'l-kudüs ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelen ümmetler, o apaçık deliller kendilerine geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler. Neticede, onlardan bir kısmı iman etti, kimi de küfte saptı. Ama Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar" (Bakara, 253).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin başındaki, "تِلْكَ" kelimesi mübtedâdır. Allahu Teâlâ, "اُولٰئِكَ الرُّسُلُ" değil de, "تِلْكَ الرُّسُلُ" buyurmuştur. Çünkü, "تِلْكَ" bir cemâate işaret eder. Buna göre sanki, تِلْكَ الْجَمَاعَةُ الرُّسُلُ "o peygamberler topluluğu" denilmek istenmiştir. Çünkü, "الرُّسُلُ" kelimesi, "تِلْكَ" kelimesinin müşârun ileyh'idir. Müptedânın haberi ise, "فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ" cümlesidir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "تِلْكَ الرُّسُلُ" sözüyle ilgili bazı görüşler vardır:

a) Bundan maksat, Kur'an-ı Kerim'de **İbrahim, İsmaîl, İshâk, Ya'kûb, Mûsâ** ve diğerleri (a.s) gibi zikredilen peygamberlerdir.

b) Bu ifâdeden maksat, bu âyetten önceki âyetlerde zikredilen **Eşmayil, Dâvûd,** ve peygamber olduğunu söyleyenlere göre **Tâlût** gibi peygamberlerdir.

c) **Esamm**'ın görüşüne göre bu peygamberler, kendilerine, وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ *"Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı"* (Bakara,

251) âyetiyle işaret edilen ve Allahu Teâlâ'nın fesadı def etmek için yollamış olduğu peygamberlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin kendisinden önceki âyetle ilgisini, **Ebu Müslim** zikretmiştir. Bu da şudur: Allahu Teâlâ, daha önceki peygamberlerin kendi kavimleriyle olan kıssalarını haber vermiştir. Meselâ Musa kavminin, اَرِنَا اللهَ جَهْرَةً *"Bize açıkça Allah'ı göster"* (Nisa, 153) ve, اَجْعَلْ لَنَا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ *"Nasıl onların ilâhları var ise, bize de bir ilâh yap"* (A'râf, 138) demesi; Hz. İsa'nın kavminin de, O'nun ölüleri diriltip, anadan doğma körleri ve alacalı hastaları Allah'ın izniyle iyileştirmesini müşahede etmelerinden sonra, onu yalanlamaları ve öldürmek istemeleri, daha sonra da, Yahudilerden bir grubun onu inkâr etmeyi sürdürmeleri, bir grubun ise, kendilerinin dostu olduğunu iddia etmeleri; yine bu grubun, Allah'ın kendilerini tekzip ettiği **Hz. İsa**'nın öldürülmesi ve asılması cürmünü onu inkâr eden Yahudilere isnat etmeleri gibi... Aynı şekilde, İsrailoğullarından bir grubun **Tâlût**'a haset ederek, kendilerine bir melik gönderilmesini istedikten sonra, bu sefer onun krallığını kabul etmemeleri ve nehirle ilgili olarak cereyân eden olaylar.. İşte böylece Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'i kavminden görmüş olduğu tekzip ve hasede karşı teselli ederek şöyle demiştir: Allah'ın bir kısmıyla konuştuğu, bir kısmının derecelerini yükselttiği ve içlerinden, **Hz. İsa**'yı da Rûhu'l-Kudüs ile teyit ettiği o peygamberler, bunca mu'cizeleri müşahede etmelerine rağmen, (onlara iman etmeyen) kavimleri tarafından, zikrettiğimiz kötü muamelelere maruz bırakılmışlardır. Sen de onlar gibi bir peygambersin; binaenaleyh kavminden gördüğün eziyetlere karşı üzülme.. Eğer Allah isteseydi, ne siz ne de onlar ihtilâf etmezdiniz.. Ne var ki Allah'ın hükmettiği şey, mutlaka olacaktır. Takdir ettiği şey kesinlikle vukû bulacaktır. Netice olarak diyebiliriz ki, bu ifâdeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kavminden görmüş olduğu eziyetlere karşılık teselli etmektir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Faziletçe Bazı Peygamberler Daha Üstün Olabilir, Hz. Muhammed İse Hepsinden Üstündür**

Ümmet, peygamberlerin bazısının diğer bazılarından üstün olduğu ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in de, bunların hepsinden üstün olduğu hususunda ittifak etmiştir. Bunun pek çok hücceti vardır.

Birinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *"Biz seni ancak, âlemler için bir rahmet olarak yolladık"* (Enbiya, 107) âyetidir. Hz.

Peygamber âlemler için bir rahmet olunca, onun bütün herkesten, bütün âlemden üstün olması gerekir.

İkinci hüccet: وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ *"Ve senin zikrini yücelttik"* (İnşirâh, 4) âyeti. Bu tavsif Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında söylenmiştir, çünkü Allahu Teâlâ Hz. Muhammed'in zikrini, kelime-i şehâdette, ezânda ve teşehhüdde kendi adıyla berâber zikretmiştir. Diğer peygamberlerin zikri ise böyle değildir.

Üçüncü hüccet: Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'e yapılan itaatin kendisine yapılan itaat gibi olduğunu belirterek.. مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللهَ *"Kim Resûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisa, 80). O'na yapılan biatin (bey'a) kendisine yapılmış olacağını beyan ederek, اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللهَ يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ *"Sana beyât edenler (bilsinler ki), Allah'a beyât etmektedirler. Allah'ın eli onların eli üzerindedir"* (Fetih, 10); Hz. Peygamber (s.a.s)'in şerefinin, kendi şerefi olduğunu söyleyerek, وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ *"Halbuki şeref ve kuvvet Allah'ın ve Peygamberi'nindir"* (Münafikûn, 8); Peygamber'in rızasının, kendi rızası demek olduğunu ilân ederek, وَاللهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ *"Allah'ı ve Resûlü'nü râzı etmeleri daha doğrudur"* (Tevbe, 62) ve O'na uymanın, kendisine uyma olduğunu bildirerek de, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ *"Ey imân edenler, Allah'a ve Resûlü'ne uyun.."* (Enfâl, 24) buyurmuştur.

Dördüncü hüccet: Allahu Teâlâ, Kur'an'ın herhangi bir sûresi ile meydan okumasını emrederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ *"O'nun sûreleri gibi bir sûre getirin"* (Bakara, 23) buyurmuştur. Sûrelerin en kısası, üç âyet olan Kevser sûresidir. Allahu Teâlâ, Kur'an'ın her üç âyeti ile, onu inkâr edenlere meydan okumuştur. Kur'an'ın tamamı altı bin küsur âyet olunca, Kur'an mûcizesi, tek bir mu'cize değil, aksine iki binden daha fazla mu'cize olması gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Allahu Teâlâ, **Hz. Musa**'yı dokuz mu'cize ile şereflendirdiğini beyân buyurmuştur. Binaenaleyh bunca sayısız mu'cize ile Hz. Muhammed (s.a.s)'ı şereflendirmiş olması elbette pek münasiptir.

Beşinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizesi, diğer bütün peygamberlerin mu'cizelerinden daha üstündür. Bu sebeple onun, diğer peygamberlerden daha üstün olması gerekir. O'nun mu'cizesinin daha üstün oluşunun izahı, Hz. Peygamber'in, اَلْقُرْاٰنُ فِى الْكَلَامِ كَاٰدَمَ فِى الْمَوْجُودَاتِ *"Sözler içinde Kur'an'ın yeri, bütün mevcûdat içinde Hz. Adem'in yeri gibidir"* hadis-i şerifinin ifâde ettiği manadır. Peygamberimiz'in daha üstün olması

gerektiğinin izahı ise şöyledir: Elbise daha şerefli olduğunda, onu giyen de hükümdar katında daha şerefli olur.

Altıncı hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizesi Kur'an'dır. Bu mu'cize, harfler ve seslerden meydana gelmiştir. Harfler ve sesler ise, bâkî olmayan ârizî şeylerdir. Diğer peygamberlerin mu'cizeleri ise bâkî olan şeylerdendir. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizesini ebedi olarak bâkî olan bir mu'cizeye, diğer peygamberlerin mu'cizelerini de fânî ve geçici mu'cizelere dönüştürmüştür.

Yedinci hüccet: Allahu Teâlâ, peygamberlerin hallerini anlattıktan sonra, أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ *"Onlar Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği hidâyet yoluna uy"* (En'am, 90) buyurarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, geçmiş peygamberlere uymasını emretmiştir. "Hz. Muhammed (s.a.s) dinin asılları (itikat) hususunda onlara uymakla emrolunmuştur" denilir ise, bu câiz değildir, çünkü bu taklit olur. Bunun, dinin furûu (ahkâmı) hususunda olduğunun söylenmesi de câiz değildir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriati diğer bütün şeriatleri neshetmiştir. Geriye ancak, bundan muradın, "güzel ahlâk hususunda onlara uyması" ihtimali kalır. Buna göre Allahu Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Biz seni o peygamberlerin hallerine ve gidişatlarına muttali kıldık. Binaenaleyh sen o hallerin en güzel ve en hoş olanlarını seç, ve bütün o hallerde, o peygamberlere uy." Bu ifâde, diğer peygamberlerde tek tek bulunan bütün güzel hasletlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'de toplanmasını ve O'nun, peygamberlerin hepsinden üstün olmasını gerektirir.

Sekizinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s), bütün insanlara peygamber olarak yollanmıştır. Bu da, onun katlandığı eziyetlerin daha çok olmasını gerektirir. Bu sebeple de O'nun daha üstün olması gerekir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş olduğuna, وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ *"Biz seni, ancak insanların tamamı için peygamber olarak gönderdik"* (Sebe', 28) âyeti delâlet eder.

Bunun, Hz. Peygamber'in çektiği eziyetlerin daha çok olmasını gerektirmesi meselesi şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) malı, mülkü, yardımcısı ve destekleyeni olmayan tek bir fert idi. O, bütün âleme, "Ey kâfirler..." diye seslenince, herkes onun düşmanı oldu. O zaman da o herkesten endişe etmeye başladı. Bundan dolayı da meşakkati çok oldu. **Hz. Musâ** (a.s), İsrailoğullarına peygamber olarak gönderildiğinde, Firavun ile kavminden

başka kimseden çekinmiyordu. Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, herkes O'nun düşmanı idi. Bunun izahı şöyledir: Bir insana, farzet ki: "Bu dost ve arkadaş bulunmayan beldede, kuvvetli pürsilah bir adam var. Onun yanına bugün tek başına git ve onu ürkütüp, eziyet veren şu haberi ilet" deniliyor. Kendisine bu söz söylenen kimse tek bir fert olmasına rağmen, bu duruma aldırmaz ve gidebilir. Fakat bu insana, "Hiçbir dost ve arkadaş bulunmayan şu çöle git, ve orada olanlara, şu şu dehşetli haberleri ilet" denildiğinde bu ona zor gelir. Hz. Peygamber (s.a.s), ömrü boyunca gece gündüz hiç tanımadığı onca insan ve cinlere gidip tebliğ etmekle görevlendirilmişti. Hatta onların âdeti, peygambere düşman olmak, ona eziyet etmek ve onu hafife almaktı. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) bu durumdan yılmamış ve usanmamıştır. Aksine bunların üzerine içinden gelerek ve Allah'a itaat ederek gitmiştir. İşte bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın kelâmını ortaya koyma hususunda, en büyük sıkıntılara katlanmasını gerektirmiştir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Allah, لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ *"Sizden, fetihten önce infâk eden ve savaşanlar, (böyle olmayanlarla) bir değildir"* (Hadid, 10) buyurmuştur. Bu imtihanın ve meşakkatin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in omuzları üzerinde olduğu herkesin malumudur. O şiddetten ötürü, sahabenin derecesi böylesine büyüyünce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in derecesini bir düşün!

Hz. Peygamber (s.a.s)'in çektiği meşakkatlerin diğer peygamberlerinkinden daha büyük olduğu sâbit olunca, onun fazlının (üstünlüğünün) da, أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ اَحْمَزُهَا *"İbadetlerin en efdali, en meşakkatli olanlarıdır"*[18] hadis-i şerifinden dolayı, başkalarınınkinden daha fazla olması gerekir.

Dokuzuncu hüccet: Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini, dinlerin en üstünüdür. Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, peygamberlerin en efdali olması gerekir.

Birinci cümlemizin izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, İslâm dininin diğer dinleri neshettiğini belirtmiştir. Nâsih (nesheden) dinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ اَجْرُهَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kim güzel bir çığır açarsa, o yolun ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin sevabı onundur"*[19] hadisinden dolayı efdal sayılması gerekir. Bu din daha üstün ve daha sevaplı olunca, bu dinin peygamberinin sevabı, diğer dinlerin peygamberlerininkinden

18 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/155.

19 **Müslim,** İlm, 15.

daha çok olur. Binaenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in diğer peygamberlerden daha efdal olması gerekir.

Onuncu hüccet: Muhammed ümmeti, ümmetlerin en üstünüdür. Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, peygamberlerin en üstünü olması gerekir.

Birinci cümlemizin delili, كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"* (Âl-i İmran, 110) âyetidir.

İkinci cümlemizin delili ise şudur: Bu ümmet Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabî oldukları için bu dereceye ulaşmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللهُ *"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin"* (Âl-i İmran, 31) buyurmuştur. Tâbî olanların üstünlüğü, tâbî olunanın da üstün olmasını gerektirir.

Yine Hz. Muhammed (s.a.s)'in sevabı daha çoktur. Çünkü o hem cinlerin, hem de insanların peygamberidir. Bundan dolayı sevabının da çok olması gerekir. Çünkü uyanlarının çokluğunun, uyulan kimsenin yüceliğinde bir tesiri vardır.

On birinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s) son peygamberdir. Binaenaleyh onun daha efdal olması gerekir. Çünkü daha iyi olanın, derecesi daha aşağı olan ile neshedilmesi aklen hoş karşılanmaz.

On ikinci hüccet: Peygamberlerin bazısının bazısından üstün olması birtakım sebeplere dayanır: Onların doğruluklarına delalet eden ve daha şerefli olmalarını gerektiren mu'cizelerin çok olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizeleri üç binden fazladır. Bunlar da esas olarak şu kısımlara ayrılır:

a) Güç ve kudretle ilgili olanlar... Az bir yiyecek ve içecekle, çok sayıdaki kimseyi yedirip içirmek gibi...

b) İlimle ilgili olanlar... Gaybdan haber verme ve Kur'an'ın fesâhati gibi..

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın zâtındaki üstün vasıflar.. Nesebinin, Arapların en şerefli bir nesep oluşu ve son derece cesûr olması gibi... Nitekim rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali**'nin **Amr İbn Vedd** ile savaşından sonra ona, *"Ey Ali, kendini nasıl hissettin?"* diye sordu. **Hz. Ali** de, "Kendimi şöyle hissettim: Şâyet bütün Medineliler bir tarafta, ben de bir tarafta olsaydım, yine de onlara gücüm yetecek" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hazırlan! Bu vadiden seninle dövüşebilecek bir genç çıkıyor" dedi. (Bununla kendisini kastetti)... Bu, meşhur bir hadistir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in huyu, hilmi, vefası, fesâhati ve cömertliği ile ilgili mu'cizeler... Hadis kitapları bunlarla doludur.

On üçüncü hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اٰدَمُ وَمَنْ دُونَهُ تَحْتَ لِوَائِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Hz. Adem ve diğer peygamberler kıyamet günü benim sancağım altında olurlar"*[20] hadisidir. Bu da, O'nun **Hz. Âdem** ve bütün ademoğullarından daha üstün olduğunu gösterir.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), اَنَا سَيِّدُ وَلَدِى آدَمَ وَلَا فَخْرَ *"Ben, âdemoğullarının efendisiyim fakat bunda övünülecek bir şey yok"*[21] ve, لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أَحَدٌ مِنَ النَّبِيِّينَ حَتَّى اَدْخُلَهَا اَنَا وَلَا يَدْخُلُهَا اَحَدٌ مِنَ الْأُمَمِ حَتَّى تَدْخُلَهَا اُمَّتِى *"Ben girmedikçe cennete hiçbir peygamber giremez ve benim ümmetim girmeden de hiçbir ümmet giremeyecektir"* buyurmuştur.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: اَنَا اَوَّلُ النَّاسِ خُرُوجًا اِذَا بُعِثُوا وَاَنَا خَطِيبُهُمْ اِذَا وَفَدُوا وَاَنَا مُبَشِّرُهُمْ اِذَا اَيِسُوا لِوَاءُ الْحَمْدِ بِيَدِى وَاَنَا اَكْرَمُ وَلَدِ آدَمَ عَلَى رَبِّى وَلَا فَخْرَ *"İnsanlar diriltildiği zaman, kabirden ilk çıkacak benim. İnsanlar mahşerde toplandıklarında, onların hatibi benim. Ümitsizliğe düştüklerinde, ben onların müjdecisi olacağım. Livâ'ül hamd benim elimdedir. Ben Rabbimin yanında âdemoğullarının en kıymetlisiyim. Ama övünmüyorum"*[22]

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Sahabeden bir grup oturmuş, karşılıklı konuşuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de onları duyuyordu. Birisi, "Ne güzel, Allah, **Hz. İbrahim**'i dostu saymış" dedi. Bir başkası, "Bu, Cenâb-ı Allah'ın **Hz. Musâ** ile bizzat konuşmasından daha şaşırtıcı bir şey değil" dedi. Bir diğeri, **"Hz. İsâ,** Allah'ın kelimesi ve ruhudur"; bir diğeri de, "Allah, **Hz. Adem**'i seçmiştir" dedi. O sırada, Hz. Peygamber yanlarına çıkarak: *"Sözlerinizi ve delillerinizi duydum. Hz. İbrahim Allah'ın halilidir, doğru. Hz. Musâ, Allah'ın konuştuğu kimsedir, doğru. İsâ (a.s), rûhullahdır, doğrudur. Allah, Hz. Adem'i seçmiştir, doğrudur. Ben de Allah'ın sevgilisi kulum, (Habibullah'ım), fakat övünmüyorum. Ben kıyamette livâu'l-hamdin taşıyıcısıyım, fakat övünmüyorum. Ben kıyamet günü ilk şefaat edecek ve şefaati ilk kabul edilecek olanım, fakat övünmüyorum. Cennet kapısını ilk ben çalacağım, o bana açılacak ve fakir mü'minler yanımda olarak oraya gireceğim, fakat övünmüyorum. Ben gelmiş geçmiş insanların en şereflisiyim, fakat övünmüyorum"* buyurmuştur.

20 **Tirmizi,** Menâkib, 1 (5/587).
21 **Tirmizi,** Menâkib, 1 (5/587).
22 **Tirmizi,** Menakib, 1 (5/587).

On dördüncü hüccet: Beyhakî'nin **"Fedâilu's-Sahâbe**'de rivâyet ettiğine göre, **Ali İbn Tâlib**'i uzaktan görünce, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu, Arapların seyyidi, efendisidir"* dedi. Bunun üzerine **Hz. Aişe,** *"Arapların efendisi sen değil misin?"* deyince, Hz. Peygamber, *"Ben, bütün âlemlerin efendisiyim; o ise, sadece Arapların..."* buyurdu. Bu da, Hz. Peygamber'in, peygamberlerin en üstünü olduğunu gösterir.

On beşinci hüccet: Mücahid, İbn Abbas'tan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ اَحَدٌ قَبْلِي وَلَا فَخْرَ بُعِثْتُ إِلَى الْأَحْمَرِ وَالْأَسْوَدِ وَكَانَ النَّبِيُّ قَبْلِي يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ وَجُعِلَتْ لِي الْاَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ أَمَامِي مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَاَحَلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَلَمْ تَكُنْ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ فَادَّخَرْتُهَا لِأُمَّتِي فَهِيَ نَائِلَةٌ إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى لِمَنْ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا

"Bana, benden önce hiç kimseye verilmemiş olan beş şey verildi: Bunda övünülecek bir durum yok: Ben, hem beyaza (kırmızı derili), hem de siyah derili insanlara peygamber olarak gönderildim; halbuki benden önceki peygamberler, sadece kendi kavimlerine gönderilmişlerdi. Yeryüzü benim için bir mescid ve tertemiz kılınmıştır. Bir aylık mesafeden, önümdeki düşmanlara korku salmamla yardım olundum. Benden önce hiç kimseye olmadığı halde, ganimetler bana helâl kılınmıştır. Bana şefaât etme izni verildi, ben de bu hakkımı ümmetim için kıyamet gününe erteledim. Binaenaleyh bu şefaatim, inşaallah, Allah'a hiçbir surette şirk koşmamış olan kimselere ulaşacaktır"[23]

Bu hadis, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, burada sayılan faziletlerle başka peygamberlere üstün kıldığı hususunda açık bir delildir.

Onaltıncı hüccet: Muhammed İbn İsa el-Hakîm et-Tirmizi bunu şu şekilde izah etmiştir: Her emîrin yapacağı yardım, kendisine tâbi olanların miktarına göredir. Bir beldeye emîr olan o kimsenin yapacağı yardım, o belde halkının miktarına göredir. Doğunun ve batının hükümdarı olan bir kimse, o beldeye emîr olan kimsenin malından daha fazla mal ve tahıla ihtiyaç duyar. İşte tıpkı bunun gibi de bir kavme peygamber olarak gönderilen her peygambere, risalet hususunda yüklendiği vazifeye göre, tevhid hazinelerinden ve marifet cevherlerinden verilir. Binaenaleyh, yeryüzünün muayyen bir bölgesinde belli bir kavme peygamber olarak gönderilen zâta o yerin durumuna göre manevi, ruhanî hazineler verilir.. Yeryüzünün

23 Ahmed İbn Hanbel, Müsned 2/222.

doğusuna, batısına, insanlarına, cinlerine peygamber olarak gönderilen zâta da, mutlaka doğu ve batı halklarının ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir miktarda ilahî bilginin verilmesi gerekir. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin diğer peygamberlere nispeti, bütün doğu ve batının hükümranlığının belli bir beldenin hükümranlığına olan nisbeti gibidir. Durum böyle olunca, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'e kendinden önce hiçbir kimseye verilmemiş olan hikmet ve ilim hazineleri verilmiş olur. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) ilim hususunda, hiçbir beşer ferdinin ulaşamadığı bir noktaya ulaşmıştır. Nitekim Hak Teâlâ Hz. Peygamber hakkında, فَأَوْحٰى إِلٰى عَبْدِهِ مَا أَوْحٰى *"Kuluna vahyettiğini vahyetti"* (Necm, 10) buyurmuştur. Hz. Peygamber'e, أُتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ *"Bana, cevâmiu'l-kelim verilmiştir"*[24] diyecek kadar da fesahat verilmiştir. O'nun kitâbı da, bütün kitâplara şahit; ümmeti de bütün ümmetlerin en hayırlısı olmuştur.

On yedinci hüccet: Muhammed İbn el-Hakîm et-Tirmizi (r.h), **en-Nevâdir** isimli kitabında, **Ebu Hureyre** (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: إِنَّ اللهَ اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا وَمُوسٰى نَجِيًّا وَاتَّخَذَنِي حَبِيبًا ثُمَّ قَالَ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَأُوثِرَنَّ حَبِيبِي عَلٰى خَلِيلِي وَنَجِيِّي *"Allah Hz. İbrahim'i dost (halîl); Musa'yı sırdaş (neciyy), beni de sevgili (habîb) edinmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, 'izzet ve celâlime yemin ederim ki, ben habîbimi, halîlime ve sırdaşıma tercih ederim' demiştir."*

On sekizinci hüccet: Sahihayn'da, **Hemmâm İbn Münebbih**'in, **Ebu Hureyre**'den rivâyetine göre, Hz. Peygamber'in şöyle dediği kaydedilmiştir: مَثَلِي وَمَثَلُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ ابْتَنٰى بُيُوتًا فَأَحْسَنَهَا وَأَجْمَلَهَا وَأَكْمَلَهَا إِلَّا مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَايَاهَا. فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيُعْجِبُهُمُ الْبُنْيَانُ فَيَقُولُونَ: أَلَا وَضَعْتَ هٰهُنَا لَبِنَةً فَيَتِمَّ بِنَاؤُكَ؟ فَقَالَ مُحَمَّدٌ: كُنْتُ أَنَا تِلْكَ اللَّبِنَةَ

"Benim ve benden önceki peygamberlerin misâli, bir ev inşa edip, onu çok güzel yapan, tezyin eden ve onu çok mükemmel hale getiren, ancak, evin köşelerinden birisinin köşe taşını koymayı unutan bir kimsenin misâli gibidir... Derken, insanlar bu evi ziyaret etmeye başlarlar; evin yapılışını çok beğenirler. Ama, (o boşluğu görünce) şöyle derler: 'Şuraya bir köşe taşı koysaydın da, böylece yapın tamamlanmış olsaydı ya?' Hz. Muhammed, 'İşte o köşe taşı benim' dedi."

On dokuzuncu hüccet: Allahu Teâlâ Kur'an'da, peygamberlerine her hitap ettiğinde onlara isimleriyle seslenmiştir. Meselâ, يَا آدَمُ اسْكُنْ *"Ey Adem,*

24 **Müslim,** Mesâcid, 7 (1/372)

otur..." (Bakara, 35), وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَا اِبْرٰهِيمُ *"Ona, ey İbrahim diye nidâ ettik"* (Saffat, 104) ve, يَا مُوسٰى اِنِّى اَنَا رَبُّكَ *"Ey Mûsâ, benim ben, senin Rabbin.."* (Tâhâ, 11-12) buyurmuştur.

Ama, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nida ettiğindeyse, يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ *"Ey Nebî"* (Ahzâb, 1) ve, يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ "Ey *Resul..."* (Mâide, 67) diye hitap etmiştir. Ki bu da, Hz. Peygamber'in üstünlüğünü gösterir.

Bu görüşün karşısında olanlar da, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci delil: Diğer peygamberlerin mu'cizeleri, Hz. Peygamber'in mu'cizelerinden daha büyüktür. Meselâ, **Hz. Adem** (a.s)'e melekler secde etmiştir; halbuki Hz. Muhammed böyle değildir.

Yine **Hz. İbrahim** (a.s), büyük bir ateşe atılmış, bunun üzerine ateş **Hz. İbrahim** için, rahatlık ve güzel kokulu bir bahçeye dönüşmüştür.

Yine **Hz. Musa** (a.s)'ya büyük mu'cizeler verilmiştir; halbuki Hz. Muhammed'in mu'cizeleri böyle değildir.

Dâvûd (a.s)'un elinde demir yumuşamış, **Süleyman** (a.s)'a ise, cinler, insanlar, kuşlar, vahşi hayvanlar ve rüzgârlar musahhar ve âmâde kılınmıştır. Bunların hiçbirisi Hz. Muhammed için söz konusu değildir.

Hz. İsa'yı Allah çocuk iken konuşturmuş ve onu ölüleri diriltmeye, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmeye muktedir kılmıştır ki, bunların hiç birisi Hz. Muhammed (s.a.s) için söz konusu değildir.

İkinci delil: Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'i Kur'an-ı Kerim'de "halîl" diye adlandırarak, وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا *"Ve Allah, İbrahim'i dostu edindi"* (Nisa, 125) buyurmuş, **Hz. Musa** hakkında da, وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *"Allah, Musa ile de konuştu"* (Nisa, 164); **Hz. İsa** hakkında da, فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا *"Ona ruhumuzdan üfledik..."* (Tahrim, 12) buyurmuştur. Bunların hiçbirisini Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında söylememiştir.

Üçüncü delil: Hz. Peygamber'in, لَا تُفَضِّلُونِي عَلَى يُونُسَ بْنِ مَتَّى *"Beni, Yunus İbn Metta'ya üstün tutmayın"* sözüdür.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), لَا تُخَيِّرُوا بَيْنَ الْاَنْبِيَاءِ *"Peygamberler arasında tercihte bulunmayın"*[25] buyurmuştur.

Dördüncü delil: İbn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Mescidde, peygamberlerin faziletlerinden söz ediyorduk. **Hz. Nûh**'u uzun ibâdetiyle; **Hz. İbrahim**'i Allah'ın dostu olmasıyla; **Hz. Musa**'yı, Allah'ın onunla

25 Buhâri, Husûmât, 1; Müslim, Fedâil, 163 (4/1840).

konuşmasıyla; **Hz. İsa**'yı da, Cenâb-ı Hakk'ın onu kendi yanına çekip almasıyla, yüceltmesiyle andık.. Ve, Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed'in onlardan üstün olduğunu söyledik; çünkü Allah'ın Resûlü bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş, bütün günahları affedilmiş ve peygamberlerin sonuncusu olmuştur. Bu sırada Allah'ın Resûlü yanımıza gelerek, *"Neden bahsediyordunuz?"* dedi. Bunun üzerine biz de ona durumu anlatınca, O: لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ خَيْرًا مِنْ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا وَذٰلِكَ أَنَّهُ لَمْ يَعْمَلْ سَيِّئَةً قَطُّ وَلَمْ يَهُمَّ بِهَا *"Hiç kimsenin, Yahya İbn Zekeriyya'dan daha hayırlı olması düşünülemez.. Çünkü o, hiçbir günah işlememiş, hatta günahı aklından bile geçirmemiştir"* buyurmuştur.

Cevap: Hz. Adem (a.s)'e meleklerin secde etmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Hz. Adem ve diğer peygamberler kıyamet günü benim sancağımın altında olurlar*[26] ve, كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ *"Adem su ile toprak arası bir şey iken ben peygamber idim"* hadislerinin de delâletiyle, onun Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha efdal olmasını gerektirmez.

Yine Cebrail (a.s)'in Mirac gecesi Hz. Muhammed (s.a.s)'in burağının üzengisini tuttuğu rivâyet edilmiştir ki bu, secdeden daha büyük bir saygıyı ifâde eder. Allahu Teâlâ, bizzat kendisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmiş ve melekler ile mü'minlere de salât-ü selam getirmelerini emretmiştir. Bu da meleklerin secdesinden daha üstündür. Bunun daha üstün oluşunun delilleri şunlardır:

a) Allahu Teâlâ meleklere, bir terbiye olarak **Hz. Adem**'e secde etmelerini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmelerini ise, Allah'a yaklaşma vesilesi olsun diye emretmiştir

b) Meleklerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat-ü selâmları kıyamete kadar devam edecektir. **Hz. Adem**'e secdeleri ise bir defâ olmuştur.

c) **Hz. Adem**'e secde etmeyi melekler üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmeyi, önce Cenâb-ı Allah kendisi yapmış, sonra da meleklere ve mü'minlere onu emretmiştir.

d) Melekler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nûrunun **Hz. Âdem**'in alnında bulunmasından dolayı, ona secde ile emrolunmuşlardır.

Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ, **Hz. Adem**'e ilim verdiğini belirterek, وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا *"O, Adem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara, 31) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında ise, مَا كُنْتَ تَدْرِى مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ *"Sen kitap*

26 **Tirmizi,** Menâkıb, 1 (5/587).

nedir, imân nedir bilmez idin" (Şûrâ, 52) ve, وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدٰى *"Seni şaşırmış bulup da seni doğrultmadı mı?* (Duha, 7) buyurmuştur. **Hz. Adem**'in muallimi Hak Teâlâ'dır. Çünkü, *"O (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti"* buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in muallimi ise Cebrail (a.s)'dır. Çünkü Allahu Teâlâ, عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوٰى *"Ona, muazzam kuvvetlere sahip olan (Cebrail) öğretti"* (Necm, 5) buyurmuştur" denilir ise, şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ilmi hususunda, وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا *"(Allah) sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah'ın üzerindeki lütf-u inâyeti çok büyüktür"* (Nisâ, 113) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي *"Beni Rabbim terbiye etti ve çok güzel terbiye etti."*[27] buyurmuştur.

Yine Cenâb-ı Hak, اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ *"Kur'an'ı Rahman (Allah) öğretti"* (Rahman, 1) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *"(Allah'ım) eşyayı (varlıkların hakikatini) bize olduğu gibi göster"* diye dua ederdi. Cenâb-ı Hak O'na قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا *"De ki: "Ey Rabbim ilmimi artır"* (Tâhâ, 114) buyurmuştur. Bu âyet ile, *"Ona muazzam kuvvetlere sahip olan (Cebrâil) öğretti"* (Necm, 5) âyetini şu şekilde te'lif edebiliriz: Bu son âyetin ifâde ettiği öğretme telkin ve söyleme yoluyla olan öğretmedir. Esas öğretme ise Cenâb-ı Allah'tandır. Nitekim Allahu Teâlâ, قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ *"De ki: "Sizi ölüm meleği öldürür"* (Secde, 11) buyurmuş, daha sonra da, اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا *"Ölümü zamanında canları Allah alır"* (Zümer, 42) buyurmuştur.

Eğer: "**Nuh,** (a.s): وَمَا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ *"Ben, o mü'minleri kovamam"* (Şuara, 114) demiştir. Halbuki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e; وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ *"Rablerine dua edenleri kovma"* (En'am, 52) demiştir. Bu da, Hz. Nuh (a.s)'un daha yumuşak huylu olduğunu gösterir" denilir ise, biz deriz ki: Allahu Teâlâ: اِنَّا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهِ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Gerçekten biz Nûh'u 'kendilerine elem verici bir azap gelmezden evvel kavmini uyar' diye, kavmine (peygamber olarak) gönderdik"* (Nuh, 1) buyurmuştur. Binaenaleyh Hz. Nuh'un ilk işi azapla korkutma olmuştur. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *"Seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"* (Enbiya, 107) ve, لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ *"Andolsun size, sıkıntıya uğramanız kendisine çok ağır gelen, size çok düşkün olan, sizden bir peygamber gelmiştir. O, mü'minlere gerçekten şefkatli ve merhametlidir"*

27 Keşfu'l-Hafâ, 1/70; Câmiu's-Sağir, 1/14.

(Tevbe, 128) buyurulmuştur. **Hz. Nuh** (a.s), sonunda رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden hiçbir ev (fert) bırakma"* (Nuh, 26) demek durumunda kalmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in son işi ise, عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا *"Rabbin seni bir Makam-ı Mahmud'a gönderecektir"* (İsra, 79) âyetinin ifâde ettiği gibi şefaattir.

Diğer mu'cizeler ise **"Delâilü'n-Nübüvve"** adlı eserlerde zikredilmiştir. Bu mu'cizelerin her birisinin karşılığında, Hz. Muhammed'in daha üstün bir mu'cizesi bulunduğu bu kitaplarda anlatılmıştır. Tefsirimiz bu anlattıklarımızdan daha fazlasını zikretmeye müsait değildir. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللهُ *"Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdenin aslı, مَنْ كَلَّمَهُ اللهُ "Allah'ın kendisiyle konuştuğu kimse" şeklindedir. Bu gibi âit zamirleri, çoğu kez hazfedilir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, وَفِيهَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ *"Canlarının isteyeceği ve gözlerinin hoşlanacağı her şey oradadır"* (Zuhruf, 71) âyetinde olduğu gibidir...

İKİNCİ MESELE

كَلَّمَ اللهَ *"Allah ile konuştu"* şeklinde de okunmuştur. Birinci kıraat daha fazla fazilete delâlet eder. Çünkü, her mü'min Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُصَلِّي يُنَاجِ رَبَّهُ *"Namaz kılan herkes, Rabbiyle gizlice konuşur"* hadisine göre, Allah ile konuşmaktadır. Şeref ise ancak, Allahu Teâlâ'nın ona hitap etmesinde daha fazla meydana gelir, tahakkuk eder. **Yemânî,** "müfâ'ale" babından olmak üzere, "كَالَمَ اللهَ" yani, "Allah onunla mükâlemede, karşılıklı konuşmada bulundu, konuştu" şeklinde okumuştur. Buna, "kendisiyle mükâleme ettiği, karşılıklı konuştuğu" manasındaki, Arapların, "كليم الله" sözü de delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, Allah'ın kendisiyle konuşmuş olduğu kimse hakkında ihtilâf ederek, bu kimsenin duyduğu şeyin harf ve sesten meydana gelmeyen, ezelî, kadîm bir kelâm mı, yoksa böyle olmayan bir kelâm mı olduğu hususunda bazı görüşler önü sürmüşlerdir. Buna göre **Eş'arî** ve ona tâbi olanlar, "Bu kişinin duyduğu kelâmın bu vasıflara sahip bir kelâm olduğunu, çünkü onlara göre, keyfiyeti bilinemeyen bir şeyin görülmesi imkânsız

olmayınca aynı şekilde keyfiyeti bilinmeyen bir şeyin duyulması da imkânsız değildir" demişlerdir. **Mâturîdî** ise, bu vasıfları haiz bir kelâmın duyulmasının imkânsız olduğunu, duyulan şeyin ancak harfler ve sesler olduğunu söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, "مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ" buyruğundan muradın **Hz. Musa** olduğu hususunda ittifak ederek şöyle demişlerdir: Hz. Musa'nın kavminden seçilmiş olan yetmiş kişi bu kelâmı duymuşlardır. Ki bunlar, Hak Teâlâ'nın, وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا *"Musa, kavminden yetmiş adam seçti"* (A'râf, 155) sözüyle murat ettiği kimselerdir.

Mirâc gecesi Hz. Muhammed (s.a.s) de bu kelâmı duymuş mudur? meselesinde ise, âlimler ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları, Hak Teâlâ'nın, فَاَوْحٰى اِلٰى عَبْدِهِ مَا اَوْحٰى *"O, kuluna vahyettiğini vahyetti"* (Necm, 10) âyetinin delâletiyle, "Evet, duymuştur" demişlerdir.

Buna göre eğer: "Cenâb-ı Hakk'ın, "مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ" sözünden maksadı, Allah'ın kendileriyle konuştuğu o peygamberlerin menkîbelerinin neticesinin nereye vardığını beyan etmektir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak **Hz. Musa**'yı yüceltme hususunda mübalağa ettiği için, وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *"Allah Musa'yla da konuştu"* (Nisa, 164) buyurmuştur.

Sonra Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın iblisle konuştuğu da yer almaktadır. Çünkü iblis,

رَبِّ فَاَنْظِرْنِى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ * قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ * اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ * قَالَ رَبِّ بِمَا اَغْوَيْتَنِى لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ * اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ * قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ * اِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

"Ey Rabbim, insanların kabirlerinden kalkacakları güne kadar bana süre tanı. Cenâb-ı Hak, "Öyleyse sen, malûm olan bir zamana kadar mühlet verilenlerdensin" dedi. "Ey Rabbim, dedi, beni azdırmana mukabil ben de andolsun, yeryüzünde olan her şeyi onlara süsleyeceğim ve onların hepsini toptan azdıracağım. Onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ"... Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "İşte bu, bana göre (hak) olan dosdoğru bir yoldur. Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur. Azıp sapıtanlardan sana uyanlar müstesnâ.." (Hicr, 36-42) âyetlerinde de görüldüğü gibi, Cenâb-ı Hakk'la konuşmuştur. Bu âyetlerin zâhiri Allah ile iblis arasında pek çok konuşmanın cereyân ettiğine delâlet eder. Eğer bu konuşma, son derece bir şerefi icap ettirirse, o halde iblis nasıl zemmedilmiş olabilir?

Eğer bu konuşma herhangi bir şerefi gerektirmiyorsa, daha nasıl Allahu Teâlâ bu konuşmayı, وَكَلَّمَ اللهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *"Allah Musa'yla da konuştu"* (Nisa, 164) diyerek, Hz. Musa'yı teşrif sadedinde zikretmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

İblis kıssasında, Allahu Teâlâ'nın, o cevapları İblis'e arada bir vasıta bulunmadan verdiğine dair herhangi bir delâlet yoktur. Kim bilir, arada belki de bir aracı bulunuyordu?

Hak Teâlâ'nın, "وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ" *"Kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir"* buyruğu hakkında, iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, peygamberlerin mertebelerinin farklı farklı olduğunu beyân etmektir. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ **Hz. İbrahim**'i "Halîl" bir dost edinmiş ve bu rütbeyi de hiç kimseye vermemiştir. Yine Allahu Teâlâ **Hz. Dâvûd**'a hem hükümdarlığı hem de peygamberliği vermiştir; bu husus **Dâvûd** (a.s)'dan başkası için söz konusu değildir. **Hz. Süleyman**'a insanı, cinleri, kuşları ve rüzgârı müsahhar kılmış, bunu meselâ, babası **Dâvûd**'a vermemiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) de, hem insanlara hem de cinlere peygamber olarak gönderilmiş ve şeriati de, bütün şeriatleri neshetmiştir. Bu âyette yer alan "دَرَجَاتٍ" tabirini, makâm ve mevki manasına hamlettiğimiz zaman söz konusudur. Ama bu kelimeyi, peygamberlerin mu'cizeleri manasına aldığımızda da, bunu şöyle açıklayabiliriz: Peygamberlerin her birine, kendi zamanlarına uygun düşen muayyen bir çeşitte bir mu'cize verilmiştir. Meselâ **Hz. Mûsâ**'nın mu'cizeleri olan asâyı yılana çevirme, "yed-i beyzâ" ve denizi ikiye ayırma gibi hususlar, o zamanın halkının çok ileri derecede merhale kat etmiş olduğu sihre; Hz. İsa'nın mu'cizeleri olan anadan doğma körleri alacalı hastaları iyileştirmesi, ölüleri de diriltmesi gibi mu'cizeleri de o zamanın halkının son derece ileri gitmiş olduğu tıbba teşbih edilmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'in mu'cizesi olan Kur'an da, belâgat fesahat, nesir ve şiirler cinsinden olmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki mu'cizeler azlık çokluk; bakî olma ve bakî olmama; kuvvetli ve zayıf olma gibi hususlardan farklıdırlar.

Burada bir üçüncü izah da şudur: Bundan murat, dünya ile ilgili mertebelerin farklılığıdır; bu da ümmetin, sahabenin çokluğu ve devletin güçlülüğü gibi hususlardır.. Bu üç vechi düşündüğünde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hepsini bir arada bulundurmuş olduğunu anlamış olursun. Binaenaleyh,

Hz. Peygamber (s.a.s) makamı en yüce; mu'cizeleri en güçlü ve en kalıcı; kavmi en fazla olan ve devleti ise en büyük ve mükemmel olanıdır.

İkinci Görüş: Bu âyetle kastedilen, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Çünkü o, bütün peygamberlerden üstündür. Buna göre Allahu Teâlâ, "وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ" tabirini bir tembih ve bir rumuz yoluyla getirmiş demektir. Bu, şuna benzer: Büyük bir iş yapan kimseye, "Bunu kim yaptı?" denildiğinde o, kendisini kastederek, "Birimiz veya bazımız yaptı" der ki bu, kendisini açıkça belirtmesinden daha anlamlı olur. **Hutay'e**'ye, insanların en şairi kimdir diye sorulduğunda o, **"Züheyr** ve **Nâbiga**'dır" der; daha sonra da kendisini kastederek, "Eğer isteseydim, üçüncüyü de söylerdim" diye lâfını sürdürür. Eğer **Hutay'e,** "İsteseydim, kendimi de zikrederdim" demiş olsaydı, bu söz çok büyük bir mana ifade etmezdi..

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ'nın, "وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ" sözünden anlaşılan, O'nun, تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Biz, bu peygamberlerin kimine, diğerinden üstün meziyetler verdik"* buyruğundan anlaşılan mananın aynısıdır. O halde böyle bir tekrardan umulan fayda nedir? Yine, Hak Teâlâ'nın, "تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ" ifâdesi küllî bir kelâmdır. Bu sözden sonra O'nun, "مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ" sözü o cümleyi izâha bir başlangıçtır. Allahu Teâlâ'nın bundan sonra, "وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ" ifâdesi ise, o küllî kelâmı yeniden tekrarlamaktır... Cüz î ifâdeleri izaha başladıktan sonra sözü tekrarlamanın bir istidrâk ifâde ettiği herkesçe malûmdur" denilirse, buna şöyle cevâp verilir:

Hak Teâlâ'nın, "تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ" buyruğu, onların bir kısmının diğer kısmından daha üstün kılındığına delâlet eder. Ama, bu üstün kılmanın çok veya az bir derece ile tahakkuk ettiğine dair, bu ifâdede herhangi delâlet bulunmamaktadır. Binaenaleyh, Hak Teâlâ'nın "وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ" sözünde yukardaki ifâdede bulunmayan bir fayda var demektir. Binaenaleyh, bu ifâde bundan dolayı, bir tekrar addedilemez.

Hak Teâlâ'nın, وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ *"Meryem'in oğlu İsa'ya apaçık deliller verdik"* beyanı hakkında birkaç sual bulunmaktadır:

Birinci sual: Hak Teâlâ, âyetin başında, فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Onların bir kısmını diğerlerine üstün kıldık"* buyurmuş, sonra da bu uslûbu (mütekellim uslûbunu) bırakarak gâib sîgasına geçmiş, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ *"Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş, kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir"* buyurmuştur. Daha sonra da bu üslûptan yine birinci ifâde tarzına geçerek, وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ *"Meryem'in oğlu İsa'ya apaçık*

deliller verdik" buyurmuştur. O hâlde, önce mütekellimden gâibe, sonra da gâibden tekrar mütekellime geçmesindeki fayda nedir?...

Buna şu şekilde **cevap** veririz: Çünkü Allahu Teâlâ'nın, "مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ" tâbiri, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمْنَا "Onlardan, kendisiyle konuştuklarımız vardır" ifâdesinden daha heybetli ve daha etkilidir. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ, وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *"Allah, Musa'yla da konuştu"* buyurmuştur. İşte böyle bir maksattan dolayı gâib sîgasını tercih etmiştir.

Hak Teâlâ, وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ *"Meryem oğlu İsa'ya, apaçık deliller verdik"* beyanında, "mütekellim maal-gayr" (biz..) sîgasını tercih etmiştir. Çünkü O'nun, "وَاٰتَيْنَا" tabirindeki, "نَا" zamiri, ta'zîm zamiridir. Veren kimsenin ta'zîm olunması ve büyüklüğü ise, söz konusu olan "verme"nin büyüklüğüne delâlet eder.

İkinci suâl: Allahu Teâlâ, diğer peygamberler arasında, özellikle **Hz. Musa** ve **Hz. İsa**'yı niçin zikretmiştir? Bu, onların ikisinin, diğerlerinden daha üstün olduklarına delâlet eder mi?

Cevap: Özellikle bu ikisinin zikredilmesinin sebebi şudur: Bu iki peygamberin mu'cizeleri, bunların dışındaki peygamberlerin mu'cizelerinden daha âşikâr ve daha güçlüdür. Hem onların ümmetleri, Kur'an inerken mevcût idiler.. Diğer peygamberlerin ümmetlerinin nesli ise kesilmiş olup mevcut değillerdi.. Binaenaleyh bu iki peygamberin özellikle zikredilmesi, onların ümmetlerinin tenkit edileceğine bir dikkat çekmedir. Buna göre sanki şöyle denmiştir: "Bu iki peygamberin derecelerinin yüksek olması ve mu'cizelerinin de çok olmasına rağmen, ümmetleri o peygamberlere inkıyat etmemiş; aksine onlarla çekişmişler, onlara muhalefet etmişler ve onlara vâcip olan itaatten yüz çevirmişlerdir.

Üçüncü suâl: Apaçık delillerin husûsen **Hz. İsa**'ya verilmiş olması, bu açık delillerin başkasına verilmediğine delâlet eder veya böyle bir vehim uyandırır. Bunun caiz olmayacağı ise herkesçe malûmdur. Buna göre şâyet, "Allahu Teâlâ özellikle bu iki peygamberi, mu'cizeleri ve apaçık delilleri çok kuvvetli olduğu için zikretmiştir" derseniz, biz deriz ki, **Hz. Musa** (a.s)'nın beyyineleri **Hz. İsa**'nın beyyinelerinden daha güçlüydü. Daha güçlü değilse bile en azından onlar kadar güçlü...

Cevap: Bundan maksat, Yahudilerin fiillerinin çirkin olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü elinde apaçık mu'cizelerin meydana gelmesine rağmen onlar, **Hz. İsa** (a.s)'nın nübüvvetini inkâr etmişlerdir.

Dördüncü suâl: "Beyyinât" lâfzı, "cem-i kıllet" (azlık bildiren çoğul) dur. Bu ise, bu makama uygun düşmez.

Cevap: Biz bu kelimenin cem-i kıllet olduğunu kabul etmiyoruz. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ *"Ve onu, Rûhu'l-Kudüs ile destekledik"* beyanı hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hicâzlılar bu kelimeyi şeddeli, "اَلْقُدُّسِ"; **Benî Temîm** ise, "اَلْقُدُسِ" şeklinde telaffuz etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bunun tefsiri hususunda bazı görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Hasan el-Basrî, "اَلْقُدُسُ" lâfzından maksat Allah; rûh lafzından maksat ise, Cebraîl olduğunu söylemiştir. Buradaki izâfet teşrif içindir. Bunun manası, **"Hz. İsa'ya** işinin başında, ortasında ve sonunda Cibril vasıtasıyla yardımcı olduk" demektir. İşin başında yardımcı olmasının delili, Hak Teâlâ'nın, فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا *"Ona, ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) buyurmasıdır. İşin ortasında yardımcı olmasının delili, Hz. Cibril'in ona ilimleri öğretmesi ve onu düşmanlarından korumasıdır. İşin sonunda yardımcı olmasının delili ise şudur: Yahudiler Hz. İsa'yı öldürmek istediklerinde Cibril (a.s) ona yardımcı olmuş ve onu göğe yükseltmiştir.

Rûhu'l-Kudüs'ün Cebrail olduğuna delil ise, Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ *"De ki, onu Rûhu'l-Kudüs indirdi"* (Nahl, 102) âyetidir.

İkinci Görüş: Bu görüş **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir. Buna göre **Rûhu'l- Kudüs, Hz. İsâ'nın** kendisiyle ölüleri diriltmiş olduğu isimdir.

Üçüncü Görüş: Bu, **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Buna göre kendisiyle **Hz. İsa**'yı desteklemiş olduğu **Rûhu'l-Kudüs**'ün Allah'ın **Meryem**'e üflediği temiz rûh olması ve **Hz. İsa**'yı bu rûh sebebiyle, erkek ve dişinin nutfelerinin bir araya gelmesiyle yaratmış olduğu diğer varlıklardan ayırmış olması câizdir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَلَوْ شَاءَ اللهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ *"Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelen ümmetler, o apaçık deliller kendilerine geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur:

Bu peygamberlerin kavimleri, kendilerine apaçık deliller geldikten ve naklî-aklî deliller ortaya çıktıktan sonra ihtilâf etmişlerdir. Böylece onlardan bir kısmı iman, bir kısmı da inkâr etmiştir. İşte bu ihtilâf sebebiyle birbirlerine girmiş ve muharebe etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bütün hâdiselerin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğuna hükmedenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Eğer Allah, onların savaşmamalarını istemiş olsaydı, onlar savaşmazlardı. Buna göre mana, "Savaşmamak," Allah'ın savaşmamayı dilemesinin bir neticesidir. Lâzımın bulunmayışı, melzûmun bulunmayacağına delâlet eder. Binaenaleyh, bunlar arasında böyle bir savaş (melzûm) meydana geldiğine göre biz, savaşmamayla alâkalı ilâhî meşîet ve irâdenin (lâzım) bulunmadığını, aksine, bulunan şeyin savaşmayı istemesi olduğunu anlamış oluruz. Savaşmanın bir ma'siyet olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bu küfür, iman, tâat ve isyânın Allah'ın kaza, kader ve meşîetiyle olduğuna; kâfirlerin öldürülmelerinin ve onların mü'minlerle savaşmalarının, Allah'ın iradesiyle olduğuna delâlet eder.

Mu'tezile, yapılan bu istidlâle cevâp vermek isteyerek, şöyle demiştir: Bu âyetten maksat, kâfirlerin öldürüp savaştıklarında, onların elde ettikleri muzafferiyetin Allah tarafından olmadığını beyân etmektir. Bu maksat, "Allahu Teâlâ isteseydi onları helâk edip yok ederdi" veya, "isteseydi onların kuvvet ve kudretlerini alıp götürürdü" veyahut da, "...İsteseydi Allah, onları cebren ve zorla savaşmaktan alıkordu" denilmek suretiyle de elde edilirdi. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, "وَلَوْ شَاءَ اللهُ" ifâdesinden maksadın, O'nun bu çeşit meşîetlerinin bulunduğunu ortaya koymak olur. Bu, şöyle denilmesine benzer: Eğer devlet reisi isteseydi, onun memleketinde Mecûsiler ateşe tapmaz, Hristiyanlar da şarap içmezlerdi..

Buradaki meşîetten murat, zikrettiğimiz meşîettir. İşte, âyette de böyledir.

Daha sonra, **Kâdî, Mu'tezile** tarafından verilen bu cevâbı iyice pekiştirerek şöyle der: Meşîet, birtakım vecihlere göre bulunup, birtakım durumlara göre de bulunmayınca, zâhirde, husûsi bir veçhe, duruma delâlet söz konusu olmaz. Özellikle, bu çeşit meşîetler, birbirlerinden farklı ve birbirine zıt olurlar.

Cevap: Meşietlerin çeşitleri her ne kadar birbirinden farklı ve değişik olsalar bile, ne var ki bunlar, meşîet sözünde müşterekti. Âyette, şart sadedinde getirilmiş olan meşîet, hususî bir meşîet değil, umûmî bir manadaki meşiettir. Binaenaleyh bu müsemmânın (meşîet sözünün) bulunmuş ve tahakkuk etmiş olması gerekir. Meşîeti hususî bir meşîetle, yani helâk etme meşîeti veya güç ve kuvveti selbetme meşîeti veyahut da kahr ve icbâr etme meşîeti ile tahsis etmek, mutlak olan meşîeti mukayyet hâle getirmek olur ki, bu da caiz değildir. Tahsis etmek lâfzın zâhirinin hilâfına bir hareket olduğu gibi, bu aynı zamanda kesin olan delilin hilâfına da bir hareket olur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, savaşın meydana geleceğini bildiği zaman, -oysa ki, savaşın olmaması halinde savaş olacağını bilmek menfi ile müspetin, selb ile îcâbın arasını cem etmek olur- savaşın olacağını bilmesi durumunda, eğer Allahu Teâlâ savaşmamayı dilemiş, murat etmiş olsaydı, bu durumda Allahu Teâlâ menfî ile müspetin arasını cem etmeyi irâde etmiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Böylece, âyetin zahirinin, onların görüşlerinin zıddına olduğu ve kat'î olan aklî delilin de onların görüşlerinin zıddına olduğu ortaya çıkmış olur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ *"Fakat ihtilâfa düştüler. Neticede onlardan bir kısmı iman etti, kimi de küfre saptı"* buyurmuştur. Biz âyetin başında, mananın, "Şâyet Allah dileseydi, onlar ihtilâf etmezlerdi. İhtilâf etmediklerinde de birbirlerini öldürmezlerdi. İhtilâfa düştüklerinde, kaçınılmaz olarak birbirlerini öldürmüşlerdir" şeklinde olduğunu zikretmiştik. Bu âyet, fiilin, ancak sebebin meydana gelmesinden sonra tahakkuk edeceğine, çünkü anlaşmazlığın savaşmayı gerektireceğinin açık olduğuna delâlet etmektedir. Buna göre mana, "onların din konusundaki ihtilâfları, onları savaşmaya, birbirlerini öldürmeye sürükler" şeklindedir. Bu da, bu savaşmanın ancak bu sebepten dolayı meydana geldiğini; bu sebep her ne zaman bulunursa, savaşmanın da meydana geleceğini gösterir. Yine bu izah, sebep bulunduğu zaman fiilin meydana gelmemesinin imkânsız olduğuna; sebep bulunduğunda fiilin meydana gelmesinin vâcip olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca, her şeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiği ortaya çıkar. Çünkü sebepler mutlaka, Allahu Teâlâ'nın kulda teselsülü önlemek için yaratmış olduğu bir sebebe dayanmaktadır. Böylece âyet-i kerime yine bu açıdan da, bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا *"Fakat Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi"* buyurmuştur.

Eğer, "Tekrar etmedeki fayda nedir?" denilirse, deriz ki: **Vâhidî** (r.h.) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ bunu, sözünü te'kit ve bu fiili kendi başlarına yaptıklarını, bunda Allahu Teâlâ'nın kaza ve kaderinin söz konusu olmadığını iddia eden kimseleri yalanlamak için tekrarlamıştır."

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ *"Fakat Allah, dilediğini yapar"* buyurmuştur. Buna göre O, dilediğini muvaffak kılar, dilediğini de yardımsız ve çaresiz bırakır. O'nun fiiline hiç kimse itiraz edemez. Âlimlerimiz bu âyeti Allahu Teâlâ'nın mü'minlerin imanının yaratıcısı olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: Muarızımız, Allahu Teâlâ'nın mü'min kimseden imanı dilemiş olmasını uygun görmektedir. Âyette, Allahu Teâlâ'nın istediği her şeyi yapacağına delâlet eder. Binaenaleyh, mü'minlerin imanının yaratıcısının Allah olması gerekir. Yine âyet, Allahu Teâlâ'nın dilediği her şeyi yapacağına delâlet ettiğine göre, eğer Allah kâfirin de iman etmesini dilemiş olsaydı mutlaka kâfirlerde imanı yaratırdı ve onlar da mü'min olurlardı. Durum böyle olmadığına göre, bu Allahu Teâlâ'nın kâfirlerin iman etmelerini irâde etmediğine delâlet eder. Binaenaleyh bu âyet Allahu Teâlâ'nın amelleri yarattığı ve kâinatı irâdesine göre idare ettiği meselesine delâlet eder.

Mu'tezile, mutlakı mukayyet hale getirerek şöyle demektedir. "Bundan murat, Allah kendisinin fiillerinden dilediğini yaratır" demektir.

Bu görüş aşağıdaki bakımlardan zayıftır:

a) Bu, mutlakı takyit etmektir.

b) Bu kayıtlamaya göre âyet, vâzıh olanı beyan etmiş olur. Bu durumda da âyetin manası, "O, yaptığı şeyleri yapar" şeklinde olur.

c) Bu durumda hiçbir şey, Allahu Teâlâ'nın böyle vasfedilmesi hâlinde, O'nun kudretinin tamlığına ve mertebesinin ululuğuna bir delil olmaz. Allah en iyisini bilendir.

Malını ve Canını Allah Yoluna Vakfetmek

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

"Ey iman edenler, içinde ne bir alış-veriş, ne bir dostluk, ne de bir şefaat bulunmayan bir gün gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden infâk ediniz... Kâfirler zulmedenlerin tâ kendileridir" (Bakara, 254).

Bil ki insana en zor gelen şey, savaşta canını, hayır yolunda da malını harcamasıdır. Hak Teâlâ biraz önce savaş ile ilgili hususlardan bahsedince, bunun peşinden infakı emretmiştir. Burada bir başka husus daha vardır ki, o da şudur: Allahu Teâlâ önceki âyetlerde, وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللهِ *"Ve, Allah yolunda savaşınız"* (Bakara, 244) buyurarak savaşı emretmiş; onun hemen peşine de, مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا *"Kim Allah'a güzel bir borç verirse..."* (Bakara, 245) âyetini getirmiştir. Bundan maksadı, cihât hususunda mal harcanmasıdır. Daha sonra Allahu Teâlâ ikinci kez savaşla ilgili emrini te'kit etmiş, bu hususta Tâlût kıssasına yer vermiş, yine bunun peşine de cihat hususunda infakta bulunulması emrini getirmiştir ki, bu da Hak Teâlâ'nın, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا *"Ey iman edenler, infak ediniz"* buyruğudur.

Âyetin mâkabliyle olan münasebetini bu şekilde öğrendikten sonra biz deriz ki, âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile, Hak Teâlâ'nın, وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ *"Size rızık olarak verdiklerimizden infâk ediniz"* emriyle, sadece helâl olan şeyin rızık olacağına istidlâl edip demişlerdir ki: Allahu Teâlâ, rızık olan her şeyden infak edilmesini, bilittifâk emretmiştir. Ama, haram olan şeyin infâkı caiz değildir. Bu da, haram olan şeyin rızık olamayacağını kat'î olarak ifâde eder.

Âlimlerimiz ise, **Mu'tezile**'nin bu görüşüne mukabil şöyle demişlerdir: Âyetin zâhiri, her ne kadar rızık olan her şeyin infâk edilmesini emrettiğine delâlet etse bile, ne var ki biz bu emri, helâl olan her rızkı infâk etmekle ilgili bir emir olduğunu söyleyerek, tahsis ediyoruz.

İKİNCİ MESELE

Âlimler Hak Teâlâ'nın اَنْفِقُوا *"İnfâk ediniz.."* buyruğunun, zekât gibi farz olan infâka mı tahsis edildiği, yoksa ister farz, ister mendub olsun, her türlü infâk hakkında umûmî bir ifâde mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Hasan el-Basri,** bu emrin zekâta tahsis edildiğini söyleyerek, şunu belirtir: "Hak Teâlâ'nın, مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ *"İçinde ne bir alış-veriş, ne de bir dostluk bulunmayan bir gün gelmeden önce..."* beyanı, sadece farz olan infâkla ilgili olan bir vaad ve vaîd gibidir.

Ekseri âlimler ise, bu emrin hem vâcip hem de mendûb olan emri ihtiva edip Âyette herhangi bir vaîdin bulunmadığı görüşündedirler. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Dünyada olduğunuz müddetçe, âhiretle ilgili faydaları elde etmeye çalışın. Çünkü siz dünyadan ayrıldığınızda bu faydaları âhirette elde etmeniz ve kazanmanız mümkün olmaz".

Bir üçüncü görüşe göre de bu emirden murat, cihat hususundaki infâktır. Bunun delili ise, infakla ilgili emrin cihat ile ilgili emirden sonra getirilmiş olmasıdır. Binaenaleyh, bu emirden murat, cihat ile ilgili infâk olmuş olur. Bu **Esamm**'ın görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Kesîr ve **Ebû Amr,** hem burada "لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ"; hem İbrahim Sûresi'nde,

"لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا" (İbrahim, 31); hem de Tûr Sûresi'nde, لَا لَغْوَ فِيهَا وَلَا تَاْثِيمَ *"Orada ne anlamsız bir söz, ne de bir günaha sokma vardır..."* (Tûr, 23) şeklinde nasb ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bunların hepsini "ref" ile okumuşlardır. Nasb ve ref' ile okuma arasındaki farkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ" (Bakara, 197) âyetinin tefsirinde söylemiştik.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetten kastedilen şudur: İnsan, âhirete yapayalnız gelecektir. Yanında, dünyada kazanmış olduğu şeylerden hiçbir şey bulunmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ *"Andolsun, sizi ilk defa nasıl yaratmışsak, işte öylece yapayalnız bize geleceksiniz.* Ve *size vermiş olduğumuz şeyleri de arkanızda bırakarak.."* (En'am, 94) ve وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَاْتِينَا فَرْدًا *"Biz onun söylediğine mirasçı olacağız ve o, bize tek başına gelecektir"* (Meryem, 80) buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın, لَا بَيْعٌ فِيهِ *"O günde hiçbir alış-veriş yoktur"* buyruğu ile ilgili iki izâh vardır:

a) Buradaki bey' fidye manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ *"O gün sizden bir fidye alınmaz"* (Hadid, 15); "وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ *"Ondan bir fidye kabul edilmez"* (Bakara, 123) ve وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا *"Her türlü fidyeyi verse bile, bu o kimseden kabul edilmez"* (En'âm, 70) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Herhangi bir ticaretin yapılamayacağı ve böylece de, kendisiyle fidye verilerek ilâhî azaptan kurtulunacak bir kazancın bulunmayacağı o gün gelmezden önce...."

b) Mananın şu şekilde olmasıdır: "Herhangi bir ticaretin ve alış-verişin olmayacağı, böylece de mal namına hiçbir şeyin kazanılamayacağı gün gelmezden önce, mülkünüzde olan mallarından kendiniz için önceden yollayın, infâk edin...."

Hak Teâlâ'nın, وَلَا خُلَّةٌ *"Dostluk da yoktur"* sözünün manası, "Sevgi", "meveddet" demektir. Bunun benzeri âyetler de, اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ *"Dostlar o gün birbirlerine düşmandırlar. Müttakiler hariç..."* (Zuhruf, 67); وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ *"Aralarında ki bütün bağlar kopmuştur"* (Bakara, 166); يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا *"Kıyamet gününde birbirinizi inkar edecek, yine bir kısmınız bir kısmınızı lanetleyecek"* (Ankebût, 25), kâfirlerden nakledilerek, فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ * وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ *"Artık bizim için ne bir şefaatçi vardır, ne de candan bir dost..."* (Şuara, 100-101) şeklinde gelen âyetler ile, وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ *"Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* (Bakara, 270) âyetidir.

Hak Teâlâ'nın, وَلَا شَفَاعَةٌ *"Şefâât da yoktur"* sözü, her çeşit şefaatin bulunmamasını gerektirir. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ" beyanı, herkes hakkında umumî bir ifâdedir. Ne var ki diğer deliller, mü'minlerin arasında bir sevgi ve muhabbetin bulunacağına ve mü'minlere şefaat edileceğine delâlet etmektedir. Biz bu hususu, Allahu Teâlâ'nın, وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ *"Kimsenin kimseye faydasının dokunamayacağı, hiç kimseden bir fidye ve şefaatin kabul edilmeyeceği bir günden sakınınız"* (Bakara, 123) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Bil ki kıyamet gününde dostluğun ve şefaatin bulunmamasının pek çok sebebi vardır:

a) Allahu Teâlâ'nın, لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ *"O gün onlardan her birinin kendisine yetecek bir işi vardır"* (Abese, 37) âyetinde de belirttiği gibi, herkes kendi nefsiyle meşguldür.

b) Allahu Teâlâ'nın, يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ *"(O zelzeleyi) gördüğünüz gün, emzikli her kadın emzirdiğini unutacak, gebe olan her kadın yükünü düşürecek; insanları sarhoş gibi göreceksin. Halbuki onlar sarhoş değillerdir..."* (Hacc, 2) âyetinde de belirttiği gibi, şiddetli bir korku herkesi kuşatır.

c) Kâfirin küfrü, fâsıkın da fıskı sebebiyle kendilerine azâp geldiğinde, o kimseler bu iki şeye kızarlar. Onlar bu iki şeye kızınca, bu iki sıfatla mevsuf olan herkese kızarlar.

Küfr (İnkâr) ile Zulüm Arasındaki Münasebet

Hak Teâlâ'nın, وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Kâfirler zulmedenlerin ta kendileridir"* buyruğuna gelince, **Atâ İbn Yesâr**'ın " الظَّالِمُونَ هُمُ الْكَافِرُونَ "O zâlimler, kâfirlerin ta kendileridir" demeyip de, "وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ" diyen Allah'a hamdolsun" dediği nakledilmiştir. Âlimler bu âyetin tefsiri konusunda şu te'villeri ileri sürmüşlerdir:

Birinci Te'vil: Allahu Teâlâ'nın, وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ *"Ne bir dostluk, ne de bir şefaat vardır"* ifâdesi, kıyamet gününde, mutlak olarak dostluğun ve şefaatin bulunmadığı zannını verir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, bu yokluğun kâfirlere mahsus olduğuna delâlet etsin diye, bu sözün hemen peşinden وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir"* buyurmuştur. Bu açıklamaya göre âyet, fasıklar hakkında şefaatin bulunduğuna delâlet etmektedir. Kâdî, bu görüşün doğru olmadığını, çünkü Hak Teâlâ'nın "وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ" beyanının yeni başlayan bir söz olduğunu, binaenaleyh kendisinden önceki ifadelerle bir ilgisinin bulunmamasının gerektiğini söylemiştir.

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Eğer biz bu sözün yeni başlayan müstakil bir kelâm olduğunu kabul edersek, Allah'ın kelâmına "hulf" (mantığa ve mâkûl olana zıtlık) ârız olmuş olur. Çünkü, kâfir olmayanlar da bazen zâlim olabilir. Ama biz bu ifâdeyi, kendinden öncekilerle irtibatlı düşünürsek böyle bir müşkil ortadan kalkmış olur. Binaenaleyh, âyetin mâkabliyle irtibatlı düşünülmesi gerektiğine hükmetmek lâzımdır.

İkinci Te'vil: Kâfirler cehenneme girdiklerinde o azaptan kurtulamazlar. Binaenaleyh Allahu Teâlâ onlara, o azapla zulmetmiş olmaz. Aksine

onlar, küfrü ve fıskı tercih ettikleri, böylece de bu azâba müstahak oldukları için, kendilerine zulmeden kimseler olmuşlardır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا *"Onlar, yaptıkları şeyleri hazır bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez"* (Kehf, 49) âyetidir.

Üçüncü Te'vil: Kâfirler, kendilerinin son derece muhtaç olacakları ve ihtiyaç içinde kalacakları bir gün için hayr u hasenâtta bulunmayı terk ettikleri için zâlim olmuşlardır. "Ey hayatta bulunanlar, onların bu kötü seçimleri hususunda, sakın onlara uymayın! Aksine sizler kıyamet gününde Allah'ın azabından nefislerinizi kurtarmanız için fidye olacak şeyleri, kendiniz için önceden yollayın, yapın!..."

Dördüncü Te'vil: Kâfirler, işleri yerli yerinde yapmadıkları için, kendilerine zulmetmişlerdir. Çünkü onlar şefaati, Allah katında şefaat etme hakları bulunmayan varlıklardan beklemişlerdir. Çünkü onlar putlar hakkında, هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ *"İşte bunlar, Allah katında bize şefaat edecek olanlardır"* (Yûnus, 18) ve مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى *"Biz onlara ancak, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz"* (Zümer, 3) demişlerdir. Binaenaleyh, kim bir nesneye tapar ve onun kendisine Allah katında şefaat etmesini beklerse, iyiliği, kendisinden beklenilmesi caiz olmayan kimselerden beklediği için nefsine zulmetmiş olur.

Beşinci Te'vil: Zulümden murat, infakta bulunmamaktır. Nitekim Hak Teâlâ, اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا *"Bu iki bağ mahsulünü vermiş ve bundan hiçbir şeyi eksik bırakmamışlardı"* (Kehf, 33), yani, "mahsulünü verdi, kaçınmadı" buyurmuştur. Buna göre âyetin manası, "Kâfirler, Allah yolunda infâkı terk eden kimselerdir" şeklinde olur. Ama Müslümana gelince, az veya çok, mutlaka bir şey infak etmesi gerekir.

Altıncı Te'vil: "وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظّٰلِمُونَ" ifâdesinin manası, "Onlar, zulümde kâmil ve bu hususta çok ileri derecelere varmışlardır" şeklindedir. Nitekim, "اَلْعُلَمَاءُ هُمُ الْمُتَكَلِّمُونَ" denilir. Yani, "Kelâmcılardır ilimde en mükemmel kimseler" demektir. İşte burada da böyledir. Bu izahların pek çoğunu Kaffâl (r.h.) anlatmıştır. Allah en iyisini bilendir.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَآءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾

"Allah; O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Diridir. Zâtiyle ve kemâliyle kâimdir. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdince şefaat edecek kimse yoktur. O, (mahlûklarının) önlerindekini ve arkalarındakini bilir. (Mahlûkatı), O'nun ilminden ancak kendisinin dilediği kadarını kavrayabilirler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Bunları korumak, O'na ağır da gelmez. O, çok yüce, çok büyüktür" (Bakara, 255).

Bil ki, Allahu Teâlâ'nın, kitabı olan Kur'an'daki âdeti, ilm-i tevhidi, ilm-i ahkâmı ve kıssalar ilmini birbiri içinde zikretmektir. Kıssaları zikretmesinden maksadı, ya tevhîd ilminin delillerini açıklamak veyahut da ahkâm ve mükellefiyetleri pekiştirip, sağlamlaştırmaktır. Bu yol, insanı tek bir çeşit ilimde durdurmamak için, takip edilecek en güzel yoldur. Çünkü tek bir çeşit ilim üzerinde durmak insana bıkkınlık verir. Ama, ilmin bir nev'inden diğer nev'ine geçtikçe, insanın gönlü açılır ve kalbi huzur duyar. Böylece de, sanki o kimse o beldeden başka bir beldeye yolculuk ediyor, bir bahçeden başka bir bahçeye geçiyor ve çok lezzetli bir yiyecekten lezzetli başka bir yiyeceğe intikal ediyor demektir. Hiç şüphe yok ki bu, en lezzetli ve çok fazla arzu uyandırıcı bir durumdur. Allahu Teâlâ önceki âyetlerde, insanların faydasını gördüğü ahkâm ve kıssalar ilminden bahsedince, şu anda da, tevhîd ilmiyle alâkâlı şeylerden bahsederek, اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ *"Allah; O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. Diridir. Zâtiyle ve kemâliyle kâimdir"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyete'l-Kürsi'nin Faziletleri**

Âyete'l-Kürsî'nin fazileti hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: مَا قُرِئَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فِي دَارٍ اِلَّا اهْتَجَرَتْهَا الشَّيَاطِينُ ثَلَاثِينَ يَوْمًا وَلَا يَدْخُلُهَا

سَاحِرٌ وَلَا سَاحِرَةٌ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً *"Bu âyet herhangi bir evde okunduğunda, şeytanlar o evi otuz gün süreyle terk ederler ve hiçbir büyücü (sihirbaz) erkek ve hiçbir (büyücü kadın) kırk gece süreyle o eve giremez."*[28]

Hz. Ali (r.a.)'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Nebi'nin minber üzerinde iken şöyle dediğini duydum:

مَنْ قَرَأَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ لَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ دُخُولِ الْجَنَّةِ إِلَّا الْمَوْتُ وَلَا يُوَاظِبُ عَلَيْهَا إِلَّا صِدِّيقٌ اَوْ عَابِدٌ وَمَنْ قَرَأَهَا إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ أَمَّنَهُ اللهُ عَلَى نَفْسِهِ وَجَارِهِ وَجَارِ جَارِهِ وَالْأَبْيَاتِ الَّتِي حَوْلَهُ

"Kim, Âyete'l-Kürsî'yi her farz namazın peşinden okursa, cennete girmesine, ölümden başka hiçbir şey mâni olmaz (Ölünce cennete girer). Onu okumaya, ancak sıddîk veya âbid kişiler devam eder. Kim onu, yatağına girdiğinde okursa, Allah o kimseyi kendi canı, komşusu, komşusunun komşusu ve etrafındaki evler hususunda emin kılar"[29]

Sahabe-i kirâm, Kur'an'da hangi âyetin daha faziletli olduğunu müzakere ederlerken, Hz. Ali onlara, "Âyete'l-Kürsî'den haberiniz yok mu?" der, sonra da sözüne şunları ilâve eder: "Allah'ın Resûlü, bana şöyle dedi: يَا عَلِيُّ سَيِّدُ الْبَشَرِ آدَمُ سَيِّدُ الْعَرَبِ مُحَمَّدٌ وَلَا فَخْرَ وَسَيِّدُ الْكَلَامِ الْقُرْآنُ وَسَيِّدُ الْقُرْآنِ الْبَقَرَةُ وَسَيِّدُ الْبَقَرَةِ آيَةُ الْكُرْسِيِّ *—"Ya Ali, beşeriyetin efendisi Hz. Adem; Arapların efendisi Muhammed'dir. Bunda övünülecek bir durum yok. Sözlerin efendisi Kur'an, Kur'an'ın efendisi Bakara Sûresi, Bakara Sûresi'nin efendisi ise, Âyete'l-Kürsî'dir"*[30] der.

Yine Hz. Ali'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bedir gününde savaşıyordum. Derken Allah'ın Resûlü'nün ne yaptığını göreyim diye, O'nun yanına vardım. Yanına vardığımda O secde halinde, "Ya Hayyü Ya Kayyûmu" diyor, başka bir şey demiyordu. Sonra savaşa döndüm. Daha sonra da, Resûlullah'ın yanına tekrar geldiğimde O, aynı şeyleri söylüyordu. Ben, gidip gelmeye ve O'na bakmaya devam ettim. O da, Allahu Teâlâ kendisine fethi müyesser kılıncaya kadar, aynı şeyi söylemeye devam etti"...

Şerefli Olan Zikir ve İlim

Bil ki zikir ve ilim, mezkûra ve mâlûma tâbidirler. Mezkûr ve malûm ne kadar şerefli olursa, zikir ve ilim de o nispette şerefli olurlar. Mezkûratın ve mâlûmatın en şereflisi Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır. Hatta O, böyle

28 Darimî, Fedâilü'l-Kur'an 14, (2/448).

29 Münziri, et-Tergîb ve't-Terhib, 2/453.

30 Bu mânada başka bir hadis için bkz. Tirmizi, Fedâilû'l Kur'an, 2 (5/157).

denilmekten de yücedir. Çünkü O, kendinden başka her şeyden daha şereflidir. Çünkü böyle bir mukayesede bulunmak, bir tür aynı cinsten olma ve benzerliği gerektirir ki, Allahu Teâlâ kendisinin dışındakilerle aynı cinsten olmaktan münezzehtir. İşte bu sebepten dolayı Allah'ın celâl ve kibriyâsının sıfatlarına şâmil olan her söz, son derece celâlli ve şerefli bir söz olmuş olur. İşte Âyete'l-Kürsî böyle olunca, hiç şüphesiz o, şeref hususunda zirvede bulunmuş olur.

İKİNCİ MESELE: **Esmâ-i Hüsna'dan Hayy ve Kayyûm'un Tefsiri**

Bil ki, "اللّٰه" lâfzının tefsiri, kitâbın başında; لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Ondan başka ilâh yoktur"* buyruğunun tefsiri de وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Sizin ilâhınız, tek bir ilâhtır. O'ndan başka bir ilâh yoktur" (Bakara,* 163) âyetinin tefsirinde geçmişti. Burada geriye sadece, Hak Teâlâ'nın "اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ" tavsifinin tefsiri hakkında konuşmak kalmıştır.

İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir. "Allah'ın isimlerinin en büyüğü, "اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ" lâfızlarıdır". Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Bedir gününde secde halinde iken, bu kutlu isimleri zikretmekten başka bir söz söylemediğine dair yapmış olduğumuz rivâyet de, bu ismin azamet ve celâlini gösterir. Akli deliller de, yapılan bu rivâyetlerin doğruluğuna delâlet etmektedir. Muvaffakiyet Allah'tandır diyerek, bunun izahını şöyle yapabiliriz:

Hiç şüphesiz mevcûdât, ya tamamiyle mümkinâttan, ya tamamiyle vâcibattan, veyahut da bazısı mümkinâttan bazısı da vâcibattandır. Mevcûdatın hepsinin mümkinâttan olması caiz değildir. Çünkü her mürekkep varlık kendi cüzlerinden her birine muhtaçtır. Bu mürekkep varlığın cüzlerinden her biri "mümkin"dir. "Mümkin"e muhtaç olan, imkân dahilinde olmaya daha lâyık ve daha elverişlidir. Binaenaleyh, mürekkep varlık bizâtihî "mümkin"dir. Onun cüzlerinden her biri de mümkindir. Çünkü, o cüzlerin her birinin varlığı, ancak kendisinden başka olan bir "müreccih" sayesinde yokluğuna tercih edilmiştir. Binaenaleyh bu mürekkep varlık, hem "mürekkep" olması, hem de cüzlerinin her biri itibariyle, kendisinden başka olan bir müreccihe muhtaçtır. Her türlü mümkinâttan başka olan her şey, mümkin olamaz. Binaenaleyh böylece, mümkin olmayan bir mevcut bulunmuş olur. Böylece de her mevcudun mümkin olduğuna hükmetmek bâtıl ve yanlış olur.

Mevcûdatın tamamının vâcibattan olduğu hususuna gelince, bu da bâtıldır. Çünkü, şâyet her biri zâtı gereği vâcip olan iki varlık bulunsa, o zaman bu iki varlık zâtı gereği vâcip olmada müşterek olur ve nefy bakımından

da birbirlerinden başka olurlardı. Kendisiyle ortaklığın sağlandığı, tahakkuk ettiği şey, kendisiyle farklılığın tahakkuk etmiş olduğu şeyden başkadır. Binaenaleyh, bu iki mevcûttan her biri, kendisiyle ortaklığın sağlandığı vâcip oluş ile, kendisiyle farklılığın meydana geldiği başkalıktan mürekkep olmuş olur. Her mürekkep, kendi cüz'üne muhtaçtır. Halbuki, onun cüz'ü kendisinden başkadır. O halde her mürekkep varlık, başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan her şey, zâtı gereği mümkin bir varlıktır. Binaenaleyh, vacibu'l-vücûd olan varlık şâyet birden fazla olsaydı, onlardan hiçbirisi vâcibu'l-vücûd olamazdı.. Ki bu da, imkânsızdır.. Bu iki kısım geçersiz ve bâtıl olunca, mevcûdâtın içerisinde zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan tek bir varlığın ve O'nun dışında kalan her şeyin, zâtı gereği mümkin ve de, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan zâtın yarattığı bir mevcût olmuş olduğu ortaya çıkmış olur. Bu iki kısım bâtıl olunca, zâtı gereği vâcip olan hem "lizâtihî", hem de "bizâtihî" vâcip olur ve varlığı hususunda kendisinden başkasına muhtaç olmaz. Vâcibu'l-vücûd olan zâtın dışında kalan her şey, gerek varlığı, gerekse mâhiyeti hususunda lizâtihî vâcip olan varlığın yaratmasına muhtaçtır. O halde zâtı gereği vâcip olan, hem bizâtihî kâimdir; hem de, kendisinin dışında kalan her şeyin, gerek mahiyeti, gerekse varlığı hususunda kâim olmasının sebebi olur. Buna göre Allah, bütün mevcûdâta nispetle kayyûm ve hayy'dır. Binaenaleyh kayyûm, zâtı sebebiyle kâim olan ve gerek mahiyetleri, gerekse varlıkları itibariyle kendisinin dışında kalan her şeyi ayakta tutan demektir. Zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan varlık mevcût olunca, her şeye nispetle gerçek kayyûm O olmuş olur.

Sonra Allahu Teâlâ bütün varlıklarda "müessir" olunca, O'nun bu müessiriyyeti, ya "illiyyet ve icab" yoluyla, veyahut da "fiil ve ihtiyar" yoluyla olunca, hiç şüphesiz Allahu Teâlâ "اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ" ifadesiyle, kendisinin "illiyyet ve icab" yoluyla müessir olduğu vehmini ortadan kaldırmış olur. Çünkü hayy, "en üstün derece aktif ve faâl" ; "اَلدَّرَّاكُ الْفَعَّالُ" demektir. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ "el-hayyu" tabiriyle kendisinin alîm, kâdir olduğuna; "el-kayyûm" tavsîfiyle de, bizâtihi kâim ve kendisinin dışındaki varlıkların da "mukavvimi" (ayakta tutanı) olduğuna delâlet etmiştir. "İlm-i tevhîd"de muteber olan bütün meseleler işte şu iki asıldan çıkmıştır:

Vâcibu'l-Vücûd Mefhumunun Manası

1) Vâcibu'l-vücûd; mahiyyeti cüzlerden mürekkep değildir anlamında tektir. Bunun aklî delili şudur: Her mürekkep varlık, meydana gelmesi hususunda, kendi cüzlerinden her birine muhtaçtır. Halbuki, onun cüz'ü

kendisinden başkadır. Her mürekkep başkasıyla ayakta durabilir (kâim olabilir). Başkasıyla kâim olansa, bizâtihî kâim olamaz. Böylece de "kayyûm" vasfını alamaz. Halbuki biz, aklî delille Allahu Teâlâ'nın "kayyûm" olduğunu beyan etmiştik. Allahu Teâlâ'nın zâtı bakımından tek olduğu sabit olunca, bu aslın iki lâzımının bulunması gerekir:

Birinci Lâzım: "Varlık âleminde, her biri zâtı gereği vâcip olan iki şey yoktur" anlamında, vâcibu'l-vücûd birdir. Çünkü böyle bir şeyin varlığı kabul edilecek olsa, bu iki şey vâcibu'l-vücûd olma hususunda müşterek; tayyün (ayrı varlık olma) hususunda farklı olurlar. Kendisiyle ortaklığın tahakkuk ettiği şey, kendisiyle farklılığın tahakkuk ettiği şeyden başkadır. Binaenaleyh, bu iki varlıktan her birinin zâtı bakımından iki cüz'den mürekkep olması gerekir. Halbuki biz, bunun muhal olduğunu açıklamıştık.

İkinci Lâzım: Allahu Teâlâ'nın hakikatinin iki cüz'den mürekkep olması imkânsız olunca, O'nun bir mekânda bulunması da imkânsız olur. Çünkü bir mekânda yer işgal eden her şey, parçalanabilir ve bölünebilir. Halbuki, Allah'ın mürekkep bir varlık olduğunu söylemenin imkânsız olduğu ortadadır. Allahu Teâlâ'nın bir mekânda olmadığı sabit olunca, O'nun bir cihette olması da, aynı şekilde imkânsız olur. Çünkü, "mütehayyiz" kelimesinin manası, kendisine hissî olarak işaret edilmesi mümkün olan, demektir.

Allahu Teâlâ'nın bir mekânda ve bir cihette olmadığı sabit olunca, O'nun uzuvlara sahip olması, hareket ve sükûn halinde bulunması da imkânsız olur.

Allah Bizâtihî Kâimdir

2) Allahu Teâlâ kayyûm olunca, bizâtihî kâim olmuş olur. O'nun bizâtihî kaim olması da şu hususları gerektirir:

Birinci Lâzım: Allahu Teâlâ'nın, sonradan meydana getirilmiş bir şeyde (mevzû) âraz bir maddede sûret olmayıp bir mahalle hulûl etmiş (hâil) olmamasıdır. Çünkü bir mahalle hulûl etmiş olan, o mahalle muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, zâtıyla kayyûm olamaz.

İkinci Lâzım: Allahu Teâlâ'nın Kayyûm Vasfı

Âlimlerden bazıları şöyle demiştir:

İlmin manası ancak, malum olan, bilinen şeyin hakikatinin bilene, âlime belli olmasıdır. Allahu Teâlâ, başkasıyla değil, kendi nefsiyle kâim olmak anlamında kayyûm olunca, O'nun hakikati de O'nun zâtınca bilinir,

zâtına belli olur. İlmin manası ancak bu hazır olma, belli olma (hudûr) olunca, O'nun hakikatinin zâtı için malûm olması; o zaman da, zâtının ancak zâtı için malûm olması gerekir. Ve O'nun dışındaki her şey ise, ancak O'nun tesiriyle meydana gelir.

Öte yandan biz, başkasını ayakta tutucu, kâim kılıcı manasında, O'nun kayyûm olduğunu açıkladık. Eğer bu tesir bir irâde ve ihtiyar ile oluyorsa, muhtâr olan fâilin, fiilinin şuurunda olması gerekir. Eğer bu mecbûren (bi'l-îcâb) oluyorsa, yine O'nun kendi dışındaki her şeyi bilmesi gerekir. Çünkü O'nun zâtı, kendisi dışındaki her şeyi icap ettirmekte, gerektirmektedir. Biz, Allah'ın lizâtihî nefsiyle kaim olmasından, O'nun zâtıyla alîm olmasının gerektiğini açıklamıştık.. İlleti bilmek ise, malûlü bilmenin bir illetidir. İşte bütün bu durumlara göre, Allahu Teâlâ'nın kayyûm olmasından, O'nun bütün malûmatları bilmesi gerekmektedir.

Üçüncü Lâzım: Allah, zatı dışındaki bütün şeylerin kayyûmu, ayakta tutanı olunca, O'ndan başka her şeyin muhdes (sonradan meydana gelme) olması gerekir. Çünkü Allah'ın bu başka şeyi ayakta tutmadaki tesirinin, o şeyin bekâsı, var olmaya devâm etmesi halinde olması imkânsızdır. Çünkü hâsılı tahsil, muhaldir. Bu tesir, ya o şeyin yokluğu halinde icra olunur, ya da o şeyin hudûsu halinde.. Her iki halde de, her şeyin muhdes olması gerekir.

Dördüncü Lâzım: Allahu Teâlâ bütün mümkin varlıklar için kayyûm, onları ayakta tutucu olunca, bütün mümkin varlıkların, vasıtalı yahut vasıtasız O'na istinat etmesi lâzım.. Her iki durumda da, kazâ ve kaderin var olduğunu söylemek hak olur. Bu, bizim bu kitapta birçok âyet-i kerime vesilesiyle izah ettiğimiz ve açıkladığımız hususlardandır.

Allah'ın tevfîki sana yardım eder ve sen zikrettiğimiz bu çetin meseleleri iyice düşünürsen, ilm-i İlahî'ye müteallik meseleleri kavramanın tek yolunun ancak, Allah'ın hayy ve kayyûm olması olduğunu, binaenaleyh **"İsm-i A'zam"**ın da bu olmasının uzak görülemeyeceğini anlarsın...

وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ *"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur "* (Bakara, 163) ve شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ *"Allah, kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmadığına şahit olmuştur"* (Âl-i İmran, 18) gibi, ilahiyattan bahseden diğer âyetlere gelince, bunlarda Allah'ın zıddının ve benzerinin (ed-dıddu ve'n-niddu) nefyi anlamında, tevhidin açıklanması bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"De ki: "O, Allah'tır; birdir"* (İhlâs, 1) âyetine gelince, bunda, Allah'ın zıddının ve benzerinin nefyi; hakikatinin cüz'lerden mürekkep olmadığı manasında, tevhîdin açıklanması bulunmaktadır. اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Muhakkak ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri yaratan Allah'tır"* (A'raf, 54) âyetinde ise, rubûbiyyetin sıfatı açıklanmaktadır; bunda, hakikatin birliğinin açıklaması bulunmamaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın "اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ" buyruğuna gelince, bu hepsine delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kayyûm olması, O'nun zâtıyla kaim ve başkası için de "mukavvim" (ayakta tutucu, varlıkta tutan) olmasını gerektirir. O'nun zâtıyla kaim olması ise, hakikatinde bir çokluğun bulunmaması anlamında, vahdeti, birliği gerektirmektedir. Bu, O'nun zıddının ve benzerinin (nidd) bulunmaması anlamında, "vahdet"i, ve bir mekân işgâl etmemeyi (nefyü't- tehayyüz); bu vasıtayla da, bir cihette bulunmamayı gerektirir.

Allah'ın yine, kendisinden başka varlıkları ayakta tutan anlamında kayyûm olması, ister cismen olsun, isterse rûhen; ister akıl yönünden olsun, isterse nefis yönünden, O'nun dışındaki her şeyin sonradan meydana gelmiş olmasını gerektirir. Bu, her şeyin Allah'a dayanmasını, bütün sebep ve neticelerin O'na varmasını gerektirir. Bu da, kaza ve kaderin Allah'tan olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Binaenaleyh bu iki lâfzın bütün ilahî konuları ihata etmiş gibi olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple de "Âyete'l-Kürsî" fazilet bakımından en üst noktaya ulaşmış olur. Böylece bu durum da, Allah'ın isimlerinden en büyük ismin **(İsm-i Â'zam'ın)** bu vasıf olmasını gerektirir.

Sonra Allahu Teâlâ kendisinin hayy ve kayyûm olduğunu beyan edince, bunu لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku"* beyanıyla te'kit etmiştir. Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ, mahlûkâtın idare ve tedbirinden hiçbir zaman gâfil değildir. Çünkü, meselâ çocuğun koruyup gözeticisi, bir an çocuktan gâfil bulunsa, çocuğun durumu aksar. Cenâb-ı Allah ise, sonradan meydana gelmiş, yaratılmış bütün varlıkların kayyîmi, bütün mümkinâtın (varlıkların) da kayyûmudur. Binaenaleyh, onları yönetmekten gâfil bulunması mümkün değildir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın "لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ" buyruğu, O'nun kâim oluşunu açıklamak için getirilmiş olan bir te'kit ifâdesidir. Bu tıpkı, fırsatı kaçırıp ihmalkârlık yapan kimseye söylenilen şu söz gibidir: اِنَّكَ لَوَسْنَانُ نَائِمٌ "Muhakkak ki sen dalmışsın, uyuyorsun!"

Sonra Cenâb-ı Hak, kendi zâtıyla kaim ve başkası için de "mukavvim" olması manasında kendisinin kayyûm olduğunu beyan edince, buna bir başka hükmü istinat ettirmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur"* âyetidir. Çünkü Allah'tan başka her şeyin mahiyyeti Allah ile kâim olup, varlığı Allah'ın yaratması, tekvini ve meydana getirmesi ile olunca, kendisi dışında kalan her şeyin O'nun mülkü ve milki olması gerekir ki, Allah'ın, "لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ" beyanından murat da budur.

Sonra Allahu Teâlâ'nın, kendisi dışında kalan her şeyin mâliki ve melîki olduğu sâbit olunca, O'nun hükmünün her şeyde cari olduğu; O'nun izni ve emri olmaksızın hiç kimsenin hiçbir şeyde hükmedemeyeceği ortaya çıkmış olur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın: مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ *"O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdinde şefaat edecek kimse yoktur"* buyruğundan maksat da budur.

Sonra Allahu Teâlâ'nın her şeyin mâliki olduğunu bildirince, bundan O'nun mülkünde hiç kimsenin asla bir tasarruf hakkının olmaması gerektiğini ve keza kendisinin her şeyi bilen olup kendinden başkasının ise her şeyi bilemeyen olduğunu bildirince de, O'nun mülkünde, başka hiçbir kimsenin O'nun izni olmaksızın hiçbir surette tasarruf hakkının bulunmadığını belirtmiştir ki, bu da Hak Teâlâ'nın, يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ *"O, yaratıklarının önlerindekini ve arkalarındakini bilir"* buyruğunun manasıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın her şeyin âlimi ve bilicisi olduğuna işarettir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ *"(Mahlûkâtı), O'nun ilminden hiçbir şeyi ihâta edemez"* buyurmuştur ki, bu da Allahu Teâlâ'dan başkasının her şeyi bilemeyeceğine işârettir.

Sonra Cenâb-ı Hak, göklerde ve yerde tam bir mülkiyete ve hükümranlığa sahip olduğunu beyan buyurunca, gökler ve yerlerin dışında kalan şeylerdeki mülkiyetinin daha yüce ve daha büyük olduğunu ve vehmedenlerin vehminin kendisine ulaşamayacağını, yine hayâl edenlerin hayallerinin O'nun en aşağı derecesine yükselmeksizin sona ereceğini beyân buyurarak, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır "* buyurmuştur.

Sonra Allahu Teâlâ, her şeyde kendi hükmünün ve mülkünün aynı nitelikte ve aynı şekilde olduğunu beyân ederek, وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا *"Bunları korumak, O'na ağır da gelmez"* buyurmuştur.

Sonra kendisinin bütün muhdes, mümkin varlıkların ve mahlûkatın mukavvimi, ayakta tutanı olduğu manasında kayyûm olduğunu beyan edince, kendisinin, kendi nefsi ve zâtıyla kaim olduğu, herhangi bir işte herhangi bir kimseye muhtaç olmaktan münezzeh olduğu manasında kayyûm olduğunu açıklamıştır. Böylece Allahu Teâlâ, bir mekâna muhtaç olan mütehayyiz, mekân tutan; bir zamana muhtaç olan bir mütegayyir, değişken varlık olmaktan münezzeh olduğunu belirterek, وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ *"O, çok yüce, çok münezzehtir"* buyurmuştur. Bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın, hiçbir şeyde başkasına muhtaç olmama; sıfatlarından herhangi bir sıfat ve vasıflarından herhangi bir vasıf hususunda mahlûkata benzemeyeceği manasındaki yücelik ve ululuktur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, âyetin başında beyan buyurduğu zâtı ile kâim, başkasını ayakta tutan, mukavvim manasında kayyûm olduğuna işaret ederek, وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ *"O, çok yüce, çok büyüktür"* buyurmuştur.

Aklı, söylediklerimizi anlayabilen herkes, beşerî akıllar nezdinde, ilahî hususlara dair bundan daha mükemmel bir söz ve bu âyetin ihtiva ettiği delilden daha açık bir burhan bulunamayacağını anlar.

Bu sırları iyice anladığın zaman, biz tefsirin zâhirine dönüyor ve şöyle diyoruz:

İlah ve Allah Lâfzı

Cenâb-ı Hakk'ın, اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Lafz-ı celâl mübtedâ, kendinden sonra gelen ifâde ise haberdir.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler, "ilâh" lâfzının "ma'but" manasına geldiğini söylemişlerdir ki, bu, şu iki bakımdan yanlıştır:

a) Allahu Teâlâ'ya ibadet edilmediği zamanlarda, ezelde de O'na "ilâh" ismi ıtlâk edilmektedir.

b) Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ *"Muhakkak ki siz ve Allah'tan başka taptıklarınız"* (Enbiyâ, 98) buyruğu ile kendisinin dışında olanlara da ma'bûd denilebileceğini bildirmiştir. Halbuki ilâh, yaptığı işler sebebiyle ilahlığa hak sahibi olan, demektir.

Hayy İsminin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "اَلْحَيّ" "Hayy, diri" tavsifiyle ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْحَيّ" kelimesinin aslı, "حَذِرٌ" ve "طَمِعٌ" lâfızları gibi, "حَيِيٌ"dür. Kelimede, bulunan iki yâ harfi birbirine idğâm edilmiştir. **İbnu'l-Enbari,** bu kelimenin aslının "اَلْحَيْوُ" olduğunu söylemiştir. Kelimede yâ ile vâv harfi bulunup, önce olan da sakin olduğu için, biz bunu şeddeli bir yâ harfine çevirerek, "اَلْحَيُّ" dedik.

İKİNCİ MESELE

Kelâmcılar, "اَلْحَيُّ" lâfzının manasının, "bilmesi ve muktedir olması sahih, doğru olan her zâttır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Âlimler bu mefhûmun mevcût bir sıfat olup olmadığı hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun, bir şeyin, bilmesi ve muktedir olması kendisi için imkânsız olmamasından ibaret olduğunu söylemişlerdir. "İmkânsız olmama da, gerçekten var olan bir sıfat değildir" demişlerdir. Muhakkik âlimler ise şöyle demişlerdir: Hayat, imkânsızlığın bulunmamasından ibaret olunca, imkânsızlığın ise menfî ve yoklukla ilgili (ademî) bir durum olduğu sabit olunca -çünkü müspet ve mevcut bir vasıf olsaydı, onunla vasfedilen de mevcut olurdu; bu durumda varlığı imkânsız olan da var sayılırdı ki bu da imkânsızdır- Keza imkânsız olmanın (imtînâ)'ın bir yokluk olduğu, hayatın da bu imkânsızlığın bulunmaması olduğu, yokluğun yokluğunun ise varlık olduğu sabit olduğundan hayat sıfatından anlaşılanın mevcut bir sıfat olması gerekir ki, bizim elde etmek istediğimiz netice de budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Hayy" kelimesinin manası, bilmesi ve kâdir olması doğru olan varlık olunca ve bu ortak hususiyet bütün canlılarda da bulununca, nasıl olur da Allahu Teâlâ kendisini, canlıların en değersizinin dahi ortak olduğu bir sıfatla methedebilir?"

Bu konuda benim söyleyebileceğim şundan ibarettir: Hayy esâsen lügatte, sadece bu bilmek ve kudretle vasfedilmenin uygunluğundan ibaret değildir. Aksine, kendi cinsinde kâmil olan her şey, hayy diye isimlendirilir. Sen, harap bir arazinin imar edilmesine de "إِحْيَاءُ الْمَوَاتِ" (ihyâu'l-mevât) denildiğini biliyorsun. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Öldükten sonra yeryüzünü nasıl*

diriltiyor?" (Rûm, 50) ve اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ *"Ölü bir beldeye (yolladık). Sonra da onunla yeryüzünü hayata kavuşturduk"* (Fatır, 9) buyurmuştur.

Kelâmcıların örfünde isimlendirilen, tesmiye edilen sıfat, cismin durumunun mükemmelleşmesi, onun bu sıfat ile vasfedilmesi ile olduğu için "hayat" olarak isimlendirilmiştir. İşte, bundan dolayıdır ki, bu sıfatın hayat diye isimlendirilmesi gerekmiştir. Yine, ağaçların halinin mükemmelleşmesi, onların yeşil yapraklara bürünmesiyle olduğundan, bundan dolayı bu hal, hayat diye isimlendirilmiştir. Aynı şekilde yeryüzünün kemâle ermesi de, onun mamûr edilmesiyle olduğu için, bu durum da hayat diye isimlendirilmiştir.

Bu anlattıklarımızla, "hayy" lâfzından, bu vasıfla tavsif edilenin, en mükemmel bir durumda ve en mükemmel bir nitelik üzere bulunmakta olduğu ortaya çıkar. Durum böyle olunca, problem de kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü "hayy" lâfzından anlaşılan, "kâmil" varlıktır. Binaenaleyh bu, O'nun diğerinde değil de şunda kâmil olduğu şeklinde bir mana ile kayıtlanmayınca, bu durum O'nun mutlak manada kâmil olduğuna delâlet etmektedir.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "اَلْحَيُّ" tavsifi, O'nun mutlak kemâl sâhibi olduğunu gösterir. Kâmil varlık ise, ne zâtında, ne hakiki sıfatlarında, ne de nisbi ve izafi vasıflarında yokluğu kabul etmeyen demektir.

Sonra biz Allahu Teâlâ'nın kayyûm oluşunu, kendisi dışındaki bütün varlıkların ayakta durmasının sebebi şeklinde tahsis edersek, yine problem kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü Allah'ın, kendisi dışındaki bütün varlıkların ayakta durmasının sebebi olması, O'nun kendi zâtıyla kâim (mütekavvim) olduğuna; kayyûm olması da, O'nun zatının dışındakileri ayakta tutan (mukavvim) olduğuna delâlet eder. Eğer biz, kayyûm kelimesini, kendi zâtıyla kâim (mütekavvim) ve başkasını da ayakta tutan (mukavvim) manalarını içine alacak kullanışa delâlet eden bir isim kabul edersek, bu durumda kayyûm lâfzı fazlasıyla berâber, hayy lâfzının haiz olduğu manayı ifâde eder. Bu konuda söyleyebileceklerim bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

Kayyûm Vasfının Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, اَلْقَيُّوْمُ *"Zâtıyla ve kemâliyle kâim"* tavsifine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"الْقَيُّومُ" kelimesi "اَلْقَائِمُ" *"kâim olan, var olan"* kelimesinın mübalağalı veznidir. Yâ harfiyle vâv bir araya geldiği, önceki harf de sakin olduğu için, bu iki harf şeddeli bir yâ harfine dönüşmüştür. Kelimenin "فَعُّول" vezninde olması doğru değildir. Çünkü bu vezinde olsaydı, kelime "قَوُّوم" şeklinde olurdu. Kelime hakkında üç kullanılış biçimi bulunmaktadır: "قَيَّامٌ ، قَيُّومٌ" ve "قَيِّمٌ" Hz. Ömer (r.a.)'in şöyle okuduğu rivâyet edilmektedir: "اَلْحَيُّ الْقَيَّامُ"

Bazı kimseler ise, bu kelimenin İbranîce olup, Arapça olmadığını söylemişlerdir.. Çünkü onlara göre (Yahudiler), "حَيًّا قَيُّومًا" demekteydiler. Durum böyle değildir; çünkü biz bu kelimenin Arapça'da uygun bir kullanılış şeklinin bulunduğunu açıklamıştık... Meselâ Arapça'da "Evde hiç kimse yok!" manasında olmak üzere, "الدَّوَرَان" kelimesinden iştikâk etmiş olan kelimeler kullanılarak, "مَا فِى الدَّارِ دَيَّارٌ وَدَيُّورٌ وَدَيِّرٌ" denilmektedir. Yani, "gelip giden kimse...yok!..." Nitekim **Ümeyye İbn Ebi's-Salt** da şöyle demektedir: قَدَّرَهَا الْمُهَيْمِنُ الْقَيُّومُ *"(Kaderleri), her şeyin gözetleyicisi ve kayyûmu olan (Allah) takdir etmiştir."*

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin bu konudaki açıklamaları değişik olmuştur. Meselâ **Mücahid**: "Kayyûm, her şeyin üzerinde olan gözcü, idareci demektir" demiştir. Bu görüşün izahı ise şöyledir: Allah, onları yaratmak ve rızıklandırmak suretiyle, mahlûkatının yönetimini üstlenmiştir.. Nitekim aşağıdaki âyetler de bu görüşü desteklemektedir: اَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Yok, ortak koştukları; her nefsin kazandığı her şeyi gören (Allah) gibi midir?"* (Ra'd, 33), شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına şahittir. Melekler ve adâletle hükmeden ilim sahipleri de...."* (Âl-i İmran, 18) Ve: اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ *"Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, zevâl bulmasınlar diye tutmaktadır. Eğer onlar zevâl bulurlarsa, andolsun ki, ondan sonra bunları kimse (yerinde) tutamaz" (Fatır, 41).* Bu görüşün neticesi, Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün varlıkları ayakta tuttuğu sonucuna gider.

Dahhâk ise şöyle söylemiştir: "Kayyûm, daima var ve üzerinde herhangi bir değişikliğin cereyan etmesi imkânsız olan varlık demektir."

Ben de derim ki: "Bu görüşün neticesi de, Allah'ın zâtında ve varlığında kendi nefsiyle kaim olduğu sonucuna varır.."

Bazı âlimler de, "Kayyûm kelimesinin, Süryanîce 'uyumayan kimse' anlamına geldiğini" söylemişlerdir ki, bu görüş uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın "لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ" beyanını bir tekrâr saymaktadır.

Allah'ı Uyuklama ve Uyku Tutmaz

Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku"* buyruğuna gelince, bu hususla ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلسِّنَةُ" kelimesi, kendisine "اَلنُّعَاسُ" de denilen, gevşeklik halinden önce bulunan durumdur. Buna göre eğer, "اَلسِّنَةُ" kelimesi, uykunun öncüsü manasına olmaktan ibarettir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak "لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ" buyurunca, bu, Allah'ı haydi haydi bir uyku tutmayacağına delâlet eder. Böylece de "نَوْمٌ" kelimesinin âyette yeniden zikredilmesi bir tekrar olmuş olur" denilirse, biz deriz ki: Âyetin takdiri, "O'nu uyku tutmak şöyle dursun, uyuklama dahi tutmaz" şeklindedir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ı Uyku ve Uyuklama Tutamaz**

Aklî delil, uykunun, dalgınlığın (sehv) ve gafletin Allah hakkında muhal olduğuna delâlet eder. Çünkü bu tür şeyler ya ilimsizlikten, veyahut da ilmin zıtlarının bulunmasından ibarettir. Her iki takdire göre de, bu gibi şeylerin Allah'a ârız olması, Allah'ın ilminin zevâl bulabileceğini gösterir. Binaenaleyh, eğer böyle olsaydı, Allah'ın zâtının âlim olması da, olmaması da caiz olurdu. Bu durumda da, Allah için ilim sıfatının meydana gelmesi (başka bir) faile ihtiyaç duyardı. Bu hususstaki söz, bu failden önceki hakkında söylenecek söz gibidir. Bu da teselsüle götürür ki, teselsül muhaldir. Binaenaleyh bunun mutlaka, ilminin sübutu vâcip, zevâli imkânsız olan bir varlığa dayanması gerekir. Durum böyle olunca, uyku, gaflet ve yanılma (sehv) Allah hakkında muhal olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Musa'dan şunu naklettiği rivâyet edilmiştir:

Bir gün, Hz. Musa'nın kalbine, Allah'ın uyuyup uyumadığı meselesi gelir... Allah ona bir melek göndererek, melek vasıtasıyla onu üç gün uyutmaz. Sonra, her biri bir elinde olmak üzere ona iki şişe vererek, bunu korumasını emreder. Hz. Musa da, bütün gayretini sarf ederek, bunları elinde tutmaya çalışır, ama dayanamaz ve uyur. Bunun üzerine elindeki şişeler birbirine vurarak kırılır... Allahu Teâlâ bunu, "kendisinin uyuması

halinde gökleri ve yeri koruyamayacağını beyân etmek üzere" bir misâl olarak vermiştir.

Bil ki bu gibi şeylerin Hz. Musa'ya nisbet edilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah'ın uyuyabileceğini düşünen veyahut da bu hususta şüphesi olan kimse kâfir olur. O halde bu, nasıl Hz. Musa'ya nisbet edilebilir? Hatta, rivâyet sahih olsa dahi, yapılması gereken, bu suâli Hz. Musa'ya değil, O'nun kavminin cahillerine nisbet etmektir.

Hak Teâlâ'nın, لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur"* buyruğuna gelince, bundan murat, yaratma ve mâlikiyyetin Allah'a nisbet edilmesidir. Bunun izahı şudur: Vâcibu'l-vücud olan zât bir olunca, O'nun dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkinü'l-vücud olur. Her mümkinin bir müessiri vardır. Her müesser (etkilenen, kendisine tesir edilen) varlık, muhdestir. O halde Allah'ın dışında kalan her şey, Allah'ın ihdas etmesiyle muhdes; "ibdâ" etmesiyle de "mübde" (îcâd edilmiş)tir. Binaenaleyh bu nisbet, mâlik olma ve yaratma nisbeti olmuş olur.

Buna göre eğer "Allahu Teâlâ "gökteki kimseler" demeyip de, niçin "gökteki şeyler" demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Maksat, kendisi dışında kalan şeylerin yaratılmış olma bakımından O'na nisbet edilmesi olup, kendisi dışında kalan varlıklar içinde de akıllı olmayan varlıklar çoğunluğu teşkil edince, Allahu Teâlâ, çoğunluğu hepsinin yerine koyarak, bunları "مَا" (şey, şeyler....) lâfzıyla beyan buyurmuştur. Yine bu şeyler Allah'a, O'nun birer mahlûku olması bakımından isnat edilmişlerdir. Bunlar, O'nun birer mahlûku olması bakımından (müessir) akıl sahibi değildirler. Binaenaleyh Allahu Teâlâ bu nisbetin kendisine yapılmasından maksadın, işte bu cihetten bir nisbet olduğuna dikkat çekmek için "مَا" lâfzını getirmiştir.

Bil ki âlimlerimiz, bu âyet-i kerimeyi, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirerek, şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ'nın لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ beyanı, göklerde ve yerde olan her şeyi içine alır. Kulların fiilleri de, göklerde ve yerde olan şeyler cümlesindendir. Binaenaleyh bu fiillerin de, mâlik olma ve yaratma bakımından Allah'a nisbet edilmeleri gerekir. Lâfız, bu mânaya delâlet ettiği gibi, akıl da bunu destekler. Çünkü Allah'ın dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkin bir varlıktır. Zâtı gereği mümkin olan bir varlık ise ancak zatı gereği Vâcibu'l-vücud olan varlığın tesiri ile meydana gelir. Aksi halde, mümkin varlıkların bir müreccih olmadan da meydana gelmesi gerekir ki, bu da imkânsızdır.

Şefaat Allah'ın İzni İledir

Hak Teâlâ'nın, مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ *"O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdinde şefaat edecek kimse yoktur"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Allah Katında Şefaat Meselesi**

Hak Teâlâ'nın "مَنْ ذَا الَّذِى" sözünün manası, istifhâm-ı inkârî (olumsuz soru)'dir. Yani, "Allah'ın izni olmadan, hiç kimse O'nun katında şefaatçi olamaz" demektir. Bu böyledir, çünkü müşrikler putların kendilerine şefaat edeceğini iddia etmişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ da onların, مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللهِ زُلْفَى *"Biz o putlara ancak, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"* (Zümer, 3) ve "هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللهِ" *"İşte bu (putlar), Allah katında bizim şefaatçilerimizdirler"* (Yunus, 18) dediklerini haber vermiş, sonra da, onların beklediklerine nail olamayacaklarını açıklayarak, وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ *"Onlar, Allah'ı bırakıp da, kendilerine hiçbir zarar ve hiçbir fayda vermeyen şeylere tapıyorlar"* (Yunus, 18) buyurmuş, böylece de اِلَّا بِاِذْنِهِ *"O'nun izni olmaksızın.."* kaydı ile istisnâ ettiği kimseler hariç, nezdinde hiç kimsenin şefaatçi olamayacağını haber vermiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا *"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaktır. Rahman olan Allah'ın, kendilerine izin verdiğinden başkaları konuşmazlar... Onlar da doğruyu söyleyeceklerdir"* (Nebe, 38) âyetidir.

İKİNCİ MESELE: **Kimler Şefaat Edecek?**

Kaffâl, "Allahu Teâlâ şefaât hususunda, kendisine itâat etmeyen kimselere müsaade etmez. Çünkü, kendisine itâat edenlerle isyan edenleri bir tutması, O'nun hikmetine uygun düşmez" demiş ve bu hususta uzun uzadıya izahlar yapmıştır. Ben derim ki, şu **Kaffâl, Mu'tezile**'ye çok düşkün ve onların usûllerinin güzel olduğuna inanan bir kimse.. Bununla beraber, onların usûllerini de ihatalı olarak kavrayamayan birisidir. Bu böyledir, çünkü Basra ekolünden, Allahu Teâlâ'nın büyük günah sahibini affetmesinin aklen güzel olduğunu, ancak ne var ki naklî delillerin bu affın olamayacağına delâlet ettiğini söyleyen kimseler vardır. Durum böyle olunca, günahkârlar hakkında şefaatin olmayacağına dair aklî bir istidlalde bulunmak, onların görüşlerine göre, bir hatadır. Hatta **Kâ'bî**'nin mezhebine göre, günah işleyen kimseleri affetmek, aklen çirkindir. Binaenaleyh böylesi bir istidlâl, ancak **Kaffâl**'ın, **Kâ'bî**'nin mezhebine göre hareket etmesi halinde doğru olur.

Ne var ki, buna verilecek cevap, bunu şu yönlerden reddeder:

a) Cezâ vermek Allahu Teâlâ'nın bir hakkıdır. Hak sahibinin hakkından vazgeçmesi caizdir. Sevap ise böyle değildir. Çünkü sevap kulun hakkıdır. Binaenaleyh, kulun hakkını Allah'ın iskat etmesi, vermemesi caiz değildir. Basralılar bu farkı **Kâ'bî**'nin şüphelerine vermiş oldukları cevapta zikretmişlerdir.

b) Kaffâl, "Allah'a itaat edenle isyan edenin bir olduğunu kabul etmek caiz değildir" sözüyle, "her hususta bu ikisinin arasında fark olmaması caiz değildir" diyorsa, bu bir cehâlettir. Çünkü Allahu Teâlâ yaratma, hayat verme, rızık, güzel şeyleri kullarına rızık olarak ihsan etme ve isteklerini elde etmelerine imkân vermek hususlarında bu iki cins insan grubunu müsavî kılmıştır.

Eğer **Kaffâl**'ın maksadı, "Her işte bu iki cins insanı eşit tutmak caiz değildir" demek ise, biz de zaten bunu söylüyoruz. O halde, **Kaffâl** bunu niye söylemesin? İtaat eden kimse feryâd-u figan etmez, Allah'ın azabından da çekinmez. Günahkâr kimse ise, büyük bir korku içindedir. Çoğu kez günahkâr cehenneme girer, bir müddet elem ve azap çektikten sonra, Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaati ile, o kimseyi o azaptan kurtarır.

Bil ki, **Kaffâl** (r.h.), tefsir hususunda sözleri güzel, lâfızların te'vili hususunda da incelikleri anlayan dakik bir kimsedir. Fakat ne var ki **Mu'tezile** mezhebinin görüşlerini anlatmada pek fazla ileri gider. Halbuki kelam ilminden nasibi az olduğu gibi, **Mu'tezile**'nin görüşlerine muttali olmakta da nasibi azdır.

Allah Yarattıklarının Önlerindekini ve Arkalarındakini Bilir

Hak Teâlâ'nın, يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ *"O, yarattıklarının önlerindekini ve arkalarındakini bilir"* beyanı ile ilgili de iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: Bu kelamda bulunan zamirler, "لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ" sözündeki "مَا"lara râcidir. Çünkü göklerde ve yerlerde akıllı kimseler de vardır. Veyahut da "مَنْ ذَا" ifâdesinin delâlet ettiği melekler ve peygamberlere râcidir.

İKİNCİ MESELE

Âyetle ilgili olarak şu tefsirler yapılmıştır:

a) Mücahid, Atâ ve Süddî, "مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ" sözünü "önlerindeki, yapacakları dünyevî işler" "وَمَا خَلْفَهُمْ" sözünü de "âhiret işleri" şeklinde tefsir etmişlerdir.

b) Dahhâk ve Kelbî "مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ" ifadesini, âhirete gidecekleri ve âhiret de önlerinde olduğu için, "âhiret" manasına; "وَمَا خَلْفَهُمْ" ifadesini de, dünyayı arkalarında bıraktıkları için, "dünya" manasına almışlardır.

c) Atâ'nın İbn Abbas'tan rivâyetine göre **İbn Abbas,** "مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ" sözünü "gök ile yer arasında bulunan şeyler", "وَمَا خَلْفَهُمْ" ifâdesini ise, "göklerdekiler" manasında tefsir etmiştir.

d) "مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ" lâfzının, varlıkların ecelleri sona erdikten sonra; "وَمَا خَلْفَهُمْ"ün ise, onları yaratmadan önce olan şeyler manasına alınmasıdır.

e) Yaptıkları ve yapacakları hayırlar ve şerler manasına alınmasıdır.

Bil ki bu ifadeden maksat, Allahu Teâlâ'nın cezâya veya mükâfata müstahak olmaları bakımından kendisine şefaat edilen kimseler ile, şefaat eden kimselerin durumlarını bilmesi demektir. Çünkü Allahu Teâlâ bütün malûmatı, bilinmesi mümkün olan her şeyi bilir. O'na hiçbir şey saklı kalmaz. Halbuki şefaat eden kimseler, kendilerinin, kendisi sebebiyle Allah katında bu yüce mertebeye müstahak oldukları tâatlarının bulunduğunu; yine O'nun şefaat hususunda kendilerine izin verip vermeyeceğini ve kendilerinin bu hususta bir kızgınlığa ve bir men'e dûçar olup olmayacaklarını da, aynı şekilde bilemezler. Bu da, hiç kimsenin Allah'ın izni olmadan şefaat etmeye cesaret edemeyeceğine delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyette zikredilen bu kimselerin, melekler ile, kıyamet gününde şefaat edebilecek peygamberler, sıddîkler, şehitler ve sâlihler olması muhtemeldir.

Mahlûkât Allah'ın İlminden Hiçbir Şeyi İhata Edemez

Hak Teâlâ'nın, وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ *"(Mahlûkatı), O'nun ilminden hiçbir şeyi ihata edemezler..."* beyanı ile ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki ilimden maksat Allahu Teâlâ'nın malûmatıdır. Nitekim "اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَنَا عِلْمَكَ فِينَا", yani "Ey Allah'ım, bize bizim hakkımızdaki ilmini yani, 'mâlûmatını' bağışla!" denilmektedir. Yine, büyük, şaşırtıcı bir hadise (âyet) meydana geldiğinde, "Bu, Allah'ın kudreti, yani 'makdûru'dur" denilir.

Buna göre mâna, "hiç kimse Allah'ın malûmatını ihata edemez, kuşatamaz" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimlerimiz, bu âyetle, Allah'ın ilim sıfatının bulunduğuna istidlâl etmişlerdir ki, bu istidlâl şu bakımlardan zayıftır:

a) "مِنْ" kelimesi "ba'ziyyet" ifâde eder. Halbuki bu kelime âyette "عِلْم" lâfzının başına gelmiştir. Binaenaleyh, eğer burada zikredilen ilim sözünden maksat, Allahu Teâlâ'nın ilim sıfatının bizzat kendisi olmuş olsaydı, o zaman teb'îz ifâde eden "مِنْ" harf-i cerrinin, Allah'ın sıfatının başına gelmiş olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır.

b) Âyetteki بِمَا شَاءَ *"Dilediği şey..."* sözü, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi hakkında kullanılmaz; bu ancak, O'nun malûmatı hakkında kullanılır.

c) Bu âyette söz, Allah'ın malûmatı konusundadır. Bundan maksat ise, Allahu Teâlâ'nın bütün malûmatı bilmesi; mahlûkatın ise, her malûmatı değil, aksine o malûmatın pek azını bilebilmeleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Leys: "Bir şeyi koruyan veyahut da o şey hakkındaki ilmi en son noktaya varan kimse için, 'O, onu ihata etti' denilir" demiştir. Bu böyledir, çünkü o kimse o şeyin başlangıcını ve sonunu tastamam bildiği için, ilmi, o şeyi adetâ kuşatmış gibi olur.

Hak Teâlâ'nın, إِلَّا بِمَا شَاءَ *"O'nun dilediği miktar müstesnâ"* buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş vardır:

a) Mahlûkat, O'nun malûmatından ancak Allah'ın kendilerine öğrettiği miktarı bilebilir. Nitekim meleklerin, لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا *"Bizim, senin öğrettiğinin dışında bir ilmimiz yoktur"* (Bakara, 32) dediği nakledilmektedir.

b) Onlar "Allahu Teâlâ'nın bazı peygamberleri, gaybın bazısına muttali kılma durumu hariç, gaybı bilmezler" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ اَحَدًا * إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا *" (O), gaybı bilendir. Öyle ki O, gaybına kimseyi muttali etmez. Beğenip seçtiği bir elçi (resûl) müstesnâ.."* (Cin, 26-27) buyurmuştur.

El-Kürsî

Hak Teâlâ'nın, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır"* buyruğuna gelince, bil ki Arapça'da şöyle denilmektedir: Bir kimse bir şeyi üzerine alarak, ona gücü yetip de onu yapma imkânını

bulduğunda "وَسِعَ فُلَانٌ الشَّيْءَ يَسَعُهُ سِعَةً" denilir. Yine, bir kimsenin bir şeye gücü yetmeyip de onu üzerine alamadığı zaman, وَلَا يَسَعُكَ هٰذَا "Bu senin yapacağın bir iş değil" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَوْ كَانَ مُوسٰى حَيًّا مَا وَسِعَهُ إِلَّا اتِّبَاعِي *"Şâyet Mûsa hayatta olsaydı, bana tâbi olmaktan başka bir şey yapmazdı"* yani "başka bir şeyi üstlenmezdi" şeklindeki hadisi de, bu anlamdadır.

El-Kürsî kelimesi Arapça'da bir şeyin üst üste binmesinden ibarettir, el-Kirs kelimesi, hayvanların idrar ve kığılarının üst üste gelerek sertleşmesidir. Yine, bir yerde hayvanın idrâr ve kığıları çoğalıp üst üste birikerek, adetâ keçeleştiğinde "اَكْرَسَتِ الدَّارُ"; yine bir şey üst üste gelip yığıldığında "تَكَارَسَ الشَّيْءُ" denilir. Yaprakları üst üste geldiği için de, kitabın formalarına "اَلْكُرَّاسَةُ" denilir. el-Kürsî ise herkesçe malûm olan şeydir. Parçaları üst üste gelip birbirine bindiği o şeye "kürsî" denilmiştir.

Kürsî Hakkında Başlıca İzahlar

Müfessirler bu hususta şu dört görüşe yer vermişlerdir:

Birinci Görüş: Bu, gökleri ve yeri kaplayan büyük bir cisimdir...

Sonra âlimler bu hususta da ihtilâf ederek, bunlardan **Hasan el-Basrî,** "Kürsî, Arş'ın bizzat kendisidir. Çünkü serîr (divan, koltuk....) her ikisi üzerinde de oturmak mümkün olduğu için, bazen "arş", bazen de "kürsî" diye vasfedilir. Bazı âlimler de, kürsî'nin arş olmadığını, ondan başka bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar da, kendi aralarında ihtilâf ederek, bazıları bunun, arşın altında, yedinci semânın üzerinde olduğunu; diğer bazıları da onun yerin altında olduğunu söylemiştir ki, bu yerin altında olduğu görüşü **Süddî**'den nakledilmiştir.

Bil ki, "kürsî" lâfzı hem âyette geçmiş, hem de sahih haberlerde, arş'ın altında ve yedinci kat semânın üzerinde bulunan büyük bir cisim olarak bahsedilmiştir. Bunun dışında başka bir hüküm verilemez; binaenaleyh, bu hükme uymak gerekir.

Saîd İbn Cübeyr'ın **İbn Abbas** (r.a.)'tan rivâyet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Kürsî, Allah'ın ayaklarını koyduğu yerdir." **İbn Abbas**'ın kürsî'nin, Allah'ın ayaklarını koyduğu yer olduğunu söylemesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allahu Teâlâ uzuv ve organlara sahip olmaktan münezzehtir. Biz, bu kitabın pek çok yerinde Allahu Teâlâ'nın bir cisim olmadığına dair pek çok deliller zikrettik. Binaenaleyh bu rivâyeti ya reddetmek veyahut da,

kürsî'den muradın rûh-ı âzamın, veyahut da Allah katında kadr ü kıymeti büyük olan, başka bir meleğin ayaklarını koyduğu yer manasına hamletmek vâciptir.

İkinci Görüş: Kürsî'den murat, Allah'ın hükümranlığı, kudreti ve mülkü demektir. Sonra bazen, "Ulûhiyyet ancak kâdir olmak, yaratmak ve yoktan var etmekle tahakkuk eder" denilir.

Araplar her şeyin aslını, kürsî diye isimlendirirler. Bazen de, hükümdarın bizzat kendisine "kürsî" adı verilir. Çünkü hükümdar, kürsî'nin üzerinde oturur. Binaenaleyh hükümdar, oturduğu yerin adıyla adlandırılmış olur.

Üçüncü Görüş: Kürsî, ilimdir. Çünkü ilim, âlimin bir yeri (mevdı') bir vasfıdır. Bu yer de, kürsî'dir. Böylece bir şeyin sıfatı, mecazi olarak, o şeyin bulunduğu yerin ismiyle adlandırılmıştır. Çünkü ilim, kendisine itimat edilen bir hususdur. Kürsî de kendisine istinât edilen, dayanılan bir şeydir Âlimlere اَوْتَادُ الْاَرْضِ "Yeryüzünü ayakta tutan sütunlar" denildiği gibi, kendilerine dayanıldığı, itimad edildiği için "كَرَاسِيٌّ" de denilmektedir.

Dördüncü Görüş: Kaffâl'in tercih ettiği görüştür. Buna göre, bundan maksat, "Allah'ın azametini ve O'nun ululuğunu tasvir etmektir." Bunu şu şekilde açabiliriz: Allahu Teâlâ insanlara, kendi zât ve sıfatlarını tarif ederken, onların hükümdarlarında ve büyüklerinde görüp alıştıkları şeylerle hitap etmiştir. Allahu Teâlâ'nın insanların hükümdarlarının evlerini tavaf ettikleri gibi, Kâbe'yi de tavaf edecekleri bir beyt yapması ve insanlara, hükümdarlarının evlerini ziyaret ettikleri gibi, kendi beytini ziyaret etmeyi emretmesi de bu mânadadır. Allah Haceru'l- Esved'in, yeryüzünde kendisinin sağ eli olduğunu söylemiş ve onu, insanların kendi hükümdarlarının ellerini öpmeleri gibi, öpülecek bir mahal kılmıştır. Allahu Teâlâ'nın kıyamet gününde kullarını, meleklerin, peygamberlerin ve şehitlerin huzurunda muhasebe edeceğine ve mizanlar kuracağına dair beyanları da böyledir. İşte, aynı minvâl üzere kendisinin bir Arş'ı olduğunu belirterek, اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahman, Arş'a istiva etti"* (Tâhâ, 5) buyurmuş, sonra da Arş'ını vasfederek, وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ *"O'nun Arş'ı, su üzerinde idi"* (Hûd, 7); وَتَرَ الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ *"Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih ederek, arşın etrafını kuşatmış görürsün"* (Zümer, 75); وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ *"O gün Rabbinin arşını, onların üzerinde bulunan sekiz melek taşır"* (Hakka, 17) ve اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ *"Arşı yüklenen (melekler) ile Arşın etrafındakiler...."* (Mü'min, 7) buyurmuş, daha

sonra da kendisinin bir kürsîsi olduğunu söyleyerek, "وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ" buyurmuştur.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, arş ve kürsî hususunda teşbihî zannı uyandıran her lâfzın aynısı, hatta daha güçlüleri Kâbe, Kâbe'yi tavaf ve Hacerü'l-Esved'i öpme hakkında da varittir. Biz burada, Allahu Teâlâ'nın Kâbe'de bulunmaktan münezzeh olduğuna dair kesinlikle hüküm vererek maksadın Allah'ın kendi azametini ve kibriyâsını bildirmek olduğu hususunda anlaşınca, arş ve kürsî hakkındaki sözümüz de aynı olur. Bu çok açık bir cevaptır. Ne var ki, itimat edilen görüş birincisidir. Çünkü, âyetin zahirini delilsiz olarak terk etmek caiz değildir. Allah en iyisini bilendir.

Yeri Göğü Korumak Allah'a Ağır Gelmez

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا *"Bunları korumak O'na ağır da gelmez"* buyruğuna gelince, bil ki: Bir şey bir kimseye ağır gelip, onu zorladığı zaman, "آدَهُ - يَؤُدُهُ" denilir. Yine "اَدْتُ الْعُودَ أَوْدًا" denilir. Bu, çubuğa ağırlık verip, onu eğdiğinde söylenen bir sözdür. Buna göre mâna "Gökleri ve yeri muhafaza etmek O'na ağır gelmez" şeklindedir.

Allah, Çok Yüce ve Çok Büyüktür

Sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ *"O, çok yüce, çok büyüktür"* buyurmuştur. Bil ki, âyette ifâde edilen yücelikten maksadın "cihet" itibariyle yükseklik olması mümkün değildir. Biz buna, birçok bakımlardan işarette bulunmuştuk. Burada, önceden zikretmiş olduklarımıza şu vecihleri de ilâve edebiliriz:

Birinci Vecih: Allah'ın Yüceliği, Mekân ve Cihet Bakımından Yücelik Değildir

Eğer, âyette bahsedilen yücelik mekân itibariyle olsaydı, o zaman bu yükseklik ya kendinden üstte olan bir cihette sona ererdi, yahut da o cihette sona ermez, devam ederdi.

Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü bu yücelik kendinden üstte olan bir cihette sona ermiş olsaydı, varlığı farz edilen bu fazlalık kısım, oraya kadarki yükseklikten daha yüce olurdu ki, bu durumda oraya kadar olan yükseklik dışında kalan her şeyden daha yüce olamaz; aksine dışında kalan şeyler daha yüce olmuş olurdu... Bu yüksekliğin sonsuz olması da imkânsızdır;

çünkü sonu olmayan bir mesafenin mevcûdiyetine hükmetmek, yakînî ve aklî delillerin delâletiyle bâtıldır. Hem yine biz, sonu olmayan nihâyetsiz bir mesafenin varlığını kabul ettiğimizde, bu mesafede sonsuz noktaların bulunmuş olduğu farz edilmiş olur. Bu durumda da, ya o noktada, kendinden daha yukarıda diğer bir noktanın farz edilmediği bir nokta bulunmuş olur, veyahut da olmaz... Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, o nokta o mesafenin bir tarafı olmuş olur. Böylece bu mesafe de sonlu olmuş olur. Biz, onu sonsuz bir mesafe olarak kabul ettiğimizde, bu da bir "hulf" (akla ve mantığa ters düşer, idrak edilemez) olur.

Eğer o noktada, kendisinden üstte başka bir nokta bulunursa, o mesafe içinde varlığı farz edilen noktaların her biri, ona nispetle aşağı olmuş olur ve mutlak manada da ondan yukarıda bir nokta bulunmamış olur. Bu durumda da o mesafe içinde var olduğu farz edilen noktaların hiçbirisi için kesinlikle mutlak manada bir yücelik söz konusu olamaz... Bu da (maddî) yücelik vasfının bulunmasını nefyeder....

İkinci Vecih: Âlem küre şeklindedir. Durum böyle olunca, yeryüzünün iki tarafından birine nispetle yüksek farz edilen her taraf, ikinci yüzüne nispetle alçak olmuş olur. Böylece de son derece yüksek olmuş olan bir şey, aynı zamanda son derece alçak olmuş olur.

Üçüncü Vecih: İki şeyden birisi için bizâtihi, diğeri için de birinciye tâbi olarak bir vasıf bulunduğu zaman, vasıftaki hüküm zatı itibariyle olanda daha tam ve mükemmel olur, arızî olanda ise, daha az ve daha zayıf olur. Binaenaleyh, eğer Allahu Teâlâ için söz konusu olan yükseklik mekân itibariyle olan bir yükseklik olsaydı, o zaman kendisi sebebiyle Allah hakkında meydana gelen bu mekân yüksekliği zâti bir sıfat olmuş olur ve yine bu yükseklik mekân itibariyle meydana gelen yüksekliğe tâbi olarak meydana gelmiş bir yükseklik olmuş olurdu. Böylece de, mekân itibariyle olan yükseklik, Allah'ın zâtının yüksekliğinden daha tam ve de mükemmel, Allah'ın yüksekliği ise noksan; O'nun dışında kalanın yüksekliği ise kâmil olmuş olurdu ki, bu da muhaldir. Bütün bu vecihler, Allahu Teâlâ'nın yükseklik ve yüceliğinin cihet itibariyle olmasının imkânsız olduğu hususunda kesin hükümlerdir.

Ebu Müslim İbn Bahr el-İsfehanî'nin, Hak Teâlâ'nın, قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ *"De ki, "göklerde ve yerde bulunan şeyler kimindir?" De ki, "Allah'ın..."* (En'âm, 12) âyetinin tefsiri hususunda söylediği söz ne kadar

güzeldir! O, şöyle demektedir "Bu ifâde, mekânın ve mekân oluşun hepsinin Allah'ın mülkü ve melekûtu olduğunu gösterir? Daha sonra da Allahu Teâlâ, وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gündüzün ve gecenin içinde barınan her şey O'nundur."* (En'âm, 13) buyurmuştur ki bu da, zaman ve zaman oluşun (zemaniyye) tamamının, Allah'ın mülkü ve melekûtu olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ, yüceliğinin mekân itibariyle olmasından son derece münezzeh ve beridir.

Allah Azîm'dir

Allahu Teâlâ'nın son derce büyük "اَلْعَظِيمُ" olmasına gelince, bu da heybetli ve ezici (kâhir) olma ile, "kibriyâ" (ululuk, büyüklük) sahibi olması anlamındadır.

Azametinin miktar ve hacim bakımından olması imkânsızdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın bütün veya bazı cihetlerde sonsuz olması imkânsızdır. Çünkü sonsuz mesafelerin bulunmadığı, kesin akli delillerle sabittir. Eğer bütün cihetler itibariyle sonlu olursa, o sonlu olanı kuşatan mekânları O'ndan daha büyük olmuş olur. Binaenaleyh, böyle bir şey, mutlak olarak azim (büyük) olmuş olmaz. Binaenaleyh Allahu Teâlâ, cevher ve cisimler olarak büyük ve yüce olmaktan münezzehtir. Allah, zâlimlerin söylediği şeylerden çok çok yücedir.

Dinde Zorlama Yoktur

لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

"Dinde zorlama yoktur. Gerçekte, iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır. Artık kim tâğûtu inkâr edip de, Allah'a iman ederse, o, muhakkak ki kopmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitici ve kemâliyle bilicidir" (Bakara, 256).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلدِّينِ" (ed-dîn) kelimesindeki elif-lâm hakkında âlimler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu elif-lâm, ahd ifâde eder.

b) Hak Teâlâ'nın, فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰى *"Muhakkak cennettir onun varacağı yer"* (Naziat, 41) âyetinde olduğu gibi, "مَأْوَاهُ" takdirinde olup, elif-lâm muzâfın ileyh'ten ivazdır. Yani, "Allah'ın dini..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetin tefsiriyle ilgili şu görüşlere yer verilmiştir:

Birinci Görüş: Bu, **Ebu Müslim ve Kaffâl**'in görüşüdür. Bu görüş **Mu'tezile**'nin kaidelerine en uygun bir görüştür. Buna göre âyetin manası, "Allahu Teâlâ iman etme meselesini mecburiliğe ve zorlamaya bağlamamış, aksine onu, kulun kudret ve irâdesine bağlamıştır. Daha sonra **Kaffâl,** maksadın bu olduğu hususunda şu şekilde istidlâl etmiştir: Allahu Teâlâ tevhîdin delillerini çok açık, gönüllere şifa verici ve her türlü mazereti sona erdirecek bir biçimde beyan edince, bundan sonra şöyle demiştir: Bu delillerin izah edilmesinden sonra kâfirin imana zorlanması ve mecbûr edilmesi durumu hariç, küfrünü sürdürme hususunda bir mazereti kalmamıştır. Bu da, bir imtihan yurdu olan şu dünyada tatbik edilmesi caiz olmayan şeylerdendir. Çünkü dine icbar ve zorlamada, imtihan ve sınamanın yok olması manası bulunmaktadır.

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ *"İsteyen iman etsin, isteyen de inkâr etsin"* (Kehf, 29); وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi, topyekün muhakkak ki iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?"* (Yunus, 99) ve لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ * إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ *"Onlar mü'min olmayacaklar diye, nerdeyse kendine kıyacaksın.. Eğer biz dileseydik, onların üzerine gökten bir âyet indirirdik de, onların boyunları bunun karşısında eğiliverirdi"* (Şuarâ 3-4) âyetleridir. Allahu Teâlâ'nın bundan sonra, قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ buyurmuş olması da, bu görüşü te'kid eder. Bundan sonra geriye, ancak zorlama, mecbûr etme ve icbâr etme durumu kalır ki, teklife münafi (aykırı) olur gerekçesiyle bu da caiz değildir. İşte bu görüşün izahı bundan ibarettir.

İkinci Görüş: İkrâh, Müslüman bir kimsenin kâfire, ya iman edersin ya da seni öldürürüm demesidir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ *"dinde zorlama yoktur"* buyurmuştur.

Ehl-i kitâb ile Mecûsiler hakkındaki hükme gelince, cizye vermeyi kabul ederlerse, onları öldürmek caiz olmaz.

Ama diğer kâfirlerin Yahudi veya Hristiyan olmaları halindeki hükme gelince, fukahâ bu hususta ihtilâf ederek, bazıları, "Onlardan cizye vermeleri istenir. Cizyeyi kabul etmeleri halinde onları öldürmek caiz olmaz" demişlerdir. Bu görüşte olanlara göre, Hak Teâlâ'nın "لَا إِكْرَاهَ فِى الدِّينِ" buyruğu bütün kâfirler hakkında irâd edilmiş umûmî bir hüküm olmuş olur.

Fakîhlerden, "Diğer kâfirler Yahudi veya Hristiyan olduklarında onlara, cizyeyi kabul etmeleri teklif olunmaz" diyenler de vardır. Bu görüşe göre, bunlar hakkında "ikrâh" sahîh ve Hak Teâlâ'nın "لَا إِكْرَاهَ" ifadesi de, sadece Ehl-i kitaba tahsis edilmiş olur.

Üçüncü Görüş: "Savaştan sonra dini kabul eden kimselere, "O, zoraki dine girmiştir" demeyiniz. Çünkü harpten sonra o kimse dine girmeye razı olur ve İslâm'ı kabul etmesi de gerçek ve doğru olursa, o kimse mükreh sayılmaz. Buna göre âyetin manası, "Onları ikrâha nisbet etmeyiniz" şeklinde olur.

Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın,

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *"Size selâm verene, 'Sen mü'min değilsin' demeyiniz.."* (Nisa, 94) âyetidir.

İman ve Küfür Meydana Çıkmıştır

Hak Teâlâ'nın "قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ" *"Gerçekte iman ile küfür, apaçık meydana çıkmıştır"* buyruğu hakkında da, iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bir şey açık seçik ortaya çıktığında "بَانَ، اِسْتَبَانَ وَتَبَيَّنَ الشَّىْءُ" denilir.

Bir şey bütün açıklığı ile meydana çıktığı zaman söylenen "قَدْ تَبَيَّنَ الصُّبْحُ لِذِى عَيْنَيْنِ" ifâdesi de bu manadadır. Buna göre, kastedilenle edilmeyeni birbirinden ayırıp, açtığı için izah ve tarif de "beyân" diye adlandırılır. Arapça'da "اَلرُّشْدُ" kelimesinin manası, hayra isâbet ederek, onu elde etmek demektir. Kelimenin iki kullanılışı vardır: Bunlar da "رَشَدَ" ve "رَشِدَ" bablarıdır. "اَلرَّشَادُ" kelimesi de "اَلرُّشْدُ" kelimesi gibi, bir mastardır.

"اَلْغَيِّ" kelimesi ise, "rüşd"ün zıddına denilir. Bir kimse doğru ve müstakim olmayan bir yola sülük ettiğinde, "غَوٰى – يَغْوِى – غَيًّا وَغَوَايَةً" denilir.

İKİNCİ MESELE

"تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ" sözünün manası, "imana delâlet eden delillerin ve hüccetlerin çok olması sebebiyle hak bâtıldan; iman küfürden; hidâyet sapıklıktan ayrıldı" demektir.

Kâdî ise: "قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ" ifâdesinin manası, o, delillerle ortaya çıktı ve açık oldu; yoksa her mükellef onu kavradı, ona muttali oldu manasında değil.... Çünkü bu, zaten malûm ve bilinen bir şeydir.." demiştir. Ben de derim ki, biz "تَبَيَّنَ" kelimesinin manasının, ayrıldı, belli oldu, seçildi şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre âyetten kastedilen mana nakli delillerin kuvveti ve aklî delillerin desteği sayesinde, "rüşd" ile "gayy" arasında tam bir ayrılık meydana gelmiştir, şeklindedir. Buna göre lâfız da zahirine göre bir mana almış olur.

Tâğût Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın, فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ *"Kim tâğûtu inkâr edip de..."* buyruğuna gelince, nahivciler tâğût kelimesinin vezninin "اَلْجَبَرُوتُ" gibi, "فَعْلُوت" vezninde olduğunu söylemişlerdir. Tâğût kelimesinde "tâ" harfi, zaiddir. Tâğût kelimesi "طغا" (azdı, saptı, haddi aştı, taştı) kelimesinden iştikâk etmiştir. Bu kelimenin takdiri ise, "طَغْوُوتٌ" şeklindedir, ancak ne var ki fiilin lâme'l-fiili, Arapların kalbetme (kelimeyi başka bir şekle sokma) hususundaki adetlerinde olduğu gibi, ayne'l-fiiline döndürülmüştür. Meselâ "اَلصَّاقِعَة" ve "الصَّاعِقَةُ" kelimelerinde olduğu gibi... Buna göre "طَغْوُوتٌ" şekli "طَوْغُوتٌ" şekline dönüşmüştür; birinci kalıpta vâv harfi harekeli olup, ikinci kalıpta da mâkabli meftûh olduğu için, vâv harfi elif harfine çevrilmiş, böylece de "طَاغُوتٌ" şeklini almıştır. **Müberred** ise, "Tâğût kelimesi hakkında söylenilen görüşlerin bana göre en doğru olanı, bu kelimenin cemi olmasıdır" demiştir. **Ebu Ali el-Farisî** ise; "Durum bize göre böyle değildir. Çünkü tâğût kelimesi, "رَهَبُوتٌ، رَغَبُوتٌ" ve "مَلَكُوتٌ" kelimeleri gibi, bir mastardır. O kelimeler müfred oldukları gibi, bu isim de cemi değil müfreddir. Bunun müfred bir mastar olduğuna, Hak Teâlâ'nın "اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ" *"Onların dostları, tâğuttur"* (Bakara, 257) ifâdesi de delâlet etmektedir. Nitekim "هُمْ رِضَاهُمْ عَدْلٌ" (onlar âdildirler) veya "هُمْ رِضًا" (Onlar râzıdırlar) denilir. Yani burada da, cemî durumunda müfred getirilmiştir" demiştir.

Nahivciler sözlerine devâmla, bu lâfzın hem müfred, hem de cem için kullanıldığını söyleyerek şu delilleri getirmişlerdir: Hak Teâlâ'nın, يُرِيدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُوا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُوا اَنْ يَكْفُرُوا بِهِ *"Onu inkâr etmekle emrolundukları*

halde, yine tâğûtun huzurunda muhakeme olunmalarını isterler" (Nisa, 60) âyetinde müfred olarak; وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ *"Kâfirlere gelince, onların dostları tâgûttur"* (Bakara, 257) âyetinde de cem makamına getirilmiştir. Nahivciler sözlerine devamla şöyle derler: Bu kelimede aslolan, onun müzekker olmasıdır. Ama, Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا *"Tâğût'tan, ona tapmaktan kaçınıp..."* (Zümer, 17) âyetinde, bu kelimeyle "اَلْاٰلِهَةُ" "ilâhlar" manası murat edildiği için müennes getirilmiştir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirler "tâğût" hakkında beş görüş zikretmişlerdir:

1) **Ömer, Mücahid** ve **Katâde**'ye göre şeytandır.

2) **Saîd İbn Cübeyr,** kâhin olduğunu söylemiştir.

3) **Ebu'l- Âliye**'ye göre sihirbazdır.

4) Bazıları da "putlardır" demişlerdir.

5) Cinlerin ve insanların taşkınlıkları olup, azan, haddi aşan her şeydir.

Bunun tahkiki şöyledir: Bu şeylerle bir araya gelindiğinde tuğyan ve azgınlık hasıl olduğundan, bu şeyler tuğyan ve azgınlık için birer sebep olmuş olurlar. Nitekim şu âyet-i kerimede olduğu gibi: رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ *"Rabbim, muhakkak ki bu putlar, insanlardan pek çoğunu sapıttılar"* (İbrahim, 36).

Allahu Teâlâ'nın, يُؤْمِنُ بِاللهِ *"Ve Allah'a iman ederse"* buyruğuna gelince, bunda kâfirin önce inkârdan tevbe edip, bundan sonra iman etmesi gerektiğine bir işaret vardır.

Allahu Teâlâ'nın, فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى *"O muhakkak ki, kopmayan en sağlam kulpa yapışmıştır"* beyanına gelince, bil ki: Bir kimse bir şeye tutunduğu zaman "اِسْتَمْسَكَ بِالشَّيْءِ" denilir. "اَلْعُرْوَةُ" (kulp) kelimesinin çoğulu "اَلْعُرٰى"dır. Meselâ şöyle denilmektedir: عُرْوَةُ الدَّلْوِ "Kovanın kulpu" ve عُرْوَةُ الْكُوزِ "kadehin kulpu.." Kulpun böyle isimlendirilmesinin sebebi ise, "اَلْعُرْوَةُ" kelimesinin kendisine tutunulan, temessük edilen bir şey olmasıdır. "الْوُثْقٰى" kelimesi ise, "اَلْاَوْثَقُ" kelimesinin müennesidir. Bu, (istiâretu'l mahsûs li'l-ma'kûl; yani: Aklî olan bir meseleyi, hissî olan bir şeye benzeterek teşbih etmektir). Çünkü bir şeyi tutmak isteyen kimse, onun kulpuna tutunur. Burada da böyledir; bu dine tutunmak isteyen kimse, ona delâlet eden delillere yapışır. İslâm'ın delilleri, delillerin en güçlüsü ve en açığı olunca, bu delillerin "اَلْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى" diye isimlendirilmesi gerekmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَانْفِصَامَ لَهَا *"kopmayan.."* sözüne gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْفَصْمُ" kelimesi, koparmaksızın bir şeyi kırmaktır.

"اَلْاِنْفِصَامُ" kelimesi ise, "فَصَمَ" fiilinin mutâvaatı (edilgeni) olup, فَصَمْتُهُ فَانْفَصَمَ "Onu kırdım, o da kırıldı" denilir. Bu lâfızdan maksat ise, mübalağadır. Çünkü, bu kulpun kırılması olmayınca, koparılması ve (yerinden sökülmesi) haydi haydi olmaz..

İKİNCİ MESELE

Nahivciler şöyle demişlerdir: Âyetin nazmı esasen şöyledir: بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى الَّتِى لَا انْفِصَامَ لَهَا "Kopması olmayan en sağlam kulpa.." Ama Araplar (bazen) "اَلَّذِى، اَلَّتِى" ve "مَنْ" gibi ism-i mevsûl ve edatları izhar etmiyorlar, buna karşılık onların sılalarıyla yetiniyorlardı. Meselâ şair **Selâme İbn Cendel** şöyle demiştir: وَالْعَادِيَاتُ أُسَامِىْ لِلدِّمَاءِ بِهَا كَأَنَّ اَعْنَاقَهَا أَنْصَابُ تَرْحِيبِ "İftihar ederek, kendileriyle kanlar akıtmış olduğum o savaş atlarının boynu sanki, selâmlamak için dikilmiş olan taşlar gibidir." Yani, "اَلْعَادِيَاتُ الَّتِى" demektir. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ *"Bizden istisnasız herkesin belli bir makamı vardır"* (Saffât, 164). Yani, ...مَنْ لَهُ"ki, o kimsenin vardır" takdirindedir.

Allah İşitici ve Bilicidir

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur: وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah hakkıyla işitici ve kemâliyle bilicidir."* Bu ifâde hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bunun manası, "Allah, şehâdeteyni söyleyen kimsenin sözüyle, küfür izhar eden kimsenin sözünü duyar; mü'minin kalbindeki temiz itikat ile kâfirin kalbindeki pis itikadı bilir" şeklindedir.

İkinci Görüş: Atâ'nın İbn Abbas (r.a.)'tan rivâyet ettiğine göre, **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü, Ehl-i kitaptan Medine'nin etrafında bulunan Yahûdilerin Müslüman olmalarını istiyordu. Gizli ve açık bir şekilde Allah'tan bunu diliyordu." Buna göre "وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" buyruğunun manası, Allah, "Ey Muhammed, senin duâ talebini duyuyor, buna olan istek ve gayretini biliyor" şeklinde olur.

Allah, Mü'minlerin Velisi, Tâgût da Kâfirlerin Dostudur

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوٓا اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

"Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nûra çıkarır.. Kâfir olanların dostları ise, tâğûttur. O da onları, nurdan karanlıklara çıkarır. İşte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar" (Bakara, 257).

Bu âyette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Velî Kelimesinin Manası**

"اَلْوَلِيُّ" kelimesi, ism-i fâil anlamında, feîl veznindedir. Bu kelime Arapların şu sözlerinden alınmıştır: وَلِيَ فُلَانُ الشَّيْءَ يَلِيهِ – وَلَايَةً فَهُوَ وَالٍ وَوَلِيٌّ "Falanca bir şeyi uhdesine aldı..." Kelimenin aslı ise, yakınlık manasına gelen "اَلْوَلْيُ" kelimesinden gelir. Nitekim **Hüzelî** şöyle demiştir: وَعَدَتْ عَوَادٍ دُونَ وَلْيِكَ تَشْغَبُ "Seni yolundan saptırmak isteyen bazı azgın kimseler, sana yaklaşmaksızın, (seni) tehdit etti."

Yine bu kelimeden olmak üzere "دَارِي تَلِي دَارَهَا" denilir ki, manası, "Benim evim onun evine yakındır" demektir.

Sana sevgi ve yardım hisleriyle yaklaşıp seni hiç terk etmediği için, yardımcıya da "وَلِيّ" -**"velî"** denilmektedir.

Yine, halkın işlerini yönettiği, onlara emirler ve yasaklar çıkardığı için şehrin yöneticisine de "وَالِي" – **"vâlî"** denilir. "اَلْمَوْلٰى" (mevlâ) **"efendi"** kelimesi de bu kökten gelmektedir.

Bundan dolayı, dostluğun zıddı anlamında olmak üzere, bir şeyi aştığında, tecavüz ettiğinde söylenilen "عَدَا الشَّيْءَ" ifâdesinden gelen "اَلْعَدَاوَةُ" kelimesi kullanılır. İşte bundan dolayı **"velâyet"** (dostluk), "adâvet'in (düşmanlığın) zıddı olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bizim âlimlerimiz bu âyet ile, Allahu Teâlâ'nın din hususunda mü'mine olan lütuflarının kâfire olan lütuflarından daha fazla olduğuna istidlâl etmişler ve şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime, Allahu Teâlâ'nın kesin olarak mü'minlerin dostu olduğuna delâlet etmektedir. Malûmdur ki bir şeyin velisi olan kimse, insanın faydasına ve elde etmek istediği amaç doğrultusunda işlerinin yolunda gitmesine vesile olabilecek olan şeyleri üstlenmiş olan kimse demektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُ اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ *"Onlar, onun hizmetine ehil olmadıkları halde, Mescid-i Haram'dan men edip duruyorlar... Onun hizmetine ehil olanlar, ancak müttakilerdir"* (Enfâl, 34) buyurmuş, Mescid-i Haram'ın bakımını yapıp orayı şenlendiren kimseyi onun dostu, velisi addetmiş; kâfirlerin ise onun dostu olabilmelerini reddetmiştir.

Velî'nin manası "faydalı işleri tekeffül eden, üstlenen kimse" olup, Allahu Teâlâ da kendisini, hususî olarak mü'minlerin dostu yapınca, Allahu Teâlâ'nın kâfirlerin işlerini tekeffül etmesinden daha fazla olarak, mü'minlerin işlerini uhdesine almış olduğunu anlarız.

Allah'ın Lütfu Hakkında Mu'tezile'nin İddiası

Mu'tezile'ye göre ise, Allahu Teâlâ hidâyet, tevfik ve lütuflar hususunda mü'min ile kâfire müsavi davranmıştır. Oysa ki bu âyet, onların görüşlerini iptal etmektedir. Mu'tezile şöyle demiştir: Bu tahsis, şu vecihlerden birine hamledilebilir:

Birinci Vecih: Bu, lütufların fazlalığı manasına hamledilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu, وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى *"Hidâyete erenlerin ise, hidâyetlerini arttırmıştır"* (Muhammed, 17) sözüyle belirtmiştir. Aklî bakımdan ise bunun izahı şöyledir: Hayır ve tâatın bir kısmı, diğerlerine sebep olur. Bu böyledir, çünkü mü'min bir kimse, içinde va'z-u nasihat yapılan bir mecliste bulunduğu zaman, onun kalbi huşu, huzu' ile dolup bir hüzne bürünür. Böylece de onun durumu, küfür ve isyanlarla kalbi katılaşmış kimsenin durumundan farklı olur. Bu da, mü'min için olabilecek lütufların, başkası için olamayacağını gösterir. Böylece, Allah'ın sadece mü'minlerin dostu olması bu manaya hamledilmiş olur.

İkinci Vecih: Allahu Teâlâ mü'min kimseleri âhirette mükâfatlandırır ve devâmlı nimetleriyle büyük lütuflarını onlara tahsis eder. Böylece âyette bahsedilen tahsis bu manaya hamledilmiş olur.

Üçüncü Vecih: Allahu Teâlâ, herkesin faydasına olan şeyleri eşit olarak tekeffül etmiş olması manasında, her ne kadar herkesin velîsi ise de; ne var ki bu velâyetten istifâde edenler mü'min kimselerdir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidâyettir"* (Bakara, 2) âyetinde de olduğu gibi, bu âyet mü'minlere tahsis edilmiştir.

Dördüncü Vecih: Allahu Teâlâ, mü'minleri sevmesi manasında, mü'minlerin velisidir. Allah'ın mü'minleri sevmesinden maksat ise, mü'minlerin kendilerini değil, mü'min kullarının zâtına olan ta'zimlerini takdir etmesidir.

Lütuf Konusunda Ehl-i Sünnetin Mu'tezile'ye Cevabı

Âlimlerimiz Mu'tezile'nin birinci görüşlerine şu şeklide cevap vermişlerdir: Lütufların fazlalığı mümkün olduğu müddetçe, lütuf, size göre vâciptir. Halbuki Allahu Teâlâ'nın mü'min kimseler hakkında eda edeceği bir vâcip yoktur. Bu mana kâfir hakkında, zaten tam manasıyla mevcuttur. Hatta mü'min kendisi vesilesiyle Allah'ın bu fazla lütfunu elde edeceği şeyleri yapmıştır. İkinci sualleri olan Allah'ın âhirette mü'mini mükâfatlandırması yorumu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü mü'minlere âhirette mükâfat verilmesi, Allah'a vaciptir.[31] Binaenaleyh mü'minlerin velisi, bu sevâbı Allah üzerinde bir hak gören kimse olur. Böylece de, o kimsenin velisi kendisi olur; Allah ise onun velisi olmaz.

Üçüncü sual ki, Allah'ın velâyetinden faydalananın mü'min olduğudur. Ona da şu şekilde cevap veririz: Velâyet konusunda, kendisi sayesinde mü'minin kâfirden ayrıldığı bu husus, Allah'tan değil, kuldan sudûr etmiş olur. Binaenaleyh bu görüşe göre kulun velisi, başkası değil, bizzat kendisi olur.

Dördüncü suale, yani velâyetin burada muhabbet manasına geldiği iddasına cevâbımız ise şöyledir: Muhabbetin manası, mükâfat vermektir. Bu, aynı zamanda ikinci sorudur. Biz buna ikinci sorunun cevâbıyla cevap vermiş olduk.

Allah Mü'minleri Karanlıktan Nura Çıkarır

Hak Teâlâ'nın, يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ *"Onları karanlıklardan nûra çıkarır"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İmanı Kulun Kalbinde Yaratan Allah'tır**

Müfessirler, âyette bahsedilen "zulumât" ve "nûr" kelimesinden maksat, küfür ve imandır. Böylece bu âyet, Allahu Teâlâ'nın insanı küfürden

31 Elimizdeki nüshadaki ibare böyledir. (Çev.)

çıkarıp, imana sokan bir zât olduğu hususunda sarîh bir delil olmuş olur. Böylece de imanın, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesi gerekir. Çünkü iman, şâyet kulun yarattığı bir fiil olsaydı, o zaman kul kendisini küfürden çıkarıp, imana sokan kimse olmuş olurdu ki, bu da âyetin sarîh beyanına ters düşerdi.

Mû'tezile, buna şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Karanlıklardan çıkarıp nûra sokmak, deliller getirmek, peygamberler yollamak, kitaplar indirmek, imana en beliğ bir şekilde teşvik edip küfürden de aynı şiddette sakındırma manasına hamledilmektedir.

Kâdî şöyle der: Allahu Teâlâ, putlar her ne şekilde olursa olsun insanların sapmalarına sebep olduğu için, رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ *"Rabbim, muhakkak ki onlar, insanlardan çoğunu saptırdılar"* (İbrahim, 36) âyetinde saptırma işini putlara nisbet etmiştir. Binaenaleyh, iman eden kimseler için Allah'ın yaratmış olduğu sebeplerin güçlü olmasına rağmen, karanlıklardan nûra çıkarma işinin Allah'a nisbet edilmesi daha münasip olur.

b) Karanlıktan nûra çıkarma işinin "Allahu Teâlâ'nın, insanları cehennemden cennete döndürmesi" manasına hamledilmesidir. **Kadî:** "Bu, hakikate daha yakındır; çünkü âhirette bu konuda meydana gelecek olan şeyler, Allah'ın fiillerindendir. Dolayısıyla sanki o şeyi Allah yapmış olur" demektedir.

Mu'tezile'nin bu görüşlerinden birincisine, şu iki hususla cevâp veririz:

1) Bu nisbet, fiilde hakikat, teşvik ve terğibde mecaz ifâde eder. Aslolan, lâfzı hakikate hamletmektir.

2) Bu teşvik etmeler, eğer vesileyi tercih etmede müessir olursa, râcih olan sebep vâcip, mercûh olan (terk edilen) ise imkânsız olur. Bu durumda da **Mu'tezile**'nin görüşü bâtıl olmuş olur. Eğer o vesilenin tercihte bir tesiri yoksa, bunun "çıkarma" diye adlandırılması doğru olmaz.

İkinci görüşleri de şu iki bakımdan reddedilmiştir:

a) Vakıdî: "En'âm Sûresi'ndeki, وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورِ *"Karanlıkları ve aydınlığı yarattı"* (En'âm, 1) âyeti dışında Kur'an'da geçen bütün "مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ" tabirlerinden Allahu Teâlâ küfür ile imanı kastetmiştir. Çünkü En'âm Sûresi'ndeki bu ifâdeyle Allah, gece ve gündüzü kastetmiştir" diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Allah, küfrü, idrâk etmeye mâni olma hususunda adetâ zulmet gibi olduğu için, bir "zulmet"; imanı da, anlamanın ve idrak etmenin bir sebebi olduğu için, bir "nûr" olarak kabul etmiştir."

b) Mü'mini ateşten döndürüp cennete sokmak, **Mu'tezile**'ye göre, Allah'a vâcip olan bir iştir. Binaenaleyh lâfzı bu manaya hamletmek caiz değildir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın "يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ" buyruğunun zâhiri, onların önce küfürde olduklarını, daha sonra da, Allahu Teâlâ'nın onları küfürden çıkarıp imana sokmuş olmasını iktiza eder. Sonra, burada da iki görüş vardır:

Âyetin Nüzul Sebebi

Birinci Görüş: lâfzın zâhirine hamledilmesidir. Bu da, bu âyetin, kâfir olup daha sonra Müslüman olan kimseye tahsis edilmesi hususudur. Bu görüşte olanlar, âyeti kerimenin sebeb-i nüzûlü hakkında pek çok rivâyetlerde bulunmuşlardır.

a) Mücâhid şöyle demektedir: "Bu âyet, Hz. İsa'ya iman edenlerle küfreden kimseler hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamber olarak gönderince, Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul etmeyenler Hz. Muhammed'e iman etmişler; Hz. İsa'ya iman edenler de Hz. Muhammed (s.a.s.)'i kabul etmemişlerdir.

b) Âyet, Hristiyanların usulüne göre Hz. İsa'ya iman edip, daha sonra da Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman eden kimseler hakkında nâzil olmuştur. Böylece, onlar Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman ettiklerinde, Hz. İsa'ya olan imanları bir zulmet ve bir küfür gibi olmuş olur. Çünkü Hz. İsa'da hem beşeriyyet, hem de ulûhiyyet vasfının bulunduğuna, ittihâda inanmak küfürdür. Halbuki Allahu Teâlâ, o kimseleri o zulmetten çıkarıp, İslâm'ın nûruna sokmuştur.

c) Âyet, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman etmiş olan, bütün kâfirler hakkında nâzil olmuştur.

İkinci Görüş: Lâfzın, ister o iman küfürden sonra olsun, isterse böyle olmasın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman eden herkese hamledilmesidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Her ne kadar onlar kesinlikle karanlık içinde olmasalar dahi, Allahu Teâlâ'nın onları karanlıklardan çıkarıp, nûra sokmuş olduğunun söylenmesi de uzak bir ihtimal değildir.[32] Bunun böyle olduğuna hem Kur'an-ı Kerim, hem hadis-i şerif, hem de örf delâlet etmektedir.

32 Tefsirin metninde, bu ifade, "يَخْرُجُهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ" şeklinde idi. Ancak, siyâk ve sibaktan hareket ederek, ifadenin "يَخْرُجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ" şeklinde olması gerektiğine kanaat getirdik. (Ç.)

Bu hususun Kur'an'dan delili, Hak Teâlâ'nın, وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا *"Siz, ateşten bir çukurun kenârında idiniz de, Allah sizi kurtardı"* (Âl-i İmran, 103) âyetidir. Onların, asla ateşin içinde olmadıkları herkesin malûmu olan bir hususdur.

Yine Hak Teâlâ, لَمَّا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ *"Onlar iman edince, onlardan rüsvaylık azabını giderdik"* (Yûnus, 98) buyurmuştur. Halbuki, onlara herhangi bir azap kesinlikle inmemişti. Allahu Teâlâ, Yûsuf (a.s.)'un kıssası hakkında da,. اِنِّى تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *"Muhakkak ki ben, Allah'a iman etmeyen bir topluluğun dinini terk ettim"* (Yûsuf, 37) buyurmuştur. Halbuki Yûsuf (a.s.), asla o dinden olmamıştı.. Ve yine, وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰى اَرْذَلِ الْعُمُرِ *"Ve sizden kimisi de, ömrün en aşağı olanına götürülür"* (Nahl, 70) buyurmuştur. Halbuki onlar asla, ömrün en aşağı ve en rezilinde olmadılar..

Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivâyet edilen şu hususlardır:

Hz. Peygamber (s.a.s.), *"اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ" diyen bir kimseyi duyduğunda, "Fıtratına göre söyledi.." O adam, "اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ" dediğindeyse, ateşten kurtuldu."*[33] dedi. O kimsenin ateşin içinde olmadığı herkesçe bilinen bir hususdur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ashâbına dönerek,

تَتَهَافَتُونَ فِي النَّارِ تَهَافُتَ الْجَرَادِ وَهَا أَنَا آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ *"Çekirgelerin düşüşü gibi ateşe düşüyorsunuz. Ben de sizi ateşe düşmekten korumak için, eteklerinizden tutuyorum"*[34] demiştir. Onların ise, ateşe üşüşmedikleri herkesin malûmudur.

Örften delile gelince, bu şöyle olur: Baba, bütün malını infak edip harcadığı zaman, oğlu ona, "Sen beni malından çıkardın", yani, "Malından bana hiçbir şey bırakmadın, beni mahrum ettin" der. Bundan maksat, oğlu o malın içindeydi de, babası onu onun içinden çıkardı, demek değildir.

Bu işin hakikati şudur: Kul, Allah'ın tevfikinden uzak kalırsa, karanlıklar içine düşer.. Böylece de Allahu Teâlâ'nın tevfiki, o karanlıkların o kimseden savuşup gitmesine sebep olur. Savuşturma ile ortadan kaldırma arasında bir tür benzerlik bulunmaktadır. Binaenaleyh bu üslûp, "çıkarmak" ve "uzaklaştırmak" fiillerinin de savuşturma ve kaldırma (def ve ref) manasında kullanılabileceklerini gösterir.

33 Müslim, Salât 9 (1/288).

34 Buhâri, Rikâk 26; Müslim, Fedâil, 17-18 (4/1789).

Kâfirlerin Dostları Tâğut'tur

Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ *"Kâfir olanların dostları ise, tâğuttur"* buyruğuna gelince, bil ki **Hasan el-Basri** bu ifadeyi "اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّوَاغِيتُ" şeklinde okumuş ve bu şekilde okunacağına, bundan sonra gelen "يُخْرِجُونَهُمْ" lâfzıyla istidlâl etmiştir. Ne var ki bu, Mushaf'a muhalif, şazz bir kıraattir. Hem biz, bu lâfzın iştikâkı meselesinde, bu kelimenin cemi (çoğul) bir lâfız değil, müfred olduğunu açıklamıştık.

Hak Teâlâ'nın, يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ *"O da onları, nûrdan karanlıklara çıkarır"* âyetine gelince, **Mu'tezile** bu âyetle küfrün Allah'tan olmadığına istidlâl etmişlerdir.

Bizim âlimlerimiz de şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, ittifâkla mecazi olarak nûrdan çıkarıp karanlıklara sokmayı tâğûtlara nisbet etmiştir. Çünkü görüşlerin en açığına göre, tâgûttan murat, puttur. Bunu, Hak Teâlâ'nın, رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ *"Rabbim, putlar, insanlardan çoğunu saptırdılar"* (İbrahim, 36) âyeti de te'yîd eder. Bu âyette Allahu Teâlâ, saptırma işini putlara isnat etmiştir. Bu nisbet, hem bize hem de size göre ittifakla mecazî bir nisbet olunca, bu sizin lehinize bir delil olmaktan çıkar.

Sonra Hak Teâlâ, اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"İşte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Bu ifâdenin sadece kâfirlere yönelik olması muhtemel olduğu gibi, hem kâfirlere, hem de putlara yönelik olması, böylece de hepsi için bir vaîd ve men ifâde etmesi muhtemeldir. Çünkü "اُولٰئِكَ" lâfzı çoğul olup zikredilen bu iki cinse de râci olması doğru olunca, bu ifâdenin ikisine birden râci olması gerekir. Allahu Teâlâ doğruyu en iyi bilendir.

Üç Kıssa

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى حَآجَّ اِبْرٰهِيمَ فِى رَبِّهٖٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّىَ الَّذِى يُحْىٖ وَيُمِيتُ ۙ قَالَ اَنَا۠ اُحْىٖ وَاُمِيتُ ۖ قَالَ اِبْرٰهِيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِى بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِى كَفَرَ ۗ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ۚ ﴿٢٥٨﴾ اَوْ كَالَّذِى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا ۚ قَالَ اَنّٰى يُحْىٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ ۖ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ۖ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ

بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

"Allah kendisine hakimiyet verdiği için, İbrahim ile Rabbi hakkında çekişeni görmedin mi? Hani İbrahim: 'Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür' deyince O: 'Ben de diriltir, öldürürüm' demişti. İbrahim: 'Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir' deyince ise, o kâfir şaşırıp kalmıştı. Allah zâlimler gürûhuna hidâyet etmez. Yahut o kimse gibisini ki, o, çatıları çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış, 'Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?' demiş, Allah da onu yüz yıl ölü bırakmış, sonra da diriltmiş. (Ona), 'ne kadar kaldın?' deyince, o da 'bir gün, yahut bir günden az' diye söylemişti. Allah: 'Hayır, yüz yıl kaldın. İşte, yiyeceğine, içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de merkebine bak.. İşte böyle yapmamız, seni insanlara ibret nişânesi kılmamız içindir. (Merkebin) kemiklerine bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz. Sonra da onlara et giydiriyoruz" dedi.. O (merkep dirilip eski haline geldiği) kendisine apaçık belli olduğu zaman, 'Biliyorum ki, Allah şüphesiz her şeye hakkıyla kâdirdir' dedi."
(Bakara, 258-259).

Bil ki Allahu Teâlâ burada üç kıssadan bahsetmiştir. Bunlardan birincisi yaratıcı zâtı tanımayı, ikincisi ve üçüncüsü ise haşr, neşr ve ba'si isbat etmeyi açıklama hususundadır.

Birinci Kıssa
Hz. İbrahim'in Hükümdar (Nemrud)'la Münazarası

Birinci kıssa Hz. İbrahim (a.s.)'in kendi zamanında yaşayan hükümdar ile münazarası olup, işte bu, tefsir etmekte olduğumuz âyettir.

Hak Teâlâ'nın اَلَمْ تَرَ *"Görmedin mi?"* hitabı, muhatabı taaccüb etmeye davet eden bir kelime olup, lâfzı ise istifhâm lâfzıdır. Bu tıpkı, "اَلَمْ تَرَ اِلَى فُلَانٍ كَيْفَ يَصْنَعُ" denilmesi gibidir. Bunun manası, "Şu işi yapma hususunda, falanca gibisini gördün mü?" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, اِلَى الَّذِى حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ *"İbrahim ile Rabbi hakkında çekişen..."* buyruğuna gelince, bu hususta **Mücahid,** âyette "اَلَّذِى" ilgi zamiriyle bahsedilen bu kimsenin **Nemrûz** (Nemrûd) **İbn Kenân** olduğunu söylemiştir ki bu, büyüklük taslayan ve rubûbiyyet iddiasında bulunan ilk kimsedir. Âlimler, bu çekişmenin ne zaman olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre bu, putları kırdığında ateşe atılmadan önce olmuştur. Bu görüş **Mukâtil**'den rivâyet edilmiştir.

Bazıları da, bunun Hz. İbrahim ateşe atıldıktan sonra olduğunu söylemişlerdir.

"اَلْمُحَاجَّةُ", "muğâlebe, (karşılıklı) galebe çalmak isteme"dir. "حَاجَجْتُهُ فَحَجَجْتُهُ" denilir. Yani "Onunla hüccetleştim ve onu yendim.." Hak Teâlâ'nın "فِى رَبِّهِ" ifâdesindeki zamirin, Hz. İbrahim'e râci olması muhtemel olduğu gibi, ta'n eden kimseye (Nemrûz'a) râci olması da muhtemeldir. Birinci ihtimal daha açıktır. Nitekim Hak Teâlâ, وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَاجُّونِّى فِى اللّٰهِ *"Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah hakkında mı benimle çekişiyorsunuz?"* (En'âm 80) buyurmuştur. Bunun manası, "Kavmi, Rabbi hususunda onunla çekişmiştir" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ *"Allah kendisine mülk verdiği için"* ifâdesine gelince, bil ki bu ifâde hakkında şu iki görüş belirtilmiştir.

Birinci Görüş: "اٰتٰيهُ" ifâdesindeki hâ zamiri, İbrahim (a.s.)'e râcidir. Yani, "Allahu Teâlâ İbrahim'e mülk verdi" demektir. Bu görüşte olanlar kendi görüşlerine şu hüccetleri getirmişlerdir.

Birinci Hüccet: Hak Teâlâ'nın, فَقَدْ اٰتَيْنَا اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا *"Muhakkak ki biz İbrahim âilesine kitâp ve hikmet verdik. Ve onlara, büyük bir mülk verdik"* (Nisa, 54) âyetidir. Yani, "nübüvvet ve Allah'ın dinini ayakta tutma hususunda bir hükümranlık verdik.." demektir.

İkinci Hüccet: Allahu Teâlâ'nın, kendisinin Rab olduğunu iddia eden kâfirlere mülk vermesi câiz değildir.

Üçüncü Hüccet: Zamirin zikredilen iki şeyden en yakın olanına râci olması vâciptir. İbrahim (a.s.), zikredilen iki şeyin, zamire daha yakın olanıdır. Binaenaleyh bu zamirin Hz. İbrahim'e râci olması gerekir.

İkinci Görüş: Bu, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre, zamir Hz. İbrahim'le çekişen o kimseye râcidir. Bu görüşte olanlar, birinci görüştekilerin birinci delillerine, "Bu âyet, mülkün Hz. İbrahim'in soyu

içinde bulunduğuna delâlet eder. Âyette, mülkün Hz. İbrahim'de bulunduğuna dair bir delâlet yoktur" diye cevap vermişlerdir.

İkinci hüccetlerine de şu şekilde cevap verirler: Buradaki mülkten murat, dünyada geniş imkân sahibi olmak, muktedir olmak ve zengin olmaktır. Tecrübe de, Allahu Teâlâ'nın bütün bu şeyleri bazen kâfirlere de verdiğine delâlet etmektedir. Allahu Teâlâ'nın o kimseye, mü'minken mülkü vermiş olması, daha sonra da o kimsenin Allah'ı inkâr etmiş olmasının söylenmesi niçin caiz olmasın?

Üçüncü hüccetlerine de şu şekilde cevap verirler: İbrahim (a.s.), zamire, zikredilen iki şeyin her ne kadar en yakını ise de, ne var ki pek çok rivâyet Hz. İbrahim'le mücadele eden şahsın hükümdar olduğu istikametinde varid olmuştur. Binaenaleyh zamirin, işte bu bakımdan o kimseye râci olması daha münasiptir.

Sonra bu ikinci görüşte olanlar, kendi görüşlerine şu hususları delil getirmişlerdir:

a) Allahu Teâlâ'nın "اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ" ifâdesi, şu üç manaya muhtemeldir: Bu manalardan her biri, "Biz, zamirin Hz. İbrahim'e değil, o melîke ait olduğunu söylediğimiz zaman" doğru olur.

Bu te'villerden biri, mananın şu şekilde olmasıdır: "Mülkün ona (o melike) verilmesi, onu şımartmış, onun büyüklük taslayıp azmasına sebep olmuş, böylece de o, bundan dolayı pekişmiştir" manasında olmak üzere "Allahu Teâlâ ona mülk verdiği için, Rabbi hususunda o, Hz. İbrahim'le çekişmiştir." Bu mananın da, ancak azgın bir hükümdara uygun düşeceği malûmdur.

İkinci te'vil, mananın şöyle olmasıdır: O, Rabbinin kendisine mülk vermesine bir şükür olsun diye, Rabbi hususunda çekişmeye başladı.. Nitekim, "عَادَانِي فُلَانٌ لِأَنِّي أَحْسَنْتُ إِلَيْهِ" denilir. Bu sözden maksat, "kişinin iyilik yapmasından dolayı o kimseye dost olması gerekirken, o bunun aksini yapmıştır" şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ *"Şükredeceğinize rızkınızı yalanlıyorsunuz"* (Vakıa, 82) âyetidir. Bu te'vil de peygambere yakışmaz. Çünkü mülk ister bulunsun, ister bulunmasın, peygamberin hüccetleşmesi vâcip olur. Ama, şu azgın, haddi aşan hükümdara gelince, onun, büyük bir mülkü olduktan sonra bu taşkın azgınlığını izhar etmesi uygun olur. Böylece Hak Teâlâ'nın, اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ

"Allah kendisine mülk verdiği için..." buyruğunun manası ancak, o zamiri azgın melike hamlettiğimizde doğru olacağı sabit olur.

b) Bu âyetten maksat, Hz. İbrahim (a.s.)'in hak dine açıkça davet etmesi hususundaki durumunun mükemmelliğini açıklamaktır. Kâfir olan kimse heybetli bir sultan, Hz. İbrahim de melik olmadığı zaman, bu mana, İbrahim (a.s.)'in melik kabul edilmesi halinden daha mükemmel olur. Kâfir Nemrûd melik olduğuna göre, bizim, yukarıda zikrettiğimiz hükmün kabul edilmesi gerekir.

c) Ebu Bekr El-Esamm'ın zikrettiği husustur. Bu da, "Hz. İbrahim (a.s.), şâyet melik olsaydı, kâfir olan **Nemrûd,** iki adamdan birisini öldürüp diğerini serbest bırakmazdı. Aksine Hz. İbrahim (a.s.), ona bu hususta, şiddetle karşı çıkardı. Hatta İbrahim (a.s.)'in bu işi yapmaması hususunda kâfiri zorlaması gerekirdi" şeklindedir.

Kâdî şöyle demiştir: "**Esamm**'ın yaptığı bu istidlâl zayıftır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.)'in din ve mu'cizeler izhar etme hususunda melik ve sultan; bu kâfirin de zulüm hususunda melik, muktedir ve sultan olduğunun ileri sürülmesi de muhtemeldir. İşte bu sebepten dolayı kâfir olan **Nemrûd,** iki adamdan birisini öldürebilmiştir. Yine, o iki adamdan birini kısastan dolayı öldürmüş; diğerini de kendisine kısas gerekmediğinden veyahut da diyet vermiş olmasından ötürü serbest bırakmış olması da caizdir".

Cenâb-ı Hakk'ın, اَنَا اُحْيِى وَاُمِيتُ *"Ben de diriltir, öldürürüm"* buyruğu da, bir haber ve bir vaîddir. Kur'an'da kâfirin bunu bizzat gerçekleştirdiğine dair herhangi bir delil yoktur. İşte bu da, bu meseleyle ilgili bir husustur.

Hak Teâlâ'nın, اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّىَ الَّذِى يُحْيِى وَيُمِيتُ *"Hani İbrahim: 'Benim rabbim hem diriltir, hem öldürür' demişti"* ifâdesiyle ilgili de birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. İbrahim'in Allah'ın Varlığını İspatı**

Zâhir olan odur ki, bu, zikredilmeyen fakat önceden geçmiş olan bir soruya verilmiş olan cevaptır. Bu böyledir, çünkü peygamberlerin hak dine davet için peygamber olarak gönderildikleri, malûm olan bir husustur. Binaenaleyh Hz. İbrahim peygamber olduğunu öne sürdüğünde, bu iddiayı kabul etmeyen kimse, ondan âlemin bir İlâhının bulunduğunu ispat etmesini ister. Görmez misin ki; Hz. Musa (a.s.), اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Muhakkak ki ben âlemlerin Rabbinin peygamberiyim"* (Şuarâ, 16) dediği zaman, **Firavun** وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabbi nedir?"* (Şuarâ, 23) demişti. Bunun

üzerine **Hz. Musa** (a.s), رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir"* (Şuarâ, 24) ifâdesiyle Allah'ı ispat hususunda delil getirmiştir. Burada da böyledir. **Hz. İbrahim** peygamberliğini açıklayınca **Nemrûd,** "Rabbin kimdir?" der. Bunun üzerine **Hz. İbrahim,** *"Rabbim hem dirilten, hem de öldüren zâttır"* der. Ne var ki olay bu hususa delâlet ettiği için, bu cevâbın sorusu hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. İbrahim'in delili son derece yerindedir. Çünkü Allah ancak, kâdir olan kimselerden hiçbirinin ortak olamayacağı fiilleri vasıtasıyla bildirilebilir, tanıtılabilir. Diriltip öldürme de, işte böyle bir fiildir. Çünkü mahlûkât, bu iki işi yapmaktan acizdir. İradeden sonra, ilim zaruridir. Binaenaleyh, kendilerini gördüğün şu muktedir kimselerden başka bir müessirin bulunması gerekmektedir. Bu müessir de, yâ "mûcib" (zâtı icabı yapan, bir anlamda iradesi mutlak olmayan), ya da "muhtar" (hür, mutlak irâde sahibi) olur. Birincisi bâtıldır, çünkü onun devam etmesinden, eserinin de devâm etmesi gerekir. Bu durumda, diriltmenin öldürmeyle; öldürmenin de diriltmeyle değişmemesi gerekirdi.

İkincisine gelince, bu şöyledir: Biz, canlıların muhtelif şekilleri, uzuvları, vasıfları, karakterleri ve özellikleri olduğunu görüyoruz. Mûcib-i bi'z-zât'ın tesiri, bu şekilde olmaz.. Binaenaleyh, diriltmek ve öldürmek fiilleriyle, şu canlıları diriltme ve öldürme işinde kudret ve ihtiyar yoluyla etkili olan başka bir varlığın bulunmuş olduğunu anlamış oluruz. Ki bu da, Allahu Teâlâ'dır. Bu Allahu Teâlâ'nın, kitabının pek çok yerinde zikretmiş olduğu güçlü ve sağlam bir delildir. Nitekim Hak Teâlâ,

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ * ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَكِينٍ * ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ * ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ * ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ *

"Andolsun ki biz, insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sağlam bir karargâhta bir nutfe haline getirdik. Sonra o pıhtıyı bir 'alaka' haline getirdik. Derken o 'alaka'yı bir çiğnem et parçası yaptık; o bir çiğnem eti de kemik haline getirdik. Sonra da o kemiklere et giydirdik. Bilâhare onu, başka bir yaratılışla inşa ettik. Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir! Sonra siz muhakkak ki bundan sonra ölüler haline geleceksiniz. Sonra siz, kıyamet gününde muhakkak ki diriltileceksiniz" (Mü'minûn, 12-16); لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ * ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ

"Andolsun ki biz insanı en güzel bir yapıda yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik" (Tin, 4-5) ve اَلَّذِى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ *"Ölümü ve hayatı yaratan..."* (Mülk, 2) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: Allahu Teâlâ, bazı âyetlerinde ölümü hayattan önce zikretmiştir. Meselâ bunlardan birkaçı şu âyetlerdir: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ *"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Halbuki siz ölü idiniz de, O diriltti"* (Bakara, 28); اَلَّذِى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ *"Ölümü ve hayatı yaratan,."* (Mülk, 2) ve Hz. İbrahim'in Allah'ı medh-ü senâ ederken söylediği, وَالَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ *"Beni öldüren, sonra da dirilten O'dur..."* (Şuarâ, 81)..O halde neden bu âyette, hayatı ölümden önce zikrederek, رَبِّىَ الَّذِى يُحْيِى وَيُمِيتُ *"Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür"* demiştir?

Cevap: Delil getirmeden maksat, Allah'a davet etmek olunca, delilin son derece açık olması gerekir. Hiç şüphe yok ki, hayat halinde hilkatin hayranlık uyandıran şeyleri daha çok ve insanların buna muttali olması daha mükemmeldir. Binaenaleyh burada hayatın daha önce zikredilmesi gerekir.

Hak Teâlâ'nın اَنَا اُحْيِى وَاُمِيتُ *"Ben de diriltir, öldürürüm"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nakledildiğine göre **İbrahim** (a.s.), böyle bir hüccet ile istidlâl edince, kâfir olan o kral, iki şahsı çağırtarak, birisini öldürür, diğerini serbest bırakır ve, "Ben de diriltip öldürüyorum" der. İşte tefsirlerde nakledilen budur. Bana göre bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü **Hz. İbrahim**'in durumundan anlaşılan, istidlâl edişinde de özetle açıkladığımız şekilde o, diriltmenin ve öldürmenin hakikatini açıklamıştır. O bu şekilde açıklama yapınca, akıllı bir kimsenin bu şekildeki öldürme ve diriltmeyi; birisini öldürüp diğerini öldürmeme manasındaki öldürüp diriltme ile karıştırması imkânsızdır.

Yine, büyük bir topluluğun, bu kadar farkı göremeyecek bir biçimde ahmak olması imkânsızdır. Âyetten kastedilen, Allah en iyisini bilir ya, başka bir şeydir. O da, Hz. İbrahim, Allah'ın diriltip öldürdüğünü delil olarak öne sürünce, bunu kabul etmeyen kimse ise, "Sen Allah'ın semavî ve yeryüzüne taalluk sebepleri vasıta kılmaksızın, doğrudan doğruya diriltip öldürdüğünü, veyahut da semavî ve arzî (yere âit) sebepleri vasıta kılarak diriltmenin ve öldürmenin meydana geldiğini iddia ediyorsun. Birincisi imkânsızdır. İkincisi ise bizim maksadımıza delâlet etmez. Çünkü bizden biri,

diğer sebepleri de vasıta kılarak öldürtmeye ve diriltmeye muktedir olabilir. Meselâ cimâ etmek, semavî ve arzî sebepler vasıtasıyla canlı bir çocuk elde etmeye; zehir almak ise, bazen ölüm neticesine götürebilir" der. **Nemrûd,** işte bu şekildeki sorusunu yöneltince, **İbrahim** (a.s.) şu şekilde cevap verir: Farzet ki, Allah'ın diriltip öldürmesi felekî birtakım sebepler vasıtasıyla meydana gelmiş olsun. Ama ne var ki, bu felekî birtakım hareketler ve sebepler, mutlaka müdebbir fâil tarafından meydana getirilmiştir. Binaenaleyh, o felekî hareketlerin müdebbiri Hak Teâlâ olunca, o felekî hareketler vasıtasıyla meydana gelen diriltme ve öldürme işi de, Allah tarafından meydana getirilmiş olur. Ama, felekler ve "unsûrlar" ile ilgili sebepler vasıtasıyla beşerin elinde tahakkuk eden diriltme ve öldürme ise böyle değildir. Çünkü beşerin felekî birtakım sebeplere muktedir olması imkânsızdır. Böylece bu ikisi arasında fark ortaya çıkmış olur.

Sen bunu iyice anladığında şunu bil ki Hak Teâlâ'nın,

فَإِنَّ اللهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ *"Muhakkak ki Allah güneşi doğudan getiriyor"* beyanı, başka bir delil olmayıp aksine birinci delilin tamamlayıcısı olur. Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ tarafından meydana gelen diriltme ve öldürme, her ne kadar felekler vasıtasıyla oluyor ise de, ancak ne var ki feleklerin hareketleri bizzat Allah'tandır. Binaenaleyh, netice itibariyle diriltme ve öldürme de Allah vasıtasıyla olmuş olur. Beşere gelince, her ne kadar diriltme ve öldürme ondan, semavî ve arzî sebeplerden yararlanılarak sudûr ediyor ise de, ancak ne var ki sebepler o beşerin kudretiyle meydana gelmiş değildir. Binaenaleyh, beşerden sâdır olan diriltme ve öldürme işi, Allah'ınki gibi olamaz ve bunun Allah'ın öldürmesiyle bir tenakuz teşkil edemeyeceği de sabit olmuş olur. Buna göre bu münazaranın cereyan ediş şekli, herkesçe meşhur olan, işte budur. Allah durumun hakikatini ve içyüzünü en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kıraat âlimleri, Kur'an'ın tamamında vasıl halinde "أَنَا" zamirinin elif'inin düşürüleceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ama ne var ki **Nâfi'**den bu elif'ten sonra hemen hemze-i vasl geldiğinde, elif'in okunacağı rivâyet edilmiştir. Sahih olan ise, kıraat imamlarının ekseriyetinin görüşüdür. Çünkü mütekellim zamiri, "أَنَا"dir. Bu da hemze ve nûn'dan meydana gelir. Elif harfine gelince, bu harf vakf için gelmiştir. Nitekim aynı şekilde sekte

halinde vakf yapmak için hâ getirilir. "أَنَهْ" gibi.[35] Bu hâ harfi vasl halinde düştüğü gibi, elif de vasl halinde düşer. Çünkü kendisine bitişen şey, onun yerini tutar. Görmez misin, kendisinde hemze-i vasl bulunan bir kelimeye bir şey bitiştiğinde, hemze-i vasl düşer, okunmaz; çünkü başında hemze-i vasl bulunan kelimeye bitişen şey, doğrudan hemze-i vasldan sonra gelen kısmın okunmasına vesile olur. Böylece de hemze-i vasl okunmaz. "أَنَا"deki elif de böyledir. Vakf için getirilen hâ'nın, vasl halinde hemze-i vasl'ın düşmesinin vâcip olması gibi, bu hâ'nın da düşmesi vâcip olur.

Hz. İbrahim'in Güneş Delilini Getirmesi

Hak Teâlâ'nın, قَالَ اِبْرٰهِيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِى بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ *"İbrahim: 'Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir' dedi"* beyanına gelince, bil ki, âlimlerin bu makamda uyguladıkları iki yol vardır:

Birinci Yol: Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. Buna göre, **İbrahim** (a.s.) **Nemrûd**'un "ben de diriltir ve öldürürüm" diyerek ortaya bir şüphe attığını görünce, bundan daha açık bir delili serdetmeye geçerek, "فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِى بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ" demiştir. Bu görüşte olanlar, istidlâl eden kimsenin, bir delilden, kendisinden daha açık olan bir delile geçmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. "**Nemrûd,** 'senin Rabbin onu batıdan getirsin, madem!' diyebilirdi" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

a) Bu münakaşa, **Hz. İbrahim**'in ateşe atılıp onun içinden sapasağlam çıkmasından sonra meydana gelmiştir. Böylece **Nemrûd,** bu büyük ateşin içerisinde **Hz. İbrahim**'i korumaya muktedir olan zâtın, güneşi batıdan getirebileceğini de anlamıştır.

b) Allahu Teâlâ, nebîsi Hz. İbrahim'e bir yardım olsun diye, **Nemrud**'dan yardımını kesmiş ve böyle soru sormayı ona unutturmuştur.

İkinci Yol: Bu, muhakkik ulemânın görüşüdür. Bu görüşe göre bu, bir delilden başka bir delile geçiş değildir. Aksine, her iki yerde de delil aynıdır. O da şudur: Biz, mahlûkatın yaratmaya muktedir olamayacağı bazı şeylerin meydana geldiğini görüyoruz. Bundan dolayı, onların yaratılmasını üzerine almış olan bir başka kâdir varlığın bulunması mutlaka gerekir ki, bu da Allahu Teâlâ'dır. Sonra bizim, "Hiçbir mahlûkun yaratmaya muktedir olamayacağı bazı şeylerin meydana geldiğini görüyoruz" şeklindeki

35 Kurtubî Tefsiri, 3/287 (Ç.)

iddiamızın misalleri şunlardır: Öldürmek, diriltmek, bulutları, gök gürültüsünü ve şimşeği meydana getirmek ve yıldızlar ile feleklerin hareket etmeleri gibi.

Delil getiren bir kimsenin, bir delilden başka bir delile geçmesi caiz değildir. Ancak ne var ki, bir sözü açıklamak için misal getirdiğinde, onun o misalden başka bir misale geçme hakkı vardır. Buna göre Hz. İbrahim'in yapmış olduğu şey, delilin aynı olması babındandır. Ancak ne var ki delili iyice izah etmek için bir misâlden başka bir misâle geçilmiştir. **İbrahim** (a.s.)'in yaptığı şey, bir delilden başka bir delile geçme babından değildir. Böyle bir izah birinciden daha güzel ve ehl-i tahkikin sözüne de daha uygundur. Bu iki görüşe göre ortaya çıkan müşkiller ise şunlardır:

Bu Münakaşa İle İlgili Bazı Müşkiller ve Cevapları

Birinci Müşkil: Şüphe sahibi olan kimse bu şüpheyi zikredip, şüphe kulaklara ulaşınca, cevap vermeye muktedir olan hak yanlısının bu şüpheyi ve delâletin sebep olacağı anlayışı akıllardan uzaklaştırmak için, derhal cevap vermesi gerekir. Kâfir kral, bu şüphe ile birinci delili veya birinci misali tenkit edince, bu şüpheyi gidermekle meşgul olmak "dar vakitli bir farz", (son derece önem arz eden gerekli bir iş) olmuştur. Böylesine önemli olan bir işi terk etmek, ma'sum bir insan olan peygambere nasıl yakışsın?

İkinci Müşkil: Bâtılı savunan kimse bu soruyu sorup, haktan yana olan kişi de birinci sözünü bırakarak başka bir söze geçtiğinde, bu, onun ilk sözünün zayıf ve değersiz olduğunu; onun, bunun zayıflığını bilmediğini, bâtıldan yana olan kimsenin ise onun bu sözünün zayıf yönünü ve bu sözün geçersiz olduğunu anladığını; bunu bildiği için de, onun zayıf tarafına dikkat çekmiş olduğunu vehmettirmiştir. Bu ise çoğu kez, peygamberin tesirinin azalmasını ve onun şanının küçültülmesini gerektirir, ki bu caiz değildir.

Üçüncü Müşkil: Bir delilden başka bir delile, ya da bir misâlden başka bir misâle geçmek güzel ise, intikal edilen delilin de daha açık ve daha kolay anlaşılır olması gerekir. Burada ise durum böyle değildir. Çünkü, diriltmeye mahlûklar kâdir olamazlar. Ama, cisimleri hareket ettirme cinsine gelince, yaratıkların cins olarak buna gücü vardır. Göklerden daha büyük bir cüsseye sahip olan büyük bir hükümdar bulunup gökleri hareket ettirmesi aklen imkânsız değildir. Bu takdîre göre, yaratıcının varlığına diriltmek ve öldürmek fiilleriyle istidlâl etmek, O'nun varlığına güneşin

doğmasıyla istidlâl etmekten daha açık ve daha güçlüdür. O halde, daha açık ve daha net olan bir delilden, kendi içinde güçlü olmayan gizli bir delile geçmek bir peygambere nasıl uygun düşebilir?

Dördüncü Müşkil: Diriltme ve öldürmenin, yaratıcının varlığına delâleti, güneşin doğmasının delâletinden daha güçlüdür. Bu böyledir, çünkü biz insanın zâtında ve sıfatlarında bazı değişiklikler ve farklılıklar görmekteyiz. Değişme, muktedir bir müessire olan ihtiyaca kuvvetle delâlet eden bir husustur. Güneşe gelince, onun ne zâtında, ne sıfatlarında, ne de hareket plânında kesin herhangi bir değişim görmemekteyiz.. O halde, diriltmek ve öldürmek, yaratıcının varlığına daha güçlü bir şekilde delâlet etmektedir. O halde bu delilden güneşin doğması deliline geçmek, daha kuvvetli ve daha açık olan bir delilden, daha çok kapalı ve çok zayıf olan bir delile geçmektir ki, bu doğru değildir.

Beşinci Müşkil: Nemrûd, iki kişiden birisini öldürmek, diğerini de salıvermek suretiyle, Allah'tan sudûr eden diriltmek ve öldürmek fiillerine mu'âraza etmekten utanmayınca, **İbrahim** (a.s.) güneşin doğmasıyla istidlâl edince o **(Nemrûd),** "Güneşin doğudan doğması, benim tarafımdan meydana getirilmektedir. Eğer senin bir ilahın var ise, ona söyle de, o güneşi batıdan doğdursun" diyebilirdi. Bu hususta müfessirler şu yolu iltizam etmişler ve şöyle demişlerdir: Eğer **Nemrûd** bu soruyu yöneltmiş olsaydı, güneşin batıdan doğması vâcip olurdu. **Nemrûd**'un diriltme ve öldürme hususundaki sorusunun yanlışlığını göstermekle meşgul olmak, güneşin batıdan doğması meselesine girmekten daha çok kolay olduğu herkesçe malûmdur. Bir an için, güneşin batıdan doğduğunu farz edelim; ancak ne var ki, yaratıcının varlığına dair delil, güneşin batıdan doğması olur; güneşin doğudan doğması bir yaratıcının varlığına delil olmazdı. O zaman da birinci delil zayi olup boşa çıktığı gibi, ikinci delil de aynı şekilde boşa çıkar. Hem, **Hz. İbrahim**'i, bu bozuk suale cevap vermemeye, sözünü keserek, ancak güneşin batıdan doğmasını iltizâm etmekle tatbik edilmesi mümkün olan, başka bir delile geçmeye ihtiyaç duyduğunu itiraf ettiği hususunda delil nedir? (Delil yoktur). O kâfirin güneşi batıdan doğdurması durumunda **Hz. İbrahim**'in birinci delili boşa çıktığı gibi, ikinci delili de boşa çıkar. Bu gibi mahzurlu ve sakıncalı şeyleri benimsemenin insanların en efdali ve ulemânın en âlimi şöyle dursun, bilgisi en az olan insana bile uygun düşmeyeceği herkesin malûmudur. Böylece bununla,

müfessirlerin ittifakına mazhar olmuş olan bu açıklamanın zayıf olduğu ortaya çıkmış olur.

Ama bizim yaptığımız izaha göre, bu müşkillerden hiçbirisi söz konusu olmaz. Çünkü biz şöyle diyoruz: **Hz. İbrahim,** (bir yaratıcının varlığına), O'nu öldürmesi ve diriltmesiyle istidlalde bulununca, mu'ârızı, akıllı kimselere yakışmayan bir soru yöneltmiştir. Bu da, "Sen vasıtasız olarak diriltmek ve öldürmekten bahsediyorsun. Bu ise, ispatı mümkün olmayan bir şeydir. Eğer sen diriltme ve öldürmenin feleklerin hareketi vasıtasıyla olduğunu iddia ediyorsan, bunun bir benzeri veya buna yakın olanı, insan için de söz konusudur" ifadesidir. **Hz. İbrahim** (a.s.), "Diriltip öldürmeler ne kadar feleklerin hareketi vasıtasıyla olsa da, ancak bu hareketlerin bizzat kendileri Allah tarafından yaratılmışlardır. Bu da, diriltmenin ve öldürmenin Allah'tan olduğu hakikatini zedelemez. Ama yaratmak böyle değildir, çünkü insanların felekleri harekete geçirebilme gücü yoktur. Binaenaleyh diriltme ve öldürmenin, insanlardan sudûr etmesi mümkün değildir" demiştir. Sözü bu manaya hamlettiğimizde, zikredilen mahzurlardan hiçbiri, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in aleyhine tahakkuk etmez. Allah, sözünün hakikatini en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, فَبُهِتَ الَّذِى كَفَرَ *"O kâfir şaşırıp kaldı!"* beyanının manası, "Ne diyeceğini bilemez, sorulan soruya cevap veremez bir vaziyette mağlup oldu, yenik düştü" demektir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا *"Daha doğrusu o, onlara ansızın gelecek de, onları şaşırtacaktır. O zaman onu, reddedemeyecekler.."* (Enbiya, 40) âyeti gibidir. **Vâhidî,** bu fiilin üç şekilde kullanıldığını söylemiştir:

"بَهَتَ – يَبْهَتُ ، بَهِتَ – يَبْهَتُ ، بَهُتَ – يَبْهُتُ الرَّجُلُ فَهُوَ مَبْهُوتٌ" Manası: "Şaşırdı, susturuldu" demektir. Nitekim **Urve el-Uzri** şöyle demiştir:

فَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ أَرَادَهَا فُجَاءَةً فَأَبْهَتُ حَتَّى مَا أَكَادُ أُجِيبُ

"Ben onu (sevgiliyi) ancak, ansızın ve beklenmedik bir biçimde görüyorum. Bunun için şaşırıyorum da, ne söyleyeceğimi nerdeyse bilemiyorum" Yani, "şaşırdım, konuşamadım" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, وَاللهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Allah zâlimler güruhuna hidâyet etmez"* buyurmuştur ki, bunun manası bizim görüşümüze göre açıktır. Ama **Mu'tezile**'ye gelince, **Kâdî** şöyle der: Bu sözde şu ihtimaller söz konusudur:

a) Allahu Teâlâ, mü'minleri hakka, hüccetleşmeye sevk ettiği gibi; zâlim kimseleri, -zulüm ve küfürleri sebebiyle- hakka ve hüccetleşmeye hidâyet etmez. Binaenaleyh, kâfirin acze düşerek susması gerekmiştir.

Ben derim ki, **Kâdî**'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü, "Onun, "Allah kâfirleri hüccetleşmeye hidâyet etmez" sözü, ancak böyle bir münazara olduğu zaman söz konusu olur. Halbuki küfür üzerinde hüccetleşme söz konusu değildir. O halde, "Allah kâfir kimseleri hüccetleşmeye hidâyet etmez" denilmesi nasıl caiz olur?

b) Allahu Teâlâ, onların kâfir ve zâlim olmaları sebebiyle, hidâyetten istifâde etme yollarını kendilerine tıkadıkları için, onlara lütuf fiillerini arttırmamayı dilemiştir.

Ben derim ki bu da zayıfttır. Çünkü bu artırma işi, onlar için aklen imkânsız olunca, Allahu Teâlâ'nın iki zıddı birleştirdiği, mesela varlık ile yokluğu aynı anda bir araya getirdiği söylenemediği gibi, onlara hidâyet ettiği de söylenemez.

c) Allahu Teâlâ, kâfirleri âhirette sevaba ve cennete iletmez.

Ben derim ki: **Kâdî**'nin bu görüşü de zayıftır. Çünkü burada zikredilen, istidlâl ve bilgi elde etme işidir. Burada cennetten bahsedilmemektedir. Binaenaleyh bu hidâyeti, cennetle ilgili saymak uzak bir ihtimaldir. Aksine ben âyetin siyâkına uygun olanın şöyle denilmesi olduğunu söylüyorum: Allahu Teâlâ, açık ve hüccet oluş bakımından delilin, inkârcı dinlediği zaman şaşıp dehşete düşeceği bir dereceye vardığını beyan edince, Allah'ın o münkir hakkında hidâyeti takdir etmemesi sebebiyle, bu açık delil ona fayda vermemiştir. Bu izahın bir benzeri de, *"Eğer gerçekten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi de onlara karşı kefil (ve şahit) getirip toplasaydık, onlar, Allah dilemedikçe, yine imân edecek değillerdi"* (En'am, 111) âyetidir.

İkinci Kıssa
Âhiret Hayatını İspat Eden İkinci Kıssa

Me'âd (âhireti) ispat hususundadır. Bu da Hak Teâlâ'nın, اَوْ كَالَّذِى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا *"Yahut o kimse gibisini (görmedin mi) ki, o, çatıları çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış, 'Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?' demişti"* âyetinde anlattığı şeydir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kıssadaki Teşbih Edatı (Kâf)'ın İzahı**

Nahivciler, âyette "اَوْ كَالَّذِى" ifadesine kâf edatının getirilmesi hususunda ihtilaf ederek, şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) "اَلَمْ تَرَ كَالَّذِى حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ" âyeti, "اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ" (İbrahim ile çekişen gibisini gördün mü) manasındadır. Buna göre bu âyet, önceki âyete atfedilmiş olur ve takdiri de: "İbrahim ile hüccetleşen (münakaşa eden) gibisini veya şöyle şöyle bir kasabaya uğramış bir kimse gibisini gördün mü?" şeklinde olur. Böylece bu, mana üzerine atfedilmiş olur. Bu, **Kisâî, Ferrâ** ve **Ebu Ali el-Fârisi**'nin görüşüdür.

Nahivcilerin çoğu şöyle derler: "Bunun bir benzeri de, قُلْ لِمَنِ الْاَرْضُ وَمَنْ فِيهَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ * سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ *"De ki: 'Kimindir o yer ve ondaki (bütün) mahlûkat. Eğer biliyorsanız (söyleyin.)?' 'Allah'ındır' diyecekler"* (Mü'minûn, 84-85) buyurulup, sonra da: قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ * سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ *"(Yine): 'O yedi göğün Rabbi ve o büyük Arşın sahibi kimdir?' de 'Allah'ındır' diyecekler"* (Mü'minûn, 86-87) buyurulmuştur ki, bu da mana bakımından bir atıftır. Çünkü bu "Gökler kimindir?" diye sorulması ve "Allah'ındır" diye cevap verilmesi manasındadır. Nitekim şâir şöyle der:

مُعَاوِى إِنَّنَا بَشَرٌ فَأَسْجِحْ فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدَا

"Ey Muaviye, biz de muhakkak ki insanız, binaenaleyh yumuşak davran! Biz, taş değiliz, demir değiliz!.." diyerek lâfız üzerine değil, mana üzerine atıf yapmıştır. (Yani el-hadid kelimesi lâfzan değil, mana bakımından matuftur).

2) Bu, **Ahfeş**'in tercihi olan görüştür. Buna göre âyetteki kâf edâtı zâiddir. Âyet, "İbrahim ile münakaşa edeni ve bir kasabaya uğrayanı gördün mü?" takdirindedir.

3) Bu, **Müberred**'in görüşüdür. Buna göre, âyette şu şekilde bir takdir yapılır:.. اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ... وَاَلَمْ تَرَ اِلٰى مَنْ كَانَ كَالَّذِى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ "İbrahim'le tartışanı görmedin mi., ve (şöyle şöyle) bir kasabaya uğrayan kimse gibisini görmedin mi?"

İKİNCİ MESELE: **O Kasabaya Uğrayan Şahıs**

Âlimler, bu kasabaya kimin uğradığı hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun öldükten sonra dirilme konusunda şüphe eden bir kâfir olduğunu söylemişlerdir ki, bu **Mücâhid** ile ekseri **Mu'tezile** müfessirlerinin görüşüdür. Başkaları ise, bu kimsenin bir Müslüman olduğunu söylemişlerdir. **Katâde, İkrime, Dahhâk** ve **Süddî,** bu kimsenin **Hz. Üzeyir** (a.s.)

olduğunu; **Atâ** da, **İbn Abbas** (r.a.)'tan rivâyet ederek bunun **Ermiya** (a.s.) olduğunu söylemiştir. Sonra bu görüşte olanların bazısı, **Ermiya**'nın **Hızır** (a.s.) olduğunu ve **Hârun b. İmran** (a.s.)'ın soyundan geldiğini söylemişlerdir. **Vehb b. Münebbih** ise, **Ermiyâ**'nın **Buhtunnasr, Beytü'l-Makdis**'i yıkıp Tevrat'ı yaktığı zaman Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğunu söylemiştir. Kasabaya uğrayan kişinin kâfir olduğunu söyleyenler şunları delil getirmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ, o kimsenin *"Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* dediğini bildirmiştir. Bu söz, Allah'ın öldürdükten sonra diriltmesini uzak bir ihtimal gören kimselerin söyleyebileceği bir sözdür ve bu da küfürdür. Buna göre imdi, şâyet "Bu bulûğâ ermeden önce o kimsenin söylediği bir sözdür" denilirse, biz deriz ki: Eğer böyle olsaydı, Allahu Teâlâ'nın peygamberini bundan dolayı taaccup etmeye çağırması câiz olmazdı. Çünkü çocuğun bu gibi konulardaki şüphesine şaşılmaz. Bu delil zayıftır. Çünkü bu uzak görme Allah'ın buna kudreti hususundaki bir şüpheden dolayı olmayıp, bu gibi harap olmuş yerlerin çoğu zaman tekrar mamûr olmadığı âdeten ve tecrübe ile hep böyle kaldığının bilinmesinden dolayı olabilir. Bu, içimizden birisinin bir dağı göstererek: "Allah bunu ne zaman altın veya yakuta çevirir?" demesi gibidir. O kimsenin bu sözden maksadı, Allah'ın kudreti hususunda bir şüphesi olduğunu ifâde etmek olmayıp, bu gibi şeylerin âdeten pek olmadığını göstermektir. İşte burada da böyledir.

2) Onlar şöyle demişlerdir: "Cenab-ı Hak, o kimse hakkında, *"O (merkeb dirilip eski haline geldiği), kendisine apaçık belli olduğu zaman"* buyurmuştur. Bu da, o kimsenin bunu, böyle bir apaçık belli olma durumu bulunmadan kabul ettiğine delâlet eder."

Bu da zayıftır, çünkü Allahu Teâlâ'nın diriltmesinin müşahede yoluyla belli olması, o kimse için daha önce söz konusu değildi. Ama bunun, istidlâl yoluyla ortaya çıkıp belli olmaması haline gelince, bu mümkün değildir.

3) Bu kimse: "Biliyorum ki, Allah şüphesiz her şeye hakkıyla kâdirdir" demiştir. Bu söz, bu bilginin o kimsede o anda meydana geldiğine; o andan önce böyle bilginin bu kimsede bulunmadığına delâlet eder.

Bu da zayıftır, çünkü bu müşahede şüphe yok ki, bir tür te'kîd, itminân ve güven ifâde etmiştir. Bu miktar te'kîd işte bu anda meydana gelmiştir. Bu ise, bu bilginin aslının bundan önce bulunmadığını göstermez.

4) Onlar, bu kimsenin, **Nemrûd** ile aynı pozisyonda zikredilmesinden dolayı kâfir olduğunu söylemişlerdir ki, bu da zayıftır. Çünkü her ne kadar ondan önce **Nemrûd**'un kıssası zikredilmiş olsa da, bu arada **Hz. İbrahim**'in kıssasına da yer verilmiştir. Binaenaleyh bu kimsenin **Hz. İbrahim** gibi bir peygamber olması gerekir.

Bu kasabaya uğrayan kimsenin bir mü'min ve peygamber olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:

1) Âyetteki, *"Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* ifâdesi, o kimsenin hem Allah'ı bildiğine, hem de Allahu Teâlâ'nın diriltebileceğinden haberdar olduğuna delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ'nın diriltmesini uzak görmeyi bu söze bağlamak, ancak o kimsenin Allah'ın diriltebileceğini bir nebze olsun itiraf etmesi ile doğru olur. Fakat Allah'ın diriltmeye kâdir olmadığına inanan kimse için, böyle bir tahsisin faydası kalmaz.

2) Âyetteki, *"Ne kadar kaldın?"* sorusunu soran birisinin bulunması gerekir. Daha önce kendisinden bahsedilen Allahu Teâlâ'dır. Binaenaleyh takdir; "Allah ona, 'Ne kadar kaldın?' dedi, o da cevaben 'Bir gün, yahut bir günden az' dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ da 'Hayır, yüz yıl kaldın' dedi" şeklindedir. Bu sözü söyleyenin, Allahu Teâlâ olduğunu, *"İşte böyle yapmamız, seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir"* âyeti de te'kid eder. Onu, insanlara bir ibret vesilesi kılabilenin Allahu Teâlâ olduğu herkesin malûmudur. Daha sonra Allahu Teâlâ: *"(Merkebin) kemiklerine bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz. Sonra da onlara et giydiriyoruz?"* buyurmuştur. Şüphe yok ki bu sözü söyleyen Allahu Teâlâ'dır. Binaenaleyh bu âyet-i kerimenin, işte şu geçen pek çok sebepten dolayı, Allahu Teâlâ'nın o kimse ile konuştuğuna delâlet ettiği sâbit olur. Bu durumun, bir kâfirin durumuna uygun düşmeyeceği herkesin malûmudur.

İmdi eğer, "Belki de Hak Teâlâ, ona bir peygamber veya bir melek göndermiş de, o kimseye bunlar o sözleri Allah adına söylemiştir" denilir ise, biz deriz ki: Bu sözlerin zâhiri, onları o kimseye bizzat Allahu Teâlâ'nın söylediğini gösterir. Binaenaleyh âyeti, bir delil olmaksızın zâhirî manadan alıp mecâzî manaya vermek câiz değildir.

3) Cenab-ı Hakk'ın o kimseyi yeniden diriltmesi, yiyeceği ile içeceğini bozulmadan bırakması, eşeğini iyice çürüyüp toz toprak olduktan sonra yeniden diriltmesi ve eşeğinin parçalarının bir araya toplanıp hayat kazanışını

müşahede etmesi büyük bir ikram ve kerim bir şereflendirmedir. Bu ise, kâfir kimsenin hâline uygun değildir.

Şâyet, "Allahu Teâlâ'nın bütün bu şeyleri o esnada peygamber olan bir başka insana ikram olsun diye, var ettiğini söylemek niçin câiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu âyette böyle bir peygamberden bahsedilmemiş ve bu kıssada da bir peygamberin bulunduğu hissini veren herhangi bir şey kesinlikle yer almamıştır. Binaenaleyh eğer, bu şeyleri ortaya koymaktan maksat, o peygambere ikram edip, onun peygamberliğini mu'cizelerle güçlendirmek olsaydı, bu peygamberin zikredilmemesi, sözün esas gâyesi olan bir hususu ihmal etmek olurdu ki, bu câiz değildir. İmdi, "Eğer o şahıs peygamberin kendisi olsaydı, o zaman şöyle denilirdi: O kimse peygamber olduğunu, ya Allah'ın kendisini öldürüp tekrar diriltmesinden önce iddia etmiştir, veya sonra iddia etmiştir. Birincisi bâtıldır. Çünkü Allah tarafından peygamber gönderme işi, ümmete yönelik bir maslahattan dolayı olur. Bu ise, o kimse öldürüldükten sonra tamamlanmaz. Eğer o kimse, diriltildikten sonra peygamber olduğunu iddia etmiş ise, o zaman mu'cize, iddiadan önce gösterilmiş olur ki, bu câiz değildir" denilir ise, biz deriz ki: Bize göre, Allahu Teâlâ'nın peygamber olacağını bildiği kimselerin elinde, hârikulâde şeyleri göstermesi caizdir. Binaenaleyh, böyle bir soru ortadan kalkar.

4) Cenâb-ı Hak, bu şahıs hakkında *"(Bu) seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir"* buyurmuştur. Bu tabir ancak peygamberler hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz o (Meryem'i) ve oğlu (İsa'yı) âlemlere âyet (ibret) kılmıştık"* (Enbiya, 91) buyurmuştur. Böylece bu, Allahu Teâlâ'nın o kimseyi bir nebî yapacağı hususunda âdetâ bir vaaddir. Hem bu söz, o kimsenin peygamber olduğuna açıkça delâlet etmez. Binaenaleyh bu ifâdenin, büyük bir şeref verdiğinde herhangi bir şüphe yoktur. Bu şeref ise, küfür üzere ölen ve Allah'ın kudreti hususunda şüphesi bulunan kimsenin hâline uygun düşmez.

Binaenaleyh eğer, "Bu şahsı bir ibret nişanesi kılmadan maksat, onu mükemmel bir genç olarak tanıyan insanlar, kendileri iyice ihtiyar olduklarında, yüz sene sonra onu yine aynı şekilde genç olarak gördüklerinde; veyahut da onlar o kimsenin şu kadar zamandır ölmüş olduğunu duyup da, yeniden genç olarak hayata döndüğünü görünce, "O insanlar için bir âyet olmuştur. Çünkü insanlar bundan ibret alır, Allah'ın kudretini ve o

zamanki peygamberin nübüvvetini tanımış olurlar" denilmesi yerinde olur" denilir ise, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Âyetteki, *"Seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir"* ifâdesi, Allahu Teâlâ'nın onu bir ibret nişânesi (bir âyet) kılacağını haber vermektedir. Bu haber veriş ise, ancak Allah'ın onu diriltip onunla konuşmasından sonra vukû bulmuştur. Kılınan ve yapılan bir şey, ikinci defa yapılıp kılınmaz. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir.."* ifâdesini, bu diriltmeden daha fazla bir manaya hamletmek gerekir. Siz ise bu sözü, sadece bu diriltmeye hamlediyorsunuz. Binâenaleyh bu bâtıl ve geçersizdir.

b) Hak Teâlâ'nın, *" (Bu) seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir"* âyeti ile istidlâlin şekli şöyledir: Bu âyet, büyük bir şereflendirmeye delâlet eder. Bu ise, Allah'ın kudreti hususunda şüphe duyup, küfür üzere ölen bir kimsenin hâline uygun düşmez.

Bu Âyetin Nüzul Sebebi

5) Âyetin sebeb-i nüzûlü olarak **İbn Abbas** (r.a.)'tan şu rivâyet gelmiştir: **"Buhtunnasr,** İsrailoğulları ile savaşırken, onların çoğunu esir etmişti. Esirler arasında İsrailoğullarının âlimlerinden olan **Üzeyir** (a.s.) de bulunmakta idi. **Buhtunnasr,** esirleri **Babil**'e getirdi. Böylece **Üzeyir** eşeğine binmiş olduğu halde âyette bahsedilen kasabaya girdi ve bir ağacın altında konakladı. Eşeğini bir yere bağlayıp kasabayı dolaşmaya başladı. Fakat orada hiçbir insan göremeyince bu duruma şaşıp, Allah'ın kudretinden şüphe ederek değil, fakat âdeten bunu imkânsız görerek, *"Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* dedi. Ağaçlarda meyveler vardı. O, meyvelerden incir ve üzüm alıp yedi ve üzüm suyu içip uyudu. Allahu Teâlâ da onu yüz sene süren uykusunda bir genç olarak öldürdü. Daha sonra onun öldüğünü insanlar, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar fark edemediler.

Yüz sene sonra Allahu Teâlâ onu diriltip, gökten, *"Ey Üzeyir, ölümün esnasında ne kadar bekledin?"* diye nidâ ettiğinde o, *"Bir gün"* dedi. Daha sonra da güneşin henüz batmamış kısmını görünce, *"veya bir günden az"* dedi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, *"Hayır, yüz yıl (öyle) kaldın. Binaenaleyh yiyeceğin olan incir ile üzüme ve içeceğin olan üzüm suyuna bak. Onların tadı bozulmadı"* dedi. O da, onlara bakınca incir ile üzümün daha önceki gibi durduğunu gördü. Cenab-ı Hak daha sonra da, *"Eşeğine bak"* dediğinde baktı ve birbirinden ayrılmış, bembeyaz kemikler gördü. Bu esnada *"Ey*

çürümüş kemikler, ben size can veriyorum" diyen bir ses duydu ve parça parça kemikler birleşti; sonra her uzuv yerli yerine geldi; daha sonra baş da yerine geldi. Derken sinirler ve damarlar oluştu. Daha sonra da bu iskeletin üzerinde taze etler meydana geldi. Derken hepsini bir deri kapladı ve bu deriden kıllar çıkmaya başladı. Daha sonra bu cansız vücûda ruh üflendi ve o anırmaya başladı. O anda **Hz. Üzeyir** (a.s.) secdeye kapanarak, *"Biliyorum ki Allah şüphesiz her şeye hakkıyla kadirdir"* dedi.

Daha sonra **Beytü'l-Makdis**'e gelince, orada bulunanlar, "Babalarımız, **Üzeyir b. Şerhiya**'nın **Babil**'de öldüğünü bize anlatmışlardı. **Buhtunnasr, Beytu'l-Makdis**'de **Tevrat**'ı bilen kırk bin kişiyi öldürmüştü. Onların arasında **Üzeyir** de vardı" dediler. Onlar, **Üzeyir**'in Tevrat'ı okuyabildiğini bilmiyorlardı. O, onlara yüz yıl sonra böylece gelince, **Tevrat**'ı onlara yeniden bildirdi ve ezberinden hiçbir harf eksik bırakmaksızın onu onlara yeniden yazdı. **Tevrat** bir yerde gömülü idi. **Tevrat** oradan çıkartılarak, **Üzeyir** (a.s.)'in yazdığı Tevrat ile karşılaştırıldı ve her ikisi bütün harflerinde aynı idiler. Bunun üzerine, **"Üzeyir** Allah'ın oğludur" dediler. Bu rivâyet âlimler arasında meşhurdur. Bu da o kasabaya uğrayanın bir peygamber olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, o kasabanın neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Vehb, Katâde, İkrime** ve **Rebî** bu kasabanın **Îliyâ** yani **Beytu'l-Makdis** olduğunu söylemişlerdir. **İbn Zeyd** ise bu kasabanın, ölüm korkusundan dolayı, binlerce insanın kaçtığı kasaba olduğunu söylemiştir.

"Hâviye Alâ Urûşiha" Tabirinin Manası

Cenâb-ı Allah'ın, وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا *"Çatıları çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış"* ifâdesine gelince, **Esmaî** bu hususta şöyle der: "Evin içinde oturanlardan kimse kalmadığı zaman "خَوَى الْبَيْتُ فَهُوَ يَخْوِى خَوَاءً" denilir. "الْخَوَى" karında hiçbir yiyeceğin bulunmaması, acıkmak demektir. Bir hadiste de: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَجَدَ خَوَّى... "Hz. *Peygamber (s.a.s.) secde ettiği zaman, pazuları ile yanlarını, karnı ile uyluklarını birbirinden uzak tutardı"*[36] şeklinde vârid olmuştur. Yine "خَوَى الْفَرَسُ مَا بَيْنَ قَوَائِمِهِ" denilir. Yani, "At, ayaklarının arasını açtı, boşalttı."

36 **Müslim,** Salât 238 (1/357).

Sonra, ev yıkılıp harap olduğu zaman, "خَوَى الْبَيْتُ" denilir. Çünkü yıkılması sebebiyle ev, içinde oturanlardan boşalmış, fariğ olmuş demektir. Yine, yıldızlar meyl edip yağmur yağdırmadığında "خَوَتِ النُّجُومُ وَأَخْوَتْ" denilir. Çünkü bu yıldızlar yağmur getirmemişlerdir.

"اَلْعَرْشُ" kelimesi, evin tavanı anlamına gelir; "اَلْعُرُوش" kelimesi ise, temeller ve duvarlar demektir. "السُّقُوفُ" ise, ahşap tavan anlamına gelir. Bir kimse bir ev yapıp, onu ahşapla tavanladığı zaman, "عَرَشَ – يَعْرِشُ – يَعْرُشُ الرَّجُلُ" denilir. Buna göre, "وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا" tabirinin manası, "yıkılmış, düşmüş, harap olmuş" demektir. Bu tefsiri, **İbn Abbas** (r.a.) yapmıştır.

Bu konuda şunlar da ileri sürülmüştür:

a) O kasabanın evlerinin tavanları yıkılmış olduğu halde, duvarları ayaktaydı. Sonra, duvarları da temelinden sökülerek, yıkılan tavanları üzerine devrilmişti. Buna göre "خَاوِيَةٌ" kelimesinin manası, "kökünden, temelinden sökülmüş" demektir. Bunun bu manaya geldiğine, Hak Teâlâ'nın, اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ *"Sanki onlar, kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler"* (Hakka, 7) âyetiyle, bir başka yerde geçen, اَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ *"Sanki onlar, köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler"* (Kamer, 20) âyeti delâlet etmektedir. Bir yerin harâbiyetini tavsif etme konusunda yapılabilecek en güzel tasvir işte budur.

b) Hak Teâlâ'nın "خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا" tabirinin manası, "خَاوِيَةٌ عَنْ عُرُوشِهَا" demektir. Yani, "Tavanları, duvarlarından ayrılıp düşmüş...." Âyetteki "عَلَى" harf-i cerri "عَنْ" manasındadır. Nitekim Hak Teâlâ başka bir âyetinde de, "اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ" *"İnsanlardan ölçekle aldıklarında"* (Mutaffifin, 2) buyurmaktadır. Yani "اِذَا اكْتَالُوا عَنِ النَّاسِ" demektir.

c) Bundan maksat, o kasabanın ağaçları dimdik ayakta durduğu halde, evlerinin yerle bir olmasıdır. Böylece bundan duyulan taaccüp ve şaşkınlık daha çok olmuş olur. Çünkü evleri yerle bir olan yerden genel olarak beklenen, oradaki her şeyin, hatta meyve ağaçlarının da yok olması, kaybolmasıdır. Ağaçları dimdik ayakta durduğu halde, evleri yerle bir olunca, bundan duyulan şaşkınlık daha fazla olmuştur.

Hak Teâlâ'nın, قَالَ اَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah burasını, ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi"* sözüne gelince, biz o kasabaya uğrayan şahsın kâfir olduğunu söyleyenlerin, bu ifâdenin manasını, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmeye; oraya uğrayan kimsenin peygamber olduğunu söyleyenlerin ise bunu, örf ve âdete göre uzak bir ihtimal görme, örf ve âdete

göre ihtimal vermeme manasına hamlettiklerini söylemiştik. Veyahut da bundan maksat, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in de, اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِى الْمَوْتٰى *"Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster"* (Bakara, 260) dediği gibi, te'kîd amacıyla daha çok delil istemektir. Hak Teâlâ'nın "اَنّٰى" tabirinin manası, tıpkı اَنّٰى لَكِ هٰذَا *"Bunlar sana nereden geliyor?"* (Ali İmran, 37) ifâdesinde olduğu gibi, "مِنْ اَيْنَ" "nereden?" demektir. "Bu kasabayı diriltmeden" maksat, onu imâr etmektir. Yani, onu yapmayacak manasında, "Allah onu ne zaman yapacak?" demektir. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu kimseye, hem kendi nefsi, hem de o kasabanın imar edilmesi hususunda bir mu'cize göstermek istedi de, "Böylece onu, yüz yıl ölü bıraktı." Biz bu hadiseyi daha önce zikretmiştik.

İmdi, "Allahu Teâlâ'nın diriltmesi hususundaki istidlâl, bir gün veya yarım gün ile de yapılabilirken, onu yüz yıl öldürmesindeki fayda nedir?" denilirse, biz deriz ki: Uzun bir müddet geçtikten sonra diriltmek, kısa bir müddet geçtikten sonra diriltmekten aklen daha uzak ihtimal görülür. Yine, uzun bir müddet geçtikten sonra başkalarının bu kimsede, bu kimsenin de başkalarında müşahede edeceği şeyler daha şaşırtıcı olur.

Allah'ın Onu Diriltmesi

Hak Teâlâ'nın "ثُمَّ بَعَثَهُ" beyanının manası, "sonra onu diriltti" demektir. Kıyamet günü de, insanlar kabirlerinde diriltildikleri için **"yevmu'l-ba's"** diye adlandırılır. Bu tabirin kökü, Arapların deveyi yerinden kaldırıp dimdik tuttukları zaman söyledikleri "بَعَثْتُ النَّاقَةَ" sözüne istinat etmektedir. Allahu Teâlâ, "ثُمَّ اَحْيَاهُ" demeyip de "ثُمَّ بَعَثَهُ" buyurmuştur. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın "ثُمَّ بَعَثَهُ" sözü, O'nun o kimseyi, daha önce olduğu gibi diri, akıllı, anlayışlı ve ilahî bilgiler hususunda istidlâlde bulunmaya müsait ve kabiliyetli olarak "iâde" ettiğine delâlet eder. Eğer Allah "ثُمَّ اَحْيَاهُ" demiş olsaydı, bu faydalar temin edilemezdi.

Hak Teâlâ'nın, قَالَ كَمْ لَبِثْتَ *"Ne kadar kaldın?" dedi"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Burada iki kıraat (okuyuş) şekli vardır. **Ebu Amr, Hamza** ve **Kisaî,** idğâm ile "لَبِثْتَّ"; diğerleri ise, izhâr ile okumuşlardır. Binaenaleyh idğâm edenler, iki mahreç birbirine yakın olduğu için idğâm etmişler; izhar edenler ise, her ne kadar mahreçleri yakın olsalar dahi, en nihâyet farklı olduklarından izhâr etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu sözü söyleyenin Allah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hitâbın Allah'tan olduğu bilinmiştir; zira bu hitap, mu'cizeyle beraber yapılmıştır. Bir de, o kimsenin diriltilmesinden sonra, eşeğinin durumundan ve onun kemiklerinin apaçık bir biçimde çürümesinden, bu harikulâde hâlin ancak Allah tarafından meydana getirilebileceğini müşahede edip işi anlamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyetle ilgili bir müşkilât vardır ve o da şudur: "Allahu Teâlâ, o kimsenin öldüğünü bilip ve ölen kimsenin diriltildikten sonra, ölüm müddetinin uzun mu kısa mı olduğunu bilemeyeceğini bildiği halde, hangi hikmete binaen ona bunun miktarını sormuştur?"

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın böyle bir sorudan maksadı, harikulâde olarak meydana gelen şeylere dikkat çekmektir.

Ölü Kaldığı Süre ile İlgili Bazı Sualler

Hak Teâlâ'nın, لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ *"Bir gün yahut bir günden az kaldım"* buyruğu ile ilgili birkaç sual vardır:

Birinci Sual: Cenâb-ı Hakk, bu "terdîd" ifâdesini niçin zikretmiştir?

Cevap: Kendisine nispetle durum aynı olduğu halde, meyyitin ölüm süresi uzamış veya kısalmıştır. Böylece de o kimse, meyyit (ölü) olabilmesi mümkün olan en az bir zaman ile cevap vermiştir. Çünkü, süre bakımından kesin olan taraf budur. Bu ifâdenin tefsirinde şu hususa da yer verilmiştir: O kimsenin ölümü, gündüzün başında olduğu için "bir gün", sonra duvarların üstünde gün ışığının devam ettiğini görünce de "bir günden az" demiştir.

İkinci Sual: Ölü olarak bekleme yüz sene olup, sonra da, "Bir gün yahut bir günden daha az bekledim" demesi, bir yalan olmaz mı?

Cevap: O, bu sözü zann-ı gâlibine göre söylemiştir. Böyle bir yalandan dolayı muâheze edilmez. Bunun bir benzeri de şudur: Cenâb-ı Allah Ashab-ı Kehf'ten naklen, onların kendi vehim ve düşüncelerine göre, لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ *"Bir gün veyahut da bir günden az kaldık"* (Kehf, 19) dediklerini bildirmektedir. Yine Yusuf (a.s.)'un kardeşleri de, *"Baba, oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize şahitlik yaptık"* (Yusuf, 80) demişlerdi. Onlar

bu sözü sırf melikin su tasının onun yükünün içinden çıkarılması karinesiyle söylemişlerdi.

Üçüncü Sual: O, bu beklemenin, ölüm sebebiyle olduğunu kesin olarak biliyor muydu, yoksa bilmiyordu da sadece bu beklemenin ölüm sebebiyle olduğunu zan mı ediyordu?

Cevap: Açık olan şudur ki, o bunun ölüm sebebiyle olduğunu biliyordu. Çünkü onun öldürülüp yüz sene sonra diriltilmesindeki esas maksat, onun ölümden sonra diriltilmeyi müşahede etmesidir. Bu ise ancak, o kimse bu bekleyişin ölüm sebebiyle olduğunu bildiği zaman olur. Yine o, ya kendi nefsinde veya merkebinde, bu beklemenin ölüm sebebiyle olduğunu gösteren halleri müşahede etmişti.

Cenâb-ı Allah'ın, قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ *"Hayır, yüz yıl kaldın", dedi"* sözünün manası açıktır. Burada "عَامٍ" kelimesinin aslı, yüzmek anlamına gelen "اَلْعَوْمُ" mastarıdır. Çünkü, yılın içinde durdurulması mümkün olmayan uzun bir akış, yüzüş bulunmaktadır.

Allahu Teâlâ'nın فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ *"İşte, yiyeceğine, içeceğine bak, henüz bozulmamıştır"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetteki Kıraat Meselesi**

Kıraat imâmları "لَمْ يَتَسَنَّهْ"; (Bakara, 259) ; "اِقْتَدِهْ" (En'âm, 90)| "مَالِيَهْ" (Hakka, 28) ; "سُلْطَانِيَهْ" (Hakka, 29) Ve "مَاهِيَهْ" (Kâria, 10) kelimelerindeki hâ harfinin, vakf halinde okunuşta gösterilmesi hususunda ittifak ettikten sonra, vasl halinde okunuşta gösterilip gösterilmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. **İbn Kesir, Nâfi, Ebû Amr, İbn Amir** ve **Âsım** bütün bu kelimelerin hepsini, vasl halinde de hâ harfini ispât ederek, belirterek okumuşlardır. **Hamza,** vasl halinde bu harfleri hazfetmiştir. **Kisaî** ise, "لَمْ يَتَسَنَّهْ" ve "اِقْتَدِهْ" kelimelerindeki hâ harfini hazfetmiş, diğer kelimelerdeki hâ harfini ispât ederek okumuştur.

Kıraat âlimleri لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْ * وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ *"Ah, keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesâbımın da ne olduğunu bilmeseydim"* (Hakka, 25-26) âyetindeki "كِتَابِيَهْ" ve "حِسَابِيَهْ" kelimelerindeki hâ harflerinin, vasl ve vakf halinde okunacağı hususunda ihtilâf etmemişlerdir.

Sen bunu anladığın zaman biz deriz ki, bu hâ harflerinin hazfedilişinin birkaç izahı bulunmaktadır:

1) "يَتَسَنَّهْ" kelimesi, "السَّنَةُ" (yıl, sene) kelimesinden iştikâk etmiştir. Âlimlerden birçoğu "السَّنَةُ" kelimesinin aslının "السَّنَوَةُ" kelimesi olduğunu iddia

etmiştir ve şöyle demişlerdir: Bunun böyle olduğuna delil, Arapların bundan iştikâk ettirerek, bir kavme kıtlık isâbet ettiği sene "أَسْنَتَ الْقَوْمُ" demeleridir. Nitekim şair şöyle demiştir: وَرِجَالُ مَكَّةَ مُسْنِتُونَ عِجَافٌ *"Mekke'nin insanları, kıtlık çekmiş zayıf kimselerdir."*

Araplar, bu kelimeyi "السَّنَوَات" şeklinde çoğul yapmışlardır. Bu kelimeden olmak üzere ise, şu fiil kullanılmaktadır: Bir kimse başkasına güzel muâmele edip ona yumuşak davrandığı zaman "سَافَيْتُ الرَّجُلَ مُسَانَةً" denilir. Kelimenin ism-i tasğiri ise "سُنَيَّةٌ" şeklindedir.

Bu sâbit olunca "لَمْ يَتَسَنَّهْ" sözündeki "hâ" harfinin kelimenin aslından olmayıp, sekte sebebiyle getirilmiş bir harf olduğu anlaşılır.

2) **Vâhidî, Ferrâ**'nın şöyle dediğini nakletmiştir: "سَنَةٌ" kelimesinin aslının "سَنَنَةٌ" olması câizdir. Çünkü Araplar, her ne kadar az kullanılsa da, bu kelimenin ism-i tasgirinden "سُنَيْنَةٌ" demişlerdir. Buna göre "لَمْ يَتَسَنَّهْ" lâfzının aslının "لَمْ يَتَسَنَّنْ" şeklinde olması, daha sonra sonundaki nûn harfinin düşerek vakf halinde sonuna "sekte hâ'sı"nın gelmiş olması câizdir. Nitekim "لَمْ يَتَقَضَّ الْبَازِى" (Şâhin süzülmedi) tabirindeki fiilin aslı "لَمْ يَتَقَضَّضْ"dır. Daha sonra bunun sonundaki "dâd" harfi düşürülerek, vakf halinde sonuna hâ-i sekte getirilerek "لَمْ يَتَقَضَّهْ" denilmiştir.

3) Âyetteki "لَمْ يَتَسَنَّهْ" tabiri "مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ" (Hicr, 26) âyetindeki "مَسْنُون" kelimesinden alınmıştır. Bu kelimenin mastarı olan "اَلسَّنُّ", lügatte (kalıba) dökmek, şekil vermek manasınadır. **Ebû Ali el-Farisi** de aynı şeyi söylemiştir. Buna göre "لَمْ يَتَسَنَّنْ" ifâdesinin manası, "Onun içeceği olduğu gibi kalmış, üzerinden yüz yıl geçtiği halde dökülmemiştir" şeklindedir. Sonra bu kelimenin sonundaki nûn hazfedilerek, ikinci maddede de açıkladığımız şekilde, nûn'un yerine, **hâ-i sekte** getirilmiştir. İşte bu üç madde, kelimeden bir harfin hazfedilmiş olduğunu göstermek için getirilmiştir.

Bu kelimenin sonundaki hâ harfinin okunuşta gösterilmesinin izahı ise şudur: Bu "اَلسَّنَةُ" lâfzından alınmıştır. "اَلسَّنَةُ" kelimesinin aslı ise, ism-i tasğirinin "سُنَيْهَةٌ" oluşunun da delalet ettiği gibi "سَنْهَةٌ" şeklindedir. "Seneler geçirmiş hurma" manasında, "سَانَهَتِ النَّخْلَةُ"; "Evi senelerce kiraladım" manasında da "آجَرْتُ الدَّارَ مُسَانَهَةً" denilir. Durum böyle olunca "لَمْ يَتَسَنَّهْ" âyetinin sonundaki hâ harfi, kelimenin asli harfi olur. İşte bundan dolayı, vasl halinde de, vakf halinde de hazfedilemez.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "لَمْ يَتَسَنَّهْ" ifâdesi, "değişmedi, bozulmadı" manasındadır. Buna göre bu kelimenin asıl manası, "onun üzerinden seneler geçmedi" demektir. Çünkü yılların geçmesi onu değiştirememiş ise, bu, sanki üzerinden yıllar geçmiş demektir. Bu, **Ebu Ali el-Fârisi**'den, "لَمْ يَتَسَنَّنْ" ifâdesinin "onun içeceği dökülmedi" manasında olduğunu nakletmiştik.

Bunlardan sonra geriye bu âyetle ilgili iki soru kalır:

Birinci Soru: Allahu Teâlâ, *"Hayır, yüz yıl kaldın"* buyurunca, bunun peşi sıra yüz yıl kaldığını gösteren şeyden bahsetmesi gerekirdi. O'nun, *"İşte, yiyeceğine ve içeceğine bak. Henüz bozulmamış"* buyruğu o kimsenin yüz yıl beklediğini göstermez. Aksine bu ifâde, açıkça o kimsenin *"bir gün veya bir günden az"* dediği söze uygun düşer.

Buna şöyle cevap verilir: İnsanın o şeyin şüpheli olduğunu bir nebze bilmesinin yanı sıra, bu hususta şüphe ne kadar güçlü olur ise, o şüpheyi giderecek delili duyması da o derecede tesirli olur ve o kimsenin bu hususta işi yapması da o derecede mükemmel olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki *"Hayır, yüz sene kaldın"* dediğinde, bunun peşinden, *"İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamışlar"* demiştir ki bu, o kimsenin *"Bir gün, yahut bir günden az"* sözünü kuvvetlendiren bir husus olmuş olur. Bu durumda da, böyle bir şüpheyi giderecek delile duyduğu arzu artmış olur.

Bundan sonra Cenab-ı Allah, *"Bir de merkebine bak.."* buyurup, o da merkebinin çürümüş ve kemik yığını haline gelmiş olduğunu görünce, Allah'ın kudreti karşısındaki hayranlığı büyümüş olur. Çünkü yiyecek ve içecekler kısa zamanda bozulur. Fakat merkep uzun bir zaman yaşayabilir. O insan, bozulabilecek şeyi, yani yiyecek ve içeceği bozulmamış; bozulmayacak şeyi, yani merkebinin kemiklerini bozulmuş ve çürümüş olarak görünce, Allah'ın kudretine olan hayranlığı artmış ve bu delil, onun aklında ve kalbinde yer tutmuştur.

İkinci Soru: Allahu Teâlâ, bu âyette yiyecek ve içecekten bahsetmiştir. Halbuki Hak Teâlâ'nın "لَمْ يَتَسَنَّهْ" *bozulmamış"* ifâdesi, yiyicekle değil içecekle ilgilidir.

Buna şöyle cevap verilir: İçecekler için "bozulmama" ifâdesi kullanıldığı gibi, yiyecekler için, bilhassa çabuk bozulan yiyecekler için de kullanılır. Rivâyet edildiğine göre, bu kişinin yiyeceği incir ve üzüm, içeceği ise incir ve üzüm suyu idi. **İbn Mes'ûd** (r.a.)'un kıraatinde âyet, فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَهٰذَا

شَرَابُكَ لَمْ يَتَسَنَّنْ "İşte yiyeceğine bak. Şu da içeceğin, (henüz) bozulmamış" şeklinde okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ *"Bir de merkebine bak"* buyruğu şu manadadır: Bu, o kimseye, merkebin kemiklerinin çürümüş olduğunu gördüğü için, uzun müddetten beri ölmüş olduğunu bildirmektedir. Bu, gerçekte merkebin kendisine bakması manasında değildir. Çünkü o, bu çürümüş kemiklerin o anda canlı bir varlık haline dönüştüğünü görünce, bunu yapabilen zâtın, bir anda eşeği öldürüp kemiklerini derhal çürütmeye de kâdir olduğunu anlar. Bu durumda da, merkebin kemikleri ile, uzun müddet ölmüş olduğuna delil getirilemez. Aksine merkebin kemiklerinin hayat bulması, o kimsenin, Hak Teâlâ'nın, *"Hayır, yüz sene kaldın"* sözünün doğru olduğunu gösteren bir mu'cize olmuş olur. **Dahhâk** şöyle der: "Bu tabirin manası şudur: "Allahu Teâlâ, ölümden sonra yeniden diriltince, bu "ba's"in doğruluğuna bir delil olmuş olur." Başka âlimler, bunun bir mu'cize olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, o kimsenin, torunlar ihtiyarlamış, saç ve sakalları ağarmış vaziyette kendisini simsiyah saçı ile bir genç olarak yeniden diriltmiştir.

Halka İbret Vesilesi Olması

Allahu Teâlâ'nın, وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ *"Bu, seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir"* beyanından muradın, ona bir şeref kazandırıp onu yüceltmek ve gerek dinî, gerekse dünyevî bakımdan yüksek derecelere çıkarmayı vaadetmek olduğunu söylemiştik. Bunlar ise, küfür üzere ölen ve Allah'ın kudretinde şüphesi olan kimselere uygun düşmez.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun başındaki vâv harfinin faydası nedir?" denilir ise, biz deriz ki; **Ferra:** "Kendisinden sonra mukadder (mahzuf) bir fiil bulunduğu için, burada vâv harfi getirilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ eğer, وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ لِنَجْعَلَكَ اٰيَةً "seni bir ibret nişanesi kılmamız için eşeğine bak" derse, "eşeğe bakma" cümlesi şart, "onu bir ibret nişanesi kılma" cümlesi ise onun cezâsı (neticesi) olmuş olurdu ki, bu sözden böyle bir mana kastedilmemiştir. Fakat Cenâb-ı Hak, vâv'lı olarak "وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً" buyurunca mana, وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً فَعَلْنَا مَا فَعَلْنَا مِنَ الْاِمَاتَةِ وَالْاِحْيَاءِ "Seni bir ibret nişanesi kılmak için, yaptığımız öldürüp diriltme işini yaptık" şeklinde olmuştur. Bunun bir benzeri de, وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ *"İşte biz âyetleri böylece türlü türlü açıklarız. Tâ ki onlar 'Sen okumuşsun' desinler"* (En'am, 105) âyetidir. Bu, "Onlar, sen okumuşsun" desinler diye,

âyetlerimizi böyle türlü türlü açıklarız" manasındadır. Yine "وَكَذٰلِكَ نُرِى إِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ" âyeti de, *"O yakin sahibi olanlardan olsun diye, işte böyle İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk"* (En'am 75) manasındadır" demiştir.

Allahu Teâlâ'nın وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ *"kemiklere bak"* ifâdesine gelince, çoğu müfessirler, âyette geçen kemiklerden maksadın, onun eşeğinin kemikleri olduğunu, çünkü bu kelimenin başındaki elif-lâm'ın hazfedilen muzafun ileyh'e bedel olarak geldiğini söylemişlerdir. (Yani burada "عِظَامُ حِمَارِكَ" (Merkebinin kemikleri) izâfetindeki, "حِمَارِكَ" kısmı hazfedilmiş ve ona karşılık "عِظَامْ" kelimesinin başına lam-ı tarif getirilmiştir.)

Diğer müfessirler de, "Allahu Teâlâ'nın âyetteki "kemikler" ile, o kişinin bizzat kendisinin kemiklerini kastettiğini ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ, o kimsenin kafasına ve gözlerine can vermiş, bedeninin diğer kısımları ise çürümüş kemikler olarak kalmış. Böylece o kimse, kendi kemiklerine bakmış ve onların nasıl toplanıp birbirlerine kenetlendiklerini seyretmiştir. Yine o kimse, eşeğinin bağladığı gibi durduğunu, yüz yıldan beri yiyip içmeden canlı kaldığını görmüştür." Bu izaha göre âyetin takdiri: "Kendi kemiklerine bak" şeklinde olur. Bu görüş, **Katâde, Rebî** ve **İbn Zeyd**'e âittir.

Bana göre, bu izah şu bakımlardan zayıftır:

a) Âyetteki, *"Bir gün, yahut bir günden daha az"* tabiri, ancak kendi üzerinde bir değişiklik görmeyen ve bir günden daha az bir müddette uyuduğunu zanneden kimseye daha münasib olur. Vücudunun dağılıp parçalanmış olduğunu, kemiklerinin çürümüş halini müşâhede eden kimseye, bu söz uygun düşmez.

b) Allahu Teâlâ, o kimseye hitap edip, onun da cevap verdiğini naklet-mektedir. Binaenaleyh cevap veren kimsenin de Allah'ın öldürdüğü o kimse olması gerekir. Öldürme işi, bütün bedenle ilgili olunca, Allah'ın dirilttiği cevap veren kimsenin de, o şahsın bütün bedeni olması gerekir.

c) Cenâb-ı Allah'ın, *"Allah da onu yüz yıl ölü bırakmış, sonra da diriltmişti"* buyruğu, Allah'ın, o kişinin bütün bedenine can verdiğini gösterir.

Âyetteki Kıraat Farklarına Göre Manalar

Hak Teâlâ'nın, "كَيْفَ نُنْشِزُهَا" buyruğundan murat, Allah'ın o kemiklere can vermesidir. Nitekim "Allah ölüyü diriltti" manasında "أَنْشَزَ اللهُ الْمَيِّتَ وَنَشَرَهُ"

denilir. Allahu Teâlâ da, ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ *"Sonra, dilediği zaman onu diriltir"* (Abese, 22) buyurmuştur. Allahu Teâlâ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ * قُلْ يُحْيِيهَا *"Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" dedi. De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek"* (Yâsin, 78-79) âyetinde de, diriltmeyi kemiklerle ilgili olarak beyan etmiştir. Bu kelime "نُنْشِرُهَا" şeklinde de okunmuştur. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Sanki o dürülüp büküldükten sonra yayılmaya başlanmıştır. Bu böyledir, çünkü hayat sayesinde, alış verişteki canlılık başlar. Buna göre o kimse ölü olduğu müddetçe, bükülüp dürülmüş gibi olmuş demektir. Fakat yeniden diriltilince, âdetâ dürülmesinden sonra yeniden yayılıp açılmış gibi olur. **Hamza** ve **Kisâî,** üstten noktalı zâ harfi ile, bu kelimeyi "نَنْشِزُهَا" şeklinde okumuşlardır ki, bunun manası, "Biz kemiklerin bir kısmını, bir kısmı üstüne bitiştiriyoruz" şeklindedir. Bir şeyi **"inşâz",** onu kaldırma manasındadır. Meselâ أَنْشَزْتُهُ فَنَشَزَ "onu kaldırdım, o da kalktı" denilir. Yerden çıkıp yükselen şey için de "نَشَزَ" fiili kullanılır. Kadının geçimsizliği manasında "نُشُوزُ الْمَرْأَةِ" tabiri de, kadının kocasının rızasına başkaldırması manasındadır. Bu kıraate göre âyetin manası, "Biz onu yeryüzünden nasıl kaldırıp, her kemiği bedendeki yerlerine döndürüyor ve kemikleri üst üste inşa ediyoruz".. demektir.

Nehaî'den onun bu kelimeyi "نَنْشُزُهَا" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir ki, bu okunuşa göre âyetin manası, **Ahfeş**'in söylediği şekilde olur. **Ahfeş,** onu yükselttim, kaldırdım manasında "أَنْشَزْتُهُ فَنَشَزَ" denildiğini söylemiştir. Bütün kıraatlere göre bu tabirin manası şudur: Allahu Teâlâ kemikleri üst üste inşâ etmiş, böylece bir nizam içinde kemikleri birbirleriyle bir araya gelmiş, sonra bu kemikler ete bürünmüş; damarlar, sinirler, etler ve deriler bu beden üzerinde yayılarak, bir kısmı diğerine bitişmiştir. Böylece bütün kıraatler bu manayı meydana getirmiş olurlar.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ *"Kendisine belli olduğu zaman"* buyurmuştur ki, bu daha önce geçen, *"Allah burasını, ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* sözüyle ilgilidir. Buna göre mana, "Meydana gelmesi uzak görülen şey bizzat tahakkuk edip, ona görününce.." şeklinde olur. **Keşşaf sahibi** "تَبَيَّنَ لَهُ" fiilinin fâilinin mukadder olduğunu söylemiştir. Takdiri ise, فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "Allahu Teâlâ'nın her şeye kâdir olduğu ona belli olunca, O, 'Biliyorum ki Allah, her şeye kâdirdir' dedi" şeklindedir. İkinci cümle kendisine delâlet ettiği için, birincisi hazfedilmiştir. Bana göre bu, bir zorlamadır. Aksine sahih olan takdir şöyledir:

"Allahu Teâlâ'nın öldürmesi ve diriltmesi müşahede yoluyla o kimseye belli olunca o, "Biliyorum ki Allah, her şeye kâdirdir" demiştir." Bunun te'vîli ise şöyle olur. "Bu istidlâlden önce bildiğim şeyi, bizzat müşahede ederek kavradım, bildim." **Hamza** ve **Kisaî,** emir sîgası ile "...قَالَ اِعْلَمْ" (Dedi ki: Bil...) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin izahı hakkında iki görüş vardır:

a) Bu durum ortaya çıkınca o kimse, kendi kendine emir vererek söylemiştir. Nitekim **A'şâ** da, وَدِّعْ أُمَامَةَ إِنَّ الرَّكْبَ قَدْ رَحَلُوا "Ümame'yi uğurla.. Çünkü kervan çoktan yola koyuldu.." demiştir.

b) Allahu Teâlâ, *"Bil ki Allah, her şeye kâdirdir"* buyurmuştur. Bu te'vîlin doğruluğuna **Abdullah İbn Mes'ûd** ile **A'meş**'in şu kıraatleri de delâlet eder: "Denildi ki: "Bil ki, Allah her şeye kâdirdir." Hak Teâlâ'nın **Hz. İbrahim** ile ilgili âyetin sonunda, وَاعْلَمْ اَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Bil ki Allah, azîzdir hakîmdir"* (Bakara, 260) demiş olması da, bu kıraati destekler.

Kâdî şöyle demiştir. "Birinci kıraate yapış, onu benimse.. Çünkü, bir şeyi emretmek ancak, o emredilen şey bulunmadığı zaman güzel olur." Burada, Hak Teâlâ'nın "فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ" buyruğunun delâletiyle, bu bilgi mevcûttur. Binaenaleyh, ilim mevcutken, onu elde etmeyi emretmek caiz olmaz. Ama, onun bulunduğunu haber vermek (böylece de أَعْلَمُ "Biliyorum ki..") demek caizdir.

Üçüncü Kıssa:
Ölümden Sonra Dirilme

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَاْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ اَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

"Hani İbrahim: 'Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' demiş, (Allah da) 'İnanmadın mı yoksa?' demiş; o da, 'İnandım, fakat kalbimin itminan bulması için (istiyorum)' demişti. Allah da, 'Dört kuş tut, onları kendine alıştır, sonra onların her parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da çağır. Koşarak sana geleceklerdir' demişti. Bil ki şüphesiz ki Allah, azîzdir, hakîmdir" (Bakara, 260).

Üçüncü kıssa da, dirilmenin sıhhatine, doğruluğuna delâlet eder, Hak Teâlâ'nın bu âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin başındaki "اِذْ" edatının müteallâkının ne olduğu hususundadır. Bu hususla ilgili iki görüş vardır:

Zeccâc, âyetin takdirinin اُذْكُرْ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيم *"Hatırla o zamanı ki, İbrahim.. demişti"* şeklinde olduğunu söylemiştir.

Başkaları ise bu ifâdenin Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbi hakkında İbrahim ile çekişeni görmedin mi.."* (Bakara, 258) âyetine atfedildiğini, takdirinin ise, اَلَمْ تَرَ اِذْ حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِى رَبِّهِ وَ اَلَمْ تَرَ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِى الْمَوْتٰى "Rabbi hususunda çekiştiği zaman görmedin mi?" Yine, İbrahim, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" dediği zaman görmedin mi?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **Hz. İbrahim (a.s.)'in Talebinde Riâyet Ettiği Edep**

Allahu Teâlâ اَوْ كَالَّذِى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ *"Yahut o kimse gibisin ki, o, bir kasabaya uğramış..."* (Bakara, 259) diyerek, **Üzeyir**'in ismini açıkça söylemedi; halbuki bu iki kıssadan maksat aynı olmakla birlikte, burada ise **İbrahim** (a.s.)'in ismini verdi. Bunun sebebi şudur:

Üzeyr (a.s.), edebe riâyet etmeyerek "اَنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا" dedi.. **İbrahim** (a.s.) ise, edebe riâyet ederek, ilk önce Allah'ı, "رَبِّى" "Rabbim" diyerek övdü, daha sonra da "اَرِنِى" (Bana göster) diyerek, istekte bulundu.. Yine **İbrahim** (a.s.) edebe riâyet ederek, diriltme ve öldürme fiillerini kuşlar hakkında; **Üzeyr** (a.s.) ise, edebi gözetmeyerek bu fiilleri kendi nefsi hakkında istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hz. İbrahim'in, Allah'ın Ölüleri Nasıl Dirilttiğini Görmek İsteğinden Güdülen Maksat**

Âlimler, **Hz. İbrahim**'in sorusunun sebebi hususunda şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci Görüş: Hasan el-Basri, Dahhâk, Katâde, Atâ ve İbn Cüreyc şöyle demişlerdir: **Hz. İbrahim** denizin kıyısında bir leş görür. Deniz kabardığında, leşi götürür ve böylece onu denizdeki canlılar yer.. Med olmadığında onu vahşi hayvanlar yer. Vahşi hayvanlar çekip gittiğinde de kuşlar gelerek, onun geri kalan kısmını yerler ve uçar giderler... İşte bundan dolayı **Hz. İbrahim,** "Ya Rabbi, canlıların parçalarını, yırtıcı hayvanların,

kuşların ve denizdeki canlıların karnından toplayarak tekrar nasıl bir araya getireceğini bana göster" dedi. Bunun üzerine kendisine, "İman etmedin mi yoksa?" denildiğinde O: "Evet, ettim; ancak benim bu sorumdan maksadım istidlâl ile elde ettiğim ilmimin zaruri bir bilgi hâline dönüşmesini istemektir" dedi.

İkinci Görüş: Muhammed İbn İshâk ile **Kâdî** şöyle demişlerdir: Bu sorunun sebebi şudur: **Hz. İbrahim,** *"Benim Rabbim, hem diriltir, hem öldürür"* (Bakara, 258) dediğinde **Nemrûd** da: "Ben de diriltir ve öldürürüm" diyerek, bir kişiyi salıverip, bir kişiyi de öldürmek suretiyle münazara ettiklerinde **Hz. İbrahim,** "Bu bir öldürme ve diriltme değildir" dedi; bunu müteakiben de bu mesele hem **Nemrûd,** hem de ona bağlı olanlar huzurunda ortaya çıksın, açıklık kazansın diye, "Rabbim nasıl dirilttiğini bana göster.." dedi. Rivâyet edildiğine göre **Nemrûd,** "Rabbine söyle, diriltsin; aksi halde seni öldürürüm.." dedi. Bunun üzerine **Hz. İbrahim** de Allahu Teâlâ'dan bunu istedi. Buna göre "لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي", sözünün manası, "Öldürülmekten kurtarılmam için..." veyahut da "delilim ve burhanım kuvvetli olsun diye" şeklinde olur. "Şüphesiz benim bu delilden başka bir delile geçişim, o delilin zayıflığı sebebiyle değil, aksine dinleyen kimsenin cehaleti sebebiyledir."

Üçüncü Görüş: İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr, ve **Süddî** (r.a.) şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim**'e "Ben bir beşeri dost, halîl edineceğim" şeklinde vahyettiğinde, **Hz. İbrahim** bunu gözünde büyüterek "Allah'ım, bunun alâmeti ve nişanı nedir?" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bunun emâresi, o kimsenin duâ ederek, ölüleri diriltmesidir" buyurdu. **Hz. İbrahim**'in, kulluğun derecelerinde ve peygamberliğin ifasında makamı yücelince, onun hatırına, "Belki de o dost ben olurum..." düşüncesi geldi. Bunun üzerine **Hz. İbrahim,** Allah'tan ölüleri diriltmesini istedi. Allahu Teâlâ da, "İnanmadın mı yoksa?" deyince o, "inandım, fakat benim, senin dostun olduğuma kalbim tam bir itminan duysun diye" demişti.

Dördüncü Görüş: İbrahim (a.s.) bunu, kavmi için istedi. Bu böyledir, çünkü peygamberlere tâbi olan kimseler, onlardan bazen bâtıl bazen de hak olan şeyler talep etmişlerdir. Meselâ onların **Hz. Musa'ya,** اجْعَلْ لَنَا إِلٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ *"Nasıl onların ilâhları var ise, sen de bize bir ilâh yap"* (A'râf, 138) şeklinde demeleri gibi.. Bunun gibi, **İbrahim** (a.s.) de, bunu talep etmişti. Bundan maksadı ise, kavminin bunu müşâhede etmesi ve böylece de kalplerindeki inkârın yok olmasıdır.

Beşinci Görüş: Aklıma şöyle bir düşünce geldi de ben de şöyle dedim: Şüphesiz bu ümmet, peygamberin peygamberlik iddiasında doğru söylediğini anlamaları hususunda, onun elinde zuhûr edecek bir mu'cizeye nasıl muhtaç iseler, bu peygamber de, melek yanına gelip, ona, Allah'ın onu bir peygamber olarak gönderdiğini haber verdiğinde, o peygamber de kendisine gelenin kovulmuş bir şeytan değil de kerîm bir melek olduğunu bilebilmesi için, o meleğin elinde zuhur edecek bir mu'cizeye muhtaçtır... Yine, melek Allah'ın kelâmını dinlediğinde, o da bu kelâmın, başkasının değil de Allah'ın kelâmı olduğuna delâlet edecek bir mu'cizenin zuhûruna muhtaç olur. Durum böyle olunca, şöyle denilmiş olması mümkündür: Melek, **Hz. İbrahim**'e gelerek, ona Allahu Teâlâ'nın kendisini insanlara bir peygamber olarak göndereceğini haber verince, **Hz. İbrahim** bir mu'cize talebinde bulunarak, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demiş, Allah da "inanmadın mı yoksa?" deyince, o da, "inandım, fakat gelen zâtın kovulmuş şeytan değil, kerim bir melek olduğuna, kalbim tam bir itminân duysun diye (istiyorum) " demiştir.

Altıncı Görüş: Bu, tasavvuf ehlinin görüşüdür: Âyette geçen "اَلْمَوْتٰى" kelimesinden murat, mükâşefe ve tecelli nurlarına karşı perdelenmiş kalplerdir. "Diriltmek" ise, bu ilahi tecelli ve nûrların zuhur etmesinden ibarettir. Binaenaleyh, buna göre **Hz. İbrahim**'in "اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِى الْمَوْتٰى" demesi, o tecelli ve mükâşefeleri istemektir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona, "Yoksa iman etmedin mi?" deyince de, "Evet, ona, gaybî bir imanla iman ettim. Ne var ki o tecellinin meydana gelmesi sebebiyle kalbim mutmain olsun diye, onun meydana gelmesini istiyorum..." dedi.

Kelâmcılar da şöyle demişlerdir: İstidlali olan ilme, bazen şek ve şüpheler ârız olabilir... Böylece **Hz. İbrahim,** kendisine şek ve şüphenin ârız olmayacağı ve kendisiyle, kalbin tam bir istikrara kavuşacağı zarurî bir ilim talebinde bulunmuştur.

Yedinci Görüş: Belki de **İbrahim** (a.s.) Allah'ın kendisine indirmiş olduğu sahifelerden, soyundan gelecek olan Hz. İsa'nın duâsı sayesinde ölüleri diriltme payesiyle Allah tarafından şereflendirileceğini öğrenince, o da bunu istedi. Bunun üzerine kendisine, "İnanmadın mı yoksa?" denilince o: "Evet, inandım; fakat benim mertebemin senin yanında, torunum İsa'nın mertebesinden daha az olmadığına kalbim mutmain olsun diye.." dedi.

Sekizinci Görüş: Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesini emretmiş, o da bu emre uyarak, sonra da, "Bana, canlıyı cansız kılmamı emrettin, ben de yaptım. Ben de senden, cansız olanı canlı kılmanı istiyorum" demiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Yoksa inanmadın mı?" deyince de, "Ne demek inandım; ne var ki beni dostun edindiğine kalbim mutmain olsun istedim.." demiştir.

Dokuzuncu Görüş: Hz. İbrahim (a.s.) kendi kalbine nazar ettiğinde, oğlunu sevmesinden dolayı kalbini adeta ölü olarak gördü de, Allah'tan utanarak, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl diriltirsin?" dedi. Yani, "Gafletinden dolayı kalp öldüğü zaman, o kalbin, Allah'ın zikriyle ihyâsı, diriltilmesi nasıl olur?" demektir.

Onuncu Görüş: Âyetin takdiri şöyledir: "Bütün canlılar kıyamet gününde "haşr"ı müşahede ederler. Binaenaleyh, sen bana bunu bu dünyada göster.." deyince, Cenâb-ı Hak, "Yoksa iman etmedin mi?" dedi. O da, "Evet, iman ettim, ne var ki bana bu dünyada böyle bir şerefi tahsis edip, verdiğine dair kalbim mutmain olsun istedim" diye cevap verdi.

On Birinci Görüş: Hz. İbrahim'in maksadı, Allah'ın ölüleri diriltmesi değildir. Aksine onun maksadı, arada hiçbir vasıta olmaksızın, ilahi kelâmı dinlemektir.

On İkinci Görüş: Bazı câhil kimseler şöyle demişlerdir: **"Hz. İbrahim** (a.s.), gerek "mebde", gerekse "maâd" hususunda şüphe içindeydi. Onun mebde hususundaki şüphesi onun, هٰذَا رَبِّي *"(Sizce) Rabbim budur"* (En'âm, 76) ve لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ *"Andolsun ki, eğer Rabbim beni hidâyete erdirmeseydi, muhakkak ki ben, sapıtmış olan kimselerden olurdum"* (En'âm, 77) sözleriyle ortaya çıkmaktadır. Maâd hususundaki şüphesi de, işte bu âyette kendisini göstermektedir.

Bu görüş son derece zayıf, hatta küfürdür. Çünkü Allah'ın ölüleri diriltebileceğini bilmeyen kimse, kâfirdir. Mâsûm olan peygamberi böyle bir şeye nisbet eden kimse, o mâsum peygamberi küfre nisbet etmiş olur ki, asıl böyle diyen kimse kâfir olur. Bu görüşün bâtıl olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Hak Teâlâ'nın, "اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي" sözü. Eğer **Hz. İbrahim** şüphe etmiş olsaydı, bu şekilde söylemesi doğru olmazdı.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي" sözü.. Bu, daha fazla yakîn isteyen ârif bir kişinin sözüdür.

c) Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmek, "nübüvvet" hususunda da şüphe etmeyi gerektirir. O halde o daha nasıl kendi nübüvvetini bilebilir?

Hak Teâlâ'nın, أَوَلَمْ تُؤْمِنْ *"Yoksa inanmadın mı?"* sözüyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu sözün başındaki hemze, istifhâm-ı takrîrî'dir. Nitekim şair,

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا وَاَنْدَى الْعَالَمِينَ بُطُونَ رَاحِ "Sizler bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz? (Evet, en hayırlısısınız.) İnsanların en cömerdi Râh soyundan olanlardır." demiştir.

b) Bu sorudan maksat, etraftaki kimselere karşı onun buna inanıp, bilen olduğunu ispatlamaktır. Böylece bu sorudan başka bir maksat güdülmüştür.

Hak Teâlâ'nın, قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي *"Evet, inandım, fakat kalbimin itminan bulması için.."* buyruğuna gelince, bil ki "لِيَطْمَئِنَّ" sözündeki lâm harfi, mahzûf bir fiile taalluk eder. Buna göre kelamın takdiri, سَأَلْتُ ذٰلِكَ اِرَادَةَ طُمَأْنِينَةِ الْقَلْبِ "Kalbimin mutmain olmasını istediğim için bu talepte bulundum" şeklindedir.

Âlimler, bu ifâdeden muradın, istidlâl eden kimseye ârız olan bazı düşüncelerin yok olmasıdır. Yoksa, her iki durumda da yakînî inanç bulunmaktadır, demişlerdir.

Burada aklî bir mübâhese de söz konusudur. O da şudur: Bu açıklama, ilimlerin bir kısmının diğerinden daha kuvvetli olduğunun cevazı meselesine dayanır. Burada çetin bir soru ortaya çıkmaktadır ki o da şudur: İnsan, ilim sahibi olduğunda, o şeyin zıddını ya caiz görür, veyahut da görmez. Şâyet, herhangi bir şekilde onun zıddını caiz görür, tecviz ederse, bu kesin ve kat'î bir itikat değil, kuvvetli ve gâlip bir zan olmuş olur. Eğer o, ilmin zıddını hiçbir şekilde tecviz etmezse, ilimlerde bir farklılık söz konusu olmaz. Bil ki, böyle bir müşkil, biz, maksadın "Allah'ın diriltmeye kâdir olduğu hususundaki inanç hususunda bir itminân temin edilmesi olduğunu" söylediğimiz zaman söz konusu olur. Ama, maksat başka bir şeydir dersek, böyle bir müşkil zâil olmuş olur.

Kuşların Dirilmesi ve Bundaki Hikmet

Hak Teâlâ'nın, فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ *"Dört kuş tut"* emrine gelince, **İbn Abbas** (r.a.) şöyle der: "**İbrahim** (a.s.) bir tâvus, kerkenez, karga ve horoz yakaladı." **Mücahid** ve **İbn Zeyd**'e göre, **İbrahim** (a.s.) diğer üç kuşun yanında,

kerkenezin yerine güvercin yakalamıştır. Burada birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hak, hayvanlar içerisinden, öldürüldükten sonra diriltilme halini neden kuşlara tahsis etmiştir? Bu hususta âlimler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

Birinci Görüş: Uçmak, gökyüzünde; yükselme ise havada olur. **Hz. İbrahim** (a.s.)'in himmet ve gayesi, melekût alemine ulaşıp oraya yükselmektir. Bunun için onun mu'cizesi de, himmet ve gayreti doğrultusunda, ona benzer bir biçimde olmuştur.

İkinci Görüş: İbrahim (a.s.) kuşları kesip, onları parçalayarak, her dağın tepesine onların karışımından birer parça koyup da, sonra da onları çağırdığında, karışım içerisindeki her bir cüz kendi parçasına doğru uçmaya başladı. Bunun üzerine **Hz. İbrahim**'e, "Her parça kendi parçasına doğru koştuğu gibi, kıyamet gününde de, her parça kendi parçasına doğru uçar. Böylece de bedenler teşekkül eder ve ruhlar onlarla birleşir" denildi. Bunu Cenâb-ı Hakk'ın, يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ *"Hepsi, çıvgın çekirgeler gibi kabirlerden çıkacaklar"* (Kamer, 7) âyeti de ortaya koymaktadır.

İkinci Bahis: Bu diriltme ve öldürmeden maksat, tek bir hayvanla da ortaya konabilir. O halde daha niçin Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'e dört kuş almasını emretmiştir? Bu hususta da iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bunun manası şudur: "Sen, kulluğuna göre tek bir şey istedin.. Ben ise sana, Rab olduğum için dört tane kuş al diyorum.."

İkinci Görüş: Bu dört kuş, canlıların ve bitkilerin bedenlerinin kendisinden meydana geldiği dört esas rükne, asla işarettir. Bu işaret ise şöyledir: Sen, bu dört kuşu birbirinden ayırt edemediğin sürece senin rûhun rubûbiyyet göklerine ve kudsiyyet âleminin safâlarına uçamaz, yükselemez.

Üçüncü Bahis: İbrahim (a.s.), özellikle bu dört kuşu seçip aldı. Çünkü tâvus kuşu insanın kalbindeki zînet, makam ve yükselme sevgisine işarettir. Nitekim Hak Teâlâ, زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ *"Nefsin isteklerini sevme insanlara süslü gösterildi"* (Âl-i İmran, 14) buyurmuştur. Kerkenez kuşu da, yemeye çok düşkün olmaya işarettir; horoz, şehvetperestliğe işarettir; karga da, derleyip toplamaya olan ihtirasa ve tutkuya işarettir. Çünkü karganın gece gündüz uçup, o çok soğuk günlerde bile bir şeyler toplama arzusu içinde olması, onun bu hırsından ileri gelmektedir. Burada şuna işaret edilmektedir: İnsan, nefsinin ve fercinin şehvetini kırmada; hırsını alt

edip onu yenmede ve başkaları için süslenmeyi terk etme hususunda çaba sarf etmediği müddetçe, kalbinde Allah'ın celâlinin nurlarından feyezan eden bir rahatlık duyamaz.

"فَصُرْهُنَّ" Fiilinin Manaları Hakkında

Hak Teâlâ'nın, فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ *"Onları kendine alıştır"* ifâdesine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza sâd harfinin kesresiyle "صِرْهُنَّ"; diğer kıraat imamları da sâd'ın dammesiyle "صُرْهُنَّ" şeklinde okumuşlardır. Damme ile okumadaki gaye hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bir şeyi bir şeye meylettirdiğin zaman, "صُرْتُ الشَّيْءَ أَصُورُهُ"; yine boynu eğri olan kimse için de "رَجُلٌ أَصْوَرُ" denilir. Yine, birisi bir kimseye bir şey söyleyip, ona eğildiğinde "صَارَ فُلَانٌ اِلَى كَذَا" denilir. Yapılan bu açıklamaya göre, bu âyette bir hazf bulunmuş olur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: أَمِلْهُنَّ اِلَيْكَ وَقَطِّعْهُنَّ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا "O kuşları kendine yaklaştır ve onları parça parça et! Sonra her bir dağın üzerine onlardan bir parça koy!" Binaenaleyh, söz kendisine delâlet ettiği için, "قَطَّعَهُنَّ" kısmı hazfedilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ *"Değneğinle denize vur...! Derhal deniz yarıldı"* (Şuarâ, 63) âyetinde olduğu gibidir. Yani, "فَضَرَبَ فَانْفَلَقَ" (Vurdu, bunun üzerine deniz derhal yarıldı) takdirindedir.

Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا" sözü, kuşları parçalamış olduğuna delâlet eder. Buna göre eğer: "Onları yakaladıktan sonra **Hz. İbrahim**'in onları kendisine yaklaştırıp alıştırmasının faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun faydası **Hz. İbrahim** (a.s.)'in onlar yeniden dirildikten sonra onları başka kuşlarla karıştırmaması ve bu kuşların onlar olmadığı vehmine düşmemesi için, onları iyice incelemesi, şekil ve durumlarını iyice tanımasıdır."

İkinci Görüş: Bu, **İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr, Hasan el-Basri ve Mücahid**'in görüşüdür. Buna göre "صُرْهُنَّ اِلَيْكَ" tabirinin manası, "Onları parça parça et, parçalara ayır" demektir. Bir kimse bir kimseyi bölüp parçaladığı zaman "صَارَ الشَّيْءَ يَصُورُهُ صَوْرًا" denilir.

Şair Ru'be, amansız bir düşmanı tavsif ederken, صُرْنَاهُ بِالْحُكْمِ "Biz onu, hükmümüzle param parça ettik" demektedir. Buradaki "صُرْنَاهُ" kelimesinin

manası, "قَطِّعْنَاهُ" demektir. Bu görüşe göre, herhangi bir takdire ihtiyaç duyulmaz.

Sâd harfinin kesresiyle okuyan **Hamza**'nın kıraatine gelince, o zaman bu kelime, bazen "meylettirmek", bazen de "parçalamak, parça parça etmek" anlamına gelmektedir. Kelime meylettirmek anlamına gelince; **Ferrâ:** "Bunun, **Hüzeyl** ve **Süleym** lügati olduğunu söylemiştir. Bir kimse bir şeyi eğdiği zaman, "صَارَهُ يَصِيرُهُ" denilir. **Ahfeş** ve diğer âlimler ise "صِرْهُنَّ" kelimesinin manasının, parça parça etmek manasına olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, bir kimse bir şeyi parça parça ettiğinde "صَارَهُ يَصِيرُهُ" denilir.

Ferrâ ise şöyle demiştir: "Zannediyorum ki bu fiil, "kesti" manasına olan "صَرَى - يَصْرِي" fiilinden maklûbdur (çevrilmiştir). Buna göre, sondaki yâ harfi ortaya geçmiştir. Nitekim Araplar, hem "عَثَا" (asâ), hem de "عَاثَ" (âse) demektedirler."

Müberred ise, "Bu doğru değildir, çünkü bu iki lâfızdan her biri, başlı başına birer asıldırlar. Bundan dolayı birini diğerine bağlı kılmak caiz değildir" demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Ebû Müslim'in Öbür Müfessirlerden Ayrı Görüşü**

Müfessirler, âyetteki "صُرْهُنَّ" kelimesinin "Onları kes ve parçala" manasında olduğunda, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in de o kuşların uzuvlarını, etlerini, tüylerini ve kanlarını parçalayarak birbirine kattığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Ebu Müslim bu görüşe katılmayıp, bunu yadırgayarak şöyle demiştir: **"Hz. İbrahim** (a.s.), Hak Teâlâ'dan ölüyü diriltmesini isteyince, Cenâb-ı Hak ona, bu işi kolayca anlamasını sağlayacak bir misal gösterdi. Buna göre, "صُرْهُنَّ اِلَيْكَ" emrinden maksat, "Onları kendine alıştır" ve "seslendiğinde sana gelmeyi onlara öğret;" yani "Bu dört kuşu çağırdığında sana cevap verip gelecek hale gelmelerini sağlayacak kadar, bu alıştırmayı tekrar tekrar yap. O kuşlar bu hale gelince, her birini sağ olarak bir dağın tepesine koyup, sonra onları çağır. Onlar sana hızlıca gelecekler" demektir. Bundan maksat ise ruhların, yer aldıkları bedenlerine kolay bir şekilde dönmeleri konusunda müşahhas bir misal zikretmektir. **Ebu Müslim** âyetteki bu ifâdenin, "Onları parçala" manasında olduğunu kabul etmeyerek, şunları görüşünün delili olarak zikretmiştir:

a) Arapça'da "فَصُرْهُنَّ" emrinin meşhur manası, "Onları meylettir" şeklindedir. Bunun "parçalama ve kesme" manasına gelmesine ise âyette delâlet

eden herhangi bir husus yoktur. Binaenaleyh âyete bu manayı vermek, bir delilin delalet etmediği bir manayı âyete katma olur ki bu câiz değildir.

b) Eğer bu sözden maksat, *"onları parçala ve cüzlerine ayır"* manası olsaydı, Cenab-ı Hak, bu kelimeden sonra "اِلَيْكَ" (sana) kelimesini kullanmazdı. Çünkü bu kelime parçalama manasına alındığında "اِلٰى" harf-i cerri ile kullanılmaz. Kelime "meylettirme" manasına geldiğinde, bu harf-i cerr ile kullanılır. Buna göre eğer, ifâdede bir takdim ve tehirin olduğu, bunun takdirinin ise, فَخُذْ اِلَيْكَ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ "Dört kuşu kendine al ve onları parçala" şeklinde olduğu söylenir ise, biz deriz ki: Bir delil olmaksızın, burada takdim ve tehirin bulunduğunu kabul etmek, insanı zâhirin hilâfına bir manayı kabul etmeye mecbur eder.

c) Âyetteki ثُمَّ ادْعُهُنَّ *"Sonra onları çağır"* buyruğundaki "onları" zamiri, o kuşların parçalarına değil, kendilerine râcidir. Parçalar ayrı ayrı olup her dağın tepesine de onlardan bir parça konunca, bu zamirin onların kendilerine değil, parçalarına râci olması gerekir ki bu da âyetin zâhirinin hilâfına olur. Yine "يَأْتِينَكَ سَعْيًا" *"Koşarak sana geleceklerdir"* sözündeki zamir de, o kuşların parçalarını değil, kendilerini göstermektedir. Halbuki, sizin görüşünüze göre, onların parçaları birbirlerine koşup geldiğine göre, bu ifâdedeki zamir, kuşların kendilerine değil, parçalarına râci olmuş olur.

Müfessirlerin ittifak ettiği meşhur görüşün sahipleri ise delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a) Ebu Müslim'den önce gelen bütün müfessirler, bu kuşların, **Hz. İbrahim** (a.s.) tarafından kesilip parçalandığında ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh **Ebu Müslim**'in bu görüşü kabul etmemesi, onların icmâ'ını kabul etmeme demektir.

b) Ebu Müslim'in verdiği mana, **Hz. İbrahim**'e has bir şey değildir. Binâenaleyh bunda, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in, başkalarından farklı bir meziyeti olmuş olmaz.

c) Hz. İbrahim (a.s.), Allah'tan, kendisine ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemiştir. Âyetin zâhiri de Cenâb-ı Hakk'ın onun bu isteğine icâbet ettiğini gösterir. **Ebu Müslim**'in izahına göre ise, hakikatte böyle bir icâbetin olduğundan bahsedilemez.

d) Hak Teâlâ'nın, *"Sonra onların her parçasını bir dağın üzerine bırak"* buyruğu, o kuşların parça parça edildiğini gösterir.

Ebu Müslim, bu maddeye şöyle cevap vermiştir: "Allahu Teâlâ, bu parça parça oluşu dört kuşa nisbet etmiştir. Binaenaleyh bu parçalardan maksat, o kuşlardan her biridir."

Buna şu şekilde cevap veririz: "Senin söylediğin şey de her ne kadar muhtemel ise de, "cüz" (parça) kelimesini, bizim söylediğimiz manaya hamletmek daha zâhirdir. Buna göre kelâmın takdiri: "Onların her birinden, her bir dağa bir parça koy" şeklindedir.

Dağlara Yerleştirme Keyfiyeti

Allahu Teâlâ'nın, ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا *"Sonra her bir dağın üzerine onlardan birer parça (cüz) bırak"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki *"Her bir dağın üzerine"* sözünün zâhirine göre, bahsedilen her bir dağ, dünyanın bütün dağlarıdır. **Mücahid** ve **Dahhâk** bu ifâdenin, mümkin olduğu kadar umûmi olduğuna kâildirler. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "O kuşların parçalarını, dağıtabildiğin kadar, her bir dağın tepesine dağıt."

İbn Abbas, Hasan el-Basri, Katâde ve **Rebî,** bahsedilen dört kuşa ve dört ana yöne, yani doğu, batı, kuzey ve güneye göre, bunun dört dağ olduğunu söylemişlerdir.

Süddî ve **İbn Cüreyc** ise, bunların yedi tane dağ olduğunu, çünkü bu ifâdeden muradın, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in görebildiği ve kuşları çağırabileceği dağların olması olduğunu, bu çağırmanın ise ancak görme ile tamam olduğunu ve **Hz. İbrahim**'in görebildiği dağların da yedi tane olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre, **Hz. İbrahim** (a.s.)'e o kuşları kesip, tüylerini yolup, parça parça etmesi, kanları ile etlerini birbirine karıştırıp başlarını yanında alıkoyması emrolunmuştur. Daha sonra da, her bir dağa, her bir kuşun dörtte biri gelecek şekilde, onların parçalarını dağların üzerine koyması, sonra da "Allah'ın izni ile gelin" diye onları çağırması emrolunmuştur. Sonra parçalar birbirine doğru uçuşmaya başlamış, böylece kuşların bedenleri tamamlanıp, her bir beden birleşmek üzere başına yönelmiş ve her bir baş, bedeni ile birleşerek Allah'ın izniyle can bulmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Bekir'in rivâyetine göre **Âsım** ve **Fadl,** bu kelimeyi Kur'an'ın her yerinde hemzeli ve şeddeli olarak "جُزَّءًا" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzeli, fakat şeddesiz olarak "جُزْءًا" şeklinde okumuşlardır ki ikisinin de manası aynıdır.

Kuşların Dirilip Koşarak Gelmeleri

Cenâb-ı Allah'ın, ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا *"Sonra da onları çağır, koşarak sana geleceklerdir"* emrine gelince, buradaki "سَعْيًا" kelimesinin "koşarak ve ayakları üzerinde yürüyerek" manasında olduğu, çünkü bunun daha kuvvetli bir hüccet olduğu söylenmiştir. Yine bu kelimenin, "uçarak" manasında olduğu da söylenmiştir. Fakat bu mana doğru değildir. Çünkü kuşun uçmasını ifâde etmek için "سَعٰى" fiili kullanılmaz.

Bu ikinci görüşte olanlardan bazıları "Buradaki "سَعْيًا"den murat, çabuk hareket edip gitmektir" diyerek cevap vermişlerdir. Binaenaleyh eğer hareket, uçma şeklinde olur ise, bundaki çabuk ve hızlı oluş da "Sa'y" olarak ifâde edilir.

Âlimlerimiz, hayatiyyetin bulunması için, bir bedenin bulunmasının şart olmadığına bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ, o parçalardan her birini, çağırıldıklarını anlayan ve koşup hızlıca gelebilen birer canlı kılmıştır. Bu, hayatiyyetin bulunabilmesi için bir bünyenin şart olmadığına delâlet eder. **Kâdî** ise parçalamanın, o bünyenin canlılığını yok edeceğini ileri sürerek, âyetin, mutlaka bir bünyenin bulunması gerektiğine delâlet ettiğini söylemiştir.

Onun bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: "Sizin bu görüşünüz zayıftır, çünkü mukarenetin (ruh ve beden birliğinin) bulunması, bu birliğin mutlaka gerekli olduğunu göstermez. Fakat bazı durumlarda, ruhun bedenden ayrılması hususuna gelince, bu hususun söz konusu olduğu yerler, böyle bir birliğin gerekli olmadığına delâlet eder. Âyet, çağrının anlaşıldığına ve parça parça iken, o parçaların süratlice gelebildiğine delâlet ettiğine göre, bu, hayatiyyet için bir tam bünyenin bulunmasının şart olmadığına kesin bir delil olur.

Cenab-ı Hakk'ın, وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"İyice bil ki Allah, azîzdir ve hakîmdir"* âyetindeki *"Azîz"*in manası, "bütün mümkinâta galiptir"; *"Hakîm"*in

manası ise, "İşlerin neticelerini ve her şeyin sonucunu bi-hakkın bilendir" şeklindedir.

Allah Yolunda İnfak

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَآءُ وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayanların hâli, yedi başak veren, her başağında yüz danesi bulunan bir tek tohumun hâli gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah (ihsanı) geniş olan ve hakkıyla bilendir" (Bakara, 261).

Bil ki Allahu Teâlâ, dünya ve âhiret ile ilgili ilmin temellerini ve onların doğruluğunu gösteren delilleri, istediği nispette zikrettikten sonra, buna şer'î hüküm ve mükellefiyetleri de eklemiştir.

Mal İnfak Etmedeki Mükellefiyetler

Birinci Hüküm: Malları infâk etmede mûteber olan mükellefiyetlerle ilgilidir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci mesele, âyetin, kendinden önceki âyetlerle irtibatı hakkındadır. Bu hususta bazı izahlar yapılmıştır:

BİRİNCİ MESELE: Âyetin Mâkabli ile Münasebeti

1) Kâdî (r.h) şöyle der: "Allahu Teâlâ, infakla ilgili hükmü, *"Allah'a güzel bir ödünç verip de (Allah'ın da) o ödüncünü kat kat artırdığı kimdir?"* (Bakara, 245) âyetinde mücmel (kısaca) zikredip, bu âyette de bu kat kat artırışı tafsilatlı olarak anlatmıştır. Cenab-ı Hak, bu iki âyet arasında, öldürüp diriltmeye kudreti olduğunu gösteren delilleri zikretmiştir. Zira bunlar olmaksızın infak emri yerinde olmazdı. Çünkü mükâfat ve cezâ veren bir ilah bulunmasaydı, taat yolunda infâk etmek abes olurdu. Sanki Cenab-ı Hak, infâka teşvik ettiği kimseye şöyle demektedir: "Benim yarattığımı ve hayat ile kudret vererek sana olan nimetimi tamamladığımı anladın ve mükâfat ile ceza verebileceğimi de bildin. O hâlde, bütün bunları

bilmen, malını Allah yolunda infâk etmene sebep olsun. Çünkü Allah az bir şeye, büyük mükâfatla karşılık verir."

Sonra Cenab-ı Hak, bu çok ve büyük mükâfatla ilgili bir benzetme yaparak, sanki "Kim bir tane tohumu toprağa gömerse, o tohum her başağından yüz danesi bulunan yedi başak bitirir. Böylece tek tohum, yedi yüz dane haline gelmiş olur" buyurmaktadır.

2) Bu, âyetin öncesi ile irtibatı hususunda **Esamm**'ın yaptığı izahtır. Buna göre, Allahu Teâlâ insanlar, Allah'ın dinine yardım edip, O'nun şeriatini yüceltmek için canları ve malları ile cihâda koşsunlar diye, peygamberi tasdik etmeyi gerektiren mu'cizeyi göstererek herkese delil getirdikten sonra, bu meseli irad etmiştir.

3) Allahu Teâlâ, kendisinin, mü'minlerin dostu; tağut'un (şeytanın) da kâfirlerin dostu olduğunu beyan edince, Allah yolunda mü'minin harcadığı malın hâli ile, tağut uğrunda kâfirin harcadığı malın hâlini beyân etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyette mahzuf bir kelime vardır ve onun takdiri, مَثَلُ صَدَقَاتِ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ كَمَثَلِ حَبَّةٍ "Mallarını infâk edenlerin sadakalarının hali, bir tohumun hali gibidir" şeklindedir. Bunun مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ كَمَثَلِ زَارِعَ حَبَّةٍ "Mallarını infak edenlerin hali, bir tohumu ekenin hali gibidir" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Mallarını Allah yolunda harcayanlar" tabiri, "Allah'ın dini uğrunda harcayanlar" demektir. Cenab-ı Hakk'ın, bu ifâde ile bilhassa cihat için yapılan mal harcamalarını (infâkı) kastetmiş olduğu söylendiği gibi, bütün hayır yollarında yapılan infâkı kastetmiş olduğu da söylenmiştir. Buna göre, âyetin hükmüne, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte hicret etme, insanın nefsine ve başkalarına karşı cihâdı, malını sadaka vererek harcama ve faydalı işlerde infâk etmesindeki bütün farz ve nafile harcamaları girer. Çünkü bunların hepsi, Allah'ın dini ve şeriati olan yol uğrunda yapılan işlerden sayılır. Bunların hepsi, Allah yolunda yapılmış birer infâktır.

Buna göre eğer, "Üzerinde yüz dane bulunan hiçbir başak gördün mü ki Allah bununla bir benzetme yapmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: Buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Âyetten maksat şudur: "Daha çok elde etmeyi ve kazancı arzu eden bir insan, tek bir tohum ektiğinde, onun kendisine yedi yüz dane vereceğini

bilir ise, onun bunu yapmaması veya bu hususta kusurlu olması yakışık almaz. İşte aynen bunun gibi, âhirette Cenab-ı Hak katında mükâfat isteyen kimsenin, verdiği ve yaptığı tek bir şeye karşılık, on veya yüz veya yedi yüz mislini alacağını bildiğinde, bunu mutlaka yapması gerekir. İster bu hususiyette bir başak bu dünyada bulunsun, ister bulunmasın, bu söylediğimiz ma'kul olduğuna göre, bu mana yerli yerindedir." Bu, **Kaffâl** (r.h)'in görüşüdür ve son derece güzel bir izahtır.

b) Cavrus cinsi tohumun başağında, bu husus görülmüştür. Bu ikinci cevap, son derece zayıftır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Amr, Hamza ve Kisaî, "اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ" ifâdesinde, tâ harfini sîn'e idğam ediyorlardı. Çünkü tâ harfi ile sîn, "hems" sıfatı bulunan harflerdendir. "اَنْبَتَتِ سَّبْعَ" şeklinde okunur. Diğer kıraat imamları ise, aslı üzere izharla okuyorlardı. Cenâb-ı Hak daha sonra وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ *"Allah dilediğine kat kat verir"* buyurmuştur. Bu ifâdede, kat kat vermenin niceliği ile, Allahu Teâlâ'nın bu kat kat verme ile kimleri şereflendirdiği açıklanmamıştır. Daha doğrusu Cenâb-ı Hakk'ın bütün muttakilere ve infâkında daha fazla ihlâs sahibi olması itibariyle onlardan bazılarına kat kat vermesinin mümkün görülmesi gerekir. Yahut da Hak Teâlâ lütfu ve ihsanı sebebiyle o kulun tâatına fazlasıyla sevap verir ve onu güzelce kabul eder.

Sonra Allahu Teâlâ "وَاللّٰهُ وَاسِعٌ" buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Allah kulların infakları miktarınca ve bunlara mukabil hak ettikleri şeyin özelliğine göre, o kullara cömertlik ve ihsanlarda bulunmak suretiyle onları mükâfatlandırmaya olan kudreti geniştir." Durum böyle olduğu zaman, çalışan ve sâlih amel işleyen kimsenin gayreti Allah katında zâyî olmaz.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَآ اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayıp, sonra da o harcadıklarının arkasına bir başa kakma ve bir eziyet takıp katmayanlar (yok mu?) onların Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır" (Bakara, 262).

Bil ki Allahu Teâlâ, Allah yolunda infâkta bulunmanın ne kadar büyük bir şey olduğunu açıklayınca, bunun peşinden bu büyük işin sevabının devam edebilmesi için yapılması gereken hususları beyân etmiştir. Yaptığı infakı başa kakmamak ve eziyet etmemek bu hususlardandır.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf (r.ahm.) hakkında nâzil olmuştur. Hz. Osman Tebuk Gazvesi "usre" (zorluk ve meşakkat) ordusunu, takımları ile beraber bin deve ve bin dinar vererek teçhiz etmiş, bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) ellerini göğe kaldırarak: *"Ey Osman'ın Rabbi, ben Osman'dan razı oldum, sen de ol"* demiştir. Abdurrahman b. Avf ise, malının yarısı olan dört bin dinarı tasadduk etmişti. Bu hâdiseler üzerine, âyet-i kerime nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Önceki âyet, kendisi için infâk eden ve harcamada bulunan kimseyle; bu âyet ise başkasına infakta bulunan kimse ile ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, başkasına infakta bulunmanın da, peşinden başa kakma ve eziyet yapılmaması halinde, önceki âyette zikredilen büyük ecri hak ettirdiğini açıklamıştır.

Kaffâl (r.h.) şöyle demiştir: "Bu şartın, kendisi için infâk eden ve harcamada bulunan kimse hakkında da söz konusu olması muhtemeldir. Bu, o kimsenin kendisi için harcamada bulunup, Allah'ın rızasını talep etmek maksadıyla Allah'ın Resûlü ve Müslümanlarla birlikte cihada giderek, mesela "Eğer ben savaşa katılmasaydım, bu iş böyle tamamlanmazdı" veya bir başkasına, "Sen güçsüz ve işe yaramaz birisin. Senin savaşta bir faydan olmaz" demek suretiyle, bunu ne Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ne de mü'minlerin başına kakmaması ve hiçbir mü'mine de böyle bir eziyet vermemesi şeklinde olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Minnet" Kelimesinin Manaları**

"اَلْمَنُّ" kelimesi lügatte birkaç manaya gelmektedir:

a) İn'âm etmek, nimet vermek. Allahu Teâlâ, bir insana nimet verdiği zaman "قَدْ مَنَّ اللهُ عَلَى فُلَانٍ" denilir.

Yine, "Falancanın üzerimde bir iyiliği var" manasında "لِفُلَانٍ عَلَيَّ مِنَّةٌ" denilir. Nitekim **İbnu'l-Enbârî** de şu beyti nakletmiştir:

فَمُنِّي عَلَيْنَا بِالسَّلَامِ فَإِنَّمَا كَلَامُكِ يَاقُوتٌ وَدُرٌّ مُنَظَّمُ

" (Ey sevgili) selâmınla bize in'âm et. Muhakkak ki senin sözlerin yakut ve dizilmiş inciler (gibi)dir."

Bu manada Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: مَا مِنَ النَّاسِ اَحَدٌ أَمَنُّ عَلَيْنَا فِي صُحْبَتِهِ وَلَا ذَاتِ يَدِهِ مِن ابْنِ أَبِي قُحَافَةَ *"İnsanlar içerisinde gerek sohbetiyle, gerekse elindeki malı ile bize İbn Ebî Kuhâfe'den (Hz. Ebu Bekir'den) daha fazla in'âm ve ikrâmda bulunan kimse olmamıştır"*[37] Hz. Peygamber (s.a.s.), bu sözündeki "اَمَنُّ" tabiri ile, **Hz. Ebu Bekir**'in malını en çok in'âm edip infâk eden kimse olduğunu belirtmek istemiştir. Cenab-ı Hak da, "nimetler veren" manasında **"Mennân"** diye vasfedilmiştir.

b) "اَلْمَنُّ" kelimesi, bir hakkı eksiltmek ve noksanlaştırmak manasına da gelir. Nitekim Hak Teâlâ, وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ *"Senin için muhakkak ki tükenmeyen, yani kesilmeyen ve engellenmeyen bir mükâfat vardır"* (Kalem, 3) buyurmuştur.

Ömürleri eksilttiği ve mazeretleri sona erdirdiği için ölüme de "menün" denilmiştir. Hoş olmayan "minnet", yani başa kakma da bu babdandır. Çünkü bu tür başa kakma, nimeti eksiltir ve onun saflığını bulandırır. Araplar kendilerini, nimeti başa kakmama ile methederlerdi. Nitekim şâirlerinden biri şöyle demiştir:

زَادَ مَعْرُوفُكَ عِنْدِي عِظَمًا أَنَّهُ عِنْدَكَ مَسْتُورٌ حَقِيرُ
تَتَنَاسَاهُ كَأَنْ لَمْ تَأْتِهِ وَهُوَ فِي الْعِلْمِ مَشْهُورٌ كَثِيرُ

"Bana göre, senin iyiliğinin büyüklüğü şu bakımdan fazladır: Bu iyilik, senin nezdinde gizlidir ve önemsizdir. Bütün dünyada meşhûr ve çokluğu bilindiği halde, sen onu, sanki yapmamış gibi unutur görünürsün!"

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: "Minnet" insanın başkalarına yapmış olduğu iyiliği açığa vurmasıdır. "Eziyet" ise, o kimsenin, onlara vermiş olduğu şey sebebiyle onlardan şikâyet etmesidir.

Minnetin Kötülenmesinin Sebebi

"Minnet" şu bakımlardan kınanmıştır:

a) Sadakayı alan fakir, sadakaya muhtaç olmasından dolayı kalbi kırık ve mahzundur; kendisine tasaddukta bulunan kimseyi de açıklamak istemez. Durum böyleyken, ona tasaddukta bulunan kimse, bu ihsânını

37 **Buhâri,** Salât, 80.

herkese duyurursa, bu iş sadaka alan kimsenin kalbindeki hüznü artırır. Böylece de bu verme işi, infak; daha önce faydalı iken zararlı, daha önce o kimseye yapılan bir lütuf iken şimdi ona yapılan bir kötülük haline dönüşmüş olur.

b) Yapmış olduğu iyiliği herkese açıklamak, eğer onun âdeti haline gelmişse, ihtiyaç sahibi kimseleri, onun verdiği sadakalara arzu ve rağbet duymaktan uzaklaştırır.

c) Tasaddukta bulunan kimsenin, bu nimetin Allah'ın ona verdiği bir nimet olduğuna; kendisini böyle bir amele muvaffak kılmasından ötürü, Allah'ın ona büyük nimetler ihsan ettiğine inanması ve yaptığı bu iyiliğe, onu Allah'ın kabûlü dışında bırakacak bir şeyi ilâve etmekten çekinmesi, korkması gerekir. Durum böyle olduğunda, sadaka veren kimse vermiş olduğu bu sadakayı, başkasının başına kakıp minnet etmekten kaçınır.

d) Asıl sır, işte sadaka veren kimsenin Allahu Teâlâ kendisi için verme sebeplerini hazırlayıp, engel olan sebepleri de ortadan kaldırdığı için bu tasaddukun nasibi müyesser olduğunu bilmesidir. Durum böyle olunca, hakikatte veren, kul değil, Allah olmuş olur. Binaenaleyh kul bu mertebeye yükselirse onun kalbi, Allah'ın nûruyla nurlanmış olur. Durum böyle olmayıp da, aksine o kimse cismanî ve zâhirî sebeplerle meşgul olur ve Rabbanî-hakîkî sebepleri mütâlaa etmekten mahrum olursa, o kimse, nazarları hissiyât âleminden ma'kûlât âlemine; eserlerden de müessire geçebilecek bir mertebeye ulaşamamış, hayvanlar derecesinde kalmış olur.

Eziyetin İzahı

Âyette geçen "eziyet"e gelince, âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunu mutlak manada "mü'minlere yapılan eziyet" manasına hamletmişlerdir. Eziyet, minnetten başkadır. Minnetin, daha önce bahsedilenlere tahsis edilmesi gerekir. Eziyet, sadaka veren kimsenin fakire, meselâ şöyle demesidir: "Sen hep, yeme içme zamanı bana geliyorsun.. Allah beni senden kurtarsın.. Git, gözüme gözükme". Bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ, malını infâk edip de bunun peşinden başa kakmada bulunmayıp eziyet etmeyen kimseler için büyük bir ücretin ve bol sevâbın bulunduğunu açıklamıştır.

Buna göre eğer, "Lâfzın zâhiri, bu iki şeyin toplamının, ilahî ücreti iptâl ettiğine, ortadan kaldırdığına delâlet eder. Binaenaleyh bundan da, o iki şeyden birisinin bulunması durumunda ilahî ücretin iptâl edilmeyeceği

hükmü çıkar" denilirse, biz deriz ki, aksine şart olan, bu iki şeyden hiçbirisinin bulunmamasıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, لَا يُتْبِعُونَ مَنًّا وَلَا اَذًى *"Arkasına bir başa kakma ve bir eziyet takıp katmayan"* ifâdesi, o kimseden ne onun, ne de ötekinin sadır olmamasını gerektirir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Bu Günahın, Tasaddukun Sevabını İptal Edeceği İddiası

Mu'tezile, âyetin, büyük günah işleyenin bu günahının, onun amellerinin sevâbını yok edeceğine (habt) delâlet ettiğini söylemiştir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ bu sevâbın, başa kakma ve eziyet etme bulunduğunda artık kalmayacağını beyan etmiştir. Çünkü, eziyet ve başa kakmanın gerek bulunması, gerekse bulunmaması hâlinde, yani her iki hâlde de sevâp bulunmaya devâm etmiş olsaydı, böyle bir şarttan bahsetmenin herhangi bir faydası bulunmazdı.

Âlimlerimiz, **Mu'tezile**'nin bu görüşüne şu şekilde cevap vermişlerdir: Âyetten murat, başa kakma ve eziyetin bulunmasının, o infakı içinde mükâfat ve sevâbın bulunması hâlinden çıkardığıdır. Çünkü, gerek başa kakma, gerekse eziyetin bulunması, o kimsenin adeta başa kakma ve eziyet etmek için infâkta bulunduğuna; Allah rızası için, O'na yaklaşmak ve O'na ibadet maksadıyla infâk etmediğine delâlet eder. Hiç şüphesiz ki işte bu sebepten dolayı da, o kimsenin alacağı ücret yok olmuş olur.

Kâdî, bu cevâbı tenkit ederek şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, yapılan bu infâkın sahîh olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu sebepten de "ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا" buyurmuştur. "ثُمَّ" "sonra" kelimesi, terahi, gecikme ve sonralık ifâde etmektedir. Buna göre, infaktan sonra olan şeyler de sevâbı gerektirir. Çünkü etkilenenin, etki edenden sonra değil de, etki edenin bulunduğu sırada bulunması şarttır.

Âlimlerimiz, **Kâdî**'nin bu cevâbına da, birkaç bakımdan cevap vermişlerdir:

a) Başa kakma ve eziyet, her ne kadar infâktan sonra zikredilmişse de, ancak ne var ki bu sonradan zikredilme o kimsenin, infâk ederken Allah rızası için infâk etmediğine; aksine insanlar nezdindeki prestijinin artması ve riyâ ile gösteriş gibi sebeplerle infâkta bulunduğuna açıkça delâlet etmektedir. Durum böyle olunca, onun yapmış olduğu infâk, sevap elde etmeyi gerektirmemiş olur.

b) Farz edelim ki, bu şart sonra olsun.. Ne var ki, "Müessirin tesirinin, "muvâfât" (kişinin ahiretteki durumunu, onun ölüm anındaki durumuna bağlamak) ashabının görüşüne göre, kendisinden sonra ona zıt olan bir şeyin bulunmamasına dayandığının söylenmesi niçin caiz olmasın? Bu hususun izâhı, kelâm ilminde bilinmektedir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, başa kakıp eziyet etmenin, büyük günahlardan olduğuna delâlet eder. Çünkü bu büyük tâat (infâk) zikredilen iki şey sebebiyle büyük bir ecri gerektirmekten çıkmaktadır.

Hak Teâlâ'nın, لَهُمْ اَجْرُهُمْ *"Onların mükâfatları vardır"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile, bu âyetle yapılan amele karşılık, Allah'ın ücret vermesinin vâcip olduğuna istidlâl etmiştir. Âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: Mükâfatın elde edilmesi, yapılan işin bizzat kendisi sebebiyle değil, ilahî vaad sebebiyledir. Çünkü kulun iyi amellerde bulunması, kula vâciptir. Vâcibi (vazifeyi) edâ etmek ise, bir ücreti gerektirmez.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz bu âyetle amellerin "ihbât" edilmeyeceğine, boşa çıkarılmayacağına istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü âyet-i kerime, o kimseler hakkında, her halükârda mükâfatın bulunacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh onların, büyük günah işledikten sonra da, ecre müstahak olmaları gerekir. Bu ise, "ihbât" (iyi amellerin boşa çıkarılması) görüşünü reddeder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Muhammed ümmeti, Hak Teâlâ'nın "لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ" buyruğunun, o kimseden küfrün sâdır olmaması şartına bağlandığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, hususî bir manayı murat etmek için, umumî bir lâfızla konuşmanın caiz olduğuna delâlet eder. Âmm ifâdelerde bu caiz olunca, umumî lâfzın "istiğrak"a (umûm ifâde etmeye) delâleti, kat'î bir delâlet olmaz. Bu da **Mu'tezile**'nin, ilahî vaîdin kat'î olacağına dair umumî lâfızlarla yapmış olduğu istidlâli iptâl eder.

Hak Teâlâ'nın وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır"* buyruğu ile ilgili olarak da, şu iki görüşe yer verilmiştir:

a) Onların Allah yolunda yapmış oldukları harcamalar zayi olmaz. Aksine onun mükâfatı kıyamet gününde onlara tastamam ve bolca verilir. Onlar, kendilerine mükâfatlarının verilmemesinden endişe duymazlar; bundan dolayı bir hüzne de kapılmazlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا *"Kim mü'min olarak iyi ameller işlerse, o ne (günahlarının arttırılması suretiyle) bir haksızlıktan, ne de (iyiliklerinin) eksiltilmesinden endişe etmez"* (Tâhâ, 112) âyeti de tıpkı böyledir.

b) Bundan murat, "Onlar kıyamet gününde, kesin olarak azaptan korkmazlar" şeklinde olabilir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ *"Onlar o gün, korkudan emindirler"* (Neml, 89) ve لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ *"O en büyük korku, onları hüzünlendirmez"* (Enbiyâ, 103) âyetleri gibidir.

Güzel Söz ve Affetmenin Buradaki Manası

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ اَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَىْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

"İyi bir söz ve bağışlama; ardından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah müstağnidir, halîmdir. Ey iman edenler! -Sadakalarınızı, Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş için harcayan bir kimse gibi- başa kakmak ve incitmek sûretiyle heder etmeyiniz. Çünkü onun durumu, üzerinde (az bir) toprak bulunup da, kendisine şiddetli bir yağmur isabet eden, böylece o, kendisini kaskatı bir taş haline getirmiş olan cascavlak bir kayanın durumu gibidir. Onlar, (dünyada) kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfir olan topluluklara hidâyet etmez.

Allah'ın rızasını talep etmek ve ruhlarını kökleştirip takviye etmek için mallarını harcayanların hâli de, bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de meyvelerini iki kat vermiştir; ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisenti bulunur. Allah, yaptığınız her şeyi hakkıyla görücüdür" (Bakara, 263-265).

Âyette geçen "güzel söz" gönüllerin kabul edip, yadırgamadığı sözdür. Burada bundan murat, isteyen, dilenen kimsenin, hoş ve güzel bir şekilde geri çevrilmesidir. **Atâ,** "Bu, güzel bir vaad manasındadır" demiştir.

"Mağfiret" (bağışlamaya) gelince, bunun birkaç şekilde izahı bulunmaktadır:

a) Fakir, isteği yerine getirilmeksizin geri çevrilirse, bu ona zor gelir ve çoğu zaman onu kötü konuşmaya sevk eder. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, fakirin kötü konuşmasını affetmeyi ve kusurunu bağışlamayı emretmiştir.

b) Bundan murat, fakiri güzel bir şekilde geri çevirmekten dolayı, Allah'ın mağfiretine nail olmaktır.

c) "Mağfiret"ten murat, fakirin ihtiyacını gidermek ve sırrını ifşa etmemektir.

Güzel sözden murat ise, onu en güzel bir şekilde geri çevirmek ve kendi haline vâkıf olmasını istemediği bir kimsenin yanında onun halini zikrederek, sırrını ifşa etmemek suretiyle mağfiretle davranmaktır.

d) Âyetteki "güzel söz" ifâdesi, kendisinden bir şey istenen kimseden, isteyeni (sâil) güzel bir şekilde geri çevirmesini; mağfiret ise, isteyen kimseye (sâil), onu geri çeviren kimsenin mazeretini kabul etmesini isteyen bir hitaptır. Çünkü bazen o kimse sâilin istediği şeyi veremeyebilir.

Cenâb'ı Allah sonra, bu iki şeyi yapmasının insan için, peşinden eziyet gelen sadakadan daha hayırlı olduğunu beyan etmiştir. Bunun daha hayırlı olmasının sebebi şudur: İnsan bir şey infâk edip, o vermesinin peşinden sıkıntı ve eziyet verirse, bu durumda o kimse, fayda ile zarar vermeyi cem etmiş olur ve çoğu zaman, yapmış olduğu iyiliğin sevâbı, vermiş olduğu zararı karşılamaz. Güzel sözde ise, Müslümanın kalbine sürür ulaştırdığı ve ona bir zarar iliştirmediği için, fayda bulunmaktadır. Bu birincisinden muhakkak ki daha hayırlıdır.

Bil ki bazı âlimler, şöyle demişlerdir: Bu âyet, nâfile sadaka hakkındadır. Çünkü vâcip olan zekâtın verilmemesi ve sâilin ondan men edilmesi helâl değildir. Bununla, vâcip olan zekâtın kastedilmesi de muhtemeldir. Bu durumda zekât, bir sâile değil, öbürüne; bir fakire değil, diğer fakire verilir. Sonra Cenâb-ı Allah, وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ *"Allah ganîdir, halimdir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, kullarının sadakalarından müstağnidir. Size, sadaka ve zekâtı, onlar sebebiyle sevâp vermek için emretmiştir. Halîmdir, çünkü verdiği sadakayı başa kakan ve ondan dolayı eziyet veren kimseyi cezâlandırmakta acele etmez." Bu, Cenâb-ı Allah'ın gazap ve vaîdini, tehdidini gösterir.

Sonra Cenâb-ı Allah, infâkın şu iki çeşidini zikretmiştir:

a) Peşinden, başa kakma ve eziyet gelen infâk;

b) Peşinden başa kakma ve eziyet gelmeyen infâk..

Sonra Cenâb-ı Allah, bu iki çeşidin her birinin durumunu açıklamış ve her biri için bir benzetme yapmıştır.

Peşi sıra, başa kakma ve eziyet yapılan birinci kısım infâkla ilgili olarak, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ *"Ey iman edenler, sadakalarınızı -malını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan bir kimse gibi- başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyiniz"* (Bakara, 264) buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Amellerin İptali ile İlgili Mu'tezile'nin Fikri**

Kâdî, şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, başa kakarak ve inciterek sadakayı boşa çıkarmayı kuvvetli bir üslûpla nehyetmiş ve böylece başa kakma ve eziyetin sadakayı boşa çıkarttığını beyan ederek **Mürcie**'nin bütün şüphelerini gidermiştir. Malûmdur ki sadaka, tahakkuk etmiş ve önceden verilmiştir. Bundan dolayı onun geçersiz olması doğru değildir. Buna göre buradaki geçersiz oluştan murat, onun ecrinin ve sevâbının geçersiz oluşudur. Çünkü ecir, henüz hâsıl olmamıştır; ileride verilecektir. Bundan dolayı o kimsenin başa kakması ve eziyeti sebebiyle, sadakasının ecir ve mükâfatının boşa çıkması doğru olur. Bil ki Cenâb-ı Allah, başa kakma ve eziyet ile sadakanın ecrinin nasıl iptal edildiği hususunda iki misal zikretmiştir. O kimseyi önce, insanlara gösteriş için mal infak eden ve bununla berâber, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyip kâfir olan bir kimseye benzetmiştir. Çünkü bu müraî kâfir kimsenin infâkının mükâfatının boşa gideceği,

sadakasının peşi sıra başa kakan ve eziyet eden kimsenin mükâfatının boşa gideceğinden daha açık ve kesindir.

Sonra Cenâb-ı Allah o kimseyi, üzerinde toz toprak bulunan ve derken kuvvetli bir yağmurun yağmasıyla üzerindeki toprak giderek, sanki daha önce üzerinde hiç toprak yokmuş gibi olan bir kayaya benzetmiştir. Kâfir de, bu kaya gibidir. Kaya üzerindeki toprak, o kâfirin infâkı; o kuvvetli yağmur, kâfirin bütün amelini boşa çıkaran küfrü ve infak edenin de amelini boşa çıkaran başa kakma ve eziyet etme gibidir." Kâdî, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Nasıl, kuvvetli yağmur, kayanın üzerinde bulunan toprağı götürürse, aynı şekilde başa kakma ve eziyetin de, tahakkuk ettikten sonra, infâkın mükâfatını boşa çıkaran iki şey olmaları gerekir. Bu "ihbât ve tekfîr" hususunda açık bir hüküm ifâde etmez."

Cübbaî de şöyle demiştir: "Bizim görüşümüzün doğruluğuna bu âyet delil olduğu gibi, aynı şekilde akıl da delâlet eder. Bu böyledir, çünkü itaat veya isyan eden kimse, eğer itaatinin sevâbını ve günahının cezasını hak etmiş ise, iki zıt şeyi aynı anda hak etmiş olur. Çünkü sevâbın şartı, halis, sürekli ve ta'zime makrun (bitişik) bir fayda olmasıdır; ikâbın şartı ise, halis, sürekli ve zelîl kılmaya makrun bir zarar olmasıdır. Binaenaleyh, eğer "ihbât" olmasaydı, birbirine zıt olan iki şey aynı anda hak edilmiş olurdu. Bu ise imkânsızdır. Çünkü Cenâb-ı Allah o kimseyi cezalandırırken, bu onun sevâbına mâni olur. Sevâba mani olmak ise, zulümdür. Bu cezalandırma ise, adâletin gereğidir. Binaenaleyh, o kimsenin müstahak olduğu netice olması bakımından, bu ikâb ve cezalandırmanın adâlet; onun sevâbına mâni olması bakımından da zulüm olması gerekir. Bu durumda Cenâb-ı Allah, âdil olduğu bir fiilde, aynı anda zâlim de olmuş olur ki, bu ise imkânsızdır. Böyle bir açıklamayla bizim "ihbât" ve "tekfîr" hususundaki görüşümüzün hem aklen, hem de naklen doğru olduğu ortaya çıkar." Bu, Mu'tezile'nin görüşüdür.

Amellerin İptaline Dair Sünnî Görüş

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Âyetteki لَا تُبْطِلُوا *"Heder etmeyiniz, boşa çıkarmayınız"* buyruğundan murat, "Bu sevap kesinleştikten sonra onu yok etmeyiniz" manası değildir. Aksine bundan kastedilen, bu ameli bâtıl olarak yapmaktır. Çünkü insan, infâkı ile Allah'ın rızasından başka bir şeyi kastedince, daha işin başında onu bâtıl olacak ve boşa gidecek bir şekilde yapmış olmaktadır.

Ehl-i sünnet âlimleri **Mu'tezile**'nin görüşünün bâtıl olduğu hususunda birçok delil getirmişlerdir:

1) Nefyedici (nâfî) ile ârız olucu (târi) arasında bir münâfât yoksa, ârız olanın ârız olmasından, nefyedicinin zevali gerekmez. Şâyet aralarında münâfât bulunursa, ârız olanın mündefî olması, nefyedenin zevalinden daha münasip olmaz, aksine bu daha uygun olur; zira defetmek, yükseltmekten (ref) daha kolaydır.

2) Sonradan ârız olan şey, eğer boşa gider ve hebâ olur ise, ya kendisinden geçmişte varlığa dahil otmuş şey yok olur ki, bu imkânsızdır. Çünkü mâzî sona ermiştir ve şu anda mevcut değildir. Zaten yok olan şeyi yok etmek ise imkânsızdır. Veya onun şu anda mevcut olan bir kısmı yok olur ki, bu da imkânsızdır. Çünkü şu anda mevcut olan bir şeyi, aynı anda yok etmek, varlık ile yokluğu aynı anda bir arada bulundurmak demektir. Bu ise imkânsızdır. Veyahut da onun, gelecekte meydana gelecek kısmı yok olur. Aynı şekilde, bu da imkânsızdır. Çünkü müstakbelde meydana gelecek şeyler, şu anda henüz yoktur. Henüz var olmayan şeyi yok etmek ise imkânsızdır.

3) Sonradan olanın ârız olmasının şartı, nâfinin sona ermesidir. Şâyet biz nâfinin zevalini, târinin ârız olması sebebiyle muallel kabul edersek, devr gerekir ki bu da imkânsızdır.

4) Ârız olan şey, ârız olup, önceden mevcut olan sevabı yok eder ise, bu durumda önceden olan sevap, sonradan meydana gelen şeyden (târi'den) bir şeyi ya yok eder veya etmez. Birinci ihtimal denge (müvazene) halidir. Bu, **Ebu Haşim**'in görüşü olup bâtıldır. Çünkü iki şeyden birisinin yokluğunu gerektiren, diğerinin varlığıdır. Her biri birer netice olan bu iki adem (yokluk) birlikte olarak hasıl olurlarsa, iki sebep olan iki mevcudun husûlü gerekir. Dolayısıyla, bunlardan her birinin, yokluğu halinde mevcut olması gerekir ki, bu da imkânsızdır.

İkinci ihtimal ise, **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin görüşü olup o da bâtıldır. Çünkü sonradan meydana gelen ikâb, önceki sevabı yok ettiğinde, önceki sevabın sonradan meydana gelen bu ikâbdan herhangi bir şeyi gidermede hiçbir tesiri olmaz. O zaman da, önceki sevabı gerektiren işin, ne sevap elde etmede, ne de ikâbı gidermede bir faydası olur... Bu ise Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim zerre kadar bir hayır yapar ise, onun (sevabını ve karşılığını) görür"* (Zilzal, 7) âyetindeki açık mananın zıddı bir durumdur. Bir de bu durumda

kul tâatin meşakkatine katlandığı halde, bu meşakkatin ne menfaat elde etmede, ne de zararı savuşturmada bir faydasını göremeyeceği için, adalet ile bağdaşmaz.

5) Siz **(Mu'tezile)** diyorsunuz ki, "Küçük günahlar, sevapların bazılarını değil de, diğer bazılarını geçersiz kılar, boşa çıkarır." Bu da, imkânsız bir görüştür. Çünkü cüzler, müstahak olma bakımından, mahiyetçe eşittirler. İmdi, sonradan meydana gelen küçük günahın tesiri, -mahiyet bakımından hepsi eşit olduğu halde- sevapların şu kısımlarında değil de, bu kısımlarında müessir kabul edilince bu, müreccih olmaksızın, bir mümkini tercih etmek olur ki, bu da imkânsızdır. Böylece geriye sadece şöyle söylemek kalır: Sonradan meydana gelen küçük günah, ya sevabın tamamını götürür ki bu ittifakla yanlıştır, yahut da bu, sevaptan hiçbir şey götürmez. Bizim varmak istediğimiz netice de budur.

6) Büyük günahın cezâsı, insanın önceki amellerinin sevabından fazla olunca, şu ihtimaller söz konusudur:

Sevabın iptâli hususunda müessir olan ya sonradan meydana gelen bu günahın cezasının cüzlerinin bir kısmıdır veyahut da tamamıdır. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü mahiyet itibari ile hepsi eşit olduğu halde, günahın cezasının cüzlerinden bir kısmını müessir kabul edip, diğerlerini tesirsiz kabul etmek, mümkin olan bir şeyi, tercih ettirici bir sebep (müreccih) olmaksızın tercih etmek olur. Bu ise imkânsızdır. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü bu durumda, ikâbın bu iki kısmından her birisi, o sevabı iptal etme hususunda müstakil olduğu halde, tek bir sevabı iptal etmek için, ikâbın iki kısmı bir araya gelir. O zaman da, tek bir eser ve netice üzerinde, müstakil olan iki müessir birleşmiş olur ki, bu imkânsızdır. Çünkü o eser, bu durumda o ikisinden her biri ile yetinerek, diğerine ihtiyacı olmaz. Böylece de o, ikisine de aynı anda hem muhtaç olmuş olur, hem de muhtaç olmamış olur ki, bu imkânsızdır.

7) Aynı anda hem sevabı hak etmiş olma, hem de ikâbı (cezayı) hak etmiş olma arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü, mesela efendi uşağına, "Hırsızlar çalmasın diye malı muhafaza et" dese, sonra o anda bir düşman gelip, efendiyi öldürmeyi kastetse, bu durumda da uşak o düşmanla mücâdele edip onu öldürse, uşağın bu fiili efendisini ölümden kurtardığı için medh ü senâyı, efendisinin malını korunmasız olarak çalınmaya maruz bıraktığı için de kınanmayı gerektirir. Bu iki farklı istihkakın her biri

doğrudur, yani her ikisi de sâbittir. Akıl erbabı, bu gibi durumlarda ya bir tarafı tercih ederler veyahut da mühâyee yapar, yani her birine istihkakı nispetinde pay verirler.

Hak edilen bu iki istihkaktan birisinin olmamasına ve zevaline hükmedilmesi, aklın açıkça göstereceği gibi, kabul edilemez.

8) Bu istihkakın meydana gelmesini gerektiren şey, önceden yapılmış olan fiildir. Sonradan meydana gelen şeyin, bu fiilin o istihkakı gerektirmede tesiri ya vardır ya da yoktur. Birinci ihtimal imkânsızdır; çünkü bu fiil ancak geçmiş zamanda olmuştur. Eğer sonradan meydana gelen şeyin, geçmişteki bir fiile tesiri olsaydı, bu geçmiş zaman üzerinde bir tesir meydana getirmek olurdu ki, bu imkânsızdır.

Eğer önceki fiilin bu istihkakı gerektirmesi hususunda, ârız olan şeyin tesiri yoksa, bu gerektirmenin daha önceden olduğu gibi devam edip sürmesi ve zail olmaması icap eder. "Bu sonradan meydana gelen şeyin, tesirin o önceki şeyde meydana gelmesine mânî olmuş olması niçin câiz olmasın?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: "Bu sonradan meydana gelen şeyin, mâzide bir tesir icrâ etme bakımından, önceki bu fiili gerektirmede etkili olması imkânsız olunca -zira mazide bu tesir meydana getirmek imkânsızdır ve ârız olanın tesirinin mündefî olması genelde mümkündür- bu takdirde mâzî olan (geçmişte olan), bu yeni meydana gelenden daha kuvvetli olur. Böylece mâzî, sonradan ortaya çıkanı defetmede, aksi durumdan daha uygun olur.

9) Mu'tezile: "Bir yudum içki içmek, îman ve ihlâsla yapılmış olan yetmiş yıllık tâatın sevâbını götürür (ihbât)" demektedir. Bu imkânsızdır, çünkü biz zarurî olarak bu tâatlerin sevâbının o tek bir günahın ikâbından daha fazla olduğunu biliyoruz. Çok olan az olan ile götürülemez. **Cübbaî** şöyle demektedir: "Tek bir büyük günahın, her tâatten daha büyük olması imkânsız değildir. Çünkü, Allah'ın nimet ve ihsanının çokluğuna, bolluğuna göre, O'na yapılan isyân da o nispette büyür. Nitekim Allah'ın, o kulu yaratıp büyütmek, onu malik kılmak ve en sonunda onu kemâle erdirmek suretiyle yerine getirmiş olduğu rubûbiyyetten dolayı hak etmiş olduğu şey, o kulun, -Allah'ın nimetlerinin çokluğu sebebiyle- Allah'ın hakkının, şükrünü edâ etmesinden daha çoktur. Allah'ın kullarına olan nimeti, büyüklük ve çokluk bakımından ihata edilemiyeceğine göre, o kulun tek bir

günahtan dolayı bütün tâatlerin sevâbına denk olacak büyük bir ikâba müstahak olması imkânsız değildir."

Bil ki böyle bir mazeret zayıftır. Çünkü, bir hükümdarın bir kuluna olan nimeti çok olsa; sonra o kul da elli sene kulluğun hakkını yerine getirse; sonra, o hükümdarın kaleminin ucunu kasıtlı olarak kırsa, bu durumda hükümdar bu kadarcık suçtan dolayı onun itâatlerinin hepsini boşa çıkarırsa, bu durumda herkes o meliki kınayarak, onun katı davrandığını ve adâleti terk ettiğini söyler. Bütün günahların, Allah'ın celâline nispetle o kalemin ucunu kırmaktan daha az bir kusur olduğu herkesçe malûmdur. Böylece, **Mu'tezile**'nin ileri sürmüş olduğu görüşlerin aklın ölçülerine ters düştüğü ortaya çıkmış olur.

10) Bir saatlik iman, yetmiş senelik küfrü yıkar. Binaenaleyh yetmiş senelik iman, nasıl bir saatlik fısk ile yıkılır. Bu, aklın kabul edemeyeceği bir şeydir. En iyisini Allah bilir. İşte bütün bunlar, **Mu'tezile**'nin "لَا تُبْطِلُوا" âyetine tutunarak iddia ettiği muhâbata ihbat, yani günahlar sebebiyle amellerin boşa gitmesi görüşünün yanlışlığına delâlet eden aklî delillerdir.

Buna göre biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى *"Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyiniz"* âyeti şu iki manaya muhtemeldir:

Birinci Mana: "Bunu, yani sadaka vermeyi, bâtıl bir şekilde yapmayınız." Bu da, insanın sadaka verirken, insanın riya ve gösteriş niyetinde olmasıdır.

Binaenaleyh böyle bir sadaka, daha verilirken bâtıl olmuş olur. Bu te'vil, kesinlikle bizim anlayışımıza zarar vermez.

İkinci Mana: Âyette geçen iptal (boşa çıkarma)'den murat, sadakanın başlangıçta sevap hak ettirecek şekilde verilip, sonra da onun peşi sıra başa kakma ve incitme yapılınca, bu başa kakıp incitmenin cezasının, sadakanın sevabını gidermesidir. Ancak bu itibarla **Mu'tezile** kendi görüşü için bu âyete tutunabilir. O hâlde âyeti, niçin bu ikinci manaya hamletmek, birinci manaya hamletmekten daha evlâ olsun?

Bil ki Allahu Teâlâ bunun için iki benzetme yapmıştır: Bunlardan birinci manaya uygundur ve o da, *"Malını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan bir kimse gibi"* sözüdür. Çünkü bu kimsenin amelinin heder olmasından muradın, o sadaka verilirken, doğru olarak değil de bâtıl olarak verilip böylece boşa gitmesi olduğu herkesin

malûmudur. Çünkü bu amelin sıhhatine mânî olan şey, o insanın küfrüdür. Bu küfür de o amel ile birlikte bulunmuştur. Binaenaleyh amelin, doğru olarak meydana gelmesi imkânsız olur. Bu benzetme, bizim yaptığımız te'vilin doğruluğunu gösterir.

Üzerinde toz toprak bulunup da, şiddetli yağmur isabet eden kaya ile ilgili olan ikinci mesel ise, **Mû'tezile**'nin yaptığı te'vilin doğruluğunu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ, bu kaya parçası üzerinde toz-toprak var iken, şiddetli yağmuru o toz-toprağı tamamen götüren bir şey kılmıştır. Burada da başa kakıp incitmenin, sevap tahakkuk ettikten sonra, bu tahakkuk eden ücret ve sevabı gidermiş olması gerekir. Fakat biz şöyle diyoruz: Kaya parçası üzerindeki toz-toprağa benzetilen şeyin, kâfirin yaptığı infaktan dolayı elde edeceği karşılık olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine burada toz-toprağa benzetilen, fasit bir niyetle yapılmaması halinde ücret ve sevabı gerektiren amelin südûrudur. Binâenaleyh kaya parçası üzerindeki toprağa benzetilen şey, o kimseden südûr eden ameldir. Âyeti bu manaya hamletmek daha uygundur. Çünkü kaya parçası üzerinde toz olduğu zaman, o kayaya yapışmaz ve içine nüfûz edemez. Aksine kaya ile toz-toprağın birlikte olmaları, ayrı ayrı olmaları gibidir. Bunlar, aslında bir olmadıkları halde, insanın gözüne bir gibi görünür. Aynen bunun gibi, başa kakıp incitme ile yapılan infâk, zâhiren iyi bir iş gibi görünse bile, hakikatte böyle değildir. Böylece **Mu'tezile**'nin bu âyetle istidlâllerinin zayıf olduğu ortaya çıkmış olur. **Mû'tezile**'nin bu âyetle ilgili olarak ileri sürdükleri akli delillere gelince, biz aynı anda hem sevaba hem de ikâba müstahak olmanın bir tezat olmadığını ve bu bir arada olmayı gerektiren şeyin ya bir tarafı tercih veyahut da her iki tarafı birden kabul etme olduğunu beyân etmiştik.

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a.) âyete, "Sadaka verdik diye, Allah'a minnet ederek ve sadaka verdiğiniz o dilenciyi inciterek sadakalarınızı iptâl etmeyin, boşa çıkarmayın" manasını vermiştir.

Diğer bazı âlimler ise, bunu "Fakirin başına kakarak ve onu inciterek sadakalarınızı heder etmeyin, iptal etmeyin" manasında almışlardır. Her ne kadar ikinci mana daha açık ise de **İbn Abbas** (r.a.)'ın verdiği mana ihtimal dâhilindedir. Çünkü insan yaptığı ile övünerek infâk edip, tevâzu yoluna girerek Allah'a yönelmez ve bütün bunların Allah'ın fazlı, tevfiki

ve ihsanı ile olduğunu itiraf edip tasdik etmez ise, sanki o, Allahu Teâlâ'ya minnet etmiş gibi olur.

Gösteriş İçin Yapılan İnfâkın Durumu

Cenâb-ı Allah'ın, كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ *"Malını, insanlara gösteriş için harcayan.."* âyetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"كَالَّذِى" ifâdesindeki kâf harfi hususunda iki görüş vardır:

1) Bu harf-i cerr, mahzûf bir kelimeyle ilgilidir. Bunun takdiri ise şöyledir: لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَإِبْطَالِ الَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ "Sadakalarınızı, malını insanlara riyâ için harcayan kimsenin heder edişi gibi, başa kakıp inciterek iptal etmeyin." Böylece Allahu Teâlâ, nifâk ve riyânın sadakaları boşa çıkarması gibi, başa kakma ve incitmenin de sadakaları boşa çıkaracağını beyân etmiştir. Bu hususdaki sözün özü şudur: Münafık ve riyâkâr olanlar sadakalarını Allah rızası için vermezler. Başa kakıp inciterek sadaka veren de, o sadakayı Allah rızası için vermiş olmaz. Çünkü eğer onun bu sadakadan maksadı, Allah'ın rızasını kazanmak olsaydı, ne bu sadakasını fakirin başına kakar, ne de onu incitirdi. Böylece bu iki sadaka şeklinin de Allah rızası için olmadığı ortaya çıkmaktadır. İşte bu da, bizim söylediğimiz şu hususu kuvvetlendirir: Sadakanın heder olup boşa çıkmasından maksat, başlangıçta doğru şekilde verildiği halde, daha sonra başa kakılıp, o fâkir incitilerek sevabının yok edilmesi değil, daha işin başında bâtıl bir şekilde yapılmış olmasıdır.

2) Kâf harf-i cerri, hâl olarak mahallen mansubdur. Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir: لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ مُمَاثِلِينَ الَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ "Malını, insanlara gösteriş için infak eden kimselere benzeyerek, sadakalarınızı heder etmeyiniz."

İKİNCİ MESELE

"Riyâ", "müra'âten" lâfzı gibi bir mastardır. "رَاعَيْتُهُ – مُرَاعَاةً – وَرِعَاءً" denildiği gibi, "رَا أَيْتُهُ – مُرَاءَاةً – وَرِيَاءً" de denilir. Riya, yaptığın işi başkasına göstermendir. Riya ile ilgili sözün özü daha önce geçmişti.

Sonra Cenâb-ı Hak bu meseli zikredince, peşi sıra ikinci bir mesel (benzetme) getirerek, فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا *"Onun durumu, üzerinde az bir toprak bulunan bir kayanın haline benzer ki, ona*

şiddetli bir yağmur isabet edince, üzerindeki toprağı temizleyip kendisini, katı bir taş halinde bırakır" buyurmuştur.

"فَمَثَلُهُ" sözündeki "hû" zamiri münâfığa râcidir. Buna göre mana şöyle olur: "Allahu Teâlâ başa kakıp inciterek sadaka veren kimseyi, münâfığa; münâfığı da o taşa benzeterek, *"katı bir taş gibi.."* buyurmuştur.

Safvân, pürüzsüz taş demektir. **Ebu Ubeyd el-Esma'i**'den safvan, safâ ve safvâ kelimelerinin aynı manaya geldiğini, her üçünün de ism-i maksûr olduğunu nakletmiştir.

Bazıları da, "mercân" kelimesinin "مَرْجَانَةَ" ve "sa'dân" kelimesinin "سَعْدَانَةَ"nin cem'i oluşu gibi, "safvan"ın da, "صَفْوَانَةَ" kelimesinin cem'i olduğunu söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "اَصَابَهُ وَابِلٌ" buyurmuştur. "وَابِلٌ" şiddetli yağmur demektir. Nitekim "وَبَلَتِ السَّمَاءُ ، تَبِلُ - وَبْلًا" (Gök, şiddetli yağmur yağdırdı) ve "اَرْضٌ مَوْبُولَةٌ" (Bol yağmur yağmış toprak) denilir. Sonra "فَتَرَكَهُ صَلْدًا" buyurulmuştur. "اَلصَّلْدُ" pürüzsüz ve kuru demektir. Temiz ve pürüzsüz olduğu zaman taşa ve dağa "حَجَرٌ صَلْدٌ" ve "جَبَلٌ صَلْدٌ" denilir. Pürüzsüz kaya gibi, hiçbir şey bitirmeyen toprağa da "اَرْضٌ صَلْدَةٌ" denilir. Çakmaktaşı kıvılcım çıkarmadığı zaman, "صَلَدَ الزَّنْدُ" denilir.

Bil ki bu, Cenâb-ı Allah'ın, verdiği sadakayı başa kakıp eziyet eden kimsenin ve münafığın ameli için yaptığı bir benzetmedir. Çünkü insanlar zâhiren, şu toprağın o kayanın üzerinde görülmesi gibi, bu insanların güzel amelleri olduğunu görürler. Kıyamet günü geldiği zaman, bütün bunlar şiddetli yağmurun cascavlak taş üzerindeki toprağı giderdiği gibi kaybolur ve boşa çıkar. Çünkü o günde, bu amellerin Allah rızası için olmadığı ortaya çıkar.

Mu'tezile'ye göre ise bu âyetin manası şöyledir: "Bu sadaka başlangıçta ecir ve mükâfatı hak etmiş idi. Fakat sonra yapılan başa kakma ve incitme, kuvvetli yağmurun kaya üzerindeki toz-toprağı yıkayıp giderdiği gibi, bu ecir ve mükâfatı giderdi."

Bil ki bu meselin keyfiyetinin iki şekli vardır:

1) Bu, bizim söylediğimiz şu şekildir: Görünen amel, toprak; başa kakan ve inciten kimse ile münafık; katı kaya; ve kıyamet günü de, şiddetli yağmur gibidir. Bu şekil, bizim görüşümüze göredir. **Mu'tezile'ye** göre ise, başa kakma ve incitme şiddetli yağmur gibidir.

2) Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bunda bir ihtimal daha bulunup da şu manadır: Kulların amelleri, kıyamet günü onların azıklarıdır. Binaenaleyh kim ihlâs ile amel ederse, sanki kat kat verecek olan bir toprağa tohum ekmiş, vakti gelince biçeceği ve ihtiyaç duyduğu zaman yanında bulacağı şekilde o tohum bitmiş gibi olur. Münafığın ektiği yer ise, çıplak kayadır. Malûmdur ki, onun üzerinde hiçbir şey bitmez ve o kayanın üzerinde tohumu kabul edecek birşey bulunmaz."

Âyetin manası şöyledir: Sadakasını başa kakan ve inciten kimse ile münafığın ameli şuna benzer; üzerinde az bir toprak bulunan çıplak düz kayaya tohum ekildiğinde, üzerine bol yağmur yağdığı zaman, o tohum, topraksız tek başına kalır. Görmüyor musun Allahu Teâlâ, muhlis olanı, bir tepe üzerindeki bahçeye benzetmiştir. Bahçe, içinde ağaçlar ve hurmalar olan bir yerdir. Binaenaleyh, kim Allah için ihlâslı olur ise, bir tepenin üzerine bir bahçe dikmiş kimse gibi olur. O kimse, son derece muhtaç olduğu anlarda, bahçesinin meyvelerini toplar. Bu bahçe, her an Rabbinin izniyle kat kat ve fazlasıyla meyvelerini verir. Ama sadakasını başa kakıp eziyet veren ile münafık, üzerinde azıcık toprak bulunan bir kayaya tohum eken kimse gibidir. O, ekinine ihtiyaç duyduğu zaman, orada hiçbir şey bulamaz.

İnkârcılardan birisi bu teşbihi tenkit ederek, "Kuvvetli yağmur bir kayaya rastladığı zaman onu toz-topraktan temizleyerek, pırıl pırıl eder. O halde, Allah'ın, münafığın amelini buna benzetmesi nasıl câiz olur?" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: Benzetme yönü, bizim söylediğimiz hususdur. Binaenaleyh bu hususun dışında, teşbih edilen şeyin farklı olmasına itibar edilmez.

Kâdî, "Yine toprağın o kayanın üzerinde olması, birkaç yönden fayda ifâde eder:

a) Bu, kaya üzerinde durmaya daha elverişli olur.

b) Teyemmüm halinde ondan istifade edilir.

c) Onun üzerinde bitki bitebileceği için istifâde edilebilir" demiştir. **Kâdî**'nin bu izahı güzel olmakla beraber, birinci görüşe itimat edilir.

Allahu Teâlâ'nın, لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا *"(Onlar) kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler"* buyruğuna gelince, buradaki "onlar" zamirinin nereye râci olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Bu, zikredilmeyen bir malûma râcidir. Yani, mahlûkattan hiç kimse o dümdüz taş üzerinde bulunan toprağa atılmış olan tohuma güç yetiremez.

Çünkü toprak kayadan kayıp gitmiştir ve orada tohum da kalmamıştır. Böylece de hiç kimse o tohumdan istifâde edememiştir. Bu da, **Kaffâl** (r.h.)'ın teşbih konusunda zikretmiş olduğu ikinci görüşü güçlendirir. Başa kakıp inciten münafık kimselerin hiçbiri de kıyamet gününde, yapmış olduğu amelden istifâde edemez.

2) Bu zamirin, Hak Teâlâ'nın "كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ" ifâdesine râci olmasıdır. Bu ifâdenin gelmesi, bu manadan dolayıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın "كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ" ifâdesi ile, ancak cins olan şeye işaret edilmektedir. Cins ise, umum hükmündedir. **Kaffâl** (r.h.) burada bir üçüncü vechin bulunduğunu söylemiştir ki, o da bu ifâdenin, *"Sadakalarınızı, başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyin"* âyetiyle ilgili olmasıdır. Çünkü siz böyle yaptığınızda, kazandığınız şeylerden hiçbir şey elde edemezsiniz. Böylece muhataptan gaibe dönülmüş olur. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, حَتّٰى إِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ *"Nihâyet siz gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdüğü zaman"* (Yûnus, 22) âyeti gibidir. (Burada da muhataptan, gaibe geçilmiştir.)

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ *"Allah, kâfir olan topluluklara hidâyet etmez."* Bunun manası, Ehl-i sünnete göre, "İmana hidâyet etmemesidir." **Mu'tezile**'ye göreyse bunun manası, "Tercihlerinin kötü olması sebebiyle, Allahu Teâlâ'nın onları sevâptan ve cennet yolundan saptırmasıdır."

Allah Yolunda Mal Harcayanların Mükâfatı

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah'ın rızasını talep etmek ve ruhlarında (imanı) kökleştirip takviye etmek için mallarını harcayanların hali de, bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de, meyvelerini iki kat vermiştir; ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisenti bulunur. Allah, yaptığınız her şeyi hakkıyla görendir"* (Bakara, 265).

Bil ki Allahu Teâlâ başa kakan ve inciten infak ehlinin durumundan bahsedince, bu şekilde infak etmeyenin durumunu onun peşinden zikretmiştir ki, bu da, bu âyettir. Allahu Teâlâ, bu şekilde harcayanların, bu infaklarından maksatlarının da şu iki şey olduğunu beyan etmiştir:

Birinci Maksat: Allah'ın rızasını talep etmektir. "اِبْتِغَاءَ" kelimesi, "istedim" manasındaki "بَغَيْتُ"" fiilinden ifti'âl vezninde bir mastardır. "بَغَيْتُ" ve "اِبْتَغَيْتُ" fiilleri aynı manadadır.

İkinci Maksat: Nefsi takviye, alıştırmaktır. Bunun da birkaç şekli vardır:

1) İnsanlar, nefislerini, bu sadaka ibadetini muhafaza etmeye ve onu bozacak şeyleri bırakmaya iyice alıştırırlar. Yapılan sadakanın peşi sıra başa kakmayı ve incitmeyi bırakmak da bu alıştırma cümlesindendir. Bu, **Kâdî**'ye âit bir görüştür.

2) Mü'minler açısından kendilerini sağlamlaştırma, yani imanda samimî ve halis olduklarını ispat etmedir. Bu manayı, **Mücâhid**'in, âyeti وَتَثْبِيتًا مِنْ بَعْضِ اَنْفُسِهِمْ "Onların bazılarından olan bir tesbit.." şeklindeki kıraati de kuvvetlendirir.

3) Nefsin, ubûdiyyet makamında bir sebâtı yoktur. Ancak o, mücahede ile ezilir ise, bu müstesnâ. Nefsin, aşık olduğu şey dünya hayatı ile maldır. Nefis, malını infakla mükellef tutulduğunda, bazı yönlerden ezilmiş olur. Yine o nefis, canını vermekle mükellef tutulduğunda da bazı bakımlardan ezilmiş olur. İşte böylece de nefsin tesbitinin takviyesinin (alıştırılmasının) bir kısmı meydana gelmiş olur. Bu sebeple, kısmiyyet ifâde eden "مِنْ" harf-i cerri, "nefis" kelimesinin başına getirilmiştir. Buna göre âyetin manası "Allah rızası için malını harcayan kimse, nefsini, kısmen; malını ve canını birlikte veren kimse de nefsini tamamen bu yolda harcamış olur. Cenâb-ı Allah'ın, *"Mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda çarpışırsınız"* (Saff, 11) âyeti ile kastettiği de budur. Bu görüşü **Keşşaf sahibi** zikretmiştir ve bu son derece güzel ve lâtif bir izahtır.

4) Bu konuyu yazarken hatırıma gelen şu izahtır: Cenâb-ı Hak, اَلَا بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak Allah'ı anmak ile mutmain olur, yatışır"* (Ra'd, 28) buyurduğu gibi, kalplerin sebâtı ancak Allah'ı zikretme ile meydana gelir. Kim malını Allah yolunda harcarsa, tecelli makamında kalbin itminanı meydana gelmez. Bu itminan ancak, o insan sırf kulluk maksadıyla infakta bulunduğu zaman meydana gelir. İşte bu sebepten dolayı **Hz. Ali,** infâkı hakkında, *"Biz, size ancak Allah'ın yüzü (rızası) için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür beklemiyoruz"* (İnsan, 9) dediği, Kur'an'da nakledilmiştir. Allahu Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in de infâkını şöyle tavsif etmiştir: *"Onun nezdinde bir kimsenin, mükâfaatlandırılacak hiçbir nimeti (ve minneti) yoktur. O (bunu) sırf yüce Rabbisinin*

rızasını elde etmek (için yapmıştır). Muhakkak kendisi de ileride (bundan dolayı) hoşnut olacaktır" (Leyl, 19-21). Binaenaleyh insanın infâkı, kendi nefsi için ve nefsini teşvik için olmayıp, Hakk'a kulluk etmek için olunca, işte o zaman kalp mutmain olur, nefsi sükûnete erer ve nefsi kalbi ile çekişmez. İşte bu sebepten ötürü, Hak Teâlâ, bu infak hususunda önce *"Allah rızasını talep etmek"*, sonra bunun peşine *"Ruhlarında (imanı) kökleştirip takviye etmek için"* buyurmuştur.

5) Aklî ilimlerde, fiillerin tekrar tekrar yapılması, melekelerin meydana gelmesine sebeptir, şeklinde bir hüküm yer almıştır.

Bu hususları iyice anladığın zaman biz deriz ki: Allah rızâsını elde etmek için, tekrar tekrar infakta bulunan kimse için, bu devamlı infaktan şu iki şey meydana gelir: Bu vasfın kazanılması ve Allah rızasını isteyip aramanın, nefiste yerleşen bir meleke haline gelmesi. Şöyle ki, o insandan farkında olmadan ve tesâdüfen bir fiil sudûr ettiğinde bile, kalbi derhal Allah'a yönelir. Bu da ibadetlerin âdet haline dönüşmesi ve ruhun bir huyu olması sebebi ile olur. Böylece kulun, Allah için ve O'nun rızasını elde etmek maksadıyla yaptığı taat, Kur'an'da, *"tesbitü'n-nefs"* diye ifâde edilen bu yerleşmiş melekeyi gösterir. Ki bu da, *"Allah, iman edenlere sebat verir"* (İbrahim, 27) âyeti ile murat edilen manadır. Böyle bir "tesbit" meydana geldiğinde, bu âlemde ruh, ruhânî ve kutsi melek cevherlerinden bir cevher olur. Böylece de kul, bazı muhakkik âlimlerin dediği gibi, hem gâib, hem hazır, hem orada, hem başka yerde bir varlık hâline gelir.

6) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Âyetteki "tesbit"ten murat, bu kimselerin, amellerini Allah'ın zâyî etmeyeceğine ve ümitlerini boşa çıkarmayacağına kesin inanarak infak etmeleridir. Çünkü verdikleri sadaka, hem sevap, hem ikap, hem de yeniden dirilme esnasında bulunacaktır. Münafığın sadakası böyle değildir. Çünkü münafık infâk ettiğinde, sevabına inanmadığı için onun boşa gittiğine inanır. İşte âyetteki "tesbit"ten murat, mü'minin, sadakasının zâyi olmayacağına kesin olarak inanmasıdır".

7) **Hasan el-Basri, Mücâhid** ve **Atâ** şöyle demişlerdir: "Bundan murat, infak eden kimsenin sadaka verirken, tedbirli davranarak o sadakayı sâlih ve iffetli fakirlere vermesidir." **Hasan el-Basri:** "İnsan, sadaka vermeye niyetlendiğinde tedbirli davranır. O, sadaka Allah rızası için olacağı zaman verir, fakat ona bir şey karışmasından korktuğunda ise vermez" demiştir. **Vahidi** de şöyle söylemiştir: "Âyetteki "tesbit" kelimesinin, "tesebbüt" (tedbirli davranma) manasına olması câizdir. Çünkü infakta bulunan

kimseler, kendi nefislerini, sadakaya müstahak olanı arayıp bulma ve malı Allah rızâsı için ona verme hususunda alıştırır ve tedbirli davranırlar".

Hak Teâlâ, bu şekilde infâk edenlerin, infaklarından gâyelerinin o iki husus olduğunu açıkladıktan sonra, onların infâkları hususunda bir mesel getirerek, كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ *"(Bunların hali), bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki ona bol yağmur düşmüştür"* buyurmuştur. Bu mesel ile ilgili bir-iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım ve **Âmir,** hem bu âyette hem de Mü'minûn Sûresi (50. âyetteki) kelimeyi "رَبْوَةٍ" şeklinde okumuşlardır ki bu, Temim kabilesinin kullandığı şekildir. Diğer kıraat imamları, iki yerde de râ harfinin zammesi ile kelimeyi "رُبْوَةٍ" şeklinde okumuşlardır ki, bu en meşhur şekildir ve Kureyş lehçesi üzeredir. Bu kelimenin "رُبَاوَةٌ، رِبَاوَةٌ، رَبَاوَةٌ، رَبْوٌ، رِبْوَةٌ، رَبْوَةٌ" ve "رُبْوَةٌ" şeklinde, yedi türlü kullanılışı vardır. " "رُبْوَةٌ" kelimesi, yüksek yer demektir. **Ahfeş** "Ben "رُبْوَةٌ" şeklini tercih ediyorum. Çünkü bunun cem'î "اَلرُّبٰى" şeklinde gelir. Bunun aslı, Arapların, bir şey artıp, yükselip kabardığında söyledikleri "رَبَا الشَّيْءُ - يَرْبُو" tabirlerine dayanır. "اَلرَّابِيَةُ" (tepe) kelimesi de bu köktendir. Çünkü onun parçaları yükselmiştir. İnsanın karnı şiştiğinde söylenen "اَلرَّبْوُ" kelimesi de bu köktendir. "Ribâ (fâiz)"e de arttığı için böyle denilmiştir" demiştir.

Âyette Geçen Rabve Lâfzı Hakkında Râzi'nin Farklı Tefsiri

Bil ki müfessirler şöyle demişlerdir: Bahçe, yüksek bir yerde bulunduğunda daha güzel ve daha verimli olur. Bence, bu hususta bir müşkil bulunur, o da şudur: Bahçe yüksek bir yerde bulunduğu zaman, su seviyesinin üstünde olur, nehir suyundan istifâde edemez, çok rüzgâr alır ve bu sebeplerden dolayı güzel olmaz. Çukurda bulunduğu zaman, nehir suları kolayca oraya akar ve rüzgâr almadığı için, yine böyle bir bahçenin de verimi güzel olmaz. Binâenaleyh bir bahçenin verimli olması, ne tepe, ne de çukur olmayan düz bir arazide bulunduğunda mümkün olur. O halde âyette bahsedilen "rabve" (tepe)den maksat, müfessirlerin söyledikleri şey olmayıp, aksine o yerin, yağmur aldığında kabaran ve yükselen sıcak ve nemli bir arazide olmasıdır. Çünkü bu özellikteki toprak parçalarının verimi çok olur ve ondaki ağaçlar güzel büyür.

Yaptığım bu izah, şu iki delil ile de kuvvet bulur:

a) Hak Teâlâ, *"Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat biz onun üstüne yağmuru indirdiğimiz zaman, o harekete gelir ve kabarır"* (Hacc, 5)

buyurmuştur. Toprağın kabarmasından murat, bizim söylediğimiz hususdur. İşte bu âyette de böyledir.

b) Allahu Teâlâ, bu meseli, birinci meselin mukabilinde zikretmiştir. Birinci benzetme, kendisine yağmur tesir etmeyen, yağmurla kabarmayan ve yağmur aldığı için büyümeyen dümdüz katı bir kaya olunca, ikinci benzetmedeki "rabve" (tepe)den murat, kabarabilecek özellikte bir arazi parçası olur. Benim aklıma gelen işte budur. Cenâb-ı Allah, ne murat ettiğini kendisi daha iyi bilir.

Allahu Teâlâ sonra da: اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ *"Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de, meyvelerini iki kat vermiş"* buyurmuştur. Bununla ilgili bir- iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi ve **Ebu Amr** kelimeyi sükûn ile "اُكْلُهَا" şeklinde, diğer kıraat imamları ise harekeli olarak "اُكُلُهَا" şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş asildir. Çünkü bu şekildeki "اُكُلٌ" kelimesi, "yiyecek şey" manasınadır. Yiyecek şey de yenilebilen şeydir. Nitekim Hak Teâlâ, تُؤْتِى اُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَا *"O (ağaç), Rabbisinin izni ile, her zaman yemişini verir durur"* (İbrahim, 25) yani "meyvesini ve yenilecek şeylerini verir" buyurmuştur. Buna göre "اُكُلٌ" kelimesi, mana bakımından "طُعْمَةٌ" (yenilecek şey) kelimesi gibidir. **Ahfeş** şu beyti nakletmiştir:

فَمَا اُكْلَةٌ اِنْ نِلْتَهَا بِغَنِيمَةٍ وَلَا جَوْعَةٌ اِنْ جُعْتَهَا بِقِرَامِ

"Eğer elde edersen, bil ki yiyecek bir ganimet değildir; yine acıkırsan, bil ki açlık da bir nakışlı örtü değildir."

Ebu Zeyd de: "Birisinin dünyevî bir zenginliği olduğunda "اِنَّهُ لَزُو اُكُلٍ" denilir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc, "ضِعْفَيْنِ" kelimesine "iki misli" manasını vermiştir. Çünkü bir şeyin katı, onun üzerine ilâve olunan bir o kadarı demektir. Bir şeyin katının, onun iki misli manasına olduğu da söylenmiştir.

Atâ ise: "Âyetin, 'Bir senelik verimi, başka bahçelerin iki senede verdiği ürün kadar olan bir bahçe' manasında olduğunu" söylemiştir.

Esamm da âyete, "Başka bahçelerin ürününün bir misli" manasını vermiştir.

Ebu Müslim, "Bu, 'O bahçeden her zaman elde edilenin iki katı..' manasınadır" demiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah, فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ *"Ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisenti bulunur"* buyurmuştur. Âyetteki "طَلٌّ" kelimesi, damlaları küçük yağmur demektir. Bu tabirin manası ile ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

1) Bu bahçe bol yağmur almasa bile, bol olmayan yağmur düşer. Fakat oranın ürünü, bu durumda da aynı olur ve yağmurun az yağması yüzünden ürünü noksanlaşmaz. Bu ise, her şeyi büyütüp yetiştiren Allah'ın keremi ile olur.

2) O bahçe, kat kat ürün vermesi için bol yağmur almasa bile, hiç olmazsa bir çiğ düşen ve böylece, bol yağmur almasına karşılık vereceği üründen biraz daha az ürün verir. Binâenaleyh her iki halde de o bahçe meyve verir. Aynen bunun gibi, ister az ister çok olsun, Allah rızası için sadaka verenin kazancı ve sevabı zâyi olmaz.

Sonra Allahu Teâlâ, وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah yaptığınız her şeyi hakkıyla görür"* demiştir. Âyetteki **"Basîr"** kelimesi, bilen manasındadır. Yani, "Allahu Teâlâ, infakların keyfiyetini, ne kadar olduğunu, insanı infaka sevk eden şeyleri bilir ve buna göre onları, eğer amelleri iyi ise mükâfatlandırır ve eğer kötü ise cezalandırır" demektir.

Kendi Bahçesini Ateşe Veren Kimsenin Meseli

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَاَصَابَهَآ اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

"Sizden hiçbiri arzu eder mi ki: Onun hurma ve üzüm bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın; orada kendisi için her türlü meyve bulunsun; (fakat) ihtiyarlık üzerine çöküp, geride aciz ve küçük çocukları olsun; derken o bahçesine ateşli bir bora ona isâbet etsin ve o da yanıp kavrulsun. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildirir. Umulur ki düşünürsünüz" (Bakara, 266).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın infakının peşi sıra onu başa kakan ve fakiri inciten kimse hakkında yaptığı diğer bir benzetmedir. Âyetin ifâde etmek istediği mana şudur: Mesela, bir insanın son derece güzel ve verimli bir bahçesi bulunsun. O da çalışıp çabalayamayacak kadar âciz bir duruma düşsün ve son derece de ihtiyaç sahibi olsun. Aynı zamanda onun, muhtaç ve çalışamayacak yaşta çocukları bulunsun. Şüphesiz ki bu insanın muhtaç olması ve çalışamaz hale gelmesi, onun son derece sıkıntı ve meşakkat içinde bulunduğunu gösterir. Bununla birlikte âciz ve çalışamayacak yaştaki çocukların da, o kimsenin bakımı altında olmaları, meşakkat ve sıkıntısını kat kat artırır. Bu şartlar altındaki insan, bir sabah kalktığında, o verimli bahçesinin yanıp kavrulduğunu görse, bu durumda onun kalbindeki keder ve hasretin ne kadar büyük olacağını bir düşün! Bu belâ ve sıkıntı, bir kere şu nefis ve güzel mülkün zâyi olması sebebiyle ortaya çıkar. Ayrıca o kimse, çalışamayacak kadar âciz olup, başkalarının kendisine yardım etmelerinden ümitsiz oluşunun yanısıra, ihtiyaç içinde kalmıştır. Bir de başka insanların, yani çoluk çocuğunun, onun bakımına muhtaç bir durumda bulunmaları ve ondan yiyecek, içecek istemeleri gibi sebeplerle ihtiyacı daha da artar.

İşte aynen bunun gibi, Allah rızası için infâk eden kimse, âhiretteki cenneti ummasında bütün ihtiyaçları hususunda tek dayanağı o bahçe olan adam gibidir. Fakat bu kimse, infâkının peşinden başa kakıp, fakiri incittiği zaman, bu durum, o bahçeyi yakıp kavuran bora gibi olmuş olur. Bu infâkı da, pişmanlık, şaşkınlık ve keder takip eder. Bu üzüntü veren mal, kıyamet günü için infâk edildiğinde ve o kimse de o infâkının sevabına son derece muhtaç olduğu zaman, o kıyamet gününde ondan hiçbir şey bulamaz. Böylece şüphesiz kederlerin en büyüğü ve ah-u vâh etmelerin en şiddetlisi içinde kalmış olur. Bu, son derece güzel ve mükemmel bir benzetmedir.

Şimdi âyetin lâfızları ile ilgili tefsire geçelim:

Hak Teâlâ'nın "اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ" tabiriyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْوَدُّ" kâmil bir sevgi anlamına gelir.

İKİNCİ MESELE

"اَيَوَدُّ" tabirindeki istifhâm, istifhâm-ı inkârîdir. Yani, (Hiç arzu eder mi! Hayır arzulamaz!) demektir. Hak Teâlâ, "أَيُرِيدُ" "İster mi?" demeyip de "اَيَوَدُّ"

"Arzular mı?" buyurmuştur. Çünkü biz, meveddet'in mükemmel bir sevgi manasını ifâde ettiğini söylemiştik. Herkesin böyle bir durumun olmamasını arzu etmesi tam ve mükemmel bir arzudur. İstenen netice, böyle bir durumun olmamasını arzu etmek olunca, bu lâfzı müspet cihette zikrederek, tam bir inkâra, (yadırgamaya) ve, kendisinden daha üstün bir derecenin bulunamayacağı bir noktaya ulaşan kusursuz bir nefrete dikkat çekmek için, "Sizden biriniz" bu durumun meydana gelmesini "arzular mı?" buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın, جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ *"Hurma ve üzüm bahçesi"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ bu tabirde geçen "جَنَّةٌ" lâfzını üç sıfatla nitelemiştir.

Birinci Sıfat: O cennetin, hurma ve üzüm bağlarından meydana gelmiş olması... Bil ki âyette bahsedilen cennet, hurma ve üzüm bağlarını ihtiva eder. Cennet, sırf hurma ve üzüm ağacından olmaz. Ancak ne var ki, o cennette bulunan hurmalıklar ve üzüm bağlarının çok olması sebebiyle, o cennet sanki sadece hurmalıklardan ve üzüm bağlarından meydana gelmiş gibi olur. Cenâb-ı Hak, o bahçenin, meyvelerin en şereflisi ve dallarında bulunduklarında meyvelerin en güzel görünenleri oldukları için, hâssaten hurma ve üzüm bağlarından meydana geldiğini söylemiştir.

İkinci Sıfat: Hak Teâlâ'nın, تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ *"Altından ırmaklar akan"* tasviri hiç şüphe yok ki bu, o cennetin güzelliğini arttıran bir sebeptir.

Üçüncü Sıfat: Hak Teâlâ'nın, لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ ثَمَرَاتِ *"Orada kendisi için her türlü meyve bulunur"* sözüdür. Şüphesiz bu durum da, o bahçenin durumunun mükemmelliğine bir sebeptir.

İşte Allahu Teâlâ'nın o bahçeyi vasfetmiş olduğu üç sıfat budur. Hiç şüphe yok ki, bu bahçe güzelliğin zirvesinde bulunur. Çünkü o bahçe bu sıfatlarla görünüşü ve manzarası güzelleşmiş, faydası ve verimi de çok bollaşmıştır. Bundan daha güzel bir bahçenin olması mümkün değildir.

Cenâb-ı Allah cenneti bu şekilde tavsif ettikten sonra, o bahçenin sahibinin o bahçeye olan ihtiyacının derecesini beyân etmeye geçerek وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ *"Ve ona, ihtiyarlık gelip çattı"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü bu kimse son derece yaşlı, çalışıp çabalamaktan âciz birisi olunca, gerek kendisinin, gerekse bakmakla mükellef bulunduğu kimselerin yemeleri, içmeleri ve oturmaları hususundaki çeşitli ihtiyaçları daha da fazlalaşır. İhtiyaç kapıları bu derece fazlalaşıp bu bahçenin dışında herhangi bir kazanç

ve gelir kaynağı da bulunmayınca, işte bu durumda o kimse bu bahçeye son derece muhtaç olur.

İmdi şâyet, "Allahu Teâlâ, "وَاَصَابَهُ" sözünü "اَيَوَدُّ" sözüne nasıl atfetmiştir? Mazi bir fiilin muzâri bir fiile atfedilmesi nasıl câiz olur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu bakımlardan cevap veririz:

a) Keşşaf sahibi, bu kelimenin başındaki vâv harfinin atıf vâv'ı değil de, hâl vâv'ı olduğunu; âyetin manasının da, "Kendisine ihtiyarlık gelip çatmış vaziyette iken (tek ümidi olan) o bahçe yanarken "Sizden biriniz böyle bir bahçesi olmasını hiç arzu eder mi?" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Ferrâ şöyle der: "Araplar, وَدِدْتُ أَنْ يَكُونَ كَذَا "Şöyle olmasını arzuladım" ve وَدِدْتُ لَوْ كَانَ كَذَا "Arzuladım ki, keşke şöyle olsaydı!" der ve atfı (lâfza) değil, manaya hamleder. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizden biriniz, bir bahçesi olsun ve ona ihtiyarlık isabet etsin ister miydi?"

Sonra Allahu Teâlâ, o insanın o bahçeye daha çok muhtaç olduğunu açıklayarak, وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ *"Ve onun, âciz ve küçük çocukları bulunur"* buyurmuştur. "ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ" tabirinden murat, küçüklük ve çocukluk sebebiyle söz konusu olan zayıflık ve âcizliktir. Buna göre mana, "O insan, ihtiyarlığı ve yaşlılığı sebebiyle o bahçeye çok muhtaçtır ve üstelik onun, küçük ve çocuk olmaları sebebiyle, son derece güçsüz ve muhtaç çocukları vardır" şeklinde olur.

Hak Teâlâ'nın, فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ *"Derken o bahçesine ateşli bir bora isabet etsin ve o da yanıp kavrulsun"* buyruğundaki "اَلْاِعْصَارُ" kelimesi, sanki bir sütun gibi gökyüzüne doğru yükselen ve gittikçe yuvarlaklaşan bir rüzgârdır ki, halk buna "kasırga" adını verir. Bu son derece şiddetli olan bir rüzgârdır. Nitekim şair, "اِنْ كُنْتَ رِيحًا فَقَدْ لاَقَيْتُ اِعْصَارًا" demiştir. Bu meselden maksat, o insanın kalbinde, şiddetini sadece Allah'ın bileceği bir keder, sıkıntı, hüzün ve şaşkınlığın bulunduğunu beyân etmektir. Güzel ameller işleyen, fakat ne var ki bu amelleriyle Allah'ın rızasını kastetmeyip, aksine o amellerine, sevâbı hak ettirecek, çıkaracak birtakım kötü fiilleri de ekleyen kimsenin hâli de, aynen buna benzer. Bu kimse, son derece muhtaç ve çalışıp çabalamadan âciz bulunduğu bir durumda kıyâmet günü gelip çattığında, onun pişmanlığı büyür, şaşkınlığı da had noktaya varır.

Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ *"Ve onlar için, Allah'tan hiç beklemedikleri şeyler ortaya çıkmıştır"* (Zümer, 47) âyetiyle, وَقَدِمْنَا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا *"Ve biz, onların yapmış*

oldukları amellere yöneldik de, onları hebaen mensûr, toz haline çevirdik'" (Furkan, 23) âyetidir.

Hak Teâlâ'nın "كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ" buyruğunun manası, "Bu konuda teşvik edip, sakındırmak için Allahu Teâlâ size âyet ve delillerini açıkladığı gibi, düşünesiniz diye لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ Allah dinin diğer emirleri hususundaki âyet ve delillerini de size açıklıyor" demektir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"لَعَلَّ" kelimesi, teraccî ifâde eder. Bu ise, Allah hakkında uygun değildir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile bu âyetle Allahu Teâlâ'nın herkesin iman etmesini irade buyurduğu hususuna istidlâl etmiştir ki, bu iki âyetin izahı defalarca geçmişti.

Sadakayı Malın Helalinden ve İyisinden Verme Lüzûmu

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

"Ey iman edenler, kazandıklarınızın güzellerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infâk ediniz. Kendinizin ancak gözünüzü yumarak (tiksinerek) aldığınız âdi, kötü şeyleri vermeye yeltenmeyin. Bilin ki, muhakkak ki Allah her şeyden müstağnidir; asıl hamde lâyık olan O'dur" (Bakara, 267).

Bil ki Cenâb-ı Allah, insanları infakta bulunmaya teşvik etmiş, sonra bu infâkın, peşi sıra başa kakma ile incitme olan ve olmayan diye iki kısım olduğunu beyan etmiştir. Sonra da, bu iki kısımdan her biriyle ilgili hususları açıklayıp, her biri hakkında bir mesel getirmiş ve böylece manayı iyice açıp en güzel bir biçimde ondan kastının ne olduğunu ortaya koymuştur.

Cenâb-ı Allah bu âyette, Allah yolunda infâk edilmesini emrettiği malın nasıl bir mal olması gerektiğini belirtmiş ve "اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ" buyurmuştur. Âlimler "اَنْفِقُوا" emrinden muradın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bundan murat, farz kılınmış olan zekâttır."

Başkaları ise bundan muradın, "tatavvû (gönüllü, nâfile) olarak verilen sadakalardır" demişlerdir.

Bir üçüncü görüşe göreyse bu tâbir, hem farz olan zekâta, hem de nafile olan infaka şamildir.

Bundan muradın, farz kılınmış olan zekât olduğunu söyleyenlerin delili şudur: "Cenab-ı Hakk'ın, "اَنْفِقُوا" *"İnfâk ediniz"* buyruğu bir emirdir. Emrin zâhiri ise, vücûb ifâde eder. Vâcip olan infâk ise, ancak zekât ile vâcip olan diğer infâklardır."

Bundan muradın tatavvû (nafile) sadaka olduğunu söyleyenlerin delilleri ise, **Ali İbn Ebî Tâlib** (k.v.), **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**'den rivâyet edilen şu haberdir: Bazı Müslümanlar, meyvelerinin en kötülerini ve mallarının da en âdilerini tasadduk ediyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi. **İbn Abbas** (r.a.)'tan rivâyet edildiğine göre, bir gün bir adam âdi bir hurma salkımı getirerek, onu sadakaların içerisine koydu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Bu salkımın sahibi ne kötü iş yaptı!"* buyurdular. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak da bu âyeti indirdi.

Bu âyete, hem tarz olan zekât, hem de nafile olan sadakanın dahil olduğunu söyleyenlerin delili ise şudur: Emirden anlaşılan, kendisinde, onu terk etmenin caiz olup olmadığının beyanı bulunmaksızın, yapma tarafının yapmama tarafına tercih edilmesidir. Anlaşılan bu mana ise, farz ile nafile arasında müşterek bir husustur. Binaenaleyh, her ikisinin de bu emre dahil olması gerekir.

Bu Âyetteki İnfakı Zekât Olarak Tefsir Edenler

Sen bunu anladığın zaman biz diyoruz ki, onun farz olan zekâtı ifâde ettiğini söyleyen birinci görüşe göre, bu âyetten birçok mesele çıkmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin zâhiri, insanın kazandığı bütün mallarda zekâtın verilmesinin vâcip olduğunu gösterir. Bundan dolayı buna, ticaret malının, altın ile gümüşün ve hayvanların zekâtı dahildir. Çünkü bunlar, insanın kazandığı şeyler diye vasfedilmektedir. Aynı zamanda âyetin zâhiri, **İmâm-ı Ebu Hanife** (r.h.)'nin görüşüne göre, toprağın bitirdiği her şeyde de zekâtın verilmesinin vâcip olduğuna delâlet etmektedir. **Ebu Hanife**'nin bu âyetle istidlâl etmesi, gerçekten açıktır. Ancak ne var ki onun muhalifleri, âyetin

bu umumî ifâdesini, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, لَيْسَ فِي الْخَضْرَاوَاتِ صَدَقَةٌ *"Sebzelerde zekât yoktur"*[38] hadisiyle tahsis etmişlerdir.

Yine **Ebu Hanife**'nin mezhebine göre, ister az olsun, ister çok olsun, yeryüzünde biten her şeyden zekât vermek vâciptir. Âyetin bu zâhiri de, onun bu görüşüne delâlet etmektedir. Ne var ki onun muhalifleri, âyetin (bu bakımdan olan) umumi manasını لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ *"Beş "vesk"*[39]*den az olan şeylerde zekât yoktur"*[40] hadisiyle tahsis etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, âyetteki طَيِّبَاتِ *"güzel, hoş şeyler"*den muradın ne olduğu hususunda ihtilâf ederek, iki görüş belirtmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu, malın âdisi değil, iyisidir. Burada "اَلطَّيِّبَاتِ" lâfzı, istiâre yoluyla iyi mal anlamında kullanılmıştır. Bu açıklamaya göre âyette geçen "اَلْخَبِيثُ" kelimesinden murat da, malın kötüsüdür.

İkinci Görüş: İbn Mes'ûd ve **Mücahid**'in görüşüdür. Buna göre "اَلطَّيِّبَاتِ" helâl mal; "اَلْخَبِيثَ" ise haram mal demektir. Birincilerin delili, birkaç yöndendir:

1) Biz, âyetin sebeb-i nüzûlü olarak, Müslümanların mallarının kötülerini tasadduk ettiklerini; bunun üzerine de bu âyetin nâzil olduğunu söylemiştik. Bu âyetteki "اَلطَّيِّبَاتِ" kelimesinden muradın, malın iyisi olduğuna delâlet eder.

2) Haram olan şeyi, ne tiksinerek, ne de tiksinmeyerek almak caiz değildir. Âyet-i kerime, "habîs" olan malın tiksinerek alınmasının caiz olduğuna delâlet eder. **Kaffâl** (r.h.) şöyle demiştir: "Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Tiksinerek almaktan maksat malı gelişigüzel ve fazla incelemeden almaktır. Buna göre âyetin manası, "Siz, onun haram olduğunu bildiğiniz hâlde, ancak kendinize haram olan şeyi almak, ruhsatını tanımak ve, onu haramdan mı, yoksa helâlden mi aldığınıza aldırış etmemek suretiyle bu malı alırsınız" şeklindedir.

3) Bu görüş, Cenâb-ı Allah'ın, *"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, birr'u takvâya nail olamazsınız"* (Âl-i İmran, 92) âyetiyle de kuvvet bulmaktadır. Bu âyet, "اَلطَّيِّبَاتِ" kelimesinden muradın, sahip olunması arzulanan, nefis

38 **Câmiu's-Sağîr,** 2/137.

39 Vesk: Kûfelilere göre 200 kg.'lık bir tartı birimidir. (Ç.)

40 Buhâri, Zekât, 4.

şeyler olduğuna; herkesin yanından ve evinden uzaklaştırarak çıkartması gerekli olan âdî ve kötü şeyler olmadığına delâlet etmektedir.

Kâdî, ikinci görüş lehine şöyle diyerek delil getirmiştir: "Bu âyetteki "اَلطَّيِّبَاتِ"dan muradın, ya "iyi" veya "helâl" demek olduğu hususunda icmâ ettik. Birincisi bâtıl olunca, ikincisi kesinlik kazanır. Biz birincisinin bâtıl olduğunu söyledik, çünkü bundan murat eğer malın iyisi olsaydı, o zaman bu emir, ister haram olsun, isterse helâl olsun, mutlak manada güzel olan malı infâk etme hususunda bir emir olurdu. Bu ise caiz değildir. Öte yandan tahsis cihetine gitmek de, aslolanın hilâfınadır. Böylece, bundan muradın malın iyisi değil, helâli olduğu sabit olmuş olur."

Burada, şu şekilde üçüncü bir görüşü söylemek de mümkündür: Âyetteki "اَلطَّيِّبَاتِ" kelimesinden murat, "Her bakımdan hoş olan şey" demektir. Buna göre "اَلطَّيِّبَاتِ" malın hem helâli hem de iyisi anlamında olur.

Bir kimse çıkıp, "Birden çok manaya gelen bir lâfzı o iki manasına hamletmek caiz değildir" diyemez. Çünkü biz, helâlin akıl ve din bakımından hoş görüldüğü için "tayyib" diye; iyi malın da, insanın meylini ve arzusunu hoş görmesinden dolayı "tayyib" diye isimlendirilmiş olduğunu söyledik. Hoşa gitme bu iki kısım arasında müşterek olan bir manadır. Buna göre "اَلطَّيِّبَاتِ" lâfzı, bu müşterek manaya hamledilmiş olur. Bundan muradın, helâl olan iyi mal olduğu sabit olunca biz deriz ki: Zekât mallarının ya hepsi değerlidir veya hepsi değersizdir, ya da ikisi ortasıdır, veyahut da karışıktır. Eğer malın hepsi iyi olursa, o maldan alınan zekat da böyle olur. Eğer malın tamamı değersiz ve kötü ise, ondan alınan zekat da değersiz ve kötü olur. Bu, âyetin hilâfına bir davranış değildir. Çünkü bu durumda verilen zekât, o malın âdisi olmamaktadır. Eğer bir malın içinde hem iyisi hem de kötüsü var ise, bu durumda zekât veren kimseye, "zekâtını malının kötü tarafından verme" denilir. Fakat mal karışık olur ise, bu durumda gereken, malın orta hallisinden vermektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Muaz b. Cebel (r.a.)'i Yemen'e gönderirken اَعْلِمْهُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ اِلَى فُقَرَائِهِمْ وَاِيَّاكَ وَكَرَائِمَ اَمْوَالِهِمْ *"Onlara, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek bir sadakanın (zekâtın) farz olduğunu bildir. Mallarının en kıymetlilerini (zekât olarak) almaktan sakın"*[41] buyurmuştur.

Bütün bunlar, âyetteki اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ *"Kazandıklarınızın güzellerinden infak ediniz"* emrinden ancak farz olan zekâtın kastedilmiş olduğunu

41 **Buhari,** Zekât, 41.

söylediğimizde söz konusudur. Fakat bundan muradın, ikinci görüşe göre, nafile sadakalar olduğunu veyahut da bundan muradın, hem farz zekat, hem de nafile sadakalar olduğunu söylediğimizde, biz deriz ki: Büyük bir hükümdara hediyeler sunarak yakın olmak isteyen kimsenin sunacağı o hediyenin mutlaka malının en iyisi ve kıymetlisi olmasının gerekmesi gibi, Allahu Teâlâ da, insanlara sahip oldukları şeylerin en iyisi ile kendisine yaklaşmalarını mendub kılmıştır. İşte, âyette de bu ifâde edilmektedir.

Geriye âyetle ilgili şu tek soru kalmaktadır: Hak Teâlâ'nın وَمِمَّا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ *"Ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan.."* buyruğunda (min) harf-i cerrinin getirilmesindeki mana nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Âyetin takdiri:

اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَاَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ "Kazandıklarınızın güzellerinden infâk edin ve sizin için yerden çıkardıklarımızın güzellerinden infak edin" şeklindedir. Fakat "tayyibât" lâfzı ilk cümlede söylenip ikincisine delâlet ettiği için, ikinci cümlede tekrarlanmamıştır.[42]

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ *"Kötü şeyleri vermeye yeltenmeyin"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hepsi "kastettim, niyet ettim" manasında olmak üzere "يَمَّمْتُهُ، أَمَمْتُهُ، اَمَّمْتُهُ" ve "تَأَمَّمْتُهُ" kelimesi kullanılır. **Şâir A'şâ** şu beyti söylemiştir:

تَيَمَّمْتُ قَيْسًا وَكَمْ دُونَهُ مِنَ الْاَرْضِ مِنْ مَهْمَهٍ ذِي شَرَفٍ

"Kays kabilesini kastettim (ona yöneldim); ancak ne var ki, ona ulaşıncaya kadar, şerefli daha nice uzak ve çöl araziler bulunmaktadır."

İKİNCİ MESELE

Sadece **İbn Kesir** âyeti, (ve letteyemmemû) şeklinde okumuştur. Çünkü bunun aslı, biri muhatab "tâ"sı, diğeri de fiilin asli harfi olmak üzere "تَتَيَمَّمُوا" şeklinde iki tâ vardır. Bunlardan biri diğerine idğâm edilmiştir.

Diğer kıraat imamları ise, tâ harfini fetha ile ve şeddesiz olarak okumuşlardır. Benzer ihtilâf, Kur'an'ın yirmi üç[43] yerinde geçen bu kelimenin benzeri şu fiillerde de Söz konusudur: "لَا تَفَرَّقُوا" (Âl-i İmran, 103); "تَوَفَّاهُمْ"

42 Burada suale konu şu hususdur: Ma'tuf olan "وَمِمَّا اَخْرَجْنَا لَكُمْ" kısmında min harf-i cerri, gerekli olmadığı halde neden tekrar getirilmiştir? Cevap burada gizli kalıyor. Maksat şudur: Matufta min'i tekrar etmenin sebebi, matuf ve matufun aleyh'in her birinin müstakil bir nev'i teşkil etmesidir veya te'kit içindir. Birinci tayyibat, ikincisine de delâlet ettiğinden, ikincisi hazfedilmiştir. (Ç.)

43 Bazıları otuz bir yer olduğunu söyler. [Mecmâ'ul-Beyân'dan] (Ç.)

(Nisa, 97); "تَعَاوَنُوا" (Maide, 2); "فَتَفَرَّقَ بِكُمْ" (En'am, 153); "تَلْقَفُ" (A'raf, 117); "تَوَلَّوْا" (Enfal, 20); "تَنَازَعُوا" (Enfal, 46); "تَرَبَّصُونَ" (Tevbe, 24); "فَإِنْ تَوَلَّوْا" (Enfal, 40); "لَا تَكَلَّمُ" (Hud, 105); "تَلَقَّوْنَهُ" (Nur, 15); "تَبَرَّجْنَ" (Ahzab, 33); "تَبَدَّلَ" (Ahzab, 52); "تَنَاصَرُونَ" (Sâffât, 25); "تَجَسَّسُوا" (Hucurât, 12); "تَنَابَزُوا" (Hucurât, 11) "لِتَعَارَفُوا" (Hucurât, 13); "تَمَيَّزُ" (Mülk, 8); "تَخَيَّرُونَ" (Kalem, 38); "تَلَهَّى" (Abese, 10); "تَلَظَّى" (Leyl, 14); "تَنَزَّلُ الْمَلٰئِكَةُ" (Kadr, 5). Burada iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Ebû Ali, böyle bir idğâmın caiz olmadığını, çünkü idğam edilen harfin sakin olduğunu; harf sakin olunca da, mazî kalıplarında meselâ "اِدَّارَأْتُمْ" ve "وَاظَّيَّرنَا" kelimelerinde hemze getirildiği gibi, bu kelimeleri de okumak için, başlarına hemze getirmenin gerektiğini, ne var ki nahivcilerin, muzari kalıplarının başına vasl hemzesinin gelemeyeceği hususunda ittifak etmiş olduklarını söylemiştir.

İkinci Bahis: Âlimler, umumûn kıraatine göre hazfedilen bu tâ harfinin hangi tâ harfi olduğu hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun birinci tâ harfi olduğunu söylemişlerdir.

Sibeveyh ise, ikinci tâ'nın olabileceğini söylerken; **Ferrâ:** "Diğeri hazfedilenin yerine geçeceği için, hangisi hazfedilirse edilsin, caizdir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın, مِنْهُ تُنْفِقُونَ *"Ondan infâk edersiniz"* buyruğuna gelince, bil ki bu âyetin kendisinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Cümle "وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ" ifâdesinde tamamlanmakta, Cenâb-ı Allah söze burada tekrar başlayarak, "مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ" buyurmaktadır. Buna göre "مِنْهُ تُنْفِقُونَ" kısmı istifhâm-ı inkârî ile birlikte zikredilmiştir. Mana, أَمِنْهُ تُنْفِقُونَ مَعَ اَنَّكُمْ لَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا مَعَ الْاِغْمَاضِ "Siz, ancak gözünüzü yumarak, tiksinerek alabileceğiniz bir maldan infak edeceksiniz, öyle mi!" şeklindedir.

b) Cümle Hak Teâlâ'nın "اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ" sözü ile tamamlanır. Bu durumda da bir "اَلَّذِى" kelimesi takdir edilmiş olur. Buna göre takdir ise,وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ الَّذِى تُنْفِقُونَهُ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا بِالْاِغْمَاضِ فِيهِ "İnfâk etmek istediğiniz, fakat sizin ancak gözlerinizi yumarak, (hoşlanmayarak) alabileceğiniz kötü mala yönelmeyiniz, ona elinizi sürmeyiniz" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, "فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا" (Bakara, 256) ifâdesinde "اَلَّتِى" kelimesinin takdir edilmesidir. Mana ise, "الْوُثْقَ الَّتِى لَا انْفِصَامَ لَهَا " şeklinde olur: "Kopması olmayan çok sağlam bir kulpa tutunmuştur?"

Hak Teâlâ'nın, وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ *"Onu, ancak gözünüzü yumarak, (hoşlanmayarak) alırsınız"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْاِغْمَاضُ", gözü yummak ve göz kapaklarını üst üste getirmek anlamına gelir. Bu kelimenin aslı "gizlilik" demek olan, "اَلْغُمُوضُ" tabirinden gelir. Meselâ, "هٰذَا الْكَلَامُ غَامِضٌ" denilir. Yani, "Bu, anlaşılması güç, kapalı bir sözdür". Yeryüzünün alçakta kalan ve kolay kolay görülmeyen yerlerine de, "اَلْغَمْضُ" denilir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyette (iğmad) kelimesinin manası hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Burada iğmad'ın manası, işi kolayından almak, müsamahadır (müsâhele). Bu böyledir, çünkü insan hoşlanmadığı bir şeyle karşılaştığında onu görmemek için gözlerini yumar. Bu durum çokça meydana geldiğinden alış-veriş ve diğer hususlardaki her türlü görmezlikten gelme ve işi kolayından alma, iğmâd olarak vasfedilmiştir. Buna göre "وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ" sözünün manası, "Şâyet bu gibi şeyler size hediye edilirse ancak utanarak ve gözünüzü yumarak alırsınız. O halde daha ne diye kendiniz hakkında razı olmadığınız şeye, benim hakkımda razı oluyorsunuz?" şeklinde olur.

b) Âyet-i kerimede iğmad fiilinin müteaddî olarak düşünülmesidir. Nitekim Araplar "اَغْمَضْتُ بَصَرَ الْمَيِّتِ وَغَمَضْتُهُ", yani, "Ölünün gözünü yumdum, kapattım" derler. Buna göre mana "Ancak satıcı kimsenin, gözünü kapatıp ona gözünü yummasını ve parasından indirim yapmasını emrettiğinizde alabileceğiniz..." şeklinde olur.

Hak Teâlâ, âyetini وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ *"İyi bilin ki Allah her şeyden müstağnidir; asıl hamde lâyık olan O'dur"* sözüyle sona erdirmiştir. Buna göre "غَنِيٌّ" kelimesinin manası, "O'nun sizin sadakalarınıza ihtiyacı yoktur." "حَمِيدٌ"ün manası ise, "gerekli açıklamaları yaparak size in'amda bulunup lütfettiği için, mahmûd, hamdedilmiş, övülmüş" demektir.

Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Hak Teâlâ'nın "غَنِيٌّ" tavsifi âdî şeyleri sadaka olarak vermeye karşı söylenmiş olan bir tehdit gibidir. Hamîd ise, hâmid manasında olup, "Sizin yapmış olduğunuz hayırlı şeylere karşı size teşekkür ederim" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı فَاُولٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا *"İşte bunların çalışmaları meşkûr olur"* (İsra, 19) âyeti gibidir.

Şeytan Fakir Düşme Endişesi ile İnfakı Önlemek İster

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ ۖ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur. Size kötülüğü emreder. Allah ise size, kendisinden bir bağış ve bir bolluk vaad ediyor. Allah geniş olan, her şeyi hakkıyle bilendir" (Bakara, 268).

Bil ki Allahu Teâlâ, insanların sahip oldukları helâl ve güzel mallardan infaka teşvik edince, bundan sonra insanları şeytanın vesvesesinden sakındırarak, *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur;"* Yani şeytan: "Malının iyisini infak edersen fakir olursun" der. Fakat sen, şeytanın böyle demesine aldırma, çünkü rahman olan Allah size kendisinden bir bağış ve bir bolluk va'dediyor" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler burada şeytanın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişler; bunun "İblis", diğer şeytanlar, insan ve cin şeytanları veya insanın nefs-i emmâresi (devamlı kötülüğü emreden nefsi) olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

"Vaad" kelimesi, hem hayır hem de şer hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ *" (O) ateştir ve Allah onu kâfirlere va'detmiştir"* (Hacc, 72) buyurmuştur.

Bu kelimenin, *"Onları elem verici bir azapla müjdele.."* (Âl-i İmran, 21) âyetinde de olduğu gibi "tehekküm" (istihza etme) manasına hamledilmesi de mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Fakr" ve "fukr" kelimeleri aynı manaya gelen iki kullanıştır. Bunlar, mal azlığı sebebi ile olan güçsüzlük manasınadır. Çünkü lügatte "fakr" kelimesinin asıl manası "fakar"ın (bel kemiğinin) kırılmasıdır. Bir insanın beli kırıldığında "رَجُلٌ فَقِيرٌ" ve "رَجُلٌ فَقِيرٌ" denilir. **Şâir Tarfe** de: إِنَّنِي لَسْتُ بِمَرْهُونِ فَقْرٍ "Ben beli bükük bir rehine değilim" demiştir. **Keşşâf sahibi:** "Bu kelime 'fakr' ve 'fakar' şeklinde okunmuştur" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Vesvese"nin ne olduğu hususundaki izahımızı, eûzü-besmele'nin tefsiri esnasında, kitabın başında yapmıştık. **İbn Mes'ûd** (r.a.)'un, إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لُمَّةً وَهِيَ الْإِيعَادُ بِالشَّرِّ وَلِلْمَلَكِ لُمَّةٌ وَهِيَ الْوَعْدُ بِالْخَيْرِ فَمَنْ وَجَدَ ذٰلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللهِ وَمَنْ وَجَدَ الْأُوَّلَ فَلْيَتَعَوَّذْ بِاللهِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ *"Şeytanın bir lümmesi (telkini, vesvesesi) vardır. O, kötülük ile korkutmasıdır. Meleğin de bir lümmesi (ilhamı) vardır. O da hayır va'detmesidir. Kim gönlünde hayır va'dini bulur ise, bilsin ki bu Allah'tandır. Kim de birincisini bulur ise, Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın"*[44] hadisini rivâyet edip, tefsir etmekte olduğumuz âyeti okuduğu rivâyet edilmiştir.

Hasan el-Basri de, bazı muhacir ve bazı ashabın şöyle dediklerini rivâyet etmiştir: "Şeytanın yerini bilmekten hoşlanan herkes, onun yerinin kötülükleri yapmaya insanın arzu duyduğu yer olduğunu düşünsün."

Şeytan Cimriliği Tavsiye Eder

Hak Teâlâ'nın, وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ *"(O şeytan) size kötülüğü emreder"* âyetiyle ilgili birkaç izah şekli vardır:

Birinci İzah: Âyetteki "fahşâ" (kötülük) cimrilik manasınadır. *" (O şeytan) size kötülüğü emreder"* sözü, "sizi, bir âmirin memurunu teşvik etmesi gibi, cimri olmaya teşvik eder" manasındadır. Araplara göre "fâhiş", cimri demektir. Nitekim **Şair Tarfe,**

أَرَى الْمَوْتَ يَعْتَامُ الْكِرَامَ وَيَصْطَفِي عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

"Ölümün iyi insanları seçtiğini ve son derece cimri kimselerin mallarının iyisini tercih ettiğini görüyorum."

Şiirdeki "يَعْتَامُ" kelimesi, bir insanın süt içmeyi arzuladığında söylenen "عَامَ فُلَانٌ إِلَى اللَّبَنِ" tabirinden alınmıştır. Şâir, buradaki "fâhiş" kelimesi ile de "cimri" manasını kastetmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Gerçekten insan, malı çok sever"* (Âdiyât, 8) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, tefsir ettiğimiz âyette şu inceliğe dikkat çekmektedir: Şeytan, insanı önce fakir olmakla korkutur. Sonra da bu korkutması sayesinde ona kötülüğü emredebilir ve cimriliğe teşvik edebilir. Bu böyledir, çünkü cimrilik bütün insanlarca kötü bir sıfat kabul edilir. Bundan dolayı şeytan, insanın gözünde cimriliği ancak önce fakirlikten korkutarak güzel gösterebilir.

44 **Tirmizi,** Tefsir, 3 (5/219).

İkinci İzah: Şeytan, "Ey insan, fakir düşmemen için, Allah yolunda malının iyisini infâk etme" der. İnsan, eğer şeytanın bu vesvesesine uyar ise, şeytan işi daha da ileri götürerek, onu tamamen infâktan men eder. Böylece o insan, malının ne iyisini ne de kötüsünü infâk eder. Hatta üzerine vâcip (farz) olan mükellefiyetleri bile yerine getirmez ve böylece de ne zekât verir, ne sıla-i rahim yapar, ne de emânetleri yerine ulaştırır. İnsan bu hale gelince, gözünde günâhlar önemsiz hâle gelir ve günah işlemeye artık aldırmaz bir hale girer. Böylece aradaki uçurum iyice açılır ve bütün günahları işler hale gelir. İşte "fahşâ" budur.

Bunun daha ileri izahı şudur: Her insanın iki zıt hâli ve bir orta hali vardır. Kâmil ve mükemmel olan hal, o insanın bütün mal ve mülkünün iyisini de kötüsünü de Allah yolunda harcamasıdır. Bunun zıddı olan hal ise, insanın Allah yolunda iyi-kötü hiçbir malını harcamamasıdır. Orta hal ise, kişinin malının iyisini değil de kötüsünü infak etmesidir. Buna göre şeytan, insanı en mükemmel halden, en kötü hale geçirmek istediğinde, önce onu orta noktaya çekmek suretiyle bunu yapabilir. Bu noktada insan şeytana karşı çıkarsa, şeytanın arzusu ümitsizliğe dönüşür. Fakat insan bu noktada şeytana uyarsa, şeytan onu bu noktadan, daha alt noktaya çekme hususunda cesaretlenir. Bu izaha göre, orta olan hâl, âyetteki, *"(O şeytan) sizi fakirlikle korkutur"* buyruğu ile; en alt nokta ise, *"(O) size kötülüğü emreder"* buyruğu ile anlatılmıştır.

Sonra Hak Teâlâ, şeytanın vesveselerinin derecelerini zikretmesinin peşi sıra, kendisinin insana olan ilhamlarından da bahsederek: *"Allah ise size, kendisinden bir bağış ve bir bolluk va'dediyor"* buyurmuştur. Buna göre bağış (mağfiret), âhiretteki menfaatlere, bolluk (fazl) ise Allah'ın dünyada iken insana vereceği şeylere işarettir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: أَنَّ الْمَلَكَ يُنَادِى كُلَّ لَيْلَةٍ اَللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُنْفِقٍ خَلَفًا وَكُلَّ مُمْسِكٍ تَلَفًا *"Bir melek her gece 'Allah'ım infak eden her insana, infak ettiğinin yerine mal ver, infak etmeyen kimsenin de malını telef et' der."*[45]

Bu âyetteki bir diğer incelik de şudur: Şeytan senin dünyadaki geleceğin hususunda seni fakirlikle korkutur. Allah ise âhiretteki istikbalin hususunda sana mâğfireti va'dediyor. Âhiretteki istikbalin hususundaki va'dini kabul etmek, şu hususlar bakımından daha uygundur:

45 Buhârî, Zekât, 27. (Az farklı bir şekli...)

1) Dünyadaki istikbalin elde edilmesi şüpheli bir şeydir. Âhiretteki istikbali elde etmek ise kat'î olan bir husustur.

2) Dünya istikbalini elde etsek bile, kendisinde cimrilik yapılan mal bazen geriye kalır, bazen de kalmaz. Âhiret istikbalini elde etmemiz halinde ise, Allah tarafından va'dolunan mağfirete mutlaka erişilir. Çünkü O, yalan söylemesi mümkün olmayan bir sâdıktır.

3) Dünya istikbali uğrunda cimrilik yapılan mal geriye kalacak olsa bile, insan bir korku veya hastalık veyahut da diğer bir işle meşguliyetinden dolayı ya o malından istifâde edemez veyahut bazen edebilir. Âhiret istikbalinin elde edilmesi halinde ise, bundan istifâde Allah'ın mağfireti, fazlı ve keremi ile gerçekleşir.

4) Dünya istikbali uğruna cimrilik yapılan maldan istifâde edilmesi ihtimalini kabul etsek bile, şüphe yok ki bu, kesintiye uğrayacak ve bâkî olmayacak bir istifade olur. Allahu Teâlâ'nın mâğfireti, fazlı ve keremi ile meydana gelen istifâde ise, kesintiye uğramayan ve zeval bulmayan bâkî bir istifâdedir.

5) Dünyevi lezzetlerden istifâde birçok sıkıntı ve zararlarla karışıktır. Binaenaleyh senin göreceğin her dünya lezzeti, âhiret nimetlerinin aksine, türlü türlü meşakkat ve çilelere sebep olur. Çünkü âhiretin faydaları, her türlü şaibeden uzaktırlar. Bu zikrettiğimiz hususlar üzerinde kim iyice düşünürse, Rahman'ın mağfiret ve lütfuyla ilgili va'dine inkıyat etmesinin, şeytanın va'dine inkıyat etmesinden daha evlâ olacağını anlamış olur.

Bunu iyice anlayıp kavradığın zaman biz deriz ki, âyet-i kerimede zikredilen mağfiretten maksat, Hak Teâlâ'nın tıpkı: خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا *"Onların mallarından, onları temizleyecek ve onları bereketlendirecek bir sadaka al"* (Tevbe, 103) buyurduğu gibi, insanların günâhlarını örtüp bağışlamasıdır. Âyette, bu mağfiretin çok mükemmel olduğuna delâlet eden iki husus vardır:

a) "Mağfire" kelimesinin nekre olarak getirilmiş olması. Buna göre mana, "Mağfiret ama, ne mağfiret!.. (Mükemmel bir mağfiret)" şeklindedir.

b) Hak Teâlâ'nın "مَغْفِرَةً مِنْهُ" buyurmasıdır. Buna göre "minhu" ifâdesi, o mağfiretin durumunun mükemmel olacağına delâlet eder, işaret eder. Çünkü Allahu Teâlâ'nın kereminin mükemmel, cömertliğinin sınırsız olduğu, bütün insanlarca bilinen bir husustur. Yine, herkesi bağışlamanın, ancak O'nun tarafından olacağı malûmdur. Cenâb-ı Hak bu mağfireti

"O'ndan!.." diye tavsif edince, bundan maksadın, o mağfiretin durumunu ta'zîm etmek olduğu anlaşılmış olur. Çünkü veren zâtın büyük olması, verilen hediyenin büyüklüğünü gösterir. Bu mağfiretin mükemmel oluşundan maksadın, O'nun bir başka âyetinde, فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ *"İşte Allah o kimselerin günahlarını iyiliğe çevirir"* (Furkan, 70) şeklinde buyurduğu şey olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın o kimseyi diğer günahkârların günahlarının bağışlanması hususunda bir şefaatçi kılması da muhtemeldir.

Bir üçüncü ihtimal de şudur: O mağfiretin mükemmel oluşundan maksat, dünyada yaşadığımız müddetçe akıllarımızın kendisine ulaşamayacağı bir iş olmasıdır. Çünkü âhiretle ilgili işlerin tafsilâtının pek çoğu, dünyada olduğumuz sürece bize kapalıdır.

"فَضْلًا" kelimesinin manasına gelince bu, yapılan tasaddukun yerine, Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada iken hemen bir başkasını vermesidir. Bana göre buradaki fadl'ın şu şekilde olması muhtemeldir:

a) Bu fadl'dan murat, nefiste meydana gelen bir fazilettir. Bu da, cömertlik ve sehavet faziletidir. Bu böyledir, çünkü saadet mertebeleri nefsanî, bedenî ve haricî olmak üzere üç çeşittir. Mal sahibi olmak, haricî faziletlerden, cömertlik ve sehâvet huyu ise nefse ait faziletlerdendir. Âlimler bu üç mertebeden en şereflisinin nefse ait saadetler, en aşağısının ise haricî saadetler olduğu hususunda ittifak etmişler. Buna göre mal infak edilmediği müddetçe haricî saadet bulunmuş olur. Fakat bununla beraber nefsâni noksanlık da mevcut olmuş olur. Mal infak edildiği zaman ise hem nefsanî kemâl, hem de haricî saadet beraber bulunmuş olur. Hiç şüphe yok ki bu ikinci durum daha mükemmeldir. Binaenaleyh sırf infak, Allahu Teâlâ'nın va'dettiği bolluğun meydana gelmesini gerektirir.

b) İnsanda infak etme melekesi meydana geldiğinde, dünyevî nimetlerle meşgul olup, onları isteme uğrunda tehlikelere girme arzusu ruhtan kalkar. Ruhta Allah'ın nûrunun tecelli etmesine mâni olan şey, sadece dünya sevgisidir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s.): لَوْ لَا اَنَّ الشَّيَاطِينَ يُوحُونَ اِلَى قُلُوبِ بَنِى آدَمَ لَنَظَرُوا اِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ *"Eğer şeytanlar, insanların kalplerine vesvese vermemiş olsalardı, insanlar göklerin melekûtunu seyrederlerdi"* buyurmuştur. Kalbin yüzünden dünya sevgisinin tozu-toprağı temizlenince, o kalp kutsi âlemin nûrları ile aydınlanarak, inci gibi parlayan yıldızlar misâli olur ve meleklere karışır. İşte fazl-i ilâhi budur.

c) Yapılan izahların en güzeli şudur: İnsanın hayır yollarında mal infak ettiği bilindiğinde, diğer insanlar onun mal kazanması ve zengin olması hususunda güçlük çıkarmazlar. Böylece o kimseye dünyanın kapıları açılmış olur. Bir de, kendilerine infâk edip mal verdiği kimseler, onlara dua ve himmetleri ile yardımcı olurlar. Böylece de Allahu Teâlâ, o kimseye hayır kapılarını açmış olur.

Allahu Teâlâ bu âyeti, وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah geniş olan, her şeyi hakkıyla bilendir"*, yani "O, mağfireti geniş ve bol, sizi zengin etmeye ve infâk ettiğiniz şeylerin yerine yenisini vermeye muktedir olandır. Hakkıyla bilendir. İnfâk ettiğiniz şeyler ona gizli kalmaz ve böylece o infak ettiğinizin yerine bir başkasını verir" buyurarak sona erdirmiştir.

Hikmet'in İzahı

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

"(Allah) hikmeti dilediği kimseye verir. Kime de hikmet verilir ise, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir. Akıl sahiplerinden başkası düşünemez" (Bakara, 269).

Bil ki Cenab-ı Hak, bir önceki âyette şeytanın fakirlikle korkutup, insanlara kötülüğü öğütlediğini, kendisinin ise mağfiret ve fazl-ı ilâhisini va'dettiğini bildirince, Rahman Allah'ın va'dini, şeytanın va'dine (korkutmasına) tercih etmeyi gerektiren şeye dikkat çekmiştir. Hikmet ve akıl, Rahman'ın va'dini tercih eder. Dünyevî lezzetleri elde etmeyi ve hayal ile vehmin hükümlerine tâbi olmayı emrettiği için, şeytanın va'dini ise şehvet ve nefis tercih eder. hikmetin ve aklın hükümlerinin, hataya düşmekten ve haktan sapmaktan uzak, dosdoğru hükümler; hissin, şehvetin ve nefsin hükümlerinin ise, insanı belâ ve sıkıntıya düşüren hükümler olduğunda hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh aklın ve hikmetin hükümleri, kabule daha lâyıktır. İşte bu âyetin, öncesi ile irtibatı bundan ibarettir. Geriye âyetle ilgili birkaç mesele kalır.

BİRİNCİ MESELE

"Hikmet"ten murat, ya ilim, veyahut da yerli yerinde yapılan iştir. **Mukâtil**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hikmet'in Kur'an'da dört manası vardır:

a) Kur'an'ın va'z ü nasihatleri.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Allah'ın) size öğüt vermek için indirdiği kitabı (Kur'an) ve hikmet..."* (Bakara, 231) yani "Kur'an'ın va'z ü nasihatleri.." buyurmuştur. Nisâ Sûresi'nde de: *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi* (Nisa, 113), yani "Kur'an'ın nasihatlerini indirdi" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de Âl-i İmran Sûresi'nde vardır. (Âl-i İmran, 164).

b) Anlayış ve ilim... Cenâb-ı Allah'ın: *"Henüz çocuk iken biz o (Yahya'ya) hikmet verdik"* (Meryem, 13) âyeti ile, Lokman Sûresi'ndeki, *"Biz Lokman'a hikmet verdik"* (Lokman, 12), yani "ilim ve anlayış verdik" âyeti ve En'am Sûresi'ndeki *"Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir"* (En'am, 89) âyeti gibi...

c) Nübüvvet (Peygamberlik)... Nitekim Hak Teâlâ: *"Biz gerçekten İbrahim'in soyuna da kitap ve hikmet verdik"* (Nisa, 54) ; *"Biz o (Davud'a) hikmet ve fasl-ı hitap (güzel konuşma ve hükmetme kabiliyeti) verdik"* (Sa'd, 20) ve, *"Allah o (Davud'a) saltanat ve hikmet, yani peygamberlik verdi"* (Bakara, 251) buyurmuştur.

d) Kur'an'ın harikulâde sırları.. Allahu Teâlâ, Nahl Sûresi'nde, *"Rabbinin yoluna hikmet ile davet* et" (Nahl, 125) ve tefsirini yaptığımız bu âyette, *"Kime hikmet verilir ise, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir"* buyurmuştur."

Bütün bu manalar incelendiğinde, netice itibarı ile "ilim" manasına gelir.

Ey zavallı insan, bir düşün! Allahu Teâlâ insanlara çok az bir ilim vermiştir. Nitekim O, *"Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* (İsra, 85) buyurmuştur. Bütün dünya bile, "pek az bir şey" diye tavsif edilmiştir. Allahu Teâlâ, *"De ki: Dünya malı pek azdır"* (Nisa, 77) buyurmuştur. Bu az şeyin ne kadar olduğuna bir bak da, çok olanın ne kadar olacağını anla. Aklî delil de bu hakikati göstermektedir. Çünkü dünyanın, miktarı ve ömrü sonludur. İlimlerin mertebelerinin, sayılarının, ne kadar süreceklerinin ve bunlardan elde edilecek saadetlerin ise sonu yoktur. Bu da, sana ilmin ne kadar üstün olduğunu gösterir. İlim konusu "وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ" (Bakara, 31) âyetinin tefsirinde uzun uzun geçmiş idi.

"Doğruyu yapma" manasında olan "hikmet"in tarifi hakkında, onun, beşerin takati nispetinde Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma olduğu söylenmiştir. Bu mana, Hz. Peygamber'in: تَخَلَّقُوا بِاَخْلَاقِ اللهِ تَعَالَى *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız"* hadisine dayanır. Bil ki hikmetin, bu iki mananın dışında kalması mümkün değildir. Bu böyledir, çünkü insanın mükemmelliği şu iki şeyde, yani: Birincisi, ilme sırf gerçek olduğu için hakikati ve onunla amel etmek, uygulamak için hayrı bilmesinde yatar ve, Allah'ı nasıl ise öyle tanımaya; ikincisiyse, âdil ve doğru olanı yapmaya istinât eder.

Hz. İbrahim (a.s.)'in, رَبِّ هَبْ لِى حُكْمًا *"Rabbim, bana bir hüküm ihsan et!"* (Şuârâ, 83) dediği, Kur'an'da nakledilmiştir ki, bu nazarî hikmettir. Yine O'nun وَاَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَ *"Ve beni, salih kimselere kat"* (Şuârâ 83) dediği de nakledilmiştir ki, bu da amelî hikmettir.

Yine Hz. Musa'ya Cenâb-ı Hak nidâ ederek, اِنَّنِى اَنَا اللهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا *"Şüphe yok ki Allah, benim, ben... Benden başka hiçbir tanrı yoktur"* (Tâhâ, 14) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, "فَاعْبُدْنِى" *"Öyleyse bana ibâdet* et" (Tâhâ, 14) buyurmuştur ki, bu da amelî hikmettir. Yine Hz. İsa'nın: اِنِّى عَبْدُ اللهِ اٰتَانِىَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِى نَبِيًّا * وَجَعَلَنِى مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُ *"Ben muhakkak ki Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi. Ve beni peygamber yaptı. Beni, her nerede olursam mübarek kıldı"* (Meryem, 30-31) dediği nakledilmiştir ki, bütün bunlar nazarî hikmet içindir. Daha sonra da Hz. İsa, اَوْصَانِى بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّا *"Bana, hayatta bulunduğum müddetçe namazı, zekâtı emretti"* (Meryem, 31) demiştir ki, bu da amelî hikmettir.

Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed hakkında, فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ *"Bilki, Allah'tan başka hiç bir tanrı* yoktur" (Muhammed, 19) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ *"Ve günahın için mağfiret dile"* (Muhammed, 19) buyurmuştur; bu ise, amelî hikmettir. Yine Hak Teâlâ bütün peygamberler hakkında, يُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ اَنْ اَنْذِرُوا اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا *"O kendi emriyle kullarından kimi dilerse, ona vahiy ile melekleri indirir. Benden başka hiçbir tanrı olmadığı gereğiyle uyarınız diye..."* (Nahl, 2) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, فَاتَّقُونِ *"Öyleyse benden korkun"* (Nahl, 2) buyurmuştur. Bu ise, amelî hikmettir.

Kur'an, insanın en mükemmel hâlinin sadece bu iki kuvvette yattığına delâlet eden delillerdendir.

Ebu Müslim de, **"hikmet"** kelimesinin, "hüküm" mastarından "fi'le" kalıbında bir kelime olduğunu söylemiştir ki bu, "اَلنِّحْلَةُ" (nihle) kelimesinin,

"اَلنَّحْلُ" (en-nahl) kelimesinden gelmesi gibidir. Yine bir kimse, akıllı olduğu, konuşması delile dayandığı ve görüşleri de isabetli olduğu zaman, "رَجُلٌ حَكِيمٌ" denilir. "حَكِيمٌ" kelimesi, bu gibi yerlerde fâil manasına gelmektedir. Yine "muhkem" manasında "اَمْرٌ حَكِيمٌ" denilir ki, burada "فَعِيل" (feîl) kalıbında olan "حَكِيمٌ" kelimesi, ism-i mef'ûl manasındadır. Nitekim Hak Teâlâ, فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍ *"Her hikmetli iş, o gecede ayrılır"* (Duhan, 4) buyurmuştur.

Bu kelimenin iştikakı (türemesi) hususunda **Ebu Müslim**'in ileri sürmüş olduğu bu görüş, bizim, kelimenin manasıyla ilgili olarak söylemiş olduğumuz şeye de uygun düşer.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi "وَمَنْ يُؤْتِهِ اللهُ الْحِكْمَةَ" manasında olmak üzere, وَمَنْ يُؤْتَى الْحِكْمَةَ *"Kime hikmet verirse..."* (Bakara, 269) şeklinde okunduğunu söylemiştir. **A'meş** de bu şekilde okumuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyetle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına dair istidlâlde bulunmuşlardır. Bu böyledir, çünkü hikmeti biz "ilim" anlamında aldığımızda, bu "zarûri ilimler" diye tefsir edildiği manasına gelmez. Çünkü bu ilimler, hayvanlar, deliler ve çocuklar için de söz konusudur. Zaruri olan bu şeyler ise, hikmet diye tavsif edilemezler. Binaenaleyh bu kelime, "nazarî ilimler" manasında tefsir edilmiş olur. Bu kelimeyi biz eğer hissî fiiller (gözle görülen birtakım işler) diye açıklarsak, bu durumda iş daha açık olur. Binaenaleyh her iki takdire göre de, nazarî ilimlerle hissî fiillerin başkası tarafından ve onların dışında bulunan bir takdir edenin takdiriyle meydana getirilmiş olmaları gerekir. Bu başkası da, âlimlerin ittifakıyla, ancak Allah'tır. Binaenaleyh bu âyet, kulun fiilini Allah'ın yarattığına bir delildir.

Buna göre eğer, "Hikmetten muradın, **Rebî İbn Enes**'in görüşüne göre, peygamberlik, Kur'an veyahut da "anlama" ve "hissetme" kuvveti olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bizim zikrettiğimiz o delil, bu tür ihtimalleri ortadan kaldırır. Bu böyledir, çünkü mütevâtir nakil ile, **hakîm** lâfzının peygamberler hakkında kullanılmadığı sâbit olmuştur. Binaenaleyh hikmet, nübüvvet ve Kur'an anlamlarını ifâde etmez. Aksine bu kelime, ya eşyânın hakikatini bilme manasına veyahut da güzel

ve isabetli işleri yapma manasında tefsir edilmiştir. Bu iki takdire göre de maksat hasıl olmaktadır.

Buna göre, eğer **Mu'tezile,** âyet-i kerimede geçen "vermek" fiilini, Allah'ın tevfiki, yardımı ve lütufları manasına hamletmeye teşebbüs ederse, biz deriz ki, âyet-i kerimede bahsedilen bu büyük övgü kâfirlere şâmil olmadığı hâlde, Allahu Teâlâ mü'minler hakkında yarattığı bu nevi fiillerin aynısını, kâfirler hakkında da yapmıştır. Böylece bu âyet-i kerimede zikredilen hikmetin, lütuf fiillerinden başka bir şey olduğunu anlamış oluyoruz. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ sonra, وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ *"Akıl sahiplerinden başkası düşünemez"* buyurur. Allah en iyisini bilir ya, bana göre bundan murat, hikmetlerin ve bilgilerin kendi kalbinde meydana geldiğini görüp, sonra da bunların, ancak Allahu Teâlâ'nın vermesi ve kolaylaştırmasıyla meydana geldiklerini düşünüp anladığında, insanın akıl sahiplerinden olacağıdır. Çünkü insan, neticelerle yetinmeyip, aksine neticelerden yola çıkarak sebeplere doğru yükseldiğinde işte bu neticeden sebebe doğru geçiş ancak akıl sahiplerinde ortaya çıkan bir tezekkür, bir tefekkürdür. Ama, bir kimse bütün bu işleri kendi nefsine mal eder ve bunların meydana gelip, elde edilmesinde kendisinin sebep ve müessir olduğuna inanırsa, o zaman o, neticelerden sebeplere geçmekten âciz kalmış olan zâhir ehlinden olmuş olur.

Mu'tezile'ye gelince onlar, hikmeti anlayış kuvveti ve delil getirme anlamında yorumladıkları için, şöyle demektedirler: Bu hikmet kendi başına kaim değildir. Kişi bundan ancak düşünüp tefekkür ettiğinde, lehine ve aleyhine olan şeyleri kavradığında istifâde edebilir. O zaman da ya ileri atılır, ya da geri durur.

Allah Yolunda Harcayanların Mükâfatı

وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهٗ وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

"Verdiğiniz her nafakayı, adadığınız her nezri Allah elbette bilir. Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" (Bakara, 270).

Bil ki, Allahu Teâlâ infâkın, malın en iyisinden yapılması gerektiğini beyan ettiği zaman, insanları önce, *"Âdi şeyleri vermeye yeltenmeyin"* (Bakara, 267) sözüyle; ikinci olarak, *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur"* (Bakara, 268) âyetiyle; üçüncü olarak da, *"Verdiğiniz her nafakayı, adadığınız her nezri Allah elbette bilir* (Bakara, 270) âyetiyle buna teşvik etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"فَإِنَّ اللهَ يَعْلَمُهُ" buyruğu, kısalığına rağmen, itâat edenler için büyük bir vaadi, inatçı kâfirler için de şiddetli bir vaîdi (tehdidi) ifâde etmektedir. Bunun izahı birkaç şekildedir:

a) Hak Teâlâ, tasaddukta bulunanın kalbindeki ihlâs ve kulluk ya da riyâ ve gösteriş gibi niyetleri bilir.

b) Allahu Teâlâ'nın tasaddukta bulunan kimsenin niyetinin keyfiyyetini bilmesi, bu tâatlerin kabulünü gerektirir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Allah, ancak müttakilerden kabul eder"* (Maide, 27) ve *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görecek, kim de zerre ağırlığınca şer yaparsa, onu da görecek"* (Zilzâl, 7-8) buyurmuştur.

c) Allahu Teâlâ, kulun bu niyet ve sebeplerden dolayı hak edeceği sevap ile ikâbın miktarını bihakkın bilir ve bundan hiçbir şeyi ihmal etmez, bu hususta hiçbir şeyi birbirine karıştırmaz.

İKİNCİ MESELE

Âyette, "فَإِنَّ اللهَ يَعْلَمُهُ" denildi de "يَعْلَمُهَا" denilmedi. Bunun iki sebebi vardır:

a) Buradaki mef'ul zamiri, bir önceki cümleden sonra gelen "نَذْرٍ" (adak) kelimesine râcidir. Nitekim şu âyette de böyledir:

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا *"Kim bir hata veya bir günah kazanır da, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa..."* (Nisa, 112) (Yani, buradaki mef'ul zamiri "إِثْمًا" kelimesine râcidir). Bu, **Ahfeş**'in görüşüdür.

b) Buradaki zamir, "وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ" buyruğundaki "مَا"ya râcidir.

Çünkü o, isimdir. Cenâb-ı Hakk'ın: وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ *"Ve, size öğüt vermek için, size kitaptan ve hikmetten indirdiği şeye..".* (Bakara, 231) âyetinde de "بِهِ" deki "hüve" zamiri "مَا" ism-i mevsûlüne râcidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nezrin Hükmü**

"Nezr" insanın kendisine vâcip kılmak suretiyle yapmasını üstlenmiş olduğu şeydir. Bu manada olmak üzere "نَذَرَ - يَنْذُرُ" denilir. Bunun esas manası,

"korku"dur. Çünkü insan, nezretmek suretiyle, kendisince mühim olan bir iş hususunda hata yapma korkusuna karşı kendisini sağlama alır. Bir topluluğu korkutarak uyardığında, "أَنْذَرْتُ الْقَوْمَ إِنْذَارًا" denilir.

Din ıstılahında ise **nezr,** "müfesser" ve "gayr-i müfesser" olmak üzere iki kısımdır: Müfesser olan nezr, *"Allah için bir köleyi azâd edeceğim", "Allah için haccedeceğim"* şeklinde adanmış olan şeyin açıklanmış olduğu nezirdir. Bu gibi nezirlerde söylenilen şeyin aynen îfâ edilmesi gerekir, başkası onun yerini tutamaz.

Gayr-i müfesser nezr ise, bir kimsenin *"Allah için şunu yapmamaya nezrediyorum.","Allah'a bir nezrim olsun.."* şeklinde, açıkça belirtmeden yaptığı nezirlerdir. Eğer bir kimse, yapmamaya nezrettiği bir fiili yaparsa, bundan dolayı yemin keffâreti gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: مَنْ نَذَرَ نَذْرًا وَسَمَّى فَعَلَيْهِ مَا سَمَّى وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا وَلَمْ يُسَمِّ فَعَلَيْهِ كَفَّارَةُ يَمِينٍ *"Kim bir adak adar da, onu açıkça belirtirse, onun açıkça belirttiği şeyi yapması gerekir. Kim bir adak adar da, onu açıkça belirtmezse, ona yemin keffâreti gerekir."*[46]

Allahu Teâlâ'nın, وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ *"Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* ifâdesi ile ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âhirette Kâfirlerin Yardımcısı Yoktur**

Bu tâbir, zâlimler için şiddetli bir tehdittir. **Zulüm** iki kısımdır: Biri kişinin kendi nefsine yaptığı zulüm, ki bu bütün günahlarda meydana gelmektedir. Diğeri, kişinin başkasına yaptığı zulüm ki, bu da, meselâ insanın infâkta bulunmaması veya verdiğini müstahak olana vermemesi, ya da hak edene verdiği infâktaki niyetinin riyâ ve gösteriş olması, veyahut da günahlar işleyerek, yapmış olduğu infâkı ifsat etmesi şeklinde olur. Bu son iki şekil de, yine insanın başkasına değil de, kendisine karşı yapmış olduğu zulümler cümlesindendir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, büyük günah sahiplerine şefaat edilmeyeceği görüşüne bu âyeti delil getirerek, şöyle demiştir: "Çünkü birisine yardım eden, ondan zararı defeden kimsedir. Eğer şefaat edenlerin şefaatiyle bu büyük günah sahiplerinin cezası savuşturulmuş olsaydı, şefaat edenler, büyük günah sahiplerinin yardımcıları olmuş olurlardı. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın "وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ" sözüne zıttır.

46 **İbn Mâce,** Keffarât, 17 (1/687); **Ebu Dâvûd,** Eymân, 30 (3/241). (Kısmen...)

Bil ki örfen, şefaat eden, "yardımcı" diye isimlendirilmemiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, *"Öyle bir günden korkunuz ki, hiç kimse, hiç kimse namına bir şey ödeyemez. Ondan herhangi bir şefaat kabul olunmaz. Ondan bir fidye alınmaz, onlara yardım da edilmez.."* (Bakara, 48) âyetidir. Allahu Teâlâ bu âyette, şefaat ile yardımı ayrı ayrı zikretmiştir. Binaenaleyh, zâlimlere yardım edilmeyeceğini söylemek, onlara şefaat edilmeyeceği anlamına gelmez.

Buna, ikinci bir şekilde şöyle cevap verilir: Zâlimlerin tamamı için yardımcılar olmayacaktır. Binaenaleyh siz niçin, bazı zâlimler için de yardımcıların bulunmayacağını söylüyorsunuz? Buna mukabil eğer, "zâlimler" ve "yardımcılar" kelimeleri cemi (çoğul)dur. Cemi kelimeye mukabil, cemi kelime getirildiğinde, o cem'in her bir ferdine mukabil bu cemi'den bir ferd düşer. Buna göre âyetin manası şu şekilde olur: "Zâlimlerden hiçbirisi için, herhangi bir yardımcı yoktur" denilirse biz deriz ki:

Biz, cemi kelimeye mukabil cemi kelime getirildiğinde, o cem'in her bir ferdine bu çoğuldan da bir ferdin düşmesi gerektiğini kabul etmiyoruz. Çünkü bundan muradın o çoğuldaki her bir ferde mukabil, bu çoğuldan bir ferdin düşmesi değil, sadece çoğul kelimeye, çoğul bir kelime ile mukabele edilmesi ihtimalidir.

Buna üçüncü bir şekilde de şöyle cevap veririz: Şefaatin olmadığını gösteren bu delil, herkes hakkında ve bütün zamanlar için umumidir. Şefaatin bulunduğunu ifâde eden delil ise, bazı kimselere ve bazı zamanlara hâstır. Hâs olan delil, âmm olan delilden öncedir, (o tercih edilir). Allah en iyisini bilendir.

Buna dördüncü olarak şöyle cevap verilir: Biz daha önce, umûmî lâfzın, herkesi içine alma (istiğrâk) hususunda katiyyet ifâde etmediğine, aksine zann-ı gâlib yoluyla, zahirî bir mana ifâde ettiğini, böylece de onun, zannî bir delil olduğunu açıklamıştık. Bu mesele ise, zannî bir mesele değildir. Binaenaleyh, bu mesele hakkında bu âyete tutunulamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Ensâr" kelimesi, şerif kelimesinin cemi'nin eşrâf; ve habib kelimesinin cemi'nin ahbâb olması gibi, nasîr kelimesinin çoğuludur.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

"Eğer sadakaları açıktan verirseniz o, ne güzel. Eğer onları gizler ve fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah ne yaparsanız, ondan hakkıyla haberdardır" (Bakara, 271).

Bil ki Allahu Teâlâ önce başa kakma, eziyet olan infâk ile, böyle olmayan infâkı beyan buyurup, bu iki kısmın her birinin hükmünü zikretti. Sonra ikinci olarak, infâkın bazen malın iyisinden, bazen de düşüğünden olduğunu zikredip, bu iki kısmın her birinin hükmünü de beyan etti. Bu âyette ise, infâkın bazen açıktan, bazen de gizlice olacağını bildirerek, her birinin hükmünü belirtti ve şöyle buyurdu: إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz o, ne güzel!"* Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber'e, "Gizli verilen sadaka mı, yoksa açıktan verilen sadaka mı daha faziletlidir?" diye sordular. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

***İKİNCİ MESELE:* Sadaka Kelimesi Hakkında İzah**

"اَلصَّدَقَةُ" (sadaka) kelimesi, hem farz olan zekât, hem de nâfile olan sadaka ve harcamalar hakkında kullanılır. Allahu Teâlâ, *"Mallarından onları temizleyecek bir sadaka al"* (Tevbe, 103) ve *"Sadakalar ancak.... fakirlere mahsustur"* (Tevbe, 60) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de, نَفَقَةُ الْمَرْءِ عَلَى عِيَالِهِ صَدَقَةٌ *"Kişinin ailesi için harcadığı her şey, bir sadakadır"*[47] buyurmuştur.

"Zekât" kelimesi ise, ancak farz olan malî ibâdet hakkında kullanılır. Lügatçiler, "sadaka" kelimesinin aslının "ص د ق" harfleri olduğunu; bu tertibin sıhhat ve kemâl manasını ifâde etmek üzere vaz' olunduğunu söylemişlerdir. Arapların رَجُلٌ صَدْقُ النَّظَرِ "Görüşü doğru olan adam" رَجُلٌ صَدْقُ اللِّقَاءِ "Karşılaşılması iyi olan adam"; صَدَقُوهُمُ الْقِتَالَ "Savaşa sadık kaldılar (?)"

47 **Tirmizi,** Birr ve Sılâ, 42 (4/344).

فُلَانٌ صَادِقُ الْمَوَدَّةِ "falanca sevgisi mükemmel olandır"; هٰذَا خَلٌّ صَادِقُ الْحُمُوضَةِ "Bu iyice eskimiş bir sirkedir." شَيْءٌ صَادِقُ الْحَلَاوَةِ "iyice tatlı bir şey" sözleri bu köktendir. Yine birisi bir şeyin haberini olduğu gibi dosdoğru verdiği zaman "صَدَقَ فُلَانٌ فِي خَبَرِهِ" denilir. Dost da, sevgi ve dostluğunda doğru olduğu için "صِدِّيقٌ" diye; nikâh akdi kendisi ile tamamlandığı için mihir de "صَدَاقٌ" diye isimlendirilmiştir. Allahu Teâlâ, mal kendisi ile mükemmel ve şer'i manada tam mal olduğu için, zekâtı da "sadaka" diye adlandırmıştır. O halde sadaka, ya malın tam mal olması ve devam etmesi için bir sebeptir, veyahut da kulun imanında sâdık ve mükemmel olduğunu istidlâl etmeye bir sebeptir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "نِعْمَا" Kelimesinin İzahı**

Âyetteki "فَنِعِمَّا" tabirinin aslı, "نِعْمَ مَا"dır. Fakat buradaki iki "mim"den birisi diğerine idğam edilmiştir. Bu kelime üç türlü okunur:

1) Ebu Amr, Kâlûn ve Âsım'ın ravisi Ebû Bekir, nûn harfinin kesresi ve ayn harfinin sükûnu ile "فَنِعْمَا" şeklinde okumuşlardır ki bu, Ebu Ubeyd'in de tercih ettiği kıraattir. Ebu Ubeyd: "Çünkü bu okunuş, Hz. Peygamber (a.s.)'in, Amr b. As (r.a.)'a نِعْمَا بِالْمَالِ الصَّالِحِ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ *"Salih (helâl) mal, sâlih insana ne kadar yakışır."*[48] dediğinde kullandığı şekildir. Bu hadiste kelime, ayn harfinin sükûnu ile rivâyet edilmiştir" demiştir.

Nahivciler de şöyle demişlerdir: "Bu okunuş, iki sakin harfin bir arada bulunmasını gerektirir ki bu câiz değildir. Bu, ancak iki harften birincisinin med veya lîn harfi olması durumunda câizdir. Mesela, "دَابَّةٌ" ve "شَابَّةٌ" kelimelerinde olduğu gibi. Çünkü harfteki med, harekeden bedeldir. Hadîse gelince, bu duyular iki sakinin bir arada bulunmasının mümkün olmadığına delâlet ettiği için, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu kelimeyi telâffuz ederken "ihtilâs" (harekeyi kısmen belirtme) yolu ile, ayn'ı hafifçe harekelediğini anlamış oluruz.

2) **İbn Kesir, Verş**'in rivâyetine göre **Nâfi** ve **Hafs**'ın rivâyetine göre **Âsım** nûn ve ayn harflerinin kesresi ile "فِنِعِمَّا" şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşun şu iki izahı vardır:

a) Onlar, ayn harfini harekeleme ihtiyacı duydukları için, onu, mâkablinin (kendinden önceki harfin) harekesi cinsinde harekelemişlerdir.

48 **Müsned,** 4/202.

b) Bu, kelimeyi nûn ve ayn harfinin kesresi ile "نِعِمَ" şeklinde kullanan kimselerin diline göre okunmuştur. **Sibeveyh, Huzeyl Kabilesi**'nin kelimeyi böyle telâffuz ettiğini söylemiştir.

3) Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi, nûn harfinin fethası ve ayn harfinin kesresi ile "فَنَعِمَّا" şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyanlar, kelimeyi aslına uygun olarak okumuş olmaktadırlar. Kelimenin aslı "نَعِمَ" şeklindedir. **Şâir Tarfe,** نَعِمَ السَّاعُونَ فِي الْأَمْرِ الْمَبَرِّ *"İyi ve güzel işe koşanlar ne güzeldirler"* demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc, "Buradaki "مَا" o şey manasınadır ve "فَنِعِمَّا" da نِعْمَ الشَّيْءُ هُوَ "O, ne güzel şeydir" manasına gelir" demiştir.

Ebu Ali el-Ceyyid de: "Bu terkip hakkında şu denilebilir: Bu lâfızdaki "مَا", "şey" manasınadır. Çünkü mâ burada nekre olarak getirilmiştir. Dolayısıyla onu nekire olarak "şey" manasına almak, daha zâhirdir. Onun nekire oluşunun delili ise, nekire değil de marife olması halinde mutlaka bir sılasının bulunmasının gerekli oluşudur. Halbuki burada sılası yoktur. Çünkü ondan sonra âyette "هِيَ" lâfzı gelmiştir. Bu ise tek bir kelimedir, bir cümle değildir. Müfred bir kelime ise, sılâ olmaz. Böylece, **Zeccâc**'ın görüşü bâtıl olunca, biz deriz ki: "Mâ" kelimesi, temyiz olduğu için mahallen mansubdur. Bunun takdiri ise, "نِعْمَ شَيْئًا هِيَ إِبْدَاءُ الصَّدَقَاتِ" "Sadakaları açıktan vermek ne güzel bir şeydir" şeklindedir. Sözden anlaşıldığı için buradaki "إِبْدَاءُ" muzafı hazfedilmiştir" demiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Sadakadan Burada Maksat**

Âlimler, âyette geçen "sadakalar" ile nâfile sadakalar mı, zekât mı veya her ikisinin birden mi kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu, çoğu âlimlerin görüşüdür. Buna göre, buradaki "sadakalar" ifadesi ile, nafile sadakalar kastedilmiştir. Bu görüştekiler, "Çünkü nafile sadakaları gizlice vermek, zekâtı ise açıkça vermek daha efdaldir" demişlerdir. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci Bahis:
Sadakayı Gizli Vermenin Fazileti

Birinci bahis, nafile sadakaları açıkça mı, yoksa gizlice mi vermenin daha efdal olduğu hususundadır. Biz önce, nafile sadakaların gizlice verilmesinin efdal olduğunu gösteren delilleri zikredelim:

a) Gizlice vermek, riya ve gösterişten son derece uzak bir davranış olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): لَا يَقْبَلُ اللهُ مِنْ مُسْمِعٍ وَلَا مُرَاءٍ وَلَا مَنَّانٍ *"Allah, desinler diye, riyakârca ve başa kakarak sadaka verenlerin sadakasını kabul etmez"* buyurmuştur. Hiç şüphesiz verdiği sadakayı anlatan kimse, gösteriş ve desinleri; insanların kalabalık olduğu yerde sadaka veren de riya yapmayı istemektedir. Halbuki sadakayı anlatmamak ve gizlice vermek insanı gösteriş ve riyadan koruyacak tek çâredir. Bazı kimseler sadakayı tamamen gizli vermek maksadıyla, işi daha ileri götürerek, alan kimsenin kendisini tanıyıp bilmemesi için gayret sarf etmişler ve bundan dolayı bazıları, sadakasını âmâ olanların eline vermiş, bazıları fâkirin geçeceği yola, veyahut da fakirin vereni göremeyeceği, fakat parayı, görebileceği ve oturacağı bir yere koymuşlardır. Bazıları fakir uyurken, sadakayı fakirin elbisesinin bir tarafına bağlarken, bazıları da başkasının eli ile sadakasını ona gönderir. Bütün bunlardan gaye, riya, gösteriş, desinler ve başa kakmadan uzak kalmaktır. Çünkü fakir, kendisine sadaka vereni tanıdığında hem riya, hem de başa kakma söz konusu olabilir. Fakat fakirin aracı olan şahsi tanımasında riya söz konusu değildir.

b) İnsan sadakasını gizlice verdiğinde, diğer insanlar arasında bu hususta bir şöhreti bulunmaz, bundan dolayı medh-ü senâ edilmez ve kendisine saygı gösterilmez. Böylece bu, sadaka verenin nefsine çok ağır gelir. Binaenaleyh bu şekilde veriş, daha çok sevâbı gerektirir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s.): أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ اِلَى الْفَقِيرِ فِي سِرٍّ *"Sadakanın efdal olanı, malca sıkıntıda olan kimsenin, fakire gizlice verdiği sadakadır"*[49] ve: اِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ عَمَلًا فِي السِّرِّ يَكْتُبُهُ اللهُ لَهُ سِرًّا فَاِنْ اَظْهَرَهُ نَقَلَ مِنَ السِّرِّ وَكَتَبَ فِي الْعَلَانِيَةِ فَاِنْ تَحَدَّثَ بِهِ نَقَلَ مِنَ السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَكَتَبَ فِي الرِّيَاءِ *"Kul, gizli olarak bir iyilik yaptığında, Allah onu, onun için gizlice yazar. Eğer kul, yaptığı iyiliği açığa vurursa, Allah da o fiilini sır olmaktan çıkarır, onun aleni işler hesabına yazar. Eğer o kimse, bu iyiliğinden insanlara bahsetmeye başlarsa, Allahu Teâlâ o fiili hem gizli, hem de aleni olmaktan çıkararak, riyâ olarak yazar"* buyurmuştur.

Yine meşhur bir hadiste: سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ أَحَدُهُمْ رَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَلَمْ تَعْلَمْ شِمَالُهُ بِمَا اَعْطَاهُ يَمِينُهُ *"Yedi kişi var ki, Allahu Teâlâ onları, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, gölgesinde gölgelendirecektir. Onlardan birisi, sadaka verirken sağ*

49 Benzer bir hadis için bkz. Nesâi, Zekât 49 (5/58); Ebu Dâvûd, Vitr, 12 (2/69); Müsned, 5/178-179.

elinin verdiğini sol eli dahi bilmeyen kimsedir"[50] ve صَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ *"Gizlice verilen sadaka, Rab Teâlâ'nın gazabını söndürür"*[51] duyurulmuştur.

d) Sadakayı açıktan vermek, alana bir çok yönden zarar verebilir. Halbuki gizlice verme, bir zarar taşımaz. Bu sebeple gizli vermenin efdal olması gerekir. Açıktan sadaka alan kimseye şu zararlar dokunabilir:

1) Sadakayı açıktan vermek, fakirin şerefini zedeler ve fakir olduğunu ortaya çıkarır. Çoğu zaman fakir, bundan hoşlanmaz.

2) Sadakayı açıktan vermek fakirin, utanma ve dilenmeme halini yok eder. Halbuki Cenab-ı Allah, bundan sonra gelen, *"(O fakirlerin hallerini) bilmeyen, utanma ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder. Sen, o gibi kimseleri simalarından tanırsın. Onlar insanlardan yüzsüzlük edip de bir şey isteyemezler"* (Bakara, 273) âyet-i kerimesinde, bu hali medh-ü senâ etmiştir.

3) İnsanlar bazen o fakirin bu sadakayı almasını yadırgar ve onun, ihtiyacı olmadığı halde o sadakayı aldığını zannederler. Böylece fakir, bir kınama konusu olur ve insanlar onun gıybetini yapmaya başlarlar.

4) Sadakayı açıktan vermek, alanı zelil ve hakir düşürür. Mü'mini küçük düşürmek câiz değildir.

5) Sadaka, hediye sayılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): مَنْ أُهْدِيَ إِلَيْهِ هَدِيَّةٌ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ فَهُمْ شُرَكَاؤُهُ فِيهَا *"Yanında başkaları var iken birisine bir hediye verilse, diğer insanlar o hediyede onunla ortaktırlar"*[52] buyurmuştur. Fakir kimse çoğu kez, kendisine verilen sadakadan, orada bulunup o sadakaya ortak olması gereken kimselere bir şey vermez. Sadaka ona açıktan verildiği için fakir, uygun olmayan bir davranışta bulunmuş olur. Nafile sadakayı gizlice vermenin evlâ olduğunu gösteren delillerin tamamı, bunlardan ibarettir.

Nafile sadakanın açıktan verilmesinin de câiz oluşunun izahı ise şöyledir: İnsan, sadakayı açıktan verdiğinde, bu, sadaka verme konusunda başka insanlara örnek olup fakirlerin bundan istifâde edeceğini bilirse, sadakayı açıktan vermesi câizdir. Hatta bu durumda sadakayı açıktan vermek daha faziletli olur. Nitekim **İbn Ömer** (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s)'in: اَلسِّرُّ اَفْضَلُ مِنَ الْعَلَانِيَةِ وَالْعَلَانِيَةُ اَفْضَلُ لِمَنْ اَرَادَ الْاِقْتِدَاءَ بِهِ *"Sadakayı gizli vermek, açıktan*

50 Buhâri, Zekât, 16; Müslim, Zekat, 91 (2/715). (Hadisin tamamı).

51 Tirmizi, Zekat, 28 (3/52). ("gizlice kaydı" olmaksızın.) Bu şekli ile: Keşfu'l Hafâ, (2/22).

52 **Keşfu'l-Hafâ,** 2/231.

vermekten efdaldir. Fakat bu hususta başkalarına örnek olmak isteyen kimsenin sadakayı açıktan vermesi efdaldir" buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Muhammed b. İsa el-Hakim et-Tirmizi şöyle demiştir: İnsan, halkın nazarından uzak gizli bir iş yapar, bir taraftan da halkın kendisini bu işi yaparken görmesini ister; derken bu arzuyu da yenmeye çalışırsa, şeytan ona musallat olmuş demektir. Şeytan, ona başkalarının görmesini telkin eder, kalbi ise bu arzuyu reddeder.

Bu haldeki insan, şeytanla mücâdele eden bir insandır. Böylece onun gizlice yaptığı iyiliğin sevabı, açıktan yaptığının sevâbından yetmiş kat daha fazla olur. Sonra Allahu Teâlâ'nın nefislerinden memnun olan seçkin kulları vardır. Hak Teâlâ bu kullarına, çeşit çeşit hidâyetler lütfetmiş ve böylece onların kalplerinde marifetullah nurları kat kat olmuş, nefsin vesveseleri onlardan uzaklaşmıştır. Çünkü onların arzu ve istekleri sönmüş ve kalpleri Allah'ın azamet denizine gark olmuştur. Bundan dolayı bunlardan herhangi biri açıktan bir iyilik yaptığında, nefsi ile ceddelleşmeye ihtiyaç duymaz. Çünkü nefsinin şehveti sona ermiş ve mücâdele gücü kırılmıştır. Böylece onlardan biri açıktan iyi bir iş yaptığında, başkalarına örnek olmayı murat eder. Böyle bir kimsenin zâtı kemâle ermiştir ve başkasının da tam ve hatta tamamın üstünde olması için gayret sarf etmektedir.

Görmüyor musun, Allahu Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de bazı kimseleri medh-ü senâ etmiş, onları, "Rahman'ın kulları" diye adlandırmış ve cennette onlara en yüksek dereceleri va'dederek, *"işte onlar (cennetin) sarayları ile mükâfaatlandırılacaklardır"* (Furkan, 75) buyurmuş; sonra onların dua edip istedikleri hasletlerden bahsederek, *"Bizi takva sahiplerine rehber (imam) kıl"* (Furkan, 74) dediklerini belirtmiştir. Yine Hak Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'nın ümmeti içindeki bazı kimseleri överek, *"Musa'nın kavminden, (halkı) hakka irşâd eden ve hak ile, adâlet üzere hükmeden bir topluluk vardı"* (A'raf, 159); ümmet-i Muhammedi de medhederek, *"Siz, insanların faydası için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz, iyiliği yayar kötülükten (insanları) sakındırırsınız"* (Âl-i İmran, 110) buyurmuş ve sonra kötülüğün ne olduğunu müphem bırakarak, *"Yarattıklarımız içinde, hakka rehberlik eden ve adaleti de hak ile tatbik eden bir ümmet vardır"* (Araf, 181) buyurmuştur. İşte bu kimseler, hidâyet rehberi, din büyüğü ve insanların efendisi olan kimselerdir. İnsanlar Allah'a doğru giderken bunları kılavuz edinirler.

Neden Sadakayı Gizleme Daha Efdaldir?

İmdi eğer, "Durum sizin söylediğiniz gibi ise, Allah'ın, *"Eğer onları gizler ve onları fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır"* buyruğunda, sadakayı gizlice vermek açıkça vermeye niçin tercih edilmiştir?" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Âyetteki, *"İşte bu sizin için daha hayırlıdır"* sözünün, bir tercihi gösterdiğini kabul etmiyoruz. Çünkü âyetin manasının, "Sadakayı gizli olarak vermek, hayırlardan bir hayır ve bir taattir" şeklinde olması muhtemeldir. Buna göre âyetten murat, bir tercihi göstermek değil, o fiilin, aslında bir hayır ve taat olduğunu beyân etmektir.

2) Bu tabirden muradın, bir tercihi gösterme olduğunu kabul etsek bile, âyetten kastedilen, gerek açıktan vermede, gerek gizli vermede durum eşit olduğunda, efdal olanın gizli verme olduğunu göstermektir. Fakat sadakayı açıktan verme hususunda bir tercih sebebi bulunduğunda, açıktan vermeyi, gizli vermeye tercih etmek tuhaf bir ihtimal olmaz.

İkinci Bahis:
Farz Olan Zekâtın Açıkça Verilmesinin Efdal Oluşu

Farz olan zekâtın açıkça verilmesi efdaldir. Buna şunlar delâlet eder:

1) Allahu Teâlâ, devlet reislerine zekâtı toplamaları için, bu işle görevli kimseleri zekâtı istemeye göndermelerini emretmiştir. Zekâtın, zekâtı toplamakla görevli memurlara verilişi açıktan olur.

2) Zekâtı açıktan verme, insanların "zekât vermiyor" diye itham etmelerine mani olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, farz namazlar dışındaki diğer namazların çoğunu evinde kıldığı rivâyet edilmiştir. İnsanların töhmetini savuşturmak için farz ve nafile namazların hükmü, açıktan kılınma ve gizlice kılınma şeklinde farklı olduğuna göre, farz ve nafile sadakalarda da hüküm aynı olur.

3) Zekâtı açıktan vermek, Allah'ın emrine ve mükellefiyetine koşma manasını taşır. Onu gizlice vermek ise, farz ibadetleri yerine getirmedeki arzunun terk edildiği vehmini verir. Binaenaleyh farz olan zekâtı, açıktan vermek efdaldir.

İşte bütün bunlar, âyette geçen "sadakalar"dan muradın, sadece nafile sadakalar olduğunu söyleyenlerin görüşünün izahı hususundadır.

İkinci Görüş: Açıktan Vermede Görülen Zorluklar

Bu, **Hasan el-Basrî**'ye âittir ve bu görüşe göre, bu âyetteki "sadakalar" sözü, hem farz olan zekâta, hem de mendub olan sadakalara şamildir. **Hasan el-Basri** farz olan zekâtın açıktan verilmesinin evlâ olduğunu söyleyenlere karşı şu bakımlardan cevap verir:

1) Malların zekâtını açıktan vermek, malın ne kadar olduğunun ortaya çıkmasını gerektirir. Bu da, çoğu zaman, zalim kimselerin, zekât veren kimsenin malına tamah edip çokça haset etmeleri sebebiyle, zararlara sebebiyet verir. Efdal olan, o kimsenin malını gizlemesi olduğuna göre bundan, hiç şüphesiz zekâtın da gizlenmesinin evlâ olduğu neticesi çıkar.

2) Bu âyet, Hz. Peygamber ile sahâbenin zekâtı vermemeden dolayı itham edilmedikleri günler esnasında nâzil olmuştur. Binaenaleyh hiç şüphesiz, riyâdan ve gösterişten daha uzak olduğu için, zekâtı gizlice vermek, onlar için daha evlâ olmuştur. Ama şu anda, insanların birbirlerini itham etmeleri söz konusu olunca, işte bu töhmetin bulunması sebebiyle zekâtı açıktan vermek daha evlâ olur.

3) Hak Teâlâ'nın, "فَهُوَ خَيْرٌ" buyruğunun bir tercihe delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Bunun izahı daha önce geçmişti.

Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ *"Eğer onları gizler ve onları fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır"* buyruğuna gelince, ihfâ, izhâr etmenin zıddı olan bir hareket tarzıdır. "فَهُوَ" sözü de "تُخْفُوا" fiilinden anlaşılan, "ihfâ" gizlemek, mastarına râcidir. Çünkü fiil, mastarına delâlet eder. Buna göre mana, "Gizli vermeniz sizin için daha hayırlıdır" şeklinde olur. Halbuki biz, âyetteki خَيْرٌ لَكُمْ *"sizin için daha hayırlıdır"* beyanından muradın, "O haddizatında hayırlardan bir hayırdır" manası olmasının muhtemel olduğunu söylemiştik. Nitekim bu manada "اَلثَّرِيدُ خَيْرٌ" "Tirid yemeği iyidir" denilir. Bu ifâdeden muradın, bir tercihi ifâde etmek olması da muhtemeldir. Allahu Teâlâ, gizlice vermenin daha efdal olması hususunda, o sadakayı fakirlere vermeyi şart koşmuştur. Çünkü gizlice verirken, o kimsenin, zekâtı fakirlere değil de, zekâta müstahak olmayan dost ve arkadaşlarına verebileceği akla gelir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, gizlice sadaka vermede, onu fakirlere vermeyi şart koşmuştur.

Bundan maksat ise, tasadduk eden kimseyi, sadaka verilecek kimseleri araştırmaya sevk etmek, böylece de onun fakirleri tanıyıp, onları fakir olmayanlardan fark etmesini sağlamaktır. Binaenaleyh sadaka veren kimse,

bu araştırmayı yapıp sonra da gizlice tasaddukta bulunduğu zaman, o sadakadan beklenen fazilet meydana gelir.

Sadaka Günahlara Keffarettir

Cenab-ı Allah'ın, وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ *"Günahlarınızdan bir kısmını bağışlar"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da "tekfir", "örtmek ve gizlemek" demektir. Silahını gizleyen kimseye "رَجُلٌ مُكَفِّرٌ فِي السِّلَاحِ" denilir. Yine "Yemini bozma günahını, sadaka vererek örten kimse için "كَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ" "Yemininden dolayı keffâret ödedi" denilir. Keffâret, meydana gelen günahı iyice örten demektir.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Ebû Amr ve **Ebu Bekr**'in rivâyetine göre **Âsım,** nûn harfi ile ve râ harfini zammeli okuyarak, "نُكَفِّرُ" (Biz bağışlarız) şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyuşun sebepleri şunlardır:

a) Bu kelimenin "فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ" cümlesindeki fâ'nın başında bulunduğu cümlenin mahalline atfedilmesidir.

b) Bu ifâdenin, mahzuf bir müptedânın haberi olmasıdır. Yani "وَنَحْنُ نُكَفِّرُ" demektir.

c) Bu ifâdenin, fiil cümlesi olarak, mâkabli ile ilgisi olmayan müste'nef bir müptedâ olmasıdır.

Hamza, Nâfi ve **Kisâ'i** ise bu kelimeyi, nûn ile ve meczûm olarak "نُكَفِّرْ" şeklinde okumuşlardır. Bunun izahı ise, bu kelimenin "فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ" sözünün mahalline atfedilmesidir. Çünkü, bu son sözün mahalli meczumdur. Baksana, birisi, وَإِنْ تُخْفُوهَا تَكُنْ اَعْظَمَ لِثَوَابِكُمْ "Eğer sadakayı gizli olarak verirseniz, o sizin sevabınızın en büyüğü olur" demiş olsa, mutlaka "تَكُنْ" fiilini böyle meczum okur. Binaenaleyh böylece, "خَيْرٌ لَكُمْ" ifâdesinin cezm mahallinde olduğu ortaya çıkmış olur. Mahalline atfedilme hususunda bunun benzeri, diğer bir misal ise, مَنْ يُضْلِلِ اللهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ *"Allah kimi saptırırsa, artık onu yola getirecek yoktur. O, onları bırakır.."* (Araf, 186) âyetindeki "يَذَرُ" fiilini meczûm okuyanların kıraatidir.

İbn Âmir ile **Âsım'ın** râvisi **Hafs** da bu kelimeyi ya harfi ile, fa'nın kesresi ve râ'nın ötüresi ile "يُكَفِّرُ" şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Allah veyahut da gizli vermeniz günahlarınızdan bir kısmını örter" şeklinde olur. Böyle okuyanların delilleri, bundan sonraki وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

cümlesinin müstakil bir cümle olarak ve fâili müfred olarak getirilmiş olmasıdır. Buna göre "يُكَفِّرُ" ifâdesi, kendisinden sonrasına daha çok benzer. Birinciler bunlara cevap vererek şöyle demişlerdir: Önce cemi lâfzın zikredilip, sonra da müfred lâfzın getirilmesinde bir beis yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرٰى بِعَبْدِهِ لَيْلًا *"Kulunu bir gece yürüten (Allah, eksikliklerden) münezzehtir"* (İsra, 1) buyruğunda ilk önce fâili müfred getirmiş, daha sonra da, وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ *"ve Musa'ya da kitabı verdik"* (İsra, 2) sözünde fâili cemi olarak getirmiştir.

Keşşâf sahibi, dördüncü bir kıraat olarak fiili, "te" harfi ile ve merfû veya meczum olarak, "وَتُكَفِّرُ" ve "وَتُكَفِّرْ" şeklinde bir okunuş nakletmiştir. Bu okunuşta fâil, "اَلصَّدَقَاتُ" lâfzıdır.

Bir beşinci kıraat ise, **Hasan el-Basrî**'nin "te" ile ve başında gizli bir "أَنْ" ile nasbederek "وَتُكَفِّرَ" şeklindeki okuyuşudur. Buna göre mana, اَنْ تُخْفُوهَا يَكُنْ خَيْرًا لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ "Eğer sadakaları gizlice verirseniz, sizin için hayırlı olur. O, sizin günahlarınızı örterse bu sizin için daha hayırlıdır" şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ" sözündeki "مِنْ" harfinin burada gelmesinin sebepleri şunlardır:

1) Bundan murat, "Biz sizin günahlarınızın bir kısmını örter, bağışlarız" manasıdır. Çünkü bütün günahlar değil, bazı günahlar sadakalar ile örtülür. Cenâb-ı Hak, bu bazı günahların neler olduğunu açıkça belirtmemiştir. Çünkü onları açıkça belirtmek, kulun onların bağışlanacağını bilmesi halinde, o günahları yapmaya bir teşvik gibi olurdu. Halbuki gereken, insanın her halükârda havf ile recâ (korku ile ümit) arasında olmasıdır. Bu da ancak sözü müphem bırakmakla olur.

2) Buradaki "مِنْ" harf-i cerri, "مِنْ اَجْلِ" (.... den dolayı) manasındadır. Buna göre âyet, "günahlarınızdan dolayı biz sizi bağışlıyoruz" manasındadır. Nitekim sen, ضَرَبْتُكَ مِنْ سُوءِ خُلُقِكَ "Kötü ahlâkından dolayı seni dövdüm" dersin.

3) Buradaki "مِنْ" zâiddir, yani manada bir tesiri yoktur. Bu, Hak Teâlâ'nın; فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ *"Orada, bütün meyveler var"* (Muhammed, 15) âyetindeki "مِنْ" harfi gibidir. Buna göre mana, "Biz, sizin bütün günahlarınızı örteriz (ve bağışlarız) " şeklinde olur. Birinci görüş daha evlâ ve daha doğrudur.

Cenâb-ı Allah'ın, وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah ne yaparsanız, ondan hakkıyla haberdardır"* buyruğu gizlice verilen sadakanın, açıkça verilen sadakadan üstün olduğuna işarettir. Manası, "Allah gizli ve açık verilen sadakaları bilir. Sizler sadakalarınızla sadece Allah'ın rızasını talep ediyorsunuz. Böylece sadakaları gizlice vererek, maksadınız hasıl olmuştur. O halde, bu açıktan vermenin manası nedir?" şeklindedir. Bununla sanki onlar, riyadan uzak olsun diye, sadakalarını gizlice vermeye teşvik edilmişlerdir.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

"(Ey Muhammed), o (insanları) hidâyete erdirmek senin üzerine borç değildir. Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder. İnfâk edeceğiniz hayır, kendi faydanızadır. Zaten siz, ancak Allah'ın rızasını aramak için infak edersiniz. İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir, haksızlığa uğratılmayacaksınız" (Bakara, 272).

İşte bu, infakla ilgili dördüncü hükümdür ve infakın kimlere yapılabileceğini beyan etmektedir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Âyetin Nüzul Sebebi**

Birinci mesele, âyetin sebeb-i nüzûlü hakkındadır. Bu hususta şu rivâyetler nakledilmiştir:

Birinci Rivâyet: Bu âyet, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in kızı **Esmâ**'nın annesi **Nüfeyle** ile **Esma**'nın büyük annesi, müşrik olarak **Esmâ**'dan bir şeyler istemek üzere geldiler. O da, "Hz. Peygamber ile müşavere etmedikçe, size hiçbir şey vermem. Çünkü siz, benim dinimde değilsiniz" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bu hususta istişâre edince, Allahu Teâlâ işte bu âyeti indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.s.) de **Esma** (r.anha)'ya, onlara tasaddukta bulunmasını emretti.

İkinci Rivâyet: **Ensar**'dan bazılarının **Kureyza** ve **Nadir Yahûdileri** içinde akrabaları vardı. Bunlar o akrabalarına tasadduk etmiyor ve "Müslüman

olmadığınız müddetçe size hiçbir şey vermeyiz" diyorlardı, işte bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.

Üçüncü Rivâyet: Hz. Peygamber (s.a.s.) müşriklere tasadduk etmiyordu. Bu âyet nâzil olunca, onlara tasadduk etti.

Bütün bu rivâyetlere göre âyetin manası, "Sana muhalif olanlara hidâyet etmek senin görevin değildir ki, İslâm'a girsinler diye onlara sadaka vermeyesin. O halde Allah rızası için onlara da tasadduk et. Sadakayı, onların Müslüman olmaları şartına bağlama" şeklinde olur.

Bunun bir benzeri de, *"Allah sizi, din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten men etmez...."* (Mümtehine, 8) âyetidir. Allahu Teâlâ bu âyette, müşriklere iyilik yapma hususunda, bir nevi ruhsat vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s.), Allahu Teâlâ'nın da: *"Demek, bu (Kur'an'a) inanmazlarsa, bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adetâ tüketeceksin"* (Kehf, 6), *"Onlar, mü'min olmayacaklar diye nerede ise kendine kıyacaksın"* (Şuara, 3); *"Sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?"* (Yûnus, 99) ve *"Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve güç gelir. Size çok düşkündür"* (Tevbe, 128) âyetlerinde beyan ettiği gibi, bütün insanların iman etmesini çok arzu ediyordu. Fakat Allahu Teâlâ O'na, kendisini bir beşîr (müjdeleyen) ve nezîr (uyaran) olarak, Allah'ın izni ile Allah'a çağıran, ışık saçan ve delilleri açıklayan bir peygamber olarak gönderdiğini, onların hidâyete ermelerinin ne Hz. Paygamber'den, ne de Hz. Paygamber sebebi ile olabileceğini bildirdi. Buna göre buradaki "hidâyet", o kâfirler hidâyete erseler de ermeseler de, ihtidâ (hidâyete erme) manasınadır. Binaenaleyh "Yardımını, iyiliğini ve sadakanı, o müşriklerden kesme" demektir. Burada şöyle bir açıklama da yapılabilir: Onlara sadaka vermemek suretiyle, onları imana yönelmeye mecbur etmek, senin görevin değildir. Çünkü böyle bir imandan, onlar istifâde edemezler. Aksine onlardan beklenen iman, isteyerek, arzularıyla girecekleri bir imandır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ *"O insanları hidâyete erdirmek, senin üzerine borç değildir"* buyruğu, zâhiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yönelik bir hitaptır. Fakat bununla, hem O, hem de ümmeti kastedilmiştir. Görmüyor musun, Hak Teâlâ, *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz.."* buyurmuştur ki bu umûm ifâde eden bir hitaptır. Bundan sonra da, *"O insanları hidâyete erdirmek,*

senin üzerine borç değildir" buyurmuştur. Bu ifâde de zâhiren hususi bir hitaptır. Yine bundan sonra, *"İnfak edeceğiniz hayır (mal) kendi faydanızadır"* buyurmuştur ki, bu da umûmi bir ifâdedir. Binâenaleyh gerek âyetin öncesinin, gerek sonrasının umûmi oluşundan, bunun da umûmi olduğu anlaşılmış olur.

Hidâyet Ancak Allah'tandır

Allahu Teâlâ'nın, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ *"Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder"* buyruğu ile, âlimlerimiz, Allah'ın hidâyetinin umumî değil, aksine sadece mü'minlere mahsus olduğuna istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder"* sözü, Hak Teâlâ'nın, *"O insanları hidâyete erdirmek, senin üzerine borç değildir"* buyruğu ile, nefyedilmiş olan hidâyeti ispat etmiş olur. Ancak ne var ki, "لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ" ifâdesiyle nefyedilmiş olan, ihtiyârî ve irâdî olan ihtidânın bulunuşudur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder"* beyanı ihtiyarî ve iradî olarak meydana gelen ihtidâdan ibâret olmuş olur. Bu da, ihtiyarî olarak meydana gelen ihtidânın, Allah'ın takdiri, yaratması ve tekvini ile meydana gelmesini gerektirir ki elde edilmek istenen netice de budur.

Mu'tezile, Hak Teâlâ'nın *"Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder"* buyruğunun aşağıdaki hususlara ihtimali olabileceğini söylemiştir:

a) Allahu Teâlâ, hak eden kimselerden dilediğini, sevap ve mükâfat ile hidâyete erdirir.

b) Allahu Teâlâ lütufları ve hidâyetini arttırması sebebiyle, dilediği kimseleri hidâyete erdirir.

c) "Her ne kadar yapmasa bile, yapabilir" manasında, "Allah istediği kimseleri, zorla hidâyete erdirir."

d) Allahu Teâlâ, dilediği kimselere ismen ve hükmen hidâyet verir. Binaenaleyh kim hidâyete ererse, medh edilmeyi hak etmiş olur.

Âlimlerimiz, Mu'tezile'nin bütün bu görüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder"* beyanındaki hidâyet, daha önce geçen, *"O (insanları) hidâyete erdirmek senin üzerine borç değildir"* ifâdesinde nefyedilmiş olan hidâyettir. Fakat, bu söz ile daha önce nefyedilmiş olandan murat, ihtiyarî ve irâdî olan hidâyettir. Binaenaleyh "وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ" buyruğu ile kabul edilmiş olan hidâyetin, ihtiyari ve iradî olarak meydana gelmiş olan ihtidâ olması gerekir. Bu takdirde göre, **Mu'tezile**'nin ileri sürmüş olduğu görüşlerin hepsi düşer.

İnsanın Yaptığı İyilik, Aslında Kendisinedir

Hak Teâlâ'nın, وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ *"İnfâk edeceğiniz hayır, kendi faydanızadır"* buyruğunun manası, "Hayır olan nafakalardan infâk etmiş olduğunuz her nafaka, sadece kendiniz içindir. Yani, bunların faydası sizin yararınızadır. Binaenaleyh onların küfrü, size zarar veremez" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ *"Zaten siz, ancak Allah'ın rızasını aramak için infâk edersiniz"* beyanıyla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili olarak şu hususlar ileri sürülmüştür:

a) Mananın "Siz müşrik olan akrabalarınıza, sadaka verirken, sadece Allah'ın rızasına nail olmayı istiyorsunuz. Kalplerinizde bunun yattığını Allah bilmektedir. Binaenaleyh, sıla-i rahim ve sıkıntıya düşmüş bir kimsenin ihtiyacını giderme hususunda vermiş olduğunuz bu sadakalarla, sadece ve sadece Allah rızasını talep ediyorsanız, onlara infâk ediniz!. Onların doğru yolu bulması size ait olmadığı için, bu sizi, onlara infâk etmekten alıkoymasın" şeklinde olmasıdır.

b) Bu ifâdenin zâhiri her ne kadar bir haber cümlesi ise de, bu cümlenin manası nehy ifâde eder (inşaî bir cümledir). Yani, "Sırf Allah rızası için infâk ediniz" demektir. Haber cümleleri, çoğu kez emir ve nehiy manalarına gelirler. Nitekim وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ *"Anneler, çocuklarını emzirirler"* (Bakara, 233) (Yani, emzirsinler) ve وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ *"Boşanmış kadınlar kendilerini tutup beklerler"* (Bakara, 228) (yani, beklesinler) âyetleri böyledir.

c) Hak Teâlâ'nın "وَمَا تُنْفِقُونَ" ifâdesi, "Bununla Allah'ın rızasını talep etmediğiniz müddetçe, övgüyü gerektiren bu isme, "münfik" (infâk eden) ismine müstahak olmak için, (boşuna) infâkta bulunmayınız" anlamına gelir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın "اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ" sözündeki "اَلْوَجْه" kelimesi hakkında şu iki görüş belirtilmiştir:

a) Sen, فَعَلْتُهُ لِوَجْهِ زَيْدٍ "Bunu Zeyd'in rızasını kazanmak için yaptım" dediğinde bu, senin "فَعَلْتُهُ لَهُ" "Bunu onu için yaptım" demenden daha üstün bir ifâde olur. Çünkü bir şeyin vechi, o şeyde bulunanların en şereflisidir. Sonra bu kullanış iyice yaygınlaşınca, "şeref" bu lâfız ile ifâde edilmeye başlandı.

b) Sen, فَعَلْتُ هٰذَا الْفِعْلَ لَهُ "Bu işi, onun için yaptım" dediğinde, burada فَعَلْتُهُ لَهُ وَلِغَيْرِهِ "hem onun için, hem de başkası için yaptım" denilmesi de

muhtemel olur. Ama فَعَلْتُ هٰذَا الْفِعْلَ لِوَجْهِهِ "Bu işi, sadece onun rızasını kazanmak için yaptım" dediğinde bu, senin bu işi başkası için değil, sadece onun için yapmış olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, Müslüman olmayana zekât verilmesinin câiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece bu âyet, sadece nafile olan sadakalara tahsis edilmiş olur. **Ebu Hanife** (r.a.) zımmîlere "sâdaka-ı fıtır" verilebileceğini caiz görmüştür. Onun dışındakiler ise, bunu kabul etmemişlerdir. Ulemânın bazısının şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Sadaka vermiş olduğun kimse, mahlukatın en şerlisi bile olsa, senin yaptığın harcama ve infâkın sevâbı sana döner, sana gelir."*

Hak Teâlâ'nın, وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ *"İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir"* buyruğunun manası, vermiş olduğunuz sadakaların karşılığı size, âhirette tastamam ve fazlasıyla ödenecektir" şeklindedir.

Âyette geçen "يُوَفَّى" fiili, "يُؤَدَّى" (te'diye olunur, ödenir) manasını ihtiva ettiği için "اِلَى" harf-i cerriyle kullanılması uygun olmuştur.

Hak Teâlâ'nın "وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ" ifâdesinin manası, "Amellerinizin mükâfatı hiçbir surette eksiltilmeyecektir" demektir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Bu iki bağ mahsûlünü vermiş ve bundan bir şeyi eksik bırakmamıştır"* (Kehf, 33) "yani noksanlaştırmamıştır" buyurmuştur.

Yardım Edilecek Kimseler

لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾

"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir. Onlar yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. (Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder. Sen, o gibi kimseleri simalarından tanırsın. Onlar, yüzsüzlük edip de insanlardan bir şey isteyemezler. Siz, ne mal infâk ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir" (Bakara, 273).

Bil ki Cenâb-ı Allah, önceki âyette sadakanın kim olursa olsun fakire verileceğini beyân edince, bu âyette de sadakanın daha çok kimlere verilmesi gerektiğini açıklayarak, *"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "لِلْفُقَرَاءِ" kelimesinin başındaki lâm harf-i cerrinin neye taalluk ettiği hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) Tasadduk etme ve teşvik hususunda, daha önce birçok âyet geçtiği için, bunlardan sonra "لِلْفُقَرَاءِ" "fakirler içindir" buyurmuştur. Yani, ذٰلِكَ الْإِنْفَاقُ الْمَحْثُوثُ عَلَيْهِ لِلْفُقَرَاءِ "işte teşvik edilen bu infak fakirler için yapılır" demektir. Bu, daha önce bir adamdan bahsedilip de senin, "عَاقِلٌ لَبِيبٌ" "akıllı ve zeki" demen gibidir. Bu "Daha önce bahsedilen o şahıs, akıllı ve zekidir" manasındadır. Aynen bunun gibi insanlar, altın ve gümüş paralarını koydukları keselerinin üzerine, meselâ "iki bin iki yüz" yazarlar. Bu, "Bu kesede, iki bin iki yüz dirhem vardır" demektir. Yapılan izahların en güzeli budur.

2) Âyetin takdiri اِعْمِدُوا لِلْفُقَرَاءِ "(Sadakada) fakir olanlara yöneliniz" veya وَاجْعَلُوا مَا تُنْفِقُونَ لِلْفُقَرَاءِ "infak edeceklerinizi fakirlere infâk ediniz" şeklindedir.

3) Bu ifâde, mahzuf bir mübtedânın haberidir ve takdiri, "صَدَقَاتُكُمْ لِلْفُقَرَاءِ" "sadakalarınız, fakirler içindir" şeklindedir.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetin Nüzul Sebebi, Ashab-ı Suffe**

Âyet-i kerime, muhacirlerin fakirleri hakkında nâzil olmuştur. Onlar kırk kişi kadar olan ve Medine'de ne yurtları, ne de akrabaları bulunan **Ashab-ı Suffe** idiler. Onlar **Mescid-i Nebî**'den ayrılmıyorlar, Kur'an-ı Kerim öğreniyorlar, oruç tutuyorlar ve her gazveye de iştirak ediyorlardı. **İbn Abbas**'tan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün Ashâb-ı Suffe'nin yanında durur; onların fakirliğini ve buna rağmen şevklerini görünce onların gönüllerini hoş tutarak şöyle der: أَبْشِرُوا يَا اَصْحَابَ الصُّفَّةِ فَمَنْ لَقِيَنِى مِنْ أُمَّتِي عَلَى النَّعْتِ الَّذِى اَنْتُمْ عَلَيْهِ رَافِيًا بِمَا فِيهِ فَإِنَّهُ مِنْ رِفَافِى *"Ey Ashab-ı Suffe! Sevinin ve birbirinize müjdeleyin ki, benim ümmetimden her kim razı olarak sizin bulunduğunuz sıfat üzerinde olduğu halde benimle karşılaşırsa, muhakkak ki o, benim kendisiyle dirsek dirseğe olacağım arkadaşlarımdan olacaktır".*

Bil ki Allahu Teâlâ bu fakirleri beş sıfat ile tavsif etmiştir.

Bu Fakirlerin Başlıca Sıfatları

Birinci Sıfat:

"Kendilerini Allah Yoluna Vakfetmiş Olanlar..."

Hak Teâlâ'nın, اَلَّذِيْ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ *"Kendilerini Allah yoluna vakfetmiş olanlar"* sözüdür. Biz deriz ki: "İhsar" kelimesi lügatte, kişiyi yolculuktan alıkoyabilecek hastalık, yaşlılık, düşman, erzâkın bitmesi veya bu gibi şeylerin yerini tutabilecek şeylerin kişiye ârız olmasıdır. أُحْصِرُ الرَّجُلُ فَهُوَ مُحْصَرٌ "Adam alıkonuldu, engellendi; o, engellenmiştir" denilir.

İhsâr'ın ne demek olduğu hususundaki açıklama, burada bir tekrârı gerektirmeyecek biçimde Cenâb-ı Hakk'ın, "فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ" *"Eğer alıkonursanız"* (Bakara. 196) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kelimenin tefsirine gelince, bu konuda mümkün olan her türlü mana ile tefsir yapılmıştır. Buna göre:

a) Mana, "Onlar kendilerini cihâda hasredip, vakfetmişlerdir" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın, فِي سَبِيلِ اللهِ *"Allah yolunda"* ifâdesi Kur'an önünde cihat manasına tahsis edilmiştir. Öte yandan cihat o zaman farz idi. Allah'ın Resûlü'yle berâber cihat etmek için kendisini bu yola adamış olan kimselere şiddetle ihtiyaç duyulmaktaydı. Binaenaleyh böyle kimseler, ihtiyaç hissedildiğinde, hazır ve amâde idiler. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu fakirlerin bu vasıflar ile muttasıf olduğunu açıkladı.

Durumu böyle olan kimselere sadaka vermek, birçok bakımdan daha hayırlıdır:

1) Bu, onların ihtiyaçlarını giderir.

2) Yöneldikleri, sülük ettikleri yolda, kalplerine güç-kuvvet verir.

3) Mücahitlerin takviyesi yoluyla, İslâm takviye edilir.

4) İhtiyaçlarını belli etmemekle beraber, hakikaten çok muhtaç durumda idiler. Nitekim Cenâb-ı Allah, لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ *"Onlar yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. (Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* buyurmuştur.

b) Katâde ve **İbn Zeyd**'in görüşüne göre bunun manası şudur: "Onlar, kâfir düşmanlar saldırır korkusuyla, mâişetlerini temin için ticaretle uğraşmaktan kendilerini alıkoymuşlardı. Çünkü kâfirler, Medine'nin etrafında toplanmışlardı. Kâfirler, Müslümanları yakaladıkları yerde öldürüyorlardı."

c) Bu, **Saîd İbnu'l Müseyyeb**'in görüşüdür ki, **Kisaî** de bu görüşü tercih etmiştir. Buna göre bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber savaşırken kendilerine çeşitli yaralar isabet edip, böylece de sakat kalan kimselerdir. Bu sebeple bunları, gerek hastalıkları, gerekse sakatlıkları (maîşet temini için), yeryüzünde dolaşmalarını engellemiştir.

d) İbn Abbas şöyle demiştir: "Bunlar muhacirlerden müteşekkil bir topluluktur. Fakir olmaları, kendilerini Allah yolunda cihat etmekten engellemişti. Böylece de Cenâb-ı Hak, onların mazeretini belirtmiştir.

e) Bunlar, Allah'ı zikredip, O'na itaat eden ve O'na kullukla iştigâl eden bir topluluktur. Onların çok tâatta bulunmaları, onların diğer mühim şeylerle meşgul olmalarına mâni olmuştur.

İkinci Sıfat:
Ticaret İçin Gezip Dolaşamazlar

Hak Teâlâ'nın لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْأَرْضِ *"Yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler"* vasfıdır Yeryüzünde yürüdüğün zaman, "ضَرَبْتُ فِى الْأَرْضِ ضَرْبًا" dersin. Âyette belirtilen "güç yetirememe"nin manası ya onların din ve cihat işleriyle meşgul olmalarının kendilerini maişet ve ticâret işleriyle meşgul olmalarına mâni olması; yahut, "onların düşmanlardan korkmalarının, kendilerini (mâişet için) sefere çıkmaktan men etmesi", veyahut da "onların hastalıklarının, güçsüzlüklerinin buna mâni olması"dır demektir.

Bütün bu izahlara göre, onların, kendi işleri hususunda kendilerine yardım edecek olan kimselere şiddetle muhtaç oldukları hususunda herhangi bir şüphe yoktur.

Üçüncü Sıfat:
Muhtaçlıklarını Bilmeyenler Onları Zengin Zanneder

Hak Teâlâ'nın, يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* tavsifiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, İbn Âmir ve **Hamza,** sîn harfinin fethasıyla "يَحْسَبُهُمْ" , diğer kırâat âlimleri ise, sîn harfinin kesresiyle "يَحْسِبُهُمْ" şeklinde okumuşlardır ki, ikisi de aynı manaya gelir. Kur'an'da 'zan' manasına gelen bu fiil, hem fetha, hem de kesre ile okunmaktadır. Dilcilere göre, fetha ile okunması kaideye daha uygundur. Çünkü mazisi, mesele "حَسِبَ"de olduğu gibi "فَعِلَ"

(fe'ile) kalıbında olan fiilin muzarisi, mesela "فَرِقَ - يَفْرَقُ" (korktu) ve "شَرِبَ - يَشْرَبُ" (içti) fiillerinde olduğu gibi, "يَفْعَلُ" kalıbında gelir. "حَسِبَ - يَحْسِبُ" kalıbı şaz bir kalıptır. Bu kalıp ancak, başka kelimelerle beraber gelebilir. Her ne kadar kaideye uymasa bile, bu şekilde kullanıldığı duyulduğu için, "يَحْسِبُ" şeklindeki kullanılışı da uygundur.

İKİNCİ MESELE

"حَسِبَ" fiilinin mastarı olan "اَلْحِسْبَانُ" kelimesi, zannetmek manasına gelir. Hak Teâlâ "اَلْجَاهِلُ" (câhil, anlamayan) tabiri ile, aklın zıddı olan cehaleti, akıl yokluğunu kastetmeyip; aksine bununla ancak "tecrübe"nin zıddı olan cehâleti (yani tecrübesizliği) murat etmiştir. Buna göre Allah sanki, "Onların durumlarına vâkıf olamayan ve hiç tecrübe etmemiş olan kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zannederler" demiştir. "اَلتَّعَفُّفُ" kelimesi de "iffet" kökünden gelen "تَفَعُّلٌ" vezninde bir mastardır. Arapça'da "iffet"in manası, bir şeyi bırakmak ve ondan vazgeçmektir. Allah, "تَعَفُّفِ" ile, onların dilenmediklerini beyân etmeyi dilemiştir. Ancak, bilinmesinden dolayı, "dilenmek istemek" kelimesine yer vermemiştir. Buna göre mana "onlar dilenmeyip, aksine durumlarını iyi gösterdikleri için, başkaları onları zengin zanneder" demektir.

Dördüncü Sıfat:
Derûnları Yüzlerinden Okunur

Hak Teâlâ'nın, تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ *"Sen onları, simalarından tanırsın"* tavsifidir. "السِّيمَا" ve "السِّيمَيَا" kelimeleri, bir şeyin kendisiyle tanındığı alâmet anlamına gelir. Bu kelimelerin aslı, alâmet anlamına gelen "اَلسَّمَةُ" kelimesine dayanır. Bu kelimenin fâ'ûl fiilindeki vâv harfi, ayne'l-fiil'e geçerek, "سِوْمَةً"; bu da ilâl neticesinde "سِيمَةً" şekline dönüşmüştür. **Vâhidî** ise bu kelimenin vezninin, "فَعْلًا" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim Araplar, لَهُ جَاهٌ عِنْدَ النَّاسِ "Onun, insanlar nazarında üstün bir mevkii vardır" derler. Yani, "لَهُ وَجْه" demektir. (Yani, "جَاهٌ" kelimesinin aslı "وَجْهٌ" kelimesinden dönüşen "جَوْهٌ" kelimesidir.) Bazıları da "السِّيمَا" kelimesinin manasının "yükselmek" anlamına geldiğini, çünkü kelimenin sırtlara vurulan ve nakşedilen alâmet manasını ifâde ettiğini söylemişlerdir. **Mücahid,** onların alâmetlerinin tevâzû ve huşû olduğunu; **Rebî** ve **Süddî,** fakirlik ve ihtiyaç halinin yüzde meydana getirdiği güçlük ve sıkıntının izi olduğunu; **Dehhâk** açlıktan dolayı benizlerinin sararıp solması olduğunu ve **İbn Zeyd** de, bunun,

elbiselerinin eskiliği olduğunu, çünkü açlık halinin gizli bir durum olduğunu söylemişlerdir.

Bana göre ise, bütün bu görüşleri gözden geçirmek gerekir; çünkü bu kimselerin zikretmiş olduğu bütün bu görüşler, fakirliğin bulunduğuna delâlet eden alâmetlerdir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* tavsifine ters düşer. Aksine bundan murat, başka bir şeydir ki, o da şudur: Allah'ın samimi ve ihlâslı kullarının diğer insanların gönlünde ve kalbinde bir heybeti ve bir ağırlığı, vakarı vardır. Onları gören herkes, onlardan etkilenir ve onlara boyun eğer. Bu ise, ruhanî idrâkler nev'inden olup, cismanî alâmetler değildir. Görmez misin; arslan bir yerden geçtiği zaman, diğer yırtıcı hayvanlar, tecrübeleri sayesinde değil, tabiatları gereği ondan ürkerler, korku duyarlar. Zâhire göre burada herhangi bir tecrübe de bulunmamıştır. Şahin de, bir yerden uçup geçtiğinde, güçsüz ve zayıf kuşlar ondan ürkerek kaçarlar. Bütün bunlar ruhanî idrakler olup, cismani ve maddi değillerdir. İşte burada da böyledir. Namazdaki huşûnun eseri ve izi meselesi de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ *"Secde izinden olan nişanları yüzlerindedir"* (Feth, 29) buyurmaktadır.

Yine, tefekkürün eserlerinin zuhûr etmesi de böyledir. Rivâyet edildiğine göre onlar geceleyin teheccüd namazı kılıyor, gündüzleyin de iffetlerinden dolayı odun topluyorlardı.

Beşinci Sıfat: Israrla İstemezler

Hak Teâlâ'nın, لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا *"Onlar, yüzsüzlük edip de, insanlardan bir şey istemezler"* tavsifidir.

İbn Mesûd (r.a.)'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah iffetli olup dilenmeyen kimseleri sever. Ve, küfürbaz, çirkin söz söyleyen ve ağzı bozuk olan; çok verdiğinde aşırı şekilde metheden, az verdiğinde de aşırı biçimde kınayan; ısrarlı ve yüzsüz dilencilere de buğzeder." Hz. Peygamber'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: لَا يَفْتَحُ اَحَدٌ بَابَ مَسْأَلَةٍ اِلَّا فَتَحَ اللهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللهُ وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللهُ تَعَالَى لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلًا يَحْتَطِبُ فَيَبِيعَهُ بِمُدٍّ مِنْ تَمْرٍ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ *"Kim, bir dilencilik kapısı açarsa, Allah o kimseye fakirlik kapısı açar.*[53] *Kim de bunu yapmaz da müstağni olursa,*

53 **Tirmizi,** Zühd, 17 (4/563).

Allah onu ihtiyaçsız kılar. Kim, dilencilik yapmaktan haya ederse, Allah o kimseyi iffetli kılar.[54] *Sizden birinizin bir ip alıp odun toplayarak, onu bir 'müd*[55] *hurma karşılığında satması, onun insanlardan dilenmesinden kendisi için daha hayırlıdır."*[56]

Bil ki bu ifâde müşkillik arzetmektedir. Âlimler, bunun açıklaması hususunda şu görüşleri belirtmişlerdir:

Birinci Görüş: "İlhaf" kelimesinin manası, "ısrar etmek"tir. Buna göre mana, "Onlar ısrar etmeden, nezâketle isterler" şeklinde olur. Bu, **Keşşâf** sahibinin tercih ettiği bir görüş olup, zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ daha önce onları, istemekten iffet duyup utanmakla vasfetmiş, daha sonra da, *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* buyurmuştur. Bu da, onlardan bir istemenin, dilenmenin sudûr etmesini nefyeder.

İkinci Görüş: Bu görüş, bu konuyu yazarken hatırıma gelmiş olan görüştür. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا" tabirinden maksadı, onların, insanlardan ısrarla istememiş olduklarını belirtmek değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, daha önce onları, istemekten iffet duyup utanmakla nitelemiştir. Onların istemedikleri, dilenmedikleri kesin olarak bilinince, ısrarla istememiş oldukları da tabiî olarak bilinmiş olur. Aksine bundan murat, insanlardan ısrârla isteyen kimselerin bu hallerinin kötü olduğuna dikkat çekmektir. Bunun misâli şudur: Yanında, iki adam bulunsun. Bunlardan birisi akıllı, vakûr ve kararlı; diğeri de hafif, ileri-geri konuşan ve hafif meşrep olsun. Bunlardan birisini övmek, diğerini de kınamak istediğinde, "Falanca akıllı, vakûr, az konuşan, boş söz etmeyen ve manasız şeylere girmeyen bir kimsedir" dersin. Senin, "O, boş söz etmeyen ve manasız şeylere girmeyen" sözünden maksadın, o kimseyi bununla tavsif etmek değildir. Çünkü daha önce söylemiş olduğun güzel nitelikler, bunun söylenmesine ihtiyaç bırakmaz. Aksine senin bundan maksadın, boş söz eden ve manasız şeylere giren o ikinci şahsın durumuna dikkat çekmektir. İşte burada da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* tabirinden sonra, O'nun "لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا" demiş olmasından maksadı, insanlardan ısrârla ve

54 Nesâi, Zekât 89 (5/98).

55 Iraklılara göre iki "rıtl"lık bir ölçek olup, 832 gr.dır.

56 Buhâri, Zekât, 50, 53; İbn Mâce, Zekât, 25 (1/588).

yüzsüzce isteyenlerin durumuna dikkat çekmek, medih ve ta'zimi gerektirme hususunda, bu iki sınıf insandan birisinin, diğerinden farklı olduğunu beyân etmektir.

Üçüncü Görüş: Israrla ve yüzsüzce dilenen kimse, çok yılışmak suretiyle bir şeyler, mal ve para koparmak isteyen kimsedir. Buna göre "İnsanlardan istemezler" demenin manası, "İnsanlardan, yüzsüzlük ederek ve yılışarak istemiyorlar" demektir. Bu şekilde bir dilenme bulunmadığına göre, zorla istemek ve yakasını bırakmamak suretiyle bir dilenme haydi haydi bulunmaz. Bu iki kısım dilenme de imkânsız olunca, dilenme diye bir şeyin bulunması da imkânsız olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlardan ilhaf ederek istemezler" ifadesi onlardan herhangi bir dilenmenin asla sudûr etmediğini gerektiren bir ifâde olmuş olur.

Dördüncü Görüş: Bu da, şimdi hatırıma gelmiş olan bir görüştür. Buna göre, Cenâb-ı Hak önceki pasajlarda bu fakirlerin son derece ihtiyaç içinde olduklarını açıklamıştı. İhtiyacı çok şiddetli olan bir kimsenin dilenmemesi ise ancak, kendi nefsine karşı şiddetli bir ısrârı ve baskısıyla mümkün olabilir. O fakirler de insanlardan bir şey istemiyorlardı. Başkalarından bir şey istememek, onlar için ancak, onlar nefislerini ısrarla baskı altında tuttukları ve şiddetli bir teklif ile onu böyle bir istemeden, dilenmeden men ettiklerinde mümkün olmuştur. Nitekim **Ömer İbnu'l-Hattâb** (r.a.)'ın şu sözü de bu kabildendir:

وَلِيَ نَفْسٌ اَقُولُ لَهَا اِذَا مَا تَنَازَعَنِي لَعَلِّي أَوْ عَسَانِي

"Benim bir nefsim var. O benimle çekiştiğinde ona devamlı olarak "belki" veya "umulur ki" derim."

Beşinci Görüş: Dilenen herkesin, bazı zamanlar ısrârlı olması gerekmektedir. Çünkü o dilendiği zaman yüz suyu akıtmakta ve bu dilenciliği yaparken zillete katlanmaktadır.

İşte bu kimse şöyle der: "Mademki ben bu sıkıntılara katlanıyorum, o halde bir şey elde etmeden geri dönmem." İşte bu tür düşünceler onu, ısrârlı olmaya ve yılışmaya sevk etmektedir. Böylece her dilenenin zaman zaman mutlaka ısrara yöneleceği sabit olur. Bundan dolayı onları mutlak olarak ısrardan men etmek, mutlak olarak dilenmekten men etmeyi gerektirir.

Altıncı Görüş: Aklıma, bu esnada şu görüş de geldi: Kendisinde fakirlik, zillet ve meskenet alâmetlerini izhâr ettiği halde dilenmeyen kimse, sanki ısrarla dileniyormuş gibi olur. Çünkü ihtiyaç emârelerinin görünmesi,

ihtiyacın olduğuna; susması ise, elinde o ihtiyacını giderecek bir şey olmadığına delâlet eder. İnsan bir başkasında bu hali tasavvur ettiği zaman, gerçekten çok acır ve bu acı onu, fakire bir şeyler vermeye sevk eder. Binaenaleyh fakirin halini ortaya koyması, bir bakıma ısrarla dilenmek manasına gelir. Bundan dolayı, *"Onlar yüzsüzlük edip de (ısrarla) insanlardan bir şey istemezler"* âyetinin manası, "Onlar dilenmezler. Fakat dilenmeyişlerine, ısrarla dilenmenin yerini tutacak şekilde perişan bir hal ve bir inkisar katmazlar. Aksine insanlar arasında kılık kıyafetlerine dikkat ederler, güzel bir tavır içinde bulunurlar ve fakirlik ile ihtiyaçlarını ancak Allah'ın bileceği şekilde gizlerler" şeklinde olur. Bu izah da, uygun ve ma'kûl bir izahtır.

Bu âyet, müşkil âyetlerdendir ve insanlar bununla ilgili birçok izahlar yapmışlardır. Bu üç görüş, bu âyetin tefsirini yazarken Allah'ın tevfiki ile ortaya çıkmış ve akla gelmiştir. Âyet ile ne kastettiğini en iyi Allahu Teâlâ bilir.

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu fakirlerin sıfatlarını zikrettikten sonra: *"Siz, ne mal infâk ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir"* demiştir. Bu, bir önceki âyette geçen, *"İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir, haksızlığa uğratılmayacaksınız"* âyetinin bir benzeridir. Fakat bu, bir tekrar değildir. Bunun iki şekilde izahı vardır:

1) Cenâb-ı Hak *"İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir"* dediği zaman, anlaşılır ki mükâfatın eksiksiz ve noksansız ödenmesi ancak o infâkın miktarının ve sevaba hak kazandırmada etkili olan yönlerinin keyfiyetinin bilinmesi ile mümkün olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bu ikinci âyette amellerin ne kadar olduğunu ve keyfiyetlerini bildiğini anlatmıştır.

2) Hak Teâlâ, inananları, hem Müslümanlara, hem de zımmî (İslam vatandaşı gayr-ı müslim) lere tasadduk etmeye teşvik ettikten sonra, *"İnfâk ettiğiniz mal, size tamamen geri ödenecektir"* buyurarak, bu sadakaların mükâfatının mutlaka verileceğini beyan etmiştir. Sonra bu ikinci âyette, insanları bu sayılan olgun vasıflara sahip fakirlere tasaddukta bulunmaya teşvik etmiştir. Bu şekilde verilecek sadakalar, infâkın en güzel ve sevaplı şekli olduğu için, bunun peşi sıra, bu tür infâkın sevabının büyüklüğüne delalet edecek şeyi zikretmiş ve, *"Siz, ne mal infâk ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir"* buyurmuştur. Bu, kudretli bir sultanın, hizmetini güzel bulduğu kölesine, "İtaatinin durumuna ve hizmetinin güzelliğine

ilmimin şâhit olması sana yeter" demesi gibidir. Bu söz, o sultanın, "mükâfatını alacaksın" demesinden daha güçlüdür.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

"Mallarını gece, gündüz, gizli, aşikâr (Allah yolunda) harcayanlar (yok mu) işte onların Rab Teâlâ katında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır" (Bakara, 274).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Gece-Gündüz, Gizli-Açık İnfak Edenler Hakkında Âyet**

Âyetin önceki âyetlerle irtibatı hususunda şu görüşler var:

1) Cenâb-ı Allah bir önceki âyette nafaka verilecek en uygun kimseyi beyân edince, bu âyette de en uygun nafaka verme şeklinin ne olduğunu açıklamış ve: *"Mallarını gece-gündüz, gizli-aşikâr (Allah yolunda) harcayanlar"* buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ bu âyeti, daha önce geçmiş olan "اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ" (Bakara, 271) âyetini te'kid etmek için zikretmiştir.

3) Bu âyet-i kerime, infâkın ahkâmı konusunda zikredilmiş olan âyetlerin sonuncusudur. Binaenaleyh, muhakkak ki Allahu Teâlâ böylece insanları, infâkların en mükemmel şekline iletmiş, irşat etmiş olur.

İKİNCİ MESELE: **Bu Âyetin Nüzul Sebebi**

Âyetin sebeb-i nüzûlüne dair şu görüşler zikredilmiştir:

a) Hak Teâlâ'nın, *" (Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir"* âyeti nazil olunca, **Abdurrahman İbn Avf, Suffe Ashâbı**'na birkaç dinar; **Hz. Ali** (r.a.) de yine Suffe ashâbına, geceleyin bir "vesk"[57] hurma gönderir. Böylece Allahu Teâlâ nezdinde, bu iki sadakanın en sevgilisi **Hz. Ali** (r.a.)'nin sadakası olmuş olur. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nâzil olur. Böylece de geceleyin verilen sadaka daha mükemmel olmuş olur.

57 Kûfelilere göre 200 kg.lık bir ölçü birimi. (Ç.)

b) İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "**Hz. Ali** (r.a.)'nin sadece dört dirhemi vardı. Böylece o, bunların birini geceleyin, birini gündüzün, birini gizlice ve diğer birini de aşikâre olarak tasadduk etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Seni, bu şekilde hareket etmeye sevk eden nedir?"* dedi. **Hz. Ali** : "Rabbimin bana va'dettiğini hak etmek istemem" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Rabbinin sana va'dettiğini hak ettin"* dedi. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimeyi indirdi.

c) Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerime **Hz. Ebu Bekir** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, kırk bin dinarın on binini gece; on binini gündüz, on binini gizli, on binini de açıktan tasadduk etmişti."

d) Bu âyet-i kerime, atları besleyip, onları cihâda hazırlama hakkında nâzil olmuştur. Çünkü **Ebu Hureyre,** besili bir ata rastladığında bu âyet-i kerimeyi okumuştu.

e) Âyet-i kerime her durum ve her vakitte sadakalarının kendilerini hayra teşvik etmiş olduğu kimseler hakkında umumîdir. Binaenaleyh, bu kimselere bir kimsenin ihtiyaç içinde olduğu haberi ulaştığında, onlar hemen bu ihtiyacı karşılamaya çalışır, onu geciktirmeden, herhangi durum ve zamanla kayıtlamazlardı. İşte bu, bu hususta ileri sürülen görüşlerin en güzelidir. Çünkü bu âyet-i kerime, infâk hükmünün beyânı hususunda zikredilmiş olan âyetlerin en sonuncusudur. İşte bu sebeple hiç şüphesiz bu âyet-i kerimede infâk şekillerinin en mükemmeli zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc "Bu âyet-i kerimenin başındaki "اَلَّذِينَ" lâfzının mahallinin müptedâ olmak üzere, merfû olduğunu söylemiş ve Hak Teâlâ'nın "فَلَهُمْ" sözünün başındaki fâ harfinin de şart ve cezâ manasını tazammun eden "اَلَّذِينَ"nin cevâbında gelen harf olması da caizdir" demiştir. Buna göre âyetin takdiri, مَنْ أَنْفَقَ فَلَا يُضَيِّعُ اَجْرَهُ "Kim infâkta bulunursa, Allah onun ecrini zayi etmez" şeklinde olmuş olur.

Bunun izahı da şöyledir: Bir kimse, اَلَّذِي اَكْرَمَنِي لَهُ دِرْهَمٌ "Bana ikramda bulunanın, bir dirhemi vardır" derse, bu söz o dirhemin ikrâmdan dolayı verilmiş olduğunu ifâde etmez. Ama, اَلَّذِي اَكْرَمَنِي فَلَهُ دِرْهَمٌ "Kim bana ikramda bulunursa, ona bir dirhem var!" sözü, bu dirhemin o kişinin yapmış olduğu ikrâma mukabil olduğuna delâlet eder. İşte âyet-i kerimedeki

fâ harfi de infakta bulunan insanların elde edecekleri ücretin ancak o infakları sebebiyle olacağına delâlet eder. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerimede, gizlice sadaka vermenin, açıkça sadaka vermeden daha efdal olduğuna bir işâret vardır. Bu böyledir; çünkü âyet-i kerimede gece, gündüzden; "gizli" de "aşikâr" kelimesinden önce zikredilmiştir.

Hak Teâlâ'nın, فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"İşte onların Rab Teâlâ katında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır"* buyruğunun manası açıktır. Ancak ne var ki, bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet-i kerime, mü'minlerin kıyamet gününde herhangi bir korkuya kapılmayacaklarına delâlet etmektedir. Bu husus, Hak Teâlâ'nın, *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* (Enbiyâ, 103) âyetiyle de kuvvetlenir.

İKİNCİ MESELE

Bu ehl-i sünnetçe, peşinden herhangi bir küfrün bulunmama şartına bağlıdır. **Mu'tezile**'ye göreyse, bunun peşinden "ihbât" edici bir kebîrenin bulunmaması gerekir. Biz bu meseleyi daha önce çok güzel bir biçimde izah ettik. İşte burada, infâkın hükümlerini beyân hususunda zikredilmiş olan âyetler sona ermektedir.

Ribâ (Faiz) Hakkında Hüküm

اَلَّذِينَ يَاْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِى يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوٓا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَآءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

"Ribâ yiyenler, ancak kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Böyle olması da onların, 'Alım-satım da ancak ribâ gibidir' demelerindendir. Halbuki Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır. Kim Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse, geçmişi ona, ve işi de Allah'a aittir. Kim

de tekrar dönerse, onlar ateşin yârânıdırlar ki, orada onlar ebedi kalıcıdırlar" (Bakara, 275).

Bakara Sûresi'nin bu âyetlerinde zikredilen hükümlerin ikincisi "Ribâ" hükmüdür.

Bil ki ribâ (faiz) ile sadaka arasında, zıt yönden bir münasebet vardır. Çünkü sadaka, Allah'ın emri sebebiyle, kişinin malını noksanlaştırmasıdır. Ribâ ise, Allah'ın yasakladığı bir şekilde, kişinin malını artırma isteğinden ibarettir. Bu bakımdan, bu iki şey birbirinin zıddıdırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah ribânın bereketini tamâmen giderir, sadakaları ise artırır"* (Bakara, 276) buyurmuştur. Binaenaleyh ribâ ile sadaka arasında, işte bu yönden bir çeşit ilgi bulunduğu için, Cenâb-ı Allah sadakanın hükmünden sonra, ribânın hükmünü zikretmiştir.

Ribâ Hakkında "Yemek" Tabirinin Delâleti

Allahu Teâlâ'nın اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا *"Ribâ Yiyenler"* sözünden murat, "ribâ (faiz) ile alış-veriş edenler" demektir. Maksadın büyüğü "yeme" ile alakalı olduğu için Cenâb-ı Hak, bunu *"Yiyenler"* tabiriyle anlatmıştır. Nitekim O, *"Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler"* (*Nisa,* 10) buyurmuştur. Yetimin malını yemek caiz olmadığı gibi, telef edip heder etmek de câiz olmaz. Fakat Allahu Teâlâ, bu âyetinde *"yiyenler"* tabiri ile, yeme dışındaki tasarruflara da dikkat çekmiştir. Allahu Teâlâ'nın, *"Aranızda, mallarınızı haksız yollarla yemeyin"* (Bakara, 188) âyeti de böyledir.

Hem sonra câhiliyye devri insanlarının yaptığı gibi, parada artma manasına olan ribânın kendisi yenilmez, ancak onunla yiyecek şeyler satın alınmak sureti ile yenilmiş olur. Bundan murat, ribâ (faiz) ile alış-veriş yapmaktır. Böylece Allahu Teâlâ, zikrettiğimiz tehdidi ile, ribâ ile muamele yapmaktan men etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, لَعِنَ اٰكِلَ الرِّبَا وَمُوكِلَهُ وَشَاهِدَهُ وَكَاتِبَهُ وَالْمُحَلِّلَ لَهُ *"Ribâ (faiz) yiyen, yediren, şahidi olan, onu yazan ve onu helal sayan lanetlenmiştir"*[58] buyurmuştur. Bütün bunlardan hareketle ribânın haramlığının sadece onu yeme ile ilgili olmadığını anladık. Keza "tard" ve "aks"in[59] şehadetiyle sabit olmuştur ki haram olan şeyin haram-

58 **Ebu Davud,** Büyû, 4 (3/244); **Tirmizî,** Büyû 2 (3/512).

59 **Tard,** illeti bulunduğu için, hükmün de bulunması; **aks** ise, illeti bulunmadığı için hükmün de bulunmamasıdır. (Ç.)

lığı, diğer bütün tasarruflar içinde sadece "yeme"ye münhasır değildir. Bu dört izah ile, âyette bahsedilen "ribâ yemek"ten muradın, ribâ ile alış-veriş yapma olduğu sabit olur.

Ribâ (Faiz) ile İlgili Bazı Meseleler

Ribâ ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır. Şöyle ki:

BİRİNCİ MESELE

"Ribâ" lügatte fazlalık manasından ibarettir. Bu manada رِبَا الشَّيْءُ يَرْبُو "O şey arttı, artıyor" denilir.

Allahu Teâlâ'nın, اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ *"Harekete gelir, kabarır"* (Hacc, 5) yani artar, âyeti de bu manadadır. Bir insan ribâ ile iştigal ettiğinde "أَرْبَى الرَّجُلُ" denilir. Hadis-i şerifteki, "مَنْ أَجْبَى فَقَدْ أَرْبَى" *"Kim "icbâ" yaparsa faizle alış-veriş yapmış olur"* sözü de böyledir. Buradaki **icbâ,** ürünün iyice kendini belli etmeden onu toptan satmaktır. İşte "ribâ"nın Arapça'daki manası budur.

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** râ harfinin kesreli oluşundan dolayı bâ harfini imâle ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bâ harfini fethalayarak, kelimeyi "tefhim" ile okumuşlardır. Bu kelime Mushaflarda "اَلرِّبٰوا" şeklinde vâv ile yazılmıştır. Sen onu, elif, vav ve ya ile yazabilirsin.

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu kelime, "صَلٰوةٌ" ve "زَكٰوةٌ" kelimeleri gibi, tefhim ile okuyanlara göre, vav ile yazılır. Cemî vâv'ına benzetilerek vâv'dan sonra bir de elif yazılır".

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Ribânın Çeşitleri**

Ribâ, **ribe'n-nesie** ve **ribe'l-fadl** olmak üzere iki kısımdır.

Ribe'n-nesie, câhiliyye devrinde bilinen ve yaygın olan fâiz şeklidir. Bu böyledir, çünkü câhiliyye Arapları birisine verilen ana para aynı kalmak şartıyla, her ay belli bir miktar almak üzere borç para verirlerdi. Borcun vakti geldiği zaman da, borçlu olandan, verdikleri parayı aynen isterlerdi. Eğer borçlu bu parayı veremez ise, alacaklı olanlar, hem borcun müddetini uzatırlar, hem de alınacak para veya malın miktarını artırırlardı. Cahiliyyedeki insanların yaptıkları ribâ (faiz) şekli işte budur.

"Ribe'l-fadl", bir diğer tâbir ile, **"ribe'n-nakd"**a gelince, bu, meselâ bir ölçek buğdayın, iki ölçek buğday ile alınıp-satılması ve benzeri muamelelerdir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: **İbn Abbas** (r.a.)'ın bu ribâlardan sadece birinci kısmı haram saydığı, ribânın sadece **"nesie"**de olacağını ve **"ribe'l-fadl"**in câiz olduğunu söylediği nakledilmiştir. Bundan dolayı kendisine **Ebu Sâîd el-Hudri** (r.a.), "Allah'ın Resûlü'nden senin şâhit olmadığın ve duymadığın şeylere şâhit oldum ve duydum" demiştir. Sonra **İbn Abbas** (r.a.)'ın bu görüşünden vazgeçtiği rivâyet edilmiştir.

Muhammed İbn Sîrin şöyle demiştir: "Biz bir evde idik, **İkrime** de bizimle beraber idi. Derken bir adam:

."Ey **İkrime, İbn Abbas**'la beraber falancanın evinde iken ne olduğunu hatırlamıyor musun?" dedi. **İkrime** de:

"Ben, ribâ ile alış-veriş yapmayı[60] helâl saymıştım, bana Hz. Peygamber'in onu haram kıldığı haberi ulaşmıştı. Bunun üzerine ben: 'Şâhit olun ki ben de ribâyı haram sayıyor ve ondan uzaklaşıp Allah'a yöneliyorum' demiştim" dedi. **İbn Abbas**'ın delili âyetteki, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* beyanının, peşin olarak bir dirhemin iki dirheme satılabileceği manasını içine alıp, *"ribâyı haram kılmıştır"* hükmünün ise bunu içine almamasıdır. Çünkü "ribâ" fazlalık manasınadır. Her fazlalık haram kılınmamıştır. Aksine âyetteki, *"ribâyı haram kılmıştır"* sözü, sadece câhiliyye insanlarının aralarında "ribâ" saydıkları o belli akdi içine alır ki o da **"ribe'n-nesie"**dir. Binaenaleyh Allahu Teâlâ'nın *"ribâyı haram kılmıştır"* buyruğu sadece **ribe'n-nesîe** hakkında olmuş olur. Bu sebeple âyetteki, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* sözünün de **ribe'n-nakd** (fadl)'i içine aldığı, *"ribâyı haram kılmıştır"* ifâdesinin ise bunu içine almadığı, binaenaleyh bunun helâl olmaya devam etmesinin gerektiği sâbit olmuş olur. **"Ribe'l-fadl** hadisle haram kılınmıştır" da denilemez, çünkü bu, Kur'an'ın zâhirinin haber-i vâhid ile tahsis edilmesi manasına gelir ki, câiz değildir. İşte **İbn Abbas**'ın görüşü budur. Bu görüşün neticesi, Kur'an'ın haber-i vâhidle tahsis edilmesinin câiz olup olmadığı meselesine dayanır.

Müctehitlerin ekserisi, ribânın her iki kısmının da haram olduğunda ittifak etmişlerdir.

Birinci kısmın, yani ribe'n-nesîe'nin haramlığı, Kur'an ile; ikinci kısmın, yani ribe'l-fadl'ın haramlığı ise sünnet iledir.

60 Tefsirin Arapçasında her ne kadar burada "برأی" kelimesi yer almakta ise de, bunun siyak-sibakın delaletiyle "ربا" olması gerektiğini düşündük ve tercümeyi buna göre yaptık. Şayet, yazılı şekle göre tercüme edersek mana şöyle olur: "Ben, şahsi görüşümle, bu davranışı mubah saymıştım" olur. (Ç).

Sonra sünnet, ribe'l-fadl'ın, hadiste zikredilen altı şey hakkında söz konusu olduğuna delâlet eder.[61] Âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Fakihlerin çoğu, ribe'l-fadl'ın, hadiste zikredilen altı maddeye hasredilmeyeceği, aksine bu hadisin hükmünün diğer maddelerde de câri olduğu kanaatindedirler. Kıyası bir delil olarak kabul etmeyen âlimler, bu haramlığın sadece hadiste geçen altı madde hakkında olduğunu söylemişlerdir. Bunların delilleri şunlardır:

Birinci Delil: Hz. Peygamber ölçülüp tartılan şeyleri, yiyecekleri ve katıkları dört şeye tahsis etmiştir. Eğer hüküm bütün ölçülüp tartılanlar ve yiyecekler hakkında olsaydı, o zaman Hz. Peygamber, "Ölçülüp tartılabilen şeyi, ölçülüp tartılan başka bir şeye karşılık, fazla olarak alıp satmayın" veyahut da "Yiyecekleri yiyecekler ile, fazla olarak alıp satmayın" derdi. Çünkü bu hüküm daha kısa ve daha anlamlıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle demeyip, dört şey zikredince, haramlığın sadece onlara has olduğunu anlamış oluruz.

İkinci Delil: Biz, Allahu Teâlâ'nın, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* sözünün, **ribe'n nakd**'in helâlliğini ifâde ettiğini söylemiştik. Sizler ise, ribe'n- nakd (fadl)'in, altı şey hakkında gelen haber-i vahid ile, âyetin umûmi hükmünden çıkararak, bu haramlığı kıyas yolu ile onların dışındakilere de verdiniz. Böylece bu, o altı şeyi de içine alan Kur'an'ın âyetinin umûmî manasını, haber-i vâhid ile tahsis etmek olur. Bu altı şeyin dışında hüküm, kıyas yolu ile, yine haber-i vâhid ile sabit olmuş olur. Bu gibi kıyaslar haber-i vahidden daha zayıftır. Haber-i vahid de, Kur'an'ın zâhirinden daha zayıf bir delildir. Binaenaleyh sizin yaptığınız daha zayıf olanı, daha güçlü delile tercih etmek olur ki, bu câiz değildir.

Üçüncü Delil: Nassın mahallinden, nass mahalli olmayana geçmek, ancak, nassın varid olduğu hususta, hükmü ta'lil etmek (illetini bildirmek) vasıtasıyla mümkündür; bu da caiz değildir. Bunun birinci sebebi, Allah'ın hükmünü ta'lil etmeyi (hükmün sebebini bildirmeyi) gerektirmesidir ki Usulü'd-Dîn ilminde sabit olduğu üzere bu sebebi bilmemiz imkânsızdır.

---

61 Ribâ hakkındaki meşhur hadis şudur:

قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اَلذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ اَوِ اسْتَزَادَ فَقَدْ أَرْبَى، اَلْآخِذُ وَالْمُعْطِي فِيهِ سَوَاءٌ

Müslim, Müsâkat, 82; Resulûllah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Altınla altın, gümüşle gümüş, buğdayla buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz, misli misline ve elden ele (mübadele edilmesi caiz)dir. Her kim artırır yahut fazla almak isterse, muhakkak ribâ yapmış olur. Bunda alan ve veren müsavidir."

İkinci sebebi, nass varid olan hususta hükmün malum olmasıdır. Dil (lisan) ise zannîdir. Ma'lumu maznuna bağlamak caiz değildir. Cumhur-u fukaha ribe'l-fadl'ın haramlığının, bu altı kalem eşyaya münhasır olmadığında müttefiktirler. Onlara göre bilakis diğer eşyada da ribâ cereyan eder. Ayrıca malûmdur ki, herhangi bir hükmü, nass mahallinden nass mahalli olmayan meseleye nakletmek (orada geçerli kılmak), nass mahallinde sabit olan hükmün illetini, nass mahalli olmayan meselede de göstermekle mümkün olabilir. İşte bundan ötürü âlimler, illeti izah ederken muhtelif görüşler ortaya koymuşlardır:

Birinci Görüş: İmam Şafii (r.a.)'nin görüşüdür. Buna göre, ribânın haram oluş illeti, dört şeydeki tad ile cins birliği ve altın ile gümüşteki peşin oluştur.

İkinci Görüş: Ebu Hanife (r.a.)'nin görüşüdür. Buna göre, miktarı belirlenebilen her şeyde ribâ (faiz) söz konusu olur. Altın ve gümüş paradaki ribânın illeti, tartılabilir olma; diğer dört şeyde ise ölçülebilme ve cins birliğidir.

Üçüncü Görüş: İmâm Malik (r.a.)'in görüşüdür. Ona göre haramlığın illeti, yiyecek olma veyahut da yemeye elverişli olma özelliğidir ki, bu ikinci özellik, meselâ tuzda vardır.

Dördüncü Görüş: Abdulmelik İbn el-Mâcişûn'a âit olan görüştür. Ona göre, insanların istifade ettikleri her şeyde ribâ câridir.

Âlimlerin ribâ (faiz) ile ilgili görüşlerinin özeti budur. Meselenin detayına inmek, tefsire uygun değildir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Ribânın (Faizin) Haram Kılınmasının Hikmetleri**

Âlimler, ribânın haram oluş hikmeti hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Ribâ, insanın malını, bir karşılık vermeden almak demektir. Çünkü bir dirhemi, iki dirhem karşılığında alıp-satan, fazladan karşılıksız bir dirhem almış olur. İnsanların, mallarına ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla malın, bu bakımdan büyük bir saygınlığı (hürmeti) vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): حُرْمَةُ مَالِ الْإِنْسَانِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ *"İnsanın malının haramlığı kanın-canın haramlığı gibidir"*[62] buyurmuştur. Binaenaleyh, bir insanın malını karşılıksız almanın haram olması gerekir.

62 **Müsned,** 1/446.

İmdi şâyet, "Anaparanın, o kimsenin elinde uzun müddet kalmasının, fazladan alınacak paraya bir karşılık sayılması niçin câiz olmasın? Çünkü anapara, şâyet bu müddet içerisinde esas sahibinin elinde olsaydı, onun bu parayla ticaret yaparak kazanç elde etmesi mümkün olurdu. Parayı borçluya verdiğine, borçlu da bu paradan istifade ettiğine göre, borçlunun alacaklıya, o paradan ettiği istifadeye karşılık fazladan bir para vermesi, yadırganmamalıdır" denilir ise, biz deriz ki: Sizin bahsettiğiniz istifâde, olması da olmaması da muhtemel mevhum (var sayılan) bir şeydir. Halbuki anaparadan fazlasını almak, kesin bir iştir. Binaenaleyh kesin olanı, varsayılan zannî bir şeyden dolayı elden çıkarmak, her halükârda zarardır.

b) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, ribâyı (faizi), insanları çalışmaktan alıkoyacağı için haram kılmıştır. Çünkü parası olan kimseler, ister vâdeli, ister peşin olsun, yapacakları ribâ akdi vasıtasıyla kâr elde etme imkânını bulduklarında, geçimlerini kolayca sağlarlar ve çalışma, ticaret ile güç sanatların meşakkatlerine girmezler. Bu da, insanların menfaatlerinin zedelenmesi neticesine götürür. Halbuki âlemin menfaatinin, ancak ticaret, sanat ve el sanatları ile, imar ile nizam ve düzene girdiği malumdur.

c) Şu izah da yapılmıştır: Ribâ muamelesinin haramlığındaki hikmet, bunun insanlar arasında bilinen ve yaygın olan karzın (borçlanmanın) sona ermesine sebep olmasıdır. Çünkü ribâ haram kılındığında, insanlar borç para vermekten ve bu yaygın borç vermeyi sürdürmekten hoşlanırlar. Eğer ribâ helâl olsaydı, ihtiyaç sahiplerinin içinde bulunduğu zaruret, bu ihtiyaç sahibini, aldığı bir dirheme mukabil iki dirhem ödemeye mecbur ederdi. Bu da, eşitliğin, ma'ruf ve ihsanın sona ermesi neticesine götürür.

d) Genel olarak borç veren zengin, borç alan da fakirdir. Binaenaleyh ribâ akdinin câiz olduğunu söylemek; zengine, fakir ve güçsüz kimseden fazladan para alma imkânı vermek olurdu. Bu ise rahîm olan Allah'ın rahmetinden dolayı, câiz değildir.

e) Ribânın haramlığı nass (âyet) ile sâbittir. Mükellefiyetlerin hepsinin hikmetinin, insanlarca bilinmesi şart değildir. Biz, ribâ ile ilgili hikmetin ne olduğunu kesin olarak bilmesek bile, ribâ akdinin haram olduğunu kesin bilmek gerekir.

Allahu Teâlâ'nın "لَا يَقُومُونَ" buyruğu hakkında, müfessirlerin ekserisi, bundan muradın kıyamet günündeki kalkış olduğunu; diğer bazıları da

bundan muradın kabirden kalkış olduğunu söylemişlerdir. Bil ki bu iki görüş arasında bir zıddiyet yoktur. Binaenaleyh lâfzı her iki manaya da almak gerekir.

Şeytan Çarpmasının Buradaki Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ *"Ancak, kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi..."* tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette geçen "تَخَبَّطَ" kelimesinin manası, rastgele vurmaktır. Herhangi bir iş hususunda gelişigüzel hareket eden ve onda doğru olanı bulamayan kimseye, إِنَّهُ يَخْبِطُ خَبْطَ عَشْوَاءَ "O rastgele gidiyor" denilir. Yine خَبَطَ الْبَعِيرُ لِلْأَرْضِ بِأَخْفَافِهِ "Deve, yeryüzünde gelişigüzel yürüdü" denilir. Birisini şeytan çarpıp delirttiğinde "تَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ" denilir. Çünkü delilik, şaşkınlık içinde gelişigüzel vurmaktır. Şeytanın çarpıp delirtmesine "خَبْطَةٌ" denilir. Yine, "Onda bir delilik var" manasında "بِهِ خَبْطَةٌ مِنْ جُنُونٍ" diye de kullanılır. Âyetteki "اَلْمَسُّ" delilik demektir. مُسَّ الرَّجُلُ "Adam delirdi"; فَهُوَ مَسْمُوسٌ "O, delirmiştir" ve بِهِ مَسٌّ "Onda bir delilik var" denilir. Bu kelimenin asıl manası, el ile dokunmaktır. Buna göre sanki, şeytan o insana dokunmuş ve onu delirtmiştir. Delilik "مَسٌّ" diye adlandırılmıştır. Nitekim şeytan, insanı çarpar ve onu ayakları altında çiğneyerek delirtir. Bundan dolayı delilik, "خَبْطَةٌ" diye de adlandırılmıştır. Buna göre, çarpma (habta) ayak ile, mes ise el ile olmuş olur. Sonra bu hususta iki sual vardır:

Birinci Sual: "Tehabbut", "tefa'ul" veznindedir. Binaenaleyh bu babdan olup "lâzım" manasına gelen o fiil nasıl müteaddi manası ifâde eder?"

Cevap: "تَقَسَّمَ" fiilinin "قَسَّمَ" ; "تَقَطَّعَ" fiilinin de "قَطَّعَ" manasına gelmesi gibi, "تَفَعَّلَ" babı da çoğu kez "فَعَّلَ" manasına gelir.

İkinci Sual: Âyetteki "مِنَ الْمَسِّ" tabirindeki "مِنْ" harf-i cerri neye taalluk etmektedir?

Biz deriz ki: Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu "لَا يَقُومُونَ" fiiline taalluk etmektedir. Buna göre âyetin takdiri, "Onlar kendilerinde bulunan mess (çarpılma)den, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalkışı gibi kalkarlar" şeklinde olur.

b) Bu, âyetteki "يَقُومُ" fiiline taalluk eder. Buna göre takdir, "Onlar ancak, mess (dokunma) sebebi ile çarpılmış kimsenin kalkışı gibi kalkarlar" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle der: "İnsanlar, sar'alı kimseye, "şeytan dokunduğu ve çarptığı için bu hal onun başına gelmiştir" derler. Bunun aslı yoktur. Çünkü şeytan insanları delirtip öldürmeye kâdir olacak kadar güçlü değildir. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delildir:

a) Hak Teâlâ'nın şeytanlardan naklettiği şu sözleri.. *"Zaten benim, siz (insanlar) üzerinde hiçbir hükmüm ve nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz"* (İbrahim, 22). Bu âyet, şeytanın insanları delirtmeye, öldürmeye ve onlara eziyet etmeye gücü olmadığı hususunda açık bir nasstır.

b) Şeytanın ya kesif bir cisim, veya lâtif bir cisim (ruhani bir varlık) olduğu söylenebilir. Eğer şeytan kesif bir cisim ise, görülmesi ve müşahede edilmesi gerekir. Çünkü onun kesif olması ve görülmesi mümkün olduğu halde görülemez ise, o zaman bizim yanımızda güneşler, yıldırımlar, şimşekler ve dağların bulunup da bizim onları görmememiz de câiz olurdu. Bunu iddia etmek büyük bir cehalettir. Bir de, şâyet şeytan kesif (maddi) bir cisim olsaydı, insanın içine girmesi nasıl mümkün olurdu? Şeytanın hava gibi lâtif bir cisim olmasına gelince, bu gibi varlıklarda bir katılığın ve gücün bulunması imkânsızdır. Binaenaleyh şeytanın, insanı delirtmeye ve öldürmeye kâdir olması imkânsızdır.

c) Şâyet şeytan insanı delirtmeye ve öldürmeye muktedir olsaydı, peygamberlerin mu'cizelerine benzer şeyler yapabilirdi. Bu da, nübüvvet müessesesine ta'n edilmesine sebebiyet verirdi.

d) Şâyet şeytan buna kâdir ise, o zaman daha niçin mü'minlerin azılı düşmanı olmasına rağmen, hepsini çarpıp delirtmiyor, onların mallarını alıp durumlarını bozmuyor, sırlarını ortaya koymuyor ve akıllarını gidermiyor? Bütün bunlar, asılsızlığı âşikar olan şeylerdir.

Şeytanın insanı delirtebileceğini ve öldürebileceğini söyleyenler ise şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

a) Rivâyet edildiğine göre; şeytanlar, **Hz. Süleyman İbn Davud** (a.s.) zamanında, Allah'ın da: *"(Cinler) Süleyman, kalalar, heykeller, büyük havuzlar*

gibi çanaklar ve sabit kazanlardan, ne dilerse yaparlardı" (Sebe, 13) buyurduğu gibi, güç işlere girip, onları yapabiliyorlardı. Buna şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ cinleri, **Hz. Süleyman** (a.s.) zamanında mükellef tutmuştu. İşte bundan dolayı, bu gibi şeyleri yapabiliyorlardı. Bu, **Süleyman** (a.s.)'ın mu'cizelerinden idi.

b) Tefsir etmekte olduğumuz âyetteki *"Şeytan çarpmış olan kimse"* tabiridir. Bu ifâde, şeytanın dokunarak insanları delirttiği hususunda açık bir nastır. Buna şöyle cevap verilir: Şeytan, neticesinde sar'a ortaya çıkan, eziyet verici vesvesesi ile insana dokunur. Bu, **Eyyub** (a.s.)'un, *"Gerçekten şeytan beni meşakkate ve azaba (hastalığa) düşürdü"* (Sâd, 41) sözünde ifâde ettiği hususdur. Sar'a, vesvese anında ortaya çıkar. Çünkü Allahu Teâlâ, insanı zayıf tabiatlı ve ödlek olarak yaratmıştır. Çünkü vesvese esnasında hemen korkar, cesareti kırılır ve böylece de, korkak birisinin ıssız bir yerden korkup yere yığılması gibi, yığılır kalır. İşte bu manadan ötürü, böyle bir çarpma kâmil, fâzıl, akıllı ve mazbut kimselerde görülmez. Ancak bu zayıf mizaçlı ve eksik akıllı kimselerde bulunur." İşte, bu konuda **Cübbâî**'nin söylediği bütün şeyler bunlardan ibarettir.

Kaffâl, bu konuda şu izahı yapar: "İnsanlar, sar'ayı şeytan ve cinlerden bilirler. Bundan dolayı da, âyette onlara, bu hususdaki zanlarına göre hitap olunmaktadır. Yine insanlar, bir şeyi kötülemek istedikleri zaman, onu şeytana nisbet etmeyi adet haline getirmişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ *"Tomurcukları şeytanların başları gibidir"* (Saffat, 65) buyurmuştur."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bu Âyetin Tefsirinde Müfessirlerin Başlıca Görüşleri**

Müfessirlerin âyetin tefsiri hususunda şu değişik görüşleri vardır:

Birinci Görüş: Ribâ (faiz) yiyenler, kıyamet gününde cin çarpmış gibi kalkarlar. Bu, ribâ yiyenlere has bir alâmettir. Böylece mahşerdekiler, bu alâmet sayesinde, onların dünyada iken ribâ yediklerini anlamış olurlar. Buna göre âyetin manası, "Onlar kıyamet günü, şeytanın çarptığı kimseler gibi, mecnun olarak kalkarlar" şeklindedir.

İkinci Görüş: Vehb İbn Münebbih şöyle der: "Allahu Teâlâ bununla şunu kastetmektedir: İnsanlar, diriltilip kabirlerinden kaldırıldıklarında -bir âyette: *"Onlar, kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar"* (Meâric, 43) buyrulduğu gibi- hızlıca çıkarlar. Ribâ yiyenler ise böyle çıkamazlar. Çünkü onlar, şeytanın çarptığı kimseler gibi, düşe kalka yürürler. Çünkü onlar, dünyada iken ribâ yemişlerdir. Böylece Hak Teâlâ, onların dünyada yedikleri

bu şeyi, kıyamet günü karınlarında artırmış ve onları ağırlaştırmıştır. Onlar kalkar ve düşerler. Koşmak isterler, fakat koşamazlar."

Bu görüş, birinci görüşten farklıdır. Çünkü buna göre, ribâ yiyenlerin koşamamaları, karınlarının ağırlığı sebebiyledir, delilikten dolayı değildir. Bu görüş, İsrâ hadîsi ile ilgili hadis-i şerifte rivâyet edilen hususlarla da kuvvet bulur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Cebrail beni (İsrâ gecesi) her biri koca bir ev gibi olan insanların yanına götürdü. Onlardan her biri kalkmak istiyor, fakat karnı onu çektiği için tekrar düşüyordu. Bunun üzerine ben, 'Ey Cibril, kimdir bunlar?' dediğimde O, 'ribâ yiyenler ancak, kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi kalkarlar' dedi."*

Üçüncü Görüş: Bu, Hak Teâlâ'nın *"Takvaya erenler, kendilerine şeytandan bir ârıza dokunduğu zaman, iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar görüp bilmişlerdir"* (A'raf, 201) âyeti gibidir. Çünkü şeytan, insanı lezzet ve şehevî arzuların peşine düşmeye ve Allah'tan başka şeylerle meşgul olmaya davet eder. Şeytanın dokunmasından murat, işte budur. Bu durumda olan herkes dünya işleri hususunda cin çarpmış gibi olur. Bazen şeytan onu, nefsine ve hevasına doğru; bazen de melek dine ve takvaya doğru çeker. Böylece o insanda birbirini tutmayan hareketler, çeşitli fiiller ve yalpalamalar meydana gelir. İşte şeytanın dokunması ve vesvesesi sebebi ile olan çarpma budur. Ribâ yiyen kimse de, hiç şüphesiz dünya sevgisinde ileri gitmiş ve kendisini olmadık tehlikelere atmış demektir. Kişi bu sevgi ile öldüğü zaman, onun bu sevgisi kendisi ile Allah arasında bir perde olur. İnsanın mal sevgisinden dolayı, dünyada meydana gelen bu çarpılma, ahirette bir başka çarpılmanın sebebi olmuş ve onu, Allah ile kendisi arasına perde çekmiş, Allah'tan mahrum kalma zilletine düşürmüştür. Bu izah ve görüş, bence, naklettiğimiz ilk iki görüşten daha doğrudur.

Allahu Teâlâ'nın, "ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا" *"Böyle olması onların, 'alım-satım da ribâ gibidir' demelerindendir"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu insanlar, şu benzerlikten dolayı, ribânın da helâl olduğu görüşündedirler: "Birisi, bir elbiseyi on dirheme satın alıp, sonra onu on bir dirheme satarsa bu helâl olmaktadır Aynen bunun gibi, on dirhemi, on bir dirheme sattığı zaman da bunun helâl olması gerekir. Çünkü aklen bu iki

durum arasında herhangi bir fark yoktur. Bu ribe'l-fadl hakkındadır. Ribe'n-nesie de böyledir. Çünkü bir insan o anda on dirhem değerinde olan bir elbiseyi, parasını bir ay sonra almak üzere on bir dirheme satarsa câiz olur. Tıpkı bunun gibi, on dirhemi, bir ay sonra geri almak üzere on bir dirhem mukabilinde verir ise, bunun da câiz olması gerekir. Çünkü aklen bu iki şekil, birbirinden farklı değildir. Zirâ birinci şekiller, iki taraf arasında bir rıza olduğu için câizdir. İkinci şekillerde de, taraflar arasında bir rızâ olduğuna göre, bunların da câiz olması gerekir. Alış-veriş, ihtiyaçları gidermek için meşru kılınmıştır. İnsanın o anda elinde hiçbir şeyin bulunmaması, fakat şiddetli ihtiyaç içinde olması ve ileride birçok mallara sahip olması mümkündür. İmdi eğer ribâ câiz olmaz ise, elinde parası bulunan kimse, o insana hiçbir şey veremez, böylece de o insan ihtiyaç ve sıkıntı içinde kalmaya devam eder. Fakat ribâ câiz olsa, parası olan kimse, karşılığında daha fazlasını alacağı için, o insana para verir; o insan da, mal elde ettiğinde, borcunu fazlasıyla verebilir. Mal elde edildiği zaman, fazlasıyla borcu ödemek, o insan için, devamlı ihtiyaç içinde sürünmekten daha kolaydır. İşte bu durum, ribâ'nın (faiz'in) helâl sayılmasını gerektirir. Nitekim biz, ihtiyaçlar karşılansın diye, diğer alış-verişlerin helâl olduğuna hükmetmişiz. "İşte bu insanların alış-verişi ribâ'ya benzetişleri böyledir. Allahu Teâlâ, buna, tek bir sözle cevap vermiştir. O da, şu âyettir: وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا *"Halbuki Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır."* Cenâb-ı Hakk'ın bu cevabının izahı şöyledir:

"Sizin söylediğiniz husus, nassa, kıyâs ile karşı koymaktır. Bu ise, şeytanın işidir. Çünkü Allahu Teâlâ, şeytana, **Hz. Adem** için secde etmesini emredince kıyas yapıp Allah'ın emrine karşı çıkarak, *"Ben ondan hayırlıyım. (Çünkü) beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın"* (A'raf, 12) demiştir.

Bil ki kıyası delil olarak kabul etmeyen âlimler de aynı yoldan giderek, "şâyet din, kıyâs ile olsaydı, bu şüphenin haklı bulunması gerekirdi. Bu şüphe kabul edilmediğine göre, dinin kıyâs ile değil, nass ile olabileceğini anlamış oluruz" demişlerdir.

Kaffâl (r.h.), bu iki meselenin birbirinden farklı oluşunu şöyle diyerek belirtir: "Değeri on dirhem olan bir elbiseyi, insan yirmi dirheme satsa, bu kimse elbiseyi yirmi dirhemlik kabul etmiş olur. Yirmi dirhem üzerinde, alan ve satan anlaştığında, elbise ve fiyat, alan ve satana göre, mal olarak birbirine denk sayılmış olurlar. Bundan dolayı, taraflar birbirinden

karşılıksız bir şey almamış olurlar. Fakat insan, karşılığında yirmi dirhem almak üzere on dirhem satarsa, karşılıksız fazladan on dirhem almış olur. "Onun karşılığı zaman bakımından tanınan mühlettir" denemez. Çünkü o, ne maldır, ne de kendisine işâret edilebilecek bir varlıktır. Binaenaleyh mühlet, fazladan alınan on dirhemin karşılığı sayılamaz. Bu izah ile, iki şekil arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ MESELE

"Böyle olması, onların, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" demelerindendir" âyetinin zâhiri, ribâyı alıp, haram olmasına rağmen yemekten ötürü değil, onu helâl saymadan dolayı yapılan ilâhî bir tehdidi gösterir. Buna göre, ribânın büyük günahlardan olduğu, bu âyetle sâbit olmaz.

Buna göre şâyet, "Bundan önceki ifadeler ribâ yiyenlerin kıyamet günü cin çarpmış gibi kalkacak olmalarının sebebinin, ribâyı yemeleri olduğunu gösterir" denir ise, biz de deriz ki, âyetteki; *"Böyle olması, onların 'Alım-satım da ancak ribâ gibidir' demelerindendir"* buyruğu o çarpılışın sebebinin sadece bu söz ve inanış olduğunu açıkça göstermektedir. Binaenaleyh bundan önceki kısmı te'vil etmek gerekir. Halbuki biz, âyette bahsedilen "yeme"den maksadın, bizzat yemek olmadığını söylemiş ve bunun delillerini getirmiştik. Siz bunu, ribâ ile tasarrufa hamlediyorsunuz. Biz ise onu, ribâyı helâl ve mahzursuz sayma manasına hamlediyoruz. Çünkü bazen "yeme" ile, o şeyin helâlliği ifâde edilir. Nitekim فُلَانٌ يَأْكُلُ مَالَ اللهِ قَضْمًا خَضْمًا "Falanca, Allah'ın malını, helâl-haram demeden yer." Yani "hepsini helâl görür" denir. Âyetteki "yeme"yi, helâl görme manasına aldığımızda, âyetin başı ile sonu birbirine uyar. Âyetin lâfzının delalet ettiği, işte budur. Fakat müfessirlerin çoğu âyeti ribâ akdini helâl görenlere karşı ilâhî bir tehdit manasına değil, ribâ ile alış-veriş yapanlara karşı bir tehdit manasına hamletmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin bu kısmı ile ilgili bir soru vardır, o da şudur: Niçin "Ribâ da ancak alış-veriş gibidir" denilmemiştir. Çünkü alış-verişin helâl olduğu ittifakla kabul edilmiş bir hususdur. Onlar ribâyı buna kıyas etmek istemişlerdir. Kıyas ise ihtilâflı olan hususun, üzerinde ittifak edilen hususa benzetilmesinden ibarettir. Binaenaleyh âyetin nazmının, "Ribâ da ancak alış-veriş gibidir" şeklinde olması gerekirdi. Bunun ters çevrilerek, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bu kimselerin maksadı, bizzat bu kıyasa sarılmak değil, aksine maksatları, ribâ ile alış-verişin matlup olan her yönden birbirine benzediğini ifâde etmektir. "Binâenaleyh birbirine denk sayılan iki şeyden birisinin helâl, diğerinin de haram olduğunu söylemek nasıl câiz olur?" demek istiyorlar. Bu takdire göre, bunlardan hangisi önce zikredilse veya sonra zikredilse câiz olur.

Ribâ Haram, Alış Veriş İse Mubahtır

Cenâb-ı Allah'ın, وَأَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا *"Halbuki Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"* beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cümlenin kâfirlerin sözlerinin devamı olması muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: "Alış-veriş ribâ gibidir, sizler ise, Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kıldı diyorsunuz. Bu nasıl düşünülebilir" diyorlar. Yani, "Bu ikisi, birbirinin aynısı olduğuna göre, biri helâl, diğeri haram kabul edildiğinde, aynı olan iki şeyi farklı görme olur. Bu ise, hakîm Allah'ın hikmetine uygun değildir" demektedirler. Buna göre, *"Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"* ifâdesi kâfirlerin akıldan uzak sayarak zikrettikleri bir söz olur. Fakat müfessirlerin çoğu, kâfirlerin sözünün "alış-veriş ribâ gibidir" sözü ile sona erip "Allah alış verişi helâl, ribâyı ise haram kılmıştır" cümlesinin Allahu Teâlâ'nın sözü olduğunda ittifak etmişlerdir. Müfessirlere göre Allah, bu farkı belirtmek ve kâfirlerin "alış-veriş ribâ gibidir" iddialarını iptal etmek üzere bunu bildirmiştir. Bu görüşün doğruluğunun birçok delilleri vardır:

Birinci Delil: Bu ifâdenin kâfirlerin sözü olduğunu söyleyenlere göre, bunda birtakım mahzuf ziyadeler takdir etmek gerekir. Mesela bu sözü istifham-ı inkâriye hamletmek veya (alay etme kastıyla) Müslümanların ağzından naklettiklerini, yani (size kalsa.... böyledir) şeklinde söylediklerini düşünmek gerekir. Halbuki bilindiği üzere, aslolan mahzuf söz takdir etmek değildir (Zaruret olmadıkça böyle yapılmaz). Fakat biz onu, Allah'ın kelâmı kabul edersek, böyle bir takdire ihtiyaç kalmaz. Binaenaleyh bu daha uygun olur.

İkinci Delil: Müslümanlar, baştan beri bütün alış-veriş meselelerinde bu âyeti delil getirmiş ve buna sarılmışlardır. Eğer onlar, bu sözün kâfirlerden nakledilen değil de Allah'ın kendi sözü olduğu kanaatinde olmasalardı,

bu âyetle istidlâl etmeleri câiz olmazdı. Bu delil hakkında, ikinci meselede bahsedilecektir.

Üçüncü Delil: Allahu Teâlâ bu sözün peşinden, *"Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de (ribâdan) vazgeçerse, geçmişi ona, ve işi de Allah'a aittir. Kim de tekrar dönerse, onlar o ateşin yaranıdırlar ki, orada ebedi kalıcıdırlar"* ifâdesini getirmiştir. Bunun zâhiri, kâfirlerin, *"Alış-veriş de ancak ribâ gibidir"* şüphesine sarıldıklarını, Allahu Teâlâ'nın da bu şüpheyi ve onun zayıflığını ortaya koyduğunu ifâde eder. Eğer, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"* hükmü, Allah'ın kendi sözü olmasaydı, bu şüphenin cevabı zikredilmiş olmaz ve *"Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse"* ifâdesinin burada getirilmesi uygun düşmezdi.

İKİNCİ MESELE: **Razi'ye Göre "وَأَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا" Âyeti Mücmeldir**

Şafiî (r.a.)'ye göre âyetteki, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"* sözü delil olarak kullanılamayacak mücmel âyetlerdendir. Bana göre uygun olan görüş de budur. Bu görüşün delilleri şunlardır:

1- Usûl-ü Fıkıh'ta, başında lâm-ı ta'rif bulunan müfred isimlerin, kesinlikle umûm ifâde etmediklerini, aksine onlardaki ma'rifeliğin, mahiyet itibari ile bir ma'rifelik olduklarını açıkladık. Durum böyle olunca, bunların hükmünün tek bir şeyde bulunduğunu söylemek ve bu şekilde amel etmek kâfidir.

2- Biz, bu kelimelerin umûm ifade ettiğini kabul etsek bile, bunların ifâde ettikleri umûmîliğin, cemî lâfızların ifâde ettiği umûmîlikten daha zayıf olduğunda şüphe etmiyoruz. Meselâ âyetteki "اَلْبَيْعُ" kelimesi, her ne kadar umum ifâde etse bile bunun cemî olan "اَلْبَيْعَاتُ" kelimesinin ifâde ettiği umûmîlik daha kuvvetlidir. Böylece Cenab-ı Hakk'ın "وَأَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ" sözünün zayıf bir umûmîliği gösterdiği ortaya çıkmış olur. Âyetin umûm ifâde ettiği kabul edilse bile, ona sayısız husûsîliğin ârız olması söz konusudur. Böyle bir umûmîlik, ne Allah'ın, ne de Resûlullah'ın sözüne uygun düşmez. Çünkü bu yalan olur, yalan da Allah için muhaldir. Çok az tahsis gören umûmî ifâdelerde ise bu câizdir. Çünkü genel olana umûmî denilmesi, Arapça'da meşhur olan bir örftür. Böylece bunu böyle bir umûma hamletmenin câiz olmadığı sâbit olur.

3- **Hz. Ömer** (r.a.)'in "Biz ona, ribânın ne olduğunu soramadan Allah'ın Resûlü bu dünyadan gitti" dediği rivâyet edilmiştir. Eğer bu lâfız umûmîliği

ifâde etmiş olsaydı, **Hz. Ömer** böyle demezdi. Onun sözünden biz, bu âyetin mücmel olduğunu anlıyoruz.

4- Hak Teâlâ'nın, وَاَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* buyruğu her türlü alış-verişin helâl olmasını, وَحَرَّمَ الرِّبٰوا *"ribâyı haram kılmıştır"* buyruğu da, her türlü ribânın haram olmasını gerektirir. Çünkü ribâ, fazlalık manasınadır. Halbuki kendisinden artış (kâr) beklenmeyen hiçbir alış-veriş yoktur. Buna göre bu âyetin başı, bütün alış-verişleri mubah, sonu da bütün alış-verişleri haram kılmıştır. Binaenaleyh, helâl olan haram olandan, bu âyetle ayırt edilemez. Bu bakımdan âyet mücmeldir. Bundan dolayı, helâl ile haramı iyece bilip tanımak için, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in açıklamalarına başvurmak gerekir.

Allahu Teâlâ'nın فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ *"Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de"* buyruğuna gelince bil ki, âyette fâil olarak gelen "mev'iza" kelimesinin müennesliği, hakiki olmadığı ve "va'z" manasına geldiği için, fiili müzekker olarak getirilmiştir. **Ubey** (r.a.) ve **Hasan el-Basri,** âyeti "فَمَنْ جَائَتْهُ" şeklinde okumuşlardır.

"فَلَهُ مَا سَلَفَ" Buyruğunun Tahlîli

Allahu Teâlâ bundan sonra فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ *"vazgeçerse, geçmişi ona âittir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Geçmişi ona âittir" kısmı ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Yani Allah, bu âyet nâzil olmadan önce insanların işledikleri günahları bağışlar" demektir. Bu tıpkı, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ *"O kâfirlere, eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının affedileceğini söyle"* (Enfal, 38) âyeti gibidir.

Zeccâc'ın yaptığı bu izah zayıftır. Çünkü bu âyet inmeden önce, bu iş ne haramdı, ne de günahtı. O halde, ortada herhangi bir günah olmadığı halde, bu âyetten maksadın günahları bağışlamak olduğu nasıl söylenebilir? Sonradan gelen nehiy, önceden yapılmış fiil hakkında hüküm ifâde etmez. Bir de Allahu Teâlâ, bunu o kimseye mâlikiyet ifâde eden lâm harf-i cerri ile "فَلَهُ مَا سَلَفَ" şeklinde nisbet etmiştir. O halde, bu daha nasıl günâh sayılır.

b) **Süddî** şöyle der: " فَلَهُ مَا سَلَفَ *"geçmişi ona âittir"* sözü, 'Daha önce yediği fâizler ona âittir. Daha önce aldığı faizleri geri vermesi gerekmez. Fakat aldığı ribâyı henüz harcamamış olanın, onu yemesi câiz olmaz. *"Eğer*

tevbe ederseniz, sermâyeleriniz (anaparalarınız) sizindir" (Bakara, 279) âyeti ile belirtildiği gibi, o kimsenin, bu durumda sadece sermayesini geri alması câizdir' manasına gelir."

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: **"Selef"** önce geçen demektir. Senden önce geçen her şey "selef"tir. Geçmiş ümmet manasına **"ümmet-i sâlife"** denilmesi de bundandır. Boynun üst tarafına da, "اَلسَّالِفَةُ" denilir. Yemekten önce atıştırılan şeye de "اَلسُّلْفَةُ" denilir. İçkinin saf olanına da " سُلَافَةُ الْخَمْرِ " denilir. Çünkü bu, üzüm suyundan ilk önce çıkarılan süzme nev'idir.

Hak Teâlâ'nın, وَاَمْرُهُ اِلَى اللهِ *"Ve işi de Allah'a aittir"* buyruğu ile ilgili, müfessirlerin değişik görüşleri var. Fakat ben bu âyetin, ribâ yiyip yemediğinden bahsedilmeksizin, ribâyı helâl görmeyi terk eden kimselerle ilgili olduğunu söylüyorum. Bunun delili, âyetin başı ile son kısımlarıdır. Âyetin başında *"Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse"* buyrulmuştur. Bu ifâdede, bu kimsenin neden vazgeçtiği beyan edilmemiştir. Binaenaleyh bunun, geçen şeye hamledilmesi gerekir. Bu âyette en yakında zikredilen şey, Allah'ın kâfirlerden naklettiği, *"Alış-veriş de ribâ gibidir"* sözüdür. Binaenaleyh *"vazgeçerse"* sözü bununla ilgilidir. Buna göre mana, *"Bu sözden vazgeçerse"* şeklinde olur. Âyetin sonunda ise, *"Kim de tekrar dönerse, onlar cehennemlik olur ki, orada onlar ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Bunun manası, "kim de o geçen söze dönerse, yani ribâyı helâl sayarsa, onun işi de Allah'a aittir" şeklindedir. Sonra bu insan için, ya "O, ribâyı helâl saymaktan vazgeçtiği gibi, ribâ yemekten de vazgeçmiştir" denilir, veya "Böyle değildir" denilir. Eğer birincisi söz konusu olur ise, bu kimse Allah'ın dinini ikrar etmiş ve O'nun tekliflerini bilmiş olur. Bu durumda da, medhe, ta'zîme ve ikrâm edilmeye müstahak olmuş olur. Ne var ki Hak Teâlâ'nın *"Ve işi de Allah'a aittir"* sözü böyle değildir. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın o kimseye isterse azâb edeceğini, isterse o kimseyi bağışlayacağını ifâde eder. Binaenaleyh, bu âyetin manasının, kâfire de, itâatkâr mü'mine de uygun düşmeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu sebeple geriye, bu âyetin sadece ribânın haram olduğunu ikrâr edip de onu yiyen kimseye has olduğu meselesi kalır. İşte bu noktada onun işi Allah'a kalmıştır. Allah dilerse ona azap eder, isterse bağışlar. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Allah, kendisine eş tanınmasını (şirk koşulmasını) bağışlamaz. Ondan başka (günahı) dilediği kimse için bağışlar"* (Nisa, 48) âyeti gibidir. Binaenaleyh

bu, bizim "Allah'ın affetmesi umulur" şeklindeki sözümüzün doğruluğuna apaçık bir delil olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın, وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"Kim de tekrar dönerse, onlar cehennemlik olup, orada onlar ebedî kalıcıdırlar"* buyruğunun manası, "kim bu ribâyı helâl saymaya ve böylece de küfre dönerse" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, *"Onlar cehennemlik olup orada onlar ebedî kalıcıdırlar"* sözü, ebedi kalmanın sadece kâfirler için söz konusu olacağı hususunda kesin bir delildir. Çünkü Hak Teâlâ'nın "فَأُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ" sözü, kâfirlerin görüşüne avdet eden kimseler hakkında bir hasr ifâde eder. Yine Hak Teâlâ'nın "هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ" buyruğu da hasr ifâde eder. İşte bu tabirler cehennemlik olmanın ve o cehennemde ebedi kalmanın, sadece kâfirler için söz konusu olacağına delâlet eder.

Bu konuda söylenecek en ileri söz şudur: Biz, bu zâhire muhalefet ederek öteki kâfirleri de buna dahil edip cehenneme girdirdik. Ne var ki bu âyet-i kerime, büyük günah sahibi hakkında da zâhiri üzerinde kalmaya devâm etmektedir. Binaenaleyh sen, bu konuyu iyi düşün. Çünkü, bizim anlayışımıza göre büyük günah sahibi, Allah'a ve Resûlullah'a iman etmiş olursa, o kimseyi Allah'ın affetmesi caiz olduğu gibi, ona azap etmesi de câizdir. Bu iki hususta onun durumu, Allah'a havâle edilmiştir. Allah'ın o kimseye azap etmesinin kabul edilmesi durumunda, hiç şüphesiz Allah o kimseyi cehennemde ebedî bırakmaz, bilakis daha sonra onu oradan çıkarır. Allahu Teâlâ bu görüşün doğruluğunu işte bu âyette, *"Ve işi de, Allah'a aittir"* ifâdesiyle beyân buyurmuştur. Yani beyân ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın büyük günah sahibini affetmesi caizdir.

Hak Teâlâ'nın, فَأُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"Onlar cehennemlik olup orada onlar ebedî kalıcıdırlar"* buyruğuna gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, büyük günah sahibini cehenneme sokacağının kabul edilmesi durumunda, O'nun o kimseyi orada ebedî olarak bırakmayacağına delâlet eder. Çünkü ebedî kalış, iman ehline değil, kâfirlere has bir durumdur. İşte bu, güzel bir beyân ve güzel bir tefsirdir.

Allah Faizin Neticesini Akîm Bırakır

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِى الصَّدَقَاتِ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾

"Allah ribânın bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır. Allah, çok kâfir, çok günahkâr hiçbir kimseyi sevmez" (Bakara, 276).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyetlerde ribâdan son derece sakındırıp ve bu âyetlerden önceki âyetlerde de tasadduku emretme hususunda gerekli dikkat ve itinâyı gösterince, burada da sadakayı terk edip ribâ ile meşgul olmaya bir çağrı yerine geçen şeyleri zikretmiş ve bunun yanlışlığını ortaya koymuştur. Bu böyledir, çünkü ribâ işiyle meşgul olmaya çağıran şey, daha çok mal elde etme arzusu, sadakadan men eden ise, malın noksanlaşmasından kaçınma arzusudur. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, ribânın, her ne kadar o anda bir artış ve fazlalık temin etse de, hakikatte onun bir noksanlaşma sebebi olduğunu; yine sadakanın ise, görünüşte her ne kadar bir noksanlaşma sebebi olsa dahi, aslında onun bir artış ve ziyâdelik olduğunu beyân buyurmuştur. Durum böyle olunca, akıllı olan bir kimseye yakışan, tabiatının ve hislerinin davet ettiği şeylere iltifât etmeyip, aksine şeriatın teşvik ettiği şeylere dayanmasıdır. İşte âyetin, kendinden önceki âyetlerle olan irtibâtının izahı budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْمَحْقُ" bir şeyin, azar azar noksanlaşması demektir. Ay için de "اَلْمِحَاقُ" kelimesinin kullanılması (gittikçe inceldiği, noksanlaştığı için), bundandır. مَحَقَ اللّٰهُ فَانْمَحَقَ وَامْتَحَقَ "Allah noksanlaştırdı, o şey de noksanlaştı, eksildi" şeklinde kullanılır. Harareti sebebiyle eksilen, noksanlaşan her şeye "هَجِيرٌ مَاحِقٌ" denilir.

İKİNCİ MESELE: **Ribâ'nın Dünyada Noksanlık Getirmesi**

Bil ki, ribânın noksanlaşmasının ve sadakaların da artmasının, hem bu dünyada, hem de âhirette olması muhtemeldir. Dünyadaki oluşuna gelince deriz ki: Ribânın dünyada noksanlaşması şu şekillerde olabilir:

a) Genel olarak ribâ ile iştigâl eden kimselerin malı her ne kadar çoğalsa bile, bunun neticesi fakirlik olup, bunun hiçbir bereketini göremez.

Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلرِّبَا وَإِنْ كَثُرَ فَإِلَى قَلٍّ *"Ribâ, her ne kadar çoğalsa bile, neticede noksanlaşmaya mahkûmdur"* buyurmuştur.

b) Ribâ ile elde edilen mal noksanlaşmasa dahi, muhakkak ki onun neticesi kınanmak, noksanlaşmak, âdil olmamak, emânet ehliyetini yitirmek, fâsık, merhametsiz ve katı kalpli olarak teşhir edilmek gibi kötü sıfatlardır.

c) Ribâ ile, o ribâcının, kendi mallarını aldığını gören fakirler o kimseye lânet, buğz ve bedduâ ederler. Bu da, hem o kimsenin kendisinden, hem de malından hayır ve bereketin yok olup gitmesine sebep olur.

d) İnsanlar arasında o kimsenin, malını ribâ ile topladığı meşhur olup yayılınca, başkalarının arzuları o kimseye yönelir ve böylece bütün zâlim, dinsiz ve tamahkâr kimseler onu hedef alırlar ve, "Bu mal, hakikatte onun malı değildir; binâenaleyh bu mal ona bırakılmaz..." derler.

Ribânın Âhirette Getireceği Noksanlık

Ribâ'nın âhirette de noksanlaşma sebebi oluşu da, birkaç yöndendir:.

a) **İbn Abbas** (r.a): "Bu noksanlaşmanın manası şudur: Allahu Teâlâ o insanın sadakasını, cihâdını, haccını ve yapmış olduğu sıla-i rahmi kabul etmez" demiştir.

b) Muhakkak ki dünya malı, ölümle beraber dünyada kalır; o adama ise, o malların mesûliyeti ve cezası kalır. İşte bu, en büyük hüsrân ve noksanlaşmadır.

c) Hadis-i şerifte sâbit olduğuna göre zenginler cennete, fakirlerden beş yüz sene sonra gireceklerdir. Helâl yolla kazanılan zenginlik böyle olduğuna göre sen, haramlığı kesin olan bir yolla elde edilen zenginlik hakkında ne dersin; onun durumu nasıl olur bir düşün? İşte gerçek eksiklik ve noksanlaşma budur.

Allah Sadakaları Hem Dünyada Hem Âhirette Bereketlendirir

Sadakaların artmasına gelince, bunun dünyada olması da muhtemeldir, âhirette olması da.. Dünyada olması birkaç bakımdan olur:

a) Kim Allah'tan yana olursa, Allah da ondan yana olur. İnsan, fakirliğine ve ihtiyacına rağmen, Allah'ın kullarına iyilik yaparsa, şüphesiz Allahu Teâlâ onu bu dünyada yoksul ve aç bırakmaz. Yukarıda da zikretmiş olduğumuz bir hadis-i şerifte, her gün bir meleğin, "Allahım, infak edenin

verdiğinin yerini doldur; infâk etmeyenin ise malını telef et!" diye nidâ ettiği rivâyet edilmiştir.

b) O kimsenin her gün mevkii ve şerefi artar; kalpler ona meyleder ve insanlar onda huzur bulur. Bu ise bu güzel hallerin zıtları olan durumlarla birlikte bulunacak maldan daha üstündür.

c) Fakirler hayır duâlarıyla o kimseye yardım ederler.

d) İnsanların arzu ve açgözlülüğü, bu kimseden uzaklaşır. Çünkü o, fakirlerin ve zayıfların ihtiyaçlarını gidermeye gayret etmekle meşhur olunca, herkes onunla çekişmekten kaçınır, zâlim ve tamahkârların ondan bir şeyler koparmaya çalışması hoş karşılanmaz. Bunun aksi, pek nâdir görülür... İşte, sadakaların dünyada iken artmasından murat budur.

Sadakaların âhirette artması hususunda **Ebu Hureyre** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s): إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَقْبَلُ الصَّدَقَاتِ وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا إِلَّا الطَّيِّبَ وَيَأْخُذُهَا بِيَمِينِهِ فَيُرَبِّيهَا كَمَا يُرَبِّي اَحَدُكُمْ مُهْرَهُ اَوْ فِلْوَهُ حَتَّى أَنَّ اللُّقْمَةَ تَصِيرُ مِثْلَ اُحُدٍ *"Muhakkak ki Allahu Teâlâ sadakaları kabul eder. Sadakaların da ancak temizlerini kabul eder; onu eline alır ve, sizden birinizin tayını bakıp büyütmesi gibi, onu büyüttükçe büyütür. Öyle ki, tasadduk edilen bir lokma, Uhud Dağı kadar olur.."*[63] buyurmuştur.

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerinde açıkça tasdik edilmiştir: *"Onlar, Allah'ın kullarından sâdır olacak tevbeleri kabul ettiğini ve sadakalarını aldığını bilmediler mi?.."* (Tevbe, 103) ve *"Allah, ribânın bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır"* (Bakara, 276).

Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın: "يَمْحَقُ اللهُ الرِّبٰوا" âyetinin benzeri daha önceki âyette verilmiş olan, "üzerinde azıcık toprak bulunup, kendisine şiddetli bir yağmur isâbet ederek onu cascavlak bıraktığı kaya parçası..." şeklindeki benzetmedir; "وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ" ifâdesinin benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın *"her başağında yüz dane bulunan yedi başak bitirmiş bir dane..."* şeklinde getirmiş olduğu benzetmedir."

Cenâb-ı Allah'ın وَاللهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ *"Allah, çok kâfir, çok günahkâr hiçbir kimseyi sevmez"* buyruğuna gelince, bil ki buradaki "كَفَّارٍ" kelimesi, "كُفْر" mastarından olup "فَعَّال" vezninde bir kelimedir ve, "küfür kendisinin âdeti haline gelmiş kimse" manasındadır. Araplar, bir şey üzerinde daim olan ve ondan hiç ayrılmayan kimseyi bu vezinle isimlendirirler. Bundan dolayı sen فُلَانٌ فَعَّالٌ لِلْخَيْرِ أَمَّارٌ بِهِ "Falanca, devâmlı hayır yapmakta ve devamlı

63 **Buhâri,** Zekât, 8; **Müslim,** Zekât, 63-64 (2/702) (Az farklı olarak).

onu emretmektedir" dersin. Âyette geçen "أَثِيم" kelimesi, "günahkâr" manasında, "فَعِيل" veznindedir. Bu vezin yine, günâhlar irtikâb edip onları sürdürme ve devâm ettirme hususunda bir mübalağayı da ifâde eder. Bu, ancak ribânın haram olduğunu inkâr eden ve böylece de kâfir olan kimse için uygundur. Bunda başka bir vecih daha vardır. O da, buradaki "كَفَّار" kelimesinin, ribâyı helâl kabul eden; "أَثِيم" kelimesinin de, ribânın harâm olduğuna inanmakla beraber ribâ yoluyla alış-veriş yapan kimseleri ifâde etmesidir. Buna göre âyet, her iki kısma da şâmildir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

"İman eden, sâlih ameller yapan, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren kimseler (yok mu?) Onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olacak değiller." (Bakara, 277).

Bil ki, Cenâb-ı Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de, ne zaman bir vaîd ve tehdit zikretse, bunun peşinden mutlaka bir vaad ve müjde getirmek şeklinde muttarid ve sürekli bir âdeti bulunmaktadır. Bundan dolayı burada, ribâ ile alış-veriş yapan kişi hakkında, son derece şiddetli bir tehdit ve vaîd getirince, bunun peşinden de vaad-i ilahî ve müjdesini getirmiştir. Bu âyetin tefsiri birçok yerde geçmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Amel-i sâlih"in, iman'dan başka olduğunu söyleyenler bu âyeti kerimeyi delil getirmişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ***"İman eden ve sâlih ameller yapan kimseler..."*** buyurmuş ve iyi işler yapmayı, iman etme üzerine atfetmiştir. Atfedilen şey, matûfun aleyh'ten başkadır. Bazı kimseler buna cevap vererek şöyle demektedirler: Namaz kılıp zekât vermenin, Hak Teâlâ'nın وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ***"ve sâlih ameller yaptılar"*** ifâdesinin muhtevâsına girdikleri hususunda herhangi bir münakaşa olmadığı halde Allahu Teâlâ bu âyette, "وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ" buyurmamış mıdır? Zikrettiğimiz şeyde de böyledir. Yine Hak Teâlâ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا

عَنْ سَبِيلِ اللهِ *"Küfredip, Allah'ın yolundan men eden kimseler..."* (Muhammed, 1) ve وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا *"Küfredip de âyetlerimizi yalanlayanlar..."* (Bakara, 39) buyurmuştur. İlk istidlâl eden kimsenin buna şu şekilde cevap vermesi mümkündür:

Asıl olan, her lafzı, ayrı ve yeni bir manaya hamletmektir. Ancak imkânsızlık durumunda, onunla (o lafızla) amel terk edilir. Binaenaleyh, imkânsız olmadığı durumlarda aslı üzere kalır.

İKİNCİ MESELE

Hak Telâlâ'nın لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Onların, Rableri katında mükâfatları vardır"* buyruğu عَلٰى رَبِّهِمْ اَجْرُهُمْ "Onların mükâfatları Rab Teâlâ üzerinedir. O'na terettüp eder" ifâdesinden daha güçlüdür. Çünkü birinci ifâde, o kimsenin o şeyi, peşin olarak sattığı manasını gösterir. Buna göre sanki o peşinat orada, satan kimsenin onu dilediği zaman alabileceği manasında olmak üzere, hazır demektir. Halbuki, "عَلٰى رَبِّهِمْ اَجْرُهُمْ" ifâdesi, o kimsenin o şeyi, veresiye ve parası da onu satan kimsenin üzerinde kalmak üzere, satması anlamına gelir.. Buna göre, birincisinin daha üstün olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olacak değiller"* âyetinde ihtilâf etmişlerdir. Buna göre **İbn Abbas** (r.a), "yüz yüze kalacakları kıyamet korkularından onların korkuları yoktur ve dünyada yapmadıkları şeyler sebebiyle de onlar mahzun olmayacaklardır. Çünkü bir halden, o halin üstünde başka bir hale geçen kimse, her ne kadar ikinci hale gıpta etse bile, alışık olduğu ve âdet haline getirdiği için, daha önce sahip olup da kaçırdığı bazı şeylerden ötürü üzülür. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, bu kadarcık bir üzüntünün bile mükâfat ve sevap ehline ulaşmayacağını beyân etmiştir" demiştir.

Esamm ise bu âyeti şu şekilde manalandırmıştır: "Onlara, kıyamet azabından dolayı herhangi bir korku yoktur ve diğer cennetliklere verilen büyük mükâfatları kaçırmış olmaları sebebi ile de onlar mahzun olmazlar. Çünkü artık âhirette yarışma yoktur. Yine onlar, "Dünyada iken yaptığımız ibâdetten daha fazlasını yapmış olsaydık ve şu anda elde ettiğimiz sevaptan daha fazlasını elde etmiş olsaydık" diyerek de üzülmezler. Çünkü bu tür düşünceler âhirette bulunmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"İman eden, sâlih ameller yapan, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren kimseler (yok mu?) Onların Rab Teâlâ katında mükâfatları vardır" âyeti hakkında bir müşkil vardır ve o da şudur: Kadın, Müslüman olarak bülûğa erdiğinde hayız olsa ve peşi sıra da ölse, veyahut da erkek Müslüman olarak bülûğa erse ve kendisine zekât ve namaz henüz vâcip olmadan ölse, bunlar ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerince ittifak ile, sevap ehlindendirler, cennetliktirler. Binâenaleyh bu, sevap ve mükâfatı hak etmenin, amellerin yapılmasına dayanmadığını gösterir. Yine bizim mezhebimize göre, Cenâb-ı Allah, hiçbir amel yapmamış olan mü'min ama fâsık kimseye de bazen mükâfaat verebilir. Durum böyle olduğuna göre artık, Allahu Teâlâ'nın, ücretin ve sevabın elde edilmesini, amellerin yapılmasına bağladığı söylenebilir mi?

Cevap: Allahu Teâlâ, bu özellikleri, mükâfata müstahak olmanın bunlara bağlı olduğunu belirtmek için değil, aksine bunların her birinin sevabı elde etmede bir tesiri olduğunu belirtmek için zikretmiştir Nitekim O, bu ifâdenin zıddında *"Onlar, Allah'ın yanında bir başka tanrıya daha tapmazlar"* (Furkan, 68) buyurmuş, daha sonra da *"Kim bunlardan (birini) yaparsa cezaya çarpar"* demiştir. Allah'ın yanında, bir başka ilâha tapan kimsenin, azabı hak etmesi için, daha başka bir şey yapmasına gerek olmayacağı herkesçe malumdur. Fakat Cenâb-ı Allah bu âyette, (bu iki ifâdenin arasında), her birinin ilâhî azabı gerektirdiğini beyân etmek için, insanın Allah'tan başkasına tapmasının yanında, helâl görerek zinâ etmesini ve adam öldürmesini de zikretmiştir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِىَ مِنَ الرِّبٰوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾
فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَاْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ ۚ لَا
تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ ۗ وَاَنْ تَصَدَّقُوا
خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى
كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve mü'min iseniz ribâdan (faizden) kalanı bırakın. Böyle yapmazsanız Allah'a ve Peygamber'ine

karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin. Eğer tevbe ederseniz sermâyeleriniz yine sizindir. (Bu suretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olmazsınız. Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın. (O alacağı) sadaka olarak bağışlamanız, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır. Öyle bir günden sakının ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz, sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık da edilmeyecek" (Bakara, 278-281).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette ribâdan vazgeçenlerin, daha önce aldıkları faizlerin kendilerine ait olduğunu beyân edince ribâdan alınmış olan ile henüz alınmamış olan arasında herhangi bir fark olmadığı zannedilebilirdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette, *"ribâdan kalanı bırakın, (almayın)"* buyurmuş ve bu beyanıyla, borç para verdikleri kimseler üzerinde henüz almadıkları ribâ var ise, bunu almalarının haram olduğunu, ana paralarından (sermâyelerinden) başka bir şey alamayacaklarını beyan buyurmuştur. Allahu Teâlâ, bu hususta çok şiddetli bir tehditte bulunmuştur. Çünkü uzun zaman, bir müddetin dolmasını bekleyen kimseyi, müddet dolup da o fazlalığı (fâizi) elde edeceğini umduğu bir anda, ondan vazgeçirmek için, şiddetli bir tehdit gerekir. İşte Hak Teâlâ bundan dolayı, *"Allah'tan korkun"* buyurmuştur. Allah'tan korkmak ise, ribâdan vazgeçmekle olur.

Yine Cenâb-ı Allah, *"Ribâdan kalanı bırakın, almayın"* buyurmuştur ki bu, "Eğer ribâ olarak bir şey almış iseniz, Allah onu affeder. Eğer henüz o ribâyı veya bir kısmını almamış iseniz, ister tamamı, ister bir kısmı olsun, almadığınız o ribâyı almak haramdır" manasındadır.

Bil ki, bu âyet, Müslüman olan kâfirler hakkındaki hükümler bakımından, mühim bir asildir. Bu böyledir, çünkü kâfirin küfür döneminde yaptığı şeyler, olduğu gibi devam eder, onlar ne noksanlaşır, ne de fesholur. Kâfirken yapılmayan şeylerin hükmü ise, İslâm'a hamlolunur. Meselâ, onlar kendilerince caiz olan, ama İslâm'a göre caiz olmayacak bir biçimde evlenip nikâhlandıkları zaman, bu affolunmuş olup, bunun peşine düşülmez.. Eğer

nikâh haram bir şekilde cereyân etmiş olur, kadın da onu alırsa, bu olmuş bitmiş sayılır. Eğer kadın onu almamışsa, o kadına, mihr-i müsemmâ değil de, mihr-i misil vermek gerekir. Bu, **Şafiî** (r.a)'nin mezhebidir.

Buna göre şâyet, "Allahu Teâlâ önce, *"Ey iman edenler, Allah'tan korkunuz"* buyurmuş, âyetin sonunda ise, *"Eğer mü'minler iseniz..."* demiştir. Bu nasıl olur?" denilirse, buna şu bakımlardan cevap veririz:

a) Bu tıpkı, "إِنْ كُنْتَ اَخًا فَاكْرِمْنِي" denilmesi gibidir. Bunun manası, "Kardeş olan kimse, kardeşine ikrâm eder" demektir.

b) Bunun manasının, "Daha önce mü'min idiyseniz..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.

c) Bunun manası, "Sizin için iman hükmünün devam etmesini istiyor iseniz..." demektir.

d) Bunun manası, "Ey lisanlarıyla iman etmiş kimseler, eğer kalbinizle iman ettiyseniz, ribâdan (faizden) kalanı bırakın.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyet-i kerimenin sebeb-i nüzulü hakkında pek çok rivâyetler yapılmıştır.

Birinci Rivâyet: Bu, ribâ ile alış-veriş yapan Mekkelilere hitâptır. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olduklarında, Allahu Teâlâ onlara fâizi değil de, sermayelerini geri almayı emretmiştir.

İkinci Rivâyet: Mukâtil, bu âyetin **Sakîf Kabîlesi**'nden dört kardeş: **Mes'ûd, Abdi Yâleyl, Hubeyb** ve **Rebîa** hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Bunlar, **Amr İbn Umeyr es-Sakâfî**'nin oğulları olup, **Muğîreoğullan**'ndan borç alıp, onlara borç veriyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) **Taîf**'i hükmü altına alınca bu kardeşlerin hepsi Müslüman oldu. Sonra da **Muğîreoğullan**'ndaki ribâdan elde ettikleri faizlerini istediler. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.

Üçüncü Rivâyet: Âyet-i kerime, **Abbâs** ile **Osman İbn Affân** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Onlar, daha sonra almak üzere, parasını peşin vererek hurma alıyorlardı. Hurmaları toplama zamanı geldiğinde, hurmanın bir kısmını alıyor, geriye kalan kısmını da, bilâhare olmak üzere, fazlasıyla alıyorlardı. Bu, **Atâ** ve **İkrime**'nin görüşüdür.

Dördüncü Rivâyet: Bu âyet-i kerime **Abbas** ile **Hâlid İbn Velîd** hakkında nazil olmuştu. Onlar daha sonra fazlasıyla almak üzere, peşin parayla ribâ yapıyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer mü'min iseniz..."* buyruğunun, insan büyük günahta ısrar ettiği sürece imanının tekâmül etmeyeceğine, bütün büyük günahlardan kaçındığında mutlak anlamda bir mü'min olacağına delâlet eder gibi olduğunu söylemiştir.

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın, *"Ki onlar, gayba iman ederler"* (Bakara, 3) sözünün tefsiri hususunda zikredilmiş olan birçok delil, amelin imandan ayrı olduğuna delâlet edince, bu âyet imanın kemâline ve onun kanunlarına (hükümlerine) hamledilmiş olur. Buna göre de âyetin takdiri, "Eğer imanın ahkâmına göre amel ediyorsanız..." şeklinde olur. Bu, her ne kadar âyetin zâhirini terk etmek olsa da biz, (Bakara, 3) âyetinde zikredilmiş olan delillerden dolayı bu kanaate vardık...

Ribâyı Terk Etmeyenin Cezası

Hak Teâlâ'nın: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ *"İşte böyle yapmazsanız Allah'a ve Peygamber'ine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım ve **Hamza,** "فَآذِنُوا" şeklinde olarak, elif-i memdûde'nin fethası, zâl harfinin de kesresiyle "فَاْذِنُوا" şeklinde; diğer kıraat imâmları ise, meksûr olan elif'in sükûnü, zâl harfinin de fethasıyla "فَاْذَنُوا" şeklinde okumuşlardır. Hz. Peygamber[64] (s.a.s) ile, **Hz. Ali** (r.a)'nin de, "فَاْذِنُوا" şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir. Yani, "Bildirin, ilâm edin!..." demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın: فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ *"De ki, size müsâvât üzere bildirdim"* (Enbiya, 109) buyruğu gibidir. Buna göre bu âyette, "فَاْذِنُوا" fiilinin mef'ûlü hazfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri: "Ribâdan vazgeçmeyen kimselere, Allah'ın ve Resûlü'nün onlara karşı açacağı harbi bildirin" şeklindedir. Onlar, bu harbi başkalarına bildirmekle emrolundukları zaman, böylece de onlar bu

64 Hz. Peygamber'den mütevatir olmayan, binaenaleyh Kur'aniyeti sabit olmayan şaz kıraatlerin nadiren, "Kıraatu'n-Nebî" vasfı ile nakledildiği görülür. Fakat burada, değişik olan durum mütevatir kıraat bulunduğu halde, ayrıca Hz. Peygamber ile Hz. Ali'ye nisbet edilmesidir (Ç).

harbi bilmiş ve anlamış olurlar. Ne var ki, bu ifâdeyi "فَأْذَنُوا" şeklinde okursak, bunda başkalarına bildirme konusunda herhangi bir delâlet bulunmaz. Binâenaleyh, bu kıraat "فَآذِنُوا" belâğat bakımından daha kuvvetli olur.

Ahmed İbn Yahya, "Ammenin kirâatinin "فَأْذَنُوا" şeklinde olduğunu; yani "bir bilgi ve bir haber üzere olunuz..." anlamına geldiğini söylemiştir. **Hasan el-Basrî** de, "فَأْيْقِنُوا" (Yakînî ve kesin olarak biliniz...) şeklinde okumuştur ki, bu da ammenin kıraati lehine bir delildir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte böyle yapmazsanız, Allah'a ve Peygamber'ine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* sözüyle ribâ ile muamele yapmakta ısrar eden mü'minlere mi, ya da, "Alış-veriş de ribâ gibidir" diyerek, ribâyı helâl sayan kâfirlere mi hitap edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1- **Kâdî,** birinci ihtimalin daha uygun olduğunu, çünkü "فَأْذَنُوا" emrinin daha önce zikredilmiş olan bir topluluğa hitap olduğunu; bu kimselerin de, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve ribâdan kalanı bırakın"* sözüne muhatap olan kimseler olduğunu; bunun ise, hitâbın mü'minlere yönelik olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.

Eğer, "Müslümanlarla harp edilmesi nasıl emredilebilir?" denilirse deriz ki: Bu lafız bazen, isyanı helal saymaksızın Allah'a isyan eden kimse hakkında da kullanılır. Nitekim bir hadis-i kutsîde şöyle varid olmuştur: مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ *"Kim benim bir velîmi hor-hakîr görürse, muhakkak ki o, bana açıkça muharebe açmış demektir"*[65]

Yine Câbir'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: مَنْ لَمْ يَدَعِ الْمُخَابَرَةَ فَلْيَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ *"Her kim "muhâbere"[66]yi terk etmezse, bilsin ki o, Allah ve Resûlü'ne bir harp açmış demektir."*[67] Müfessir ve fakîhlerden pek çoğu ise, Hak Teâlâ'nın: إِنَّمَا جَزٰؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'a ve Resulüne harp açanların cezası, muhakkak ki.."* (Maide, 33) âyetini, yol kesen Müslüman (haydut)lar hakkında bir nass kabul etmişlerdir. Bu anlatılanlarla, Müslümanlar hakkında da bu nevi tehditlerin Allah'ın kitâbı ile Resûlü'nün sünnetinde bildirildiği sabit

65 Aynı manada bir hadis için bkz. **İbn Mâce,** Fiten, 16 (2/1321).

66 **Muhâbere,** çıkacak ürünün yarısı veya üçte biri veyahut da dörtte birini almak üzere bir tarlayı başkasına kiraya vermektir.

67 **Ebu Dâvud,** Büyü', 33 (3/262).

olmaktadır. Sen bunu iyice anladığında deriz ki: Zikredilen soruya cevap hususunda iki vecih bulunmaktadır:

a) Murat, tehdit hususunda mübalağa olup, harbin bizzat kendisi değildir.

b) Murat, harbin bizzat kendisidir. Bunun açıklaması şöyledir: Eğer ribâda ısrâr etmek tek bir şahıs tarafından vaki oluyor ve imam da (devlet reisi) ona güç yetirebiliyorsa, onu yakalar ve o tevbe edinceye kadar ona hapis ve ta'zir cezaları gibi, Allah'ın hükümlerini uygular. Eğer Ribâda ısrâr etmek, ordusu ve gücü kuvveti olan bir kimseden vaki oluyorsa, imâm, tıpkı azgın bir grup ile muharebe ediyorcasına onunla savaşır.. Nitekim **Hz. Ebu Bekir** (r.a), zekâtı vermeyenlerle savaşmıştı. Topluluk, ezânı terk etme ve ölüleri defnetmeme hususunda anlaşırlarsa, yine durum aynıdır. İmam, onlara da yukarıda zikrettiğimiz şekilde muâmele eder. Nitekim **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Kim ribâ ile muâmele yaparsa, ondan tevbe etmesi istenir. Tevbe ederse ne âlâ.. Aksi halde, boynu vurulur."

2- "فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا..." buyruğu, kâfirlere hitaptır. Buna göre âyetin manası, "Eğer siz ribânın haram olduğunu itirâf ediyorsanız, ribâdan kalanı terk ediniz" şeklindedir. Eğer onun haram olduğunu itirâf etmiyorsanız, o zaman Allah ve Resûlü'ne bir harp açmış olduğunuzu biliniz..." şeklindedir. Bu görüşte olanlar, bu âyette, İslâm'ın bütün kanunlarını inkâr eden kimsenin kâfir olması gibi, O'nun kanunlarından tek bir tanesini dahi inkâr eden kimsenin de kâfir olacağına dair bir delil bulunduğunu söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, "وَإِنْ تُبْتُمْ" sözünün manası, birinci görüşe göre, "Ribâ ile muâmele yapmaktan tevbe ederseniz"; ikinci görüşe göre ise, "Ribâyı helâl saymanızdan dolayı meydana gelmiş olan günahtan tevbe ederseniz, sermâyeleriniz yine sizindir. (Bu suretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz" şeklinde olur. Yani, "Sermayenizden fazlasını almak suretiyle borçlu olan kimselere zulmetmemiş; sermâyenizden daha azını alarak da zulme uğratılmış olmazsınız" demektir.

Borçlunun Eli Dar İse Ona İmkân Tanınır

Hak Teâlâ'nın: وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ *"Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın"* buyruğuna gelince, bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"كَانَ" Hakkında Dil Yönünden Geniş İzahat**

Nahivciler "كَانَ" kelimesinin birkaç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir.

a) Bu kelimenin "حَدَثَ" (oldu, meydana geldi) ve "وَقَعَ" (vâki oldu) manasına geldiğini söylerler. Nitekim bu mana, bir kimse, "قَدْ كَانَ الْأَمْرُ" dediğinde tahakkuk eder. Yani, "Muhakkak ki iş bulundu, oldu, meydana geldi.." İşte bu manaya geldiği zaman, "كَانَ" fiili haber almaz.

b) Kendisinde, "hades, (iş, olay, hareket) anlamının bulunmaması hali.. Bu durumda kelime, sırf zaman anlamını ifâde etmek için bulunmuş olur. O zaman da bir "haber"e muhtaç olur. Bu, bir kimsenin كَانَ زَيْدٌ ذَاهِبًا "Zeyd, gidici idi" demesi gibidir.

Bil ki ben, **Harezm**'de bulunuyordum. Burada, büyük edebiyatçılardan müteşekkil bir topluluk bulunmaktaydı. Onlara bu konuda bir müşkili arz ederek şöyle dedim: "Siz, "كَانَ", "nâkısa" olduğu zaman, onun fiil olduğunu söylüyorsunuz, ama bu imkânsızdır. Çünkü fiil, bir "hades"in, bir zamanda meydana geldiğine delâlet eden şeydir. Buna göre senin "كَانَ" demen, "kevn" işinin geçmiş zamanda olup bittiğine delâlet eder. Bu lafız bu manayı ifade edince, o zaman bu lafız nâkıs değil, tam olmuş olur. Buna göre bu delil, "كَانَ" lafzı fiil ise, onun nâkıs değil, tam olmasını gerektirir. Eğer bu lafız tam olmazsa, kesinlikle fiil olmayıp, bilâkis bir harf olur. Siz ise, bunun harf olmasını kabul etmiyorsunuz." Bunun üzerine onlar, bu müşkil soru üzerinde uzun bir süre kalakaldılar, düşündüler.. Buna cevap vermek için bir kitap tasnif ettiler, ama bu konuda yeterince başarılı olamadılar. Sonra şurada zikredeceğim sır, bana tecellî ve inkişâf etti. Bu sır şudur: "كَانَ"nin "وَقَعَ ، حَدَثَ" ve "وَجَدَ" (meydana geldi, vâki oldu ve var oldu, bulundu) manalarından başka herhangi bir manası yoktur. Ancak senin "وَجَدَ" ve "حَدَثَ" fiillerinin manası da iki kısımdır:

1- Mananın, "bir şey bulundu, bir şey meydana geldi" şeklinde olmasıdır. Meselâ senin, وَجَدَ الْجَوْهَرُ وَحَدَثَ الْعَرَضُ "Cevher bulundu, âraz meydana geldi" demen gibi.

2- Mananın, "bir şeyin bir şey ile mevsûfiyyeti bulundu, meydana geldi" şeklinde olmasıdır. Buna göre, "كَانَ زَيْدٌ عَالِمًا" dediğinde bunun manası, "Geçmiş zamanda, Zeyd'in ilim ile mevsûfiyyeti tahakkuk etti, meydana geldi" şeklindedir. Birinci kısım, "tam olan "كَانَ"; ikinci kısım ise, "nâkıs olan "كَانَ" diye adlandırılır. İşin hakikati ise, her iki yerde de, "كَانَ" lafzından

anlaşılan, bir şeyin meydana gelmesi ve vukû bulmasıdır. Ançak ne var ki birinci kısımda murat edilen, o şeyin kendisinde meydana gelmesidir. Buna göre hiç şüphesiz, tek bir isim yeterli olmaktadır, (Binaenaleyh habere ihtiyaç duyulmaz).

İkinci kısımda murat edilen ise, iki şeyden birisinin diğeri ile mevsûfiyyetinin meydana gelmesidir. Binaenaleyh, hiç şüphesiz böyle olan "كَانَ"de, tek bir ismin bulunması yeterli olmayıp, birinin diğeriyle mevsûf olduğuna işâret edilebilmesi için, mutlaka iki ismin zikredilmesi gerekir. Bu anlattıklarımız bu tür konuların inceliklerindendir.

Ama "كَانَ"nin, geçmiş zamanda masterın meydana geldiğine delâlet eden bir fiil olduğunu söylediğimizde, "كَانَ" o zaman nâkıs değil, tam bir fiil olur.

Eğer onun fiil değil de harf olduğunu söylersek, bu harf mefhûmun içine mazi, muzari, emir ve fiillerin diğer bütün özellikleri nasıl girebilir? Ama konuyu bizim dediğimiz manaya hamledersek, onun bir fiil olduğu ortaya çıkar ve bu müşkil de tamamiyle ortadan kalkar.

c) "كَانَ"nin "صَارَ" (oldu) manasına gelmesidir. Nitekim lügatçılar şu beyti nakletmişlerdir:

بِتَيْهَاءِ قَفْرٍ وَالْمَطِيُّ كَأَنَّهَا قَطَا الْحُزْنِ قَدْ كَانَتْ فِرَاخًا بُيُوضُهَا

"Ipıssız bir çölde(yiz!).. Binek hayvanları da sanki yumurtaları civciv haline dönüşmüş olan ve hüzün şarkıları söyleyen bağırtlak kuşları gibidir."

Bana göre bu lafız, burada bizim zikrettiğimiz manaya halledilmiştir. Çünkü: "صَارَ"nin manası, bir varlığın daha önce böyle bir vasfı yok iken bilahare bir mevsuf olması (sayrûret) demektir. Böylece burada "كَانَ" kelimesi, "حَدَثَ" ve "وَقَعَ" manasına gelir. Ne var ki, bu meydana geliş, yeni bir oluştur. O da, o varlığın daha önce başka bir sıfatla mevsûf iken müteakiben başka bir sıfat ile mevsûfiyyetinin meydana gelmesidir.

d) "كَانَ" nin zâid olmasıdır. Nitekim şairler şöyle demişlerdir:

سُرَاةُ بَنِي أَبِي بَكْرٍ تَسَامَى عَلَى كَانَ الْمُسَوَّمَةِ الْجِيَادِ

"Ebu Bekiroğullarının savaşçıları, mühürlü ve nişanlı asil atlara biniyorlar."

Bu kaideyi iyice öğrendikten sonra, biz tekrar tefsire dönüyor ve bu âyetteki "كَانَ" hakkında şu iki izahın bulunduğunu söylüyoruz:

1- Bunun, "وَقَعَ" ve "حَدَثَ" manasına gelmiş olması.. Buna göre "وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ" buyruğunun manası, "وَاِنْ وُجِدَ ذُو عُسْرَةٍ" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "وَاِنْ وَقَعَتْ تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ" manasında olmak üzere, ref ile, اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ *"Yapılan peşin bir ticaret olması müstesna"* (Nisa, 29) buyurmasıdır. Âyetin maksadı da, ancak bu manaya göre doğru olur. Çünkü, şâyet "وَاِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ" denilmiş olsaydı, hiç şüphesiz mana, وَاِنْ كَانَ الْمُشْتَرِى ذَا عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ "Eğer müşteri sıkıntı içinde olursa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın" şeklinde olurdu. Bu durumda da, zaman tanıma işi sadece müşteriye, parayı alana hasredilmiş olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü, ister müşteri isterse başkası darlık içinde bulunduğunda, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verilir.

2- "كَانَ"nin, haberi hazfedilmiş bir nâkıs fiil olmasıdır. Buna göre âyetin takdiri, وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ غَرِيمًا لَكُمْ "Eğer sıkıntıda olan kimse, size borçlu olursa" şeklinde olur. **Osman,** "ذَا عُسْرَةٍ" şeklinde okumuştur ki, buna göre âyetin takdiri, اِنْ كَانَ الْغَرِيمُ ذَا عُسْرَةٍ "Eğer borçlu sıkıntı içinde olursa.." şeklinde olur. Yine, bu ifâde, وَمَنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ "kim sıkıntı içinde olursa..." şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

"اَلْعُسْرَةُ" lafzı, "اَلْإِعْسَارُ" lafzından alınmış bir isimdir. I'sar kelimesi de, "mal bulamama, sıkıntıda olma" demektir. Meselâ, bir kimse sıkıntıya düştüğünde "اَعْسَرَ الرَّجُلُ" denilir. Çünkü bu durumda, kişinin mal bulması zorlaşır.

Hak Teâlâ'nın فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ *"...Ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu sözde bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelamın takdiri فَالْحُكْمُ نَظِرَةٌ "Hüküm, mühlet vermedir" فَالْأَمْرُ نَظِرَةٌ "Durum mühlet vermedir" veyahut da فَالَّذِى تُعَامِلُونَهُ نَظِرَةٌ "yapacak olduğunuz iş, muâmele, ... mühlet vermedir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

"نَظِرَةٌ" kelimesinin manası tehir etmek, geciktirmektir. Bu kelime de "اَلْإِنْظَارُ"dan alınmış bir isimdir. **"İnzâr"**ın manası ise, zaman tanımak, mühlet vermektir. Nitekim sen, بِعْتُهُ الشَّىْءَ بِنَظِرَةٍ وَبِإِنْظَارٍ "Ona o şeyi, ona mühlet ve zaman tanıyarak (veresiye) sattım" dersin. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Şeytan)*

şöyle dedi: 'Ya Rabbi, o halde (insanların) diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.' (Cenâb-ı Hak), 'Haydi, sen mühlet verilenlerdensin; ma'lum olan zamanın gününe kadar..' buyurdu" (Sâd, 79-81) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu kelime zâ harfinin sükûnu ile "فَنَظْرَةٌ" şeklinde okunmuştur. **Atâ** ise, "فَنَاظِرُهُ" şeklinde okumuştur. Yani, "Hak sahibi, ona mühlet verir" demektir.

Yahut da nisbet yoluyla, "Mühlet tanıyan kimse... ona zaman tanır" demektir. Bu ifâde, Arapların tıpkı, "ذُو عُشْبٍ" (otlu) ve "ذُو بَقْلٍ" (sebzeli, otlu) manasında olmak üzere "مَكَانٌ عَاشِبٌ وَبَاقِلٌ" demeleri gibidir. **Atâ**'dan, emir şeklinde olmak üzere, "فَنَاظِرْهُ" şeklinde okunduğu da rivâyet edilmiştir. Yani, "o kimsenin eli genişliğe çıkıncaya kadar, ona müsamaha et" demektir.

"اَلْمَيْسَرَةُ" kelimesi "اَلْيُسْرُ" ve "اَلْيَسَارُ" kökünden olan mef'ale vezninde bir kelimedir. Yüsr ve **Yesâr** kelimeleri ise, i'sar kelimesinin zıt manasını ifâde ederler. Bu da, "zengin olmak" demektir. اَيْسَرَ الرَّجُلُ فَهُوَ مُوسِرٌ"Adam zengin oldu; o zengindir" denilmiş olması da böyledir. Yani, "Eli bolluğa çıktı, zenginleşti" demektir. Buna göre meysere, yüsr ve meysûr kelimeleri, "zenginlik" anlamlarına gelir.

BEŞİNCİ MESELE

Nâfi, "مَيْسَرَة" kelimesini sîn harfinin dammesiyle meysure şeklinde; diğerleri de sîn'in fethasıyla okumuşlardır. Bu iki okuyuş şekli; "اَلْمَقْبَرَةُ/ اَلْمَقْبُرَةُ" (mezar); "اَلْمَشْرُفَةُ / اَلْمَشْرَفَةُ " (balkon); ve "اَلْمَسْرُبَةُ / اَلْمَسْرَبَةُ" (otlak, mer'â) kelimelerinde olduğu gibi, meşhur olan iki okuyuş şeklidir. Fakat, fetha ile okunuşu daha meşhurdur; zira Araplar bu kelimeyi daha ziyade fethalı kullanmaktadırlar.

ALTINCI MESELE

Âlimler mühlet verme hükmünün sadece ribâ ile mi, yoksa bütün muâmelelerle mi ilgili olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1- **İbn Abbas, Şureyh, Dahhâk, Süddî** ve **İbrahim en-Nehaî** bu hükmün ribâ ile ilgili olduğunu söylemişlerdir. Nakledildiğine göre **Şureyh,** davalaşan iki kişiden birisinin hapsedilmesini emreder. Ona, "Onun eli dardır" denilir. Bunun üzerine **Şureyh,** eli darda olmakla ilgili hüküm, ancak ribâ ile ilgilidir. Allahu Teâlâ kitabında, *"Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehillerine vermenizi.. emrediyor"* (Nisa, 58) buyurmuştur.

Bu Âyetin Nüzûl Sebebi

Müfessirler bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şunu zikretmişlerdir: Allahu Teâlâ'nın, *"Allah'a ve Peygamber'ine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* âyeti kerimesi nâzil olunca, ribâ ile muâmele eden Sakîfli o dört kardeş, "Hayır aksine, biz Allah'a döner, O'na tevbe ederiz. Çünkü biz, Allah ve Resûlü'yle harp edemeyiz" dediler. Böylece de, sadece sermâyelerini almaya razı olarak, **Muğîreoğulları**'ndan sadece bunu istediler. Bunun üzerine **Muğireoğulları,** ellerinin darlığından şikâyet ederek, "ücretleri alıncaya kadar bize mühlet tanıyın" dediler. Onlar, mühlet tanımayı kabul etmeyince, Cenâb-ı Hak, *"Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"* âyetini indirdi.

2- **Mücâhid** ve bir grup müfessirin görüşüne göre âyet-i kerime, her türlü borç hakkında umûmîdir. Bu görüşte olanlar, Allahu Teâlâ'nın "وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ" deyip de, hüküm güç durumda olan herkesi içine alsın diye, "وَإِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ" dememiş olmasını ileri sürmüşlerdir. Birinci görüş, tercihe daha şayandır. Çünkü Hak Teâlâ, önceki âyette, *"Eğer tevbe ederseniz, cimrilik etmeden ve noksanlaştırılmadan sermâyeleriniz yine sizindir"* buyurmuş, bu âyette de, "Borçlu güç durumda olursa, borcunu ödeyebileceği bir zamana kadar ona mühlet tanımak gerekir" demiştir. Çünkü bu âyette geçen "نَظِرَةٌ" kelimesiyle geciktirme, tehir etme, sonra alma manası murat edilmiştir. Geciktirmenin olabilmesi için mutlaka daha önce verilmiş olan bir hakkın bulunması gerekir. Bundan da öte, nassın hükmüyle, bu hususta zaman tanımanın vâcip olduğu sabit olunca, mana bakımından müşterek olmak zarûretinden dolayı, diğer durumlarda da zaman tanımanın vâcip olduğu sabit olmuş olur. Mana bakımından müşterek olma, "Malı veremeyen kimseye, onu ödemesini teklif etmenin caiz olmaması hükmü"dür. İşte, **Ebu Hanife, Mâlik** ve **Şâfiî** (r.a) gibi, fukahânın ekserisinin görüşü budur.

YEDİNCİ MESELE: İ'sâr (Eli Dar Olma) Nedir?

Bil ki bizim, **"i'sâr"** kelimesini iyice açıklamamız gerekmektedir. Buna göre biz deriz ki **i'sâr,** kişinin mülkü içerisinde, o şeyi ayniyle ödeyeceği bir şey bulamaması ve satması halinde borcunu ödeyebilecek bir şeyin de olmaması demektir. İşte bu sebepten dolayı biz diyoruz ki, bir kimsenin, satabildiğinde borcunu ödeyebileceği bir evi, ya da bir elbisesi, vb. şeyleri

var ise, o kimse sıkıntı içinde bulunan kimselerden sayılmaz. Böyle bir kimsenin geriye sadece, hem kendisi hem de çoluk çocuğu için bir günlük yiyeceği ve namaz kılıp soğuktan sıcaktan korunmaları için de gerekli olan eşyayı bırakmaları câiz olur.

Âlimler, borçlu kimsenin gücünün kuvvetinin yerinde olması hâlinde, bu borçlu kimsenin alacaklıya ya da başkalarına ücret karşılığında çalışıp çalışamayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun, kendisi ve çoluk çocuğu için çalışmaya ihtiyaç duyduğunda gerekli olduğu gibi, bu durumda da gerekli olduğunu; bazıları da gerekli olmadığını söylemişlerdir.

Yine âlimler, sıkıntı içinde bulunan bu kimseye, başkalarının, borcunu ödeyebileceği kadar mal vermesi halinde onun bunu kabul edip edemeyeceği hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Ama, değerinde satamayacağı bir malı ve bir ticâret eşyası bulunan kimsenin, eğer bundan başka hiçbir şeyi yoksa, onun bunu noksanıyla satması ve borcunu ödemesi gerekir...

SEKİZİNCİ MESELE

İnsan, alacaklısının darda olduğunu bilirse, onu hapsettirmesi ve ondan malını istemesi o kimseye haram olur. Bundan dolayı, onun eli genişleyinceye kadar ona mühlet tanıması gerekir. Eğer onun elinin darda olduğu hususunda bir şüphesi varsa, onun elinin darda olduğu ortaya çıkıncaya kadar, onun başka yere gitmesini engellemesi caizdir. Bil ki, borçlu olan kimse darda olduğunu iddia eder, alacaklı da onu yalanlarsa, onun vermesi gereken borç, ya alış-verişten ya da borç para almasından dolayıdır veya böyle değildir. Eğer birinci kısma dahil ise, borçlunun bu malın helâk olduğu hususunda âdil iki şahit getirmesi gerekir.

İkinci kısımdan ise, yani o borç telef etmek, mehir ve tazminatta olduğu gibi bir karşılık mukabili değilse, borçlunun sözüne itibar edilir; alacaklının da bir delil getirmesi gerekir. Çünkü aslolan, fakirlik durumudur.

Alacağını Bağışlamanın Fazileti

Sonra Cenâb-ı Hak: وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ *"Sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, "تَصَدَّقُوا" kelimesini, sâd harfinin tahfifiyle, "تَصَدَّقُوا" ; diğer kıraat imamları da, sâd harfinin şeddesiyle "تَصَّدَّقُوا" şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin aslı, iki ta harfiyle olmak üzere, "تَتَصَدَّقُوا" şeklindedir. Sâd harfini

şeddesiz okuyanlar, hafiflik olsun diye iki tâ harfinden birisini hazfetmişlerdir. Şeddeli okuyanlar ise, tâ harfinden birisini sonraki sâd harfine idğam etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki "tasadduk etme" hakkında iki görüş vardır:

1- Bunun manası, "Sıkıntıda olana üzerinde olan alacağınızı tasadduk etmeniz, sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü, o malı başkasına sadaka olarak vermek doğru değildir" şeklindedir. Bu bilindiği için âyette hazfedilmiştir. Çünkü âyette hem güç durumda olandan, hem de ana paradan bahsedilmiştir. Böylece tasaddukun bunlarla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın *"Bağışlamanız takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) âyeti gibidir.

2- Burada tasadduktan murat, mühlet vermedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): لَا يَحِلُّ دَيْنُ رَجُلٍ مُسْلِمٍ فَيُؤَخِّرُهُ اِلَّا كَانَ لَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ *"Bir Müslümanın borcunu alma zamanı gelir de, borçluya yeniden mühlet tanır ise, bu para her gün için o adam namına bir sadaka sayılır"* buyurmuştur. İkinci görüş zayıftır. Çünkü zaman tanımanın gerekmesi, önceki âyet ile sâbit olmuş bir hükümdür. Binâenaleyh bu âyeti, değişik bir manaya hamletmek gerekir. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın *"Sizin için daha hayırlıdır"* buyruğu, vâcip olan değil, mendub olan bir hükme uygun düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "hayır"dan murat, dünyada güzel bir övgü ve şeref, âhirette de bol sevaptır.

Allahu Teâlâ sonra, اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"eğer bilirseniz"* buyurmuştur ki, bunun tefsiri ile ilgili şu izahlar vardır:

a) Bu, "Böyle yapmanız halinde bu tasaddukun sizin için daha hayırlı olduğunu eğer bilirseniz..." manasındadır. Buna göre amel, ilmin (bilmenin) ayrılmaz bir vasfı kılınmıştır. Bu ifâdede, günahkârlar için şiddetli bir tehdit vardır.

b) "Tasaddukun, zaman tanıyıp böylece o parayı almaktan daha hayırlı olduğunu bilirseniz..." manasındadır.

c) Bu, "Rabbinizin size emrettiği şeylerin, sizin daha hayrınıza olduğunu bilirseniz..." manasındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Öyle bir günden sakının ki, o gün Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz, sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık da edilmeyecek"* buyurmuştur. Bil ki bu âyet-i kerime ribâ ile alış-veriş yapan, zengin, kudretli, ve etrafı çok olan ekâbirler hakkındadır. Genel olarak bu kimseler, servetleri ile, insanlara hükümran olmak istemişlerdir. Bu sebeple ribâ (faiz)'dan ve insanların mallarını diğer batıl yollarla alıp yemekten vazgeçsinler diye, bunlar için çok şiddetli bir tehdit ve vaîd gerekmiştir. İşte Allahu Teâlâ bu âyetle onları tehdit etmiş ve onları en şiddetli bir biçimde korkutmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a), bu âyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e en son inen âyet olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) haccederken, **Kelâle âyeti** diye bilinen "يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ" (Nisa, 176) âyeti nazil olmuştur. Daha sonra O, **Arafat**'ta vakfede iken, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* (Mâide, 3) âyeti, daha sonra da (tefsir ettiğimiz) bu âyet nazil olmuş ve Cebrâil (a.s), *"Ya Muhammed, bu âyeti Bakara Sûresi'nin 280. âyetinin peşine koy"* demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyetin nüzulünden sonra ancak seksen bir gün yaşamıştır. Bu müddetin yirmi bir gün, veya yedi gün, veyahut da üç saat olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Amr, "تُرْجَعُونَ" kelimesini, te harfinin fethası ile, diğerleri de zammesi ile okumuşlardır. Bil ki, "اَلرُّجُوعُ" mastarı lâzım, "اَلرَّجْعُ" mastarı ise müteaddidir. Bu iki kıraat, bu iki mastara dayanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "يَوْمًا" kelimesi, mef'ûlün fih olarak değil, mef'ûlün bih olarak mansubdur. Çünkü âyetin manası "o günde korkun" şeklinde değil, "yaptığınız salih ameller ile, o günle karşılaşmaya hazırlanın" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا *"Eğer siz inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek bir günden kendinizi nasıl koruyabileceksiniz?"* (Müzzemmil, 17) yani, "Allah'ı inkâr ederek, şu vasıfta olan o günden nasıl sakınacaksınız?" âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle der: "Yevm (gün), belli bir zaman diliminden ibarettir. Binaenaleyh ondan korkulmaz. Ancak onda meydana gelen şiddetlerden ve korkunç hallerden korkulur. Bu hallerden sakınmak ise, daha dünyada iken günahlardan kaçınıp ibadetleri yerine getirmekle olur. Bundan dolayı âyetteki *"... bir günden sakının"* buyruğu, bütün mükellefiyetleri emir manasına gelir.

***BEŞİNCİ MESELE:* İnsanın Allah'a Döndürülmesinin Manası**

"Allah'a döndürülmek"ten murat, mekan ve yön bakımından olan bir dönme değildir. Çünkü bunlar Allah için muhaldir. Bundan murat, Allah'ın ilmine ve muhafazasına dönmek de değildir. Çünkü Allah,, nerede olurlarsa olsunlar, dâima onlarladır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de, bu tabirin geçtiği her âyette, bu döndürülmenin şu iki manası vardır:

a) İnsanın, sırası ile şu üç durumu söz konusudur:

Birinci durum, ana karnında olup, insanın zararı defedemeyip, faydasına olacak şeyi elde edememesidir. Bunlar üzerinde tasarruf sadece Cenâb-ı Allah'ın elindedir.

İkinci durum, insanın ana karnından çıkmasıdır. Bu durumda, öncelikle onların durumlarını iyileştirmeyi üzerine alan, ana ve babasıdır. Bu durumdan sonra, onlar birbiri üzerinde zâhiren tasarrufta bulunurlar.

Üçüncü durum ise, insanın ölümünden sonra meydana gelen durumdur. Bu durumda da, zâhiren hakiki manada tasarruf sahibi sadece Allahu Teâlâ'dır. Buna göre sanki insan, öldükten sonra, dünyaya gelmezden önceki durumuna dönmüş olur ki, işte Allah'a dönmenin ve döndürülmenin manası budur.

b) Bundan murat, Allah'ın insanlar için hazırlamış olduğu sevap veya ikâba dönmektir. Her iki izah da, âyetin lafzına uygun, güzel birer açıklamadır.

Sonra Allahu Teâlâ: ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ *"Sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır;

BİRİNCİ MESELE

Bundan murat, "Her mükellefin Allah'a rücû etmesi esnâsında, kendisine, yaptığı şeylerin karşılığının tam tamına mutlaka ulaşması"dır. Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecektir.*

Kim de, zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu da görecektir" (Zilzâl, 7-8); *"Evladım, bir haslet bir hardal tanesi kadar dahi olsa, bir kaya içinde, göklerde, yahut yerin içinde bile olsa, Allah onu getirir.. Çünkü Allah latiftir, hakkıyla haberdârdır"* (Lokman, 16) ve *"Biz kıyamet gününde adâlet terazilerini kuracağız. Artık hiçbir kimse hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmayacaktır. (O şey) bir hardal dânesi kadar bile olsa onu getirir (mizana koruz). Hesaba çekenler olarak biz yeteriz"* (Enbiya, 47) buyurmuştur.

Âyetteki, مَا كَسَبَتْ *"kazandığı"* tabiri ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu sözde bir hazf vardır ve takdiri: جَزَاءُ مَا كَسَبَتْ "kazandığının karşılığı" şeklindedir.

b) Kazanılan, bu karşılığın kendisidir. Çünkü kişinin, ticaretten elde ettiği mal, Arapça'da "onun mükteseb" diye ifâde edilir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın "تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ" sözünün manası, "Her nefse, mükteseb tastamam ödenir" şeklindedir. Bu ikinci izah, daha münasiptir. Çünkü herhangi bir takdire ihtiyaç duyulmadan, sözü açıklamak mümkün olduğu zaman, o açıklama daha uygun olur.

İKİNCİ MESELE

Vaîdiyye[68] bu âyetle, günahkârlar için de bir tehdidin bulunduğuna kesin olarak hükmetmişlerdir. Âlimlerimiz ise, bu âyetle, günahkârların cehennemde ebedî kalmayacaklarına kesin olarak hükmetmişlerdir. Çünkü kişi mü'min olunca, mutlaka imanının mükâfatını görmesi gerekir. Bu da, onun cehennemden çıkartılarak, neticede cennete sokulmasıyla mümkün olur.

Sonra Hak Teâlâ: وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Onlara haksızlık da edilmeyecek.."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu soru vardır: Âyetteki *"Herkese kazandığı tastamam verilecek.."* buyruğu ancak, "onlar zulme ve haksızlığa uğratılmaz" manasındadır. Binâenaleyh bu bir tekrar olmuş olur?

Buna şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ, *"Herkese kazandığı tastamam verilecek.."* dediği için, bu, günahkâr ve kâfire ilâhî azabın ulaşacağına bir delil olur. Bundan dolayı, birisi şöyle diyebilir: Cömertlerin en cömerdi (Ekremu'l-Ekremîn) Allahu Teâlâ'nın keremine, kullarına azap etmesi nasıl yakışır? Cenâb-ı Allah, işte çıkabilecek böyle bir soruya *"Onlara haksızlık da edilmeyecek"* diyerek cevap vermiştir. Bu, "O tehlikeye, kul kendi kendini düşürmüştür. Çünkü Hak Teâlâ ona imkân vermiş, her türlü mazeretini

68 Mu'tezile gibi "Allah vaîdini (tehdidini) tevbe etmeyenler hakkında mutlaka gerçekleştirecektir" görüşünde olanlar (Ç).

ortadan kaldırmış, istidlâl yollarını kolaylaştırmış ve onlara mühlet tanımıştır. Buna rağmen kim kusur ederse, artık o kendisine kötülük etmiş demektir" manasına gelir. Bu şekildeki bir cevap, ancak **Mu'tezile**'nin prensiplerine göre doğru olur. Fakat Ehl-i sünnet âlimlerinin prensiplerine göre ise, Hak Teâlâ mahlûkatın gerçek mâliki ve sahibidir. Mâlik olan, mülkünde istediği ve dilediği şekilde tasarruf ettiğinde, bu kesinlikle zulüm sayılamaz. Binaenaleyh, ilahî vaîdin zikrinden sonra, *"Onlara haksızlık da edilmeyecek"* buyurulması, bizim zikrettiğimiz manaya bir işarettir.

Üçüncü Hüküm
Borçlanma

Bu sûrede, burada zikredilen şer'î hükümlerden üçüncüsü, müdâyene (borçlanma) âyetidir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۜ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۠ وَلَا يَاْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا ۭ فَاِنْ كَانَ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۭ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ ۚ فَاِنْ لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَآءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰىهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰىهُمَا الْاُخْرٰى ۭ وَلَا يَاْبَ الشُّهَدَآءُ اِذَا مَا دُعُوا ۭ وَلَا تَسْـَٔـمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰٓى اَجَلِهٖ ۭ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوٓا اِلَّآ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا ۭ وَاَشْهِدُوٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ ۠ وَلَا يُضَاۗرَّ كَاتِبٌ وَّلَا شَهِيدٌ ۭ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهٗ فُسُوْقٌۢ بِكُمْ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

"Ey iman edenler, belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın, Rabbi Allah'tan korksun, ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer üstünde hak bulunan (borçlu), bir beyinsiz (cahil) veya bir zaif

olur, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velîsi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şâhit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, râzı olacağınız şâhitlerden bir erkek ile iki kadın şahit (yeter). Kadınlardan biri unutursa, öbürü ona hatırlatır. Şâhitler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, o borcu vadesi ile birlikte yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah yanında adâlete daha uygun, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir. Ancak aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna. O zaman, bunu yazmamanızda size bir vebâl yoktur. Alış-veriş yaptığınız zaman da şâhit tutun. Yazana da, şâhitlik edene de aslâ zarar verilmesin. (Bunu) yaparsanız o, sizin için bir fısktır. Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Bakara, 282).

Bil ki, bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin Mâkabli ile Münasebeti**

Bu âyet-i kerimenin kendinden öncekilerle münasebet keyfiyeti hususunda iki vecih bulunmaktadır.

a) Allahu Teâlâ bu hükümden önce, birisi, Allah yolunda infâk etmek sûretiyle, diğeri de ribâyı terk etmek sebebiyle malın eksilmesine yol açan iki tür hükmü zikredip, sonra bu iki hükmü büyük bir tehdit ile bitirerek şöyle buyurmuştur: *"Öyle bir günden sakınınız ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecektir..."* (Bakara, 281). Takvâ ise, kazanç ve menfaat yollarının pekçoğundan insanı alıkor... İşte Cenâb-ı Hak, bunun peşinden de, insanı helâl malın korunma biçimine, onu bozulmaktan ve zayi olmaktan muhafaza yollarına teşvik ederek, bu hükmünü getirmiştir. Çünkü, Allah yolunda infâka, ribâyı terke ve takvâyı terk etmemeye muktedir olabilmek, ancak malın bulunmasıyla hasıl olabilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu incelikten ötürü, helâl malın muhtelif telef ve zayi olma sebeplerinden korunması hususunda, önemli ve dikkat çekici tavsiyelerde bulunmuş, emirler vermiştir. Bunun bir benzeri de Nisa Sûresi'nde vârid olan وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَلَكُمُ الَّتِى جَعَلَ اللهُ لَكُمْ قِيَامًا *"Allah'ın dünya geçimi için vesile kıldığı tasarrufunuzdaki malları, akılsızlara vermeyin"* (Nisa, 5) âyetidir. Bu âyette Cenâb-ı Hak, hem dünya hem de âhiret

faydalarının teminine vesile olmasından dolayı, mal hususunda insanları ihtiyatlı olmaya teşvik etmiştir. **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Buna delâlet eden şey şudur: Kur'ân-ı Kerim'in lafızları ekseriyetle muhtasar ve kısadırlar. Bu âyet ise, oldukça uzundur. Baksanıza, Cenâb-ı Hak önce, *"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın"* buyurmuş, daha sonra, *"Aranızdan bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın"* demiş, üçüncü olarak da, *"Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin"* buyurmuştur. Bu üçüncü tabir, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın"* emrinin bir tekrarı gibi olmuştur; çünkü adâlet, Cenâb-ı Hakk'ın ona öğrettiği şeyin ta kendisidir.

Cenâb-ı Hak, dördüncü olarak, *"Yazsın..."* buyurmuştur; bu da ilk emrin bir tekrârı ve iâdesidir.

Beşinci olarak, *"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın"* buyurmuştur... Oysa ki, *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın"* buyruğu ile yetinilir, *"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın"* emri tekrar edilmeyebilirdi; çünkü adâletle yazan bir yazıcı, sadece kendisine dikte ettirileni yazar...

Altıncı olarak, *"Rabbi Allah'tan korksun"* buyurmuştur. Bu söz, bir te'kid ifâdesidir.

Yedinci olarak, *"Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın"* buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbi Allah'tan korksun"* emrinden anlaşılmakta olan gibidir.

Sekizinci olarak, *"Az olsun, çok olsun, o borcu vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin"* buyurmuştur. Bu da, daha önce geçmiş olan ifâdeleri te'kid etmektedir.

Dokuzuncu olarak da, *"Bu, Allah yanında adâlete daha uygun, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır"* buyurmuştur. Böylece, Cenâb-ı Hak, bu zikrettiği üç faydayı, daha önce geçmiş olan te'kidler için zikretmiştir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Evvelki iki hükümde, malın noksanlaştırılması sayılabilecek şeylere teşvik edince, insan, onun vasıtasıyla Allah yolunda infâk edebilsin, ribâ ve benzeri Allah'ın gazabını celbedecek şeylerden kaçınabilsin ve Allah'tan ittikâ etmeyi sürdürebilsin diye, helâl malın korunması ve yok olup zayi olmaktan muhafaza edilmesi hususunda, son derece dikkat çekici bir biçimde tavsiye ve emirler vermiştir. Âyet-i Kerime'nin öncekilerle olan münasebet vecihlerinden ilki budur. Bu, güzel ve hoş bir açıklamadır.

b) Bir grup müfessir şöyle demiştir: **"Müdâyene"**den murat, **"selem akdi"**dir. Allahu Teâlâ, bir önceki âyette ribâyı yasaklayınca, her ne kadar ribâdan elde edilmek istenen bütün faydalar "selem" akdinde de sözkonusu ise de, bu âyetin tamamında selem akdine izin vermiştir. Bundan dolayı bazı âlimler şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Allah, haram bir yolla ulaşılan her lezzet ve faydayı elde etmek için, mutlaka helâl ve meşrû olan başka bir yol koymuştur. İşte bu da, âyetin önceki âyetlerle münasebeti hususunda zikredilen bir başka görüştür.

İKİNCİ MESELE

"اَلتَّدَايُنُ" kelimesi, "اَلدَّيْنُ" mastarından, "tefâül" vezninde bir kelimedir. Bunun manası, دَايَنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا "Birbirinize borç verdiniz" demektir. تَدَايَنْتُمْ *"Borçlandınız"* kelimesinin anlamı ise, "Borç ile alış-veriş yaptınız..." manasındadır. Dilciler, "اَلْقَرْضُ" (karz) kelimesinin ifâde ettiği mana, "اَلدَّيْنُ" (deyn) kelimesinin ifâde ettiğinden farklıdır. Çünkü "اَلْقَرْضُ" (karz), insanın para, hububat veya hurma veyahut da buna benzer bir şeyi başkasına borç olarak vermesidir. Bunda bir süre ve bir mühlet tanımak caiz değildir. "Deyn"de ise, mühlet câizdir. Bir kimse malını, bedelini muayyen bir süre sonunda almak üzere sattığında deyn kökünden olmak üzere "أَدَانَ" denilir. Ama onu "karz" olarak verdiğinde ise, "دَانَ - يَدِينُ" denilir. Yine bir kimse başkasından borç istediğinde, bu, "دَانَ" fiili ile ifâde edilir. **Şair el-Ahmer** şöyle demiştir:

نَدِينُ وَيَقْضِيَ اللهُ عَنَّا وَقَدْ نَرَى مَصَارِعَ قَوْمٍ لَا يُدِينُونَ ضَيِّقًا

"Biz borç istiyoruz, Allah da bizim ihtiyacımızı karşılıyor. Darda olan kimseye borç vermeyenlerin de, çoğu kez yıkılıp gittiklerini, helâk olduklarını görüyoruz."

Borç Akdinin Nevileri

Sen bunu anladığın zaman biz deriz ki, burada bahsedilen "müdâyene"den ne kastedildiği hususunda birkaç görüş vardır:

1- **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime **"Selef akdi"**[69] hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, Medineliler iki veya üç sene süreyle olmak üzere, hurmada "selef" alış-verişi yapıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: مَنْ أَسْلَفَ فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ *"Kim selef alış-verişi yaparsa, belli bir ölçü ve*

69 Parayı peşin yatırıp malı sonra almak sûretinde yapılan bir alış-veriş muâmelesi (Ç).

belli bir tartıda belli bir mühlet için bunu yapsın"[70] buyurur. Allahu Teâlâ sonra mükelleflere ölçü, tartı ve mühlet hususunda ihtiyatlı davranmayı öğreterek, *"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazın"* buyurmuştur.

2- Bu, **"Karz"**dır. Bu görüş zayıf bir görüştür. Çünkü biz, karz'da belli bir mühletin şart koşulmasının mümkün olmadığını; bu âyette zikredilen "deyn"de ise, bir mühletin şart koşulduğunu beyan etmiştik.

3- Müfessirlerden ekseriyetin görüşüne göre, alış-verişler dört şekilde olur:

a) Mal karşılığında mal vermek. Bu, kesin olarak "müdâyene" değildir.

b) Borcu, borç ile değiştirmek. Bu muâmele bâtıldır. Binaenaleyh, bu âyetin hükmü altına girmez. Geriye iki şekil kalır.

c) Borçlanarak mal almak.. Bu, parasını daha sonra vermek üzere bir şey satın almaktır.

d) Parayı peşin verip, malı sonra almaktır... İşte buna, "selem" denilir. Bu son iki alış-veriş şekli, "müdâyene" âyetinin hükmüne dahildir. Âyetle ilgili iki soru bulunmaktadır:

Âyetle İlgili Bazı Sualler ve Cevaplar

Birinci soru: "Müdâyene" kelimesi "müfâale" veznindedir. Bu veznin ifâde ettiği esas mana, iki taraftan her birinin borcunun olmasıdır. Bu da, borca karşılık borç almaktır... Bu ise, ittifakla batıldır."

Cevap: "تَدَايَنْتُمْ" tabirinden murat, تَعَامَلْتُمْ "muâmele ettiniz.."dir. Bu ifâdenin takdiri, "içinde borç bulunan bir muâmele yaptığınızda.." şeklindedir.

İkinci soru: Âyetteki "تَدَايَنْتُمْ" tabiri, zaten borca delâlet etmektedir. Binâenaleyh, buradaki "بِدَيْنٍ" (bir borçla) kelimesinin manası nedir?

Buna cevap, birkaç bakımdandır:

a) **İbnu'l-Enbâri** şöyle demiştir: "Tedayün" kelimesinin iki manası vardır:

Birincisi, mal ile borçlanma, diğeri de "karşılığını vermek" anlamında borçlanmadır. Bu, Arapların, "كَمَا تَدِينُ تُدَانُ" "Nasıl muâmele edersen, o şekilde muâmele olunursun" şeklinde sözlerinden alınmıştır. Nitekim "deyn" kelimesi, cezâ manasına gelir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu iki manadan birisini tahsis etmek için, "بِدَيْنٍ" kelimesini zikretmiştir.

70 **Müslim,** Müsâkât, 128 (3/1227).

b) **Keşşâf Sahibi** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, "فَاكْتُبُوهُ" (Onu yazınız...) lafzındaki zamir, "deyn" kelimesine râci olsun diye, "بِدَيْنٍ" kelimesini zikretmiştir. Eğer bu kelimeyi zikretmemiş olsaydı, o zaman "فَاكْتُبُوهُ الدَّيْنَ" (Borcu yazınız) denilmesi gerekirdi ki, bu durumda âyetin nazmı güzel olmazdı.

c) Allahu Teâlâ bu ifâdeyi, te'kîd için zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ *"Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti"* (Hicr, 30) ve وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ *"... iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere..."* (En'âm, 38) âyetlerinde de aynı gayeyi gütmüştür.

d) Bu, "فَاِذَا تَدَايَنْتُمْ اَيَّ دَيْنٍ" manasındadır. Yani, "Belirli bir müddete kadar, ister büyük olsun ister küçük olsun; ister karz olsun, ister selem olsun; veya aynî bir malı satma olsun., her ne şekilde olursa olsun., bir borçla borçlandığınızda" demektir.

e) Benim hatırıma gelen şu hususdur: Biz daha önce "müdâyene" kelimesinin "müfâale" babından olduğunu söylemiştik. Bu ifâde, borcun borç ile satılmasını da içine alır ki, bu bâtıldır. Buna göre eğer Cenâb-ı Hak, sadece "اِذَا تَدَايَنْتُمْ" demiş olsaydı, nass, borcun borç mukabilinde satılmasına hasredilmiş olurdu ki, bu bâtıldır. Ama Cenâb-ı Hak, "اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ" buyurunca mana, "İçinde borç bulunan bir muamele ile borçlandığınızda..." şeklinde olmuştur. Bu durumda da, borcun borç ile satılması meselesi nassın hükmünden çıkarılmış; "ayn'ın borç mukabilinde veyahut da borcun "ayn" mukabilinde satılması ise nassın hükmünün içinde kalmıştır. Çünkü bunların her birinde bulunan, sadece tek bir borçtur, başkası değil...

Bir **üçüncü soru** da şudur: Âyetten maksat, كُلَّمَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ فَاكْتُبُوهُ "Her ne zaman bir borçla muâmele yaptığınızda, onu yazınız" manasıdır. Halbuki, "اِذَا" lafzı, umum ifâde etmez. O halde daha niye Cenâb-ı Hak, "كُلَّمَا تَدَايَنْتُمْ" değil de, "اِذَا تَدَايَنْتُمْ" buyurmuştur?

Cevap: "اِذَا" lafzı her ne kadar, umûm ifâde etmemekle beraber bu lafız umumîliğe mani de değildir. Burada, bundan maksadın umumîlik olduğu hususuna dair delil bulunmaktadır. Çünkü Hak Teâlâ yazmanın emredilmesindeki illeti, âyetin sonunda, *"Bu, Allah katında adâlete daha uygun, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir"* diyerek beyân etmiştir. Buna göre mana, "Borçla muâmele yapılıp da o muâmele yazılmadığında, zâhirî duruma göre borcun keyfiyeti unutulabilir ve böylece de, ilgili kişiler fazlalık vehmine kapılır; bu fazlalığı da almak ister ki, bu da bir zulümdür. Yine, ilgili taraflar noksanlık vehmine

kapılır, böylece rızası alınmadan ve bir karşılığı da olmadan karşı tarafın hakkını vermemiş olur.

Ama vakıânın keyfiyeti yazıldığında, bu tür mahzurlardan emin olunmuş olur. Nass, illetin bu olduğuna delâlet edip sonra bu illet de bütünde (küll'de) bulununca, hüküm de bütünde (küll'de) bulunmuş olur.

Hak Teâlâ'nın اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى *"Belirlenmiş vakte kadar.."* tabirine gelince, bu hususta iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Âyette geçen "اَجَلٍ" kelimesinin manası nedir?

Cevap: Arapçada **"ecel"**, müddetin sona erdiğini belirtmek için tayin edilmiş olan bir zaman dilimi demektir. Meselâ, insanın eceli, ömrünün sona ermesi için belirlenmiş vakit demektir. "Borcun eceli" ise, ilerde ödeneceği muayyen bir vakit demektir. Bu kelimenin aslı ise, "geciktirmek"tir. Bir şey geri kaldığında buna, "اَجَلَ الشَّىْءُ يَأْجَلُ اُجُولًا" denilir. "اَجِلٌ" kelimesi ise, "عَاجِلٌ" (acele olan, peşin, şimdi olan) kelimesinin zıddı olan bir manayı ifâde eder.

İkinci soru: Borçlanmanın ne zamana kadar olduğu zaten bellidir. O halde bu lafız ("تَدَايَنْتُمْ" lafzı) zikredildikten sonra, yeniden "اِلٰى اَجَلٍ" tabirinin zikredilmesindeki fayda nedir?

Cevap: Cenâb-ı Hak, "مُسَمًّى" (belirlenmiş, tayin edilmiş) kelimesini sıfat verebilmek için "اِلٰى اَجَلٍ" kelimesini zikretmiştir. "مُسَمًّى" kelimesinin zikredilmesindeki fayda, o zamanın, malûm bir zaman olduğu hükmünü belirtmektir... Meselâ bunu yıl, ay, günler... diye vakitlendirmek ve belirlemek gibi... Cenâb-ı Hak, "Hasat zamanına kadar"; "harman zamanına kadar" veyahut da, "Hacılar, hacdan dönünceye kadar..." şeklinde ifâde etmiş olsaydı, muayyen ve belirli bir zaman ortaya konulmadığı için, bu caiz olmazdı.

Borcu Yazmanın Manası ve Faydası

Cenâb-ı Hakk'ın فَاكْتُبُوهُ *"Onu yazınız"* emrine gelince, bil ki, Allahu Teâlâ "müdâyene" hususunda şu iki şeyi emretmiştir:

a) Borcu yazmayı... Bu, Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, *"Onu yazınız"* buyruğundan anlaşılmaktadır.

b) Şahit tutmak... Bu da, *"Erkeklerinizden iki de şahit tutun"* emrinden anlaşılmaktadır. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yazma ve şahit tutmanın faydası şudur: Zamanla ilgili olan her şeyde, isteme gecikebilir, araya unutkanlık girebilir ve bazen de inkâr etme durumu söz konusu olabilir. Böylece borcu yazmak, her iki taraf için de, malı muhafaza etmenin vesilesi gibidir. Çünkü alacaklı kimse, alacağı miktarı yazdırarak ve şâhit tutarak kayıt altına aldığını bildiğinde, fazlasını ve zamanı gelmeden önce borcunu istemekten sakınır. Borçlu olan kimse de, bunu bildiği zaman malı inkâr etmekten sakınır, borcunu vaktinde ödeyebilmek için, ödeme vaktinden önce tedbirini alır. Yazmada ve şâhit bulundurmada bu gibi faydalar bulunduğundan, Cenâb-ı Hak bunları emretmiştir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Emrin zâhirinin "nedb" (mendûb hükmünü) ifâde ettiğini söyleyenlere göre, burada onlar için bir müşkilât söz konusu değildir. Ama, emrin zâhirinin vücûb ifâde ettiğine hükmeden kimselere gelince, onlar buradaki emrin hükmü üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Bazıları burada geçen emirlerin vücûb ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bu, **Atâ, İbn Cüreyc, en-Nehaî**'nin mezhebi ve **Muhammed İbn Cerîr et-Taberi**'nin de tercih etmiş olduğu görüştür. Meselâ, **Nehaî:** "Sattığı şey, velev ki, bir bağ (deste) sebze olsun; onun buna şâhit tutması gerekir" demiştir. Diğerleri ise, buradaki emri "nedb"e hamledildiğini söylemişlerdir. Müctehit fukahânın çoğu bu görüştedir. Bunun delili şudur: Biz bütün İslâm ülkelerinde Müslümanların çoğunu, yazmaksızın ve şâhit tutmaksızın veresiye alış-veriş yaparken görüyoruz. Bu da, yazmanın ve şâhit tutmanın vâcip olmadığı hususunda bir icmâdır. Bir de, bunların vacip olması Müslümanlara büyük bir külfet yüklemek demektir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben, kolay ve müsamahalı olan Hanîflik (tevhîd) inancıyla peygamber olarak gönderildim"*[71] buyurmuştur.

Bazı âlimler de, bunun vâcip olduğunu, ancak, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer bir seferde bulunuyorsanız, bir yazıcı da bulamazsanız, o vakit, birtakım rehinler alırsınız. Eğer birbirinizden emin olmuşsanız, kendisine inanılan adam, rabbi olan Allah'tan korksun"* (Bakara, 283) âyetiyle mensûh olduğunu söylemişlerdir. Bu, **Hasan el-Basrî, Şa'bî** ve **Hakem İbn Uyeyne**'nin görüşüdür. **et-Teymî** de, **"Hasan el-Basrî**'ye bu meseleyi sordum, o da bana, "isterse

71 **Müsned,** 5/266; 6/116.

şâhit tutar, isterse tutmaz. Hak Teâlâ'nın, *"Eğer birbirinizden emin olmuşsanız..."* dediğini duymaz mısın? dedi.." demiştir.

Allahu Teâlâ, borcu yazmayı emrederken, bu yazma hususunda iki şarta itibâr etmiştir.

Birinci şart: Bu, kâtibin âdil olmasıdır. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın."* buyruğundan anlaşılmaktadır. Bil ki, Hak Teâlâ'nın: "فَاكْتُبُوهُ" emrinin zâhiri, bu yazmanın herkese vâcip olmasını gerektirir. Ne var ki bu, imkânsız bir şeydir. Bazen o kimseler (muâmeleyi yapanlar), yazı yazmasını bilmeyebilirler. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın "فَاكْتُبُوهُ" emrinin manası, bu yazma işinin mutlaka bulunması, demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin"* (Maide, 38) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü Maide 38 âyetinin zâhiri, her ne kadar bu işi herkesin yapması gerektiğini ifâde ediyorsa da, ancak ne var ki biz bundan maksadın el kesmenin mutlaka tek bir insan, imam (devlet başkanı), veya onun nâibi, yahut da müsaade ettiği bir görevli tarafından ifa edilmesi olduğunu anlamış olduk. İşte burada da böyledir. Sonra bizim belirttiğimiz bu husus, Hak Teâlâ'nın *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın"* buyruğu ile de kuvvet kazanmaktadır. Çünkü bu da, bundan maksadın, bu yazma işinin herhangi bir şahıs tarafından yapılabileceğine delâlet eder.

Borç Ödemede Adalet Şartı

Cenâb-ı Hakk'ın: بِالْعَدْلِ *"adâletle"* sözüne gelince, bu, şu şekillerde izah edilmiştir:

a) Kâtibin, borcu ne fazla ne de noksan göstermeyecek ve ihtiyaç anında delil olabilecek bir biçimde yazmasıdır.

b) Kâtip, fakîh olursa, borcu, her iki tarafın da lehine olabilecek bir biçimde yazması gerekir. Hatta, taraflardan herhangi birinin, diğerinin kendi hakkını iptâl edemeyeceği hususunda emin olabileceği bir biçimde yazması lâzımdır.

c) Bazı fakihler de, âyet-i kerimede geçen "اَلْعَدْلِ" kaydından maksadın, "Kâtibin onu, ehl-i ilim arasında "müttefekun aleyh" olacak ve Müslüman hâkimlerinden hiçbir hâkim de, müçtehit imamlardan bazısının mezhebine göre onu iptal edebilme imkânını bulamayacak bir tarzda yazması" olduğunu söylemişlerdir.

d) Yazılan şeyden muradın ne olduğu hususunda çekişmeye sevk edecek mücmel ve mübhem lafızlardan kaçınarak, açıkça yazmasıdır. Söylemiş olduğumuz bu hususlara riâyet ancak kâtibin fakîh, müçtehitlerin görüşlerini bilen ve müteşabih lafızları birbirinden tefrik eden bir edîb olması durumunda mümkündür.

Borç Akdinin Yazılması ile İlgili Şartlar

Hak Teâlâ'nın: وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللهُ *"Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin"* emrine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdenin zâhiri, yazabilen herkesi, yazmamaktan nehyeder ve yazmayı emreder. Bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Bu, farz kılma manasında değil de, evlâ olana sevk etme manasında bir emirdir ve manası şudur: "Allahu Teâlâ, o kimseye yazmayı öğretip, şer'î hükümleri bilme şerefini nasip ettiği için, ona yakışan, bu nimetin şükrünü edâ etmek gayesiyle, Müslüman kardeşinin mühim işini yazarak yerine getirmesidir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın: *"Allah'ın sana iyilik edişi gibi, sen de iyilik et.."* (Kasas, 77) âyeti gibidir. Allahu Teâlâ, o kimseye bunları öğreterek faydalandırdığı gibi, o da yazısı ile insanları faydalandırır.

b) **Şâ'bî**'nin görüşüne göre, yazma farz-ı kifâyedir. Eğer o kimse, bundan başka yazacak kimse bulamaz ise, bu şahsın onu yazması farz-ı ayn olur. Eğer yazabilecek başka kimseler bulur ise, bunu yazmak onlardan sadece birine vâcip olur.

c) Bu, yazabilene farzdır. Ancak bu hüküm, âyetteki *"Yazana da, şahitlik edene de asla zarar verilmesin"* sözü ile neshedilmiştir.

d) Farz olan, o kimsenin Allah'ın öğrettiği şekilde yazmasıdır. Yani, yazması düşünülmesi durumunda, o kimseye gereken, onu Allah'ın öğrettiği şekilde yazması, hiçbir şartını zedelememesi ve tarafların maksadına zarar verecek bir kayıt düşmemesidir. Çünkü bu şartlara riâyet etmeden yazacak olursa, tarafların maksadı yerini bulmaz ve malları ziyân olur. Buna göre yazana sanki şöyle denilmektedir: "Eğer yazacaksan âdil bir biçimde yaz ve Cenâb-ı Hakk'ın itibar ettiği bütün şartlara itibar et."

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"Allah'ın, kendisine öğrettiği gibi"* ifâdesi ile ilgili iki ihtimal vardır:

1- Bu ifâdenin, kendinden öncesi ile ilgili olması... Buna göre mana, "Hiçbir kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği kitâbetten çekinmesin. Hiçbir kâtibe, Allah'ın öğrettiğinin dışında bir şey yazması yakışmaz. O, Allah'ın kendisine öğrettiği yazıyı yazsın."

2- Bunun, kendinden sonrası ile ilgili olması... Buna göre takdir "Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin" şeklinde olur ve söz burada biter. Bundan sonra Cenâb-ı Allah, "O kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazsın" buyurmuş olur. Bu durumda birincisi, mutlak manada yazmayı emretmek olur. Cenâb-ı Hak bunun peşinden, ona öğrettiği kitabete göre yazmasını emretmiş olur. Bu iki izâh, **Zeccâc**'a aittir.

Kitabette (yazmada)ki **ikinci şart,** Hak Teâlâ'nın: وَلْيُمْلِلِ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ *"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın"* emridir. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Her ne kadar şartların ve kayıtların nasıl yazılacağını bilen birisinin tercih edilmesi yazmada gerekli ise de, yazma işi ancak borçlu kimsenin yazdırması ile tamam olur. "Onun yazdırması" hükmüne, üzerindeki hakkın (borcunun) ne kadar olduğunu, ne olduğunu, nasıl olduğunu ve ne zamana kadar olduğunu ve benzeri şeyleri itiraf etmesi girer. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

"اَلْاِمْلَالُ" ve "اَلْاِمْلَاءُ" kelimeleri aynı manaya gelir. **Ferrâ,** اَمْلَلْتُ عَلَيْهِ الْكِتَابَ "Ona kitabı yazdırdım" şeklindeki kullanışın, **Hicazlılar** ile, **Esed Kâbilesi**'nin kullanışı olduğunu, "اَمْلَيْتُ" şeklindeki kullanışın ise **Temîm** ve **Kays Kabileleri**'nin kullanışı olduğunu söylemiştir. Kur'ân, her iki lügate göre de inmiştir. Nitekim Allahu Teâlâ, müşriklerden naklen, فَهِىَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا *"O, sabah akşam kendisine okunuyor (dikte ettiriliyor)"* (Furkan, 5) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Allah: وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا *"Rabbi Allah'tan korksun, ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın"* buyurmuştur. Bu, üzerinde hak olan (borçlu)ın, üzerindeki borcun ne kadar olduğunu eksiksiz söylemesini ve noksansız olarak vermesini emretmektir.

Daha sonra Hak Teâlâ: فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ *"Eğer üstünde hak bulunan (borçlu) bir beyinsiz (cahil) veya bir zâif olur, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velisi dosdoğru yazdırsın"* buyurmuştur. Bunun manası, "Borçlu kimsenin ikrârı muteber olmadığı zaman, muteber olan, onun velîsinin ikrarıdır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şu üç lafzın, yani "sefih", "zaîf" ve "bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen" kelimelerinin başına "أَوْ" (veyahut) lafzının getirilmiş olması, bunların başka başka şeyler olduğunu gösterir. Çünkü bu, "Borçlu kimsede, bu üç vasfın biri bulunduğu zaman, velisi o borcu dosdoğru yazdırsın" manasındadır. Binâenaleyh bu üç lafzın, birbirinden farklı şeyler olması gerekir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, âyet-i kerime'de geçen "sefih" lafzını, bülûğa ermiş kimselerden aklı noksan ve görüşü zayıf; "zaîf" lafzını ise küçük, deli ve bunak manasına hamletmek gerekir. Bunlar tamamen akıldan yoksun kimselerdir. Bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen "kimse" ise, dilsiz olduğu için yazdıramayan veyahut da lehine ve aleyhine olan şeyleri bilemeyen kimse demektir. İşte böyle kimselerin, ne yazdırmaları ne de ikrarları sahih olur. Mutlaka onların yerine, bunu yapacak birisinin bulunması gerekir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Velîsi dosdoğru yazdırsın"* buyurmuştur ki, bundan murat, bu üç durumdaki insandan her birinin velisidir. Çünkü malında tasarruf etmekten şer'an alıkonan sefîh'in velîsi ile, çocuğun velîsi, diğer işleri ikrar ettikleri gibi, borcu da ikrâr ederler. Doğru olan görüş budur. **İbn Abbas** (r.a), **Mukâtil** ve **Rebî'** ise, "فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ" âyetindeki "velî"den maksat, alacaklının velîsidir. Yani "Alacaklı olanın velisi yazdırsın" demişlerdir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü muteber olsa bile, iddia edenin sözü kabul edilmez. Yoksa, yazmaya ve şâhit tutmaya ne gerek var.

İKİNCİ MESELE: Borç Akdinde Şahit Tutma İşi

Cenâb-ı Allah'ın müdâyene'de itibar ettiği işlerden ikincisi şâhit tutmadır. Bu, وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ *"Erkeklerinizden iki de şâhit tutun"* âyetinde beyan edilmiştir.

Bil ki, kitabetten maksat, inkâr edilmesi halinde, şâhitler vasıtası ile hakkı alabilmek için şâhit tutmadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اِسْتَشْهِدُوا" kelimesi, "şâhit tutun" manasınadır. Nitekim, bu manada "اَشْهَدْتُ الرَّجُلَ وَاسْتَشْهَدْتُهُ" denilir, "اَلشَّهِيدَيْنِ" kelimesi, "شَاهِدَيْنِ" manasınadır. Buradaki "فَعِيلٌ" vezni, ism-i fâil manasınadır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "مِنْ رِجَالِكُمْ" ifâdesindeki izâfet hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

1- Bu, "sizin dindaşlarınızdan, Müslümanlardan" demektir.

2- Bazıları bunun, "hür erkeklerinizden.." manasında olduğunu söylemişlerdir.

3- Bu, "Adâletleri sebebi ile şâhitliğe uygun gördüğünüz kimselerden..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâhitliğin şartları pek çoktur ve fıkıh kitaplarında sayılmıştır. Biz burada, bir tek meseleden bahsedeceğiz. O da şudur: **Kadı Şüreyh, İbn Sîrîn** ve **Ahmed İbn Hanbel**'e göre, kölenin şahâdeti câizdir. **İmâm Şâfiî** ve **İmam Ebû Hanife** (r.h)'ye göre ise câiz değildir. **Şüreyh**'in delili şudur: Bu âyetteki *"Erkeklerinizden iki de şâhit tutun"* emri köleye de, köle olmayana da şamil olan umûmi bir ifâdedir. Nastan çıkartılan mana da buna delalet etmektedir.

Bu böyledir, çünkü insanın aklı, dini ve adaleti, yalan söylemesine manî olur. Bu şartlar bir araya geldiğinde, iddia edenin sözü bunlarla kuvvet kazanır. Bu da, o kimsenin hakkının yenmemesine sebep olur. Akıl, din ve adalet, hürriyet ve kölelik sebebi ile değişmez. Binâenaleyh kölenin şâhitliğinin de makbul sayılması gerekir.

Şâfiî ve **Ebu Hanîfe**'nin delilleri ise, *"Şâhitler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* ifâdesidir. Bu ifâde, şâhit olan herkesin, şâhitliği yapacağı yere gitmesinin vâcip olduğunu, gitmemesinin ise haram olduğunu gösterir. Binâenaleyh âyet şâhit olan herkesin, şâhitliği yapacağı yere gitmesinin vâcip olduğuna delâlet edip, icmâ da kölenin gitmesinin vâcip olmadığına delâlet ettiğine göre, kölenin şâhit olamaması gerekir. Yapılan bu istidlâl güzeldir.

Cenâb-ı Allah'ın, *"Erkeklerinizden iki de şâhit tutun"* buyruğuna gelince, biz bazı âlimlerin, bunun, "şahâdeti edâ etmeye uygun gördüğünüz erkeklerinizden iki de şâhit tutun" manasında olduğunu söylediklerini beyan

etmiştik. Bu manaya göre, kölelerin de buna uygun olduğunu niçin kabul etmiyorsunuz?

Sonra Cenâb-ı Allah: فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ *"Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkek şâhit ile iki kadın şâhit (yeter)"* buyruğundaki "رَجُلٌ" ve "اِمْرَأَتَانِ" kelimelerinin merfu oluşu hususunda şu dört izah yapılmıştır:

a) Bu, فَلْيَكُنْ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ "Bir erkek ile iki kadın (şâhit) olsun" takdirindedir.

b) Bu, فَلْيَشْهَدْ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ "Bir erkek ile iki kadın şâhitlik etsin" takdirindedir.

c) Bu, فَالشَّاهِدُ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ "O zaman şâhit, bir erkekle iki kadındır" manasındadır.

d) Bu, فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ يَشْهَدُونَ "Bir erkek ile iki kadın şahâdet ederler" manasındadır. Bu takdirlerin hepsi, mümkün ve yerindedir. Bunları **Ali İbn İsâ** zikretmiştir.

Şahitte Bulunacak Şartlar

Daha sonra Allahu Teâlâ: مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ *"Razı olacağınız şâhitlerden"* buyurmuştur. Bu, talakla ilgili olan *"İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi de şâhit yapın"* (Talâk, 2) âyeti gibidir. Bil ki bu âyet, herkesin şâhit olmaya elverişli olmadığını gösterir. Fakîhler şöyle demişlerdir: "Şahâdetin kabul edilebilmesinin on şartı vardır. Bunlar şahidin hür, bâliğ, Müslüman, âdil, neye şahâdet ettiğini bilen, bu şahâdeti sebebi ile bir menfaat elde etmeyecek veya bir zararı gidermeyecek olan, fazla yanılma özelliği ile tanınmayan, kişilik sahibi ve aleyhine şahâdet ettiği kimse ile bir düşmanlığı bulunmayan bir insan olmasıdır."

Daha sonra Hak Teâlâ: اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى *"Böylece kadınlardan biri unutursa, öbürü ona hatırlatır"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: Kadınların yapılarında, burûdet ve rutûbetin çok olmasından ötürü, unutma kadınların genel karakteri olmuştur. İki kadının birden unutması, birinin unutmasından aklen daha uzak bir ihtimaldir. İşte bundan dolayı, biri unuttuğunda, diğeri kendisine hatırlatsın diye iki kadın bir erkeğe bedel sayılmıştır. Âyetten maksat da işte budur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, hemzenin kesresi ile âyeti, "اِنْ تَضِلَّ" (Eğer unutursa) şeklinde; buradaki "فَتُذَكِّرَ" lafzını da, şeddeli ve merfu olarak "فَتُذَكِّرُ" (Ona hatırlatır) şeklinde okumuştur. Bu, şartın cezasıdır. Buna göre "تَضِلُّ" fiili cezm mahallindedir. Fakat muzâf bir fiil olduğu için, cezm hali açıkça görülmemektedir. "فَتُذَكِّرَ" fiili ise merfûdur, çünkü "cezâ" cümlesinin sonrası mübtedâdır. Diğer kıraat imamları ise, hemzenin fethası ile âyeti, "اَنْ تَضِلَّ" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin şu iki izahı vardır:

a) Bu, "لِأَنْ تَضِلَّ" (unutursa diye) takdirindedir. Buna göre, buradaki lam harf-i cerri hazfedilmiştir.

b) Bu, "اِرَادَةَ اَنْ تَضِلَّ" (unutacağı düşüncesiyle..) takdirindedir.

Buna göre eğer, "Şâhit tutmak, saptırmak için değil de hatırlatmak için olduğuna göre, bu söz nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki:

Burada iki maksat vardır:

a) Şahit tutmak. Bu da ancak, iki kadından birisinin diğerine hatırlatmasıyla mümkün olur.

b) Erkeğin kadına üstün kılınmış olduğunun izahı. Bu da, iki kadının bir erkeğin yerine geçmesinin, hükümdeki adâletin ancak böyle temin edileceğini beyan etmek içindir.. Bunu sağlamak da, ancak kadınlardan birisinin unutması halinde meydana gelir. Şahit tutmak ile erkeğin kadından üstün olduğunu beyan etmek kastedilip, bu da ancak iki kadından birisinin unutması, diğerinin de ona hatırlatması durumunda mümkün olunca, hiç şüphesiz bu iki husus elde edilmek istenen netice olmuş olur (matlup). Bu, bu konuyu yazarken bu sorunun cevabı olarak hatırıma gelen hususdur. Bu hususta ayrıca nahivcilerin de, benim şahsen güzel bulmadığım başka cevapları da vardır.. Bunlar, kitaplarda yazılıdır. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا *"Kadınlardan biri unutursa"* ifadesindeki "dalâl"in hangi manaya geldiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, unutmak anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Uydurmakta oldukları şeyler, onlardan ayrılıp kayboldu"* (En'âm, 24), yani "gitti" buyurmuştur.

b) Bunun manası, kişinin yolu şaşırmasıdır. Bu iki izah, birbirine yakındır.

Ebu Amr ise, Arapça'da "dalâl"in manasının "kaybolmak", "yitmek" olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nâfi, İbn Âmir, Âsım ve el-Kisaî, "فَتُذَكِّرَ"; **Hamza** şeddeli ve merfû olarak "فَتُذَكِّرُ"; **İbn Kesir** ve **Ebu Amr** ise, şeddesiz ve nasb ile "فَتُذْكِرَ" şeklinde okumuşlardır. Gerek "ذَكَّرَ" gerekse "اَذْكَرَ" kelimeleri, "نَزَّلَ" ve "اَنْزَلَ" kelimeleri gibi, aynı manada kullanılırlar. Fakat, şeddeli olarak kullanılmaları daha fazladır. Nitekim Hak Teâlâ: فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ *"Hatırlat, sen ancak bir hatırlatıcısın"* (Gâşiye, 21) buyurmuştur. Bu kelimeyi şeddesiz olarak okuyanlar, onu "إِفْعَال" babından olarak okumuşlardır. **Süfyan İbn Uyeyne**'den rivâyet edilen durum hariç, bütün müfessirler hatırlatma manasına gelen bu *"tezkîr"* ve "izkâr"ın unutmadan dolayı olduğu görüşündedirler. **Süfyan İbn Uyeyne** ise "فَتُذْكِرَ إِحْدٰيهُمَا الْأُخْرٰى" şeklinde okuyarak, bunun manasının da, "onlardan biri, diğer kadını da zikreder, hatırlatır" şeklinde olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "O iki kadının yapacakları şahâdetin toplamı, bir erkeğin şahâdeti gibidir" şeklinde olur. Bu görüş, Ebu **Amr İbn el-Alâ**'dan da rivâyet edilmiştir. **el-Alâ** şöyle der: "Kadının birisi şahâdet edip, diğeri de gelerek onunla beraber şahâdette bulunduğunda, o ona hatırlatmış olur... Çünkü bu iki kadın bir erkeğin yerine geçmiş olurlar."

Bu görüş, bütün müfessirlerin ittifakıyla bâtıldır. Bunun zayıf olduğuna şu iki husus da delâlet eder:

a) Kadınların sayısı ne olursa olsun, içlerinde bir erkek bulunmazsa, onların şahâdetleri caiz olmaz. Durum böyle olunca, ikinci kadın birincisine hatırlatmamış olur.

b) Hak Teâlâ'nın, "فَتُذَكِّرَ" sözü, O'nun "اَنْ تَضِلَّ إِحْدٰيهُمَا" ifâdesinin mukabili olarak zikredilmiştir. Binâenaleyh, "ed-dalâl" sözü, unutma ile tefsir edilince, hatırlatma da, nisyânın zıddı olarak tefsir edilmiş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ: وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا *"Şâhitler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin tefsiri hususunda şunlar söylenmiştir:

a) En doğru olan bu görüşe göre, Hak Teâlâ şahâdette bulunacak olan kimseyi, hak sahibinin, onun şahâdetine ihtiyaç duyduğunda şahâdette bulunmamaktan nehyetmiştir.

b) Bundan maksat, mutlak anlamda şahâdeti üstlenmektir. Bu, **Katâde**'nin görüşüdür ki, **Kaffâl** da bunu tercih ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak kâtibe, yazmaktan kaçınmamasını emrettiği gibi, şâhide de, şahâdeti

üstlenmekten kaçınmamasını emretmiştir. Çünkü bunlardan her biri (şahâdet ve kitâbet), birbirleriyle ilgilidir. Bu iki şey bir arada olmazsa, haklar zayi olabilir.

c) Bundan murat, başkası bulunmadığı zaman şahâdeti üstlenmektir.

d) Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. Buna göre bundan maksat, iki şeyin tamamıdır. Yani, ilk defâ şahâdeti üstlenmek ikinci olarak da onu yerine getirmektir.

Gerektiğinde Şahitlik Etmenin Lüzumu

Birinci görüşte olanların delilleri şunlardır:

1- Hak Teâlâ'nın, *"Şâhitler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* emri, onların şâhit olmalarının takdimini gerektirir. Bu da fiilen ancak, şahâdet îfa edilirken mümkün olabilir. Şahâdeti üstlenme zamanı, onların şâhit olmaları zamanından önce bulunamaz.

Buna göre şâyet, "Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Erkeklerinizden iki de şâhit tutun"* buyruğu ile müşkillik arz eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, yazmazdan önce de kâtibi, kâtip olarak adlandırmıştır" denilirse, biz deriz ki:

Bizim zikretmiş olduğumuz delil, bu âyette zaruret sebebiyle zikredilmemiştir. Binâenaleyh, bunu, zaruret illetinden dolayı o âyette terk etmemiz caiz olmaz.

2- Hak Teâlâ'nın, *"Şâhitler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* emrinin zâhiri, şahâdetten kaçınmayı nehy; bilfiil şahâdette bulunmayı emirdir. Bu da, herkes hakkında vücub ifâde eder. Şahâdeti üstlenmenin herkese vâcip olmadığı, bilinen bir husustur. Binâenaleyh bunu, o manaya hamletmek caiz değildir. Şahâdeti üstlendikten sonra onu bilfiil edâ etmek ise herkese farz ve Hak Teâlâ'nın *"Şâhitliği gizlemeyiniz"* (Bakara, 283) buyruğu ile de te'kid edilmiştir. Binâenaleyh bu daha evlâdır.

3- Şâhit tutmayı emretme, bazı bakımlardan şâhide bu şâhitliği üstlenmeyi emretmeyi ifâde eder. Binâenaleyh böylece şahadeti üstlenmeyi emretme işi, Hak Teâlâ'nın, *"Erkeklerinizden iki de şâhit tutun"* emrinin hükmüne girer. Bundan dolayı âyetteki *"Şâhitler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar"* buyruğunu, başka bir manaya hamletmek gayesi ile, şahâdeti bilfiil yerine getirmeyi emretme manasına vermek gerekir. Bu sebeple, bu daha evlâ olur. Yaptığımız izah ile, âyetin, şâhidin şâhitliğe çağrıldığında, şahâdetten kaçınmamasının farz olduğuna delâlet ettiği ortaya çıkmış olur.

Bil ki, şâhit ya belli bir kimsedir, veyahut da buna şâhit olan birçok insan vardır. Eğer şâhit belli birisi ise, bu kimsenin şahâdeti ifâ etmesi farz olur. Eğer birçok insan buna şâhit olabilecek ise, bu şahâdet o zaman farz-ı kifaye olur.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetin, kölenin şahâdetinin câiz olmadığına delâlet ettiğini yukarıda açıklamıştık. Binâenaleyh burada aynı mevzuyu tekrar etmiyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâfiî (r.a) şöyle demiştir: "Bir şâhit ve yemin ile hüküm vermek câizdir." **Ebu Hanife** (r.a) ise bunun câiz olmadığını söylemiştir. **Ebu Hanife,** bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ iki erkek şâhit bulunmadığı zaman, bir erkek ve iki kadının şâhit olacaklarını özellikle belirtmiştir. Binâenaleyh tek bir şâhit ve yemin ile yetinmeyi câiz görürsek, Allah'ın bu belirlemesi bâtıl olmuş olur."

Şâfiî (r.a)'nin delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir şâhit ve yemin ile hükmetmiş olmasıdır. Bu hususlaki geniş izah, fıkıh hilâfiyat kitaplarında vardır.

Bil ki, Allahu Teâlâ, borçla alış veriş yaparken önce yazmayı, sonra da şâhit tutmayı emredince, bunu ikinci defâ te'kid yollu tekrar ederek, yazmayı yeniden emretmiş ve: وَلَا تَسْئَمُوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰى اَجَلِهِ *"Az olsun, çok olsun, o borcu vadesi ile birlikte yazmaktan üşenmeyin"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"السَّآمَةُ" bıkmak, canı sıkılmak ve usanmak manasınadır. سَئِمْتُ الشَّيْءَ سَأْمًا وَسَامَةً "o şeyden usandım" denilir. Âyetten maksat, borç ister az ister çok olsun, insanları yazmaya teşviktir. Çünkü bu ihtiyata göre, mal az da olsa çok sayılır. Zirâ az mal sebebi ile meydana gelen münakaşalar, çoğu kez büyük fesatlara ve tehlikeli olaylara götürür. İşte Hak Teâlâ, bundan dolayı, borç alınan mal az olsun çok olsun yazmayı emretmiş, böylece de *"üşenmeyin"* yani, "Bıkmayın, eğer bıkar ve yazmayı bırakırsanız sonra pişman olursunuz" buyurmuştur.

Buna göre, "Bu emre, çok az şeylerin borç alınmasında da yazma dahil midir?" denilir ise, biz deriz ki: Hayır. Çünkü bu örfe bırakılmıştır ve örfen önemsiz şeyler yazılmaz.

İKİNCİ MESELE

Âyet-i Kerime'deki, "اَنْ تَكْتُبُوهُ" sözünün mahalli, şu iki şeyden dolayı mansubdur:

a) Onu, te'vil-i masdara çevirmek. Buna göre takdiri, "وَلَا تَسْئَمُوا كِتَابَتَهُ" şeklinde olur.

b) Başındaki harf-i cerr hazfedildiği için... Buna göre, âyetin takdiri: "وَلَا تَسْئَمُوا مِنْ اَنْ تَكْتُبُوهُ" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "اَنْ تَكْتُبُوهُ" sözündeki mef'ul (hû) zamiri, mutlaka daha önce geçen bir şeye râcîdir. O geçen şey de, ya "deyn" (borç), veyahut da "hak" kelimeleridir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ifadede, her iki fiil de yâ harfi ile "وَلَا يَسْئَمُوا اَنْ يَكْتُبُوهُ" şeklinde de okunmuştur.

Sonra Hak Teâlâ: ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوا *"Bu, Allah yanında adalete daha uygun, şâhitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir"* buyurmuştur. Bil ki Cenâb-ı Allah, yazma işinin şu üç faydası olduğunu beyân etmiştir:

Birinci fayda: *"Bu, Allah yanında adâlete daha uygun"* sözüdür. Bu ifâdedeki "ذٰلِكُمْ" kelimesindeki "ذَا" ism-i işaretinin neye işaret ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu, Hak Teâlâ'nın, mastar manasında olan "اَنْ تَكْتُبُوهُ" ifâdesine işarettir. Yani, "Bu yazmanız adâlete daha uygundur" demektir.

b) **Kaffâl** (r.h), bunun "size emrettiğim bu yazma ve şâhit tutma işi isteyenler içindir" manasında olduğunu söylemiştir. Âyetteki "اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ" vasfı, "Allah katında daha âdildir" manasındadır. "قِسْطٌ" kelimesi isim, "اِقْسَاطٌ" kelimesi ise mastardır. Kişi âdil olduğu zaman, اَقْسَطَ – يُقْسِطُ فُلَانٌ فِى الْحُكْمِ اِقْسَاطًا فَهُوَ مُقْسِطٌ "Falanca, hükmetmesinde âdil oldu, o âdildir" denilir. Nitekim Hak Teâlâ, اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ *"Allah, şüphe yok ki âdil olanları sever"* (Hucurât, 9) buyurmuştur. Yine birisi zulmettiğinde "هُوَ قَاسِطٌ" "O, zalimdir" denilir. Nitekim Hak Teâlâ: وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا *"Zulmedenlere gelince, onlar cehenneme odun oldular"* (Cin, 15) buyurmuştur. Bu, Allah yanında âdalete daha uygun olmuştur, çünkü borç yazılınca hakka ve doğruya yakın, cehâlet ve yalandan da o nispette uzak olmuş olur. Böylece de

bu, Allah katında âdalete daha uygun olur. Bu, Hak Teâlâ'nın: اُدْعُوهُمْ لِاٰبَائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ *"Onları babalarına nisbetle çağırın. Bu, Allah indinde daha doğrudur."* Yani daha âdil ve sizin onları babaları olmayan kimselere nisbet etmenizden gerçeğe daha uygundur (Ahzab, 5) âyeti gibidir.

İkinci fayda, âyetteki *"şahitlik için daha sağlam"* sözüdür. Buradaki "اَقْوَمُ" kelimesinin manası, eğriliğin zıddı olan, dosdoğru olmadır. Çünkü dosdoğru olan şey, eğri büğrü olan şeyin zıddıdır.

Buna göre şâyet, "Âyetteki "اَقْسَطُ" ve "اَقْوَمُ" ism-i tafdilleri, neden binâ edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: **Sibeveyh**'e göre, bunların "اَقْسَطَ" ve "اَقَامَ" fiillerinden olmaları mümkün olduğu gibi, "اَقْسَطُ" ism-i tafdilinin "قَاسِطٌ" ism-i fâilinden; "اَقْوَمُ" kelimesinin ise "قَوِيمٌ" kelimesinden olmaları da mümkündür.

Bil ki kitâbetin (yazmanın), şâhitlik için daha sağlam olması, yazmanın hatırlama ve hıfzın bir sebebi olmasından dolayıdır. Böylece bu, doğruya daha yakın olmuş olur. Birinci fayda ile ikinci fayda arasındaki fark şudur: Birincisi, Allah'ın rızasını elde etme, ikincisi ise dünyevî menfaati sağlama ile ilgilidir. Dinin, dünyaya tercih edilmesi gerektiğini ihsâs ettirmek için, birinci fayda ikinciden önce zikredilmiştir.

Üçüncü fayda, âyetteki *"şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir'* ifâdesidir. Yani, "Bu, tarafların kalplerinde şek ve şüphenin zâil olmasına daha uygundur" demektir. İlk iki fayda ile, bu üçüncüsü arasındaki fark şudur: İlk ikisi, menfaatin elde edilmesiyle ilgilidir. Bunlardan birincisi dinî, ikincisi de dünyevî menfaatin elde edilmesine işarettir. Üçüncüsü ise, insanın hem kendisinden, hem de başkasından zararı defetmesine işarettir.

İnsanın kendisinden zararı defetmesi şu şekilde olur: O, bu sâyede, bu işin nasıl olduğunu ve söylediği şeyin doğru mu yanlış mı olduğunu kafasına takmaz. Başkasından zararı gidermesi de şu şekilde olabilir: Bu kimse, onun bazen yalan söylediğini ve hatalı davrandığını düşünebilir. Böylece de gıybet ve iftira günahına düşebilir. Bunlar, ne güzel faydalar ve ne âdil hükümlerdir. Ne güzel de sıralanmışlardır!

Sonra Allahu Teâlâ: اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ *"Ancak aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna.."* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki, "اِلَّا" istisnâ edâtı ve istisnası hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, istisnâ-i muttasıldır.

b) Bu, istisnâ-i munkatı'dır.

İstisnâ'i muttasıl sayılması durumunda şu iki izah yapılmıştır:

1- Bu istisnâ, *"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın"* cümlesinden yapılmıştır. Çünkü borç karşılıklı alış-veriş etmek, bazen yakın bazen uzak bir müddet için olur. Cenâb-ı Hak, borçla alış-veriş ederken yazmayı emredince, bu hükümden, yakın zamanlı olanı istisnâ etmiştir Buna göre âyetin takdiri: إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ إِلَّا اَنْ يَكُونَ الْاَجَلُ قَرِيبًا "Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın, ancak mühlet yakın ise bu müstesnâ" şeklindedir ki, bundan murat peşin yapılan ticarettir.

2- Bu istisnâ, âyetteki, *"Az olsun, çok olsun o borcu vâdesi ile yazmaktan üşenmeyin"* kısmından yapılmıştır.

Buradaki istisnânın munkatı' sayılması halinde ise, âyetin takdiri: "Fakat o, aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, onu yazmamanızda size bir vebal yoktur" şeklinde olur. Buna göre, istisnâ cümlesi müste'nef (yeni) bir cümle olmuş olur. Cenâb-ı Allah, insanlar arasında çokça yapıldığı için, bu tür ticarette yazmamaya ve şâhit tutmamaya müsaade etmiştir. Eğer bu şekildeki ticarette yazma ve şâhit tutma şart kılınmış olsaydı, bu insanlara güç gelirdi. Çünkü alış-veriş yapanlardan her biri, hakkını karşı taraftan aynı anda ve yerde aldıkları zaman bir inkâr etme korkusu olmaz. Bundan dolayı da yazmaya ve şâhit tutmaya gerek yoktur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "اَنْ تَكُونَ" kısmındaki "كَانَ" fiili ile ilgili iki görüş vardır:

1- Bu, bizim "وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ" âyetinin tefsirinde bahsettiğimiz gibi, "meydana geldi, vâkî oldu" manasında olan "كَانَ"dir.

2- **Ferrâ** şöyle demiştir: "Dilersen sen onu, nâkıs fiil olan "كَانَ" kabul edersin ki, bu durumda, "تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ" ifâdesi onun ismi, "تُدِيرُونَهَا" kısmı da haberi olur. Buna göre âyetin takdiri: "Onun, aranızda cereyan eden peşin bir ticaret olması müstesna..." şeklinde olur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âsım, "ticaret" kelimesini, mansub olarak "تِجَارَةً" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, merfû olarak "تِجَارَةٌ" şeklinde okumuşlardır. Mansub okunuş, kelimenin, "كَانَ" fiilinin ismi sayılmasına göredir. Bu durumda "كَانَ" için bir isim takdir etmek gerekir. Bunun da birkaç şekli vardır:

1- Bunun takdiri, إِلَّا اَنْ تَكُونَ التِّجَارَةُ تِجَارَةً حَاضِرَةً "O ticaretin, peşin yapılan bir ticaret olması müstesnâ..." şeklindedir. Buna benzer bir şekilde şâir şöyle demiştir:

بَنِي أَسَدٍ هَلْ تَعْلَمُونَ بَلَاءَنَا إِذَا كَانَ يَوْمًا ذَا كَوَاكِبَ اَشْهَبَا

"Ey Esedoğulları, o gün, parlak yıldızlı bir gün olduğu zaman bizim belâmızı biliyor musunuz?" Bu, "...إِذَا كَانَ الْيَوْمُ يَوْمًا" takdirindedir.

2- Bunun takdiri, إِلَّا اَنْ يَكُونَ الْأَمْرُ وَالشَّأْنُ تِجَارَةً حَاضِرَةً "iş ve durumun, peşin bir ticâret olması müstesna.." şeklindedir.

3- **Zeccac,** bunun takdirinin, إِلَّا اَنْ تَكُونَ الْمُدَايَنَةُ تِجَارَةً حَاضِرَةً "Borçlanmanın peşin bir ticaret olması müstesna..." şeklinde olduğunu söylemiştir. **Ebû Ali el-Fârisî,** bu takdirin câiz olmadığını, çünkü borçlanmanın peşin bir ticaret olamayacağını söylemiştir.

Ebû Ali'ye şöyle cevap verilebilir: Borçlanma bir saat mühlet için olursa, onu peşin ticaret saymak mümkündür. Çünkü insan bir elbiseyi, bir saat sonra parasını vermek üzere alırsa, bu hem bir müdayene (borçlanma), hem de peşin bir ticaret olur.

Âyetteki "ticaret" kelimesinin merfu okunuşunun izâhı ise, ikinci meselede yaptığımız izahın aynısıdır. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ticaret, kazanç sağlamak için, ister peşin olsun, ister veresiye olsun, malda tasarrufta bulunmaktan ibarettir. Meselâ: تَجَرَ الرَّجُلُ، يَتْجُرُ، تِجَارَةً فَهُوَ تَاجِرٌ "Adam ticaret yaptı, o tacirdir" denilir. Bil ki, alış-veriş, ister borç mukabili, isterse mal mukabili olsun, bu peşin ticaret sayılır. Buna göre Hak Teâlâ'nın: *"Peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna"* istisnasını zâhirî manasına hamletmek mümkün değildir. Aksine âyette bahsedilen ticaretten murat, kendisinde ticaret yapılan şey demektir. Bu şeyin, insanlar arasında devretmesinin, dönüp dolaşmasının manası ise, insanların o şey hususunda elden ele peşin muamele yapmalarıdır.

Sonra Hak Teâlâ: فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا *"O zaman bunu yazmamanızda size bir vebal yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Yazmayı bırakmada size bir zarar yoktur ve bundan dolayı size günah olmaz" manasındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunun günah olduğunu murat etmiş olsaydı, bu yazma onlara farz olurdu ve alacaklı da yazmadığı için günaha girmiş olurdu. Halbuki böyle değildir. Çünkü yukarıda da anlattığımız gibi, yazmamada bir zarar söz konusu değildir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ *"Alış-veriş yaptığınız zaman da şâhit tutun"* buyurmuştur. Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Bundan murat şudur: Her ne kadar peşin ticarette yazma işi onlardan kaldırılmış ise de, şâhit tutma kaldırılmamıştır." Çünkü yazma olmaksızın şâhit tutma daha az zordur. Bir de bunda, ihtiyaç duyulduğunda "unutma"dan endişe edilmez. Bil ki bu emirden maksat, insanları ihtiyatlı olana sevk etmektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ: وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ *"Yazana da şâhitlik edene de asla zarar verilmesin"* buyurmuştur. Bil ki bunun, kâtip ve şâhidi, alacaklı olana zarar vermekten nehiy manasına gelmesi muhtemeldir. Kâtibin zarar vermesi, borcu fazla veya noksan yazması veyahut da yazarken ihtiyatı terk etmesi sebebiyle olur. Şâhidin zarar vermesi ise, ya şâhitliği hiç yapmama veya işe yaramaz bir şekilde şâhitlik etmesi ile olur. Yine bunun, hak sâhibi kâtibe ve şâhide, onları zarara sokmak veya mühim işlerinden alıkoymak suretiyle, zarar vermekten nehyi ifâde etmesi de muhtemeldir. Birincisi müfessirlerden ekserisi ile, **Hasan el-Basrî, Tavûs** ve **Katâde**'nin görüşüdür. İkincisi ise **İbn Mes'ûd, Ata** ve **Mücâhid**'in görüşüdür.

Bilki her iki ihtimal de Arapça açısından mümkündür. Bu iki ihtimal, âyetteki "لَا يُضَارَّ" fiilindeki idğama dayanır. Birinci ihtimal, kelimenin aslının, ilk râ harfinin kesresi ile "لَا يُضَارِرْ" şeklinde olmasına dayanır. Buna göre kâtip ve şâhid, zararın fâili olurlar. İkinci ihtimal ise, kelimenin aslının, birinci râ harfinin fethası ile "لَا يُضَارَرْ" şeklinde meçhul olmasına dayanır. Buna göre kâtip ve şâhit zararın mef'ûlü (nâib-i fâili) olmuş olurlar. Bu âyetin bir benzeri de Bakara Sûresi'ndeki, لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا *"Anne çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın"* (Bakara, 233) âyetidir. Biz, o âyeti tefsir ederken bu lafzı iyice açıklamıştık. Zikrettiğimiz bu iki ihtimalin delili, **Hz. Ömer** (r.a)'in bu ifâdeyi idğamsız ve birinci râ'nın kesresi ile "لَا يُضَارِرْ" şeklinde; **İbn Abbas** (r.a)'ın ise yine idğamsız, fakat birinci râ'nın fethası ile "لَا يُضَارَرْ" şeklinde okumuş olmalarıdır.

Zeccâc birinci görüşü tercih etmiş ve buna, âyetteki *"Bunu yaparsanız, o sizin için bir fısktır"* buyruğu ile istidlâl ederek, şöyle demiştir: "Fısk isminin, alacaklının hakkının tamamen zâyi olması için yazıyı tahrif eden kâtip ile şâhitliği yapmayan kimseye verilmesi, kâtip ile şâhide zarar veren kimseye verilmesinden daha uygundur. Bir de Hak Teâlâ, şâhitlik etmekten kaçınan kimseler hakkında, *"Kim onu gizlerse, hakikaten onun kalbi günahkârdır"* buyurmuştur ki, fâsık ile günahkârın manası, birbirine yakındır.

İkinci ihtimali savunanlar ise şu şekilde delil getirmişlerdir: "Eğer bu kâtip ile şâhide bir hitap olsaydı, o zaman bunun, "Siz ikiniz eğer bunu

yaparsanız, o sizin için bir fısktır" şeklinde olması gerekirdi. Bu, borçla alış-veriş yapanlara bir hitap olduğu için, zarar vermekten nehyolunanlar onlardır." Allah en iyisini bilendir.

Sonra Cenâb-ı Allah: وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ *"(Bunu) yaparsanız, o sizin için bir fısktır"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılır:

1- Bu ifâdenin, sadece bu borçlanma mevzuu ile ilgili olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Eğer nehyettiğimiz bu zararı verirseniz..." şeklindedir.

2- Bu ifâde, bütün mükellefiyetler hakkında umûmîdir. Buna göre mana, "Eğer yasakladıklarımızdan birini yapar veya emrettiklerimizden birini terk ederseniz, bu sizin için bir fısktır " yani "Allah'ın emrinin ve taatının dışına çıkmadır" şeklinde olur.

Sonra da Cenâb-ı Hak: "وَاتَّقُوا اللهَ" yani "Burada sizi sakındırdığı zarar verme hususunda Allah'tan korkunuz" buyurmuştur. Yahut bu ifâde de, umûmî bir ifâdedir ve manası, "Allahu Teâlâ'nın bütün emir ve yasakları hususunda Allah'tan korkun" şeklindedir.

Sonra Allahu Teâlâ: وَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ *"Allah size öğretiyor"* yani, "Allah size, dinî hususlarda güzel ve hoş olan şeyleri öğrettiği gibi, dünyevî hususlarda güzel ve ihtiyatlı olan şeyleri de öğretiyor" demektir. Allah'ın, وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* buyruğu, Allahu Teâlâ'nın dünya ve âhiretin bütün faydalarını bildiğine işarettir.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

"Eğer yolculukta olur ve bir yazıcı da bulamazsanız, o zaman (borçludan) alınacak rehinler (yeter). Eğer birbirinizden emin olmuşsanız, kendisine inanılan adam (borçlu), Rabbi Allah'tan korksun ve emanetini ödesin. Şâhitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, hakikaten onun kalbi günahkârdır. Allah ne yaparsanız hakkıyla bilendir" (Bakara, 283).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette alış-verişleri üç kısma ayırmıştır; yazı ve şâhit tutarak, alınan bir rehin mukâbili olarak, bir de karşılıklı güvenle yapılan alış-veriş etme. Cenâb-ı Hak, önceki âyetin sonunda yazmayı ve şâhid tutmayı emredip, bu hususun çoğu zaman ya yazacak birisinin bulunmaması, veyahut da yazacak kimse bulunsa bile yazacak malzemenin bulunmaması sebebi ile, yolculuk esnasında imkânsız olabileceğini bildirince, işi sağlama almaya dayanan başka bir alış veriş şekli zikretmiştir ki, bu da rehin almadır. Tefsirini yaptığımız âyetin, önceki âyetlerle irtibatı budur. Bu yol, yazma ve şâhit tutma ile olandan daha ihtiyatlı bir yoldur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Sefer (Yolculuk) Kelimesi Hakkında**

Biz, "سَفَرٌ" kelimesinin nereden iştikak ettiğini, "فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ" (Bakara, 184) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Burada tekrar ele alacağız. Dilciler şöyle demişlerdir: "Bu kelime, ortaya çıkma manasına gelir. Meselâ "sifr" kelimesi, kitap demektir. Çünkü kitap bir şeyi ortaya kor ve izah eder. Yolculuğa da "sefer" denmiştir. Çünkü yolculuk insanların huyunu husunu ortaya çıkarır, veyahut da insan, gölgeliğinden sahraya çıktığında, herkesçe görülebilir. Veyahut da insan sahraya çıktığında, evi boş ve muhafazasız kalır. Tan ağardığında, "اَسْفَرَ الصُّبْحُ" (sabah ortaya çıktı); kadın peçesini açtığında اَسْفَرَتِ الْمَرْأَةُ عَنْ وَجْهِهَا "Kadın yüzünü açtı" yani "insanlara göründü" denilir. Yine, kalpte olan niyet ortaya çıktığında "اَسْفَرَ سَفَارَةً" kadın bir yeri süpürdüğü zaman "سَفَرَتْ وَاَسْفَرَتْ" denilir. "اَلسَّفْرُ" süpürme manasınadır. Çünkü sen bir yeri süpürdüğünde, toz altında kalan şeyleri ortaya çıkarmış olursun. Rüzgâr yaprakları süpürüp götürdüğünde, "سَفَرَ بِهِ الرِّيحُ" denilir. Güneşin batmasından sonra, gündüzden arta kalan beyazlığa da, açık olduğu için "اَلسَّفَرُ" denilir.

İKİNCİ MESELE: **Rehin Kelimesi Hakkında**

"Rehin" kelimesinin asıl manası devamdır. Bir şey devamlı hale geldiğinde "رَهَنَ الشَّيْءُ" denilir. Devamlı olan nimete de "نِعْمَةٌ رَاهِنَةٌ" denilir.

Bu asıl manayı anladığında biz deriz ki, âyetteki "rehin" kelimesi (mef'ûl-ü mutlak) mastardır. Bir şeyi, birisinin yanında koyduğunda "رَهَنْتُ عِنْدَ الرَّجُلِ اَرْهَنُهُ رَهْنًا" dersin. Nitekim şâir:

يُرَاهِنُنِي فَيَرْهَنُنِي بَنِيهِ وَأَرْهَنُهُ بَنِيَّ بِمَا أَقُولُ

"Benimle karşılıklı rehinleşir (rehinleşmede yarışır) ve, bana oğullarını rehin bırakır; söylediğime karşılık, ben de oğullarımı ona rehin bırakırım."

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Mastarlar (mef'ûl-ü mutlaklar), bazen mef'ûl-ü mutlak olmaktan çıkar, isim (mef'ûl'ün bih) olurlar. Böylece de fiil onda mef'ûl-ü mutlak olarak amel etmez. Buna göre, mesela sen, رَهَنْتُ عِنْدَ زَيْدٍ رَهْنًا "Zeyd'in yanına bir rehin bıraktım" dediğin zaman, bu cümlendeki "رَهْنًا" kelimesi mef'ûl-ü mutlak olarak değil, mef'ûlün bih olarak mansub kılınmıştır. Nitekim bu aynen, رَهَنْتُ عِنْدَ زَيْدٍ ثَوْبًا "Zeyd'in yanına bir elbise rehin bıraktım" demen gibidir. Bu kelime, bu şekilde mef'ûlün bih kılınınca, isimler gibi cemî kılındı. Bu, "رُهُنٌ" ve "رِهَانٌ" şeklinde cemî olur. Meselâ **A'şâ**'nın şu beyti, "رُهُنٌ" şeklinde cemîlenmiştir.

آلَيْتُ لَا أُعْطِيهِ مِنْ أَبْنَائِنَا رُهُنًا فَيُفْسِدُهُمْ كَمَنْ قَدْ أَفْسَدَا

"Yemin ettim: Ona, oğullarımdan hiçbirini rehin olarak vermeyeceğim!... Çünkü o da, daha önce ifsat etmiş olanlar gibi, oğullarımı ifsat eder.."

Bu'âys de şöyle demiştir:

بَانَتْ سُعَادُ وَأَمْسَى دُونَهَا عَدَنٌ وَغَلِقَتْ عِنْدَهَا مِنْ قَبْلِكَ الرُّهُنُ

"Aden önünde gecelediği halde, Suâd uzaklaşıp gitti; ve onun yanındaki rehinlere de, senden önce el konuldu."

Bizim "رَهْنٌ" (cem'i "رُهُنٌ") sözümüzün bir benzeri de, "سَقْفٌ" (cem'i "سُقُفٌ") "نَشْرٌ" (cem'i "نُشُرٌ"); "خَلْقٌ" (cem'i "خُلُقٌ") gibi kelimelerdir. **Zeccâc:** "فَعْلٌ" vezninin "فُعُلٌ" kalıbında cemi olarak getirilmesi azdır" demiştir. **Ferrâ,** "رَهْنٌ" kelimesinin ceminin "رِهَانٌ" ; "رِهَانٌ" kelimesinin ceminin de "رُهُنٌ" olduğunu söylemiştir. Böylece, "رُهُنٌ" kelimesi, "cem'u'l-cem" (çoğulun çoğulu) olmuş olur. Bu, Arapların tıpkı "ثَمَارٌ" (cem'i "ثُمُرٌ") tabirleri gibidir. Bazı kimseler de **Ferrâ**'nın bu görüşünün aksini savunarak, "اَلرَّهْنُ" kelimesinin cem'inin "رُهُنٌ" ; "رُهُنٌ" kelimesinin cem'inin de "رِهَانٌ" olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki, bu iki görüş birbirleriyle bir çelişki teşkil edince, bunların her ikisine de itibar edilmez. Özellikle **Sibeveyh,** cem'u'l-cem'in daima aynı olmadığı, aynen gelmeyeceği görüşündedir. Binâenaleyh, ancak üzerinde ittifak edilen şeyi söylemek gerekir. "رِهَانٌ" kelimesinin, "رَهْنٌ" kelimesinin çoğulu olmasına gelince, bu açık olan kıyasî bir çoğuldur. Meselâ: "نَعْلٌ" (cem'i "نِعَالٌ"); "كَبْشٌ" (cem'i "كِبَاشٌ"); "كَعْبٌ" (cem'i "كِعَابٌ"); "كَلْبٌ" (cem'i "كِلَابٌ") kelimelerinde olduğu gibi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Kesir ile **Ebu Amr,** râ ve hâ harflerinin dammesiyle "رُهُنٌ" şeklinde okumuşlardır. Yine bu iki zatın bu kelimeyi, râ'nın ötresi, hâ'nın da sükûnuile "رُهْنٌ" şeklinde okudukları da rivâyet edilmiştir. Diğer kıraat imamları

ise, "فَرِهَانٌ" şeklinde okumuşlardır. **Ebu Amr,** "رِهَانٌ" lafzının ancak atlar hakkında kullanıldığını biliyorum. İşte bundan dolayı, atlar hakkında kullanılan bu kelimeyle, "رِهْنٌ" kelimesinin cem'i olan "رِهَانٌ" kelimesinin arasını ayırmak için "رُهُنٌ" şeklinde okunmuştur" demiştir.

Ebu Amr'ın kıraati ise, râ harfinin ötresi ve hâ'nın da sükûnuyla "رُهْنٌ" şeklindedir. **Ahfeş,** bu şekilde okumanın güzel olmadığını; çünkü "فَعْلٌ" vezninin "فُعُلٌ" şeklinde cemi yapılmasının şaz bir durum olup çok az rastlandığını söylemiştir. Nitekim, kâf harfinin bazen dammesi, bazen de sükûnuyla, "سُقُفٌ" ve "سُقْفٌ"; hurma hakkında "قُلُبٌ" ve "قُلْبٌ" ; "لُحُدٌ" ve "لُحْدٌ"؛ "بُسُطٌ" ve "بُسْطٌ" ; "فَرَسٌ وُرُدٌ" ve "خَيْلٌ وُرْدٌ" şeklinde söylenmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyette bir hazf bulunmaktadır. Dilersek bu ifâdeyi mübtedâ kabul eder, haberi de takdir ederiz. Buna göre kelamın takdiri, فَرُهُنٌ مَقْبُوضَةٌ بَدَلٌ مِنَ الشَّاهِدِينَ "O takdirde, alınmış rehinler şâhitlerin yerine geçer" şeklinde olur. Veya, bu iki kelimenin yerine geçecek olan فَعَلَيْهِ رُهُنٌ مَقْبُوضَةٌ "O kimseye, alınacak rehinler gerekir, vardır" takdiri yapılır. İstersek de bu kelimeyi haber sayıp, mübtedâsını takdir ederiz. Buna göre takdir, وَالْوَثِيقَةُ رُهُنٌ مَقْبُوضَةٌ "Belge, alınacak rehinelerdir" şeklinde olur.

BEŞİNCİ MESELE

Bugün fukahâ, ister yolcu (seferi), ister mukîm olsun; yine ister yazıcı bulunsun ister bulunmasın, ikisinin de hükmünün aynı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Mücahid,** âyetin zâhirine dayanarak rehnin sadece seferde caiz olabileceği görüşündedir. Bugün, **Mücahid**'in görüşüyle amel edilmemektedir.

Âyetteki "sefer.." kaydı, genel durum göz önüne alınarak getirilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ *"Eğer endişe ederseniz, namazdan kısaltmanızda size bir vebal yoktur.."* (Nisa, 101) âyeti gibidir. Halbuki âyette bahsedilen korku, seferde farz namazların kısaltılabilmesinin şartından değildir.

ALTINCI MESELE

Rehin ile ilgili meseleler çoktur. Müşâ' (taksim edilmemiş ortak şey ve arazi)'nin rehin olarak verilmesinin câiz olmayacağını söyleyen kimseler, bu âyet-i kerimenin "rehinin ele geçmesinin (makbûd olmasının) farz olduğuna" delâlet ettiğini söyleyerek, istidlâlde bulunmuşlardır. Akıl da buna

delâlet eder. Çünkü rehin almaktan maksat, alacaklı tarafın, verdiği şeyin inkâr edilmeyeceğine dair güven içinde olması, buna dair teminat almasıdır. Bu ise ancak, "kabz" (ele almak, ele geçirmek) ile mümkün olur. Müşâ' olan şeyin ise ele geçmesi, (makbûd olması) mümkün değildir. Binâenaleyh, müşâ'ın rehin olması gerekir.

Sonra Hak Teâlâ: فَإِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ *"Eğer birbirinizden emin olmuşsanız, kendisine inanılan adam (borçlu) emanetini ödesin.."* buyurmuştur.

Bil ki bu, âyet-i kerimede zikredilen alış-veriş şekillerinin üçüncüsüdür. Bu da, güvene dayanarak yapılan alış-veriştir (bey'u'l-emâne). Yani, kendisinde yazı, şâhit ve rehin olmayan alış-veriş şekli... Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bir kimse bir kimseye güvenip ondan endişelenmediğinde "اَمِنَ فُلَانٌ غَيْرَهُ" denilir. Nitekim Hak Teâlâ: هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَا اَمِنْتُكُمْ عَلٰى اَخِيهِ *"Bundan önce kardeşi Yusuf'u size emniyet ettiğim gibi, hiç onu size emniyet edebilir miyim?"* (Yusuf, 64) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ'nın: "فَإِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا" sözünün manası, "O hak sahibi, borçlu kimsenin hainlik edip inkâr edeceğinden bir endişe duymazsa "فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ" yani, "borç veren kimsenin nazarında emîn ve güvenilir bir kimse olan o borçlu kişi, borcunu ödesin. Borcunu edâ edeceği ve hakkını ona vereceği hususunda, hak sahibinin hakkındaki hüsnü zannına muhalefet etmesin!.." demektir. Nitekim: اَمِنْتُهُ وَائْتَمَنْتُهُ فَهُوَ مَأْمُونٌ وَمُؤْتَمَنٌ "ondan emin oldum; o kendisinden emin olunulan kimsedir; ona güvendim, o güvenilen bir kimsedir " denilir.

Sonra Hak Teâlâ: وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ *"Rabbi olan Allah'tan korksun"* buyurmuştur. Yani, borçlu kimsenin Allah'tan korkması ve borcunu asla inkâr etmemesi gerekir. Çünkü borç veren kimse, alacağı hususunda o kimseye güvenip, ondan herhangi bir yazı isteme, şâhit tutma ve rehin alma gibi vesikalar talep etmeksizin ona güzel bir şekilde davranınca, bu borçlu kimsenin de Allah'tan sakınması, borcunu inkâr etmeme ve zamanı geldiğinde de onu ödeme hususlarında alacaklıya aynı şekilde güzel muamelede bulunması gerekir.

Âyet hakkında başka bir görüş de şudur: Bu ifâde, malını eksiksiz aldığında, rehin alan kimseye, almış olduğu rehini geriye vermesiyle ilgili

olan bir hitaptır. Çünkü aldığı rehin de, o kimsenin elinde bir emânettir. Ama, kabûle şayan olan görüş birincisidir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyette Nesh Sözkonusu Değildir**

Bazı âlimler bu âyetin, yazmanın, şahit tutmanın ve rehin almanın vâcip olduğuna delâlet eden önceki âyetleri neshettiğini söylemişlerdir. Bil ki, mecbûr eden bir delil bulunmadan, neshin vukû bulduğunu kabul etmek hatadır. Aksine önceki âyetlerde geçen emirler irşâda ve ihtiyatlı davranmayı temin gayesine hamledilmiştir. Bu âyet ise, ruhsat'a hamledilmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'tan: "Müdâyene âyetinde nesh yoktur" dediği rivâyet edilmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra: وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ *"Şâhitliği gizlemeyin"* buyurmuştur. Âyetin tefsiriyle ilgili şu izahlar bulunmaktadır:

Birinci izah: Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, borçlu kimsenin güvenilir birisi olduğuna inanıldığı zaman yazmamayı, şahid tutmamayı ve rehin almamayı mubah kılınca, sonra da bu borçlu kimsenin, alacaklı kimsenin kendisi hakkındaki zannına muhalefet ederek, hainlik edip onun hakkını inkâr eden birisi olarak hâin çıkması mümkün olunca; -ancak ne var ki, diğer insanların da bu gibi insanların hallerine muttali olmaları da mümkün olunca- işte Cenâb-ı Hak bu noktada bu bazı insanları, o hakkı ihyâ ve hak sahibinin hakkını ikrar etme hususunda sa'y ü gayret etmeye teşvik etmiş ve, -hak sahibi onun şahadetini ister bilsin, isterse bilmesin- şahadeti gizlemekten onları men etmiş, bu hususta da şiddet göstererek, şahadeti terk etmesi durumunda o kimselerin kalbinin günahkâr olduğunu belirtmiştir."

Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu açıklamanın doğruluğuna delâlet eden şu haber de rivâyet edilmiştir: خَيْرُ الشُّهُودِ مَنْ شَهِدَ قَبْلَ اَنْ يُسْتَشْهَدَ *"Şahitlerin en hayırlısı, kendisinden şahadette bulunması istenmeden önce şâhitlik eden kimsedir."*

İkinci izah: "Şahadeti gizlemek"ten maksat, kişinin o vak'ayı bildiğini inkâr etmesidir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa siz, 'Hakikaten İbrahim, İsmail, İshâk, Yakûb ve oğulları Yahûdi, yahut Hristiyan idiler' mi diyorsunuz? De ki: "Siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? Allah tarafından gelen (kitap vasıtasıyla bildiği) ve kendince sabit gördüğü şeyin şahitliğini gizleyenden daha zalim kim olabilir?"* (Bakara, 140) âyetidir. Bu âyetteki "gizlemek"ten maksat, inkâr etmek ve bildiğini saklamaktır.

Üçüncü izah: Bundan maksat, ihtiyaç hissedildiğinde, şahadeti yerine getirmekten kaçınmaktır. Bu husus O'nun, *"Şâhitler, çağrıldıklarında kaçınmasın.."* (Bakara, 282) emrinin tefsirinde geçmişti. Bu böyledir, çünkü kişi şahadette bulunmadığı zaman, alacaklı kimsenin hakkı zayi olmuş olur. Böylece de şahadette bulunmayan kimse bundan kaçındığı için, o kimsenin hakkını bizzat zâyi etmiş gibi olur. Halbuki Müslümanın malı da, canı kadar mukaddestir. Bu, son derece etkili bir tehdittir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ *"Kim onu gizlerse, hakikaten onun kalbi günahkârdır"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"آثِمٌ" kelimesi, fâcir anlamına gelir. Rivâyet edildiğine göre **Hz. Ömer,** bir bedeviye Hak Teâlâ'nın: إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ * طَعَامُ الْأَثِيمِ *"Muhakkak ki zakkum ağacı, günahkârın yiyeceğidir"* (Duhân, 43-44) âyetini öğretirken, "طَعَامُ الْيَتِيمِ" (yetimin yiyeceği) dedi. Onun beceremediğini gören **Hz. Ömer,** ona, bâri "طَعَامُ الْفَاجِرِ" (Fâcirin yiyeceği) şeklinde okumasını söyledi. İşte bu da, **âsim** kelimesinin fâcir (günahkâr) anlamına geldiğini gösterir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, âyet-i kerimedeki "آثِمٌ" lafzının "إِنَّ"nin haberi; "قَلْبُهُ" lafzının ise, "آثِمٌ" kelimesinin fâili olduğunu söylemiştir. Burada sanki, فَإِنَّهُ يَأْثَمُ قَلْبُهُ "Muhakkak ki onun kalbi günah işler" denmek istenmiştir. "قَلْبُهُ" kelimesi fetha ile olmak üzere "قَلْبَهُ" şeklinde de okunmuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın: سَفِهَ نَفْسَهُ *"Kendini bilmedi "* (Bakara, 130) âyetinde olduğu gibidir. **İbn Ebî 'Able** bunu, "أَثِمَ قَلْبَهُ" şeklinde okumuştur. Yani, "Kalbini günahkâr yaptı..."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kalbin Fiilleri ve Mesuliyeti**

Bil ki, kelâmcıların pek çoğu şöyle demişlerdir: Kalp, hem fâil, hem ârif, hem memur hem de menhî (yasaklanan)dir. Biz bu meseleyi, Hak Teâlâ'nın Şuârâ Sûresi'ndeki: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ *"Onu Rûhu'l-emin senin kalbine indirdi"* (Şuârâ, 193-194) âyetinin tefsirinde derinlemesine inceledik. Bu hususu bir nebze de Hak Teâlâ'nın: *"Kim Cebrail'e düşman olursa, (bilsin ki, Cebrâil) onu senin kalbine indirmiştir"* (Bakara, 97) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. İşte bu kimseler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demektedirler: Allahu Teâlâ "İsm" (günah) hadisesini kalbe nisbet etmiştir. Eğer kalp fail olmasaydı, günahkâr addedilmezdi...

Bu görüşe muhalefet edenler, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Fiili, bedenin cüzlerinden bir cüz'e nisbet etmek, o fiilin meydana gelmesinde

rolü olan sebeplerin en büyüğünün, o uzuv olması sebebiyledir. İşte bundan dolayı, هٰذَا مِمَّا اَبْصَرَتْهُ عَيْنِي وَسَمِعَتْهُ أُذُنِي وَعَرَفَهُ قَلْبِي "Bu, gözümün gördüğü, kulağımın işittiği ve kalbimin tanıyıp bildiği şeyler cümlesindendir" denilir. Yine, "فُلَانٌ خَبِيثُ الْفَرْجِ" denilir. Yani, "Falanca, namusunu gözetmez, namussuz." Uzuvlara ait olan fiillerin, kalbin fiillerine tabi olduğu ve kalpte meydana gelen sebeplerin neticesi olarak ortaya çıktığı herkesin malûmudur. Durum böyle olunca, işte bundan dolayı, bu âyet-i kerimede "günah" fiili, kalbe nisbet edilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ (c.c): وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ *"Allah, ne yaparsanız, hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın bu buyruğu insanları, şahadeti gizlemeye cüret etmekten sakındırmanın bir ifadesidir. Çünkü mükellef olan kimse, kalbinde gizlediği şeylerin Allah'ın bilmesinden gizli kalamayacağını bilince, Allah'ın emirlerine muhalefet etmekten korkarak, daima bu endişeyi taşır. Çünkü o kimse, Allahu Teâlâ'nın, kendisini, yapmış olduğu bütün fiillerden sigaya çekeceğini ve bu fiillere mutlaka bir karşılık vereceğini bilir. Eğer yaptığı şeyler hayır ise, karşılığı hayır; şer ise, elde edeceği karşılık şer olur.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, Allah'ındır. Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğini de azaplandırır. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir" (Bakara, 284).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **el-Esamm** şöyle der: "Hak Teâlâ Bakara Sûresi'nde usûl ilmine (tevhîd ilmi) dair birçok şeyleri, -ki bunlar tevhîd ve nübüvvet delilleridir; ve yine, şeriatın ve mükellefiyetlerin izahı ile ilgili usûl ilmine dair diğer pek

çok şeyi de, ki bunlar da namaz, zekât, kısas, oruç, hacc, cihad, hayz, talâk, iddet, mihir, hull', îlâ, rada' (süt emzirme), alış-veriş, ribâ ve müdâyenenin keyfiyyeti gibi hususlardır- bu sûrede bir araya getirince, O, bu sûreyi tehdit ifâde eden bu âyetiyle bitirmiştir."

Ben derim ki, hakîkî kemâl olan sıfatların sadece kudret ve ilim olduğu sabittir. Bunun için Cenâb-ı Hak, kudretinin kemâlinden *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, hem mülken, hem de milken Allah'ındır"* buyruğu ile; külliyyâtı ve cüz'iyyâtı kuşatan ilminin kemâlinden ise, *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* beyanıyla bahsetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin ve ilminin kemâli tahakkuk edip de, göklerde ve yerde bulunanların da O'nun yaratması ve halk etmesiyle meydana gelen, bakıp büyüttüğü kullar olduğu ortaya çıkınca, bu itâat edenler için mükemmel bir vaad; günahkâr olanlar için de aynı şekilde tam bir vaîd (tehdit) olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ bu sûreyi, bu âyet ile hitâma erdirmiştir.

b) **Ebu Müslim** şöyle der: "Allahu Teâlâ önceki âyetin sonunda, *"Allah, ne yaparsanız, hakkıyla bilendir"* buyurunca, bunun peşine aklî delil yerine kaîm olacak ifâdeyi getirerek, *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Buradaki mülkiyyetin manası, "Bu şeyler meydana gelince, hiç şüphesiz Allah'ın yaratması, tekvînî ve ibdâî ile ortaya çıkmışlardır. Birçok hikmete ve büyük faydalara şamil olan şu muhkem, sağlam, akıllara hayranlık verici ve şaşırtıcı bu fiillerin fâili olan, yaratıcısı olan zâtın, mutlaka bu fiilleri en mükemmel biçimde bilmesi gerekir. Çünkü, bir şeyin detayını bilmeyen kimseden, son derece muhkem, güzel, yerli yerinde olan fiillerin sâdır olması imkânsızdır. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, kendilerinde çeşitli sağlamlık ve güzelliklerin bulunması yanında, gökleri ve yeri de yaratmış olmasıyla, kendisinin gökleri, yeri ve içinde bulunanları bildiğine, bütün unsurlarını da en mükemmel biçimde ihata ettiğine dair delil getirmiştir" şeklindedir.

c) **Kâdî** şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ yazmak, şahit tutmak ve rehin almak veya vermek gibi işlemler yapmayı (vesâik) emredip, bunları emretmekten maksadı da malı koruyup, onu koruma hususunda ihtiyatlı davranmak gerektiğini açıklamak olunca, O, bundan hasıl olacak faydanın kendisine değil de, mahlûkâta âit olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü, göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir."

d) **Şa'bî, İkrime** ve **Mücahid** şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, şahadeti gizlemeyi yasaklayıp, bu hususdaki tehdidini izhâr edince, göklerin ve yerin mülkiyetinin ancak kendisine ait olduğunu; şahadeti gizleyenler ile onu ifa edenlere, hak etmiş oldukları karşılıkları vereceğini beyân etmiştir."

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, Hak Teâlâ'nın: *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, Allah'ındır"* buyruğuyla, kulların fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü, kulların fiillerini yaratma meselesi de, istisnânın yapılabilmesi delili ile, *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler"* cümlesindendir. Cenâb-ı Hakk'ın, "لِلّٰهِ" sözünde lâm "lâmu'l-garad" (maksat lâm'ı) değildir. Çünkü, fâsıkın fıskından maksadı, Allah'a itâat etmek değildir. Binâenaleyh, bu lâm'dan maksadın "lâmu'l-mülk ve't-tahlîk" (mülkiyyet ve yaratma lâm'ı) olması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyetle "ma'dûm"un, bir şey olmadığına istidlâl etmişlerdir. Çünkü eşyanın hakikati ile mahiyeti de, *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler.."* cümlesindendir. Binâenaleyh, eşyanın hakikati ile mahiyetinin, mutlaka Allah'ın kudretinin tahtında bulunması gerekir. Allah, bu hakikatleri gerçekleştirmeye ve o mahiyetleri meydana getirmeye (tekvin) kâdir olursa ancak, hakikatler ve mahiyetler O'nun kudretinin tahtında bulunmuş olur. Durum böyle olunca, Allahu Teâlâ'nın kudreti, zâtları oluşturan ve hakikatleri tahakkuk ettiren olmuş olur. Böylece de, "ma'dûm"un şey olduğuna hükmetmek yanlış olmuş olur.

Allah Aşikâr Gibi Gizliyi de Bilir

Sonra Hak Teâlâ: وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* buyurmuştur. **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu âyet-i kerime nâzil olunca, **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Abdurrahman İbn Avf, Muâz** (r.a) ve bazı insanlar Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Ya Resûlallah! Biz, güç yetiremeyeceğimiz amellerle mükellef tutulduk. Çünkü, hiç şüphe yok ki içimizden birisi, kalbinde yer almasını istemediği şeyleri hatırından geçirebilir.. Üstelik o kimse dünyadadır..." derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Belki de sizler İsrâiloğullarının, سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"İşittik, ama isyan ettik"* (Nisa, 46) dedikleri gibi demek istiyorsunuz.. Sizler, سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا *"İşittik ve itâat ettik"* (Bakara, 285) deyiniz.." der. Bu cevap, onlara ağır geldi.

Onlar, bu konuda bir yıl bekledi.. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ: *"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) âyetini indirmiştir. Böylece de, bu âyet nesholunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ مَا لَمْ يَعْمَلُوا اَوْ يَتَكَلَّمُوا بِهِ *"Allahu Teâlâ, yapmadıkları veya onu söylemedikleri müddetçe ümmetimin, nefislerine söylemiş oldukları şeyi bağışlamıştır"* buyurmuştur.

Bil ki, bu âyette bahse konu olan şey, Hak Teâlâ'nın: *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* sözüdür. Bu ifade, insanın kendi kendine bir şeyler fısıldamasıyla kalbe gelen ve kalpten çıkarılması mümkün olmayan bozuk düşünceleri konu alır. Binâenaleyh bu şeylerden sorumlu tutulmak, "teklif-i mâlâ yutâk" (=tâkat getirilemeyecek teklif) olur. Âlimlerimiz, bu hususa şu şekillerde cevap vermişlerdir:

İradî Olmaksızın Kalpten Geçen Şeyler

a) Kalbe gelen düşünceler iki kısma ayrılır. Bunların bir kısmını insan kalbine iyice yerleştirir ve onları gerçekleştirmeye azmeder. Bir kısmıysa böyle değildir; aksine bunlar, insanın hoşlanmadığı, fakat içinden de bir türlü söküp atamadığı şeylerdir. İnsan birinci kısımdakilerden sorumludur. İkinci kısımdakilerden ise, mes'ûl değildir. Hak Teâlâ'nın: *"Allah, sizi yeminlerinizdeki lağv'dan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden sorumlu tutar (muâheze eder)"* (Bakara, 225) âyetini görmez misin? Yine O, bu sûrenin sonunda, *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) de kendi zararınadır"* (Bakara, 286); *"Mü'minler arasında kötülüğün yayılıp duyulmasını arzu edenler..."* (Nur, 19) buyurmuştur. İşte dayanılacak cevap budur.

b) "Yapılmayan, fakat kalpte bulunan her şey, affın konusuna girer. Halbuki, *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizlesiniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* beyanından maksat, bu işin ya açıktan, veya gizli olarak fiil haline getirilmesidir. Fakat kalpteki niyet ve düşünceler fiil haline getirilmez ise, hepsi affedilebilir." Bu cevap zayıftır. Çünkü insanların sorumlu tutuldukları şeylerin çoğu kalbin fiilleridir. Baksana, küfür ve bid'at kalbin amellerindendir. En büyük ceza da bunlara verilmektedir. Yine âzâların (organların) fiilleri, kalbin fiillerinden uzak ve beri olduğunda, onlara herhangi bir cezâ terettüb etmez. Meselâ uyuyan kimse ile, dalgın kimsenin yaptığı (gayr-i ihtiyarî) fiiller gibi... Böylece bu cevabın zayıflığı ortaya çıkmış olur.

c) Allahu Teâlâ, o kimseyi kalbinden geçirdiği bu hususlarla sorumlu tutar. Fakat bunların cezası, dünyada çekilen gam ve kederlerdir. **Dahhâk, Hz. Âişe** (r.h)'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Kulun kalbinden geçirdiği kötü şeylerin muhasebesi, Allahu Teâlâ'nın o kimseyi dünyada gam, keder ve sıkıntılarla imtihan etmesidir. Âhiret günü geldiğinde, Allah insanları bunlardan mesul tutmaz ve bunlardan dolayı cezâ vermez." **Hz. Âişe** (r.h), Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu âyetin manasını sorduğunu, O'nun da bu şekilde cevap verdiğini rivâyet etmiştir.

Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ: *"Bugün herkes, ne kazandı ise, onunla karşılanacak"* (Mü'min, 17) buyurmuş iken, bu dünyada iken nasıl muâheze olunur?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, husûsî bir hükümdür. Binâenaleyh umûmî ifâdeden önce gelir."

d) Allahu Teâlâ: يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ *"Allah, onunla sizi hesaba çeker"* buyurmuş, fakat "يُؤَاخِذْكُمْ بِهِ اللهُ" "Allah, onunla sizi sorumlu tutar (muâheze eder)" dememiştir. Biz, Hak Teâlâ'nın "hasîb" ve "muhâsib" olmasının manası hususunda birçok izahlar zikrettik. Bunlardan birisi olarak, bunun "Allahu Teâlâ, onları bilir" manasına olduğunu zikretmiştik. Buna göre âyetin manası: "Allahu Teâlâ, kalplerde saklı ve gizli olan her şeyi bilir" şeklinde olur.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allahu Teâlâ, kıyamet günü, bütün mahlûkâtı bir araya toplar ve onlara kalplerinden geçirdiklerini haber verir. Mü'minlere haber verir ve sonra onları affeder. Günahkârlara da, kalplerinden geçirdikleri küfür ve günahları haber verir."

e) Allahu Teâlâ, bu beyânı müteakip, *"sonra dilediğini bağışlar, dilediğini de azaplandırır"* buyurmuştur. Buna göre, bu bağışlama, böyle düşüncelerin kalbine gelmesinden hoşlanmayan kimselerin payı; azap da, böyle düşüncelerde ısrar edip, onları hoş karşılayan kimselerin payıdır.

f) Bazı âlimler, bu âyetten maksadın, şâhitliği gizlemek olduğunu söylemişlerdir ki, bu zayıftır. Çünkü lafız umûmî (genel)dir ve her ne kadar o hükmün peşinden geliyorsa da, bunu sadece ona has kılmamak gerekir.

g) Bu âyetin, *"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* âyeti ile neshedilmiş olduğu görüşü rivâyet edilmiştir. Fakat bu, şu sebeplerden ötürü zayıftır:

1- Nesh, ancak "Onlar, daha önce, savuşturmaktan âciz oldukları bu tür düşüncelerden kaçınmakla emrolunmuşlardı" dememiz hâlinde mümkün olur ki, bu denemez. Çünkü mükellefiyet, ancak insanın gücü dahilindeki

şeylerde söz konusudur. İşte bu sebepten ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s): بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben, kolay ve müsamahakâr olan haniflik (tevhid) inancı ile gönderildim"*[72] buyurmuştur.

2- Neshe, âyetin bu tür düşünce ve niyetlerden dolayı ikâba delâlet etmesi halinde ihtiyaç hissedilir. Halbuki âyetin buna delâlet etmediğini daha önce belirtmiştik.

3- Ahbârın (hâdise ve kıssaların) neshedilmesi câiz değildir. Nesh, ancak emir ve nehiylerde câizdir.

Bil ki ahbârın neshedilip edilemeyeceği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Biz "Usûlü'l-Fıkıh" kitabımızda bunu anlattık. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak: فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ *"Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder"* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyeti büyük günah sâhibi kimselerin affedilebileceği hususuna delil getirmişlerdir. Bu böyledir; çünkü itaatkâr mü'minin azap edilmeyip, mükâfaatlandırılacağında; kâfirin ise mükâfaatlandırılmayıp cezalandırılacağı hususunda kesin hüküm vardır. O hâlde, Hak Teâlâ'nın: *"Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder"* buyruğu, sevap ve mükâfaattan birisine kesin hükmetmeyi ortadan kaldırır. Bundan dolayı, geriye bunun, günahkâr mü'minin nasibi olması kalır.

İKİNCİ MESELE

Âsım ve **İbn Âmir,** râ ve bâ harfinin ref'i ile "وَيُعَذِّبُ" ve "فَيَغْفِرُ" şeklinde, diğer kıraat imamları ise, bunları "وَيُعَذِّبْ" ve "فَيَغْفِرْ" şeklinde meczûm olarak okumuşlardır. Merfu okuyanlar, bu ifâdeleri müste'nef bir cümle sayarak; meczûm okuyanlar ise, bunları "يُحَاسِبْكُمْ" kelimesine atfederek böyle okumuşlardır. **Ebû Âmr**'ın, "يَغْفِرْ لِمَنْ يَشَاءُ" kısmındaki râ'yı lâm'a idğam ederek, "يَغْفِرْ لِّمَنْ يَشَاءُ" şeklinde okuduğu nakledilmiştir.

Keşşâf sâhibi bu hususta şöyle der: "Bu, hatalı bir okuyuştur ve bunun **Ebu Âmr**'a nisbeti yalandır. Böyle bir dil hatası, Arapça'yı en ileri derecede bilen bir zata hiç isnat edilebilir mi?"

Daha sonra Allahu Teâlâ: وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ: *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler Allah'ındır"* buyruğu ile mülk ve melekûtun; *"Siz, içinizdekini açıklasanız*

72 **Müsned,** 5/266

da, gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker" sözü ile de ilminin ve ihatasının mükemmel olduğunu beyan buyurmuş, daha sonra da, *"Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* diyerek kudretinin mükemmel olduğunu ve kendisinin, kahretmesi, kâdir olması, yaratması ve yok etmesi ile de her türlü mümkinâta hükümran olduğunu bildirmiştir. Bu sıfatlardaki kemâlden, daha büyük ve mükemmel başka bir kemâl yoktur. Bu kemâlat ile mevsuf olan Allah'a, aklı olan her insanın kul olması, boyun eğmesi, emirleri ile yasaklarına itaat etmesi, O'nun gazabından ve nehyettiği şeylerden sakınması gerekir. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ ۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۫ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ ۟ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا ۫ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

"O peygamber de kendisine Rabbinden indirilene iman etti, mü'minler de... (Onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. 'Onun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız). Dinledik, itaat ettik. Affını dileriz ya Rabbi! Varış ancak sanadır' dediler"
(Bakara, 285).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti konusunda birkaç vecih bulunmaktadır:

Birinci vecih: Hak Teâlâ önceki âyette Allah'ın mülkünün, ilminin ve kudretinin kemâlini açıklayınca, bunlar da rubûbiyyet sıfatlarının kemâlini gerektirince, işte bunun peşinden hemen, mü'minlerin de Allah'a son derece bağlı, itaatkâr ve boyun eğmiş olduğunu, bunun da kulluğun kemâli olduğunu beyan etmiştir. Allah'ın rubûbiyyetinin kemâli bize tecellî edince, bizden de, O'na karşı kulluğun kemâli zuhur etmiştir. Lütfu ve ihsânı çok yaygın ve şamil olan Allah'tan ümit edilen, kıyamet gününde

bizim hakkımızda inâyet, rahmet ve ihsanın kemâlini izhar etmesidir. Allahım, sen bu arzumuzu gerçekleştir.

İkinci vecih: Allahu Teâlâ, *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* (Bakara, 284) buyurunca, bizim ne gizli, ne açık, ne zahir ne de batınımızdan hiçbir şeyin O'na asla gizli kalamayacağını beyan etmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bizim için bir medh ve övgü ifâde eden açıklamaları getirerek, *"O peygamber de kendisine (Rabbinden indirilene iman etti, mü'minler de"* (Bakara, 285) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak sanki, lütfu ve keremi vesilesiyle şöyle demektedir: "Kulum, her ne kadar ben senin bütün hallerine muttali isem de, bunlardan ancak, senin için bir medh ü senâ olacak olanları zikrederim.. Öyle ki sen böylece benim, mülk, ilim ve kudret hususunda kemâl sahibi olduğum gibi, aynı şekilde cömertlik ve merhamet, iyilikleri izhar ve hataları da örtme hususunda da kemâl sahibi olduğumu bilir, anlarsın!"

Üçüncü vecih: Cenâb-ı Hak Bakara Sûresi'ne, gayba iman eden, namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerinden infâk eden muttakîleri methederek başlamış; sûrenin sonunda da, başında medh ü senâ ettiği kimselerin, Muhammed (s.a.s)'in ümmeti olduğunu beyan ederek, *"...Mü'minler de (onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. 'O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)' derler"* (Bakara, 285) buyurmuştur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın sûrenin başındaki, *"ki onlar gayba iman ederler"* (Bakara, 3) âyetinden muradı da budur. Sonra, Cenâb-ı Hak burada, *"Dinledik, itâat ettik"* buyurmuştur; *"namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden de infâk ederler"* (Bakara, 3) âyetinden murat da, budur.

Cenâb-ı Hak burada, *"Affını dileriz ya Rabbi. Varış ancak sanadır"* buyurmuştur; O'nun, *"Âhirete ise, yakînî ve kat'î olarak inanırlar"* (Bakara, 4) âyetinden murat edilen de budur.

Cenâb-ı Hak burada daha sonra, *"Ya Rab, unutur yahut yanılırsak, bizi tutup sorguya çekme"* (Bakara, 286) sözleriyle onların Rablerine nasıl tazarru ve niyazda bulunduğunu açıklamıştır ki, bu da, O'nun, *"İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzerindedirler. İşte onlar, kurtuluşa erenlerin tâ kendileridirler"* (Bakara, 5) âyetinden kastedilendir.

Dördüncü vecih: Bu vecih şöyledir: Vahiy meleği Allah katından peygambere gelip de O'na, "Muhakkak ki, Allah seni, bütün varlıklara peygamber

olarak yolladı" deyince, Peygamber'in, meleğin sözünde sadık olup olmadığını bilmesi, ancak, Allahu Teâlâ'nın bu meleğin doğru söylediği hususunda izhar edeceği bir mu'cize ile mümkün olabilir. Eğer böyle bir mu'cize olmazsa, peygamber, haber veren bu varlığın sapmış ve başkalarını da sapıtan bir şeytan olduğunu düşünebilir, böyle bir şeyi câiz görebilir. Bu melek yine, Allahu Teâlâ'nın sözünü işittiğinde, duyduğu şeyin başkasının değil de Allah'ın sözü olduğuna delâlet edecek bir mu'cizeye ihtiyaç duyar... Bu mertebeler, birkaç bakımdan mûteberdirler:

a) Meleğin duyduğu şeyin sadece Allah'ın kelamı olup başka bir şey olmadığını ispatlayan bir mu'cizenin bulunması. İşte melek bu mu'cize vasıtasıyla, Allah'ın sözünü duyduğunu bilir.

b) Bunun, meleğin sözünde ve iddiâsında doğru olduğu; bunun şeytan olmayıp, Allah'ın göndermiş olduğu bir melek olduğu hususunda, peygamber için bir mu'cize olması..

c) Bunun, ümmet nazarında, peygamberin elinde zuhur etmiş olan bir mu'cize olması.. Böylece bu mu'cizeyle ümmet-i Muhammed, Peygamber'in, davasında sadık olduğu hususunda istidlâl eder... Öyle ise Peygamber, kendisinin Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu bilemeyince, bunu bilmeye ümmetin de gücü yetmez. Allahu Teâlâ bu sûrede, muhtelif şeriatleri ve ahkamın kısımlarını zikrederek اٰمَنَ الرَّسُولُ *"O peygamber iman etti.."* buyurmuş ve böylece Peygamber'in, bunun Allah'tan gelen ve kendisine ulaşan bir vahiy olduğunu; bunu kendisine haber verenin, Allah tarafından gönderilmiş ve tahrif etmekten masûm olan vahiy meleği olduğunu, saptıran bir şeytan olmadığını bildiğini açıklamıştır. Cenâb-ı Hak sonra, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'nün buna olan imanını zikretmiştir ki, bu önce gelen mertebedir. Bunun peşinden de buna olan mü'minlerin imanını zikretmiş ki, bu da sonraki mertebedir ve şöyle buyurmuştur: *"Mü'minler de (iman ettiler). Her biri, Allah'a ... inandı"* buyurmuştur.

İşte kim bu sûrenin nazmı, yani kelamın dizilmesindeki incelikler ve tertibinin eşsizliği hususunda iyiden iyiye düşünürse, Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarının fesahati ve manalarının üstünlüğü yönünden bir mu'cize olduğu gibi, tertibi ve âyetlerinin nazmı (dizilmesi) bakımından da bir mu'cize olduğunu anlar. "Kur'ân, uslûbu bakımından bir mu'cizedir" diyenler de galiba bunu kastetmişlerdir. Ancak, şu kadar var ki ben müfessirlerin çoğunun, bu meselelerin farkına varmayıp, böylesi inceliklere dönüp bakmadıklarını

gördüm. Bu konuda durum, hiç de böyle küçümsenecek gibi değildir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَالنَّجْمُ تَسْتَصْغِرُ الْأَبْصَارُ رُؤْيَتَهُ وَالذَّنْبُ لِلطَّرْفِ لَا لِلنَّجْمِ فِي الصِّغَرِ

"Gözler yıldızı küçük görür. Küçük görmenin günahı yıldıza değil göze aittir."

Allahu Teâlâ'dan, bizi bildiklerimizden faydalandırmasını, lütfU ve keremi ile bize faydası olacak şeyleri öğretmesini niyâz ederiz.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın: "اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ" sözünün manası, "O Peygamber, muazzam deliller ve apaçık mu'cizeler ile bu Kur'ân'ın ve onda bulunan bütün hükümlerin Allah katından indiğini, bunların ne şeytanların ilkâ ettiği şeyler kabilinden, ne de bir sihir, kehânet ve göz boyacılığı kabilinden bir şey olmadığını bilmiştir. O, bunu ancak, vahiy meleği Cebrâil (a.s)'in elinde tecelli eden güçlü mu'cizelerin zuhûr etmesi ile bilmiştir" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın: وَالْمُؤْمِنُونَ *"Mü'minler de (iman ettiler)"* ifâdesi hakkında iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Söz, bu kelime ile tamamlanmaktadır. Buna göre âyetin manası, "Peygamber ve mü'minler, ona Rabbinden indirilene iman ettiler" şeklindedir. "كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ" ifâdesi ile yeni bir söz başlamıştır. Buna göre mana, "Daha önce zikredilmiş olanlardan her biri, ki bunlar da Peygamber ile mü'minlerdir, Allah'a iman etti" şeklindedir.

b) Sözün, bu kelimeden önce tamamlanıp, bu "وَالْمُؤْمِنُونَ" kelimesi ile yeni bir cümleye başlanmıştır. Buna göre mana, "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilen her şeye iman etti. Mü'minler de, muhakkak ki Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler" şeklinde olur. Birinci ihtimal, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Rabbine iman etmemiş iken, sonra iman ettiğini ve istidlâl vaktinden önce imanının olmadığı zannını uyandırabilir. İkinci ihtimale göre ise, lafız, meydana gelen şeyin, o Peygamber'in kendisine indirilmiş olan ahkama iman etmesi olduğunu hissettirir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Halbuki (vahiyden evvel) kitap nedir, iman nedir, bilmezdin"* (Şûra, 52) buyurmuştur.

Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine icmâlî (toptan) imana gelince bu, Allahu Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i yarattığı ilk andan

itibaren, onda mevcut idi. Hz. İsâ (a.s), doğduğu zaman "Ben, Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi" demişken, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında bunu uzak görmek nasıl mümkün olur? Hz. İsâ (a.s)'nın çocuk iken Allah'ın peygamberi olduğu akıldan uzak görülmeyince, "Hz. Muhammed (s.a.s), mükemmel bir akıl ile yaratıldığı ilk andan itibaren, Rabbini biliyordu" denilmesi, nasıl uzak bir ihtimal olarak görülür?

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Rabbi tarafından kendisine indirilene; mü'minlerin ise, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiklerini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bilhassa buna iman ettiği ifâde edilmiştir. Çünkü Rabbinden kendisine indirilen şey, bazen başkasının "metluv"[73] diye isimlendirdiği, tanıyıp iman etmesi mümkün olan bir söz olur, bazen de, peygamberden başkasının bilemeyeceği bir vahiy olur. Böylece o hususa sadece Hz. Peygamber (s.a.s) iman etmiş olur, başkasının iman etmesi mümkün olmaz. İşte bu sebepten dolayı, iman konusunda, başkasının iman etmesinin mümkün olmayacağı bir hususa, sadece Hz. Peygamber iman etmiş olur.

Sonra Allahu Teâlâ: وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ *"Mü'minlerden her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Bu Âyete Göre İmanın Mertebeleri**

Bil ki bu âyet, şu dört mertebenin bilinmesinin, imanın şartlarından olduğunu gösterir:

Birinci mertebe: Allahu Teâlâ'ya iman etmek. Bu böyledir, çünkü âlemin, her şeye kâdir olan, her şeyi bilen, her türlü ihtiyaçtan âzâde bir Yaratıcısı olmadıkça, peygamberlerin doğru söylediklerine inanmak imkânsız olur. İşte bu sebeple Allah'a iman edip, O'nu tanıma, imanın temeli olmuştur. Bu sebeple de Hak Teâlâ, burada öncelikle "Allah'a imanı" zikretmiştir.

İkinci mertebe: Allahu Teâlâ melekleri vasıtası ile peygamberlerine vahyetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"O, kendi emriyle kullarından dilediğine vahiy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2); *"(Ya) bir vahiy ile, ya bir perde arkasından, yahut bir elçi gönderip de kendi izniyle dilediği şeyi vahyetmesi dışında, Allah'ın*

73 Kur'an'ın âyetleri, okunarak ibâdet edildikleri için, **"vahy-i metlüv"** (okunan vahiy) diye: Hz. Peygamber'in vahye dayandığına inanılan hadisleri de **"vahy-i gayr-i metlüv"** (Okunması ile ibâdet edilmeyen) diye isimlendirilmiştir.

hiçbir insana konuşması (vâki) olmamıştır" (Şûra, 51); *"Çünkü (Cebrâil), senin kalbine o Kur'ân'ı indirmiştir"* (Bakara, 97); *"Onu, Ruhu'l-Emin, senin kalbine indirdi..."* (Şuârâ, 193-194) ve *"O (Kur'ân'ı) müthiş kuvvetlere sahip olan öğretti"* (Necm, 5). Allah'ın vahyinin, insanlara melekler vasıtası ile ulaştığı sâbit olunca, melekler de Allah ile insan arasında bir vasıta gibi olurlar. İşte bundan dolayı **meleklere iman,** âyette ikinci mertebede zikredilmiştir. Yine bu incelikten dolayı Hak Teâlâ: *"Allah, kendinden başka hiçbir ilâh olmadığını, adâleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de (böylece inandı.)"* (Âl-i İmran, 18) buyurmuştur.

Üçüncü mertebe: Kitaplara imandır. Kitap, meleğin Allah'tan alıp, insanlara ulaştırdığı vahiydir. Bunu, ayın yüzünün güneşin ışığından alarak aydınlanmasına benzetebiliriz. Buna göre melek, ay gibi; vahiy ise ayın nurlanması gibi olmuştur. Ayın bizzat kendisinin, derece bakımından nurlanmasından önce oluşu gibi, meleğin kendisi de "kitaplar" diye ifâde olunan vahiyden öncedir. İşte bu sebeple, âyette "kitaplar" sözü, meleklerden sonra zikredilmiştir. Yine bundan dolayı Allahu Teâlâ, kitaplara imanı, meleklere imandan sonra zikretmiştir.

Dördüncü mertebe: Peygamberlere imandır. Peygamberler, vahyin nûrunu meleklerden alan insanlardır. Bundan dolayı peygamberler, mertebe bakımından kitaplardan sonradırlar. Bu sebepten ötürü, Allahu Teâlâ, peygamberlere imanı dördüncü sırada saymıştır.

Bil ki bu şekilde yapılan bu dörtlü tertipte, ince sırlar ve kitaplarda açıklanması yerinde olmayan büyük hikmetler vardır. Yaptığımız bu kadar izah, mevzunun şerefi için kifâyet eder.

İKİNCİ MESELE

Allah'a iman, O'nun varlığına, sıfatlarına, fiillerine, hükümlerine ve isimlerine imandan ibarettir.

Allah'ın varlığına iman, insanın bir mekânı olan varlıkların ötesinde, bütün varlıkları yaratan bir Yaratıcının olduğunu bilmesidir. Buna göre, mücessime itikâdına sahip olanlar, Allah'ın varlığını kabul etmezler. Çünkü mekan tutan varlıkların dışında, bunlara göre hiçbir şey yoktur. Binâenaleyh bizim ile mücessime arasındaki ihtilâf, Allah'ın zâtının varlığını kabul etme hususundadır. Felsefeciler ile **Mu'tezile,** mekan tutan varlıkların (yani maddî varlıkların) ötesinde, onları yaratan bir mevcudun bulunduğunu

kabul ederler. Buna göre, felsefeciler ve **Mu'tezile** ile bizim aramızdaki ihtilaf, Allah'ın zâtı konusunda olmayıp, O'nun sıfatları hususundadır.

Allah'ın sıfatlarına imana gelince, O'nun sıfatları iki kısımdır, selbî ve subûtî...

Selbî sıfatları: İnsanın Cenâb-ı Hakk'ı her türlü terkipten münezzeh tek bir zat olarak bilmesidir. Çünkü her mürekkep varlık, kendisini meydana getiren parçalardan her birine muhtaçtır. Parçalarından her biri, kendisinden başka olan şey, mürekkeptir, başkasına muhtaçtır ve "mümkin" bir varlıktır. Binâenaleyh her mürekkep varlık, mümkin li-zâtihi (zatı gereği mümkin)dir. Zatı gereği mümkin olmayıp, vâcip olan varlığın, kesinlikle mürekkep olmaması, aksine mutlak manada tek olması gerekir. O, zâtı bakımından tek (müfred) bir varlık olunca, onun bir mekan tutmaması, cisim veya cevher olmaması, bir mekanda bulunmaması, bir mekanın sıfatı olmaması, bir mahalde olmaması, değişmemesi ve hiçbir surette başkasına muhtaç olmaması gerekir.

Subûtî sıfatları: İnsanın, zâtı gereği mûcib olan şeyin, mümkinâttan birine olan nispetinin, diğerlerine olan nispeti gibi olduğunu bilmesidir. Buna göre biz, bu mahlûkatın bulunduğu durumların, aksine olabilecek bir şekilde meydana gelmiş olduklarını görünce, bu durumlar üzerinde müessir olan zâtın, zâtı gereği mûcib değil, kâdir ve irâde sahibi olduğunu anlarız. Sonra bu insan, Allah'ın fiillerindeki sağlamlığı ve güzelliği ile de, O'nun ilminin tam olduğuna istidlâl eder. Böylece de o insan, Allah'ın kâdir, âlim, hayy, semî, basîr ve celâl ile, kemal sıfatları ile mevsuf olduğunu anlar. Biz bu hususu, "اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّوْمُ" (Bakara, 255) âyetinin tefsirinde genişçe anlattık.

Allah'ın fiillerine iman: Senin O'nun dışında kalan her şeyin mümkin ve muhdes (sonradan olma) varlıklar olduğunu; aklının açıkça göstermesi ile de mümkin ve muhdes varlıkların zatları gereği meydana gelemeyeceklerini, aksine onları yaratan bir mûcid'in bulunduğunu bilmendir ki, bu mûcid ezelî ve ebedî olan Allahu Teâlâ'dır. İşte bu delil seni, Allah'ın dışındaki her şeyin, ancak O'nun yaratması, icâd etmesi ve meydana getirmesi ile olacağına kesin hükmetmeye götürür.

Canlıların İhtiyarî Fiillerini Yaratan da Allah'tır

Fakat arada bir düğüm var, o da canlılara ait olan ihtiyârî fiiller meselesidir. Birinci hüküm ki bu, bu fiillerin mümkin ve muhdes olmalarıdır,

binâenaleyh bunların da mutlaka, bu hususta değişmeyen vâcibu'l-vücûd bir zâta isnat edilmeleri gerekir.

Buna göre eğer, "Ben, hareket etmek istediğimde hareket ediyor, etmemek istediğimde ise etmiyorum. Binâenaleyh hareket etmem veya etmemem, başkasının değil benim elimde" dersen, biz deriz ki: Sen, hareket etmeyi istemenden dolayı hareket etmeni; hareket etmemeyi istemenden dolayı da hareketsiz kalmayı düşündün. Böylece de hareket etmeyi istemenden önce hareket edemedin ve durmayı istemenden önce de duramadın. Hareket istemen anında mutlaka hareket etmen gerekir. Bu husus, böyle sâbit olunca, biz deriz ki: Sendeki bu istek nasıl meydana gelmiştir. Çünkü bu isteğin meydana gelmesi ya bir muhdis (meydana getiren) tarafından kesinlikle değildir veyahut da bir muhdis tarafındandır. Sonra bu muhdis, ya kulun kendisidir veya Allahu Teâlâ'dır. Eğer, bu isteğin bir muhdise bağlı olmaksızın meydana çıktığını söylersek, bundan bir yaratıcının olmadığı neticesi çıkar. Eğer o isteğin îcât edicisinin ve meydana getireninin kulun kendisi olduğunu kabul edersek, kul bu isteği meydana getirmede, bir başka isteğe daha muhtaç olur ki, bu da teselsüle götürür. Böylece insanın o isteğini Allah'ın yarattığı ve meydana getirdiği ortaya çıkmış olur. Bunun böyle olduğu da sâbit olunca biz deriz ki: İnsanın, o meşî'etin (isteğin) meydana gelişinde, bir tesiri yoktur. O istek meydana geldikten sonra ise, insanın o isteğine terettüb edecek fiil hususunda, ancak onu istemekten başka bir çaresi ve diledikten sonra fiilin meydana gelmesinde de bir ihtiyarı yoktur. Buna göre insan, ihtiyar (irâde) sahibi görünen mecbûr bir varlıktır. Bu, ikna edici güçlü bir izahtır.

Ama şu iki problem bunun karşısına dikilir:

1- Allah'ın hikmetinin kemâline, küfür ve fısk gibi şu çirkin ve kötü amelleri yaratma nasıl uygun düşer?

2- Şâyet her şey Allah'ın yaratmasıyla ise, bu durumda insana, nasıl emir ve yasak, medh ve zemm, sevap ve ikâb terettüp eder?

Hasmın ileri süreceği problemler işte bunlardır. Fakat, çeşitli yerlerde de izah ettiğimiz gibi, aynı şeyler ilim meselesinde, hasmımız aleyhinde söz konusudur.

Allah'ın Hükümlerine İnanmak Nasıl Olur?

Allah'a iman'ın dördüncü kısmı da, O'nun hükümlerini bilip inanmaktır. İnsanın, Allah'ın hükümlerini bilme hususunda, şu dört şeyi bilmesi gerekir:

a) Allah'ın hükümleri, kesin olarak bir illete bağlanamaz. Çünkü bir illete ve sebebe bağlı olan her şeyin sahibi, zâtı gereği noksan ve başka bir şeyle tamamlanmış olur ki, bu, Allahu Teâlâ için düşünülemez.

b) Allah'ın hükümlerinden maksadın, insanın, Allah'a değil, kula yönelik bir menfaatin bulunduğunu bilmesidir. Çünkü Allahu Teâlâ, kendisi için menfaat celbetmekten ve zarar defetmekten münezzehtir.

c) Allah'ın, dünyada nasıl diler ve isterse, öylece hükmedeceğini ve vâcip kılacağını insanın bilmesidir.

d) İnsanın, yapmış olduğu fiil ve amellerden dolayı, Allah'ın üzerinde hiç kimsenin bir hakkının olmadığını; âhirette O'nun istediklerini fazl-ı ilâhisi ile bağışlayıp, dilediği kimselere de adaleti ile azap edeceğini, Allah'tan kabih (=çirkin, yakışıksız) bir fiilin sudûr etmeyeceğini ve hiçbir şeyin Allah'a gerekli olmadığını bilmesidir. Çünkü her şey Allah'ın mülkü ve malikidir. Mecazî manadaki mâliklerin, yine mecâzî manadaki mâlikler üzerinde bir hakkı yoktur. O hâlde gerçek manada memlûk (Allah'ın kulu ve kölesi) olan insanların, hakikî manada mâlik olan Allah'ın yanındaki durumları nasıl olur, siz düşünün!

Allah'a imanın beşinci kısmı: O'nun isimlerini bilmektir. Allahu Teâlâ, A'raf Sûresi'nde: *"En güzel isimler Allah'ındır"* (A'raf, 180); İsrâ Sûresi'nde: *"Hangi ismiyle çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur"* (İsra, 110); Tâhâ Sûresi'nde: *"Allah, o (Allah)'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. En güzel isimler O'nundur"* (Tâhâ, 8) ve Haşr Sûresi'nin sonunda: *"En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olan her şey O'nu tesbih eder"* (Haşr, 24) buyurmuştur. En güzel isimler (Esmâ-i Hüsnâ), mâsûm peygamberlerin lisanı üzere indirilen ilahî kitaplardaki Allah'ın isimleridir. Bu, Allah'a imanın önemli noktalarına işaret eden bir izahtır.

Melekler, Mahiyetleri, Vasıfları, Vazifeleri

Meleklere iman da, şu dört mertebede olur:

Birinci mertebe: Meleklerin varlığına iman etmektir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Melekler, ya sırf ruhânî varlıklardır, yahut cismanî varlıklardır veyahut da bu iki kısımdan mürekkeptir. Meleklerin cismanî varlıklar olduğunun kabul edilmesi durumunda, bunlar ya latîf (şeffâf) veyahut da kesîf (yoğun ve katı) cisimler olur. Eğer bunlar latîf olurlarsa, bu durumda ya nûranî cisimlerdir, veyahut da hava nev'inden cisimler... Eğer

böyle olurlarsa, cisimlerin şeffâflıklarıyla beraber, son derece güçlü olmaları nasıl mümkün olur? Bu, Kur'ânî ve aklî hikmet ilimlerinde derinleşmiş âlimlerin makamıdır.

İkinci mertebe: Meleklere iman konusunda ikinci mertebe, onların masûm ve temiz olduklarını bilmektir. *"Kendilerine her suretle kâhir ve hâkim olan Rablerinden korkarak, kendilerine emredilen şeyleri yaparlar"* (Nahl, 50) ve *"Onlar ibâdet etmekten aslâ kibirlenmezler, yorulmazlar da"* (Enbiya, 19). Çünkü onlar, ancak Allah'ın zikrinden tat alır ve O'na ibâdete ünsiyet duyar, bununla sevinirler. Nasıl, bizlerden her birinin hayatı havayı teneffüs etmekten ibaret ise, bunun gibi meleklerin hayatı da Allahu Teâlâ'nın zikri, O'nun tâati ve marifeti iledir.

Üçüncü mertebe: Melekler, Allah ile kul arasında vasıtadırlar. Onlardan her bir kısmı, bu âlemin kısımlarından bir kısmın işlerini idâre etmekle görevlendirilmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Saflar bağlayıp duranlara, sevk ve men edenlere yemin ederim ki.."* (Sâffât, 1-2), *"Tozutup savuranlara, sonra da yükü taşıyanlara... yemin ederim"* (Zariyât, 1-2), *"Andolsun birbiri ardınca gönderilip de, sert rüzgârlar gibi estikçe esenlere..."* (Mürselât, 1-2) ve, *"Andolsun (boğulmuş olan) ruhları ta derinliklerinden söküp koparan, (mü'minlerin ruhunu da) yumuşaklıkla çıkaran (meleklere)..."* (Naziât, 1-2) buyurmuştur. Biz bu âyetlerin tefsirinde, birçok gizli sırlar zikretmiştik. İlimde derinleşmiş olanlar, yazmış olduklarımızı gözden geçirirlerse, bunlara onlar da muttali olurlar.

Dördüncü mertebe: Allah'ın indirmiş olduğu kitapları, peygamberlere ancak melekler vasıtasıyla ulaşır. Nitekim Hak Teâlâ: *"Şüphesiz muhakkak ki o (Kur'ân) çok şerefli bir elçinin kelâmıdır. Ki o (elçi) çetin bir güce sâhiptir. Arşın sahibi nezdinde çok itibarlıdır. Orada kendisine itâat olunandır, bir emindir"* (Tekvir, 19-21) buyurmuştur. Meleklere iman konusunda, mutlaka bu mertebelerin nazar-ı dikkate alınması gerekir. Akıl, bu mertebelere ne kadar dalarsa, o kimsenin meleklere olan imanı o nispette tam ve mükemmel olur.

Allah'ın Kitapları: Mahiyetleri, Hükümleri

Kitaplara imana gelince, bu hususta da mutlaka şu dört mertebenin bulunması gerekir:

Birinci mertebe: İnsanın, bu kitapların Allah'ın peygamberlerine gönderdiği bir vahiy mahsulü olduğunu, onun kehânet, sihir ve şeytanlara kötü ruhların ilkâsı kabilinden bir şey olmadığını bilmesidir.

İkinci mertebe: İnsanın, bu kitapların vahyedilmesinin, her ne kadar temiz ve mutahhar melekler tarafından olmuşsa da, Allahu Teâlâ'nın bu temiz ve lekesiz vahyi indirmesi esnasında, hiçbir şeytana sapıklıklarından hiçbir şeyi ilkâ etme fırsatını vermeyeceğini bilmesi ve anlamasıdır. Bu durumda da o insan, "şeytanın, vahiy inzâli sırasında "تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَا" "Bunlar en yüce kuğulardır." (Putlar hakkında) sözünü ilkâ ettiğini söyleyen bir kimsenin, ne cüretkâr bir söz söylemiş olduğunu ve Kur'ân'ı tenkit ve onu ta'n etme kapılarını ve yollarını açtığını anlamış olur.

Üçüncü mertebe: Bu Kur'ân'ın değiştirilmediğini ve tahrif edilmediğini bilmesidir. "Kur'ân'ın bu şekildeki tertibi, **Hz. Osman**'ın tertibidir" diyen kimsenin sözünün bozukluğu da buraya dahildir. Çünkü böyle diyen kimse, Kur'ân'ı hüccet olmaktan çıkarmıştır.

Dördüncü mertebe: İnsanın, Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih âyetleri kapsadığını, onun muhkeminin, müteşabihin manasını beyân edip ortaya koyduğunu bilmesidir.

Peygamberlere İmân

Peygamberlere İmân hususuna gelince, bu hususta da şu dört mertebenin bilinmesi gerekir:

Peygamberler, Vasıfları ve Faziletleri

Birinci mertebe: İnsanın, peygamberlerin günahsız, mâsûm olduklarını bilmesidir. Biz bu meseleyi Cenâb-ı Hakk'ın: *"Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırıp, içinde bulundukları durumdan çıkarıvermişti"* (Bakara, 36) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye açıklamıştık. Bize muhalif olan kimselerin kendisiyle istidlâl ettikleri âyetlerin tamamının muhtemel manalarını, Allah'ın yardımıyla bu tefsirde yazdık, anlattık...

İkinci mertebe: İnsanın, peygamberin peygamber olmayanlardan daha üstün olduğunu bilmesidir. Sûfîlerden bu hükme karşı çıkan kimseler vardır.

Üçüncü mertebe: Bazı âlimler, peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerin çoğu ise, semavî meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu, peygamberlerin ise arzî, (yeryüzündeki) meleklerden üstün olduğunu söylemişlerdir. Biz bu meseleyi, *"hani biz*

meleklere, 'Adem'e secde ediniz..' demiştik" (Bakara, 34) âyetinin tefsirinde açıkladık. Mükâşefe erbâbının ise, bu meselede çok ince ve derin görüşleri bulunmaktadır.

Dördüncü mertebe: İnsanın, peygamberlerin bir kısmının bir kısmından üstün olduğunu bilmesidir. Biz bu hususu da, Hak Teâlâ'nın, *"Resullerin bir kısmını bir kısmından üstün kıldık"* (Bakara, 253) âyetinin tefsirinde izâh ettik. Ulemâdan, bunun böyle olduğunu kabul etmeyip de, Hak Teâlâ'nın, *"Biz, O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız"* âyetiyle istidlâl edenler de vardır.

Âlimler, bu görüşte olanlara şu şekilde cevap vermişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanından maksat, başka bir şeydir ki, o da şudur: Peygamberler hayatta iken, onların peygamberliğini ispat etmenin yolu, dâvâlarına muvafık bir şekilde mu'cizelerin zuhur etmesidir. Peygamberliğin ispatının yolu bu olunca, dâvâsına muvafık bir şekilde mu'cizesi zuhûr eden herkesin sâdık ve doğru olması gerekir. Eğer bu yol sahih olarak kabul edilmezse, bunun, onlardan herhangi biri hakkında peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmemesi gerekir. Ama, bunun bazısının peygamberliğinin doğruluğuna delâlet edip, bazısının da peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmemesine gelince, bu iddia fasit ve çelişik bir iddiadır." Bundan maksat, **Hz. Musa** ve **Hz.** İsa'nın peygamberliğini kabul edip de, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetini yalanlayan Yahudî ve Hristiyanların yolunun yanlış ve tutarsızlığını ortaya koymaktır. İşte Hak Teâlâ'nın: *"O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)"* beyanından maksat budur; yoksa sizin dediğiniz gibi, onların bazısının bazısından daha üstün olmasının caiz olmaması değildir. İşte bu anlattığımız hususlar, Allah'a, O'nun meleklerine, kitap ve peygamberlerine iman etmeye dair olan esaslara bir işarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hamza, müfred sîgasıyla, "وَكِتَابِهِ" (ve kitabına); diğer kırâat imamları ise cemi siğasıyla "وَكُتُبِهِ" (ve kitaplarına) şeklinde okumuşlardır. Birinci kırâatin dayanağı şu iki şeydir:

a) Bu okuyuştan maksat, bu kitabın Kur'ân-ı Kerim olduğunun kastedilmesidir. Gönderilen son kitap olan Kur'ân-ı Kerim'e iman etmek, Allah'ın bütün kitaplarına ve peygamberlerine iman etmeyi içine alır.

b) Cins manası murat edilerek bu şekilde okunmuştur ki, bu da çoğul manasına tekâbül eder. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ *"Allah, müjdeleyici ve korkutucu olmak üzere peygamberler gönderdi; onlarla beraber de, hak olarak kitap indirdi"* (Bakara, 213) âyetidir.

Buna göre eğer, "Cins isim, elif lâm'lı olduğu zaman ancak, umûm ifâde eder. Bu ise, ("وَكِتَابِهِ" kelimesi), elif lâm'lı değil, izâfetli olarak okunmuştur" denilirse, biz deriz ki: İsimler bazen muzaf olarak gelir, biz bununla da çokluk manasını kastederiz.. Nitekim Hak Teâlâ: وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا *"Eğer, Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız, onları sayamazsınız"* (Nahl, 18) ve اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ *"Oruç gecesinde hanımlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı"* (Bakara, 187) buyurmuştur ki, bu "helâl kılınma" bütün oruç geceleri için söz konusudur. Âlimler, kelimenin, hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki çoğul kelimelerle bir benzerlik arz etmesi sebebiyle cemi olarak "كُتُبِهِ" okunmasının daha efdal olduğunu ve bu şekilde okuyuşun, ekseriyetin kırâati olduğunu söylemişlerdir. Bil ki kurrâ, Hak Teâlâ'nın "وَرُسُلِهِ" sözünde, sîn harfinin damme ile (ötreli) okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. **Ebu Amr** bu kelimeyi sükûn ile, **Nâfi** de her iki kelimede tahfif ile "وَكُتْبِهِ وَرُسْلِهِ" şeklinde okumuşlardır. Çoğunluğun delili, kelimenin aslının, ayne-l-fiili'nin dammesiyle "فُعُلٌ" vezninde olmasıdır. **Ebu Amr**'ın delili ise, peş peşe dört harekenin gelmemesidir. Zira, Araplar böyle bir şeyi hoş görmemektedirler. İşte bu sebepten dolayı, şiirde de, "زِحَاف" (zihâf) durumu hariç, dört hareke peş peşe gelmez. Birinci görüşte olanlar, harekelerin peş peşe gelmesi, tek bir kelimede olunca mekruhtur. Ama iki kelimede olması haline gelince, kendisinde peş peşe harekeli beş harf bulunduğu halde "فِى وَجَعَلَ" lâfızlarında bir idğamın gerekmemesi deliliyle, mekrûh sayılmaz. Halbuki, bir kelimeye zamir bitiştiğinde bu kelime, tek bir kelime değil, iki kelime olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ" buyruğunda bir hazf bulunmaktadır. Buna göre takdir, يَقُولُونَ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerinden ayırmayız" [derler]" şeklindedir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَالْمَلٰئِكَةُ بَاسِطُوا اَيْدِيهِمْ اَخْرِجُوا *"Melekler de pençelerini uzatarak, "canlarınızı kurtarın!.."* (En'âm, 93) âyetinde olduğu gibidir. Bunun manası, يَقُولُونَ اَخْرِجُوا "canlarınızı kurtarınız, [derler]" şeklindedir. Yine Cenâb-ı Hak: وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ *"O'nu bırakıp da birtakım*

dostlar edinenler, "Biz, bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.." (Zümer, 3) buyurmuştur. Yani, "قَالُوا هٰذَا" [Böyle dediler] demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Amr, (tahtında bulunan zamiri "كُلٌّ" lafzına râci olacak şekilde). "لَا يُفَرِّقُ" (ayırmaz); **Abdullah İbn Mesud** ise لَا يُفَرِّقُونَ "ayırmazlar.." şeklinde okumuşlardır.

ALTINCI MESELE

Âyet-i kerimede geçen "أَحَدٌ" lafzı, çoğul manasındadır. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ *"O zaman sizden hiç kimse de buna mâni olamaz"* (Hakka, 47) âyetindeki gibidir. Buna göre, âyetin takdiri لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ جَمِيعِ رُسُلِهِ "O'nun peygamberlerinin tamamı arasında hiçbir ayırım yapmayız" şeklinde olur. Bu, âlimlerin söylediği sözdür.

Bana göre ise, burada "أَحَدٍ" lafzının cemî anlamında olması câiz değildir. Çünkü takdir-i kelam "Allah'ın peygamberlerinin hepsinin arasını açmayız" şeklinde olur. Bu ise Yahudî ve Hristiyanların peygamberlerden bazılarının arasını açmalarına ters düşmez. Halbuki âyetteki olumsuzluktan maksat, Yahudî ve Hristiyanların bu şekildeki davranışlarıdır. Çünkü Yahudî ve Hristiyanlar, bütün peygamberlerin değil, birinin arasını ayırırlar ki, o, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Böylece onların yaptıkları bu te'vilin bâtıl olduğu ortaya çıkmış olur. Aksine âyetin manası, "Nübüvvet hususunda peygamberlerden tek biri ile, diğerlerini tefrik etmeyiz" şeklindedir. Biz âyeti bu şekilde tefsir ettiğimizde, bu ifâdenin maksadı yerini bulmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Allahu Teâlâ: وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"(Onlar) 'Dinledik, itaat ettik. Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz). Varış ancak sanadır' dediler"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin mâkabliyle ilgisi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

İlmin Amelden Önce Gelmesi

Birinci açıklama: İnsanın kemâli, "hakikâti" zatı gereği, "Hayrı" da onunla amel etmek gayesiyle tanımasındadır. Nazarî kuvvetin mükemmelliği ilim, amelî kuvvetin mükemmelliği ise hayır işleme ile (ibâdet ile)

olur. Nazarî kuvvet, amelî kuvvetten daha şereflidir. Kur'ân-ı Kerim, nazarî kuvvetin, amelî kuvvetten önce olması şartı ile, bu iki hususla dopdoludur. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'den naklederek, رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ *"Rabbim, bana hüküm ihsan et ve beni sâlihlere ilhak et"* (Şuârâ, 83) buyurmuştur. Âyet-i kerimedeki "hüküm" nazarî kuvvetin mükemmelliğini; "ve beni sâlihlere ilhak et!" kısmı ise, âmeli kuvvetin mükemmelliğini gösterir. Biz, Kur'ân'daki bu mananın delillerini şu kitabımızın daha önceki yerlerinde uzun uzadıya anlatmıştık.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu âyetteki durum da aynen böyledir. Buna göre Hak Teâlâ'nın: *"(Onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etti. "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)"* ifâdesi, nazarî kuvvetin şu yüce bilgilerle; *"Dinledik, itaat ettik"* sözü ise, beşerî amelî kuvvetin şu mükemmel ve faziletli amellerle mükemmelleşeceğine işârettir. Bu nüktelere vakıf olan herkes, Kur'ân'ın, pek çok kimsenin gafil olduğu şaşırtıcı ve akıllara hayranlık verici birçok sırları ihtiva ettiğini anlar ve bilir.

İkinci açıklama: İnsanın üç günü vardır. Dün: Bundan bahsedebilmek, "mebde' bilgisi" diye adlandırılır. Bugün: Bundan bahsetmek, "vasat bilgisi" (yani halihazırda bulunulan, gelecek ile geçmiş arasında olan şeyin bilgisi). Yarın: Yarından bahsetmek ise, "meâd ilmi" (âhiret ilmi) diye isimlendirilir. Kur'ân-ı Kerim, bu üç mertebeyi de ihtivâ etmektedir. Allahu Teâlâ Hûd Sûresi'nin sonunda, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş O'na döndürülür"* (Hûd, 123) buyurmuştur. O'nun, *"Her iş O'na döndürülür"* buyruğu, Allah'ın kudretinin kemâline, aynı zamanda da **"mebde' ilmi"**ne bir işârettir.

"Vasatın bilgisi"ne gelince, bu, bu günde meşgul olunması gereken bir ilimdir. Bu ilmin de iki mertebesi vardır: Başlangıcı ve sonu... Bunun başlangıcı, kullukla meşgul olmaktır. Sonu ise, sebeplere dayanmamak ve bütün işleri, **Müsebbibu'l-Esbâb** olan Allah'a havale etmektir ki, buna da tevekkül denilir. Allahu Teâlâ bu iki makamı, *"Öyleyse O'na ibâdet et ve O'na tevekkül et!"* (Hûd, 123) diyerek zikretmiştir.

"Meâd ilmi"ni ise, *"Rabbin, onların yaptıklarından habersiz değildir"* (Hûd. 123) diyerek zikretmiştir. Yani, "Yarınki gününde amellerinin neticesi sana ulaşacaktır" demektir. Böylece bu âyet-i kerime, bu üç mertebede kendisinden bahsedilen şeylerin kemâlini ihtiva etmiştir. Bunun bir

benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın: *"İzzet sahibi olan Rabbini, onların vasıflamalarından tenzih et!"* (Sâffât, 180) âyetidir. Bu ifâde, "mebde' ilmi"ne işarettir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak: *"Gönderilmiş olan peygamberlere selâm olsun"* (Sâffât, 181) buyurmuştur ki, bu da "vasat ilmi"ne işarettir. Daha sonra ise, *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur"* (Sâffat, 182) buyurmuştur ki bu, cennetliklerin sıfatlarından bahsederken, *"Duâlarının sonu da, 'Hamd olsun kâinatın Rabbi olan Allah'a' demektir"* (Yunus, 10) duyurulduğuna göre, "meâd ilmi"ne işarettir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu üç mertebenin tarifi, Bakara Sûresi'nin sonunda belirtilerek zikredilmiştir. *"O peygamber de kendisine Rabbinden indirilene iman etti, mü'minler de.. (Onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)"* kısmı "mebde' bilgisi"ne; *"Dinledik ve itâat ettik" dediler"* kısmı, insanın, bu dünyada bulunduğu sürece bilmesi ve meşgul olması gereken hallerin bilgisi demek olan, "vasat ilmi"ne ve, *"Yâ Rabbena, mağfiretini (isteriz). Varış ancak sanadır"* sözü de "meâd ilmi"ne işârettir. Bu sırlara muttalî olmak, kalbi nurlandırır ve onu cisimler âleminin darlığından gökler âleminin genişliğine ve semâvâtın güzellik nurlarına doğru cezbeder.

Üçüncü açıklama: Konular iki kısımdır:

a) Mevcûdatın hakikatlerinden bahsetmek.

b) Vâcip, câiz ve yasak olması bakımından fiillerin hükümlerinden bahsetmek. Birinci kısım, akıldan; ikinci kısım da nakilden elde edilir. *"(Onlardan) her biri, Allah'a ... iman etti"* beyanıyla birinci kısım; *"Dinledik ve itâat ettik", dediler"* beyanıyla da ikinci kısım murat edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki "سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا" ifâdesi, "sözünü işittik, emrine itâat ettik" manasınadır. Ancak ne var ki, bu ifâdeyle medhedilmiş olmaları cihetiyle (sözde kendilerine delil bulunduğu için) mef'ûller hazfedilmiştir. Ben derim ki: Bu, **Abdulkâhir en-Nahvî** (r.h)'nin zikrettiği gibi mef'ûlün hem zâhiren hem de takdiren hazfedilmesinin evlâ olduğu şeyler kabilindendir. Çünkü sen, bu ifâdenin takdirini, سَمِعْنَا قَوْلَهُ وَاَطَعْنَا أَمْرَهُ "sözünü işittik ve emrine itâat ettik" şeklinde yaptığında, bu durumda burada O'nun sözünden ayrı bir söz ve onun emrinin dışında, itâat edilen başka bir emrin varlığı söz konusu olabilir. Fakat mef'ûl takdir edilmediğinde,

bu söz topyekün varlıkta Allah'ın buyruğundan başka işitilecek bir söz, O'nun emrinden başka, mukabilinde, "emredersiniz!" denilecek bir emrin bulunmadığına delâlet eder. Binâenaleyh burada mef'ûlü hem şeklen, hem de mana bakımından hazfetmek daha uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu mü'minlerin imanını vasfedince, bundan sonra onları *"Dinledik, itâat ettik"* demekle nitelemiştir. Buna göre, âyetteki *"Dinledik"* sözünden murat, zâhirî dinleme değildir. Çünkü zâhiren dinleme bir övgüye lâyık değildir. Bilâkis bu ifâdeden murat, "Biz onu akıl kulaklarımızla dinledik." Yani, "Onu anladık ve doğru olduğunu bildik; "emredersiniz", kesin olarak meleklerin ve peygamberlerin lisanı üzere bize gelmiş olan bütün mükellefiyetlerin hak ve gerçek olduğunu, kabul edilmesinin vâcip olduğunu bildik" manasıdır. Kabul etme ve anlama manasında "سَمِعَ" (duydu, dinledi) fiili, Kur'ân-ı Kerim'de kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak: إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ *"Şüphesiz bunda aklı olan, yahut şâhit olarak kulak veren kimseler için bir öğüt vardır"* (Kâf, 37) yani, "uyanık bir anlayış ile öğüdü dinleyen kimse için bir öğüt vardır " buyurmuştur. Bu durumun aksi ise, Allah'ın: كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فِي اُذُنَيْهِ وَقْرًا *"Onlar sanki kulaklarında bir ağırlık varmış gibi, sanki o (âyetleri) işitmemişler gibi..."* (Lokman, 7) âyetidir.

Allahu Teâlâ, bundan sonra اَطَعْنَا *"itâat ettik"* buyurmuştur. Bu ifâde, mükellefiyetler konusunda onların inançlarının sahîh olduğuna delâlet ettiği gibi, mükellefiyetlerden hiç birisini ihlâl etmediklerine de delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Allah, bu iki lafızla, gerek ilim, gerekse amel bakımından, mükellefiyetlere taalluk eden her şeyi toplamıştır.

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, onların غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz) varış ancak sanadır"* dediklerini nakletmiştir. Bu ifâdede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili şu sual sorulur: Bu topluluk, mükellefiyetleri kabul edip, onlara amel de ettiklerine göre, daha niçin mağfiret talebinde bulunma ihtiyacını duymuşlardır?

Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1- Onlar, mükellefiyetlerini yerine getirme hususunda, her ne kadar bütün gayretlerini sarfetmiş iseler de, kendilerinden bir kusurun sâdır

olmasından korkmaktadırlar. İşte bunu mümkün gördükleri için, *"Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz)"* demişlerdir. Bunun manası, "yaptıkları ve sakındıkları şeylerde kusurlarından ötürü, Allah tarafından bir mağfiret isterler" şeklindedir.

2- Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً *"Benim kalbim de bulutlanır ve ben her gün ve gece Allah'a yetmiş defa istiğfar ederim"*[74] Âlimler bu hadis hakkında çeşitli izahlar yapmışlardır. Onlardan birisi de şu izahtır: Hz. Peygamber (s.a.s), kulluk derecelerinde terakkî ediyordu. O, bir makamdan, daha üstteki makama çıktığında, önceki makamı daha değersiz görüyor ve işte bundan dolayı Allah'tan mağfiret talep ediyordu. Buna göre, bu âyetteki mağfiret istemeyi, bu manaya hamletmek uzak bir ihtimal değildir.

3- Bütün tâatler, Allah'ın ilâhlık hakları karşısında, birer kusurdur. Allah'ın kibriya nurları karşılığında, mahlûkatta meydana gelen her türlü bilgi eksiktir, kusurludur ve cehâlettir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak: *"(Onlar) Allah'ı hakkıyla takdir edemediler"* (Zümer, 67) buyurmuştur. Durum böyle olunca kul, kulluk mertebelerinin hangisinde olursa olsun ve isterse son derece âlim olsun, bu, Allah'ın kibriyasının celâli ile mukayese edildiğinde, istiğfâr edilmesi gereken kusurun kendisi olur. İşte Hak Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e *"Bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve günahın için istiğfar et"* (Muhammed, 19) buyurmasındaki sır budur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in kulluk makamları ne kadar yüce olsa da, her yükseldiği derecede, yükseldiği bu derecelerin, Hz. Allah'a nispetle noksan olduğu ortaya çıkıyor, O da bundan dolayı Allahu Teâlâ'dan bağışlanmasını istiyordu. Yine Allahu Teâlâ: *"Bunların oradaki duâları, 'Allahım! Seni tesbih ve tenzih ederiz' (sözüdür.) Oradaki iltifatları da selamdır"* (Yunus, 10) diyerek, cennetliklerin sözünü nakletmiştir. Bu âyetteki *"Allah'ım! Seni tesbih ederiz"* sözü, tenzihe işarettir. Cenâb-ı Hak, bu âyetin sonunda, *"(Onların) dualarının sonu da, 'Hamd olsun kâinatın Rabbi Allah'a' (demektir)"* (Yunus, 10) yani, "O hamdin ne olduğunu tam olarak akıllarımızla anlayamasak ve ifâde edemesek bile, 'bütün hamdler Allah'a aittir' demektir" buyurmuştur.

74 **Müslim,** Zikir, 41 (4/2075) ("Yetmiş defâ" yerine "yüz defa" gelmiştir); **Ebu Dâvud** Vitr 26 (2/85) (aynı farkla...).

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "غُفْرَانَكَ" ifâdesinin takdiri, اِغْفِرْ غُفْرَانَكَ "Mağfiretini bize ver" şeklindedir. Duâ cümlelerinde mastar, fiilin yerini tutar. Mesela, سَقْيًا "sulamak" (yani bizi sula) ve "رَعْيًا" "gözetmek" (yani, bizi gözet) mastarlarında olduğu gibi. **Ferra,** bunun emir yerine kullanılan ve bundan dolayı mansub olan bir mastar olduğunu Söylemiştir. Bunun bir benzeri de "اَلصَّلَاةَ الصَّلَاةَ" yani, "Haydi namaza namaza" ve "اَلْاَسَدَ الْاَسَدَ" yani, "Aslandan sakın aslandan" ifâdeleridir.

Bu görüş, âyetteki bu ifâdenin takdirinin نَسْأَلُكَ غُفْرَانَكَ "Mağfiretini isteriz" şeklinde olduğunu söyleyenlerin görüşünden daha evlâdır. Çünkü âyetteki bu ifâde, baştan beri mağfiret manasına icâd edilmiş olunca, bu manaya daha çok delâlet eder. Bunun bir benzeri de senin "حَمْدًا حَمْدًا" ve "شُكْرًا شُكْرًا" yani "اَحْمَدُ حَمْدًا" (hamd ederim) ve "اَشْكُرُ شُكْرًا" (şükrederim) demen gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu mağfiret talebi, şu iki şeyle birlikte olmuştur:

a) Bu mağfiret, *"Senin mağfiretini"* denilerek Allah'a nisbet edilmiştir.

b) Bu ifâdenin, hemen peşi sıra *"Rabbena"* hitabı getirilmiştir.

Bu iki kayıttan birincisi, şu manalara gelir:

1- Sen, mağfiret etmede en mükemmel olansın. Sen, günahları bağışlayansın. Sen, gafûrsun. Nitekim Hak Teâlâ: *"Senin Rabbin gafûrdur" (*Kehf, 58) ve *"O, çok affeden ve çok sevendir"* (Burûc, 14) buyurmuştur. Sen gaffârsın. *"Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, gaffardır"* (Nuh, 10). Yani, O'nun gaffâr oluşu, sadece bu vakte has değil, bundan önce de O, günahları çok bağışlayan idi. Binâenaleyh bu bağışlama O'nun bir sanatı gibidir. Buna göre, Allahu Teâlâ'nın bu âyetteki, "غُفْرَانَكَ" hitabının manası, "senden mağfiretini isterim. Sen, bu sıfatta kâmil bir zatsın" Bir sıfatta kâmil olan zattan, kâmil bir şekilde bağışta bulunması beklenir. Buna göre, "غُفْرَانَكَ" ifâdesi, kâmil ve tam bir mağfireti talep etmek olur. Bu ise, Allah'ın fazlı ve rahmeti ile bütün günahı bağışlaması ve onları hasenâta tebdil etmesi ile olur. Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte Allah, onların kötülüklerini iyiliklere çevirir"* (Furkân, 70) buyurmuştur.

2- Sahih hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: إِنَّ لِلّٰهِ مِائَةَ جُزْءٍ مِنَ الرَّحْمَةِ قَسَّمَ جُزْءًا وَاحِدًا مِنْهَا عَلَى الْمَلَائِكَتِهِ وَالْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَجَمِيعِ الْحَيْوَانَاتِ فِيهَا يَتَرَاحَمُونَ وَاَدَّخَرَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Allah'ın yüz parça*

rahmeti vardır. Onlardan birini meleklere, cinlere, insanlara ve bütün hayvanlara paylaştırmıştır ki, onlar bu rahmet ile birbirlerine merhamet ederler. Doksan dokuz parça rahmetini ise, kıyamet gününe saklamıştır"[75] İşte Hak Teâlâ'nın: *"Mağfiretini (dileriz)"* hitabından muradın, kıyametteki bu büyük bağışlaması olduğunu sanıyorum. Buna göre sanki kul şöyle demektedir: "Farzet ki günahlarım çok. Ancak senin mağfiretin benim günahlarımdan daha büyük."

3- Sanki, bu ifâde ile kul şöyle demek istemiştir: "Senin celâl ve ulûhiyet sıfatlarından her birinin eseri, belli bir yerde tecelli eder. Meselâ yokluktan sonra varlık olmasaydı, kudretinin eserleri zuhur edip gözükmezdi. Bu son derece hayran bırakan tertip ve düzen olmasaydı, ilminin eserleri görünmezdi. Aynen bunun gibi, eğer kulun günahı ve kusuru, aczi ve ihtiyacı olmasaydı, senin mağfiretinin eserleri de gözükmezdi." Buna göre, "غُفْرَانَكَ" sözünün manası, "Eseri ancak benim, ve benim gibi suçluların üzerinde kendini gösterecek mağfiretini istiyorum" şeklinde olur.

İkinci kayıt ki bu, رَبَّنَا *"Ey Rabbimiz"* hitabıdır. Bunun da birçok manaları vardır:

1- Seni tevhidin ile anmadığım sırada beni terbiye edip büyüttün. O halde ömrümü senin tevhidin yolunda tükettiğim bu esnada, beni terbiye edip büyütmemen keremine nasıl yakışır.

2- Ben, yok iken beni yaratıp terbiye ettin. Eğer sen, beni o zaman eğitip büyütmeseydin, zarara uğramazdım. Çünkü o zaman, yok olarak kalırdım. Fakat şu anda sen beni terbiye etmez isen, büyük zarara uğrayacağım. Bundan dolayı beni ihmal etmemeni talep ediyorum.

3- Beni, mazide terbiye edip büyüttün. Bundan dolayı mazide beni terbiye edişini, istikbalde terbiye etmen hususunda, yanında şefaatçi kıl.

4- Geçmişte beni terbiye ettin. Uygun ve ma'ruf olanı tamamlamak, başlatmaktan daha hayırlıdır. O halde, fazlın ve rahmetin ile, bu terbiyeyi tamamla.

Sonra Allahu Teâlâ: وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"Varış, ancak sanadır"* buyurmuştur ki bunun şu iki faydası vardır:

a) Bu, onların, mebde'i (başlangıcı) kabul edip, ikrar ettikleri gibi, meâdi (âhireti) de ikrâr ettiklerini açıklamaktadır. Çünkü, mebde'e iman,

75 **Müslim,** Tevbe, 19-20 (4/2108) (az farklı bir şekilde).

me'âda imanın temelidir. Zira Allahu Teâlâ'nın cüz'iyyatı bildiğini ve her türlü mümkinata kâdir olduğunu kabul eden kimsenin, mutlaka me'âdı (âhireti) de kabul etmesi gerekir.

b) Bu, kul, Allah'ın varılacak yegâne zât olduğunu, O'nun hükmünden başka hükme başvurulamayacağını ve Allah'ın izni olmaksızın, hiç kimsenin şefaat edemeyeceğini bildiği zaman, tâatlerdeki ihlâsının tastamam ve günahlardan kaçınmasının da mükemmel olacağının beyânıdır. İşte Allahu Teâlâ'nın, mü'minlerin imanlarını açıklamasına dair yaptığı son açıklaması budur.

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ اِنْ نَسِينَآ اَوْ اَخْطَاْنَا...

"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka ını yüklemez. (Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) kendi aleyhinedir. "Ey Rabbimiz, eğer unutursak veya yanılırsak, bizi tutup azarlama" (Bakara, 286).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* cümlesinin, Allah'ın yeni haber verdiği bir hüküm olması muhtemel olduğu gibi, *"(Onlar) 'Dinledik, itaat ettik. Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz), varış, ancak sanadır. Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez' dediler"* manasında, Hz. Peygamber ve mü'minlerden nakledilen bir söz olması da muhtemeldir.

Bu ikinci görüşü, bunun hemen peşinden, *"Ey Rabbimiz, bizi tutup azarlama..."* ifâdesinin gelmiş olması da te'kid eder. Buna göre sanki Hak Teâlâ, onların iman ve sâlih amele sarılmadaki hallerini anlatınca, Rablerini, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* diye tavsif ettiklerini nakletmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin önceki kısımla ilgi ve münasebeti şöyledir: Biz bu ifâdenin mü'minlerin sözü olduğunu kabul edersek, âyetin irtibatı, "Onları dinledik, itâat ettik " dediklerinde, sanki "Biz nasıl dinleyip, itâat etmeyiz ki, O Allah, bizi sadece gücümüz ve takatimizin yeteceği şeyle mükellef tutmuştur. O, rahmetinin gereği olarak, bizden ancak kolay ve önemsiz şeyleri talep edince, bizim de kulluğumuzun gereği olarak, O'nu dinleyip, O'na itaat etmemiz gerekir" demişlerdir" şeklinde olur. Eğer bunun bizzat Cenâb-ı Allah'ın sözü olduğunu kabul edersek, âyetin münasebeti şu şekilde olur: Onlar, *"Dinledik, itâat ettik"* deyip, daha sonra da *"Ya Rabbena mağfiretini (isteriz.)..."* dediklerinde bu, onların *"mağfiretini (isteriz)"* demelerinin kendilerinden kasten sudûr eden günahlarının bağışlanmasına delâlet eder. Onların *"mağfiretini (isteriz)"* demeleri, bu tür günahlarının bağışlanması hususunda bir talep olunca, şüphesiz Allahu Teâlâ, bu hususu onlar için hafifleterek *"Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* buyurmuştur. Buna göre mana, "Siz dinleyip, itâat ettiğiniz ve kasten günah işlemediğiniz zaman, sizden gaflet ve yanılma neticesi sudur edecek günahlardan ötürü korkuya kapılmayın. Çünkü, *"Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez."* Netice olarak bu, onların *"Ya Rabbena mağfiretini (isteriz)"* şeklindeki dualarının kabul edildiğini gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

كَلَّفْتُهُ الشَّيْءَ فَتَكَلَّفَ "Ben onu bir şeyle mükellef kıldım, o da onu kabul etti" denilir. "Külfet" bu kökten bir isimdir. Âyette geçen **vus'** ise, insanın gücünün yettiği, zorlanmadığı şeydir. **Ferrâ,** bunun "vücd" (bulmak) ve "cühd" (meşakkat) gibi bir isim olduğunu söylemiştir. Bazıları da, **"vus'**, güçlük bakımından mechûdun (zorlanılan şeyin) altında olan, yani insanın gücü dahilinde olan şeye denir" demişlerdir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Teklif-i Mâlâ Yutak (Takat Dışında Yük) Var mıdır?**

Mu'tezile, Allah'ın, kulunu gücünün yetmeyeceği ve takat getiremeyeceği şeylerle mükellef tutmayacağı konusunda bu âyete dayanmıştır. Bunun bir benzeri *de, "O, din (işlerinde) üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi"* (Hacc, 78); *"Allah, sizden hafifletmek ister"* (Nisa, 128); *"Allah size kolaylık diler"* (Bakara, 185) âyetleridir. **Mu'tezile** sözüne devamla, bu âyetin, "teklîf-i mâ

lâ yutâk"ın olmadığı hususunda açık bir nass olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, burada şu iki kaide ortaya çıkar:

a) Kul, fiillerinin mûcidi, yaratıcısıdır. Çünkü, eğer kulun fiillerinin yaratıcısı Allah olsaydı, kula bir fiili teklif etmek "teklif-i mâlâ yutâk" olurdu. Çünkü, Allahu Teâlâ fiili yaratınca, o fiil muhakkak ki tahakkuk eder. Bu durumda da kulun o fiili yapma veya yapmama hususunda kat'î olarak bir kudreti bulunamaz. Kulun o fiili yapmaya kudreti olmadığı hususuna gelince, çünkü o fiil Allah'ın kudreti ile meydana gelmiştir. Meydana gelen bir şey ikinci olarak meydana getirilmez. Kulun o fiili yapmamaya kudretinin olmaması ise şöyle olur: Çünkü kulun kudreti, Allah'ın kudretinden daha zayıftır. O halde daha nasıl kulun kudreti Allah'ın kudretini men etmeye kâdir olabilir? Allah o fiili yaratmadığı zaman ise, kulun onu meydana getirmesi imkânsız olur. Binâenaleyh, kulun fiilinin yaratıcısının Allah olduğunun kabul edilmesi halinde, o zaman kula o fiili teklif etmenin, "teklîf-i mâlâ yutâk" olması gerekirdi.

b) "İstitâa" (güç yetirebilme) fiilden öncedir. Aksi halde iman etmesi emredilmiş olan kâfirin, iman etmeye muktedir olmaması gerekirdi. Binâenaleyh bu da, " teklîf-i mâlâ yutâk" olurdu" Mu'tezile'nin bu konudaki istidlâlinin tamamı işte budur.

Âlimlerimiz, "Aklî deliller bu şekildeki tekliflerin vaki olabileceğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu âyetin muhtemel olan başka manasına başvurmak gerekir" demişlerdir.

Birinci hüccet: Küfür üzere ölen kimsenin bu şekilde ölmesi, Allahu Teâlâ'nın ezelde o kimsenin kesinlikle iman etmeyeceğini ve küfür üzere öleceğini bildirir. Böylece, Allahu Teâlâ'nın o kimsenin iman etmeyeceğinin mevcut olmasını ve imansızlığını bilmesi, çeşitli yerlerde izah ettiğimiz üzere, imanın bulunmasına münafidir, aykırıdır. Bu da, bizzat apaçık bir mukaddimedir. O halde, o kimsenin iman etmeyeceğini bile bile onu iman etmekle mükellef tutmak, zıt olan iki şeyi telif etmekle sorumlu tutmak gibi olur. Bu delil, "ilim" mevzûunda câri olduğu gibi, "cebr" hususunda da câridir.

İkinci hüccet: Kuldan bir fiilin sudûru, sebeplere dayanmaktadır. O sebepleri ise, Allahu Teâlâ yaratmıştır. Durum böyle olunca, "teklîf-i mâlâ yutâk" kaçınılmaz olur. Biz, kuldan bir fiilin sudur etmesinin sebeplere istinâd ettiğini söyledik. Çünkü kulun kudreti bir fiili yapmaya veya

yapmamaya elverişli olunca, bu durumda iki taraftan birisinin, bir mürecciih olmadan, diğerine ağır basması hâlinde, mümkün olan bir şeyin mürecciihsiz meydana gelmesi gerekir ki, bu da bir yaratıcının yokluğu demektir. Yine biz, o sebeplerin Allah'tan olduğunu söyledik. Çünkü eğer o sebepler kuldan olsaydı, o sebebi meydana getirme işi, başka bir sebebe dayanırdı ki, bu durumda da teselsül îcâp ederdi. Biz, "durum böyle olunca cebr lâzım gelir" dedik; çünkü iki taraftan birini tercih eden bir sebep bulunduğunda, diğer taraf "mercûh" durumuna düşmüş olur (tercih edilmez). Mercûh olanın râcih olması ise imkânsızdır, meydana gelemez. Mercûh imkânsız olunca, bu iki zıt şeyin dışına çıkılamayacağı zarûretine binaen, râcih olan şey vâcip olmuş olur, (mutlaka meydana gelir). Öyleyse, mükellef olduğu halde kâfirden imanın sudur etmesi imkânsız olur. Böylece de teklif, "teklîf-i mâlâ yutâk" olur.

Üçüncü hüccet: Teklîf, ya, iki sebebin müsâvi olması durumunda kula teveccüh eder veyahut da, iki sebepten birisinin rüçhâniyyeti söz konusu olduğu halde teveccüh eder. Buna göre, eğer birincisi olursa bu "teklîf-i mâlâ yutâk" olmuş olur. Çünkü eşitlik, rüçhaniyyete zıddır. Kul, sebepler eşit olduğu halde mükellef tutulduğu zaman, o vakit de kul iki zıddın arasını cem etmekle mükellef tutulmuş olur. Eğer ikincisi olursa, "râcih" olanın (meydana gelmesi) vâcip, "mercûh" olanın ise (meydana gelmesi) imkânsız olur. Eğer râcih olanın teklif edilmesi söz konusu olursa, muhakkak ki vâcip olan tahakkuk etmiş olur. Eğer, teklif mercûh olan ile ilgili olursa, bu durumda da, imkânsız olan teklif edilmiş olur.

Dördüncü hüccet: Allahu Teâlâ, **Ebu Leheb**'i iman etmekle mükellef tutmuştur. İmân ise, Allah'ı, haber verdiği her şeyde tasdik etmektir. Allahu Teâlâ, **Ebu Leheb**'in iman etmeyeceğini haber vermiştir. Bu durumda da **Ebu Leheb,** iman etmeyeceğine iman etmekle mükellef olmuş olur ki, bu da "teklîf-i mâlâ yutâk" olur.

Beşinci hüccet: Kul, fiilinin tafsilâtını bilemez. Çünkü, parmağını hareket ettiren bir kimse, içinde parmağını hareket ettirmiş olduğu anların sayısını bilemez. Zira, kelâmcılara göre yavaş hareket, duraklamalarla karışık birtakım hareketlerden ibarettir. Kulun ise, bazı vakitlerde hareket edeceği, bazı vakitlerde hareket etmeyeceği ve yine nerede hareket edip nerede hareket etmeyeceği hatırına gelmez. Dolayısıyla kul fiilinin tafsilâtını bilemeyince, onun mûcidi, yaratıcısı da olamaz. Çünkü o, birtakım fiillerden meydana gelmekte olan bu hususi sayıyı icat etmeyi, meydana

getirmeyi kastetmemiştir. Eğer o, daha fazlasını ve daha azını değil de bu sayıyı yapmış olsaydı, o zaman da muhakkak ki mümkin, müreccihsiz ağır basmış olurdu ki, bu da imkânsızdır. Böylece kulun mûcit olmadığı, fiillerini yaratmadığı ortaya çıkmış olur. Kul, fiillerinin yaratıcısı olmayınca da, zikrettiğimiz şekilde, "teklîf-i mâlâ yutâk" kaçınılmaz olur. İşte bu konuda söylenebilecek olan aklî, kat'î ve yakîn ifâde eden açıklamalar bunlardır.

Böylece biz, âyetin mutlaka tevil edilmesi gerektiğini anlamış olduk. Tevîl konusunda da birkaç vecih bulunmaktadır:

Birinci vecih: En doğru olan bu izah şekline göre, şu husus sabit olmuştur ki: Aklî olan kat'î bir delil ile sem'î (naklî) olan zahir bir delil arasında bir teâruz, çatışma meydana geldiğinde kişi ya ikisini de tasdik eder ki, bu muhaldir; zirâ bu, iki zıddı birlikte kabul etmek demektir, veya ikisini de yalanlar ki, bu da muhaldir; zira bu, iki zıddı iptâl etmek olur veyahut da aklî olan kat'î delili yalanlayıp semî olan zâhir delili tercih eder ki, bu da aklî delilleri ta'n edip tenkit etme yolunun açılmasına sebep olur. Ve ne zaman böyle olursa, o vakit tevhîd, nübüvvet ve Kur'ân bâtıl olur, geçersiz olur. Semî delilin tercih edilmesi, hem aklî delili, hem de semî, naklî delili yaralamaya yol açar. Geriye sadece, aklî delillerin sıhhatinin kat'îliğine hükmedip, naklî olan zâhir delili başka manasına hamletmek kalmaktadır... Müşebbihenin tutunmuş olduğu zahirî manaları savuşturma ve def' etme hususunda Mutezile'nin sürekli olarak dayandığı kaide işte budur.. İşte bu yolla biz, ister bilelim ister bilmeyelim, bu âyetin mücmel bir te'vili olduğunu, o zaman da tafsilâtlı bir biçimde bu te'vîle dalıp ondan söz etmeye gerek kalmadığını anlamış olduk.

İkinci vecih: Emir ve nehiy konusundaki teklifin anlamı sadece, kulun ne zaman şunu yaparsa sevaplandırılacağını; ne zaman da yapmazsa cezâlandırılacağını bildirmektir. Buna göre emir ifâde eden zâhir bir delil bulunup, emredilen şey de mümkin olursa, o zaman bu hakikaten bir emir ve teklif olmuş olur. Aksi halde hakikatte bir teklif olmayıp, daha doğrusu o kimseye ahirette cezâ verileceğini bildirmek ve onun ancak ateş için yaratılmış olduğunu ihsâs ettirmek olmuş olur.

Üçüncü vecih: Buna göre, insan ölmediği sürece, biz Allahu Teâlâ'nın onun küfür üzerine ölüp ölmeyeceğini bildiğini bilemeyiz, idrak edemeyiz. Öyleyse biz, bir engelin mevcûdiyeti konusunda şüphe duyabiliriz. Binâenaleyh bizim ona iman etmeyi emretmemiz ve onu imana teşvik

etmemiz gerekecektir. O kimse küfür üzere öldüğünde, onun ölümünden sonra, onun hakkında bir engelin bulunmuş olduğunu anlarız... Böylece de, hayatta bulunduğu sürece mükellef tutulma şartının o kimsede bulunmamış olduğu ortaya çıkar... Bu sözler, "cebr"i savunanların öncülerinden bir grubun görüşüdür.

Dördüncü vecih: Biz, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* sözünün, Allahu Teâlâ'nın kavli olmayıp, mü'minlerin söylediği söz olduğunu, binâenaleyh bir hüccet olamayacağını açıklamıştık... Ancak ne var ki bu zayıftır. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ ne zaman bunu mü'minlerden bir medh ve onları övmek sadedinde nakledince, bundan dolayı mü'minlerin bu sözde sâdık ve doğru olmaları vâcip olur. Çünkü onlar bu hususta yalan söylemiş olsalardı, Allah'u Teâlâ'nın bundan dolayı onları yüceltmesi ve övmesi câiz olmazdı... Bu konuda söylenebilmesi mümkün olan şeylerin tamamı işte bundan ibarettir. Biz, Yüce Allah'tan aczimizi ve anlayıştaki kusurumuzu bağışlamasını ve hatalarımızı affetmesini diliyoruz. Zira biz, ancak Hakk'ı talep ediyor ve ancak doğru olanı istiyoruz.

Cenâb-ı Hakk'ın: لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) de kendi aleyhinedir"* beyanına gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, dil bakmandan "اَلْكَسْبُ" ile "اَلْاِكْتِسَابُ" kelimeleri arasında bir farkın bulunup bulunmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Vâhidî** (r.h), "Dilcilere göre doğru olan, aralarında hiçbir fark bulunmayıp, "اَلْكَسْبُ" ile "اَلْاِكْتِسَابُ" kelimelerinin aynı olduğudur" demiştir.

Nitekim **Zürrumme:** أَلْفَى أَبَاهُ بِذَاكَ الْكَسْبِ يَكْتَسِبُ "O babasını, bu kesbi kazanır vaziyette buldu" demiştir. Kur'ân-ı Kerim de bunu söylemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmaktadır: كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ *"Her nefis kazandığına karşılık bir rehindir"* (Müddessir, 38); وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا *"Herkesin kazanacağı kendisinden başkasına ait değildir"* (En'âm, 164), بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ *"Hayır, kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa "* (Bakara, 81) وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا *"Erkek mü'minlerle kadın mü'minlere işlemedikleri şeyler yüzünden eza edenler..."* (Ahzâb, 58). Böylece bütün bu âyetler, bu iki lafızdan her birinin diğerinin yerine kullanılabildiğine delâlet eder.

Âlimlerden, bu iki kelime arasında fark bulunduğunu kabul edenler de vardır. Bu konuda şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) "اَلْاِكْتِسَابُ" kelimesi, "اَلْكَسْبُ" kelimesinden daha hususidir. Çünkü "kesb" kişinin hem kendisi hem de başkaları için bir şey kazanmasına, kesbetmesine denilir. "İktisâb" ise, insanın sadece kendisi için bir şey kazanması hakkında kullanılır. Meselâ, فُلَانٌ كَاسِبٌ لِاَهْلِهِ *"Falanca, çoluk çocuğu için kazanıyor, kesbediyor"* denilir de, "مُكْتَسِبٌ لِاَهْلِهِ" denilmez.

b) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: Hayrı işlemek "kesb" kelimesiyle, şerri yapmak ise "iktisâb" kelimesiyle ifâde edilir. Çünkü "iktisâb", bir işte tasarrufta bulunma, çalışıp çabalama demektir. Şer, nefsin arzuladığı şeylerden olup, nefis de ona can atıp, çoğunlukla onu emredince, nefis onu kazanmak ve elde etmek için çok gayret eder ve çok didinir. İşte bu anlamdan dolayı, nefis, şer konusunda **"müktesibe"** (çalışıp çabalayan) olarak isimlendirilmiştir. Hayır konusunda durum böyle olmayınca, nefis, çalışıp çabalamaya delâlet etmeyen bir şekilde vasfedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Mutezile, bu âyet-i kerimeyle, kulun, fiilin kendi icadı ve kendi yapmasıyla olduğu hususuna istidlâlde bulunarak, şöyle demektedir: "Çünkü âyet, hayrın ve şerrin kula nisbet edilmesi hususunda sarih bir hüküm ifâde eder. Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, bunun kula nisbet edilmesi bâtıl olur ve kuldan sudûr eden fiiller de, kendisi hususunda kulun kesinlikle hiçbir dahli ve kudreti bulunmadığı rengi, boyu-bosu, şekli ve diğer hususlar gibi olmuş olur." Bu konuda söylenecek söz ise, herkesçe malûmdur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Kâdî şöyle demektedir: "Eğer kulların fiillerinin yaratıcısı Allah olsaydı, teklifin hiçbir anlamı olmazdı. Kulların Cenâb-ı Hak'tan, kendilerine ağır teklifte bulunmamasını istemelerine gelince, onlara göre ağır olan teklif, Allahu Teâlâ'nın kullarda onu yaratması ve o şeyden dolayı kullara herhangi bir yorgunluk ve zorluğun arız olmaması sebebiyle, hafif gibidir..."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyet-i kerimeyle "ihbât" görüşünün yanlışlığına istidlâlde bulunarak şöyle derler: "Çünkü Allahu Teâlâ bu iki hususu da birlikte emretmiş, nefsin, kesbettiği şeylerden sevap elde edeceğini, iktisap ettiği şeylerden dolayı da cezâya dûçar olacağını beyan buyurmuştur. İşte bu

husus, sevap ve ikâbın bir arada bulunacağı ve birinin meydana gelmesinden diğerinin zâil olmasının gerekmeyeceği hususunda sarih bir ifâdedir."

Cübbâî şöyle der: "Âyetin zâhiri, her ne kadar mutlak bir manaya delâlet etse bile, bu zâhiri mana bir kayıtla mukayyettir. Buna göre ifâdenin takdiri, "Nefis onu iptâl etmediği sürece, sâlih amelin mükâfatından elde ettiği şey, sevap onun lehine; tevbe ile örtmediği sürece, iktisâb ettiği mes'uliyet ve ikab ise, onun aleyhinedir" şeklinde olur.

Biz, sevâbın saf ve devamlı bir menfaât olması, ikâbın ise, saf ve devamlı bir zarar olması gerektiğini; bu ikisini bir araya getirmenin mümkün olmadığını, böylece de, bu ikisinden elde edilen sevap ve ikâbın da cem edilmesinin mümkün olmadığını açıkladığımız için, böyle bir takdire başvurduk."

Bil ki, bu hususdaki gerekli açıklama Hak Teâlâ'nın, *"Başa kakarak ve eziyet ederek sadakalarınızı boşa çıkarmayın"* (Bakara, 264) âyetinin tefsirinde tafsilatlı bir şekilde yapılmıştı. Bu sebeple onu burada tekrarlamıyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kelâmcılardan birçoğu, bu âyetle, Allahu Teâlâ'nın, babalarının günahlarından dolayı çocuklarına azap etmeyeceği hususunda istidlâl etmişlerdir. Bu hususdaki istidlâlin vechi gâyet açıktır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: *"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez"* (İsra, 15) âyetidir.

BEŞİNCİ MESELE

Fukaha, bir şeyi elde, mülkiyette tutmada aslolanın devamlılık (istimrar) olduğuna bu âyeti delil getirirler.

Çünkü, Hak Teâlâ'nın: "لَهَا مَا كَسَبَتْ" buyruğundaki lâm, mülkiyetin devamına ve ihtisasına delâlet eder. Bu husus Hz. Peygamber (s.a.s)'in: كُلُّ امْرِئٍ اَحَقُّ بِكَسْبِهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَسَائِرِ النَّاسِ اَجْمَعِينَ *"Herkes, kendi kazandığına babasından, çocuğundan ve diğer bütün insanlardan daha fazla hak sahibidir"* hadisiyle de kuvvet kazanır. Bu kaide ve düstur tekarrur edip yerleşince, bundan birçok fıkhî meseleler çıkmıştır. Şöyle ki:

a) Bedeli tazmin edilen şeyler, karşılığı ödenmekle mülk olmazlar. Çünkü mülkün devamlılığını gerektiren şey mevcuttur. Bu da Hak Teâlâ'nın "لَهَا مَا كَسَبَتْ" hükmüdür. Sonradan meydana gelen şey, ya gasptır veyahut da tazmin etmedir. Bu ikisiyse, "ümm-i veled" ve "müdebbere" deliliyle, mülkiyet hakkını izale edemezler.

b) Bir kimse bir alanı gasp edip, onu kendi binasına, evine katsa, veyahut da buğday gasp edip onu un haline getirse, yine Cenâb-ı Hakk'ın: "لَهَا مَا كَسَبَتْ" hükmünden dolayı, mülkiyet yok olmaz.

c) Komşunun şuf'a hakkı yoktur. Çünkü mülkün devamını gerektiren şey mevcuttur. O da, "لَهَا مَا كَسَبَتْ" buyruğudur. Bir kimsenin bir şeydeki ortağı ile komşusu arasındaki fark, komşusunun ortağına takdim edilemeyeceği, ona tercih edilemeyeceği deliliyle, son derece açıktır. Bu da, ikisi arasında eşitliğin bulunmasına mânidir. Bir de, komşunun devreye sokulmasıyla ortaya çıkacak olan zarar, daha azdır. (Bundan dolayı, daha fazla olan zarardan kaçınmak için, ortağı gözetmek gerekir.) Bir de ortaklıkta, ortaklığın yükünü çekmek gerekir, buna ihtiyaç duyulur. Halbuki bu mana, komşuda bulunmamaktadır.

d) El kesmek, tazminin vâcip olmasına mani değildir. Çünkü mülkiyetin devamlılığını gerektiren şey bulunmaktadır ki, bu da "لَهَا مَا كَسَبَتْ" hükmüdür. El kesmek, çalınan şeyin var olması ve kaybolmaması halinde, çalan kimsenin onu esas sahibine vermesinin vâcip olması deliliyle, mülkiyetin zevâlini gerektirmez. O halde el kesmek, o şeyin, o kimsenin mülkü olmamasını iktiza etmez.

e) Zekâtın farz olmadığını söyleyenler de, bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Buna verilecek cevap ise, "Zekâtı gerektiren deliller daha hususîdir. Ehass olan hükümler ise, âmm olan delillerden öncedir" şeklindedir.

Özet olarak, bu âyet-i kerime fürû fıkıhta çok büyük bir kaide ve asildir. Allah en iyisini bilendir.

Sonra bil ki, Allahu Teâlâ, mü'minlerin duâlarını nakletmiştir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ *"Duâ ibâdetin özüdür"*[76] buyurmuştur. Çünkü duâ eden kimse, kendisinin fakirlik, ihtiyaç, zillet ve yoksulluk makamında olduğunu müşahede eder; yine o, Allah'ın celâl sıfatlarını, keremini, izzetini, bütün âlemlerden müstağnî olup yüce olması sıfatıyla da O'nun azametini müşahede eder. Bütün tâat ve ibâdetlerden maksat ise, işte budur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu büyük ilimleri ihtiva eden bu yüce sûreyi, Allah'a duâ etmek ve O'na yakarıda bulunmakla bitirmiştir. Duânın hakikâtleri hususundaki sözümüzü, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Kullarım sana beni sorduklarında, (bilsinler ki) ben onlara yakınım"* (Bakara, 186) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

76 **İbn Mâce,** Duâ, 1 (2/1258); **Tirmizî,** Dua, 1 (5/456).

Cenâb-ı Hak daha sonra, رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا *"Ya Rabbena, eğer unutursak, veya yanılırsak, bizi tutup azarlama"* buyurmuştur. Âyetle ilgili bir mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minlerin dört çeşit duâ yaptıklarını anlatmış, dördüncüsü hariç, bunların başında da رَبَّنَا *"Rabbena"* hitabını zikretmiştir. O, dördüncü duâ olan, وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا *"Bizi affet ve bizi bağışla"* (Bakara, 286) dileğinin başında, bu kelimeyi zikretmemiştir.

Mü'minlerin yaptıkları birinci çeşit duâ, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ya Rabbena, eğer unutursak veya yanılırsak, bizi tutup azarlama"* dileğidir. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تُؤَاخِذْنَا *"Bizi tutup azarlama"* sözünün manası, "Bizi cezalandırma" demektir. Burada bir müşâreket manası olmadığı halde, Cenâb-ı Hak bu lafzı "müfâale" kalıbında getirmiştir. Çünkü unutan kimse, nefsine hakim olmuş ve yaptığı şeyden dolayı onu azarlamıştır. Böylece günahı sebebiyle onu cezâlandıran kimse, nefsine sıkıntı verme konusunda ona yardım eden bir kimse gibi olmuş olur. Bana göre burada başka bir izah şekli daha vardır. Şöyle ki: Allah, günahkâr kimseyi azap ile muâheze eder. Günahkâr kimse de -birinin yakasına yapışan kimse gibi- âdeta ondan ısrarla af ve ihsan diler ve anlar ki kendisini azaptan kurtaracak O'ndan başka kimse yoktur. İşte bu sebepten dolayı kul, günahından ötürü Allah'tan korktuğunda yine O'na sarılıyor.. İki taraftan her biri böylece diğerini yakaladığı için, bu, burada, "مُؤَاخَذَةٌ" lafzıyla beyan edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyet-i kerimedeki "unutmak" kelimesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bundan murat, bizzat, hatırlamanın zıddı olan unutmadır. Buna göre şâyet, "Unutan kimsenin yaptığı iş, Cenâb-ı Hakk'ın, "teklîf-i mâlâ yutâk"ı câiz olamaması aklî delili ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ *"Ümmetimden hatanın, unutmanın ve cebren kendilerine yaptırılmış olan şeylerin hükmü kaldırıldı, affedildi"*[77] buyurmuş olması naklî deliliyle de, affın doğrudan konusudur. Unutmak, kat'î olarak affın konusu olunca, mü'minlerin duâlarında, unuttukları şeylerden

77 Aynı manada, değişik bir ifâde ile: **İbn Mâce,** Talâk, 16 (1/659); **Keşfu'l-Hafâ**, 1/433.

dolayı Cenâb-ı Hak'tan af talebinde bulunmalarının anlamı nedir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

1- Unutma bazen, sahibinin mazur görüleceği şeylerde olur, bazen de mazur görülemeyeceği şeyler hakkında olur. Baksana, bir kimse elbisesinde kan görse, sonra da onu temizlemeyi sonraya bıraksa ve unutsa, elbisesinde kan olduğu halde namaz kılsa, kusurlu sayılır. Çünkü onun, kanı hemen temizlemesi gerekirdi. Fakat o, elbisesindeki kanı hiç görmeksizin namaz kılsa, mazur sayılır. Yine bir kimse, bir yerde bulunan av hayvanına öldürmek için bir şey atsa ve bu bir insana isabet etse, o avcı attığı şeyin o av hayvanına mı, yoksa başka birisine mi isabet edeceğini bilemeyeceği bir durumda olduğu halde, ihtiyatlı davranmazsa, bu kişi kınanır ve suçlu görülür. Fakat hata edeceğine açık işaretler bulunmaz ve bu durumda okunu veya taşını atar da, bir insanı vurursa, o zaman bu kişi mazur sayılır. İşte bunun gibi, insan mütalaadan ve tekrar etmekten gafil olur da Kur'ân-ı Kerim'i unutursa, kınanır. Fakat devamlı Kur'ân okuduğu halde, Kur'ân'ı unutmuş ise, bu kimse mazur sayılır. Böylece unutmanın iki çeşit olduğu ve bir kısmının mazur görülüp, bir kısmının mazur görülmediği ortaya çıkmış olur. Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yerine getirmesi gereken bir şeyini hatırlamak istediği zaman, parmağına iplik bağlardı. Bu anlattıklarımız ile, unutan kimsenin bazen mazur görülemeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu, kişi tekrar tekrar hatırlamayı terk edip, hatırlatıcı vesileleri terk ettiği zaman olur. Böyle olduğu zaman, insanın dua ederek bağışlanmasını dilemesi doğrudur.

2- Bu, takdiren bir duâdır. Bu böyledir. Çünkü bu duâda bulunan mü'minler, Allah'tan nasıl korkulması gerekiyor ise öylece ittikâ eden kimselerdir. Bu sebeple, onlardan yakışıksız bir şey, ancak unutma ve hatadan dolayı sâdır olur. Binâenaleyh onların bu şekilde duâ etmiş olmakla vasfedilmeleri, muâheze olunacakları şeylerden tamamen uzak olduklarını göstermek içindir. Sanki şöyle denilmektedir: "Eğer unutma sebebi ile muâheze etme mümkün ise, Ey Rabbimiz sen, bizi ondan dolayı muâheze etme."

3- Duâdan maksat, Allah'a olan tazarrû ve yakarışı göstermek olup, bir şey istemek değildir. İşte bundan dolayı, duâ eden kimse çoğunlukla, ister duâ etsin, ister etmesin, Allah'ın yapacağını kesin olarak bildiği bir şekilde duâ eder. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Ya Rabbi, sen hak ile hükmet"* (Enbiya, 112) ve *"Ey Rabbimiz, peygamberlerin lisanı ile bize va'dettiklerini bize ver. Kıyamet günü yüzümüzü kara çıkartma"* (Âl-i

İmran, 194). Melekler de şöyle duâ etmişlerdir: *"Tevbe edenleri, senin yoluna uyup gidenleri yarlığa..."* (Mü'min, 7). İşte bunun gibi, bu âyette de, unutmanın affedileceğini bilmek, duâda mağfiret talebinde bulunmanın yerinde olmasına manî değildir.

4- Unutan kimsenin muâheze edilmesi, aklen imkânsız değildir. Çünkü insan unuttuğunda muâheze edileceğini bilirse, hesaba çekilme korkusundan dolayı hafızasını hep diri tutar. O zaman da ondan, herhangi bir unutma sadır olmaz. Fakat hatırlamayı sürdürmek ve hafızayı diri tutmak nefse zor gelen bir iştir. Bu durum akıl için söz konusu olunca, bu hususta duâ edip Allah'tan mağfiret talebinde bulunmanın güzel olması gerekir.

5- "Teklîf-i mâlâ yutâk"ı câiz gören âlimler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Unutan kimse o işi yapmaktan kaçınmaya muktedir değildir. Şâyet Allahu Teâlâ'nın onu cezalandırması aklen câiz olmasaydı, o kimse duâ ederek, muâheze edilmemesini istemezdi."

İkinci Görüş: "Nisyân" (unutma) kelimesi, terk etme manasına hamledilir. Nitekim Cenâb-ı Allah: فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *"Fakat o unuttu, yani, âmeli terk etti. Biz onda bir azm bulamadık"* (Tâhâ, 115) ve نَسُوا اللهَ فَنَسِيَهُمْ *"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu"* (Tevbe, 67) yani "Onlar Allah için âmel etmeyi terk ettiler, Allah da onları terk etti" buyurmuştur. Bir kimse arkadaşına, "Beni terk etme" manasında, لَا تَنْسَنِي مِنْ عَطِيَّتِكَ "Bağışından beni de unutma" der. Buna göre, bu âyetteki nisyandan murat, yanlış bir te'vilden dolayı bir fiili terk etmek; hatadan murat da, yine yanlış bir manalandırmadan dolayı bir fiili yapmaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet-i kerimede zikredilmiş olan "nisyan" ve "hata"nın, ya uygun olmayan bir şeyi yapmaya yönelme manasına uygun bir şekilde tefsir edilmiş oldukları, yahut da ikisinden birisinin bu şekilde tefsir edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Birinci ihtimal, büyük günah sahiplerinin affedileceğine delâlet etmektedir. Çünkü bir günaha yönelme, unutkanlık ve hata halinde meydana gelip, sonra da Cenâb-ı Hak, *"Ey Rabbimiz, eğer unutursak veya yanılırsak, bizi tutup sorguya çekme"* sözü ile kendisine duâ etmelerini emredince, bu, Müslümanların hatalarından dolayı azap olunmamalarını Allah'tan istemeleri hususunda bir emir olmuş olur. İşte Allah, mü'minlere bunu istemeyi emredince, bu emir, Allah'ın onların isteğini karşılayacağına delâlet etmiştir. Bu da, büyük günah sahiplerinin affedileceğini

gösterir. İkinci ihtimal içindeki iki ihtimale gelince, bunların her ikisi de geçersizdir. Çünkü hasmımıza göre, bunlardan dolayı hesaba çekilmek "kabîh" (çirkin)dir. Allah tarafından yapılması kabîh (yakışıksız) görülen şeyi duâ ile istemek ise imkânsızdır.

Buna göre eğer, "unutan kimse, geçen meselede anlattığınız gibi, hatırda tutmayı kasten terk ettiği için bazen muâheze olunur" denilir ise, biz deriz ki: O kimse, gerçekte hatırlamayı kasten ve bile bile terk ettiği için muâheze olunmaktadır. Binâenaleyh buradaki muâheze, onun bunu bilerek terk etmesinden dolayı meydana gelmiştir. Bu zikrettiğimiz şeylerin zâhiri, bu âyet-i kerimenin, büyük günah işleyenlerin de affının umulacağına delalet ettiğini gösterir.

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا...

"... Rabbena, bizden evvelkilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme..." (Bakara, 286).

Bil ki bu ifâde, ikinci bir duâdır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "الْإِصْرُ" kelimesi lügatte ağırlık ve şiddet manasına gelmektedir. Nitekim şâir **Nâbiğa** şöyle demiştir:

يَا مَانِعَ الضَّيْمِ أَنْ يَغْشَى سَرَاتَهُمْ وَالْحَامِلَ الْإِصْرِ عَنْهُمْ بَعْدَ مَا عَرَفُوا

"Ey, zulmün, kavmin liderlerini bürüyüp kaplamasına mani olan ve iyice tanımalarından sonra, onların sıkıntılarını yüklenen kimse..."

Daha sonra, ahitler, ağır olduğu için **isr** diye isimlendirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي *"Ve üzerinize bu ağır ahdimi alıp kabul ettiniz mi?"* (Âl-i İmran, 81) yani "ahdimi ve mîsakımı..." buyurmuştur.

İsr kelimesinin bir manası da temayül ve şefkattir. Nitekim, "مَا يَأْصِرُنِي عَلَيْهِ آصِرَةٌ" denilir. Yani, "Hiçbir yakınlık ve akrabalık beni ona meylettirmez" demektir. Temâyül ve şefkat, "isr" diye isimlendirilmiştir. Çünkü senin bir kimseye olan temayül ve şefkatin, ona dokunan her türlü kötülüğü, kalbine ağırlaştırır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, bu âyetle ilgili şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1- "Bizden önceki Yahudîlere katı ve sert davrandığın gibi, mükellefiyetler hususunda bize sert davranma." Bu müfessirler şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, Yahudîlere elli vakit namazı farz kılmış, mallarının dörtte birini zekat olarak vermelerini ve elbiselerine pislik bulaştığında, o kısmı kesmelerini emretmiştir. Yine Yahudîler bir şeyi unutup yapmadıklarında, daha dünyada iken hemen cezalandırılmışlardır. Bir hata işlediklerinde, daha önce kendilerine helâl olan yiyeceklerin bir kısmı onlara haram kılınmıştır. Nitekim Hak Teâlâ: *"Yahudîlerden bir zulüm sebebiyle biz onlara, kendileri için helâl kılınan temiz ve güzel şeyleri haram ettik"* (Nisa, 160) ve, *"Gerçekte biz onlara, 'kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın' diye yazsaydık, içlerinden birazı müstesna olmak üzere, bunu yapmazlardı.."* (Nisa, 66) buyurmuştur.

Yine, **Tâlût**'un kavminden yolcu olanlara, nehirden su içmeleri haram kılınmış ve onların azâbı, bu dünyada hemencecik cezalandırılması olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ: *"Biz birtakım yüzleri silip ve belirsiz edip de enselerine çevirmezden, yahut cumartesi yârânına ettiğimiz lânet gibi kendilerini de lânetlemeden önce..."* (Nisa, 47) buyurmuştur. Onlar bundan dolayı domuzlara ve maymunlara çevrilmişlerdir.

Kaffâl şöyle demektedir: "Kim şu Yahudîlerin iddiâ ettikleri Tevrât'ın beşinci bölümüne bakarsa, Cenâb-ı Hakk'ın onlardan ne derece sert ve katı olan ahitler almış olduğuna vakıf olur ve çok şaşırtıcı şeyler görür. İşte mü'minler bundan dolayı Rab Teâlâ'dan, bu gibi ahitlerden kendilerini korumasını talep etmişlerdir. O da, fazl-u keremiyle mü'minlerden bu tür ahitler almamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu ümmetin vasfıyla ilgili olarak, *"O, onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor.."* (A'râf, 157) buyurmuş, Hz. Peygamber de, رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْمَسْخُ وَالْخَسْفُ وَالْغَرَقُ *"Ümmetimden 'mesh' (maymuna çevrilme), 'hasf' (yere batırılma) ve boğulma gibi ilahi cezalar kaldırılmıştır"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Sen onların arasında bulunurken, Allah onlara azap edici değildir. Onlar istiğfar ederlerken de Allah yine onları azaplandırıcı değildir"* (Enfâl, 33) buyurmuştur. Hz. Peygamber de, بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben, kolay ve müsamahakâr olan Haniflik (tevhid inancı) ile gönderildim"*[78] buyurmuştur. Mü'minler,

78 **Müsned,** 5/266.

Cenâb-ı Hakk'ın tekliflerini hafifletmesini istemişlerdir. Çünkü ağır olan mükellefiyetlerde kusur işlemek ihtimali fazladır. Kusur işlemek ise, Allah tarafından cezalandırmayı gerektirir. Halbuki, onların ilâhî azâba dayanacak tâkatleri yoktur. İşte bu sebeple muhakkak ki, tekliflerde kolaylığı talep etmişlerdir.

2- "Şiddet ve katılık bakımından bizden öncekilerin misak ve ahdine benzer bir misak ve ahdi bize yükleme, Allahım!" Bu görüş öz olarak, birinci görüşe dayanır. Ancak ne var ki, bunda, fazladan bazı kayıtlar bulunmaktadır. Binaenaleyh birinci görüş daha evlâdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Gerek aklî gerekse naklî deliller, Cenâb-ı Hakk'ın "Ekremu'l ekremîn" (çok ikrâm edenlerin en fazla ikrâm edeni) ve "Erhamu'r-râhimîn" (ve merhamet edenlerin en fazla merhamet edeni) olduğuna delâlet etmektedir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın Yahudîlere şiddetli ve katı mükellefiyetler yükleyip, böylece onların çeşitli ihtilâflara ve inatlaşmalara da düşmelerine sebep olmasındaki hikmet nedir?" **Mu'tezile,** "Bir şeyin, bir insan hakkında faydalı, başka bir insan hakkında ise zararlı olması mümkündür. Binâenaleyh Yahudîlerin tabiatlarında katılık ve kötülük ağır basmaktadır. Onlar, ancak böyle güç ve zor mükellefiyetle yola gelirlerdi. Ümmet-i Muhammed'in tabiatında ise, incelik ve güzel huy hâkimdir. Bundan dolayı, onlara uygun olan hükümlerin hafif ve katılıktan uzak olmasıdır" demiştir.

Âlimlerimiz ise şöyle cevap vermişlerdir: Birinci makamda zikrettiğimiz o suali, ikinci makama alıyor ve şöyle diyoruz: Niçin Cenâb-ı Hak, Yahudîleri tabiatları sert, kalpleri katı ve himmetleri az olarak yaratmış ve böylece onlar da bu kadar sert ve katı tekliflerle karşı karşıya kalmışlardır? Niçin yine Allahu Teâlâ, ümmet-i Muhammedi, tabiatları yumuşak, huyları güzel ve himmetleri yüce olarak yaratmış ve onlara menfaat sağlamak hususunda hafif ve kolay mükellefiyetler kâfi gelmiştir? Kim iyice düşünür ve insaf ederse, bu niçinlerin tutarsız olduğunu anlar. Allah'tan gelen her şey **Mu'tezile** terazisinde tartılmaktan yüce ve uzaktır. Allahu Teâlâ dilediğini yapar, istediği şekilde hükmeder. *"O, yapacağından mes'ûl olmaz, fakat onlar (insanlar) mes'ûl olurlar"* (Enbiya, 23).

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ

"Ey Rabbimiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme" (Bakara, 286)

Takat Getirilemeyecek Yük Hakkında

Bil ki bu, mü'minlerin yaptığı üçüncü duadır. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Tâat" kelimesinin, "itaat"tan, "câbe" kelimesinin, "icâbet"ten gelen birer isim oluşu gibi, "tâkat" kelimesi de "itâka" mastarından bir isimdir. Bu kelime, mastarı yerine kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimizden, "teklîf-i mâlâ yutâk"ın câiz olduğu hususunda bu âyeti delil getirenler vardır. Çünkü eğer bu câiz olmasaydı, duâ ile Allah'tan onun kaldırılmasının istenmesi yerinde olmazdı.

Mu'tezile buna, şu hususları ileri sürerek cevap verir:

1- Âyetteki *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi..."* sözünün manası, "yapmak çok zor olan şey" demektir. Bu tıpkı, bir insanın ağır görerek, لَا اَسْتَطِيعُ اَنْ اَنْظُرَ اِلَى فُلَانٍ "Falancaya bakmaya gücüm yetmez" demesi gibidir. Nitekim şâir:

اِنَّكَ اِنْ كَلَّفْتَنِى مَا لَمْ أُطِقْ سَاءَكَ مَا سَرَّكَ مِنِّى مِنْ خُلُقِ

"Eğer sen, bana gücümün yetmeyeceği şeyi yüklersen, seni (şimdi) sevindiren güzel huyum, seni üzer" demiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in köleler hakkında şöyle dediği, hadiste gelmiştir: لَهُ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ وَلَا يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يُطِيقُ *"Kölenin yiyeceği ve giyeceği sahibinin üzerinedir. Köle güç yetiremeyeceği işle mükellef tutulmaz."*[79] Yani, "ona zor gelen işlerle..." demektir.

İmran b. el-Husayn (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: اَلْمَرِيضُ يُصَلِّى جَالِسًا فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ *"Hasta olan, oturarak namaz kılar. Eğer buna da gücü yetmez ise, yan yatarak kılar"*[80] Buna göre hadisteki *"gücü yetmez ise.."* ifâdesi "oturacak kadar gücü yoksa" manasında

79 **Müslim,** Eymân, 41 (3/1284).

80 **İbn Mâce,** İkâme, 139 (1/386-387) (Aynı manada...)

olmayıp, aksine bütün fukahâ bu ifâdeden maksadın, "oturması hâlinde, o insan için çok büyük bir meşakkat söz konusu olursa" manası olduğunu söylemişlerdir. Hak Teâlâ da kâfirleri anlatırken, مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ *"Onlar işitmeye tahammül edemezler"* (Hûd, 20) yâni, "O, onlara çok zor gelir" buyurmuştur.

2- Cenâb-ı Hak, "Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize teklif etme" buyurmamış da, "Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme" buyurmuştur. Bir şeyi "tahmîl" etmek, yüklemek, kişinin yüklenmeye tâkat getiremeyeceği şeyi onun üzerine koymaktır; binâenaleyh bundan murat "azap" olmuş olur. Buna göre mana: "Bize, taşımaya katlanamayacağımız azâbını yükleme" şeklinde olur. Eğer âyeti bu manaya hamledersek, Cenâb-ı Hakk'ın, "لَا تُحَمِّلْنَا" buyruğu, hakikat ifâde eder. Şâyet bunu "teklif etme, mükellef kılma" manasına hamledersek, mecâz olur. Bu sebeple, birincisi daha uygundur.

3- Farz edelim ki onlar, Cenâb-ı Hak'tan, kendilerini, tâkat getiremeyecekleri şeylerle mükellef kılmamasını istemiş olsunlar... Fakat bu, bunun aksinin yapılmasının câiz olduğuna da delâlet etmez. Çünkü, bu ifâde eğer buna delâlet ederse, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbim, hak ile hükmet"* (Enbiya, 112) ifâdesi de, Cenâb-ı Hakk'ın bâtıl ile hükmetmesinin cevâzına delâlet ederdi!.. Bunun gibi **İbrahim** (a.s)'in, *"İnsanların diriltileceği günde beni utandırma"* (Şuarâ, 87) sözü de, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerini utandırmasının câiz olduğuna delâlet ederdi!.. Öte yandan Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Kâfirlere ve münâfıklara itâat etme!"* (Ahzab, 48) demiştir. Bu, Hz. Peygamber'in kâfirlere ve münâfıklara itâat etmesinin cevâzına delâlet etmez.. Cenâb-ı Hakk'ın *"Andolsun ki, eğer sen şirk koşmuş olsaydın, muhakkak ki amelin boşa giderdi"* (Zümer, 65) âyeti hakkında söylenebilecek söz de bunun gibidir. **Mu'tezile**'nin cevaplarının tamamı işte budur.

Bizim âlimlerimiz buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir:

Birincisi: İki yönden reddedilir:

a) Şâyet, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"* sözü, "onlara olan teklifleri zorlaştırmama" anlamına hamledilirse, bu takdirde bu âyetin manasıyla, bundan önce bulunan, *"Ey Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme"* ifâdesinin manası aynı olurdu. Bu ise, sırf tekrârdır. Tekrâr ise, câiz değildir.

b) Biz, âyette geçen "اَلطَّاقَةَ" kelimesinin güç yetirmek ve muktedir olmak anlamlarına geldiğini açıkladık. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: "لَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا" buyruğunun zahirî manası, "kendisine güç yetiremediğimiz şeyi bize yükleme!" şeklinde olur. Bu konuda söylenebilecek en son şey, bu lafzın, bazı kullanış şekillerinde mecâzen istikbâl anlamına geldiğidir... Ancak ne var ki asl olan, lafzı hakikî manasına hamletmektir.

İkincisine de şöyle cevap verilir: Tahammül etmek, yüklenmek kelimesi Kur'ân dilinde, "teklif" manasına tahsis edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ve teklif ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler; bundan korktular. İnsan ise bunu yüklendi..."* (Ahzâb, 72) buyurmuştur.

Sonra farz edelim ki, bu anlayış bulunmamış olsun.. Ama ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın: *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"* buyruğu hem azap hem de teklif hakkında umûmî bir mana ifâde eder. Binâenaleyh kelimeyi zâhirine göre amel ettirmek gerekir. Tahsis etmeye gelince, bu bir hüccet olmadan yapılırsa câiz değildir.

Üçüncüye ise şöyle cevap verilir: Bir şeyi yapmak imkânsız olunca, bu imkânsızı duâ ve niyaz yoluyla O'ndan talep etmek câiz olmaz. Bu tıpkı, duâsında ve niyazında, "Ey Rabbimiz, iki zıddı bir araya getirme! Kadîm olanı muhdese çevirme" diyen kimsenin durumu gibi olur.. Oysa ki bu, câiz değildir.. Sizin zikrettiğiniz şey de böyledir.

Bu sâbit olunca deriz ki, asl olan işte budur. Mufassal (detaylı) bir delil sebebiyle bazı durumlarda bunu terk etmek câiz olsa da diğer hallerde delil olmaksızın terk etmek gerekmez. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bilmek gerekir ki, âyet-i kerime hakkında geriye birkaç soru kalmıştır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak önceki âyette "لَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا" buyurmuşken, burada niçin "لَا تُحَمِّلْنَا" demiştir? Niye, birincisini "haml" kelimesine; ikincisini de "tahmil" kelimesine tahsis etmiştir.

Cevap: Güç olanın taşınması (haml) mümkündür. Tâkat getirilemeyene gelince, bunu taşımak (haml) mümkün değildir. Tâkat getirilemeyen şeyde söz konusu olan ise, onun sadece "yüklenilmesi" (tahmîl)'dir. Zor ve meşakkatli olan şeye gelince, bunu hem taşımak (haml), yüklenmek; hem de başkasına yüklemek (tahmîl) mümkündür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak son âyet-i kerimede "tahmîl" (yüklemek) kelimesini zikretmiştir.

İkinci soru: Kul, *"üstümüze ağır bir yük yükleme"* sözüyle kendisini zor bir işle mükellef kılmamasını talep edince, Allah'ın, tâkat getirilemeyecek şeyle mükellef kılmaması da bunun zarurî neticelerinden olmuştur. Buna göre, bu tertibin aksi daha evlâdır.

Cevap: Benim hatırıma gelen, gerçekteyse bilgisi Allah katında olan şey şudur: Kulun iki makamı vardır:

a) Şeriâtin zâhirini yerine getirmek;

b) Mükâşefeye yönelmek.. ki bu, insanın marifetullâh ile, Allah'a hizmet, O'na tâat ve nimetlerine de şükür ile meşgûl olmasıdır.

Birinci makamda, Cenâb-ı Hakk'ın, güç gelen mükellefiyetler yüklememesi talep edilir. İkinci makamda ise insan şöyle der: "Ya Rabbi, benden, senin celâline lâyık bir hamd ve övgü; nimet ve lütuflarına lâyık bir şükür; kudsiyyet ve azametine lâyık bir marifet isteme!.. Çünkü, benim zikrim, fikrim ve şükrüm buna uygun değildir... Buna gücüm de yetmez.," Şeriât "hakikât"ten önce olduğu için, Allahu Teâlâ, *"Üstümüze ağır bir yük yükleme"* sözünü, *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"* ifâdesinden önce zikretmiştir.

Üçüncü soru: Allahu Teâlâ, mü'minlerden, onların cemî sîgasıyla, *"Eğer unuttuk yahut yanıldıysak, bizi tutup azarlama. Bizden öncekilere yüklediğin gibi, üstümüze ağır bir yük yükleme ve tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"* diyerek, toplu bir biçimde bu duâları yaptıklarını nakletmiştir. Duâ zamanında bir araya gelmenin faydası nedir?

Cevap: Bundan maksat, duânın kabûlünün topluca yapılınca daha mükemmel olacağını beyan etmektir. Bu böyledir. Çünkü her insanın himmet ve gayretinin ayrı ayrı tesirleri vardır. Bunlar ve sebepler tek bir şey üzerinde bir araya geldiklerinde, o şeyin tahakkuku daha mükemmel olur.

وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

"Bizi affet, bizi bağışla ve bize merhamet et. Sen Mevlâmızsın bizim. Kâfir toplumlara karşı da bize yardım et" (Bakara, 286).

Bil ki, önceki üç çeşit duâda talep edilen şey, Allahu Teâlâ'nın yapmaması, o şeyleri terk etmesidir. Bu duâlar da "رَبَّنَا" *"Rabbimiz.."* lafzına bitişik

olarak gelmiştir. Fakat bu dördüncü duâdâ "رَبَّنَا" lafzı bulunmamaktadır; zâhiri de, Allah'ın bir şeyi yapmasını istemeye delâlet etmektedir. Bu hususla ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Burada niçin "رَبَّنَا" lâfzı zikredilmemiştir?

Cevap: Nidâ etmeye ancak, uzaklık söz konusu olduğu zaman ihtiyaç duyulur. Nidâ edilen şey yakın olduğunda ise, nidâya ihtiyaç duyulmaz. Bu duâda "رَبَّنَا" nidâsı, kulun yalvarıp yakarmaya devâm ettiğinde Allah'a kurbiyyete nâil olacağını bildirmek için hazfedilmiştir. Bu, kendisiyle başka sırlara muttali olunacak büyük bir sırdır.

Af, Mağfiret ve Rahmet Arasındaki Fark

İkinci soru: "Afv", "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri arasında ne fark vardır?

Cevap: Afv, kuldan cezânın düşmesidir; **mağfiret,** kulu utandırmak ve rezil-rüsvay etmek, azabından koruyarak, onun suçunu örtmektir. Buna göre kul sanki şöyle demektedir: "Senden afv diliyorum. Beni affettiğin zaman, günahımı ört! Çünkü, kabir azabından halâs olmak, ancak onun peşinden utanç azabından da halâs olunduğunda, kurtulunduğunda hoş olur.." Birincisi cismanî, ikincisi ise ruhânî bir azaptır. Kul her ikisinden de kurtulunca, mükâfaat istemeye yönelir. Bu da iki kısımdır: Cismânî mükâfaat ki bu cennet nimetleri, onun lezzetleri ve oradaki hoş ve güzel şeylerdir. Diğeri ise, ruhanî bir mükâafattır ki bunun da zirvesi, Allah'ın celâl nurlarının o kimseye tecelli etmesi ve tâkati nispetinde Allah'ın kibriyâsının, yüceliğinin o kimseye inkişâf etmesi, zuhûr etmesidir. Bu da, o kimsenin Allah'ın dışında bulunan her şeyden sıyrılarak, tamamiyle Allah'ın celâlinin nuruna boğulmasıyla, istiğrakıyla mükmün olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: وَارْحَمْنَا *"Bize merhamet et!"* buyruğu cismanî mükâfaatı; O'nun bundan sonra "أَنْتَ مَوْلٰينَا" demesi de, ruhânî mükâfaatı ve kulun bütün benliğiyle Allah'a yönelmek istediğini gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın: أَنْتَ مَوْلٰينَا *"Sen Mevlâmızsın bizim"* buyruğu, o anda bulunan kimselerin (hâzirûn) yaptığı bir hitaptır. Belki de kelâmcılardan pek çoğu, bu açıklamaları tuhaf görür ve bunların tâat kabilinden söylenilmiş şeyler olduğunu söylerler. Yemin ederim ki, onlar söyledikleri şeylerde doğru söylemektedirler, zira onların ilimdeki dereceleri budur. *"Şüphesiz ki Rabbin,*

yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir. O, hidâyete ulaşmış olan kimseleri de pek iyi bilendir" (Necm, 30).

Cenâb-ı Hakk'ın: أَنْتَ مَوْلٰينَا *"Sen Mevlâmızsın bizim"* buyruğunda bir başka anlam daha vardır. O da şudur: Bu kelime, kulun son derece huşû ve inkiyâd içinde bulunduğunu; kendisine ulaşan her nimetin sâhibinin Allah olduğunu ve elde ettiği her türlü ikrâmı ve ihsanı O'nun lütfettiğini itiraf ettiğini gösterir. Hiç şüphesiz işte bu sebeple, kullar duâ ederken, Allah'ın lütfu ve ihsanına dair söz ederlerken kendilerinin, ancak Cenâb-ı Hakk'ın tedbiriyle işlerinin tamamlanacağı bir çocuk ve ancak Mevlâsının ıslâhıyla işlerinin yoluna gireceği bir kul durumunda olduklarını; Allahu Teâlâ'nın, gökler ve yerin Kayyûm'u olduğunu, bütün işleri yoluna koyan olduğunu, *"Ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcı"* (Enfâl, 40) âyetinde de belirttiği gibi, hakikatte her şeyin müdebbiri (yöneticisi) O olduğunu izhar etmişlerdir.

Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah, iman edenlerin dostudur"* (Bakara, 257); yani, "yardım edenidir", *"Muhakkak ki Allah, onun dostudur"* (Tahrim, 4) ve *"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah muhakkak ki iman edenlerin dostudur. Kâfirlerin ise dostu yoktur"* (Muhammed, 11) âyetleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak: فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Kâfir toplumlara karşı da bize yardım et"* buyurmuştur. Yani, "Onlarla savaşırken, onlarla hüccetleşirken ve, Hak Teâlâ'nın, *"Onu diğer bütün dinlerden üstün kılmak için"* (Saff, 9) âyetinde de buyurduğu gibi, İslâm devletinin onların devletlerinin üzerine çıkması hususunda, onlara karşı bize yardım et!" demektir. Muhakkik ulemâdan, *"Kâfir toplumlara karşı da bize yardım et"* duâsından maksadın, "Ruhanî-melekî kuvvetlerle, mâsivâullah'tan başkasına çağıran cismanî güçleri kahretme konusunda Allah'tan yardım istemek olduğunu" söyleyenler de bulunmaktadır. Bakara Sûresi bu ifâdelerle sona ermektedir.

Vâhidî (r.h), **Mukâtil İbn Süleyman**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber Mirâca çıktığında, ona Bakara Sûresi'nin son âyetleri verilmiştir. Bunun üzerine melekler, "Hiç şüphesiz Allahu Teâlâ: اٰمَنَ الرَّسُولُ *"Peygamber iman etti"* diyerek, sana güzel bir övgüyle ikramda bulundu. Binâenaleyh, sen O'ndan iste, ve O'na yalvar yakar.." dediler. Bunun üzerine Cebrâil (a.s), Hz. Peygamber'e nasıl duâ edeceğini öğretir.. Hz. Peygamber (s.a.s) de, غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"Ey Rabbimiz, bağışlamanı dileriz.. Dönüş ancak sanadır"* deyince de, Allahu Teâlâ, "Şüphesiz ben sizi bağışladım!" der. Hz. Peygamber, *"Bizi muâheze etme!.."* deyince, Allah (c.c), "Ben sizi

muâheze etmeyeceğim!" buyurur. Hz. Peygamber: وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا *"Üstümüze ağır bir yük yükleme"* deyince Cenâb-ı Hak, "Ben size katı davranmayacağım" buyurur. Hz. Peygamber (s.a.s), "وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"* deyince, Cenâb-ı Hak, "Bunu size yüklemeyeceğim" buyurur. Hz. Muhammed: وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا *"Bizi affet, bizi bağışla ve bize merhamet et"* deyince, Allahu Teâlâ da, "Muhakkak ki sizi affettim, sizi bağışladım, size merhamet ettim ve, kâfir toplumlara karşı da size yardım ettim" buyurur.

Bazı rivâyetlerde Hz. Muhammed (s.a.s) bu şekilde duâ ederken, meleklerin "Amîn" (= kabul buyur) dedikleri de yer almıştır.

Bu kelimelerin yazarı şu yoksul, fakir, muhtâç kimse de şöyle der: "Ey Allahım, ey efendim! Araştırdığım ve yazdığım her şey ile, sadece senin rızanı ve yüce cemâlini gözettim. Eğer isabet ettiysem, senin muvaffak kılmanla isabet etmişimdir. Sen bunları, lütfun ve ihsanınla, bu yoksul ve muhtaç kimseden kabul et!.. Eğer hata ettiysem, ey ısrar edenlerin ısrarının canını asla sıkmadığı ve isteyenlerin isteklerinin de kendisini meşgul etmediği Allahım! Sen lütfu kereminle, benim günahlarımı bağışla..." Bunlar, bu sûrenin tefsiri hakkında söylediğim son sözlerdir. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salât ü selâm ise, efendimiz, Peygamberimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile O'nun âline ve ashâbına olsun...

***

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

“Bu sûre, Medenî bir sûredir.
Âyet sayısı iki yüz olup,
Enfâl Sûresi’nden sonra nazil olmuştur.”

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ الْحَیُّ الْقَیُّوْمُ ﴿٢﴾

"Elif, Lâm, Mim. *Allah o Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Hay ve Kayyûm'dur"* (Âl-i İmran, 1-2).

"الٓمٓ" ifâdesinin tefsiri, Bakara Sûresi'nde geçti. Bununla ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Elif Lâm Mîm ile İlgili Kıraat Vecihleri**

Âsım'ın râvisi **Ebû Bekr,** buradaki mîm harfini sükûn ile, "اَللّٰهُ" lafzının hemzesini de fetha ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, mîm'i fetha ile okuyarak, "اللّٰهُ" lafzına vasletmişlerdir.

Âsım, şu iki sebepten dolayı o şekilde okumuştur:

a) Vakfa niyet edip, sonra da yeni başlamış olduğu için, hemzeyi açıkça gösterip okumak.

b) Vasl elifini kat' ederek okuyanların lehçesine göre olması, yani vasl elifini vasletmeyenlere göre okunmuş olmasıdır.

"الٓمٓ" ile "lafza-i celâl" arasını fasl edip hemzeyi izhar ederek okuyanlar ise, ululamak ve ta'zim etmek için böyle okumuşlardır.

Mîm harfini mansub okumanın iki türlü izahı varır:

1- **Birincisi; Ferrâ**'nın görüşüdür ki, bunu Basralılardan pek çok kimse de tercih etmiştir. Bu görüşe göre harf isimlerinin sonu sükûndur. Sen; "وَاحِدْ، إِثْنَانْ، ثَلَاثَهْ" (bir, iki, üç) dediğin gibi, "elif, lâm, mîm" dersin. Bu takdire göre, "اللّٰهُ" lafzı ile yeni başlanıyor olması gerekir. Biz "Allah" lafzı ile başladığımızda, hemzesini harekeli olarak okuruz. Fakat bu imamlar, hafiflik ve kolaylık olsun diye hemzeyi düşürmüşler ve hemzenin harekesini, "الٓمٓ"in mîm'i ile başlamasından dolayı, hemze varmış gibi olsun diye mîm'e vermişlerdir.

Buna göre şâyet, "Eğer maksat bu iki kelimeyi birbirinden ayırmak ise, hemzeyi düşürmek imkânsız olur. Eğer maksat, bu iki kelimeyi birbirine vasletmek ise, harekeli olarak hemzenin kalması imkânsız olur. Hemzenin

durması imkânsız olunca, harekesi de, harekesinin mîm'e verilmesi de imkânsız olur?" denirse, biz deriz ki: Bunun yazıda düşmesi, fakat manaca kalması ve manaca bulunduğuna delâlet etmesi için harekesinin bırakılmış olması niçin câiz olmasın? **Ferra**'nın görüşünün izahı budur.

2- **İkincisi Sîbeveyh**'in görüşüdür. Buna göre, mîm'in harekelenmesinin sebebi, iki sâkin harfin yan yana gelmiş olmasıdır. Âlimlerden çoğu bu görüşü kabul etmemişlerdir. Burada bir incelik vardır, fakat bunu özetlemek bile uzun sürer.

Ben diyorum ki: Bu hususta iki bahis vardır:

a) Harekenin kendisinin sebebi.

b) O harekenin fetha oluşu meselesi.

Birinci bahis, şu mukaddimelere dayanır:

Birinci mukaddime: İki sâkin harf yan yana geldiğinde, onlardan birincisi med ve lîn harflerinden olursa, ona hareke vermek gerekmez. Çünkü bu iki sâkin ve benzeri harfleri telaffuz etmek kolaydır. Mesela, senin, "هٰذَا اِبْرَاهِيمْ وَاِسْحَاقْ وَيَعْقُوبْ" demen gibi... Fakat böyle olmazsa, birinci harfi harekelemek gerekir. Çünkü bu gibi iki sakini telaffuz etmek kolay olmaz. Zira telaffuz ancak hareke ile olur.

İkinci mukaddime: Sibeveyh'e göre, harf-i tarif sadece sakin olan lâm harfidir. Sakin harf ile bir kelimeye başlamak mümkün olmaz. Bundan dolayı Araplar, harf-i tarif olan sakin lâm'ın başına bir hemze getirip, lâm'ı telaffuz edebilmek için o hemzeye hareke vermişlerdir. Buna göre, harf-i tarif lâm'ından önce Araplar, harekeli başka bir harf bulurlarsa, o zaman sâkin lâm'ı onunla okuma imkânı bulmuş olurlar. Eğer lâm'dan önce, sâkin bir harf bulurlarsa, o sâkini harekeleyerek, lâm'ı böylece okuyabilirler. Bu takdire göre hemze-i vasl'a ihtiyaçları kalmaz. Çünkü hemze-i vasl'a, lâm'ı okumak için ihtiyaç duyulur. Kendisi ile lâm harfinin telaffuzu mümkün olan harekeli bir harf bulunduğu zaman, hemze hem şeklen, hem manaca; hem hakîkaten, hem de hükmen hazfedilir.

Durum böyle olunca, varlığına hükmen delâlet etsin diye hemzenin harekesinin mim'e verildiği söylenemez. Çünkü buna, varlığına bir hükmün ve bir eserin taalluk ettiği yerlerde başvurulur. Fakat biz, durumun böyle olmadığını açıkladık. Böylece o hemzenin zâtı ve eseri ile tamamen düştüğünü anlamış oluruz. Binâenaleyh Ferrâ'nın görüşü bâtıl olmuş olur.

Üçüncü mukaddime: Harf isimlerinin sonları sâkindir ve bu hususta ittifak vardır.

Bu mukaddimeleri iyice anladığın zaman, biz deriz ki: Bizim "الٓمٓ" sözümüzdeki "mîm" sakindir. "الله" deyişimizdeki lam-ı tarif de sâkindir. Böylece iki sâkin bir araya gelmiş oldu. Binâenaleyh mîm'i harekelemek ve hemzenin de hem şeklen hem de hükmen düşmesi gerekirdi. **Sibeveyh**'in görüşü bu izaha göre sahih, **Ferra**'nın görüşü ise bâtıldır.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Sakin harf, harekelendiği zaman kesre ile harekelenir. O halde burada niçin fetha ile harekelenmiştir?"

Zeccâc buna şöyle cevap verir: "Burada kesre uygun düşmemektedir. Çünkü "الٓمٓ"deki "مِيمْ" kelimesinin, son mîm'inden önce yâ harfi bulunmaktadır. Eğer bu son mîm kesre ile harekelense, yâ harfi ile birlikte kesre de bulunmuş olur ki, bu dile ağır gelir. Binâenaleyh kesre bırakılmış, fetha tercih edilmiştir."

Ebu Ali el-Fârisî, Zeccâc'ın bu görüşünü tenkit ederek şöyle der: "Bu, bizim "جَيْرِ" (evet) dememiz ile bozulur. Çünkü bu sözümüzde râ harfi, kendisinden önce sâkin yâ bulunduğu halde kesrelidir."

Bence bu tenkit zayıftır. Zira kesre, biraz ağırca bir harekedir, yâ harfi de onun kızkardeşidir. Bunlar bir araya geldiklerinde kesrenin ağırlığı artar. Sonra bundan, "Allah" lafzındaki son derece hafif olan elifi telaffuz etmeye geçilir. Böylece de dil, harekelerin en ağırından en hafifine geçmiş olur ki, bir anda iki zıttan birinden diğerine geçmek, lisana zor gelir. Fakat mîm harfini fetha ile harekelediğimizde, lisân mîm'in fethasından, "Allah" lafzının hemzesine geçmiş olur ki, bu kolaydır. İşte **Sibeveyh**'in görüşünün açıklaması bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Sûrenin Nüzul Sebebi**

Bu sûrenin sebeb-i nüzûlü hakkında şu iki rivâyet ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu, **Mukâtil b. Süleyman**'ın görüşüdür. Ona göre, bu sûrenin başındaki bazı âyetler Yahudîler hakkında nâzil olmuştur. Biz, bu hususu "الٓمٓ * ذٰلِكَ الْكِتَابُ" (Bakara, 1-2) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

İkinci görüş: "Bu sûrenin başından, mübâhele âyetine (Âl-i-İmran, 61) kadar olan kısım Hristiyanlar hakkındadır." Bu **Muhammed b. İshâk**'ın görüşüdür. O şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, **Necran**'dan binitli yetmiş kişilik bir heyet geldi. İçlerinden on dördü onların eşrafından idi. Bu on dört kişinin üçü de kavmin ileri gelenlerinden idi. Bunlardan birisi

başkanları idi ve adı da **Abdu'l-Mesîh** idi. İkincisi danışmanları ve en ileri görüşlü olanları idi. Ona **"Seyyid"** (Efendi) diyorlardı ve adı **el-Eyhem** idi. Üçüncüsü de, âlimleri, piskoposları ve müderrisleri idi ki adı **Ebu Hârise İbn Alkame** idi. O, **Benû Bekir İbn Vâil** kabilesinden idi. Hristiyanlıktaki eğitim ve öğretimi, Hristiyanlığa yaptığı hizmetleri, çalışmaları sebebi ile ve ilmi ile meşhur olduğu için, ona Rum hükümdarları tarafından izzet ve ikramlara mazhar kılınarak, kendisine birçok mallar verilmiş ve idaresine birçok kiliseler bağlanmıştı. **Necran**'dan gelirken bir katıra binmiş, onun yularını da kardeşi **Kürz b. Alkame** çekmiştir. **Ebu Hârise**'nin katırı yürürken birden tökezler. Kardeşi **Kürz,** Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastederek, "O uzaktaki helâk olsun" deyince, **Ebu Hârise,** "Aksine senin anan helâk olsun" dedi. Bunun üzerine **Kürz,** "Niçin ey kardeşim?" deyince, o cevaben, "vallahi o bizim beklemekte olduğumuz peygamberdir" der. **Kürz** de, "Bunu bildiğin halde, ona inanmana mâni olan nedir?" der. **Ebu Hârise,** "Şu krallar bize çok mallar verip, izzet-ü ikramda bulundular. Eğer biz **Muhammed**'i tasdik edecek olursak, onlar bütün verdiklerini geri alırlar" dedi. Bu cevap **Kürz**'ün kalbinde bir ukde oldu. Müslüman oluncaya kadar bunu gönlünde sakladı. Müslüman olunca, bu hadiseyi anlattı.

Sonra bu üç ileri gelen reisleri, piskoposları ve danışmanları Hz. Peygamber (s.a.s) ile dinlerindeki ihtilaflar üzerinde konuştular. Onlar bazen **Hz. İsâ** (a.s)'nın tanrı olduğunu, bazen "Allah'ın oğlu" olduğunu, bazen de üçün (Baba-Oğul-Ruhul-Kudüs) üçüncüsü olduğunu söylüyorlardı. "O, Allah'tır" demelerine, "Çünkü ölüleri diriltir, anadan doğma körleri, alaca hastalığına musab olanları ve diğer hastaları iyileştirir, gaybları haber verir, çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üfler, o da uçardı" diye delil getiriyorlardı. O'nun, Allah'ın oğlu olduğu iddiasına da, "Çünkü O'nun bilinen bir babası yoktu" diye istidlâl ediyorlardı. Onun, üçün üçüncüsü olduğu görüşlerine de, "Çünkü Allah "Biz yaptık," "Biz kıldık" diyor. Eğer Allah bir olsaydı "Ben yaptım" derdi, diye istidlâl etmişlerdir. Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.s) onlara "İslam'a giriniz" deyince, onlar, "Biz senden daha önce İslâm'a girdik" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Yalan söylüyorsunuz. Allah'a bir oğul isnat edip duruyorken, haça taparken ve domuz eti yiyip dururken, sizin Müslümanlığınız nasıl doğru olur" dedi. Onlar da: "Eğer O, Allah'ın oğlu değil ise, onun babası kimdir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) sustu ve bunun üzerine Allahu Teâlâ, Âl-i İmrân Sûresi'nin başından seksen kadar âyeti indirdi.

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla münazaraya başlayarak, şöyle dedi:

"Bilmiyor musunuz, Allah ölümsüz olan bir Hayy'dır, diridir? Hz. İsa ise, ölümlüdür..."

"Evet, biliyoruz.."

"Bilmiyor musunuz ki, babasına benzemeyen hiçbir çocuk yoktur?"

"Evet biliyoruz.."

"Bilmiyor musunuz ki, Rabbimiz her şeye hâkim ve kayyûmdur? Onu korur, gözetir, muhafaza eder ve rızıklandırır.. Halbuki İsa, bunların herhangi birini yapabilir mi?"

"Hayır..."

"Bilmiyor musunuz, yerde ve gökte bulunan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz? İsa ise, Allah'ın bildirdiğinden başka herhangi bir şeyi bilebilir mi?"

"Hayır..."

"Rabbimiz, İsa'yı anasının rahminde dilediği gibi şekillendirdi.. Bunu bilmiyor musunuz?.. Rabbimizin ise yemez-içmez ve abdest bozmaz olduğunu bilmiyor musunuz?"

"Evet, biliyoruz."

"İsa'yı anası, bir kadıdın çocuğunu taşıdığı gibi taşımış, yine bir kadının çocuğunu doğurduğu gibi de doğurmuştur. O da, bir çocuğun beslenmesi gibi beslenmiş, gıdalanmıştı."

"Evet..."

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **"O halde İsa, sizin iddiâ ettiğiniz gibi, nasıl bir ilâh olabilir?"** dedi. Onlar da, bunu anladılar, ama sonra küfrân-ı nimette bulunarak, inkârı sürdürdüler.

Yine onlar inatlarını sürdürerek:

"Sen, İsa'nın, Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğunu zannetmiyor musun?" dediler. Hz. Peygamber de:

"Evet, öyle biliyorum" deyince, bunun üzerine onlar:

"Eh, bu da bize yeter" diye cevap verdiler.

Bunun üzerine Allahu Teâlâ, *"İşte kalplerinde bir eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak, onun teviline yeltenmek için, onun müteşabih olanına tâbi*

olurlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise, 'Biz ona inandık. Hepsi Rabbimiz katındandır' derler. Akıl sahiplerinden başkası bunu iyi düşünemez" (Âl-i İmran, 7) âyetini indirdi.

Sonra onlar, bu âyeti kabul etmeyince Allahu Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlarla "mübâhele"yi (karşılıklı lanetleşmeyi) emretti.. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onları "mübâhele"ye davet edince, onlar:

"Ey Ebâ'l-Kâsım, bizi bırak da bir düşünelim.. Sonra, yapmamızı istediğin şeyi yapmak için sana geliriz.." dediler ve çekip gittiler.

Daha sonra bu üç kişi kendi aralarında birbirlerine, "Bu konuda ne diyorsunuz.." deyince, içlerinden birisi, "Ey, Hristiyan topluluğu, Allah'a yemin ederim ki, sizler hiç şüphesiz Muhammed'in peygamber olduğunu biliyorsunuz.. Andolsun ki o size, peygamberiniz hakkındaki meseleyi çok güzel izah etti... Yine yemin ederim ki, bir peygamber ile lânetleşmeye girmiş olan her kavmin, büyüğünün küçüğünün öldüğünü; eğer siz de bunu yaparsanız, bunun sizin kökünüzü kurutacağını biliyor musunuz. Mademki bu dinde kalmak istiyorsunuz, o halde o adamla bir anlaşma yapın, sonra da ülkenize dönün!" dedi. Bunun üzerine onlar, Allah'ın Resûlü'ne gelerek, şöyle dediler:

"Ey Ebâ'l-Kâsım, biz seninle lânetleşmemeye, seni kendi dininde bırakmaya, kendimiz de kendi dinimiz üzere kalmaya karar verdik.. O halde, malımız, mülkümüz hususunda anlaşmazlığa düştüğümüzde aramızda hükmedecek ashabından birisini beraberimizde yolla... Çünkü siz bizim nazarımızda kabule şayan kimselersiniz.."

Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara: **"Öğle sonu yanıma geliniz de, çok kuvvetli ve güvenilir bir hakemi sizinle beraber yollayayım.."** dedi.

Hz. Ömer ise içinden şöyle diyormuş: "Ben hiçbir zaman emirlikten hoşlanmadım. Fakat o gün, kendimin tayin edilmesini umuyordum. Öğle namazını Allah'ın Resûlü ile kıldığımızda, O, selâmdan sonra, sağa ve sola bakınıyordu.. Ben de, beni görsün diye ileri atılıyordum. O ise, sürekli göz gezdiriyordu. Nihâyet **Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh**'ı gördü. Onu çağırdı ve:

"Onlarla git; ihtilâf ettikleri hususlarda aralarında hak ile hüküm ver" dedi.. Hayatımda ilk defa arzuladığım emirliği, idareciliği de **Ebu Ubeyde** alıp götürdü.."

Bil ki bu rivâyetler dinî konuları açıklama ve her türlü şüpheyi giderme hususunda münazara etmenin peygamberlerin yöntemi olduğuna;

münazarada bulunmanın ve meseleleri araştırmanın doğru olmadığını savunan **"Haşviyye"**nin yolunun ise kesinlikle bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bu Sûrenin Baş Tarafındaki Harika Tertip**

Bil ki, bu sûrenin baş tarafı, çok güzel ve hayranlık verici bir tertip (söz dizisi) arzetmektedir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ile tartışmaya giren o Hristiyanlara sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizler, ya Allah'ı tanımak veyahut da nübüvvet hususunda münâzaa ediyorsunuz... Eğer münâzaanız Allah hakkında ise, sizler Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylüyorsunuz; Hz. Muhammed ise, O'nun bir çocuğu olmadığını söylüyor. Aklî ve kat'î delillerle hak, Hz. Muhammed'den yanadır. Çünkü aklî delillerle Cenâb-ı Hakk'ın Hayy ve Kayyûm olduğu sabittir. Hayy ve Kayyûm olanın ise, bir çocuğunun bulunması, aklen imkânsızdır. Eğer tartışmanız nübüvvet konusunda ise, bu da geçersizdir. Çünkü Allah Tevrât ve İncil'i **Hz. Musa** ve **İsa'ya** sizce hangi yol ile indirmişse, aynı şey Hz. Muhammed (s.a.s) için de variddir. Bu yol ise, ancak mu'cize yoludur ki, bu mu'cize burada da mevcuttur. O halde, nübüvveti konusunda, O'nunla çekişmeniz nasıl mümkün olur?" İşte, âyetin münasebet vechi ve yönü budur... Bu, son derece güzel ve uygun bir münasebettir. O halde biz burada şu iki konuyu gözden geçirelim:

Birinci konu: Bu, **"İlahiyât"**la ilgili konulardır. Biz şöyle diyoruz: "Allahu Teâlâ, Hayy ve Kayyûm'dur. Hayy ve Kayyûm olanın ise, bir çocuğunun bulunması imkânsızdır.. Biz Allahu Teâlâ'nın Hayy ve Kayyûm olduğunu söyledik.. Çünkü O, zâtı gereği "Vâcibu'l-vücud"dur. O'nun dışında kalan bütün varlıklar ise, zâtı gereği "mümkin", "muhdes"tir; onların meydana getirilmesi (tekvin), yaratılması ve icat edilmeleri, daha önce izah etmiş olduğumuz gibidir. Bunlar, Hak Teâlâ'nın, *"Allah (o Allah'tır ki), kendinden başka hiçbir tanrı yoktur"* (Bakara, 255) âyetinin tefsirinde geçmişti. Bütün bu varlıklar "muhdes" ve mahlûk (yaratılmış) olunca, onlardan herhangi birisinin Allah'ın çocuğu ve de ilâh olması imkânsız olur. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Göklerde ve yerde olan her şey, istisnasız, o Rahman (pek merhametli) olan Allah'a bir kul olarak gelecektir"* (Meryem, 93) buyurmuştur.

Yine, ilâh olanın Hayy ve Kayyûm olmasının gerektiği sâbit olup, Hz. İsa'nın ise, çocuk olduğu, yiyip içip abdest bozduğu için, Hayy ve Kayyûm olamayacağı da sübut bulunca; öte yandan Hristiyanlar ise, Hz. İsa'nın

öldürüldüğünü ve ölümü kendisinden savuşturamadığını iddiâ edip kabul edince, işte böylece Hz. İsa'nın Hayy ve Kayyûm olmadığı kesinlik kazanmış olur. Bu da, onun ilâh olamayacığına kat'î olarak hüküm vermeyi gerektirir. Cenâb-ı Hakk'ın: اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ *"Hayy ve Kayyûm"* (Bakara, 255) tavsîfi, Hristiyanların "teslîs" (üçleme) hususundaki görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eden bütün delilleri ihtiva etmektedir."

İkinci konu: Nübüvvetle ilgilidir; ki işte bu hususu Cenâb-ı Hak burada, son derece güzel ve mükemmel bir biçimde anlatmıştır. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ: *"O, sana Kitâb'ı hak olarak indirdi"* (Âl-i İmran, 3) buyurmuştur ki bu, bir dava (iddia) durumundadır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu davanın doğruluğuna delâlet edecek delilleri getirerek şöyle demiştir: "Ey Yahudî ve Hristiyanlar! Allahu Teâlâ'nın, insanlara hidâyet olmak üzere Tevrât ve İncil'i inzâl ettiği hususunda bize muvafakat ediyor ve Tevrât ve İncil'in ilahî kaynaklı iki kitap olduğunu kabul ve ikrâr ediyorsunuz.. Çünkü Allahu Teâlâ, bunları indirirken, sözü hak olan ile sözü bâtıl olanı birbirinden ayırmaya delâlet edecek olan mu'cizeyi de birlikte göndermiştir. Mu'cize ile doğru olan dava ile yalan olan davayı birbirinden ayırmak mümkün olunca, hiç şüphe yok ki bu apaçık bir fark olmuş olur.

Sonra mu'cize olan bu hak ile bâtılın arasını ayırma işi, Tevrât ve İncil'in Allah katından indirildiği hususunda söz konusu olduğu gibi, Kur'ân'ın da Allah katından indirildiği hususunda da söz konusudur. Yol aynı olunca, bu durumda vâcip olan, Berâhime (Brahmanlar)'nin görüşünde olduğu gibi, ya hepsini yalanlamak veyahut da Müslümanların inancında olduğu gibi, hepsini tasdik etmek olur. Ama bunların bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemek ise, bir cehâlet ve bir taklittir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği şeyde, Kur'ân'da, ilahı tanıma hususundaki umdeler ile Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ispat hususundaki umdeleri zikredince, bundan sonra geriye, O'nun dini konusunda tartışmaya girenler için herhangi bir mazeret kalmamıştır. İşte böylece, muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bunun peşinden tehdit ve vaîdini getirerek, *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek yaman bir azap vardır. Allah, cezâda amansız bir gâlib-i mutlakdır"* (Âl-i İmran, 4) buyurmuştur.

Böylece zapta, (kavramaya), güzel tertip ve mükemmel telife bu sözden daha yakın bir kelâm bulunmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmış oldu. Bu miskîni, bu hususlara hidâyet eden Allah'a hamdolsun. Sınırsız nimetlerine mukabil, şükür ancak O'nadır.

Allah'ın bu sözünden esas maksadın ne olduğunu özetledikten sonra, lafızlarından her birinin tefsirine geçebiliriz.

Hak Teâlâ'nın: اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah o Allah'tır ki, O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyruğu, Hristiyanlara bir reddiyedir. Çünkü onlar, Hz. İsa'ya ibâdet edileceğini söylüyorlar. Böylece Allahu Teâlâ, kendisinden başka hiç kimsenin ibâdete müstahak olmadığını beyan buyurmuş, sonra da bunu gösterecek hususları da onun peşinden getirerek, *"Hayy ve Kayyûm'dur"* buyurmuştur. *"Hayy"* çok faâl olan ve en üstün derecede idrâk sahibi olan (fe'âl derrâk)'dır. "Kayyûm" ise, O'nun kendi zatıyla kaîm olması; mahlukâtın, yaşantılarında muhtaç olacakları gece ile gündüzü, sıcak ile soğuğu, rüzgâr ile yağmuru ve kendisinden başka hiç kimsenin kâdir olamayacağı ve sayamayacağı nimetleri veren ve bütün mahlûkatın işlerini tedbir eden varlık demektir. Nitekim Hak Teâlâ: *"Allah'ın nimetlerini saymaya çalışsanız, sayamazsınız"* (Nahl, 18) buyurmuştur.

Hz. Ömer, burayı "اَلْحَيُّ الْقَيَّامُ" şeklinde okumuştur. **Katâde** ise el-Hayy kelimesini, "ölümsüz, diri olan"; el Kayyûm kelimesini ise, "mahlûkatının işlerini, ecellerini ve azıklarını tedbir eden, yöneten" diye tefsir etmiştir.

Saîd İbn Cübeyr'den, Hayy kelimesini, "Her canlıdan önce diri olan"; "Kayyûm"u ise, "Eşi ve benzeri olmayan" diye tefsir ettiği rivâyet edilmiştir.

Biz, Bakara Sûresi'nde "el-Hayyu'l-Kayyûm" sözünün, Allah hakkında muteber olan bütün sıfatları ihata ettiğini söylemiştik. "Ma'bûd" olanın, Hayy ve Kayyûm da olması gerektiği; aklın bedâheti ile hislerin de Hz. İsa (a.s)'nın hayy ve kayyûm olmadığına delâlet ettiği -Onlar Hz. İsa'nın öldürüldüğünü ve ölümden dolayı korku duyup çığlıklar attığını söylediği halde, Hz. İsa nasıl hayy ve kayyûm olabilir ki- sâbit olunca, biz kesin olarak Hz. İsa'nın bir ilâh ve Cenâb-ı Hakk'ın da oğlu olmadığını anlamış olduk. Allah, zâlimlerin söylemiş olduğu bu gibi şeylerden çok çok yücedir.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ﴿٣﴾

"O, sana kitabı hak ve kendinden öncekileri de tasdik edici olarak indirdi. Bundan evvel de Tevrât'ı ve İncil'i indirmişti" (Âl-i İmran, 3).

Cenâb-ı Hakk'ın: نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ *"O, sana kitabı hak ve kendinden öncekileri de tasdik edici olarak indirdi"* buyruğuna gelince,

bil ki, burada geçen "kitap"tan maksat Kur'ân'dır. Biz bu kelimenin iştikakını, Bakara Sûresi'nin başında anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın indirilmesini "tenzil"; Tevrât ve İncil'in indirilmesini ise, "inzâl" ile ifâde buyurmuştur. Çünkü, "tenzil" çokluk ifâde eder. Allahu Teâlâ da Kur'ân-ı Kerim'i müteaddit defalarda parça parça indirmiştir. Böylece, bunda çokluk manası bulunmuş olur. Tevrât ve İncil'i ise, tek bir defada indirmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu kitaplar hakkında "inzâl" kelimesini özellikle kullanmıştır. Bir kimse, "sizin söylediğiniz bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ *"Kitabı kuluna indiren Allah'a hamd olsun"* (Kehf, 1) ve وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ *"Biz onu hak olarak indirdik, o da hak olarak indi"* (İsra, 105) âyetleriyle bir müşkillik arz etmektedir". (Zira buralarda Kur'ân'ın indirilmesini bildirmek için de "inzâl" tabiri kullanılmıştır) diyebilir.

Bil ki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'i şu iki vasıfla tavsif etmiştir.

Birinci vasıf: O'nun, "بِالْحَقِّ" (=hak ile) sözüdür. **Ebu Müslim** bu tabirin şu manalara gelebileceğini söylemiştir:

a) Geçmiş ümmetlere dair ihtiva ettiği haberler konusunda sadık ve doğrudur.

b) O'nda bulunan vaad ve vaîdler, mükellefi inançlar ve ameller hususunda hak olan yola yapışmaya sevk edip, onu bâtıl yollara sülük etmekten de men eder.

c) O, hak ile bâtılı birbirinden ayıran bir "kavl-i fasl" olduğu, bir şaka (hezl) olmadığı manasında olmak üzere, bir haktır.

d) **Esamm** şöyle demektedir: Bunun manası, "Allahu Teâlâ Kur'ân'ı, mahlûkata vâcip olan kulluk, nimetlere şükür, huşû ve inkıyâdı izhar etme anlamında bir hak ile; bazı kimselerin bazıları üzerinde bir hakkı olan adâlet ve muâmelât hususlarındaki insâf ve itidâl anlamındaki bir hak ile indirmiştir.." demektir. (Yani Kur'ân, Allahu Teâlâ'nın mahlukatı üzerindeki hakları ile insanların birbirleri ile olan münasebetlerindeki hakları bildirmektedir, demek istiyor.)

e) "Allahu Teâlâ o Kur'ân'ı, birbiriyle çelişen bozuk manalarla değil, hak ile indirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onu kulu (Muhammed'e) indirdi ve kendisinde hiçbir eğrilik yapmadı"* (Kehf, 1) ve *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"* (Nisa, 82) buyurmuştur.

Kur'ân'ın Önceki Semâvî Kitapları Tasdik Etmesinin Manası

İkinci vasıf: O'nun, مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ *"Kendinden öncekileri de tasdik edici olarak"* indirilmesidir. Bunun manası, "Kur'ân-ı Kerim, peygamberlerin (a.s) kitaplarıyla, Allah (c.c)'dan haber verdikleri şeyi tasdik eder" demektir.

Sonra bu âyetle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ bununla Kur'ân'ın sıhhatine işâret etmek istemiştir. Çünkü, Kur'ân eğer Allah'tan başkası tarafından olmuş olsaydı, diğer kitaplara muvâfık olmazdı. Zira Hz. Peygamber, hiçbir âlimle bir araya gelip görüşmemiş, hiç kimseye talebelik yapmamış ve hiç kimseden bir şey okumamış bir "ümmî" idi. (Kur'ân'ın uydurulmuş olduğunu söyleyenlere göre) onu uyduranın vasfı böyle olunca, onun yalan ve tahriften uzak ve sâlim olması imkânsız olur. Peygamber ise böyle olmayınca, O'nun bu kıssaları ancak Allah'ın vahyi ile öğrenip haberdar olduğu ortaya çıkar.

b) **Ebû Müslim** şöyle demektedir: "Bundan murat şudur: Allahu Teâlâ bütün peygamberleri, zâtını bir tanımaya, O'na iman etmeye, O'nu kendisine yakışmayan şeylerden tenzih etmeye; adalet, ihsan ve her zaman yegâne çıkar ve faydalı yol olan dinî hükümlerle emretmeye davet etmek için göndermiştir. Binâenaleyh Kur'ân-ı Kerim, bütün bu hususlarda o kitapları (tahrif edilmemiş şekliyle) tasdik etmektedir.

Geriye ise, âyetle ilgili olarak şu iki soru kalmaktadır:

Birinci soru: Allahu Teâlâ, Kur'ân'dan önce indirilmiş olanları, niçin بَيْنَ يَدَيْهِ *"onun önünde"* diye adlandırmıştır?

Cevap: O haberler son derece âşikâr olduğu için, onları bu isimle vasfetmiştir.

İkinci soru: Kur'ân, kendisinden önceki hükümlerin birçoğunu neshettiği halde, kendinden önceki kitapları nasıl tasdik etmiş olur?

Cevap: Kitapları, Kur'ân ve O'nun peygamberi olan Hz. Muhammed'i müjdeleyici, hükümlerinin Hz. Muhammed gönderilinceye kadar geçerli olduğuna ve Kur'ân inince hükümlerinin mensuh olacağına delâlet edince, bu kitaplar Kur'ân'a muvafık olmuş olurlar. Böylece de Kur'ân, onları tasdik etmiş olur. Bazı ahkâmın dışında, Kur'ân'ın, o kitapları tasdik edici olduğu konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Çünkü, ulûhiyyet ile ilgili konuların delilleri, burada değişmez. O halde Kur'ân, Tevrât ve İncil'de varid olan haberler hususunda onları tasdik etmiş olur.

Sonra Allahu Teâlâ: وَأَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ *"Bundan evvel de Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Tevrat ve İncil İsimleri Hakkında Bilgi**

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Tevrât ve İncil, a'cemî (Arapça olmayan) iki isimdir. Bu kelimelerin iştikaklarıyla meşgul olmanın bir faydası yoktur." **Hasan el-Basrî,** hemzenin fethasıyla "وَالْأَنْجِيلَ" şeklinde okumuştur ki, bu da bu kelimenin Arapça olmadığına delâlet eder. Çünkü, hemzenin fethasıyla "اَفْعِيلَ" kalıbı, Arapça'nın vezinleri arasında yer almaz. Bil ki bu görüş, kendisinden kaçışın mümkün olmadığı hak bir görüştür. Bununla berâber, edebiyatçıların bu konudaki sözlerini nakledelim...

"التَّوْرٰيةَ" kelimesi hakkında, şu üç bahis vardır:

Birinci bahis: Kelimenin iştikâkı hakkındadır. **Ferrâ** şöyle demektedir: **"Tevrât"** kelimesinin manası, aydınlık ve nûr demektir. Bu kelime Arapların, çakmak taşını çeliğe vurup da ateş çıktığında söyledikleri, "وَرَى الزَّنْدُيَرِى" ifâdesinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak: فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا *"Kasem olsun (tırnaklarıyla) ateş çıkaran (atlara).."* (Âdiyat, 2) buyurmuştur.

Yine Araplar, "وَرَيْتُ بِكَ زَنَادِى" derler. Bunun manası, "Senin sayende hayır bana göründü" demektir. Buna göre **Tevrât** kendisi vesilesiyle hak zuhûr edip ortaya çıktığı için, bu ismi almıştır. Bu manaya Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki biz Musa ile Harun'a bir ziya, takva sahipleri için de bir şeref olan Furkân'ı verdik"* (Enbiya, 48) âyeti de delâlet etmektedir.

İkinci bahis: Edebiyatçılar bu kelimenin vezni hakkında şu üç görüşü öne sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Ferrâ, bu kelimenin aslının, tâ harfinin fethası, vâv harfinin sükûnu ve râ ile yâ harflerinin fethasıyla "تَوْرَيَةٌ" şeklinde olduğunu; ancak ne var ki yâ harfi harekeli olup, kendisinden önceki harfin harekesi de fethalı olduğu için, bu yâ harfinin elif'e çevrilmiş olduğunu söylemiştir.

İkinci görüş: Yine **Ferrâ,** "Bu kelimenin, "تَوْفِيَة" ve "تَوْصِيَة" vezninde olmasının da caiz olduğunu; buna göre kelimenin aslının "تَوْرِيَةٌ" şeklinde olabileceğini, ancak ne var ki, Tay kabîlesinin lehçesine göre, râ harfinin kesresinin fethaya çevrildiğini; çünkü onların "جَارِيَةٌ" kelimesini "جَارَاةٌ" ؛ "نَاصِيَةٌ" kelimesini de "نَاصَاةٌ" şeklinde telâffuz ettiklerini" de söylemiştir.

Nitekim şair:

فَمَا الدُّنْيَا بِبَاقَاةٍ لِحَيٍّ وَمَا حَيٌّ عَلَى الدُّنْيَا بِبَاقٍ

"Dünya hiçbir canlı için bâkî ve ebedî kalıcı değildir. Hiçbir canlı da dünyada bâkî değildir" demiştir.

Üçüncü görüş: Bu, **el-Halil** ile Basralıların görüşüdür. Buna göre kelimenin aslı, "فَوْعَلَةٌ" kalıbında olmak üzere "وَوْرَيَةٌ"dür. Daha sonra birinci vâv harfi tâ harfine çevrilmiştir. Arapça'da bu tür "kalb"ler (çevirme) pek çoktur. Meselâ, "تُجَاهٌ" (ön); "تُرَاثٌ" (kültür, miras); "تُخْمَةٌ" (çok yemenin sebep olduğu rahatsızlık) ve "تُكْلَانٌ" (tevekkül) kelimeleri gibi.. Daha sonra, yâ harfi harekeli olup, kendinden önceki harfin harekesi de fetha olduğu için, elif'e çevrilerek kelime "تَوْرَاةٌ" halini almıştır. Bu kelime, aslında olduğu gibi yâ harfiyle "التَّوْرِيَة" yazılır. Bu görüşte olanlar, **Ferrâ**'nın görüşünü tenkit etmişlerdir.

Birinci görüşü hakkında, böyle bir kalıbın nadir olduğunu söylemişlerdir. Onlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Bizim ileri sürdüğümüz "فَوْعَلَةٌ" kalıbı ise çok kullanılmaktadır. Meselâ: "صَوْصَعَةٌ" (manastır); "حَوْصَلَةٌ" (kuşun kursağı, midesi) ve "دَوْسَرَةٌ" (eski şey) kelimeleri gibi.. Halbuki, kelimeyi daha çok kullanılan kalıba hamletmek daha münasiptir."

Ferrâ'nın ikinci görüşü hakkında da, "Bu, lafzı ancak Tay kabilesinin diline nisbet etmekle tam olur. Halbuki, Kur'ân, kesinlikle bu lehçeyle nazil olmamıştır" demişlerdir.

Üçüncü bahis: Tevrât kelimesi iki şekilde okunur: İmâle ve "tefhim" (kalın) ile.. Tefhim ile okuyanlar, râ harfinde tekrir sıfatı bulunduğu için, imâleye mâni olmasından dolayı okumuşlardır. Allah en iyisini bilendir.

"اَلْإِنْجِيلُ" (İncil) lafzına gelince, bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu kelime, "اَلنَّجْلُ" (Çocuk, aslolan, nesil) kökünden olup, "إِفْعِيلٌ" kalıbındadır. Nitekim "لَعَنَ اللهُ نَاجِلَيْهِ" denilir. Yani, "Allah, onun ebeveynine lânet etsin" demektir. İşte bundan dolayı bu kitap (İncil) bu isimle adlandırılmıştır. Çünkü, İncîl, (Hristiyanlık) dini hususunda kendisine başvurulan bir asıl ve temeldir."

b) Bazıları da, İncîl'in, Arapların bir şeyi çıkarıp ortaya koyduklarında söylemiş oldukları "نَجَلْتُ الشَّيْءَ" tabirinden alınmıştır. Meselâ, kuyudan çıkartılan suya "نَجْلٌ"; su gözeden sızıp çıktığında da "قَدْ اِسْتَنْجَلَ الْوَادِى" denilir. Kendisi ile hak ortaya çıktığı için, İncil'e de bu ad verilmiştir.

c) **Ebû Amr eş-Şeybanî** şöyle demektedir: "اَلتَّنَاجُلُ" kelimesi, karşılıklı çekişmek anlamına gelir. İşte bu sebeple bu kitâp, Hristiyan topluluğu kendisi hakkında çekişip tartışmaya girdiği için, "İncîl" diye adlandırılmıştır."

d) Bu kelime, "gözü büyük" anlamına gelen "نَجْلٌ" kelimesinden alınmıştır. "طَعْنَةٌ نَجْلَاءُ" (geniş yara, mızrak yarası) denilmesi de, bundan dolayıdır. İncîl de, Allahu Teâlâ'nın onlar için gönderdiği bir nûr, bir ziyâ ve bir genişlik olduğu için, bu adı almıştır.

Etimolojinin Bazen Tutarsız Olduğu

Ben derim ki, o ediplerin (dilcilerin) durumu çok şaşırtıcıdır. Onlar, her lafzın mutlaka bir başka şeyden alınmış olmasını âdeta şart koşuyorlar! Eğer durum böyle olsaydı, ya teselsül, ya da devr-i fasit gerekirdi. Bu iki şey de bâtıl olunca, önce, diğer kelimelerin kendisinden iştikâk edebilmesi için, daha önce vaz olunmuş başka lafızların bulunması gerektiğini itiraf etmek vâcip olur. Durum böyle olunca, onların bir başka şeyden müştak olduğunu söyledikleri bu lafzın, asıl; o başka lafzın ise, ferc olması niçin caiz olmasın? Onlara, bunun ferc, şunun da asıl olduğunu kim söylemiş ki?. Çoğu kez onların ferc ve müştak olarak kabul ettikleri şey son derece meşhur; onların asıl kabul ettikleri berikisi ise, son derece saklı olabilir, tanınmaz..

Yine şâyet Tevrât, çok açık olduğu için "Tevrât"; İncil de asıl olduğu için "İncil" olarak isimlendirilmiş olsaydı, açık ve zahir olan her şeyin Tevrât diye isimlendirilmesi gerekirdi. Böylece de bütün görünen hadiselerin Tevrât diye isimlendirilmesi gerekirdi.

Yine bir başka şeyin aslı olan her şeyin de, İncil diye adlandırılması gerekirdi. Meselâ, çamur, küpün aslıdır; o halde çamurun İncil diye; altın, yüzüğün aslı; iplik de elbisenin aslıdır... Binâenaleyh, bütün bunların da İncil diye adlandırılmaları gerekirdi.. Halbuki bunların, böyle isimlendirilmediği herkesçe malumdur.

Sonra onlar, her kelimeye mutlaka bir asıl bulmak gerektiğini kendilerine zarurî görünce, onlar yine ilk konulmuş olan kelimeye sarılıyor ve şöyle diyorlar: "Araplar şu iki lafzı, şu iki manaya, "vaz" yoluyla, tahsis etmişlerdir." İşin sonunda maksat ve gaye, yine "vaz"a başvurmak suretiyle tamamlanınca, o halde daha niçin işin başında buna tutunmuyor ve kendimizi, bu kelimelerin aslını araştırmaya dalmaktan kurtararak rahatlatmıyoruz?..

Şunu da söyleyeyim ki, Tevrât ve İncil kelimeleri, Arapça olmayan iki isimdir. Bunlardan birisi İbranice, diğeri ise Süryanice'dir. O halde, daha nasıl aklı olan kimsenin, bunları Arapça kalıplara uydurmakla meşgul olması yakışır?.. Binâenaleyh, aklı olan kimseye yakışan en uygun yolun, bu gibi konulara iltifât etmemesi olduğu ortaya çıkmıştır. Allah en iyisini bilendir.

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ۗ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ ۗ وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَآءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِىْ يُصَوِّرُكُمْ فِى الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَآءُ ۗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٦﴾

"... Bundan önce (Tevrât ve İncîl'i indirdi) (ki onlar) insanlar için bir hidâyetti. Hak ile bâtılı ayırt eden hükümleri indirdi. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek çetin bir azap vardır. Allah cezada amansız bir gâlib-i mutlaktır. Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, mutlâk gâlibtir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"
(Âl-i İmran, 4-6).

Hak Teâlâ'nın مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ *"..Bundan önce (Tevrât ve İncîl'i) indirdi"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı indirmeden önce Tevrât ve İncîl'i indirdiğini beyan etmiş, daha sonra da Tevrât ve İncîl'i, insanlar için bir hidâyet rehberi olsunlar diye indirdiğini açıklamıştır.

Ka'bî şöyle der: "Bu âyet, Kur'ân'ın kâfirler için bir körlük olup onlar için bir hidâyet sebebi olmadığını iddia edenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın: "وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى *"O, onlara karşı bir körlüktür'* (Fussilet, 44) âyetinin manasına, müşriklerin Kur'ân indiğinde, mecazî manada olmak üzere, körlüğü seçmeleri de delâlet etmektedir. Bu, kavmi kendisini dinlemediği zaman **Nuh** (a.s)'un söylemiş olduğu, فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِى اِلَّا فِرَارًا *"Benim davetim, onların ancak kaçmalarını artırdı"* (Nuh, 6) demesi gibidir.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, *"İnsanlar için bir hidâyettir"* beyanı ile ilgili şu iki ihtimal bulunmaktadır:

1- Bunun, sadece Tevrât ve İncil ile ilgili olmasıdır. Bu takdire göre Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı "Hak" diye; Tevrât ve İncil'i ise, "Hidâyet rehberi" diye vasfetmiş olur ki, bu iki vasıf birbirine yakın şeylerdir. Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nin başında, Kur'ân'ı müttakiler için bir hidâyet rehberi olarak vasfetmişti.. Öyleyse daha niye burada onu böyle vasfetmemiştir?" denilirse, biz deriz ki burada bir incelik söz konusudur: Çünkü biz Bakara Sûresi'nde, Cenâb-ı Hakk'ın, bu hidâyetten ancak müttakiler istifâde ettiği için هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidâyet rehberi..."* (Bakara, 2) buyurduğunu söylemiştik. Böylece Kur'ân bu yönden, başkaları için sadece müttakiler için hidâyet kaynağı olur. Ama burada, Hristiyanlarla yapılan bir münazara söz konusu olup, onlar da Kur'ân sayesinde hidâyete ermeyince, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak burada Kur'ân hakkında, "O bir hidâyettir" demeyip, aksine "Onlar ister kabul etsinler isterse etmesinler, bu Kur'ân bizatihî bir haktır" demiştir. Tevrât ve İncil'e gelince, onlar bu ikisinin sıhhatine inanıyor ve biz Müslümanların, dinimizde, Tevrât ve İncil hakkında iftirâda bulunduğumuzu iddiâ ediyorlardı. İşte, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Tevrât ve İncil'i "hidâyet" diye vasfetmiştir. İşte, aklıma gelen budur. Allah, en iyisini bilendir.

2- Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hak, üç kitâbı da "hidâyet rehberi" olarak vasfetmiştir. Böylece bu vasıf, Tevrât ve İncil'e mahsûs olmayıp, bütünüyle ilgili olmuş olur.

Cenâb-ı Hak sonra, وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ *"Hak ile bâtılı ayırt eden hükümleri indirdi"* buyurmuştur.

Furkan Kelimesinin İzahı

Müfessirlerin ekserisi bu hususta şu üç görüşü belirtmişlerdir:

a) "Furkân"dan maksat, Zebur'dur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Davûd'a da Zebûr'u verdik"* (Nisa, 163) buyurmuştur.

b) Bundan maksat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın şanını yüceltmek, hak ile bâtılın arasını ayırması sebebiyle de onu medhetmek için, tekrar zikretmiştir. Veya şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak, Yahudî ve Hristiyanların aralarında, hak ve bâtıl hususunda meydana gelen ihtilâfların

arasını ayırsın diye Kur'ân'ı, Tevrât ve İncil'den sonra indirdiğini beyan etmek için, yeniden zikretmiştir. Bu manaya göre bir tekrar bulunmamaktadır.

c) Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür. Buna göre bundan maksat şudur: "Allahu Teâlâ bu üç kitabı bir hidâyet rehberi, bir delil ve kılavuz kıldığı gibi, aynı şekilde bunları helâl ile haram ve diğer şer'î hükümlerin arasını ayırt eden, furkân kılmıştır. Böylece "furkân" kelimesi, Allahu Teâlâ'nın bu kitaplarla, aklen ve naklen gerekli olan bütün şeyleri beyan ettiğine delâlet eden bir söz olmuş olur. Bu âyet hususunda müfessirlerin söylemiş olduğu sözün özeti, işte budur.

Bana göre burada bir problem vardır: Bu kelimeyi "Zebûr" manasına hamletmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü Zebûr'da, şer'î kanun ve hükümlere dair bir şey bulunmamaktadır. Hatta, onda va'z ü nasihattan başka bir şey de bulunmamaktadır. Binâenaleyh, çeşitli delilleri ve hükümlerin beyânını kapsayan Tevrât ve İncil'i "Furkân" diye nitelemek, Zebur'u bu şekilde tavsif etmekten daha evlâdır.

Bundan murâdın Kur'ân olması hususuna gelince, Hak Teâlâ'nın: "وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ" buyruğu mâkabline atfedilmiş olması itibariyle, uzak bir ihtimaldir.. Çünkü matûf, matûfun aleyh'ten başkadır. Kur'ân ise, "وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ" ifâdesinden önce zikredilmiştir. Binâenaleyh bu, "Furkân"ın Kur'ân'dan da başka bir şey olmasını gerektirir. İşte bu izahla, üçüncü görüşün de zayıflığı ortaya çıkar. Çünkü bu kitapların, hak ile bâtılın arasını ayıran olmaları hususu, öteki kitapların da vasfıdır. Her ne kadar pek nadir şiirlerde bulunsa bile, sıfatın mevsûfa atfedilmesi, Allah'ın kelâmına yakışan fesâhat türünden uzak olup, zayıf bir şeydir.

Bana göre bu âyetin tefsirinde dördüncü bir izah şekli daha vardır ki, o da şudur: Burada zikredilen Furkân sözünden maksat, Allahu Teâlâ'nın bu kitapları inzâl buyururken, bunlarla beraber indirmiş olduğu mu'cizeleridir... Bu böyledir, çünkü o peygamberler bu kitabı getirip de, onların Allah tarafından ümmetlerine indirilmiş birer kitap olduklarını iddiâ ettiklerinde, onlar bu iddiânın ispâtı hususunda bir delile ihtiyaç duyarlar... Böylece de, onların iddiâsıyla yalancıların iddiâsı arasında açık bir fark meydana gelmiş olur. Allahu Teâlâ onların iddiâlarına uygun bir şekilde olmak üzere o mu'cizeleri izhâr edince, gerçek dâva, iddiâ ile yalancı ve sahte dâva, iddiâ arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Buna göre mu'cize,

Furkân olmuş olur. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'i hak ile, Tevrât ve İncil'i de Kur'ân'dan önce indirdiğinden bahsedince, O, kitap ile beraber "gerçek Furkân"ı da indirdiğini beyân buyurmuştur ki, bu da o Kitap'ın doğruluk ve sıhhatine delâlet eden, onunla diğer muhtelif kitaplar arasındaki farkı gösteren ezici ve kahir bir mu'cizedir. Bana göre, âyetin tefsiri işte böyledir. Farz et ki, müfessirlerden hiç kimse bunu söylememiş olsun.. Ancak ne var ki, ilâhî kelâmı buna hamletmek, mananın kuvvetini, lafzın büyüklüğünü, nazmın ve tertibin dosdoğru olduğunu ifâde eder. Onların zikretmiş olduğu bu vecihler ise, bütün bunlara ters düşer. O hâlde bizim söylediğimiz şey, evlâ olanıdır. Allah ne murat ettiğini en iyi bilendir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, şu azıcık lafızlara, ilahî bilgileri alâkadar eden şeyler ile, nübüvvet konusunun izahını ilgilendiren bütün hususları yerleştirince, bunun peşinden, bu apaçık delillerden yüz çeviren kimseleri bu yaptıklarından men etmek için, bir tehdit ve vaîdi getirerek, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek çetin bir azap vardır. Allah cezâda amansız bir gâlib-i mutlaktır"* buyurmuştur.

Bil ki bazı müfessirler bu âyeti, sadece Hristiyanlarla ilgili kabul edip, umûm olan lafzı, sebeb-i nüzûlüyle sınırlamışlardır. Muhakkik müfessirler ise, "sebeb-i nüzûlün hususî olmasının lafzın umûmîliğine mâni olmayacağını söylemişlerdir. O halde bu ifâde, ilâhî delillerden yüz çeviren herkese şamildir.

Allahu Teâlâ sonra: وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ *"Allah cezâda amansız bir gâlib-i mutlâktır"* buyurmuştur.

"اَلْعَزِيزُ" kelimesi, mağlup edilemeyen, yenik düşürülemeyen gâlib kimse demektir. "اَلْاِنْتِقَامُ" kelimesi ise, cezâlandırmak anlamına gelir. Bir kimse bir kimseyi cezâlandırdığında "اِنْتَقَمَ مِنْهُ اِنْتِقَامًا" denilir. Leys de, bir kimse bir kimsenin yaptığı şeye cezâ ile bir mukabelede bulunduğu zaman, لَمْ اَرْضَ عَنْهُ حَتَّى نَقَمْتُ مِنْهُ وَنْتَقَمْتُ "Onu cezâlandırıp intikamımı almadıkça, ondan razı olmam" denildiğini söylemiştir.

"اَلْعَزِيزُ" kelimesi, cezâlandırma hususunda tam ve mükemmel bir kuvvetin bulunduğuna; "ذُو انْتِقَامٍ" ifâdesi ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu cezâyı ifâ edeceğine işaret etmektedirler. Buna göre, birinci sıfât "zâtî", ikinci ise "fiilî" sıfatlarından olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

إِنَّ اللهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ * هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir*

şey Allah'a gizli kalmaz. Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, mutlak gâliptir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

Bil ki bu kelâmın şu iki hususa ihtimali vardır:

Allah'ın Kayyûmiyetine Varlığın Delil Olması

Birinci ihtimal: Allahu Teâlâ, kendisinin "Kayyûm" olduğundan bahsedip, "Kayyûm" ise, mahlûkatın maslahatlarını ve işlerini ıslâh eden olunca, bu da ancak, birincisi, O'nun bütün kemmiyet ve keyfiyetlere göre onların ihtiyaçlarını bilmesi; ikincisi de, onların ihtiyaçlarını bildiğinde bunları gidermeye muktedir olması olan şu iki husus ile tamam olunca; yine aynı şekilde bunlardan birincisi, O'nun bütün malûmatları bilmesi; ikincisi de, O'nun bütün mümkinâtlara kâdir olmasıyla tahakkuk edince, buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz"* beyânı malûmatın tamamıyla ilgili olan ilminin kemâline işaret olur ki, böyle olunca da Cenâb-ı Hak, muhakkak ki ihtiyâçların miktarlarını, zarûretlerin derecelerini bilen, hiçbir talep ve isteğin kendisini meşgul edemeyeceği ve isteyenlerin isteklerinin çokluğundan dolayı, hiçbir isteği birbirine karıştırmayan bir yüce Zât olur.

Sonra O'nun, *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* sözü de, O'nun bütün mümkinâta muktedir olduğuna işâret olur ki, bu durumda da Cenâb-ı Hak mahlûkatın hepsinin yararına olan şeyleri yaratıp halk etmeye kâdir olmuş olur. Bu iki husus olunca da, Cenâb-ı Hakk'ın adâletle hükmedeceği, bütün mümkinât ve kâinatın kayyûmu olduğu ortaya çıkmış olur.

Sonra burada bir başka incelik daha vardır ki, o da, bahsettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz"* buyruğu ile ilmine işâret etmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu ispat etmenin yolunun naklî bir delil olması caiz değildir. Çünkü naklî delilin sıhhatinin de bilinmesi, "Hak Teâlâ'nın bütün malûmatı bildiğini" bilmeye dayanır. Aksine bunun yolu, sadece aklî delildir. Bunu da, şöyle diyerek ispat edebiliriz: Allahu Teâlâ'nın bütün fiilleri son derece muhkem ve sağlamdır. Muhkem ve yerli yerinde olan iş, onun fâilinin âlim birisi olduğuna delâlet eder. Allahu Teâlâ'nın âlim olmasının delili, bizim söylediğimiz bu husus olunca ve O da, kendisinin bütün malûmatı bildiğini, *"Şüphe yok ki, ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"*

beyânıyla belirtince bunun peşinden buna delâlet eden aklî delili getirmiştir ki, o da şudur: Kendisinin, rahmin karanlıkları içerisinde şu hayranlık verici bünyeyi ve bu ilginç terkîbi şekillendiren; onu, gerek şekil, gerek tabiat ve gerekse nitelikleri bakımından çeşitli olan uzuvlardan meydana getirmiş olan Zât olduğudur.

Buna göre bu bünyenin bir kısmı kemik, bir kısmı kıkırdak, bir kısmı atar ve toplar damarlar ve bir kısmı da kaslardan teşekkül eder. Sonra Cenâb-ı Hak, bunları birbirine, en güzel ve en mükemmel bir biçimde ekleyerek, onları bir tenasüp içinde telif etmiştir. Bu da, O'nun kudretinin tanrılığına delâlet etmektedir. Çünkü O, nutfenin bir damlasından, karakter, şekil ve renk bakımından muhtelif olan şu uzuvları yaratabilmiştir...

Yine bu, Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu da gösterir. Çünkü, son derece muhkem ve güzel olan bir iş ancak, o işi çok iyi ve detayıyla bilen bir kimseden sudûr eder. Buna göre Hak Teâlâ'nın: *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* beyânı, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mümkinâta kâdir olduğuna ve, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* âyetinin ifâde ettiği mananın doğruluğuna delâlet etmiş olur.

Allahu Teâlâ'nın bütün malûmatı bildiği ve bütün mümkinâta kâdir olduğu sabit olunca, O'nun bütün ""muhdes" ve "mümkinât"ın "kayyûm"u olduğu da ortaya çıkmış olur. Böylece bütün bunların, daha önce Cenâb-ı Hakk'ın "Hayy" ve "Kayyûm" olduğuna dair zikredilen hususların bir izahı gibi olduğu ortaya çıkmış olur. Bütün bu incelikleri iyice düşünen kimse, bundan daha çok faydalı; tertibi bundan daha güzel olan ve kalplerde bundan daha fazla müessir olan bir kelâmın varlığının düşünülemeyeceğini anlamış olur.

Hz. İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanların Bahaneleri

İkinci ihtimal: Bu, âyetlerin sebeb-i nüzûle göre değerlendirilip açıklanmasıdır. Bu böyledir, çünkü Hristiyanlar Hz. İsa'nın ulûhiyyetini iddia etmişler ve bu hususta şu iki çeşit şüpheye dayanmışlardır:

Bunlardan birisi, müşâhedeye dayanan birtakım mukaddimelerden çıkarılan (istihrâc) şüphedir.

Diğeri ise, ilzâmî olan birtakım mukaddimelerden çıkarılmış olan şüphedir.

Müşâhedeye dayanan birinci şüpheye gelince, onların bu hususdaki dayanakları şu iki şeydir:

a) İlmi alâkadar eden husus.

b) Kudreti alâkadar eden husus...

İlimle ilgili olana gelince bu, **Hz. İsa** (a.s)'nın gayb'den haber vermesidir. Meselâ o şu adama: "Sen evinde şunu yedin!..", berikine de: "Sen de evinde şunu yaptın!" diyebiliyordu. Hristiyanların bu çeşit şüpheleri, ilmi alâkadar etmektedir.

Onların kudretle ilgili olan şüphelerine gelince, bu, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmiş olması, anadan doğma körlerle, alacalı hastaları iyileştirmesi; çamurdan kuş gibi şekiller yapıp, ona üflemesi, akabinde de bunun, Allah'ın izniyle kuş olması.. gibi hususlardan ileri geliyordu.

Hristiyanların, işte bu çeşit şüpheleri kudreti alâkadar eden şüphedir. Hristiyanların bu meselede, bu iki çeşit şüpheden başka herhangi bir şüpheleri yoktur. Sonra Cenâb-ı Hak, onların Hz. İsa'nın ulûhiyyeti konusundaki görüşleri ile, teslis konusundaki görüşlerinin bâtıl olduğuna, "اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ" tavsifiyle istidlâl edip "İlâhın Hayy ve Kayyûm olması gerekir. **Hz. İsa** ise, ne Hayy'dır, ne de Kayyûm'dur" demek isteyince, Hz. İsa'nın bir ilâh olmadığına kesinkes hükmetmek gerekmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, bu ifâdenin peşinden, bu iki şüpheye cevap olacak şeyi iyice izah etmek için, işte bu âyeti getirmiştir.

Hristiyanların Delillerinin Çürütülmesi

Birinci şüpheye cevap: Bu şüphe ilmi alâkadar eden şüphe olup, bu da onların, **"Hz. İsa** gayblardan haber vermiştir. Binâenaleyh onun bir ilâh olması gerekir" demeleridir.

Cenâb-ı Hak bu şüpheye, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* diyerek cevap vermiştir. Bu cevabı şu şekilde açabiliriz: Hz. İsa'nın gayba dair bazı şeyleri bilmesinden onun ilâh olması gerekmez. Çünkü onun bunları ancak Allah'ın kendisine vahyetmesi ve ona bunları öğretmesiyle bilebileceği muhtemeldir. Ancak şu var ki, onun gayba dair diğer bazı şeyleri bilip ihâta edememesi, onun ilâh olmadığına kat'î olarak delâlet etmektedir. Çünkü ilâh, yerde ve gökte hiçbir şeyin kendisine saklı kalamayacağı Zâttır. Çünkü ilâh, yaratan Zâttır. Yaratıcının ise, mutlaka, yarattığı şeyleri detayıyla bilmesi lâzımdır. Hz. İsa (a.s)'nın ise,

bütün malûmâtı ve mugayyebâtı (gaibleri) bilmediği zarurî bir keyfiyettir. Hem nasıl olur ki! Hristiyanlar, Hz. İsa'nın, onun kendi ölümünden dolayı feryâd ü figân ettiğini söylüyorlar!... Eğer o, bütün gaybleri bilmiş olsaydı, kavminin kendisini yakalayıp öldürmek istediklerini, ve böylece de ona eziyet edip acılar tattıracaklarını bilir ve böylece de onlar kendisini yakalamadan önce, onlardan kaçardı!.. Gayba dair bu şeyleri bilemeyince, onun bütün malûmatı ve mugayyebâtı bilmediği, haliyle ortaya çıkmış olur. Halbuki ilâh ise, hiçbir malûmatın kendisine saklı kalamayacağı bir Zâttır. Binâenaleyh, Hz. İsa'nın bir ilâh olmadığına kesinlikle hükmetmek gerekir.

Böylece de gayba dair bazı şeyleri bilmek ile istidlâl etmenin, ulûhiyyetin bulunduğuna delâlet edemeyeceği sabit olmuş olur. Ama, gayba dair bazı şeyleri bilememek, o kimsenin bir ilâh olmadığına kesinlikle delâlet etmektedir. İlmi alâkadar eden birinci şüpheye verilen cevap işte budur.

İkinci şüpheye cevap, ki bu şüphe kudret ile ilgili olan şüphedir. Allahu Teâlâ bu şüpheye de, *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* beyânıyla cevap vermiştir. Buna göre mana şöyledir: Bazı şekil ve suretlerde, onun sözüne uygun olarak öldürüp diriltmenin bulunması, **Hz. İsa**'nın ilâh olduğunu göstermez. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın bu diriltme sayesinde, onun mu'cizesini izhâr etmek ve ona ikrâmda bulunma ihtimali mevcuttur.

Ama, Hz. İsa'nın bazı sûret ve şekillerde öldürme ve diriltmeyi meydana getirememesi, onun ilâh olmadığına delâlet eder. Bu böyledir, çünkü ilâh, nutfenin en küçük parçasından, rahimlerde şu hayranlık uyandıran terkîbi ve bu şaşırtıcı telif ve teşkili meydana getirmeye kâdir olan Zâttır. Hz. İsa'nın ise, bu tarzda öldürüp diriltmeye kâdir olamadığı malûmdur. Hem nasıl olur ki?.. Eğer o buna kâdir olsaydı, Hristiyanların iddiâsına göre, onu yakalayıp öldüren kimseleri, aksine o öldürürdü. Böylece, bazı şeylerde onun sözüne uygun olarak öldürüp diriltmenin bulunması onun bir ilâh olduğuna delâlet etmeyeceği ortaya çıkmış olur. Ama, bazı şekil ve sûretlerde, onun maksadına uygun bir şekilde öldürüp diriltmenin olamaması, onun bir ilâh olmadığına delâlet eder. Böylece şu anlattıklarımızla, bu ikinci şüphenin de hükümsüz ve manasız olduğu ortaya çıkmış olur.

İlzâmî olan ikinci şüpheye gelince, bu, ilzâmî olan birtakım mukaddimelere dayandırılan şüphedir. Bu da, iki çeşittir:

a) Hristiyanlar şöyle diyorlar: "Ey Müslümanlar, **Hz. İsa**'nın beşer olan bir babasının olmadığı hususunda bize muvafakat ediyorsunuz. O halde, **Hz. İsa**'nın Allah'ın oğlu olması gerekir!" İşte Cenâb-ı Hak buna da, *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* diyerek cevap vermiştir. Çünkü âyette söz konusu olan "şekillendirme" işi, Allah'tan sudûr eden bir iş olunca, işte bu sebeple Allahu Teâlâ isterse onu, bir babanın nutfesi vasıtasıyla şekillendirir, isterse bir baba olmaksızın doğrudan doğruya şekillendirir.

Hz. İsa'nın Allah'ın Kelimesi ve Rûhu Olmasının Manası

b) Hristiyanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Hz. İsa'nın, 'Allah'ın kelimesi ve ruhu' olduğunu söylemiyor musun? İşte bu da onun, Allah'ın oğlu olduğuna delâlet eder.." dediler. Buna şu şekilde cevap verilmiştir: "...Bu, lafzî bir ilzâmdır. Lafz ise, hakikî ve mecazî manalara gelebilir.. Lafzın zâhiri aklî delile ters düşecek bir biçimde varid olursa, müteşâbihat faslından olur. O halde bu lafzı tevil etmek gerekir. İşte, bu da Hak Teâlâ'nın, *"Sana kitabı indiren O'dur. O'ndan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitâbın anası (esası)dır. Diğer bir kısmı da, müteşâbihtirler..."* (Âl-i İmran, 7) buyruğu ile kastettiğidir. Bizim bu anlattığımız şeylerle, O'nun "اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ" tavsifinin, Mesih'in ne ilâh, ne de Allah'ın oğlu olmadığına delâlet eden delile işâret olduğu ortaya çıkmış olur. Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki, ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* beyânı, ilmi alâkadar eden şüphelerine cevap; *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* beyanı ise, onların, Hz. İsa'nın öldürüp diriltmeye kâdir olması ile onun beşer olan bir babasının olmaması, bundan dolayı da onun Allah'ın oğlu olması gerektiği şeklindeki istidlâllerine bir cevap; Hak Teâlâ'nın, *"Sana kitabı indiren O'dur. O'ndan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitâbın anası (esası)dır. Diğer bir kısmı da, müteşâbihtirler..."* (Âl-i İmran, 7) âyeti de, onların Kur'ân'da, *"İsa Allah'ın ruhu ve kelimesidir"* şeklinde bulunan tavsife (Nisa, 171) tutunmalarına bir cevaptır. Bizim söylediğimiz ve özetlediğimiz bu açıklamaları, kim iyice anlar ve kavrarsa, bu Kur'ânî ifâdelerin kısalıklarına rağmen, bu konuda kelâmcıların zikretmiş oldukları bütün şeylerden daha çok faydalı olduğunu ve daha iyi sonuç verdiğini ve bu mesele hakkında söz konusu olabilecek bütün delilleri, şüpheleri, soruları ve bunların cevaplarını, işte bu âyetin içine aldığını anlar.

Bizi, bütün bunlara ulaştıran Allah'a hamd olsun.. Allah bizi bunlara kavuşturmasaydı, biz kavuşamazdık...

Bu âyetlerin tefsiri hususunda bizden önceki müfessirlerin görüşlerini zikretmiyoruz. Çünkü buna ihtiyaç yoktur. İsteyen kimseler, kitaplara müracaat edebilirler. Sonra Cenâb-ı Hak, Hristiyanların şüphelerine cevap verince, Hristiyanları "teslîs" akidesinden men etmek için, tevhîd akidesini tekrar zikrederek, *"O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, mutlak gâliptir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"* buyurmuştur. Buna göre Aziz, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin tamlığına; Hakîm ise ilminin mükemmelliğine işâret-tir. Bu da, Hz. İsa'nın bazı gaybları bildiğinin, bazı sûretlerde öldürmeyi ve diriltmeyi meydana getirmeye kâdir olduğunun onun ilâh olmasına kâfi gelmeyeceğine dair, daha önce geçmiş olan açıklamaların yeniden bir anlatımı ve te'kîdidir. Çünkü ilâhın kudretinin mutlaka tam olması gerekir, ki bu da bu tavsifteki "اَلْعَزِيزُ"; ilminin de mükemmel olması gerekir ki, bu da, "اَلْحَكِيمُ" lafzının ifâde ettiği hususlardır.

Geriye ise, âyetle ilgili bazı ince meselelerin izahı kalmıştır. Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* buyruğundan murat, Allah'a hiçbir şeyin saklı ve gizli kalamayacağıdır.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, mutlak bıraksaydı daha belîğ olacağı halde, niçin 'yerde ve gökte' buyurmak sûretiyle kayıtlamıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bundan maksat, kullara, ilminin mükemmelliğini anlatmaktır. Onların bu manayı ve inceliği anlamaları, gökler ve yerler zikredildiği zaman daha güçlü olur. Bu böyledir, çünkü hissiyatımız, göklerin ve yerin azametini görünce, aklın Allah'ın ilminin azametini tanımasına yardımcı olur. Hissiyât, matlûb olanı elde etme konusunda akla yardımcı olduğu zaman, anlama ve kavrayış daha tam, idrâk daha mükemmel olur. İşte bu sebepten dolayı, ince nüktelerin izah edilmesi istendiğinde, bu manaları anlatmak için birer örnek zikredilir. Çünkü misâl getirmek, anlamaya yardımcı olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: هُوَ الَّذِى يُصَوِّرُكُمْ *"Sizi şekillendiren O'dur"* beyânına gelince, **Vâhidî** şöyle der: *"Tasvir"* bir şeye bir sûret ve şekil vermektir. Sûret ise, o şeyin cüzleri arasında bir uyum sağlanmak istendiği zaman, o şeyin meydana gelen şeklidir. Bu kelimenin aslı, bir kimse bir şeyi eğdiği zaman söylenilen, "صَارَهُ - يَصُورُهُ" fiilinden gelmektedir. Ana karnındaki cenîn, bir "sûret"tir, çünkü o anne-babasının şekline meyletmiş, onlara benzemiştir.

Bu hususta sözün tamamını, Hak Teâlâ'nın: فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ *"Onları kendine meyletttir"* (Bakara, 260) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

"اَرْحَام" Erhâm kelimesine gelince, bu rahim kelimesinin çoğuludur. Bunun kökü de, "rahmet" kelimesinden gelir. Bu böyledir, çünkü aynı anneden doğmak, kardeşlerin birbirine merhamet edip şefkatli davranmalarını gerektirir. İşte bu sebepten dolayı bu uzuv, "rahim" diye adlandırılmıştır. Allah en iyisini bilendir.

هُوَ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَآءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَآءَ تَاْوِيلِهِ ۚ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ ۙ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۚ وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾

"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da, müteşabihtirler. İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve onun teviline yeltenmek için onun müteşabih olanına tâbi olurlar. Halbuki onun tevilini Allah'tan başkası bilemez, ilimde derinleşmiş olanlar ise, "Biz ona inandık. Hepsi Rabbimiz katındandır" derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir" (Âl-i İmran, 7).

Bil ki, bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* ifâdesinin, kendisinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki ihtimalin bulunduğunu söylemiştik:

a) Bunun, Hak Teâlâ'nın "Kayyûm" olmasının bir takrîri ve te'kîdi gibi olması.

b) Bunun, Hristiyanların şüphelerine mukabil verilmiş bir cevap olması..

Birinci ihtimale göre biz deriz ki, Cenâb-ı Hak, kendisinin Kayyûm olduğunu ve mahlûkatın bütün maslahatlarını yerine getiren zât olduğunu beyân etmek istemiştir. Mahlûkatın maslahatları ise iki kısımdır:

1- Cismanî, 2- Ruhanî...

Cismanî olanların en şereflisi, bünyenin düzgün ve yerli yerinde olması, mizâcın da en güzel sûret ve en güzel şekillere göre düzenlenmiş (tesviye) olmasıdır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Analarınızın rahminde sizi şekillendiren O'dur"* buyruğu ile murat edilendir.

Rûhanî maslahatların en şereflisi ise, rûhun, kendisiyle berâber bütün mevcûdatın suretlerinin kendisinde tecellî eden parlak ve cilâlı bir ayna gibi olduğu ilimdir... Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Sana kitâbı indiren O'dur"* beyânı ile murat edilendir.

İkinci ihtimale gelince, biz Hristiyanların şüphelerinden birisinin de, Kur'ân'da Hz. İsa'nın sıfatıyla ilgili olarak geçen, *"O, Allah'ın rûhu ve kelimesidir.."* (Nisa, 171) âyetine sarılmaları olduğunu daha önce söylemiştik. İşte bu sebeple bu âyet ile Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih âyetleri ihtiva ettiğini; müteşâbihata sarılmanın caiz olmadığını beyân buyurmuştur. Bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti işte budur. Bu ise, son derece güzel ve doğrudur.

İKİNCİ MESELE: **Muhkem Âyetler**

Bil ki Kur'ân-ı Kerim, kendisinin tamamiyle muhkem; yine tamamiyle müteşâbih; aynı şekilde bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşâbih olduğuna delâlet etmektedir.

Kur'ân'ın tamamiyle muhkem olduğunu gösteren Cenâb-ı Hakk'ın: الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ *"Elif-lâm-râ. Bunlar, hakîm (muhkem) olan bir kitabın âyetleridir"* (Yunus, 1) ve الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهٗ *"Elif-lâm-râ, (Bu), âyetleri muhkem kılınmış bir kitaptır"* (Hûd, 1) âyetleridir.

Buna göre Cenâb-ı Hak, bu iki âyette Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu belirtmiştir. Bu manadaki "muhkem"den murat, Kur'ân'ın hak, lâfızları fasih, manaları da sahîh bir kelâm olduğudur Kur'ân-ı Kerîm, lafızlarının fesahati ve manalarının kuvveti bakımından, söylenilen bütün söz ve kelâmlardan daha üstündür. Bu iki sıfat hususunda, Kur'ân'a denk olabilecek bir söz söylemeye hiç kimse güç yetiremez. Araplar, muhkem yapılan ve çözülmesi mümkün olmayan sağlam akitler hakkında, "Bu muhkemdir!.." demektedirler. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ın tamamını muhkem diye vasfetmesinin manası budur.

Kur'ân'ın tamamının müteşabih olduğunu gösteren ise, اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ *"Allah, sözün en güzelini müteşabih ve mesânî bir*

kitap halinde indirdi" (Zümer, 23) âyetidir. Bunun manası, "güzellik bakımından Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmına benzer ve birbirini doğrular" demektir. Hak Teâlâ: *"Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer O, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki onun içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"* (Nisa, 82) âyetiyle de işte buna işâret etmektedir. Yani, "Onun bir kısmı bir kısmını nakzeder, fesâhat veya rekâkette söz birliği dağılırdı" demektir.

Kur'ân'ın bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşâbih olduğunu gösteren âyet ise, bizim şu anda tefsirini yaptığımız âyettir. Bu sebeple önce lügat bakımından "muhkem" ve "müteşâbih"in ne olduğunu; sonra da şeriât örfündeki manalarını tefsir etmemiz gerekir.

"Muhkem"e gelince: Araplar "Geri çevirdim, mâni oldum" manasında "اَحْكَمْتُ" ve "حَاكَمْتُ حَكَمْتُ" derler. Zâlimi zulmünden men ettiği için hâkime, "Hâkim" denilmiştir. Atın başkaldırmasını önlediği için, geme de "حَكَمَةُ اللِّجَامِ" denilmiştir. **Nehaî,** "اُحْكُمِ الْيَتِيمَ كَمَا تَحْكُمُ وَلَدَكَ" demiştir. Yani, "Çocuğunu kötülüklerden men ettiğin gibi yetimi de men et." **Cerîr** ise, "اَحْكِمُوا سُفَهَاءَكُمْ" demiştir. Yani, "Cahillerinize (sefihlerinize) mâni olun, onları engelleyin." Yine, "بِنَاءٌ مُحْكَمٌ" denilir. Yani, "Kendisine saldıracak kimseleri men edebilecek, muhkem ve sağlam bir yapı."... Uygun olmayan şeyleri engellediği için de "hikmet"e bu ad verilmiştir.

Müteşâbih Âyetler

"Müteşâbih" kelimesine gelince bu, iki şeyden birinin, zihni tefrik etmekten âciz bırakacak bir tarzda, diğerine benzemesidir. Nitekim Hak Teâlâ: إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا *"Çünkü bizce birçok inekler birbirine benzemektedir" (*Bakara, 70) cennet meyvelerinin vasfı hususunda, وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا *"Ve o, birbirinin benzerleri olarak onlara sunuldu"* (Bakara, 25) yani "görünüşleri aynı, tatları farklı olarak sunuldu" ve تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ *"Kalpleri birbirine ne kadar da benzemiş!.. "* (Bakara, 118) buyurmuştur. Yine, kişi iki şeyi birbirinden ayıramadığı zaman, "اِشْتَبَهَ عَلَيَّ الْأَمْرَانِ" denilmesi de böyledir. Helâl-haram demeyip ihlâl eden kimselere de (ashâbu'l-mahârîk), ashâbu'ş-şubeh (şüphe ashabı) denilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا اُمُورٌ مُتَشَابِهَاتٌ" (bir başka rivâyette de, "مُشْتَبِهَاتٌ" şeklindedir). *"Helâl bellidir; haram da bellidir. Bu ikisi arasında ise, şüpheli birçok şeyler vardır"*[81]

81 **Buhârî,** İmân, 30; **Müslim,** Musâkât 107-108 (3/1219-1220).

Sonra, insan, müteşâbih olan iki şeyi birbirinden ayırt etmede acze düşünce, -müsebbebe (neticeye) sebebin vasfını verme kabilinden olarak- kesin bir bilgiye ulaşamadığı şeyi insan "müteşâbih" diye niteler. Bunun bir benzeri de, "müşkil" kelimesidir. O, müşkil olduğu için, yani başkasının şekline girip, ona benzediği ve böylece de o ikisi birbirine benzeştiği için bu adla adlandırılmış; daha sonraysa, kapalılığı her ne kadar bu cihet itibariyle değilse bile, gizli ve kapalı olan her şeye, "müşkil" adı verilmiştir. Burada şöyle denilmesi de ihtimal dahilindedir: Müşkil, sabit olup olmadığı bilinemeyen, varlığı, akıl ve zihinde, yokluğuna müsavî ve ona müşabih olanı, birini diğerinden ayırt etmede ağır basan taraf bulunmayan şeye denir. Nitekim bilinmeyen, mâlûm olmayana da müteşâbih denir.

İşte, lügat itibariyle "müteşâbih" ve "muhkem" kelimelerinin tahkiki budur. Biz deriz ki:

İnsanlar, muhkem ve müteşâbih kelimelerinin tefsiri konusunda birçok açıklamalarda bulundular. Biz de, muhakkik ulemâdan ekseriyetin benimsemiş olduğu özet izahı zikredeceğiz.. Sonra da, diğer insanların bu konudaki görüşlerini anlatacağız.

Diyoruz ki:

Bir manayı ifâde için konulmuş (mevzû) olan lafız, bu manadan başkasına da ya muhtemeldir, ya da değildir. Eğer lafız bir manayı ifâde için vaz' olunmuşsa ve bu manadan başkasına da ihtimali yoksa, buna **"nass"** denilir.

Bu lafzın başka manaya da muhtemel olmasına gelince, bu durumda, lafzın iki manadan birisine ihtimali ya diğerine baskın ve üstün (râcih) olur, veya böyle olmayıp, iki manaya da ihtimali müsavi olur.

Eğer, lafzın iki manadan birisine ihtimali diğerine râcih, yani üstün olursa, bu lafız, râcihe nispetle **"zâhir"**, **"mercûh"**a, (kendisine üstün gelinilene) nispetle de **"müevvel"** olarak isimlendirilir.

Lafzın iki manaya da ihtimalinin müsavi olması haline gelince, lafız, ikisine nispetle **"müşterek"** belirtilmek suretiyle ikisinden birine nispetle de **"mücmel"** olarak isimlendirilir.

Yaptığımız bu taksime göre şu sonuç ortaya çıkmıştır: Lafız ya **"nass"** ya **"zâhir"**, ya **"müevvel"**, ya **"müşterek"**, ya da **"mücmel"** olur.

"Nass" ve **"zâhir"**e gelince, bunlar tercih konusunda müşterektirler. Ancak ne var ki "nass", başka manaya mâni olan râcihtir. **"Zâhir"** ise, başka

manaya mâni olmayan râcihtir. İşte bu ortak miktar, **"muhkem"** olarak isimlendirilmektedir.

Mücmel ve **müevvel**'e gelince bunlar, lafzın bu manaya delâletinin râcih olmadığı hususunda müşterektirler. **Mücmel,** her ne kadar râcih olmasa dahi, mercûh da değildir. **Müevvel** ise, ayrı bir delilin bulunması durumu müstesna, râcih olmasa bile mercûhtur. (İşte mücmel ile müevvel arasındaki) bu ortak hususiyet **"müteşâbih"** diye adlandırılmıştır. Çünkü anlayamamak, her iki kısımda da söz konusudur. Biz ise daha önce, ya bilinmeyen şeyin nefyi, zihnen o şeyin ispâtına benzediği için, yahut da kendisinde "teşâbüh"ün, benzeşmenin meydana geldiği lafız anlaşılmaz olduğu için, o şeyin **"müteşâbih"** diye isimlendirildiğini, böylece de "sebeb"in ismini "müsebbeb"e ıtlâk etmek suretiyle bu bilinmeyen şeye, "müteşâbih" lâfzının isim olarak verildiğini beyân etmiştik..

Muhkem ve müteşâbih hakkında son söz budur.

Sonra bil ki, lâfız iki mefhuma nispetle de müsavi olursa burada zihin duraksar. Meselâ, hem "hayz"a, hem de temizlik manasına gelebilen "اَلْقَرْءُ" kelimesinde olduğu gibi... Buradaki zorluk ve müşkillik, esas vaz' itibariyle lafzın iki manadan birisi hakkında "râcih", diğeri hakkında da "mercûh" olmasında; sonra da "râcih"in bâtıl, mercûhun da gerçek olmasındadır. Bunun Kur'ân'dan misâli, Cenâb-ı Hakk'ın: وَاِذَا اَرَدْنَا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ... *"Bir memleketi helak etmek istediğimiz vakit, onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarına emrederiz de, onlar orada itâattan çıkarlar, böylece de ilâhi söz onlar hakkında hak olur"* (İsrâ, 16) âyetidir. Bu âyetin zâhirine göre, onlar, itâattan çıkmakla emrolunmaktadırlar... Bu âyetin muhkemi ise, اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ *"Allah çirkin olanı emretmez"* (A'raf, 28) âyetidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerden nakletmiş olduğu, *"Onlar bir hayâsızlık yaptıklarında, "Biz atalarımızı da bunu yaparlarken bulduk, Allah bize bunu emretti"* (A'râf, 28) şeklindeki iddiâya bir reddiyedir. Cenâb-ı Hakk'ın, نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ *"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu"* (Tevbe, 67) âyeti de böyledir. **"Nisyân"** (unutmak) kelimesinin zahirî manası, "ilm"in zıddıdır. Buna göre, kelimenin (kâbûl edilen) mercûh manası da, terk etmektir. (Yani, "Allah da onlara lütufta bulunmayı bıraktı, terk etti demektir.) Bu hususdaki muhkem âyetler ise, وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا *"Senin Rabbin unutucu değildir"* (Meryem, 64) ve لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى *"Benim Rabbim ne şaşırır ne de unutur!.."* (Tâhâ, 52) âyetleridir.

Şunu bil ki, bu çok büyük bir mevzûdur. Diyeceğimiz şu ki, her bir mezhep sahibi, kendi mezhebine, görüşüne muvâfık âyetlerin muhkem, muârızının görüşüne muvafık âyetlerin de müteşâbih olduğunu iddiâ etmektedir. Meselâ **Mu'tezile,** Cenâb-ı Hakk'ın: فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ *"Dileyen iman etsin; dileyen kâfir olsun"* (Kehf, 29) âyetinin muhkem, وَمَا تَشَاؤُنَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّ عَالَمِينَ *"Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemeyince, siz de dileyemezsiniz"* (Tekvir, 29) âyetinin de müteşâbih olduğunu öne sürmektedir. Ehl-i sünnet ise, bunu tersine çevirir... Bundan dolayı bu konuda, kendisine müracaat edilecek olan bir kanunun tespit edilmesi gerekir.

Buna göre biz deriz ki: Lafız iki manaya ihtimalli olur; onun, bu manalardan birisine nispetle ihtimâli râcih, diğerine nispetle de ihtimâli mercûh olur ve biz de, lafzın manasını râcih olana hamleder de mercûh olana hamletmezsek, işte bu "muhkem"; eğer biz lafzı, mercûh olan manaya hamleder de râcih manaya hamletmezsek, işte bu da "müteşâbih" olur. Buna göre biz deriz ki, lafzı râcih olan manasından alıp mercûh olan manaya hamletmemiz için, mutlaka bu konuda ayrı bir delilin bulunması gerekir. Bu ayrı delil de, ya lafzî, ya da aklî bir delil olur.

Birinci kısım (lafzî delil): Biz deriz ki bu, bu iki lafzî delil arasında bir çelişki bulunduğu zaman hasıl olur. Bu iki delil arasında da bir çelişki bulunduğu zaman, diğerinin zâhirini gözetmek için, birinin zahirî manasını bırakmak, bunun aksinden daha evlâ değildir. Meğer ki şöyle denilsin: Bunlardan birisi, o manaya delâleti konusunda kat'î olur, diğeri ise kat'î olmazsa, işte bu durumda bir rüçhaniyet durumu meydana gelmiş olur. Veyahut da şöyle denilebilir: "Bunlardan her biri, her ne kadar râcih ise de, ne var ki onlardan birisi tercihe daha şayan (ercah) olursa, bu durumda bir rüçhaniyet sözkonusu olur. Ancak biz şöyle diyoruz: "Birinci durum bâtıldır; çünkü lafzî deliller kesinlikle kat'î olamazlar. Çünkü her lafzî delil, kelimelerin başka başka lehçelerdeki nakline, çeşitli sarf ve nahiv kurallarının nakline; müşterek, mecaz, tahsîs ve takdîr (izmâr) gibi hususların olmamasına ve naklî delil ile aklî delil arasında bir çelişkinin bulunmamasına dayanır. Bütün bunların meydana gelmesi ise, kat'î olmayıp zannîdir. Zannî olan şeye dayanan şeyin, zannî olması ise daha uygundur. Böylece, lafzî delillerin hiçbirinin kesin bir delil olamayacağı ortaya çıkmış olur.

İkinci kısma (aklî delil) gelince, şöyle denilebilir: İki delilden biri, diğerinden daha kuvvetlidir. Eğer, her ikisinde de aynı ihtimal söz konusu

ise, bu doğrudur; ancak, bu duruma göre lafzî delili zâhirinden alıp, mercûh olan manaya hamletmek zannî olur. Bu gibi şeylere ise, usûle dair (itikadî) meselelerde dayanmak câiz değildir. Aksine bu gibi delillere, fürû-ı fıkıh meselelerinde dayanılır. Böylece zikrettiğimiz bu husus ile, lafzı râcih olan manasından alıp mercûh olan manaya vermek, kat'î (itikadî) meselelerde caiz değildir. Ancak, lafzın zâhirinin imkânsızlığını ihsas ettirecek, aklî ve kat'î bir delilin bulunması durumu müstesna...

Biz kısaca şunu anlamış olduk ki, lafzı mercûh olan manasında kullanmak, zahirî manasına hamletmek mümkün olmadığı zaman caizdir. İşte bu durumda da, tevil yapmak gerekir. Böylece, lafzı râcih olan manasından alıp mercûh olan manasına hamletmenin, ancak râcih olan mananın aklen imkânsız olduğuna dair kat'î - aklî bir delilin olması durumunda mümkün olacağı ortaya çıkmış olur. Sonra, böyle bir delil bulunup, mükellef de, Allah'ın muradının, o lafzın zâhirinden murat edilen şey olmadığını anlarsa, bu durumda mükellef mercûh olan o mananın ne olduğunu bilmek zorunda değildir. Çünkü bunu bilmenin yolu ancak, bir mecâzı başka bir mecâza, bir tevili başka bir tevile tercih etmekle olur. Bu tercih ise, ancak lafzî bir delil ile mümkün olur. Lafzî deliller ise, yukarıda da açıkladığımız gibi zannîdirler; bilhassa, bir mercûh manayı başka bir mercûh manaya tercih etme hususunda kullanılan deliller son derece zayıf olur.. Bütün bunlar, ancak bir zannı ve zayıflığı ifâde ederler. Kat'î meselelerde bu gibi delillere dayanmak imkânsızdır.

Metot bakımından şu güçlü tahkikten, incelemeden dolayı, lafzı zahirî manasına hamletmenin imkânsız olduğuna dair kat'î delillerin bulunmasından sonra, tevîl suretiyle o lafzın manasını tayine çalışmak olmaz.. Bu konuda söyleyebileceğimiz şeyler, işte bunlardan ibarettir. Doğruluk ve hidâyete ileten Allah'tır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Muhkem ve Müteşâbih Hakkında Görüşler**

Âlimlerin muhkem ve müteşâbih hakkındaki görüşleri şunlardır:

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a)'tan nakledilen görüştür. O, şöyle demiştir: Muhkem âyetler, En'âm Sûresi'ndeki şu üç âyettir: *"De ki: "Gelin, üzerinize Rabbinizin neleri haram ettiğini ben okuyayım. O'na hiç bir şeyi ortak yapmayın. Anaya babaya iyilik edin. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de, onların da rızkını biz vereceğiz. Fuhşiyâtın açığına da, gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın haram ettiği cana kıymayın. İşte*

(Allah) size, aklınızı başınıza alasınız diye, bunları emretti. Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, o en güzel olanından başka bir suretle yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı tam ve doğru yapın. Biz, hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi teklif etmeyiz. Bir söz söylediğinizde, (hakkında konuşacağınız kimse) akrabanız dâhi olsa, adaleti gözetin. Allah'ın ahdini yerine getirin, işte (Allah) iyice düşünesiniz diye, size bunları emretti. Şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. (Başka) yollara tâbi olmayın. Sonra sizi O (Allah)'ın yolundan ayırır. İşte (Allah), ittika edesiniz diye, size bunları emretti" (En'am, 151-153). Müteşâbih âyetler ise, Yahudîlere müteşâbih gelen âyetlerdir. Bunlar, sûrelerin başlarında zikredilen hurûf-u mukattaadır. Çünkü Yahudîler, bu harfleri ebced hesabına göre manalandırıyor ve bunlardan ümmet-i Muhammed'in ömrünün ne kadar olacağını çıkarmak istiyorlardı. İşte bu nedenle, iş onlara karışık gelmiş ve müteşâbih olmuştur.

Ben de derim ki: Allah tarafından olan mükellefiyetler iki kısma ayrılır. Bunların bir kısmı, şeriatlerin değişmesi ile değişmesi câiz olmayanlardır. Meselâ, Allah'a itaat etmeyi, zulüm, yalan, cehalet ve haksız yere adam öldürmekten kaçınmayı emretmek gibi... Bir kısmı ise, şeriatlere göre değişen mükellefiyetlerdir. Meselâ, namazların sayısı, zekâtın miktarı, alış-veriş, nikah ve benzeri şeylerin şartları gibi... Buna göre birinci kısım, **İbn Abbas**'a göre muhkem diye adlandırılan kısımdır. Çünkü En'âm Sûresi'ndeki üç âyet, bu kısmı kapsamaktadır.

Müteşâbih'e gelince bu, bizim mücmel diye adlandırdığımız şeydir. Bu da, aynı anda iki ayrı manaya delâlet eden lafızdır. Çünkü bu lafızların, kendisiyle tefsir edilebildiği bütün manalara delâletleri, mütesaviyen olup, ayrıca bir delil ile olmamaktadır. Nitekim biz bu hususu, Bakara Sûresi'nin başında özetle açıklamıştık...

İkinci görüş: Bu da **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edilmiştir. Bu görüşe göre **Muhkem, nâsih** olan; **müteşâbih** ise **mensûh** olan âyetlerdir.

Üçüncü görüş: Esamm şöyle demiştir: **"Muhkem,** delâleti açık ve sarih olandır. Meselâ, Allahu Teâlâ'nın, mahlûkatı yaratmasıyla alâkalı olarak şu âyetlerde bildirdiği şeyler gibi... *"Sonra, nutfeyi de alaka haline getirdik" (*Mü'minûn, 16); *"Canlı olan her şeyi sudan yarattık"* (Enbiya, 30) ve, *"Gökten bir su indirdi de, o su ile, size rızık olmak üzere, (çeşitli) meyveler bitirdi"* (Bakara, 22). **Müteşâbih** ise, bilinip ortaya konulabilmesi için, düşünüp tefekkürde bulunmaya ihtiyaç gösteren şeydir. Meselâ Cenâb-ı

Hakk'ın, insanlar toprak olduktan sonra, onları yeniden dirilteceğine dair hükmetmesi gibi... Eğer onlar, bu hususu iyice tefekkür edip düşünürler ise, onlara göre müteşâbih olan, muhkem hale gelir. Çünkü ilk başta yaratmaya kâdir olan, onu tekrar yaratmaya da kâdirdir."

Bil ki, **Esamm**'ın bu sözü fazla açık değildir. Çünkü eğer o, "muhkem, delilleri açık olandır" sözüyle muhkemin, lafzının manasına olan delâleti belli ve râcih olan şey olduğunu; müteşâbih'in ise, böyle olmayan şey olduğunu ve bunun da ya denk olan mücmel, yahut da mercûh olan müevvel (el-müevvelü'l-mercûh), (el-mücmelu'l-mütesâvî) diye iki kısma ayrıldığını kastediyorsa, bu, bizim daha önce zikretmiş olduğumuz hususdur. Eğer bu ifâdesi ile muhkemin, delilsiz olarak manasının doğruluğu bilinen şey olduğunu kastediyorsa, bu durumda "muhkemin manası: "Aklın zarurî olarak doğruluğunu bildiği şey"; müteşâbih'in manası ise: "Aklın delile dayanarak doğruluğunu bildiği şey" demek olur. Buna göre Kur'ân'ın tamamı müteşâbih olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra nutfeyi de alaka haline getirdik" (*Mü'minûn, 16) âyeti, doğruluğunun bilinmesi hususunda aklî delillere ihtiyaç duyulan bir hususdur. Tabiatcılar bunun sebebinin ya tabiatlar ve mevsimler (fusûl), yahut yıldızların tesirleri, ya da dört ana maddenin birleşme ve kaynaşma özellikleri olduğunu söyler. Keza ölümden sonra diriltilme ve haşrolunmanın ispatı bir delile muhtaç olduğu gibi, o olayların Allahu Teâlâ'ya isnat edilmesi de bir delile muhtaçtır.

Esamm şöyle diyebilir: "Bu şeylerin hepsi bir delile muhtaç ise de bunlar, bir taraftan mukaddimeleri -nâdir istisnâlar dışında-, hatalardan emin olunacak şekilde, tertipli ve açık olması itibariyle hakkındaki delil zâhir olan, diğer taraftan hakkındaki delil gizli, mukaddimeleri hem çok, hem de tertipsiz olan diye iki kısma ayrılıp birinci kısma muhkem, ikinci kısma ise müteşâbih denir.

Dördüncü görüş: İster açık bir delil ile olsun, ister gizli bir delil ile olsun, bilinebilen her şey muhkem, bilinmeyen her şey de müteşâbihtir. Meselâ, kıyametin ne zaman kopacağını, insanların sevap veya cezalarının miktarını bilmek gibi.. Bunun bir benzeri, Allahu Teâlâ'nın, *"Sana kıyametin ne zaman demir atacağını sorarlar"* (A'raf, 187) âyetidir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Müteşâbihlerin Bulunmasındaki Faydalar**

Kur'ân-ı Kerim'in bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşâbih olmasının faydaları hakkındadır. Bil ki, bazı inkârcılar, Kur'ân-ı Kerim'i,

müteşâbih âyetler ihtiva ettiği için tenkit etmiş ve şöyle demişlerdir: "Siz diyorsunuz ki mahlûkatın bütün mükellefiyetleri kıyamet kopuncaya kadar, bu Kur'ân'a bağlıdır. Ama biz, değişik görüşlerdeki herkesin, kendi görüşünü ispat için Kur'ân'a tutunduğunu görüyoruz. Meselâ Cebriye, Allahu Teâlâ'nın: *"Halbuki biz, o Kur'ân'ı iyice anlayabilmelerine mâni olmak için yüreklerinin üstüne perdeler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk"* (En'âm, 25) gibi cebri ifâde eden âyetlere tutunurken, Kaderiyye (kaderi inkâr edenler), "Hayır, bu kâfirlerin fikridir. Nitekim Allahu Teâlâ bu sözü, kınama siyakında olarak şu âyette kâfirlerden nakletmektedir: *"O (kâfir)ler dediler ki: "Bizi davet edip durduğun (îmana) karşı kalplerimiz örtü içindedir ve kulaklarımızda ağırlık vardır"* (Fussilet, 5); *"Kalplerimiz perdelidir"* dediler (Bakara, 88).

Yine âhirette Allah'ın görüleceğine inanan kimseler, *"O gün yüzler vardır, pırıl pırıldır. Rablerine bakarlar"* (Kıyame, 22-23) âyetine tutunurken; rü'yetullahı kabul etmeyenler de, *"O'na gözler erişemez"* âyetine tutunur. Allah için yönü (ciheti) kabul edenler, *"Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar"* (Nahl, 50) ve *"Rahman (Allah) arşı istilâ etti"* (Tâhâ, 5) âyetlerine; kabul etmeyenler ise, *"O'nun benzeri gibisi (dahi) yoktur"* (Şûra, 11) âyetine tutunurlar. Sonra bu gruplardan her biri mezhebine uygun gelen âyetleri muhkem, uygun gelmeyen âyetleri ise, müteşâbih diye adlandırmıştır. Çoğu kez, bunların birini diğerine tercih işi, çok kapalı tercihlere ve zayıf izahlara dayanır. Binâenaleyh hakîm olan Allah'a, kıyamete kadar dinin her hususunda kendisine başvurulacak bir merci olan bu kitabını, böyle kılmış olması nasıl yakışır? O, kitabını böyle müteşâbihlerden uzak, açık ve net kılmış olsaydı, maksadın meydana gelmesine daha uygun olmaz mıydı?"

Bil ki müteşâbihin faydaları hususunda âlimler birçok izahlar yapmışlardır:

1- Müteşâbih bulunduğu zaman, hakka ulaşmak daha zor ve güç olur. Güçlüğün fazla oluşu, daha çok sevabı gerektirir. Nitekim Allahu Teâlâ: *"Yoksa siz, Allah içinizden savaşanları belli etmeden ve sabredenleri belli etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmran, 142) buyurmuştur.

2- Eğer Kur'ân'ın bütünü muhkem olsaydı, o zaman ancak bir tek mezhebe uygun düşerdi ve onun açık beyânı bu tek mezhebin dışındaki bütün mezhepleri bâtıla çıkarırdı. Bu da çeşitli mezhep sahiplerini onu kabulden

ve onun üzerinde tefekkürden uzaklaştıran şeylerden olurdu. Halbuki Kur'ân'dan istifâde, ancak hem muhkem, hem müteşâbih âyetleri ihtivâ ettiği zaman hasıl olur. Bu durumda her görüş ve mezhep sahibi, görüş ve mezhebini güçlendirecek, sözüne kuvvet verecek şeyi o Kur'ân'da bulmayı arzu eder. O zaman da bütün mezhep sahipleri onun üzerinde tefekkür ve teemmül etmeye gayret eder. Bu tefekkür ile (düşünme) teemmülü (incelemeyi) iyice yapınca, muhkem âyetler, müteşâbih olanların müfessiri olur ve bu yolla bâtıl yolda olanlar yanlışlarından kurtulup hakka ulaşırlar.

3- Kur'ân-ı Kerim hem muhkem, hem de müteşâbih âyetleri ihtiva ettiği zaman bu, onun üzerinde düşünen kimseyi, aklın delâlet ve yardımına muhtaç eder. O zaman da insan taklitçilik karanlığından kurtulur ve istidlâl ile delilin ışığına ulaşır. Fakat bütün Kur'ân muhkem olsaydı, aklî delillere tutunmaya ve başvurmaya ihtiyaç duyulmazdı. O zaman ise insan, cehâlet ve taklit içinde kalırdı.

4- Kur'ân-ı Kerim hem muhkem, hem de müteşâbih âyetler ihtiva ettiği için, insanlar onun te'vil ve tefsir yolları ile bazı âyetlerinin diğer bazısına tercihi yollarını öğrenmeye muhtaç oldular. Bunları öğrenme işi de, nahiv, lügat ve fıkıh usûlü gibi birçok ilimleri elde etmeye bağlı olmuştur. Eğer durum böyle olmasaydı, insan bu birçok ilmi elde etme ihtiyacı hissetmezdi. Kur'ân'da bu müteşabihlerin yer alması, işte bu büyük faydalardan dolayı olmuştur.

5- Bu, bu konudaki en kuvvetli ve önemli sebeptir: Kur'ân, avâm -havas, âlim-, câhil bütün insanlar için bir daveti ihtiva etmektedir. Avâm'ın karakteri, işlerin çoğunda hakikatleri idrâk etmekten kaçınır. Bundan dolayı daha başlangıçta avâmdan birisi, cisim olmayan, mekan tutmayan ve işaretle gösterilmeyen bir varlıktan haber verildiğini duyduğunda, o, bunun aslında olmadığını, "yok" olduğunu zanneder ve böylece ona kulak asmaz. Binâenaleyh en faydalı olan şekil, hayal ve tasavvur ettikleri şeylerin bir kısmına uygun düşecek ifâdelerle avama hitap olunmasıdır. Bu ifâde tarzının, işin asıl hakikatine delâlet eden unsurlarla da ihtiva etmesi gerekir. Birinci kısım, -ki bu avâmın daha işin başında hitap olundukları şeylerdir- müteşâbihat; ikinci kısım -ki bu da onlar için işin sonunda anlaşılan şeylerdir- muhkemat babından olmuş olur. Bu konuda bizim derleyip sunabildiğimiz şeyler bunlardır. Allah, muradının ne olduğunu en iyi bilendir.

Bu konuları iyice kavradığına göre, biz yine tefsire dönelim:

Hak Teâlâ'nın: هُوَ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ *"Sana kitabı indiren O'dur"* âyetindeki "Kitap"tan murat Kur'ân'dır.

Allah: مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ *"Onda bir kısım âyetler muhkemdir"* buyurmuştur. Muhkem de, manaları ya aklî kesin delillerle kuvvetlendirilmiş olur ki, bu kat'î meselelerde söz konusudur; yahut da manaları kendisinden daha güçlü muârız delillerden hâlî olur.

Sonra Hak Teâlâ: هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ *"Ki bunlar kitabın anasıdır"* buyurmuştur. Bu hususta iki soru vardır:

Kitabın Esası Muhkem Âyetlerdir

Birinci soru: Muhkemin, müteşâbih âyetin anası olması ne demektir?

Cevap: Arapçada "Ümm" (ana), bir şeyin kendisinden meydana geldiği asıl ve temel demektir. Muhkem âyetler, zatları gereği manaları anlaşılır olup, müteşâbih âyetler de ancak muhkem yardımı ile anlaşılır olunca, şüphesiz muhkem, müteşâbihin anası gibi olmuş olur. Şöyle de denilmiştir: İncil'de "Baba" lafzı şu şekilde geçmiştir: İncil'de, "Mahlûkatın kendisi sebebi ile ayakta durduğu, diriltilinceye kadar mahlukatın kendisi sebebi ile sâbit olacağı eşyayı yaratan kadîm Allah..." şeklinde bir tabir yer alır. Böylece İncil, bu manayı -oğulun babasından meydana gelmesi cihetiyle- "baba"lık mefhumu ile ifâde etmiştir. Ama sonra tercümede, velâdet doğurtma cihetiyle olan (biyolojik) babalık vehmi veren bir ifâde kullanılmıştır. Böylece Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın evlât edinmesi olacak şey değildir"* (Meryem, 36) âyeti muhkem olmuş olur. Çünkü bunun manası kesin aklî delillerle de kuvvet bulmuştur. Hak Teâlâ'nın, *"İsâ, yalnızca Allah'ın peygamberi ve kelimesidir. Onu Meryem'e atmıştır. O Allah tarafından bir ruhtur"* (Nisa, 171) âyeti ise, anlaşılması için muhkem âyetlere başvurulması gereken müteşâbih âyetlerden olmuş olur.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin "Kitab'ın anaları" dememiş de *"Kitab'ın anası"* demiştir?

Cevap: Muhkem âyetlerin hepsi tek bir şey, müteşâbihin tamamı da diğer bir şey gibidir. Birisi diğerinin anasıdır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Meryem'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık"* (Mü'minûn, 50) âyetidir. Allahu Teâlâ burada, "iki âyet kıldık" dememiştir. Hak Teâlâ, bu ikisinin tek bir âyet olması manasında, böyle demiştir. İşte burada da böyledir.

"اُخَرُ" Kelimesinin Husûsiyyeti

Daha sonra Cenâb-ı Allah: وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ *"Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir"* buyurmuştur. Müteşâbihâtın ne olduğunu anladın. Buradaki, "اُخَرُ" lafzına gelince, bunun hakkında **Halil** ve **Sibeveyh** şöyle demişlerdir:" "اُخَرُ" kelimesi sadece bir yönden, diğer ism-i tafdillerden farklıdır. Çünkü bu kelime "اُخْرٰى" kelimesinin çoğuludur. "اُخْرٰى" ise, "اٰخَرُ" lafzının müennesidir. "اٰخَرُ" da, "اَفْعَلُ" vezni üzeredir. Bu vezin üzere olan (yani ism-i tafdil), "مِنْ" veya harf-i tarif ile kullanılır. Ve, زَيْدٌ اَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو "Zeyd, Amr'dan efdaldir" veya زَيْدٌ الْاَفْضَلُ "Zeyd, efdal (en üstün)dür" denilir. Buna göre "اَفْعَلُ" konusunda lam-ı tarif "مِنْ" harf-i cerrine tabidir. Buna kıyasen زَيْدٌ اٰخَرُ مِنْ عَمْرٍو "Zeyd, Amr'dan daha başkadır" veya زَيْدٌ الْآخَرُ "Başka Zeyd" denilir. Ne var ki nahiv âlimleri, "مِنْ" harf-i cerri'ni bu bâbdan hazfetmişlerdir. Çünkü bu kalıbın bizzat lafzı, "مِنْ" harf-i cerri'nin manasını gerektirir. İşte bundan dolayı onlar, lafzın bu delâletiyle yetinerek, "مِنْ" harf-i cerri'ni kullanmamışlardır. Harf-i tarif olan elif-lâm "مِنْ" harf-i cerri'ne tâbi olur, böylece elif-lâm da düşer. Bu kelimenin elif-lâm'sız kullanılması caiz olunca, "آخَرُ" şeklini alır. Buna göre "اُخَرُ" kelimesi, onun çoğulu olmuş olur. Böylece bu lafız, cemi ve müfredinde elif-lâm'ın düşmesi konusunda, benzerlerinin hükmünü almamış olur.

Kalplerinde Eğrilik Bulunanlar

Sonra, Cenâb-ı Hak: فَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ *"Kalplerinde eğrilik bulunanlara gelince"* buyurmuştur. Bil ki, Allahu Teâlâ, kitâbı Kur'ân-ı Kerim'in muhkem ve müteşâbih diye iki kısma ayrıldığını beyan edince, kalplerinde eğrilik bulunanların, Kur'ân'ın ancak müteşâbih âyetlerine tutunacaklarını bildirmiştir. "الزَّيْغُ" kelimesi, "haktan sapmak ve dönmek" anlamına gelir. Meselâ: "زَاغَ - يَزِيغُ - زَيْغًا" denilir ki, bu "مَالَ - يَمِيلُ - مَيْلًا" "saptı - sapıyor- sapmak" anlamındadır. Âlimler, Hak Teâlâ'nın, فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ *"Kalplerinde sapıklık vardır."* ifâdesiyle, kimlerin murat edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Rebî şöyle der: "Bu kimseler, **Necrân** heyetidir. Çünkü onlar **Hz. İsa** hakkında, Hz. Muhammed (s.a.s) ile tartıştıklarında şöyle demişlerdi: "İsâ, Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir rûh değil midir?" Allah'ın Resulü de, "Evet!" deyince, onlar, "Bu bize kâfidir" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi. Daha sonra ise, *"Muhakkak ki İsa'nın hâli de, Allah nezdinde, Âdem'in hâli gibidir"* (Âl-i İmran, 59) âyetini inzal etti..."

Kelbî ise bunların Yahudîler olduğunu söylemiştir. Çünkü Yahudîler, bu ümmetin ömrünün ne kadar olacağını öğrenmek istemişler ve bunu da, sûrelerin başında bulunan hurûf-i mukattaadan çıkarmak istemişlerdir.

Katâde ve **Zeccâc** ise, bu kimselerin, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyet-i kerimenin sonunda, *"Halbuki onun te'vilini, Allah'tan başkası bilemez"* buyurmuştur. Burada söz konusu olan, kıyametin kopma zamanından başkası değildir.. Çünkü Cenâb-ı Hak bu vaktin bilgisini, bütün canlılardan, hatta melekler ve peygamberlerden (a.s) dahi gizlemiştir.

Muhakkik ulemâ ise şöyle demektedir: Bu ifâde, bâtıla sarılan ve kendi bâtılı için müteşâbihle ihticâc eden herkese şâmildir. Çünkü lâfız "âmm" (umûmî) bir lafızdır. Sebebin hususî olması, lafzın umûmiliğine mani değildir. Bu tabire, kendisinde bir karışıklık ve iltibâs bulunan her husus dahildir. Allah'ın, Resûlû Hz. Muhammed'e yardım edeceğine dair va'diyle, kâfirlere azap edeceğine dair vaîd ve tehdidi de böyledir. Nitekim kâfirler, *"Bize, Allah'ın azabını getir!"* (Ankebût, 29), *"Bize kıyamet gelmeyecek"* (Sebe', 3) ve, *"Bize melekler gelmeli değil miydi?.."* (Hicr, 7) demişler, böylece de itikat bakımından zayıf olan kimselerin akıllarını karıştırmışlardır. Yine bu ifâdenin muhtevasına, "Müşebbihe"nin, اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahman Arşa istivâ etti"* (Tâhâ, 5) buyruğu ile bulundukları istidlâl de dahildir. Çünkü aklın açık delâletiyle şu gerçek sabittir: Bir mekânda bulunan her şey, küçüklük bakımından ya bölünmeyen bir cüz gibi olur, ki bu ittifakla bâtıldır; yahut da o şey o cüzden daha büyük olur, böylece de o şey bölünen bir mürekkep nesne olur.. Her mürekkep ise, mümkin ve muhdesdir.. İşte bu açık delil ile, Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunmasının imkânsızlığı ortaya çıkar. Böylece de, Hak Teâlâ'nın: *"Rahman olan Allah Arş'a istivâ etti"* (Tâhâ, 5) buyruğu müteşâbih bir ifâde olmuş olur. Buna göre kim bu âyetle istidlâlde bulunursa, böylece o kimse müteşâbihe tutunmuş olur.

Mu'tezile'nin, fiili tamâmiyle kula nisbet etme hususundaki delillerin zâhirleriyle istidlâl etmeleri de böyledir. Çünkü aklî delille, fiilin sudûru, bir sebebin bulunmasına dayandığı; o sebebin de Allah'tan olduğu, yine, ne zaman böyle olursa, sebep bulunduğunda fiilin meydana geleceği, sebep bulunmadığında da fiilin meydana gelemeyeceği sabit olunca, işte bu durumda fiili tamamiyle kula nisbet etmek bâtıl ve her şeyin Allah'ın kaza, kader ve meşîetiyle olduğu sâbit olur. Böylece de **Mu'tezile**'nin delillerin

zâhirine tutunarak yapmış oldukları bütün istidlâller, müteşâbihat ile yapılan istidlâl olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kat'î delillerden yüz çevirip, işi delillerin zayıf olan zahirlerine hasreden bu kimselerin, kalplerinde haktan bir sapma bulunduğu ve bâtılı yerleştirmek istedikleri için müteşabihatlara tutunduklarını beyân etmiştir.

Bil ki, dünyada sen, her grubun kendi görüşüne uygun olan âyetleri muhkem; muhaliflerinin mezhebine uygun düşen âyetleri de müteşâbih olarak isimlendirdiğini görürsün.. Bu iş böyledir.. **Cübbaî**'ye bir baksana.. Çünkü o, "Allah'a zulmü, yalanı ve "mâlâ yutâkı" nisbet eden "Mücebbire", müteşâbihatla istidlâl eden kimselerdir" demektedir.

Ebu Müslim el-İsfehanî ise şöyle demiştir: "Fitneyi isteyen sapık kimse, dalâl âyetleriyle ilgilenen ve bunları, Allahu Teâlâ'nın, *"Sâmiri onları saptırdı"* (Tâhâ, 85); *"Firavn, kavmini saptırdı, doğru yola iletmedi"* (Tâhâ, 79) ve *"(Allah) onunla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz"* (Bakara, 26) âyetleri ile beyân ettiği muhkem âyetlere başvurup onları tefsir etmeyen kimsedir. Yine onlar Hak Teâlâ'nın, *"Bir memleketi helâk etmek istediğimiz zaman, onun ni'met ve refahtan şımarmış elebaşlarına emrederiz de orada itaatten çıkarlar"* (İsra, 16) âyetini, "Allahu Teâlâ onları helâk etmiş, fâsık olmalarını istemiş ve mahlûkâtını helâk etmek için sebep aramıştır" diye tefsir etmişlerdir. Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Allah size kolaylık diler, güçlük istemez"* (Bakara, 185) ve *"Allah size açıkça bildirmek ve size hidâyet etmek ister"* (Nisa, 26) buyurmuştur. Yine onlar, Hak Teâlâ'nın, *"Biz, âhirete inanmayanların amellerini kendilerine süslü gösterdik de onlar şaşırıp kalıyorlar"* (Neml, 4) âyetini, "Allahu Teâlâ'nın onlara şaşkınlığı süslü göstermesi, böylece de onların Kur'ân'daki hükümleri bozmalarıdır" diye tefsir etmişlerdir. Bu tıpkı Cenâb-ı Allah'ın: *"Bir kavm, özlerindeki (güzel hal ve ahlâkı) değiştirip bozmadıkça, Allah da onların (halini) değiştirip bozmaz"* (Ra'd, 11) ve *"Biz, ahâlisi zâlim olan memleketlerden başkasını helâk etmeyiz"* (Kasas, 59) âyetleri gibidir. Hak Teâlâ, *"Onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler"* (Fussilet, 17); *"Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faydasına bulmuş olur"* (İsrâ, 15) ve *"Fakat Allah, size imanı sevdirdi, onu kalplerinizde süsledi"* (Hucurât, 7) buyurmuştur. O hâlde, daha nasıl Allah şaşkınlığı süslü gösterir." İşte **Ebû Müslim**'in söyledikleri bunlar... Onun niçin kendi mezhebine muvafık görünen âyetlere muhkem, muvafık olmayan âyetlere de müteşâbih hükmünü vermiş olduğunu keşke bilseydim! Ve yine keşke, niçin kendi mezhebine muvafık olan âyetleri zâhirine göre,

muvafık olmayan âyetleri de zâhirinden çevirerek aldığını bilseydim! Malumdur ki bu durum ancak, açık aklî delillere başvurmakla tamamlanır.

Aklî deliller, **Mu'tezile**'nin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü onlara göre, bir müreccih olmaksızın, iki fiilden birincisini Allah'ın yapıp, ikincisini yapmadığını kabul etmek icap eder. Bu ise sâniin olmadığını bildirmek demektir. Bu da ancak şunu kabul etmekle mümkündür: "Kuldan sadır olan mükemmel düzenli iş, onu yapanın, onu bilmesine delâlet etmez." İşte bu durumda da, bir muhassis (seçici) olmaksızın, -ne daha fazla, ne daha noksan olmamak üzere- tam o belli rakamın seçildiğini söylemek gerekir ki, bu da sanii (yapanı) kabul etmemek demektir.

Bundan aynı zamanda muhkem bir fiilin sâdır olmasının, onu yapanın âlim olduğuna delâlet etmeyeceği neticesi de çıkar. O takdirde de Allahu Teâlâ'nın fiillerinin sapasağlam ve muhkem olmasından, Allah'ın âlim olduğuna istidlâlde bulunma kapısı kapanmış olur. Şâyet göklerdeki ve yerdeki bütün canlılar bu delillere karşı birleşseler, yine de bu delilleri reddedemezler. İşte bu apaçık aklî deliller ortaya çıkınca, akıllı bir kimsenin kaza ve kadere delâlet eden âyetleri müteşâbih sayması nasıl câiz olur? Bu anlattıklarımızdan, insanların nezdinde her zaman geçerli olan kanunun, kendi mezheplerine muvafık olan âyetlerin muhkem, muhalif olan âyetlerin de müteşâbih olarak kabul edilmesi olduğu meydana çıkmaktadır.

İnsaflı olan muhakkik âlim, âyetlerdeki bu işi üç kısma ayırır:

a) Zâhiri, aklî delillerle sağlamlaşan âyetler. İşte gerçek muhkem âyet budur.

b) Zâhirî manalarının imkânsız olduğuna dâir kat'î deliller bulunan âyetler. İşte Allahu Teâlâ'nın muradının, onun zâhirinden başka bir mana olduğuna hükmettiğimiz âyetler bunlardır.

c) Ne sübûtu, ne de nefyi hususunda hakkında böyle deliller bulunmayan âyetlerdir ki, böylesi âyetlerin hakkı, onlarda tevakkuf etmektir. O zaman böyle bir ifâde, "hakkındaki durumun karışması ve iki taraftan birisinin diğerinden ayrılamaması" manasında müteşâbih olmuş olur. Fakat ağır basan zanna göre, bu ifâde ve âyetler zâhirlerine göre hamledilirler. İşte bu konuda söyleyebileceklerim bunlardan ibarettir. Allahu Teâlâ, muradını en iyi bilendir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, sapık kimselerin müteşâbih âyetlere tâbî olduklarını açıklayınca, bu konuda iki gayelerinin olduğunu beyân etmiştir:

Birincisi, "sırf fitne aramak için...", **İkincisi de,** "Onun te'viline yeltenmek için.." ifâdesi ile gösterilmiştir.

Birinci gayeleri, fitne çıkarmaktır. Bil ki, "fitne" Arapça'da, "bir şeyde çok aşırı davranıp ifrata düşmek" anlamına gelir. Meselâ: "فُلَانٌ مَفْتُونٌ بِطَلَبِ الدُّنْيَا" Yani, "falanca dünyayı talep etme hususunda aşırı gitti ve ölçüyü kaçırdı" denilir. Müfessirler, bu "fitne" kelimesinin tefsiri hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:

a) **Esamm** şöyle demiştir: "Onlar, din hususunda böyle müteşâbih meseleleri kurcalayınca, dinî meselelerde birbirine muhalif düşmüşlerdir. Bu da birbirleriyle savaşmalarına ve karışıklıkların çıkmasına sebebiyet vermiştir. İşte burada bahsedilen fitne budur.

b) Bu müteşâbih âyetlere tutunmak, tutunanın kalbine bid'atı ve bâtıl düşünceyi yerleştirir. Böylece de o kişi, bu bâtıl fikre meftûn olur. Hep onunla ilgilenir ve hiçbir şekilde bundan geri durmaz.

c) Dinde fitne, dinden sapmaktır. Malumdur ki, din konusundaki fitne ve fesâttan daha büyük bir fitne ve fesat yoktur.

İkinci gayeleri, müteşabihleri te'vile yeltenmeleridir. Bil ki, **"te'vil"** kelimesi, tefsir etme ve açıklama manasındadır. Kelimenin Arapça'daki asıl manası, "kendisine başvurulan mercî ve dönülüp varılan yer" şeklindedir. Bu, "İş o hale varıp döndü" anlamında söylediğin "آلَ الْأَمْرُ إِلَى كَذَا" şeklindeki ifâdeden alınmıştır. Bir şeyi, başka bir hale dönderip getirdiğinde, "أَوَّلْتُهُ تَأْوِيلًا" dersin. İşte bu "te'vil" kelimesinin lügat manasıdır.

Daha sonra "tefsir" de te'vil diye isimlendirilmiştir. Cenâb-ı Allah, *"Sana sabredemediğin şeylerin te'vilini haber vereceğim.."* (Kehf, 78) ve *"Bu hem hayırlı, hem de te'vil olarak daha güzeldir"* (Nisa, 59) buyurmuştur. Bu, lafzın kendisine dönüp vardığı manayı haber vermektir. Bil ki, âyette geçen te'vilden murat şudur: Onlar, Allah'ın kitabında hakkında bir delil ve bir açıklama bulunmayan bir tefsire yöneliyorlar. Meselâ, kıyametin ne zaman kopacağını, her itaatkâr insanın sevâbının ve her isyankâr kulun günahının miktarının ne kadar olduğunu araştırırlar. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu kalplerinde eğrilik bulunan insanlar, müteşâbih âyetleri iki şekilde tefsir ederler:

a) Onları, gerçek manasının dışında bir manaya hamlederler. Âyetteki *"Sırf fitne aramak için"* ifâdesinden murat budur.

b) Müteşâbih âyetlerden, delili olmayan hükümler çıkarırlar. Âyetteki *"Onun te'viline yeltenmek için..."* ifâdesinden murat da budur."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu kalplerinde eğrilik olanların yolunu ayıplama hususunda daha fazlasını söyleyerek, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللهُ *"Halbuki onun te'vilini Allah'tan başkası bilemez"* buyurmuştur. Bu noktada âlimler ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu söz burada tamamlanmaktadır. Peşi sıra gelen "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" buyruğunun başındaki vâv harfi, vâv-ı ibtidâiyyedir." Bu görüşe göre, müteşâbih âyetlerin manasını ancak Allahu Teâlâ bilir. Bu, **İbn Abbas, Hz. Aişe, Mâlik b. Enes** (r.ahm) ile **Kisâî, Ferrâ** ve **Mu'tezile**'den **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin görüşüdür. Bizce de, tercihe şâyan görüş budur.

2- "Bu söz, "...وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" kısmı ile birlikte tamamlanmaktadır." Bu görüşe göre, müteşâbih âyetlerin manasını bilme, Cenâb-ı Allah için söz konusu olduğu gibi, ilimde derinleşmiş olanlar için de söz konusudur. Bu, **İbn Abbas, Mücâhid, Rebî b. Enes** ve çoğu kelâmcılardan rivâyet edilen bir görüştür.

Müteşâbihlerin Manasını Yalnız Allah Bilir

Birinci görüşün doğruluğuna birçok hüccet delâlet eder:

Birinci hüccet: Lafzın râcih bir manası olup, sonra da ondan daha kuvvetli bir delil bu râcih zâhirî mananın murat edilmediğine delâlet edince, biz Allah'ın muradının, bu hakikî mananın mecâzlarından birisi olduğunu anlarız. Mecâzlarda ise bir çokluk vardır. Bu birçok ihtimalden birisini diğerine tercih, ancak lügavî tercihler ile olabilir. Lügâvî tercihler ise ancak zayıf bir zan ifâde edebilirler. Mesele, kat'î ve kesin olmayı gerektiren bir mesele olunca, zayıf zannî delillere göre konuşmak câiz değildir. Bunun misâli şudur: Cenâb-ı Hak, *"Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) buyurmuştur. Sonra ise, bu âyetin tefsiri esnasında zikrettiğimiz beş delil ile açıkladığımız üzere, böylesi mükellefiyetlerin bulunduğuna kesin delil vardır. Biz böylece anlıyoruz ki, Allahu Teâlâ'nın muradı, bu âyetin zâhirinin delâlet ettiği mana değildir. Binâenaleyh âyetin lafzını, mecâzi manalarından birisine hamletmek gerekir.

Mecâzlarda ise birçok ihtimal söz konusudur. Bu ihtimallerden birisini diğerine tercih, ancak lügavî tercihlerle olur. Lügâvî tercihler ise, zayıf bir zan ifâde eder. Âyetteki mesele, zannî meselelerden değildir. Bundan dolayı, bu hususta zannî delillerle konuşmanın bâtıl olması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, *"O Rahman Arşı istiva etmiştir"* (Tâhâ, 5) buyurmuştur. Deliller, ilâhın bir mekânda olmasının imkânsızlığını göstermektedir.

Böylece anlıyoruz ki, Allahu Teâlâ'nın bu âyetten muradı, âyetin zâhirinin ifâde ettiği mana değildir. Ancak ne var ki bu lafzın birçok mecâzî manaları vardır. O lafzı bu muhtemel mecâzî manalardan birisine hamletmek zannî olan lügâvî tercihlerle olur. Allah'ın zatı ve sıfatları hususunda zan ile konuşmak, Müslümanların icmâsı ile câiz değildir. Bu delil, bu meselede kât'î bir delildir. Taassuptan uzak olan bir kalp bu delili kabul eder ve bozulmamış fıtrat bunun doğruluğuna şâhittir. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

İkinci hüccet: Bu âyetten önceki ifâde, müteşâbihin te'viline yeltenmenin kınanmış olduğuna işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve onun te'viline yeltenmek için, onun müteşâbih olanına tâbi olur"* buyurmuştur. Eğer müteşâbihi te'vile yeltenmek câiz olsaydı, Allahu Teâlâ bunu zemmetmezdi.

Buna göre şâyet, "Bundan maksadın, kıyametin vaktini araştırma olması niçin câiz olmasın? Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kıyametin demir atmasının ne zaman olacağını sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabbimin nezdindedir"* (A'râf, 187) buyurmuştur. Yine âyette bahsedilen şeyden maksadın, sevap ve ikâbın miktarını, feth ve ilâhî yardımın ne zaman geleceğini araştırma olması niçin câiz olmasın? Nitekim onlar, *"Bize melekleri getirmeli değil miydin?"* (Hicr, 7) demişlerdir" denirse, biz de deriz ki: Allahu Teâlâ Kitab'ını muhkem ve müteşâbih diye iki kısma ayırınca ve akıl bu taksimin, "lafzın râcih manasına hamlinin muhkem, râcih olmayan manasına hamlinin müteşâbih olması" cihetinden oluşunun doğruluğuna delâlet edip sonra Allahu Teâlâ da müteşâbihin te'viline ve tefsirine yeltenenlerin yolunu kınayınca, bunun müteşâbihin bir kısmıyla ilgili olup, diğerleri ile ilgili sayılmaması, zâhiri terk etme olur ki, bu da câiz değildir.

Üçüncü hüccet: Allahu Teâlâ, ilimde derinleşmiş kimseleri, *"Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır"* demeleri sebebiyle ve *"İmân edenlerin onun Rab Teâlâ'dan gelen bir gerçek olduğunu bilmeleri..."* (Bakara, 26) sebebiyle methetmiştir. Bu ilimde derinleşmiş olanlar, eğer müteşâbihi detaylı bir şekilde bilmiş olsalardı, müteşâbihe olduğu gibi iman etmelerinden dolayı methedilmezlerdi. Çünkü bir şeyi derinlemesine bilen herkesin ona mutlaka iman etmesi gerekir. İlimde derinleşmiş olan kimseler, Allahu Teâlâ'nın sınırsız malûmatı bildiğini kat'î delillerle bilen, Kur'ân'ın kelâmullah olduğuna ve onun bâtıl ve anlamsız şeyler söylemediğine inanan kimselerdir. Onlar Kur'ân'dan bir âyet duyup, kat'î deliller de onun zâhirinin murat edilmesinin câiz olmadığına; aksine bundan muradın zahirî

manadan başka bir mana olduğuna delâlet edip, sonra onlar bunun manasının ne olduğunu, tayinini Allah'ın ilmine havâle edip ve de bu mananın, her ne olursa olsun, kesinlikle hak ve gerçek olduğuna kat'î olarak hükmettiklerinde.. İşte Allah'ı bilme hususunda derinleşmiş olan kimseler bunlar olmuş olurlar... Çünkü bu âlimleri, zâhirin terk edileceğine dair kesin hüküm vermeleri ve bundan neyin murat edildiğini alettayin bilememeleri, onları Allah'a iman etme ve Kur'ân'ın doğruluğuna kesin hüküm verme konusunda sarsmamış, etkilememiştir.

Dördüncü hüccet: Şâyet Hak Teâlâ'nın, "وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ إِلَّا اللهُ" buyruğu, "اللهُ" lafzına atfedilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın, "يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ" sözü, bir mütbedâ, başlangıç cümlesi olurdu ki, bu da fesâhat zevkine yakışmayan bir durumdur. Bilâkis evlâ olanı, وَهُمْ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ "Ve onlar, 'Ona îman ettik' derler" veyahut da يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ "ve, 'ona îman ettik' derler" denilmesidir.

Buna göre şâyet, "Bu ifâdenin doğru anlaşılması hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Âyetteki "يَقُولُونَ" sözü, haberdir ve buna göre cümlenin takdiri: هٰؤُلَاءِ الْعَالِمُونَ بِالتَّاْوِيلِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ "Te'vili bilen bu âlimler, 'Biz ona iman ettik' derler" şeklindedir.

b) "يَقُولُونَ" sözü "اَلرَّاسِخُونَ" kelimesinin halidir" denilirse, biz deriz ki:

Birinci ihtimal, kabul edilemez. Çünkü Allahu Teâlâ'nın kelâmını, herhangi bir takdire ihtiyaç duymayacak biçimde tefsir etmek, takdire ihtiyaç duyacak şekilde tefsir etmekten daha uygundur. İkinci ihtimale gelince, zi'l-hâl önceden geçen bir kelimedir. Burada ise hem Allah'ın adı, hem de "râsihûn" önceden geçmiştir. Binâenaleyh âyetteki, يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ *"Biz ona inandık"* ifâdesinin, "Allah" lafzının değil, "râsihûn" lafzının hâli kılınması gerekir. Bu da âyetin zâhirini terk etmek olur. Binâenaleyh o görüş, ancak âyetin zâhirini terk etmekle tam olur. Bizim görüşümüzde ise, buna gerek kalmaz. Bundan dolayı, bu görüş daha evla olur.

Beşinci hüccet: Âyetteki, "كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا" sözü, "Onlar, tafsilatını bildikleri şeye de, bilmedikleri şeye de inanırlar" manasındadır. Eğer onlar, her şeyi teferruatı ile bilmiş olsalardı, bu sözün bir manası olmazdı.

Altıncı hüccet: İbn Abbas (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kur'ân'ın tefsiri dört çeşittir:

a) Herkesin bildiği tefsir.

b) Anadilleri Arapça olması sebebi ile, Arapların bilip anladıkları tefsir.

c) Âlimlerin bilebildiği tefsir.

d) Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği tefsir.

Mâlik İbnu Enes (r.h)'e "istivâ"nın ne olduğu sorulduğunda, o şöyle cevap vermiştir: "İstivâ malumdur. Nasıl olduğu bilinemez. Ona îman etmek vaciptir. Onun ne olduğunu sormak ise bid'âttır."

Biz bu meselenin bir kısmını, Bakara Sûresi'nin başında anlattık. Burada anlattıklarımız, orada anlattıklarımıza katılır ise, mesele hakkındaki izahımız tamamlanmış olur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Râsih (derin) Âlimler

Sonra Allahu Teâlâ: وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا *"İlimde derinleşmiş olanlar ise, 'Biz ona inandık. Hepsi Rabbimizin katındandır' derler"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada "rusûh", bir şeyin iyice içinde olmak demektir. Bil ki ilimde râsih olan, yakînî ve kat'î deliller ile Allah'ın zât ve sıfatlarını; Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu bilen kimsedir. Böyle birisi, Kur'ân'ın bir müteşâbih âyetini görüp, kat'î delil de Allah'ın muradının o âyetin zâhirî manası olmadığına delâlet edince, Allah'ın muradının âyetin zâhirî manasından başka olduğunu ve o muradın hak olduğunu, âyetin zâhîrî manasının bırakılmasının, Kur'ân'ın sıhhatini tenkit etmede bir şüphe teşkil etmeyeceğini kesinkes anlamış olur.

Cenâb-ı Allah onların daha sonra "كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا" dediklerini nakletmiştir ki bunun manası "Onlardan her biri, 'muhkem de, müteşâbih de Rabbimizin katındandır' derler" şeklindedir. Bu ifâde ile ilgili şu iki soru vardır:

Birinci soru: Eğer âyette كُلٌّ مِنْ رَبِّنَا "Hepsi Rabbimizdendir" denilmiş olsaydı, bu da yeterli olurdu. Öyle ise, âyette ayrıca "عِنْدِ" (katında) lafzının getirilmesindeki fayda nedir?

Cevap: Müteşâbih âyetlere îman hususunda, daha güçlü ifâdeye ihtiyaç duyulur. İşte bundan dolayı, ifâde daha te'kidli olsun diye, "عِنْدَ" kelimesi zikredilmiştir.

İkinci soru: "كُلٌّ" kelimesinin muzâfun ileyh'inin hazfi niçin câiz olmuştur?

Cevap: Çünkü bu kelime, muzâfun ileyh'ine kuvvetli bir şekilde delâlet etmektedir ve muzâfun ileyh hazfedilse bile manada bir karışıklık olmamaktadır.

Allahu Teâlâ daha sonra وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ *"Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir"* buyurmuştur. Bu, Allahu Teâlâ tarafından, *"Biz ona inandık"* diyenlere bir medh-ü senâdır. Manası ise, "Kur'ân'da bulunanlardan ancak aklı kâmil olan kimseler va'z ü nasîhat alır" şeklindedir. Bu ifâde, onların, Kur'ân'ı anlama hususunda akıllarını kullandıklarına ve zâhirî manası aklî delillere uygun olan âyetlerin muhkem, uygun gelmeyenlerin de müteşâbih olduğunu anladıklarına, sonra hepsinin sözünde çelişki ve bâtılın bulunması mümkün olmayan Allah'ın sözleri olduğunu bildiklerine, böylece de müteşâbih'in Allah katında mutlaka uygun bir manasının bulunduğunu idrâk ettiklerine âdetâ delâlet etmektedir.

Bu âyet, aklî delillerden bahseden, bunlar ile Allah'ın zât, sıfat ve fiillerini bilmeye yol arayan ve Kur'ân'ı aklî delillere göre, dil ve i'râba uygun gelecek şekilde tefsir eden kelâmcıların makamlarının yüceliğini gösterir.

Bil ki, bir şey ne kadar şerefli olur ise, onun zıddı da o kadar âdî olur. Aynen bunun gibi, Kur'ân'ı tefsire çalışan kimse, bu sıfatları taşırsa, onun mertebesi de, Allah'ın medh-ü senâ ettiği yüksek derecelere çıkmış olur. Usûl, dil ve nahiv ilimlerinde derinleşmeden Kur'ân hakkında söz söylendiğinde bu, Allah'ın muradından gâyet uzak bir söz olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ *"Kur'ân'ı sırf kendi anlayışına göre tefsir eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın"* buyurmuştur.

Hidâyet ve Dalâlet

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾

"Ey Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra, kalplerimizi saptırma.. Bize, kendi katından bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen" (Âl-i İmran, 8).

Bil ki, Allahu Teâlâ, ilimde derinleşmiş kimselerin, *"Biz ona îman ettik"* dediklerini naklettiği gibi, yine onların, *"Ey Rabbimiz, bizi doğru yola*

ilettikten sonra, kalplerimizi saptırma. Bize, kendi katından bir rahmet bağışla..." diye duâ ettiklerini de nakletmiştir. Önceki âyet delâlet ettiği için, bu âyetin başında "يَقُولُونَ" (derler) lafzı hazfedilmiştir. Bu durum, onlar göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. **"Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın"** (Âl-i İmran, 191) âyetinde de aynıdır. Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin bu âyet hakkındaki sözleri farklıdır:

Ehl-i Sünnetin görüşü açıktır ve şu şekildedir: Kalp, hem îmana hem de küfre yönelmeye elverişlidir. Bu iki taraftan birisine, ancak Cenâb-ı Hakk'ın yaratacağı bir irâde ve sebep olması halinde meyleder. Eğer bu irâde ve sebep, küfre götürür ise, işte bu **hızlân** (= yardımın kesilmesi), **izâgâ** (= saptırma), **sadd** (= engellemek), **hatm** (= mühürleme), **tab'** (= damgalamak), **reyn** (= paslanma), **kasve** (= katılaşma), **vakr** (= ağırlık), **kinân** (= örtü) ve Kur'ân'da geçen benzeri lafızlar ile ifâde edilir. Eğer bu irâde ve sebep, îmana götürür ise, bu da **tevfîk** (= muvaffak kılma), **reşâd** (= doğruyu gösterme), **hidâyet, tesdîd** (= doğrultup düzeltme), **tesbit** (= yerinde sağlamlaştırma), **ismet** (= muhafaza etme) ve Kur'ân'da geçen benzeri lafızlarla ifâde edilir.

Hz. Peygamber (s.a.s): قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ *"Mü'minin kalbi, Rahman Allah'ın parmaklarından ikisi arasındadır"*[82] buyurmuştur. Hadiste geçen bu iki parmaktan murat, bahsettiğimiz iki sebeptir. İnsan, iki parmağı arasındaki bir şeyi, o iki parmağı ile evirip çevirdiği gibi, kalp de Hakk'ın o iki sebebi vasıtası ile, o iki sebep arasında evrilir çevrilir. Kim insaflı olur, işi zora koşmaz ve bunu bizzat kendinde dener ise, bu manayı gözle görüyormuş, elle tutuyormuş gibi bulur. Herhangi bir yaratıcı ve müessir olmadan îmana ve küfre götüren bu iki sebepten birisinin meydana gelmesini mümkün gören kimse, Yaratıcıyı inkâr etmiş olur, İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ وَالْأَبْصَارِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ *"Ey kalpleri ve gözleri evirip çeviren (Allahım), kalbimi dinin üzere sebatlı kıl"*[83] demiştir ki bu, bizim söylediğimiz manadadır.

İlimde derinleşmiş olanlar, Allah'ın indirdiği muhkem ve müteşâbih'in hepsine îman edince, Hak subhânehû ve Teâlâ'ya, kalplerini Hakk'a meylettirdikten sonra bâtıla saptırmaması hususunda yalvarıp yakarmışlardır. İşte bu, Kur'ânî bir tahkîk ile de güç bulmuş aklî bir görüştür.

82 **Tirmizi,** Kader, 7 (4/448); **Müslim,** Kader, 17 (4/2045).

83 **Tirmizi,** Kader, 7 (4/448).

Bu söylediklerimizi şu husus da te'kîd eder: Allahu Teâlâ, mü'minleri, müteşâbih âyetlerin peşine düşmeyip, onlara olduğu gibi toptan îman ettikleri ve onlara dalmadıkları için methetmiştir. Binâenaleyh onların, bu zamanda olduğu gibi, müteşâbih âyetler üzerinde konuşmaları tuhaf olur. Bu sebeple onların, muhkem olduğuna inandıkları için, bu duâyı yapmaları gerekir. Sonra Allahu Teâlâ, onların böyle duâ etmeleri sebebiyle, bu ifâdeyi onları medh ve senâ etme sadedinde getirmiştir ki, bu da bu âyetin muhkem âyetlerin en güçlülerinden olduğuna delâlet eder. Bu, son derece kuvvetli bir izahtır.

Mu'tezile ise, "Deliller, kalpleri saptırmanın Allah'ın fiili olmasının câiz olmayacağına delalet ettiği için, bu âyeti te'vil etmek gerekir" demişlerdir.

Onların delillerini, "سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ" (Bakara, 6) âyetini tefsir ederken zikretmiştik.

Onların bu konuda, özellikle kendisiyle ihticâc ettikleri şey ise, فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللهُ قُلُوبَهُمْ *"İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalplerini saptırdı"* (Saff, 5) âyetidir. Bu, sapıklığın başlangıcının kullar tarafından olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Onların bu âyet hakkında yapmış oldukları te'viller ise, şunlardır:

a) Bu te'vîli **Cübbaî** öne sürmüş, **Kâdî** de tercih etmiştir. Buna göre: "لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا" sözünden maksat, "kendisiyle kalplerinin îman sıfatı üzere olmayı sürdürdüğü lütuf fiillerini men etme!" demektir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, men edilmeye müstahak olduklarında lütuflarını onlardan men edince, "أَزَاغَهُمْ" (Allah onları saptırdı) denilmesi câiz olur. Bunun bu şekilde olacağına, Hak Teâlâ'nın: *"İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalplerini saptırmıştır"* (Saff, 5) âyeti de delâlet eder.

b) **Esamm** şöyle demektedir: Bunun manası, "Kalplerimizin kendisiyle sapıp meyledeceği bir belâya bizi mübtelâ kılma!" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, *"Şâyet biz onlara, 'kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın' diye yazsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Onlar, kendilerine öğütlenen şeyi hakkıyla yapsalardı, bu hem kendileri için muhakkak ki daha hayırlı, hem de (îmanlarını) daha da sağlamlaştırmış olurdu"* (Nisa, 66) âyeti gibidir. Yine O, *"O Rahman olan Allah'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık"* (Zuhruf, 33) buyurmuştur ki, bunun manası, "Kendisiyle sapıp meyletmekten emin olamayacağımız ibâdetlerle bizi mükellef kılma!" demektir. Bazen bir kimse şöyle diyebilir:

"Beni, sana eziyet verecek şeylere sevk etme, zorlama!" Yani, "Meydana geldiğinde, sana eziyet vermiş olacağım şeyleri yapma!" demektir.

c) **Ka'bî** de, "لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا" ifâdesinin manasının, "Bizi sapıtmış kimseler diye adlandırma!" şeklinde olduğunu; nitekim bir kimse bir kimseyi kâfir olarak adlandırdığında, فُلَانٌ يُكَفِّرُ فُلَانًا "Falanca falancayı tekfir etti" denildiğini söylemiştir.

d) **Cübbaî** bunun manasının, "Bizi ulaştırıp götürdükten sonra, kalplerimizi senin cennetinden ve sevâbından saptırma!" şeklinde olduğunu söylemiştir ki bu, doğruya birincisinden daha yakındır. Ancak ne var ki bu, başka bir şeye de hamledilebilir. Bu da şudur: Allahu Teâlâ'nın, o kimsenin o anda mü'min olduğunu; eğer ikinci seneye kalırsa (ömrü uzarsa) onun muhakkak ki kâfir olacağını bilmesidir. Buna göre, "لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا" sözünün manası, "o kimse kâfir olmadan önce Allahu Teâlâ'nın o kimseyi öldürmesi" manasına hamledilmiştir. Bu böyledir, çünkü onu ikinci seneye kadar diri olarak bırakmak, bir manada, onu cennet yolundan saptırmak demektir.

e) **Esamm,** "لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا" ifâdesinin manasının, "Bizi aklımızın nûruyla hidâyete erdirdikten sonra, cinnet getirmek suretiyle, aklın kemâlinden mahrum bırakma, saptırma!" şeklinde olduğunu söylemiştir.

f) **Ebu Müslim** ise, bunun manasının, "sapmamamız için, bizi şeytandan ve nefsimizin şerlerinden koru..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bu âyetin te'vili hususunda onların ileri sürdükleri görüşlerin tamamı budur ki, hepsi de tamamiyle zayıftır.

Birinci görüşleri: Bu zayıftır, çünkü onlara göre Allah'ın kudretiyle, haklarında lütuf olarak yapabileceği her şeyi yapması vâciptir. Eğer bunu yapmazsa, uluhiyyeti geçersiz olur; hem câhil, hem de muhtaç olmuş olur. Böyle olan şeyin duâ ile talep edilmesine zaten ihtiyaç kalmaz.. Aksine bu görüşün, Allah'a, lütuf fiillerinin tamamını vâcip kılmayan **Bişr İbn Mu'temir** ve arkadaşlarının görüşüne göre carî olması gerekir.

İkinci görüşleri de zayıftır. Çünkü eğer Allah, teklifteki katılığın, mükellefi kötü olan şeye sevk etmede bir tesirinin olduğunu bilirse bu, Allah hakkında kötü bir şey olur. Eğer mükellefi çirkin olan bir şeye sevk etme hususunda bunun kesinlikle hiçbir tesirinin olmadığını bilirse, kulun itaatkâr ve âsi olması hususunda, bunun varlığı, yokluğu gibi olur. Bu sebeple de, duâyı bu yöne yöneltmenin herhangi bir manası olmaz.

Üçüncüsü de zayıftır; çünkü, sapık ve kâfir diye isimlendirmek, varlık ve yokluk bakımından küfürle beraber bulunurlar. Halbuki küfür ve sapıklık, kulun ihtiyarıyladır. O halde, "Bizi sapıklık ve kâfir ismiyle isimlendirme" demenin ne faydası var?

Dördüncüsü de böyledir; çünkü, Allah'ın, o kimsenin ikinci sene kâfir olacağını bilmesi, onu daha önceden öldürmesini gerektirseydi, onun, o kimsenin ömür boyu kâfir olarak yaşayacağını, asla îman etmeyeceğini bilmesi onu yaratmamasını gerektirirdi.

Beşincisi de zayıftır; çünkü bu ifâde, o âyetten önce geçen, "Kalblerinde eğrilik bulunanlara gelince..." sözüyle ilgilidir.

Altıncısı da aynıdır; çünkü şeytandan ve nefsin şerlerinden korunmak takdir edilmişse, o, mutlaka olacaktır. O halde duâ etmenin faydası nedir? Eğer takdir edilmemişse, onun olması da imkânsız olur. Bu durumda da duâ etmenin bir faydası yoktur. Böylece, bu anlattıklarımızla bütün bu hususların zayıf ve geçersiz; hak olan şeyin de bizim söylediğimiz şey olduğu ortaya çıkmış olur.

Buna göre eğer, "Bu görüşe göre Hak Teâlâ'nın: *"İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalplerini saptırmıştır"* (Saff, 5) buyruğunu nasıl tefsir ederiz?" denilirse, biz deriz ki, şöyle denilebilir: Allahu Teâlâ onları baştan saptırmış, ama onlar da bundan sonra kendileri sapmaya devâm etmişlerdir. Sonra ilk defa Allah'tan olan bu sapıklığa, birincisinden başka olan sapıklıklar terettüp edip, bitişmiştir. Bütün bunlarda herhangi bir aykırı durum yoktur.

Hak Teâlâ'nın: بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا *"Bizi doğru yola ilettikten sonra..."* ifâdesine gelince, bunun manası, "Bizleri ihtidâya erdirdikten sonra..." demektir. Bu da, kalpte hidâyetin meydana gelmesinin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda açık ve sarih bir ifâdedir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً *"Bize, kendi katından bir rahmet bağışla"* buyurmuştur. Bil ki kalbi, uygun olmayan şeylerden temizlemek, onu uygun olan şeylerle nûrlandırmaktan önce gelir. İşte bu sebeple bu mü'minler, Rablerinden, önce kalplerini bâtıl ve bozuk inançlara meylettirmemesini; daha sonra da O'ndan kalplerini marifetullah nûrlarıyla nurlandırmasını, uzuv ve organlarını da itâat süsüyle süslemesini istemişlerdir. Allah bütün rahmet çeşitlerini içine alsın diye, nekire olmak üzere "رَحْمَةً" buyurmuştur.

Rahmet çeşitlerinin ilki, kalpte iman, tevhîd ve marifetullah nûrunun bulunması; ikincisi, uzuv ve organlarda tâat, kulluk ve hizmet nûrunun

bulunması; üçüncüsü, dünyada emniyet, sıhhat ve kendi kendine yetecek miktarda geçim vasıtalarının bulunması; dördüncüsü, ölürken ölüm sarhoşluğunun kolay olması; beşincisi, kabirde soruların ve kabir karanlığının kolay olması; altıncısı, kıyâmette ceza ve hitâbın kolay olması, günahların affedilip iyiliklerin üstün getirilmesidir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın: "مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً" buyruğu rahmetin bütün kısımlarını içine alır.

Susturucu ve apaçık aklî delillerle, Allah'tan başka bir Rahîm'in, bir Kerîm'in olmadığı ortaya çıkınca, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu hususu, maksat ve gayenin ancak kendisi tarafından meydana getirileceğine aklın, ruhun ve kalbin dikkatini çekmek için, bu hususu "مِنْ لَدُنْكَ" sözüyle te'kîd etmiştir. Kula nispetle, bu maksat ve gaye son derece yüce olduğu için, şüphesiz Cenâb-ı Hak da bu ifâdeyi nekire "رَحْمَةً" olarak buyurmuştur. Buna göre kul sanki şöyle demek istemiştir: "Ya Rabbi! Senin rahmetinin en mükemmelini talep ediyorum... Senin katından olan ve sana layık olan bir rahmet istiyorum..." Bu ifâde ise, rahmetin son derece yüce ve ulu olduğunu gösterir.

Sonra Cenâb-ı Hak: إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ *"Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen"* buyurmuştur. Buna göre kul, sanki şunu söylemiştir: "Allahım, bu duâmla senden istediğim şey, bana nispetle çok büyük bir şeydir. Ancak senin kereminin kemâline, cömertliğinin ve rahmetinin zirvesine nispetle, önemsiz bir şeydir... O hâlde sen, eşyânın hakikâtinin, zâtının, mâhiyetinin ve varlığının kendisinden meydana geldiği atiyye ve bağışında, çok bağışlayansın... Buna göre senin dışında kalan her şey, senin cömertliğinden, ihsan ve kereminden meydana gelmiştir.. Ey, lütfu ve iyiliği devamlı olan; ezelden beri ihsân sahibi olan Rab! Bu miskinin ümitlerini boşa çıkarıp, duâlarını reddetme.. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi, ikrâmda bulunanların en cömerdi, onu fazlınla rahmetine lâyık kıl!"

رَبَّنَآ إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

"Ey Rabbimiz, muhakkak ki sen, hakkında hiç şüphe bulunmayan bir gün için insanları toplayacak olansın!.. Şüphesiz, Allah sözünden caymaz" (Âl-i İmran, 9).

Bil ki, bu duâ ilimde derinleşen kimselerin sözlerinin geriye kalanıdır. Bu böyledir; çünkü onlar, Allah'tan kendilerini sapmaktan korumasını, hidâyet ve rahmetini kendilerine has kılmasını isteyince, sanki şöyle demek istemişlerdir: "Bu talepten maksadımız, dünya istekleriyle ilgili bir şey değildir... Çünkü bunlar, fani şeylerdir, sona ericidirler. Bu duâmızdan en büyük gayemiz âhiretle ilgili olandır... Çünkü biz, ey Rabbimiz, senin, hesaba çekmek için kıyâmette insanları bir araya getireceğini biliyoruz.. Yine, senin va'dinden ve sözünden dönmeyeceğini; sözünün yalan olmadığını da biliyoruz... Kalpleri haktan sapan kimseler, orada devamlı bir azap içinde kalırlar... Tevfîkini, hidâyetini ve rahmetini verip, kendilerini mü'min kıldığın kimseler ise, orada ebedî saâdet ve ikrâmlar içinde bulunurlar..." Buna göre bu duâdan en büyük maksat, âhiret ile ilgili olan kısımdır.

Geriye âyetle ilgili birkaç mesele kalmıştır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın: "رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ" buyruğunun takdiri, جَامِعُ النَّاسِ لِلْجَزَاءِ فِي يَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ "İnsanları, hakkında şüphe olmayan bir günde, hesâba çekmek, cezâlandırmak için toplayacak olansın" şeklindedir. Buna göre bu ifâdeden maksat açık olduğu için "لِلْجَزَاءِ" kelimesi hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cübbaî şöyle demektedir: "Mü'minlerin sözü, "لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ" kısmında bitmiştir, "إِنَّ اللهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ" Cenâb-ı Hakk'ın, kavlidir. Buna göre insanlar, *"Ey Rabbimiz, muhakkak ki sen, kendisinde hiç şüphe bulunmayan bir gün için insanları toplayacak olansın!"* dediğinde, Allahu Teâlâ da, onları bu konuda tasdik etmiş ve onların sözlerini, *"Şüphesiz, Allah sözünden caymaz"* diyerek te'kîd etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın bu sûrenin sonunda, mü'minlerden naklettiği: رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ *"Ey Rabbimiz, peygamberlerinin lisânı ile bize va'detmiş olduğun şeyleri ver bize... Kıyamet günü yüzümüzü kara çıkarma. Şüphe yok ki sen, sözünden asla dönmezsin"* (Âl-i İmran, 194) âyeti gibidir."

Bazı âlimler de, bunun gaibden muhâtaba geçilmek sûretiyle bir **iltifât** olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de bunun misalleri pek çoktur. Nitekim Hak Teâlâ: حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Nihâyet siz gemide bulunduğunuz ve gemiler de güzel bir rüzgâr ile bunları akar gibi götürdükleri zaman..."* (Yunus, 22) buyurmuş, (hitaptan gıyaba geçmiştir.)

Buna göre şâyet "Mü'minler bu âyette, "اِنَّ اللهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ"; (Âl-i İmran, 194) âyetinde de niçin "اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ" demişlerdir" denilirse, ben derim ki:

Allah en iyisini bilir ya, ikisi arasındaki fark şudur: Bu âyet (Âl-i İmran, 9) heybet ve ta'zîm makâmında getirilmiştir. Yani ulûhiyyet, mazlûmun hakkını zâlimden almak için haşir ve neşrin (ölümden sonra diriltilmenin) bulunmasını gerektirir. Buna göre O'nu, burada İsm-i Âzamıyla zikretmek, daha muvafık ve evlâdır. Ama Âl-i İmran 194'deki, "اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ" buyruğuna gelince, bu makam, kulun Rabbinden kendisine lütfuyla in'âmda bulunmasını ve günahlarını bağışlamasını istediği makamdır. Buna göre bu makam heybet makamı değildir. İşte bundan dolayı şüphesiz Cenâb-ı Hak, "اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ" (Âl-i İmran, 194) buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allahu Teâlâ'nın Vaîdinden (Azaptan) Geçmesi**

Cübbaî bu âyette, fasıkların mutlaka azapla tehdit edildikleri hususunda istidlâl ederek, şöyle demiştir: "Çünkü vaîd de, Hak Teâlâ'nın: اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا *"Rabbimizin bize va'dettiğini hak olarak bulduk. Siz de, Rabbinizin (tehdit olarak) size va'dettiğini gerçek olarak buldunuz mu?"* (A'râf, 44) âyetinin delâletiyle, vaad, "مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ" lafzının kapsamında ele alınmıştır. Buna göre "وَعْدٌ" ، "مَوْعِدٌ" ve "مِيعَادٌ" kelimeleri aynı manayı ifâde eder. Allahu Teâlâ da bu âyette, mîâdından caymayacağını haber vermiştir. Böylece bu âyet, O'nun vaîdinden de caymayacağına bir delil olur."

Cevap: Biz, Allahu Teâlâ'nın, fâsıkları mutlaka azapla tehdit ettiğini kabul etmiyoruz. Daha doğrusu bu ceza, ulemâ arasında ittifakla "tevbe etmeme şartına" bağlandığı gibi, bize göre Cenâb-ı Hakk'ın affetmeme şartıyla da mukayyettir. Nasıl siz bu şartı ayrı bir delille ispat ettiyseniz, bunun gibi biz de, affın bulunmamasını ayrı, munfasıl bir delille ispat ettik.. Biz, Allahu Teâlâ'nın onları tehdit ettiğini kabul ediyoruz, ama bu vaîdin (tehdidin) "vaad" lafzının kapsamına girdiğini kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın, "فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا" (A'râf, 44) buyruğuna gelince, biz deriz ki bunun, Cenâb-ı Hakk'ın: فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"Onları elim bir azapla müjdele"* (Âl-i İmran, 21) ve ذُقْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *"Tat (o azabı!) Hani sen, çok ulu, çok şerefli idin!"* (Duhân, 49) âyetlerinde olduğu gibi olması niçin câiz olmasın? Yine bundan muradın, "Onların, putlarından Allah katında kendilerine şefâat etmelerini beklemesi.." olması niye caiz olmasın? Böylece bu

vaadden (A'râf, 44) murat, putlardan beklemiş oldukları bu fayda ve menfaat olur.. "Vaîd" meselesiyle ilgili sözümüzün tamamı, Bakara Sûresi'nde, *"Hayır! Kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktir, onlar orada, ebedi olarak kalıcıdırlar"* (Bakara, 81) âyetinin tefsirinde geçmişti..

Vâhidî, "Basît" adlı eserinde, başka bir izahtan da bahsederek şöyle der: "Bunun, düşmanların vaîd (tehdit)ine değil de dostların vaadine hamledilmesi niçin câiz olmasın? Çünkü vaîdden caymak, Araplar nezdinde güzel bir şeydir." **Vâhidî** sözüne devamla, "Bunun delili ise, Arapların bunu methetmeleridir. Nitekim şair:

إِذَا وَعَدَ السَّرَّاءَ أَنْجَزَ وَعْدَهُ وَإِنْ أَوْعَدَ الضَّرَّاءَ فَالْعَفْوُ مَانِعُهُ

"O, sürür verici bir şeyi va'dettiğinde, va'dini yerine getirir... Ama, zarar verici bir şeyle tehdit ettiğinde de, af duygusu bunu yapmasına mâni olur.." demiştir.

Ebu Amr İbn el-Alâ ile **Amr İbn Ubeyd** arasında şöyle bir münazara geçtiği rivâyet edilmiştir: **Ebu Amr, Amr'a:**

"Büyük günah sahipleri hakkında ne dersin?" dedi. O:

"Ben derim ki, Allah hem alabildiğine va'detmiştir hem de alabildiğine vaîdde bulunmuştur. O, va'dini yerine getireceği gibi, vaîdini de yerine getirecektir" dedi. Bunun üzerine **Ebu Amr:**

"Sen yabancı bir adamsın. Ben konuştuğun dilin yabancı olduğunu söylemiyorum, kalbinin yabancı olduğunu söylüyorum. Çünkü Araplar vaadden dönmeyi bir ayıp, vaîdden (tehditten) dönmeyi ise bir fazilet sayarlar" dedi ve şu şiiri söyledi:

وَإِنِّي وَإِنْ أَوْعَدْتُهُ أَوْ وَعَدْتُهُ لَمُكْذِبُ إِيعَادِي وَمُنْجِزُ مَوْعِدِي

"Ben bir vaadde veya bir vaîdde (tehditte) bulunur isem, vaîdimi yerine getirmem ama, va'dimi tutarım."

Bil ki **Mu'tezile, Ebu Amr İbn el-Alâ** bu sözü söyleyince, **Amr İbn Ubeyd**'in ona şöyle dediğini de nakletmişlerdir:

"Ya **Ebâ Amr,** Allah da 'Kendisini yalanlayan' diye adlandırılabilir mi?" deyince o:

"Hayır!" dedi. Bunun üzerine **Amr İbn Ubeyd:**

"Senin **istidlâlin düştü, hükümsüz oldu!" dedi.**

Mu'tezile, Ebu Amr İbn el-Alâ'nın, buna karşılık hiçbir şey söyleyemediğini de nakletmiştir.

Buna göre, **Ebu Amr İbn el-Alâ**'nın bu soruya şöyle diyerek cevap vermesi mümkün idi: "Sen vaîd'i vaad'e kıyasladın. Ama ben, bunu şu iki konu arasındaki farkı beyân etmek için zikrettim: **Vaad,** Allah üzerinde bir haktır... **Vaîd** ise, O'nun hakkıdır. Buna göre, kendi hakkından vazgeçen kimse, cömertliğini ve kerem sahibi olduğunu göstermiş olur. Başkasının hakkını düşüren, iskât eden kimseye gelince, işte bu kimse kınanır... Böylece, vaad ile vaîd arasındaki fark ortaya çıkmış ve senin kıyâsın da bâtıl olmuş olur... Sen bu şiiri, bu farkı ortaya koymak için zikrettin..

Senin, "Eğer yapmazsa, o kendisini yalanlamış ve yalancı olmuş olur mu?" şeklindeki sözüne gelince, bunun cevabı da şudur: Bu, vaîdin şartsız olarak bulunması halinde söz konusu olur.. Halbuki, bana göre bütün vaîdler, O'nun affetmemesine bağlıdır. Binâenaleyh O'nun affetmemesinden dolayı, sözüne bir yalan ârız olması gerekmez. İşte bu anlatılanla ilgili olarak söylenebilecek sözümüz bundan ibârettir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَآ أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾

"O inkâr edenler yok mu? Ne malları, ne evlâtları, Allah'tan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz... İşte onlar, ateşin yakacağı kimselerin ta kendileridir" (Âl-i İmran, 10).

Bil ki, Allah (c.c) mü'minlerin yalvarış ve yakarışlarını anlatınca, bunun peşinden kâfirlerin durumunun keyfiyetini; cezâlarının çok elîm ve çetin olacağını açıklamıştır. İşte, âyetin makabli ile münasebeti budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın: *"O inkâr edenler yok mu? Ne malları, ne evlâtları, Allah'tan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz"* buyruğu hakkında şu iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu âyette söz konusu edilenler, **Necrân** heyetidir.. Çünkü biz, onların kıssasını anlatırken, **Ebu Hârise İbn Alkame**'nin kardeşine şöyle dediğini de nakletmiştik: "Ben O'nun gerçekten, Allah'ın Resûlü olduğunu

kesinlikle bilmekteyim... Ama ne var ki bunu açıklarsam, Rûm kralları bana vermiş olduğu mal ve makamı geri alırlar." İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, onların mallarının, çoluk-çocuklarının dünya ve âhirette, onlardan azâbı kesinlikle def edemeyeceğini beyân buyurmuştur.

İkinci görüş: Lafız umûmidir; sebebin hususi olması, lafzın umûmî olmasına mâni değildir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, en büyük azap, istifâde ettiği her şeyin kişinin elinden gidip, bunun yerini elem ve acı verici sebeplerin almasıdır.

Birincisine gelince, bu Hak Teâlâ'nın: *"Ne malları, ne evlatları, Allah'tan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz"* buyruğu ile kastedilendir.. Bu böyledir, çünkü kişi dünyevî tehlikeler ve belâlar sırasında malına ve çocuklarına sığınır. İşte bu iki şey, tehlikeleri kendisinden savuşturma hususunda kendisine başvuracağı en yakın iki sığınaktır. Bu sebeple Hak Teâlâ, bu âhiret gününün vasıflarının dünyanın vasıflarına uymadığını beyân buyurmuştur. Çünkü o günde, zararları def etmek için kendisine başvurulan en yakın merci olan bu iki şey bulunmayınca, diğer şeylerin bulunmaması, daha evlâdır.. Bu âyetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: *"Öğünde ne mal fayda verir, ne de evlat. Allah'a sâlim bir kalple gelenler müstesnâ..."* (Şuârâ, 88-89); *"Mal ve evlat, dünya hayatının zînetidir. Bâkî olacak iyi âmeller ise, Rabbinin katında sevapça da daha hayırlı, ümit etme bakımından da daha hayırlıdır"* (Kehf, 46); *"O'nun söylediğine biz mirasçı olacağız ve o, bize tek başına gelecektir"* (Meryem, 81) ve *"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, (âhirette de) huzurumuza yapayalnız, teker teker gelmişsinizdir.. Size ihsan ettiğimiz şeyleri de, sırtlarınızın arkasında bırakmışsınızdır"* (En'âm, 94) âyetleridir.

Bunun yerini, elem ve acı verici sebeplerin alması şeklinde olan **ikinci kısma gelince,** buna da Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar, ateşin yakacağı kimselerin ta kendileridir"* sözüyle işâret etmiştir. Azâbın ne olduğunu açıklama konusunda bu, adetâ zirvede bulunan çok mânidar bir ifâdedir. Çünkü, cehennemin kuru odunlarla yanarcasına, kâfirlerle tutuşup yanmasından daha şiddetli bir azap olamaz. Bu kelime, vâv'ın fethasıyla "اَلْوَقُودُ" şeklinde okunduğunda, ateşin kendisiyle tutuştuğu odun anlamına gelir. Damme ile, "اَلْوُقُودُ" şeklinde okunursa, "وَقَدَتِ النَّارُ وُقُودًا" (ateş iyice tutuştu) ifâdesindeki

fiilin mastarı (mef'ûl-i mutlakı) olur. Bu ifâde, "وَرَدَتْ وُرُودًا" (Geldi, vârid oldu, bulundu...) sözü gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, مِنَ اللهِ *"Allah'tan..."* ifâdesi hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) Takdir, "Ne malları, ne evlâtları onları Allah'ın azâbından kurtaramaz.." şeklindedir. Buna göre, kelam buna delâlet ettiğinden dolayı, muzâf "عَذَاب" hazfedilmiştir.

b) **Ebu Ubeyde,** bu ifâdenin başında bulunan "مِنْ" harf-i cerrinin "عِنْدَ" (Kat, nezd, yan..) manasında olduğunu, takdirin ise, "Ne malları, ne evlatları Allah katında onlara hiçbir fayda veremeyecek" şeklinde olduğunu söylemiştir.

كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْۗ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَاۚ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوْبِهِمْۗ وَاللّٰهُ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

"(Onların gidişâtı), tıpkı Firavun hanedânının ve onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar, bizim âyetlerimizi yalanladılar da, Allah da kendilerini günâhları yüzünden yakalayıverdi. Allah, cezâsı pek çetin olandır" (Âl-i İmran, 11).

Bir şey hususunda gayret gösterip yorulduğunda, "دَأْبًا ، اَدَاَبُ – دَاَبْتُ الشَّيْءَ ، دُؤُوبًا" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا *"Âdetiniz veçhile yedi sene..."* (Yusuf, 47) buyurmuştur. Yani, "Ciddiyet, gayret ve aralık vermeksizin.." demektir. Bütün gün gezip yorulan ve gayret sarf eden kimse için de, سَارَ فُلَانٌ يَوْمًا دَائِبًا "Falanca yorucu bir gün geçirdi" denilir. Bu kelimenin lügavî bakımdan manası, işte budur. "اَلدَّأْبُ" kelimesi daha sonra, bir durum, iş ve bir örf-âdet manasına kullanılmıştır. Nitekim: "هٰذَا دَاَبُ فُلَانٍ" denilir. Yani, "Falancanın âdeti budur.." Bazı kimseler de, "اَلدَّأْبُ وَالدُّؤُوبُ" kelimesinin devam anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, âyetteki teşbihin keyfiyeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) "اَلدَّأْبُ" kelimesinin gayret ve çaba sarf etme (içtihat) manasına alınması.. Kelimenin lügavî manası da budur. Bu, **Esamm** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. Buna göre, bu teşbihin izah şekli ise şöyledir: "Kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlama ve dinini inkâr hususundaki gayret ve çabaları, **Firavun** ve hanedânının, Hz. Musa'ya karşı olan menfî gayret ve çabaları gibidir, Ona benzer... Sonra biz onları günahları yüzünden nasıl helâk ettiysek, bunları, **Kureyş kâfirleri**'ni de öylece helâk ederiz..."

b) "اَلدَّأْبُ" kelimesinin, iş ve durum anlamında tefsir edilmesidir. Bu husta birkaç izah şekli vardır:

1- "كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ" ifâdesinin anlamı, "Bunların durumu ve Hz. Muhammed'i yalanlama hususunda yaptıkları, Hz. Musa'yı yalanlama konusunda Firavun hanedânının durumu gibidir.." şeklindedir. Bu durumda, bu izah ile bundan önceki izah arasında herhangi bir fark yoktur. Ancak ne var ki biz, birinci izah şeklinde "اَلدَّأْبُ" kelimesini çaba ve gayret sarf etmeye hamlederken, burada kelimeyi "iş ve durum" anlamına hamlettik.

2- Âyetin takdiri şöyledir: اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَيَجْعَلُهُمُ اللّٰهُ وَقُودَ النَّارِ كَعَادَتِهِ وَصُنْعِهِ فِي اٰلِ فِرْعَوْنَ – فَاِنَّهُمْ لَمَّا كَذَّبُوا رَسُولَهُمْ أَخَذَهُمْ بِذُنُوبِهِمْ "İnkâr edenler yok mu? Onların ne malları, ne evlâtları, Allah katında onlara hiçbir fayda sağlamayacak. Allah, daha önce Firavun hanedânına yaptığı gibi ve âdeti veçhile, onları ateşin yakıtı yapacaktır.. Çünkü onlar peygamberlerini yalanlayınca, Allah da onları, günahları sebebiyle yakalayıp cezâlandırmıştır." "اَلدَّأْبُ" mastarı bazen fâiline, bazen de mef'ûlüne muzâf kılınmaktadır. Burada murat, كَدَأْبِ اللّٰهِ فِي اٰلِ فِرْعَوْنَ "Allah'ın, Firavun hanedânı hakkındaki işi.. gibi" manasıdır. Çünkü onlar, peygamberlerini yalanlayınca, Allah da günahları sebebiyle onları yakalayıp, cezalandırmıştır..

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetleridir: يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ *"Onları, Allah'ın sevgisi gibi severler"* (Bakara, 165), yani يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّهِمْ لِلّٰهِ *"Onları (putları), Allah'a olan sevgileri gibi bir sevgiyle severler"* (mef'ûlüne muzâf). سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا *"Senden önce göndermiş olduğumuz peygamberler için de sünnet.."* (İsra, 77). Yani, "Bu, senden önce göndermiş olduğumuz peygamberler hakkındaki sünnetimdir.." (fâiline muzâf "سُنَّتِي") demektir.

3- **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Âyet-i Kerime'nin, hem Allahu Teâlâ'ya nisbet ve izâfe edilen âdeti, hem de kâfirlere nisbet edilen âdeti ihtivâ etmesi

muhtemeldir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: Muhakkak ki, Hz. Muhammed'e eziyet etme hususunda şu kâfirlerin âdeti ve halleri, peygamberlerine eziyet hususunda kendilerinden önceki kimselerin âdeti gibidir. Bunları helâk etme hususundaki âdetimiz, daha önce o kâfirleri helâk etmedeki âdetimiz gibidir." Bütün bu takdirlere göre kastedilen şey, kâfirlerin eziyetine karşı Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmek ve O'na, Allah'ın o kâfirlerden intikam alacağını müjdelemektir.

c) "اَلدَّأْبُ" ve "اَلدُّؤُوبُ" kelimeleri, bir şeyde eğleşmek, oyalanmak ve uzun süre kalmak manalarında tefsir edilir. Buna göre âyetin takdiri: دَؤُوبُهُمْ كَدُؤُوبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ "onların ateşte kalışları, Firavun hanedanının ateşte kalışları gibi olacaktır" şeklindedir.

d) "اَلدَّأْبُ" kelimesi, daha önce zikrettiğimiz gibi, çaba ve gayret sarf etmek anlamına da gelir. Yorgunluk ve meşakkat, bu gayretin bir neticesidir. Buna göre mana; "onların azaptan karşılaştıkları meşakkat ve yorgunlukları, Firavun hanedanının azap sebebi ile gördüğü meşakkat ve yorgunluk gibidir" şeklinde olur. Çünkü Allahu Teâlâ, onların azabının hemen tahakkuk ettiğini beyân etmiştir. Bunu gösteren de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Onlar) suda boğuldular, ardından da bir ateşe atıldılar.."* (Nuh, 25) âyetidir. Yine onlara olan azabın son derece şiddetli olduğunu gösteren de şu âyettir: *"O, sabah-akşam kendisine arz olunacakları ateştir. Kıyametin kopacağı gün 'Firavun hanedanını azabın en çetinine sokun' (denilecek)"* (Mü'min, 46).

e) Müşebbeh (=benzetilen), onların mallarının ve evlatlarının, azaplarını giderme hususunda onlara hiçbir fayda veremeyecek olmasıdır. Onlar, Firavun hânedanına bu iki yönden benzetilmişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: "Muhakkak ki siz, Firavun hânedanının ve onlardan önce geçip peygamberlerini yalanlayan milletlerin başına gelmiş olan, vukû bulduğunda ne mallarının ne de çocuklarının kendilerine fayda vermediği, başlarına geldiğinde onları çâresiz bırakmış olan o dünyevî azabı biliyorsunuz. İşte ey Muhammed'i yalanlayan kâfirler, o milletlerin başına gelen azap gibi bir azabın er ya da geç sizin başınıza da geleceği ve ne mallarınızın ne de çocuklarınızın size hiç fayda veremeyeceği konusunda sizin haliniz de onların hâli gibidir.

f) Bu âyetteki vech-i teşbîhin (benzetme yönünün), şu bakımdan olması da muhtemeldir: "Sizden öncekilerin başına nasıl köklerini kurutan dünyevî bir azap gelmiş ise, işte ey Peygamber'i inkâr edenler, böyle bir azap sizin

başınıza da çökecektir. Bu azap da, sizin öldürülmeniz, esir edilmeniz ve mallarınızın ganimet olarak alınmasıdır." Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: *"O inkâr edenlere, 'Yakında mağlup olacaksınız ve (toptan) cehenneme sürüleceksiniz. O ne kötü yataktır' de"* (Âl-i İmran, 12) âyeti buna delâlet etmektedir. Hak Teâlâ sanki burada, nasıl o kavmin başına dünyevî bir azap gelip de, onlar devamlı bir azap içinde kalmışlar ise, aynı şekilde Hz. Muhammed'i yalanlayanların başına da iki şeyin geleceğini haber vermiştir. Bunlardan birincisi, dünyevî mihnet ve meşakkatlerdir ki bunlar, öldürülme, esir alma ve hor-hakîr kılınmadır. İkincisi ise, ebedî ve elîm bir azaba sürüklenmedir. İşte son olarak zikredilen bu iki azabı, **Kâdî** (r.h) söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın: "وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ" sözünün manası, "Onlardan önce yaşamış olan ve peygamberlerini yalanlamış olan milletler" demektir.

Hak Teâlâ'nın: كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar"* ifâdesindeki "âyetler"den murat mu'cizelerdir. Onlar bu mu'cizeleri yalanladıklarında, şüphe yok ki peygamberleri de yalanlamış oldular.

Cenâb-ı Allah daha sonra: فَأَخَذَهُمُ اللهُ بِذُنُوبِهِمْ *"Allah da kendilerini günahları yüzünden çarptı"* buyurmuştur. Burada "اَخَذَ" (çarptı, yakaladı) kelimesi kullanılmıştır. Çünkü başına bir ceza gelen kimse, kurtulamayan esir ve yakalanmış bir insan gibi olur.

Daha sonra Allahu Teâlâ: وَاللهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Allah, cezası pek çetin olandır"* buyurmuştur ki bunun manası açıktır.

Müşriklerin Yenileceğini Bildiren Âyetler ve İniş Sebebi

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

"O inkâr edenlere, 'Yakında mağlub olacaksınız ve (toptan) cehenneme sürüleceksiniz. O ne kötü yataktır' de!" (Âl-i İmran, 12).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî** bu âyeti, her iki fiil-i müzarîde de yâ ile, "سَيُغْلَبُونَ وَيُحْشَرُونَ" şeklinde, diğer kıraat imamları ise te harfi ile "سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ" şeklinde

okumuşlardır. Bunu yâ ile okuyanlara göre mana, "Onlara mağlup olacakları ulaştı..." şeklinde olur. Bu kıraatin doğruluğuna قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ *"İmân edenlere, Allah'ın günlerinin (geleceğini) ümit etmeyenlere aldırış etmemelerini söyle.."* (Câsiye, 14) ve ...قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا *"Mü'min erkeklere söyle, bakışlarını kıssınlar"* (Nûr, 30) âyetleri de delâlet eder. Allahu Teâlâ bu âyette, "bakışlarını kıssınlar" buyurmuş, bakışlarınızı kısınız, "غُضُّوا" dememiştir. "Te" harfi ile okuyanlar ise, fiilleri muhatab kabul etmişlerdir. Bu kıraatin güzel olduğuna da, وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَا اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ *"Allah, peygamberlerinden, 'size kitap verdim..' diye* misak *aldığı zaman.."* (Âl-i İmran, 81) âyeti delâlet eder.

Mana bakımından bu iki kıraatin farkı şudur: "Te" ile okumak, onlara başlarına gelecek mağlubiyet ve cehenneme sürülmeyi, onlara haber vermeyi emir manasına gelir. Yâ ile okumak ise, onlara bunu bizzat söylemeyi emir manasına gelir. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Sebeb-i Nüzûlü**

Âlimler bu âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda şu iki rivâyeti ileri sürmüşlerdir:

1- Hz. Peygamber (s.a.s), **Bedir**'de Kureyş'e karşı savaşıp Medine'ye döndüğünde, Yahudîleri, Benî Kaynuka mevkiinde toplayarak onlara şöyle dedi: "Ey Yahudîler, Kureyş'in başına gelen, sizin de başınıza gelmeden önce Müslüman olunuz" Onlar da: "Ey Muhammed, Kureyş'ten, savaştan anlamayan bir grubu öldürüp yenmen seni aldatmasın. Eğer bizimle savaşsaydın, anlardın" dediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu âyeti indirdi.

2- Medineli Yahudîler, **Bedir**'de kâfirlerin başına geleni öğrenince "Allah'a yemin ederiz ki, bu, Hz. Musâ'nın Tevrat'ta müjdelediği ve vasıflarını sayıp, sancağının yere düşmeyeceğini haber verdiği ümmî peygamberdir" dediler. Daha sonra da birbirlerine, "Hele acele etmeyiniz" dediler. **Uhud Savaşı** olup, Hz. Peygamber'in ashabı gerileyince, onlar, "Bu, o müjdelenen peygamber değil" dediler ve şekavetleri daha ağır bastığı için Müslüman olmadılar. İşte bunun üzerine Allah, bu âyeti indirdi.

3- Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın küfür üzere öleceklerini bildiği bir grup belli kâfir hakkında gelmiştir. Âyette, onların kimler olduğunu belirten bir açıklama yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Teklîf-i Mâlâ Yutâk'ın câiz olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ kâfirlerden bu grubun, cehenneme toplanacaklarını haber vermiştir. Eğer onlar iman edip, tâate yönelselerdi, bu haber yalana dönmüş olurdu. Bu ise imkânsızdır. İmkânsızı gerektiren şey de imkânsızdır. Binâenaleyh onların iman etmeleri ve tâatte bulunmaları imkânsızdır. Halbuki onlar, bunlarla emrolunmuşlardır. Buna göre onlara, imkânsız olan güç yetiremeyecekleri bir şey emrolunmuştur." Bu meselenin geniş izahı "سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ" (Bakara, 6) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* İslâm'ın Zaferinin Önceden Haber Verilmesi**

Âyette geçen *"Mağlup olacaksınız"* buyruğu, istikbalde olacak bir olayı haber vermektedir ve haber verdiği şey, aynen vukû bulmuştur. Binâenaleyh, bu gaybdan haber vermedir ve bir mu'cizedir. Bunun bir benzeri de, *"Rumlar yakın bir yerde mağlup oldu. Onlar bu yenilmelerinin ardından galip geleceklerdir"* (Rûm, 2-3) âyeti ile; **Hz. İsâ** (a.s) hakkındaki, *"Evlerinizde ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm..."* (Âl-i İmran, 49) âyetidir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, kıyamette yeniden dirilmenin, haşrın ve neşrin olacağına, ve kâfirlerin döndürüleceği yerin cehennem olduğuna delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Allah bu âyetin sonunda وَبِئْسَ الْمِهَادُ *"O, ne kötü yataktır"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ o kâfirlerin cehennemde toplanacaklarını haber verince, *"O ne kötü yataktır!"* diye onu vasfetmiştir. **Mihâd** kelimesi "yatak gibi üzerinde uyunan ve rahat edilen yer" manasındadır. Allahu Teâlâ: وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ *"Yeri de biz döşedik. Biz ne güzel döşeyicileriz!"* (Zâriyat, 48) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, kâfirlerin cehenneme gireceklerini haber verince, o cehennemin şerli olduğunu bildirmiştir. Çünkü âyetteki "بِئْسَ" kelimesi, şer ve şiddet manasına gelen "اَلْبَأْسَاءُ" kelimesinden alınmıştır. Nitekim Allahu Teâlâ: وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ *"Zulmedenleri şiddetli bir azap ile yakaladık"* (A'râf, 165) buyurmuştur. Cehennem mâlum, biz ondan Allah'ın fazlına sığınıyoruz.

قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِى فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا ۟ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَاْىَ الْعَيْنِ ۟ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهٖ مَنْ يَشَاۤءُ ۟ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُولِى الْاَبْصَارِ ﴿١٣﴾

"Karşılaşan iki toplulukta, sizin için muhakkak bir ibret vardır. (Onlardan) bir cemaat Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâfir idi. Onlar, öbürlerini gözleriyle, kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, kalp gözleri açık olanlar için bir ibret vardır" (Âl-i İmran, 13).

Bil ki bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اٰيَةٌ" buyurmamış da, "قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ" buyurmuştur. Bunun iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Bu lâfız, manaya hamledilmektedir. Buna göre bundan murat, "قَدْ كَانَ اِتْيَانُ هٰذَا اٰيَةٌ" "Bunu getirmek, sizin için bir ibret olmuştur" şeklindedir.

b) **Ferrâ** şöyle demiştir: "كَانَ" ile "اٰيَةٌ" kelimeleri arasında fasledici bir kelime zikredilmiştir.. Bu da, "لَكُمْ" kelimesidir. (Bunun için "قَدْ كَانَتْ" olmamıştır)".

İKİNCİ MESELE

Âyetin mâkabli ile münasebeti şudur: Biz, *"Yakında mağlûp olacaksınız ve toptan cehenneme sürüleceksiniz"* (Âl-i İmran, 12) âyetinin Yahudîler hakkında nazil olduğunu; Hz. Peygamber (s.a.s) onları İslâm'a davet edince onların inatlaşarak, "Biz, gerek savaşmayı bilememe, gerekse zayıflık hususunda Kureyş'e benzemeyiz.. Aksine, bizim gücümüz ve savaş bilgimiz, bizimle çatışmaya girecek herkesi yenecek durumdadır..." dediklerini; bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, onları, "Eğer siz güçlü kuvvetli, harp ve savaş ehli olsanız dahi, muhakkak ki yakında mağlûp olacak ve cehenneme sürüleceksiniz" dediğini zikretmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hükmün sıhhatine delâlet eden şeyi zikrederek: *"Karşılaşan iki grupta, sizin için muhakkak bir ibret vardır"* buyurmuştur. Yani, **Bedir Harbi** buna delâlet etmiştir.. Çünkü, çokluk ve

teçhizat bolluğu kâfirler; azlık ve teçhizât azlığı da Müslümanlar tarafındaydı. Sonraysa Cenâb-ı Hak kâfirleri kahr-ü perişân etmiş, Müslümanları da muzaffer ve yardımına mazhar kılmıştır. Bu da, bu galibiyetin Allahu Teâlâ'nın te'yîdi ve yardımı ile olduğuna delâlet etmektedir. Durumu böyle olan herkes, ister güçlü olsunlar isterse olmasınlar, bütün hasımlarını ve düşmanlarını yenecektir.. İşte bunun gibi, bu ifâdeler, her ne kadar silah kullanmayı ve savaşmayı iyi bilseler dahi, Hz. Peygamber'in Yahudîleri hezimete uğratıp onları ezeceğine delâlet eden açıklamanın yerini tutmuştur. Böylece de bu âyet, "قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ" *"Kâfirlere de ki: "Yakında mağlûp olacaksınız.."* (Âl-i İmran, 12) âyetinin hükmünün sıhhatine bir delil olmuştur. Âyetin, kendisinden önceki âyetle münasebet şekli işte budur...

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bedir Savaşındaki Mu'cizeler**

"اَلْفِئَةُ" kelimesi, Cemâat anlamına gelir. Müfessirler, "iki topluluk"tan muradın, Bedir günü'nde, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashâbıyla, Mekke müşrikleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Rivâyet edildiğine göre Bedir günü'nde müşrikler dokuz yüz elli kişiydiler. İçlerinde **Ebû Süfyan** ve **Ebu Cehil** de bulunuyordu. Savaş meydanına yüz atlı savaşçı sürmüşlerdi.. Yanlarında, yedi yüz tane de deve bulunuyordu.. Süvarilerin hepsi zırhlı olup, yüz kişi kadardılar.. Piyâde savaşçılar arasında da, ayrıca zırhlı olanlar bulunmaktaydı. Müslümanlar ise üç yüz on üç kişiydiler... Her dört kişiye bir deve düşmekteydi. İçlerinde altı kişi zırhlıydı. İki de süvari bulunmaktaydı... İşte, böylesi bir durumda Müslümanların kâfirleri mağlup etmesi, apaçık bir âyet ve ezici bir mu'cize idi...

Şunu bil ki âlimlerimiz, bu hâdisenin apaçık bir âyet olması hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) Müslümanların mukâvemet etmelerine mâni olacak birçok sebep bulunmaktaydı: Sayıca az olmaları; savaşmak maksadıyla çıkmadıkları için yanlarına teçhizât almamış olmaları; silâh ve at azlığı gibi... Ayrıca bu, yapacakları ilk savaş idi. Çünkü bu, Hz. Peygamber'in yapacağı gazvelerin ilki idi. Müşriklerin durumu ise, tamamiyle tersineydi: Çünkü onların sayısı fazlaydı; savaş için hazırlıklı olarak çıkmışlardı; önceki zamanlarda da birçok kez savaşmışlardı; bu bakımdan savaşa alışkın idiler... Durum böyle olunca, sayıca az ve zayıf olan, silâhı az ve savaşmayı da pek bilmeyen böyle bir topluluğun, silâhı bol, ayrıca savaş için de teçhizatlanmış olan kalabalık sayıdaki bir topluluğu mağlup etmesi âdeten mümkün değildir...

Ama, durum âdetin ve alışılmışın hilâfına olarak tahakkuk edince bu, bir mu'cize olmuştur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s) kavmine, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Hani Allah size, iki taifeden birinin muhakkak ki sizin olacağını va'dediyordu..."* (Enfâl, 7) âyet-i kerimesiyle kendisine yardım edeceğini haber vermiştir. Âyetteki iki taifeden birisinden murat, ya Kureyş topluluğu veya **Ebû Süfyan**'ın kervânıdır. Hz. Peygamber Bedir savaşından önce tek tek, "şurası, falancanın öldürülüp düşeceği yer; şurası, falancanın öldürülüp yıkılacağı yer ilh..." diye haber vermişti... Onun geleceğe dair vermiş olduğu haberin muhtevâsı, aynen onun haber verdiği gibi gerçekleşince bu, gaybdan bir haber ve bir mu'cize olmuştur.

c) Allahu Teâlâ'nın bundan sonra zikrettiği ifâde... Bu da, *"Onları dış gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı"* sözüdür. Bu son ifâdenin tefsirinde en sahih olan görüşe göre, görenler müşrikler; görülenler de mü'minlerdir... Buna göre mana şöyledir: "Müşrikler mü'minleri, ikibine yakın bir rakamla, kendilerinin sayılarının iki misli olarak veya, Müslümanların sayısının iki misli olan altı yüz kişi olarak görmüşlerdir.. Bu, bir mu'cize'dir.

Buna göre eğer, "mevcut olmayan, gerçekte bulunmayan bir şeyin görülebileceğini söylemek, safsataya götürür" denilirse biz deriz ki:

Biz, buradaki rü'yeti, zannetme ve tahmin etme anlamına hamlediyoruz. Bu böyledir. Çünkü çok korkan kimse, az sayıdaki bir topluluğu gâyet kalabalık zannedebilir.. Veya şöyle diyebiliriz: "Allahu Teâlâ melekleri de indirdiği için, Müslüman askerlerin sayısı çoğalmıştır.." Ama birinci cevap daha uygundur. Çünkü ifâde, sadece iki gruptan söz etmekte olup, meleklerin kıssası burada söz konusu değildir.

d) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, bu savaşta peygamberlerini beş bin melekle te'yîd etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak: *"O da, 'Muhakkak ki ben size bin (melek) ile yardım edeceğim' diyerek duânı kabul buyurdu"* (Enfal, 9) ve *"Evet, siz sabreder, sakınırsanız, bu (düşmanlar) da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabbiniz size alâmetli beş bin melekle imdât edecektir "*(Âl-i İmran, 125) buyurmuştur. Dört bin melek, bin melekle berâber beş bin melek eder. Bu meleklerin işaretleri, atlarının kuyruk ve perçemlerinde bulunan beyaz yün idi... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, dilediğini yardımıyla destekler"* buyruğu ile kastettiği de, budur.. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak dahâ sonra فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِى سَبِيلِ اللهِ وَأُخْرٰى كَافِرَةٌ *"(Onlardan) bir grup Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâfir idi"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "فِئَةٌ" kelimesinin meşhur kıraati, merfû olarak "فِئَةٌ" şeklinde okunmasıdır. "وَأُخْرٰى كَافِرَةٌ" kısmı ise bunun gibi "أُخْرٰى كَافِرَةٌ" şeklinde okunmuştur. Bu ifâdeler, "فِئَتَيْنِ" kelimesinden bedel olmak üzere mecrur olarak "فِئَةٍ - وَأُخْرٰى كَافِرَةٍ" şeklinde; "ihtisâs" veya, "اِلْتَقَتَا" fiilindeki zamirden hâl olarak mansûb "وَأُخْرٰى كَافِرَةً فِئَةً" şeklinde de okunmuştur.

Vâhidî (r.h), ref' ile okumanın daha üstün olduğunu; çünkü bunun manasının, "Onlardan birisi Allah yolunda savaşır, diğeri de..." şeklinde olduğunu; binâenaleyh, bu ifâdenin başlangıç (müste'nef) cümlesi olarak merfû okunduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah yolunda savaşan topluluktan murat, Müslümanlardır. Çünkü onlar, Allah'ın dinine yardım etmek için savaşmışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَأُخْرٰى كَافِرَةٌ *"Diğeri ise kâfir..."* tavsifi ile kastedilen ise, Kureyş kâfirleridir.

Müşriklerin Mü'minleri İki Misli Fazla Görmeleri ve Öteki İhtimaller

Cenâb-ı Hak sonra, يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْىَ الْعَيْنِ *"Onlar, öbürlerini gözleriyle, kendilerinin iki katı görüyorlardı"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ile **Âsım**'ın ravisi **Ebân,** tâ ile "تَرَوْنَهُمْ" (Siz onları görürsünüz); diğer kıraât imamları ise yâ ile, "يَرَوْنَهُمْ" (Onlar, onları görürler) şeklinde okumuşlardır. Bundan önceki ifâde Yahudîlere hitâb ettiği için, bu kelimeyi tâ ile okuyanlar, "تَرَوْنَهُمْ" şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Ey Yahudîler, sizler, Müslümanları olduklarının iki katı sayıda"; veyahut da, "kâfirlerin iki katı olarak..." görüyorsunuz" şeklindedir. Veyahut da âyet, Kureyş müşriklerine bir hitâb olmuş olur. Buna göre mana, "Ey Kureyş müşrikleri, sizler Müslümanları, sizin kâfir gürûhunuzun iki katı sayıda görüyorsunuz..." şeklinde olur.

Yâ ile okuyanlar ise, hitaptan sonra zikredilen gâlibiyet ve nusretten dolayı böyle okumuşlardır. Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"(Onlardan) bir grup Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise, kâfir idi. Onlar, öbürlerini gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı"* buyruğudur. Buna göre O'nun, "Onlar, öbürlerini görüyor" şeklindeki ifâdesi, bu iki gruptan birisinden haber verme anlamına gelir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu âyette, hem kâfir hem de Müslüman gruptan bahsedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: "يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ" sözünün manası, görenlerin kâfirler; görülenlerin ise Müslüman topluluk olması muhtemel olduğu gibi, bunun aksi de muhtemeldir. Böylece iki ihtimal mevcuttur.

Hak Teâlâ'nın, "مِثْلَيْهِمْ" sözüne gelince, bundan muradın, "görenlerin iki katı" manası olması muhtemel olduğu gibi, "görülenlerin iki katı" manası olması da muhtemeldir. Buna göre bu âyet, şu dört ihtimali kapsamaktadır:

Birinci ihtimal: Bundan murat, kâfir olan tarafın, Müslümanları, kendilerinin, müşriklerin iki katı, yani iki bine yakın bir sayıda görmeleridir.

İkinci ihtimal: Kâfir grubun, Müslümanları, Müslümanların sayısının iki katı, yani altı yüz yirmi küsur kadar görmeleridir... Bundaki hikmet, kâfirler korkup da savaşmasınlar diye, Allahu Teâlâ'nın, Müslümanları azlıklarına rağmen, müşriklerin gözünde çok kalabalık göstermesidir.

Buna göre, şâyet "Bu, Hak Teâlâ'nın Enfâl Sûresi'ndeki, وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ *"Ve sizi de onların gözünde azaltıyordu"* (Enfâl, 44) âyetiyle bir tezât teşkil eder." denilirse, cevap olarak biz de deriz ki, bu azaltma ve çoğaltma işi, iki ayrı durumda cereyân etmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, ilk önce Müslümanları onların gözüne az gösterdi.. Böylece de onlar, Müslümanlara hücum ederek, taarruza geçtiler. Müslümanlarla bizzat karşı karşıya geldiklerinde ise, Allah Müslümanları müşriklere çok gösterdi; bunun üzerine de onlar mağlup oldular... Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, Müslümanları, işin başında onlara az gösterip, işin sonunda çok göstermesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini daha çok gösterir ve mu'cizeyi de, daha net ve belirgin olarak ortaya koymuş olur.

Üçüncü ihtimal: Görenlerin Müslümanlar, görülenlerin ise müşrikler olmasıdır.. Buna göre Müslümanlar, müşrikleri kendilerinin iki katı, yani altı yüz küsur kadar görmüşlerdir. Bundaki hikmeti ise, Allahu Teâlâ'nın tek bir Müslümana iki kâfire mukavemet göstermesini emretmiş olmasıdır.

Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Eğer sizden sabr-u sebat eden yirmi kişi bulunursa, onlar iki yüz (kişiyi) yenerler"* (Enfâl, 65) buyurmuştur.

İmdi şâyet: "Nasıl oldu da Müslümanlar, kâfirleri, kendilerinin iki misli olarak (yani altı yüz küsur) gördüler, halbuki onlar kendilerinin üç misli idiler?" denirse, cevaben deriz ki:

Allahu Teâlâ, Müslümanlara mağlup edeceklerini bildikleri kadar müşriki göstermiştir. Bu da şöyle olmuştur: Cenâb-ı Hak: *"Eğer sizden sabr-u sebat eden yirmi kişi bulunursa, onlar iki yüz (kişiyi) yenerler"* (Enfâl, 65) buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ onları cesaretlendirmek ve kalplerinden korkuyu gidermek için, müşriklerin sayısını onlara bu kadar göstermiştir.

Dördüncü ihtimal: Görenler, Müslümanlardır. Onlar müşrikleri, müşriklerin iki katı kadar görüyorlardı.. Bu, hiç kimsenin öne süremeyeceği bir görüştür. Çünkü bu durum, mü'minlerin kalbine korku salmak suretiyle, müşriklere yardım etmek demektir. Âyet ise, bu durumu nefyeder.

Beşinci ihtimal: Bu âyetle ilgili beşinci bir ihtimal daha vardır. Bu da şudur: Biz âyetin başında, hitâbın Yahudîler hakkında olduğunu söylemiştik. Buna göre, bundan murat edilen mana, "Ey Yahudîler, sizler, kuvvet ve ihtişam bakımından müşrikleri mü'minlerin iki katı olarak görüyordunuz" şeklinde olur.

Buna göre eğer, "Kâfirler Müslümanların üç katı olduğu halde, nasıl olur da Yahudîler müşrikleri Müslümanların iki katı olarak görmüşlerdir?" denilirse, bunun cevabı yukarda geçmişti..

Bu mevzûyla ilgili olarak geriye iki bahis kalmıştır:

Birinci bahis: Birinci ve ikinci ihtimâl, yok olan (ma'dûm)'ın görülebilirliğini iktizâ etmektedir. Üçüncü ihtimal ise, bulunan ve mevcût olanın görülmemesini gerektirmiştir.

Birincisi, aklen imkânsızdır. Çünkü yok olan şey görülemez. Binâenaleyh, âyette "rü'yet" (görmek) ifâdesini, kuvvetlice zannetmek manasına hamletmek gerekir.

İkincisine gelince bu, âlimlerimize göre câizdir. Çünkü bize göre şartların mevcût, hâsselerin (duyu organlarının) sıhhatli olması durumunda, idrâk etmek vâcip değil de câiz olmuş olur. O zaman, mu'cize ve harikulâde hallerin zuhûr ettiği zamandır. Binâenaleyh böyle bir mu'cize'nin meydana gelmiş olabileceğini söylemek uzak bir ihtimal değildir.

Mu'tezile'ye göreyse, şartlar mevcut olup, duyu organları da sağlam olursa, idrâk etmek mutlaka olur. İşte bu sebepten dolayı **Kâdî** bu konuda şu gerekçeleri belirtmiştir:

a) Muharebe ve savaş esnasında insan, başını askere çevirerek, onlara iyice bakmak için vakit bulamaz. Bundan dolayı da o, şüphesiz hepsini değil bazısını görür.

b) Muharebe esnasında diğer bazılarını idrâk edip görmeye mâni olacak toz toprak bulunur.

c) Şöyle de denilebilir: Allahu Teâlâ, havada, askerin üçte birini görmeye mâni olacak herhangi bir şey yaratmaya da kâdirdir. İşte bütün bunlar ihtimâl dahilindedir.

İkinci bahis: "Lafız, her ne kadar görenlerin, müşrikler ile Müslümanlar olabilmesine ihtimalli ise de, bu iki ihtimalde en belirgin ve en açık olanı hangisidir?" denilirse, denilir ki: Müşriklerin görenler olması daha evlâdır. Buna şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Fiilin fâiliyle olan münasebeti, mef'ûlüyle olan münasebetinden daha kuvvetlidir. Buna göre, önce geçen iki şeyin en yakınını fâil, en uzağını da mef'ûl kabul etmek, bunun aksini yapmaktan daha evlâdır. Önce geçenlerin en yakını ise, Hak Teâlâ'nın, "وَأُخْرٰى كَافِرَةٌ" beyânıdır.

b) Âyetin başı olan قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ *"Sizin için muhakkak bir âyet vardır"* buyruğu, kâfirlere hitaptır. Buna göre, **Nâfi**'nin "tâ" harfiyle okuması da, hitâbın kâfirlere olmasından dolayı idi.. Buna göre mana, "Ey Kureyş müşrikleri, sizler Müslümanları, onların iki katı olarak görüyordunuz..." şeklinde olur. Bu kırâat, ancak görenlerin müşrikler olması halinde doğru olur.

c) Allahu Teâlâ, *"Karşılaşan iki toplulukta, sizin için muhakkak bir ibret vardır"* demiş olduğu için, bunu kâfirlere karşı bir mu'cize yapmıştır. Bu sebeple, bu durumun, onlar için bir hüccet olabilmesi için, onların görüp müşahede ettikleri bir şey olması gerekir. Ama, bu durumun mü'minler için söz konusu olması halinde, bunu kâfirler için bir hüccet kabul etmek doğru olmaz. Allah, en iyisini bilendir.

Gören tarafın Müslümanlar olduğunu söyleyen kimseler de, şu şekilde delil serdedip tartışmışlardır: Görenlerin müşrikler olduğunun kabul edilmesi halinde, mevcut olmayan şeyin görülmesi gerekir ki, bu imkânsızdır. Ama, görenlerin mü'minler olduğu kabul edilirse, bundan, mevcut olan bir

şeyin görülmemesi gerekir ki, bu imkânsız değildir. Dolayısıyla bu daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Hak Teâlâ: رَاٰى الْعَيْنِ *"göz görüşüyle"* buyurmuştur. "رَاَيْتُهُ رَأْيًا وَرُؤْيَةً" "Onu gördüm - görmek.." denilir. Yine, رَاَيْتُ فِى الْمَنَامِ رُؤْيًا حَسَنَةً "Uykuda güzel bir rüyâ gördüm" denilir. Buna göre rü'yet, uyumaya, uykuda rüyaya tahsis edilmiştir. Yine Araplar, gözü bir şeye iliştiği zaman, هُوَ مِنِّي مَرْاَى الْعَيْنِ "O az önce gözümün önündeydi" der. Buna göre "رَاٰى الْعَيْنِ" kelimesi, mef'ûlü mutlâk olmasından dolayı mansûb kılınması câiz olduğu gibi, bir mekâna zarf olması sebebiyle mansûb olması da câizdir. Nitekim sen, تَرَوْنَهُمْ اَمَامَكُمْ "Siz onları, önünüzde görüyorsunuz" dersin.

Yine هُوَ مِنِّي مَنَاطَ الْعُنُقِ "O benim nazarımda çok kıymetlidir, eşsiz bir gerdanlık gibidir" ve هُوَ مِنِّي مَزْجَرَ الْكَلْبُ "Onun benim nazarımda köpekten, farkı yoktur" tabirleri de böyledir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ *"Allah, dilediğini yardımıyla destekler"* buyurmuştur. Allah Müslümanlara iki şekilde yardım eder:

a) Bedir'deki yardımı gibi, onları muzaffer kılmakla olan yardımı...

b) Hüccet ve delil bakımından yardımı.. Bu ikinci manaya göre, mü'minlerden bozguna uğramış bir topluluk bulunduğunu farz etsek, onlara hüccet ve (uhrevî) güzel bir sonuç bakımından yardım edildiği için, "onlar yardım edilmişlerin ta kendileridir!" denilmesi câizdir. Âyetten kastedilen ise şudur: "Yardım ve muzafferiyet, sayı, ihtişam ve silâh çokluğu ile değil, ancak Allah'ın te'yîdi ve yardımı ile tahakkuk eder."

Sonra Allahu Teâlâ: اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُولِى الْاَبْصَارِ *"Şüphesiz bunda, kalp gözleri açık olanlar için bir ibret vardır"* buyurmuştur. "اَلْعِبْرَةً" kelimesi itibâr, (ölçüp biçme, kıyaslama) manasına gelir. "İtibâr" ise, kendisiyle cehâletten ilme geçilen alâmet, nişân demektir. Bu kelimenin aslı, bir taraftan diğer tarafa geçme anlamına gelen "اَلْعُبُورُ" kelimesidir. "اَلْعِبَارَةُ" lafzı da buradan gelip manayı muhataba geçiren, intikâl ettiren söz demektir. "عِبَارَةُ الرُّؤْيَا" ifâdesi de böyledir; çünkü rüyâyı te'vil de, rüyânın manasını ortaya koyar, açıklar.. O'nun "لِاُولِى الْاَبْصَارِ" ifâdesinin manası ise, "akıl sahipleri için..." demektir. Nitekim, "O, bu işi iyi bilir" anlamında olmak üzere, "لِفُلَانٍ بَصَرٌ بِهٰذَا الْاَمْرِ" denilir. Allah en iyi bilendir.

Nefsin İstekleri

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

"Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş; salma güzel atlar, hayvanlar, ekinlerden yana nefsin isteklerine sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatidir. Nihâyet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği Allah'ın nezdindedir" (Âl-i İmran, 14).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Âyetin Mâkabliyle Münasebeti**

Âyet-i kerime'nin mâkabliyle münasebeti hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Şu kıssayla ilgili olan açıklamadır: Biz, (Necran'dan gelen) Hristiyan heyetinden **Ebû Hârise İbn Alkame**'nin kardeşine, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünde doğru olduğunu bildiğini" itirâf ettiğini; ancak ne var ki bunu, Rum krallarının kendisine vermiş oldukları mal ve makamı geri alacakları endişesiyle açığa vurmadığını söylemiştik.. Yine biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Bedir savaşından sonra, Yahudîleri İslâm'a davet ettiğini, onların ise buna mukabil, kendilerinin güç ve kuvvetlerini ortaya koyup, mallarına ve silâhlarına güvendiklerini anlatmıştık... Böylece Cenâb-ı Hak bu âyette, bu ve bunların dışındaki diğer dünya metâının zeval bulacağını, yok olacağını; âhiretin ise hayırlı ve daha baki olacağını beyan buyurmuştur.

İkinci görüş: Yapılmış olan umumî te'vile göre, bu şöyledir: Allahu Teâlâ önceki âyette, *"Allah, dilediğini yardımıyla te'yîd eder. Şüphesiz bunda, kalp gözleri açık olanlar için bir ibret vardır"* (Âl-i İmran, 13) buyurunca, bunun peşinden o "ibret"in beyânı yerine geçecek olan bir açıklama getirmiştir ki, o da şudur: "Allahu Teâlâ insanlara, cismanî şehvete tutku ile dünyevî lezzetlerin ve hazların hoş gösterildiğini, sonra bunların lezzetleri devam etmeyen fâni şeyler olup, geriye ise onların sorumluluklarının kalacağını

beyân etmiş; daha sonra da, *"De ki, "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?"* (Âl-i İmran, 15) ifâdesiyle insanları âhiret ile ilgili olan şeylere teşvik etmiş, daha sonra da, Âl-i İmran 17. âyetinin sonuna kadarki kısımda, sabreden ve doğru olan kimselerden kullukta sebât edenler için hazırlanmış olan âhiretin güzelliklerini, tayyibâtını açıklamıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Tezyîn (Süsleme) İşini Yapan Kimdir?**

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, "زُيِّنَ لِلنَّاسِ" buyruğundaki "tezyîn", süslü gösterme işini yapanın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bizim âlimlerimizin bu konudaki görüşleri açıktır. Çünkü onlara göre bütün fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Yine onlar şöyle de demişlerdir: (Bu bezeyen ve süsleyenin) şeytan olduğunun kabul edilmesi durumunda, o zaman şeytana küfrünü ve bid'atını süslü gösteren kimdir? Eğer bunun başka bir şeytan olduğu söylenirse, neticede teselsül gerekir. Eğer bu, bizzat o şeytanın kendisinden meydana gelmiş ise, bu, insan hakkında da aynıdır. Eğer bu küfür ve bid'ât Allah'ın yaratması ile meydana gelmiş ise -ki doğru olan da budur- bu, insan hakkında da aynıdır. Kur'ân'da bu nükteye *"Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık" (*Kasas, 63) âyetinde işaret edilmektedir. Yani "Bir kimse, bizim onları azdırıp saptırdığımıza inanıyor ise, ya bizi saptıran kimdir?" Bu söz son derece açıktır.

Mu'tezile'den **Kâdî,** kendilerinden şu üç görüşü nakletmiştir:

Birinci görüş: Kâdî, Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Şeytan insanlara süslemiştir ve bu hususta Allah adına yemin etmiştir."

Kâdî, Mu'tezile namına şu delilleri ileri sürmüştür:

a) Allahu Teâlâ şehvetlere dair sevgiyi, mutlak olarak zikretmiştir. Dolayısıyla, bu ifâdenin kapsamına haram olan şehvetler de girer. Haram olan şehvetleri süsleyen ise, ancak şeytandır.

b) Allahu Teâlâ, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten bahsetmiştir. Bu çok malı böylesine sevmek, ancak dünyayı talebinin kıblesi ve bütün amaçlarının nihâî hedefi edinen kimselere yakışır. Çünkü âhireti tercih eden kimseler, kendilerini başkasına muhtaç bırakmayacak miktar ile yetinirler.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Bunlar, dünya hayâtının geçici menfaatidir"* buyruğudur. Muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bunu dünyayı zemmetmek, fazla

önemsememek sadedinde zikretmiştir. Kınanmış olan bir şeyin ise, o kimseye süslenmiş olması imkânsızdır.

d) O'nun bu âyetten sonra, *"De ki, "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?"* (Âl-i İmran, 15) buyurmuştur ki, bu ifâdeden Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, kulun dünyaya iltifâtını önleyip, dünyayı onun gözünden düşürmektir. Bu ise, dünya gözünde büyümüş olan kimselere uygun düşmez.

İkinci görüş: Bu, Mu'tezile'den diğer bir grubun görüşüdür. Buna göre süsleyen, Allah'tır. Bu görüşte olanlar, buna birkaç şekilde istidlâlde bulunmuşlardır:

a) Allahu Teâlâ nasıl, âhiretin menfaatlerine insanları teşvik etmiş ise, aynı şekilde dünyanın lezzetlerini de yaratmış ve bunları kullarına mubah kılmıştır. Hak Teâlâ'nın, bunları insanlara mubah kılması, tezyin edip süslemek manasına gelir. Çünkü Cenâb-ı Hak, şehveti ve şehvet duyulan şeyi yaratıp, şehvet duyan insanlarda da onlardan tad alacaklarına dair bir bilgi yaratarak, o şeyleri almayı insana mubah kılınca, Cenâb-ı Hak, onları tezyin etmiş ve süslemiş olur.

b) Lezzet veren bu şeylerden istifâde etmek, âhiret menfaatine götüren birer vesiledir. Allahu Teâlâ, bu vesilelere başvurmayı teşvik etmiştir. Dolayısı ile bunları süsleyen Allah olmuş olur. Biz, bunlardan istifâde etmenin, âhiret mükâfaatına götüren vesileler olduğunu söylüyoruz.

Bu, şu bakımlardan olur:

1- İnsanın malını tasadduk etmesi bakımından...

2- İnsan, bunlar sayesinde Allah'a itâate güç ve kuvvet kazanır.

3- İnsan bunlardan istifâde edip, bunların ancak Allah'ın yaratması ve yardımı ile müyesser olduğunu bildiğinde, bu, kulun büyük bir şükür edâ etmesine sebep olur. İşte bundan dolayıdır ki **es-Sahib İbn Abbâd** şöyle derdi: "Yazın soğuk suyu içmek, hamdin kalbin derinliklerinden çıkmasına sebep olur." **es-Sahib,** bu manada bir de şiir söylemiştir.

4- Bu lezîz ve güzel şeylerden istifâde edebilen, bunları bırakıp, kullukla meşgul olunca ve kulluk yolunda çeşitli sıkıntılara katlanınca daha büyük mükâfatlar elde eder. Böylece bütün bu izahlardan, o güzel şeylerden istifâde etmenin, âhiret mükâfatını elde etmeye birer vesile olduğu sâbit olur.

5- Allahu Teâlâ: *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur"* (Bakara 29); *"De ki, "Allah'ın kulları için çıkardığı zîneti, temiz ve hoş rızıkları*

kim haram etmiş?" (A'râf, 32); *"Her namazınızda güzel elbisenizi giyinin"* (A'râf, 31); *"Biz yer üzerinde olan şeyleri, onlara mahsus birer zînet verdik"* (Kehf, 7); *"O, gökten su indirip, sizin için onunla rızık olarak türlü türlü meyveler çıkardı"* (Bakara, 22); ve *"Yerdeki şeylerden helâl ve temiz olmak şartıyla yiyin"* (Bakara, 168) buyurmuştur.

Bütün bu âyetler, süsleyenin Allahu Teâlâ olduğuna delâlet eder. **Mücahid**'in, âyetteki fiili mâlum sigası ile "زَيَّنَ لِلنَّاسِ" "O, insanlar için süsledi.." şeklinde okuması da bu görüşü te'kîd eder.

Üçüncü görüş: Ebu Ali el-Cübbâî ile **Kâdî**'nin kendi görüşüdür ve meseleyi taksim etmektedir: Çünkü, bu konuda vâcip veya mendup olan her şeyin müzeyyini (süsleyeni) Allahu Teâlâ'dır. Haram olan her şeyin süsleyeni ise şeytandır. **Kâdî**'nin söylediği işte budur.

Bunlardan başka bir üçüncü kısım daha vardır ki bu, yapılmasında veya yapılmamasında herhangi bir sevap veya ikâb bulunmayan mubahlardır. **Kâdî** bu kısımdan bahsetmemiştir. Halbuki bunu da söylemesi ve bu mubahları süsleyenin Allah mı, şeytan mı olduğunu belirtmesi gerekirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Nefsin İstekleri (Şehevât)**

Hak Teâlâ'nın: حُبُّ الشَّهَوَاتِ *"Nefsin isteklerini sevme"* hakkındaki âyetidir. Bununla ilgili şu üç izah yapılmıştır:

Birinci izah: Buradaki **"şehevat"**, arzu edilen şeyler demektir. Aradaki irtibattan dolayı, arzu edilen şeyler mecâzî olarak böyle isimlendirilmiştir. Nitekim, aynı şekilde, güç yetirilen şeye "kudret", ümit edilen şeye "reca" (ümit); bilinen şeye de "ilim" denilmiştir. Bu, Arapça'da yaygın olan bir istiâre (mecâz)dir. Meselâ, "şu, onun arzu duyduğu şeydir" manasında هٰذِهِ شَهْوَةُ فُلَانٍ "Şu, falancanın şehvetidir" denilir.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Arzu edilen şeylerin, "şehvet" diye isimlendirilmesinde, şu iki mana vardır:

a) Allahu Teâlâ, arzu duyulmuş olmaları ve istifâde edilmede aşırı hırs duyulmaları hususlarında mübalağa etmek için, âyette sayılan şeyleri "bizzat şehvetin ve arzunun kendisi" olarak saymıştır.

b) Şehvet, filozoflara göre, rezîl ve kınanmış bir sıfattır. Bu şehvet ve arzuların peşine düşenler, kendilerinin hayvan gibi olduklarını görürler. Binâenaleyh âyette bu lafzın zikredilmesinden maksat, insanları bunlardan nefret ettirmektir.

İkinci izah: Kelâmcılar şöyle demişlerdir: "Bu âyet, sevginin şehvetten farklı bir şey olduğunu gösterir. Çünkü bu âyette, Allahu Teâlâ sevgiyi şehvete muzaaf kılmıştır. Muzaaf, muzaafun ileyh'ten başkadır. O halde şehvet, Allah'ın yarattığı fiillerden, muhabbet ise kulun fiillerindendir. Muhabbet (sevgi), insanın bütün maksat ve yaşayışını, leziz ve hoş şeyleri aramaya hasretmesinden ibarettir.

Üçüncü izah: Filozoflar şöyle demişlerdir: "İnsan, bazen sevmemek istediği halde bir şeyi sevebilir. Meselâ, bir Müslümanın gönlü, bazen bazı haramlara meyledebilir. Fakat o, o haramları sevmemek ve onlara meyletmemek ister. Ama hem bir şeyi seven, hem de o şeyi sevmeyi isteyen kimsenin sevgisi, sevginin (muhabbetin) en ileri derecesidir. Eğer böyle bir sevgi hayır yönünde olur ise, bu saâdetin mükemmel şekli olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Süleyman (a.s)'ın, *"Gerçekten ben, hayır sevgisine düştüm"* (Sâd, 32) dediğini nakletmiştir. Bunun manası, "Ben, hayrı seviyorum ve hayrı sevmiş olmamı da seviyorum" demektir. Eğer bu sevgi şer yönünde olursa, bu, Allahu Teâlâ'nın işte bu âyette (Âl-i İmran, 14) bahsettiği gibi olur. Çünkü âyetteki, *"Nefsin istekleri insanlara bezenip süslenmiştir"* ifâdesi, şu üç mertebeye delâlet eder:

a) İnsan, arzu ve şehvet duyulan her şeye arzu duyar.

b) İnsan, kendisinin o şeylere olan arzusunu da sever.

c) İnsan, bu sevginin güzel ve bir fazilet olduğuna inanır. Bu cümlede, bu üç derece bir araya gelince, bu dereceler şiddet ve kuvvet bakımından en üst noktaya ulaşır ve bundan kurtulma, ancak Allah'ın vereceği büyük bir muvaffakiyetle olur. Sonra Hak Teâlâ bunu insanlara nisbet etmiştir. Bu âyetteki "اَلنَّاسُ" (insanlar) sözü başına harf-i târif gelmiş olan, umûmi bir lafızdır. Dolayısıyla istiğrâk ifâde eder. Binâenaleyh kelimenin zâhiri, bu sevginin bütün insanlarda bulunduğunu gösterir.

Akıl da buna delâlet eder. Çünkü leziz ve faydalı olan her şey, zatı gereği sevilir ve arzu edilir. Faydalı ve leziz şeyler, cismânî ve ruhânî olmak üzere iki kısımdır. Cismânî olanlar işin başında herkes için söz konusudur. Ruhânî olanlar ise ancak, nâdir olarak bir tek insan için olur. Sonra bu insan için, o ruhânî lezzet ancak, nefsinin cismânî lezzetlere iyice alışmasından sonra hasıl olur. O zaman nefsin, cismânî lezzetleri cezbetmesi, kuvvetli ve yerleşmiş bir meleke gibi olur. O'nun insanı, ruhânî lezzetlere çekmesi ise, ufacık bir sebeple kaybolabilecek ârızî, sonradan olma bir hal

gibi olur. Hiç şüphesiz insanlara gâlip olan, cismânî lezzetlere duyulan bu şiddetli temâyüldür. Fakat ruhânî lezzetleri elde etmeye duyulan temâyül ancak pek ender insan için söz konusu olur. Sonra bu ruhânî lezzet, o ender insanlar için de ancak çok nâdir zamanlarda olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu hükmü umûmi kılarak, *"Nefsin isteklerine olan sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir"* buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın: مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ *"Kadınlara, oğullara"* sözüne gelince, bunda iki bahis bulunmaktadır.

Birinci bahis: "مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ" ifâdesindeki "مِنْ" harf-i cerri, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"O halde murdardan, putlardan kaçının!.."* (Hacc, 30) âyetindeki harf-i cer gibidir. Bu son âyetin takdiri nasıl, فَاجْتَنِبُوا الْأَوْثَانَ الَّتِي هِيَ رِجْسٌ "Murdarın ta kendisi olan putlardan kaçının!" şeklindeyse, bu âyetin takdiri de bunun gibidir. Yâni, "زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ النِّسَاءِ وَكَذَا وَكَذَا الَّتِي هِيَ مُشْتَهَاةٌ" İnsanlara, can atılan, arzu duyulan şeylerin ta kendileri olan kadın sevgisi, şunlar, şunlar... ilh. süslü gösterildi" demektir.

İkinci bahis: Şunu bil ki, Cenâb-ı Hak burada arzu duyulan, can atılan dört şey saymıştır:

a) **Kadınlar...** En çok onlardan hoşlanıldığı, haz alındığı ve onlarla olan ünsiyet ve yakınlık daha mükemmel ve tam olduğu için, Cenâb-ı Hak önce onları zikretmiştir. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, *"Size kendilerine ısınmanız için sizin cinsinizden zevceler yaratmış olması, aranıza da bir sevgi ve merhamet duygusu yerleştirmiş olması..."* (Rûm, 21) buyurmuştur. Bunu teyit eden bir başka husus da, helâk edici ve yakıcı şiddetli bir aşkın, ancak şehvet ve düşkünlüğün bu nev'inde bulunmasıdır.

b) **Çocuk sevgisi...** Oğullara olan sevgi kızlara olan sevgiden daha fazla olduğu için, Cenâb-ı Hak, hâssaten oğulları zikretmiştir. Oğullardan istifâde şekli ise, onlardan sürür duyma, onlarla çoğalıp artma, vb. şeyler açısından açıktır, bellidir. Bil ki Allahu Teâlâ'nın insanın kalbinde zevce ve oğul sevgilerini yaratmasında yüce bir hikmet vardır. Çünkü eğer bu sevgi olmasaydı, doğum ve çoğalma meydana gelmez, bu da insan neslinin sona ermesine sebebiyet verirdi.. Bu sevgi, âdeta fıtrî bir özelliktir. Bundan dolayıdır ki bu, bütün hayvanlarda bulunmaktadır. Bundaki hikmet ise, bahsettiğimiz veçhile, neslin bekâsını da sağlamaktır.

c) (ve) d) "Yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş..." Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Zeccâc şöyle demiştir: "Kıntar" bir şeyi bağlamak ve sağlamlaştırmak anlamından alınmıştır. "اَلْقَنْطَرَةُ" "Denk" kelimesi de, bağlamak suretiyle sağlamlaştırıldığı için, yine bu manadan alınmıştır. Buna göre "kıntar" kelimesi, çeşitli belâları savuşturma hususunda kendisine bel bağlandığı "çok mal" anlamına gelir."

Ebû Ubeyde, Arapların "kıntâr" hakkında, onun sınırlanamayacak kadar çok olan bir ölçü, miktar olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Bil ki, doğru olan da budur. Bazı kimseler ise, "kıntâr"ı tahdit edip sınırlamaya çalışmışlardır.

Bu konuda da bazı rivâyetler bulunmaktadır. **Ebû Hureyre** (r.a.), Hz. Peygamber'in: اَلْقِنْطَارُ اِثْنَا عَشَرَ أَلْفَ أُوقِيَةٍ *"Kıntâr, on iki bin "ûkiyye"[84]dir"*[85] buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **"kıntâr"**ın bin dinar olduğunu rivâyet etmiştir.

Ubeyy İbn Ka'b (r.a), Hz. Peygamber'in اَلْقِنْطَارُ أَلْفٌ وَمِائَتَا أُوقِيَةٍ *"Kıntâr, bin iki yüz "ûkiyye'dir"* [86] dediğini rivâyet etmiştir.

İbn Abbas (r.a), "kıntâr"ın bin dinar veyahut on iki bin dirhem olduğunu söylemiştir ki, bu verilecek diyet miktârıdır.

Hasan el-Basrî de bu görüştedir.

Kelbî, "kıntâr, Bizanslıların dilinde, bir öküz derisi dolusu altın veya gümüş miktarına denilir" demiştir. Bu hususta, bu sayılanlardan başka görüşler de bulunmaktadır. Ama biz onları zikretmedik. Çünkü onlar, kat'î bir delille desteklenmemektedir.

İkinci bahis: "اَلْمُقَنْطَرَةُ" kelimesi, "اَلْقِنْطَارُ" kökünden olup "اَلْمُنَفْعَلَةُ" veznindedir ve pekiştirme için kullanılır. Nitekim Araplar, "اَلْفٌ مُؤَلَّفَةٌ" "binlerce"; "بَدْرَةٌ مُبَدْرَةٌ" "Yığın yığın mal"; "إِبِلٌ مُؤَبَّلَةٌ" "Çok sayıda deve" ve "دَرَاهِمُ مُدَرْهَمَةٌ" "Çok fazladır hem.." demektedirler. **Kelbî** ise, "اَلْقَنَاطِيرُ" kelimesinin, bir şeyin üç katını; "اَلْمُقَنْطَرَةُ" ise, bunun iki katını ifâde ettiğini, neticede toplamın ise o şeyin altı mislini ve altı katını gösterdiğini söylemiştir.

Üçüncü bahis: Altın ve gümüş, bütün eşyânın bedeli olabilecekleri için, sevilmektedirler. Binâenaleyh, bunlara sâhip olan kimse, âdeta her şeye

84 Bir "ûkiyye", yedi miskâl veya kırk dirhem veyahut da on iki dirhemlik bir ölçü birimidir. Bir miskâl, $1\frac{3}{7}$ dirhem; bir dirhem de 3,2 gramdır.

85 **Dârimî,** Fezailü'l-Kur'an, 32 (2/467).

86 **Dârimî,** Fezailü'l-Kur'an, 32 (2/468).

sahip olmuş gibidir. Bir şeye sahip olmak (mâlikiyyet) sıfatı, kudreti ifâde eder. Kudret ise, bir kemâl sıfatıdır. Kemâl ve mükemmellik ise, zâtı itibariyle sevilir. Altın ve gümüş de zâtı itibariyle sevilen bu kemâlin elde edilmesinin en mükemmel vesilesi olduğu ve mahbuba götüren vesile de mahbup olduğu (sevildiği) için, işte bu iki şey de sevilmektedirler.

e) اَلْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ *"salma güzel atlar"* hakkındadır.

Vâhidî şöyle demiştir: "اَلْخَيْلُ" kelimesi, "اَلنِّسَاءِ ، اَلْقَوْمُ" (kadınlar) ve "اَلرَّهْطُ" (topluluk, cemâat) kelimeleri gibi, kendi lafzından müfredi olmayan bir kelimedir. Atlar da, yürüyüşlerindeki (âdeta) gurûr ve kibirden dolayı, "اَلْخَيْلُ" diye isimlendirilmiştir. İnsanın gururlu ve kibirli bir biçimde gezmesi de "اِخْتِيَال" (gururlanmak, kibirlenmek) diye isimlendirilmiştir. **Hayâl** ve **tehayyûl** de, bu kuvvenin, söz konusu olan şekli ve sureti zihnimize getirmek için gezip dolaşması sebebiyle bu ismi almıştır. Arıkuşu da, çalımlı yürüdüğü, bazen kırmızı, bazen de yeşil göründüğü için "اَلْأَخْيَلُ" (kibirli) diye isimlendirilmiştir.

Âlimler, "مُسَوَّمَةُ" kelimesinin manasında ihtilaf ederek şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

1- Bu, salıverilmiş, otlayan hayvan demektir. Sen hayvanı otlasın diye mer'aya saldığında "اَسَمْتُ الدَّابَّةَ وَسَوَّمْتُهَا" dersin. Nitekim sen, اَقَمْتُ الشَّيْءَ وَقَوَّمْتُهُ "O şeyi ayakta tuttum"; اَجَدْتُهُ وَجَوَّدْتُهُ "Onu güzelleştirdim" ve اَنَمْتُهُ وَنَوَّمْتُهُ "Onu büyüttüm" dersin. Hak Teâlâ'nın: فِيهِ تُسِيمُونَ *"Orada (hayvanlarınızı) otlatırsınız"* (Nahl, 10) âyeti de bu manadadır. Bundan maksat, hayvan otladığı zaman güzelliğinin artmasıdır.

2- Bu kelime, nişanlanmış ve alâmetlendirilmiş manasındadır. **Ebû Müslim el-İsfahânî** şöyle demiştir: "Bu, ya ismi maksûr olan "اَلسِّيمَا" kelimesinden, ya da hemzeli olan "اَلسِّيمَاءُ" kelimesindendir. Her ikisi de aynı manaya, yani güzel görünüm manasına gelir. Allahu Teâlâ: سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ *"Secde izinden nişanları yüzlerindedir"* (Fetih, 29) buyurmuştur. Bu görüşte olanlar, bu alâmetin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Ebû Müslim,** "Bu alâmet ve nişanlardan murat, atların ağzında ve alnında olan beyazlıktır. Bu da atların alınlarının ve ayaklarının beyaz ve sekili olmasıdır " demiştir. **Esamm,** bunun alacalık; **Katâde,** alacasızlık; **Müerric** ise, dağlanmış manasında olduğunu söylemişlerdir. **Ebû Müslim**'in görüşü daha güzeldir. Çünkü âyette, malların en kıymetlisine işaret

vardır. Bu da atın, sakarlı ve sekili olmasıdır. Âlimlerin diğer görüşleri ise, at hususunda herhangi bir kıymet ifâde etmezler.

3- **Mücâhid** ve **İkrime**'nin görüşüne göre "müsevveme", "mutahhame" (temiz ve güzel atlar) demektir

Kaffâl, "mutahhame" kelimesinin güzel kadın manasına geldiğini söylemiştir.

f) اَلْاَنْعَامُ *"hayvanlar"* hakkındadır. "En'âm" kelimesi, "اَلنَّعَمُ" kelimesinin çoğuludur. "اَلنَّعَمُ" deve, sığır ve davar manasındadır. Bunlardan, devenin dışında kalan diğer iki cins için "اَلنَّعَمُ" denilmez. Fakat tek başına devenin cinsi için bu kelime kullanılır. Çünkü, bu kelime çoğunlukla deve için kullanılmıştır.

g) اَلْحَرْثِ *"ekinler"* hakkındadır. Bu kelimenin iştikakını, "وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ" (Bakara, 205) âyetinin tefsirinde anlattık.

Cenâb-ı Hak, bu yedi şeyi saydıktan sonra, ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatidir"* buyurdu.

Kâdî şöyle der: "Dünya hayatının geçici faydalarının, sırf onlardan istifâde edilsin diye yaratılmış olduğu herkesin malumudur. Öyle ise, niçin bu âyetteki süslemenin (tezyinin) Allah'a nisbeti câiz değildir? deniliyor." Sonra şöyle demiştir: Dünya metâından faydalanma çeşitli şekillerde olur:

1- Kendisine meta verilen insanın, tek başına bundan istifâde etmesi olup, bu şekildeki istifâde kınanmıştır.

2- İnsanın ihtiyacı olduğu halde, elindeki metâdan istifâde etmemesi olup, bu da kınanmıştır.

3- İnsanın elindeki meta'ı, kendisini âhiret menfaatlerine ulaştırmayacak şekilde, mubah yollarla kullanmasıdır ki, bu ne methedilmiş, ne de kınanmıştır.

4- İnsanın elindeki metâ'dan, kendisini âhiretin güzellik ve faydalarına ulaştıracak bir biçimde istifâde etmesidir. Bu ise, methedilmiş olan istifâde şeklidir.

Allahu Teâlâ sonra, وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ *"Nihâyet dönüp varılacak olan yerin bütün güzelliği, O'nun, Allah'ın nezdindedir"* buyurmuştur. Bil ki, Arapçada "اَلْمَاٰبُ" kelimesi, varılacak müracaat edilecek yer demektir. Nitekim, "اَبَ الرَّجُلُ – اِيَابًا – اَوْبَةً – اَيْبَةً - مَاٰبًا" "Adam döndü, baş vurdu... Dönmek" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "اِنَّ اِلَيْنَا اِيَابَهُمْ" *"Muhakkak ki ancak bizedir onların*

dönüşleri" (Gâşiye, 25) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözden maksadı: "Allah'ın kendisine dünyayı vermiş olduğu kimselere vâcip olanın, o malını âhiretini imâr ve ihya edecek şeylere ve kendisini âhiret saadetine götürecek yollara sarf etmek olduğunu" beyân etmektir. Sonra, maksat varılacak olan yere teşvik etmek olduğu için Cenâb-ı Hak, "اَلْمَاٰب" kelimesini de, "اَلْحَسَنُ" (güzellik) kelimesiyle nitelemiştir.

Eğer, "Varılacak yer "اَلْمَاٰب" iki kısımdır. Son derece güzel olan cennet ve güzellikten hâlî olan ateş... O halde Cenâb-ı Hak, mutlak olan varılacak yeri (اَلْمَاٰب) niçin güzellikle vasfetmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bizzat kastedilen varış yeri, cennettir. Ama cehennem ise, bizzat olmayıp ârizî olarak maksûddur. Çünkü Cenâb-ı Hak, mahlûkatı azap için değil, merhamet etmek için yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak Hadis-i kudsîde: سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim gazabımı geçmiştir"*[87] buyurmuştur. Bu, kendisi vasıtasıyla gizli birçok sırlara muttali olunacak bir sırdır.

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

"De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Muttaki olanlar için, Rableri katında altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz zevceler ve Allah'tan da bir hoşnutluk vardır. Allah, kullarını hakkıyla görücüdür"
(Âl-i İmran, 15).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, Âsım, Hamza ve **Kisâî,** iki hemze ile olmak üzere, "أَؤُنَبِّئُكُمْ" şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr** ve **Nâfi**'in bu âyeti nasıl okudukları hususundaki rivâyetler ise, farklıdır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, istifhâmın ne ile ilgili olduğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

87 **Buhâri,** Tevhid, 55; **Müslim,** Tevbe, 14-16 (4/2107-2108).

a) Mana, "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Muttaki olanlar için, Rableri katında şunlar şunlar vardır" denilmesi şeklindedir.

b) "Muttakî olanlar için, size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Rableri katında altından ırmaklar akan cennetler... vardır" denilmesidir.

c) "Müttakî olanlar için, Rableri katında bunlardan daha hayırlı olanı size haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Altından ırmaklar akan cennetler!..." denilmiş olmasıdır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetin Mâkabliyle Münasebeti**

Âyetin mâkabliyle münasebeti hususunda şunlar ileri sürülmüştür:

a) Allahu Teâlâ: *"Nihâyet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği, O'nun, (Allah'ın) nezdindedir"* (Âl-i İmran, 14) buyurunca, bu âyette de, dönüp varılacak olan o yerin haddi zâtında güzel olduğu gibi, onun aynı zamanda bu dünyadan da güzel ve efdal olduğunu beyân buyurarak, *"De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?"* buyurmuştur.

b) Allahu Teâlâ dünya nimetlerini tâdâd edip sayınca, âhiret menfaatlerinin bunlardan daha hayırlı olduğunu beyân etmiştir. Nitekim O, bir başka âyetinde de, *"Âhiret ise daha hayırlı ve daha süreklidir"* (A'lâ, 17) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Hak sanki şuna dikkat çekmiştir: "Senin bu dünyadaki işin, her ne kadar güzel ve muntazam olsa da, senin âhiretle ilgili olan işin daha hayırlı ve daha üstündür." Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise kuluna şunu öğretmektir: Dünya hayatı, annenin karnından daha güzel, daha geniş ve daha rahat olduğu gibi, aynı şekilde âhiret de dünyadan daha güzel, daha geniş ve daha rahattır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Biz, âhiret nimetlerinin dünya nimetlerinden daha hayırlı olduğunu söyledik.. Çünkü dünya nimetlerine sıkıntılar bulaşmıştır. Halbuki, âhiret nimetleri bu tür sıkıntılardan tamamiyle uzaktır, beridir. Yine dünya nimetleri, muhakkak ki sonludur; âhiret nimetleriyse ebedî ve sonsuz, kalıcıdır.

Hak Teâlâ'nın: لِلَّذِينَ اتَّقَوْا *"Muttakî olanlar için.. vardır"* buyruğuna gelince, biz takvâyı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Müttakiler için bir hidâyet rehberidir"* (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Özet olarak şunu diyebiliriz:

İnsan, kendisine vâcip (farz) olanları hakkıyla ifâ edip, haram olanlardan da kaçınmadığı sürece muttakî olamaz.

Âlimlerimizden birisi şöyle demiştir: Takvâ, şirkten korunmak ve sakınmaktan ibarettir. Çünkü takvâ, Kur'ân'ın örfüne göre, îmana tahsis edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak: وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ *"Takva kelimesini onlara zaruri ve elzem kıldı"* (Fetih, 26) buyurmuştur. Lafzın zâhiri de buna mutabıktır. Çünkü şirkten ittikâ etmek, bütün haramlardan ve özellikle kimi haramlardan ittikâ edip sakınmayı da içine alır. Zira, müşterek olmanın mahiyeti, farklılığın mahiyetine delâlet etmez. Buna göre takvânın hakikati ve mahiyeti, şirkten korunma tahakkuk etti mi gerçekleşir. Kur'ân'ın örfü de buna mutâbıktır. Bunun için kelimeyi buna hamletmek vâcip olmuştur. Binâenaleyh, Hak Teâlâ'nın âyetteki "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا" ifâdesi, Allah'ı inkârdan sakınan (ittikâ eden) herkesi içine alır.

Cenâb-ı Hakk'ın: لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Muttaki olanlar için Rableri katında.. vardır"* sözüyle ilgili iki ihtimal vardır:

a) Bu ifâdenin, kendinden önce geçmiş olan, "بِخَيْرٍ" kelimesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre cümlenin takdiri, "Size, Rableri katında, muttakî olanlar için bundan daha hayırlı olanı haber vereyim mi?" şeklindedir.

b) "عِنْدَ رَبِّهِمْ" sözünün "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا" ifâdesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Rableri katında muttakî olan kimseler için, dünya menfaatlerinden daha hayırlısı vardır..." Böylece bu, o büyük sevâbın ancak, Rableri katında muttaki olanlar için söz konusu olacağına işaret etmiş olur. Böylece Allah'ın ezelî ilminde münafık olanlar bu ifâdenin muhtevâsından çıkmış, mü'min olanlar ise muhtevâya dâhil olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, جَنَّاتٌ *"Cennetler"* kelimesine gelince, bunun takdiri هُوَ جَنَّاتٌ "O, cennetlerdir" şeklindedir. Bazıları "بِخَيْرٍ" lafzından bedel olarak, cer ile "جَنَّاتٍ" şeklinde okumuşlardır.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, *"Altlarından ırmaklar akan cennetler..."* sözü, cennetlerin en iyilerini anlatmaktadır. Bu ifâdeye, cennette olacak yeme, içme, istirahat ve gezinti gibi bütün nimetler girer. Hulâsa olarak "cennet" sözü, bütün istenen şeyleri ifâde etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Canlarının isteyeceği, gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır"* (Zuhruf, 71) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak: خَالِدِينَ فِيهَا *"İçlerinde ebedî kalacakları..."* buyurmuştur ki bundan murat cennet nimetlerinin devamlı olacağıdır.

Daha sonra Hak Teâlâ: "وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ" *"Temizlenmiş zevceler vardır"* buyurmuştur. Biz bu ifâdedeki incelikleri, Bakara Sûresi'ndeki, "وَلَهُمْ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ" (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde zikrettik. Bu hususta sözün özü şudur: Nimet, ne kadar büyük de olsa, ünsiyetin ancak kendileri ile meydana geldiği kadınlarla tamamlanır. Allahu Teâlâ, kadınları, onlarda bulunması arzu edilen bütün sıfatları içine alan tek bir sıfatla tavsif ederek *"mutahhare"* (tertemiz) buyurmuştur. Bu lafzın manasına, hayız ile nifastan ve insan tabiatının nefret ettiği ve kadınlarda görülebilecek diğer durumlardan temizlenme ile, onların kötü huylardan, çirkin işlerden, bozuk ahlâklardan ve geçimsizlikten temiz ve uzak olmaları da girer.

Allah'ın Rızası En Büyük Mükâfattır

Daha sonra da Cenâb-ı Allah: وَرِضْوَانٌ مِنَ اللهِ *"Ve Allah'tan da bir hoşnutluk (vardır)"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, râ harfini ötüre okuyarak "وَرُضْوَانٌ" şeklinde; diğer imamlar ise kesre ile "رِضْوَانٌ" şeklinde okumuşlardır. Ötüre ile olan kıraat **Kays** ve **Temîm** kabilelerinin lehçesine göredir.

Ferrâ şöyle demiştir: رَضِيتُ رِضًا وَرِضْوَانًا "Razı oldum" denilir. Kesre ile "rıdvan" şeklindeki okunan kelimenin benzeri kalıplar, "حِرْمَانٌ" ve "قِرْيَانٌ" kelimeleridir. "Rudvan" şeklinde okunan kelimenin benzeri kalıplar da tuğyan, ruchân, küfrân ve şükran gibi kelimelerdir.

İKİNCİ MESELE

Kelâmcılar şöyle demişlerdir: "Sevabın iki rüknü vardır:

a) **Menfaat** ki bu, bizim bahsetmiş olduğumuz husustur.

b) **Ta'zîm** ki rıdvândan (=hoşnutluktan) kastedilen budur. Bu böyledir, çünkü cennetliklerin, bu devamlı nimetlerin yanında Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinden râzı olduğunu, onları medh-ü senâ ettiğini bilmeleri, cennetin o nimetlerinden hasıl olan sevinçlerini daha da artırır.

Hükemâ şöyle demiştir: Bu âyetteki **"cennetler ve cennet nimetleri"** cismânî cennetlere, **"rıdvân"** (hoşnutluk) ise ruhânî cennetlere işarettir. Makamların en yücesi, hiç şüphesiz ruhânî cennettir ki, bu da, kulun ruhunda Allah'ın celâl nurlarının tecellî etmesinden ve O'nun marifetullah'a gark olmasından ibarettir. Bu makamların ilk basamağında kul, Allahu Teâlâ'dan râzı; son basamağında Allah kulundan râzı olmuş olur. Bu hususa

Cenâb-ı Hak: رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً *"Sen O'ndan râzı; O senden râzı olarak"* (Fecr, 28) diyerek işaret etmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Allah mü'min erkek ve kadınlara, içlerinde ebedî kalıcı oldukları halde, altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va'detti. Allah'tan olan bir tek rıdvân (rıza) ise daha büyüktür. İşte en büyük saadet budur"* (Tevbe, 72) âyetidir.

Daha sonra Allahu Teâlâ: وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ *"Allah kullarını hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Yani, Allah kullarının menfaatlerini çok iyi bilendir. Bundan dolayı kulların da, kendilerini, Allah'ın onlar için seçtiği âhiret nimetlerini tercih ederek ve Allah'ın, bırakmalarını istediği dünyevî şeyleri bırakarak, nefislerini iknâ etmeleri ve zühde yönelmeleri gerekir.

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ إِنَّنَآ ءَامَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾

"(O takvaya erenler): 'Ey Rabbimiz, biz îmân ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi o ateşin azabından koru' diyenler(dir)" (Âl-i İmran, 16).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "الَّذِينَ يَقُولُونَ" (diyenler...) ifâdesinin i'râb bakımından yeri hususunda şu ihtimaller vardır:

1- Bir önceki âyette geçen, "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا" ifâdesinin sıfatı olduğu için mahellen mecrurdur. Buna göre takdiri, لِلَّذِينَ اتَّقَوْا الَّذِينَ يَقُولُونَ "... diyen muttakîler için" şeklindedir. Bu ifâdenin, bir önceki âyetteki "بِالْعِبَادِ" kelimesinin sıfatı olması da câizdir. O zaman takdiri, "Allah kullarını hakkıyla görücüdür. Onlar, Rableri katında kendileri için cennetler olan muttakîler ve şöyle şöyle diyenlerdir" şeklindedir.

2- Bu kelime, medh üzere mahallen mansubdur.

3- Bu, tahsisten ötürü mahallen merfudur ve takdiri, هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ كَذَا كَذَا "Onlar, şöyle şöyle diyenlerdir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ onların önce, *"Ey Rabbimiz, biz iman ettik"* dediklerini, daha sonra da, *"Artık bizim günahlarımızı bağışla"* diye duâ ettiklerini nakletmiştir. Bu da, onların sırf imanları ile Allah'ın mağfiretini istemeye

yol bulduklarını gösterir. Allahu Teâlâ bu sözü onları medh ve senâ etmek için nakletmiştir. Binâenaleyh bu, kulun sırf imanı ile, Allah'ın rahmet ve mağfiretine müstahak olacağına delâlet eder.

Buna göre şâyet, "İmân, bütün tâatlerden ibarettir" derlerse, biz onların bu görüşlerini Hak Teâlâ'nın, "اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ" (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde saydığımız deliller ile çürüttük.

Yine her hususta Allah'a itaat eden ve bütün günahlarından tevbe eden kimseyi cehenneme sokmak, onlarca, Allah için kabîh sayılacak bir iş olur. Kabîh, ya cehaletten ya da ihtiyaçtan dolayı yapılan şeydir. Bunların ikisi de Allah hakkında muhaldir. Muhali gerektiren şey de muhaldir. O halde, Allah'ın böyle kimseleri cehenneme sokması da muhaldir. Meydana gelmesi aklen imkânsız olan şeyi, Allah'ın yapmaması hususunda, duâ edip yalvarmak abes ve kabîh olur. Bu âyetin bir benzeri de, bu sûrenin sonlarındaki, *"Ey Rabbimiz, doğrusu biz, 'Rabbinize inanın' diye imana çağıran bir davetçiyi işitip hemen imana geldik. Ey Rabbimiz artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört ve canımızı da iyilerle berâber al"* (Âl-i İmran, 193) âyetidir.

İmdi eğer, "Allahu Teâlâ, mağfiretin meydana gelmesi için yapılması gereken bütün tâatleri hesaba katmamış mıdır? Çünkü bu âyetten sonra, *"Sabredenler ve sâdıklar.."* buyurmuştur" denilir ise, biz de şöyle deriz: Bu âyetin manası, bizim söylediğimizi te'yid eder. Çünkü Allahu Teâlâ, yalnızca iman etmeyi, mağfireti istemenin vesilesi kılmış, sonra da bunun peşinden itaat edenlerin, sabırlı ve sadık olma gibi sıfatlarını zikretmiştir. Eğer bu sıfatlar mağfiretin meydana gelmesi için şart olsaydı, âyette mağfiretten önce zikredilmeleri daha münasip olurdu. Cenâb-ı Hak imanın hemen peşinden mağfiret istemeden bahsedip, daha sonra da bu sıfatları zikrettiği için, biz mağfiretin meydana gelmesinde bu sıfatların nazar-ı dikkate alınmayıp, bunların, derecelerin mükemmelleşmesinde nazar-ı dikkate alındığını anlamış oluyoruz.

اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

"(Onlar) sabredenler, sâdıklar, itaatle boyun eğenler, infâk edenler, seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenlerdir" (Âl-i İmran, 17).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلصَّابِرِينَ" kelimesi, medh üzere mansubdur. Takdiri, أَعْنِي الصَّابِرِينَ "Sabredenleri ve... kastediyorum" şeklindedir. Yine bu kelimenin, mahallen mecrur olan "اَلَّذِينَ"den bedel olarak, mecrur olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Hak Teâlâ burada beş sıfat saymıştır:

Birinci sıfat, onların sabredenler oluşudur: Onların sabredenler oluşundan murat, farz ve mendup olan ibâdetleri eda ile yasaklanmış şeyleri terk hususunda sabr-u sebat göstermeleri ve başlarına gelen her türlü meşakkat ile sıkıntıya katlanmalarıdır. Bu, belâlar karşısında feryat ve figan etmeyerek, aksine Cenâb-ı Hakk'ın: *"Onlar, kendilerine bir belâ geldiği zaman, "Sahibimiz Allah'tır ve yalnız O'na döneceğiz' diyenlerdir"* (Bakara, 156) âyetinde buyurduğu gibi, kalben Allah'tan râzı ve hoşnut olurlar.

Süfyan b. Uyeyne, Hak Teâlâ'nın: *"Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık"* (Enbiya, 73) âyeti hakkında: "Bu âyet, onların Cenâb-ı Hak katındaki bu üstün mertebeleri, sabırlarından ötürü hak etmiş olduklarına delâlet etmektedir" demiştir.

Rivâyet edildiğine göre bir adam, **Şibli** (rh.a)'nin yanına varıp, ona: "Sabredenlere en zor gelen sabır hangisidir?" diye sormuş. O: "Allahu Teâlâ hakkında sabretmek" deyince, adam: "Hayır", demiş. Bunun üzerine **Şibli:** "Allah için sabretmek.." demiş. Adam yine: "Hayır" demiş. Bunun üzerine **Şibli** مَعَ اللهِ "Allah ile (O'ndan yardım alarak) sabretmek..." demiş. Adam yine: "Hayır" deyince, **Şibli:** "Ya ne..?" diye sormuş. Adam: "Allah'tan (gelenlere) sabretmektir" demiş. Bunun üzerine **Şibli,** sanki ölüyormuş gibi bir çığlık atmış.

Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de sabredenleri çokça methetmiştir. Meselâ O: *"Sıkıntıda, hastalıkta ve muharebenin kızıştığı zamanlarda sabredenler..."* (Bakara, 177) buyurmuştur.

İkinci sıfat, onların sâdık olmalarıdır: Bil ki "sıdk" hem söz, hem fiil, hem de niyetteki doğruluk için kullanılmaktadır. Fakat sözdeki doğruluk manasında kullanılması daha yaygındır. Buna göre sözde sâdık olma, "Yalandan uzaklaşma"; fiilde sâdık olma da, "bir işi yapıp, o iş bitmeden onu bırakmamak" demektir. Meselâ, صَدَقَ فُلَانٌ فِي الْقِتَالِ وَصَدَقَ فِي الْحَمْلَةِ "Falanca savaşta doğru ve sebatlı oldu, hamlesinden dönmedi" denildiği gibi,

bunun zıddı manada da, "كَذَبَ فِي الْقِتَالِ وَكَذَبَ فِي الْحَمْلَةِ" denilir. Niyetteki sıdk (doğruluk) ise, insanın yapmak istediği şeye ulaşıncaya kadar, azmini sürdürmesidir.

Üçüncü sıfat, onların itaatle boyun eğmeleridir: Biz bunu, Hak Teâlâ'nın: "وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ" (Bakara, 238) âyetinin tefsirinde izah ettik. Özet olarak bu, ibâdetlere devam edip, onları bırakmamak demektir.

Dördüncü sıfat, onların infâk eden kimseler olmalarıdır: Bu ifâdenin manasına, insanın kendisine, âilesine, akrabalarına ve hısımlarına yaptığı harcamalar gibi, zekât, cihat ve diğer hayır yollarında verdiği şeyler de girer.

Beşinci sıfat, onların seherlerde Allah'tan mağfiret istemeleridir: Seher, fecrin doğuşundan önceki zamandır. Bir kimse, bu vakitte yemek yediği zaman "تَسَحَّرَ" denilir. Bil ki bu kimselerden murat, geceleyin namaz kılıp, sonra bunun peşine istiğfâr ve duâ edenlerdir. Çünkü insan ancak namaz kıldıktan sonra duâ ve istiğfar ile meşgul olabilir. Öyle ise *"Seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenler"* ifâdesi, onların istiğfardan önce gece namazı kıldıklarına delâlet eder.

Şunu bil ki seher vakti yapılan istiğfarın, imanın kuvveti ve kulluğun kemâli üzerindeki tesiri şu birkaç bakımdan daha fazladır:

a) Seher vaktinde, daha önce karanlık her şeyi bürümüş iken, sabahın aydınlığı doğar. Sabah aydınlığının doğması ile sanki ölü gibi olan canlılar dirilirler. İşte o zaman, herkesi saran bir cömertlik ve mükemmel bir feyz-i ilâhî vaktidir. Binâenaleyh büyük âlemin sabahının aydınlığının doğuşu ile küçük âlemin sabahının doğması uzak bir ihtimal değildir. Bu doğuş, kalpte Allah'ın celâl nûrunun tecellî etmesidir.

b) Seher vakti, uykunun en tatlı olduğu zamandır. Kul, bu lezzetten yüz çevirip de, ubûdiyyete yönelince, tâati en mükemmel bir seviyeye ulaşır.

c) **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, Allahu Teâlâ, bununla sabah namazını kılanları kastetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ *"Sabırlılar ve sadıklar"* demek, اَلَّذِينَ يَصْبِرُونَ وَيَصْدُقُونَ "sabredenler ve sadık olanlar" demekten daha güzeldir. Çünkü "sabırlı ve sadık" lafızları, ifâde ettikleri sıfatların, o kimselerin âdetleri ve huyları haline geldiğine ve onlardan ayrılmaz birer sıfat olduğuna delâlet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki, Allahu Teâlâ'nın kulları üzerinde birçok mükellefiyetleri vardır. Sabreden kimse, bütün bu mükellefiyetleri yerine getirmeye sabreden kimsedir. Sonra kul, bu tâatlerin dışında, kendisine başka tâatleri de mecbur kılar. Bu da, mesela bir tâate başlamış olması sebebiyle olabilir. Bu mertebenin en üst derecesi, kendi kendine bir tâati mecbur kılan insanın, onu kendine vâcip kılmada nefsini sâdık çıkarması gerekir. Bu da, kendine vâcip kıldığı şeyi tam bir şekilde yapması ile olur. Sâdık olma derecesi, sabır derecesinden sonra olduğu için, Cenâb-ı Allah âyette önce sabredenleri, sonra da sâdıkları zikretmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, bu iki nevi tâate devam etmeye teşvik buyurarak *"itâatle boyun eğenler..."* demiştir. İşte bu üç lafız, böylece insanları bütün tâat çeşitlerine devam etmeye teşvik için getirilmiştir. Allahu Teâlâ, bunların peşi sıra da belli tâatleri zikretmiştir. Tâatlerin, kıymetçe en büyüğü şu iki şeydir:

a) Mal ile hizmet... Buna, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ın mahlûkatına karşı şefkat etmek.."* diye işâret etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, *"infâk edenler"* diye belirtmiştir.

b) İnsanın nefsi ile hizmeti... Buna da, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ın emirlerine saygı duymak..."* diye işaret etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenlerdir"* buyruğu ile belirtmiştir.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak, infâk edenleri, mağfiret isteyenlerden önce zikretmiştir. Niçin Hz. Peygamber (s.a.s), hadisinde Allah'ın emirlerine ta'zimi önce, mahlûkata şefkatli olmayı ise sonra zikretti?" denilirse, biz deriz ki: Âyet, kulun en alt basamaktan, en üst itâat basamağına doğru yükselişini göstermektedir. Bundan dolayı, bu sıra, *"Seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenler"* tavsifiyle son bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisinde ise, "Allah'ın emirlerine ta'zim" ifâdesi, kulun en şerefli mertebeden, en düşük mertebeye inişini göstermek için getirilmiştir. Bu sebeple, âyette ve hadiste sıra, birbirinin tersi olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyette sayılan bu beş sıfat, bunların tek bir mevsûfa (şahsa) ait olacağına işarettir. Binâenaleyh bu sıfatların başlarındaki atıf harflerinin hazfi gerekirdi. Nitekim هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ *"O yaratıcı, bârî ve sûret veren Allah'tır"* (Haşr, 24) âyetinde böyledir. Fakat burada, atıf harfi olan vâv'lar

getirilmiştir. Doğrusunu Allah bilir, fakat öyle sanıyorum ki, bu kendisinde bu sıfatlardan tek bir tanesi bulunanın da, âyetteki büyük methin muhtevasına girdiğini ve bol mükâfata ereceğini gösteriyor. En iyisini Allah bilir.

Allah'ın Meleklerinin ve İlim Ehlinin Tevhide Şehadet Etmeleri

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَآئِمًا بِالْقِسْطِ ۭ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿١٨﴾

"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığı hakikatine, adâleti ayakta tutarak şahadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de (şahadet ettiler). Ondan başka tanrı yoktur. O, azîz ve hakîmdir"
(Âl-i İmran, 18).

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minleri, *"Ey Rabbimiz, biz iman ettik..."* dedikleri için medh-ü senâ edince, peşi sıra, imanın delillerinin âşikâr ve ortada olduğunu açıklayarak, *"Allah şahâdet eder ki..."* buyurdu. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği ile ilgili her bilginin ispatı naklî delille mümkün değildir. Fakat böyle olmayan her ilmin naklî delille ispatı mümkündür. Bu, melekler ve ilim sahipleri için de böyledir. Fakat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu anlayıp bilmek, Allah'ın bir olduğunu bilmeye dayanmaz. Bundan dolayı Allah'ın birliğini, sırf Kur'ânî, naklî delillerle ispat etmek câizdir.

Allahu Teâlâ'nın Şahâdeti

Bunu bu şekilde iyice anladığında biz deriz ki: Âlimler "شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ" âyetinin izahı hususunda şu iki görüşü belirtmişlerdir:

1- Allah'ın ve meleklerle ilim sahiplerinin şahâdeti aynı manadadır.

2- Hepsi aynı manada değildir.

Birinci görüşü şu iki şekilde izâh mümkündür:

a) Şahâdeti, "ilme dayalı olarak haber vermek" manasından ibaret saymak... Bu mana, hem Allah, hem melekler, hem de ilim sahipleri için aynıdır. Allah tarafından bu manada oluşu, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de, kendisinin bir olduğunu ve kendisinden başka tanrı olmadığını haber vermesidir. Biz, bu konuda naklî delille istidlâl edilebileceğini daha önce söylemiştik.

Bunun melekler ve ilim sahipleri için aynı manada oluşu ise, hepsinin de Allah'ın bir olduğunu, eşi ve benzeri olmadığını haber vermeleridir. Bu izaha göre, âyetteki "şahâdet"ten anlaşılan mananın, gerek Allah, gerek melekler ve gerekse ilim sahipleri için aynı olduğu sâbit olmuş olur.

b) Âyetteki şahâdeti, "açıklayıp ortaya koyma" manasında anlamak... Çünkü Allahu Teâlâ, kendisinin tek ilah olduğuna delâlet edecek şeyleri yaratmak suretiyle, bu şahâdeti açıklamış ve ortaya koymuştur. Melekler ve ilim sahipleri de Allah'ın tek olduğunu ortaya koymuş ve bunu hem naklî hem de aklî delillerle beyân etmişlerdir.

Melekler bunu peygamberlere; peygamberler, âlimlere; âlimler de bütün insanlara açıklamışlardır.

Buna göre aradaki fark, sadece açıklama ve beyan etmenin şeklindedir. Binâenaleyh açıklama ve ortaya koyma manası, gerek Allah hakkında, gerekse ilim sahipleri hakkında aynıdır. Bu sebeple "şahâdet"ten anlaşılan mananın, her iki izâha göre de aynı olduğu ortaya çıkmış olur.

Bütün bunlardan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki şöyle demesidir: "Allah'ın birliği, kendi şahâdeti ve şahâdetlerine itibar edilen bütün mahlûkatının şahâdeti ile sâbit olmuş bir hakikattir. Bu güçlü din ve sağlam yol, Hristiyanlardan ve putperestlerden kendini bilmez câhillerin karşı çıkmaları ile zayıflamasın. O halde sen ve ümmetin bu din üzere devam edin. Çünkü bu İslâm'dır. Allah katındaki din de işte bu İslâm'dır.

İkinci görüş şöyle diyenlerin görüşüdür: Allah'ın kendi birliği hususundaki şahâdeti, bir olduğuna dâir delilleri yaratmasından ibarettir.

Meleklerle ilim sâhiplerinin şahâdeti ise, bunların Allah'ın birliğini ikrâr edip iman etmelerinden ibarettir. Bu iki manadan her biri "şahâdet" kelimesi ile ifâde edilebildiği için, her ikisini de "şahâdet" kelimesiyle anlatmak, garip görülecek bir şey değildir. Bunun bir benzeri de: إِنَّ اللهَ وَمَلٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Şüphesiz Allah ve melekleri o peygambere salât ederler. Ey iman edenler siz de ona salât*

edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin" (Ahzâb, 56) âyetidir. Hepsi aynı lafızla ifâde edildiği halde, Allah'ın salâtının meleklerinkinden, meleklerinkinin de mü'minlerin salâtından farklı olduğu herkesin malumudur.[88]

İmdi eğer, "Allah'ın birliğini iddia eden yine kendisidir. O halde, iddia eden nasıl bunun şahidi olur?" denilirse, buna şu şekillerde cevap verilir:

1- Hakiki şâhit, sadece Allahu Teâlâ'dır. Çünkü Hak Teâlâ, eşyayı yaratan ve onları kendisinin birliğine delil kılandır. Eğer o deliller olmasaydı, bu şahadet doğru olmazdı. Bu delilleri getirdikten sonra, âlimleri bunları bilmeye muvaffak kılan da O'dur. Eğer Allah'ın yarattığı o deliller olmasaydı ve Allah âlimleri onları bilmeye muvaffak kılmasaydı, âlimler o deliller sayesinde tevhit bilgisine ulaşmaktan âciz olurlardı. Durum böyle olunca, kendisinin birliğine şâhit olan, yine kendisi olmuş olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"De ki: 'Şâhit olma bakımından hangi şey daha büyük?' De ki: 'Allah.."* (En'âm, 19) buyurmaktadır.

2- Ezelî ve ebedî olarak mevcut olan, Allah'tır. O'nun dışındaki varlıklar, ezelde sırf bir yokluk idiler. Yok olan, burada bulunmayana, var olan da burada bulunana benzer. Buna göre, Allah'ın dışında kalan her şey, gâib olmuş olur. Allah'ın şahadeti ile, gâib olan şeyler şâhit olmuş olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendisi, her şeyin şahidi olmuş olur. İşte bu sebeple de O, *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığı hakikatine... şahadet etti"* buyurmuştur.

3- Bu, her ne kadar şahâdet etme şeklinde ise de, aslında ikrâr etme manasındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kendisinden başka tanrı olmadığını haber verince, O'nun dışındaki her şey O'nun kulu olmuş olur. Kerîm olan Mevlâ'ya, kullarının menfaatlerini zedelemek uygun düşmez. Buna göre bu söz, Kerîm olana keremin vâcip olması nev'inden, mahlûkatının bütün yönlerini ıslâh edip iyileştirmesinin gerektiğini ikrâr etme yerine geçmiş olur.

4- **İbn Abbas,** âyeti "شَهِدَ اللهُ اِنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ" şeklinde, "اِنَّهُ" kelimesini hemzenin kesresi ile; bundan sonra gelen âyeti ise, hemzenin fethası ile , "اَنَّ الدِّينَ" okumuştur. Buna göre âyetin manası, "Allah, kendi katındaki dinin İslâm dini olduğuna şahâdet eder" şeklinde olur ki bu durumda اِنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Kendinden başka tanrı yoktur"* cümlesi, bir ara cümlesi olmuş olur. Bil ki bu dördüncü cevaba itimat edilmez. Çünkü bu kıraat, âlimlerce makbul

88 "Sâlat" kelimesi, Allah'a nisbet edilirse "rahmet-i ilâhi"; meleklere nisbet edilirse, "istiğfar"; mü'minlere nisbet edilirse "dua" manasına gelir (Ç).

değildir. Makbul olduğunu farz etsek bile, birinci kıraat ittifak edilen kıraattir. Binâenaleyh bu hususdaki müşkil, son kıraat ile cevaplandırılamaz.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "ilim sahipleri"nden maksat, Allah'ın birliğini kat'î delillerle bilen kimselerdir. Çünkü şahâdet, ancak bir bilgiye dayalı olarak yapıldığında makbul olur. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"Bir şeyi güneş gibi iyice bildiğin zaman, şahadet et"* buyurmuştur. Bu, bu yüce mertebenin ve şerefli derecenin ancak usûl âlimleri (kelâmcılar) için söz konusu olduğunu gösterir.

Adaleti Kâim Kılmak

Hak Teâlâ'nın: قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"adâleti ayakta tutarak.."* tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"قَائِمًا" kelimesi mansubdur ve mansub oluşu hususunda şu ihtimaller söylenmiştir:

1- Hâl olduğu için mansubdur. Hâl olmasına göre şu takdirler yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, شَهِدَ اللهُ قَائِمًا بِالْقِسْطِ "Allah, adaleti ayakta tutarak, ... şahâdet etti" şeklindedir.

b) Bunun, "هُوَ" lafzının hâli olması da câizdir. Takdiri ise, لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ قَائِمًا بِالْقِسْطِ "Adâleti ayakta tutan O'ndan başka ilâh yoktur" şeklinde olur. Bu çeşit hallere, "hâl-i müekkide" denir. Meselâ: أَتَانَا عَبْدُ اللهِ شُجَاعًا "Abdullah cesur bir şekilde bize geldi" ve لَا رَجُلَ إِلَّا عَبْدُ اللهِ شُجَاعًا "Abdullah'tan başka cesur adam yoktur" demen gibi...

2- Bu kelimenin, "إِلٰهَ" kelimesinin sıfatı olması... Buna göre takdir: "O'ndan başka, adâleti ayakta tutan bir ilâh yoktur" şeklindedir. Bu, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Araplar, sıfatla mevsûfun arasını ayırabiliyorlar.

3- Medh üzere mansubdur. Buna göre eğer "Medih'ten ötürü mansub olan kelimenin marife olması gerekmez mi? Meselâ: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْحَمِيدَ "Hamd Allah'a mahsustur. Hamîd olan Allah'ı (övüyorum)" sözünde olduğu gibi..?" denilirse, biz deriz ki: Bu bazen nekire olarak da gelebilir. Nitekim **Sibeveyh** şu şiiri isnat etmiştir:

وَيَأْوِي إِلَى نِسْوَةٍ عُطُلٍ وَشُعْثًا[32] مَرَاضِعَ مِثْلَ السِّعَالَى

89 Atıf ihtimâli sebebiyle "شُعْبٍ" şeklindeki (Lisanu'l-Arab, VIII/127) rivayet, daha uygun görünüyor (Ç).

"Ve, zinetlerden hâlî, yakası bağrı açık, gulyabaniler gibi olan emzirici kadınlara sığınır."

İKİNCİ MESELE

"قَائِمًا بِالْقِسْطِ" ifâdesi hakkında şu iki görüş de ileri sürülmüştür:

1- Bu, mü'minlerin hâlidir. Buna göre mana: "Bu şahâdeti yerine getirmede adâleti ayakta tutma ilim sahiplerinden her birinin hâli olduğu hâlde onlar.. şahâdet ederler" şeklindedir.

2- Müfessirlerin ekserisinin görüşü olup, buna göre bu kelime "Allah" lafzından hâldir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allahu Teâlâ'nın Adâleti**

"قَائِمًا بِالْقِسْطِ" tabiri, "adâleti ayakta tutup, yerine getirerek" manasındadır. Nitekim فُلَانٌ قَائِمٌ بِالتَّدْبِيرِ "Falanca, işleri idâre eden, yani, onları dosdoğru yürütendir" denilir.

Bil ki, bu adâletten, dünya ile ilgili olanlar ve din ile ilgili olanlar vardır.

Dünya ile ilgili olanlar hususunda, önce Allah'ın, insanın uzuvlarını nasıl yarattığına bir bak! O zaman Allahu Teâlâ'nın, bunda da âdil olduğunu anlarsın. Sonra insanların güzel ve çirkin, zengin ve fakir, sıhhatli ve hasta, uzun ömürlü ve kısa ömürlü, lezzet ile elemler bakımından farkı farklı oluşlarına bir bak ve bütün bunların Allah'ın adâleti, hikmeti ve doğru işi neticesi olduğuna kesin inan. Sonra maddelerin ve feleklerin nasıl yaratılmış olduklarına ve her birinin belli hususî bir miktar ile takdir edilmiş olduklarına bak ve bütün bunların bir hikmet ve isâbet olduğuna kesin hükmet.

Din ile ilgili adâlet hususunda, insanların ilim ve cehâlet, zekâ ve aptallık, hidâyet ve azgınlık bakımlarından farklı oluşlarına bak ve bütün bunların bir âdâlet ve denge neticesi olduğuna kesin hükmet.

Keşşâf sahibi burada, Mu'tezilî itikâdına taassupla yapışarak âyetin, İslâm'ın "adl ve tevhid"den ibaret olduğuna[90] delâlet ettiğini iddia etmiştir. Halbuki o zavallı, bu gibi şeyleri bilemez. Fakat o, fuzûlî bir adam olup, bilmediği şeylere dalar. O, âyetin, Allah'ı görmeyi câiz görenler ile cebr itikadında olanların, Allah'ın dini olan İslâm dinî üzere olmadıklarına delâlet ettiğini ileri sürmüştür. Hayret, şaşılacak şey! Mu'tezile'nin ileri gelenleri,

90 Mu'tezile mezhebinden olanlar bu vasfı, yani "mu'tezilî" vasfını kabul etmeyip kendilerini "ehlu'l-adli ve'l-tevhîd" diye tavsif ederler. Râzî (rh.a.) bu ıstılahî manada kullanıyor (Ç).

ömürlerini, "Allah görülebilecek olsaydı, bir cisim olması gerekirdi" iddialarına delil aramakla harcamışlar ve bu hususta kat'î aklî bir münasebet olmaksızın, şahide başvurmaktan başka bir şey bulamamışlardır. İlmin kokusunu alamayan o zavallı, böyle bir delili nereden bulacak?

Cebr ile ilgili hadîse gelince, o miskinin buna dalması, kendini ilgilendirmeyen bir konuya dalması demektir. Çünkü o, Allahu Teâlâ'nın bütün cüz'iyyâtı bildiğini, insanın da Allah'ın ilmini (bildiğinin aksini yaparak) cehle döndürmesinin mümkün olamayacağını kabul ettiğine göre, o da cebr inancını itiraf etmiş olur. O nerede, böyle meselelere dalma nerede!...

Allahu Teâlâ sonra, لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ *"O'ndan başka tanrı yoktur"* buyurmuştur.

Bu cümlenin âyette tekrar edilmesi, şu incelikleri ifâde eder:

a) Âyetin takdiri, "Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahâdet etmiştir. O, buna şahâdet edince, kendisinden başka ilâh olmadığı doğru olmuş olur" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "Delil Allah'ın bir olduğunu göstermektedir. Durum her ne zaman böyle olsa, Allah'ın birliğine hükmetmek doğru olur" sözüdür.

b) Allahu Teâlâ, kendisinin kendinden başka ilâh olmadığına şahâdet ettiğini, melekler ile ilim sahiplerinin de buna şahâdet ettiklerini haber verince mana şöyle olmuştur: Sanki O şöyle demiştir: "Ey Muhammed ümmeti, sizler Allah'ın ve melekler ile ilim sahiplerinin şahâdetine uygun şekilde, "Allah'tan başka tanrı yoktur" diyerek şahâdet getirin. Böylece bu tekrardan maksat, bu cümleyi, onların şahâdetlerine uygun bir şekilde söylemeyi emretmektir.

c) Bu tekrarın faydası, Müslümana, her zaman bu kelimeyi tekrarlamasının gerektiğini bildirmektir. Çünkü insanın sözlerinin en kıymetlisi bu kelime-i tevhittir. Binâenaleyh insan çoğu zamanında bu kelimeyi söyleyip tekrar etmekle meşgul olursa, en kıymetli ibâdetle meşgul olmuş olur. Bundan dolayı âyetteki tekrardan maksat, kulları bu kelimeyi tekrar tekrar söylemeye teşvik etme olur.

d) Allahu Teâlâ, "لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ" cümlesini birinci olarak, ibâdete yalnız kendisinin layık olduğunu bildirmek için; ikinci olarak da kendisinin adâletle hükmedeceğini ve zulmetmeyeceğini bildirmek için zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak: الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"(O), azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. "Azîz", Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, "hakîm" ise ilminin mükemmelliğine işaret etmektedir. İlâhın, ancak bu iki sıfatla ilâh olması mümkündür. Çünkü

ilâhın adâleti ayakta tutması, ancak ihtiyaçların hepsinin miktarını bilip, mahlûkatın işlerini yaratmaya kâdir olmakla tam olur. Allah "azîz" vasfını "hakîm" vasfından önce getirmiştir. Çünkü O'nun kudretini bilmek, istidlâl yolu ile bilgi elde etmede, O'nun âlim olduğunu bilmeden önce gelir. İstidlâlî bilgilerde bu önce olduğu için ve hitap istidlâl eden insanlara yapıldığı için, Allah, izzet sıfatını hikmet sıfatından önce zikretmiştir.

Allah Katında Geçerli Din İslâm'dır

إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَن يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

"Allah katında gerçek din, İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, ancak aralarındaki hasetten dolayı ihtilafa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse (bilsin ki) Allah, hesâbı pek çabuk görendir" (Âl-i İmran, 19).

Cenâb-ı Allah'ın إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ *"Allah katında gerçek din İslâm'dır"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kıraat imamları. **-Kisâî** hâriç- baştaki hemzeyi meksur olarak "إِنَّ" şeklinde okumuşlardır. **Kisâî** ise, meftuh olarak okumuştur. Ekseriyetin kıraatinin sebebi açıktır. Çünkü bu âyetten önceki söz, tamamlanmıştır. (Bu yeni bir sözdür.)

Kisâî'nin kıraatinin izahı hususunda nahivciler şu üç görüşü zikretmişlerdir:

a) Bunun takdiri, شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ أَنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ "Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına, Allah katında gerçek dinin İslâm olduğuna şahâdet etmiştir" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bir olması, gerçek dinin İslâm olmasını gerektirir. Zirâ İslâm dini, Allah'ın vahdaniyetini de içine almaktadır.

b) Bunun takdiri, شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَاَنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ "Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına ve Allah katında gerçek dinin İslâm olduğuna şahâdet etmiştir" şeklindedir.

c) Basralılara göre, ikinci cümle, birinci "اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ" cümlesinden bedeldir. Biz, İslâm dininin tevhidin kendisini içine aldığını söylersek, bu senin ضَرَبْتُ زَيْدًا نَفْسَهُ "Zeyd'in kendisini dövdüm" demen gibi olur. Eğer, "İslâm dini tevhidi içine alır" der isek, bu, senin ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ "Zeyd'e yani başına vurdum" sözün gibi, bedel-i istimâl kabilinden olur.

Binâenaleyh şâyet, "Bu izaha göre, "Allah" isminin yeniden bu cümlede getirilmesinin göz ardı edilmiş olması gerekir. Bu, ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَ زَيْدٍ "Zeyd'e yani Zeyd'in başına vurdum" denilmesi gibi olur?" denilir ise, biz deriz ki, Araplar bazen zamirin yerine açık ismi getirirler. Nitekim şâir: لَا اَرَى الْمَوْتَ يَسْبِقُ الْمَوْتَ شَيْءٌ "Ölümü, hiçbir şeyin ölümü geçemediğini görüyorum" demiştir. Bunun misalleri pek çoktur.

İKİNCİ MESELE

Âyetin, kendinden önceki âyetle irtibatı, "اَنَّ الدِّينَ" şeklinde okuyanlara göre şöyledir: "Allah, kendisinden başka ilâh olmadığı ve katında gerçek din İslâm olduğu için şahâdet etmiştir. Çünkü İslâm tevhid dinidir. Allahu Teâlâ da bu tevhide şahâdet ettiği için, Allah katında gerçek dinin İslâm olması gerekmiştir." Âyeti, "...اِنَّ الدِّينَ" şeklinde okuyanlara göre ise, Allahu Teâlâ tevhidin, bizzat kendisinin, meleklerin ve ilim sahiplerinin doğruluğuna şahâdet ettiği bir din olduğunu beyân buyurmuştur. Her ne zaman durum böyle olursa, Allah katında gerçek dinin İslâm olduğunun söylenmesi gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Arapçada "**Din**", "Karşılık, mükâfat ve cezâ" demektir; verilen mükâfatın sebebi oldukları için yapılan ibâdetlere de "din" denilmiştir,

İslâm'ın Manası, İmân ve İslâm

"İslâm" kelimesinin Arapçada üç manası vardır:

a) **İslâm:** İslâm'a, yani boyun eğip itaate girmeden ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ" buyurmuştur, yani *"Size boyun eğip uyanlara..... 'mü'min değilsin' demeyiniz"* (Nisa, 94).

b) مَنْ اَسْلَمَ "silm'e giren" yani "barışa giren" demektir. Bu tıpkı Arapların, اَسْنَى وَاَقْحَطَ "Bir yerde uzun zaman kaldı ve kıtlığa düştü" sözleri gibidir. **"Silm"** kelimesi, selâmet (kurtuluş) manasındadır.

c) **İbnu'l-Enbârî** şöyle demiştir: **"Müslim"** kelimesi, ibâdetini sırf Allah için yapan manasındadır. Bu, Arapların سَلِمَ الشَّيْءُ لِفُلَانٍ "O, falancaya hastır" sözlerinden alınmıştır. Buna göre **"İslâm"** kelimesinin manası: Dini ve inancı sırf Allah'a has kılma ve yapma demektir. Lügâvî bakımdan, "İslâm" lafzının izahı bundan ibarettir.

"İslâm"ın şeriât örfündeki manası "iman"dır. Bunun delili şu iki şeydir:

1- Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet. Çünkü *"Allah katında gerçek din İslâm'dır"* buyruğu, Allah katında makbul olan dinin sadece İslâm olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer iman, İslâm'dan başka bir şey olsaydı, imanın Allah katında makbul bir din olmaması gerekirdi. Bunun böyle olmadığında ise bir şüphe yoktur.

2- Hak Teâlâ'nın, *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan (bu din) asla kabul olunmaz"* (Âl-i İmran, 85) âyetidir.

Eğer iman, İslâm'dan başka bir şey olsaydı, imanın da Allah katında kabul olunmayan bir din olması gerekirdi. Buna göre şâyet, *"Bedeviler, 'iman ettik' dediler. De ki: 'Siz iman etmediniz. Fakat (bâri) Müslüman olduk' deyin.."* (Hucurât, 14) âyeti, İslâm'ın imandan başka bir şey olduğu hususunda açık bir ifâdedir" denilir ise, biz deriz ki: Yukarıda da açıkladığımız gibi, lügâvi bakımdan **İslâm,** inkiyad edib boyun eğme manasındadır. Münafıklar da kılıç korkusundan ötürü, zâhiren inkiyâd edip Müslümanların isteklerine uyunca, görünüşe göre onlardan da İslâm tahakkuk etmiş olur. Zâhiren imanları da bulunmuş olur. Çünkü Hak Teâlâ: *"Müşrik kadınları, onlar îmân etmedikçe nikahlamayınız"* (Bakara, 221) buyurmuştur. Üzerinde hüküm yürütülebilecek iman, zâhiren yapılan ikrârdır. Buna göre, İslâm ile iman bazen zâhire göre, bazen de hakikate göre nazâr-ı dikkate alınmıştır. Münafık için zâhirî bir İslâm bulunup, kalbi Allah'ın dinine inkiyâd etmediği için, bâtınî bir İslâm bulunmayınca, âyetin manası şöyle olmuş olur: "Siz kalben ve içinizden Müslüman olmadınız. Fakat zâhiren 'Müslüman olduk' deyiniz." Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Allah: وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki hasetten dolayı ihtilafa düştüler. Kim Allah'ın*

âyetlerini inkâr ederse, (bilsin ki) Allah hesâbı pek çabuk görendir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: Ehl-i Kitâb'ın Aralarında İhtilâfa Düşmeleri

Âyetten maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, delilleri izah ettiğini, şüpheleri giderdiğini, kendilerine kitap verilenlerin ise, ancak kendi kusurları sebebiyle inkâra sapmış olduklarını açıklamaktır. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kitap verilenler... ihtilâf etmedi"* ifâdesinde birkaç izah bulunmaktadır:

a) Bunlardan murat, Yahudîlerdir. Yahudîlerin ihtilâfları ise şudur: **Hz. Musa**'nın vefâtı yaklaştığı zaman, Tevrât'ı yetmiş âlime teslim eder ve onları Tevrât'ın bekçileri yaparak, **Yûşa**'yı da halef bırakır. Aradan birkaç nesil geçince, bu yetmiş âlimin oğulları, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki haset ve ihtiras sebebiyle Tevrât hakkında ihtilâfa düşerler ve dünya arzusundan dolayı birbirlerine haset ederler.

b) Bunlardan murat, Hristiyanlardır. Düştükleri ihtilâf ise, Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna dair kendilerine ilim geldikten sonra, Hz. İsa'nın durumu hakkındaki ihtilâflarıdır.

c) Bunlardan murat, Yahudî ve Hristiyanlardır. Bunların ihtilâfları ise, Yahudîlerin **"Uzeyr** Allah'ın oğludur!" demesi; Hristiyanların da, **"Mesih** Allah'ın oğludur" demesi, böylece Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr etmeleridir. Öte yandan da, "Peygamberliğe, bizler Kureyş'ten daha lâyıkız; çünkü onlar ümmîdirler; bizler ise, Kitap sahibiyiz!" şeklinde görüş öne sürmeleridir.

İKİNCİ MESELE

إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ *"Ancak kendilerine ilim geldikten sonra"* ifâdesinden murat ise, "şâyet iyice tetkik edip düşünselerdi, kendileri için bir ilim hasıl edecek deliller onlara geldikten sonra..." şeklindedir. Çünkü biz, bunu (delillere değil de) ilme hamletseydik, onlar inatçı olmuş olurlardı. Büyük bir topluluk hakkında ise inat, doğru olmaz. Bu âyet, Ehl-i kitâbın tamamı hakkında gelmiştir ki, onlar da büyük bir toplulukturlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"بَغْيًا" *"ihtirastan dolayı"* kelimesinin mansûb olması hakkında iki görüş vardır:

a) **Ahfeş**'in görüşü: Buna göre bu kelime "mef'ûlün leh" olduğu için mansûbdur. Yani, "لِلْبَغْيِ" "hasetleri sebebiyle, ihtirasları için" demektir. Bu senin şöyle demene benzer: جِئْتُكَ طَلَبَ الْخَيْرِ وَمَنْعَ الشَّرِّ "Sana, hayrı talep ve kötülüğü men etmek için geldim!"

b) **Zeccâc**'ın görüşü: Buna göre bu kelime, mana yoluyla mastar olduğu için mansûbdur. Çünkü "وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ" ifâdesi, وَمَا بَغَى الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ "Kendilerine kitap verilenler azmadı..." ifâdesi yerine kâimdir. Böylece de âyetteki "بَغْيًا" kelimesi mastar yapılmıştır.

Mef'ûlün leh ile mastar arasındaki fark şudur: Mef'ûlün leh, fiilin gayesidir. Mastar ise, fâilin ortaya koyduğu bir mef'ûl-ü mutlaktır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ahfeş, Hak Teâlâ'nın, "بَغْيًا بَيْنَهُمْ" ifâdesinin, O'nun "اِخْتَلَفَ" (ihtilâf etti) sözünün mef'ûlü olup, takdirinin ise, "وَمَا اخْتَلَفُوا بَغْيًا بَيْنَهُمْ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ" "Onlar aralarında hasetten dolayı, ancak, aralarında bir haset vesilesi olarak kendilerine ilim geldikten sonra ihtilâf ettiler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Onun dışındakiler ise mananın, وَمَا اخْتَلَفُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ اِلَّا لِلْبَغْيِ بَيْنَهُمْ "Onlar ancak, kendilerine ilim geldikten sonra, ve de sırf aralarındaki azgınlık ve haset ve tecâvüzden dolayı ihtilâf ettiler" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Kaffâl ise şunu söylemiştir: Bu ikincisi birincisinden daha güzeldir; çünkü birincisi, onların kendilerine gelmiş olan ilim sebebiyle ihtilâfa düştüklerini vehmettirirken, ikinci görüş de onların ancak, haset ve azgınlıklarından dolayı ihtilâfa düşmüş olduklarını ifâde eder.

Allahu Teâlâ daha sonra: وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, (bilsin ki) Allah hesâbı pek çabuk görendir"* buyurmuştur. Bu, bir tehdittir. Bu tabir hakkında iki izah şekli vardır:

a) Bunun manası, "Âyetleri inkâr eden kimse, çarçabuk Allah'a varır, Allah da onu hesâba çeker, yani küfründen dolayı onu cezâlandırır" şeklindedir.

b) "Allahu Teâlâ, amelleri her ne kadar çok olsa da o kimseye, âmellerini, günahlarını ve muhtelif inkârlarını süratli ve eksiksiz bir şekilde bildirecektir" demektir.

Ehl-i Kitap Karşısındaki Tutum

فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ ۚ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوا ۖ وَّإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

"Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: 'Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir.' Kendilerine kitap verilenlerle ümmîlere de de ki: 'İslâm'a girdiniz mi?' Eğer İslâm'a girerlerse, muhakkak ki doğru yolu bulurlar. Eğer yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir. Allah, kullarını hakkıyla görücüdür" (Âl-i İmran, 20).

Bil ki, Allahu Teâlâ daha önce, Ehl-i kitâbın kendilerine ilim geldikten sonra ihtilâf ettiklerini ve buna rağmen küfürlerinde ısrar ettiklerini zikredince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e onlarla olan mücadelesinde onlara söyleyeceği şeyi beyân ederek; فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ *"Eğer seninle mücadele ederlerse, (şöyle) de: Ben kendimi Allah'a teslim etmişimdir."* Bu sözün zikredilmesinin sebebi hususunda iki izah şekli vardır:

Birinci şekil: Bu, onlarla mücadele etmekten yüz çevirmeyi ifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyet nâzil olmadan önce, kendisinin sıdkına dair hüccet ve delilleri defâlarca ve muhtelif şekillerde onlara göstermişti. Zira bu sûre Medenî'dir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, Kur'ân-ı Kerim, ağacın duâ etmesi, kurdun konuşması vb. şekillerde onlara mu'cizeler göstermişti. Yine Cenâb-ı Allah bu âyetten önce, İslâm dininin doğruluğuna dair âyetler de zikretmişti. Bu âyetlerin birincisi, Allahu Teâlâ'nın, *"O Hayy-dır, Kayyûm'dur"* (Âl-i İmran, 2) sözüyle ilâhlığı konusunda Hristiyanların sözlerinin bozuk ve fâsit olduğuna dair zikrettiği hüccet ile, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna dair, *"Sana, bir hak olarak kitâbı indirdi"* (Âl-i İmran, 3) sözüyle zikretmiş olduğu hüccettir.

Allahu Teâlâ ayrıca onların şüphelerini zikretmiş, bunların hepsine, daha önce de açıkladığımız gibi cevap vermiştir. Sonra onlara, "قَدْ كَانَ لَكُمْ ءَايَةٌ فِى فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا" (Âl-i İmran, 13) âyetinin tefsirinde de açıkladığımız şekilde,

Bedir günü müşahede ettikleri başka mu'cizeleri de zikretmiştir. Sonra, *"Allah şu hakikati, kendinden başka hiçbir ilâh olmadığını açıkladı"* (Âl-i İmran, 18) sözüyle, tevhîd konusundaki sözünün doğruluğunu beyân edip, Allah'ın bir zıddı, benzeri, eşi ve çocuğu bulunmadığını açıklamıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu Yahudî ve Hristiyanların haktan sapmalarının ve din konusundaki ihtilâflarının, ancak onların azgınlık ve hasetlerinden ötürü olduğunu bildirmiştir. İşte bu açıklamalar, eğer onlar ihlas sahibi olsalardı, onları Hakk'a boyun eğmeye ve deliller üzerinde tefekküre sevk ederdi. Böylece kâfir fırkalarının aleyhine hüccet getirme sebeplerinin tamamı, hiçbir şey kalmaksızın meydana gelmiş, bulunmuştur.

İşte bundan sonra Allahu Teâlâ: *"Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* buyurmuştur. Yani, "Biz delilleri ve apaçık hüccetleri iyice açıkladık. Eğer siz taassup ve hasedi bırakır da bunlara sarılırsanız, sizler de hidâyete ermiş olursunuz. Şâyet bu delil ve hüccetlerden yüz çevirirseniz, muhakkak ki Allah sizi cezâlandırır." İşte bu te'vil, bütün sözlerde alışılmış bir yöntemdir. Zirâ, hakkı savunan kimse, inatçı ve bâtıldan yana olan birisiyle karşı karşıya gelip de, ona karşı birbiri ardınca hüccetleri sıraladığında, sonunda şöyle der: "Ben ve bana uyanlar, hakka inkiyâd edip ona teslim oluyor, Allah'a kulluk etmeye yöneliyoruz. Binâenaleyh, getirdiğim bunca delillerden sonra bana uyar ve üzerinde bulunduğum Hakk'a ittibâ ederseniz, hidâyete ermiş olursunuz; eğer böyle olmaktan yüz çevirirseniz, şunu bilin ki Allah hakkıyla görüp gözetendir." İşte, Hak'tan yana olup da delil getiren kimsenin, inatçı ve bâtıldan yana olan kimseye karşı en son söyleyeceği şey, başvuracağı metod budur.

İkinci şekil, şöyle dememizdir: Hak Teâlâ'nın: *"Kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* sözü, bir delil getirme ve onu ortaya koymadır. Bunu şu şekillerde açıklayabiliriz:

Birinci vecih: Ehl-i kitap, Allah'ın varlığını, O'nun ibâdete müstahak olduğunu kabul ediyorlardı. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, Ehl-i kitâba şöyle demek istemiştir: "Bu, hepimizin anlaştığı bir husustur. Buna göre ben, üzerinde anlaşmış olduğumuz miktara tutunuyor ve insanları buna davet ediyorum. Aramızdaki ihtilâf bu konularda değildir. Sizler, iddiâcı makamındasınız. O halde iddialarınızı ispat etmeniz gerekir.." Çünkü Yahudîler, teşbîh ve tecsimi; Hristiyanlar, Hz. İsa'nın ilâhlığını; müşriklerse putlara ibâdet etmenin şart olduğunu iddiâ ediyorlardı. "Binâenaleyh bunları iddiâ eden kimselerin, bunları ispat etmeleri gerekir. Ama bana gelince,

ben sadece Allah'a itâat etmenin ve O'na kullukta bulunmanın farz olduğunu söylüyorum ki, bu hususta siz de aynı görüştesiniz." Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın: *"De ki: "Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelimeye yani şuna gelin: Allah'tan başkasına tapmayalım.."* (Âl-i İmran, 64) âyetidir.

İkinci vecih: Ebû Müslim el-İsfehanî'nin söylediği şu hususdur: Yahudî, Hristiyan ve putperestler, bazı yasa ve hükümler hariç, **Hz. İbrahim** (a.s)'in büyüklüğünü, onun sözündeki haklılığını ve dinindeki sıdkını kabul ediyorlardı. Böylece Allahu Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e, **Hz. İbrahim**'in dinine tâbi olmasını emretmiş, ve *"Sonra sana, 'Bir muvahhid Müslüman olarak İbrahim'in dinine uy!' diye vahyettik"* (Nahl, 123) diye buyurmuştur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, burada bu mevzûda, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, **Hz. İbrahim**'in söylediği söz gibi söylemesini emretmiştir. Çünkü **Hz. İbrahim,** *"Şüphesiz ki ben, bir muvahhid olarak yüzümü, o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim"* (En'am, 79) demişti. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.s)'in أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ *"Kendimi teslim etmişimdir"* (Âl-i İmran, 20) sözü, **Hz. İbrahim** (a.s)'in "وَجَّهْتُ وَجْهِيَ" *"Yüzümü yönelttim"* demesi gibidir. Yani, "Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün her nev'i ma'bûddan yüz çevirip, ibâdetimle sırf Allah'a yöneldim ve ibâdeti sırf O'na has kıldım" demektir. Buna göre âyetin takdiri şöyledir: Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ya Muhammed, eğer onlar seninle bu tafsilatlı meselelerde tartışırlarsa de ki: "Ben, **Hz. İbrahim**'in yoluna yapışmışım, onun yolundayım! Sizler de onun yolunun hak olduğunu ve her türlü şüphe ve töhmetten uzak olduğunu kabul ediyorsunuz..." Buna göre bu, ilzâmî delillere tutunmak kabilinden olur ve Hak Teâlâ'nın: *"Onlarla mücadeleni en güzel bir şekilde yap"* (Nahl, 125) buyruğunun kapsamına girmiş olur.

Üçüncü vecih: Bu konuyu yazarken hatırıma gelen şu hususdur: "Allahu Teâlâ bu âyetten önce, "Allah katında gerçek dinin İslâm olup, başkası olmadığını" belirtmişti. Sonra da O, *"Eğer seninle mücadele ederlerse..."* buyurmuştur. Bunun manası, "Yani, 'Allah katında gerçek dinin İslâm olduğunu' söylemen konusunda seninle mücâdele ederlerse, de ki bunun delili, kendimi Allah'a teslim etmiş olmamdır... Bu böyledir, çünkü dinden maksat Rubûbiyyetin gereklerini bihakkın yerine getirmektir. Ben zâtımı Allah'a teslim edip, O'ndan başkasına ibâdet etmeyip, hayrı sadece O'ndan bekler, sadece O'nun hüküm ve hükümranlığından korkar ve başkasını da O'na ortak koşmazsam, işte bütün bunlar O'nun Rubûbiyyetinin ve benim

ubûdiyyetimin gereklerini bihakkın yerine getirme, vefâ gösterme olur." Böylece, kâmil dinin İslâm olduğunu söylemek sahih olur. İşte, bu izah da âyete münasip ve uygun düşer.

Dördüncü vecih: Hatırıma şu da gelmiştir: Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim (a.s)'den naklettiği, *"Babacığım, işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası olmaz şeylere niye tapıyorsun?"* (Meryem, 43) sözüne münasiptir. Yani, "İbâdet ancak fayda ve zarar verebilen, işimi, kudret elinde; hükmümü ise, kudret kabzesinde tutan bir varlık için câizdir" demektir. Çünkü Hristiyanlardan her biri, Hz. İsa'nın bu tür şeylere kâdir olamayacağını bilince, Hz. İsa'ya teslim olup, ona inkiyâd etmem aklen mümkün olmaz.. Ben, zâtımı ancak, hayır ve şerrin, fayda ve zararın, tedbir ve takdirin kendisinden sudûr ettiği zâta teslim ederim...

Beşinci vecih: Bu ifâdenin, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Rabbi ona: '(Kendini Hakk'a) teslim et' dediği zaman o, 'Alemlerin Rabbine teslim oldum' demişti"* (Bakara, 131) sözündeki metoduna bir işâret olması da muhtemeldir. Bu, **İbn** Abbas'tan rivâyet edilmiştir.

Allah'a Teslim Olmanın Manası

Hak Teâlâ'nın: اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ *"Kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* sözüne gelince, bunda birkaç izah şekli bulunmaktadır:

a) **Ferrâ,** bunun manasının, "ibâdet ve amelimi sırf O'na tahsis ettim" şeklinde olduğunu; "sırf O'nun için yaptım, O'na başkası ortak olmadı" manasında da, "اَسْلَمْتُ الشَّيْءَ لِفُلَانٍ" denildiğini belirterek şöyle der: "Buradaki "اَلْوَجْهُ" (yüz, zât) kelimesinden maksat, Hak Teâlâ'nın tıpkı: يُرِيدُونَ وَجْهَهُ *"O'nun vechini, yani O'na ibâdeti dileyerek"* (Kehf, 28) âyetinde olduğu gibi, ibâdet ve ameldir. Yine, "Bu, işin özüdür" manasında "هٰذَا وَجْهُ الْاَمْرِ" denilir. İhtiyacından dolayı bir adam bir başkasına yöneldiğinde, o kimse, "وَجَّهْتُ وَجْهِيَ اِلَيْكَ" der. Yine kendisinden geri dönemeyeceği bir şeye dalan kimseye de, مَرَّ عَلَى وَجْهِهِ "yüz üstü gitti" denilir.

b) Bu tabirin manası, "işimin ve ibâdetimin özünü Allah'a teslim ettim" demektir. Buna göre mana, "Benden sadır olan her ameli yapmamın yegâne sebebi, Allah'a kulluk, O'nun ulûhiyyetine ve hükümlerine inkıyaddır" şeklindedir.

c) Bu tabirin manası, "Kendimi Allah'a adadım" demektir. İbâdet hususunda, kişinin kendisini Allah'a adamasından daha yüce bir makam

bulunmaz. Böylece insan kendisini Allah'a ibâdete vermiş, Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmiş gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَمَنِ اتَّبَعَنِ *"Ve bana tâbi olanlar..."* buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî** kesre ile yetinip, **Hz. Osman Mushafı**'na ittibâ ederek, yâ harfini hazfedip "مَنِ اتَّبَعَنِ" şeklinde; diğer kırâat imamları ise, kelimenin aslını gözeterek "مَنِ اتَّبَعَنِى" şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâdenin başında "مَنْ" lafzı, O'nun "اَسْلَمْتُ" ifâdesindeki tâ harfine atfedildiği için, mahallen merfûdur.

Yani mana, "Bana tâbî olan da, kendisini Allah'a teslim etmiştir" şeklindedir.

İmdi şâyet, "Cenâb-ı Hak: "اَسْلَمْتُ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِ" değil de, niçin "اَسْلَمْتُ وَمَنِ اتَّبَعَنِ" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Söz O'nun "وَجْهِىَ لِلّٰهِ" ifâdesiyle uzayınca, (araya bu söz girince), bu ifâde muttasıl zamirin te'kidi yerine geçmiş olur. Şâyet meselâ, اَسْلَمْتُ اَنَا وَزَيْدٌ "Ben, evet ben ve Zeyd teslim olduk!" denilmeyip de, "اَسْلَمْتُ وَزَيْدٌ" "Teslim oldum, Zeyd de..." denilmiş olsa güzel olmaz, doğru olmaz. Ama اَسْلَمْتُ الْيَوْمَ بِانْشِرَاحِ صَدْرٍ وَمَنْ جَاءَ مَعِىَ "Bugün ben ve beraberimde gelenler, gönül rahatlığıyla teslim olduk" denilirse, doğru ve güzel olur.

Sonra Hak Teâlâ: وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَاَسْلَمْتُمْ *"Kendilerine kitap verilenlerle ümmilere de de ki: "İslâm'a girdiniz mi?"* buyurmuştur. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet, Hz. Muhammed'in dinine muvafık olmayan, uymayan kimselerin tamamını kapsamaktadır. Bu böyledir, çünkü onların bir kısmı, Yahudî ve Hristiyanlar gibi kitap ehli olma davalarında ister haklı olsunlar, isterse davalarında Mecûsiler gibi yalancı olmuş olsunlar, Ehl-i kitaptırlar; onların bir kısmı ise, Ehl-i kitaptan değillerdir ki, bunlar da putlara tapan müşriklerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Ümmî Kelimesinin Manası**

Şu iki sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, müşrik Arapları "ümmî" diye tavsif etmiştir:

a) Onlar ilâhî bir kitâba sahip olduklarını iddiâ etmedikleri için, okuma ve yazma bilmeyen kimselere teşbih edilerek, **ümmî** diye tavsif edilmişlerdir.

b) Bundan murat, onların okuyup yazması olan kimselerden olmayışlarıdır. Bu okuyup yazmama işi, onların gâlip sıfatlarıdır. Onların içinde okuyup yazması olanlar bulunsa bile, bu onlar arasında pek nadir olan bir hususdur. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, Hak Teâlâ'nın: فَإِنْ حَاجُّوكَ *"Eğer seninle mücadele ederlerse..."* buyruğunun, bütün kâfirler hakkında umûmî bir ifâde olduğunu gösterir. Çünkü, kendilerine bir kitap indirildiğini kabul edenler, O'nun: *"Kendilerine kitap verilenler..."* tavsifinin; kitabı olmayanlar da, O'nun *"ümmîler.."* tavsifinin muhtevasına dahildirler.

Sonra Cenâb-ı Hak: ءَاَسْلَمْتُمْ *"İslâm'a girdiniz mi?"* buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki istifhâm hemzesi, istifhâm-ı takrîrîdir. Bundan maksat, teslim olmayı emirdir.

Nahivciler şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ emri, istifham şeklinde getirmiştir. Çünkü bu ifâde, fiilin yapılmasını isteme, buna davet etme hususunda bir emir gibidir. Ancak, emri bir istifham cümlesiyle ifâde etmedeki mana daha çoktur. Bu da, muhatabın inatçı olduğunu, insaftan uzak bir kimse olduğunu anlatmaktır. Çünkü âdil ve insaflı kimseye bir hüccet ve delil izhâr edilince, hiç beklemeksizin hemen o anda onu kabul eder. Bu senin, meseleyi kendisine iyice izâh edip, her türlü açıklamayı yapmış olduğun kimseye, هَلْ فَهِمْتَهَا "Meseleyi anladın mı?" demen gibidir. Çünkü bu ifâdede, muhâtabın anlayışının kıt olduğuna bir işâret bulunmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ, içkiyle ilgili âyetin sonunda, فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ *"Vazgeçtiniz değil mi?"* (Maide, 91) buyurmuştur. Bu tabirde onların yasaklanan şeyden vazgeçmek istemediklerine ve ona karşı aşırı bir istek duyduklarına bir işâret bulunmaktadır.

Allahu Teâlâ daha sonra, فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا *"Eğer İslâm'a girerlerse, muhakkak ki doğru yolu bulurlar"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü İslâm, Allah'ın kendisine ilettiği, hidâyet ettiği şeylere sımsıkı sarılmaktır. Allah'ın hidâyetine sarılan ise, hidâyete ulaşmış olur. Bu ifâdenin, "Eğer İslâm'da sebât ederseniz, âhirette kurtuluşa ve necâta ulaşırsınız" manasında olması da muhtemeldir.

Sonra, Cenâb-ı Hak: "وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ" buyurmuştur. Yani, *"İslâm'a girmekten ve sana ittibâ etmekten yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir"* demektir. Bundan maksat, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli edip, onun vazifesinin sadece delilleri tebliğ ederek, onları açıklamak olduğunu anlatmaktır. O, getirmiş olduğu Kur'ân'ı tebliğ edince, üzerine düşeni bihakkın ifâ etmiş olur. Onların kabul edip etmemesi, ona ait bir şey değildir.

Allahu Teâlâ daha sonra: وَاللهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ *"Allah, kullarını hakkıyla görendir"* buyurmuştur ki, bu da bir vaad ve vaîd ifâde eder ve bunun manası da açıktır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler ve insanlardan adâleti emredenlerin canına kıyanlar yok mu? Onları çok acıklı bir azap ile müjdele. İşte onlar öyle kimselerdir ki, yaptıkları, dünyada da, âhirette de boşa gitmiştir. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur" (Âl-i İmran, 21-22).

Bil ki Allahu Teâlâ daha önce, *"Eğer yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir"* âyeti ile, İslâm'ı kabul etmeyip yüz çevirenlerin durumunu zikredince, bunun peşinden bu yüz çevirenlerin sıfatlarını getirerek, şu üç sıfatı zikretmiştir:

Allah'ın Yolundan Yüz Çevirenlerin Başlıca Sıfatları

Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler"* vasfıdır.

Eğer, "Âyetin zâhiri, onların Allah'ın bütün âyetlerini inkâr ettiklerini ifâde ediyor. Halbuki Yahudî ve Hristiyanlar böyle değiller. Çünkü onlar, yaratıcı olan Allah'ı, Allah'ın ilmi ve kudreti ile âhireti kabul ederler?" denilir ise, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Biz bu sözdeki **"Allah'ın âyetleri"**ni, daha önce bahsedilmiş olan Kur'ân ve Hz. Muhammed manasına alabiliriz.

2- Bu tabiri, umûm üzere bırakır ve şöyle diyebiliriz: Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr eden kimse, Allah'ın bütün âyetlerini inkâr etmiş olur. Çünkü bu hususta tenâkuza düşen kimse, Allah'ın hiçbir âyetine iman etmiş olmaz. Zira eğer o, herhangi bir âyete iman etmiş olsaydı, hepsine iman etmiş olurdu.

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın: وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ *"Haksız yere peygamberleri öldürenler..."* vasfıdır. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basri, âyeti "وَيُقَتِّلُونَ النَّبِيِّينَ" şeklinde okumuştur ki, bu, mübalağâyı, çokça öldürmeyi ifâde eder.

İKİNCİ MESELE

Ebû Ubeyde İbn el-Cerrâh (r.a)'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ya Resûlallah, Kıyâmet günü en şiddetli azap görecek olan kimdir?" diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Bir peygamberi veya ma'rufu emredip kötülükten nehyeden bir insanı öldüren kimsedir"* buyurdu, sonra da bu âyet-i kerimeyi okudu. Daha sonra ise şöyle dedi: "Ya Eba Ubeyde, İsrailoğulları günün evvelinde tek bir saatte kırk üç peygamber öldürdüler. Bunun üzerine İsrâiloğullarının zâhidlerinden yüz on iki kişi kalkıp, peygamberleri öldürenlere emr-i ma'ruf, nehy-i münker yapmışlar, İsrâiloğulları da aynı günün sonunda onların hepsini katletmişlerdir. İşte Allahu Teâlâ'nın âyette bahsettiği kimseler bunlardan" Yine o Yahudîler, **Yahya İbn Zekeriyya** (a.s)'yı öldürmüş ve **Hz. İsâ**'yı öldürdüklerini iddia etmişlerdir. İşte onların bu sözüne göre, kendilerinin peygamberleri öldürdükleri sâbit olmuştur.

Bu âyet hakkında birkaç sual vardır:

Birinci sual: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler"* vasfı gelecek hükmündedir. Çünkü bu, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olup da kendileri peygamber öldürmemiş ve adâletle hükmetmemiş kimseler için bir vaîd (tehdid)dir. Öyle ise bu nasıl doğru olur?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Bu, onların ecdâdının âdeti olduğu için, bunun onlara nisbeti de doğru olmuştur. Çünkü onlar da atalarının yolunu tasvip etmiş ve benimsemişlerdir.

Yine babanın işi, -oğlu ona razı olup, onun yolunda gittiği zaman- bazen oğluna da nisbet edilir.

2- Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ve mü'minleri öldürmek istiyorlardı. Fakat Allahu Teâlâ, onu, onlardan korumuştur. Onlar, bunu çok istedikleri için, peygamber öldürme vasfının mecâzî olarak onlara verilmesi yerindedir. Bu tıpkı "Ateş yakıcı, zehir öldürücüdür" denilmesi gibidir. Yani "Ateşe giren ve zehir içen bulunduğunda, "öldürme", bu ikisinin ayrılmaz vasfı olur" demektir. Bunda da bu, ancak böyle olur.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, peygamberleri öldürmek zaten haksız yere olduğu halde, *"Haksız yere peygamberleri öldürenler.."* demesinin manası nedir?

Cevap: Biz, bunu Bakara Sûresi'nde (Bakara, 61) âyetinin tefsirinde izâh etmiştik. Bundan maksat, onların ne büyük bir günah işlemiş olduklarını göstermektir. Yine onların, peygamberleri öldürmedeki zulümleri ile adâleti gerçekleştirmeyi kastetmiş oldukları da söylenebilir.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, *"Peygamberleri öldürenler.. ilh."* sözünün zâhirî manası, onların bütün peygamberleri öldürdüklerini gösterir. Halbuki onların, peygamberlerin ne tamamını, ne ekserisini ve ne de yarısını öldürmedikleri bilinen bir husustur.

Cevap: اَلنَّبِيِّينَ *"Peygamberler"* kelimesinin başındaki harf-i tarif, istiğrâk manasına değil, ahd manasına hamledilmiştir.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Allah'ın: وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ *"Ve insanlar içinde adâleti emredenlerin canına kıyanlar.."* vasfıdır. Bu ifâde ile ilgili bir-iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sadece **Hamza,** buradaki fiili, elif ile "يُقَاتِلُونَ" (savaşırlar) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "وَيَقْتُلُونَ" (öldürürler) şeklinde okumuşlardır ki, her iki kırâatin manası birdir. Çünkü onlar bazen savaşarak peygamberleri öldürürler, bazen de savaş olmaksızın doğrudan öldürürlerdi. **Ubeyy İbn Ka'b** (r.a), bu âyeti: وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ وَالَّذِينَ يَأْمُرُونَ "Peygamberleri ve adâleti emredenleri öldürenler.." şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Bu âyet, korku ve tehlike zamanlarında, emr-i ma'ruf, nehy-i münker (iyiyi yayma, kötülükten sakındırma) yapan

kimselerin mertebelerinin, yücelik bakımından peygamberlerin mertebelerinin hemen peşinden geldiğine delâlet etmektedir."

Bir insanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda ayağa kalkarak: "Hangi cihat daha üstündür?" dediği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: اَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ *"Cihadın en faziletlisi, zâlim bir hükümdara karşı hakkı söylemektir"*[91] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Bil ki, Allahu Teâlâ onları, bu üç sıfatla tavsif ettiği gibi, onları üç yönden de tehdit etmiştir:

Birinci tehdit: Allah'ın: فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"Onları çok acıklı bir azap ile müjdele.."* ifâdesidir. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâde, âyetin başındaki "اِنَّ" edatının haberi olduğu halde, cezâ ve cevap manasında olduğu için başına 'fâ' harfi gelmiştir. İfâdenin takdiri مَنْ يَكْفُرْ فَبَشِّرْهُمْ *"Kim inkâr ederse.. onları müjdele.."* şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâde, mecâzî manaya hamledilmiştir. Bu da, o kimseleri azapla korkutmanın, itaatkâr kimseleri nimetlerle müjdeleme yerine geçmiş olmasıdır. "Müjdeleme" hakkındaki açıklamamız, "فَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا" (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde geçmişti.

İkinci tehdit: Hak Teâlâ'nın: اُولٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ *"İşte onlar öyle kimselerdir ki, yaptıkları dünyada da âhirette de boşa gitmiştir"* buyruğudur. Bil ki Cenâb-ı Hak bu âyetle, kâfirlerin iyi amellerinin, mükâfatlarının dünya ve âhirette boşa gideceğini beyân buyurmuştur. Bunların dünyada boşa çıkması, methedilecek yerde zem, senâ edilecek yerde lânet edilmesi ile olur. Yine bu dünyada boşa gitmenin manasına, öldürülmeleri, esir alınmaları, mallarının ganimet, kendilerinin köle olması gibi, o Yahudîlerin başına gelen apaçık zilletler de girer. Amellerinin boşa çıkması, sevabın ikâba dönüştürülmesi ile olur.

Üçüncü tehdit: Allahu Teâlâ'nın: وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ *"Onların hiçbir yardımcısı da yoktur"* ifâdesidir. Bil ki Allahu Teâlâ, ilk tehdidi ile onlar için elem ve kötülük sebeplerinin toplandığını, ikincisi ile menfaat yollarının onlara tamamen kapandığını, bu üçüncü tehdit ve vaîdi ile de, onlar için

91 **İbn Mâce,** Fiten, 20 (II/1329).

bunların, hiçbir yardımcıları ve koruyucuları olmayacak şekilde vukû bulacağını göstermiştir. Allah en iyisini bilir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّآ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِى دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

"Kitaptan kendilerine bir nasip verilmiş olanları görmedin mi ki, aralarında hakem olsun diye Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da, sonra onlardan bir zümre (o kitaba) arkalarını dönüyorlar. Onlar, yüz çevirmeyi âdet edinmiş kimselerdir. Bunun sebebi şudur: Onlar, 'Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak' dediler. Uydurdukları bu şey, dinleri hususunda onları yanıltmıştır. Onları, (kopmasında) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız ve kendilerine haksızlık edilmeyerek herkese kazandığı tastamam ödendiği zaman (halleri) nice olacak?" (Âl-i İmran, 23-25).

Bil ki, Cenâb-ı Allah: *"Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, kendimi Allah'a teslim ettim"* (Âl-i İmran, 20) diyerek, bu Yahudî milletinin küfürdeki inatlarına dikkat çekince, bu âyette de onların inatlarının ileri derecede olduğunu açıkladı. Çünkü onlar, inandıklarını iddia ettikleri kitaba, yani Tevrât'a uymaya davet edildiklerinde, azgınlık gösterip, arkalarını dönüyorlar. Bu, onların son derece inatçı olduklarını gösterir.

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki *"Kitaptan kendilerine bir nasip verilmiş olanları görmedin mi..."* ifâdesi, bütün Ehl-i kitabı içine alır. Şüphesiz ki bu, zemm (kınama) için gelmektedir. Fakat bir başka delil, Ehl-i kitaptan herkesin böyle zemme müstahak olmadığını göstermektedir. Çünkü Allahu Teâlâ: *"Ehl-i kitap içinde ayakta dikilen bir topluluk vardır ki, onlar gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar"* (Âl-i İmran, 113) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"Kitaptan kendilerine bir nasip verilmiş olanlar..."* ifâdesinde geçen "Kitap"tan murat, Kur'ân'dan başka bir kitaptır. Çünkü Allahu Teâlâ o kitabı kâfir olan Yahudî ve Hristiyanlara izâfe etmiştir. Durum böyle olunca, o kitabın, onların hak olduğuna ve Allah katından geldiğine inandıkları kitap manasında anlaşılması gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kitabın Hükmünden Yüz Çevirenler Hakkında Âyetin Nüzul Sebebi**

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü olarak birkaç rivâyet zikredilmiştir:

1- **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, Yahudîlerden bir kadın ile bir erkek zinâ ettiler. Bunlar, asâlet sahibi âilelerden idiler. Tevrat'ta da zinânın cezası olarak recm (taşlanarak öldürülme) hükmü var idi. Asîl oldukları için onları recmetmeyi istemediler ve o ikisinin meselesinde, recmi bırakmaya, onun şeriatinde recmi terk etmeye bir ruhsat olur ümidi ile Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurdular. Hz. Peygamber (s.a.s) de recmedilmelerine hükmedince, bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.s): "Sizinle benim aramda Tevrat hakem olsun. Çünkü onda recm hükmü vardır. Sizin en bilgiliniz kimdir?" dedi. Onlar, **Abdullah b. Sûriya el-Fedekî"** dediler. Onu getirip bir de Tevrât getirdiler. **Abdullah İbn Sûriya,** Tevrât'taki recm âyetine gelince, elini onun üzerine koyup gizlemek istedi. Bunun üzerine **Abdullah b. Selâm** (r.a), "Yâ Resûlallah, recm âyetinin yeri geçti" diye haber verdi. Bunun üzerine o elini kaldırdı ve recm âyetini buldular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, o kadın ile erkeğin recmedilmelerini emretti. Allah'ın lâneti üzerlerine olasıca Yahudîler, bundan dolayı son derece gazaplandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirdi.

2- Hz. Peygamber (s.a.s) Yahudîlerin midraslarına[92] girmişti. Orada, Yahudîlerden bir grup bulunmaktaydı. Peygamberimiz (s.a.s) onları İslâm'a davet etti. Bunun üzerine onlar, "Sen hangi din üzeresin?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), **"İbrahim** ümmeti üzereyim.." cevabını verdi. Onlar da **"İbrahim** bir Yahudî idi" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) "Öyle ise Tevrat'a gelin" dedi. Onlar buna yanaşmayınca Cenâb-ı Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

3- Hz. Peygamberin peygamberliğinin alâmetleri Tevrât'ta zikredilmiş, onun peygamberliğinin sıhhatine delâlet eden deliller de, aynı zamanda orada bulunmaktaydı. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s),

92 Midras: Yahudilerin Tevrat okudukları yere denir (Ç).

onları Tevrât'a ve Tevrat'ta kendisinin peygamberliğine delâlet eden sözlere davet etti. Ama onlar bundan kaçındılar. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimeyi indirdi. Buna göre mana şöyle olur: "Onlar, kitapları olan Tevrat'ın hükmüne icâbet etmekten kaçındıkları için, onların, senin kitâbın Kur'ân'a muhalefet etmelerine şaşma! İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Eğer doğru kimseler iseniz, Tevrat'ı getirin de onu okuyun!"* (Âl-i İmran, 93) buyurmuştur. Bu rivâyete göre işte bu âyet, Tevrât'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin gerçekliğine ve doğruluğuna dair delillerin bulunduğuna delâlet etmektedir. Çünkü onlar Tevrât'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sıhhatine delâlet edecek delillerin bulunmadığını bilselerdi, Tevrât'ta bulunan şeyleri çarçabuk ortaya koymaya yönelirlerdi. Ancak ne var ki onlar bunu gizlemişlerdir.

4- Bu hüküm, Yahudî ve Hristiyanlar hakkında umûmî bir hükümdür. Bu böyledir, çünkü Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden deliller, Tevrât ve İncil'de mevcut idi. Onlar da Tevrât ve İncil'in hükmüne davet olunmuşlar, ama onlar bunu kabulden kaçınıp diretmişlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ *"Kitaptan bir nasip"* sözünün manası, "Kitabın ilminden bir nasip" demektir. Çünkü bu ifâdeyi zâhirine göre ele alırsak, onların hepsine de verilmiş olduğu anlaşılır. Halbuki, bu ifâdeden maksat onların âlimleridir ki, kitâbın hükmüne davet edilenler de bunlardır. Çünkü kitâbı bilmeyen kimseler, kitâba davet edilip çağırılmazlar...

Hak Teâlâ'nın: يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ *"Allah'ın kitabına çağırılıyorlar"* buyruğu hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: İbn Abbas ve **Hasan el-Basrî** (r.a)'nin görüşüdür ki, buna göre buradaki "kitap" lafzından maksat Kur'ân'dır.

Buna göre şâyet, "Onlar, kendisini tasdik edip de inanmadıkları bir kitâbın hükmüne nasıl davet edilirler?" denilirse, biz deriz ki: Onlar, Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından bir kitap olduğunu gösteren deliller getirildikten sonra O'nun hükmüne çağırılmışlardır.

İkinci görüş: Müfessirlerin pek çoğunun görüşüdür. Buna göre buradaki "kitap" sözünden maksat Tevrât'tır. Bu görüşte olanlar şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

a) Âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda zikredilen rivâyetler, Yahudîlerin, Tevrât'ın hükmünü tatbik etmeye çağırıldıklarına, fakat onların bu davetten imtinâ edip kaçındıklarına delâlet etmektedir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), onların inat edip hakkı kabul etmeyişlerine taaccüp etmiştir. Taaccüp, onların sıhhat ve doğruluğuna inandıkları ve hak olduğunu kabul ettikleri kitabın (Tevrat'ın) hükmünü kabul etmedikleri zaman söz konusudur.

c) Bu, âyetten önceki ifâdelere uygun düşen bir görüştür. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, Peygamberi'nin görevinin sadece tebliğ olduğunu beyân edip; delillerin apaçık meydanda olmasına rağmen, Peygamber'ine, onların onu yalanlamak konusunda söylediklerine karşı sabrı tavsiye edince, onların sıhhatine inandıkları bizzat kendi kitaplarına karşı büyüklenme ve inatlaşma yolunu tutup, böylece de Tevrat'ta Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden delilleri gizlediklerini beyân buyurmuştur. Bu da, onların son derece katı bir taassup içinde bulunduklarını ve hakkı kabulden uzaklaştıklarını gösterir.

Hak Teâlâ'nın: لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ *"Aralarında hakem olsun diye"* buyruğunun manası, "Kitap, aralarında hükmetsin diye" şeklindedir. Hükmetmenin kitâb'a nisbet edilmesi, meşhur bir mecâzdır. Bu ifâde meçhûl sîgasıyla "لِيُحْكَمَ" "Hükmolunsun.. diye" şeklinde de okunmuştur.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın: "لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ" buyruğu, söz konusu ihtilâfın, onlarla Hz. Muhammed (s.a.s) arasında bulunduğunu değil de, onların kendi arasında bulunmasını gerektirir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu dâvet esnasında, onlardan bir kısmının bu dâveti kabul etmediklerini bildirmiştir ki bunlar, İsrâiloğullarının "âlimler" olduklarını iddiâ edip öne sürdükleri başkanlarıdır."

Cenâb-ı Hak sonra: وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"Onlar yüz çeviren kimselerdir"* buyurmuştur ki, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Arkalarını dönenler başkanlar ile âlimlerdir. Yüz çevirenler ise, bunların dışındakilerdir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sonra âlimler sırt çevirince, halk da, âlimlerinin sırt çevirmiş olmasından dolayı, Hz. Muhammed'i kabul etmekten yüz çevirmişlerdir.

b) Hem sırtını dönüp, hem de yüz çevirenler tek bir zümredir. Buna göre mana, "Onlar söz konusu olan bu mesele hususundaki delilleri dinlemeyip arkalarını dönmüşler; diğer mesele ve elde etmek istedikleri hususlar konusunda da, diğer hüccetleri dinlemekten yüz çevirmişlerdir" şeklinde olur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Sen, onların sadece

bu meseleye sırt çevirdiklerini zannetme! Bilâkis onlar, her şeyden yüz çevirip, kabûle yanaşmazlar.

Cenâb-ı Hakk'ın: ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ *"Bunun sebebi şudur: Onlar, 'Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak' dediler"* sözüne gelince, bu ifâdenin tefsiri konusundaki açıklamalarımız Bakara Sûresi'ndeki "وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً" (Bakara, 80) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Âyetin mâkabliyle münâsebeti şöyledir: Allahu Teâlâ önceki kısımda, *"Sonra da onlardan bir zümre (o kitaba) arkalarını dönüyorlar. Onlar, yüz çevirmeyi âdet edinmiş kimselerdir"* buyurunca, bu âyette de, bu sırt dönme ve yüz çevirmenin, sırf onların, *"Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacaktır"* demiş olmaları ile meydana geldiğini belirtmiştir.

Cübbâî şöyle demektedir: "Bu âyette, cehennemliklerin cehennemden çıkarılacaklarını söyleyenlerin görüşlerinin bâtıl ve yanlış olduğuna bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü, eğer bu husus Ümmet-i Muhammed hakkında doğru olursa, aynı şekilde diğer ümmetler hakkında da doğru olur. Eğer bu diğer ümmetler hakkında sabit ve doğru olursa, bunu söyleyen yalancı olmaz ve aynı zamanda kınanmaya müstahak olmaz.. Cenâb-ı Hak bu hususu kınamak için zikredince, cehennemliklerin cehennemden çıkacaklarına dair verilen hükmün yanlış bir hüküm olduğunu anlamış oluruz."

Ben de derim ki: Onun böyle bir sözü söylememesi gerekirdi. Çünkü onun mezhebine göre affetmek, Allah için güzel ve câiz olan bir hususdur. Durum böyle olunca, bu ümmetin affedilmiş olmasından, diğer ümmetlerin de affedileceği neticesi çıkmaz..

Biz böyle bir şeyin gerektiğini kabul etsek bile, fakat siz niçin, "Fâsıkın cehennemden çıkarılacağını söyleyen kimselerin zemmedileceğini" söylediniz? Daha doğrusu burada bundan başka şu izahlar da bulunmaktadır:

a) Onlar belki de, fâsıkın azap müddetinin kısa ve az olacağı hususunda kat'î konuştukları için söz konusu zemmi hak etmişlerdir. Çünkü rivâyet edildiğine göre onlar, "Bizim azap göreceğimiz müddet, yedi gündür" diyorlardı. Onlardan bazıları da, "Daha doğrusu, buzağıya tapma müddeti olan kırk gecedir" diyorlardı.

b) Onlar dinin esasları hususunda gevşek davranıyorlar ve: "Bizden bir hatanın sâdır olduğu kabul edilse bile, bizim azâbımız az olacaktır" diyorlardı. Bu yanlıştır, çünkü bize göre tevhîd, nübüvvet ve âhiret hususunda

hatalı davranan, yanlış inanan kimsenin azâbı ebedîdir. Çünkü o kâfirdir; kâfirin de azâbı ebedî ve daimîdir.

c) Onlar: *"Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak"* dedikleri zaman, Hz. Muhammed'i yalanlamayı önemsiz bir iş kabul ettiler ve bunun, cezânın artmasında bir tesiri olmadığına inandılar. Böylece de bu, Hz. Muhammed'i apaçık bir biçimde yalanlama olmuştur. Bu ise küfürdür; şüphe yok ki küfründe ısrârlı olan kâfirin azâbı da ebedîdir. Durum, bizim söylediğimiz gibi olduğuna göre, Cübbâî'nin bu âyeti hüccet getirmesi zayıf bir durumdur. Bu hususta tafsilatlı açıklama, Bakara Sûresi'nde (80. âyetinde) geçmişti.

Cenâb-ı Allah: وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ *"Uydurdukları bu şey, dinleri hususunda onları yanıltmıştır"* buyurmuştur. Bil ki âlimler, buradaki *"Uydurdukları şey"*den muradın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu, onların *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 8) şeklindeki sözleridir, denilmiştir. Yine bunun, onların, *"Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacaktır"* şeklindeki sözleri olduğu da söylenmiştir. Bazıları da: "Onları, Hz. Muhammed'e, 'Biz hak üzereyiz, sen ise bâtıl üzere..' demeleri aldatmıştır" demiştir.

Allahu Teâlâ: فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ *"Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman nice olacak?"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ onların içinde bulundukları cehâlet sebebiyle aldanışlarını anlattıktan sonra, cehâletin tamamiyle ortadan kalkacağı ve aldanışların ortaya çıkacağı bir günün mutlaka geleceğini beyân edip, *"Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman nice olacak?"* buyurmuştur. Bu sözde bir hazif vardır ve takdiri "onların durumları ve halleri nice olacak?" şeklindedir. "كَيْفَ" (=nasıl, nice) kelimesi kendisine delâlet ettiği için "hal" kelimesi hazfolunur. كُنْتُ أُكْرِمُهُ وَهُوَ لَمْ يَزُرْنِي فَكَيْفَ لَوْ زَارَنِي "O, beni ziyaret etmemiş olsa bile, ben ona ikram ederim. Ya beni ziyaret etseydi nasıl olurdu?" dersin. Yani كَيْفَ حَالُهُ إِذَا زَارَنِي "Beni ziyaret etseydi, hali nasıl olurdu?" demektir. Şunu bil ki bu hazif, nefsi, o kişinin "ziyaret etseydi" ifâdesindeki bütün ikrâm ve izzet çeşitlerini ve bu âyette de bütün azap çeşitlerini araştırıp hatırlamaya sevk edeceği için, daha fazla belâgatı ifâde etmektedir.

Hak Teâlâ: إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ *"Onları bir gün için topladığımız zaman..."* buyurmuş, فِي يَوْمٍ "Bir günde..." buyurmamıştır. Çünkü bundan murat لِجَزَاءِ

يَوْمٍ "cezalandırılacakları bir gün için", veya لِحِسَابِ يَوْمٍ "hesaba çekilecekleri bir gün için..." manasıdır. Böylece, muzaaf olan kelime düşürülmüş, lâm harf-i cerri, düşen bu kelimeye delâlet etmiştir.

Ferrâ, "lâm harfinin, mahzuf bir işle ilgili olduğunu" söyler. Sen جُمِعُوا لِيَوْمِ الْخَمِيسِ "Onlar perşembe günü için toplandılar" dediğinde, bunun manası, جُمِعُوا لِفِعْلٍ يُوجَدُ فِي يَوْمِ الْخَمِيسِ "Onlar, perşembe günü olan bir iş için toplandılar" demektir. Fakat جُمِعُوا فِي يَوْمِ الْخَمِيسِ "Onlar, perşembe gününde toplandılar" dediğinde, herhangi bir "iş" takdir etmemiş olursun. Yine malumdur ki, bu hesap gününün faydası, insanlara hak ettiklerini vermek ve sevâba nâil olanlar ile cezaya müstahak olanlar arasındaki farkı göstermektir.

Âyetteki "لَا رَيْبَ فِيهِ" sıfatı, "kendisinde şek olmayan" manasındadır.

Âhirette Hiç Kimseye Zulmedilmez

Cenâb-ı Hak: وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ *"Herkese kazandığı tastamam ödendi(ği zaman).."* buyurmuştur. Eğer sen مَا كَسَبَتْ *"kazandığı"* ifâdesini, kulun iş ve ameline hamledersen, sözde bir hazif bulunmuş olur ki, bunun takdiri de وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ جَزَاءَ مَا كَسَبَتْ مِنْ ثَوَابٍ أَوْ عِقَابٍ "Herkese kazandığı sevap veya ikâbın karşılığı verilecektir" şeklindedir. Eğer sen *"kazandığı"* ifâdesini, sevap ve ikâb manasında alırsan, böyle bir takdire gerek kalmaz.

Allahu Teâlâ sonra: وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Kendilerine haksızlık edilmeyecek"* buyurmuştur. Binâenaleyh onların itaatlerinin sevabı eksiltilmez ve günahlarının cezası da arttırılmaz.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın: *"Herkese kazandığı tastamam ödendi(ği zaman)..."* buyruğunu, bazıları va'îd-i ilâhiye delil getirirlerken, aynı şekilde "ehl-i kıble olan büyük günah sahiplerinin cehennemde ebedî kalmayacaklarını" söyleyen Ehl-i sünnet âlimleri de bu ifâde ile istidlâl etmişlerdir. Birinciler şöyle demişlerdir: "Şüphe yok ki büyük günah sahibi, işlediği o günah sebebi ile cezayı hak etmiştir. Âyet-i kerime ise, herkese amelinin ve kazandığı şeylerin karşılığının tastamam verileceğine delâlet etmektedir. Bu, büyük günah sahibine cezanın ulaşmasını gerektirir."

Biz buna şöyle cevap veririz: Bu istidlâl, umûmî ifâdeler cümlesindendir. Biz daha önce, **Mu'tezile**'nin umûmî ifâdelere tutunmasından bahsetmiştik.

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demektedirler: "Mü'min, muhakkak ki imanın sevabını hak etmiştir. Binâenaleyh, *"Herkese kazandığı tastamam*

ödendiği (zaman)" âyetinden dolayı, bu sevabın kendisine tastamam verilmesi gerekir. Bu kulun, önce cennette sevâbının ödenip, daha sonra ceza yurdu cehenneme atılması icmâ ile bâtıldır."

Yahut da şöyle denilir: "Kul önce cehennemde cezâlandırılır. Sonra da, içinde ebedî kalmak üzere, sevap yurdu cennete geçirilir.." Bizim, ulaşmak istediğimiz netice de işte budur.

Eğer, "Onların imanlarından elde ettikleri sevabın, günahlarının cezası ile boşa gittiğinin söylenmesi niçin câiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, bâtıldır. Çünkü biz "ihbat" (sevapların, günahlar yüzünden boşa gitmesi) görüşünün imkânsız olduğunu Bakara Sûresi'nde açıklamıştık (Bakara, 17. âyette). Yine biz zarûrî olarak biliyoruz ki, yetmiş senelik tevhîdî inancın sevabı, bir yudum içkinin günahından çok fazladır. Bu konuda bizimle tartışan kimse, boşu boşuna inatlaşmış olur. "İhbat"ın doğru olduğunu kabul etsek bile, bir yudum içki içmenin günahı ile imanın bütün sevabının düşmesi imkânsızdır. **Yahya İbn Muaz** (r.h) şöyle derdi: "Bir anlık imanın sevabı, yetmiş yıllık küfrü düşürür. O halde, yetmiş yıllık imanın sevabının bir anlık günahın cezası ile düşeceği nasıl düşünülebilir?" Şüphe yok ki bu açık bir sözdür.

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِى الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَىِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

"De ki: "Allahım, ey mülkün sahibi, sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın. Dilediğin kimsenin kadrini yükseltir, dilediğini de alçaltırsın. Hayır, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye hakkıyla kâdirsin. Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine sokarsın. Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın. Sen, dilediğin kimseye hesapsız rızık verirsin" (Âl-i İmran, 26-27).

"قُلِ اللّٰهُمَّ" Âyetinin Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki Hak Teâlâ tevhîd'in, nübüvvetin ve İslâm dininin doğruluğunun delillerini zikredip, sonra Peygamber'ine (s.a.s): *"Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* (Âl-i İmran, 20) deyip; daha sonra, O'na karşı çıkan Ehl-i kitabın sıfatlarından Allah'ı inkâr etme ve peygamberler ile sâlih kişileri haksız yere öldürmeyi zikredip, *"Kitaptan kendilerine bir nasip verilmiş olanları görmedin mi..."* (Âl-i İmran, 23) âyetinde onların son derece inatcı ve isyankâr olduklarını anlatıp, *"Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak"* (Âl-i İmran, 24) âyeti ile, ne kadar büyük bir aldanış içinde olduklarını ifâde edip, daha sonra da *"Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman halleri nice olacak!"* diyerek onlar hakkında ilahî tehdidini zikredince, Hz. Muhammed (s.a.s), O'nun ve O'na tâbi olanların yolunun, bu inatcı ve azgın kâfirlerin yolundan farklı olduğunu gösteren duâ ve tesbihlerde bulunmasını emretmiş, Allah'ı nasıl yücelteceğini, nasıl ta'zim edeceğini O'na nasıl dua ve talepte bulunacağını öğreterek: قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ *"De ki: "Allahım, ey mülkün sahibi..."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: "اَللّٰهُمَّ" Lafzı Hakkında Bilgi

Nahiv âlimleri, "اَللّٰهُمَّ" lafzı hakkında ihtilâf etmişlerdir. **Halil** ve **Sibeveyh** bu lafzın, "يَا اَللّٰهُ" (Ey Allah) manasında olup, sondaki şeddeli "mim" harfinin ise nidâ edatının yerini tuttuğunu söylemişlerdir.

Ferrâ'ya gelince, bu lafzın aslının, يَا اَللّٰهُ اُمَّ بِخَيْرٍ "Ey Allah'ım, (hakkımda) hayrı dile" tabiri olduğunu, çok söylendiği için nidâ edâtı ile "اُمَّ" kelimesinin hemzesini Arapların hazfettiklerini, böylece bu cümlenin "اَللّٰهُمَّ" şekline dönüştüğünü söylemiştir. Bunun bir benzeri de, Arapların "هَلُمَّ" "gel" sözleridir. Bu sözün aslı "هَلْ"dir. Buna, "اُمَّ" kelimesi bitişerek "هَلُمَّ" şeklini almıştır.

Halil ile **Sibeveyh**'in, **Ferrâ**'nın görüşünün yanlışlığına dair delilleri şunlardır:

1- Eğer durum, **Ferrâ**'nın dediği gibi olsaydı, arada bir atıf harfi olmaksızın, اَللّٰهُمَّ افْعَلْ كَذَا "Allahım, şöyle yap" denilemezdi. Çünkü bunun takdiri, meselâ يَا اَللّٰهُ اُمُّنَا وَاغْفِرْ لَنَا "Allahım, hayrımızı dile ve bizi bağışla" şeklindedir. Halbuki, "Allahümme" kelimesinden sonra atıf harfi getiren hiçbir kimse görmedik.

2- Bu, **Zeccâc**'ın delilidir: Şâyet durum **Ferrâ**'nın dediği gibi olsaydı, bu ifâdenin aslına göre de söylenmesi câiz olur ve "يَا اَللّٰهُ اُمَّ" denilebilirdi. Nitekim "وَيْلُمِّ" "Yazıklar olsun" denilir. Bu ifâde aslı üzere kullanılarak "وَيْلٌ اُمَّهُ" da denilir.

3- Eğer durum **Ferrâ**'nın dediği gibi olsaydı, nidâ harfi hazfedilmiş olur ve "يَا اَللّٰهُمَّ" denilmesi de câiz olurdu. Bu câiz olmadığına göre, **Ferrâ**'nın görüşünün yanlış olduğunu anlarız.

Aksine biz diyoruz ki: Nidâ harfinin bulunması gerekir. Nitekim يَا اَللّٰهُ اِغْفِرْ لِي "Ya Allah, beni bağışla" da denilir.

Ferrâ, bütün bunlara şöyle diyerek cevap verir: Birinci görüşünüz zayıftır. Çünkü "يَا اَللّٰهُ اُمَّ" ifâdesi, "يَا اَللّٰهُ اقْصِدْ" "Allahım kastet, dile" manasındadır. Eğer bunun manası, "يَا اَللّٰهُ وَاغْفِرْ" şeklinde olsaydı, bu durumda ma'tuf, ma'tûfun aleyh'ten başka bir şey olurdu. Böylece de istenen şey ikiye çıkmış olurdu: Birisi, onun اُمَّنَا "(hayrımızı) dile" sözü; ikincisi ise وَاغْفِرْ لَنَا "Bizi bağışla" sözüdür. Fakat biz atıf harfini hazfettiğimiz zaman, onun "اِغْفِرْ لَنَا" sözü "اُمَّنَا" sözünün bir açıklaması olmuş olur. Böylece de her ikisi ile talep edilen şey, tek bir şey olmuş olur ve bu daha te'kidli olur. Kur'ân'da bunun benzerleri çoktur.

İkinci görüşünüz de zayıftır. Çünkü bize göre bunun aslı, يَا اَللّٰهُ اُمَّنَا "Ey Allah, hayrımızı dile" ifâdesidir. Bunun aslı üzere kullanılabileceğini kim inkâr ediyor. Yine pek çok lafızda, fer'in aslın yerini tutması câiz değildir. Baksana, **Halil** ile **Sibeveyh**'e göre, مَا اَكْرَمَهُ "O, ne kerimdir!" ifâdesinin manası, اَيُّ شَيْءٍ اَكْرَمَهُ "Hangi şey onu böylesine kerim yaptı?" şeklindedir. Sonra taaccüp manası sadedinde aslının bu şekilde olduğunu iddia ettikleri bu söz, hiç kullanılmamıştır. "اَللّٰهُمَّ" lafzında da böyledir.

Üçüncü görüşünüz de zayıftır. "يَا اَللّٰهُمَّ" denilemeyeceğini kim kabul ediyor?" **Ferra,** bu hususta şu şiiri nakletmiştir:

وَمَا عَلَيْكِ اَنْ تَقُولِي كُلَّمَا سَبَّحْتِ أَوْ صَلَّيْتِ يَا اَللّٰهُمَّا

"Sana düşen, her tesbih ettiğinde veya her duâ ettiğinde 'Ey Allahım' demendir."

Ferrâ sözüne devamla, "Basralıların 'Bu, meşhur bir şiir değildir' şeklindeki sözlerinin neticesi, nakli yalanlamaya götürür. Biz bu kapıyı açarsak, dil ve nahiv namına hiçbir şey tenkitten halî kalamaz. Muarızımızın, 'harf-i nidânın zikredilmesi lâzımdır' şeklindeki görüşüne cevap olarak da şunu söyleyebiliriz: Nidâ harfi bazen hazfedilebilir. Nitekim, Cenâb-ı Hak

da: يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا *"Yusuf, ey çok doğru sözlü, bize fetva ver"* (Yusuf, 46) âyetinde de "يَا" nida harfini hazfetmiştir. Binâenaleyh böyle bir hazfin sadece bu isme tahsis edilmiş olması da uzak bir ihtimal sayılmaz" demiştir.

Ferrâ daha sonra, Basralıların görüşünün yanlışlığına şu delilleri de getirmiştir:

a) Biz bu tabirdeki mîm harfinin, nidâ harfinin yerine getirilmiş olduğunu söylersek, nidâyı münâdâ'dan sonraya bırakmış oluruz ki, bu kesinlikle caiz değildir. Çünkü, hiçbir zaman "اَللّٰهُ يَا" denilemez. Halbuki sizin görüşünüze göre, durum böyle olmaktadır.

b) Eğer bu harf, nidâ harfinin yerini tutmuş ve onun yerine getirilmiş olsaydı, bunun aynısının diğer isimlerde de yapılması caiz olurdu, "يَا زَيْدُ" ve "يَا بَكْرُ" denilebildiği gibi, "زَيْدُمَّ" ve "بَكْرُمَّ" de denilebilirdi.

c) Eğer mîm harfi nidâ harfinin yerine getirilmiş olsaydı, o zaman nidâ harfiyle mîm harfi, aynı anda bir kelimede bulunamazlardı. Ancak ne var ki, bizim kendisiyle istidlâl ettiğimiz şiirde (يَا اَللّٰهُمَّا) mîm harfiyle nidâ harfi aynı anda bulunmuştur.

d) Biz, Arapların, kelimenin başına gelmiş olan, fakat kelimeden başka olan harflerin bir kısmının manasını ifâde etmek için, bu mim harfini tam isimlerin başına getirdiklerini görmemekteyiz. Binâenaleyh bu tek lafızda, bunu yapmak, dil konusunda umûmî olan bir kâidenin ve istikrânın hilâfına hükmetmek olur ki, bu câiz değildir. Bu konuda söylenebilecek sözün tamamı, işte bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE

"مَالِكَ الْمُلْكِ" vasfının mansub oluşu hususunda iki görüş vardır:

a) **Sibeveyh**'in görüşüne göre bu, nidâdan ötürü mansubdur. قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"De ki: "Allahım, ey göklerin ve yerin yaratıcısı!"* (Zümer, 46) âyetinde de durum aynıdır. Bunun, "اَللّٰهُمَّ" ifâdesinin sıfatı olması câiz değildir. Çünkü "اَللّٰهُمَّ" isim ve harften meydana gelmiş bir lafızdır. Böyle birleşik bir lafzın sıfat olması mümkün değildir.

b) Bu kelime, **Müberred** ve **Zeccâc**'a göre, müfred münâda'nın sıfatıdır. Çünkü "اَللّٰهُمَّ" lafzı, sonundaki mîm ile birlikte, başında "يَا" nidâ edatı bulunan müfred münadâ yerindedir. Sıfatın, nidâ edatının yanısıra kullanılması imkânsız olmadığı gibi, mîm harfinin yanısıra kullanılması da imkânsız değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bu Âyetin Nüzul Sebebi**

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) **Mekke**'yi fethettiğinde ümmetine **Bizans** ve **Fars İmparatorlukları**'nı da bir gün ele geçireceklerini müjdeledi. Bunun üzerine münâfık ve Yahudîler, "Olacak şey değil. **Fars** ve **Bizans** krallıkları Muhammed'in eline nasıl geçebilir!? Onlar Muhammed'den daha güçlü ve kuvvetli" dediler.

Yine rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hendek Savaşı**'nda, kazılacak hendeğin sınırlarını çizip, her on kişilik grubun "kırk zira'lık bir yer kazmalarını" söyledi. Müslümanlar hendek kazarken, bir yerde kazmaların gücünün yetmediği tepe gibi bir kaya karşılarına çıktı. Bunun üzerine **Selmân** (r.a)'ı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gönderdiler, o da durumu haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), Selmân'ın elinden levyeyi alıp, o taşa öyle bir vuruş vurdu ki, taş yarıldı ve taştan karanlık gecenin ortasında kandil gibi etrafı aydınlatan bir şimşek çıktı. Bunun üzerine hem Hz. Peygamber, hem de Müslümanlar tekbir getirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sanki köpeklerin azı dişi gibi (sıra sıra) **Hîre**'nin köşkleri bana göründü"* dedi. İkinci vuruşunda, *"Bana, **Rum** diyârının kırmızı sarayları göründü"*; üçüncü vuruşta da, *"Bana, **San'a**'nın sarayları göründü"* dedi. Ve *"Cebrail (a.s) bana, ümmetimin bütün bu milletlere gâlip geleceğini haber verdi, müjdeler olsun"* buyurdu.

Bunun üzerine münâfıklar, "Peygamberiniz'in asılsız vaadlerde bulunuşuna, **Yesrib** (Medine)'den, **Hîre**'nin köşklerini ve **Kisra**'nın saraylarını size haber verişine ve buraların elinize geçeceğine şaşmıyor musunuz? Halbuki siz şu anda, savaşa çıkmaya bile kâdir olamıyorsunuz ve korkunuzdan hendek kazıyorsunuz" dediler. Bunun üzerine işte bu âyet-i kerime nâzil oldu. Allah en iyisini bilendir.

Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Hak Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, kendisinden, Fars ve Bizans krallıklarının mülkünü kendisine vermesini istemesini ve Arapların üzerindeki zilleti Fars ve Rumlar üzerine geçirmesini niyâz etmesini emretti. Allah'ın bunu emretmiş olması, Hz. Peygamber'in duasını kabul edeceğine bir delildir. Diğer peygamberlerin durumu da aynıdır. Onlar bir dua etmekle emrolundukları zaman, onların o duaları mutlaka kabul olunurdu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Mülk", kudret; "Mâlik" ise, kâdir manasındadır. "Mâlike'l-mülkü" vasfının manası, kudrete kâdir olan demektir. Binâenaleyh mana, "mahlûkâtın kâdir oldukları şeyler üzerindeki her türlü kudretleri, ancak Allahu Teâlâ'nın kâdir kılmasıyla olur. Buna göre O, her kâdiri, gücünün yettiği şeye kudretli; her mâliki de sahip olduğu mülke sahip kılan demektir.

Keşşâf sahibi, "Mâlike'l-mülk"ün; "O, mülkün cinsine sahiptir. Dolayısıyla O, mülk sahiplerinin sahip oldukları şeydeki tasarrufları gibi, mülk cinsinde tasarruf eder" manasında olduğunu söylemiştir. Bil ki Allahu Teâlâ, kendisinin mutlak manada mâlikü'l-mülk olduğunu beyân edince, bundan sonra bunun teferruatına girip, şu beş şeyi zikretmiştir:

Mülkün Sahibi Olan Allah'ın Tasarrufatı

1- O, تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ *"Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında âlimler çeşitli izahlar yapmışlardır:

Mülkten Nübüvvet Kastolunmaktadır

a) Bundan murat, nübüvvet ve risâlet mülküdür. Nitekim Hak Teâlâ: *"Biz, gerçekten İbrâhim soyuna da kitap ve hikmet verdik. Onlara büyük bir mülk bahşettik"* (Nisa, 54) buyurmuştur. Peygamberlik, en büyük mülk mertebesidir. Çünkü âlimlerin diğer insanlar üzerinde manen; zâlim hükümdarların da zâhiren büyük tesirleri vardır. Peygamberlerin ise hem mânen, hem de maddeten insanlar üzerinde tesiri vardır. Manen tesirleri, her insanın onların din ve şeriatlerini kabul edip, onun hak olduğuna inanmalarının gerekmesidir. Maddeten olan tesirleri de, insanlar isyan edip hakkı dinlemediklerinde, o insanların ölümü hak etmiş olmalarıdır.

Bazı insanların, kendileri gibi bir insanı Allah'ın peygamber olarak göndermesini imkânsız görmeleri, bu izahı kuvvetlendirir. Böylece Allahu Teâlâ, onların *"Allah, bir insanı mı peygamber gönderdi"* (İsra, 94) dediklerini nakletmiş ve *"Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da muhakkak bir insan (şeklinde) gösterirdik"* (En'âm, 9) buyurmuştur.

Bazı insanlar da, Allah'ın insan bir peygamber gönderebileceğini kabul etmiş, fakat *"Şu Kur'ân iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) dedikleri, âyette de nakledildiği gibi, "Muhammed, fakir ve yetim birisidir. Bu büyük makam ona nasıl yakışır?"

demişlerdir. Yahudîler, "Peygamberlik bizim atalarımıza âittir. Kureyş, nübüvvet ve kitap ehli değildir. Binâenaleyh nübüvvet, Muhammed'e nasıl yakışır?" derlerken; münâfıklar da, *"Yoksa onlar Allah'ın fazlından insanlara verdiği şeylere haset mi ediyorlar"* (Nisa, 54) âyetinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in nübüvvetini çekemiyorlardı.

Yine biz, Cenâb-ı Hakk'ın: *"O inkâr edenlere de ki: "Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. O, ne kötü yataktır"* (Âl-i İmran, 12) âyetini tefsir ederken, Yahudîlerin sayılarının, silâhlarının ve kuvvetlerinin çokluğu ile Hz. Peygamber'e karşı büyüklendiklerini söylemiştik. Sonra, Cenâb-ı Hak, bütün bu zümrelere mülkün yegâne mâlikinin kendisi olduğunu, dolayısıyla da mülkünü istediği kimselere vereceğini beyân etmek suretiyle reddiyede bulunmuş ve, *"Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* buyurmuştur.

Buna göre şâyet, "Siz Allahu Teâlâ'nın, *"Sen mülkü dilediğine verirsin"* buyruğunu, nübüvvet mülkünü vermek manasına alırsanız, o zaman O'nun *"Mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* ifâdesini de, peygamber yapmış olduğu kimseleri, peygamberlikten bazen azleder anlamına hamletmemiz gerekir. Halbuki, bunun câiz olmadığı bilinen bir husustur" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci cevap: Allahu Teâlâ peygamberliği bir kimsenin sülalesine verip, sonra da nübüvveti onun neslinden çekip alarak, bununla bir önceki soydan olmayan başka bir insanı şereflendirince, Allahu Teâlâ'nın, peygamberliği onlardan çekip almış olduğunun söylenmesi doğru olur. Yahudîler nübüvvetin, mutlaka ve mutlaka, İsrâiloğulları içinde kalacağına inanıyorlardı. Allahu Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'i nübüvvet ile şereflendirince, "O nübüvvet mülkünü İsrailoğullarından alıp Araplara verdi" denilmesi doğru olur.

İkinci cevap: O'nun, *"Mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* buyruğundan maksat, onu verdikten sonra çekip geri alma manası değil de, onları, o mülkünden mahrum edip onlara o mülkü vermeme manasıdır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: *"Allah îman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nûra çıkarır"* (Bakara, 257) âyetidir. Oysa ki bu tabir asla küfür zulmetine düşmemiş olan kimseleri de içine alır...

Yine Allahu Teâlâ, kâfirlerin, peygamberlere (a.s), *"...Yahut mutlaka bizim dinimize döneceksiniz"* (A'raf, 88) dediklerini, o peygamberlerin de, *"Sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir, Rabbimiz olan Allah dilerse başka..."* (A'râf, 89) dediklerini haber vermiştir. Oysa ki peygamberler, hiçbir zaman onların dininde olmamışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın: *"Mülkü dilediğine verirsin"* buyruğunu nübüvvet mülkü şeklinde tefsir edenlerin görüşlerinin izahı konusundaki sözün özeti budur.

Mülkten, Makam ve Mal Çokluğu Kastolunmuştur

b) Mülkten murat, örfte mülk olarak adlandırılan her şeydir. Bu da şu şeylerin tamamından ibarettir:

1- Mal ve makam çokluğu...

Mal çokluğuna gelince, bu ifâdenin içine canlı ve cansız her şey; evler, gelir getiren araziler, tarlalar, ekinler ve nesiller dahildir..

Makam çokluğuna gelince, bu bir kimsenin insanlar nazarında heybetli ve güç sahibi, sözü yerine getirilen ve kendisine itaat edilen bir kimse olmasıyla olur.

2- Bu, bir kimsenin, başkalarının kendisine itaat, emir ve yasakları doğrultusunda hareket etmesinin vâcip olduğu bir mevki ve makamda bulunmasıyla olur.

3- Bu, bir kimsenin, birisi mülkünde kendisiyle münâzaaya girip tartıştığında, tartışmaya giren o kimseyi ezip onu mağlup edebileceği bir makamda bulunmasıyla mümkün olur. Bütün bunların ise, sadece Allah tarafından meydana getirilebileceği bilinen bir keyfiyettir.

Birinci şıkka gelince: Biz son derece zeki olan topluluklar görüyoruz.. Onlar son derece yorulup, en büyük ilgi ve itinayı göstermelerine rağmen, azıcık mal dahi elde edemiyorlar. Yine biz, gafil ve ahmak olan nice kimseler görüyoruz ki, sayısız derecede mal ve mülke sahiptirler...

Makam elde etmeye gelince, bu daha da açıktır. Çünkü biz nice hükümdar ve yönetici görmekteyiz ki, makam elde etmek uğruna çok büyük mallar harcıyorlar, fakat buna rağmen halkın ve tebaanın gözünde, her gün daha fazla zelil ve hakîr olmaya devam ediyorlar. Durum bazen bunun aksi olabilir. Bu da, insanın gönüllerde büyümesi, kalplerde şecâat ve heybet arz etmesi, kendisine büyük-küçük herkesin boyun eğip inkiyâd etmesi ve uzak-yakın herkesin ona boyun eğmesiyle olur.

İkinci şıkka gelince, ki bu kendisine boyun eğmenin vâcip olmasıdır. Bunun, Allahu Teâlâ'nın kullarından bazısını kendisiyle şereflendirdiği malûm olan bir keyfiyettir.

Üçüncü şıkka gelince, ki bu kendisiyle münâzaa eden kimseyi mağlup edip yenmektir. Bunun da ancak Allahu Teâlâ'nın yardım ve tevfikiyle olacağı da herkesçe bilinen bir husustur. Çünkü biz, nice az grupların, Allah'ın izniyle çok ve kalabalık zümrelere gâlip geldiğini müşâhede ettik. İşte şu durumda aklî delille de, Allahu Teâlâ'nın, *"Mülkü dilediğine verirsin"* buyruğunun doğruluğu ortaya çıkmış oldu.

Bil ki, burada **Mu'tezile**'nin görüşü bulunmaktadır. **Ka'bî** şöyle der: "O'nun, *"Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* sözünün manası irâde ve ihtiyar yoluyla değil, ancak müstahak olma yoluyladır. Böylece Cenâb-ı Hak, mülkü onun hakkını verecek olan kimseye verir; yine onu ancak, Rabbinin emrine isyan eden kimselerden çekip alır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zâlimler ahdime nâil olamaz"* (Bakara, 124) âyeti de buna delâlet eder. Yine Cenâb-ı Hak, "Salih kulu" (Tâlût) hakkında, *"Muhakkak Allah onu sizin üstünüze beğenip seçmiştir. Ona ilimce ve vücutça bir üstünlük vermiştir"* (Bakara, 247) buyurmuş ve bunu mülkün sebebi kılmıştır."

Cübbâî de şöyle demektedir: "Bu hüküm, âdil hükümdarlar hakkındadır. Fakat zâlim hükümdarların mülklerinin Allah'ın vermesi ile olması câiz değildir. Hem bu nasıl Allah'ın vermesi ile olur ki; çünkü Allahu Teâlâ, onların melik olmamalarını gerekli kılmış ve onları bundan men etmiştir. Böylece bizim bu söylediklerimizle, Allahu Teâlâ'nın kendilerine hükümdarlık verdiği kimselerin sadece âdil hükümdarlar olduğu, zâlim hükümdarların ise böyle olmadığı sâbit olmuş olur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bunun bir benzeri de, bizim rızık hakkında söylediğimiz husustur. Rızık mefhumuna, Allah'ın istifâde edilmesini yasakladığı ve sahibine verilmesini emrettiği haram şeyler girmez. Burada da böyledir. Mülkü almak bunun aksinedir. Çünkü kendisini gerektiren bir menfaatten ötürü mülkü âdil hükümdarlardan çekip alabileceği gibi, zâlim hükümdarlardan da çekip alabilir. Mülkün çekilip alınması şu şekillerde olur: Ölüm ile, aklın giderilmesi ile, kuvvet, güç ve hislerin alınması ile, çeşitli musibetlerin gelip malların telef olmasıyla olabilir. Bir de, Allahu Teâlâ, hak yolda olan kimseye, bâtıl yolda olan zorba hükümdarların elindeki mülkü çekip almasını emreder, ona güç ve muzafferiyet verir.

Binâenaleyh hak yolda olan bir hükümdar, böyle bâtıl yoldaki birisi ile savaşıp, onu yenerek mülkünü elinden aldığı zaman, bu çekip almanın da Allah'a isnat edilmesi câiz olur. Çünkü bu da O'nun emri ile tahakkuk etmiştir. Allah'ın Fars mülkünü, Peygamberi'nin vasıtasıyla çekip alması, işte bu tarz üzere olan bir çekip almadır." Bu konuda, Mu'tezile'nin sözünün tamamı budur.

Bil ki bu konu, son derece önemli bir konudur. Bu böyledir, çünkü mülkün zâlim olan bir kimsenin eline geçmesi hâlinde şöyle denilebilir: Bu, ya herhangi bir fâil olmadan meydana gelmiştir veya o zâlim kimsenin fiiliyle meydana gelmiştir veyahut da Allah'a ait birtakım sebepler vasıtasıyla meydana gelmiştir....

Birinci ihtimal, bir yaratıcının bulunmamasını gerektirir..

İkincisi de bâtıldır, çünkü herkes mülkün ve devletin kendisine ait olmasını ister.. Dolayısıyla bu ortamda, her isteyen bunu elde edemez.

Binâenaleyh, geriye sadece şöyle denilmesi kalır. Zâlimin mülkü, ancak Allahu Teâlâ'nın o mülkü ona vermesiyle bulunur.. Bu, açık bir sözdür. Bunu, şu husus da teyit etmektedir: Bir kimse bazen, insanların kendisine saygı gösterdiği, kalplerin kendisine meylettiği bir makamda bulunur; yardım onun yoldaşı, zafer ise, dostu olur; her neye el atsa gayesine ulaşır... Bazen de bunun tersi olur.. Bir kimse, hükümdarların bu değişik durumları hakkında iyice düşününce, bütün bunların ancak Allah'ın takdiri ile olduğunu bilmeye mecbur kalır... İşte bu sebepten dolayı şairlerin hakîmi şöyle demektedir:

لَوْ كَانَ بِالْحِيَلِ الْغِنٰى لَوَجَدْتَنِي بِأَجَلِّ أَسْبَابِ السَّمَاءِ تَعَلُّقِي
لٰكِنَّ مِنْ رِزْقِ الْحِجَا حَرِمُ الْغِنٰى ضِدَّانِ مُفْتَرِقَانِ اَيَّ تَفَرُّقِ
وَمِنَ الدَّلِيلِ عَلَى الْقَضَاءِ وَكَوْنِهِ بُؤْسُ اللَّبِيبِ وَطِيبُ عَيْشِ الْاَحْمَقِ

"Eğer zenginlik beceri ve kurnazlıkla olsaydı, sen benim, göğün basamaklarının en yücesine tutunup, yükseldiğimi görürdün.

Ama ne var ki, zenginlikten mahrum oluş, akıllı kimselerin nasibidir. Çünkü, zenginlik ve akıl, birbirinden iyice uzak olan iki şeydir.

Kaza ve kaderin varlığına ve mevcudiyetine delâlet eden şey de, akıllı kimselerin muhtaç, ahmağın yaşantısının ise, çok hoş olmasıdır."

c) Hak Teâlâ'nın, *"Mülkü dilediğine verirsin"* beyânı, bütün mülk çeşitlerine hamledilmiştir. Böylece bu ifâdenin muhtevâsına nübüvvet, ilim, akıl,

sıhhat ve güzel ahlâk, nüfuz ve kudret, muhabbet, mal ve mülk de girer. Bu böyledir. Çünkü lafız umumîdir; delilsiz tahsis etmek câiz değildir.

Hak Teâlâ'nın: وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ *"Dilediğin kimsenin kadrini yükseltir, dilediğini de alçaltırsın"* beyânına gelince, bil ki "izzet" bazen dinî, bazen de dünyevî olur. Dinî hususiaki izzet çeşitlerinin en şereflisi imandır. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Halbuki izzet, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, Peygamberi'nindir, mü'minlerindir"* (Münafikûn, 8) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, izzeti gerektirecek şeylerin en kıymetlisi iman; zilleti gerektiren şeylerin en kötüsü ise küfür olduğuna göre, bu durumda şâyet iman ve küfür, sırf kulun dilemesiyle meydana gelmiş olursa, kulun, nefsini imanla azîz ve şerefli kılması veyahut da onun küfür ile kendisini zelil ve hakîr kılması, Allah'ın o kulu azîz kılınacak her şeyle azîz ve şerefli kılmasından veyahut da, zelîl kılınacak her türlü şeyle onu zelil kılmasından daha büyük bir şey olmuş olur.

Eğer durum böyle olsaydı, kulun bu sıfatlardaki payı, Allah'ın payından daha tam ve daha mükemmel olurdu. Bunun kesinlikle bâtıl olduğu da herkesin mâlumudur. Böylece, iman ve hak ile şerefli, küfür ve bâtıl ile de zelîl kılmanın ancak Allah tarafından olduğunu anlamış oluyoruz. İşte yaptığımız bu izah, bu meselede son derece güçlü bir izahtır.

Kâdî şöyle demektedir: Allah'a nisbet edilen şereflendirme, bazen dinî, bazen de dünyevî olur. Dinî olanına gelince, bu şudur: Sevâbın, gerek dünyada gerekse âhirette mutlaka ta'zîmi, medhi ve şerefi ihtiva etmesi gerekir. Yine Allahu Teâlâ kullarına çok lütuflarda bulunmak suretiyle yardım eder ve onları menfaatlerine uygun bir biçimde düşmanlarına üstün getirir. Dünyevî olanına gelince bu, o kimseye canlı ve cansız birçok mal vermek, ekinlerini ve hayvanların doğurganlığını arttırmak ve halkın kalbinde ona karşı bir saygı hissi yaratmak suretiyle olur.

Bil ki bizim görüşümüz, yukarıdaki açıklamaları kabul edemez. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın sevap hakkındaki ta'zimi, O'na vâcip olup, yerine getirmesi gereken bir haktır. Eğer Allah bunu yapmazsa, ilâh olmaktan uzaklaşır ve mahlûkatın ilâhı da olamaz. Böylece Hak Teâlâ, bu ta'zimleri vermek, göstermek suretiyle kendisinin ilâhlığını zevâl bulmaktan korumuş olur. Ama kula gelince o, bu ta'zimleri gerektiren imanı kendisine tahsis edince, işte kendisini aziz kılan o olmuş olur. Böylece de onun kendi nefsini aziz kılması, Allah'ın onu aziz kılmasından daha büyük olmuş olur.

Bu sebeple biz, zikredilen bu sözün, muarızlarımızın aleyhine bir söz olduğunu anlamış oluruz.

Hak Teâlâ'nın: وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ *"Dilediğini de alçaltırsın"* sözüne gelince, **Cübbâî** bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Allahu Teâlâ dünya ve âhirette, sadece kendi düşmanlarını zelîl eder. Ama, hiçbir dostunu, fakir düşürse, hasta etse ve başkalarına muhtaç kılsa bile, asla zelîl kılmaz.. Çünkü Allahu Teâlâ bütün bu sıkıntıları, dostlarını âhirette azîz ve şerefli kılmak için yapmıştır. Bu da ya sevap ya da bedel yoluyla olur. Bu tıpkı bir kan aldırma ve hacamat yapma gibidir.. Çünkü bu iki şey, her ne kadar o anda acı ve elem verseler bile, ancak bunların peşinden büyük fayda temin edileceği için, bunların bir azap verme vasıtası olduğu söylenemez." **Cübbâî** sözüne devamla şöyle der: "Fakirlik zillet olarak vasfedilirse, bu mecazî manadan dolayıdır. Nitekim Allahu Teâlâ mü'minlerin birbirlerine olan yumuşaklığını da, اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü..."* (Maide, 54) tabiriyle zillet olarak adlandırmıştır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Allah'ın bâtılı savunan kulunu zelîl kılması, ancak şu şekillerde olabilir:

a) Zemmetmek ve lanetlemek.

b) Onları yardım ve hüccetten mahrum bırakmak,

c) Onlara, kendi dinindeki kimselerin işlerini gördürtmek, hizmet ettirmek ve onların mallarını Müslümanlara ganimet yapmak...

d) Ve onlara, âhirette ceza vermek. **Mu'tezile**'nin sözünün tamamı, işte budur.[93]

Bize göre Allahu Teâlâ, bazı kimseleri iman ve marifetle azîz kılar, bazı kimseleri de küfür ve dalâlet ile zelîl kılar. Azîz kılma ile zelîl kılmanın en büyüğü, işte bunlardır. Bunun böyle olduğunu şunlar da göstermektedir:

a) İslâm'ın azîz, küfrün de zelîl kılınması işinin mutlaka bir faili olması gerekir. Bu fail ya kuldur veyahut da Allah'tır. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü hiç kimse küfrü benimsemez... Aksine, herkes iman etmeyi, marifeti ve hidâyeti ister. Kul iman etmeyi isteyip, fakat bunu elde edemez, bilâkis cehâlete ulaşırsa, bunun meydana gelmesinin kuldan değil, Allah tarafından olduğunu anlamış oluruz.

93 Son sekiz paragraftan, yani "Kâdî şöyle demektedir" kısmından buraya kadar olan kısım, Mu'tezile'nin görüşüdür (Ç).

b) Kulda meydana gelen cehâlet, ya bir şüpheden dolayı meydana gelmiştir veyahut da kulun onu, bizzat kendisinin icat etmiş olduğu söylenebilir. Birinci durum bâtıldır; çünkü, şâyet her cehâlet kendisinden önce bulunan bir başka cehâlet sebebiyle bulunmuş olsaydı, teselsül gerekirdi. Bu ise, imkânsızdır. Binâenaleyh geriye şöyle denilmesi ihtimali kalır: Bütün bu durumlar, kulun, kesinlikle önce geçen bir sebep bulunmaksızın, onun doğrudan doğruya yaptığı bir cehâlete dayanır. Ancak ne var ki, biz içimizde, hiçbir akıllının, gerektiren bir sebep olmadan cehâlet üzere olmasına razı olacağını sanmıyoruz. Böylece bunun, Allah'ın kulunu zelîl kılması ve hüsrana uğratmasıyla tahakkuk ettiğini anlamış oluyoruz.

c) Biz, fiilin mutlaka bir sebebi ve bir müreccihi olduğunu, bu müreccihin ise Allah olduğunu beyân etmiştik. Eğer bu tercih hayır tarafında olursa, bu azîz kılma; eğer cehâlet, şer ve dalalet tarafında olursa, bu da zelîl kılma olur. Böylece, azîz ve zelîl kılanın Allahu Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: "بِيَدِكَ الْخَيْرُ" *"Hayır, yalnız senin elindedir"* ifâdesine gelince, bil ki, "اَلْيَدُ" (el) kelimesinden murat, kudrettir. Buna göre mana, "Hayır, yalnız senin kudretindedir" şeklinde olur. "اَلْخَيْرُ" lafzındaki elif-lâm umûm ifâde eder. Buna göre mana, "Her türlü bereket ve hayırlar, ancak senin kudretinle meydana gelir" şeklinde olur. Yine, Hak Teâlâ'nın, "بِيَدِكَ الْخَيْرُ" tabiri, hasr ifâde eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, senin; -başkasının değil, yalnız senin- elindedir..." demek istemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ" *"Sizin dininiz ancak size; benim dinim de, ancak bana..."* (Kâfirûn, 6) buyurmuştur. Yani, "Sizin dininiz size, -başkasına değil-..." demektir. İşte bu hasr, hayrın başkasının elinde olmasını nefyeder. Böylece, elif-lâm'ın umûm, "بِيَدِكَ الْخَيْرُ" ifâdesinin de hasr ifâde etmesi sebebiyle bu âyet, bütün hayırların Allah'tan olduğuna; O'nun yaratması, O'nun tekvini, îcadı ve ibdâı ile meydana geldiğine delâlet eder.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki, hayırların en üstünü ve en mükemmeli, Allah'a iman edip O'nu tanımaktır. Bu sebeple, hayrın da kulun yaratmasıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla olması gerekir. İşte bu açık bir istidlâldir. Âlimlerimizden, bunu iyice açıklayıp şöyle diyenler vardır: İki fâilden birisi, diğerinin fiilinden daha üstün ve şereflisini yaptığı zaman, bu fâil, bu iyisini yapan kimse diğerinden daha mükemmel ve üstün olmuş olur. İmanın hayır ve hayrın dışında bulunan her şeyden üstün olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Buna göre şâyet iman etme işi, Allah'ın

yaratmasıyla değil de kulun yaratmasıyla olmuş olsaydı, kulun hayırlı, faziletli ve mükemmel olmak gibi hususlarda, Allah'tan daha ileri derecede bulunması gerekirdi. Bu ise, çok çirkin olan bir küfürdür. Böylece bu âyet, bu açıdan da, imanın Allah'ın yaratması ile olduğuna delâlet etmektedir.

Eğer, "Bu âyet, bir başka açıdan sizin aleyhinize hüccettir. Çünkü, Allahu Teâlâ: بِيَدِكَ الْخَيْرُ *"Hayır ancak senin elindedir"* buyurunca, bunun manası, "Senin elinde sadece hayır vardır" olur.. Bu da, küfrün ve masiyetin, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesini gerektirir" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Hak Teâlâ'nın: "بِيَدِكَ الْخَيْرُ" sözü, hayrın yalnız O'nun elinde olduğunu, başkasının elinde olmadığını ifâde eder. Bu da, hayrın başkasının elinde olmasını nefyeder, ama O'nun elinde hayır ve hayrın dışında kalan şeylerin bulunmasını asla nefyetmez. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak burada, kendisinden istifâde edilen şey olduğu için, özellikle hayrı zikretmiştir. İşte bu manadan dolayı burada hayır kelimesi saraheten zikredilmiştir.

Kâdî şöyle demektedir: "Şâyet Hak Teâlâ, kullar tarafından yapılan her hayra Allah onları muktedir kılıp, onları bu hayra iletmeseydi, onlar bunu yapamazlardı. İşte bu mana ve sebepten dolayı, Allah'a nisbet edilmiştir."

Ancak ne var ki, bu zayıf bir görüştür. Çünkü bu izâha göre hayrın bazısı Allah'a, hayırların en şereflisi olan (iman) ise, kula nisbet edilmiş olur ki, bu da bu nassın hilâfınadır.

Hak Teâlâ'nın: اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"Şüphesiz ki sen, her şeye hakkıyla kadirsin"* buyruğuna gelince bu, daha önce zikredilen, Cenâb-ı Hakk'ın mülkü veren, çekip alan, insanları azîz ve zelîl kılan yegâne mâlik olması hususlarını bir te'kid gibidir.

Gece ve Gündüzün Uzayıp Kısalması

Hak Teâlâ'nın: تُولِجُ اللَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِى اللَّيْلِ *"Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine sokarsın"* âyeti ile ilgili iki vecih vardır:

1- Allahu Teâlâ geceyi kısaltır, ondan kalan kısmı da gündüze ilave eder. Bazen de bunun tersi olur. Hak Teâlâ, âlemin (dünyanın) düzenini buna bağladığı için bunu böyle yapmıştır.

2- Bundan murat şudur: Allahu Teâlâ gündüzün peşinden geceyi getirir ve dünyaya gündüzün ışığı hakim iken, ona karanlığı giydirir. Sonra gecenin peşinden de gündüzü getirir ve dünyaya gündüzün ziyâsını giydirir.

Binâenaleyh gece ile gündüzün birbirlerine girdirilmesinden murat, her birinin diğerinin hemen peşinden yaratılması olmuş olur.

Birinci mana âyetin lafzına daha uygundur. Çünkü gündüz uzun olup da ondan (her gün) kısaltılan kısım geceye katıldığında, ondan kısaltılan bu kısımlar geceye dahil olmuş olur.

Allah Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarır

Cenâb-ı Hakk'ın: وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ *"Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın"* buyruğu ile ilgili bazı meseleler var:

BİRİNCİ MESELE

Bir kısım imamlar "اَلْمَيْتُ" kelimesini şeddeli olarak "اَلْمَيِّتُ" şeklinde, diğer bir kısım imamlar ise şeddesiz olarak "اَلْمَيْتُ" şeklinde okumuşlardır. Bunlar aynı manaya gelen iki değişik okuyuş şeklidir. **Müberred,** "Basralıların bu iki kırâatin de eşit olduğu hususunda icmâ ettiklerini" söylemiştir. Nitekim Araplar şu şiiri söylemişlerdir: اِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيْتُ الْاَحْيَاءِ *"Ölü, ancak dirilerin ölüsüdür."* Bu, "هَيْنٌ - هَيِّنٌ"ve "لَيْنٌ - لَيِّنٌ" kelimeleri gibidir. Bazıları da, "اَلْمَيِّتُ" kelimesinin "ölmüş olan" manasına; "اَلْمَيْتُ" kelimesinin ise, "henüz ölmemiş kimse" manasına geldiğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1- Allah **İbrahim**'i **Âzer**'den meydana getirdiği gibi, kâfirden mü'min; **Nuh**'dan **Ken'an** gibi kâfirleri meydana getirdiği gibi de, mü'minden kâfir çıkarır.

2- İyiden kötüyü, kötüden iyiyi çıkarır.

3- O, meniden canlıyı, yumurtadan kuşu ve canlıdan nutfeyi, kuştan yumurtayı çıkarır.

4- Dane'den başağı, başaktan daneyi; çekirdekten hurma ağacını, hurma ağacından çekirdeği çıkarır. **Kaffâl** (r.h), bu ifâdenin bütün bu manalara ihtimali olduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Küfür ile iman meselesinde Cenâb-ı Hak, *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz..."* (En'am, 122) buyurmuş, "ölü" ile kâfir olanı, "diriltme" ile de onu hidâyete erdirmesini murat etmiştir. Böylece küfrü ölüm, imanı da hayat saymıştır. Yine Hak Teâlâ, topraktan bitkiyi çıkarmayı "diriltme", bundan öncesini de "ölüm" kabul etmiş ve *"Ölümden sonra yeryüzünü diriltir"* (Rum, 50); *"Derken biz o (bulutu) ölü bir toprağa sürüp onunla yeri, ölümünün ardından*

canlandırmışızdır" (Fâtır, 9) ve *"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, sizi O diriltti. Sonra sizi yine öldürecek, tekrar diriltecek.."* (Bakara, 28) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ'nın: وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Sen, dilediğin kimseye hesapsız rızık verirsin"* beyânı ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, dilediği kimselere dilediği şeyleri verir. Bundan dolayı o kimse Allah'a hesap soramaz. Çünkü O'nun üzerinde, O'nu hesaba çekecek hiçbir hükümdar yoktur. Aksine dilediği kimselere hesapsız nimetler veren Melîk O'dur.

b) "Sen, dilediğin kimseleri sınırsız ve hadsiz olarak rızıklandırırsın. Ona bolca rızık verir ve rızkını genişletirsin." Nitekim birisinin bağışı çok olarak tavsif edilmek istendiğinde, "Falanca hesapsız infâk eder" denilir. Arapların, insanın malının çokluğunu ifâde etmek için kullandıkları benzeri bir sözleri de, "O'nun sayısız malı var" şeklindedir.

c) "Sen, dilediğin kimseleri hesapsız olarak rızıklandırırsın" yani "müstahak olmayan kimselere de, sırf fazl-ı ilâhin olarak bunu yaparsın." Çünkü müstahak olmaya göre veren kimse, sınırlı vermiş olur. Bu manaya taraftar olan birisi şöyle demiştir: "Sen kullarını, amellerine göre rızıklandırmazsın." Allah en iyisini bilendir.

Mü'minlerden Başkasını Dost Edinmenin Tehlikesi

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

"Mü'minler, mü'minler dışında kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilmiş olur. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı, sakınmış olmanız müstesna.... Allah size, kendisinden korkmanızı emrediyor. Nihâyet dönüş ancak Allah'adır" (Âl-i İmran, 28).

Bu âyetin, önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti şu iki şekilde izah edilir:

1- Allahu Teâlâ, kendisini ta'zîm hususunda mü'minlere gereken şeyleri zikredince, bunu müteakiben mü'minlerin diğer insanlarla muamelelerinde kendilerine vâcip olan şeyi zikretmiştir. Çünkü bir işin mükemmelliği ancak şu iki şeyledir: Allah'ın emirlerine saygı ve insanlara şefkat... Bundan dolayı O, *"Mü'minler, mü'minler dışında kâfirleri dost edinmesin"* buyurmuştur.

2- Allahu Teâlâ, dünya ve âhiretin mâliki olduğunu beyân edince, düşmanlarına değil, kendisi yanındaki mükâfat ve nimetlere, kendisinin dostlarındaki lütuflara rağbet edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetin Nüzul Sebebi**

Âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda birkaç rivâyet zikredilmiştir:

a) Yahudîlerden bir grup, onları dinlerinden saptırmak için bir Müslüman grubun yanına geldiler. Bunun üzerine **Rifâ'a İbn el-Münzir, Abdurrahman İbn Cübeyr** ve **Saîd İbn Heyseme,** Müslümanların bu topluluğa, "Yahûdilerden kaçının ve onların sizi dininizden çıkarma çabalarına karşı uyanık olun" dediler. İşte bunun üzerine, bu âyet nâzil oldu.

b) **Mukâtil,** "Bu âyet **Hatib İbn Ebî Belte'a** (r.a) ile bazı Müslümanlar hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Mekke kâfirlerine sevgi duyuyorlardı. Allahu Teâlâ, onları bu sevgiden nehyetti.

c) Bu, **Abdullah İbn Übeyy** münâfığı ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Çünkü bunlar Yahudî ve müşrikleri dost ediniyor, Müslümanların haberlerini onlara ulaştırıyor ve onların Hz. Peygamber'e galip gelmesini arzu ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

d) Bu âyet, **Ubade İbn Sâmit** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü onun Yahudîlerden anlaşmalı olduğu kimseler vardı. **Hendek Savaşı**'nda o, "Ya Resûlallah, beraberimde beş yüz kadar Yahudî var. Benimle beraber harbe çıkmalarını istiyorum" demişti de bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ, *"Kim bunu yaparsa Allah ile onun ilişiği kesilir"* buyurmuştur. Bu, kâfirlerin sıfatıdır?" denilir ise, biz deriz ki: Bunun manası, "ona, Allah'ın velâyetinden (dostluğundan) hiçbir payı yoktur" şeklindedir. Bu ise, kâfirleri dost edinmenin haram kılınması hususunda küfrü gerektirmez.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu manada olmak üzere, birçok âyet indirmiştir. Meselâ, *"Ey iman edenler, kendi (din kardeş)lerinizden başkasını sırdaş edinmeyin"* (Âl-i İmran, 118); *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmin, Allah'a ve Resûlü'ne muhalefet eden kimselerle dost olmalarını göremezsin"* (Mücadele, 22); *"Ey iman edenler, ne Yahudîleri, ne Hristiyanları kendinize dost edinmeyin"* (Maide, 51); *"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* (Mümtehine, 1) ve *"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin dostlarıdırlar"* (Tevbe, 71) âyetleri gibi..

Mü'min, Kâfirlerle Nasıl Dost Olur?

Bil ki mü'minin kâfiri dost edinmesi birkaç şekilde olur:

a) Onun küfrüne razı olup, bundan dolayı onu dost edinmesi. Bu, mü'min için yasaklanmıştır. Çünkü böyle yapan herkes, o kâfiri dininde ve inkârında tasvip etmiş olur. Küfrü tasvip etme ve küfre razı olma küfürdür. Binâenaleyh o kişinin, bu vasfı ile mü'min kalması imkansız olur. Eğer, "Allahu Teâlâ, *"Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilir"* buyurmamış mıdır? Bu, küfrü gerektirmemektedir. Zira bu, bu âyetin hükmüne dahil değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Ey iman edenler..."* (Mümtehine, 1) buyurmuştur. Binâenaleyh bu hitabın, mü'minin, ona rağmen mü'min kalabildiği bir şey hususunda olması gerekir" denilir ise...

b) Dünyevî meselelerde zâhiren kâfirlerle güzel ilişkilerde bulunmak... Bu, mü'mine yasak kılınmamıştır.

c) Bu, ilk iki şekil arasında orta bir haldir. Buna göre, kâfirleri dost edinmenin anlamı, ister akrabalık sebebi ile, isterse dinin bâtıl olduğunu bildiği halde ona duyulacak bir sevgi sebebi ile olsun kâfire meyletmek, yardım etmek, destek olmak ve yardımcı olmaktır. Bu ise, küfrü gerektirmez. Fakat bu da mü'mine yasaktır. Çünkü kâfir ile bu manada dostluk kurmak, bazen mü'mini onun yolunu güzel bulmaya ve onun dininden hoşlanmaya sevk eder. Bu da zamanla o mü'mini İslâm'dan çıkarır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah mü'minleri tehdit ederek, *"Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilir"* demiştir.

Eğer, "Bu âyetten muradın, mü'minleri bırakıp da, sırf onları dost edinme manasında, kâfirleri dost edinmeyi yasaklama olması; hem kâfirleri hem de mü'minleri dost edinmeleri halinde ise bunun yasaklanmamış olması ve yine *"mü'minler... kâfirleri dost edinmesin..."* âyetinde ise bundan fazla bir mananın bulunması niçin câiz olmasın? Çünkü insan bazen

(gerçekte) dost edinmediği halde, dostça davranabilir. Binâenaleyh kâfiri dost edinmeyi yasaklamak, dostça davranmayı yasaklamak manasına gelmez" denilir ise;

Biz deriz ki: Âyette her iki ihtimal bulunsa bile, onları dost edinmenin câiz olmayacağına delâlet eden diğer âyetler, her iki ihtimalin de düştüğünü göstermektedir.

İKİNCİ MESELE

"يَتَّخِذْ" kelimesindeki zâl harfi, nehiyden dolayı meczum olduğu için sakin kılınmış, iki sakin harf (elif-lâm'ın lâm'ıyla, sâkin zâl) bir araya geldiği için de, zâl harfi kesre ile harekelenmiştir. **Zeccâc** ise: "Haber cümlesi olarak merfû okunsaydı, câiz olurdu" demiştir ki, buna göre mana, مَنْ كَانَ مُؤْمِنًا فَلَا يَنْبَغِى اَنْ يَتَّخِذَ الْكَافِرَ وَلِيًّا "Her kim mü'min ise, onun, kâfiri dost edinmesi yakışmaz" şeklinde olur.

Şunu bil ki, gerek nehyin, gerekse haber cümlesinin ifâde ettiği mana birbirine yakındır. Zira, mü'minin sıfatı, kâfiri dost edinmemek olunca, muhakkak ki onu dost edinmekten nehyolunmuş demektir. Mü'min kâfiri dost edinmekten nehyedilince de, muhakkak ki bunu yapmamak onun şanı ve şiârı olmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "دُونَ" (Dûn) Lafzı Hakkında Bilgi**

Cenâb-ı Hakk'ın, "مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ" sözünün manası, "وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ" *"Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın"* (Bakara, 23) âyetindeki "مِنْ دُونِ اللهِ" ifâdesinin "مِنْ غَيْرِ اللهِ" anlamına gelmesi gibi, مِنْ غَيْرِ الْمُؤْمِنِينَ "Mü'minlerden başkasını" anlamındadır. Bu böyledir, çünkü "دُونَ" lafzı, mekâna tahsis edilmiştir. Meselâ sen, "زَيْدٌ جَلَسَ دُونَ عَمْرٍو" dersin; yani, "Zeyd, Amr'dan daha aşağıda olan bir yere oturdu..." Sonra, mekân bakımından başkasından ayrı ve farklı olan kimse, (zât bakımından da) ondan başka ve ona mugayirdir. İşte bu sebeple "دُونَ" kelimesi, "غَيْرِ" (Başka, ayrı) manalarında kullanılır olmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللهِ فِى شَىْءٍ *"Kim bunu yaparsa, Allah ile olan ilişiğini kesmiştir"* buyurmuştur. Bu ifâdede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre mana şöyledir: "Ona, Allah'ın dostluğundan, hakkında dostluk kelimesinin kullanılabileceği hiçbir şey yoktur!" Yani, "O, tamamiyle Allah'ın dostluğundan sıyrılmış, uzaklaşmıştır" demektir. Bu, makul bir şeydir, çünkü hem dost ile, hem de dostun düşmanıyla dost olmak, birbirine zıt iki şeydir. Nitekim şair de şöyle söylemiştir:

تَوَدُّ عَدُوِّی ثُمَّ تَزْعُمُ أَنَّنِی صَدِیقُكَ لَیْسَ النَّوْكُ عَنْكَ بِعَازِبِ

"Düşmanlarımı seviyorsun, sonra da benim, senin dostun olduğumu iddia ediyorsun. Belli ki, sende bir ahmaklık var (Ahmaklık senden uzak değil!)" Mananın, "Onun Allah'ın diniyle hiçbir münasebeti kalmamıştır" şeklinde olması da muhtemeldir ki, bu daha belîğdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً *"Onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı, sakınırsanız müstesnâ"* buyurmuştur. Bu ifâdede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"تُقَاةً" kelimesini **Kisâî** imâle ile, **Hamza** tefhîm ile imâle arası, diğer imamlar da tefhîm ile okumuşlardır. **Ya'kûb** ise, kelimeyi "تَقِيَّةً" şeklinde okumuştur, "تُقَاةً" kelimesini imâle ile okumak, kelimedeki elif harfinin aslının yâ harfi olduğunu belirtsin diye caiz olmuştur. Bu kelimenin vezni ise, "تُؤَدَةً" (sükûnet ve teennî) ve "فُحَمَةً" (çok yemekten dolayı midede meydana gelen acı, hastalık) kelimelerinde olduğu gibi, "فُعَلَةً" veznindedir. Tefhîm ile okunması ise, isti'lâ harfi olan kâf harfinden dolayıdır.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "تَقَيْتُهُ تُقَاةً ، تُقًى ، تَقِيَّةً ، تَقْوَى" denilir. Sen, "اِتَّقَيْتُ" (ittikâ ettim, çekindim, korundum) dediğinde, bunun mastarı "اَلْاِتِّقَاءُ" olur. Allahu Teâlâ âyette "تَتَّقُوا" buyurmuş, ama kelimenin mef'ûl-ü mutlak'ını "تُقَاةً" şeklinde getirmiş, "اِتِّقَاءً" şeklinde getirmemiştir. Çünkü "تُقَاةً" kelimesi, mastar yerine kullanılan bir isimdir. Aynı şekilde "جَلَسَ جِلْسَةً" "İyice oturdu" ve "رَكِبَ رَكْبَةً" (İyice bindi) denilir. Allahu Teâlâ da فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا *"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile kabul etti ve onu, güzel bir nebât gibi büyüttü"* (Âl-i İmran, 37) buyurmuştur. Nitekim şair de şöyle demiştir: وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمِائَةَ الرِّتَاعَا *"Senin bol bol, yüz defa verişinden sonra..."*

Şair burada "الرِّتَاعَا" (Bolluk içinde olmak) kelimesini, vermek kelimesinin mastarı yerinde kullanmıştır. **Vâhidî** sözünü şöyle sürdürmüştür: "Buradaki "تُقَاةً" kelimesinin, "رُمَاةً" (atıcılar, atanlar) kelimesi gibi kabul edilmesi de caizdir. Buna göre kelime, hâl-i müekkide (te'kîd eden bir hal) olmuş olur.."

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Zorlama Halinde İnkâr Etmenin Cevazı**

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: **"Müseylemetü'l-Kezzâb,** Hz. Peygamber'in ashabından olan iki adam yakaladı. Onlardan birisine, "Sen, Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ediyor musun?" deyince, adam "Evet, evet, evet!" dedi. Bunun üzerine **Müseyleme,** "Benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şehadet eder misin?" deyince, adam "Evet" dedi.. **Müseyleme,** kendisinin **Benî Hanife Kabilesi**'nin peygamberi, Hz. Muhammed'in de **Kureyş Kabilesi**'nin peygamberi olduğunu iddia ediyordu. Bunun üzerine o adamı bırakıp diğerini çağırdı ve ona, "Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdette bulunuyor musun?" dedi. Adam, "Evet" dedi. Daha sonra, "Benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdette bulunuyor musun?" deyince, adam üç kere, "Ben sağırım..." dedi. **Müseyleme** bunun üzerine yanına gelerek onu katletti. Bu olay Hz. Peygamber'e intikal ettiği zaman O şöyle buyurdu:

"Şu öldürülen kimseye gelince, o yakînî imanı ve sıdkı üzere gitti.. Allah mübarek etsin. Diğeri ise, Allah'ın tanımış olduğu ruhsatı kullandı. Bundan dolayı ona bir günah ve vebal yoktur."

Bil ki bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ *"Kalbi iman üzere mutmain olduğu halde, zorlananlar müstesna"* (Nahl, 106) âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Takiyye Meselesi**

Bil ki, takiyye'nin birçok hükmü vardır. Bunlardan bazılarını zikredeceğiz:

Birinci hüküm: Takiyye ancak, Müslüman kişi, kâfir bir topluluk içinde bulunduğu ve o kâfirlerden, canı ve malı hususunda korkup, böylece de onlara diliyle müdârâda bulunarak, yumuşak davrandığı zaman olur. Bu da, diliyle onlara düşmanlık göstermemekle olur. Hatta, o kişinin sevgi ve dostluk duyduğu zannını veren sözler söylemesi de caizdir. Ama bu, gönlünde aksini gizlemesi ve söylediği her şeyde târîzde bulunması şartıyla caizdir. Çünkü takiyyenin tesiri, ancak zâhirde olup, kalbin hallerinde değildir.

İkinci hüküm: O Müslümanın, takiyye yapması caiz olduğu halde, imanı ve hakkı açıklaması daha güzeldir. Bunun delili, yukarıda zikrettiğimiz **Müseylime** hâdisesidir.

Üçüncü hüküm: Takiyye ancak, dostluk ve düşmanlık göstermeyle ilgili durumlarda caizdir. Bazen, dini izhar etmekle ilgili konularda da caiz

olur. Ama, öldürme, zina, malı gasp etme, yalancı şâhitlik, namuslu kimselere iftira ve kâfirleri Müslümanların gizli hallerine muttali kılmak gibi, zararı başkalarına dokunan şeylere gelince, bunlarda takiyye yapmak kesinlikle caiz değildir.

Dördüncü hüküm: Âyetin zâhiri, takiyyenin sadece hükümran ve galip olan kâfirlerle birlikte bulunulduğu zaman helâl olduğuna delâlet eder. Ama ne var ki, **Şâfiî** (r.a)'ye göre, Müslümanlar arasındaki durum, Müslümanlarla müşrikler arasındaki duruma benzediği zaman, canlarını korumak için Müslümanların takiyye yapması helâl olur.

Beşinci hüküm: "Canı korumak için takiyye caizdir. Buna göre malı korumak için de takiyye caiz olur mu?" denilirse, bunun caiz olacağına hükmetmek muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), حُرْمَةُ مَالِ الْمُسْلِمِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ *"Müslüman kimsenin malının dokunulmazlığı, kanının ve canının dokunulmazlığı gibidir"*[94] مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ *"Kim malı uğrunda öldürülürse, o şehittir"*[95] buyurmuştur. Bir de, malı korumaya duyulan ihtiyaç son derece zaruridir. Meselâ su, çok pahalı bir biçimde satıldığında, abdest almanın farziyyeti hükmü sakıt; fazla mal ve para noksanlaşmasına sebebiyet vermemek için, teyemmüm ile yetinmek caiz olur. O halde bu, burada nasıl caiz olmasın? Allah en iyi bilendir.

Altıncı hüküm: Mücahid şöyle demiştir: "Bu hüküm, İslâm'ın ilk yıllarında, mü'minlerin azlığı ve zayıflığı sebebiyle geçerli idi. Ama İslâm devleti güç kuvvet kazandıktan sonra, bu hüküm geçersiz olmuştur.

Avf, Hasan el-Basrî'nin, "Takiyye, mü'minler için kıyamete kadar geçerlidir" dediğini rivâyet etmiştir ki, bu görüş daha evlâdır. Çünkü, kişinin nefsinden zararı savuşturması, imkânlar nispetinde vâcip olan bir şeydir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ *"Allah sizi, yüce zatından sakındırıyor"* buyurmuştur. Bu söz hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifâdede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelâmın takdiri, وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ عِقَابَ نَفْسِهِ "Allah sizi, kendisinin ikâbından sakındırıyor" şeklindedir.

Ebu Müslim, mananın şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah, sizi kendisine isyan edip, böylece de O'nun azâbına müstahak olmaktan sakındırıyor." Bu ifâdede "نَفْس" kelimesinin zikredilmesinin faydası şudur: Cenâb-ı Hak şâyet "وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ" demiş olsaydı, bu, kendisinden sakındırılmak istenen

94 **Müsned,** 1/446.

95 **Tirmizî,** Diyât, 22 (IV/28).

şeyin, Allah'tan mı yoksa başkasından mı sâdır olan bir ikâb ve cezâ olduğunu ortaya koyamazdı. Cenâb-ı Hak burada, "نَفْسٌ" kelimesini zikredince, işte böyle bir karışıklık ihtimâli önlenmiş olur. O'ndan sudûr eden cezânın, cezâların en büyüğü olduğu gerçeği, herkesçe malûmdur. Çünkü Allah, nihâyetsiz şeylere kâdirdir. Ve yine hiç kimse, O'nun dilediği şeyi geri çevirip engelleyemez.

b) Âyetteki "نَفْسٌ" kelimesi, kâfirleri dost edinme manasıyla ilgilidir. Yani, "Allah sizi bu gibi fiillerden, (kâfirleri dost edinmekten) men ediyor" demektir.

Cenâb-ı Hak, وَإِلَى اللهِ الْمَصِيرُ *"Nihâyet dönüş de ancak Allah'adır"* buyurmuştur. Bunun manası, "Allah, huzuruna vardığınızda tahakkuk edecek olan cezâsından sizi sakındırır" demektir.

قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

"De ki: "Sinelerinizde (göğüslerinizde) olanı gizleseniz de, açıklasanız da, Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olan her şeyi de bilir. Allah, her şeye kâdir olandır" (Âl-i İmran, 29).

Bil ki, Allahu Teâlâ mü'minleri, kâfirleri zâhiren ve bâtınen dost edinmekten men edip, bundan sadece zâhirde olan takiyye halini istisna edince, bunun peşinden, takiyye vaktinde kişinin bâtınının zâhirine benzemesine dair tehdit ve vaîdini getirmiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü takiyye esnasında dostluk izhâr etmeye yönelen kimsenin zâhire göre yaptığı bu işi, o kimsenin bâtınında da böyle bir dostluğun meydana gelmesine sebep olur. İşte bu sebeple şüphesiz Cenâb-ı Hak, kendisinin zâhirî halleri bildiği gibi bâtinî halleri de bildiğini beyân etmiş ve kuluna, kalben yapmaya azmettiği her şeye mukabil, mutlaka cezâ vereceğini bildirmiştir. Âyetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Bu âyet, bir şart cümlesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ *"Göğüslerinizde olanı gizleseniz de, açıklasanız da..."* sözü şart; يَعْلَمْهُ اللهُ *"Allah onu bilir"* sözü de bir cezâdır. Cezânın

şarta dayandığı ve şarttan sonra bulunduğu hususunda hiç şüphe yoktur. Bu ise, Allah'ın ilminin sonradan olmasını (hudûs) gerektirir.

Cevap: Allahu Teâlâ'nın ilminin, o şeyin o anda meydana geleceği hususuna taalluk etmesi, o şey ancak o anda meydana geldiği takdirde söz konusu olur. Sonra bu değişiklik ve yenilenme, Cenâb-ı Allah'ın ilminin hakikatine değil, ancak nisbet edilme, izâfe edilme ve taalluk etme gibi hususlarda olur. Bu mesele çok derin bir mesele olup, kelâm ilminde de ele alınmıştır.

İkinci soru: Sebepler ve inançların mahalli, kalptir. O halde, Cenâb-ı Hak niçin "kalplerinizde olanı saklasanız da" dememiş de, إِنْ تُخْفُوا مَا فِى صُدُورِكُمْ *"Göğüslerinizde olanı gizleseniz de..."* buyurmuştur?

Cevap: Çünkü kalp, göğüstedir. Binâenaleyh, kalp yerine göğüs kelimesinin getirilmesi câizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ *"İnsanların göğüslerinde vesvese verir..."* (Nas, 5) ve فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِى فِى الصُّدُورِ *"Muhakkak ki, gözler kör olmaz, fakat göğüslerin içindeki kalpler kör olur"* (Hacc, 46) buyurmuştur.

Üçüncü soru: Eğer bu âyet hatıra gelen her şey hakkında bir vaîd olur ise, o zaman teklîf-i mâlâ yutâk olur?

Cevap: Biz bu hususdaki görüşü, Bakara Sûresi'nin sonundaki "لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ" (Bakara, 284) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Sonra Cenâb-ı Allah وَيَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan her şeyi bilir"* buyurmuştur.

Bil ki buradaki "يَعْلَمُ" fiili, müste'nef bir cümle fiili olarak merfûdur. Bu, قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ *"Onlarla savaşın ki, Allah onları azaplandırsın"* (Tevbe, 14) âyeti gibidir. Allah bu âyetteki, "يُعَذِّبْهُمْ ، قَاتِلُوهُمْ" ve diğer fiilleri cezmetmiş, devamında وَيَتُوبُ اللّٰهُ *"Allah tevbe nasip eder"* (Tevbe, 15) buyurarak buradaki fiili merfû getirmiştir. Bu, فَإِنْ يَشَإِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ *"Fakat Allah dilerse, senin kalbini mühürler. Allah bâtılı mahveder"* (Şurâ, 24) âyetinde "يَمْحُ" kelimesinin merfû oluşu gibidir. Allahu Teâlâ'nın, *"Göklerde ve yerde olan her şeyi bilir"* buyruğunda son derece etkili bir sakındırma vardır. Çünkü Allahu Teâlâ'ya, yerlerde ve göklerde hiçbir şey gizli kalmayınca, göğüslerdeki kalplerde olan şeyler O'na nasıl gizli kalır?

Sonra Cenâb-ı Hak, bu sakındırmayı tamamlamak için, وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"Allah, her şeye kâdir olandır"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ kendisinin her şeyi bildiğini beyân ettiğine göre, kulun kalbindekini

ve hak ettiği sevâbı ile ikâbının miktarını da bilmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak kendisinin her şeye kâdir olduğunu bu ifâde ile açıklamıştır ki, buna göre O, herkese hak ettiği şeyi ulaştırmaya da kâdirdir. Bu ifâdeyle vaad ve vaîd ile tergîb ve terhîb tamamlanmış olur.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا ۚ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ ۚ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ ۗ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ۝٣٠

"O gün, herkes ne hayır işledi ise karşısında (onu) hazırlanmış bulacak, ne kötülük yaptı ise de, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek. Allah, sizi yüce zatından sakındırıyor. Allah kullarına raûftur" (Âl-i İmran, 30).

Bil ki bu âyet, tergîb (teşvik) ve terhîb (korkutma) babından olup, daha önce geçen sözü tamamlamaktadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, buradaki "يَوْمَ" kelimesinin âmili (muteallâkı) konusunda birkaç vecih zikretmişlerdir:

a) **İbnu'l-Enbarî,** bu kelimenin müteallâkının, (28. âyetin sonundaki "اَلْمَصِيرُ" kelimesi olduğunu, takdirinin ise ... وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ يَوْمَ تَجِدُ "... o günde dönüş ancak Allah'adır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Kelimenin âmili, önceki âyetteki "وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ" (28. âyet) ifâdesindeki fiildir. Cenâb-ı Hak sanki "Allah sizi bu gündeki ikâbından sakındırır" demiştir.

c) Bu kelimenin âmili, bir önceki âyet sonundaki "وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ" sözüdür. Yani "Her nefsin, yaptığı hayrı karşısında hazırlanmış bulacağı o günde, Allah her şeye kâdirdir" demektir. Ancak diğer günlerin de, Allah'ın kudreti bakımından o günden bir farkı olmadığı halde, o günün önemini belirtmek ve şerefini yüceltmek maksadıyla bilhassa bu gün zikredilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ *"Din gününün sahibi"* (Fatiha, 3) âyetinde de aynıdır.

d) Âmil, âyette gelen "تَوَدُّ" fiilidir. Buna göre mana, "Her nefis o günde şunu şunu arzu eder" şeklindedir.

e) Kelimenin, mahzuf bir fiil sebebiyle mansûb olması da câizdir. Buna göre, kelamın takdiri وَاذْكُرْ يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ "Her nefsin şunu şunu bulacağı o günü hatırla" şeklinde olur.

***İKİNCİ MESELE:* Yapılan İyi ve Kötü Amellerin Âhirette Hazır Bulunması**

Bil ki yapılan amel bâkî değildir. Binâenaleyh onu Kıyamet günü bulmak mümkün değildir. Bundan ötürü, bu ifâdenin iki şekilde te'vili gerekir:

1- Kul, amel defterlerini bulur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki yaptığınız şeyleri biz yazıyorduk"* (Câsiye, 29) ve *"(Allah) onlara yaptıkları şeyleri haber verecek. Allah onları saymış, onlar ise unutmuşlardır"* (Mücadele, 6) âyetleri ile beyân ettiği durumdur.

2- Kul, amellerinin karşılığını bulur. Buna göre âyetteki *"hazırlanmış bulacak"* tabirinden maksat, o amel defterlerinin Kıyamet gününde hazırlanmış olması olabileceği gibi, amellerin karşılığının hazırlanmış olması da olabilir. Bu tıpkı, *"Onlar işlediklerini hazır bulmuşlardır"* (Kehf, 49) âyetinde ifâde edildiği gibidir. Her iki manaya göre de, tergîb ve terhîb söz konusudur.

Hak Teâlâ'nın وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا *"Ne kötülük yaptı ise de, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek"* beyânı hakkında şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "Burada daha açık olan, "مَا" lafzının, "اَلَّذِى" (o şey, ki o) manasına alınıp, "عَمِلَتْ" fiilinin de "مَا" ism-i mevsûlü'nün sılası yapılarak birinci "مَا"ya atfedilmesidir. Burada "مَا"nın şartiyye olması caiz olmaz; aksi halde "تَوَدُّ" kelimesinin mahallinin mansûb veya mecrûr olması gerekirdi. Halbuki, herkes bunu merfû olarak okumuştur. Böylece de bu, buradaki "مَا"nın "اَلَّذِى" anlamında olduğunun bir delili olmuş olur.

Buna göre şâyet, **"Abdullah İbn Mesûd**'un "وَدَّتْ" (diledi, arzu etti) şeklindeki okuyuşuna göre, buradaki "مَا"nın şartiyye olması doğru olamaz mı?" denilirse, biz deriz ki, bu doğru olur. Ne var ki, manayı mübteda ve haber cümlesine göre vermek daha yerinde ve müessir olur. Zira bu, kâfirlerin o gündeki durumunun anlatılmasıdır; ayrıca meşhûr olan kıraate de daha muvafık olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın "وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ" buyruğundaki vâv hakkında şu iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, bu ifâdenin başındaki vâv, atıf vâv'ıdır. Kelamın takdiri ise, تَجِدُ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ "Her ne hayır işledi ise ve her ne kötülük yaptı ise bulur" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, *"Onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek"* ifâdesinin cümledeki yeri hakkında iki izah şekli vadır:

a) Bu cümle "مِنْ سُوءٍ" lafzının sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: "Kendisi arasında uzun bir mesâfe olmasını arzu ettiği kötü fiillerden her ne işledi ise..."

b) Bu cümle, haldir. Buna göre takdiri, "O gün, kendisinden uzaklaşmayı arzu edecek olduğu bir halde, işlediği her kötülüğü hazır bulur" şeklinde olur.

İkinci görüş: Buradaki vâv harfi, isti'naf vâv'ıdır. Buna göre âyet, günahkârların mutlaka cezalandırılacağı görüşüne bir delil değildir. Çünkü burası lütuf ve ikram-ı ilâhinin bahsedildiği bir âyet olup, sevap bakımından amellerinin karşılığının hazır olacağına bir nasstır. İkâb cihetine gelince, bu âyet bunun hazır olacağına dâir bir nass değildir. Doğrusu Hak Teâlâ burada, kullarının o ikâbdan kaçacağını ve uzaklaşmayı isteyeceklerini anlatmıştır. Bu da, vaad yönünün gerçekleşmesinin, vaîd'in gerçekleşmesinden daha uygun olduğuna dikkat çeker.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَمَدٌ" kelimesi, "varılan son sınır" demektir. Bunun bir benzeri يَا لَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ *"Keşke seninle benim aramda doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı. (Sen) ne kötü arkadaş(mışsın!)"* (Zuhruf, 38) âyetidir.

Bil ki bu temenniden murat, ister zaman, ister mekân itibari ile bir uzaklığı anlayalım, malumdur. Çünkü maksut olan, uzak olmayı temenni ediştir.

Hak Teâlâ daha sonra, وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ *"Allah sizi yüce zatından sakındırıyor"* buyurmuştur ki bu ilâhî vaîdi te'kid etmektedir.

Sonra da, وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ *"Allah kullarına raûftur"* buyurmuştur. Bu hususta bazı izahlar yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, insanları kendisinden sakındırdığı, ilminin ve kudretinin mükemmelliğini öğrettiği, insanlara mühlet tanıdığı, fakat ihmal etmediği, rahmetini celbedecek şeylere onları teşvik ettiği ve gadabına müstahak olacak şeyleri yapmaktan sakındırdığı için, kullarına karşı raûftur.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah'ın, kullarını kendisinin azabından sakındırması, onlara olan re'fetindendir."

b) Allah, tevbe etmeleri, tedbirli olmaları ve kusurlarını telâfi etmeleri için kullarına zaman tanımış olması bakımından kullarına raûftur.

c) Allahu Teâlâ, bir vaîd olarak, *"Allah, sizi yüce zatından sakındırıyor"* buyurunca, bunun peşi sıra vaad ve rahmetinin, vaîd ve gazabına galip geldiğini bildirmek için, bir vaad olarak *"Allah, kullarına raûftur"* buyurmuştur.

d) Kur'ân-ı Kerim'de "ibâd" (kullar) lafzı, mü'minlere hastır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde vakar ve tevazû ile yürüyen Rahmanın o kulları..."* (Furkân, 63) ve *"O pınardan Allah'ın kulları içerler.."* (İnsan, 6) buyurmuştur. Buna göre mana şöyledir: Allahu Teâlâ kâfir ve fâsıklar hakkındaki tehdidini zikredince, ehl-i taat ile ilgili vaadini bildirerek, *"Allah, kullarına raûftur"* buyurmuştur. Yani, "Allah fâsıklardan intikam aldığı gibi, kendisine itaat edip muhsin olanlara karşı da raûftur" demektir.

Allah'ı Seven, Resûlullah'a Tâbî Olur

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafûr ve rahîmdir" (Âl-i İmran, 31).

Bil ki Allahu Teâlâ Yahudîleri, kendisine ve peygamberlerine imana, tehdit ve vaîdleri ile davet edince, onları bir başka şekilde de buna davet etmiştir ki, o da şudur. Yahudîler: *"Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız"* (Maide, 18) diyorlardı. Bundan dolayı bu âyet nazil olmuştur.

Yine rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş, **Mescid-i Haram**'da putlara taparken, yanlarında durup şöyle dedi: *"Ey Kureyş topluluğu, vallahi siz Hz. İbrahim'in dinine muhalefet ediyorsunuz."* Bunun üzerine Kureyşliler, *"Biz, Allah'ı sevdiğimiz için, "Bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye bu putlara tapıyoruz"* (Zümer, 3) dediler. İşte bundan dolayı, tefsir ettiğimiz âyet nâzil oldu.

Bir başka rivâyete göre, Hristiyanlar "Biz, Allah'ı sevdiğimizden ötürü **Mesih (İsâ)**'ya ta'zim ediyoruz" dedikleri için bu âyet nâzil olmuştur.

Hülâsa olarak, bu insan gruplarından her biri Allah'ı sevdiğini ve Allah'ın rızası ile taatını gözettiklerini iddia ederler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, *"Ey habibim, 'Eğer Allah'ı sevdiğiniz iddianızda doğru iseniz, O'nun emirlerine boyun eğip, O'na muhalefet etmekten kaçının' de"* buyurmuştur. Buna göre sözün manası şöyle olur: "Allah'ı seven herkesin, O'nun gazabını çekecek şeylerden mutlaka iyice kaçınması lazım. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kesin gösteren deliller bulunduğuna göre, ona uymak gerekir. Eğer ona uyulmuyor ise, bu o sevginin bulunmadığına delâlet eder."

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Muhabbetin Mahiyeti**

"Muhabbet" (sevgi) ile ilgili uzun açıklamamız, "وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا" (Bakara. 165) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kelamcılar, "Allah'ı sevmenin", "O'nu yüceltme, O'na tâat, ve O'nun mükâfatını sevme" manasında olduğunda ısrar ederek şöyle derler: "Muhabbet, irâde cinsinden bir fiildir. İrâde ise, acak sonradan olan varlıklar ve menfaatlerle ilgilidir."

Kelamcıların bu görüşü zayıftır. Çünkü, her şey hakkında, "O, bir başka sebepten ötürü sevilmiştir" denilemez. Aksi halde teselsül ve devr-i fâsit gerekir. Binâenaleyh bunun, bizzat sevilen bir şeyde son bulması gerekir. Nitekim biz, lezzetin li-zâtihî mahbûb olduğunu biliriz. Yine biz **Rüstem** ve **İsfendiyar**'ın kahramanlıkları hususundaki haberlerini duyduğumuzda, bize hiç faydası olmadığına inandığımız halde, gönlümüz onlara meyleder. Hatta çoğu kez bu meyl ve sevginin, üzerinde ısrar etmek câiz olmayan bir hata ve günah olduğuna inanırız. Böylece biz, lezzetin li-zatihî sevimli oluşu gibi, kemâlin de li-zâtihî mahbûb olduğunu anlarız. Kemâlin kemali Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya aittir. Binâenaleyh bu durum, Allah'ın zâtından ve kendileri için Allah'ın kemâl ile celâl eserlerinden bir eserin tecellî ettiği Allah katındaki mukarreblerden ötürü, li-zâtihî mahbûb olmasını (sevilmesini) gerektirir.

Kelâmcılar şöyle derler: "Allah'ın kuluna muhabbeti (sevgisi), hem dinî hem de dünyevî bakımdan hayır ve menfaatleri kuluna ulaştırmasını irâde etmesinden ibarettir."

İKİNCİ MESELE

Yahudîler, kendilerinin Allah'ı sevdiklerini iddia ediyorlar ve Allah'ın da kendilerini sevmesine arzulu olduklarını ortaya koyuyorlardı. Âyet, şu iki bakımdan, Allah'ı sevmenin Peygamber'e uymayı gerekli kıldığını göstermektedir:

a) Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbî olun. Çünkü mu'cizeler, Allahu Teâlâ'nın bana uymanızı gerekli kıldığını göstermektedir.

b) Eğer siz Allah'ın sizi sevmesini arzu ediyorsanız, yine bana uyunuz. Çünkü bana uyduğunuzda Allah'a itaat etmiş olursunuz. Allah ise, kendisine itaat eden herkesi sever. Yine bana uymanızda, Allah'a itaat, O'na ta'zim ve O'nun dışındaki bütün varlıklara ta'zimi terkten başka bir şeye davet yoktur. Allah'ı seven herkes, buna arzu duyar. Çünkü muhabbet, sevilene (mahbûba) tamamıyla yönelmeyi ve mahbûbun dışındaki her şeyden yüz çevirmeyi gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi, bu konuda Allah'ın velilerini tenkide dalarak burada akıllı insanın müstehcen kitaplarda bile yazamayacağı şeyleri yazmıştır. O'nun evliyâullahı tenkide cüret ettiğini farz etsen bile, bu gibi çirkin sözleri tefsire dair eserine koymaya nasıl cesaret etmiştir? Biz, Allah'tan muhafazasını ve hidâyetini talep ederiz.

Allahu Teâlâ sonra, وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ *"ve günahlarınızı bağışlasın"* buyurmuştur. Allah'ın kulunu sevmesinden murat, ona sevap vermesi; günahlarını bağışlamasından murat ise, onun cezasını kaldırmasıdır. İşte bu, her akıllının isteyeceği en büyük ve en önemli şeydir.

Sonra O, وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah, gafûr ve rahîmdir"* buyurmuştur. Yani, Allah, kullarının çeşitli günahlarını diğer insanlardan gizlemesi bakımından dünyada iken gafûr, fazlı ve keremi ile de onlara âhirette rahîmdir.

قُلْ أَطِيعُوا اللهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

"De ki: "Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin. "Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kâfirleri sevmez" (Âl-i İmran, 32).

Rivâyet olunduğuna göre *"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."* (Âl-i İmran, 31) âyeti nâzil olduğu zaman, **Abdullah İbn Übeyy** münâfığı, "Muhammed kendine itaati, Allah'a itaat gibi sayıyor ve Hristiyanların İsa'yı sevdikleri gibi, bizim de kendisini sevmemizi emrediyor" dedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Bu hususta sözün özü şudur: Birinci âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ittibâ etmenin vâcip olmasını iktizâ edip, sonra da münafıklar, "Muhammed, Hristiyanların İsa hakkında söylediklerinin aynısını kendi için iddiâ ediyor" diyerek, İslâm hakkında ortaya bir şüphe atınca, Allahu Teâlâ işte bu şüpheyi izâle etmek için bu âyeti zikrederek, *"De ki: "Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin"* buyurmuştur. Yani, "Allahu Teâlâ size, bana uymanızı vâcip kılmıştır. Bu, Hristiyanların Hz. İsa hakkında söyledikleri şeyler ile değil, aksine benim Allah katından görevlendirilmiş bir peygamber olmamdan dolayıdır" demektir. Allah'ın emirlerini tebliğ eden zat peygamber olduğuna göre, ona itaat etmek vâcip olur. Binâenaleyh, Peygamber'e uymak bu manadan ötürüdür; yoksa münafıkların İslâm hakkında ortaya attıkları şüpheler dolayısıyla değil!..

Cenâb-ı Hak sonra, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ *"Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kâfirleri sevmez"* buyurmuştur. Yani, "Eğer onlar yüz çevirirlerse, onlar için Allah'ın sevgisi asla söz konusu olamaz. Çünkü Allahu Teâlâ, kendisine itâat edenleri mutlaka övmüş ve methetmiş; inkâr edenleri ise, hor ve hakir olmaya müstahak kılmıştır. Bu ikinci durum ise, Allah'ın sevgisinin zıddı bir durumdur" demektir. Allah en iyisini bilendir.

Yüce Allah'ın Peygamberleri Mümtaz Kılması

إِنَّ اللهَ اصْطَفَىٰٓ ءَادَمَ وَنُوحًا وَءَالَ إِبْرَٰهِيمَ وَءَالَ عِمْرَٰنَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةًۢ بَعْضُهَا مِنۢ بَعْضٍ ۗ وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

"Muhakkak ki Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını, İmrân âilesini, hepsi de birbirinden olan bir tek zürriyet olarak, bütün âlemlerin üzerinde mümtaz kıldı. Allah hakkıyla işitici ve bilicidir" (Âl-i İmran, 33-34).

Bil ki Allahu Teâlâ, muhabbetinin ancak peygamberlerine uymakla tamamlandığını beyan edince, peygamberlerinin derecelerinin yüceliğini ve makamlarının şerefini açıklamış ve اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ *"Muhakkak ki Allah Adem'i... mümtaz kıldı"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE: Mahlukların Bazı Nev'ileri ve Hangisinin Daha Üstün Olduğu

Bil ki mahlûkât iki kısımdır. Mükellef olanlar, mükellef olmayanlar... Âlimler, mükellef olan varlıkların, mükellef olmayanlardan daha efdal olduğu hususunda ve mükelleflerin şu dört kısım olduğunda ittifak etmişlerdir:

a) Melekler,

b) İnsanlar,

c) Cinler,

d) Şeytanlar...

Melekleri ele alacak olursak, hadislerde, Allahu Teâlâ'nın bunları rüzgârdan yarattığı rivâyet edilmiştir. Âlimlerden, bunun böyle olduğuna aklî deliller getirenler vardır:

Melekler

1- Melekler, rüzgârdan yaratıldıkları için, en süratli bir şekilde uçabilmektedirler.

2- Yine bu sebepten ötürü onlar, Arş'ı taşıyabiliyorlar. Çünkü rüzgâr da eşyayı taşıyabiliyor.

3- Yine bu sebepten ötürü onlar rûhânî varlıklar diye adlandırılmışlardır.

Başka bir rivâyette onların nûrdan yaratıldığı yer almıştır. İşte bundan dolayı, saf ve temizdirler. İbadetlerini Allah'a has kılmışlardır.

Bu hususta en iyisi, bu iki görüşü birleştirmektir. Buna göre biz deriz ki: Onların bedenleri rüzgârdan, ruhları ise nurdan yaratılmıştır. Gökler âleminin sakinleri işte bunlardır.

Şeytanlar

Şeytanlara gelince bunların hepsi kâfirdir. İblis'in kâfir olduğu açıktır. Çünkü Hak Teâlâ, onun hakkında, *"O, kâfirlerdendir"* (Bakara, 34) buyurmuştur. Diğer şeytanlar da ataları İblis gibi kâfirdirler. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz şeytanlar, sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka*

telkinde bulunurlar. Eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz siz de müşrik olursunuz" (En'am, 121) buyurmuştur. Bütün şeytanların özelliği, insanoğluna düşman olmaktır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"O (iblis), cinden olduğu için Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı. Şimdi siz beni bırakıp da onu ve onun neslini, hepsi sizin düşmanınız olduğu halde, dost edinir misiniz?"* (Kehf, 50) ve *"Biz böylece her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık"* (En'am, 112) buyurmuştur.

Şeytanların bir özelliği de ateşten yaratılmış olmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, İblis'in, *"Beni ateşten yarattın, onu (Âdem'i) ise çamurdan yarattın"* (A'raf, 12) sözünü nakletmiş ve *"Cann'ı (İblisi) da daha önce çok şiddetli ateşten yarattık"* (Hicr, 27) buyurmuştur.

Cinler

Cinlere gelince, bunların kâfirleri ve mü'minleri vardır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Gerçekten kimimiz Müslüman, kimimiz ise zalimdir. Müslüman olanlar, doğru yolu aramış (bulmuş)lardır"* (Cin, 14) dediklerini nakletmiştir.

İnsanlar

İnsanlara gelince, hiç şüphesiz onların da bir ilk ataları vardır. Aksi halde, bu, sonu olmayan bir durum olur. Kur'ân, bu ilk atanın **Hz. Âdem** olduğunu bildirmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, tefsir etmekte olduğumuz Âl-i İmran Sûresi'nde, *"Muhakkak ki Allah katında İsa'nın hâli, Âdem'in hâli gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı. Sonra ona 'ol' dedi, o da (can gelip) oluverdi"* (Âl-i İmran, 59) ve *"Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan, ondan da onun eşini vücuda getiren Rabbinizden ittikâ edin..."* (Nisa, 1) buyurmuştur.

İnsanların Meleklerden Üstünlüğü

Bunu böylece bildiğin zaman biz deriz ki: Âlimler insanın, cinn ve şeytanlardan efdal olduğu hususunda ittifak etmiş, insanın mı yoksa meleklerin mi daha üstün olduğu meselesinde ise ihtilaf etmişlerdir. Biz bu meseleyi, "اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا" (Bakara, 34) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye inceledik. İnsanın daha üstün olduğuna hükmedenler, tefsir ettiğimiz âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü "istifa" (seçip, mümtaz kılma), daha büyük bir şerefin olduğuna ve derece yüksekliğine delâlet eder. Cenâb-ı Hak, **Hz. Âdem** ve soyundan gelen peygamberleri bütün âlemler üzerine seçip

mümtaz kıldığını bildirdiğine göre, onların meleklerden de üstün olmaları gerekir. Çünkü melekler de "âlemler" sözüne dahildir.

Buna göre eğer, "Bu âyeti, burada zikredilen insanların bütün âlemlere üstün kılınmış olmaları manasına alırsak, bu bizi bir tenâkuza götürür. Çünkü büyük bir topluluğa dahil olan fertlerden her biri, bütün âlemlerden daha üstün olarak tavsif edildiğinden, onların her birinin bütün âlemlerden, yine her birinin diğerinden daha üstün olması gerekir ki bu imkânsızdır. Fakat biz bu ifâdeyi, onların her birinin kendi zamanlarındaki âlemlerden veyahut da kendi cinslerinin âleminden efdal oldukları manasında alırsak, böyle bir tenâkuz söz konusu olmaz. Binâenaleyh tenâkuzu ortadan kaldırmak için, âyeti bu manaya hamletmek gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, İsrailoğullarından bahsederken, *"Sizi bütün âlemlere üstün kılmıştım"* (Bakara, 47) buyurmuştur. Bu sözden, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha üstün oldukları manası çıkmaz. Biz, bundan maksadın onların her birinin yaşadığı devirdeki âlemler olduğunu söylüyoruz. Burada da böyledir?" denirse, bunun cevabı, Cenâb-ı Allah'ın bu âyetinde aşikârdır. Zira اِصْطَفٰى اٰدَمَ عَلَى الْعَالَمِينَ "Adem'i âlemler üzerine mümtaz kıldı" sözü, "âlem" vasfı verilecek her şeye şamil olduğundan, melekler de buna dahil olur. Bu konuda söylenecek son söz, aksine delâlet eden bir delilden dolayı, âlem lafzının umûmî manası ile amel etmek, bazı durumlarda bırakılır. Ama delile dayanmayan hallerde bunu terk etmemiz doğru değildir.

***İKİNCİ MESELE:* Istıfa Kelimesi Hakkında Bilgi**

"اِصْطَفٰى" fiili Arapça'da, "seçti, tercih etti" manasına gelir. Buna göre, "اِصْطَفَاهُمْ" lafzının manası, bulanıklıklardan uzak ve saf olan, görülen ve müşâhede edilebilen bir şeye benzetilerek, "onları mahlûkâtının en arısı ve durusu kıldı" demektir. Bu kelime şu üç şekilde söylenir: "صَفْوَةٌ ، صُفْوَةٌ ، صِفْوَةٌ." Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya *"Ben seni risâletimle bütün insanlardan mümtaz kıldım"* (A'raf, 144) sözü ile, **Hz. İbrahim, İshâk** ve **Ya'kûb** (a.s) hakkındaki, *"Çünkü onlar bizim katımızda, cidden seçkinlerden, hayırlılardandı"* (Sâd, 47) sözüdür.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyetle ilgili şu iki görüş vardır:

1- Mana, "Şüphesiz Allah, **Âdem**'in ve **Nuh**'un dinlerini seçip mümtaz kıldı..." şeklindedir. Buna göre âyetteki "Istıfâ"nın manası, onların dini ve şeriatleri ile ilgili olur. Bu manaya göre, bir muzâfın hazfedilmiş olduğu kabul edilir.

2- Mana, "Allah, onları kötü sıfatlardan arındırmış ve güzel hasletlerle süslemiştir" şeklindedir. Bu ikinci görüş şu iki sebepten ötürü daha evlâdır:

a) Biz bu ikinci manada bir hazfin olduğunu söylemeye muhtaç olmayız.

b) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, peygamberliğini kime vereceğini en iyi bilendir"* (En'am, 124) âyetine daha uygundur.

Peygamber'e Mahsus Sıfatlar

Halîmî, "Minhâc" isimli kitabında şunu söylemiştir: "Peygamberlerin gerek cismânî, gerekse ruhânî kuvvetlerde, mutlaka diğer insanlardan farklı olmaları gerekir. Cismânî kuvvetler, ya müdrike (idrâk eden, kavrayan), yahut da muharrike (hareket ettirici) olur. Müdrike kuvvetler ya zâhirî, ya da bâtınî olan hislerdir.

Zâhirî hisler beştir:

a) **Görme kuvveti:** Yemin olsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'de bu sıfatın en mükemmel şekli vardı. Bunun böyle olduğuna şu iki şey delâlet etmektedir:

Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s): زُوِيَتْ لِيَ الْاَرْضُ فَأُرِيَتْ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا *"Yeryüzü benim için toplandı ve bana onun doğusu batısı gösterildi"*[96] buyurmuştur.

İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.s): اَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ وَتَرَاصُّوا فَاِنِّي اَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي *"Saflarınızı düzeltin ve sıklaştırıp sağlamlaştırın. Çünkü ben, arkamdan sizi görüyorum"*[97] buyurmuştur.

Bu kuvvetin bir benzeri de, **Hz. İbrahim**'de vardır. O da, Hak Teâlâ'nın, *"Biz İbrahim'e, göklerin ve yerin büyük mülkünü de öylece gösteriyorduk"* (En'am, 75) âyetinde ifâde edilen husustur.

Âlimler bu âyeti tefsir ederken, Allahu Teâlâ'nın **Hz. İbrahim**'in görme hissini kuvvetlendirdiğini ve böylece onun melekût âleminin en yücesinden en alt tabakasına kadar görüp müşâhede ettiğini belirtmişlerdir. **Halimî** (r.h) şöyle devam eder: "Bu uzak görülecek bir ihtimal değildir. Çünkü her gören bir değildir.

Rivâyet edildiğine göre **Zerkâu'l-Yemâme,** bir şeyi üç günlük yoldan görebiliyordu. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in görme kabiliyetinin onunkinden daha kuvvetli olması uzak bir ihtimal değildir.

96 **Müslim,** Fiten, 19 (4/2215) (Aynı manada, değişik metinle...)

97 **Müsned,** 3/102,182; **Buhâri,** Ezan, 71-72.

b) **İşitme kuvveti...** Hz. Peygamber (s.a.s), bu hususta da insanların en güçlüsü idi. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delâlet etmektedir:

1- Hz. Peygamber (s.a.s), أَطَّتِ السَّمَاءُ وَحَقَّ لَهَا أَنْ تَئِطَّ مَا فِيهَا مَوْضِعُ قَدَمٍ إِلَّا وَفِيهِ مَلَكٌ سَاجِدٌ لِلّٰهِ تَعَالَى *"Sema gıcırdadı; onun gıcırdamaya hakkı var. Semada orada bir ayak koyacak hiçbir yer yoktur ki, orada Allahu Teâlâ'ya secde eden bir melek bulunmasın..."*[98] buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber semânın gıcırtısını duymuştur.

2- Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s), bir ses duymuş da ve bunun, cehenneme yuvarlanan, fakat cehennemin dibine henüz ulaşamayan bir kaya parçasının çıkardığı ses olduğunu söylemişti. **Halîmî,** "Felsefecilerin bunu imkânsız görmeleri mümkün değildir. Çünkü, onlar Pisagor'un kendisini eğittiğini, böylece de onun, feleklerin çıkardığı en alçak sesleri dahi duyduğunu kabul etmektedirler."

Bu gücün bir benzeri de, karınca kıssasında, Hz. Süleyman için söz konusudur. Nitekim Cenâb-ı Hak bundan bahsederek, "Bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin" (Neml, 18) buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ Hz. Süleyman'a karıncanın sözünü duyurmuş ve O'nu bunun manasına vâkıf kılmıştı. Bu aynı zamanda, anlama kuvvetini de ilgilendirir. Hz. Muhammed (s.a.s) kurt ve deve ile konuşurken de, bu durum kendisi için gerçekleşmiştir.

c) **Koklama kuvveti...** Bu, **Yakûb** (a.s) hakkında tahakkuk eden durum gibidir. Çünkü **Yusuf** (a.s), gömleğinin götürülüp babası **Yakûb** (a.s)'un yüzüne değdirilmesini söyleyip de kervan Mısır'dan yola çıkınca, Hz. Yakûb, *"İnanın ki, (şimdi) Yusuf'un kokusunu duyuyorum"* (Yusuf, 94) demiş ve bu kokuyu bir günlük yoldan almış idi.

d) **Tatma kuvveti...** Bu, Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ هٰذَا الذِّرَاعَ يُخْبِرُنِي أَنَّهُ مَسْمُومٌ *"(Hayvanın) bu kolu, bana kendisinin zehirli olduğunu haber veriyor"*[99] dediğinde, kendisi hakkında tahakkuk etmiş olan durumdur.

e) **Dokunma kuvveti...** Bu, **Hz. İbrahim** hakkında tahakkuk eden şey gibidir. Çünkü Allahu Teâlâ, ateşi onun hakkında serin ve emniyetli kılmıştır. Bunun bir benzeri, ateşte yanmadığı söylenen, hatta bir madde çıkararak ateşi söndürdüğü kabul edilen "semendel" kuşuyla, kızgın çöllerde

98 **Tirmizi,** Zühd, 9 (4/556); **İbn Mâce,** Zühd, 19 (2/1402).

99 **Dârimî,** Mukaddime, 11 (1/32); **Ebu Davud,** Diyât, 6 (4/174). Bir Yahudi kadın bir koyun kebap edip zehirlemiş, Hz. Peygamber'e hediye etmiş idi. Bazı ashabı ile yemeye başlar başlamaz bu sözü söylemiş, bu arada Bişr İbn Bera biraz yiyip, şiddetli zehirin tesiriyle bilahere vefat etmiş idi (Ç).

yürüyen devekuşu'nda müşahede edilirken, bunun olması nasıl imkânsız görülebilir?

Bâtınî hislere gelince, hafıza (ezberleme) kuvveti bundandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Seni okutacağız da, asla unutmayacaksın"* (A'la, 6) buyurmuştur.

Zekâ kuvveti de bunun gibidir. Nitekim **Hz. Ali** (r.a), "Allah'ın resûlü bana bin çeşit ilim öğretti. Ben de bu bin çeşidin her birinden bin çeşit ilim çıkardım" buyurmuştur. Bir velinin durumu böyle olunca, ya Peygamber'in durumu nasıl olur?

Muharrik kuvvetlere (kuvâ-yı muharrike) gelince, bu, meselâ Hz. Peygamber (s.a.s)'in miraca, Hz. İsâ (a.s)'nın da canlı olarak göğe yükselmesi ve, haberlerde yer aldığı gibi, **Hz. İdris** ve **Hz. İlyas** (a.s)'ın göğe kaldırılması gibi şeylerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Nezdinde kitaptan bir ilim olan, 'Ben, göz açıp kapamadan önce onu sana getiririm' dedi"* (Neml, 40).

Ruhânî-aklî kuvvetlere gelince, bunun da son derece mükemmel ve son derece berrak olması gerekir.

Bil ki bu konuda sözün tamamı şudur: Nebevî, kutsî nefisler, mahiyetleri itibari ile diğer nefislerden farklıdırlar. Zekâ, fetânet, asalet, hükümran olma ve cismânî ve şehevî duygulardan beri olma hususlarındaki kemâl, bu peygamber nefislerinin ayrılmaz vasıflarıdır. Çünkü ruh, berraklığın ve şerefin zirvesinde olup, beden de temizliğin zirvesinde bulununca, bu muharrik ve müdrik kuvvetler, alabildiğine mükemmel olur. Zira bu nefisler, ruhun özünden çıkan ve bedene ulaşan nurlara göre akıp giderler. Gerek fâil (verici merkez), gerekse kabil (yani, alıcı) ne zaman mükemmelliğin zirvesinde olsalar, onlardan sâdır olan şeyler de aynı şekilde kuvvetli, kıymetli ve hâlis olurlar.

Bunu böylece anladığında, bil ki Hak Teâlâ'nın "إِنَّ اللهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا" buyruğunun manası şudur: "Şüphesiz Allahu Teâlâ, **Hz. Âdem**'i, ya "melek beşerden daha üstündür" diyenlere göre, süflî âlemin (yerin) sâkinlerinden, yahut da "insan, mahlûkatın en şereflisidir" diyenlere göre, ulvî âlemin (göğün) sâkinlerinden seçip mümtaz kılmış, sonra da ruhânî kuvvetlerin en mükemmelini, **Hz. Adem**'in soyundan belli bir gruba vermiştir. Bunlar, **Hz. İdris** (a.s)'e sonra **Hz. Nuh** (a.s)'a, sonra da **Hz. İbrahim** (a.s)'e kadar ulaşan, **Hz. Şit** (a.s) ve onun soyudur. **Hz. İbrahim** (a.s)'den sonra

iki kol çıkmıştır. Biri **Hz. İsmail** (a.s)'in kolu, diğeri **Hz. İshak** (a.s)'ın koludur. Böylece Cenâb-ı Hak, **Hz. İsmail**'i, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'de zuhûr edecek kutsî ruhun başlangıcı; **Hz. İshâk**'ı da, **Hz. Ya'kûb** ve **Îysû** kollarının başlangıcı kılmıştır. Böylece nübüvveti **Ya'kûb** (a.s)'un, hükümdarlığı da **Îysû** (a.s)'ın soyuna vermiştir. Bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e kadar böyle devam etmiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s) zuhûr edince, nübüvvet ve saltanat nurları, **Hz. Muhammed**'e geçmiştir ve bunlar Kıyamete kadar ümmet-i Muhammed de kalacaktır. Bu konuda iyice düşünen herkes, neticede çok şaşırtıcı sırlara ulaşır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Âl-i İbrahim ile Âl-i İmran**

Âlimlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Âyette bahsedilen, **"İbrahim'in hanedanı"** tabirinden maksat, mü'minlerdir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, *"Firavun hanedanını, azabın en çetinine sokunuz!"* (Mü'min, 46) âyeti gibidir.

Fakat bu hususta doğru olan görüş, bu ifâdeden maksadın, **İbrahim** (a.s)'in çocukları olduğudur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni insanlara imam yapacağım" buyurmuş, (İbrahim); "Zürriyetimden de" demiş, Allah ise, "Benim ahdim zâlimlere erişmez" buyurmuştu"* (Bakara, 124) âyetiyle ifâde ettiği hususdur.

"İmrân'ın hanedanı" meselesine gelince, âlimler bunun kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun **Musa** ve **Hârun** (a.s)'un babası olan **İmrân** olduğunu söylemişlerdir ki, nesebi şudur: **İmrân İbn Yashur İbn Kahif İbn Lavî İbn Yakûb İbn İshak İbn İbrahim...** Böylece "Âl-i İmrân"dan maksat, **Hz. Musa** ve **Harun** ile onların peşinden gelen peygamberlerdir.

Bazıları da bunun, **Hz. Meryem**'in babası olan **İmrân İbn Mâsân** olduğunu söylemişlerdir ki, bu, **Süleyman İbn Dâvûd İbn İşâ** neslinden olur. Bunlar da, **Yahûza İbn Yakûb İbn İshâk İbn İbrahim** (a.s) soyundandır.

Âlimler, bu iki İmrân arasında 1800 sene bulunduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşte olanlar, bunun doğruluğu hususunda şunları delil getirmişlerdir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"İmrân ailesini bütün âlemlere"* tabirinin peşinden getirilen, anne tarafından Hz. İsa'nın dedesi olan İmrân İbn Mâsân'dır. Binâenaleyh sözü buna hamletmek daha evlâdır.

b) Bu sözden maksat şudur: Hristiyanlar, elinde tecellî eden mu'cizelerden dolayı, Hz İsa'nın tanrı olduğunu iddia ediyorlardı. Buna karşılık

Cenâb-ı Hak da şöyle der: Onun elinde zuhur eden bu nevî mu'cizeler, Allahu Teâlâ'nın ona olan bir ikrâmı sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. İsa'yı zamanının âlemlerine üstün kılarak seçip, ona büyük ikrâmlarda bulunmuştur. Binâenaleyh bu ifâdeyi burada, **İmrân İbn Mâsân**'a hamletmek, sözü **Hz. Musa** ve Harun'un babası olan İmran'a hamletmekten daha evlâ olur.

c) Bu ifâde, Hak Teâlâ'nın, *"Kendisini de, oğlunu da âlemlere bir ibret kılmıştık"* (Enbiya, 91) buyruğuna da son derece uygun düşmektedir. Bil ki, bu izahlar, kuvvetli birer delil olmayıp, aksine zannî birtakım fikirlerdir. Burada, bu iki ihtimal daima mevcuttur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ *"Hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak..."* tabiri hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"ذُرِّيَّةً" kelimesinin mansûb olması hakkında şu iki görüş belirtilebilir:

a) Bu lafız, "آلَ إِبْرَاهِيمَ" "İbrahim hanedanı" lafzından bedeldir.

b) Hal olduğu için, mansûbdur. Yani, "onları, hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak seçti" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin tefsiriyle ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

a) "Tevhîd, ihlâs ve tâat hususlarında, hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak..." demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendirler"* (Tevbe, 67) âyetidir. Onlar nifâk konusunda müşterek olmalarından dolayı böyle söylenmiştir.

b) "Hz. Âdem'in dışında kalanlar, ondan çoğalmışlardır.." manasında olmak üzere, "Hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak" demektir. Buna göre "ذُرِّيَّةً" kelimesiyle kastedilenler, Hz. Âdem'in dışında kalanlar olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah hakkıyla işitici ve bilicidir"* buyruğuna gelince, Kaffâl şöyle demektedir: "Bu tabirin manası, "Allah, kullarının sözlerini bihakkın duyan, onların kalplerini ve fiillerini bihakkın bilendir." O ancak, insanlar içinden, söz ve fiil bakımından müstakim olduğunu bildiği kimseleri peygamber olarak seçer. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Allah peygamberliğini kime vereceğini en iyi bilendir"* (En'am, 124) ve *"Muhakkak ki onlar, hayır işlerinde yarışırlar, umarak ve korkarak*

bize duâ ederlerdi. Onlar bizim için derin saygı gösterenlerdi" (Enbiya, 90) âyetleridir."

Burada yapılan bir başka izah da şudur: Yahudîler: "Biz İbrahim'in soyundan, İmrân'ın da âilesindeniz. O hâlde biz, Allah'ın oğulları ve O'nun dostlarıyız"; Hristiyanlar da, "İsa, Allah'ın oğludur" diyorlar, hatta bazıları da bu sözün bâtıl ve yanlış olduğunu da biliyorlardı. Ama ne var ki, halkın kalbini hoşnut etmek için, bu görüşlerini sürdürüyorlardı. Burada Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Allah, sizin bu bâtıl sözlerinizi bihakkın duyan ve bu sözlerinizdeki bozuk maksatlarınızı da bihakkın bilendir. İşte bu sebeple de sizi, cezâlandıracak olandır..." Böylece âyetin baş tarafı, nebî ve resûllerin şerefli mertebelerini beyân etmiş, sonu ise kendi dinlerinde sebât edip devam ettirdiklerini iddiâ eden o yalancı toplulukları (Yahudî ve Hristiyanları) bir tehdit manası taşımıştır.

KISSALAR

Bil ki, Allahu Teâlâ bu âyetin peşinden pek çok kıssa zikretmiştir.

BİRİNCİ KISSA
Hz. Meryem ile Annesi "Hanne" (a.s)'nin Kıssası

إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرٰنَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۚ إِنَّكَ
أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثٰى وَاللّٰهُ أَعْلَمُ
بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثٰى ۖ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا
مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا
زَكَرِيَّا ۖ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ ۖ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا ۖ قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنّٰى لَكِ هٰذَا ۖ
قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۖ إِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

"Hani İmrân'ın karısı: 'Ya Rabbi, karnımdakini hür bir kul olarak sana adadım. Bunu benden kabul buyur. Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen' demişti. Ama çocuğunu (kız) doğurunca, Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor iken: 'Ya Rabbi, işte ben bir kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir. Hakikaten ben onun adını Meryem koydum. Ben onu da, zürriyetini

de, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım' dedi. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabûl ile kabul etti ve onu, güzel bir bitki gibi büyüttü ve onu Zekeriyya'ya emânet etti. Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek bulurdu. 'Meryem, bu sana nereden (geliyor?)' dedi. O da: 'Allah tarafındandır. Şüphe yok ki, Allah kimi dilerse ona hesapsız rızık verir' dedi" (Âl-i İmran, 35-37).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "اِذْ" kelimesinin i'râbdaki yeri hakkında şu görüşler takdim edilmiştir:

a) **Ebu Ubeyde,** bu kelimenin manada bir etkisinin olmadığını söylemiştir. Buna göre mana, bu kelimenin i'râbda mahalli olmayacak şekilde, "İmrân'ın karısı dedi" şeklinde olur.

Zeccâc: "**Ebu Ubeyde** bu hususta herhangi bir şey yapmadı. Çünkü, Allah'ın kitabındaki bir harfi manasız ve hükümsüz addetmek ve zaruret olmadan, O'nun kitabından herhangi bir harfi hazfetmek caiz değildir" demiştir.

b) **Ahfeş** ile **Müberred,** Âyetin takdirinin, اُذْكُرْ اِذْ قَالَتِ امْرَاَةُ عِمْرٰنَ "İmrân'ın karısının... dediği vakti hatırla...." şeklinde olduğunu ve Allah'ın kitâbında bunun pek çok misâli olduğunu" söylemişlerdir.

c) **Zeccâc,** âyetin takdirinin, "Allah, وَاصْطَفٰى اٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمِينَ اِذْ قَالَتْ "İmrân'ın karısı.. dediği zaman, İmrân'ın soyunu kendi zamanının âlemlerine üstün kılmıştır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

İbnu'l-Enbârî bu hususu tenkid ederek şöyle der: "Allahu Teâlâ, **İmrân**'ın âilesini seçmesini, **Hz. Âdem** ve **Nûh**'un seçilmesi ile beraber zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Âdem** ve **Nûh**'u seçmesi, **İmrân**'ın karısının sözünden önce tahakkuk ettiğine göre, bu seçmenin, **İmrân**'ın karısının bu sözü söylediği o vakit ile kayıtlı olduğunu söylemek imkânsız olur." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bunların her birinin seçilmesinin tesiri, onlardan her birinin vücuda geldiği ve tâatleri de zuhur ettiğinde söz konusu olur. Binâenaleyh, Allah'ın, Hz. **Âdem**'i onu yaratırken; **Hz. Nuh**'u, onu var ederken; **İmrân**'ın âilesini de, **İmrân**'ın hanımı bu sözü söylediği zaman seçtiğinin söylenmesi caizdir.

d) Bazı âlimler de, bu ifâdenin kendisinden önceki ifâdelerle ilgili olup, kelâmın takdirinin ise وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ * اِذْ قَالَتِ امْرَاَةُ عِمْرٰنَ هٰذَا الْقَوْلِ "Allah, **İmrân**'ın karısı bu sözü söylerken, bihakkın duyan ve bihakkın bilendir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Buna göre şâyet, "Allah, **İmrân**'ın karısı bu sözü söylemeden önce de bihakkın duyan ve bilen idi. Buna göre böyle bir kayıt zikretmenin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Allahu Teâlâ'nın o sözü duyması, o sözün meydana gelmesiyle; Allahu Teâlâ'nın o sözün söylendiğini bilmesi de, o sözün zikredilmesiyle mukayyettir. İlim ve duyma konusundaki değişiklik, ancak nisbet ve taalluk cihetiyledir.

***İKİNCİ MESELE:* Meryem'in Annesinin Adağının Mahiyeti**

Zekeriyyâ İbn Ezen ile **İmrân İbn Mâsân** aynı çağda yaşamışlardır. **İmrân**'ın hanımı ise **Hannân Bintî Fâküz**'dür. **Hz. Zekeriyyâ, Hz. Meryem**'in kız kardeşi olan İşâ'nın kızı ile evliydi. **Yahya** (a.s) ise, teyzesinin oğluydu. Sonra, bu adağın keyfiyetine dair pek çok rivâyet vardır.

Birinci rivâyet: İkrime şöyle demiştir: **Hanne,** hiç çocuk doğuramamıştı. Çocuğu olan diğer kadınlara gıbta ediyordu. Sonra o, şöyle dedi: "Allah'ım, eğer sen bana bir çocuk nasip edersen, **Beytu'l-Makdis**'in hizmetçisi olması gayesiyle, senin rızan için onu **Beytu'l-Makdis**'e vakfediyorum."

İkinci rivâyet: Muhammed İbn İshâk da şöyle demiştir: **"Hz. Meryem**'in annesinin çocuğu olmamıştı. Derken kadın yaşlanmıştı. Bir gün ağacın gölgesi altında iken, yavrusuna bir şeyler yediren bir kuş gördü. Bunun üzerine gönlünde çocuk sevgisi kımıldadı.. İşte bu sebeple Rabbine, kendisine bir çocuk bağışlaması için duâ etti. Derken **Meryem**'e hamile kaldı. Bu arada **İmrân** da öldü. **Hz. Meryem**'in annesi, kendisinin hamile olduğunu hissedince, **Beytu'l-Makdis**'e vakfetti.

Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: O, bütün bunları Allah'ın ilhamıyla yapmıştır. Eğer Allah'ın ilhâmı olmasaydı, o bunu yapamazdı. Bu, Hz. İbrahim'in, rüyâsında oğlunu kesmesi, böylece de bunun, her ne kadar vahye dayanmasa dahi, Allah'ın bir emri olduğunu anlaması, Allah'ın **Hz. Musa**'nın annesine de ilhâm edip, böylece onun bir vahiy olmaksızın, Hz. Musa'yı denize bırakması hadisesi gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Muharrer Kelimesi Hakkında Bilgi**

Âyette geçen "مُحَرَّرًا" tabirinin manası, "Hâlis, mahzâ, katıksız, hür, azâd edilmiş..." demektir. Meselâ, bir köleyi kölelikten kurtarıp azâd ettiğinde,

"حَرَّرْتُ الْعَبْدَ"; kitabı düzeltip, onda herhangi bir yanlışlık bırakmayacak bir biçimde hatadan arındırdığı zaman da "حَرَّرْتُ الْكِتَابَ" denilir. Yine, bir kimsenin kendisini her şeyden tecrid edip, başkalarına olan bütün bağımlılığını kestiği zaman, "رَجُلٌ حُرٌّ"; kumdan, taştan, balçıktan ve herhangi bir kusurdan uzak ve temiz olduğu zaman da, "اَلطِّينُ الْحُرُّ" (Hür, yani hâlis çamur) denilir.

Bu kelimenin tefsiri manasına gelince, **Şâ'bî,** "sırf ibâdete tahsis edilmiş olarak" manasına geldiğini söylerken, bunun manasının "Mabede hizmetçi olarak"; "Allah'a tâat etmek için dünya işlerinden azâde olarak"; "havrada kitâbı okuyup onu öğrenen kimselere hizmetçi olarak..." gibi anlamlara geldiği de söylenmiştir. Bütün bunların manası, "Hanne'nin bu çocuğu, Allah'a itâat için vakfetmiş olduğudur."

Esâmm ise şöyle demiştir: "İsrailoğullarının ne bir ganimeti, ne de bir esiri yoktu. Bunun için, onların hürriyete kavuşturup azâd etmeleri, çocuklarını, yukarıda anlatmış olduğumuz şekilde vakfetmeleriyle oluyordu. Çünkü, onların dinine göre, çocuk hizmette bulunabileceği çağa geldiğinde, onun ebeveynine hizmet etmesi vâcip oluyordu. Böylece de onlar, adakta bulunmak suretiyle çocukların bu şekildeki hizmetlerinden feragat ediyor; onları, **Beytu'l-Makdis**'e hizmet ile Allah'a itâat ve ibâdete tahsis ediyorlardı."

Yine bu şekilde hürriyete kavuşturulan kimseler, bülûğa erinceye kadar havrada kalıyor, oranın hizmetlerini görüyor, sonra da burada kalıp kalmama hususunda muhayyer bırakılıyorlardı. Eğer çocuk burada kalmayı istemeyip gitmek isterse, gidiyordu. Eğer kalmayı isterse, artık bundan sonra oradan bir daha ayrılamazdı. Bütün peygamberlerin neslinde, **Beytu'l-Madis**'e adanmış bir hizmetçi bulunmaktadır, denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu adak, ancak erkek çocuklar için caizdir. Kız çocuklarına gelince, hayız ve diğer özel halleri sebebiyle, bu işe ehil görülmüyorlardı. Sonra, **Hanne** mutlak manada bir adakta bulunmuştu. Bu, ya o işi takdire göre düşündüğü içindir veyahut da bu adağı erkek çocuk arzusuna vesile kıldığı içindir...

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki "مُحَرَّرًا" kelimesinin mansub oluşunun iki izah şekli vardır:

a) O, "مَا" lafzından hal olarak mansûbdur. Takdiri de, "Karnımdakini hür olarak sana adadım" şeklindedir.

b) Bu, **İbn Kuteybe**'nin görüşüdür; buna göre mana "karnımdakini senin için azâd etmeye nezrettim, adakta bulundum" şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Hanne**'den naklederek, فَتَقَبَّلْ مِنِّى اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"Bunu benden kabul buyur. Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen..."* buyurmuştur.

Tekabbül, bir şeyi hoşnut olarak alıp kabul etmektir. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı mukabele (karşılıklı alıp verme) kelimesidir. Çünkü bir mükâfat ile mukabelede bulunmayı ifade eder. Bu, yaptığı bu şeyle ancak Allah'ın rızasını talep ve Allah'a ibâdette ihlâsı talep eden kimsenin sözüdür. Sonra **Hanne,** *"Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen"* demiştir; bu, "Ancak sensin benim tazarrûmu, duâmı ve yakarışımı işiten ve kalbimdekini, gönlümdekini ve niyetimdekini bilen..." demektir.

Bil ki, bu çeşit nezr, **İsrailoğullarının şeriati**'nde mevcut idi. Ama bizim şeriatimizde mevcut değildir. Şeriatlerin bu gibi konularda farklılık arz etmesi imkânsız değildir.

Allahu Teâlâ, فَلَمَّا وَضَعَتْهَا *"Vaktaki (kız) çocuğunu doğurunca"* buyurmuştur. Bil ki, buradaki "هَا" zamiri, ya onun karnındaki kız çocuğu hakkındadır, çünkü Cenâb-ı Allah onun kız olacağını bilmektedir, veyahut bu hususta şöyle denilir: Bu zamir müennes ve mukadder olan "اَلنَّفْسُ" (nefs, can) ve "اَلنَّسَمَةُ" (canlı, ruh sahibi) kelimelerine aittir. Veyahut da bu kelime, nezredilmiş olan şeye "اَلْمَنْذُورَةُ" kelimesine aittir, denilebilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, قَالَتْ رَبِّ اِنِّى وَضَعْتُهَا اُنْثٰى *"Rabbim, muhakkak ki ben onu kız olarak doğurdum., dedi"* buyurmuştur. Bil ki, bu sözün manası şudur: Karnındakini vakfetme konusunda, daha önce verilmiş bir nezri vardır. Onun zann-ı gâlibine göre, bu erkek olacaktı. Binâenaleyh, bu adağında bunu bir şart olarak belirtmedi. Onların âdetine göre, Mescid'e hizmet ve Allah'a tâat ve ibadet için adanan ve âzâd edilen çocuklar kız çocukları değil, oğlan çocukları idi. Bunun için **Hanne,** adağının kabul görecek bir şekilde olmadığından korkarak ve daha önceki nezrini mutlak zikretmesinden özür beyân ederek, "Ya Rabbi, işte ben bir kız doğurdum" der; bunu Allahu Teâlâ'ya bildirmek amacıyla zikretmez, çünkü Allahu Teâlâ onun

bildirmesine muhtaç olmaktan münezzehtir. Bilakis, özür beyan etmek amacıyla zikreder.

Allahu Teâlâ, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ *"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor iken..."* buyurmuştur. **Âsım**'dan rivâyetinde **Ebu Bekr** ile **İbn Âmir** ifâdeyi **Hanne**'nin sözünün bir hikâye edilişi olmak üzere, tâ harfinin ötresiyle "وَضَعْتُ" şeklinde okumuştur. Buna göre bundaki fayda şu olur: **Hanne**, *"İşte ben bir kız doğurdum"* deyince, bunu Allah'a haber verdiğinin sanılmasından korkmuş, bundan dolayı da, *"Allah benim ne doğurduğumu daha iyi bilir ya!"* ifâdesiyle böyle bir şüpheyi izâle etmiştir. Böylece onun bu sözü, Allah'a bildirmek için değil de, özür beyân amacıyla söylemiş olduğu sâbit olur.

Diğer kıraat âlimleri de, Allahu Teâlâ'nın sözü olarak, sükûn ile "وَضَعَتْ" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre mana şöyle olur: Allahu Teâlâ, onun çocuğunun şânını yüceltmek ve **Hanne**'nin bu çocuğun kadrini takdir edemediğini göstermek için, *"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor iken..."* buyurmuştur. Buna göre mana şöyle olur: "Allahu Teâlâ onun doğurduğu ve ona takdir ve tahsis ettiği büyük şeyleri; onu ve çocuğunu, âlemler için bir mu'cize kılacağını en iyi bilendir. O ise, bunun câhilidir, bu konuda hiçbir şey bilemez. İşte bundan dolayı üzüldü..."

İbn Abbas (r.a)'ın kıraatinde bu ifâde, Allahu Teâlâ'nın ona bir hitabı olarak, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتِ "Allah senin ne doğurduğunu daha iyi biliyor..." şeklinde okunmuştur. Yani, "Sen, sana bağışlanan bu şeyin kıymetini bilemezsin. Ondaki hârikulâde halleri ve mu'cizeleri yegâne bilen ancak Allah'tır" demektir.

"Erkek, Kız Gibi Değildir" Sözünün İzahı

Allahu Teâlâ, sonra Hanne'den naklederek, وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰى *"Erkek, kız gibi değildir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki izah şekli vardır:

a) Onun muradı, erkek çocuğun kız çocuğundan üstün olduğunu ifâde etmektir. Bu üstünlük, birkaç yöndendir:

1- Onların şeriatine göre, oğlan çocuklarını bırakıp da kız çocuklarını âzâd etmek caiz değildir.

2- Erkek çocuklarının, ibâdet yerine hizmette daim olmaları mümkündür; ama hayız ve kadınlara mahsus özel haller sebebiyle, kadınların devam etmesi mümkün değildir.

3- Güçlü ve kuvvetli oldukları için bu hizmete erkekler daha elverişli olup, kadınlarsa uygun değildirler. Çünkü kadınlar zayıf varlıklar olup, bu hizmeti lâyıkı veçhile beceremezler.

4- Erkeklerin bu hizmeti yaparken insanlarla bir arada bulunmasında bir mahzur ve ayıp yoktur; kadınlar ise böyle değildir.

5- Erkeklerin insanlar arasına karışmasında, kadınlar için söz konusu olabilecek töhmet söz konusu değildir. İşte bunlar bu manada olmak üzere, erkeklerin kadınlardan üstün olmalarını iktiza eder.

b) Bu sözden maksat, o kız çocuğunu erkeğe tercih ettiğini belirtmektir. O sanki şöyle demiştir: "Benim arzum, erkek çocuğu idi; bu kız çocuğu ise, bana Allah'ın bir bağışıdır. Arzum olan erkek çocuğu, Allah'ın hibesi olan kız çocuğu gibi olamaz." Bu söz bu kadının, Rabbin kuluna yaptığı şeyin, kulun kendisi için murat ettiğinden daha hayırlı olduğunu bilerek, Celâlullah'ın marifet ve bilgisine dalmış olduğunu gösterir.

Meryem İsmi Verilmesi Hakkında

Sonra Hak Teâlâ, Hanne'den ikinci bir söz olarak وَاِنِّی سَمَّیْتُهَا مَرْیَمَ *"Hakikaten ben onun adını Meryem koydum"* sözünü nakletmiştir. Bununla ilgili bazı bahisler bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bu sözün zâhiri, bizim de anlattığımız gibi, **Hanne, Meryem**'e hamile kaldığında, **İmran**'ın ölmüş olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı, burada, doğan çocuğa isim verme işini anne üstlenmiştir. Çünkü âdete göre bu, babaların üstlenmiş olduğu bir iştir.

İkinci bahis: "مَرْیَمُ" kelimesi, onların dilinde, "İbâdet eden, âbid kadın" manasına gelmekteydi. **Hanne** onu bu şekilde isimlendirmek suretiyle, Cenâb-ı Allah'tan, onu dinî ve dünyevî belâlardan korumasını talep etmeyi murat etmiştir. Onun, bundan sonra söylemiş olduğu şu söz de, bu görüşü te'kid etmektedir: *"Ben onu da, zürriyetini de, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."*

Üçüncü bahis: Bu sözün manası, "Ben onu bu kelimeyle isimlendirdim", yani, "Bu kelimeyi ona isim yaptım, kıldım" şeklindedir. Bu, isim, müsemmâ (isimlendirilen şey) ve tesmiye (isim verme)'nin üç farklı şey olduğuna delâlet eder.

Allahu Teâlâ sonra, üçüncü bir söz olarak ondan, وَاِنِّی اُعِیذُهَا بِكَ وَذُرِّیَّتَهَا مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیمِ *"Ben onu da, zürriyetini de, kovulmuş şeytandan sana*

sığındırırım" ifâdesini nakletmiştir. Çünkü, Mescid'e hizmet etmesi için arzu etmiş olduğu oğlan çocuğuna nail olamayınca, Allahu Teâlâ'ya, o kız çocuğunu kovulmuş şeytandan korumasını ve bu kızı, mutî ve sâlih kadınlar cümlesinden kılmasını niyaz etti... *"Kovulmuş şeytan"* tâbirinin tefsiri, bu kitabın başında geçmişti.

Cenâb-ı Allah, **Hanne**'nin bu sözlerini nakledince, "فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ" *"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile kabul etti"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ burada, "بِقَبُولٍ حَسَنٍ" buyurdu, ama fiile uygun olarak, "بِتَقَبُّلٍ حَسَنٍ" buyurmadı. Zira bu iki mastar da birbirine yakın manaya gelir. Allahu Teâlâ وَاللهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا *"Allah sizi yerden nebat (gibi) bitirdi"* (Nûh, 17) buyurmuştur. Burada, "إِنْبَاتًا" mastarı yerine, aynı manada olan "نَبَاتًا" kelimesini kullanmıştır.

Kabul kelimesi, Arapların, bir kimse bir şeyden hoşnut olduğunda bunu ifâde etmek için söylemiş oldukları, "قَبِلَ فُلَانُ الشَّيْءَ قَبُولًا" tabirinden alınma bir mastardır. **Sibeveyh** şöyle demiştir:' "فَعُولٌ" vezni üzere gelen beş mastar vardır. Bunlar, "طَهُورٌ، قَبُولٌ" (temizlenmek), "وَضُوءٌ" (abdest almak), "وَقُودٌ" (tutuşmak) ve "وَلُوعٌ" (düşkün olmak) kelimeleridir. Fakat çoğunlukla, "اَلْوَقُودُ" kelimesi mastar olduğu zaman ötreli vükûd, "اَلْوُقُودُ" şeklinde okunur." **Ferra** ve **Zeccâc**, "kabûlen" kelimesinin, ötreli olarak "kubûlen" şeklinde olmasını caiz görmüşlerdir. **Sa'leb, İbnu'l-A'rabî**'den bu kelimenin "قَبِلْتُهُ قَبُولًا وَقُبُولًا" şeklinde kullanıldığını rivâyet etmiştir. Âyetteki bu kelime hakkında bir başka izah daha vardır ki, o da şudur. "تَفَعُّلٌ" vezni, söz konusu olan işi ortaya koyan kimsenin, o işi çok itinâ ile yaptığına delâlet eder. Meselâ, "تَجَلَّدَ، تَصَبَّرَ" ve benzeri kelimelerde olduğu gibi... Çünkü bu iki kelime, sabır ve celâdet göstermede ciddiyeti ifâde etmektedir. Buradaki tekabbele fiili de bunun gibi, kabul göstermede ileri bir dereceyi ve mübalağayı gösterir.

Buna göre eğer, "Öyleyse Allahu Teâlâ niçin vurgunun daha mükemmel olması için, "فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِتَقَبُّلٍ حَسَنٍ" buyurmamıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir. Tekabbül lafzı, her ne kadar bizim söylediğimiz manayı ifâde ediyorsa da, aynı zamanda, mizacın aksine bir çeşit tekellüfü ve zora girmeyi de ifâde etmektedir. Kabûl lafzı ise, mizâca uygun ve tekellüfsüz bir kabûl etme manasını taşımaktadır. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ önce,

ciddiyet ve önem vermeyi ifâde etmek için tekabbele fiilini, sonra bunun, mizâcın hilâfına değil de mizâca uygun bir kabul olduğunu ifâde etmek için kabûl mastarını getirmiştir. Bu manalar, Cenâb-ı Allah hakkında her ne kadar imkânsız ise de, mecâz yoluyla bu, bu kız çocuğunun terbiyesine Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir ilgi ve itinâ gösterdiğine delâlet eder. İşte bu izah, yerinde ve makul bir açıklamadır.

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın "Güzelce Kabûlü"nün Manası**

Müfessirler bu "güzel kabul"ün izahı konusunda bazı açıklamalar ve vecihler zikretmişlerdir.

Birinci vecih: Allahu Teâlâ, **Meryem**'i ve çocuğu **İsa** (a.s)'yı, şeytanın dokunmasından himâye etmiştir. **Ebu Hüreyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلَّا وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِلَّا مَرْيَمَ وَابْنَهَا *"Doğan her çocuk doğduğunda, ona şeytan dokunur da, şeytanın dokunmasından dolayı o, çığlıklar atarak doğar.. Meryem ve oğlu İsa bundan müstesnadır."*[100] **Ebu Hüreyre** (r.a) daha sonra, "Eğer isterseniz, *"Ben onu da, zürriyetini de kovulmuş şeytandan sana sığındırırım"* âyetini okuyunuz" demiştir.

Kâdî, bu hadisi şöyle diyerek tenkit etmiştir: "Bu, kat'î delilin hilâfına olan bir haber-i vâhiddir. Binâenaleyh, bu haberin reddedilmesi gerekir. Biz, birçok sebepten dolayı, 'o, delilin hilâfınadır!' dedik:

a) Şeytan ancak, hayır ve şerri bilen kimseyi şerre davet edebilir.. Çocuk ise böyle değildir.

b) Eğer şeytanın dürtmeye gücü olsaydı, sâlih kimseleri yok edip onların güzel hallerini bozmak için, bundan daha fazlasını yapabilirdi.

c) Sonra bu istisnâ niçin diğer peygamberlere değil de, sadece **Hz. Meryem** ile **Hz.** İsa'ya has kılınmıştır?

d) Eğer şeytanın dürtmesi söz konusu olsaydı, ona tesiri kalmaya devam ederdi ve eğer tesiri de kalmaya devam etseydi, çocuğun çığlık ve ağlaması devam ederdi... Durum böyle olmayınca, bunun yanlış olduğunu anlamış olduk..."

Bil ki, bütün bu vecihler, ihtimal dahilindedir. Ama bu gibi şeylerle, bir haberi reddetmek caiz değildir. Allah en iyisini bilendir.

---

100 **Buhâri,** Enbiya, 44; **Müslim,** Fezâil, 146 (4/1838).

İkinci vecih: Rivâyet edildiğine göre, **Hanne, Meryem**'i doğurunca, onu bir beze sararak Mescid'e götürdü ve, **Hârun** (a.s) neslinden olan âlimlerin yanına koydu. Onlar, Kâbe'nin perdedarları gibi **Beytu'l-Makdis**'in hizmetkârları idiler. Oraya varınca o, "şu vakfedilmiş kız çocuğunu alın.." dedi. Bunun üzerine onlar, onu almak hususunda birbirleriyle yarıştılar. Zira o, önderlerinin kızı idi... Mâsânoğulları, İsraîloğulları'nın önderi, âlimleri ve idarecileri idiler. Bunun üzerine **Zekeriyyâ** (a.s) onlara, "Ben onu alıp büyütmeye sizden daha lâyıkım.. Onun teyzesi benim hanımımdır" dedi. Onlar da, "Hayır, kura çekmeden olmaz" dediler. Bunun üzerine, yirmi yedi kişi olan onlar, nehrin kıyısına vardılar ve vahiy yazmış oldukları kalemleri, "Kimin kalemi suyun yüzüne çıkarsa, o üstün gelsin" diye, nehre attılar... Böylece kalemlerini üç defa suya attılar. Her seferinde de **Zekeriyyâ** (a.s)'nın kalemi suyun yüzüne çıktı, ama onların kalemi battı. Neticede **Meryem** (a.s)'in bakımını **Zekeriyyâ** (a.s) üstlendi.

Üçüncü vecih: Katfâl, Hasan el-Basrî'den onun, "Nasıl **Hz. İsâ** çocuk iken konuşmuş ise, **Meryem** de çocuk iken konuştu ve hiç meme emmedi.. Çünkü onun rızkı, cennetten geliyordu" dediğini rivâyet etmiştir.

Dördüncü vecih: Onların şeriatinde âdet şöyle idi: Çocuk, ancak oğlan olduğunda ve akıl baliğ olup Mescid'e hizmete de gücü yettiği vakit vakfedilebilirdi.. Burada Allahu Teâlâ bu kadının duâsına icabet edince bu kız çocuğunu, henüz küçük ve mescide de hizmete gücü yetmeyeceği bir hal ve durumda kabul etmiştir. "Güzel kabul"ün tefsiri hakkında zikredilmiş olan muhtelif açıklamalar işte bunlardır.

Meryem'in Nebat Gibi Büyütülmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا *"Ve onu, güzel bir bitki gibi büyüttü"* buyurmuştur. **İbnu'l-Enbarî,** bu ifâdenin takdirinin, أَنْبَتَهَا فَنَبَتَتْ هِيَ نَبَاتًا حَسَنًا "Allah onu büyüttü, o da güzel bir bitki gibi büyüdü" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Sonra bazı âlimler bu güzel büyütmeyi, dünyevî bir büyütme anlamına alırken, diğer bazıları da dinî bir büyütme anlamına almışlardır. Birinci görüşte olanlar, "Bunun manası şudur: **Meryem** bir günde, diğer çocukların bir senede büyüdüğü kadar büyüyordu.." demişlerdir.

Büyütmenin dinî bakımdan olduğunu söyleyenler de, "Çünkü o, salâh, doğruluk, iffet ve tâat bâkımından büyüyüp gelişiyordu" demişlerdi.

Meryem'in Hz. Zekeriyya (a.s)'nın Uhdesine Verilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا *"Ve onu, Zekeriyyâ'ya emânet etti"* buyurmuştur. Bu tabirde iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu kelime, "كَفَلَ – يَكْفُلُ – كَفَالَةً – كَفْلًا – فَهُوَ كَافِلٌ" "Taahhüt etti, ediyor - taahhüt etmek ve taahhüt eden" şeklinde kullanılmaktadır. "كَافِلٌ" (kefil olan), bir kimseye harcamada bulunan ve onun işlerini ıslâh ve düzeltme konusunda özel ihtimam gösteren şahıs demektir. Hadis-i şerifte, اَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ *"Ben ve yetimin kefili, (cennette) şu iki parmağım gibi (yan yana olacağız)"* buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak da, اَكْفِلْنِيهَا *"Onu da bana bırak"* (Sâd, 23) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** buradaki fiili şeddeli olarak "كَفَّلَهَا" şeklinde okumuşlar; ama "زَكَرِيَّا" kelimesinin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir. **Âsim,** med ile okumuş; **Hamza** ve **Kisaî** de, "Allah Meryem'i Zekeriyyâ'nın himâyesine verdi" manasında olmak üzere, kasr ile okumuşlardır. Med ile "زَكَرِيَّاءَ" şeklinde okuyan, nasb halini açıkça göstermiştir. Kasr ile okuyana göreyse, "زَكَرِيَّا" kelimesi mahallen mansubdur. Diğer kırâat âlimleri de med ile merfû olarak, "Zekeriyyâ onu kendi yanına, himâyesine aldı" anlamında olmak üzere "زَكَرِيَّاءُ" şeklinde okumuşlardır.

Tercih edilen görüş budur; çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın, اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ *"Onların hangisi Meryem'i himâyesine alacak"* (Âl-i İmran, 44) âyetine münasip düşmektedir. Çoğunluk da bu görüştedir. **İbn Kesîr**'den gelen bir rivâyette ise, fâ harfinin kesresi ile bu kelime "كَفِّلْهَا" şeklinde okunmuştur. "زَكَرِيَّا" kelimesini med ve kasır ile okumaya gelince bunlar, "اَلْهَيْجَاءُ" ve "اَلْهَيْجَا" (harb) kelimeleri gibi, iki kullanıştır. **Mücâhid** ise, âyetteki her üç fiilin de emir sîgası üzere, "فَتَقَبَّلْهَا" (onu kabul et), "اَنْبِتْهَا" (onu büyüt, yetiştir) ve "كَفِّلْهَا" (onu emânet et) şeklinde, "رَبُّهَا" kelimesini de mansûb (fethalı) okumuştur. Buna göre **Hanne,** Allahu Teâlâ'ya şöyle diyerek dua etmiştir. "Ey (bu çocuğun) Rabbi, onu kabul et"; "Ey bu çocuğun Rabbi, onu büyütüp yetiştir ve Zekeriyya'yı onun vekili kıl."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, **Zekeriyya** (a.s)'nın **Hz. Meryem**'e ne zaman kefil olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu âlimler bunun, **Meryem** (a.s) henüz bebek iken olduğu görüşündedirler. Bu hususta birçok rivâyet bulunmaktadır.

Diğer bazı âlimler ise, **Zekeriyya** (a.s)'nın, **Meryem**'in bakımını, onun sütten kesilmesinden sonra üstlendiğini söylemişler ve buna da şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

a) Allahu Teâlâ, önce *"Onu, güzel bir bitki gibi büyüttü"* buyurmuş, sonra *"ve onu, Zekeriyya'nın uhdesine verdi"* demiştir. Bu, söz konusu kefilliğin, o güzel büyütüşten sonra olduğunu hissettirir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Ve onu Zekeriyya'nın uhdesine verdi. Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek bulurdu. 'Meryem, bu sana nerden (geliyor?)' dedi. O da, 'Bu, Allah tarafındandır' dedi"* buyurmuştur. Bu ifâde, **Hz. Meryem**'in bu kefâlet esnasında sütten ayrılmış olduğuna delâlet eder. Birinci görüşü savunan kimseler, bu âyetteki vâv (ve) lafzının, bir sırayı göstermediğini, bu güzel bir şekilde büyütme ve **Zekeriyya** (a.s)'nın ona kefil oluşunun aynı zamanda olabileceğini söyleyerek cevap vermişlerdir. Bu görüştekiler, şu ikinci delili de öne sürmüşlerdir: **Zekeriyya** (a.s)'nın, **Hz. Meryem**'in yanına varıp, ona bu şekilde soru sorması, belki de kefil olduğu zamanın sonunda meydana gelmiştir.

Meryem'e Mihrabda Rızık Verilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا *"Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında yiyecek bulurdu"* buyurmuştur. Bu âyet ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Mihrab", "yukarıda ve yüksekte bulunan yer, oda" demektir. Nitekim şâir **Ömer b. Ebî Rebî'a** şöyle demiştir:

رَبَّةُ مِحْرَابٍ إِذَا جِئْتُهَا لَمْ أَذُنْ حَتَّى اَرْتَقِي سُلَّمَا

"Mihrabın, odanın sâhibesi... Ona geldiğimde merdivene çıkmadıkça, ona yaklaşamadım."

Esma'î, إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ *"Hani onlar mihraba tırmanmışlardı"* (Sâd, 21) âyetini delil getirerek, mihrabın, "oda" manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü "تَسَوَّرَ" (tırmanıp aşmak) fiili, ancak yüksek bir yer olduğunda söz konusu olur. Yine "mihrab"ın, en yüce ve en kıymetli meclis manasına geldiği de söylenmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Meryem**, genç bir kız olunca, **Zekeriyyâ** (a.s), ona mescid içinde bir oda inşâ eder. Onun kapısını ise, ancak bir

merdivenle çıkılabilecek şekilde yüksekte duvarın orta yerinden açar. **Zekeriyyâ** (a.s) mescidden çıktığı zaman, üzerine yedi kapıyı kilitlerdi.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyet, Evliyanın Kerâmetinin Delillerindendir**

Bizim âlimlerimiz, evliyanın kerâmetinin hak olduğuna bu âyeti delil getirmişlerdir. Bu âyet ile buna şöyle istidlâl edilir: Allahu Teâlâ **Zekeriyyâ** (a.s) her ne zaman, **Meryem** (a.s)'in yanına mihraba girdiğinde, onun yanında bir rızık bulduğunu, ona "Ey **Meryem,** bu sana nerden geliyor?" dediğini, onun da "Bu, Allah kalındandır" diye cevap verdiğini bildirmiştir. Öyle ise bu rızkın onun yanında bulunması ya harikulâde bir olaydır veya değildir. Bunun harikulâde (olağanüstü) bir hâdise olmadığını söylersek, bu görüş şu beş bakımdan geçersiz olur:

a) Bu takdirde, bu rızkın **Hz. Meryem**'in yanında bulunması, onun şânının yüceliğine, şerefinin derecesine ve bu meziyet ile diğer insanlardan üstün oluşuna bir delil olmazdı. Halbuki bu âyetten muradın, bunu ifâde etmek olduğu malumdur.

b) Hak Teâlâ bu âyetten sonra, *"Orada Zekeriyyâ Rabbine, 'Yarabbi, bana senin tarafından çok temiz bir zürriyet bağışla' diye duâ etti"* (Âl-i İmran, 38) buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın hem kendisinin hem de hanımının ihtiyarlığı sebebi ile, bir çocuk sahibi olmaktan ümidi kesmiş olduklarına delâlet etmektedir. **Zekeriyyâ** (a.s), **Hz. Meryem**'deki bu harikulâde hadiseyi müşâhede edince, kendisinin de bir çocuğu olmasını arzu etti. İşte bu sebeple de, *"İşte orada Zekeriyyâ Rabbine şöyle dua etti.."* âyeti yerinde olmuştur. Şâyet onun, **Meryem** (a.s)'de müşâhede ettiği şey, harikulâde bir hadise olmasaydı, onun bu hadiseyi görmüş olması, yine harikulâde bir şekilde yaşlı hanımından bir çocuğu olması arzusunu doğurmazdı.

c) Âyetteki رِزْقًا *"Bir rızık, bir yiyecek"* kelimesinin nekire olması, bu rızkın şânının yüceliğine delâlet etmektedir. Sanki şöyle denilmiştir: "Bir rızık, yani, nâdide ve hayranlık uyandıran bir rızık..." İşte bu hâdise, eğer harikulâde bir olay olursa, ancak o zaman bu âyetin siyâkına uygun düşen bir mana ifâde etmiş olur.

d) Hak Teâlâ, *"Kendisini de oğlunu da âlemlere bir mu'cize kıldık"* (Enbiya, 91) buyurmuştur. Bu gösterir ki, **Meryem** ve **Hz. İsâ**'da harikulâde haller zuhur etmiştir. Aksi halde bu âyetin ifâde ettiği mana doğru olmazdı. Eğer, "Bundan murat, "Allahu Teâlâ'nın **Meryem** (a.s)'e bir erkekten

olmaksızın bir oğul vermiş olmasıdır" denilmesi niçin câiz olmasın?" denilir ise deriz ki: Bu, tek başına bir mu'cize değildir, bilakis bunun doğru olduğunu ortaya koymak için başka bir mu'cizeye ihtiyaç vardır. O halde, bu âyeti o manaya nasıl hamledebiliriz? Aksine bu âyetten murat, **Meryem** (a.s)'in doğru olduğuna ve temizliğine delâlet edecek şeyleri ortaya çıkarmaktır. Bu ise, ancak oğlu **İsâ** (a.s)'nın elinde de tecelli edeceği gibi, onun elinde harikulâde şeylerin zuhur etmesiyle mümkündür.

e) Çok sayıdaki rivâyete göre, **Zekeriyya** (a.s), **Hz. Meryem**'in yanında yazın kış meyvelerini, kışın da yaz meyvelerini buluyordu. Böylece **Meryem** (a.s) için tecellî eden bu durumun, harikulâde bir iş olduğu ortaya çıkmaktadır. Biz deriz ki: Şöyle de denilebilir: Bu hâdise, peygamberlerden birisinin mu'cizesi idi, veya böyle değildi. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü o zaman, **Zekeriyya** (a.s) peygamber idi. Şâyet bu, onun bir mu'cizesi olsaydı bu işin halini ve gerçek durumunu bilir, bu mesele ona karışık gelmez ve ona "Bu, sana nerden geliyor?" demezdi. Yine Hak Teâlâ'nın, *"İşte orada Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti.."* ifâdesi, **Hz. Zekeriyya** (a.s)'nın, **Meryem**'e bunları sorduğunu, **Meryem**'in de bunun Allah katından olduğunu söylediğini, bunun üzerine **Zekeriyya** (a.s)'nın da kısır, yaşlı ve doğuramayacak durumda olan karısından harikulâde bir şekilde bir çocuk elde etme arzusuna düştüğünü bildirmektedir. Bu ise, **Zekeriyya** (a.s)'nın bu hallere, ancak **Meryem**'in bildirmesi ile vakıf olduğuna delâlet eder. Durum böyle olunca, bu harikulâde hâlin **Hz. Zekeriyya**'nın bir mu'cizesi olmadığı kesinlik kazanır.

Geriye söylenecek tek şey kalmaktadır: Bu, ya **İsâ** (a.s)'nın, ya da **Hz. Meryem**'in kerametidir. Hangisi olursa olsun, her iki durumda da maksat hasıl olmaktadır. İşte velilerin kerâmetlerinin vâki ve hak olduğuna dâir, bu âyetle istidlâl şekli böyledir.

Ebu Ali el-Cübbâî buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Bu harikulâde hallerin, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın mu'cizelerinden olduğunun söylenmesi niçin câiz olmasın? Bu, iki şekilde açıklanabilir:

1- **Zekeriyya** (a.s), **Hz. Meryem** için, genel olarak Allah'ın ona rızık ulaştırmasına dua etti. Allah indinden ona gelen rızıkların tafsilatından çoğu kez habersiz idi. Binâenaleyh herhangi bir zamanda, bizzat rızık olan bir şeyi gördüğünde ona, "Bu, sana nereden geliyor?" dedi. **Meryem** de, "Bu,

Allah katındandır" diye cevap verdi. İşte buna göre, Allahu Teâlâ'nın bu mu'cizeyi, **Zekeriyya** (a.s)'nın duası ile ortaya çıkardığı anlaşılmış olur.

2- **Zekeriyya** (a.s)'nın, **Hz. Meryem**'in yanında alışılmış fakat gökten gelen bir rızık görmüş olması muhtemeldir. Bu durumda, **Zekeriyya** (a.s), bunun **Meryem**'e bir insan tarafından gönderildiğinden endişe ederek sormuş, **Meryem** (a.s) de, "Bu, Allah katındandır, başkasından değil..." diye cevap vermiştir.

İkinci bir izah olarak biz **Meryem** (a.s)'in yanında harikulâde herhangi bir şeyin meydana geldiğini kabul etmiyoruz. Aksine âyetin manası şöyledir: "Allahu Teâlâ, zühd ve ibâdet ile meşgul olan hanımlara infâkta bulunmaya can atan bazı mü'minler eliyle, **Hz. Meryem**'i rızıklandırıyordu. **Zekeriyya** (a.s), bu yiyeceklerden herhangi bir şey görünce, bunun ona, uygun olmayan bir şekilde gelmiş olmasından korktu. İşte bundan dolayı, durumun aslını ona sordu."

Cübbâî'nin, âyetin tefsiri olarak söylediği söz bundan ibarettir. Onun bu izahları son derece zayıftır. Çünkü, eğer bu, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın bir mu'cizesi olsaydı, ona bu şeyleri talep etme hususunda Allah katından izin verilirdi. Bunu talep etme hususunda izinli olsaydı, onun meydana geleceğini kesin olarak bilirdi. Bunu bilince de, durumun aslını **Hz. Meryem**'den sorması imkansız olurdu. Yine buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte orada Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti.."* âyetinin bir manası kalmazdı. Bu, aynı zamanda **Cübbâî**'nin ikinci izahı için de bir cevaptır.

Onun üçüncü sualine gelince, bu da son derece zayıftır. Çünkü bu takdirde, böylesi bir hadiseyi, sadece **Hz. Meryem**'e tahsis etmenin bir manası yoktur. Yine eğer **Zekeriyya** (a.s)'nın kalbinde, bu yiyeceklerin ona, uygun olmayan bir şekilde gelmiş olabileceği ihtimali var idiyse, bu şüphenin, sırf **Meryem**'in sözü ile zâil olması nasıl kabul edilebilir? İşte biz böylece, bu suallerin geçersiz olduğunu anlamış olduk. Muvaffakiyyet ancak Allah'tandır.

Mu'tezile, bu harikulâde hallerin, peygamberlerin doğruluklarının delilleri olduğunu söyleyerek, kerâmetin imkânsız olduğuna istidlâl etmişler ve "nasıl ki sapasağlam bir işin, bir bilgiyi göstermesi, o işin âlim olmayan bir kimse tarafından yapılamayacağını gösteriyor ise, aynı şekilde nübüvvetin delili, peygamberlerden başkası elinde bulunamaz" demişlerdir. Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1- Harikulâde bir fiilin zuhûr etmesi, iddiada bulunan kimsenin doğruluğuna bir delildir. Bu harikulâde fiilin sahibi eğer peygamberlik iddia etmiş ise, bu fiil onun gerçekten peygamber olduğuna delalet eder. Eğer o şahıs, "velilik" iddia etmiş ise, bu onun bir velî olduğunu gösterir.

2- Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Peygamberler, bu mu'cizeleri izhâr etmekle; veliler ise bu harikulâde hallerini gizlemekle emrolunmuşlardır."

3- Hz. Peygamber (s.a.s) bir mu'cize getirdiğini öne sürmüş ve o hususta kesin konuşmuştur. Velilerin ise, harikulâde halleri hususunda kat'î konuşması mümkün değildir.

4- Mu'cizeye karşı konulamaması gerekir. Kerâmete karşı konulması ise mümkündür. Bu konuda sözün özü işte budur. Muvaffakiyet ancak Allah'tandır.

Hak Teâlâ sonra, Hz. Meryem'den naklederek, إِنَّ اللهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Şüphe yok ki, Allah kimi dilerse, ona hesapsız rızık verir"* buyurmuştur. Bu ifâdenin, **Hz. Meryem**'in sözüne dahil olması muhtemel olduğu gibi, Hak Teâlâ'nın kendi sözü olması da muhtemeldir.

"Hesapsız" tabiri, "çokluğu ölçülemeyecek derecede", veya "isteyen bir kimsenin, meydana gelmesine uygun bir şekilde istemesi bulunmaksızın, yani istenmeden" manasındadır. Bu, *"(Allah) onu, hesaba katmadığı bir taraftan rızıklandırır"* (Talâk, 3) âyeti gibidir. İşte **Hanne**'nin kıssası hakkındaki söz burada sona ermektedir.

İKİNCİ KISSA
Hz. Zekeriyyâ (a.s)'nın Kıssası

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

"Orada Zekeriyyâ Rabbine, 'Ya Rabbi, bana senin tarafından çok temiz bir zürriyet ihsan et. Muhakkak ki duayı hakkıyla işitip kabul eden ancak sensin' diye duâ etti" (Âl-i İmran, 38).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, "ثَمَّ" (orada,) ve "هُنَالِكَ" (orada) kelimeleri mekan için, "عِنْدَ" ve "حِينَ" (esnasında, zamanında) kelimeleri de zaman için kullanılır. Allahu Teâlâ, "فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ" *"Artık orada yenildiler ve zelîl ve makhûr geri döndüler"* (Â'raf, 119) buyurmuştur ki buradaki "هُنَالِكَ" (orada) kelimesi, onların bulunduğu mekâna işaret etmektedir. Yine Allahu Teâlâ, وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا *"Elleri boyunlarına bağlı olarak, o (cehennemin) en dar yerine atıldıkları vakit orada '(Yetiş ey) helâk!' diye bağırırlar"* (Furkân, 13) yani, "o dar yerde.." buyurmuştur.

"هُنَالِكَ" kelimesi bazen, zaman için de kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ *"İşte o zamanda velâyet hak olan Allah'ındır"* (Kehf, 44) buyurmuştur. Bu âyette "هُنَالِكَ" kelimesi, duruma ve zamana işaret etmektedir.

Bunu anladığın zaman deriz ki: Tefsir ettiğimiz âyetteki, "هُنَالِكَ" kelimesini mekân manasında almamız câizdir, yani "**Meryem** (a.s)'in yanında **Zekeriyya** (a.s)'nın oturmuş olduğu o mekânda bu kerametleri müşâhede etti ve Rabbine duâ etti..." demek olur. Yine bu kelimeyi zaman manasında almamız da câizdir ve "Bu vakitte Rabb'ine duâ etti.." demek olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, "هُنَالِكَ دَعَا..." *"Orada dua etti"* cümlesi, **Hz. Zekeriyya** (a.s)'nın, bu esnada, bu dua ile alakalı bir işi görünce bu duayı yaptığını ifâde eder. Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Muhakkik âlimlerden ve müfessirlerden büyük bir çoğunluk şöyle demişlerdir: "**Zekeriyya** (a.s), **Hz. Meryem**'in yanında, kışın yaz meyveleri, yazın da kış meyveleri gördü. Onun yanında bu harikulâdelikleri gördüğü zaman, Allahu Teâlâ'nın kendisi için de böyle harikulâde haller vermesini ve ihtiyar, kısır hanımından bir çocukla kendisini rızıklandırmasını arzu etti."

Bu hususstaki ikinci görüş, evliyanın kerâmetini ve peygamberlerin irhâsâtını[101] inkâr eden **Mu'tezile**'nin görüşüdür. Onlar, "**Zekeriyya** (a.s), salah, iffet ve takvâ izlerinin **Hz. Meryem**'de toplanmış olduğunu görünce, bir çocuğu olmasını arzuladı ve bunu temenni edip, bu esnada dua etti" demişlerdir. Bil ki birinci görüş daha uygundur.. Çünkü bir kimsede zühd, iffet ve güzel ahlakın meydana gelmesi, harikulâde hallerin olduğuna delâlet etmez. Binâenaleyh bunları görmek, insanı harikulâde halleri istemeye

101 Peygamberlerin, henüz peygamber olmadan kendilerinden zuhur edip mu'cize olmayan hârikulâde halleri ve fiilleri (Ç).

sevk etmez. Ama harikulâde halleri görmek, bazen insanı harikulâde bir işin kendisi içinde olmasını istemeye arzulandırır. İhtiyar bir erkek ile kısır bir kadının çocuklarının olması, harikulâde hallerdendir. Bundan dolayı âyeti, birinci manada anlamak daha uygundur.

İmdi şâyet, "Siz, **Zekeriyya** (a.s)'nın, Allahu Teâlâ'nın harikulâde halleri yaratmaya kudreti olduğunu, ancak **Meryem**'in yanındaki bu kerâmetleri müşâhede ettiği zaman anladığını söylüyorsanız, bu, Allah'ın kudreti hususunda **Zekeriyya** (a.s)'ya şüphe isnat etmek olur?" denilir ise ve biz de buna karşı "O, Allah'ın bunlara kâdir olduğunu biliyordu. Bu harikulâde halleri görmesi, Allah'ın kudreti hususundaki bilgisinin artması için bir sebep olmamıştır. Binâenaleyh o kerâmetleri görmesinin, bu hususta bir tesiri yoktur" der, ve âyetteki "هُنَالِكَ" (Orada veya o zaman) sözünün bir manası kalmaz" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: **Zekeriyya** (a.s), bundan önce de bunların mühim olduğunu biliyordu. Fakat bunlar hiç olmuş mu, olmamış mı, onu bilmiyordu. Bu halleri bizzat görünce, onlar vukû bulduğunda bir velinin kerameti olduğunu ve bir peygamber için mu'cize olarak haydi haydi meydana gelebileceğini bilip anladı. Hiç şüphesiz, bu kerâmetleri müşâhede edince bu evlat arzusu kuvvetlendi.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Peygamberin Her Duası Kabul Edilir mi?**

"Nebî ve Resullerin duaları, dualarının kabûlünün bir menfaat temin etmeyecek olması ve böylece de dualarının reddolunması ihtimaline karşı, ancak Allah'ın izninden sonra olur. Çünkü onların duâlarının kabul edilmemesi peygamberlik makamında bir noksanlık olur." İşte kelamcılar böyle söylemişlerdir. Bana göre burada bir mesele vardır. Çünkü Allahu Teâlâ mutlak olarak duâya izin verip, duâları bazen kabul edeceğini, bazen de kabul etmeyeceğini beyân ettiğine göre, peygamberlerin de günah olmayan hususlarda her istedikleri ve diledikleri zaman dua etmeye hakları var. Sonra Hak Teâlâ, onların da dualarını bazen kabul eder, bazen etmez. Bu, onların peygamberlik mertebeleri için bir eksiklik olmaz. Çünkü onlar, Allah'ın rahmet kapısında dilenmektedirler. Eğer Allahu Teâlâ onlara icâbet eder, dualarını kabul ederse, bu O'nun fazlından ve ihsanındandır. Yok eğer onlara icâbet etmez ise, peygamber de nihâyet bir mahlûktur. Yaratanın kapısında daha üstün bir mertebesi olsun diye (böyle olmuştur).

Hak Teâlâ'nın **Zekeriyya** (a.s)'dan naklettiği, هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً *"Bana, senin tarafından çok temiz bir zürriyet ihsan et"* buyruğu ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "لَدُنْ" (katında, yanında) kelimesi ile ilgili izah, Kehf Sûresi'nde gelecektir. Bu âyette onun zikredilmesinin faydası şudur: Örf ve âdette bir çocuğun olmasının, belli bazı sebepleri vardır. **Zekeriyyâ** (a.s), bu sebepler kendinde olmadığı halde bir çocuk isteyince, bunun manası, "Allah'ım, bu hadisedeki sebepleri ortadan kaldırmanı ve bu sebeplerden hiçbiri vasıta olmaksızın sırf kudretinle bu çocuğu yaratmanı senden niyâz ediyorum" şeklinde olmuştur.

İKİNCİ MESELE

"Zürriyet", nesil ve soy manasında bir kelimedir ve müfredi, cemî, müzekkeri, müennesi hep bu lafızla ifâde edilir. Âyetteki bu kelimeden murat, tek bir çocuktur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Binâenaleyh bana, tarafından bir velî, oğul ihsan et"* (Meryem, 5) âyetinde olduğu gibidir.

Ferrâ, "Zürriyet kelimesi zâhiren müennes olduğu için, "tayyibeten" kelimesi de müennes getirilmiştir. Müzekkerlik ve müenneslik bazen lafızdan, bazen manadan dolayı olur. Biz bu hususun, ancak cins isimleri için böyle olduğunu söylüyoruz. Bu, alem isimlerde câiz değildir. Çünkü meselâ "جَاءَتْ طَلْحَةُ" denilemez. Zira alem isimler, ancak ismi olduğu şahsı ifâde ederler. O şahıs eğer müzekker ise, ancak o takdirde, o ismin fiili müzekker getirilebilir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ *"Muhakkak ki sen, duayı hakkıyla işitensin"* buyruğundan murat, Allah'ın duâ edenin sesini duyması değildir. Çünkü bu zaten malumdur. Binâenaleyh bundan murat, Allah'ın onun duâsına icâbet edip, ümîdini boşa çıkarmamasıdır. Bu, tıpkı namaz kılanların سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِيدَهُ *"Allah kendisine hamd edeni işitti"* demeleri gibidir. Onlar bununla Allah'ın mü'minlerden hamd edenlerin hamdini kabul etmesini kastederler. Bunun böyle olduğu, Hak Teâlâ'nın, Meryem Sûresi'nde Hz. Zekeriyyâ (a.s)'dan naklettiği, *"Ya Rabbi, sana dua etmekle bedbaht olmadım"* (Meryem, 4) sözü ile de kuvvet bulmuştur.

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّى فِى الْمِحْرَابِ ۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِى عَاقِرٌ ۖ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾

"O, mihrabda durup namaz kılarken melekler ona şöyle nidâ ettiler: 'Gerçekten Allah sana, kendisinden bir kelimeyi tasdik edici, efendi, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olan Yahya'yı müjdeler.' O da, 'Ya Rabbi, bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır olduğu halde, benim nasıl bir oğlum olabilir?' dedi. (Allah), 'Allah, işte böyle ne dilerse yapar" dedi" (Âl-i İmran, 39-40).

Âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** fiili müzekker getirerek ve imâle ile "فَنَادَاهُ الْمَلٰئِكَةُ" şeklinde, diğer kıraat imamları ise, "melâike" lafzı müennes olduğu için "فَنَادَتْهُ الْمَلٰئِكَةُ" şeklinde okumuşlardır. Fiilin müzekker olmasının sebebi, fiilin isimden önce gelmiş olması; müennes olmasının izahı ise fiilin meleklere ait olmasıdır. "Mihrâb" kelimesini, **İbn Âmir** imâle ile, diğerleri ise tefhîm ile okumuşlardır. Bu âyeti **İbn Mes'ûd** "فَنَادَاهُ جِبْرِيلُ" (Cebrâil ona şöyle nida etti) şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Lafzın zâhiri bu nidanın melekler tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Bunun büyük bir şeref verme olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh başka bir delil, nidâ edenin sadece Cebrâil (a.s) olduğunu gösterir ise, biz o zaman o manaya geçer ve bu lafzı te'vil ederiz. Çünkü yiyecek ve giyeceklerin hepsini yiyip giymediği malum olduğu halde, "Falanca güzel yemekler yer, ve güzel elbiseler giyer" denilir ki bu, "O şahıs bu cinsten yer ve bu cinsten giyinir" manasındadır. Kur'ân'da şu âyet bunun misalidir: *"İnsanlar onlara şöyle dediler..."* (Âl-i İmran, 173) âyetidir. Bu âyetteki "insanlar"dan murat, sadece **Nu'aym İbn Mes'ûd el-Eşca'î**'dir. O, *"İnsanlar size karşı ordu hazırladı"* (Âl-i İmran, 173) demiştir. Bu ifâdesindeki "insanlar"dan muradı da sadece **Ebû Süfyan**'dır.

Mufaddal İbn Seleme şöyle demektedir: "Eğer sözü söyleyen bir lider ve başkan olur ise arkadaşları ve ordusu da beraberinde olduğu için, onun hakkında cemî sîgası kullanmak câizdir. Cebrail (a.s) meleklerin başkanı olduğu ve çoğu zaman beraberinde meleklerden bir grupla gönderildiği için, böyle söylemiş olabilir."

Hak Teâlâ: وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّى فِى الْمِحْرَابِ *"O, mihrabda durup namaz kılarken..."* ifâdesi, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın şeriatinde de namazın farz olduğuna delalet eder. "Mihrab"ın, ne manaya geldiğini daha önce söylemiştik.

Hak Teâlâ'nın, اَنَّ اللهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى *"Gerçekten Allah sana, Yahya'yı müjdeler"* beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Müjdeleme" (beşaretin) ne olduğunu "وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ" (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Hak Teâlâ'nın, *"Gerçekten Allah sana, Yahya'yı müjdeler"* buyruğu için şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, **Zekeriyya** (a.s)'ya ismi **Yahya** olan ve kendisinin şerefli bir soyu gelecek birisinin peygamberler arasında yer alacağını daha önce bildirmişti. Buna göre, **Hz. Zekeriyya**'ya "İsmi **Yahya** olan o peygamber senin çocuğun olacak" denilince, bu **Zekeriyya** (a.s)'yı, **Yahya** (a.s) ile müjdeleme olmuştur.

b) Bu, "Allah, ismi **Yahya** olan bir çocukla seni müjdeler" demektir.

İKİNCİ MESELE

İbn Âmir ve **Hamza,** hemzenin kesresi ile "اِنَّ" diğer kıraat imamları ise hemzenin fethası ile "اَنَّ" şeklinde okumuşlardır. Kesre ile okuyanlar, orada "kavl" mastarından mahzuf bir fiil olduğunu, veyahut da "nidâ etme" fiilinin de bir çeşit kavl olduğunu düşünerek; fetha ile okuyanlar ise bu ifâdenin takdirinin فَنَادَتْهُ الْمَلٰئِكَةُ بِاَنَّ اللهَ يُبَشِّرُكَ "Melekler, 'Allah seni müjdeliyor' diye ona nida ettiler" şeklinde olduğunu düşünerek böyle okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** yâ harfinin fethası, bâ'nın sükûnu ve şın harfinin ötüresi ile fiili "يَبْشُرُكَ" şeklinde, diğer kıraat imamları ise, "يُبَشِّرُكَ" şeklinde okumuşlardır. Bu fiil "يُبْشِرُكَ" şeklinde de kıraat olunmuştur. **Ebu Zeyd,** bu fiilin sülâsî birinci babdan tef'îl ve if'âl bablarından aynı manaya gelmek üzere kullanıldığını söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** yâ harfinden dolayı **"Yahyâ"** kelimesini imâle ile, diğerleri ise tefhîm ile okumuşlardır. Bu peygamberin **"Yahya"** diye isimlendirilişinin sebebini Meryem Sûresi'nde anlattık.

Yahya (a.s)'nın Beş Sıfatı

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette **Yahyâ** (a.s)'nın şu üç sıfatını zikretmiştir:

Birinci sıfat, مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللهِ *"Allah'tan bir kelimeyi tasdik edici"* sözüdür. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, "musaddıkan" kelimesinin, nekire olduğu için ve **"Yahya"** kelimesi de marife olduğu için hal olarak mansub olduğunu söylemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. İsa'ya "Allah'ın Kelimesi" Denilmesinin Manası**

Âyetteki كَلِمَةٍ مِنَ اللهِ *"Allah'tan bir kelime"* sözünün manası hakkında iki görüş vardır:

a) Bu, **Ebû Ubeyde**'nin görüşüdür. Buna göre, bu ifade, "Allah'tan olan bir kitap" manasındadır. **Ebû Ubeyde,** "kelime"nin kitap manasına geldiğine, Arapların, uzun bir kasideyi kastederek söyledikleri "Falanca bir kelime inşâd etti" demelerini delil getirmiştir.

b) Bu, âlimlerin ekserisinin görüşüdür. Buna göre, bu ifâdeden maksat, **Hz. İsâ** (a.s)'dır. Bu hususta **Süddî** şöyle demiştir: "Birisi **Yahya** (a.s)'ya, diğeri de İsâ (a.s)'ya hamile iken, Hz. Yahya'nın annesi Hz. İsâ'nın annesiyle karşılaşır ve ona "Meryem, biliyor musun ben hâmileyim?" dedi. **Meryem** de "Ben de hamileyim" dedi. **Zekeriyyâ** (a.s)'nın hanımı "Ben karnımdaki çocuğun, senin karnındaki çocuğa secde ettiğini hissediyorum" dedi. İşte, *"Allah'tan olan bir kelimeyi tasdik edici"* âyeti ile ifâde edilen budur.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: **"Yahya** (a.s), **Hz.** İsa'dan altı ay daha büyük idi ve **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'ın kelimesi ve ruhullah (yani Allah'ın üflediği bir ruh) olduğuna ilk iman eden ve tasdik eden **Yahya** (a.s) olmuştu. Sonra **Yahya** (a.s), **İsa** (a.s) göğe kaldırılmazdan önce öldürüldü.

İmdi eğer, "Bu âyette ve *"Meryem oğlu İsa Mesih, yalnızca Allah'ın peygamberi ve kelimesidir"* (Nisa, 171) âyetinde, **İsâ** (a.s), niçin 'Kelime" diye adlandırılmıştır?" denilir ise, biz şöyle deriz: Bunun sebepleri şunlar olabilir:

1- Allahu Teâlâ, onu bir baba vasıtası olmaksızın "كُنْ" (ol) kelimesi ve emriyle yaratmıştır. Yaratılışı sırf Allah'ın "كُنْ" kelimesi ile olduğu ve baba ile tohum vasıta kılınmaksızın yaratıldığı için, "mahlûk" (yaratılmış) şeyin, "halk" (yaratma); "makdûr" (güç yetirilen) şeyin, "kudret" (güç); "mercüvv" (umulan) şeyin "recâ" (ümit) ve "müştehâ" (arzu edilen) şeyin "şehvet" (arzu) diye adlandırılışı gibi, **Hz. İsa** (a.s) da "Kelime" diye adlandırılmıştır. Bu Arapça'da yaygın bir kullanış şeklidir.

2- Çocukluğunda konuşup, ona daha çocuk iken Allah kitap vermiştir. Böylece o, konuşma hususunda büyük bir dereceye erişmiştir. Bu izaha göre o, "Kelime" diye adlandırılmıştır. Bu, bir insan cömertlik ve ikbâlde mükemmel olduğunda ona, فُلَانٌ جُودٌ وَإِقْبَالٌ "Falanca serâpâ cömertlik ve ikbâldir" denilmesi gibidir.

3- "Kelime"nin, mana ve hakikatleri ifâde edişi gibi, **Hz. İsâ** (a.s) da hakikat ve ilâhi sırları anlatıyordu. İşte bundan dolayı o, "Kelime" diye adlandırılmıştır.

Yüce Allah'ın ona "Ruh" adını vermesi de böyledir. İnsan ruhla yaşadığı gibi, Allah, **Hz. İsa** vasıtasıyla insanları dalâletten kurtarıp hayata kavuşturmuştu.

Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i de "Rûh" diye adlandırmış ve *"İşte biz, böylece sana da emrimizden bir rûh vahyettik"* (Şûra, 52) buyurmuştur.

4- **Hz. İsa** (a.s)'nın geleceği, kendinden önceki peygamberlerin kitaplarında müjdelenmiştir. O peygamber olarak geldiğinde, "İşte bahsedilen o "Kelime" (müjde) budur" denilmiştir. İşte bundan dolayı o, "kelime" diye adlandırılmıştır. Âlimler bu görüşü izah ederken şöyle demişlerdir: Bunun mecâzî manası şu şekildedir: Birisi bir şeyin olacağını haber verdiğinde ve o şey de meydana geldiğinde, "Sözüm çıktı. Ben demedim miydim?" der. Yani, "Söylemiş olduğum ve konuştuğum şey gerçekleşti" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Kâfirlere karşı Rabbinin, 'onların muhakkak cehennemlik olacakları' sözü (kelime'si) işte böylece gerçekleşmiştir"* (Mü'min, 6) ve *"Fakat azap kelimesi kâfirlerin üzerine hak oldu"* (Zümer, 71) âyetleridir.

5- İnsan bazen "fazlullah" ve "lütfullah" (Allah'ın fazlı ve lütfu) diye adlandırılır. Tıpkı bunun gibi, **Hz. İsâ** (a.s)'nın alem olan ismi de "Kelimetullah" ve "Ruhullah" (Allah'ın kelimesi ve ruhu) olmuş olur. Bil ki, Allah'ın kelimesi, bizzat O'nun kelâmıdır. Ehl-i sünnete göre Allah'ın kelâmı, zâtı ile kâim ve kadîm bir sıfatıdır. Mu'tezile'ye göre ise, Allahu Teâlâ'nın bir

cisimde yarattığı ve konuluş itibari ile (vad'an) belli birtakım manalara delâlet eden seslerdir. Kadîm sıfatın veya birtakım arazlar olan ve devam etmeyen o seslerin, **Hz. İsa** (a.s)'nın bizzât zâtının kendisi olduğunun söylenmesinin imkânsız olacağına dair zarurî bir ilim bulunmaktadır. Aklın bedâhetine göre bu bâtıl olunca, geriye sadece bu ifâdeyi te'vil etmek kalır.

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, وَسَيِّدًا *"efendi"* ifâdesidir. Müfessirler bu hususta da şunları zikretmişlerdir. **İbn Abbas,** "seyyid" kelimesinin manasının "halîm" anlamına geldiğini söylemiştir.

Cübbaî şöyle der: "O, mü'minlerin seyyidi, dinî hususlarda, yani ilim, hilm, ibâdet ve takvâ konularında onların önderi idi."

Mücâhid, bunun manasının, "Allah katında kerîm" **İbnu'l-Müseyyeb** "âlim, fakîh"; **İkrime** ise, "gazabına mağlup olmayan" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **Kâdî** ise, "seyyid"in, önder ve kendisine başvurulan, mercî anlamlarına geldiğini söyler. O, dinî bakımlardan seyyid olunca, dinî hususlarda kendisine başvurulan kişi ve kendisine uyulan kimse olmuş olur. Böylece de bu mefhuma, ilim, hilm, kerem, iffet, zühd ve takvâ gibi zikredilmiş olan bütün sıfatlar dahil olmuş olur.

Hz. Yahya'nın Hasûr Vasfının İzahı

Üçüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın, وَحَصُورًا *"Nefsine hakim"* tavsifidir.

Bu ifâdede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da "اَلْحَصْرُ" kelimesinin manası, hapsetmek, engellemek vb. manalara gelir. "حَصَرَهُ يَحْصُرُهُ – حَصْرًا" (Onu hapsetti, engelledi) denilir. Adamın sidiği bağlandığında, "حُصِرَ الرَّجُلُ" denilir. "اَلْحَصُورُ" ise, sır tutan ve sırrı gizleyen kimseye denildiği gibi, aynı zamanda, son derece cimri ve eli sıkı kimse anlamına da gelir. Müfessirlerin bu hususta iki görüşü vardır:

a) **Yahya** (a.s), kadınlara yaklaşmaktan (cimâ'dan) âciz idi. Sonra âlimlerden bir kısmı bunun, onun cinsiyet uzvunun küçük olmasından ileri geldiğini; bazıları, inzâl vâki olmadığı için; diğer bazıları da, bunun iktidarsızlıktan ileri gelmiş olduğunu söylemiştir. Bu açıklamaya göre "فَعُولٌ" vezninde olan "اَلْحَصُورُ" kelimesi, mef'ûl manasına gelmektedir. Buna göre sanki o, kadınlara karşı mahbûs ve mahsûr, yani engellenmiş demektir. Bu ifâdenin benzer kalıpları ise, "رَكُوبٌ" kelimesinin "مَرْكُوبٌ" (binilmiş); "حَلُوبٌ" kelimesinin de "مَحْلُوبٌ" (sağılmış) anlamına gelmesidir.

Bize göre, bu görüş yanlıştır. Çünkü bu, bir noksanlık alâmetidir. Medh makamında noksanlık ifâde eden sıfatı zikretmek ise, caiz değildir. Bir de, meseleyi bu açıklamaya göre alırsak **Yahyâ** (a.s), bu konuda herhangi bir mükâfat ve saygıya müstahak olamaz.

b) Bu, muhakkik âlimlerin tercihi olan görüştür. Buna göre **Yahya** (a.s) acziyetinden dolayı değil, iffet ve zühdünden dolayı kadınlara yaklaşmazdı. Çünkü hasûr, nefsini çok engelleyen ve gemleyen kimse demektir. Nitekim, çok yiyen kimseye "أَكُولٌ" denilir. Yine bu anlamda olmak üzere, "شَرُوبٌ" (çok içen), "ظَلُومٌ" (çok zulmeden) ve "غَشُومٌ" (çok haksızlık ve zulmeden) kelimeleri kullanılır. Nefsi engelleme ancak, onun sebebi bulunması halinde mümkün olur. Eğer kudret ve sebep yoksa, insanın hasûr (kendini çok engelleyen) olması şöyle dursun, hâsır (kendini engelleyen) olması bile düşünülemez. Çünkü, kendini çokça men etme ve engelleme, ancak çok arzu etme, sebepler ve kudret, buna güç yetirebilme bulunduğu zaman tahakkuk edebilir. Bu takdire göre "hasûr" kelimesi "فَعُولٌ" vezninin "فَاعِلٌ" manasına gelmesi gibi hasûr kelimesi hâsır anlamına gelmektedir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz bu âyeti, evlenmeyip bekâr kalmanın daha faziletli olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Yahya** (a.s)'yı evlenmediği için methetmiştir. Bu, evlenmemenin **Yahya** (a.s)'nın şeriatinde efdal olduğuna delâlet eder. Onun şeriatinde evlenmemenin efdal olduğu sabit olunca, durumun bu şeriatte de, hem naklen hem de nassan böyle olması gerekir. Nasstan olan delile gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy"* (En'am, 90) âyetidir.

Aklî delil de şudur: Mevcut olan şeylerde aslolan, o şeyin olduğu üzere devam etmesidir. Nesh ise, aslın hilâfına bir durumdur.

Dördüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın, "وَنَبِيًّا" *"Ve bir peygamber..."* sözüdür. Şunu bil ki seyyidlik, şu iki şeye işârettir:

a) Seyyid olan kişinin, dini öğretme ile ilgili meselelerde, insanların faydasına olan şeyleri yapmaya muktedir olabilmesidir.

b) Onların terbiye edilmeleri ve emr-i marûf ve nehy-i münker ile ilgili hususlarda, insanların yararlarına olan şeyleri belirleyip, bunları yerine getirmek.

"اَلْحَصُورُ" ise, tam ve eksiksiz bir zühde işarettir. Seyyidlik ile hasûr bir arada bulunduğu zaman, işte nübüvvet o vakit meydana gelir. Çünkü, bu iki durumdan sonra bulunan şey ancak nübüvvettir.

Beşinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, مِنَ الصَّالِحِينَ *"Sâlihlerden..."* sözüdür. Bu ifâde için şu üç izah yapılmıştır:

a) Bunun manası, "**Yahya** (a.s), sâlih kimselerin zürriyetindendir" demektir.

b) Bunun manası; "O, hayırlıdır" şeklindedir. Nitekim, hayırlı bir kimse hakkında, "O, sâlihlerdendir" denilmektedir.

c) Hz. Yahya'nın sâlih olması, diğer peygamberlerin salâh hâlinden daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ عَصَى أَوْ هَمَّ بِمَعْصِيَةٍ غَيْرَ يَحْيَى فَإِنَّهُ لَمْ يَعْصِ وَلَمْ يَهُمَّ *"Hiçbir peygamber yok ki, günah işlememiş veya günaha niyet etmemiş olsun; Yahya müstesna... Çünkü o, ne günah işlemiştir, ne de günaha niyet etmiştir.."*[102] buyurmuştur.

Eğer: "nübüvvet mertebesi, sâlih olma mertebesinden daha üstün olduğuna, Cenâb-ı Hak da onu nübüvvet vasfı ile nitelediğine göre, bundan sonra ayrıca onun sâlih olma vasfıyla nitelemesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: **Süleyman** (a.s) peygamber olduğu halde *"Rahmetinle beni sâlih kulların arasına ilhak* eyle" (Neml, 19) dememiş midir? Bu hususta sözün tahkiki ve özü şudur: Peygamberlerin, sâlih olmak bakımından öyle bir dereceleri vardır ki, eğer bu bulunmazsa, peygamberlik de bulunmaz. Onlara nispetle sâlih olmanın bu derece ve miktarı, bize nispetle farzları ifâ edip, muhafaza etmek gibidir. Sâlihliğin bu derece ve miktarına ortak olmalarından sonra, bu miktarın üzerindeki fazlalık bakımından onların dereceleri birbirlerinden farklıdır. Payı, bu miktardan daha fazla olan her peygamberin, kadri ve mertebesi de daha yüce olur. Allah en iyi bilendir.

Hz. Zekeriyya, Allah'ın Kendisine Çocuk Vermesini Neden İmkânsız Gördü?

Allahu Teâlâ'nın, قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ *"Ya Rabbi, "Nasıl benim bir oğlum olabilir?" dedi"* âyetiyle ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Âyetteki "رَبِّ" kelimesi, ya Allah'a, veyahut da meleklere karşı bir hitaptır. Bunun Allah'a karşı hitap olması câizdir, çünkü bir önceki âyet, **Zekeriyya**'ya nida edip seslenenlerin melekler olduğunu

102 Yakın manada bir hadis için bkz. **Müsned,** 1/254, 292.

göstermektedir. Buna göre bu sözün, başkasına değil, yine aynı münadiye hitap olması gerekir..

Oysaki bunun, nidâ eden meleklere bir hitab olması câiz değildir. Çünkü insanın, bir meleğe, 'ya Rabbi!' demesi câiz değildir?

Cevap: Müfessirlerin bununla ilgili iki izahı vardır:

a) Melekler **Zekeriyya**'ya seslenip de, ona **Yahya** (a.s)'yı müjdeleyince, **Zekeriyyâ** (a.s) şaşırdı ve bu taaccübü izâle etmek için, Allah'a yöneldi.

b) Bu, meleklere karşı bir hitaptır. Buradaki "رَبِّ" kelimesi, "mürebbî - terbiye eden" anlamına işarettir. Mahlûkun da bu kelimeyle nitelenmesi câizdir. Nitekim فُلَانٌ يُرَبِّينِى وَيُحْسِنُ اِلَىَّ "Falanca beni terbiye ediyor ve bana güzel davranıyor" denilir.

İkinci soru: Oğul isteyen, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın bizzat kendisi olduğu halde, sonra Cenâb-ı Allah onun duâsını kabul edince, o niçin bundan dolayı teaccüb etti ve bunu olmayacak bir şey gördü?

Cevap: Onun bu sözü, Allah'ın buna kâdir olup olamayacağı hususunda bir şüphesi bulunduğu için değildir. Bunun böyle olmadığının iki delili vardır:

a) Herkes bilir ki, çocuk normal olarak nutfeden yaratılır. Çünkü, insandan olmayan bir nutfe veya nutfeden olmayan bir yaratık bulunsaydı, o zaman teselsül ve hadiselerin ezelde meydana gelmiş olmaları gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece biz, Allahu Teâlâ'nın nutfeden olmaksızın yarattığı bir insanın veya insandan olmaksızın yarattığı bir nutfenin varlığını kabul etmemiz gerektiğini anlarız.

b) **Zekeriyyâ** (a.s) bunu, Allahu Teâlâ'dan talep etmiştir. Eğer bu, ona göre muhal ve imkânsız olsaydı, bunu Allah'tan istemezdi. Binâenaleyh, bu iki izah ile, onun, *"Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir?"* sözünü, bunu ihtimal dışı gördüğü için söylememiş olduğu sabit olur. Bilakis âlimler bu hususta bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

1- Âyetteki "اَنّٰى" lafzı, "nereden, nasıl (olacak)?" manasındadır. Buna göre âyetin manasının, "Sen, ister normal şekilde, isterse ikinci alışılmadık şekilde olsun, nasıl bir çocuk verirsin?" şeklinde olması muhtemeldir. Bu böyledir, çünkü **Zekeriyyâ** (a.s) için çocuğun olmasının iki yolu vardır:

Birincisi: Allahu Teâlâ'nın onu tekrar gençleştirmesi, sonra da ileri yaşına rağmen, ona bu çocuğu vermesi... Buna göre, "اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ" buyruğunun manası, "Allahım, gerek normal şekilde, gerekse alışılmadık şekilde

olsun, çocuğu bana nasıl verirsin?" şeklindedir. Ona da, "İşte bu şekilde olur bu.. Çünkü Allah dilediğini yapar.." denilmiştir. Bu görüş, **Hasan el-Basri** ve **Esamm**'ın görüşüdür.

İkincisi: Bir şeyden ümidini kesmiş olan kimse, onun meydana gelmesini uzak ihtimal zanneder. Ama, bu maksadının meydana geldiğini görünce, sevincinin şiddetinden dolayı âdeta dehşete düşerek, -kendisine çok büyük mallar bağışlayan bir kimseyi görüp, "Bu malları nasıl hibe ettin? Neden bunları hibe etmeyi istedin, nasıl olup da bu kadar mal hibe etmeye gönlün razı oldu!" diyen kimse gibi,- "Bu nasıl oldu? Bu nereden vaki oldu?" der.. Burada da böyledir; **Zekeriyyâ** (a.s) bunu uzak ihtimal zannettiği hâlde, Allahu Teâlâ'nın kendisinin duasına icâbet ettiğini görünce, onun neşesi ve sevinci artmış, bundan dolayı da böyle söylemiştir.

2- Melekler, **Zekeriyya** (a.s)'yı **Yahya** ile müjdelediklerinde o, kız tarafından mı, yoksa kendi sulbünden mi bu çocukla rızıklandırılacağını bilemedi.. İşte bu ihtimalden dolayı o bu sözü zikretti.

3- Kul, bir şeye çok arzulu olur da, onu efendisinden isterse, sonra efendisi de, ona istediğini vereceğini vaad ederse, isteyen kişi bu vaadi duymaktan dolayı son derece lezzet alır ve çoğu zaman, bu cevabın tekrar edilmesi için, isteğini tekrar eder, böylece de bu cevabın tekrarlanmasıyla tekrar tekrar tad alır. İşte **Zekeriyya** (a.s)'nın bu sözü tekrarlamasının sebebi, bu kâbil bir şey olabilir.

4- **Süfyân İbn Uyeyne**'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Zekeriyya** (a.s)'nın duâsı, çocukla müjdelenmesinden altmış yıl önceydi.. Öyle ki o, müjdeleme anında, böyle istekte bulunduğunu unutmuştu. Binâenaleyh o, ihtiyarlığında böyle bir müjdeyi duyunca, Allah'ın kudreti hakkındaki şüpheden dolayı değil, mûtad durumdan ötürü bunu yadırgamış, pek uzak ihtimal zannetmiş ve yukarıdaki sözünü söylemişti."

5- **Süddî, "Zekeriyya** (a.s)'ın bu müjdeyi duyduğu zaman, ona şeytan gelerek, müjdeyi veren bu sesin şeytandan olduğunu ve ona, "Bu şeytan seninle alay etmiştir" dediğini; bunun üzerine de **Zekeriyya** (a.s)'nın durumu birbirine karıştırdığını, işte bundan dolayı da, *"Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir?"* dediğini; onun bu sözden maksadının ise, Allah'ın bu sözün şeytanın ilkâsından değil, vahiy ve meleklerin sözü olduğuna delâlet eden bir âyeti göstermesi olduğunu" söylemiştir.

Kâdî de şöyle der: "Peygamberlere vahyedilirken meleklerin sözünün şeytanların sözüne karışması câiz değildir. Çünkü biz böyle bir şeyin olabileceğini söylersek, bütün şeriatlere karşı duyulan güven kaybolur."

Şöyle denilmesi de mümkündür: Dinî konular hususundaki vahyin doğruluğuna dair mu'cizeler bulununca, o zaman bu vahyin şüphesiz melekler vasıtasıyla Allah'tan olduğuna; bunda şeytanın bir parmağı bulunmadığına dair bir güven ve itimat meydana gelmiş olur. Ama dünyevî işler ve çocukla ilgili olan hususlara gelince, mu'cizeler çoğu kez bunu desteklemez.. Bu sebeple de muhakkak geriye, onun şeytandan olması ihtimali kalır. Binâenaleyh, muhakkak ki kişi, bu ihtimali zihninden atabilmek için, Allah'a müracaat eder.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ *"Bana hakikaten ihtiyarlık gelip çatmış iken..."* sözü hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْكِبَرُ" lafzı, insan yaşlandığı zaman söylenilen "كَبُرَ الرَّجُلُ - يَكْبُرُ" (Adam yaşlandı, yaşlanıyor) tabirinin mastarıdır. **İbn Abbas, "Hz. Zekeriyya'nın,** çocukla müjdelendiği günde 120, hanımının ise 98 yaşında olduğunu" söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Ehl-i meânî şöyle demiştir: Kendisine rastlayıp ulaşmış olduğun her şey, aynı zamanda sana rastlamış ve ulaşmış demektir. بَلَغْتُ الْكِبَرَ "ihtiyarlığa ulaştım, ihtiyarladım" demek her ne zaman caiz olursa, بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ "yaşlılık bana yetişti, ulaştı" denilmesi de caiz olur. Bunun böyle olduğuna, Arapların, لَقِيتُ الْحَائِطَ وَتَلْقَانِي الْحَائِطُ "Duvarla karşılaştım ve duvar benimle karşılaşıyor" demeleri delâlet eder.

Buna göre eğer, "بَلَغْتُ الْبَلَدَ" (şehre ulaştım) yerine, "بَلَغَنِيَ الْبَلَدُ" (şehir bana ulaştı) demek caiz olur" derseniz, biz deriz ki: Bu caiz olmaz. Bu iki durum arasındaki fark şudur: İhtiyarlık, insanı adeta isteyen, arzulayan bir şey gibidir. Binâenaleyh, insan ihtiyarladığında, ihtiyarlık âdeta ona gelmiş gibi olur. İnsan da, üzerinden yıllar geçmiş olması sebebiyle, ihtiyarlığa varmış, ulaşmış olur. Ama belde, şehir, ona giden insanı arzulayan gibi değildir... İşte böylece, bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَامْرَاَتِي عَاقِرٌ *"Karım da kısır olduğu halde..."* tabirine gelince: Bil ki, âkir kelimesi, doğum yapmamış, yapamamış kadın için kullanılır.

"عَقَرَ – يَعْقُرُ – عَقْرًا" (kısır oldu, kısır olmak...) denilir. Yine, "عَقَرَ – عَقِرَ – عَقَرَ الرَّجُلُ" denilir; yani, "Adamın zürriyeti olmadı" Hiçbir şey bitmeyen toprağa da "رَمْلٌ عَاقِرٌ" denilir. Bil ki, **Zekeriyya** (a.s), bu uzak ihtimal sayma durumunu pekiştirmek için, kendi yaşlılığının yanısıra, hanımının da kısır olduğunu belirtmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ *"Allah, işte böyle ne dilerse yapar" dedi"* buyruğuna gelince, bu konuda iki bahis vardır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "قَالَ" sözü, daha önce geçmiş olan şeye râcidir. Önce geçmiş olan şey de, onun, "Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir? dedi" ifâdesindeki "رَبِّ" (Rabbim...) sözüdür. Biz bunun fâilinin Allah veyahut da Cibril olmasının muhtemel olduğunu söylemiştik.

b) **Keşşaf sahibi,** "كَذٰلِكَ اللّٰهُ" tabirinin mübteda olduğunu söylemiştir.. Yani, "Allah işte bu sıfat üzeredir, böyledir" demektir. يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ *"Dilediğini yapar"* sözü ise, onun beyânıdır. Yani, "Allah, istediği harikulâde fiili yapar" demektir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيٓ اٰيَةً ۭ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا ۭ وَاذْكُرْ رَّبَّكَ كَثِيْرًا وَّسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾

"(Zekeriyyâ) 'Ya Rabbi, bana bir alâmet göster' dedi. Allah, "Senin alâmetin, işâretleşmenin dışında, insanlara üç gün bir şey söyleyememendir... Bununla birlikte sen, Rabbini çok zikret ve akşam-sabah O'nu tesbih et' dedi" (Âl-i İmran, 41).

Bil ki, **Zekeriyyâ** (a.s) kendisine verilen müjdenin aşırı sevinci, Rabbinin ikrâmı ve kendisine olan in'âmına güveninden dolayı, kendisine bu hamileliğin bulunduğuna dair bir alâmetin gösterilmesini istedi.. Çünkü, hamilelik durumu hemen belli olmaz. İşte bunun için O, *"Ya Rabbi, bana bir alâmet göster"* deyince, Cenâb-ı Hak da, *"Senin alâmetin, işaretleşmenin dışında, insanlara üç gün bir şey söyleyememendir"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak burada "üç gün", Meryem Sûresi'nde ise, "üç gece"yi zikretmiştir. Böylece bu iki âyetin toplamı, bu alâmetin geceleriyle beraber üç gün içinde bulunduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu âyetin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Allahu Teâlâ **Zekeriyya** (a.s)'nın konuşma kabiliyetini almış, o da insanlarla ancak remz ve işâretleşme yoluyla konuşabilmiştir. Bunda şu iki fayda vardır:

1- Bunun, hanımının çocuğa kaldığına alâmet olması..

2- Allahu Teâlâ, o süre içerisinde kendini zikir ve kendisine tâatle meşgul olsun da bu büyük nimete şükretsin diye, onun dilini dünyevî şeylerden alıkoymuş ve onu zikir, tesbîh ve tehlilde bulunmaya teşvik etmiştir. Bu açıklamaya göre, tek şey maksûdun bir alâmeti ve bu nimetin şükrünün edâsı olur. Böylece de bu şey, bütün maksatları kendinde toplamış olur.

Sonra şunu bil ki, bu hâdise birçok yönden bir mu'cizeyi ihtivâ etmektedir:

1- Onun tesbîh ve zikirde bulunmaya gücünün olup, dünyevî meseleleri konuşamaması, en büyük mu'cizelerdendir.

2- Bünyesi sağlam ve yapısı da elverişli olduğu halde, bu aczin, belli ve muayyen günlerde tahakkuk etmesi, diğer mu'cizeler cümlesindendir.

3- **Zekeriyya** (a.s)'da bu hal meydana geldiğinde çocuğun da meydana geleceğinin bildirilmesi, sonra durumun aynen onun haber verdiği gibi ortaya çıkması da, mu'cizelerden bir mu'cize olur.

b) **Ebu Müslim**'in görüşü olup buna göre bu âyetin manası şöyledir: **Zekeriyya** (a.s) Cenâb-ı Hak'tan hamileliğin meydana geldiğine dair bir alâmet isteyince, Allahu Teâlâ ona, "Senin alâmetin, konuşamamandır; yani sen üç gün üç gece insanlarla konuşmayıp, insanlardan ve dünyadan yüz çevirerek, zikir, tesbih ve tehlil ile meşgul olup, böyle bir bağışından dolayı Allah'a şükretmekle emrolunursun.. Eğer bir şeye ihtiyacın olursa, bunu işâretle göster.. Bu tâatle emrolunduğun zaman şunu bil ki, senin bu arzun meydana gelecektir" demiştir. Bu görüş, bana göre güzel ve makûldür. **Ebu Müslim**'in tefsir hususundaki sözü güzeldir; o sözdeki inceliklere ve nüktelere çokça temas etmektedir..

c) **Katâde**'den rivâyet edildiğine göre, **Zekeriyya** (a.s), meleklerin müjdesinden sonra bir alâmet istemiş olduğu için cezâlandırılmış, konuşma melekesi engellenerek, konuşamaz hâle getirilmiştir.

Hz. Zekeriyya'nın İşaretle Konuşması

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا رَمْزًا *"İşâretleşmenin dışında..."* buyruğuna gelince bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلرَّمْزُ" kelimesinin aslı, hareket etmektir. Bir şey hareket ettiği zaman, "اِرْتَمَزَ" denilir. Bu anlamda olmak üzere, denize de "اَلرَّامُوزُ" denilir.

Sonra âlimler, buradaki remz hususunda, çeşitli görüşler belirterek ihtilâf etmişlerdir:

a) Bu, nasıl olursa olsun el, baş, kaş, göz veya dudaklarla yapılan işâretten ibarettir.

b) **Remz,** konuşma veya ses olmaksızın, kelimeyi dudak hareketleriyle göstermekten ibârettir. Âlimler, "Remz kelimesini bu manaya hamletmek daha uygundur; çünkü remz ile konuşma sırasındaki dudakların hareketi, sesli konuşma sırasındaki dudak hareketlerine uygun olacağı için, işaretle anlatım, mümkün bir şeydir. Buna göre bu hareketlerle, kişinin zihnindeki manaları anlamak daha kolay olmuş olur.

c) **Zekeriyya** (a.s)'nın gizli ve alçak bir sesle konuşmuş olması mümkündür. Buna göre, sadece yüksek sesle konuşması yasaklanmıştı...

Eğer, "Remz, bir söz çeşidi değildir; o halde niçin اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ *"insanlarla konuşmamandır"* ifâdesinden istisna edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Remz, konuşmadan kastedilen amacı yerine getirdiği için, "söz" olarak isimlendirilmiştir. Ve yine bu istisnânın, "istisna-i munkatî" olması da mümkündür. Ama biz "remz" kelimesini alçak sesle konuşma manasına alırsak, buradaki problem kendiliğinden ortadan kalkar.

İKİNCİ MESELE

Yahya İbn Vessâb, buradaki "رَمْزًا" kelimesini, "رُمُوزٌ" (rumuz, işaret) kelimesinin çoğulu olarak "رُمُزًا" şeklinde iki ötre ile okumuştur.. Nitekim "رَسُولٌ" (peygamber, elçi) kelimesinin çoğulu da, bunun gibi "رُسُلٌ" gelmektedir... Bu kelime yine, "خَادِمٌ" (hizmetçi, müstahdem) kelimesinin çoğulunun "خَدَمٌ" olması gibi, "رَامِزٌ" kelimesinin çoğulu olarak, râ ve mîm harflerinin fethasıyla "رَمَزًا" şeklinde de okunmuştur. Bu durumda "رَمَزًا" kelimesi,

Zekeriyyâ (a.s) ve diğer insanlardan hâl olmuş olur. Buna göre "اِلَّا رَمْزًا" ifâdesinin manası, "اِلَّا مُتَرَامِزِينَ" "Nasıl ki insanlar bir dilsizle işâretlerle konuşuyor, dilsizler de onlara işâretlerle cevap veriyorsa, bunun gibi, sen de insanlarla karşılıklı olarak remz ve işâretlerle konuşacaksın" şeklinde olur.

Zikir Konusunda Buradan Alınacak Ders

Hak Teâlâ sonra, وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا *"Sen, Rabbini çok zikret"* buyurmuştur.

Bunun iki izahı bulunmaktadır:

a) Allahu Teâlâ onun dilini, işaret ile konuşmanın dışında, dünya meselelerini konuşmaktan alıkoydu. Ama, zikir ve tesbihat konusundaysa, dili normal işini icrâ ediyordu.. İşte bu da, apaçık mu'cizeler cümlesindendir.

b) Buradaki zikir'den murat, kalp ile zikirdir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ'nın marifet denizine gark olmuş olanların âdeti, başlangıçta bir süre lisân ile zikre devâm etmektir. Kalp, Allah'ın zikrinin nurlarıyla dolduğundaysa, dil susar, zikir kalpte devam eder. İşte bundan dolayı ârif kimseler, "Allah'ı tanıyanın, dili tutulur" demişlerdir. Buna göre **Zekeriyyâ** (a.s) sanki, susmak ve zikir ile marifetin manalarını kalbinde hatırlayıp tutarak, onları devam ettirmekle emrolunmuştur.

Aşiyy ve İbkâr Kelimelerinin Manası

وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ *"Ve, akşam-sabah O'nu tesbih et"* sözünde iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْعَشِيُّ" kelimesi, güneşin ufka doğru inmeye başladığı zamandan ufukta kaybolunca kadar geçen zamanı ifâde etmektedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

فَلَا الظِّلَّ مِنْ بَرْدِ الضُّحَى تَسْتَطِيعُهُ وَلَا الْفَيْءَ مِنْ بَرْدِ الْعَشِيِّ تَذُوقُ

"Ne, kuşluk serinliğinin katlanabileceğin gölgesi vardır. Ne de akşam serinliğinin tadacağın gölgesi..."

"اَلْفَيْءُ" kelimesi, güneşin zevâl vaktinden, tamamiyle battığı süreye kadar geçen zaman içerisindeki gölgedir.

"اَلْاِبْكَارُ" kelimesi ise, bir kimse sabah erkenden bir iş için yola çıktığı zaman söylenilen, "اَبْكَرَ - يُبْكِرُ" kelimesinin mastarıdır. "بَكَرَ - بَكَّرَ - اِبْتَكَرَ" kelimeleri de aynı manaya gelmektedir. İlk çıkan mahsûle ve meyvelere "اَلْبَاكُورَةُ" adının verilmesi de bundandır. İşte kelimenin kök manası budur. Daha sonra, fecrin doğuşu ile kuşluk vaktine kadar olan zamana, "اَلْاِصْبَاحُ" adı verildiği gibi, "اَلْاِبْكَارُ" adı verilmiştir.

Bazı âlimler ise bu kelimeyi, hemzenin fethasıyla "اَلْاَبْكَارُ" şeklinde okumuşlardır. Bu, "سَحَرٌ" (seher vakti) kelimesinin çoğulunun "اَسْحَارٌ" oluşu gibi, "بَكَرٌ" kelimesinin çoğuludur. Nitekim, bâ ve kâf harflerinin fethasıyla "اَتَيْتُهُ بَكَرًا" (Ona sabah erkenden geldim) denilir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "وَسَبِّحْ" ifâdesi hakkında şu iki görüş zikredilmiştir:

1- Bundan murat, "namaz kıl" demektir. Çünkü namaz da "Tesbih" diye adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Haydi akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı "tesbih edin" (Yani namaz kılın)"* (Rum, 17) buyurmuştur. Namaz içinde tesbih de yapıldığından ötürü, namazın "Tesbih" diye adlandırılması câiz olmuştur. İşte burada delil, şu iki bakımdan bu ihtimalin olabileceğini göstermektedir:

a) Şâyet biz bu ifâdeyi "tesbih" ve "tehlîl" etme manasına alır isek, bu âyet ile bundan önceki *"Rabbini çok zikret"* âyeti arasında bir fark olmazdı. Binâenaleyh bu bâtıl olmuş olur. Çünkü bir şeyin yine kendisine, (aynısına) atfedilmesi câiz değildir.

b) Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Gündüzün iki tarafında namaz kıl"* (Hûd, 114) âyetine son derece uygundur.

2- Hak Teâlâ'nın *"Rabbini çok zikret"* ifadesi lisân ile zikretme manasına hamledilir.

ÜÇÜNCÜ KISSA
Hz. Meryem'in Tertemiz Oluşu

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِى لِرَبِّكِ وَاسْجُدِى وَارْكَعِى مَعَ الرّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾

"Hani melekler: 'Ey Meryem, şüphesiz ki Allah sana seçkin bir hususiyet verdi. Seni tertemiz (büyüttü), seni dünyadaki bütün kadınlar üzerinde mümtaz kıldı. Ey Meryem huşu ile Rabbinin divanına dur, secdeye kapan ve rükû edenlerle beraber rükû et' demişlerdi" (Âl-i İmran, 42-43).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "اِذْ" kelimesinin i'rabdaki âmili, bu sûrenin "اِذْ قَالَتِ امْرَاَةُ عِمْرٰنَ" âyetinin (35. âyet) başındaki "سَمِيعٌ عَلِيمٌ" ifâdesidir. Sonra bu âyet, 35. âyete atfedilmiştir. Bunun takdirinin "اُذْكُرْ اِذْ قَالَتِ الْمَلٰئِكَةُ" (Meleklerin şöyle şöyle dediği zamanı hatırla) şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, buradaki "Melekler"den maksadın, sadece **Cebrâil** (a.s) olduğunu ve bunun aynen, *"O (Allah), kendi emri ile meleklerle ruhu (vahyi) gönderir"* (Nahl 2). (Yani, Cebrâil (a.s) ile...) âyeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Her ne kadar bu mana, âyetin zâhirini bırakma gibi görünüyor ise de, verilmesi gereken bir manadır. Çünkü Meryem Sûresi'ndeki bir âyet, **Hz. Meryem** ile konuşanın **Cebrail** (a.s) olduğunu göstermektedir. O da, şu âyettir: *"Derken biz ona ruhumuz (Cebrail'i) göndermiştik de, o kendisine yaratılışça tam bir beşer şeklinde görünmüştü"* (Meryem, 18).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, **Meryem** (a.s), bir peygamber değildi. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Biz senden evvel de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik"* (Enbiya, 7), (ve Yusuf, 109) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Cibril (a.s)'i ona göndermek, ya onun için bir kerametdir, ki bu velilerin kerâmetini mümkin gören kimselerin görüşüdür; ya da **Hz. İsa** (a.s) için bir irhâstır, ki bu da hem bize, hem de Mu'tezile'den Ka'bî'ye göre câizdir; Yahut da **Hz. Zekeriyyâ** (a.s) için bir mu'cizedir, ki bu da **Mu'tezile**'nin ekserisinin görüşüdür. Bazı âlimler bunun, Cenâb-ı Hakk'ın da *"Musa'nın anasına da... diye vahyettik"* (Kasas, 7) âyetinde belirttiği gibi, **Hz. Musa** (a.s)'ın annesine olduğu gibi, ruha bir mana üfleme, kalbe ilkâ ve ilham kabilinden bir şey olduğunu söylemişlerdir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Hz. Meryem'in Istıfa Edilmesinin Manası**

Bil ki bu âyette ilk önce **"ıstıfa"** (seçme, seçkin kılma), sonra ikinci olarak temizleme, üçüncü olarak da, âlemlerin kadınları üzerine mümtaz kılma (ıstıfâ) zikredilmiştir. Birinci ıstıfâ'nın, ikinci "ıstıfa" ile aynı manada olması câiz değildir. Çünkü bir şeyi aynen tekrar etmek uygun düşmez. Binâenaleyh birinci "ıstıfa"yı, **Hz. Meryem**'in ömrünün ilk yıllarında başına gelen güzel işlere, ikinci "ıstıfa"yı ise ömrünün son yıllarında karşılaştığı güzel şeylere hamletmek gerekir.

Birinci ıstıfa şunlarla alakalıdır:

1- Allahu Teâlâ, ondan başka hiçbir kadına böyle olmayı nasip etmemiş iken, kadın olmasına rağmen onun **Beyt-i Makdis**'in hizmeti için verilmesini kabul buyurmuştur.

2- **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: "**Hz. Meryem**'i annesi doğurur doğurmaz ona hiçbir şey yedirip emzirmeden onu **Hz. Zekeriyya** (a.s)'ya teslim etmiş ve onun rızkı cennetten gelmeye başlamıştır."

3- Allahu Teâlâ, onu kendisine ibâdet etsin diye başka meşgalelerden uzaklaştırmış ve bu manada çeşitli lütuf, hidâyet ve ismetlerini ona has kılmıştır.

4- Hak Teâlâ, onun iaşesini, kendi uhdesine almış, böylece *"(Zekeriyya), 'Meryem, bu sana nereden (geliyor?)' dedi. O da, "Bu, Allah tarafındandır"* (Âl-i İmran, 37) âyetinde de belirtildiği gibi, onun rızkı Allah tarafından gelmiştir.

5- Cenâb-ı Allah, ona meleklerin sözünü açıkça duyurmuştur. Bu, ondan başka hiçbir kadına nasip olmamıştır. İşte birinci "ıstıfa"dan maksat bunlardır.

Âyetteki temizleme (tertemiz büyütme)nin manaları da şunlardır:

1- Allahu Teâlâ onu inkâr ve günahtan tertemiz kılmıştır. Bu, tıpkı Allahu Teâlâ'nın Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında buyurduğu, *"(Allah) sizi tertemiz yapmak diler"* (Ahzâb, 33) âyeti gibidir.

2- Allahu Teâlâ, onu erkeklerin dokunmasından uzak tutup temizlemiştir.

3- Onu, hayızdan temiz ve uzak kılmıştır. Âlimler onun hiç hayız görmediğini söylemişlerdir.

4- Allah, onu kötü işlerden ve çirkin âdetlerden uzak tutarak temizlemiştir.

5- O, **Meryem**'i Yahudîlerin kâtilliğinden, töhmet ve yalanlarından muhafaza ederek temiz kılmıştır.

İkinci "ıstıfâ"dan murat ise şudur: Allahu Teâlâ, **Hz. İsâ**'yı ona babasız olarak vermiş, İsâ (a.s)'yı, annesinden doğarken konuşturmuş ve böylece o da, annesinin ileri sürülen töhmetlerden temiz olduğunu gösterecek şeylerle şahadette bulunmuş ve Cenâb-ı Hak hem onu, hem de oğlunu bütün insanlar için bir mu'cize kılmıştır. İşte bu üç lafızdan kastedilen manalar bunlardır.

BEŞİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, حَسْبُكَ مِنْ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ أَرْبَعٌ مَرْيَمُ وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَخَدِيجَةُ وَفَاطِمَةُ *"(Örnek olarak) âlemin kadınlarından şu dördü sana yeter: Meryem, Firavun'un karısı Âsiye, Hatice ve Fatıma"* buyurduğu rivâyet edilmiştir. Bu hadisin, sayılan dört kadının, bütün kadınlardan efdal olduğuna delâlet ettiği; âyetin de **Meryem** (a.s)'in bunların hepsinden efdal olduğuna delâlet ettiği ve buna göre bundan muradın, **Hz. Meryem**'in kendi zamanındaki kadınlar üzerine seçilip mümtaz kılındığını söylemenin, zâhiri manayı bırakmak olduğu ileri sürülmüştür.

Sonra Hak Teâlâ, يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي *"Ey Meryem huşu ile Rabbinin divanına dur, secdeye kapan"* buyurmuştur. Âyette geçen "Kunût" kelimesinin ne manaya geldiği, "وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ" (Bakara, 238) âyetinin tefsirinde geçti.

Hûlâsâ olarak diyebilirz ki, Allahu Teâlâ kendisinden olan bu büyük bağış ve lütuflarını **Hz. Meryem**'e has kıldığını beyân buyurunca o güzel nimetlere şükretmesi için daha fazla tâatte bulunmasını gerekli kılmıştır. Bu âyetle ilgili şu sorular vardır:

Meryem'in Secde ve Rükû ile Mükellefiyeti Hakkında

Birinci soru: Allahu Teâlâ niçin bu âyette secdeyi rükûdan önce zikretmiştir?

Cevap:

a) Bunların başındaki atıf vâv'ı, tertibi değil, beraberliği ifâde eder.

b) Kulun, Allah'a en yakın olduğu zaman, secde ettiği zamandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ إِذَا سَجَدَ *"Kulun, Rabbine en yakın olduğu zaman, secde esnasındaki hâlidir"*[103] buyurmuştur. Secde bu derece faziletli ve şerefli olduğu için, Cenâb-ı Hak onu diğer ibâdet şekillerinden önce zikretmiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ *"Ve rükû edenlerle berâber rükû et"* buyurmuştur. Bu, Allah'ın ona namaz kılmayı emrettiğinin bir işaretidir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak ona, çoğu zaman secdeye devam etmesini emretmiştir. Fakat o, namazı belli vakitlerde kılıyordu.

c) **İbnu'l-Enbârî,** âyetteki "اُقْنُتِي" tabirinin genel olarak, ibâdeti emir, bundan sonraki "اُسْجُدِي وَارْكَعِي" tabirinin ise, uygun vakitlerde secde ve

103 **Müslim,** Salat, 215 (1/350).

rükûyu emir manasında olduğunu; yoksa bundan muradın, hem secdeyi hem de rükûyu beraber yapıp, secdeyi rükûdan önce yapması manasında olmadığını belirtmiştir. Allah en iyi bilendir.

d) Namaz, "secde" diye de adlandırılır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Secdelerin arkasından da O'nu tesbih et"* (Kâf, 40) âyetinde de, "secde" namaz manasına alınmıştır. Hadiste, إِذَا دَخَلَ اَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ *"Sizden biri mescide girdiği zaman iki secde yapsın, yani iki rekat namaz kılsın"* buyurmuştur. Yine "mescid" lafzı da, "sücûd" (secde etme) mastarından bir isimdir ki, bundan maksat, secde edilecek değil, namaz kılınacak yer demektir. Bir de namazın en şerefli parçası secdedir. Bir şeyi en şerefli parçasının ismi ile adlandırmak, meşhur bir mecâz çeşididir.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki Hak Teâlâ'nın, "يَا مَرْيَمُ اقْنُتِى" emrinin manası, "Ey **Meryem** kalk"; "وَاسْجُدِى" emrinin manası ise "namaz kıl" demektir. Binâenaleyh "secde" ile namaz kastedilmiş olur. Bunun peşine *"ve rükû edenlerle beraber rükû et"* buyurmuştur ki, bu ya ona cemaatle namaz kılmasını emir olur; bu durumda *"Secdeye kapan"* buyruğu, tek başına namaz kılmayı, *"ve rükû edenlerle beraber rükû et"* buyruğu da cemaatle namaz kılmasını emir olur. Veyahut da rükûdan maksat tevâzûdur. Bu durumda da *"secdeye kapan"* sözü, açıkça namazı emir, *"rükû edenlerle beraber rükû et"* sözü ise namazda kalben huşû ve huzur içinde olmasını emretmek olur.

e) Belki de onların şeriatine göre, secde rükûdan önce idi.

İkinci soru: Âyetteki *"Rükû edenlerle beraber rükû et"* emrinden murat nedir?

Cevap: Bunun manasının, "Onların yaptığı gibi yap" şeklinde olduğu, ve yine bu emirden muradın, her ne kadar **Meryem,** insanların içine karışmasa dahi, Beyt-i Makdis'in etrafında yaşayan kimselerle birlikte Beyt-i Makdis'te cemaat halinde namaz kılmasının emredilmesi olduğu da söylenmiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin "Rükû eden kadınlarla birlikte rükû et" dememiştir?

Cevap: Çünkü erkeklerin içine karışmadan uygun bir yerde erkeklere uymak, kadınlara uymaktan daha efdaldır.

Bil ki müfessirler şöyle demişlerdir: "Melekler bu sözleri açıkça bizzat **Hz. Meryem**'e söyleyince o kalkıp namaz kılmaya başlamış ve ayakları şişip, ayaklarından kanlar akıncaya kadar namaz kılmıştır.

Bu Gaybî Hadiseleri Bildirmek Hz. Peygamberin Nübüvvetinin Delilidir

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

"Bunlar, sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin. Çekişirlerken de yine yanlarında yoktun" (Âl-i İmran, 44).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

"ذٰلِكَ" (Bunlar) lafzı, yukarıda geçen şeylere işarettir.

Buna göre manası, "yukarıda geçen **Hanne, Zekeriyyâ, Yahya** ve **Meryem oğlu** İsâ'nın kıssaları gayb haberlerindendir. Binâenaleyh sen bunları ancak vahy ile bilebilirsin" şeklindedir.

İmdi, eğer: "Hz. Peygamber'in, o hâdiseleri görmediği bildiriliyor. Bu zaten belli olup şüphe konusu değildir. Halbuki onları, o kıssaları bilenlerden nakletmesi zannı bulunduğu halde böyle bir nakil şüphesi reddedilmiyor?" denilirse cevaben deriz ki: Bu Yahudîlerce yakînen bilinen bir şeydi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) okuyup yazan birisi değildi ve onlar da vahyi inkâr ediyorlardı. Bu durumda geriye sadece müşâhede kalmıştı. Bu müşâhededе, olmayacak bir şey görülse de, okuyup yazmasını bilmediğini bildikleri halde, vahyi inkâr edenlere hakaret olsun diye, nefyedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz zaman sen batı tarafında (hazır) değildin, görenlerden de değildin"* (Kasas, 44); *"Nidâ ettiğimiz vakit de sen Tûr dağının yanında değildin"* (Kasas, 46); *"(Yusuf'un kardeşleri) işleyecekleri işi kararlaştırırlarken sen yanlarında değildin"* (Yusuf, 102) ve *"Onları bundan evvel ne sen biliyordun ne kavmin"* (Hûd, 49) âyetleridir.

İKİNCİ MESELE

"إِنْبَاءٌ" gaybdan haber vermektir. "إِيحَاءٌ" ise, Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli manalarda kullanılmıştır. Bu manaları, "Vahy, vahyolunana işaret etme, yazma ve bunlar gibi başka gizli yollarla bir şeyi bildirmektir" şeklindeki tarif toplar. Bu tarife göre, ilham da vahiy sayılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Rabbin bal arısına vahyetti..."* (Nahl, 68); Şeytanlar hakkında, *"Onlar dostlarına vahyederler"* (En'am, 121), ve *"(Zekeriyya) onlara "sabah akşam tesbihte bulunun" diye vahyetti" (*Meryem, 12) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak bu şeyleri Cebrail (a.s) vasıtası ile, başka insanlara gizli ve kapalı olacak bir biçimde Hz. Peygamber (a.s)'e ulaştırınca, bunu "vahiy" olarak isimlendirdi.

Cenâb-ı Allah'ın, وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ *"Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken (sen yanlarında değildin)"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Meryem'e Kimin Bakacağı Hususunda Kur'a Çekmeleri**

Âlimler, o kalemlerin ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) "Kalemler"den murat, onların Tevrat ve diğer kitapları yazdıkları kalemlerdir. Bu kalemler ile şu şekilde kur'a çekmişlerdir: Kalemi, suyun akış istikâmetinin ters yönüne doğru giden, bu kefâlete hak kazanacaktı. Onlar bunu yaptıklarında, **Zekeriyya** (a.s)'nın kalemi sadece bu şekilde suyun aksi istikametine gitti. İşte böylece onlar, **Hz. Meryem**'i onun himayesine almasını kabul ettiler. Bu, âlimlerin çoğunun görüşüdür.

b) Onlar değneklerini akan suya attılar, sadece **Zekeriyya** (a.s)'nın değneği suyun akış istikâmetinin tersine gitti. Böylece kur'ayı o kazandı. Bu, **Rebî**'in görüşüdür.

c) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Onların kalemlerini atmaları, ümmetlerin ihtilâf esnasında kur'a çekmeleri manasındadır. Onlar böylece, üzerlerinde isimleri yazılı olan şeyleri kur'a için çekiyorlar, kimin ismi çıkar ise, onu ona veriyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Derken onlar kur'a çekmişlerdi de (Yunus) yenilenlerden olmuştu"* (Sâffât, 141) buyurmuştur. Bu, Arapların kumarda kazanılan devenin etini paylaşmak için çektikleri fal oklarına benziyor. Bu hisseler, kesilip parçalandığı için, "kalemler" diye adlandırılmıştır. Bir şeyi parça parça edersen "قَلَمْتَهُ" dersin. İşte bu sebepten dolayı, yazı yazılan şeye de "kalem" denmiştir.

Kâdî şöyle demiştir: "Bu şeylere kalem denilmesi, aslî iştikak bakımından doğru ise de, örf, "kalem" kelimesini yazı yazılan şey manasına tahsis etmiştir. Binâenaleyh bu lafzı bu manaya almak gerekir."

İKİNCİ MESELE

Âyetin zâhiri, onların, o istedikleri şeyi elde etme hususunda kalemlerini, bazısının bazısından imtiyazlı olduğunu ortaya koyacak bir biçimde bir şeye attıklarına delâlet etmektedir. Fakat bu atmanın nasıl olduğuna dâir bir işaret yoktur. Ancak ne var ki haberde, onların kalemlerinin suyun akış yönünün ters istikametinde hareket etmesi şartıyla kalemlerini suya attıkları ve böylece de ona mâlik oldukları rivâyet edilmiştir. Sonra bu iş, **Hz. Zekeriyya** (a.s) için tahakkuk etmiştir. İşte bu sebeple de o, **Hz. Meryem**'e kefâlet etmeye hak kazanmıştır. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, neticede onları münakaşaya götüren **Hz. Meryem**'e kefil olma arzularının sebebinin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İşte bundan dolayı bazıları, **Hz. Meryem**'in babası **İmrân**'ın onların başkanı ve ileri gelenleri olduğunu, babasının bu hakkından dolayı **Hz. Meryem**'e kefil olma hususunda istekli olduklarını; bazıları da annesinin onu Allah'a ibâdete ve Beyt-i Makdis'in hizmetine adamış olması, bu sebeple onların ona kefalet etmede arzulu olduklarını söylemişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Hayır, önceki ilâhî kitaplarda **Hz. Meryem**'in ve **Hz. İsa**'nın halleri haber verildiği için, bu sebepten dolayı onu ibâdet olsun diye himaye etmek istemişler ve bundan ötürü çekişmişlerdir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu münakaşa edip çekişenlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, onların Beyt-i Makdis'e hizmet edenler; bazıları da bunların, onların âlimleri, din adamları ve vahiy kâtipleri olduğunu söylemişlerdir. Onların, dinî bakımdan faziletli ve bu yolda istekli havâs kişiler olduklarında şüphe yoktur.

Hak Teâlâ'nın, أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ *"Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak"* sözünde bir hazif vardır. Takdiri ise, يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ لِيَنْظُرُوا أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ "Meryem'i hangisinin himayesine alacağını görsünler diye kalemlerini atıyorlardı" şeklindedir. Bu husus zaten malum olduğu için, hazfedilmesi daha güzel olmuştur.

Hak Teâlâ'nın, وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ *"Çekişirlerken de yanlarında yoktun"* buyruğunun manası, "Onlar **Hz. Meryem**'i kimin himâye edeceğini belirlemek için kur'a atarlar ve münakaşa ederlerken orada bulunmuyordun" şeklindedir. Bu çekişmeden muradın, kur'adan önceki durum olması muhtemel olduğu gibi, kur'adan sonra meydana gelen bir başka çekişme olması da muhtemeldir. Netice olarak diyebiliriz ki bu âyetten maksat, onların **Hz. Meryem**'i himaye hususunda çok arzulu olduklarını göstermektir. Bu da ancak annesi **Hanne**'nin duası sebebiyle olmuştur. Çünkü o, *"Benden olan bu (adağı) kabul et. Şüphesiz hakkıyla işiten, kemaliyle bilen sensin sen"* (Âl-i İmran, 35) ve *"Ben onu da, zürriyetini de o taşlanmış şeytandan sana sığındırırım"* (Âl-i İmran, 36) demiş idi.

Meleklerin Meryem'i İsa ile Müjdelemeleri

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

"Hani melekler şöyle demişlerdi: 'Ey Meryem, Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsâ Mesih. Dünyada da âhirette de itibarlıdır. (Allah'a) çok yakın olanlardandır. Beşiğinde de yetişkinlik hâlinde de insanlara söz söyleyecektir. O, sâlihlerdendir' dediği zaman (da sen yanlarında değildin)" (Âl-i İmran, 45-46).

Bil ki, Allahu Teâlâ, **Hz. Meryem**'in işinin başındaki ve sonraki hallerini iyice açıklayınca, **Hz. İsa** (a.s)'yı nasıl doğurduğunu da açıklayarak, إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ *"Melekler, "Ey Meryem, Allah seni müjdeliyor dediği zaman..."* demiştir. Bu ifâde hususunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler buradaki "إِذْ" edatının âmilinin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bunun âmilinin, bir önceki âyetteki son وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ *"Sen yanlarında değildin"* sözü,

2- Veya, يَخْتَصِمُونَ *"çekişiyorlar"* sözü olduğu söylendiği gibi;

3- (35. âyetin başındaki) "اِذْ قَالَتِ امْرَاَةُ عِمْرٰنَ" kavline atfedilmiş olduğu da söylenmiştir.

4- Keza, kelamın takdiri şöyle yapılmıştır: اِنَّ مَا وَضَعْتُهُ مِنْ اُمُورِ زَكَرِيَّا وَهَبَهُ اللّٰهُ لَهُ يَحْيٰى كَانَ اِذْ قَالَتِ الْمَلٰئِكَةُ يَا مَرْيَمَ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ "(Sana anlattığım işbu **Zekeriyya**'ya ait meseleler ve Allah'ın ona Yahya'yı ihsan etmesi, meleklerin **Meryem'e:** 'Ey **Meryem,** Allah seni müjdeliyor' dedikleri sırada olmuştu."

5- **Ebû Ubeyde** ise bu konuda bilinen mezhebini sürdürür ki, o da, bu gibi âyetlerdeki "اِذْ" lafızlarının zâid sayılmasıdır. Bil ki ilk iki görüşte bazı zayıflıklar vardır. Çünkü **Hz. Meryem,** onlar kalemlerini atarlar ve bu hususta münakaşa ederlerken, **Hz. İsa** ile müjdelenecek yaşta değildi. Fakat **Hasan el-Basrî**'nin şu sözü bu konuda istisna edilebilir: **"Hz. Meryem,** küçük yaşta iken de akıllı idi. Çünkü bu ona yapılan bir ikramdı." Eğer bu doğru ise, o yaşta iken ona meleklerin **Hz. İsa**'yı müjdelemeleri caiz olur. Aksi halde bu müjdenin, onun bunları akledebileceği bir zamana kadar tehir edilmesi gerekir. Bazı âlimler buna cevap hususunda zorlanarak şöyle demişlerdir: "Bu çekişme ve müjdenin uzun bir zaman içinde meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Nitekim sen, 'Ben onunla falan sene karşılaşmıştım' dersin." Bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Bu hususta doğru olan üçüncü ve dördüncü izahlardır. **Ebu Ubeyde**'nin görüşünün zayıflığını ise, size izah etmiştik. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Melekler, 'Ey Meryem, Allah seni müjdeliyor' dediği zaman"* sözünün zâhiri, meleklerin birden fazla olduğunu gösterir. Fakat bu hususta meşhur olan görüş, bu nidâ edip müjdeyi verenin **Cibril** (a.s) olduğudur. Bu hususu daha önce izah etmiştik. "Müjdeleme" (beşâret)nin ne olduğunu da, "وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا..." (Bakara, 25) âyetinin tefsirini yaparken söylemiştik.

Hz. İsa'ya "Kelime" Denilmesi Hangi Manaya Gelir?

Cenâb-ı Hakk'ın, بِكَلِمَةٍ مِنْهُ *"Kendinden bir kelime"* ifâdesindeki "kelime"nin ne olduğunu birçok mana ile izah etmiştik. Fakat buraya en uygun olanı şu iki izahtır:

a) Her çocuk, Cenâb-ı Hakk'ın, "كُنْ" (ol) kelimesi vasıtası ile yaratılmış ise de, **Hz. İsa** (a.s) hakkında âdeten ve örfen doğum için, bilinen sebep

olan baba yoktur. Bu sebeple, onun meydana gelmesinin bu kelimeye nisbeti daha mükemmel ve tam olmuştur. Böylece bu açıklamaya göre, **Hz. İsa** (a.s) sanki "kelime"nin kendisi gibi kabul edilmiştir. Nitekim çok cömert ve ikbâl sahibi olanlara, mübalağa yoluyla, إِنَّهُ نَفْسُ الْجُودِ وَمَحْضُ الْكَرَمِ وَصَرِحَ الْإِقْبَالِ "O, cömertliğin bizzat kendisidir, mahza keremdir ve ikbali açık olandır" denilir. Burada da böyledir.

b) Âdil hükümdar bazen, adaletin gölgesinin ve ihsanın nurunun meydana çıkmasına sebep olduğu için, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (Zıllullah) ve O'nun nuru (Nurullah)" diye vasıflandırılır. **Hz. İsa** (a.s) da, açıklamalarının çokluğu, Allah'ın kelamı hususundaki şüphe ve tahrifatı gidermesi sebebi ile, Allah'ın kelâmının ortaya çıkmasına vesile olduğu için "Kelimetullah" diye isimlendirilmesi yadırganacak bir şey değildir.

Hz. İsa'nın Babasız Yaratılmasının İzahı

Eğer, "Niçin 'bir babanın tohumu olmadan, bir çocuğun doğması mümkündür' dediniz?" denilir ise, biz deriz ki: Müslümanların usul ve kâidelerine göre bu açıktır. Buna, şu iki şey delâlet eder:

1- Cisimlerin, hayat, anlayış, konuşma meydana gelecek bir şekilde terkip edilip birleşmeleri, "mümkin" olan bir iştir. Allahu Teâlâ'nın bütün mümkinata kâdir olduğu sâbittir. O halde, Allahu Teâlâ bir şahsı, baba nutfesi olmadan da yaratabilir. Bu hususun "mümkin" olduğu sabit olup, peygamberin de doğruluğuna mu'cizeler delâlet edince, bunun doğru olması gerekir. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), mümkin olan bu işin vukû bulmuş olduğunu haber vermiştir. Sâdık olan birisi, bir mümkinin meydana geldiğini haber verince, onun bu şekilde olduğuna kesin hüküm vermek ve inanmak gerekir. Böylece bizim söylediğimiz şeyin doğruluğu sâbit olmuş olur.

2- Hak Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki İsa'nın hâli de, Allah indinde Âdem'in hâli gibidir"* (Âl-i İmran, 59) âyetidir. Buna göre Allah'ın **Hz. Adem**'i babasız olarak yaratması imkansız görülmediğine göre, **Hz. İsa**'yı babasız yaratması hiç imkansız görülemez. İşte bu açık bir hüccettir.

Felsefecilerin prensiplerine göre de, bunun mümkün olduğu açıktır. Bunun böyle olduğuna şu hususlar delalet eder:

a) Felsefeciler, doğurtma suretiyle olmayan bir üreme yoluyla insanların meydana gelmelerinin imkansız olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü insanın bedeni, bu bedendeki hususî

mizacın meydana gelmesi ile o bedeni yöneten nefs-i nâtıkayı kabule kâbiliyetlidir. Bu mizaç ise ancak, dört unsurun (ateş, su, hava, toprak) belli bir süre içinde ve belli miktarlarda karışımı ile meydana gelir. Bu sebeple, bu unsurların parçalarının insanın bedenine uygun miktarlarda bir araya gelip imtizaç etmeleri imkansız değildir. İşte, mizaç ile ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin bir araya gelmesi esnasında bu unsurların imtizacı vâcip olur. Mizaç ile ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin meydana gelmesi esnasında, o bedene ruhun girmesi vâcip olur.

Böylece insanın üreme yoluyla meydana gelmesinin mâkûl ve mümkin olduğu sâbit olur. Durum böyle olunca insanın, bir baba olmaksızın meydana gelmesi öncelikle caiz ve mümkin olur.

b) Biz, meselâ fârenin balçıktan, yılanların bitkilerden ve akreplerin de güzel kokulu bir tür nebattan meydana gelmesi gibi tevellüt yolu ile birçok canlının (normal olmayan bir üreme ile) meydana geldiklerini müşahede etmekteyiz. Bu durum böyle olunca, bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkansız olmaması, haydi haydi mümkündür.

c) Zihindeki tahayyüller çoğu zaman, bir çok hadisenin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Çünkü olumsuz bazı şeyleri düşünmek, gazabın ortaya çıkmasına ve bedende ısının yükselmesine sebep olur. Uzun bir tahta, yere konulduğunda insan onun üzerinde yürüyemez mi? Tabiî ki yürür. Fakat bu tahta köprü gibi derin bir çukurun üzerine uzatıldığında, insan onun üzerinde yürüyemez. Aksine her yürüdüğünde düşer. Bu ise, sırf o insanın düşeceğini tasavvur etmesinin bu düşmeye sebep olmasından dolayıdır. Felsefeciler, kitaplarında bu konuyla ilgili pek çok misaller zikretmişler ve bunları, mu'cize ile kerametlerin olabileceğini beyân için bir asıl ve düstur saymışlardır. Buna göre, Hz. Meryem'in de, Hz. İsa'nın sûretini zihninde hayal ettiğinde bunun, o çocuğun kendisinin rahmine yapışmasına kâfî geldiğinin söylenmesine hangi mânî vardır? Bütün bu hususlar mümkün ve muhtemel olunca, Hz. İsa (a.s)'nın babasız olarak meydana geldiğini söylemek, imkansız olmayan bir söz olur. Şâyet sen gelmiş geçmiş bütün tabiî ilimler, tıp ve felsefe bilginlerinden bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkansızlığını gösterecek iknâ edici bir delil getirmelerini istesen, onlar, örf ve âdetin istikrâsına (yani taranmasına) başvurmaktan başka bir yol bulamazlar. Halbuki filozoflar, bu gibi tarama ile elde edilen neticelerin ilim şöyle dursun, zann-ı gâlip bile ifâde edemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece biz, bunun mümkün bir iş

olduğunu anlamış olduk. Binâenaleyh Allah, insanlara bunu bildirdiğine göre, bunun böyle olduğuna kesin inanmak gerekir.

Hak Teâlâ'nın, "بِكَلِمَةٍ مِنْهُ" ifâdesindeki "مِنْ" harf-i cerri, teb'îz (bazısı, kısmen) manasını ifâde etmez. Çünkü eğer böyle olsaydı, Allahu Teâlâ'nın, cüzlerden ve kısımlardan meydana gelmiş olması ve o zaman toplanabilen, ayrılabilen bir varlık olması gerekirdi. Böyle olan her varlık ise muhdes (sonradan meydana gelme)dir. Allah, böyle olmaktan münezzehtir. Aksine buradaki "مِنْ" lafzının manası, "ibtida-i gâye"dir. Çünkü **Hz. İsa**'nın babası olmadığı için, yaratılıp meydana getirilmesinde, Cenâb-ı Hakk'ın "ol" kelimesinin tesiri, daha mükemmel ve açık olmuştur. Buna göre, Allah'ın kelimesinin, **Hz. İsâ**'nın meydana gelmesinin başlangıcı olması daha mükemmel olmuş olur. Binâenaleyh mana, Hristiyanların ve hulûliyye[104] nin vehmettiği şey değil, bizim zikrettiğimiz şey olur.

Mesih Lafzının Manası

Hak Teâlâ'nın, اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ *"Adı, İsa Mesih, Meryem'in oğlu"* tabiri ile ilgili birkaç sual vardır:

Birinci sual: "Mesih" lafzı, müştak (türemiş) bir isim midir, yoksa bu manaya verilmiş bir özel isim midir?

Cevap: Bu hususta iki görüş vardır:

1- **Ebû Ubeyde** ve **Leys** şöyle demişlerdir: "Bunun İbrancada aslı "Meşîhâ"dır. Araplar bu kelimeyi Arapçalaştırmış ve lafzını değiştirmişlerdir. **"İsa"** kelimesinin aslı da, **İşû"** idi. Niketim onlar, **"Musa"** lafzının aslının İbrancada **"Mûşâ"** veya **"Mîşâ"** olduğunu da söylemişlerdir. Bu görüşe göre, bu kelime müştak değildir.

2- "Bu, müştak bir kelimedir." Âlimlerin çoğu bu görüştedirler ve bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: **"Hz. İsa, Mesîh** diye adlandırılmıştır. Çünkü onun meshedip dokunduğu her hasta iyileşirdi."

b) **Ahmed b. Yahya** şöyle der: "Çünkü o, yeryüzünü mesheder, yani dolaşıp gezerdi. Yüzölçümü "mesâha" da bu köktendir. Bu manaya göre, çok fasık ve içkici adama "فَسِيقٌ" ve "شَرِيبٌ" denildiği gibi, mübâlağa ifade etsin diye **Hz. İsa** (a.s)'ya da "Mesih" (çokça gezen) denilmiştir.

104 Allah'ı, varlıklara hulûl eden her yerde mevcut, her dilde konuşan bir insan şeklinde tasavvur eden sapık mezhepler (Ç).

c) O, mesih idi. Çünkü Allah rızası için yetimlerin başını meshederdi. Bütün bu görüşlere göre "fa'îl" vezninde olan bu kelime, "râhîm" manasında olan "rahîm" kelimesi gibi, ism-i fail manasındadır.

d) O, günahları ve kötülükleri meshedip silerdi.

e) O, **"Mesih"** diye adlandırılmıştır, çünkü ayağında çukur yok idi, yani düztaban idi.

f) O, **"Mesih"** diye isimlendirilmiştir. Çünkü ona, ancak peygamberlere sürülen temiz ve mübarek bir koku sürülmüştür. Sonra bu görüştekiler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, bu kokuyu, doğduğu zaman kendisine bu koku sürülen herkesin peygamber olacağını melekler bilsin diye, bir alâmet kılmış olması mümkündür."

g) O, **"Mesih"** olarak isimlendirilmiştir. Çünkü o doğduğu zaman, **Cebrail** (a.s), onu şeytanın dokunmasından korumak için, kanadıyla onu meshedip sarmıştır.

h) O, **"Mesih"** diye isimlendirilmiştir. Çünkü ana karnından ilahi bir koku sürülmüş olarak doğmuştur.

Bu görüşlere göre ise, **"mesîh"** kelimesi, ism-i mef'ul manasında olarak "memsûh" (meshedilmiş) yerine olmuş olur. Böylece fa'îl vezni mef'ûl manasına gelmiş olur.

Ebû Amr b. Alâ, Mesih'in "melik, hükümdar"; **Nehaî** ise, "sıddîk, sözü özü doğru" manasına geldiğini söylemişlerdir. Allah en iyisini bilendir. Belki de bu ikisi bunu, kelimenin kendisine delâlet etmesi sebebiyle değil de, Hz. İsa'yı methetme cihetinden söylemişlerdir.

Ama, **Deccâl**'in **Mesih** diye adlandırılmasına gelince, o şu iki sebepten dolayı bu adı almıştır:

a) Onun iki gözünden birisi, silme ve dümdüz ve kör olduğu için...

b) Kısa bir zamanda, yeryüzünü dolaşıp kat ettiği için.. Âlimler sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: Yeryüzünde dolaştığı ve onun her tarafını kat etmiş olduğu için, ona Deccâl adı verilmiştir. Nitekim, Deccâl bu işi yaptığında, "قَدْ دَجَلَ الدَّجَّالُ" denilir. Deccâl'ın, Deccâl diye isimlendirilmesinin sebebinin, "Bir kimse göz boyayıp da, işi karmakarışık ettiği" zaman söylenilen "دَجَلَ الرَّجُلُ" tabirinden alındığı da ileri sürülmüştür.

Hz. İsa ile İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar

İkinci sual: **"Mesîh,** O'nun lakabı; **İsa** da O'nun ismi gibidir... O halde, niçin lakap isimden önce getirilmiştir?"

Cevap: Mesih, Sıddîk ve Farûk lakapları gibi, O'nun çok şerefli olduğunu ve mertebesinin de çok kıymetli olduğunu ifâde eden bir lakap gibidir. Böylece Allahu Teâlâ onu, derecesinin yüksekliğini ifâde etsin diye, önce lakabıyla, sonra da kendi özel ismiyle zikretmiştir.

Üçüncü sual: Hitap, zaten **Meryem** (a.s)'e yapılmışken, daha niçin **"Meryem oğlu İsa"** denilmiştir?

Cevap: Çünkü peygamberler, annelerine değil, babalarına nisbet edilirler. Cenâb-ı Hak Hz. İsa'yı babaya değil, annesine nisbet edince, bu **Hz. Meryem'e, Hz. İsa'nın** babasız olarak dünyaya geleceğini bir bildirme olmuştur. Böylece de bu, faziletinin artmasına ve derecesinin yücelmesine sebep olmuş olur.

Dördüncü sual: Hak Teâlâ'nın, *"اِسْمُهُ" "Onun ismi"* sözündeki zamir, "كَلِمَةٌ" lafzına râcidir. Halbuki, **"kelime"** lafzı ise, müennestir. O halde niçin zamir müzekker olarak getirilmiştir?

Cevap: "Kelime" lafzı her ne kadar müennes ise de, onunla isimlenen şey müzekkerdir.

Beşinci sual: Cenâb-ı Hak niçin "اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ" demiştir? Halbuki bu ifâdede isim olan, sadece "عِيسٰى" **(İsa)** lafzıdır? **Mesîh** ise lakap, "Meryem'in oğlu" kısmı ise sıfattır...

Cevap: İsim, müsemmânın alâmeti ve onu bildiren şeydir. Buna göre sanki, "O'nun kendisiyle tanıtılıp ortaya konulduğu şey, bu üç şeyin toplamıdır" denilmiştir.

Hz. İsâ Dünyada da Âhirette de İtibarlıdır

Cenâb-ı Hakk'ın, وَجِيهًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ *"Dünyada da âhirette de itibarlıdır"* tavsifine gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vecih kelimesinin manası, makam, şeref ve kadr-ü kıymet sahibi, itibarlı demektir. Bir kimsenin hem halk hem de idare nezdinde makam ve rütbesi yüksek olduğu zaman, "وَجُهَ الرَّجُلُ – يَوْجَهُ – وَجَاهَةً – فَهُوَ وَجِيهٌ" denilir. Bazı dilcilerde şöyle demişlerdir: Vecih, kerîm anlamına gelir. Çünkü

insanın uzuvlarının en şereflisi, onun yüzüdür.. Böylece yüz, kerem ve kemâlden bir istiâre olmuş olur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak **Hz. Musa** (a.s)'yı da, "itibarlıdır" diye vasfetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, siz de Musa'yı incitenler gibi olmayın. Nihâyet Allah onu dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah katında itibarlı idi"* (Ahzâb, 69) buyurmuştur. Sonra müfessirler bu tabirin tefsiri hakkında şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "O, peygamber olması sebebiyle dünyada, Allah katında derecesinin yüce olması sebebiyle de âhirette itibarlıdır."

b) **Musa** (a.s), Allah katında itibarlıdır. **İsa** (a.s)'ya gelince, duâsı müstecâb olması, ölüleri diriltip, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmesi sebebiyle dünyada; Cenâb-ı Hakk'ın onu, kendisine inanan ümmetine şefaatçi kılıp, ulü'l-azm peygamberlerin şefaatini kabul ettiği gibi, ümmeti hakkındaki onun şefaatini kabul ettiği için, âhirette itibarlıdır, o, vecîhtir...

c) Allahu Teâlâ onu, Yahudîlerin kendisini vasfetmiş olduğu kusur ve ayıplardan temiz kılmış olması sebebiyle dünyada; sevâbının çokluğu ve Allah katındaki derecesinin yüksekliği sebebiyle âhirette itibarlı, makam ve mertebe sahibi kılmıştır.

İmdi şâyet, "Yahudîler, ona her türlü kötü muameleyi revâ görmüşken, o bu dünyada nasıl makam ve mevki sahibi, itibarlı olabilir?" denilirse, biz deriz ki, Allahu Teâlâ Hz. Musa'yı, Yahudîlerin onu kınamış olmalarına ve Cenâb-ı Hakk'ın onu, onların dediklerinden temiz ve berî kılıncaya kadar ona eziyet etmiş olmalarına rağmen, "vecîh", (gözde, itibarlı) diye isimlendirmiş olduğunu söyledik. Bu da, Hz. Musa'nın itibarlı, makam ve mertebe sahibi olmasına bir zarar vermez... İşte burada da böyledir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc: "وَجِيهًا" kelimesi, hal olduğu için mansûbdur" demiştir. Buna göre mana ise, "Allah seni, dünya ve âhirette itibarlı olan şu evlatla müjdeler" şeklinde olur. **Ferrâ** ise, bu kelimenin harf-i tariften tecerrüd ettiği için "وَجِيهًا" şeklini aldığını söylemiştir. Buna göre sanki o, bu tabirin aslının, عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ الْوَجِيهُ **"Meryem'in itibarlı ve gözde olan oğlu İsâ..."** şeklinde olduğunu söylemiş, böylece de bu kelimeden harf-i tarifin tecrid edilmiş olduğunu ifâde etmiştir.

Hak Teâlâ'nın, وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ *"(Allah'a) çok yakın olanlardandır"* buyruğuna gelince, bu hususta şu görüşler belirtilmiştir:

a) Allahu Teâlâ bu tabiri ile meleklere büyük bir medihte bulunmuş, bu sıfat vasıtasıyla onu da meleklere ilhak etmiş, onların derecesine çıkarmıştır.

b) Bu vasıf, **Hz. İsa** (a.s)'nın göklere yükseleceğine ve meleklerle arkadaş olacağına, âdeta dikkat çekmektedir.

c) Âhirette her itibarlı kimsenin, mukarreb ve Allah'a yakın olması söz konusu değildir. Çünkü cennetlikler de kendi aralarında derece derecedirler. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"Siz de üç sınıf olmuşsunuzdur: Sağ ehli... O sağ ehli ne mutludurlar! Sol ehli... O sol ehli, ne bedbahttır! Hayır yarışlarında ta öne geçip kazananlara gelince, onlar öncüdürler.. İşte onlar, (Allah'a) en çok yaklaştırılmış olanlardır"* (Vakıa, 7-11) buyurmuştur.

Hz. İsa'nın Beşikte ve Olgunluk Çağında Konuşması

Hak Teâlâ'nın, وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا *"Beşiğinde de, yetişkinlik halinde de insanlara söz söyleyecektir"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu sözün başındaki vâv harfi, atıf vâv'ı olup, bu ifâdeyi kendinden önce geçmiş olan "وَجِيهًا" kelimesine atfetmektedir. Buna göre kelamın takdiri, şöyledir: Cenâb-ı Allah sanki, وَجِيهًا وَمُكَلِّمًا لِلنَّاسِ "itibarlı ve insanlara söz söyleyen..." demiştir. Bana göre, yapılmış olan bu takdir zayıftır; çünkü bir zaruret ve elde edilecek bir fayda olmadığı sürece, fiil cümlesini isim cümlesine atfetmek caiz değildir. Evlâ olanı ise, âyetin takdirinin, "Allahu Teâlâ seni, dünya ve âhirette itibarlı; Allah'a yakın kullardan, mukarreblerden sayılmış; ismi, **Meryem oğlu İsa Mesîh** olan bir kelime ile müjdeler..." şeklinde olmasıdır. İşte bu kelamın tamamı, tek bir cümledir. Sonra Cenâb-ı Hak, *"... Ve insanlara söz söylemektedir"* buyurmuştur ki, böylece bu kelam Cenâb-ı Hakk'ın, "إِنَّ اللهَ يُبَشِّرُكِ" ifâdesine atfedilmiş olur.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "الْمَهْدُ" kelimesiyle ilgili, iki görüş bulunmaktadır:

a) Bunun manası, "annesinin kucağı" demektir.

b) Süt döneminde çocuğun yattığı yer olarak bilinen marûf şey, yani beşiktir. Bu ifâdeden murat, "o insanlara, çocukların beşiğe muhtaç oldukları

bir durumda iken konuşmuş olması..." olduğu halde, bu nasıl olmuştur?.. Halbuki maksat, ister annesinin kucağında isterse beşikte olsun değişmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, وَكَهْلًا *"ve yetişkinlik halinde"* kelimesi "beşiğinde" ifâdesine atfedilmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "O, insanlarla küçük iken de, yetişkin iken de konuşur." Burada birkaç sual vardır:

Birinci sual: "Kehl", ne manaya gelir?

Cevap: Arapça'da bu kelime, insanın güçlü kuvvetli olup, delikanlılığının kemâle ermesi durumuna denir. Bu ifâde, bitkiler büyüyüp kemâle erdikleri zaman Arapların kullandıkları "اِكْتَهَلَ النَّبَاتُ" sözünden alınmıştır. Nitekim **A'şa,** şu şiiri söylemiştir:

يُضَاحِكُ الشَّمْسَ مِنْهَا كَوْكَبٌ شَرِقٌ مُؤَزَّرٌ بِجَمِيمِ النَّبْتِ مُكْتَهِلُ

"Birbirine giren ve çok da güzel olan bitkilerle bürünmüş; olgunluğunun zirvesine ulaşmış, suya da iyice kanmış شَرِقٌ bitkinin büyük bir kısmı كَوْكَبٌ güneşle beraber döner..."

O, buradaki **"Müktehil"** kelimesi ile, son derece güzel ve mükemmel oluş manasını kastetmiştir.

İkinci sual: Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması bir mu'cizedir. Fakat yetişkin iken konuşması, bir mu'cize değildir. O halde bunu söylemenin faydası nedir?

Cevap: Buna, birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1- Bu sözden murat, Hz. İsa'nın çocukluktan yetişkin oluncaya kadar birçok değişik haller geçirmiş olduğunu açıklamaktır. Halbuki yüce İlâh hakkında böyle değişiklikler imkânsızdır. Bu ifâdeden maksat ise, **İsâ** (a.s)'nın bir ilâh olduğunu söyleyen Necran heyetinin sözünü reddetmektir.

2- Bundan murat, onun insanlarla, annesinin temizliğini ve iffetini göstermek için beşikte iken bir defâ, yetişkinliğinde ise vahyi ve nübüvveti açıklamak için çokça konuştuğunu göstermektir.

3- **Ebu Müslim** şunu söylemiştir: "Bu ifâdenin manası şöyledir: "O, hem beşikte iken, hem de yetişkinlik döneminde insanlarla aynı şekilde ve aynı biçimde konuşmuştur." Bu, şüphe yok ki son derece tesirli bir mu'cizedir."

4- **Esamm** şöyle demiştir: "Bundan murat, 'O yetişkinlik çağına ulaşır' demektir."

Kehl Tabirinin Manası

Üçüncü sual: Hz. İsa'nın göğe yükseltilinceye kadarki ömrünün otuz üç yıl altı ay olduğu nakledilmiştir. Bu duruma göre o, yetişkinlik çağına varmamıştır.

Cevap: Buna iki yönden cevap verilebilir:

a) Biz, "كَهْلًا" kelimesinin Arapça'da tam ve kâmil olmaktan ibaret olduğunu beyân etmiştik. İnsanın en mükemmel hali ise, o otuz ilâ kırk yaşı arasında bulunduğu zaman olur. Binâenaleyh, Hz. İsa'nın bu yaşta iken, "كَهْلًا" diye vasfedilmiş olması doğru olmuş olur.

b) Bu, **Hüseyn İbn Fadl el-Becelî**'nin görüşüdür. Buna göre, Hak Teâlâ'nın "وَكَهْلًا" tabirinden maksat, **Hz. İsa**'nın âhir zamanda semâdan inerek insanlarla konuşup, **Deccâl**'i de öldürmesinden sonra, böyle yani "كَهْلٌ" (yetişkin, ömrünün kemâlinde olan) olmasıdır. **Hüseyin İbn Fadl** sözüne devamla, "Bu âyette, Hz. İsa'nın yeryüzüne ineceğine dair bir nass bulunmaktadır" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Hz. İsâ'nın Bebek İken Konuşmasına Hristiyanların İtirazı

Hristiyanlar, Hz. İsâ'nın beşikte konuşmasını kabul etmemişler ve kendi görüşlerinin doğruluğuna da şöyle istidlâl etmişlerdir: Onun beşikteyken konuşması, en garip ve en şaşırtıcı bir durumdur. Bu gibi vakıaların meydana gelmesi durumunda hiç şüphesiz ki, eğer bu hâdise meydana gelmişse, bu hâdisenin mutlaka sözlerine itibar edilecek ve hükme medâr olacak çok kalabalık bir topluluğun huzurunda meydana gelmiş olması gerekirdi... Çünkü bu gibi mu'cizelerin bir iki kişiye mahsus olması mümkün değildir. Gerçekten son derece hayret verici bir vakıa, kalabalık bir topluluğun huzurunda meydana gelirse, muhakkak ki bunu rivâyet etmenin sebep ve yolları da fazlalaşır. Böylece de bu, tevâtür derecesine ulaşmış olur. Tevâtür derecesine ulaşmış olan bir şeyi gizlemek ise, imkânsızdır. Ve yine, eğer böyle bir şey meydana gelmiş olsaydı, bunu gizlemek imkânsız olurdu. Çünkü Hristiyanlar, Hz. İsa'yı sevme konusunda çok aşırı davranarak, onun bir ilâh olduğunu dahi söylemişlerdir.. Böyle olan kimselerin, Hz. İsa'nın menkıbe ve faziletlerini gizleme hususunda çaba sarf etmeleri imkânsız olur; bilakis, onun hakkındaki bir menkıbeyi bin yapar... Böylece, böyle bir vakıa şâyet meydana gelmiş olsaydı, bunu en

iyi bilen kimselerin Hristiyanlar olması gerekirdi. Onlar bunu inkâr etme hususunda mutabık olunca, bu işin kesinlikle meydana gelmemiş olduğunu anlamış oluruz.

Kelâmcılar bu şüpheye şu şekilde cevap vermişler ve şöyle demişlerdir: **Hz. İsa**'nın beşikte konuşması, ancak **Hz. Meryem**'in fuhuş ve zinâdan berî ve masûm olduğuna bir delil olsun diye meydana gelmiştir... Orada bulunanlar ise, az bir topluluk idi.. Böylece bu sözü duyanlar pek az bir topluluk olmuştur. Böylesi az sayıdaki topluluk içinde, hakikatlerin gizlenmesi hususunda bir ittifâkın meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Bunun şöyle olması muhtemeldir: O az sayıdaki topluluk, bunu anlatmıştır, ama o Yahudîler onları bu konuda yalanlayarak, iftirada bulunmakla suçlamışlardır. Bunun üzerine onlar da bu sebepten dolayı susmuşlar, bu sebeplerden ötürü mesele, Allahu Teâlâ onu **Hz. Muhammed**'e bildirmesine kadar gizli ve saklı kalmıştır. Kaldı ki bütün Hristiyanlar bunu inkâr etmemektedir. Çünkü, meselâ **Ca'fer İbn Ebî Tâlib**'den şu rivâyet edilmiştir: **Necaşî**'ye **Meryem Sûresi** okunduğu zaman **Necaşî**, **"İsa** (a.s)'nın hadisesiyle, bu sözde zikredilen hadise arasında zerrece fark bulunmamaktadır" demiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمِنَ الصَّالِحِينَ *"O, sâlihlerdendir"* buyurmuştur.

Eğer, "Hz. İsa'nın Allahu Teâlâ'dan bir kelime olması; dünyada ve âhirette itibarlı olması, Allah katında O'na çok yakın olanlardan olması, insanlarla beşikte ve yetişkinlik çağında konuşması... Evet, bu sıfatlardan her biri, onun sâlih kimselerden olması sıfatından daha yüce ve daha şereflidir.. O hâlde Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'nın sıfatlarını niçin, *"Ve, sâlihlerdendir"* vasfı ile bitirmiştir?" denilirse, deriz ki: Kişinin sâlih olmasından daha büyük bir rütbe yoktur. Çünkü kişi böyle olduğu zaman, yaptığı ve yapmadığı bütün işlerde en güzel yola ve en mükemmel usûle uyar, devamlı ona tâbi olur. Bunun, gerek dünyevî, gerek dinî hususlarda, kalbî ve uzvî fiillerin bütününe dair makamları içine aldığı, herkesçe malumdur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, bazı tafsilatları zikredince, bunun peşinden derecelerin en yükseğine delâlet eden bu sözü getirmiştir...

قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ ۟ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ
اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ۚ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا اِلٰى بَنِىٓ اِسْرَآءِيلَ اَنِّى قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ
رَبِّكُمْ ۙ اَنِّىٓ اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ ۚ
وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْىِ الْمَوْتٰى بِاِذْنِ اللّٰهِ ۚ وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَاْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ ۙ
فِى بُيُوتِكُمْ ۟ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۚ ﴿٤٩﴾

"Dedi ki: 'Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken, benim nasıl çocuğum olabilir?' (Allah), "Öyle.. (Fakat) Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece 'ol!' der, o da oluverir.." dedi. Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncil'i öğretecek.. Onu İsrailoğullarına peygamber gönderecek... (Onlara o), 'Muhakkak ki ben size Rabbinizden bir mu'cize getirdim. Gerçekte, ben size çamurdan kuşa benzer bir şey yapar, ona üflerim de Allah'ın izniyle o, derhal bir kuş olur. Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsunuz, onları size haber veririm. Muhakkak ki bunlarda, sizin için, eğer iman ediciler iseniz, bir ibret vardır' diyecek"
(Âl-i İmran, 47-49).

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Hz. Meryem,** böyle demiştir. Çünkü, bir şey ile müjdelemek, âdetin hilafına vaki olan şeyden taaccüb etmeyi gerektirir. Biz bunun aynısını **Hz. Zekeriyya**'nın kıssasında açıklamıştık. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece 'ol!' der, o da oluverir"* tabirinin tefsiri Bakara, 117. âyetin tefsirinde geçmişti.

Hak Teâlâ'nın, وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ *"Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek"* buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfî ve **Âsım,** yâ harfiyle "يُعَلِّمُهُ" diğer kıraat imamları da nûn ile "نُعَلِّمُهُ" şeklinde okumuşlardır. Yâ harfiyle okunması halinde, bu cümle, يَخْلُقُ مَا

يَشَاءُ *"(Fakat) Allah dilediğini yaratır"* cümlesine atfedilmiştir. **Müberred,** "bu ifâdenin, يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ *"Seni, bir kelimeyle müjdeler.."* (Âl-i İmran, 45) âyetine atfedildiğini" söylemiştir. Nûn ile okuyanlar, âyetin takdirinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: **"Meryem,** *"Ya Rabbi, benim nasıl çocuğum olabilir?"* demişti... Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak ona, *"Öyle.. (Fakat) Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece 'ol!' der, o da oluverir"* demişti. Bu, her ne kadar gaib sîgasıyla bir haber verme ise de bu, Allahu Teâlâ'nın kendisinden bir haber vermesidir. Bu sebeple hiç şüphesiz, bu ifâdeye, gaib sîgasıyla olmayan haber vermeyi birleştirmesi güzel olmuş, bundan ötürü de, وَنُعَلِّمُهُ "ve, ona öğreteceğiz..." buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ" buyruğunun manası, *"İşte böylece biz, dilediğimizi yaratıyor, kitabı ve hikmeti öğretiyoruz"* şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Kitap, Hikmet, Tevrat ve İncil'in Sıralanmasındaki Sır**

Bu âyette, atıf vâv'ıyla birbirine atfedilmiş olan dört mevzû bulunmaktadır. Bana göre doğruya en yakın olanı şöyle denilmesidir: **Kitap** kelimesinden murat, yazı ve kitâbet sanatını öğretmektir. **Hikmet**'ten murat, ilimleri öğretip, ahlâkı güzelleştirmektir. Çünkü insanın kemâli ve mükemmelliği, hakkı zâtı gereği; hayrı da, onunla amel etmek için bilip tanımasındadır. Bu ikisinin toplamı **"hikmet"** diye adlandırılmıştır. Sonra **Hz. İsa,** hat ve yazı sanatını öğrenip, aklî ve şer'î ilimleri de kavrayınca, Cenâb-ı Hak ona **Tevrat**'ı öğretmiştir. Hak Teâlâ, **Tevrat**'ı, yazının öğretilmesinden sonra öğretmişti; çünkü **Tevrât,** ilahî bir kitap olup, içinde de büyük sırlar bulunmakta idi. İnsanın, birçok ilimleri öğrenmedikçe, ilahî kitapların sırlarından bahsetmeye girişmesi mümkün değildir. Sonra Cenâb-ı Hak, dördüncü olarak **İncil**'i zikretmiştir. O, **İncil**'i Tevrât'tan sonra getirmiştir. Çünkü önce yazıyı öğrenip, sonra hak ilimlerini elde edip, daha sonra da, Hak Teâlâ'nın ondan önceki peygamberlere göndermiş olduğu kitapların sırlarını iyice ihâta edip anlayınca, onun böylece ilimdeki derecesi yükselmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak o kimseye, bundan sonra başka bir kitap indirip, onu o kitabın sırlarına vakıf kılınca, işte bu; ilimde, anlayışta, aklî şer'î sırları kavrayışta ve ulvî ve süflî hikmetlere muttali olmada en yüksek nokta ve en yüce payedir. İşte, bu dört lafzın tertibi hususunda söyleyebileceklerim bundan ibarettir.

Hz. İsa'nın, İsrailoğullarına Resul Gönderilmesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَرَسُولًا اِلٰى بَنِى اِسْرَائِيلَ اَنِّى قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ *"Onu İsrailoğullarına bir peygamber gönderecek.. (Onlara o), 'muhakkak ki ben size Rabbinizden bir mu'cize getirdim' (diyecek)"* buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili şu izahlar bulunmaktadır:

a) Âyetin takdiri, "Biz ona yazı yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğreteceğiz; onu, İsrailoğullarına, 'Ben size Rabbinizden bir mu'cize getirdim..' diyen bir peygamber olarak yollayacağız.." şeklindedir. Herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermediği sürece hazfler yapmak güzeldir.

b) **Zeccâc,** şöyle demiştir: "Bana göre kelamın takdirinde tercih edilmesi gereken durum, "O, insanlarla bir resûl olarak konuşuyordu" şeklinde olmasıdır. Biz bu takdiri, Hz. İsâ'nın, "Ben size... getirdim" ifâdesi münasebetiyle yaptık.. Buna göre mana, **"Hz. İsa** onlarla, 'Ben size bir mu'cize getirdim' diyen bir resul olarak konuşuyordu, şeklinde olur" demiştir.

c) **Ahfeş,** "İstersen, vâv harfini zâid kabul edebilirsin; buna göre takdir de, "Allah ona yazı yazmayı, hikmeti, Tevrât'ı ve onu İsrailoğullarına, kendilerine "Ben size bir mu'cize getirdim diyen bir peygamber olarak İncil'i de öğretecektir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, bazı Yahudîlerin görüşlerinin hilâfına olarak, **Hz. İsa**'nın bütün İsrailoğullarına bir peygamber olarak gönderildiğine delâlet eder. Bazı Yahudîler ise **Hz.** İsa'nın, içlerinden hususi bir topluluğa peygamber olarak gönderilmiş olduğunu söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerimede geçen "بِاٰيَةٍ" kelimesiyle, müfred bir mana, cins manası kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ burada, tek bir tane değil, birçok mu'cizeyi sayıp tâdâd etmiştir. Ki, bunlar da ölüleri diriltmek, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmek, gayblardan haber vermektir.. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki ben size Rabbinizden bir mu'cize getirdim"* buyruğundaki "mu'cize" kelimesinden murat müfred, tek bir şey olmayıp cinstir...

Cenâb-ı Hak, daha sonra اَنِّی اَخْلُقُ لَکُمْ مِنَ الطِّیْنِ کَهَیْئَةِ الطَّیْرِ فَاَنْفُخُ فِیهِ فَیَکُونُ طَیْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Gerçekte, ben size çamurdan kuşa benzer bir şey yapar, ona üflerim de Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur"* buyurmuştur.

Bil ki, Allahu Teâlâ burada **Hz. İsa**'nın mu'cizesi olarak beş çeşit mu'cizeden bahsetmiştir.

Hz. İsa'nın Mu'cizelerinden Birinci Nev'i: Çamurdan Kuş

Burada, bu âyette zikretmiş olduğu mu'cize olup bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, hemzenin fethasıyla "اَنِّی"; **Nâfi** ise, hemzenin kesresiyle "اِنِّی" şeklinde okumuşlardır. Buna göre, meftuh okuyanlar, bu kısmı "بِاٰیَةٍ" sözünden bedel yapmışlardır. Buna Cenâb-ı Hak sanki, "Ben size, çamurdan kuşa benzer bir şey yapma (mu'cizesini) getirdim..." demiştir.

Kesre ile okuyanların kıraatinin ise iki izahı bulunmaktadır:

a) Bu, müste'nef (yeni başlayan) bir sözdür ve bu ifâdenin mâkabliyle de bir münasebeti kalmamıştır.

b) **Hz. İsa,** "mu'cize, âyet"i, "Muhakkak ki ben, size çamurdan kuşa benzer bir şey yaparım..." sözüyle açıklamıştır. Önceki cümlenin, mübtedâ olacak bir biçimde gelen daha sonraki bir cümleyle tefsir edilmesi caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِینَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"Allah, iman edip de güzel ameller işleyenlere va'detmiştir"* (Maide, 9) buyurmuş, daha sonra da va'dedilen şeyi, لَهُمْ مَغْفِرَةٌ *"Onlar için bir mağfiret vardır"* şeklinde açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, اِنَّ مَثَلَ عِیسٰی عِنْدَ اللّٰهِ کَمَثَلِ اٰدَمَ *"Muhakkak ki İsâ'nın hâli, Allah katında, Âdem'in hâli gibidir"* (Âl-i İmran, 59) buyurmuş, daha sonra "مَثَلَ" (gibi..) kelimesini خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ *"Onu topraktan yarattı"* sözüyle açıklamıştır.

Bu izah çok güzeldir. Çünkü bu, mana bakımından, اَنِّی اَخْلُقُ *"Muhakkak ki ben yaratırım"* ifâdesini "بِاٰیَةٍ" kelimesinden bedel kılarak fetha ile okuyan kimsenin kıraati gibidir.

***İKİNCİ MESELE:* Halk (Yaratma) Burada "Ölçmek, Takdir" Manasındadır**

"اَخْلُقُ لَکُمْ مِنَ الطِّیْنِ" cümlesinin manası, Yani, "Ben onu takdir eder, ölçüp biçer, şekil verir; bu şekilde meydana getiririm..." şeklindedir. Biz Cenâb-ı Hakk'ın, "یَا اَیُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّکُمُ الَّذِی خَلَقَکُمْ" (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde,

"halk" (yaratma) kelimesinin "takdir etmek, ölçüp değerlendirmek" manasına geldiğini açıklamıştık. Bunu, burada da zikretmemizde bir mahzur yoktur. Biz deriz ki, bunun bu manaya geldiğine Kur'ân, şiir ve istişhâd delâlet etmektedir.

Kur'ân'a gelince, bunlar şu âyetlerdir:

a) Allahu Teâlâ'nın, فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *"Yaratıp, takdir edenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir"* (Mü'minûn, 14) âyeti.. Bu böyledir, çünkü kulun, yaratma ve îcât etme manasında "hâlık, yaratıcı" olamayacağı sabittir. Binâenaleyh onun "hâlık" olması, "takdir etmek, ölçüp biçmek ve inceden inceye düzenlemek, tesviye etmek" manasına alınması gerekir.

b) "Halk" (yaratma) lafzı, yalana da ad olarak verilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Şuarâ Sûresi 137. âyetinde, *"Bu, evvelkilerin yalan ve düzmecelerinden başka bir şey değildir"*; Ankebût Sûresi 17. âyetinde, *"Yalan uydurup düzüyorsunuz" ve* Sâd Sûresi 7. âyetinde de, *"Bu, ancak bir uydurmadır"* buyurmuştur. Buna göre yalan söyleyen kimse, hâlık diye adlandırılmıştır. Çünkü o kimse, kafasında yalan takdir edip, sonra ona şekil vererek gerçekleştirir.

c) Tefsirini yapmakta olduğumuz, *"Gerçekte, ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir şey yapar, yani onu düzenler ve tesviye ederim..."* âyetiyle, Mâide Sûresi'ndeki, *"Hani, çamurdan kuşa benzer bir şey yapıyordun.."* (Mâide, 110) âyeti, "halk" kelimesinin takdir ve tasvir etme, sûret verme manalarına geldiğine delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın, *"Yerde olan her şeyi sizin için yaratan... O'dur..."* (Bakara, 29) âyetidir. Bu ifâdedeki "خَلَقَ" lafzı, maziye, yani geçmiş zamana işarettir. Biz bu ifâdeyi icât ve ibdâ manasına alırsak, mana, "Yeryüzünde olan her şeyi Hak Teâlâ geçmiş zamanda icât etmiştir" şeklinde olur ki, bu da ittifakla yanlıştır. O halde, sözün doğru olabilmesi için "halk" (yaratmak) kelimesini, takdir etmek manasına hamletmek gerekir. Bu hususta doğru olan mana da, "Allahu Teâlâ, geçmişte, yeryüzünde şu anda meydana gelen her şeyi takdir etmişti..." şeklinde olan manadır.

Şiirden delile gelince, bu, şairin şu beytidir:

وَلَأَنْتَ تَفْرِى مَا خَلَقْتَ وَبَعْضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لَا يَفْرِى

"Yemin olsun ki sen, kafandan uydurduğun şeyleri iftira ediyorsun. Halbuki bazıları ise, kafalarından bir şeyler tasarlıyorlar ama başkasına iftira olarak söylemiyorlar."

Yine başka bir şairin, şu beytidir:

وَلَا يَبْطُّ[48] بِأَيْدِى الْخَالِقِينَ وَلَا أَيْدِى الْخَوَالِقِ إِلَّا جَيِّدُ الْأُدُمُ

"Deriyi ölçüp biçen kadın ve erkek işçilerin elinde ancak derinin güzeli gıcırdar."

İstişhâda gelince, bu da şudur: Bir başka örneğe bakarak ayakkabıyı ölçüp biçip, onu iyice düzelttiğinde "خَلَقَ النَّعْلَ" denilir. "اَلْخَلَاقُ" kelimesi, bir miktar hayır, pay, hisse demektir. Yine, "Hakkı, müstahak olduğu şey budur" manasında olmak üzere "فُلَانٌ خَلِيقٌ بِكَذَا" denilir. Düz ve çıplak kaya parçasına "اَلصَّخْرَةُ الْخَلْقَاءُ" denilir. Çünkü düz olmada istivâ; sert, girintili çıkıntılı olmada ise, ihtilaf ve pürüzler bulunmaktadır. Böylece, "halk" (yaratmak) kelimesinin takdir etmek, düzenlemek manasından ibaret olduğu ortaya çıkmış oldu.

Allah'a Hâlık İsmi Verilmesine İtiraz Edenlere Cevap

Bütün bunları iyice anladığın zaman biz deriz ki, Allah'a "اَلْخَالِقُ" (Hâlık) isminin verilip verilemeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Ebu Abdillah el-Basrî** "Hakiki manada olmak üzere, Allah'a bu kelimenin isnat edilmesinin caiz olmadığını; çünkü takdir edip düzenlemenin, zan ve hesaplar yapmaktan ibaret olduğunu, bunun ise, Allah hakkında muhal olacağını" söylemiştir.

Âlimlerimiz ise, "Hâlık, ancak Allah'tır" demişler ve bunun böyle olduğuna şu âyeti delil getirmişlerdir: *"Allah her şeyin hâlıkı, yaratıcısıdır"* (Zümer, 62).

Âlimlerimizden bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizi gökten ve yerden rızıklandıracak, Allah'tan başka bir yaratan var mı?"* (Fatır, 3) âyetiyle istidlâl etmişlerdir ki, bu zayıftır. Çünkü bunun manası, "Allah'tan başka gökten rızık vermek vasfıyla nitelenmiş olan bir yaratıcı var mıdır?" demektir. Bizim, "Durumu bu olan yaratıcı sadece Allah'tır" şeklindeki sözümüzün doğru olmasından, "Allah'tan başka hâlık yoktur" sözünün doğru olması gerekmez.

Âlimlerimiz, **Ebu Abdillah el-Basrî**'nin bu sözünü şu şekilde cevaplandırmışlardır: "Takdir edip iyice düzenlemek, ilim ve zandan ibârettir.

105 Bu kelime kitapta "يُعْطِى" şeklinde ise de daha önce "يَبْطُّ" şeklinde geçtiği için ve manaya bu daha uygun düştüğü için bunu tercih ettik (Ç).

Ancak ne var ki zan, Allah hakkında imkânsız olsa bile, O'nun hakkında ilim mutlaka sâbittir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın, "اَنِّی اَخْلُقُ لَکُمْ مِنَ الطِّینِ" buyruğunun manası, "Ben tasvîr ve takdir ediyor, sûret veriyor, ölçüp biçiyorum..." şeklindedir. O'nun, کَهَیْئَةِ الطَّیْرِ *"Kuşa benzeyen bir şey"* sözündeki "hey'e" kelimesinin manası, "hazırlanmış, takdir edilmiş şekil, heyet" demektir. Bu, senin bir şeyi ölçüp takdir ettiğin zaman söylemiş olduğun "هَیَّأْتُ الشَّیْءَ" tabirinden alınmıştır. O'nun "derken ona üflerim" sözünün manası ise, "Ben bu şekillendirilmiş, tasvir edilmiş çamura üflerim" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَیَکُونُ طَیْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ" *"Allah'ın izniyle, derhal bir kuş olur"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, bu ifâdeyi elif ile ve müfred olarak "طَائِرًا" (bir kuş); diğer kıraat imamları ise, cemî sîgâsıyla "طَیْرًا" şeklinde okumuşlardır. Maide Sûresi'ndeki 110. âyette geçen "طَیْرًا" kelimesi hakkında da durum aynıdır. "اَلطَّیْرُ" kelimesi cins isim olup, hem müfrede hem de cem'e ıtlâk edilebilir, söylenebilir.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. İsa (a.s), peygamber olduğunu iddia edip mu'cizeler izhâr edince, onlar Hz. İsa'nın işini zorlaştırmaya başlayarak, ondan bir yarasa meydana getirmesini, yaratmasını istemişlerdir. O da bunun üzerine bir balçık almış ve ona, yarasa şeklini vermiş; sonra da ona üfleyince, o gök ile yer arasında uçmuş...

Vehb, şöyle demiştir: "O, insanlar kendisini görebildikleri müddetçe uçuyor, onların gözlerinin göremeyeceği bir yere varınca, ölüp yere düşüyordu."

Sonra âlimler, bu hususta ihtilâf ederek, içlerinden bir grup, Hz. İsa'nın yarasadan başka bir şey yaratmadığını; bu manadan dolayı **Nâfi**'nin bu kelimeyi müfred olarak "طَائِرًا" şeklinde okuduğunu söylerken; başkaları da, Hz. İsa'nın çok çeşitli kuşlar yarattığını, bu manadan dolayı da, diğer kıraat imamlarının bu kelimeyi çoğul olarak, "طَیْرًا" şeklinde okuduklarını söylemişlerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. İsa'nın Nefesi (Üflemesi)**

Kelâmcılardan bazıları bu âyetin, rûhun, rüzgâr gibi ince bir cisim olduğuna delâlet ettiğini, bundan dolayı da Cenâb-ı Hakk'ın onu "üflemek..."

ile vasfettiğini söylemişlerdir. Sonra burada, incelenmesi gereken bir husus vardır. Bu da şudur: "Allahu Teâlâ **Hz. İsa** (a.s)'nın nefesine öyle bir husûsiyet vermişti ki, o herhangi bir şeye üflediğinde onun o şeye üflemesi, o şeyin hayatiyet kazanmasını gerektiriyordu" denilebilir mi? Veyahut da, "Hayır, durum böyle değildi; bilakis Allahu Teâlâ, **Hz. İsa**'nın o şeye üflemesi sırasında bir mu'cize izhâr etmek suretiyle, kendi kudretiyle o cisimde hayâtı yaratıyordu..." denilebilir mi? Bu ikinci görüş, doğru ve gerçek olan görüştür, çünkü Cenâb-ı Hak, *"O, ölümü de, hayatı da yaratandır"* (Mülk, 2) buyurmuştur.

Ve yine Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in hükümdar **(Nemrud)** ile olan münazarası sırasında, *"Rabbim, dirilten ve öldürendir"* (Bakara, 258) dediğini nakletmiştir. Eğer, diriltme sıfatı Allah'tan başkaları için de söz konusu olsaydı, hiç şüphe yok ki **Hz. İbrahim**'in bu istidlâli geçersiz olurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kur'ân-ı Kerim, **Hz. İsa** (a.s)'nın, **Cibril** (a.s)'in **Meryem** (a.s)'e üflemesinden tevellüt edip, meydana geldiğini göstermektedir. **Cibril** (a.s) ise, sırf rûh ve mahza ruhanî bir varlıktır. Binâenaleyh şüphesiz, **Hz. İsa** (a.s)'ya üflemesi, ona hayat ve rûh vermek içindir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "بِإِذْنِ اللهِ" buyruğunun manası, *"Allah'ın izni olmadıkça"*, yani, *"Ancak Allah'ın ölümü icâd edip yaratması bulunmadıkça, hiçbir nefsin ölmesi mümkün değildir"* (Âl-i İmran, 145) âyetinden dolayı, Allah'ın yaratması ve tekvîniyle demektir. **Hz. İsa,** bu şüpheyi izâle etmek ve, "Ben bunu tasvir ediyorum, ama ona can verip onda hayatı yaratan, peygamberlerinin elinden mu'cizeler izhar etmek için bunu yapan Allah'tır" hükmüne dikkatleri çekmek için, "Allah'ın izniyle" kaydını zikretmiştir.

İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Çeşit Mu'cizeler: Hastalar ve Ölüler

Bu Hak Teâlâ'nın, وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِ الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللهِ *"Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim..."* buyruğudur.

Dilcilerin çoğu, ekmeh kelimesinin, anadan doğma kör olan kimse anlamına geldiği kanaatindedirler. **Halil** ve başka âlimler, bu kelimenin, daha önce görüyorken sonradan görmez olan kimse anlamına geldiğini söylemişlerdir. **Mücahid**'den de bunun, "geceleyin görmeyen kimse" anlamına

geldiği rivâyet edilmiştir. Bu ümmet (tâbiîn) içinde, tefsir sahibi **Katâde İbn Diâme es-Sedûsî**'den başka anadan doğma kör kimse olmadığı söylenmiştir. Rivâyet edildiğine göre, **Hz. İsa** (a.s)'nın yanına elli bin kişi toplanmıştı; gücü yetenler onun yanına geliyor, gücü yetmeyenlerin yanına da **Hz. İsa** gidiyordu. Onun iyileştirmesi, sadece duâ ile oluyordu.. **Kelbî, "Hz. İsâ**'nın ölüleri, *"Ya Hayy, ya Kayyûm!.."* diyerek dirilttiğini; dostu olan **Azer**'i böylece dirilttiğini, **Sâm İbn Nuh**'u kabrinden çağırdığını, onun da diri olarak kabrinden çıktığını; sonra bir ihtiyarın, o anda ölmüş olan oğluna uğradığını, onun hemen Allah'a duâ ettiğini, onun da diri olarak tabutundan çıkıp, çoluk çocuğunun yanına döndüğünü" söylemiştir. Hz. İsa'nın *"Allah'ın izniyle"* demesi, onun bir ilâh olduğuna inanan kimselerin, bu vehimlerini bertaraf etmek içindir.

Beşinci Nev'i Mu'cize: Gaybdan Haber Vermesi

Bu, onun gaybdan haber vermesidir ki, Cenâb-ı Hak bu mu'cizeyi, **Hz.** İsa'nın bir sözü olarak, *"Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsunuz, onları size haber veririm"* sözünde belirtmiştir. Bu ifâde hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında şu iki izah ve görüş bulunmaktadır:

a) **Hz. İsa,** ilk önce gayblardan haber veriyordu.

Süddî şunu rivâyet etmiştir: "O, çocuklarla oynuyor, sonra onlara, babalarının ve annelerinin ne yaptığını haber veriyordu. Bunun üzerine O, çocuğa annesinin kendisi için şunları şunları sakladığını haber veriyordu; çocuk ise evine dönüyor ve, o şeyi alıncaya kadar ağlıyordu.. Sonra ise ana-babalar çocuklarına, "Bu sihirbazla oynamayın!" diyor ve onları bir evde topluyorlardı. **Hz. İsa** onları aramaya geldiğinde ise, çocukların anne-babaları **Hz. İsa**'ya, "Çocuklar evde değiller!" diyorlardı. **Hz. İsa** da, "Peki, evde kim var?" diye sorduğunda, onlar, "Domuzlar var.." diyorlardı. **Hz. İsa** da, "İşte, öyle olsunlar!" deyince onlar da domuz haline geliyorlardı.

b) **Hz. İsa**'nın gayblardan haber vermesi, gökten sofra indiği zaman zuhur etmişti. Bu böyledir, çünkü İsrailoğulları, bu sofradan geriye bir şey bırakıp biriktirmekten nehyedilmişlerdi. Ama onlar, yine de yiyecek biriktirip, saklıyorlardı. Hz. İsa da, işte onlara neler sakladıklarını haber veriyordu.

İKİNCİ MESELE

Bu şekilde gaybdan haber vermek, bir mû'cizedir. Çünkü, (gaybdan) haber verdiklerini iddia eden müneccimlerin bunu haber vermeleri, ancak daha önce geçmiş olan bir soruya istinat ediyordu. Onlar bu soruyu sorduktan sonra, bir âlet vasıtasıyla bu haberleri ortaya koymaya çalışıyor, bu âlet vasıtasıyla yıldızların çeşitli hal ve durumlarını bilip tespit etmeye gayret sarf ediyorlardı. Sonra müneccimler, kendilerinin çoğu kez yanılmış olduklarını da kabul etmektedirler. Ama gaybdan haber vermeye gelince bu, daha önce herhangi bir soru bulunmadan ve de bir âletten de istifâde etmeksizin, sadece Allah'tan alınan vahiy ile olmaktadır.

Sonra **Hz. İsa** (a.s) sözünü, إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Muhakkak ki bunlarda sizin için, eğer iman ediciler iseniz, bir ibret vardır"* diye bitirmiştir. Bu sözün manası, "mu'cizevî delillerin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet ettiğine inanan herkes için bu beş şeyde, iddia sâhibinin doğruluğunu gösteren güçlü ve susturucu mu'cizeler vardır. Evet, mu'cizenin, iddia sahibinin doğruluğuna delalet ettiğini inkâr edenler de vardır. Bunlar, Brahmanlardır. Çünkü mu'cizelerin meydana gelmesi bunlara kifâyet etmez. Fakat mu'cize'nin, iddia sahibinin doğruluğuna delâlet ettiğine inanan kimselerin bu mu'cizeler hakkında söyleyecekleri hiçbir söz yoktur.

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِى حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللهَ وَاَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ إِنَّ اللهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

"Benden önceki Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınmış olan bazı şeyleri helâl kılmak için (geldim). Size Rabbinizden âyet (mu'cize) getirdim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Şüphe yok ki, Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte sırat-ı müstakim budur" (Âl-i İmran, 50-51).

Hz. İsa'nın Tevrat'ı Tasdik Etmesinin Manası

Bil ki **Hz. İsa** (a.s), bu apaçık mu'cizeler ile, kendisinin Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu açıklayınca, bunun peşi sıra hangi sebeplerle gönderildiğini beyân etmiştir. Onlar da şu iki şeydir:

1- وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ *"Önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak..."* Bu tabir ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz, bir önceki âyetteki, "وَرَسُولًا اِلٰى بَنِى اِسْرَائِيلَ اَنِّى قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ" sözünün takdirinin "Ben, 'Muhakkak size bir âyet getirdim' diyen birisini İsrailoğullarına peygamber olarak gönderiyorum" şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre bu âyetteki "وَمُصَدِّقًا" kelimesi, oradaki "اَنِّى قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ" cümlesine ma'tuftur. Bunun takdiri ise şu şekildedir: "Ben, 'Muhakkak size âyet getirdim ve önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderildim' diyen birisini İsrailoğullarına peygamber olarak gönderiyorum" sözün delâlet etmesi sebebiyle, bu kısımların hazfi yerinde olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Her peygamberin, bütün peygamberleri tasdik etmesi gerekir. Çünkü onların peygamberliklerinin sâbit olmasının yolu da mu'cizedir. Buna göre mu'cizesi bulunan herkesin peygamber olduğunu kabul etmek gerekir. İşte bu sebepten ötürü biz, **Hz. İsa** (a.s)'nın, **Hz. Musa** (a.s)'ya **Tevrat**'ın verilmiş olduğunu tasdik etmesi gerektiğini söyledik. Hz. İsa'nın İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilişinin maksatlarından birisi belki de, **Tevrat**'ı iyice anlatıp münkirlerin şüphelerini ve cahillerin yaptığı tahrifatları ortadan kaldırmaktır.

Hz. İsa'nın Şeriatının Bazı Haramları Helal Kılması

2- وَلِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِى حُرِّمَ عَلَيْكُمْ *"Ve size haram kılınmış olan bazı şeyleri size helâl kılmak için..."* Bu hususta bir suâl vardır, o da şudur: "Bu son kısım bir önceki ifâde ile tezat teşkil eder. Çünkü bu, **Hz. İsa**'nın **Tevrat**'ta İsrailoğullarına haram kılınmış olan bazı şeyleri helâl kılmak için geldiğini gösteren açık bir ifâdedir. Bu da **İncil**'in hükmünün, **Tevrat**'ın bu hususlardaki hükmünün aksini ifâde etmesi gerekir. Binâenaleyh bu, **Hz. İsa**'nın *"Önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak"* şeklindeki sözü ile tezat teşkil eder?

Buna şöyle **cevap** verilir: Bu iki ifâde arasında herhangi bir tenakuz yoktur. Çünkü **Tevrat**'ı tasdik etmek demek, onda bulunan her şeyin hak ve doğru olduğuna inanmaktan başka bir şey değildir.

İkincisi Tevrat'ta zikredilmediğine göre, **Hz. İsa**'nın **Tevrat**'ta haram kılınan şeyleri helâl kılması, O'nun Tevrat'ı tasdik edişine ters düşmez. Yine

Hz. İsa (a.s)'nın geleceği **Tevrat**'ta müjdelendiğine göre, **Hz. İsa**'nın gelmesi ve O'nun şeriati, **Tevrat**'a ters düşmüş olmaz.

Sonra âlimler bu hususta ihtilaf ederek, bazıları, **Hz.** İsa'nın **Tevrat**'ın hiçbir hükmünü değiştirmediğini söylemişlerdir. **Vehb İbn Münebbih** şöyle demiştir: "**Hz. İsa** (a.s), **Hz. Musa** (a.s)'nın şeriatinde idi. O da cumartesi yasağını kabul ediyor ve kıble olarak **Beyt-i Mâkdis**'e dönüyordu."

Sonra **Vehb**, *"Size haram kılınmış olan bazı şeyleri size helâl kılmak için (geldim)"* ifâdesini şu iki şekilde tefsir etmiş ve:

a) "Yahudî âlimleri, kendi kendilerine bazı asılsız hükümler uydurmuş ve bunları **Hz. Musa**'ya nisbet etmişlerdi. **Hz. İsa** (a.s) gelince, bu gibi hükümleri kaldırmış ve bunların asılsız olduğunu belirtip, durumu **Hz. Musa** (a.s) zamanındaki şekline getirmiştir.

b) Allahu Teâlâ, İsrailoğullarının işledikleri bazı günahlardan ötürü, onlara bir ceza olsun diye, bazı şeyleri onlara haram kılmıştı. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yahudîlerin işledikleri bir zulüm sebebi ile, biz (evvelce) kendileri için helâl kılınan temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık"* (Nisa, 160) buyurmuştur. Sonra bu haram kılma, Yahudîler için devam edegelmiştir. Daha sonra **Hz. İsa** (a.s) gelerek, bu çetin hükümleri kaldırmıştır" demiştir.

Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: **Hz. İsa** (a.s), **Tevrat**'ın birçok hükmünü kaldırmıştır. Fakat bu, onun, yukarıda da açıkladığımız gibi, Tevrat'ı tasdik etmiş olmasına bir zarar vermez. O, cumartesi ile ilgili hükmü kaldırmış, onun yerine pazar günü hükmünü koymuştur. O, yaptığı her işte isâbetlidir. Çünkü biz, nâsih ile mensuh'un, ikisinin de hak ve doğru olduğunu beyân etmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ *"Size Rabbinizden âyet (mu'cize) getirdim"* buyurmuştur. Bu ifâde tekrar edilmiştir. Çünkü insanı, eskiden beri alıştığı şeylerin tesirinden koparmak zordur. İşte bundan dolayı **Hz. İsa**'nın sözü onların kalplerine daha faydalı ve tabiatları üzerinde daha tesirli olsun diye, mu'cizeleri tekrar zikretmiş, sonra onları korkutarak, فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ *"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin"* demiştir. Çünkü peygambere itaat etmek, Allah'tan ittikâ etmenin gereklerindendir. Böylece O, "Gerçekten Allah'tan korktuğunuz zaman, Rabbim adına size emrettiğim şeylerde de bana itaat etmeniz gerekir" demiş, daha sonra da sözünü şöyle bitirmiştir: اِنَّ اللّٰهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ *"Şüphe yok ki Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin.*

İşte sırat-ı müstakim budur." **Hz. İsa** (a.s)'nın bu sözden maksadı, kendisi hakkında bâtıl şeyler uydurup, O'nun ilâh veya İlâh'ın oğlu olduğunu söylemesinler diye, Allah'a boyun eğdiğini izhâr etmek ve O'nun kulu olduğunu itiraf etmektir. Çünkü O'nun, Allah'a kul olduğunu kabul edip ikrar etmesi, câhil Hristiyanların O'nun hakkında iddia ettiği şeylere mânî olur. Sonra O, *"Öyle ise Allah'a kulluk edin"* demiştir ki bu, "Allahu Teâlâ bütün mahlûkatın Rabbi olduğuna göre, herkesin O'na ibâdet etmesi gerekir" manasındadır. Sonra da o bu hükmünü, *"İşte sırat-ı müstakim (en doğru yol) budur"* diyerek te'kid etmiştir.

فَلَمَّآ اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِيٓ اِلَى اللّٰهِ ۭ قَالَ الْحَوَارِيُّوْنَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ ۚ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ ۚ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَآ اٰمَنَّا بِمَآ اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُوْلَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿٥٣﴾ وَمَكَرُوْا وَمَكَرَ اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمٰكِرِيْنَ ﴿٥٤﴾

"Ne zaman ki İsa onlarda inkâr emareleri gördü, dedi ki: 'Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?' Havariler: 'Biziz Allah'ın (dininin) yardımcıları. Allah'a inandık. Sen de şâhit ol ki, biz muhakkak Müslümanlarız' dediler. 'Ey Rabbimiz, senin indirdiğin (o kitaba) inandık, o peygambere de tâbi olduk. Artık bizi şâhitlerle berâber yaz.' (Yahudîler) hileye saptılar, Allah da onların hilelerine ceza verdi. Allah hilekârları cezalandıranların en hayırlısıdır"
(Âl-i İmran, 52-54).

Bil ki, Allahu Teâlâ, **Hz. Meryem**'i **Hz. İsa** gibi bir çocukla müjdeleyişini anlatıp, onun özelliklerini iyice açıklayınca, mu'cizelerini bildirip, burada doğumunun hikayesini anlatmayarak, bu hadiseyi derinlemesine **Meryem Sûresi**'nde zikredince, **Hz. İsa** (a.s) bu mu'cizeleri kendilerine gösterdiği ve bu delilleri ortaya koyduğu zaman o Yahudîlerin ne yaptıklarını beyân etmeye başladı. فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ *"Ne zaman ki İsâ onlarda inkâr emareleri gördü"* buyurdu. Bu ifâde ile alâkalı bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Hz. İsa'nın Yahudîlerde İnkâr Alametleri Görmesi**

"اَحَسَّ" kelimesi, bir şeyi duyup hissetmek manasından ibarettir. Bunun iki izahı vardır:

a) Bu kelimeyi zâhirî manasına vererek, "Onlar, inkârlarını söylüyorlardı. **Hz. İsa** da Allah'ın izniyle bunu duyup hissetti" manasında olduğunu söylemek.

b) Bu kelimeyi te'vil ederek, bundan murat şudur demek: "**Hz. İsa,** onların küfürde ısrarlı olduklarını, kendini öldürmeye niyetlendiklerini bildi." Bu, şüphesi olmayan kesin bir bilgi haline gelince, Allahu Teâlâ, duyularla meydana gelen bu ilmi, "hissetme" diye ifâde etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, Yahudîlerin inkârlarının ortaya çıkmasına sebep olan şeyin ne olduğu hususunda, şu görüşleri belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1- **Süddî** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'yı İsrailoğullarına bir peygamber olarak gönderdiği zaman, o gelip onları Allah'ın dinine davet etmişti. Onlar küfürlerinde inat edip ona uymadılar. Bunun üzerine o onlardan korktu ve saklandı. **İsa** (a.s)'nın kavmi içindeki durumu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in durumu gibi idi. O da Mekke'de iken mustaz'af (güçsüz bırakılmış) bir kimse idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in müşrikler onu öldürmek istedikleri zaman Sevr mağarasında ve kendine inanan mü'minlerin evlerinde gizlenişi gibi, **Hz. İsa** (a.s) da İsrailoğullarından gizlenmiş idi. Sonra annesiyle birlikte, yeryüzünü dolaşmak için (saklandığı yerden) çıktı. Bir şehre, bir adama rastladı. Bu adam son derece izzet-ü ikrâm gösterdi. Orada zâlim bir hükümdar vardı. İşte bu adam bir gün, mahzun bir şekilde Hz. İsa'nın yanına geldi. Hz. İsa (a.s) bunun sebebini sorunca şöyle dedi: "Bu şehrin adamı, zalim bir adamdır. O, bizden her adama, kendisini ve ordusunu yedirip içireceği bir gün tayin etti.. Bu günse benim sıram; ama durumum kötü..." **Hz. Meryem** (a.s) bunu duyunca, "Evladım, Allah'a dua et de, Allah o adama isteğini versin.." dedi. Bunun üzerine **Hz. İsa,** "Anneciğim, eğer bunu yaparsam, bundan bir şer meydana gelir.." dedi. Buna karşılık **Hz. Meryem,** "O, ihsanda bulunup ikram etti.. Onun için, ona da mutlaka ihsanda bulunup ikram etmek gerekir" deyince, Hz. İsa (a.s) şöyle dedi: "O hükümdarın gelmesi yaklaştığı zaman, tencere ve kırbalarını suyla doldur. Sonra da bunu yapıp bitirdiğini bana bildir.." O adam bu işleri yapıp bitirince **Hz. İsa,** Allah'a duâ etti.. Bunun üzerine, tencerede bulunan şeyler pişip (yemek haline), su kırbalarındaki su da şarap haline geldi.. Hükümdar geldiği zaman, yedi, içti ve bu içkinin nereden alındığını sordu.

Bu soru üzerine adam, cevap vermemek için oyalandı. Hükümdar ise ısrar edip, neticede ona anlattırdı, gerçeği öğrendi.

Hükümdar bunu öğrenince, "Allah'a dua ederek suyu şarap haline getiren bir kimseye, çocuğunu, Allah'ın diriltmesi için dua ettiğinde mutlaka icâbet olunur" dedi. Kralın oğlu, birkaç gün önce ölmüş idi. Bunun üzerine hükümdar **Hz. İsa**'yı çağırtarak, ondan dua etmesini istedi. Bunun üzerine de, **Hz. İsa** "Bunu yapamayız.. Çünkü o yaşarsa, bir şerre sebep olabilir" dedi. Bu cevap üzerine kral, "Ne olacağı umurumda değil, yeter ki ben onu göreyim.. Eğer sen onu diriltirsen, bu yaptığın şeye müsaade ederim..." dedi. Bu teklif üzerine **Hz. İsa,** Allah'a duâ etti.. Bunun üzerine çocuk (dirilip ayağa kalktı) ve böylece hayata döndü. Ülkesinin insanları onun yaşadığını görünce, derhal silaha sarılarak birbirleriyle savaşmaya başladılar.. **Hz. İsa**'nın durumu da, halk arasında böylece son derece meşhur oldu.. Yahudîler, bundan dolayı, öldürmeyi amaçlayarak, onu kınayıp, açıkça onu inkâra başladılar.

2- Yahudîler, **Hz. İsa**'nın Tevrat'ta müjdelenen **Mesîh** olduğunu ve kendi dinlerini neshedeceğini biliyorlardı. İşte bu sebeple onlar, işin hemen başında ona ta'n ettiler ve öldürmeye çalıştılar. Hz. İsa açıktan açığa davete başlayınca, Yahudîlerin kızgınlıkları arttı.. Onu rahatsız etmeye başlayarak, öldürmek istediler.

3- **Hz. İsa,** kendilerini imana davet etmiş olduğu kavminin iman etmeyeceğini ve çağrısının onlara hiçbir fayda vermeyeceğini zannetti.. Böylece, onlar hakkındaki bu zannının gerçek olup olmadığını anlamak için onları denemek istedi de, onlara, *"Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?"* dedi. Bu soru üzerine O'na, havarilerden başka hiç kimse olumlu cevap vermedi.. İşte o zaman, havarilerin dışında kalan herkesin kâfir olduğunu; dinini inkâr etme ve kendisini de öldürme hususunda kararlı ve ısrarlı olduklarını anladı.

Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ مَنْ اَنْصَارِى اِلَى اللهِ *"Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?"* sözü hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) **Hz. İsa** (a.s), İsrailoğullarını dine davet edip, onlar da bu konuda diretince, onlardan uzaklaşarak yeryüzünde dolaşmaya başladı. Derken, balık avlayan bir grup avcının yanına geldi. Onların içinde **Şemûn, Yakûb** ve

Yuhanna İbn Zebedî bulunuyordu. Bu kimseler daha sonra, on iki havariye dahil olacaklardır.. **Hz. İsa** onlara şöyle dedi: "Şu anda balık avlıyorsunuz, ama bana tâbi olursanız, ebedî hayat için insanları avlayan kimseler olursunuz..." Bunun üzerine avcılar Hz. İsa'dan bir mu'cize istediler.. **Şemûn** ağını o gece suya atmış, ama hiçbir şey de avlayamamıştı. **Hz. İsa** ona, ağını ikinci kez suya atmasını emretti.. Bu sefer, **Şemûn**'un ağı, nerdeyse parçalanacak kadar balıkla doldu taştı; bu durum karşısında onlar, başka bir geminin çalışanlarından yardım istediler, tam iki gemi dolusu balık elde ettiler.. O zaman onlar, **Hz. İsa**'ya iman ettiler...

b) Hz. İsa, *"Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?"* sözünü, Yahudîler O'nu öldürmek için bir araya toplanıp anlaştıkları zaman, işin en sonunda söylemiştir. Sonra burada şu iki ihtimal söz konusu olabilir:

Birinci ihtimal: Yahudîler, O'nu öldürmek için arayıp, O da onlardan uzaklaşmak istediğinde, bu on iki havariye, "Allah tarafından bana benzetilmek suretiyle, yerime öldürülmeye karşılık, cennette benim arkadaşım olmayı hanginiz ister?" dedi. Bu soruya onların bir kısmı icâbet etti.

Hristiyanların İncil'lerinde zikrettikleri de şudur: "Yahudîler, **Hz. İsa**'yı yakalayınca, **Şemûn** kılıcını çekip, içlerindeki büyük bir âlime ait olan bir köleye vurarak, onun kulağını uçurdu. Bunun üzerine **Hz. İsa** ona, "Yeter!" dedi. Sonra da, kölenin kulağını alarak yerine koydu; kulak tıpkı eski haline geldi.. Netice olarak, **Hz. İsa**'nın yardım talep etmesinden maksadı, onları, kendisine yönelebilecek kötülüğü savuşturmaya yöneltmek, teşvik etmektir.

İkinci ihtimal: Hz. İsa onları, Yahudîlerle savaşmaya davet etmişti. Çünkü Cenâb-ı Hak, başka bir sûrede, *"Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine, 'Allah'a (doğru giden yolda) benim yardımcılarım kim olacak?' demiş, havariler de, 'Allah'ın yardımcıları biziz' demişlerdi. İşte İsrailoğullarından bir zümre iman etmiş, bir zümre de küfürde kalmıştı. Nihâyet biz, o iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik de, bu suretle galip geldiler"* (Saff, 14) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَى اللهِ *"Allah'a..."* buyruğudur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, "Allah'a gitmem veya O'na iltica etmem durumunda, kim bana yardımcı olur?" şeklindedir.

b) Bunun takdiri, "Allah'ın emrini açıklayıp, O'nun dinini ortaya koyuncaya kadar, benim yardımcılarım kim olacaktır?" şeklindedir. Bu ikinci takdire göre, "اِلٰى" harf-i cerri, gâye manasını ifâde eder. Buna göre **Hz. İsa** sanki, "Davetim tamamlanıp, Allahu Teâlâ'nın emri de ortaya çıkıncaya kadar, bana yardım etmeyi kimler idame ettirecektir?" manasını murat etmiştir.

c) Dilcilerin ekserisi buradaki "اِلٰى" harf-i cerrinin "مَعَ" (ile) manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰى اَمْوَالِكُمْ *"Onların mallarını kendi mallarınızla beraber yemeyiniz"* (Nisa, 2) âyetinde de "اِلٰى" kelimesi, "مَعَ" manasındadır.

Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلذَّوْدُ اِلَى الذَّوْدِ اِبِلٌ *"Az sayıdaki deve, az sayıdaki deveyle beraber deve sürüsü olur"*[106] buyurmuştur.

Zeccâc: "اِلٰى" kelimesi "مَعَ" anlamına gelmez; çünkü sen, mesela ذَهَبَ زَيْدٌ اِلٰى عَمْرٍو **"Zeyd, Amr'ın yanına gitti"** dediğin zaman, ذَهَبَ زَيْدٌ مَعَ عَمْرٍو **"Zeyd Amr'la beraber gitti"** demiş olmazsın. Çünkü "اِلٰى" harf-i cerri bir sınırı (gâyeyi) ifâde eder. "مَعَ" ise, bir şeyin başka bir şeye katılmasını, bitişmesini ifâde eder. Bilakis bizim, "Buradaki "اِلٰى" harf-i cerri "مَعَ" anlamındadır" dememizin anlamı, "اِلٰى" harf-i cerri, "مَعَ"nın temin etmiş olduğu manayı sağlar. Çünkü, "مَنْ اَنْصَارِى اِلَى اللّٰهِ" ifâdesinin manası, kendi "Allah'ın yardımı yanısıra, yardımını kim bana katar, verir?.." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلٰى اَمْوَالِكُمْ" ifâdesinin manası, *"(O yetimlerin) malını, kendi malınıza katarak yemeyiniz..."* Hz. Peygamber (s.a.s) "اَلذَّوْدُ اِلَى الذَّوْدِ اِبِلٌ" ifâdesinin manası da *"Deve topluluğu deve topluluğuna* katıldığı zaman sürüyü meydana getirir" şeklindedir" demiştir.

d) Mana, "Allah'a yaklaşma ve O'na giden yolda yardımcılarım kimdir?" şeklindedir. Nitekim, hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kurban kestiği zaman, اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَاِلَيْكَ *"Allah'ım sendendir, sanadır.."* yani, تَقَبَّلْ اِلَيْكَ "Sana yaklaşmak içindir." dediği varid olmuştur. Yine bir kimse başkasını yanına çağırdığı zaman, "اِلَىَّ" der; yani, "Bana katıl, bana gel!" der. Burada da böyledir. Buna göre mana, "Allah'a bir yaklaşma ve ibadet olacak şeyler hususunda, yardımcılarım kimdir?" şeklinde olur.

e) Buradaki, "اِلٰى" lafzının "lâm" anlamına gelmesidir. Buna göre **Hz. İsa** sanki, "Allah için yardımcılarım kimdir?" demiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِى اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ *"De*

106 Bu bir darb-ı meseldir. Yani, "Damlaya damlaya göl olur" (Ç).

ki: "Sizin şerikleriniz içinden hakkı gösterecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakkı gösterecek ve O'na iletecek Allah'tır" (Yunus, 35) âyetidir.

f) Âyetin takdiri, "Allah yolunda yardımcılarım kimdir?" şeklindedir. Buna göre, "اِلٰى" harf-i cerrinin "فِى" anlamına gelmesi caizdir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

Havârî Kelimesinin Manası

Hak Teâlâ'nın, قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللهِ *"Havariler, 'Biziz Allah'ın yardımcıları...' dediler"* ifâdesi hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler bu âyette geçen **Havâri"** lafzı hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) "Havârî", bir kimsenin özelliği ve hususiyetini ifâde etmek için vaad olunmuş bir isimdir. Katıksız, sırf öz olduğu için, "un"a, havârî denilmesi de, bundandır.

Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Zübeyr**'e, اِنَّهُ ابْنُ عَمَّتِى وَحَوَارِيُّ مِنْ اُمَّتِى *"O, benim halamın oğludur ve ümmetim içinde benim havarimdir"*[107] buyurmuştur.

Tenleri ve cilt renkleri temiz ve duru olan kadınlara da "اَلْحَوَارِيَّاتُ" (havariyyat) denilir.

Buna göre âyette geçen, "اَلْحَوَارِيُّونَ" kelimesinden murat, peygamberleri tasdik ve onlara yardım konusunda samîmî ve son derece ihlâslı olan, peygamberlerin seçkin ve kendilerine yakın dost ve tâbîleridir.

b) "اَلْحَوَارِيُّ" kelimesinin aslı, "اَلْحَوَرُ" kelimesidir. Bu kelimenin anlamı da, bembeyaz anlamındadır. Una da havârî denilmiş olması, bundan dolayıdır. "اَلْاَحْوَرُ" ve "اَلْحُورُ" kelimeleri de böyledir; bunların manası, gözün beyaz kısmının iyice beyaz olmasıdır. Senin elbiseyi iyice temizleyip bembeyaz yaptığın zaman "حَوَّرْتُ الثِّيَابَ" demen de bu anlamdadır.

İşte bu takdirlere göre, âlimler, havarilerin niçin bu isimle adlandırıldıkları konusunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre **Saîd İbn Cübeyr,** elbiselerinin beyaz olması sebebiyle bu ismi almış olduklarını söylemiştir. Onların, çamaşırcı oldukları ve elbiseleri temizleyip beyazlattıkları söylenmiştir. Yine, onların kalpleri her türlü nifak, şekk ve şüpheden arınıp tertemiz olduğu için, onları methedip, kalplerinin, son derece beyaz bir elbise gibi son derece temiz olduğuna işaret etmek için bu ismi almış oldukları da

107 Benzeri bir hadis için bkz. **Buhârî,** Fezâil'ül-Ashab, 13; **Müslim,** Fezâilü's-Sahâbe, 48, (4/1879).

söylenmiştir. Bu, bir kimse kötü fiillerden uzak ve beri olduğunda, فُلَانٌ نَقِيُّ الْجَيْبِ طَاهِرُ الذَّيْلِ "Falanca, yakası pâk ve eteği de temiz olandır" denilmesi gibidir. Yine bir kimse kötü fiilleri yaptığı zaman, فُلَانٌ دَنِسُ الثِّيَابِ "Falanca, elbisesi kirli olandır" denilir.

c) **Dahhâk** şöyle demektedir; **Hz. İsa** (a.s), çamaşır yıkayan bir topluluğa uğradı ve onları imana çağırdı. Bunun üzerine onlar da iman ettiler. Çamaşır yıkayan kimseye **Nabat dili**'nde هَوَارِى"" denilirdi ki, bu çamaşırcı demekti. Daha sonra bu kelime Arapçalaştırılarak "حَوَارِيُّ" şeklini aldı.

Mukâtil İbn Süleyman, havârilerin çamaşırcı olduklarını söylemiştir. Bu lafzın iştikâkının aslı iyice kavrandığı zaman, bu kelimenin, örfteki kullanılış yoluyla, bir kimsenin çok yakın dostu ve onun sırdaşı anlamına geldiği anlaşılır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, havârilerin kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci görüş: Hz. İsa (a.s), onlar balık avlarlarken, onların yanına gelmiş ve onlara şöyle demişti: "Geliniz, insanları avlayalım." Onlar da, "Sen kimsin?" deyince, O, "Ben, **Meryem oğlu İsa,** Allah'ın kulu ve elçisiyim" dedi. Bunun üzerine onlar, bu iddiasına dair bir mu'cize istediler. **Hz. İsa** da, mu'cize gösterince, ona iman ettiler... İşte bunlar, havarilerdir...

Hz. İsa'nın, Küçüklüğünde Boyacının Yanında Çalışması

İkinci görüş: Âlimler şöyle demişlerdir: Annesi **Meryem, İsa**'yı bir boyacıya verdi. Boyacı ona bir şey öğretmek istediğinde (gördü ki) o, bunu ondan daha iyi biliyordu. Boyacı, bazı işleri sebebiyle işyerinden ayrılmayı ister ve O'na "Şurada birbirinden farklı elbiseler bulunmaktadır. Ben onların her birisine belli şekil ve alâmetler çizdim. Ben döndüğümde bu işler tamamlanmış olacak şekilde, sen bu elbiseleri şu boyalarla boya..." der ve ayrılıp gider. Sonra **Hz. İsa** bir küp su kaynatarak, bütün elbiseleri onun içine basar; ve, "Allah'ın izniyle, istenildiği gibi olunuz.." der. Derken boyacı geri döner ve yaptığını ona haber verir. Bunun üzerine boyacı, "Bütün elbiseleri mahvettin!" der.. **Hz. İsa** ise, "Kalk ve bak., (bakalım öyle mi?)" der. Böylece boyacı, istediği biçimde kırmızı, yeşil, sarı elbiseler çıkarmaya başlar.. Ve, bütün elbiseleri, istemiş olduğu renklere boyanmış olarak oradan çıkarır.. Orada bulunanlar ise buna hayret ederler ve O'na iman ederler.. İşte, havârîler bunlardır.

Havarilerin Gördüğü Bazı Mu'cizeler

Üçüncü görüş: Havârîler, **Hz. İsa**'ya tâbi olan on iki kişiydiler. Onlar, "Ey Allah'ın ruhu, acıktık!" dediklerinde, **Hz. İsa** elini yere vuruyor, bunun üzerine her bir havârî için iki ekmek çıkıyordu. Susadıkları zaman, "Ey Rûhullah, biz susadık!" diyorlardı. Bunun üzerine **Hz. İsa** elini yere vuruyor, derken yerden su çıkıyor, onlar da su içiyorlardı. İşte bunun üzerine, "İstediğimiz zaman bizi yediriyor, istediğimiz zaman da bize içecek veriyorsun.. Bizden daha faziletli kim olabilir?.. Biz sana iman ettik!" deyince, **Hz. İsa,** "Sizden daha efdal olan, eliyle çalışıp da kendi emeğinden yiyen kimsedir" buyurdu. Bu söz üzerine onlar elbise yıkamaya başladılar ve bundan dolayı da havârî diye isimlendirildiler.

Dördüncü görüş: Bunlar hükümdar idiler. Bu görüşte olanlar şöyle dediler: Bu böyle olmuştur; çünkü hükümdarlardan birisi bir ziyafet hazırlayıp halkı davet etti. **Hz. İsa** da bir tabaktan yemek yiyor, ama O'nun yemeği hiç bitmiyordu. Bunun üzerine bu olayı O krala anlatınca O, "Onu tanıyorsunuz değil mi?" dedi. Onlar da, "evet," dediler. Hep beraber Hz. İsa'nın yanına gittiler. Melik ona, "Sen kimsin?" deyince, Hz. İsa, "Ben, **Meryem oğlu İsa**'yım" dedi. Bunun üzerine hükümdar da, "Mülkümü bırakarak sana tâbi oluyorum" dedi ve bütün akrabalarıyla beraber Hz. İsa'ya tabi oldu ki, işte havariler bunlardır.

Kaffal şöyle demiştir: Bu on iki havarînin bir kısmı hükümdar, bazısı balıkçı, bazısının da çamaşırcı olması mümkündür; aynı zamanda hepsi de, Hz. İsa'nın yardımcısı ve O'nu sevme, O'na itaat etme ve O'na hizmet etme hususunda son derece ihlaslı ve samimi oldukları için, havarî olarak isimlendirilebilirler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ" ifâdesinden maksat, "Biz Allah'ın dininin ve peygamberlerinin yardımcılarıyız" demektir. Çünkü hakiki anlamda, Allah'ın bizzat kendisine yardım etmek imkânsızdır. Binâenaleyh, *"Biz, Allah'ın yardımcılarıyız"* ifâdesinden maksat, bizim söylediğimiz şeydir.

Hak Teâlâ'nın, اٰمَنَّا بِاللّٰهِ *"Allah'a inandık"* buyruğuna gelince bu, illet ve sebep yerine geçen bir ifâdedir. Buna göre mana, "Allah'a iman etmiş olmanız sebebiyle, bizim Allah'ın yardımcıları olmamız gerekir. Çünkü, Allah'a iman etmek, O'nun dinine yardım etmeyi, dostlarını savunmayı ve düşmanlarıyla savaşmayı gerektirir" şeklindedir.

Daha sonra onlar, وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ *"Sen de şahit ol ki, biz muhakkak Müslümanlarız"* demiştir. Bu böyledir, çünkü onların Hz. İsa'yı kendi üzerlerine şahit tutmaları, aynı zamanda Allah'ı şahit tutmak demektir. Sonra bu ifâde hakkında şu iki açıklama yapılmıştır.

a) Bu cümleden maksat, "Senin bizden, sana yardım ve seni müdafaa hususundaki talebine boyun eğdiğimize ve bu konuda Allah'ın emrine teslim olduğumuza şahit ol" demektir.

b) Bu, onların dininin İslâm ve İslâm'ın bütün peygamberlerin (a.s) dini olduğuna denir, havârîlerin yapmış olduğu bir ikrâr ve itiraftır.

Bil ki onlar, Hz. İsa'yı iman ettikleri ve Müslüman oldukları hususuna şahit tuttukları zaman, Allah'a yalvarıp yakararak, رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ *"Ey Rabbimiz, senin indirdiğin (o kitaba) inandık, o peygambere de tâbi olduk. Artık bizi şâhitlerle berâber yaz"* demişlerdir. Bu böyledir; çünkü havarîler, birinci cümlede, yani *"Allah'a iman ettik"* dedikleri zaman Allah'a; *"Senin indirdiğin (o kitaba) inandık"* dediklerinde, Allah'ın kitaplarına; *"O peygambere de tâbi olduk"* dediklerinde de, Allâh'ın resûlüne iman etmiş ve bundan dolayı, Allah'a yakınlaşmayı ve O'nun sevâbını elde etmeyi isteyerek, *"Artık bizi şâhitlerle beraber yaz"* demişlerdir. İşte bu ifâde, şahit olanların, havarîlerden daha üstün ve onların derecelerinin de onlarınkinden daha ileri olmasını iktiza eder. İşte bu konuda müfessirler bazı açıklamalar yapmışlardır:

a) **İbn Abbas,** مَعَ الشَّاهِدِينَ *"Şahitlerle beraber"* tabirinin manası, "Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun ümmetiyle beraber..." demektir. Çünkü, şehâdeti yerine getirmesi istenenler Hz. Muhammed ve O'nun ümmetidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Böylece sizi, örnek (vasat) bir ümmet yapmışızdır; insanlara karşı şahitler olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize bir şahit olsun diye..."* (Bakara, 143) buyurmuştur.

b) Bu da, **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir. Buna göre, *"Artık bizi şahitlerle beraber yaz..."* demek, "Bizi peygamberler zümresi içine yaz" demektir. Çünkü her peygamber, kavmine şahittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kendilerine gönderilenlere elbette soracağımız gibi, onlara gönderilen resullere de muhakkak soracağız"* (A'raf, 6) buyurmuştur. Allahu Teâlâ da onların duâlarını kabul etmiş; onların her birini nebî ve resul yapmış, böylece de onlar ölüleri diriltmiş ve Hz. İsa'nın yapmış olduğu her şeyi yapmışlardır.

c) *"Bizi şahitlerle beraber yaz"* duası "Bizi, senin birliğine ve peygamberlerin doğruluğuna şahadet edenler zümresinin içinde yaz" manasındadır. Bu ifâdeden maksat şudur: Havariler, **Hz. İsa** (a.s)'yı kendilerinin Müslümanlığına, *"Sen de şahit ol ki biz muhakkak Müslümanlarız"* diyerek şahit tutunca, işi te'kid ve takviye etmek için Allah'ı da şahit tutmuşlardır. Yine onlar, Allah'ın birliğine ve peygamberlerin nübüvvetine şahadet eden her mü'minin alacağı mükâfat kadar, Allah'tan mükâfat istemişlerdir.

d) *"Bizi şahitlerle beraber yaz"* sözü, iyilerin amel defterlerinin ancak göklerde meleklerin yanında olacağına işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerçekten iyilerin amel kitapları, hiç şüphesiz illiyyîndedir."* (Mutaffifîn, 18) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, onların adını, mü'min şahitlerle beraber yazınca, onların bu nâmı, Mele-i A'la ve mukarreb melekler yanında meşhur olmuştur.

e) Allahu Teâlâ, *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığına şahadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de..."* (Âl-i İmran, 18) buyurarak, ilim sahiplerini de şahitlerden saymış ve onların adını kendi adıyla birlikte zikretmiştir. İşte bu büyük bir derece ve yüce bir mertebedir. Bundan dolayı havarîler de, *"Bizi şahitlerle beraber yaz"* yani "Bizi, adlarını adınla beraber zikrettiğin o kimselerden kıl" demişlerdir.

f) **Cebrâil** (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s)'e "ihsân"ın ne demek olduğunu sorduğunda O, اَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ *"Sanki Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir"*[108] buyurdu. İşte bu, ubûdiyyetle meşgul olmada insanın ulaşabileceği son noktadır. Bu da, kulun "gaybet" makamında değil, **"şuhûd"** makamında olmasıdır. İşte bu havarîler, istidlâl hususunda mükemmelliğe ulaşınca, bu "istidlâl" makamından "şuhûd ve mükâşefe" makamına yükselmek istemişler ve *"Bizi, şâhitlerle beraber yaz"* demişlerdir.

g) Allah'ı müşâhede etme makamında bulunan kişi kendisine gelen çeşitli güçlük ve elemlere aldırış etmez. Binâenaleyh havariler, Hz. İsa'ya yardım edip, ona yardım ve onu korumayı üstlerine alınca, *"Bizi, şâhitlerle berâber yaz"* yani, "Bize gelecek çeşitli güçlük ve meşâkkatlere aldırış etmemiz için, bizi celâlini müşâhede eden kimselerden kıl! İşte o zaman peygamberine yardım için verdiğimiz sözü hakkıyla yerine getirmemiz kolaylaşır" demişlerdir.

---

108 **Buhâri,** iman, 37.

Yahudîlerin Hz. İsa'ya Tuzak Hazırlamaları

Sonra Cenâb-ı Allah, وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ وَاللهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ *"(Yahudîler) hileye saptılar, Allah da onların hilelerine cezâ verdi. Allah hilekârları cezalandıranların en hayırlısıdır"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

"Mekr" kelimesinin Arapça'daki asıl manası, "gizlice ve karanlıkta fesat çıkarmaya uğraşmaktır. **Zeccâc,** "Gecenin karanlığı ortalığı kapladığı zaman "مَكَرَ اللَّيْلُ وَامْكَرَ" denilir" demiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hani bir vakitler o kâfirler sana tuzak kuruyorlardı (mekr)"* (Enfal, 30) ve *"O (Yusuf'un kardeşleri) hile (mekr) yaparak işleyecekleri işi kararlaştırırlarken sen yanlarında değildin"* (Yusuf, 102) buyurmuştur.

Bu kelimenin asıl manasının, "bir şeyin toplanması ve sağlam yapılması" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Etine dolgun kadına "اِمْرَأَةٌ مَمْكُورَةٌ" denilir. Reyi sağlamlaştırmaya "icma" ve "cem" de denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ *"Siz ve ortaklarınız artık toplanıp işinizi kararlaştırın"* (Yunus, 71) buyurmuştur. İşte bu sebeple mekr, sağlam olup eksiklik ve gevşekliklerden uzak, muhkem bir görüş manasına olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Allahu Teâlâ'nın Mekrinin Manası**

Onların, **Hz. İsa** (a.s)'ya karşı yaptıkları hile, onların onu öldürmek istemeleridir. Allahu Teâlâ'nın onlara karşı "mekr'i hususunda ise şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Allah'ın onlara mekri, **İsa** (a.s)'yı göğe kaldırmasıdır. Bu böyledir. Çünkü Yahudîlerin kralı olan bir Yahudî, **İsâ** (a.s)'yı öldürmek istedi. **Cebrail** (a.s) ise **Hz. İsa** (a.s)'nın yanından hiç ayrılmıyordu. İşte, *"O, (İsa'yı) Rûhu'l-Kudüs ile destekledik"* (Bakara, 253) âyetinin manası budur. Yahudîler onu öldürmek istedikleri zaman, **Cebrail** (a.s) O'na, tepesinde bacası bulunan bir odaya girmesini emretti. Onlar o odaya girdiklerinde, **Cebrail** (a.s) O'nu bacadan çıkarıp, onun şeklini bir başkasına verdi. Böylece onlar, bu insanı, (**Hz. İsa** diye) yakalayıp çarmıha gerdiler. Orada bulunanlar üç gruba ayrıldılar. Bir grup, "Allah aramızda idi, gitti"; bir başka grup, "O, Allah'ın oğlu idi", üçün grup ise, "O, Allah'ın kulu ve elçisi idi. Allahu Teâlâ O'nu göğe yükseltmek suretiyle, ona ikramda bulundu" demişler ve her grup, ayrı bir cemaat olmuşlardır. Derken Hak Teâlâ, Hz.

Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderinceye kadar, kâfir olan ilk iki grup, mü'min olan üçüncü gruba baskın çıktı. Velhasıl diyebiliriz ki, Allah'ın onlara mekrinden murat, **Hz. İsa**'yı sema'ya ref edip, Yahudîlere, şerlerini O'na ulaştırma fırsatı vermemesidir.

İkinci izah: Havarîler, on iki kişi idiler ve bir evde toplanmışlardı. İçlerinden birisi münafıklık yapıp, yerlerini Yahudîlere bildirdi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ da onu, aynen **Hz. İsa** (a.s)'ya benzetti ve **Hz. İsa** (a.s)'ı da göğe yükseltti. Yahudîler, o münafığı **Hz. İsa** diye yakalayıp öldürdüler ve çarmıha gerdiler. İşte Allah'ın onlara olan mekri budur.

Üçüncü izah: Muhammed İbn İshâk şunu anlatmıştır: "**Hz. İsa** (a.s) göğe kaldırıldıktan sonra Yahudîler havârîlere işkence yaptılar, kızgın güneş altında tutarak onlara azap ettiler. Havarîler, Yahudîlerin elinden çok çektiler. Bu durum, Roma İmparatoruna ulaştı. Yahudîlerin başlarındaki idâreci **Roma**'ya bağlı olan bir hükümdar idi. Ona, "İsrailoğullarından emrin altındaki insanların birisi, onlara Allah'ın peygamberi olduğunu söylüyor, ölüleri diriltip körler ile alaca hastalığına tutulmuş olanları iyileştirdiğini gösteriyordu. Derken onu öldürdüler" denildi. Bunun üzerine o, "Eğer bunu bilseydim, Yahudîler ile onun arasına girerdim (öldürmelerine mâni olurdum)" dedi ve havarîlere adam gönderip onları Yahudîlerin elinden kurtardı. Havarîlere **Hz. İsa** (a.s)'yı sordu. Onlar da ona her şeyi anlattılar. Böylece o hükümdar onların dinine girdi ve çarmıha gerileni indirip toprağa gömdürdü. O çarmıhı alıp, ona kıymet vererek sakladı. Daha sonra İsrailoğullarıyla savaşıp, onlardan bir çok insan öldürdü. Böylece Hristiyanlığın temeli Roma İmparatorluğunda zuhûr etmiştir. Bu imparatorun adı "Tabâris"[109] idi. O Hristiyan oldu, fakat bunu açıklamadı. Daha sonra adı **Matlis**"[110] olan başka bir imparator geldi ve **Hz. İsa** (a.s)'nın göğe kaldırılmasının kırkıncı yılında **Beyt-i Makdis**'teki Yahudîlerle savaşıp bir kısmını öldürürken bir kısmını esir aldı. Kudüs şehrinde taş üstünde taş bırakmadı. İşte bu zaman, Yahudîlerin **Kureyza** ve **Nadir** kabileleri Hicaz bölgesine hicret etmişlerdi. Bütün bunlar Allah'ın, **Hz. İsa**'yı yalanlamalarına ve O'nu öldürmek istemelerine karşı onlara verdiği cezalardır.

Dördüncü izah: Allahu Teâlâ o Yahudîlerin üzerine İran Pers hükümdarını musallat etti de o onları öldürdü veya esir aldı. İşte *"Çok çetin bir*

109 Bu imparator, M.S. 14-37 arasında hüküm süren Tiberius olmalı (Ç).

110 Satıhlara göre, Tiberius'tan sonraki imparatorun adı Câligula olup 37-41 arasında tahtta kalıp öldürülmüştür (Ç).

kuvvete sahip olan kullarımızı üzerinize musallat kıldık" (İsra, 5) âyetinde de beyan edildiği gibi, Allah'ın onlara karşı mekri budur.

Beşinci izah: Bundan muradın şu mananın olması da muhtemeldir: Onlar, Allah'ın emirlerini gizleme ve dinini iptal etme hususunda hileler kurdular. Allahu Teâlâ da dinini yüce kılıp, şeriatini ortaya koyup Allah düşmanı olan Yahudîlere, zillet ve alçaklık verip perişan ederek hile ve mekirde bulunmuştur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Mekr", birisine şer ve kötülük ulaştırmak için çareler aramaktan ibarettir. Allah için, hile kurup çare araması düşünülemez. Allah hakkında kullanılan **"mekr"** kelimesi, müteşâbih lafızlardan olmuş olur. Âlimler bu lafzın te'vili ve tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Allahu Teâlâ, mekr ve hileye karşı verdiği cezaya da "mekr" demiştir. Bu, tıpkı *"Kötülüğün cezası ona denk bir kötülüktür"* (Şûra, 40) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Allah hud'a ve tuzak kurmaya karşı verdiği cezayı "hud'a"; istihzâya karşı verdiği cezayı da "istihza" olarak ifade etmiştir.

b) Allah'ın onlara yaptığı muamele, mekr'e benzediği için, bu adı almıştır.

c) Bu lafız, müteşâbihattan değildir. Çünkü bu, mükemmel ve sağlam tedbir manasınadır. Sonra örfte, başkalarına bir şer ulaştırmak için alınan tedbir manasına kullanılmıştır. Bu mana, Hak Teâlâ hakkında imkansız değildir. Allah en iyi bilendir.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ۖ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾

"O zaman Allah şöyle dedi: "Ey İsa, şüphesiz seni öldürecek olan benim; seni kendime yükseltip kaldıracak, inkâr edenlerin içinden tertemiz çıkaracak ve sana tâbi olanları Kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstünde tutacak da (benim). Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilaf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim" (Âl-i İmran, 55).

Bu âyet hakkında birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "اِذْ" edâtının âmili, bir önceki âyetin sonundaki "وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ وَاللهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ" sözüdür. Yani, "Bu ilâhî hile, Allah şu sözü söylediğinde kurulmuş idi" demektir. Bunun takdirinin ذَاكَ اِذْ قَالَ اللهُ... "Bu iş, Allah şöyle şöyle dediğinde olmuştu" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Onlar, Allahu Teâlâ'nın bu âyette, **Hz. İsa** (a.s)'yı birtakım sıfatlarla şereflendirdiğini kabul etmişlerdir:

"اِنِّي مُتَوَفِّيكَ" Buyruğunun İzahı

Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, اِنِّي مُتَوَفِّيكَ *"Şüphesiz seni öldürecek olan benim"* buyruğudur. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın **Hz. İsa** (a.s)'dan naklettiği, *"Fakat vakta ki sen beni (içlerinden) aldın, üstlerinde nigehban yalnız sen oldun"* (Mâide, 117) sözüdür. Müfessirler, bu iki âyeti şu iki değişik şekilde izah etmişlerdir:

a) Âyette herhangi bir takdim veya tehir yapmaksızın onu zâhirine göre manalandırmak.

b) Âyette bir takdim ve tehirin olduğunu kabul etmek.

Birinci şeklin izahı şu vecihler üzeredir:

1- *"Şüphesiz seni öldürecek olan benim"* sözünün manası, "senin ömrünü tamamlayacak olan benim. Bunu tamamlayınca senin canını alırım. Onların seni öldürmelerine fırsat vermem, aksine seni semâma kaldırıp meleklerime yaklaştırır ve seni onların öldürmelerinden korurum" şeklindedir. Bu güzel bir te'vildir.

2- "اِنِّي مُتَوَفِّيكَ" demek, "seni öldüren benim" manasındadır. Bu görüş, **İbn Abbas** (r.a) ve **Muhammed İbn İshâk**'tan rivâyet edilmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Bundan maksat, onun Yahudî düşmanlarının, O'nu öldürmeye imkân bulamayacaklarıdır. Allah O'nu öldürmüş ve sonra göğe kaldırmak suretiyle şeref kazandırmıştır." Bu görüşte olanlar da şu üç izahı yapmışlardır:

a) **Vehb İbni Münebbih,** "Allah, O'nun canını üç saatliğine almış ve sonra O'nu göğe kaldırmıştır" demiştir.

b) **Muhammed İbn İshâk,** "Allah O'nun canını yedi saatliğine almış ve sonra O'nu dirilterek semaya ref etmiştir" demiştir.

c) **Rebî İbn Enes** ise şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, O'nu göğe kaldırırken canını almıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah (ölenin) ölümü esnasında, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını (canlarını) alır"* (Zümer, 42) buyurmuştur.

3- Âyetteki vâv harf-i cerleri, tertip (sıra) ifâde etmezler. Binâenaleyh âyet, Cenâb-ı Allah'ın, Hz. İsa'ya bu şeyleri yapacağını gösterir. Fakat nasıl ve ne zaman yapacağı hususları delile bağlıdır. Deliller de, Hz. İsa'nın canlı olarak göğe yükseltildiğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: إِنَّهُ سَيَنْزِلُ وَيَقْتُلُ الدَّجَّالَ *"O (İsa) inecek ve Deccâl'i öldürecektir."*[111] İşte Allahu Teâlâ bundan sonra onun canını alacaktır.

4- Bu, **Ebu Bekir el-Vasıtî**'nin söylediği görüştür: "Bu ifâdeden murat şudur: "Şüphesiz ben seni, şehevî isteklerinden ve nefsinin hazlarından öldüreceğim..." Cenâb-ı Hak daha sonra da, *"Ve seni, kendime yükselteceğim"* buyurmuştur; çünkü Allah'ın dışındaki her şeyden fani olmayan bir kimse, marifetullah makamına ulaşamaz. Ve yine, **Hz. İsa** semâya yükseltilince, şehvetin, gazabın ve kötü huyların bulunmaması bakımından O'nun durumu, meleklerin durumu gibi olmuştur.

5- **"Teveffî"** kelimesi, bir şeyi tam ve noksansız olarak almak anlamına gelir. Allahu Teâlâ, insanlardan bir kısmının hatırına, Allah'ın yükselttiği şeyin **Hz. İsa**'nın bedeni değil de rûhu olduğu fikrinin geleceğini bilince, **Hz. İsa**'yı rûhu ve bedeniyle bir bütün olarak göğe yükselttiğine delâlet etmesi için bu kelimeyi zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar sana hiçbir şekilde zarar veremezler"* (Nisa, 113) âyeti de bu açıklamanın doğruluğunu gösterir.

6- "إِنِّي مُتَوَفِّيكَ" sözünün manası, "Ben seni öldürülmüş gibi yapacağım" şeklindedir. Çünkü, **Hz. İsa** göğe yükseltilip, yeryüzündeki haberi ve izi kaybolup silinince, adeta ölü gibi olmuştur. Bir şeyin isminin, sıfat ve hususiyetlerinin ekserisinde, o şeye benzeyen bir şeye itlâk edilip, isim olarak verilmesi, caiz ve güzeldir.

7- **"Teveffî"**nin anlamı, kabzedip almaktır. Nitekim Arapça'da "falanca dirhemlerimi, bana teslim etti ve ben o dirhemleri ondan teslim aldım" denildiği gibi, "وَفَانِي فُلَانٌ دَرَاهِمِي وَأَوْفَانِي وَتَوَفَّيْتُهَا مِنْهُ" de denilir. Bazen "تَوَفَّى" kelimesi, اِسْتَوْفَى "alacağını tam aldı" manasına gelir. Her iki ihtimale göre

111 Bu manada bazı hadisler için bkz. **Tirmizî,** Fiten, 54, 62 (4/506,515).

de, Hz. İsa'nın yeryüzünden alınıp gökyüzüne yükseltilmesi, onun için bir teveffî olur.

Buna göre, eğer, "Bu izaha göre teveffî, Allahu Teâlâ'nın **Hz. İsa**'yı kendisine yükseltmesinin aynısı olur. Binâenaleyh, *"ve, seni kendime yükselteceğim"* ifâdesi, bir tekrâr olmuş olur" denilirse, biz deriz ki: *"Şüphesiz seni öldürecek olan benim"* sözü, teveffî'nin tahakkuk ettiğine delâlet eder. Bu ise, içinde birçok nev'i bulunan bir cinstir. Bu nevilerden birisi ölüm, birisi de göğe yükseltmektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bunun peşinden, *"Ve, seni kendime yükselteceğim"* deyince, bu onun nev'ini belirtme olup, bir tekrar olmaz.

8- Bu ifâdede, muzâfın düşmüş olduğunu takdir etmek.. Buna göre takdir, "Âmellerini tastamam alacağım" manasında "مُتَوَفِّى عَمَلِكَ"; ve "amelini bana yükselteceğim" manasında "رَافِعُ عَمَلِكَ اِلَىَّ" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ *"Güzel kelimeler, ancak O'na yükselir"* (Fâtır, 10) âyeti gibidir. Bu âyetten muradı şudur: Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'ya tâat ve amellerini kabul edeceğini müjdelemiş, dinini yürütme ve şeriatini ortaya koyma hususunda düşmanlarından göreceği zorluk ve meşakkatlerin ecrinin yok olmayacağını, sevabının boşa gitmeyeceğini ona bildirmiştir. İşte, âyeti zâhirî manasına göre alanların yapmış oldukları izahın hepsi bundan ibarettir.

İkinci şekil: Bu, âyet-i kerimede, bir takdim veya tehire ihtiyaç olmadığı halde, bir takdim ve tehirin gerekli olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: *"Ve seni kendime yükselteceğim"* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. İsa**'yı diri olarak göğe kaldırdığını iktiza eder.

Buradaki vâv harf-i cerri bir tertip ifâde etmez. Binâenaleyh, bunda bir takdim ve tehirin bulunduğunu söylemekten başka bir çare kalmıyor. Buna göre mana, "Seni kendime yükselteceğim, seni kâfirlerden kurtarıp temizleyeceğim ve seni dünyaya indirdikten sonra, seni öldüreceğim" şeklinde olur. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi takdim ve tehirler çokça bulunmaktadır.

Bil ki, bu sunmuş olduğumuz (önceki) birçok izah, âyetin zâhirine muhalefet etmemize mâni olup, buna ihtiyaç bırakmaz. Allah en iyisini bilendir.

İkinci sıfat: Allahu Teâlâ'nın, وَرَافِعُكَ اِلَىَّ *"Ve seni kendime yükselteceğim"* ifâdesidir.

Müşebbihe, Allah'ın bir mekânda ve bu mekânın da semâda bulunduğu şeklindeki görüşünü ispat hususunda bu âyete tutunmuştur. Biz, bu

kitabın birçok yerinde kat'i birçok delil ile, Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunmasının imkânsızlığını göstermiştik. Binâenaleyh, bu ifâdeyi te'vil etmek gerekir. Bu da, birkaç şekilde olur:

a) Bu ifâdeden murat, "Seni, kerâmet ve ikrâmımın mahalline, bulunduğu yere kaldıracağım" manasıdır. Allahu Teâlâ bunu, tefhîm ve ta'zîm sebebiyle, kendisine yükseltmek gibi kabul etmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Ben, dedi, muhakkak ki Rabbime gidiciyim"* (Sâffât, 99) âyetidir. Bunu söyleyen **İbrahim** (a.s) ancak, Irak'tan Şam'a gitmiştir. Bazen sultan, "Bu emri kadıya ref' edin, yükseltin!" der. Hacılar, "Allah'ın ziyaretçileri"; (Kâbe'ye) komşu olanlar da, "Allah'ın komşuları" diye isimlendirilir. Bütün bunlardan murat, bütün bu şeyleri yüceltmek ve ta'zîmdir. Burada da böyledir.

b) Bu ifâdenin manası şöyle olabilir: "**Hz. İsa** (a.s), kendisi hakkında, Allah'tan başka hiç kimsenin hükmedemeyeceği bir mekâna yükseltilir." Çünkü yeryüzünde, insanlar (zâhiren) çok muhtelif hükümleri üstlenip, icrâ ederler. Göklerde ise, gerçekte de, zâhirde de Allah'tan başka hiçbir hâkim bulunmamaktadır.

c) Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunduğunu farz etmemiz halinde, Hz. İsa'nın bu mekâna yükseltilmesi, onun faydalanmasına ve sevinmesine bir sebep olmaz. Bilakis o, bu mekânda, eğer orada arzu ettiği sevap, rahmet, rahat ve rızık olursa, bu yükseltilmeden istifade etmiş olur. Bu her iki görüşe göre de, âyetin lafzını, "Seni, sevap ve amellerinin karşılığını göreceğin bir yere, bir makama yükselteceğim" manasına hamletmek gerekir. Zikrettiğimiz bu mananın takdir edilmesi gerekince, âyette Allah için bir mekânın söz konusu olduğuna delâlet eden hiçbir şey kalmaz.

Üçüncü sıfat: Allahu Teâlâ'nın, وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Seni, inkâr edenlerin içinden tertemiz çıkaracağım..."* cümlesidir. Bu, "Seni onların arasından çıkaracağım, seninle onların arasını fasledeceğim, ayıracağım" manasına gelir.

Allahu Teâlâ **Hz. İsa**'yı kendisine yükselteceğini söylemekle onun şerefinin yüceliğini gösterdiği gibi, onu inkâr edenlerin içinden çekip almayı, kurtarmayı da tathîr (temizlemek) lafzıyla beyan etmiştir. Bütün bunlar, Allah katında **Hz. İsa**'nın mertebesinin çok yüce ve makamının da çok üstün olduğuna delâlet etmektedir.

Dördüncü sıfat: Allahu Teâlâ'nın, وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Ve sana tâbi olanları Kıyamet gününe kadar, küfredenlerin üstünde tutacağım..."* buyruğudur. Bu ifâdenin iki izahı bulunmaktadır.

a) Bunun manası şudur: **İsa** (a.s)'nın dinine tâbi olanlar, Kıyamet gününe kadar, kahr, hakimiyyet ve hükümranlık vasıtasıyla Hz. İsa'nın dinini inkâr edenlerin üstünde olacaklardır. Binâenaleyh bu, Yahudîlerin Kıyamet gününe kadar zelil ve makhur olacaklarını haber vermektedir.

Mesîh (a.s)'e tâbi olanlara gelince onlar, onun Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna inananlardır. İslâm geldikten sonraysa, onlar Müslümanlardır. Hristiyanlar ise, her ne kadar kendilerinin Hz. İsa'ya muvafakat ettiklerini söylüyorlarsa da, aklın sarih delâleti, Hz. İsa'nın bu cahillerin söylemiş olduğu hiçbir şeye razı olmayacağına şahadet ettiği için, bu kimseler Hz. İsa'ya karşı son derece muhalefet etmektedirler. Bununla beraber biz, dünyada, Hristiyanların devlet ve güçlerinin, Yahudîlerin durumundan daha üstün ve daha güçlü olduğunu görüyor; dünyanın hiçbir yerinde Yahudî bir kral, Yahudîlerle dolu bir belde göremiyor; nerede olurlarsa olsunlar, zillet ve meskenet içinde bulunduklarını müşahede ediyoruz. Ama Hristiyanların durumu bunun aksinedir.

b) Âyette bahsedilen, "üstte bulunma"dan murat, hüccet ve delil bakımından üstünlüktür. Bil ki bu âyet, *"Ve, seni kendime yükselteceğim"* buyruğunda belirtilen yükseltilmenin, mekân ve cihet bakımından değil, derece ve şeref bakımından olduğuna delâlet eder. Nitekim bu son ifâdedeki üstünlük de, mekân itibariyle bir üstünlük olmayıp, aksine derece ve manevî bir üstünlük anlamına gelmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ *"Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilâf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim"* buyruğunun manası şudur: Allahu Teâlâ **Hz. İsâ**'ya dünyada iken bu şerefli hususiyetleri, yüce ve üstün mertebeleri vereceğini müjdelemiş, Kıyamette ise, O'na inananlar ile O'nun peygamberliğini inkâr edenler arasında hükmedeceğini haber vermiştir. Bu hükmedişin nasıl olacağı hususu, bu âyetten sonra gelen âyette açıklanmış olan hususdur.

Hz. İsa Yerine Başkasının Asılması ve Bundaki Problemler

Bu âyetin konularından müşkil bir mesele geriye kalmaktadır ki, o da şudur: Kur'ân-ı Kerim'in nassı ve ifâdesi, Allahu Teâlâ Hz. İsa'yı semaya

yükselttiği zaman, *"Fakat onlar onu öldürmediler, asmadılar da. Ama (öldürülen ve asılan adam) kendilerine (İsa) gibi gösterildi"* (Nisa, 157) âyetinde de ifâde edildiği gibi, onun şeklini ve sûretini bir başkasına vermiş olduğuna delâlet etmektedir. Bu hususta birçok haber de varid olmuştur; ama rivâyetler farklıdır. Bazen, Allahu Teâlâ'nın, onu öldürüp çarmıha gersinler diye Yahudîlere Hz. İsa'nın yerini gösteren düşmanlardan birisini Hz. İsa'ya benzettiği; bazen de, İsa (a.s)'nın, kendisine çok yakın olan arkadaşlarından birisini, kendi yerine öldürülsün diye, kendisine benzetilip yerine geçmeye teşvik ettiği rivâyet edilmiştir. Velhasıl, nasıl olursa olsun, Hz. İsa'nın şeklinin ve şemâlinin bir başkasına verilerek onun Hz. İsa (a.s)'ya benzetilmesinde bazı problemler söz konusudur:

Birinci problem: Bir insanın şeklinin başka bir insana verilebileceğini mümkün görürsek, bu bir safsatayı gerektirir. Ben çocuğumu görsem; sonra onu ikinci kez gördüğümde, bu ikinci kez gördüğüm çocuğun, benim çocuğum değil de, çocuğuma benzetilmiş bir başka insan olduğunu mümkün görmüş olurum. Bu durumda da, duyu organlarıyla hissedilen şeylere itimat ortadan kalkar.. Ve yine, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kendilerine emirler ve nehiyler verdiğini gören sahabenin, başkasının O'na benzetilmiş olabileceği ihtimalinden dolayı, onun Hz. Muhammed olup olmadığını bilmemeleri gerekirdi... Bu ise, şeriatlerin yok olması neticesine götürür.

Yine, mütevâtir haberlerde asıl olan, o şeyi ilk haber verenin, onu bizzat görüp duyduğu bir şey olarak haber vermesidir. Görülen şeylerde hata edilebileceği mümkün görülürse, mütevâtir haberin sâkıt olması evlâ bir şey olur.. Kısaca, bu kapının açılışının başı safsata; neticesi de, peygamberliklerin tamamını geçersiz kılmak olur.

İkinci problem: Allahu Teâlâ, **Cebrail** (a.s)'e çoğu durumda **Hz. İsa**'yla beraber olmasını emretti.. *"Hani ben seni Cebrail ile desteklemiştim"* (Maide, 110) âyetinin tefsirinde müfessirler böyle söylemişlerdir. Hem sonra, **Cebrail** (a.s)'in kanatlarından bir tek kanadının kenarı dahi, bütün insanlara karşı kâfi gelirdi.. Nasıl olur da, Hz. İsa'yı bu Yahudîlere karşı koruyamamış olsun?

Ve yine, **Hz. İsa** (a.s) ölüleri diriltmeye, anadan doğma kör ve alacalı hastaları iyi etmeye gücü yetiyorken, kendisi için kötülük düşünen bu Yahudîleri, kendisine sataşamasınlar diye öldürmeye, onları hasta etmeye, müzmin dertlere müptelâ kılıp felç etmeye nasıl güç yetirememiştir?

Üçüncü problem: Allahu Teâlâ, **Hz. İsa**'yı, göğe kaldırmak suretiyle bu düşmanlardan kurtarabilirdi. Binâenaleyh, bir başkasını ona benzetmenin faydası nedir ki? Bu, bir zavallıyı boş yere öldürtmek değil midir?

Dördüncü problem: Hak Teâlâ, bir başkasını **Hz. İsa**'ya benzetip, bundan sonra **Hz. İsa**'yı göğe yükseltince o Yahudî topluluğu, **Hz. İsa** olmadığı hâlde, o adamın **Hz. İsa** olduğuna inanmışlardır. Binâenaleyh bu, onları bilgisizleştirip, akıllarını karıştırmaktır. Böyle bir şey ise, Allah'ın hikmetine uygun değildir.

Beşinci problem: Hristiyanlar, yeryüzünün doğusunda ve batısında çokça olmalarına; **Hz. İsa**'yı son derece sevmelerine ve onun hakkındaki aşırılıklarına rağmen, **Hz. İsa**'nın öldürüldüğünü ve çarmıha gerilmiş olduğunu müşahede ettiklerini bildirmişlerdir. Eğer biz bunu inkâr edersek, tevâtürle sabit olmuş olan bir hususu ta'n ve tenkit etmiş oluruz. Tevâtür ile sabit olanı ta'n etmek ise, Hz. Peygamber'in ve Hz. İsa'nın peygamberliklerini; hatta onların ve diğer peygamberlerin varlıklarını dahi tenkit ve reddetmeyi iktiza eder... Bütün bunlar ise bâtıldır.

Altıncı problem: Tevâtürle sâbit olduğuna göre, çarmıha gerilen kimse, uzun bir süre hayatta kalabilir. Eğer, çarmıha gerilen **Hz. İsa** değil de bir başkası olsaydı, o bağırır çağırır, "Ben **İsa** değilim. Ben ondan başka birisiyim!.." der ve bunu anlatabilmek için her şeyi yapardı. Eğer o çarmıha gerilen kimse bunları söylemiş olsaydı, bunu herkes duyardı.. Böyle bir şey mevcut olmadığına göre, durumun sizin söylediğiniz gibi olmadığını anlamış oluruz. İşte, bu konudaki başlıca problemler bunlardır..

Birinciye cevap: Kâdir ve ihtiyâr irâde sahibi bir Ma'budun olduğuna inanan herkes, Allahu Teâlâ'nın, meselâ Zeyd'e benzeyen başka bir insanı yaratmaya kadir olduğunu kabul eder. Sonra bu benzetmenin mümkün olması, zikredilen şüpheye düşülmesini de gerektirmez. Zikrettiğiniz hususlara karşı söylenecek söz budur.

İkinciye cevap: Eğer **Cebrail** (a.s) **İsa** (a.s)'yı düşmanlarına karşı korusaydı, vehayut da Allahu Teâlâ İsa (a.s)'ya düşmanlarını kendisinden uzaklaştırma gücü verseydi, o zaman O'nun mu'cizesi "ilcâ" (zorlama, imana girmeye mecbur bırakma) sınırına ulaşmış olurdu ki, bu caiz değildir.

Bu, aynı zamanda **üçüncü probleme** de **cevaptır.** Çünkü Allahu Teâlâ, eğer **İsa** (a.s)'yı, başkasını ona benzetmeksizin, göğe kaldırsaydı bu mu'cize de "ilcâ" sınırına ulaşmış olurdu.

Dördüncüye cevap: Hz. İsa'nın talebeleri, orada bulunuyor, bu hadisenin içyüzünü biliyor ve onlar bu karışıklığı izâle edip gideriyorlardı (Yani, durumu anlatıyorlardı).

Beşinciye cevap: Bu esnada orada hazır bulunanlar, az sayıda idiler. Az bir topluluğa şüphenin ârız olması mümkündür. Binâenaleyh, mütevâtir haber başlangıç itibariyle az bir topluluğa dayanıyorsa, bu ilim ifâde etmez.

Altıncıya cevap: Hz. İsa (a.s)'ya benzetilen kimsenin bir Müslüman olması ve bunun da **Hz. İsa** tarafından kabul edilmiş olduğunun farz edilmesi halinde, bu kimsenin bu hadisedeki gerçek durumu anlatmayıp susmuş olması mümkündür. Netice olarak, onların öne sürmüş oldukları sorular, kimi yönlerden ihtimal dahilinde olan hususlardır. Kat'i ve kesin mu'cizeler ile, Hz. Muhammed'in, haber verdiği her hususta sıdk u doğruluğu sabit olunca, bu muhtemel hususların kesin nassa muârız ve aykırı olması imkânsızdır. Allah, hidâyete ileten velîdir, dosttur.

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾

"İnkâr edenlere gelince, ben onları dünyada da, âhirette de en çetin bir azap ile azaplandıracağım. Onların hiçbir yardımcısı olmayacaktır" (Âl-i İmran, 56).

Bil ki, Hak Teâlâ, *"Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilâf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim"* (Âl-i İmran, 55) buyurunca, bunun peşinden geniş bir şekilde bu ihtilâfın ne olduğunu beyân etmiştir. Buna göre bu ihtilâf, bir topluluğun inkâr etmesi, diğerlerinin de iman etmesidir. Küfreden kimseler hakkındaki hükme gelince, bu Allah'ın o kimseyi hem dünyada, hem de âhirette şiddetli bir şekilde azaplandırması, cezalandırmasıdır. İmân edip salih ameller işleyen kimseler hakkındaki hükmü ise, onlara ecir ve mükâfâatlarını tastamam vermesidir.

Bu âyette birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Kâfire Dünya Hayatında Verilen Azap Hakkında**

Kâfirin dünyadaki azâbı, iki yöndendir:

a) Öldürülmek, esir edilmek, vb. şeyler ile.. Eğer o kimse küfrü terk etseydi, bu şeyleri ona tatbik etmek uygun olmazdı.. İşte bu, dünya azabına dahil olur.

b) Kâfire ârız olan hastalıklar ve musibetler.. Âlimler, bunların bir cezâ olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, "Bu, kâfir hakkında bir cezâdır; ama bir benzeri mü'minin başına geldiği zaman, bu cezâ olmaz, bilâkis bir imtihan ve sınama olur" demişlerdir.

Hasan el-Basrî ise şöyle demiştir: "Benzeri musibetler kâfirin başına geldiğinde, bu bir cezâ olmaz. Aksine, bir imtihan ve sınama olur ve tevbe edenlere uygulanan hadler (şer'î cezalar) yerine geçer. Çünkü o bir ceza değil, aksine bir imtihan olur. Bunun delili, Allahu Teâlâ'nın bu gibi şeylere sabretmeye, rıza göstermeye ve boyun eğmeye karşılık herkese mükâfat va'detmiş olmasıdır. Bu durumda olan bir şey, bir cezâ olmaz.

Eğer, "Siz birinci izahınızda bunların, kâfirin küfrüne karşılık bir azap olduğunu söylediniz. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı"* (Nahl, 61) âyetinin hilâfına bir durumdur. Bu âyetteki "Eğer" kelimesi, cezâ (netice) olmadığı için, şartın da bulunmadığını gösterir. Bu sebeple, dünyada iken muâheze etmenin söz konusu olmaması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Bugün herkese kazandığının karşılığı verilecektir"* (Mü'min, 17) buyurmuştur. Bu da, cezalandırmanın dünyada değil de, Kıyamet günü olacağını ifâde eder" denilir ise; deriz ki: İlahî cezanın dünyada iken meydana geleceğini gösteren âyet hususîdir. Sizin zikrettiğiniz âyetler ise umumidir. Husûsi olan delil, umûmî olandan önce nazar-ı itibara alınır.

İKİNCİ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Azabın "şiddet" ile vasfedilmiş olması, kâfirin dünyadaki cezâsının daha şiddetli olmasını gerektirir. Halbuki biz durumun böyle olmadığını görüyoruz. Çünkü durum bazen kâfirlerin, bazen Müslümanların aleyhine dönmektedir. Binâenaleyh bu bakımdan insanlar arasında bir fark görememekteyiz."

Buna karşı biz deriz ki: Bilâkis bu fark dünyada mevcuttur. Çünkü bu âyet-i kerime, Hz. İsa'yı yalanlayan Yahudîlerin durumunu beyân etmektedir.

Biz onları zillet ve meskenetin bürüdüğünü görmekteyiz. Bu cevap ile, bu problem ortadan kalkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ bu azabı, "kendilerine yardım edecek ve bunu kendilerinden uzaklaştıracak hiçbir yardımcı bulunmayan" bir azap olarak vasfetmiştir.

Eğer "Devlet başkanlarının ve mü'minlerin, ahd ve zımmîlik anlaşması sebebi ile kâfirleri öldürmeleri imkânsız değil midir?" denilirse, deriz ki: Bu öldürmeye mâni olan şey, aradaki ahd ve anlaşmadır. Binâenaleyh anlaşma sona erince kâfirin öldürülmesi helâl olur.

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

"İmân edip sâlih ameller işleyenlere gelince, (Allah) onların mükâfatını tastamam verecektir. Allah zâlimleri sevmez"
(Âl-i İmran, 57).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hafs, Âsım'dan rivâyet ederek, fiili yâ ile "فَيُوَفِّيهِمْ" şeklinde, yani "Allah onlara mükâfatlarını tastamam verir" manasında; diğer kıraat imamları da bir önceki âyette geçmiş olan "فَأَحْكُمُ" ve "فَأُعَذِّبُهُمْ" (Hükmederim, azap ederim) ifâdelerine hamlederek "فَنُوَفِّيهِمْ" "Onlara mükâfatlarını tastamam veririz" şeklinde okumuşlardır ki evlâ olan[112] bu kıraattir. Çünkü bu, sözün gelişine daha uygundur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ iman edenleri zikredip, sonra onları sâlih amel yapmış olmakla vasfetmiştir. Bu da, amel-i sâlih'in imanın hakikatinden başka bir şey olduğunu gösterir. Bu hususdaki delil ve açıklamalar daha önce birçok kez geçmişti.

112 Mütevatir kıraatlar arasında tercih veya tafdilde bulunmak doğru değildir; zira hepsi de sâbittir. Müfessirimizin kasdı da bu değildir. Anlaşılan o, mâna bakımından, böyle bir değerlendirme yapmaktadır (Ç).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Amel-i sâlih'in mükâfatın sebebi olduğunu söyleyen kimse, âyetteki, *"Onların mükâfatlarını tastamam vereceğiz"* ifâdesini delil getirerek, sevap elde etmek için ibâdet etmeleri hususunda, insanları ücret karşılığı çalışan kimselere benzetmiştir. Bu hususta izahlar da daha önce geçmişti. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile, *"Allah zâlimleri sevmez"* ifâdesini, Allahu Teâlâ'nın, günahları reddedip onları irade etmediğine delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bir şeyi murat eden kimsenin o şey bir fiil olduğu zaman onu sevmiş olması gerekir. Fakat irade ve sevgi şahıslarla ilgili olduğunda birbirlerinden farklı olurlar. Meselâ, **"Zeyd'i** seviyorum" denilir, fakat, **"Zeyd'i** irâde ediyorum" denilemez. Sevgi ile irâde fiillerle ilgili olduğunda, hakiki lügavî manalarında kullanılmaları durumunda, aynı manaya gelirler. Böylece, "Allah zâlimleri sevmez" sözü, "Allah zâlimlerin zulmünü irâde etmez, istemez" manasında olmuş olur." İşte **Kâdî** de bunu böyle anlatmıştır. Bizim âlimlerimize göre, muhabbet kula, (sevgi), hayır ve menfaat ulaştırmayı murat etmek manasındadır. Hak Teâlâ, her ne kadar kâfirin inkârını murat etmişse de, o kâfire hayır ve sevap ulaştırmayı dilemez. Nitekim biz bu meseleyi daha önce, birçok kere anlatmış idik.

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

"İşte bu sana okuduğumuz (kıssalar) âyetlerden ve hikmet dolu zikirdendir" (Âl-i İmran, 58).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "ذٰلِكَ" (Bunları) sözü daha önce geçmiş olan **Hz. İsa, Hz. Zekeriyya** ve diğer zatlarla ilgili kıssalara işâret etmektedir. Bu kelime mübtedâ olup, "نَتْلُوهُ" *"Onu okuyoruz"* lafzı onun haberidir. "مِنَ الْاٰيَاتِ" *"Âyetlerdendir"* ifâdesi ise ikinci haber yahut, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Buradaki "ذٰلِكَ" kelimesinin "اَلَّذِى" anlamında olup, "نَتْلُوهُ" lafzının onun

sılâsı ve "مِنَ الْاٰيَاتِ" lafzının onun haberi olması câizdir. (Buna göre mana, "Sana okuduğumuz bu şeyler âyetlerdendir" şeklinde olur.)

İKİNCİ MESELE

"Tilâvet" ve **"Kasas"** kelimeleri, mana bakımından aynıdır. Çünkü her ikisi de, "bir şeyin peşi sıra başka bir şey söyleme" manasına gelir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu âyette ve نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسٰى *"Sana Musâ'nın haberini okuyoruz"* (Kasas, 3) âyetinde "tilaveti" (okumayı), نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ *"Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"* (Yusuf, 3) âyetinde de "Kasas"ı (anlatmayı) zatına nisbet etmiştir. Bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın, meleğin vahiy getirip okumasını, kendi okuması gibi saydığını göstermektedir. Bu ise, vahiy meleğini büyük bir şekilde şereflendirme ve yüceltmedir. Bu güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü **Cebrail** (a.s)'in okuması, kesinlikle farksız olarak Allah'ın emri ile olunca, bu, Hak Teâlâ'ya nisbet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette geçen *"Âyetlerden"* kelimesinin bu, "Kur'ân'ın âyetlerindendir" manasında olması muhtemel olduğu gibi, yine "Senin peygamberliğinin kesinliğini gösteren âyetlerden (mu'cizelerden)dir. Çünkü bunlar, ancak bir ilâhi kitaptan okuyan ya da kendisine vahyedilen bir kimsenin bilebileceği haberlerdir. Aşikardır ki sen ne yazı yazabiliyor, ne de okuyabiliyorsun. Binâenaleyh geriye bunun, bir vahiy olduğunu söylemekten başka bir yol kalmaz" manasında olması da muhtemeldir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Hakîm Kelimesinin Manası**

وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ *"Hikmet dolu zikirden.."* sözü hakkında iki görüş vardır:

a) Bundan murat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'ın, "hikmet dolu zikir" olarak vasfedilmesinde birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1- Buradaki "اَلْحَكِيمُ" kelimesi, "اَلْقَدِيرُ" (kâdir, muktedir) ve "اَلْعَلِيمُ" (âlim, mutlak ilim sahibi) kelimelerinin ("اَلْقَادِرُ" ve "اَلْعَالِمُ" anlamında olmaları) gibi, "اَلْحَاكِمُ" (hükmeden) manasındadır. Buna göre, kendisinden hükümler elde edilmesi anlamında, Kur'ân, Hâkim, "اَلْحَاكِمُ"dir.

2- Bunun manası, "Telifinde, nazmında ve ihtivâ ettiği ilimlerin çokluğunda hikmet sahibi..." şeklindedir;

3- **"Hakim"** kelimesinin manası, "اَلْمُحْكَمُ" (muhkem, sağlam, korunmuş, muhafaza edilmiş)tir. Buna göre buradaki, "فَعِيلٌ" vezni "مُفْعَلٌ" manasındadır.

Ezherî şunu söylemiştir: "Bu mana, Arapça'da şuyû bulmuş olan bir manadır. Çünkü, senin "حَكَمْتُ" (hükmettim..) ifâden, mana bakımından "اَحْكَمْتُ" muhkem yaptım, yanlıştan korudum, sağlamlaştırdım) yerine geçmektedir. Böylece mana, aslına döndürülmüş oldu, Kur'ân'ın muhkem olmasının manası ise, O'nun, kendisine herhangi bir bozukluğun ârız olmasından, yol bulmasından korunmuş ve muhkem kılınmış olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهٗ *"âyetleri muhkem kılınmış...."* (Hûd, 1) buyurmuştur.

4- İhtiva ettiği hüküm ve hikmetler sebebiyle, Kur'ân'ın hikmeti söylediği, hikmeti dile getirdiğinin söylenmesidir. Binâenaleyh, bu yorum itibariyle, **"Hakîm"** olarak vasfedilmiştir.

b) Burada, "اَلذِّكْرُ الْحَكِيمُ" ile kastedilen Kur'ân'dan başka bir şeydir ki, bu da peygamberlere indirilen kitapların hepsinin kendisinden aktarılmış olduğu **"Levh-i Mahfûz"**dur. Cenâb-ı Hak burada, bu kıssaları, orada, Levh-i Mahfûz'da yazılmış olan şeylerden olmak üzere indirdiğini haber vermiştir.

Hz. Âdem ile Hz. İsa Arasındaki Benzerlik

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ ؕ خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ ﴿٥٩﴾

"Muhakkak ki İsa'nın hâli de, Allah katında, Âdem'in hâli gibidir. Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona 'ol!' dedi, o da oluverir.." (Âl-i İmran, 59).

Müfessirler, bu âyetin, Necrân heyeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunuyorken nâzil olduğunda ittifak etmişlerdir. Hristiyanların ileri sürmüş oldukları şüphelerden bir tanesi de, şöyle demeleriydi:

"Ey Muhammed, sen **Hz. İsa**'nın beşerden bir babası olmadığını kabul ettin.. O zaman da, onun babasının Allah olması gerekir!"

"Âdem'in, muhakkak ki ne babası, ne de annesi vardı... Bunun için de, onun Allah'ın oğlu olması gerekmemişti... **Hz. İsa** için söylenecek söz de bunun gibidir.." İşte, sözün neticesi budur.

Yine, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Âdem**'i topraktan yaratması câiz olunca, **Hz. İsa**'yı da **Meryem** (a.s)'in kanından yaratmış olması niçin câiz olmasın?

Bu, akla daha yakındır. Çünkü, ana rahminde birikmiş kan damlasından bir canlının doğması, onun kuru topraktan meydana gelmesinden akla daha yakın görünmektedir. İşte, sözün özü budur. Sonra, burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ" buyruğunun anlamı, "Onun durumu ve hâli, Âdem'in hâli gibidir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de "مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ" âyetidir. Yani, *"Müttakilere va'dolunan cennetin sıfatı..."* (Ra'd, 35) demektir.

İKİNCİ MESELE

خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ *"Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı"* buyruğu "اٰدَمَ" kelimesinin sılası ve sıfatı değildir.

Fakat, "**Hz. Âdem**'in durumu" tefsir etmek üzere gelmiş, müste'nef bir haberdir. **Zeccâc** şöyle demiştir: Bu, senin, herhangi bir yönden ona benzediğini kastederek söylediğin "مَثَلُكَ كَمَثَلِ زَيْدٍ" "Senin durumun, Zeyd'in durumu gibidir" tabiri gibidir. Sonra da, Zeyd'in durumunu haber verip, فَعَلَ كَذَا وَكَذَا "şunu, şunu yaptı.." dersin.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki akıl, insan için, bir ilk babanın bulunmasının gerekli olduğunu göstermektedir; aksi takdirde her çocuktan önce bir babanın bulunması, ama bu babaların kendisine râci' olacağı bir ilk babanın olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Kur'ân-ı Kerim, bu ilk babanın, bu âyet-i kerimede olduğu gibi, **Hz. Âdem** olduğuna delâlet etmekte ve; *"Ey insanlar, sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücûda getiren Rabbinizden ittikâ ediniz"* (Nisa, 1) ve *"Sizi bir tek nefisten yaratan ve bundan da eşini yaratan O'dur"* (A'râf, 189) buyurmaktadır.

Hz. Âdem'in Topraktan Yaratılması ve Bunun Hikmetleri

Sonra, Allahu Teâlâ **Hz. Adem**'in yaratılışının keyfiyeti hususunda birçok vecih zikretmiştir:

a) O, bu âyette de belirtildiği gibi, topraktan yaratılmıştır.

b) O, sudan yaratılmıştır. Allahu Teâlâ, *"O, sudan bir beşer yaratıp da, onu soy sop haline getirendir"* (Furkân, 54) buyurmuştur.

c) O, çamurdan yaratılmıştır. *"Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır. Sonra O, bunun zürriyetini hakir bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır"* (Secde, 7-8).

d) O, çamurdan elde edilmiş bir hülâsadan, özden yaratılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sarp ve sağlam bir karargâhta bir nutfe yaptık"* (Mü'minûn, 12-13).

e) O, cıvık bir çamurdan yaratılmıştır. Allahu Teâlâ, *"Andolsun ki biz onları, cıvık bir çamurdan yarattık"* (Sâffât, 11) buyurmuştur.

f) O, salsâl'dan, kuru bir çamurdan yaratılmıştır. *"Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattık"* (Hicr, 26) buyurulmuştur.

g) İnsan, "acele"den yaratılmıştır. *"İnsanlar aceleden yaratılmıştır"* (Enbiya, 37).

h) Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki biz insanı, bir meşakkat içinde yarattık"* (Beled, 4).

Hükemâ şöyle demiştir: Âdem'in topraktan yaratılması, birçok sebepten dolayıdır:

1- Mütevazi olsun diye.

2- Örtücü ve bağışlayıcı olsun diye...

3- Toprağa çok bağlı olsun diye.. Çünkü **Hz. Âdem,** yeryüzündekilere halife olmak için yaratılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım"* (Bakara, 30) buyurmuştur.

4- Allahu Teâlâ kudretini izhâr etmek istedi ve bundan dolayı, cisimlerin en çok ışık saçanı olan ateşten şeytanları yaratarak, onları dalâletin karanlıklarına müptelâ kıldı; cisimlerin en latîfi olan havadan melekleri yaratarak, onlara son derece büyük güç ve kuvvet verdi; cisimlerin en kesîfi olan topraktan Âdem (a.s)'i yarattı, sonra ona muhabbet, marifet, nûr ve hidâyet verdi; deniz sularının dalgalarından gökleri yaratıp, onu havaya asılı bıraktı.. İşte bütün bunları, bunların yaratılışı, Allahu Teâlâ'nın hiçbir şeye ihtiyacı olmaksızın müdebbir ve hiçbir şeye başvurmaksızın da hâlık olduğuna apaçık bir delil ve bürhan olsun diyedir.

5- İnsan, şehvet, gazap ve ihtiras ateşini söndürsün diye topraktan yaratılmıştır. Çünkü bu tür ateşler, ancak toprak ile söner. O'nun sudan

yaratılışı ise, kendisinde, eşyânın şekilleri tecelli edebilecek bir saflık ve arılıkta olsun diyedir.

Sonra, Allahu Teâlâ, yoğun olan latîf olanla karışıp da, çamur haline gelsin diye, suyla toprağı birbirine katmıştır. Bu, *"Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratıcıyım"* (Sad, 7) âyetinin ifâde ettiği husustur.

Hak Teâlâ dördüncü mertebede, *"Andolsun, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir sülâleden yarattık"* (Mü'minûn, 12) buyurmuştur. Buradaki sülâle kelimesi, ism-i mef'ul manasındadır. Çünkü "sülâle", çamurun cüzlerinin en latîf ve iyi kısmından süzülüp, alınmış olandır.

Sonra Cenâb-ı Hak, altıncı mertebede, insan için şu üç nevî sıfatı zikretmiştir:

a) O, salsâldandır. **Salsâl:** Hareket ettirildiği zaman içinden ses veren çömlek gibi, çın çın ses çıkaran kuru şey demektir.

b) **Hame**'dendir. **Hame**, bir müddet su içinde kalıp, rengi siyahlaşan şey demektir.

c) Kokusu değişmiş olandır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"İşte yiyeceğine, içeceğine bak, henüz bozulmamıştır"* "لَمْ يَتَسَنَّهْ" (Bakara, 259) buyurmuştur.

Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili zikredilmiş olan âyetlerin arasını te'lîf etmek için söylenebilecek olan sözün hepsi budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Âdem'in Yaratılması, Ona "Ol!" Emri Verilmesinden Önce Görünüyor?

Âyette bir problem vardır ki, o da şudur: Allahu Teâlâ, *"Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona 'ol!' dedi, o da oluverir"* buyurmuştur. Bu ifâde, **Hz. Adem**'in yaratılmasının, Allahu Teâlâ'nın ona söylemiş olduğu "كُنْ" (ol!) sözünden önce olmasını gerektirir. Bu ise, caiz değildir.

Âlimler buna birçok şekilde cevap vermişlerdir:

1- **Ebû Müslim** şöyle demiştir: "Biz, "halk" kelimesinin takdir ve tesviye manasına geldiğini ve manasının, Allah'ın onun meydana geleceği keyfiyeti bilmesi ve bunu, belli ve mahsûs bir biçimde meydana getirmeyi murat etmesi anlamına geldiğini beyan etmiştik.. Bütün bunlar, ezelden ebede kadar mevcût olan bir öncelik olarak, Hz. Âdem'in yaratılışından önce bulunurlar. Allahu Teâlâ'nın, "كُنْ" (ol!) sözü ise, O'nun **Hz. Âdem**'i varlık âlemine sokmasından ibarettir. Böylece **Hz. Âdem**'in yaratılışının "كُنْ" (ol!) sözünden önce olduğu sâbit olmuş olur."

2- Bu, **Kâdî**'nin istinat etmiş olduğu cevaptır. Buna göre, Allahu Teâlâ, **Hz. Âdem**'i çamurdan yaratmış, sonra da ona "كُنْ" (ol!) demiş, yani ona can vermiştir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Sonra onu başka bir yaratılışla inşâ ettik"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur. Eğer, âyetteki "خَلَقَهُ" sözünün mansûb zamirinin "اٰدَمَ" kelimesine râci olduğu; **Hz. Âdem**'in de toprak halindeyken henüz mevcut olmadığı söylenirse, **Kâdî** buna şöyle diyerek cevap vermiştir: "Bilâkis, o sırada o mevcut idi. Ama, ona can verilmesi daha sonra idi. Canın kendisi ise, **Âdem**'in kendisi değildir." Bu cevap zayıftır, çünkü Âdem (a.s) sırf belli bir şekle göre şekillenmiş olan cisimlerden ibâret değildir. Bilâkis o, hususî ve kendisine has olan başka bir kimlikten ibarettir. Bu da, dengeli bir mizaç veya nefstir... Söz, buradan "nefs" nedir konusuna geçer ki, şüphe yok ki bu da en gizli-kapalı mes'elelerden birisidir.

Buradaki doğru cevap, şöyle denilmesidir: **Hz. Âdem**'in heykeli, yakın bir zamanda **Hz. Âdem** olacak bir durumda bulunduğu için, Allah onu, ileride meydana gelecek olan, olmuşçasına adlandırması kabilinden, **"Âdem"** diye isimlendirmiştir.

3- Âyet-i kerimedeki, *"Sonra ona 'ol!' dedi, o da oluverir"* sözü, bu hadisenin, önceki hadiseden sonra olduğunu gösterir. Nitekim, ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Sonra da, iman edenlerden olmaktır..."* (Beled, 17) âyetinde de böyledir.

Mesela birisi, "Zeyd'e bugün bin (dirhem, dinar) verdim, sonra, ona dün iki bin (dirhem, dinar) verdim.." derse, onun bundan maksadı, "Ona bugün bin dirhem verdim; sonra ben size haber veriyorum ki, ben ona dün iki bin dirhem vermiştim.." demek olur. *"Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı"* buyruğu da böyledir. Bunun manası şudur: "Allah onu, tam ve noksansız bir yaratılışla yarattı.. Sonra Allah size, "Ben onu, ona "كُنْ" (ol!) demek suretiyle yarattım..." diye haber veriyor.."

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki diğer bir müşkil de şudur: Âyette, ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَكَانَ "Sonra ona 'ol!' dedi, o da oluverdi" denilmesi gerektiği hâlde, Allahu Teâlâ niçin böyle demedi de, كُنْ فَيَكُونُ *"Ol,(dedi), o da oluverir"* buyurdu?

Cevap: Bu sözün te'vili şudur: Buradaki, "فَكَانَ (كُنْ فَيَكُونُ)" ifâdesi, "فَكَانَ" manasındadır. Yani, "Ey Muhammed, bil ki, Rabbinin kendisine "ol!" dediği şey, mutlaka olur, nitekim oldu da."

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

"Hak, Rabbindendir. Öyleyse sen, şüphecilerden olma!" (Âl-i İmran, 60).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Buradaki "اَلْحَقُّ" kelimesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, manası da, "İsa'nın sana haber verdiğimiz kıssası"; veya "İsa'nın durumuyla ilgili bu haber, haktır" şeklindedir. Bu bilindiği için, mübtedâ hazfedilmiştir."

Ebû Ubeyde, "Bu, önceki sözün bitmesinden sonra gelen bir "müste'nef" (başlangıç) kelimedir. Haberi ise, "مِنْ رَبِّكَ" kelimesidir. Bu, اَلْحَقُّ مِنَ اللهِ وَالْبَاطِلُ مِنَ الشَّيْطَانِ "Hak, Allah'tandır; bâtıl ise, şeytandandır" demen gibidir" demiştir.

Diğer âlimler ise, "اَلْحَقُّ" kelimesi, mahzûf bir fiilin fâili makamındadır" demişlerdir. Yani, جَاءَكَ الْحَقُّ "Sana hak geldi" demektir.

Yine bu kelimenin, (mukadder) sıfat (ism-i fâil) ile merfû olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ifâdede bir takdim ve tehir bulunur. Bunun takdiri ise مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ فَلَا تَكُنْ (كَائِنًا) "Hak, senin Rabbinden olduğu halde, sakın... olma" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

"اَلْامْتِرَاءُ" şüphe etmek demektir. **İbnu'l-Enbarî,** bu kelimenin, koyunu ve deveyi sağdığında, Arapların söylemiş olduğu مَرَيْتُ النَّاقَةَ وَالشَّاةَ "Deveyi ve koyunu sağdım" ifâdesinden alınmıştır. Buna göre şüphe eden kimse, şüphesi sebebiyle, sağılması sırasında sütün hızlanması gibi, bir mücadeleyi hızlandırıp cezbeder, mücadeleye sebebiyet verir. Nitekim, bir kimse birisiyle mücadele edip çekiştiğinde, "قَدْ مَارَى فُلَانٌ فُلَانًا" denilir. Buna göre sanki o kişi, ötekinin kızgınlığını ve gazabını çekmek, onu kızdırmak istemiştir. اَلشُّكْرُ يَمْتَرِ الْمَزِيدَ "Şükr, daha fazla nimeti celbeder" denilmiş olması da bundandır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Sakın Şüphe Etme Demenin Manası**

Âyette geçen, "اَلْحَقُّ" kelimesi hakkında iki açıklama yapılmıştır:

a) **Ebu Müslim** şöyle demektedir: "Bundan murat, Hristiyan ve Yahudîlerin dediği değil, **Hz. İsa**'nın sana indirmiş ve bildirmiş olduğum şu haberidir" şeklindedir. Çünkü Hristiyanlar, "**Hz. Meryem** bir ilâh doğurdu" demişler; Yahudîler de **Hz. Meryem**'e iftira edip, bu çocuğu, Hz. İsa'yı **Marangoz Yusuf**'a nisbet etmişlerdir. Bunun üzerine de Allahu Teâlâ, Kur'ân'da, **Hz. İsa** ile ilgili olarak indirdiği o şeyin hak ve hakikat olduğunu beyan ederek, bu hususta şüphe etmeyi yasaklamıştır.

Âyet-i kerimede geçen "اَلْمُمْتَرِينَ" kelimesi, şek ve şüphe manasında olan "اَلْمِرْيَةُ" kelimesinin, "اِفْتِعَالٌ" babından ism-i fâilidir."

b) Bu tabirden murat, "Bu meselenin izahı konusunda hak olan şey, bizim zikrettiğimiz darb-ı meseldir. Bu da, **Hz. Âdem** (a.s)'in kıssasıdır. Çünkü bu meseleyi izah etmek için, bu hadiseye (yani **Hz. Âdem** kıssasına) sarılmaktan daha güçlü bir beyân ve bürhan bulunmamaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ *"Öyleyse sen, şüphecilerden olma!"* buyruğu, âyet-i kerimenin zâhirine göre, Hz. Peygamber'e yapılmış bir hitaptır. Bu da, âyet-i kerimenin zâhirine göre, Hz. Muhammed'in kendisine indirilen şeyin doğruluğu hususunda şüpheye düşmüş olmasını gerektirir ki, bu câiz değildir. Âlimler bunun cevâbı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: Bu hitabın zâhiri her ne kadar Hz. Muhammed'e yöneltilmiş ise de, mana bakımından ümmetine yapılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir başka âyet-i kerimede, يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ *"Ey peygamber, kadınlarınızı boşadığınız zaman..."* (Talâk, 1) buyurmuştur.[113] Bazıları da bunun sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitap olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "Yakînî ve kat'î inancına ve önceden olduğu üzere şüphe etmeme halini sürdürmeye devâm et!" şeklindedir.

113 Başlangıçta Hz. Peygamber'e hitap edilmişken, peşinden gelen "kadınlarınız" cemi zamiri, ümmetin kastedildiğini gösterir (Ç).

Hristiyanlara Mubahele Teklifi

فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَآءَنَا وَاَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

"Sana (bu) ilim geldikten sonra, kim seninle onun hakkında çekişirse, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı; kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimiz ve kendinizi çağıralım, sonra, duâ edelim de, Allah'ın lânetini yalancıların üstüne salalım..." (Âl-i İmran, 61).

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrenin başında, Hristiyanların (**Hz. Meryem**'in) Allah'ın zevcesi, **Hz. İsa**'nın da O'nun oğlu olduğu şeklindeki iddialarının yanlış ve bozukluğuna delâlet eden birçok kat'î deliller zikretmiş; bunun peşinden de tam ve kusursuz araştırma yoluyla onların bütün şüphelerine cevap olacak açıklamaları getirmiş ve sözünü, onların sözlerinin bozukluğunu kesinkes ortaya koyacak ve nihâyete erdirecek şu nükteyle sona erdirmiştir: **Hz. Adem**'in, beşer olan bir baba ve annesinin olmamasından, O'nun Allah'ın oğlu olması gerekmediğine göre, Hz. İsa'nın, beşer olan bir babasının olmamasından da O'nun Allah'ın oğlu olması gerekmez... Allah bu tür şeylerden yüce ve münezzehtir... **Hz. Âdem**'in topraktan yaratılmış olması, aklın almayacağı bir şey olmadığına göre, Hz. İsa'nın da, annesinin rahminde bir araya gelmiş ve toplanmış kandan yaratılmış olması da, aynı şekilde imkânsız görülecek bir durum olmaz.. Âdil olup, hakkı tetkik eden ve araştıran herkes, bu izahın son derece açık olduğunu anlar. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Bu açık seçik delillerden, net ve berrâk cevaplardan sonra kim kalkar da seninle mücadele ederse, onlarla konuşmayı kes ve onlara inatçılara yapılacak şekilde muâmele et.. Bu muâmele de, senin onları "mülâane" (karşılıklı lânetleşme)'ye çağırmandır" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, müteakiben de, فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَآءَنَا وَاَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ *"De ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı; kadınlarımızı ve kadınlarınızı ve kendimiz ve kendinizi çağıralım,*

sonra, duâ edelim de, Allah'ın lânetini yalancıların üstüne salalım..." buyurmuştur. Sonra burada birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Râzi'nin Bir Hristiyan Bilgin ile Münakaşası**

Ben **Harzem**'de iken bana, kendi dini konusunda çok bilgili ve derin âlim olduğunu iddia eden bir Hristiyanın gelmiş olduğu haber verildi.. Bunun üzerine ben kalkıp onun yanına giderek söze başladım. O bana, "Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delili nedir?" deyince, ben de ona **Hz. Musa** ve **Hz. İsa** ile diğer bütün peygamberlerin elinde mu'cizeler zuhur etmiş olduğu bize nakledildiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde de mu'cizeler zuhur etmiş olduğu bize nakledilmiştir. Bu durumda biz, eğer tevâtürü reddetsek veya onu kabul edip, ama "Mu'cize peygamberin doğruluğuna delâlet etmez" desek, bu durumda diğer peygamberlerin nübüvveti de bâtıl olur. Eğer, tevâtürün doğruluğunu kabul edip mu'cizenin de peygamberin doğruluğuna delâlet ettiğini ikrâr ve tasdik eder; sonra bu iki durumun Hz. Muhammed için de söz konusu olduğunu söylersek, delilde eşitliğin bulunması durumunda, medlulde de mutlaka eşitlik ve müsâvât bulunacağı zaruretinden dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in de nübüvvetini kesinlikle itiraf edip kabul etmek vâcip olur..." dedim. Bunun üzerine Hristiyan, "Ben **Hz. İsa**'nın bir peygamber olduğunu söylemiyorum; bilakis ben onun bir ilâh olduğunu söylüyorum" deyince, ben de ona şunları delil getirdim:

A- "Peygamberlik konusunda söz edebilmek için, mutlaka önceden ilâhın tanınıp bilinmesi gerekir. Senin söylemiş olduğun bu şey bâtıl ve asılsızdır. Bunun böyle olduğuna şu husus da delâlet eder: İlâh, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd (varlığı zorunlu) olan bir "varlık"tan ibarettir. Binâenaleyh, ilâhın bir cisim, uzayda bir yer işgâl eden bir varlık ve bir âraz olmaması gerekir.. Halbuki **İsa**, yok iken yaratılan; sizin iddiânıza göre, diriyken öldürülen; başlangıçta çocuk; daha sonra gelişip serpilen, daha sonra da delikanlı olan, yiyip içen, def-i hâcette bulunan, uyuyup sonra da uyanan cismanî bir beşer olan şu şahıstan ibârettir! Aklın bedâhetiyle, sonradan meydana gelen (muhdes)in kadîm; muhtaç olanın, ganî, müstağnî; mümkin bir varlık olanın vâcibu'l-vücûd ve değişenin de, daim ve değişmez olamayacağı hakikati zihinlerde yerleşmiş ve sübut bulmuş bir gerçektir.

B- Sizler, Yahudîlerin, Hz. İsa'yı yakalayıp çarmıha gerdiklerini, O'nu çarmıh üzerinde diri olarak bıraktıklarını, kaburgalarını paramparça

ettiklerini; O'nun ise, onlardan kaçıp saklanma hususunda çareler aradığını ve onlar O'na bu şekilde işkenceler yaparken, O'nun çok şiddetli çığlıklar atmış olduğunu kabul ve itirâf ediyorsunuz.. İmdi eğer o bir ilâh olmuş olsaydı veya ilâh O'na hulûl etmiş, girmiş olsaydı veyahut da onda, ilâhtan bir cüz bulunmuş olsaydı, o kendisini onlara karşı müdafaa eder ve hatta onları adamakıllı imha ederdi. Bu durumda, onların yapmış olduğu bu muameleden dolayı çığlıklar atmaya ve onların elinden kaçıp kurtulmak için çareler ve yollar aramaya ne ihtiyaç var? Allah'a yemin ederim ki, ben son derece hayret ediyorum! Aklı olan bir kimse, bu sözü nasıl söyleyebilir ve bu sözün doğruluğuna nasıl inanabilir? Aklın bedâheti de, neredeyse bu görüşün yanlışlığına şehâdet etmektedir.

C- İlâhın, ya müşahede edilen şu cismânî şahıs olduğu yahut ilâhın tamamiyle bu cisme hulûl ettiği, veyahut da ilâhın bir cüzünün ona hulûl ettiği söylenebilir.. Bu her üç kısım da bâtıldır.

Birincisi bâtıldır, çünkü âlemin ilâhı o cisim olsa ve Yahudîler de onu öldürmüş olsa, bu Yahudîlerin âlemin ilâhını öldürmüş olduğuna hükmetmek olurdu. Bu durumda âlem, nasıl ilâhsız kalabilir. Sonra, insanların en alçağı ve en rezili Yahudîlerdir; binâenaleyh, Yahudîlerin öldürmüş olduğu o ilâh, son derece âciz bir ilâh olmuş olur.

İkincisi de bâtıldır, çünkü ilâh ne cisim, ne de âraz olmadığı için, onun cisme hulûl edip girmesi de imkânsız olur. Eğer ilâh cisim olsa, bu durumda ilâhın bir başka cisme hulûl etmiş olması, ilâhın cüzlerinin o cismin cüzlerine karışmış olmasından ibâret olur. Bu da, o ilâhın cüzlerinin o ilâhtan ayrılabilmesini iktiza eder. Eğer ilâh bir âraz olursa, bu durumda da bir mahalle, bir yere muhtaç olur. Böylece de ilâh başka bir şeye muhtaç olmuş olur ki, bütün bunlar ise zayıf ve tutarsız şeylerdir.

Üçüncüsü de imkânsızdır, çünkü ulûhiyyetin tahakkuku hususunda o cüze itibar edilmiş olsaydı, o cüzün ilâhtan ayrılması hâlinde, ilâhın ilâh olarak kalmaması gerekirdi. Eğer, ulûhiyyetin tahakkuku konusunda o cüze itibar edilmemiş olursa, bu durumda o, ilâhtan bir cüz olmuş olmaz.

Böylece, mezkur her üç kısmın da fasit olmuş olduğu sabit ve bu sebeple, Hristiyanların görüşü de bâtıl ve temelsiz olmuş olur.

D- **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'a ibâdet edip O'na itâat hususunda son derece istekli olmuş olduğu, tevâtüren sabittir. Eğer, **Hz. İsa** ilâh olmuş olsaydı, bu imkânsız olurdu. Çünkü ilâh, kendisine ibâdet etmez. İşte bütün bunlar

son derece açık-seçik izahlar olup, Hristiyanların görüşlerinin yanlışlığına apaçık bir biçimde delâlet ederler."

Sonra o Hristiyana, "Hz. İsa'nın bir ilâh olduğuna delâlet eden şey nedir?" dediğimde, o, "Ölüleri diriltip, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmesi gibi hususların, elinde zuhûr edip meydana gelmesidir. Bu gibi hususlar ise, ancak bir ilâh kudretiyle meydana gelebilecek şeylerdir..." dedi. Bunun üzerine ben kendisine, "Delilin bulunmamasından, medlûlün de bulunmamasının gerekmediğini kabul edip etmediğini" sordum. "Eğer kabul etmezsen, bu, ezelde âlemin bulunmamasından, yaratıcının da bulunmadığını söylemen anlamına gelir.. Eğer, "delilin bulunmamasından medlûlün de bulunmaması gerekmez" kaidesini kabul edersen, bu durumda ben derim ki ilâhın, Hz. İsa'nın bedenine girmesini mümkün gördüğüne göre, o halde ilâhın, benim, senin, her canlı, her cansız ve her bitkinin bedenine hulûl etmediğini nereden ve nasıl biliyorsun?" dedim. O, "Aralarındaki fark açıktır. Çünkü ben, bu hulûlün meydana geldiğine karar verdim.. Çünkü, o acayip ve şaşırtıcı şeyler Hz. İsa'nın elinde zuhûr etmiştir. Halbuki, bu tür fiiller ne senin, ne de benim elimde zuhur etmez.. Böylece de, böyle bir hulûlün benimle senin hakkında söz konusu olamayacağını anlamış oluruz" dedi. Bunun üzerine ben kendisine, "İşte şu anda, benim, "delilin bulunmamasından, medlûlün de bulunmaması gerekmez" şeklindeki sözümün manasını anlamadığını gösterdin. Çünkü, o mu'cizelerin zuhur etmesi, İlâhın Hz. İsa'nın bedenine hulûl ettiğine delâlet eder. Bu mu'cizelerin senden ve benden zuhûr etmemesinde ise, ancak bu delilin bulunmaması söz konusudur. Binâenaleyh, delilin bulunmamasından medlûlün bulunmaması gerekmediği sabit olunca, o tür harikulâde şeylerin senden ve benden sudûr etmemesinden, hulûlün, benim, senin, köpek, kedi, fare... hakkında mümkün olmaması gerekmez" dedim.. Sonra sözüme devamla, "Allah'ın zâtının, köpeğin ve sineğin bedenine girebileceği hükmüne kail olan, götüren bir mezhebin, son derece adi ve bozuk olduğunu..." söyledim.

E- Sonra, sopanın yılana dönüşmesi, ölünün diriltilmesinden aklen daha uzak ve zor bir ihtimaldir. Çünkü, ölünün bedeni ile dirinin bedeni arasındaki münasebet ve benzerlik, sopayla ejderhanın bedeni arasındaki münasebetten daha fazladır. Binâenaleyh, sopanın ejderhaya dönüşmesinden Hz. Musa'nın bir ilâh veya ilâhın oğlu olması gerekmediğine göre, ölüleri diriltmenin ulûhiyyete delâlet etmemesi, daha uygun ve evlâ olan bir

haldir.. İşte bunu söylediğim an, Hristiyanın dili tutuldu, söyleyecek bir şey bulamadı.. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Necrân Hristiyanlarına** deliller getirip, sonra onlar da cehâlet ve tanımamalarında ısrar edince, Hz. Peygamber (s.a.s), onlara, "Eğer getirdiğim delilleri kabul etmezseniz, şunu biliniz ki Cenâb-ı Hak bana, sizinle lânetleşmemi emretmiştir" dedi. Bunun üzerine onlar, "Ey Ebu'l-Kâsım! Hele bir dur da, arkadaşlarımızın yanına varıp, bu hususu aramızda konuştuktan sonra, tekrar sana gelelim.." dediler. Gidip arkadaşlarıyla görüştüklerinde kraldan sonra gelen ve içlerinde söz sahibi olan kimseye: "Ey Abdu'l-Mesih, söyle bakalım ne dersin?" dediler. Bunun üzerine o, "Ey Hristiyan topluluğu, Allah'a yemin ederim ki, siz Hz. Muhammed'in gönderilmiş bir peygamber olduğunu anladınız. Yine O'nun, sizin sâhibiniz **(Hz. İsa)** hakkında hak olan sözü ve görüşü getirdiğine de yemin ederim. Yine Allah'a yemin ederim ki, herhangi bir peygamberle lânetleşmeye giren topluluğun ne yaşlısı sağ kalır, ne çocukları büyür (hepsi mahvolur). Yine yemin ederim ki, eğer siz bu işe girişirseniz, sizin soyunuz ve nesliniz kurur ve tükenir. Ama, bundan kaçınır, dininiz üzere yaşamaya devam eder ve bulunduğunuz hali sürdürmeye devam ederseniz, o adamla (Hz. Muhammed) anlaşın ve memleketlerinize geri dönün!.." dedi.

Bu esnada, Hz. Peygamber (s.a.s) de, üzerinde siyah kıldan bir örtü, futa olduğu halde evinden dışarı çıkmıştı.. **Hz. Hüseyn**'i kucağına almış, **Hz. Hasan**'ı elinden tutmuş, **Hz. Fatıma** Hz. Peygamber'in, **Hz. Ali** de **Hz. Fatıma**'nın peşindeydi... Hz. Peygamber şöyle diyordu: *"Ben duâ ettiğim zaman, siz âmin! deyiniz."* Bunun üzerine **Necrân**'ın piskoposı, "Ey Hristiyanlar, ben karşımda öylesine yüzler görüyorum ki, onlar Allah'tan, bir dağı yerinden oynatıp yok etmesini isteseler, muhakkak ki Allah o dağı yerinden götürür. Binâenaleyh, lanetleşmeyin, aksi halde helâk olur, yok olursunuz.. Ve yeryüzünde, kıyamete kadar tek bir Hristiyan kalmaz.." dedi. Hristiyanlar sonra, **"Ey Ebu'l-Kasım,** biz seninle lânetleşmemeye ve dinin hususunda sana müdahale etmemeye karar verdik.." dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Lânetleşmediğinize göre Müslüman olunuz... Böylece de, Müslümanların lehine olan, sizin lehinize, aleyhlerine olan da sizin aleyhinize olur.."* deyince, onlar bunu kabul etmediler, direttiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"En kısa zamanda sizinle savaşıp, işinizi bitireceğim"* deyince,

onlar, "Bizim, Araplarla savaşacak gücümüz yok.. Fakat sana, bini safer, bini de recep ayında olmak üzere, iki bin takım elbise ile, demirden yapılmış normal otuz zırh vermek üzere bizimle savaşmaman ve bizi dinimizde serbest bırakman konusunda seninle anlaşma yapmak istiyoruz..." Bunun üzerine Hz. Peygamber onlarla, bu şartlar altında anlaşma yaptı ve şöyle dedi: *"Canımı kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, helâk o Necrânlılara öylesine yaklaşmıştı ki... Eğer onlar lânetleşmeye girmiş olsalardı, maymunlar ve domuzlar haline getirilecekler, bu vadi ateş olup onları yakacak ve Allah Necrân ve halkının kökünü kurutacaktı.. Ağaçların tepelerinde kuşları bile... Bir yıla kalmayacak bütün Hristiyanlar helâk olacaklardı..."* Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in siyah futa içinde evinden çıkıp, **Hz. Hasan** geldiğinde onu, o futanın içine soktuğu; **Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma** ve **Hz. Ali** (r.a) geldiklerinde de, aynı şekilde onları da futanın içine soktuğu; daha sonra da *"Ey ehl-i beyt, Allah sizden her türlü kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler" (Ahzâb,* 33) âyetini okuduğu rivâyet edilmiştir. Bil ki bu rivâyet, gerek tefsir gerekse hadis âlimleri arasında, sıhhati konusunda âdeta üzerinde ittifâk edilmiş gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ" ifâdesindeki "hüve" zamiri, **Hz. İsa**'ya râcîdir. Bunun, bir önceki âyetteki "hak" kelimesine râcî olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana, "**Hz. İsa**'nın Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu hususundaki bilgi sana geldikten sonra Rabbinden olan bu hak hususunda kim seninle mücadele ederse..." şeklindedir. Buradaki ilimden maksat, ilmin bizzat kendisi değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki ilmin, buna bir tesiri yoktur. Aksine buradaki ilimden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aklî ve vahy ve tenzil yoluyla kendisine ulaşan naklî delillerden zikrettikleridir.

Hak Teâlâ'nın, "تَعَالَوْا" ifâdesinin aslı "تَعَالَيُوا" şeklindedir. Çünkü bu kelime "ulüv" mastarından ve "tefâ'ül" babındandır. Yâ harfine zamme ağır görüldüğü için, zamme hazfedilmiş, daha sonra da ictimâ-i sâkineynden dolayı, yâ harfi de hazfedilmiştir. Bu kelimenin asıl manası, "yüce ve yüksek olmak" demektir. Buna göre "تَعَالَى" fiili, "yüksek oldu" manasındadır. Fakat çok kullanıldığı için, her gelen varlık için "geldi" manasında kullanılmaya başlanmış ve "هَلُمَّ" gibi kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet-i kerime **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğulları gibi olduğuna delâlet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s), oğulları

çağırmayı teklif etti ve **Hasan** ile **Hüseyin**'i çağırdı. Binâenaleyh **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'in onun iki oğlu gibi olması gerekir. Bunu güçlendiren bir başka delil de En'âm Sûresi'ndeki, *"Onun zürriyetinden de Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u hidâyete kavuşturduk. Biz, muhsinleri (iyilik edenleri) işte böyle mükafatlandırırız. Zekeriyya'ya, Yahya'ya ve İsa'ya da (böyle hidâyet verdik)"* (En'âm, 84-85) âyetidir. Malumdur ki **Hz. İsa** (a.s), babadan dolayı değil de anadan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s)'in soyundan sayılmıştır. Böylece kızdan olan torunun da bazen oğul diye adlandırıldığı sâbit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: Bazı Şiîlerin Hz. Ali'yi Enbiyadan Üstün Saymasının Reddi

Rey şehri'nde, **Mahmud İbn Hasan el-Humusî** isminde bir adam vardı. Bu, isnâ aşeriyye (Şia) mezhebi muallimlerinden olup **Hz. Ali** (k.v)'nin, Hz. Muhammed (s.a.s) dışındaki bütün peygamberlerden daha üstün olduğunu iddia ediyor ve şöyle diyordu: "Bunun delili, âyetteki *"Kendimiz ve kendinizi çağıralım"* ifâdesidir. Çünkü *"Kendimiz"* kelimesinden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi değildir. Çünkü insan kendi kendini çağırmaz. Aksine bu tabirden murat, Hz. Peygamber'in kendisinden başkasıdır. Âlimler o başkasının, **Hz. Ali** (r.a) olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Binâenaleyh âyet, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in kendisi gibi olduğuna delalet etmektedir. Bu tabirin Hz. Peygamber'in nefsinin, bizzat **Hz. Ali**'nin nefsini ifâde etmiş olması mümkün değildir. Bundan dolayı bundan murat, bu nefsin (kendisinin), onun kendisi gibi olmasıdır. Bu da, iki nefis arasında her yönden eşitliğin olmasını gerektirir. Fakat, deliller Hz. Peygamber'in bir peygamber, **Hz. Ali**'nin ise böyle olmadığına delâlet ettiği ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in **Hz. Ali** (r.a)'den daha üstün olduğuna da icmâ bulunduğu için, gerek peygamberlik, gerek üstünlük hususunda, bu umumi hükümle amel edilmemiştir. Bu iki husus dışındaki hususlarda ise bu umûmî hükümle amel edilmiştir. Sonra icmâ **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, diğer peygamberlerden efdal olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh Hz. Ali'nin de diğer peygamberlerden efdal olması gerekir. İşte bu, bu âyetin zâhirî manası ile yapılan istidlâl şeklidir. Âyetle bu şekilde istidlâl etmeyi, bizim görüşümüzü kabul eden ve reddedenlerin kabul ettikleri şu hadis de te'yid eder. Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ اَرَادَ اَنْ يَرَى آدَمَ فِى عِلْمِهِ وَنُوحًا فِي طَاعَتِهِ وَاِبْرَاهِيمَ فِي حُلَّتِهِ وَمُوسَى فِي هَيْبَتِهِ وَعِيسَى فِى صَفْوَتِهِ فَلْيَنْظُرْ اِلَى عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ *"İlminde Hz. Âdem'e, tâatında Hz. Nuh'a, dostluğunda Hz. İbrahim'e,*

heybetinde Hz. Musa'ya, saflığında Hz. İsa'ya (benzer birisine) bakmak isteyen Ali İbn Ebî Tâlib'e baksın" buyurmuştur. Bu hadis, her peygamberde ayrı ayrı bulunan hasletlerin Hz. Ali'de toplanmış olduğunu gösterir. Bu da, **Hz. Ali**'nin, Hz. Muhammed (s.a.s) dışındaki peygamberlerden efdal olduğuna delalet eder." Diğer Şiîler önceden de şimdi de bu âyetle, **Hz. Ali**'nin -delillerin tahsis ettiği özellikler dışında- Hz. Muhammed (s.a.s) gibi olduğuna istidlâl etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in nefsi, bütün sahabeden efdaldir. Binâenaleyh **Hz. Ali**'nin nefsinin (kendisinin) de sahabeden efdal olması gerekir. Şiâ'nın bu hususta görüşü, bundan ibarettir.

Buna şöyle cevap verilir: Müslümanlar arasında, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, **Hz. Ali**'den daha faziletli olduğu hususunda bir icmâ bulunduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) zuhur etmezden önce peygamber olanların, peygamber olmayanlardan efdal oldukları hususunda da bir icmâ vardır. Yine Müslümanlar, **Hz. Ali** (r.a)'nin peygamber olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh âyetin zâhirinin, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında husûsî bir hüküm ifâde ettiği gibi, diğer peygamberler hakkında da husûsî bir hüküm ifâde ettiğini kesin olarak söylemek gerekir.

***ALTINCI MESELE:* İbtihâl Kelimesinin Manası**

Âyetteki "ثُمَّ نَبْتَهِلْ" sözü نَتَبَاهَلْ "karşılıklı lânetleşelim" manasındadır. Nitekim her iki babdan olan şekli aynı manaya gelerek, "اِقْتَتَلَ الْقَوْمُ وَتَقَاتَلُوا" (Topluluk birbiriyle savaştı); "وَاصْطَحَبُوا وَتَصَاحَبُوا" (Karşılıklı arkadaş oldular) denilir. Âyetteki "ibtihâl" (lânetleşme) ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

1- **İbtihâl,** lânet olsun olmasın, çok gayretli bir şekilde dua etmek manasındadır. Çünkü ancak duada çok gayret gösterildiği zaman "اِبْتَهَلَ فِى الدُّعَاءِ" denilir.

2- Bu kelime. Arapların "Allah'ın lâneti üzerine olsun" manasında söyledikleri "عَلَيْهِ بَهْلَةُ اللهِ" tabirinden alınmıştır. Bunun aslı da, "lânet" manasına gelen bir şeye dayanmaktadır. Çünkü "lânet", uzaklaştırmak ve kovmak manasındadır. Allah bir kimseye lânet edip, onu rahmetinden uzaklaştırdığı zaman "بَهَلَهُ اللهُ" denilir. Bu senin, birisi birisini ihmal ettiği zaman söylediğin "اَبْهَلَهُ" (O, onu ihmal etti) sözünden alınmıştır. Memesine memelik bağlanmadan kovulup sürülmüş adam gibi, başıboş sahraya bırakılmış deve için "نَاقَةٌ بَاهِلٌ" denilir. Bu kelimenin manasının izahı şudur: "Behl", gönderip başıboş bırakma manasına alındığında, sanki Allah bir kimseyi salıverdiği zaman, onu başıboş bırakmış ve onu kendisine havale etmiş gibi

olur. Allah'ın kendisine havale ettiği kişi hiç şüphesiz helâk olur. Binâenaleyh bir kimse ile mübâhele eden (lânetleşen) kişi, "eğer iş öyle ise Allah'ın lâneti üzerime olsun" der. Yine o insan, "Allah beni bana bıraksın. Allah beni kendi güç ve kuvvetime terk etsin." Yani "Kendi vekilliğinden ve muhafazasından uzak tutsun", yani "memelerinde memelik takılmamış, isteyen herkesin sağıp sütünü alabileceği ve kendisini koruyamayacak olan salıverilmiş deve gibi, muhafazasından uzak tutsun" der. Yine, yanında sopa bulunmayan insana da "رَجُلٌ بَاهِلٌ" denilir ki bu, "Yanında kendisini müdafaa edeceği bir şeyi bulunmayan adam" manasınadır.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü âyetteki "ثُمَّ نَبْتَهِلْ" ifâdesinin manası, "sonra gayretle dua edip, lânetin yalancıların üzerine olmasını temenni edelim" şeklinde olur.

İkinci görüşe göre bu ifâdenin manası, "sonra lânetleşelim ve Allah'ın lânetinin yalancılar üzere olmasını isteyelim" şeklinde olur ki, bu bir tekrardır.

İndirilen Azapta Çocukların İmhasının İzahı

Geriye âyet hakkında şu dört soru kalır:

1- Çocuklar, küçük oldukları zaman, onlara ilâhî azabın inmesi câiz olmaz. Halbuki ilgili hadiste Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mübâheleye daha çocuk olan **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'i de soktuğu haber verilmiştir. Bunun faydası (manası) nedir?

Cevap: Âdetullah, bir kavme kökünü kurutma cezası geldiği zaman, onların içinde çocuklar ve kadınların da imha edilmeleri şeklinde cereyan etmiştir. Böylece bu, o kavmin mükellefleri için bir cezâ olurken, çocuklar için bir ikâb olmamakta, aksine onların ölüm ve elemleri kavim için bir ölüm ve elem yerine geçmektedir. Malumdur ki, insanın çocuklarına ve âilesine karşı aşırı derecede şefkati vardır. Çoğu kez insan, kendini çoluk çocuğuna fedâ edip, onlara bir kalkan olur. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), çocuklarını ve âilelerini berâberinde getirmiş ve hasmı davalarından vazgeçirme hususunda bu daha tesirli, hasmı korkutmada daha güçlü ve gerçeğin kendi tarafında olduğuna daha kuvvetli delil olsun diye, onlara da böyle yapmalarını emretmiştir.

Bu Hadisenin Nübüvvete Delâleti

2- Bu hâdise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eder mi?

Cevap: Bu hâdise, şu iki bakımdan Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamberliğinin sıhhatine delâlet etmektedir;

a) Hz. Peygamber (s.a.s), onları azabın gelmesiyle korkutmuştur. Eğer Hz. Peygamber buna iyice güvenmeseydi, bu âdeta kendi kendini yalanlama hususunda bir çaba sarf etme olurdu. Çünkü Hristiyanların mübâheleye yanaşmaları, sonra da azabın inmemesi durumunda, bu, haber verdiği hususlarda yalancı olduğunun ortaya çıkması olurdu. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in, en akıllı insan olduğu malumdur. Binâenaleyh O'nun, yalan olduğunu ortaya çıkarabilecek bir işi yapması uygun olmaz. O, bu hususta ısrar ettiğine göre, azabın onların başına geleceğine son derece güvendiği için ısrar ettiğini anlamaktayız.

b) Bu Hristiyanlar mübâheleye yanaşmamışlardır. **Tevrat** ve **İncil**'de Hz. Peygamber'in peygamberliğine delâlet eden şeyleri onlar bilmemiş olsalardı, onunla mübâhele etmekten (lânetleşmekten) geri durmazlardı.

Buna göre eğer, "Onlar şüphe ediyorlardı; bu sebeple de, Hz. Muhammed'in sözünde sadık olması, böylece de zikredilen azâbın başlarına gelmesinden korkmuş oldukları için, O'nunla lânetleşmeye girişmeyi terk etmiş olduklarının söylenmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, iki yönden reddedilir:

a) Onlar, Hz. Muhammed ile muaraza ve münâzaa yapabilmek için maddî manevî bütün imkanlarını seferber ediyorlardı. Eğer şüphe içinde olsalardı, bunu yapmazlardı.

b) Bu Hristiyanlardan, onların şöyle dedikleri nakledilmiştir: "O, vallahi, **Tevrat**'ta ve **İncil'de** müjdelenmiş olan peygamberdir. Eğer siz onunla lânetleşirseniz, sizin kökünüz kurur.." Binâenaleyh, bu ifâde, onların lânetleşmekten kaçınmalarının sebebinin, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu bilmeleri olduğunu açıkça göstermektedir.

3- Kâfirlerden bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.s)'le lânetleşmeye girmemişler miydi? Nitekim onlar şöyle demişlerdi: *"Ey Allah, eğer bu, senin katından gelme bir hak ise, hemen bizim üstümüze gökten taş yağdır... "* (Enfâl, 32). Ama sonra, kesin olarak onların üzerine azap inmemişti... Burada da böyledir. Yine, onların başına bir azabın gelmiş olduğunu kabul etmemiz halinde bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen onların içlerinde iken, Allah onları azaplandırıcı değildir..."* (Enfâl, 33) âyetiyle çelişik olur.

Cevap: Hükmü hususi olan âyet, hükmü umumî olan âyetten önce gelir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûrede, açıkça belirterek azabın ineceğini haber verdiğine göre, durumun bu şekilde olduğuna inanmak gerekir..

4- Bu âyetin peşi sıra gelen, *"İşte bu, elbette en doğru bir haberin beyânıdır"* (Âl-i İmran, 62) buyruğu, bu âyet ile ilgili midir, değil midir?

Cevap: Ebû Müslim şöyle demiştir: "Bu kısım, öncesiyle irtibatlıdır. Buna göre اَلْكَاذِبِينَ *"yalancılar..."* (Âl-i İmran, 61) kelimesinde vakfetmek câiz değildir. Bu durumda âyetin takdiri, (فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ) بِأَنَّ هٰذَا هُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ "İşte bu, en doğru bir haberin beyânı olduğu için, Allah'ın lânetini yalancıların üzerine salalım.." şeklinde olur. Bu takdire göre, "اِنَّ"nin hakkı, harekesinin meftûh "اَنَّ" olmasıdır. Fakat "لَهُوَ"deki lâm'dan dolayı kesreli olmuştur. Nitekim, اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ *"Muhakkak ki o gün onların Rabbi, onlardan hakkıyla haberdardır"* (Adiyât, 11) âyetinde de böyledir." Diğer âlimler ise, "Söz عَلَى الْكَاذِبِينَ *"yalancılar üzerine"* ifâdesiyle tamamlanmaktadır. Bundan sonra gelen ifâde, öncesiyle alâkası olmayan müstakil bir cümledir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir.

اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ ۚ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

"İşte bu, elbette en doğru bir haberin beyânıdır. Allah'tan başka hiç bir tanrı yoktur. Allah hiç şüphesiz yegâne galiptir. Mutlak hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse Allah, o fesâtçıları elbette hakkıyla bilendir" (Âl-i İmran, 62-63).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "هٰذَا" (bu..) kelimesi, daha önce zikredilmiş olan delillere ve lânetleşmeye davete işarettir. لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ *"En doğru bir haberin beyânıdır"* buyruğuna gelince, buradaki "اَلْقَصَصُ" kelimesi, dine irşâd eden, hakka götüren ve kurtuluşu talep etmeyi emreden hususları içine alan sözlerin mecmûudur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, emrine tam bir güven üzere olsun

diye, Peygamber'ine indirmiş olduğu şeylerin apaçık hak olduğunu beyân etmiştir. Bu durumda, âyetteki hitap her ne kadar Hz. Peygamber'e ise de, bundan murat herkestir.

İKİNCİ MESELE

"لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ" sözündeki hüve zamiriyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu zamir fasl ve te'kîd zamiridir.. Buna göre, "اِنَّ"nin haberi, "الْقَصَصُ الْحَقُّ" ifâdesidir.

Eğer, "Fasl zamirinin başına te'kîd lâm'ının gelmesi nasıl câiz olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu lâm'ın, haberin başına gelmesi câiz olduğuna göre, fasl zamirinin başına gelmesi daha güzel olur. Çünkü bu lâm, mübtedâya haberden daha yakın olup, lâm'ın gelmesinde aslolan da, onun mübtedânın başına gelmesidir..

b) Bu hüve zamiri mübtedâ olup "el-kasas" kelimesi onun haberi, işbu mübtedâ ve haberden meydana gelen cümle de "اِنَّ"nin haberidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"لَهُوَ" lafzında he harfi, aslına uygun harekeli "لَهُوَ" şeklinde veyahut da sûkün ile "لَهْوَ" şeklinde okunmuştur. Çünkü lâm harfi, "هُوَ"nin bir cüz'ü olmuş, böylece de "اَلْعَضْدُ" (kenar) kelimesi gibi, tahfif edilmiş, sükûn ile okunmuştur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kıssa Kelimesi Hakkında Bilgi**

قَصَّ فُلَانٌ الْحَدِيثَ، يَقُصُّ قَصًّا وقَصَصًا "Falanca hikâyeyi anlattı - anlatıyor - anlatmak, hikâyet etmek" denilir. Bu kelimenin esas manası, bir izi takip etmektir.. Bir kimse bir başkasının izini takip ettiğinde "خَرَجَ فُلَانٌ قَصَصًا فِي أَثَرِ فُلَانٍ وَقَصًّا" denilir. Allahu Teâlâ'nın, وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ "Kız *kardeşine dedi ki: Onun izini takib et"* (Kasas, 11) ifâdesi de böyledir. Haberleri peş peşe getirdiği ve kelâmı peşi peşine eklediği için, kıssa anlatan kimseye de "اَلْقَاصُّ" denilmiştir. İşte "اَلْقَصَصُ" kelimesinin manası, "peşi peşine gelen manaları ihtiva eden haber" demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللهُ *"Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyurmuştur. Bu, nefyin, olumsuz mananın te'kîd ve vurgulanmasını ifâde eder. Çünkü sen, عِنْدِى مِنَ النَّاسِ اَحَدٌ "Benim yanımda, insanlardan birisi vardır" dediğinde, bu cümle senin yanında bir kimse olduğunu gösterir. Fakat, مَا عِنْدِى مِنَ النَّاسِ مِنْ اَحَدٍ "Benim yanımda, insanlardan hiç kimse bulunmamaktadır" dediğin zaman bu, senin yanında onlardan bir

kimsenin bulunmadığını ifâde eder. Senin yanında onlardan birisi bulunmayınca, onlardan hiç kimsenin bulunmaması haydi haydi evlâdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyruğu, Hak ve Vâhid olan, Bir olan Allah (Subhanehû ve Teâlâ)'tan başka bir tanrının bulunmadığı hususunda çok kuvvetli bir mana ifâde ettiği ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hak, وَإِنَّ اللهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Allah, hiç şüphesiz yegâne gâliptir. Mutlak hüküm ve hikmet sahibidir O"* buyurmuştur. Bu cümlede Hristiyanların şüpheleri hususunda verilen cevaplara işaret vardır. Bu böyledir. Çünkü onlar şu iki şeye dayanmışlardır:

a) **Hz. İsa,** ölüleri diriltmeye, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmeye muktedir olmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kadar kudret, ulûhiyyet için yeterli değildir. Bilâkis, ilâh olanın, kendisine karşı konulamayan ve engellenemeyen bir azîz ve gâlip varlık olması gerekir. Halkubi sizler **Hz. İsa**'nın böyle birisi olmadığını kabul ve itirâf ediyorsunuz. Hem siz bunu nasıl iddia edebilirsiniz ki; çünkü sizler, Yahudîlerin Hz. İsa'yı öldürdüğünü söylüyorsunuz."

b) Hristiyanlar, Hz. İsa'nın gaybdan ve benzeri şeylerden haber verdiğini, böylece de bir ilâh olması gerektiğini söylüyorlardı.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kadarcık ilim, ulûhiyyet konusunda yeterli değildir. Bilâkis, ilâh olanın hakîm, yani bütün malumatı ve bütün işlerin neticelerinin nereye varacağını bilen birisi olması gerekir." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Hristiyanların bu iki şüphesine cevap vermeye bir işaret olsun diye, bu iki vasfı, yani **"el-azîz, el-hakîm"** kelimelerini zikretmiştir. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başlarında zikretmiş olduğu, *"Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, mutlak gâliptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"* (Âl-i İmran, 6) âyetidir.

Cenâb-ı Hak sonra, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ *"Eğer yine yüz çevirirlerse, muhakkak Allah o fesatçıları hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Eğer onlar, **Hz. İsa** (a.s)'nın azîz, gâlib, hakîm ve işlerin neticesinin nereye varacağını bilmemesine karşılık, Allah'ın bir olması, azîz, gâlib, bütün makdûrâta kâdir, hakîm ve işlerin neticesini ve nereye varacağını bilmesi gibi kendilerine anlatmış olduğun şeylerden yüz çevirirlerse bil ki, onların sırf dönüp yüz çevirmeleri, ancak inatlarından dolayıdır. Binâenaleyh, onlarla konuşmayı kes ve onların işini Allah'a havale et!..

Çünkü Allah, fesât çıkaranların fesâdını bilen, kalplerdeki bozuk gaye ve maksatlara muttali olan ve onları bunlar sebebiyle cezâlandırmaya muktedir olandır.."

Ehl-i Kitap İle Diyalog

قُلْ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهٖ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُوْلُوا اشْهَدُوْا بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ ﴿٦٤﴾

"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Hepiniz, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelimeye gelin', (yani) 'Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım; Allah'tan başka birbirimizi rab edinmeyelim.' Ama, yine yüz çevirirlerse deyin ki: 'Şâhit olun, biz muhakkak ki Müslüman olanlarız" (Âl-i İmran, 64).

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) **Necrân Hristiyanlarına** çeşitli deliller getirmiş, bilahare onlar ayrılmışlar, daha sonra da onları mubâheleye davet etmişti. Fakat onlar mubâhelenin neticesinden korkarak buna yanaşmayıp, cizye ödemek suretiyle Müslümanlara boyun eğmeyi kabul etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s), onların iman etmeleri hususunda son derece istekli olunca, Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Ey Muhammed, bu konuşma üslûbunu bırak; akl-ı selim ve temiz fıtrat sahibi olan herkesin, mücâdeleyi bırakma esası üzerine kurulmuş insaflı bir söz olduğuna şahadette bulunacağı bir başka metot ve üslûba geç ve, *"Ey Ehl-i kitap! Hepiniz, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelimeye gelin: "Allah'tan başkasına tapmayalım..."* de!.? Yani, "İfâde etmede birbirimize karşı insaflı olduğumuz, kimimizin kimine zulmetmeye meyletmediği bir kelimeye, (bir esasa) geliniz ki, bu da, *"Ancak Allah'a tapmamız ve O'na hiçbir şeyi şirk koşmamamız"*dır" demektir. İşte bu sözden murat budur. Şimdi lafızların tefsirine geçelim.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَا اَهْلَ الْكِتَابِ *"Ey Ehl-i kitap!"* tabiri hakkında şu üç görüş zikredilmiştir:

a) Bu ifâdedeki "Kitâb ehli"nden murat, Necrân Hristiyanlarıdır.

b) Bundan maksat, Medine Yahudîleridir.

c) Bu ifâde, her iki topluluğu da içine almaktadır. Bunun her iki grup hakkında nazil olduğuna şu husus da delâlet etmektedir:

1- Lafzın zâhiri, iki topluluğa da şamildir.

2- Âyet-i kerimenin sebeb-i nüzûlü hakkında rivâyet edilen şu hususdur: Yahudîler Hz. Peygamber'e şöyle demişti: "Hristiyanların **Hz. İsa**'yı Rab edinmeleri gibi, bizim de, sadece seni Rab edinmemizi istiyorsun!..." Hristiyanlar da, "Ey Muhammed! Sen, Yahudîlerin **Uzeyr** (a.s) hakkında söylemiş oldukları şeyi senin hakkında söylememizi istiyorsun" demişlerdi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da bu âyeti indirdi. Bana göre, doğruya en yakın olan, bu ifâdeyi **Necrân Hristiyanları**na hamletmektir. Çünkü biz, Hz. Peygamber'in önce onlara deliller getirdiğini, sonra da onlarla "mübâhele" istediğini; ama bu sırada insâflı olup mücadeleyi ve onları ilzâm ederek susturmayı arzulamayı terke dayanan söze geçtiğini açıklamıştık. Bunun böyle olduğuna, Hz. Peygamber'in burada onlara, Hak Teâlâ'nın, "Ey kitap ehli!" sözüyle hitap etmesi de delâlet etmektedir. Bu isim, isimlerin en güzellerinden ve lakapların da en mükemmellerinden birisidir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, Ehl-i kitap addetmiştir. Bunun bir benzeri de, Kur'ân'ı hıfzetmiş olan kimselere, "Ey, Allah'ın kitabının taşıyıcıları, (hâmilleri)"; müfessire de, "Ey Allah'ın kelâmının müfessiri!" denilmiş olmasıdır. Bu lakap, bunu söyleyenin, muhatabı yüceltme ve onun kalbini hoş tutmak hususunda ileri derecede bir manayı kastettiğine delâlet eder. Bu ancak, insanın, hasmıyla mücadele ettiği sırada, münakaşa ve çekişme yolunu bırakıp, insaf ve hakkaniyet yolunu tuttuğu zaman söylenilir.

Cenâb-ı Hakk'ın تَعَالَوْا *"Geliniz"* emrine gelince, bundan murat, her ne kadar bir yerden başka bir yere geçmek söz konusu olmasa dahi, çağırılmış oldukları şeyi belirlemeleri ve onu incelemeye yönelmeleridir. Çünkü bu lafzın aslı, "اَلتَّعَالِي" lafzından alınmıştır. Bu kelime de, alçak bir yerden yüksek olan başka bir yere yükselmek anlamını ifâde eder. Sonra, bu kelime çok kullanıldığı için, kendisine çağırılan şeye ve yere yönelme ve teveccüh etmeyi isteme manasına delâlet eder olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا" tabirinin manası, "ifâde etmede birbirimize insafsız davranmamızın söz konusu olmadığı; hiç kimsenin

birbirine zulmetme meylinin bahis mevzu olamayacağı bir kelimeye geliniz!" demektir.

"سَوَاءٌ" kelimesi, adâlet ve insaf demektir. Bu böyledir, çünkü "insâf"ın hakikati, bir şeyin yarısını vermek, ortalamak demektir. Çünkü aklen vâcip olan, kişinin hem kendine, hem de başkasına zulmetmeyi terk etmesidir. Bu da ancak, yarıyı vermekle, ortalamakla, ortayı gözetmekle mümkün olur. Binâenaleyh, kişi insaflı olur da zulmü bırakarak yarıyı o kişiye verirse, böylece kendisiyle başkası arasında eşit davranmış, böylece denge kurulmuş olur. Kişi zulmedip, başkasına verdiğinden daha fazlasını kendisine aldığı zaman, denge bozulur. Eşitlik, adâlet ve insafın gereklerinden olduğu için, âdeta adâletin kendisi sayılmıştır.

Zeccâc, âyetteki "سَوَاءٌ" (müsavi) kelimesinin, "kelime" lâfzının sıfatı olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Allah bununla, "müsâvî olan kelime" manasını murat etmiştir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, "كَلِمَةٍ سَوَاءٍ" tabiri "Âdil, dosdoğru ve aynı olan bir kelimeye gelin. Binâenaleyh o kelimeye gerek siz, gerek biz iman ettiğimiz zaman, eşitlik ve istikâmet üzere olmuş oluruz" demektir.

Sonra Cenâb-ı Allah, اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللهَ *"Allah'tan başkasına tapmayalım"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu tabirin başındaki "اَنْ" edatının dâhil olduğu cümlenin mahalli hususunda şu iki görüş vardır:

a) Bu, mukadder bir "هِيَ" (O,) mübtedâsının haberi olarak merfûdur. Buna göre sanki birisi "O kelime nedir?" demiş de, cevâben "O, Allah'tan başkasına tapmamamızdır" denilmiştir.

b) Bu cümlenin mahalli, âyetteki "kelime" lafzından bedel olarak mecrûrdur.

***İKİNCİ MESELE:* Hristiyanların Müşrik Sayılmalarına Sebep**

Allahu Teâlâ bu âyette şu üç şeyi zikretmiştir.

1- *"Allah'tan başkasına tapmayalım";*

2- *"O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım";*

3- *"Allah'ı bırakıp da, birbirimizi Rab edinmeyelim".*

Allahu Teâlâ, özellikle bu üç şeyi zikretmiştir, çünkü Hristiyanlar bu üç işi bir arada olarak yapıyorlardı: Onlar, Allah'tan başkasına, yani **Mesîh İsa** (a.s)'ya ibâdet etmişler ve Allah'a onu eş tutmuşlardır. Bu böyledir, çünkü

onlar, "Allah şu üç şeydir: Baba, oğul ve Ruhu'l-kudüs" demişler, böylece de kadîm ve eşit üç varlığın mevcut olduğunu söylemişlerdir. Biz onların, üç kadîm varlık olduğunu söylediklerini ifâde ediyoruz, çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Kelime" uknûmu Mesih'in beşerilik vasfına (nâsût); Rûhü'l-Kudüs uknûmu (şahsı) da, Meryem'in beşerilik vasfına (nâsût) bürünmüştür. Şâyet bu iki uknûm, müstakil iki zât olmasaydı, Baba'nın zâtından ayrılıp **İsa** ve **Meryem**'in beşerilik vasfına bürünmeleri câiz olmazdı. Onlar, müstakil üç ayrı zâtın varlığını kabul etmekle, muhakkak ki müşrik olmuşlardır.

Onların, Allah'ı bırakarak âlimlerini ve zâhidlerini Rab edinmiş olduklarına şunlar da delâlet eder:

Rab Edinmenin Manası Nedir?

a) Onlar, helâl ve haram kılma konusunda âlimlerine ve zahidlerine itâat ediyorlardı.

b) Onlar, âlimlerine secdeye kapanıyorlardı.

c) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Onların mezhebine göre riyâzat ve mücâhede konusunda kâmil olan herkeste, ona lâhût (ilahilik vasfı)'nın hulûl ettiğinin eseri görülür; böylece de o kimse, ölüleri diriltebilir. Körleri ve alacalı hastaları iyileştirebilir. Onlar, böyle olan kimseye her ne kadar Rab demeseler bile, ne de olsa o kişi hakkında rubûbiyyet manasının tahakkuk ettiğini kabul ediyorlardı.

d) Onlar, günahlar konusunda âlimlerine itâat ediyorlardı. Rubûbiyyetin manası da ancak budur.

Bunun bir benzeri de, *"Hevâ (ve hevesini) kendisine tanrı edinmiş kimseyi gördün mü?.."* (Câsiye, 23) âyetidir. Böylece Hristiyanların bu üç şeyi birden yaptıkları sâbit olmuş olur. Bu üç şeyin bâtıl olduğu, akıl sahiplerince üzerinde ittifak edilmiş olan bir husus gibidir. Bu böyledir, çünkü **Hz. İsa** (a.s)'dan önce kendisine ibâdet edilen sadece Allahu Teâlâ idi. Binâenaleyh durumun, **Hz. İsa**'nın zuhûrundan sonra da aynı şekilde devam etmesi gerekir. Yine Allah'a ortak koşma da herkesin ittifakıyla bâtıldır. Hem, yaratıcı ve bütün nimetlerin mün'imi Cenâb-ı Allah olduğu için, helâl, haram, inkıyâd ve tâat hususunda, onların âlim ve zâhidlerine değil, sadece Allah'a yönelmek gerekir. İşte bu üç durumun izâhı böyledir.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ *"Ama, yine yüz çevirirlerse deyin ki: "Şâhid olun, biz muhakkak ki Müslüman olanlarız"* buyurmuştur. Bu ifâde, "Eğer onlar kendi dinlerinde diretirlerse, siz *"Biz muhakkak ki Müslüman olanlarız"* deyiniz, yani, kendinizin bu din üzere olduğunuzu ortaya koyun, fakat sizden başkalarını bu dine çekme kaydında olmayınız" demektir.

Hz. İbrahim'in Yahudî ve Hristiyanlıkla Münasebeti

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾

"Ey *Ehl-i kitap, İbrahim hakkında niçin çekişip duruyorsunuz? (Halbuki) Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir, (buna da) aklınız ermiyor mu?"* (Âl-i İmran, 65).

Bil ki Yahudîler de Hristiyanlar da **"İbrahim** bizim dinimizde idi" diyorlardı. Allahu Teâlâ da onların bu iddialarının, Tevrat ve İncil'in Hz. İbrahim'den sonra indirildiğini belirterek bâtıl olduğunu ve bu sebeple de onun Yahudî veya Hristiyan olmasının düşünülemeyeceğini açıklamıştır.

Eğer, "Bu durum siz Müslümanlar için de söz konusudur. Çünkü siz de, **İbrahim**'in İslâm dini üzere olduğunu iddia ediyorsunuz. Halbuki İslâm da, Hz. İbrahim'den uzun zaman sonra indirilmiştir. Eğer siz bu sözünüzden maksadınızın, **Hz. İbrahim**'in, dinin usulü (inanç) bakımından şu anda Müslümanların üzerinde olduğu mezheb üzere oluşunu söylemek ise, biz deriz ki: Yahudîlerin, *"İbrahim bir Yahudî idi"* şeklindeki sözlerinden maksatlarının da, onun Yahudîlerin üzerinde oldukları din üzere oluşunu söylemek; Hristiyanların da, *"İbrahim bir Hristiyan idi"* şeklindeki sözlerinden maksatlarının, onun Hristiyanların takip etmiş oldukları din üzere oluşunu söylemek olması; binâenaleyh Kur'ân'ın **Hz. İbrahim**'den sonra nâzil olması, onun Müslüman sayılmasına nasıl ters düşmüyor ise, bu izaha göre **Tevrat** ve **İncil**'in **Hz. İbrahim**'den sonra nâzil oluşları, onun bir Yahudî ve bir Hristiyan olmasına ters düşmeyeceğinin söylenmesi niçin câiz olmasın?" denilir ise, şöyle cevap verilir:

Kur'ân-ı Kerim, **Hz. İbrahim**'in bir Hanîf (tevhid inancında) ve Müslüman olduğunu haber vermiştir. **Tevrat** ve **İncil**'de ise, onun bir Yahudî veya Hristiyan olduğu yer almamıştır. Binâenaleyh fark ortaya çıkmaktadır. Sonra biz şöyle de deriz: Hristiyanların, **Hz. İbrahim**'in dini üzere olmadıkları açıktır. Çünkü **Hz. İsa** (a.s), **Hz. İbrahim** zamanında mevcut değildi, dolayısıyla da, **Hz. İsa**'ya ibâdet, **Hz. İbrahim** devrinde kesinlikle meşrû değil idi. Bundan dolayı, **Hz. İsa**'ya ibâdete yönelmek, şüphe yok ki, **Hz. İbrahim**'in dinine uymaz. Yahudîlerin, **Hz. İbrahim**'in dini üzere olmayışları da böyledir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s) gelmezden önce de insanlara bazı mükellefiyetlerinin bulunduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Yine bu mükellefiyetleri insanlara, yine bir insanın ulaştırmış olduğunda da şüphe yoktur. Hiç şüphesiz ilâhî teklifleri insanlara ulaştıranın mu'cizelerle te'yid edilmiş olması gerekir. Aksi halde insanların, onun getirdiği bu teklifleri kabul etmeleri vâcip olmaz. Bu durumda Hz. İsa'dan önce nice peygamberler gelmiş ve onların belli şeriatleri olmuştur. Bu sebeple, **Hz. Musa** (a.s), peygamber olarak gelince, bu durumda onun, ya o şeriatleri iyice yerleştirip uygulamak için geldiği, yahut da yeni bir şeriat getirdiği söylenebilir. Eğer **Hz. Musa,** kendinden önceki şeriatleri uygulamak için gelmiş ise, o şeriatlerin sahibi değil, aksine kendinden öncekilerin şeriatlerini uygulayan bir fakih gibi olur. Yahudîler ise bunu kabul etmezler. Eğer **Hz. Musa** yeni bir şeriat getirmiş ise, kendinden önceki şeriatleri neshettiğini söylemiş olur. Böylece bütün peygamberlerin şeriatlerinde neshin olabileceği hükmü mutlaka yer almıştır. Yahudîler ise neshi hiç kabul etmezler. Bu sebeple Yahudîlerin, **Hz. İbrahim**'in dininde olmadıkları sâbit olmuş olur. Binâenaleyh Yahudî ve Hristiyanların, **Hz. İbrahim**'in bir Yahudî veya bir Hristiyan olduğu iddiaları geçersiz olmuş olur. Âyetten kastedilen işte budur. Allah en iyi bilendir.

هَآ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ ۚ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ اِبْرٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ
حَنِيفًا مُسْلِمًا ۗ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ
اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا ۗ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

"İşte siz onlarsınız ki hakkında (biraz) bilginiz olan hususta (haydi) çekiştiniz (diyelim. Ya) hiç bilginiz olmayanlar hakkında hâlâ niçin çekişip duruyorsunuz? Halbuki Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne bir Yahudî ne de bir Hristiyandı. Fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslümandı. O, müşriklerden de değildi. Gerçekte İbrahim'e insanlardan en yakın olan, herhalde ona tâbî olanlarla, şu peygamber ve iman edenlerdir. Allah o iman edenlerin yardımcısıdır" (Âl-i İmran, 66-68).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** med ve hemze ile "هَا اَنْتُمْ" şeklinde; **Nâfî** ile **Ebû Amr,** hemzesiz ve medsiz olarak, fakat sakin elifi gösterecek şekilde; **İbn Kesir** ise hemzeli fakat medsiz olarak "صَنَعْتُمْ" vezninde, "هَأَنْتُمْ" şeklinde; **İbn Âmir** de hemzesiz fakat med ile, "هَانْتُمْ" şeklinde okumuşlardır. Hemze ve meddi belirterek okuyanlar kelimeleri aslı üzere okumuşlardır. Çünkü bu lafız, birisi "هَا" diğeri de "اَنْتُمْ" olan iki ayrı kelimedir. Bu ifâdeyi medsiz ve hemzesiz okuyanlar ise, kelimenin aslını bozmamak suretiyle, tahfif (kolaylık olsun) diye böyle okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, "هَا اَنْتُمْ" lafzının aslının ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre "هَا"nın bir tembih edâtı, asıl kelimenin de "اَنْتُمْ" (sizler) olduğu veya bu ifâdenin aslının "أَأَنْتُمْ" (sizler mi) şeklinde olduğu, Arapların "هَرَقْتُ الْمَاءَ وَاَرَقْتُ" (suyu akıttım) şeklindeki kullanışları gibi, birinci hemzenin he harfine dönüşmüş olduğu söylenmiştir. Âyetteki, "هٰؤُلَاءِ" kelimesi, kesre üzere mebnidir. Bunun aslı ise, "اُولَاءِ" şeklidir. Başına tembih hâ'sı gelmiştir. Bu, hem med ile, hem de medsiz okunur.

Buna göre şâyet, "Âyetteki "هَا اَنْتُمْ" lafzındaki "اَنْتُمْ" (sizler) lafzının haberi nedir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu hususta şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu lafzın başındaki hâ, tembih için getirilmiştir, "اَنْتُمْ" kelimesi mübteda, "هٰؤُلَاءِ" kelimesi onun haberidir. "حَاجَجْتُمْ" sözü ise, birinci cümleyi açıklayan müste'nef bir cümledir. Buna göre mana şöyledir: "Sizler o ahmak şahıslarsınız. Sizin ahmaklığınız ve kıt akıllılığınızın delili şudur: Siz, haydi diyelim ki hakkında biraz bilginiz olan

hususta çekişiyorsunuz. Ya daha niçin, hiç bilginiz olmayan hususlarda çekişiyorsunuz?"

b) Buradaki "اَنْتُمْ" (sizler) kelimesi mübteda, "اَلَّذِى" manasında olan "هٰؤُلَاءِ" kelimesi ise onun haberi, bu kelimeden sonra gelen cümle de sıla cümlesidir.

c) "اَنْتُمْ" kelimesi mübtedâ, "هٰؤُلَاءِ" kelimesi atf-ı beyân, "حَاجَجْتُمْ" cümlesi ise haber olup, takdir şöyledir: "Sizler, ey şu kimseler, ... çekiştiniz..."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ *"Bilginiz olan hususta çekiştiniz"* buyruğundan murat şudur: Onlar **Tevrat** ve **İncil**'in şeriatlerinin, Kur'ân'ın şeriatine muhalif olduğunu sanıp, bunu iddia etmişlerdir. Binâenaleyh onlara, "Hakkında bilginiz olmayan hususlarda nasıl çekişiyorsunuz? Hakkında bilginiz olmayan bu husus da **Hz. İbrahim**'in şeriatinin, Hz. Muhammed'in şeriatine muhalif olduğunu iddia etmenizdir" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah'ın, *"İşte sizler onlarsınız ki hakkında bilginiz olan hususta çekiştiniz..."* buyruğunun şu manaya olması da muhtemeldir: Allahu Teâlâ onları gerçek manada "ilim" ile tavsif etmemiştir. Ancak şu manayı murat etmiştir: "Sizler, bildiğinizi iddia ettiğiniz hususlarda onunla çekişmeyi mümkün görüp uygun kabul ettiniz. O halde, hakkında kesinlikle bilginiz olmayan hususlarda onunla çekişebiliyorsunuz. "Sonra Hak Teâlâ bu hususu وَاللّٰهُ يَعْلَمُ "Halbuki Allah, bu şeriatlerin birbirlerine uyup uymadıklarını bilir," وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ "siz, bu durumların nasıl olduğunu bilemezsiniz" diyerek ortaya koymuştur.

Sonra Cenâb-ı Allah, bu hususu daha açık izah ederek, مَا كَانَ اِبْرٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا *"İbrahim ne bir Yahudî, ne de bir Hristiyandı"* buyurmuş ve onları **Hz. İbrahim**'in kendi dinlerinden olduğu iddialarını da yalanlamıştır.

Daha sonra وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا *"Fakat O, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslümandı"* buyurmuştur ki, âyetteki "Hanîf" kelimesinin ne demek olduğu Bakara Sûresi'nde geçmişti (Bakara, 135). Daha sonra da, وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"O, müşriklerden de değildi"* buyurmuştur. Bu, **Hz. İsa**'nın ilâh olduğunu söyledikleri için Hristiyanların; teşbih inancına kâil oldukları için Yahudîlerin müşrik olduklarına bir tarizdir.

Eğer, "Siz, **Hz. İbrahim**'in İslâm dini üzere olduğunu söylemekle, onun inanç veya ahkâm (usûl veya furû) bakımından İslâm dini üzere olduğunu mu kastediyorsunuz? Eğer birincisini kastediyorsanız, bu sadece İslâm

dinine mahsus bir durum değildir. Biz de bu manada, **Hz. İbrahim**'in Yahudî dininde yani, **Hz. Musa**'nın getirdiği din üzere olduğunu veya Hristiyanların dini üzerine yani Hz. İsa'nın getirdiği Hristiyanlık dini üzere olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü usûl (itikat) bakımından, peygamberlerin dinlerinin farklı olması caiz değildir. Eğer siz bu sözünüzle, **Hz. İbrahim**'in furû (ahkâm) bakımından İslâm dini üzerinde olduğunu kastediyorsanız, bu durumda Hz. Muhammed'in yeni bir şeriat üzere olmayıp, başka bir peygamberin getirdiği şeriatİn uygulayıcısı olması gerekir. Yine kesin olarak bilinen bir husus da şudur ki: Kur'ân'a göre ibâdet etmek, **Hz. İbrahim** (a.s) zamanında yok idi. Mesela, Müslümanların namazında Kur'ân okuma meşrû ve şart olduğu halde, **Hz. İbrahim**'in şeriatindeki namazda meşru değildir" denilir ise, biz deriz ki:

Bu sözden maksadın, **Hz. İbrahim**'in usûl (itikat) bakımından İslâm dini üzere olması olabilir. Bundan kastedilen ise, **Hz. İbrahim**'in itikat bakımından, zamanımızdaki Yahudî ve Hristiyanların inançlarına uymadığını belirtmektir. Bundan **Hz. İbrahim**'in furû (ahkâm) bakımından İslâm dininde oluşunu kastetmek de murat edilmiş olabilir. Bu böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ o furû ahkâmı, **Hz. Musa**'nın şeriatiyle neshetmiştir. Sonra Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında da, **Hz. Musa**'nın şeriati, **Hz. İbrahim** zamanında mevcut olan şeriatı neshetmiştir. Bu izaha göre Hz. Muhammed (s.a.s) de şeriat sahibi olmuş olur. Sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatinin çoğu, **Hz. İbrahim**'in şeriatine uygun olup, pek azında muhalefet söz konusu olunca, bu az miktardaki muhalefet, uygunluk ve muvafakatin bulunmasına zarar vermez.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا *"Gerçekte, İbrahim'e insanlardan en yakın olan, herhalde ona tâbi olanlarla şu peygamber ve iman edenlerdir"* buyurmuş ve bu ifâdede, şu iki grup insandan bahsetmiştir:

a) **Hz. İbrahim**'e daha önce tâbi olmuş olan kimseler.

b) Hz. Muhammed ve diğer mü'minler.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ *"Allah, o iman edenlerin yardımcısıdır"* buyurmuştur. Yani, "Yardımı, desteği, muvaffak kılması, onları yüceltmesi ve onlara ikramda bulunmasıyla onların yardımcısı..." demektir.

Ehl-i Kitap, Müslümanları Saptırmak İster

وَدَّتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

"Ehl-i kitaptan bir zümre arzu etti ki, sizi bir şaşırtsalar.. Halbuki onlar kendilerinden başkasını şaşırtıp sapıtamazlar da, (bunun) farkına bile varamazlar" (Âl-i İmran, 69).

Bil ki, Allahu Teâlâ, Hak'tan sapmanın ve hüccetleri kabul etmemenin, Ehl-i kitâbın vazgeçmedikleri bir yol olduğunu beyân edince onların bu kadarla yetinmeyip, aksine Hz. Muhammed (s.a.s) kendisinin peygamber olduğunu iddia ettiği halde, **Hz. Musa** ve **Hz. İsa**'nın peygamberliğini de kabul ediyor" şeklindeki sözleriyle, ona iman eden kimselerin kalbine şüpheler atıp, onları haktan saptırma hususunda ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını da açıklamıştır.

Yine **Hz. Musa** (a.s), **Tevrât**'ta şeriatinin sona ermeyeceğini haber vermiştir. Yine, (Yahudîlere göre) neshin varlığını kabul etmek, "bedâ" neticesine götürür. Bundan yani âyetten maksat, mü'minleri, Yahudîlerin sözüne kanmamaları hususunda uyarmaktır. Bu ifâdenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'ndeki, *"Ehl-i kitaptan birçoğu, Hak kendilerine besbelli olduktan sonra, içlerindeki hasetten ötürü, sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek hevesine düştü"* (Bakara, 109) âyetiyle; *"Onlar, kendilerinin inkâr ettikleri gibi, sizin de küfredip onlarla beraber olmanızı arzu ettiler"* (Nisa, 89) âyetidir.

Bil ki buradaki, "مِنْ" harf-i cerri bâziyyet ifade eder. Burada Cenâb-ı Hak ancak onların bir kısmını zikretmiş, bu hükmü onların hepsine teşmil etmemiştir. Çünkü onların içinde, iman etmiş olanlar da bulunmaktaydı. Allahu Teâlâ iman edenleri, *"İçlerinde mutedil ve insâf sahibi olan bir zümre de vardır"* (Maide, 66) ve *"Ehl-i kitabın içinde kaim olan bir ümmet vardır ki, onlar gecenin saatlerinde secdeye kapanarak, Allah'ın âyetlerini okurlar"* (Âl-i İmran, 113) diyerek methü senâ etmiştir.

Bu âyetin **Muâz, Ammâr İbn Yasir** ve **Huzeyfe** hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Çünkü, Yahudîler bu şahısları kendi dinlerine davet etmişlerdi. Cenâb-ı Hak, اَنْ يُضِلُّوكُمْ "sizi saptırmak..." buyurmayıp da لَوْ يُضِلُّونَكُمْ

"Keşke sizi bir saptırsalar" buyurmuştur. Çünkü "لَوْ" edâtı, temenni içindir. Zira, senin لَوْ كَانَ كَذَا "keşke şöyle olsaydı!..." sözün, bir temenni ifâde etmektedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlardan her biri arzu eder ki, keşke bin yıl yaşatılsa.."* (Bakara, 96) âyetidir.

Hak Teâlâ sonra, وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ *"Halbuki onlar, kendilerinden başkasını şaşırtıp sapıtamazlar"* buyurmuştur ki, bu da birtakım manalara muhtemeldir:

a) Başkalarını saptırmaya yönelmiş olmalarından dolayı ilahi cezâya müstahak olmaları sebebiyle, onların kendi nefislerini helâk etmeleri... Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Onlar bize zulmetmemişler, ama kendi kendilerine zulmetmişlerdi"* (Bakara, 57), *"Onlar muhakkak ki, kendi yüklerini ve o yükleriyle beraber daha nice yükleri de bizzat yüklenip taşıyacaklar..."* (Ankebut, 13) ve *"Çünkü onlar kıyamet gününde kendilerinin günah yüklerini eksiksiz taşıdıktan başka, saptırdıkları bilgisiz kimselerin veballerinden bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat et ki, onların yüklenecekleri bu yükler ne kötüdür"* (Nahl, 25) âyetleri gibidir.

b) Onların kendilerini hidâyet ve hak bilgisinin haricinde bırakmaları.. Çünkü, hidâyetten uzaklaşan kimse, "sapıtmış", "ضَالّ" diye vasfedilir.

c) Onlar, mü'minleri saptırmak için ellerinden geleni yapıp, sonra mü'minler de onlara iltifât etmeyince, onların eli boşa çıkmış, bundan bir netice alamayarak hüsrana uğramışlardır. Çünkü onlar bir şeye inanmışlar, daha sonra durum onların tasavvur ettiklerinin aksine ortaya çıkmıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمَا يَشْعُرُونَ *"(Bunun) farkına bile varamazlar."*

Yani, "Bunun mü'minlere değil, kendilerine zarar verdiğini bilemezler" buyurmuştur.

Ehl-i Kitap, Hz. Peygamberi Bile Bile İnkâr Ediyor

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

"Ey Ehl-i kitap, kendiniz görüp bilip dururken, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" (Âl-i İmran, 70).

Bil ki, Allahu Teâlâ, **Tevrât**'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delillerin farkında olmayan tâifenin durumunu beyân edince, onların bu delilleri bilen kısmı olan âlimlerinin de hâlini beyân ederek, يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ *"Ey Ehl-i kitap, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu hitapta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "لِمَ" (niçin?) suâlinin aslı, "لِمَا"dır. Çünkü buradaki "مَا" , istifhâm için gelmiş olan "مَا"dır. Başına lâm harfi gelmiş olduğu için, hafiflik olsun diye "مَا"daki elif düşmüştür. Bir de, harf-i cer, bu eliften bir bedel gibi olmuştur. Ayrıca o, kelimenin sonunda gelmiştir ki, "لِمَ"deki fetha da buna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ *"Birbirlerine ne hakkında sorup duruyorlar?"* (Nebe, 1) ve فَبِمَ تُبَشِّرُونَ *"Bu müjdeyi neye binâen yapıyorsunuz?"* (Hicr, 54) sualleri de böyledir. Bu harfler üzerinde vakfetmek, "فَبِمَهْ، وَلِمَهْ" şeklinde, hâ harfi ile yapılır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki بِآيَاتِ اللهِ *"Allah'ın âyetlerini"* lafzıyla ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bundan murat, **Tevrat** ve **İncil**'de varid olmuş olan âyetlerdir. Buna göre, bu lafız hakkında birkaç ihtimal bulunmaktadır:

a) Bunlar, bu iki kitapta bulunan, Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili müjdelerdir.

b) Bunlar, bu iki kitapta bulunan, **Hz. İbrahim**'in Müslüman bir Hanîf olduğu hususundaki ifâdelerdir.

c) Bunlar, bu kitaplarda, gerçek dinin İslâm olduğunu gösteren ifâdelerdir.

Bil ki, bu açıklamalara ihtimâli olan bu görüşe göre diyebiliriz ki, "âyetleri inkâr etmek" ifâdesinin iki manaya gelmesi muhtemeldir.

a) Onlar, **Tevrat**'ı değil, bilâkis **Tevrât**'ın delâlet etmiş olduğu şeyi inkâr ediyorlardı. Buna göre, mecâz yoluyla, delilin ismi medlûle itlâk edilmiştir.

b) Onlar, **Tevrat**'ın bizzat kendisini inkâr ediyorlardı, çünkü onlar, **Tevrat**'ı tahrif ediyor ve **Tevrat**'ta, **Hz. Muhammed**'in peygamberliğine delâlet eden bu gibi âyetlerin mevcudiyetini, inkâr ediyorlardı.

Hak Teâlâ'nın, "وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ" buyruğunun, bu izaha göre manası şudur:

"Onlar, Müslümanların ve avâm tabakalarının yanında bulunduklarında, **Tevrat** ve **İncil**'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden âyetleri ihtiva ettiğini inkâr ediyorlar; sonra birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna şahadet ediyorlardı. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendiniz şâhitler olduğunuz halde, (niçin) onda bir eğrilik aramaya yelteniyorsunuz..."* (Âl-i İmran, 99) âyetidir. Bil ki, âyeti bu anlayışa göre tefsir etmek, bu âyetin gaybdan bir haber vermeyi ihtiva ettiğine delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, kendi içlerinde gizleyip de aksini haber verdikleri şeyi bildirmiştir. Şüphesiz, gaybdan haber vermek bir mu'cizedir.

İkinci görüş: Bu âyetlerden murat, Kur'ân-ı Kerim'dir. "وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ" sözünün manası da şudur: "Siz, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu avâm insanlar yanında inkâr ediyor, ama sonra kalpleriniz ve akıllarınızla, onun bir mu'cize olduğuna şahadet ediyorsunuz..."

Üçüncü görüş: Bu âyetlerden murat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde zuhur eden bütün mu'cizelerdir. Bu görüşe göre, "وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ" buyruğunun manası şudur: Siz, diğer peygamberlerin elinde zuhûr eden mu'cizelerin, onların doğruluklarına delâlet ettiğini kabul ediyorsunuz... Zira mu'cize, Cenâb-ı Hak tarafından tasdik edilme yerine geçer. O halde siz, mu'cizelerin, bu açıdan diğer peygamberlerin sıdkına delâlet ettiğine şahadette bulununca, bunun Hz. Muhammed hakkında da söz konusu olduğuna da şahadette bulunmuş oluyorsunuz. Binâenaleyh, Hz. Muhammedin nübüvvet ve risâletini inkâr etmekte ısrâr etmeniz, mu'cizelerin, diğer peygamberlerin doğruluklarına delâlet etme konusunda hak ve gerçek olduklarını itiraf etmenizle çelişmekte, tezat teşkil etmektedir.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ'NİN DEVAMI 6. CİLTTE

İÇİNDEKİLER

NAMAZLARA VE SALÂT-I VUSTÂ'YA DEVÂM ETMENİN HÜKMÜ 5
Bakara 238. Âyetin Tefsiri 5
Bu Âyetin Beş Vakit Namaza Delâlet Etmesi 5
Salât-ı Vusta Ne Demektir? 8
Salat-ı Vusta'nın Sabah Namazı Olduğunu Söyleyenler 9
Sabah Namazının Efdal Olmasının Sebepleri 11
Tesvîb Nedir? 12
Salat-ı Vusta'nın Öğle Namazı Olduğunu Söyleyenler 13
Salat-ı Vusta'nın İkindi Namazı Olduğunu Söyleyenler 14
Salat-ı Vustâ Akşam Namazıdır Diyenler 16
Orta Namaz Yatsı Namazıdır Diyenler 16
HARPTE KILINAN NAMAZ 20
Bakara 239. Âyetin Tefsiri 20
VEFÂT HAKKINDA 25
Bakara 240. Âyetin Tefsiri 25
BOŞANMIŞ KADINLAR HAKKINDAKİ HÜKÜM 33
Bakara 241-242. Âyetlerin Tefsiri 33
Boşanmış Kadınlara Verilmesi Gereken Mut'a 33
Bakara 243. Âyetin Tefsiri 34
Elem Tera Hitabı ile İlgili Açıklama 34
Ölüm Korkusuyla Yurtlarını Bırakıp Kaçanlar 35
Kaçanların Öldükten Sonra Diriltilmeleri 38
Bakara 244. Âyetin Tefsiri 41
Bakara 245. Âyetin Tefsiri 42
Bakara 246. Âyetin Tefsiri 47
Mele' Ne Demektir? 47
ALLAH'IN BENÎ İSRAİL'E TÂLÛT'U HÜKÜMDAR TAYİN ETMESİ 52
Bakara 247. Âyetin Tefsiri 52
Hükümdarlıkta Veraset Değil, Liyakat Esastır 55
TÂLÛT'UN HÜKÜMDARLIĞININ DELİLİ 57
Bakara 248-249. Âyetin Tefsiri 57
Tâbût'un Getirilmesi 59
Sekîne'nin Manası 61
Allahu Teâlâ'nın Tâlût'un Ordusunu İmtihan Etmesi 75
Bakara 250. Âyetin Tefsiri 75
Mübareze Nedir? 75
Savaş Esnasında Bulunması İstenen Üç Şey 76
TÂLÛT'UN ORDUSUNUN MUZAFFER OLMASI 78
Bakara 251. Âyetin Tefsiri 78

Cenâb-ı Allah'ın Hz. Davud'a Nübüvvet ve Hükümdarlık Vermesi 80
Hikmet Ne Demektir? 81
Allah İnsanların Bazısının Şerrini Bazısı Vasıtasıyla Önler 83
Bakara 252. Âyetin Tefsiri 89
Bakara 253. Âyetin Tefsiri 91
Faziletçe Bazı Peygamberler Daha Üstün Olabilir, Hz. Muhammed İse Hepsinden Üstündür 92
MALINI VE CANINI ALLAH YOLUNA VAKFETMEK 112
Bakara 254. Âyetin Tefsiri 112
Küfr (İnkâr) ile Zulüm Arasındaki Münasebet 115
Bakara 255. Âyetin Tefsiri 117
Âyete'l-Kürsi'nin Faziletleri 117
Şerefli Olan Zikir ve İlim 118
Esmâ-i Hüsna'dan Hayy ve Kayyûm'un Tefsiri 119
Vâcibu'l-Vücûd Mefhumunun Manası 120
Allah Bizâtihî Kâimdir 121
Allahu Teâlâ'nın Kayyûm Vasfı 12
İlah ve Allah Lâfzı 125
Hayy İsminin Manası 126
Kayyûm Vasfının Manası 127
Allah'ı Uyuklama ve Uyku Tutmaz 129
Şefaat Allah'ın İzni İledir 131
Allah Katında Şefaat Meselesi 131
Kimler Şefaat Edecek? 131
Allah Yarattıklarının Önlerindekini ve Arkalarındakini Bilir 132
Mahlûkât Allah'ın İlminden Hiçbir Şeyi İhata Edemez 133
EL-KÜRSÎ 134
Kürsî Hakkında Başlıca İzahlar 135
Yeri Göğü Korumak Allah'a Ağır Gelmez 137
Allah, Çok Yüce ve Çok Büyüktür 137
Allah'ın Yüceliği, Mekân ve Cihet Bakımından Yücelik Değildir 137
Allah Azîm'dir 139
DİNDE ZORLAMA YOKTUR 139
Bakara 256. Âyetin Tefsiri 139
İman ve Küfür Meydana Çıkmıştır 141
Tâğût Ne Demektir? 142
Allah İşitici ve Bilicidir 144
Bakara 257. Âyetin Tefsiri 145
Allah, Mü'minlerin Velisi, Tâgût da Kâfirlerin Dostudur 145
Velî Kelimesinin Manası 145
Allah'ın Lütfu Hakkında Mu'tezile'nin İddiası 146
Lütuf Konusunda Ehl-i Sünnetin Mu'tezile'ye Cevabı 147
Allah Mü'minleri Karanlıktan Nura Çıkarır 147

İmanı Kulun Kalbinde Yaratan Allah'tır 147
Âyetin Nüzul Sebebi 149
Kâfirlerin Dostları Tâğut'tur 151
Bakara 258-259. Âyetlerin Tefsiri 151
Üç Kıssa 151
BİRİNCİ KISSA: Hz. İbrahim'in Hükümdar (Nemrud)'la Münazarası 152
Hz. İbrahim'in Allah'ın Varlığını İspatı 155
Hz. İbrahim'in Güneş Delilini Getirmesi 159
Bu Münakaşa ile İlgili Bazı Müşkiller ve Cevapları 160
İKİNCİ KISSA: Âhiret Hayatını İspat Eden İkinci Kıssa 163
Kıssadaki Teşbih Edatı (Kâf)'ın İzahı 164
O Kasabaya Uğrayan Şahıs 164
Bu Âyetin Nüzul Sebebi 168
"Hâviye Alâ Urûşiha" Tabirinin Manası 169
Allah'ın Onu Diriltmesi 171
Ölü Kaldığı Süre ile İlgili Bazı Sualler 172
Halka İbret Vesilesi Olması 176
ÜÇÜNCÜ KISSA: ÖLÜMDEN SONRA DİRİLME 179
Bakara 260. Âyetin Tefsiri 179
Hz. İbrahim (a.s.)'in Talebinde Riâyet Ettiği Edep 180
Hz. İbrahim'in, Allah'ın Ölüleri Nasıl Dirilttiğini Görmek İsteğinden Güdülen Maksat 180
Kuşların Dirilmesi ve Bundaki Hikmet 184
"فَصُرْهُنَّ" Fiilinin Manaları Hakkında 186
Dağlara Yerleştirme Keyfiyeti 189
Kuşların Dirilip Koşarak Gelmeleri 190
ALLAH YOLUNDA İNFAK 191
Bakara 261. Âyetin Tefsiri 191
Mal İnfak Etmedeki Mükellefiyetler 191
Bakara 262. Âyetin Tefsiri 193
"Minnet" Kelimesinin Manaları 194
Minnetin Kötülenmesinin Sebebi 195
Eziyetin İzahı 196
Bu Günahın Tasaddukun Sevabını İptal Edeceği İddiası 197
Bakara 263-265. Âyetlerin Tefsiri 199
Güzel Söz ve Affetmenin Buradaki Manası 199
Amellerin İptali ile İlgili Mu'tezile'nin Fikri 201
Amellerin İptaline Dair Sünnî Görüş 202
Gösteriş İçin Yapılan İnfâkın Durumu 208
Allah Yolunda Mal Harcayanların Mükâfatı 211
Âyette Geçen Rabve Lâfzı Hakkında Râzi'nin Farklı Bir Tefsiri 214
KENDİ BAHÇESİNİ ATEŞE VEREN KİMSENİN MESELİ 216
Bakara 266. Âyetin Tefsiri 216

SADAKAYI MALIN HELALİNDEN VE İYİSİNDEN VERME LÜZÛMU 220
Bakara 267. Âyetin Tefsiri 220
Bu Âyetteki İnfakı Zekât Olarak Tefsir Edenler 221
ŞEYTAN FAKİR DÜŞME ENDİŞESİ İLE İNFAKI ÖNLEMEK İSTER 227
Bakara 268. Âyetin Tefsiri 227
Şeytan Cimriliği Tavsiye Eder 228
HİKMET'İN İZAHI 232
Bakara 269. Âyetin Tefsiri 232
ALLAH YOLUNDA HARCAYANLARIN MÜKÂFATI 236
Bakara 270. Âyetin Tefsiri 236
Nezrin Hükmü 237
Âhirette Kâfirlerin Yardımcısı Yoktur 238
Bakara 271. Âyetin Tefsiri 240
Sadaka Kelimesi Hakkında İzah 240
"نِعِمَّا" Kelimesinin izahı 241
Sadakadan Burada Maksat 242
Sadakayı Gizli Vermenin Fazileti 242
Neden Sadakayı Gizleme Daha Efdaldir? 246
Farz Olan Zekâtın Açıkça Verilmesinin Efdal Oluşu 246
Açıktan Vermede Görülen Zorluklar 247
Sadaka Günahlara Keffarettir 248
Bakara 272. Âyetin Tefsiri 250
Bu Âyetin Nüzul Sebebi 250
Hidâyet Ancak Allah'tandır 252
İnsanın Yaptığı İyilik, Aslında Kendisinedir 253
Bakara 273. Âyetin Tefsiri 254
Yardım Edilecek Kimseler 254
Âyetin Nüzul Sebebi, Ashab-ı Suffe 255
Bu Fakirlerin Başlıca Sıfatları 256
Birinci Sıfat: "Kendilerini Allah Yoluna Vakfetmiş Olanlar..." 256
İkinci Sıfat: Ticaret İçin Gezip Dolaşamazlar 257
Üçüncü Sıfat: Muhtaçlıklarını Bilmeyenler Onları Zengin Zanneder 257
Dördüncü Sıfat: Derûnları Yüzlerinden Okunur 258
Beşinci Sıfat: Israrla İstemezler 259
Bakara 274. Âyetin Tefsiri 263
Gece-Gündüz, Gizli-Açık İnfak Edenler Hakkında Âyet 263
Bu Âyetin Nüzul Sebebi 263
RİBA (FAİZ) HAKKINDA HÜKÜM 265
Bakara 275. Âyetin Tefsiri 266
Riba Hakkında "Yemek" Tabirinin Delâleti 266
Riba (Faiz) ile İlgili Bazı Meseleler 267
Riba Nedir? 266
Ribanın Çeşitleri 267

Ribe'n-Nesie 267
Ribe'l-Fadl 267
Ribe'n-Nakd 267
Ribânın (Faizin) Haram Kılınmasının Hikmetleri 270
Şeytan Çarpmasının Buradaki Mânası 272
Bu Âyetin Tefsirinde Müfessirlerin Başlıca Görüşleri 274
Ribâ Haram, Alış Veriş İse Mübahtır 278
ALLAH FAİZİN NETİCESİNİ AKÎM BIRAKIR 283
Bakara 276. Âyetin Tefsiri 283
Ribâ'nın Dünyada Noksanlık Getirmesi 283
Ribânın Âhirette Getireceği Noksanlık 284
Allah Sadakaları Hem Dünyada Hem Âhirette Bereketlendirir 284
Bakara 277. Âyetin Tefsiri 286
Bakara 278-281. Âyetlerin Tefsiri 288
Ribâyı Terk Etmeyenin Cezası 291
Borçlunun Eli Dar İse Ona İmkân Tanınır 293
Kâne (كَانَ) Hakkında Dil Yönünden Geniş İzahat 294
Bu Âyetin Nüzul Sebebi 298
İ'sâr (Eli Dar Olma) Nedir? 298
Alacağını Bağışlamanın Fazileti 299
İnsanın Allah'a Döndürülmesinin Manası 302
BORÇLANMA / MÜDÂYENE ÂYETİ 304
Bakara 282. Âyetin Tefsiri 304
Âyetin Önceki Âyetle ile Münasebeti 305
Borç Akdinin Nevileri 307
Müdâyene Âyeti ile İlgili Bazı Sualler ve Cevaplar 308
Borcu Yazmanın Manası ve Faydası 310
Borç Ödemede Adalet Şartı 312
Borç Akdinin Yazılması ile İlgili Şartlar 313
Borç Akdinde Şahit Tutma İşi 315
Şahitte Bulunacak Şartlar 317
Gerektiğinde Şahitlik Etmenin Lüzumu 320
Bakara 283. Âyetin Tefsiri 327
Sefer (Yolculuk) Kelimesi Hakkında 328
Rehin Kelimesi Hakkında 328
Kalbin Fiilleri ve Mes'uliyeti 333
Bakara 284. Âyetin Tefsiri 334
Allah Aşikâr Gibi Gizliyi de Bilir 336
İradî Olmaksızın Kalpten Geçen Şeyler 337
Bakara 285. Âyetin Tefsiri 340
Bu Âyete Göre İmanın Mertebeleri 344
Birinci mertebe: Allahu Teâlâ'ya iman etmek 344
İkinci mertebe: Meleklerine İman 344

Üçüncü mertebe: Kitaplara iman 345
Dördüncü mertebe: Peygamberlere iman 345
Allah'ın Sıfatlarına İman 345
Allah'ın Selbî Sıfatları 346
Allah'ın Subûtî Sıfatları 346
Canlıların İhtiyarî Fiillerini Yaratan da Allah'tır 346
Allah'ın Hükümlerine İnanmak Nasıl Olur? 347
Melekler, Mahiyetleri, Vasıfları, Vazifeleri 348
Allah'ın Kitapları; Mahiyetleri, Hükümleri 349
Peygamberlere İmân 350
Peygamberler, Vasıfları ve Faziletleri 350
İlmin Amelden Önce Gelmesi 353
Bakara 286. Âyetin Tefsiri 360
Teklif-i Mâlâ Yutak (Takat Dışında Yük) Var mıdır? 361
Takat Getirilemeyecek Yük Hakkında 375
Af, Mağfiret ve Rahmet Arasındaki Fark 379

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Âl-i İmrân 1-2. Âyetlerin Tefsiri 385
Elif Lâm Mîm ile İlgili Kıraat Vecihleri 385
Sûrenin Nüzul Sebebi 387
Âl-i İmrân 3. Âyetin Tefsiri 393
Kur'ân'ın Önceki Semâvî Kitapları Tasdik Etmesinin Manası 395
Tevrat ve İncil İsimleri Hakkında Bilgi 396
Etimolojinin Bazen Tutarsız Olduğu 397
Âl-i İmrân 4-6 Âyetlerin Tefsiri 399
Furkan Kelimesinin İzahı 400
Allah'ın Kayyûmiyetine Varlığın Delil Olması 403
Hz. İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanların Bahaneleri 404
Hristiyanların Delillerinin Çürütülmesi 404
Hz. İsa'nın Allah'ın Kelimesi ve Rûhu Olmasının Manası 407
Âl-i İmrân 7. Âyetin Tefsiri 409
Muhkem Âyetler 410
Müteşâbih Âyetler 411
Muhkem ve Müteşâbih Hakkında Görüşler 415
Müteşâbihlerin Bulunmasındaki Faydalar 417
Kitabın Esası Muhkem Âyetlerdir 420
Kalplerinde Eğrilik Bulunanlar 421
Müteşâbihlerin Manasını Yalnız Allah Bilir 426
Râsih (Derin) Âlimler 429
HİDÂYET VE DALÂLET 430
Âl-i İmrân 8. Âyetin Tefsiri 430
Âl-i İmrân 9. Âyetin Tefsiri 436

Allahu Teâlâ'nın Vaîdinden (Azaptan) Geçmesi 437
Âl-i İmrân 10. Âyetin Tefsiri 439
Âl-i İmrân 11. Âyetin Tefsiri 441
Âl-i İmrân 12. Âyetin Tefsiri 444
Müşriklerin Yenileceğini Bildiren Âyetler ve İniş Sebebi 444
İslâm'ın Zaferinin Önceden Haber Verilmesi 446
Âl-i İmrân 13. Âyetin Tefsiri 447
Bedir Savaşındaki Mu'cizeler 448
Müşriklerin Mü'minleri İki Misli Fazla Görmeleri ve Öteki İhtimaller 450
NEFSİN İSTEKLERİ 458
Âl-i İmrân 14. Âyetin Tefsiri 455
Bu Tezyîn (Süsleme) İşini Yapan Kimdir? 456
Nefsin İstekleri (Şehevât) 458
Âl-i İmrân 15. Âyetin Tefsiri 464
Allah'ın Rızası En Büyük Mükâfattır 467
Âl-i İmrân 16. Âyetin Tefsiri 468
Âl-i İmrân 17. Âyetin Tefsiri 469
ALLAH'IN MELEKLERİNİN VE İLİM EHLİNİN TEVHİDE ŞEHADET ETMELERİ 473
Âl-i İmrân 18. Âyetin Tefsiri 473
Allahu Teâlâ'nın Şahâdeti 473
Adaleti Kâim Kılmak 476
Allahu Teâlâ'nın Adâleti 477
ALLAH KATINDA GEÇERLİ DİN İSLÂM'DIR 479
Âl-i İmrân 19. Âyetin Tefsiri 479
İslâm'ın Manası, İmân ve İslâm 480
Ehl-i Kitâb'ın Aralarında İhtilâfa Düşmeleri 482
EHL-İ KİTAP KARŞISINDAKİ TUTUM 483
Âl-i İmrân 20. Âyetin Tefsiri 484
Allah'a Teslim Olmanın Manası 487
Ümmî Kelimesinin Manası 488
Âl-i İmrân 21-22. Âyetlerin Tefsiri 490
Allah'ın Yolundan Yüz Çevirenlerin Başlıca Sıfatları 490
Âl-i İmrân 23-25. Âyetlerin Tefsiri 494
Kitabın Hükmünden Yüz Çevirenler Hakkında 495
Âyetin Nüzul Sebebi 495
Âhirette Hiç Kimseye Zulmedilmez 500
Âl-i İmrân 26-27. Âyetlerin Tefsiri 501
Allahümme (اللّٰهُمَّ) Lafzı Hakkında Bilgi 502
Bu Âyetin Nüzul Sebebi 505
Mülkün Sahibi Olan Allah'ın Tasarrufatı 506
Mülkten Nübüvvet Kastolunmaktadır 506
Mülkten, Makam ve Mal Çokluğu Kastolunmuştur 508
Gece ve Gündüzün Uzayıp Kısalması 514

Allah Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarır 515
MÜ'MİNLERDEN BAŞKASINI DOST EDİNMENİN TEHLİKESİ 516
Âl-i İmrân 28. Âyetin Tefsiri 516
Âyetin Nüzul Sebebi 517
Mü'min, Kâfirlerle Nasıl Dost Olur? 518
Dûn (دُونَ) Lafzı Hakkında Bilgi 519
Zorlama Halinde İnkâr Etmenin Cevazı 521
Takiyye Meselesi 521
Âl-i İmrân 29. Âyetin Tefsiri 523
Âl-i İmrân 30. Âyetin Tefsiri 525
Yapılan İyi ve Kötü Amellerin Âhirette Hazır Bulunması 526
ALLAH'I SEVEN, RESÛLULLAH'A TÂBÎ OLUR 528
Âl-i İmrân 31. Âyetin Tefsiri 528
Muhabbetin Mahiyeti 529
Âl-i İmrân 32. Âyetin Tefsiri 530
YÜCE ALLAH'IN PEYGAMBERLERİ MÜMTAZ KILMASI 531
Âl-i İmrân 33-34. Âyetlerin Tefsiri 531
Mahlukların Bazı Nevileri ve Hangisinin Daha Üstün Olduğu 532
Melekler 532
Şeytanlar 532
Cinler 533
İnsanlar 533
İnsanların Meleklerden Üstünlüğü 533
Istıfa Kelimesi Hakkında Bilgi 534
Peygambere Mahsus Sıfatlar 535
Âl-i İbrahim ile Âl-i İmran 538
KISSALAR 540
Âl-i İmrân 35-37. Âyetlerin Tefsiri 540
Hz. Meryem ile Annesi "Hanne" (a.s)'nin Kıssası 540
Meryem'in Annesinin Adağının Mahiyeti 542
Muharrer Kelimesi Hakkında Bilgi 542
"Erkek, Kız Gibi Değildir" Sözünün İzahı 545
Meryem İsmi Verilmesi Hakkında 546
Allah'ın "Güzelce Kabûlü"nün Manası 548
Meryem'in Nebat Gibi Büyütülmesi 549
Meryem'in Hz. Zekeriyya (a.s)'nın Uhdesine Verilmesi 550
Meryem'e Mihrabda Rızık Verilmesi 551
Mihrab Nedir? 551
Bu Âyet, Evliyanın Kerâmetinin Delillerindendir 552
Âl-i İmrân 38. Âyetin Tefsiri 555
Hz. Zekeriyyâ (a.s)'nın Kıssası 555
Peygamberin Her Duası Kabul Edilir mi? 557
Âl-i İmrân 39-40. Âyetlerin Tefsiri 559

Yahya (a.s)'nın Beş Sıfatı 561
Hz. İsa'ya "Allah'ın Kelimesi" Denilmesinin Manası 561
Hz. Yahya'nın Hasûr Vasfının İzahı 563
Hz. Zekeriyya, Allah'ın Kendisine Çocuk Vermesini Neden İmkânsız Gördü?.. 565
Âl-i İmrân 41. Âyetin Tefsiri 569
Hz. Zekeriyya'nın İşaretle Konuşması 571
Zikir Konusunda Buradan Alınacak Ders 572
Aşiyy ve İbkâr Kelimelerinin Manası 572
HZ. MERYEM'İN TERTEMİZ OLUŞU 573
Âl-i İmrân 42-43. Âyetlerin Tefsiri 573
Hz. Meryem'in Istıfa Edilmesinin Manası 574
Meryem'in Secde ve Rükû ile Mükellefiyeti Hakkında 576
Âl-i İmrân 44. Âyetin Tefsiri 578
Bu Gaybî Hadiseleri Bildirmek Hz. Peygamberin Nübüvvetinin Delilidir 578
Meryem'e Kimin Bakacağı Hususunda Kur'a Çekmeleri 579
MELEKLERİN MERYEM'İ İSA İLE MÜJDELEMELERİ 581
Âl-i İmrân 45-46. Âyetlerin Tefsiri 581
Hz. İsa'ya "Kelime" Denilmesi Hangi Manaya Gelir? 582
Hz. İsa'nın Babasız Yaratılmasının İzahı 583
Mesih Lafzının Manası 585
Hz. İsa ile İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar 587
Hz. İsâ Dünyada da Âhirette de İtibarlıdır 587
Hz. İsa'nın Beşikte ve Olgunluk Çağında Konuşması 589
Kehl Tabirinin Manası 591
Hz. İsâ'nın Bebek İken Konuşmasına Hristiyanların İtirazı 591
Âl-i İmrân 47-49. Âyetlerin Tefsiri 593
Kitap, Hikmet, Tevrat ve İncil'in Sıralanmasındaki Sır 594
Hz. İsa'nın, İsrailoğullarına Resul Gönderilmesi 595
Hz. İsa'nın Mu'cizelerinden Birinci Nev'i: Çamurdan Kuş 596
Halk (Yaratma) Burada "Ölçmek, Takdir" Manasındadır 596
Allah'a Hâlık İsmi Verilmesine İtiraz Edenlere Cevap 598
Hz. İsa'nın Nefesi (Üflemesi) 599
Hz. İsa'nın Hastaları İyileştirme ve Ölüleri Diriltme Mu'cizesi 600
Hz. İsa'nın Gaybdan Haber Verme Mu'cizesi 601
Âl-i İmrân 50-51. Âyetlerin Tefsiri 602
Hz. İsa'nın Tevrat'ı Tasdik Etmesinin Manası 602
Hz. İsa'nın Şeriatının Bazı Haramları Helal Kılması 603
Âl-i İmrân 52-54. Âyetlerin Tefsiri 605
Hz. İsa'nın Yahudîlerde İnkâr Alametleri Görmesi 605
Havârî Kelimesinin Manası 610
Hz. İsa'nın, Küçüklüğünde Boyacının Yanında Çalışması 611
Havarilerin Gördüğü Bazı Mu'cizeler 612
Yahudîlerin Hz. İsa'ya Tuzak Hazırlamaları 615

Allahu Teâlâ'nın Mekrinin Manası 615
Âl-i İmrân 55. Âyetin Tefsiri 617
Hz. İsa Yerine Başkasının Asılması ve Bundaki Problemler 622
Âl-i İmrân 56. Âyetin Tefsiri 625
Kâfire Dünya Hayatında Verilen Azap Hakkında 626
Âl-i İmrân 57. Âyetin Tefsiri 627
Âl-i İmrân 58. Âyetin Tefsiri 628
Hakîm Kelimesinin Manası 629
HZ. ÂDEM İLE HZ. İSA ARASINDAKİ BENZERLİK 630
Âl-i İmrân 59. Âyetin Tefsiri 630
Hz. Âdem'in Topraktan Yaratılması ve Bunun Hikmetleri 631
Âdem'in Yaratılması, Ona "Ol!" Emri Verilmesinden Önce Görünüyor? 633
Âl-i İmrân 60. Âyetin Tefsiri 635
Sakın Şüphe Etme Demenin Manası 636
HRİSTİYANLARA MUBAHELE TEKLİFİ 637
Âl-i İmrân 61. Âyetin Tefsiri 637
Hristiyanlara Mubahele Teklifi 637
Râzi'nin Bir Hristiyan Bilgin ile Münakaşası 638
Bazı Şiîlerin Hz. Ali'yi Enbiyadan Üstün Saymasının Reddi 643
İbtihâl Kelimesinin Manası 644
İndirilen Azapta Çocukların İmhasının İzahı 645
Bu Hadisesinin Nübüvvete Delâleti 645
Âl-i İmrân 62-63. Âyetlerin Tefsiri 647
Kıssa Kelimesi Hakkında Bilgi 648
EHL-İ KİTAP İLE DİYALOG 650
Âl-i İmrân 64. Âyetin Tefsiri 650
Hristiyanların Müşrik Sayılmalarına Sebep 652
Rab Edinmenin Manası Nedir? 653
HZ. İBRAHİM'İN YAHUDÎ VE HRİSTİYANLIKLA MÜNASEBETİ 654
Âl-i İmrân 65. Âyetin Tefsiri 654
Âl-i İmrân 66-68. Âyetlerin Tefsiri 655
EHL-İ KİTAP, MÜSLÜMANLARI SAPTIRMAK İSTER 658
Âl-i İmrân 69. Âyetin Tefsiri 659
EHL-İ KİTAP, HZ. PEYGAMBERİ BİLE BİLE İNKÂR EDİYOR 660
Âl-i İmrân 70. Âyetin Tefsiri 660